

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

PROTESTÁNS SZEMLE

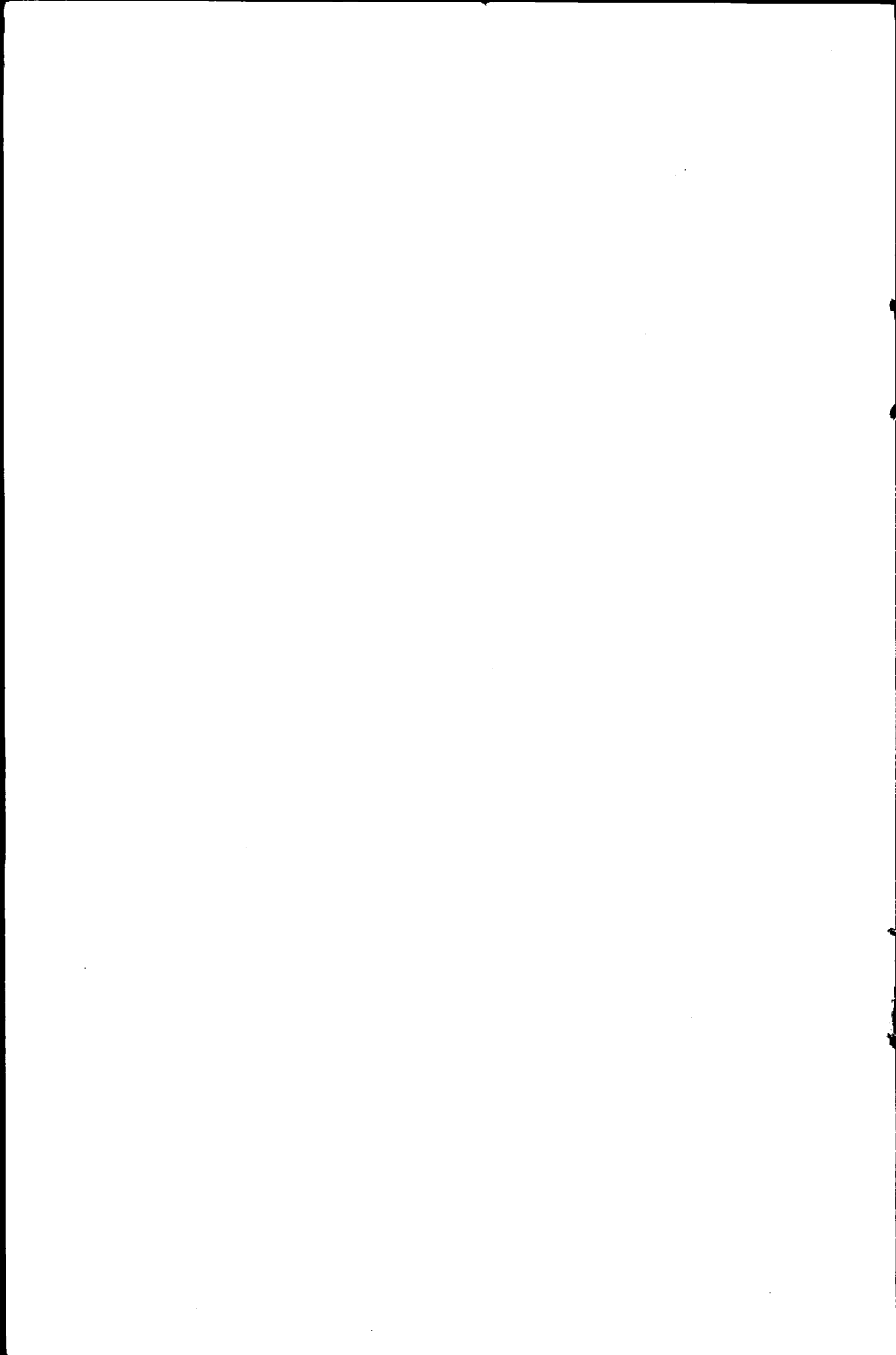
Főszerkesztő:
Ravasz László

Felelős szerkesztő:
Áprily Lajos

Társszerkesztők:
Pröhle Károly és Révész Imre

1932
Negyvenegyedik évfolyam
I—XII. füzet

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság

TARTALOM

Cikkek és tanulmányok

<i>Asztalos Miklós</i> : Nemzeti gondolat és nemzetköziség	34
<i>Arokháty Béla</i> : Énekeskönyvünk, gyülekezeti éneklésünk és a magyar Református Kántorkönyv	369
<i>Bartók György</i> : Ujabb Hegel-irodalom	335
<i>Dr. Gárdonyi Albert</i> : Pestváros első protestáns telepesei	190
<i>Gömöry János</i> : Az eperjesi ág. hitv. ev. egyház keletkezésének története	246
<i>Gulyás Pál</i> : Németh László	375
<i>Hamvas Béla</i> : Új középkor (Berdjajev Nikoláj történetfilozófiája)	20
<i>Imre Sándor</i> : Az ifjúság és a mai élet nagy kérdései	511
<i>Joó Tibor</i> : Európa szerepe az emberiség történetében	90
— Spranger	473
— A barokk és az egyházak	624
<i>Juhász Géza</i> : Gandhi	159
<i>Kincs Elek</i> : Mi legyen az iskolával?	487
<i>Dr. Kiss Jenő</i> : A jelenkor szellemi válsága és az egyes ember	179
<i>Kováts József</i> : Séta Tóth Árpád szülőháza körül	635
<i>Kutas Kálmán</i> : Goethe legnagyobb alkotása	411
<i>Lencz Géza</i> : Kereszténység egységtörékvései	47
<i>Makkai János</i> : A harmadik magyarság	389
<i>Makkai Sándor</i> : Az „új utak“	6
— Nyilvánvaló evangélium	225
<i>Máthé Elek</i> : Protestáns orthodoxia	1
— A szentmiklósi parókhia	451
<i>Dr. Miklós Ödön</i> : A magyar reformáció néhány problémája	591
<i>Molter Károly</i> : Irodalmi sansculottizmus	297
<i>Németh Károly</i> : A szociális válság	111
<i>Németh László</i> : Arany János	575
<i>Dr. vitéz Péter Aladár</i> : A vegyesházasságok és a vallásközi béke	318
<i>Pröhle Károly</i> : Ihmels	12
— A kapitalista világrend körül	31
<i>Ravasz László</i> : Baksay Sándor emlékezete	441
<i>Révész Imre</i> : Hová? Tűnődések egy könyv felett	153
<i>Dr. Sebestyén Jenő</i> : A munkanélküliség és az egyházak	164
<i>S. Szabó József</i> : Visszapillantás a Protestáns Szemlére	617
<i>Szász Károly</i> : A Kálvin-téri templom mellett	461
<i>Szondy György</i> : A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora	398
<i>Wiczián Dezső</i> : Gusztáv Adolf	569
<i>Zoványi Jenő</i> : Szenczi Molnár Albert halála ideje	122
— Volt-e Chrysopoeus István debreceni lelkész?	416

Szépirodalmi közlemények

<i>Áprily Lajos</i> : Valaki sir (vers)	242
— Uj középkor felé (vers)	261
— Enyedi csend (vers)	590
<i>Baksay Sándor</i> : 1862. szept. 16. (vers)	449
<i>Bibó Lajos</i> : Ballada	243
<i>Csomaközi Sándor</i> : Kopogtatok az üvegen (vers)	186
<i>Dékány András</i> : Jegenye	28
<i>Erdélyi József</i> : Ünnepi beszéd (vers)	586
— Szegény vagyok... (vers)	630
<i>Fekete Lajos</i> : Tolláskodó varjú (vers)	409
— Párbeszéd a tölgyerdővel (vers)	599
<i>Goethe</i> : A hárfás (vers, Szász Béla fordítása)	303
<i>Goethe</i> rekvirál (Részlet Goethe: Kampagne in Frankreich c. önéletrajzi munkájából; fordította Áprily Lajos)	304
<i>Goethe</i> : Megbékülés (vers, Szász Béla fordítása)	316
<i>Gulács Pál</i> : Ismét virág lesz (vers)	195
— Vihar elől (vers)	317
— A tenger (vers)	459
<i>Gunda Béla</i> : Egyszerűség (vers)	172
<i>Juhász Géza</i> : Boldog dal (vers)	623
<i>Képes Géza</i> : Felhőből gyúrok hólabdákat (vers)	178
<i>Komáromi János</i> : Messze tűz látszik	173
<i>Kovács József</i> : Anyám varr ... (vers)	510
<i>Luther Márton</i> : Nagy mentstvár (vers, fordította Telekes Béla)	541
<i>Marconnay Tibor</i> : Estefelé... (vers)	106
<i>Oláh Gábor</i> : Kis versek (vers)	472
<i>Petri Mór</i> : A mámor rózsafája (vers)	589
<i>Reményi József</i> : Magyar író amerikai naplójából	235
<i>Reményik Sándor</i> : Hát jártam ott is... (vers)	331
<i>Rolla Margit</i> : Báli belépő (vers)	110
<i>Somfay Margit</i> : Évforduló	100
<i>Stefan George</i> : Hol kószálunk... (Képes Géza versfordítása)	634
<i>Szegedi István</i> : Arckép (vers)	374
<i>Szigethy Lajos</i> : Két kapu (vers)	260
<i>Tanka János</i> : Jegenyék (vers)	396
<i>Telekes Béla</i> : Kísértő árnyak (vers)	99
<i>Varga Sándor Frigyes</i> : Phaidon (vers)	46

Meditációk

<i>Benkő István</i> : Tavaszi szél	238
<i>Kapi Béla</i> : A vallásos lélek alaptónusa	87
<i>Lic. Dr. Karner Károly</i> : Karácsony	632
<i>Kemény Lajos</i> : Hitetlenek.	332
<i>Dr. Kiss Jenő</i> : Őszi gondolatok	527

<i>Máthé Elek</i> : Krisztusi lojalitás	586
<i>Muraközy Gyula</i> : Az egyetlen megoldás	480
<i>Pröhle Károly</i> : Öröm	187
<i>Ravasz László</i> : Az élet ritmusa	25

Krónika

<i>Asztalos Miklós</i> : A tizennyolcadik század (Szekfü Gyula könyve)	262
<i>Dr. Hegyaljai Kiss Géza</i> : Némethi Ferenc	542
<i>Iévay József</i> jelentése gróf Mikó Imréhez a tiszáninneri református egyházkerület páténsellenes közgyűléséről (Közölte dr. Kristóf György)	483
<i>Zoványi Jenő</i> : Sztárai Mihály és társai, mint képzelt püspökök	647

*

<i>Vajthó László</i> : Színházi Szemle 74, 149, 220, 292, 363, 437, 565, 614, 664	
<i>Isoz Kálmán</i> : Zenei Szemle	76, 223, 365, 666

Nekrológok, emlékezések

<i>Bernát István</i> : Charles Gide	505
<i>Marton János</i> : Dr. Révész Kálmán	4
<i>Révész Imre</i> : Doumergue Pál	107
<i>Vajthó László</i> : Zsinka Ferenc	418

Hozzászólások, vitacikkek

<i>Hodossy Béla</i> : A Magyar Református Kántorkönyv (Válasz Árokháty Béla bírálatára)	531
<i>Joó Tibor</i> : Nemzeti gondolat és nemzetköziség	231
<i>Kerecsényi Dezső</i> : Jegyzet a protestáns orthodoxiához	196
<i>S. Szabó József</i> : Barokk szellem és műveltség	309
— Válasz Török Pál helyreigazítására	614
<i>Tavaszy Sándor</i> : Hozzászólás egy kritikához	613
<i>Török Pál</i> : Barokk szellem és műveltség	503
<i>Zoványi Jenő</i> : Válasz Révész Imrének és Asztalos Miklósnak	52
— Megjegyzések a Gömör János tanulmányára	415

Kritikai Szemle

<i>Albrecht Ferenc</i> : Sebess Dénes: Két Magyarország	145
— Dr. Miskolczy Ágost: Szemben a forradalom arcvonalával	660
<i>Asztalos Miklós</i> : A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve	214
— Gyalókay Jenő: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása	356
— Mihelics Vid: Az új szociális állam	436
— Buday Kálmán: Báthori István erdélyi fejedelemsége (1571—76.)	606
<i>Benedek Marcell</i> : Molnár Ákos: Jóslat	605
— Márai Sándor: Csutora	655

<i>Bodor Aladár</i> : Török Sándor: Az idegen város	501
<i>Dr. Bruckner Győző</i> : Wiczian Dezső: Luther-tanulmányok. I. Luther mint professzor	199
<i>Dr. Csekey Sándor</i> : Marton János: A Sárospataki Főiskola története ..	60
— <i>Dr. Ravasz László</i> : Az Eleve-Elrendelés	600
<i>Dr. Domján János</i> : Vásárhelyi János: Református élet	652
<i>Dr. Enyedy Andor</i> : Adolf Müller: Lebendige Kirchengemeinden	650
<i>Ferenczy Ferenc</i> : <i>Dr. Radványi László</i> : A hitel alapja	72
— Egyháztörténeti monografiák	129
— Theologiai dolgozatok a társadalomtudományok köréből	277
<i>Dr. Fitos Vilmos</i> : Anka János: Az örök ember	132
— <i>Hekler Antal</i> : Antik művészet	211
<i>Gaudy László</i> : Niebergall: Pfarrerspiegel	126
— <i>Szabó Imre</i> : Ismerd meg magad	202
— <i>D. Raffay Sándor</i> : Agenda harmadik és negyedik címe megcserélendő	340
— <i>Pirkler Ernő</i> : Csütörtök Boldizsár története	430
— <i>Jánossy Lajos</i> : Az Evangélikus Lithurgia megújódása történelmi és elvi alapon	549
<i>Dr. Gárdonyi Albert</i> : Joó Tibor: A történetfilozófia feladata és Ernst Troeltsch elmélete	342
<i>Glatz Károlyné</i> : Bárány Bányffy Jánosné Wesselényi József bárónő emlékirata 1848/49-i élményeiről	358
<i>Ifj. Grandpierre Emil</i> : Bárd Oszkár: Liszt	656
<i>Gulyás Pál</i> : Komlós Aladár: A néma őrült arca	282
<i>Gunda Béla</i> : Szegedi Kis Kalendárium	292
— <i>Ifj. Grandpierre Emil</i> : A rosta	354
<i>Halász Gábor</i> : <i>Szabó Lőrinc Villon</i> -fordítása	203
— Angol költők a huszadik században	653
<i>Hamvas Béla</i> : Pásztor József: Az atyafiak	139
— <i>Szabó Dezső</i> : Megered az eső	204
— <i>Lewis Sinclair</i> : Wren urunk	288
— <i>Dallos Sándor</i> : Betegek	348
— <i>Olosz Lajos</i> : Barlanghomály	425
— <i>Marcell Mihály</i> : A bontakozó élet	554
— <i>Berda József</i> : Örökkévaló lobogással	604
<i>Hamvas József</i> : <i>Osváth Gedeon</i> : Küzdő lelkek	211
— <i>Gyökössy Endre</i> : Asszonyok párbaja	285
— <i>Kincs Elek</i> : Kölcsey a közéletben	362
— <i>Szilárd János</i> : Jó pipák	429
— A nagykörösi Arany János Társaság Évkönyve	564
<i>Harsányi Zsolt</i> : Balla Antal: A jelenkor világtörténelme	349
<i>Hencze Béla</i> : Szenteleki Kornél: Isola Bella	143
<i>Incze Gábor</i> : Victor János: Ő és mi	274
— <i>Lampérth Géza</i> : A pápai református főiskola története	360
— <i>Bohatec József</i> : Kálvin művelődéstörténeti jelentősége	604

<i>Dr. Isoz Kálmán:</i> Varga Bálint: Marot Kelemen, első francia zsoldár- énekszerző élete és költészete	219
— Gárdonyi Zoltán: Die ungarischen Stileigentümlichkeiten in den musikalischen Werken Liszts	563
<i>Joó Tibor:</i> Barta János: Az ismeretlen Madách	69
— Russel Bertrand: Kína és a kínai probléma	552
— Jancsi László: A misztikus intuíció	565
<i>Juhász Géza:</i> Fekete Lajos: Tengerzúgás	353
— Szalánczy Károly: Néhány magyar földművescsaládtípus élete számokban	437
<i>Karácsony Sándor:</i> Komáromi János: Ordasok	64
— Magyar Irodalmi Ritkaságok	137
— Móricz Zsigmond: Forr a bor	206
— Dr. Csaba Margit és dr. vitéz Csia Sándorné dr. Leicht Mária: Amit egy nagy leánynak tudnia kell	292
— Voinovich Géza: Arany János életrajza 1849—1860.	431
— Fáber Kovács Gyula: Ballag már a vendiák	561
— Szalatnai Rezső: Van menekvés	657
<i>Kemény Lajos:</i> D. Payr Sándor: Gyurátz Ferenc életrajza	54
<i>Kerecsényi Dezső:</i> Sárközy György: Mint oldott kéve	62
— Farkas Gyula: „A Fiala Magyarország“ kora	129
— Tamási Áron: Helytelen világ	278
— A Tanu (Németh László folyóirata)	612
<i>Komoróczy György:</i> Surányi-Unger Theo: Geschichte der Wirtschafts- philosophie	74
<i>Marconnay Tibor:</i> Nadányi Zoltán: Ezüstkert	209
— Horváth Béla: Minden mozdulatban	283
<i>Máthé Elek:</i> Dr. Kováts J. István: A magyar reformátusok a nagyvilágban	128
— Takaró Géza: Harangszó	346
— Theologiai tanulmányok	497
— Makkai János: Germánia új utakon	608
<i>Dr. Merényi Oszkár:</i> Schöffler H.: Protestantizmus und Literatur	601
<i>Molter Károly:</i> Pukánszky Béla: Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn	133
<i>Németh László:</i> Vergilius Aeneise. Csengery János fordítása	419
— Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai	499
<i>Parádi Jenő:</i> Ungarische Kulturstätten	357
<i>Pásztor József:</i> Terescsényi György: Hősök	141
— Böszörményi Jenő: Napsütötte mezőkön	208
— Kosáryné Réz Lola: Egy hordó bor	286
— Axel Munthe: A San Michele regénye	428
<i>Rácz Lajos:</i> Dr. Varga Bálint: Béza Tivadar, második francia protestáns zsoldárénekszerző élete, költői és tudományos működése	503
<i>Reményik Sándor:</i> Sik Sándor: Fekete kenyér	421
<i>Révész Imre:</i> Incze Gábor: A magyar református imádság a XVI. és XVII. században	269

— Dr. Kovács Andor: Vázlatok a kecskeméti jogakadémia történetéhez	491
<i>Schneller Károly</i> : Karner Károly: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában	55
<i>Dr. Sebestyén Jenő</i> : Horváth László: A kálvinizmus és a dogma	275
<i>Sylvester Pál</i> : Muraközy Gyula: Éjféλι beszélgetés	426
— Tanka János: Napsütésben	560
<i>S. Szabó József</i> : Dr. Soós Béla: Zwingli és Luther találkozása Marburgban	546
<i>Szegedi István</i> : Verseskönyvekről	144
— Harsányi Zsolt: Az üstökös	280
<i>Szele Miklós</i> : Benkő István: Evezz a mélyre	493
<i>Szilády Zoltán</i> : Dr. N. Bartha Károly: Magyar néphagyományok	73
— Dr. Jancsó Elemér: Északafrikában	73
— Gyomlay László: Turáni vándorok	220
— Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság	436
— N. Bartha Károly: A debreceni fésűmesterség	611
<i>Szlávik Mátyás</i> : Fr. Schulze: Bildung und Religion	125
— Johannes Nagel: Kunst und Religion	344
<i>Szokolay Béla</i> : Iparművészetünkről	150
<i>Szondy György</i> : Dr. Ecsedy István: A rézmetszés művészete a debreceni református kollégiumban	149
— Magyar legendárium	559
<i>Tolnai Vilmos</i> : Móricz Pál: Magyar Sírató	350
<i>Török Pál</i> : Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal	216
<i>Vajthó László</i> : Londesz Elek: Az arany pávák dala	284
— Dr. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben	435
<i>Varga Endre</i> : A cs. és kir. 82. gyalogezred története	662
<i>Varga Sándor</i> : Oswald Spengler: Gép és ember	290
<i>Varga Sándor Frigyes</i> : Mátrai László: A jelenkori esztétika főirányai ..	289
— Hans Leisegang: Religionsphilosophie der Gegenwart	663
<i>Viski Károly</i> : Szilády Zoltán: Bulgária	147
— Kós Károly: Kalotaszeg	558
<i>Wiczián Dezső</i> : Szeberényi Lajos Zs.: Gusztáv Adolf svéd király	545

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

MÁTHÉ ELEK: Protestáns orthodoxia
MARTON JÁNOS: Dr. Révész Kálmán
MAKKAI SÁNDOR: Az „új utak“
PRÖHLE KÁROLY: Ihmels
HAMVAS BÉLA: Új középkor
RAVASZ LÁSZLÓ: Az élet ritmusa
DÉKÁNY ANDRÁS: Jegenye
ASZTALOS MIKLÓS: Nemzeti gondolat és nemzetköziség
VARGA SÁNDOR FRIGYES: Phaidon (vers)
LENCZ GÉZA: Keresztyén egységtörekvések
ZOVÁNYI JENŐ: Válasz Révész Imrének és Asztalos Miklósnak

KRITIKAI SZEMLE

XLI. évf. 1. sz.

1932. január

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

KEMÉNY LAJOS: D. Payr Sándor: Gyurácz Ferenc életrajza	54
SCHNELLER KÁROLY: Karner Károly: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában	55
CSEKEY SÁNDOR: Marton János: A Sárospataki Református Főiskola története	60
KERECSENYI DEZSŐ: Sárközy György: Mint oldott kéve	62
KARÁCSONY SÁNDOR: Komáromi János: Ordások	64
JOÓ TIBOR: Barta János: Az ismeretlen Madách	69
FERENCZY FERENC: Dr. Radványi László: A hitel alapja	72
SZILÁDY ZOLTÁN: Dr. Jancsó Elemér: Északafrikában	73
SZILÁDY ZOLTÁN: Dr. N. Bartha Károly: Magyar néphagyományok	73
KOMORÓCZY GYÖRGY: Surányi—Unger Theo: Geschichte der Wirt- schaftsphilosophie	74
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	74
ISOZ KÁLMÁN: Zenei Szemle	76
Protestáns Diákmenza	79

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Protestáns orthodoxia?

Ezt a két szót és ezt a két fogalmat szokatlan dolog egymás mellett leírni és egymás mellett elképzelni. Úgy érzi az ember, hogy protestántizmus és orthodoxia a belső ellentmondás visszásgával állnak egymással szemben és a protestántizmust merev hittételekkel megkötötte épen úgy nem lehet elképzelni, mint a fegyelmezett és tantételeihez megalkuvás nélkül ragaszkodó hitet abban a szabadabb vagy, ha úgy tetszik, felszabadultabb légkörben, amely a közfelfogás értelmezése szerint a protestántizmus lényege.

A baj ott van, hogy a gondolkodó, de az író és a beszélő ember különösen szereti a fogalmakat éles határvonalakkal körülvonva megformulálni, bizonyosan egy lélektanilag érthető, intellektuális kényelem-ösztönből, míg az élet rendesen nem hajlandó az ilyen éles határvonalakat megvonó rendszerezéshez alkalmazkodni. Szekfű Gyula a „Történelem mechanizálásá”-ról írt és nemrégiben megjelent tanulmányában írja, hogy a történet — és bizonyosan hozzá lehet tenni: az egész emberi élet — nem áll diszparát, különálló ciklópi sziklákból, hanem megszakítatlan gypszöngyeg, melybe a határokat, a korok és periódusok vonalait, csak utólag vágja bele egy rendező kéz.

Ez a rendező kéz már sok bajt és rendetlenséget okozott és korunk kétségtelenül meglevő belső lelki válságait sokszor inkább kiélezte, mint segített volna a válság leküzdésében. Mármost közelebbről, ami a protestántizmus „önmeghasonlottságát” illeti, én úgy érzem, hogy sem azoknak nincs igazuk, akik a háború utáni protestántizmust a régi, legnemesebb értelemben vett lelki liberálistikus cserbenhagyásával vádolják meg, sem azoknak, akik ugyan ezt a háború utáni protestántizmust hittartalmának megfogycatkozásától vagy épen teljes elvesztésétől féltik. Épen ennek a merőben ellentétes vádznak és aggodalomnak egy időben való jelentkezése mutatja, hogy ezt a kérdést egyoldalúan megoldani nem lehet.

A modern protestántizmus e két problémája közül a második megoldása, mindenestre sürgetőbb és aktuálisabb. A háború előtti nemzedék liberális protestántizmusának feltámasztására a mi korunk válsággal küzdő és sok ponton bizony önmagával meghasonlott gondolatvilága semmiképen nem alkalmas. De ha az egyik egyoldalúságot, „típus”-t nem vagyunk hajlandók elfogadni, nem esünk-e a második oldalon ugyanabba a hibába, ha, a kor sürgető követelményeinek engedelmessé, a protestántizmus „kötő” tartalmához való visszafordulásban jelöljük meg a protestántizmus, vagy ezt a hideg szót elhagyva, az evangéliumi keresztyénség jövő haladásának egyetlen lehetséges útját, amint azt Halász Gábor a „Protestáns Szemle” múlt hónapi számában írt bátor és őszinte

hangú cikkében kívánja? Vajjon, ha valóban az evangéliumi kereszténység hittartalma párolgott volna el vagy került volna önmagával meghasonlottságba, az elvesztett hitet visszahozná-e az orthodox protestáns hagyományokhoz való visszafordulás? És lehet-e orthodoxia és hittartalom között ok és okozati viszonyt felállítani csupán azért, mert a modern katholicizmus a barok kor katholicizmusának és okkal-móddal a középkori, szent-ferenci katholicizmus hagyományainak feltámasztásából olyan sok gyakorlati eredményt tudott elérni és ismerjük el, tudott nem visszhangja, hanem, legalább is vallási dolgokban, irányítója lenni kerünk eszmeáramlatainak?

Az teljesen és tökéletesen igaz, hogy a reformáció sok motivumában nem volt a lelkek forradalma valami nagyobb lelki szabadságért, hanem pozitív irányban érvényesülő, erős ellenhatás a renaissance-katholicizmusnak pápai jóváhagyással üzőtt, pogánykodó eretnoksége ellen, amikor a fő-eretnek maga a Medici-pápa volt; hogy a reformációban csak a 19. század romantikus liberálizmusa látta az Aufklärung vallási térre átvitt változatát, holott a reformátorok a magát kiélt renaissance és humanizmus idején az emberiség művelődéstörténetének egyik igen veszedelmes dekadencia-hullámában a „bomlodozót egységesítették és a tévelygőt térítették vissza a helyes útra.“ De azt vajjon ki fogja elhinni Halász Gábornak, hogy az első protestánsok szemében a Biblia nem az egyéni vélemények felszabadítását, hanem a hívő lenyűgözését célozta? Nem, a Szentírásnak ilyen értelmezését lehetetlen volna megtalálni, mondjuk, Luther asztali beszélgetéseiben vagy Kálvin írásmagyarázataiban, de akár a Helvét Hitvallásban is. Már pedig Luther, Kálvin és a Helvét Hitvallás megszerkesztői csak hozzátartoztak az első protestánsokhoz? Melanchton másodvirágzású, protestáns skolasztikáját igazán nem volna érdemes új életre kelteni, sem a 16. század végének nem valami rokonszenves, germán ó-protestáns orthodoxiáját. Az eredmény legfeljebb az amerikai protestánsizmus egy félszeg kinövésének és teológiai obskurantizmusának, a fundamentálistizmusnak nyitna nagyobb érvényesülési teret.

A gyötrő kérdés megoldása nem történeti és intellektuális, legalább is nem elsősorban az, hanem a hit jogainak a vallásos életben való megóvása. Ha a hit forrásai kiapadnak, a dogmák, a disciplina, az intézményes egyházi élet fegyelme az üresen járogató disszonáns hangját adják csupán. A dogmák csak a meglevő, de esetleg megrendült hit megerősítésére valók, de hit-regeneráló erejük nincs; ezt a reformátorok és a protestáns hitvallások sehol sem tanítják. Viszont a dogmák és vallásos intézmények szervezett élete vagy azok számára teher, akik a hitet önmagukból kidobták és csak megszokásból vagy érdekből maradnak benn az

egyházi közösségben, vagy pedig azoknak, akik számára a vallásos élet valami alaktalan miszticizmus anarchiájának révületét jelenti. A vallásos formák hitéleti fontosságát minden életképes és hivatását teljesíteni akaró vallásos közösségnek át kell érezni, a római katholicizmusnak épen úgy, mint a protestáns egyházaknak. Ez nem a kor szava, ez mindig parancsoló szükségszerűsége volt a vallásos életnek. A keresztyénség története valójában alig egyéb, mint nyomról-nyomra való követése azoknak a szabálytalan időközökben ismétlődő emelkedéseknek vagy mély pontoknak, amelyek a vallásos élet e legfőbb alaptörvényének érvényesülését vagy háttérbeszorulását jelentik. Az, persze, csak természetes, hogy amikor kiöregedett korok elmúlásakor vagy újak születésekor az átmenet khaotikus viszonyai között a széthúzás és az anarchia erői jobban érvényesülnek, az emberi lélek és épen a vallásos, hívő és Istenben megnyugvást kereső lélek pozitívumokat keres, biztos és kiegyensúlyozott igazságokat, megdönthetetlennek érzett és hitt tételeket, amelyeket habozás és kételkedés nélkül elfogadhat. Az ilyen „orthodoxia“ és ez a „kötő“ tartalom mindig fontos és elengedhetetlen része volt az evangéliumi keresztyénségnek. Ha ez meghalványult és kevesebb lett a háború utáni évek protestántizmusában, ennek pótlása és reintegrációja mindennél fontosabb és elsőbbrendű szükségszerűség. De csak úgy, ha a protestáns szellem korszerű értelmének felkutatása feltárja a reformátorok gazdag és kiteljesedett hitvilágának bővizű ereit is. Mert enélkül minden új orthodoxia csak a farizeizmus zsarnokságát erősítené, amelyből pedig úgyis van épen elég.

Máthé Elek

Dr. Révész Kálmán

1860—1931

1931. december 4-én az örökkévalóságba költözött dr. Révész Kálmán, a tiszáninneri református egyházkerület tizenkettedik püspöke. Nem jött váratlanul az elmenetele. Már hosszabb idő óta készülődött. Egyre súlyosodó betegsége az utóbbi években leszorította a nyilvános szereplés színteréről, odakötözte püspöki szobája falai közé, ahonnan csak olykor-olykor hangzott ki a férfias fájdalom egy-egy megkapó szava, főleg azért, hogy nem vehet részt azokon a nagy alkalmakon, amelyeken lelke kedves vágya, vagy magas állásának tiszte szerint jelen szeretett volna lenni. A sárospataki főiskola négyszázados jubileumára is csak üdvözlését küldte el, a nagy római lírikus halk zokogásába temetve fájdalmát s idézve a Tomiból az örök városba új könyvét küldő Ovidiustól: „Sine me liber ibis in urbem.“ S nélküle gyultak ki az emlékezés tüzei Sárospatakon. S amikor ott a főiskolánál az új alkalmak (építkezések; theologiai internátus; angol internátus; angol gimnáziumi tagozat) szerencsésen tető alá jutottak s a négyszázados jubileum lélekemelő ünnepei lefolytak, betelt, amit a pataki Alma Materre nézve még meg akart érni s elsóhajtotta: „Most már bocsásd el szolgálodat, Uram, békességgel.“ A november 11-iki egyházkerületi közgyűlés ügyeit még mintaszerűen előkészítette, azután csodálatos lelki erővel készült a végre. Szemrebbenés nélkül nézett a közelgő halál szemébe. Gondosan átnézte már előbb megfogalmazott gyászjelentését. Tollbamondotta a temetésére vonatkozó intézkedéseit, elbúcsúzott gyülekezetétől és egyházkerületétől, híveitől és barátaitól. Megírta nagy, sőt legnagyobb munkatársának: a tiszáninneri egyházkerület főgondnokának, a magyar református egyház „great old man“-jének, Dókus Ernőnek, hogy: „amit Baltazár Dezső predikált Tüdős felett: „a mulás szele fű, hát körülöttem is erősen fujdogál“. S alig pár napra rá, miután házat elrendezte, ellobbant élete lámpása. Végakarata szerint temetésénél a koszorúkat, énekkarokat és búcsúbeszédet mellőzni kellett. A miskolci Kossuth-utcai templom ölen komor gyásszal feküdt a ravatalon fakoporsójában, amelyen csak egy koszorú volt, gyászoló családjáé. A szentélyt zsúfolásig megtöltő közönség csak a XC. zsoltárt énekelte s az Igét dr. Ravasz László püspök hirdette egyik legsodálatosabb beszédében s emelte fel Isten világába ámuló szemünk előtt a Révész Kálmán életét és jellemét.

Tökéletesen csakugyan a halál láttatta meg a dr. Révész Kálmán igazi valóját s az, ahogy szembenézett a halállal s itt hagyta a földet.

Mindig lehetett látni és érezni rajta, testi és lelki képén, zömök magyaros termetén, arányosan jól megépített alakján, dom-

ború mellén, nyílt arcán, egyenes szókimondásán és kendőzelen jellemén a történelmi magyar kálvinizmus vonásait, de csak a halál revelálta ezeket teljesen Isten örök gondolatait kiragyogtató fenséggel.

Szellemének és egész működésének alapszövedéke a történelmi kálvinizmus fényes sugárszálaiból szövődött. Nagy örökséget hozott édesatyja, a nagy Révész Imre házából s Debrecenből, a magyar Genfből, ahol 1860-ban rápillantott okos, csillogó szeme a világra. Azt gondoltuk, hogy nem hasonlít atyjára, a komor óriásra, akiben alig a gyermek születése előtt, a pápens-küzdelemben kellett ott feszülni a századok viharait átélte egyháza megsértethetetlen öntudatának és egy világhatalom zsarnok erejével szemben a halált megvető bátorságnak. Révész Kálmán egyéniségén a testi töretlen erő, jókedv és vidámság derűje ömlött el. Csak súlyos, tömör és kemény valója érezte, hogy ez a vidámság és könnyedség az erő játéka, a tréfa és élc mögött az éles ész rejlik, a vidámság mögött az egészséges természetesség. De amikor 1918 után a Kassai lelkész és már tiszáninneri szuperintendens a trianoni békediktátum után egy szörnyű zsarnoki önkény martaléknak látszott, lelki hatalommá nőtt eltiporhatatlan jogérzete és szikrázóan biztos tudása miatt a bitorlókkal szemben. S amikor a kommunizmusban emelgette közöttünk véres kezét az Antikrisztus, megmozdult a hitvalló lélek a Ceglédi István és Gyöngyösi Pál életírójában. Ráfigyeltek és bíztak benne.

A tiszáninneri püspöki székbe későn jutott be. Pápán már 26 éves korában theol. tanár. 6 évre erre, 1892-ben Kassa hívta meg lelkészül. 1898-ban esperessé lett s elsőrendű adminisztrátornak bizonyult. De mikor 1910-ben Kun Bertalan püspök, a 93 éves patriarcha meghalt, a szintén aggastyán, a 73 éves Fejes István elől visszavonult s az első ifjúsága erőteljes napjait élő ORLE nagy reménységével, dr. Tüdős Istvánnal szemben Fejes Istvánnak biztosította a választás eredményét. 1914-ben dr. Tüdős István, az újabb és népszerűbb esperes lett a püspök. A Tüdős tragikus halála nyitott utat 1918-ban a Révész Kálmán püspökségének. Világot rengető viharok közt vette át a nehéz örökséget. Érdeme, hogy szilárdul megállt. S a pontos és szorgalmas akta elintézésen kívül nyújtott egy értékesebbet és nagyobbat, könyvek írásánál is értékesebbet, amelyek alkotására már nem ért rá (ezernél több cikket írt gyors és szorgalmas keze), nyújtotta tisztán és puritán kálvinista jellemét. Emléke maradjon áldásban közöttünk a Protestáns Szemlében is, amelynek oldalait kincsekkel gazdagította.

Marton János

Az „új utak“

Az „új utakra“ tért magyar történetírásnak nem annyira az elvei, mint inkább a gyümölcsei s ezek között is főleg Szekfű Gyula művei (A XVI. és XVII. század és Bethlen Gábor) körül kavardott fel a vitatkozás szélvész. Ebben a viharban Erdély és a protestantizmus „átértékelése“ jelentős szerephez jutott; voltaképpen ezek a témák ébresztettek fel ellenmondást és váltottak ki ellenvéleményeket a szellemtörténeti iránnyal szemben.

Nekem azonban az a meggyőződésem, hogy ezeket a konkrét átértékeléseket mindenesetre az irány elvi alapjának számlájára kell írunk s a kérdést radikálisabban kell kezelünk, mint azok tették, akik az elvi alap tudomásulvételével, teljes, vagy részleges helyesléssel figyelmüket kizárólag a konkrét eredményekre fordították s így a „szellemtörténeti“ módszerrel konstruált képeket nem szellemtörténeti módon vették bírálat alá, azaz eltekintettek attól az elvi háttértől, amelyből ezek az eredmények szükségképpen következtek.

Véleményem szerint tehát további szüksége forog fenn a szellemtörténeti irány elvi kritikájának. A történetírás új utakra való térése az alapkérdést: a történetírás tudományosságának problémáját újította fel. A szakszerűség és tárgyilagosság azok a kritegiumok, amelyek a szellemtörténeti irány munkájában ismét előtérbe nyomultak s a történetírással kapcsolatosan általában kérdésessé tétettek.

A problémát világosan, precízen körvonalazta Hóman Bálint „A magyar történetírás új útjai“ című műben (A történelem útja), ahol a szellemtörténeti irányról megállapítja, hogy módszerében nagy szerep jut az alapvető és átfogó tények ismeretén alapuló, de mégis egyéni és subiectiv természetű intuíciónak, a pozitív irány által háttérbe szorított történetírói interpretációnak és kombinációnak, mert a szellemiség csak beleélés és átérzés által fogható meg; az empirikus indukció eszközeivel legfeljebb megközelíthető.

Ezek a tiszta, mérsékelt, óvatosan határozott megállapítások mindenképp alkalmasak arra, hogy az új iránynak is, de a történetírásnak általában is megállapíthassuk a tudományos karakterét és igényeinek határait, mert azt a reális mértéket tartják szem előtt, amely a tényleg megvalósíthatót jelenti. Az ideális mértéket Révész Imre állította fel, aki „A történettudomány új útjai és a protestantizmus“ című tanulmányában (Protestáns Szemle, 1931. 8—9) azt a kijelentést teszi, hogy „a történettudomány minden eddigi módszerei közül a szellemtörténeti módszer hordozza magában legtöbb biztosítékát az emberileg elérhető tárgyilagosság legteljesebb megvalósításának.“ Ezt a kijelentést a következő fel-

tételekhez köti: a történetírás száz százalékig tudományos művelése, a modern tudományosság minden műszerével és minden lelkiismereti kényszerével való fölfegyverkezés, adattudás a dolgok emberileg elérhető legmélyebb ismerete alapján, módszeres képzettség, kritika, szorgalom, intellektuális becsületesség, az emberileg lehetséges legnagyobb elfogulatlanság, — és ezek után és felett még egy hatalmas többlet is: „egy tudományosan fegyelmezett, de lényegében már tudomány fölötti, fölségesen szabad és újjáteremtő erejű, tehát a művészi alkotással rokon tevékenység: a redukív intuíció.“ „A száz százalékig“ tudományos történetírásnak ez a nemes hite és apológiája, amely nyilván azon a meggyőződésen sarkallik, hogy mindez lehetséges is, — a szellemtörténeti iránnyal szemben épúgy mint általában a történetírással szemben is: száz százalékig ideális mértéket alkalmaz. Mint ideál, megfélebezhetetlen, de egy szakemberben és egy műben megvalósíthatatlan. Ha megvalósítható lenne, akkor minden további vita felesleges lenne: a történettudomány problémája végérvényű megoldást nyert volna.

Mindebből csakis azt szabad valóságnak vennünk, ami tényleg adva van és ami a történetírás (és minden tudomány) két alap-tényezője: a ténnyt és a ténnyt magyarázó embert. A történetírásban e kettő mibenléte és kapcsolata a döntő; e kapcsolat értelmezése határozza meg az irányt és az értelmezés kritikája döntheti el az irány értékét.

A történettudomány revíziója ennél fogva azon a revízió sarkallik, amelyen a „történeti tény“ és a „történettudós“, a „szakember“ fogalma ment át vagy fog átmenni. Ha Révész Imrével egyértelműleg igen helyesen kikapcsoljuk a történetfilozófia és a történelmi belletrisztika szempontjait, — akkor a történettudomány új útjainak is csak egy célpontja lehet: minél inkább úgy konstruálni a történetet, ahogy tényleg volt. A történetírásnak ez az egyetlen, legrealisabb és legideálisabb célja egyben.

Természetes, hogy így van és nagyon egyszerűnek is látszik a feladat, — de azonnal kiviláglik a nagysága és nehézsége, mihelyt megpróbáljuk tisztázni a „történeti tény“ mivoltát. Goethe híres mondása, hogy minden ténymegállapítás már teoria, a történeti tényre vonatkozólag sokszorosan is áll, mert hiszen itt egy bár sokszoros analogiával megközelíthető, mégis egyetlen, kísérletileg nem ismételhető és elmúlt valósággal állunk szemben. A történeti tény ezért a történetíró subiectív hozzájárulásától el nem választható, már annak ötvözetében jelenik meg. — A tény tisztázásában tehát a történetíró teóriája már szükségképen benne van, a tény ennek a teóriának életadó fluidumában elevenedik meg.

Ez az a pont, ahol a szellemtörténeti irány szembekerül a tény obiectivitását féltők, a tárgyilagosságot védők álláspontjával.

A szellemtörténeti irány tény-felismerése azonban vitán felül áll. Ugyanis itt az a felismerés bukkant fel, hogy a történeti tény emberi tény lévén, annak megismerése, tisztázása az obiectivitás nevében semmiképen sem szorítható a tény külső vonásaira, sem annak csupán egyik-másik (politikai, jogi, katonai) oldalára, hanem kiterjesztendő annak szellemi, lelki gyökereire, mégpedig mindazokban a kölcsönhatásokban, melyeknek ritmusába tartozik. Ez a nagyobb obiectivitás, a ténynek a történeti kölcsönhatások minél szélesebb összefüggésében való szemlélete, ahol az egyén, a közösség, a kor, a világ egymásra folytonosan ható nagy continuitása őrzi ellen és biztosítja azt, hogy a megkonstruált kép a megtörtént tényt, illetve ténycsoportot valóban fedji. A gyökerében szellemi és módszerében sokoldalú nézőpont a történeti tény fogalmát hatalmasan elmélyítette és kiszélesítette, sokszor a legegyszerűbb emberi gesztusnak is szinte végtelenül kimélyülő értelmet adott és ez a nagyfokú gazdagodás kétségtelenül a szellemtörténeti irány igazolását adja meg, mert ebből a történésnek sokkal emberibb és jelentősebb képe bontakozik ki.

De ez a tény-revizió magával vonta a történetíró, a szakember fogalmának revízióját is, és — szintén helyesen és örvendetesen — sokkal szélesebb, mélyebb, aktívabb részt juttatott a subiectív tényezőnek, a konstruáló elmének, mint a tényt szűkebben, külsőlegesebben és materiálisabban értelmező álláspontok.

E kettős revízió által most már a történetírásnak az az egyetlen jogosult feladata, hogy úgy konstruálja a történetet, ahogy tényleg volt, két feltétel parancsa alá került: a tények lelki, szellemi gyökéréig hatoló, viszont a történeti összefüggés és kölcsönhatások egészében, minél sokoldalúbb szemlélettel való tisztázása, mint az obiectivitás parancsoló feltétele, — másfelől a reduktív intuíció, mint az újrateremtő subiectivitás parancsoló feltétele alá.

Mindebből nagyon fontos következmények folynak. A feltételek, melyeket körvonalaztunk, kétségtelenül rendkívüli mértékben felfokozzák a történetírással szembenálló igényeket, s felettébb súlyossá teszik a feladatot, amely a történetíróra vár. A tárgyilagosság és szakszerűség újszerű követelménye egyenes arányban növeli meg a történetíró subiectív kellékeinek: az egyéni syntetikus elmeerő, az intuíció, a kombinatív fantázia érvényesülésének követelményeit is. A beleélés és átérzés, a syntetikus összefogás és életes ábrázolás képességei, anélkül, hogy a kritikai és adat-ismerési alapok fontosságát bármiképen is csökkentenék, feltétlenül a döntő-fontosságú szerepkört foglalják el, épen a minél valószínűbb, minél igazabb kép érdekében.

Itt tehát ellentett és heterogén szellemi tényezők olyan egyensúlyáról van szó, amely mindig csak ritka és szinte kivételes esetekben produkálhat igazán értékes gyümölcsöket.

Szerintem épen ezért a szellemtörténeti nézőpont és módszer a történettudomány számára irányító célkitűzés, a legjobb és legmagasabb törekvés zászlója, lényegében eszmény marad, melynek megvalósítása az alkotásokban természeténél fogva töredékes lesz, — hiányos vagy a tárgyilagosság, az adatszerű szilárdság, vagy a szintetizáló életábrázolás irányában.

Mindig csak a legkülönb, a legnagyobb történetírók életművében fogja megközelíteni célját.

Az a meggyőződésem, hogy a szellemtörténeti irány, mint iskola, mint dogmatikussá merevülő kizárólagosság a történetírásnak nem fog előnyére válni. Principiumai és követelései sokkal komolyabbak és jelentőségteljesebbek annál, hogy tanítványok jelszavaivá és skémaivá üresedve, meg ne bosszulják magukat hamis átértékelések és célzatosságok mérges dudvaiban. Mert Spinóza szavaival szólva, minden kiváló dolog épen olyan nehéz, mint amilyen ritka. Az pedig kétségtelen, hogy ilyen kiválóan magas célkitűzéssel és követeléssel, mint a szellemtörténeti irány, a történetírás egyetlen formája sem állott még elő.

Érdekes megfigyelní, hogy úgy Szekfü, mint Révész, kritikái megjegyzéseikben, mint kivételeket fedezik fel a régebbi történetírók közt azokat, akik a tények vizsgálatában a szellemi gyökeket és a sokoldalú szemléletet juttatták érvényre s akik bírták a konstruáló fantázia magasrendű adományát is, tehát mintegy előfutáraiul tünnek föl az új iránynak.

Nem figyelmeztetés-e ez arra, hogy az új irányban propagált követelmények általában az igazi, a nagy, a kivételes történetíró ismérvei, melyek többé-kevésbé minden korban kiütköztek és kiküzdötték magukat a kor divatja-szerinti történetírás átlagából?

Ezeknek az örökké igaz követelményeknek irányba, sőt iskolába tömörülése szerintem elkerülhetetlenül vonja maga után az eleven valóságukban életerős és alakítóhatalmú elveknek a kisebb és utánzó jellegű képességekben való alászállását, megmerevedését, megüresedését és erőszakoltságát. Távol minden lebecsülési szándéktól, úgy találom, hogy ez a folyamat, egyes jeleiben „A magyar történetírás új útjai“ című tanulmány sorozaton is kiütközik. A szellemtörténeti irány a történettudománynak és történetírásnak nagy célkitűzője, ihletője, útmutatója és termékenyítője lehet és lesz is, — de a tudomány és az igazság érdekében őrizze meg az Isten attól, hogy iskolás tanná, utánzott skémává, jelszóvá, divattá, — vagy ami mindezeknél még sokkal rosszabb: eszközzé váljon a tudománytól idegen és alacsonyabb tendenciák jármában. Mindez semmiképen sem jelenti azt, hogy a szellemtörténeti irány helyes és igaz alapelvei, komoly törekvései, felebbézetetlen conceptiója félreértések vagy rosszakarat folytán kisebbitést, mellőzést, vagy épen üldöztetést szenvedjenek. Sőt ellenkező-

leg: minél becsületesebb és tehetségesebb historikusok kezében válnak a munka szerszámaivá és lelkévé: annál értékesebb gyümölcsöket fognak teremni. A fontos csak az, hogy senki se gondolja, hogy jelszavak átvétele százszázalékos tudományosságot és igazságot biztosít. A jelszavakban igen kevés, vagy semmi igazság nincs, ha pusztán jelszavak.

Szerintem az is bizonyos, hogy mivel a szellemtörténeti elvek teljes érvényesülése csak ritka és kiváló esetekben fog a történelmi művekben megvalósulni, — ennek az iránynak követelése nem teheti feleslegessé azok munkáját (és nem semmisítheti meg annak értékét) akik a történetírást konstruáló művéhez továbbra is az adatgyűjtés és közlés részleteit hordják. Igen helyesen mutatott rá Asztalos Miklós Szekfünek a XVII. század magyar történetéről írott műve ismertetésében (Protestáns Szemle, 1931. 561 l.) arra a körülményre, hogy a szellemtörténeti alkotás lényegében eszmei rendszerbe, konstrukcióba foglalása a történetnek, „mely a tények és események mindent elborító áradatától“ megszabadította magát, de ezzel együtt az adatanyagot részben ki is hullatta és ezzel szükségképen utal olyan nélkülözhetetlen művekre, melyek ezt az anyagot közlik. Ennek a gondolatnak különösen nagy jelentősége van a mesterek tanítványai számára!... A kutató és közlő munka gyakorlatilag nem is igen egyesülhet a konstruáló munkával, nem is igen jelenhetik meg ugyanazon művekben — de nem is pótolhatja, nem is teheti feleslegessé egymást soha.

Ugyancsak Asztalos Miklós mutatott rá az idézett ismertetésben egy olyan tényezőre, amely a szellemtörténeti művekben fontossá válik — s ami az adott esetekben a vita voltaképeni forrása lett; t. i. a történetíró öröklött egyéni jellemzőire. Szekfűnél pld. ilyenek az ő dunántúli és katolikus volta, amiből következik az erdélyi és a protestáns problema sajátos szemlélete.

Ezekre vonatkozólag Asztalos Miklós és Révész Imre helyesen, alaposan kifejtették álláspontjukat, amellyel teljesen egyetértek. Épen azért nem is akarok kitérni rájuk.

De le akarok vonni e fejtegetéseikből egy fontos következtetést. Amit Révész Imre az egyháztörténetírás szellemtörténeti jellegéről s e jellegből következő feladatairól mond, ahhoz szerintem szó nem férhet, az megdönthetetlen igazság. De épen ebből következik, hogy bármi sokat is tett Szekfű a magyar protestantizmus történeti képének felderítésére, — katolikus adottságánál fogva (és ez nem elfogultságot, hanem csakis adott lelkületet jelent) még sem lehet a magyar protestantizmus történetének egyedüli és legtekélyesebb történetírója. Tehát elutasíthatatlan követelmény az, hogy egyháztörténetünket protestáns történetíróink vegyék revízió alá és konstruálják újra a szellemtörténeti módszer erejével és

eszközeivel. Másfelől lehet igaza, s bizonyára sok igaza is van Asztalos Miklósnak abban, hogy Szekfű Erdély-szemléletét nem tudja magáévá tenni s hogy benne idegen elméletet lát reá húzva a magyar szellem történetére, — de akármilyen mértékben van vagy nincs igaza, Szekfű, dunántúli adottságánál fogva (és ez nem erdélyellenességet, hanem csakis dunántúliséget jelent), mégsem lehet Erdély történetének kat'exochén történetírója. Tehát ismét csak elutasíthatatlan követelmény az, hogy Erdély történetét erdélyi historikus írja meg az új utakon megnyílt lehetőségek felhasználásával. Nem Szekfűt kell vádolni azért, mert megírta műveit, melyekben kétségtelenül új perspektívákat nyitott a multba néző szemek előtt és eddig nem látott életvalóságot állított elének, hanem magunkat: a protestánsokat és az erdélyieket, hogy ők miért nem írják meg adottságuknál fogva jobban, teljesebben, vagy igazabban azt, amit csak ők írhatnak meg úgy?

Természetesen, ha meg fogják tenni, azzal sem tették feleslegessé mások munkáját, mert a szellemtörténeti munkának az is jellemzője, hogy a valóságot, az igaz történetet jogunk és kötelességünk minél több adottság alapján, minél több szempont alól közelíteni meg, abban a reményben, hogyha a teljes igazság nincs is maradék nélkül egyik vagy másik műben, de minél több értékes műben mindig teljesebben bontakozik ki. Nem hiszek abban, hogy a történeti igazság akármelyik egyes ember akármilyen értékes művében végérvényesen revelálja magát: ez olyan abszolút látást és a felemlegetett képességek olyan tökéletes komplexumát tételne fel, mellyel ember nem rendelkezhetik. Nem hiszek abban sem, hogy a tudományban egyedül üdvöztető elméletek, irányok, iskolák létezhetnének s így nem tartom ilyennek a szellemtörténeti irányt sem.

Hiszek ellenben abban, hogy öröklött és egyéni adottságainknál fogva egyikünk egyik, másikunk másik vonását, oldalát képes jobban megragadni a tényeknek, vagy az egyik ezt, a másik amazt a történeti tény-csoportot tudja jobban megközelíteni és végre hiszek a tudományos becsületesség, lelkiismeretesség és elfogulatlanság lehetőségében és hatalmában s mindezeknek az alapján, de csakis ezeknek az alapján hiszek a történeti igazságok felderíthetésében, a mult igaz képének megalkothatásában és a történetírás tudományos érvényességében. Azt pedig, ha a történelem „átértékelése“ előzetesen alkalmazott politikai, morális, felekezeti vagy pedagógiai tendenciák alapján történik, Macaulay értelmezése szerint rosszabbnak tartom a váltóhamisításnál. Az igaz történelmi képből következhetnek ilyen tanulságok, de a történetírónak egyedül az igaz kép megalkotása a dolga.

Makkai Sándor

ARCKÉPEK

Ihmels

Ezt a nevet 32 esztendővel ezelőtt hallottam először Greifswaldban. Ott akkor még messze világító fáklyaként tündökölt *Cremer*, a nagy biblikus theologus, aki az átélt pozitivumok után áhítózó ifjak százait vonzotta katedrája köré nemcsak Németország minden tájáról, hanem a külföldről is.* Mintha most is látnám és hallanám azt a diáktársamat, aki 1899 tavaszán költözött Erlangenből Greifswaldba s ott bizalmas körben jelentős arckifejezéssel és szinte ünnepies hanghordozással ujságolta: „In Erlangen ist ein Stern erster Größe im Aufgehen“. Erlangenben elsőrendű csillag van feltűnőben. Erre Ihmels nevét említette, ki az előző évben kezdette meg erlangeni működését a Berlinbe távozott Seeberg utódaként a rendszeres theológia tanszékén. Hogy az erlangeni diák jövődőlő értékelése, mely különben bizonyára nem volt csupán egyéni vélemény, hanem az ottani diákság nagy tiszteletének és várakozásának kifejezése, mennyire eltalálta a valóságot, annak bizonyossága az a fényesen magasba ívelő pálya, melyet Ihmels azóta befutott s amely bőven megokolja, hogy vele Szemlénk arcképsorozatában is foglalkozunk.

Ludwig Ihmels szülőföldje Kelet-Friesland, mely Németország északnyugati sarkán az Északi Tenger partvidékéhez tartozik. A beláthatatlan, egyhangú rónatáj s a határán nyíló végtelen sítenger, ha magától nem fejleszti is ki a zárt bensőségre s a vele ellentétesen párosuló univerzalitásra, egyetemességre való hajlamot, de talán mégis kedvez neki. Tény az, hogy a szellemi élet egyetemes bensőségének nagy kutatója és hirdetője, *Eucken*, vagy *Ihering*, a híres jogbölcsező épügy Kelet-Friesland szülőttei, mint *Ihmels*, az egyetemes lutheránusságnak napjainkban egyik legkitűnőbb vezéralakja, ki 1858. június 29-én született Middels község evangélikus parochiáján mint 4 fitestvér között a harmadik. A csendes bensőséget ápoló édesanya mellett elsősorban a

* *Cremer*, ha nem is extensiv, de — ami a fő — annál inkább intensiv irányban rendkívüli energiával dolgozta ki a bűn és a kegyelem teológiáját s a katedrán és a szószéken egyaránt megrázó erővel tudta hirdetni a kegyelem evangéliomának, ill. a hitnek *paradox* jellegét („Dennoch!“). Dialektikáról nem beszélt, de existenciális komolyság szólt minden szavából és tény az, hogy már ő sokat merített a most uralkodó teológiai irányzat forrásaiból, egyebek között épen *Kierkegaardból* is. Innen van, hogy *Cremer* tanítványai (ma senki sem *csupán* ez!) nem érzik olyan bűvöletesen újnak és egyedül lehetségesnek a *Barth*-féle teológiát, mint sokan a fiatal nemzedékből, akik a teológiát *ennek* a teológiának a formájában ismerték meg. Ennek a jelentősége kevésbé önmagában, mint inkább a korszükséggel és a korangulattal való szerencsés, mondjuk: gondviselészerű találkozásában rejlik.

rendkívül komoly, szigorú erkölcsi jellemű családfő nyomta reá a családra egyéniségének bélyegét. Ebből nem hiányzott ugyan egy bizonyos törvényszerű vonás, de uralkodó jellege mégis csak az egyháziasságot meleg bensőséggel párosító lutheri vallásosság volt. „Mi bizonyára el sem tudtuk volna képzelni, hogy Isten jelenlétének a tudata csak egy pillanatra is elhagyta volna“, — vallja édesatyjáról *Ihmels*, önéletrajza vázlatában²). Róla is bizonyára hasonlót mondhat, aki személyesen ismeri. Az édesapai nevelés elkomolyító hatását még fokozták a családi élet szomorú eseményei. Még nem volt 20 éves, mikor néhány rövid év alatt két testvérbátyját s végre édesanyját veszítette el.

Egyetemi tanulmányait Lipcsében, Erlangenben és Göttingenben, majd első segédlelkészi szolgálata után ismét Erlangenben végezte. Lipcsében főképp *Luthardt*, *Kahn* és *Delitzsch*, Göttingenben *Schöberlein* és *Ritschl* — az utóbbi inkább erős személyiségével mint teológiájával — hatottak reá; de valamennyinek a hatását túlszárnyalta az erlangeni *Frank*-é, akit mint önállóvá lett tanítvány is mindig hálásan vall a maga theologiai mesterének. Filozófiai elméjét főképp *Kant* tanulmányozásával művelte ki anélkül, hogy kantianussá lett volna. Szülőföldjének különböző kisebb helyein végzett gyakorlati szolgálat után a loccumi lelkészképző szeminárium vezetése adott neki módot arra, hogy az egyetemi pályára felkészüljön. Ez végre 1898-ban nyílt meg előtte, amikor, mint jeleztem, *Seeberg* után lett *Frank* második utóda. De Erlangenben csak 4 évig maradt. Már 1902-ben Lipcsébe hívták s ez lett professzori munkásságának főszínhelye egészen 1922-ig, amikor mostani díszes helyére, Drezdába került mint a szászországi evangélikus egyház országos püspöke.

Azt hiszem, ezen a helyen nem lehet feladatomból, hogy *Ihmels* theologiai munkásságát és jelentőségét történeti szempontból a szakszerűség szabályai szerint behatóan ismertessem. Viszont mulasztást követnék el, ha meg nem kísérelném *Ihmels*t mint theologust Szemlénk olvasó közönsége számára érthetően jellemezni.

Jellemzését anak kiemelésével kell kezdenem, hogy *Ihmels* testestül-lelkestül *egyházias* theologus és pedig nemcsak azóta, hogy a theologia szélesebb köreiben mintegy újra felfedezték az egyházat mint élő valóságot, hanem kezdettől fogva, alapvető meggyőződéseinek következményeképpen. — Már 40 éves volt, amikor az egyház gyakorlati szolgálatából a theologiai katedrára került s amint gyakorlati munkásságában a legmagasabb tudományos szempontok szerint kiépített meggyőződések vezették, úgy viszont a professzori tanszéken sem volt számára semmi

* „Die Religionswissenschaft in Selbstdarstellungen.“ I. Leipzig. 1925.

sem annyira magától értődő, mint az, hogy theológiájával is mindenestül az egyházat kell szolgálnia. A theologia csak akkor felel meg a maga feladatának, ha nem a valóságtól idegen, elvont tudományos ideák után fut, hanem ha a valóság talajára áll és minden munkájával az egyháznak, a hívők gyülekezetének akar szolgálni. Minden egészséges theologia az egyház theológiája, az egyház legsajátabb életfunkcióinak egyike, amelynek az útján az egyház tudományos formában ad számot önmagának és a világnak a saját eredetéről, lényegéről, lelki-szellemi birtokállományáról és hivatásáról. *Ihmels* az alapelveileg *egyházas* evangélikus theológiának legkiválóbb élő képviselője.

De a theologia a maga egyházi feladatának csak úgy felelhet meg, ha ugyanarra az alapra helyezkedik, amelyen az egyház maga áll. Azt pedig, hogy az egyház milyen alapon áll, az egyház maga alapvető módon, a történelmi élet szükségleteinek megfelelően, ünnepies, közérvényes formában a *hitvallásban*, az egyházi tanban, a dogmában juttatja kifejezésre. Azért minden egészséges theologia *hitvallásos*, konfesszionális theologia. Ha nem ez, akkor letér hivatása irányvonaláról s inkább rombol, semhogy építene. De amennyire világosan következik ez a theologia lét-föltételeiből, annyira súlyos problémát rejt magában.

Nagyon tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy *Ihmels* azok közé tartozik, akik az egyházi tant pusztán külsőkép kötelező törvénnyé akarnák tenni a theologia számára. Mi sem áll tőle távolabb, mint az, hogy holmi élettelen betű-orthodoxia mellé szögödjék. Ő sokkal mélyebben élte át az üdvösségért küzdő lélek nehézségeit s a keresztyén igazság életújító hatalmát, semhogy ilyesmire vállalkozni tudna. A pusztá reprimatió, az az út, melyen a feltornyosuló nehézségek elöl némelyek az egyházi tan és az egyházi szervezet megállapodott történelmi formáihoz menekülnek és azoknak pusztá konzerválásában keresik a megoldást és a feladatot, nem az ő útja. *Ihmels* nem külső, hanem belső viszonyt keres az egyház hitvallásával. Ezt a belső viszonyt a keresztyénség centrális igazságainak személyes átélése útján találta meg. Amint a század első felében *Harless*, akinek pályafutása sokban hasonlít *Ihmels*éhez, az egyház hitvallási iratainak tanulmányozása közben csodálkozással tapasztalta, hogy amit a keresztyénség lényeg- és igazságtartalmaként személyesen átélt, az milyen benső összhangban van azzal, amit azok a felvilágosodástól annyira megvetett hitvallási iratok kiejezésre juttatni törekeshnek, úgy *Ihmels* is megemlíti, milyen benső megerősődéssel járt számára az, hogy lelki küzdései folyamán a hitvallási iratokban, nevezetesen a sokszor annyira lebecsült, mert eléggé nem ismert Egyezségi Iratban (*Formula Concordiae*) a kegyelemről szóló tannak olyan világos kifejezésével találkozott. Ez az a pont,

amelyen feltárult számára az evangélikus theológiának középonti nagy problémája és feladata: az egyház hitvallási tanát módszeresen úgy érteni meg, mint az elevenen átélt isteni kegyelemre felelő hitnek a kifejezését. Nyilvánvaló, hogy a theologia alig teljesíthet az egyház javára nagyobb és értékeesebb szolgálatot, mint ennek a problémának és feladatnak a megoldásával, mert csak ez teszi az egyház számára lehetővé azt, hogy hivatott szervei tudományos szempontból is nyugodt és tiszta lelkiismerettel képviseljék a világban azt az igazságot, amelynek alapján az egyház áll s amellyel áll és bukik.

Ezt a problémát és feladatot annak idején legvilágosabban látta és legnagyobb odaadással ragadta meg az „erlangeni theologia“, nevezetesen annak Ihmels előtt két főképviselője, *Hofmann* és *Frank*. Azért csatlakozott Ihmels theologia-történeti szempontból legközelebb az erlangeni theológiához, melynek *Frank* után ő lett legkitűnőbb továbbfejlesztője. Ezzel adva volt Ihmels számára az is, hogy a problémafejtés kapcsán beleilleszkedett a theologia-történeti fejlődésnek abba az irányvonalába, mely az erlangeni theológiát *Schleiermacher*-hez, az újkori protestáns theologia nagy alapvetőjéhez fűzi. Hiszen a maga módja szerint már ő is ezzel a problémával küzdött és a vallásos élmény theológiájával utat is mutatott annak megoldására, jöllehet a keresztyén hit igazságtartalmának teljességét távolról sem érte el. Ebből a kapcsolatból érthető, hogy Ihmels egyáltalában nem tud egyetérteni a theologia legújabb irányzatainak azon képviselőivel, akik egyoldalúan objektív álláspontra helyezkedve a vallásos élmény theológiáját teljesen elvetik és *Schleiermacher*ben az egész újkori theologia megrontóját látják. Viszont Ihmels maga is szükségét látta annak, hogy *Schleiermacher*en túl visszamenjen oda, ahol az evangéliumból megújult hit ismét eredeti tisztaságában s a személyes átélésnek csodálatos elevenségével, mélységével és gazdagságával tűnik fel, a reformáció theológiájához, elsősorban magához *Luther*hez. Meggyőződése szerint az evangélikus theologia a maga centrális nagy problémáját és feladatát általában csak úgy oldhatja meg, ha az Újtestamentom után elsősorban *Luther* vallásosságán és theológiáján tájékozódik és az ő mélységesen gazdag belátásait igyekszik korszerűen érvényre juttatni. Ihmels tudatosan *lutheránus* theologus és mint ilyen is ma a vezetők és irányítók egyike.

Luther theológiájából merítette Ihmels azon belátásait is, melyekkel egyrészt *Schleiermacher*, másrészt az erlangeni theológiájának bizonyos egyoldalúságain igazítani törekedett, nevezetesen azzal, hogy a keresztyén vallásos élmény alanyi mozzanataival szemben akár *Schleiermachernél*, akár *Franknál* nyomtatékosabban emelte ki az isteni kinyilatkoztatás közvetítőjéül szol-

gáló *igének* objektív jelentőségét. Ihmels egyenlőképen az átélt *hitnek* és az *igének* a theologia akar lenni. Igaz, hogy az a lépés, melyet Ihmels *Frank* erősen subjektív módszerén túl objektív irányban tett, ma már a theologia történetének egy elmúlt stádiumához tartozik, de épen a jelenkorban, mely a hit objektív oldalára — méltán — oly nagy súlyt helyez, annál inkább számíthat elismerésre s így mégsem múlta teljesen idejét.

Azt a feladatot, melyet Ihmels az evangélikus theologia centrális problémájára nézve maga elé kitűzött, alapvetően „Die christliche Wahrheitsgewissheit, ihr letzter Grund und ihre Entstehung“ (A keresztyén igazság felől való bizonyosság, végső alapja és létrejötte) című, először 1901-ben, harmadszor 1914-ben megjelent munkájában igyekezett megoldani, mely a meggyőződés erejétől áthatott, de amellet szigorúan tárgyyszerű, gondos tudományos theologiai fejtegetésnek valóságos mintaképe. De ha a maga idején ez a munka nyomatékosan szólta is bele a theologiai discussióba, mégis csak alapvetést jelent és ebben a formában maradt meg Ihmels theologiai főművének. Sajnálni lehet, hogy a szerzőt ezen sokat ígérő nekiindulás után a tudományos munka mellé tornyosuló gyakorlati egyházi feladatai megakadályozták abban, hogy alapvető munkájában kidolgozott szempontjait az ott csak jelzett további problémák fejtegetésére is kiterjessze s tudományos életmunkáját egy-egy átfogó dogmatikai és ethikai mű megalkotásával koronázza meg. Sajnálni lehet ezt annyival inkább, mivel nemcsak komoly egyéniségével, mindig előkelően tárgyyszerű, szigorúan igazságszerető kritikájával a hitvallásos lutheri theologia köréin túl is ritka nagy tekintélyt szerzett magának. Kétségtelen, hogy a protestáns theologia helyzete sokkal jobb képet mutatna, ha a különböző iskolák és irányok az elkerülhetetlen kritikai munkát kölcsönösen mindig azzal a nemes tárgyilagossággal végezték volna, melyre Ihmels oly szép példát adott. A „furor theologorum“, mely már olyan sokat rontott, tőle teljesen idegen s ez nem gyengesség, hanem erő jele.

A nagy befejező munkák hiányáért bizonyos mértékben kárpótolnak bennünket azok a nagyszámú értekezések, melyek különböző egyes problémákat tárgyalnak és amelyeknek szintén megvan világos középponti vonatkozásuk. Főművével együtt ezek egyúttal azt is mutatják, hogy Ihmels erős és határozott centrális tájékozódása mellett is, sőt épen abból következőleg gondos figyelemben részesítette, ill. részesíti most is a theológiának univerzális és korszerű vonatkozásait, azokat az apologetikai és gyakorlati feladatokat, melyek a theológiának, illetve a keresztyénségnek a tudományokhoz, a világnézetekhez, a korunkat mozgató nagy kérdésekhez és nem utolsósorban a protestantizmusnak a katholicizmushoz való viszonyából folynak. A lip-

cesei theologiai fakultásnak nemes tradícióihoz tartozik az univerzális tájékozódás és az egyetemes evangélikus vonatkozások ápolása. Ihmels ezeket a tradíciókat is nemcsak folytatta, hanem gyarapította is. Még lipcsei tanár korában került az „Egyetemes Evangélikus Lutheránus Konferencia“ (most: „Lutherisches Einigungswerk“) élére, mely az európai lutheránusság legnagyobb részét tömöríti szabadformájú egyesülésben. Mondanunk sem kell, hogy a lutheri szellemű konfesszionális és egyetemes érdekeltség Ihmels egyéniségében nemhogy csökkentené, hanem ellenkezően csak fokozza és gyarapítja a protestantizmus erejét. Ihmels az egyetemes protestantizmusnak is egyik legkitűnőbb értéke.

Ezzé lett nem csupán elméleti tudományos, hanem még inkább gyakorlati egyházi működésével és azokkal a ritka személyes tulajdonokkal, melyeket mindkét irányú működésébe belevitt. Egy befejező nagy rendszeres mű hiánya csak elméleti tudományos szempontból tűnhetik fel hiánynak. Élete munkája e nélkül is egy a belső következetesség bélyegét viselő nagy egész, melynek vezérgondolata a keresztyén igazságnak, a kegyelem evangéliomának, a Krisztusnak az anyaszentegyházban való szolgálata. Tudományos theologiai munkái között is alig van egy, melyből erre a szolgálatra is ne lehetne közvetlen tanulságokat meríteni. Ebben tűnik ki Ihmels theologijának gyakorlati életrevalósága. Különösen két gyakorlati tevékenység az, melyre mindig elsősorban van tekintettel s amelyre Isten-adta ritka karizmatikus képességekkel van megáldva. Az egyik az *igehirdetői*, a másik a *lelkipásztori* munka.

Barth nem csekély feltűnést keltett azzal, hogy egész dogmatikáját az igehirdetés szolgálatába állította. Azt az igazságot, melyet ez az egyébként nagyon egyoldalúan kiélezett nyilatkozat kétségkívül magában rejt, Ihmels már sokkal előbb tudatosan képviselte és valóra váltani törekedett úgy a szószéken már mint egyetemi prédikátor, valamint a nyilvánosság számára kiadott beszédeiben. Nem azt jelenti ez, hogy az igehirdető a dogmatikát a szószékre viszi, — ments Isten, hanem azt, hogy az igehirdető ugyanazokról a keresztyén igazságokról tesz a szószéken személyes bizonyosságot, melyeknek valódi, az isteni kinyilatkoztatásnak megfelelő értelmét és jelentőségét *megelőzően* a dogmatika, ill. általában a rendszeres theologia tisztán és világosan, mondjuk: praecise kidolgozta, hogy az igehirdető megóva maradjon a tájékoztatatlanság, az ötletesség, a felszíniesség tévedéseitől, melyek, sajnos, oly gyakoriak. A rendszeres theologiai munka *mögötte* van a jó prédikációnak és ezt a háttérből igazgatja, de nincs közvetlenül *benne*. Így érvényesül prédikációiban is Ihmels theologiai egyénisége. Mindig tiszta, világos, átlátszó ige-gondolatokkal dolgozik, de ezek a gondolatok mindig a lelki élet eleven valóságá-

nak a színeit viselik. A középpontban mindig ott áll Jézus Krisztus, a Megváltó, az Üdvözítő, Istennek a Jézus Krisztusban megjelent végtelen kegyelme s erről úgy tesz bizonyosságot, hogy a hallgatót — az olvasó is mintha hallgató volna — szinte ellenállhatatlan erővel vonja bele a Krisztussal, a Krisztusban az Istennel való közösségbe és állandóan érezteti vele azt a megszentelő erőt, mely az Istennel való közösségből kiárad. De amilyen erővel hirdeti a kegyelem evangéliomát, épen olyan hatalmasan érvényesíti igehirdetésében a *törvényt* is, mint Isten követelő akaratát, mely az embert föltétlenül köti. A törvénynek ez a hangsúlyozása közvetlenül folyik Ihmelsnek már a szülői ház nevelő hatása alatt kialakult egyéniségéből és theologiai alapmeggyőződéseiből egyaránt. A kegyelem evangéliomát csak az fogadhatja valóban nyílt szívvel, aki egyszer alávetette magát annak a föltétlen isteni követelésnek, melyet a törvény kifejez. — Mindehhez hozzátartozik az, hogy Ihmels beszédeinek egyszerű, világos, minden cicomától, szellemeskedéstől, külső ragyogástól mentes formája teljes összhangban van a tartalommal, mindenekelőtt pedig a prédikátor sajátértékű egyéniségével.

Az a mély lélektani belátás, melyet Ihmels a keresztyén vallásos hitélmény odaadó vizsgálatával vívott ki magának s a gyakorlatban is sokszorosan kipróbált, nagyszerű *lelkipásztori* karizmaként érvényesül már igehirdetésében, de ettől függetlenül is lelkipásztori munkásságában, melynek áldásait erlangeni és lipcei professzorsága idején elsősorban tanítványai élvezték, de sokan mások is, akik prédikációi nyomán bizalommal fordultak hozzá. A dolog természetéből következik, hogy ily irányú működése legkevésbé alkalmas arra, hogy közelebbről jellemezzük. De kétségtelen, hogy ez is egyik fő indítóoka annak a bizalomnak és tiszteletnek, mely egyre fokozódó mértékben fordult személye felé.

Mindebből érthető, hogy amikor az összeomlás után a németországi protestáns egyházak az államtól elvileg függetlenül újra szervezkedtek, a szászországi evangélikus egyházi körökben spon-tán módon hamarosan kialakult az a közvélemény, hogy az új szervezkedés lelki vezére, az alkotmányosan újra szervezett, mintegy 4 millió lelket számláló szászországi evangélikus egyház első országos püspöke (Landesbischof) nem lehet más, mint Ihmels, a bel- és külföldön ismert, köztisztelettel környezett lipcei professzor. Így került Ihmels 1922-ben abba a díszes pozícióba, melyet ma is betölt s amelynek viszont kiváló egyénisége is dísz és jelentőséget ad. Helyzete nem volt könnyű, sőt különösen kezdetben, amikor a szocialista országos kormány egyre-másra nehézségeket gördített útjába, súlyos küzdelmekkel tele. De Ihmels megállotta helyét, melyre bölcs mérséklettel párosult energiája, mély tudása és tág látóköre, nemkülönben tiszteletet parancsoló és egyúttal bi-

zalmat keltő megjelenése valósággal predestinálták. Igazi főpapi egyéniség. Kevés olyan emberrel találkoztam életemben, akinek egész megjelenésére és viselkedésére a szent szolgálat és a folytonos felelősség tudata annyira reányomta volna bélyegét, mint ő reá, aki amellet nagy díszű állásában is meg tudta őrizni igénytelen egyszerűségét. Amint professor korában mindenkor az egyház gyakorlati feladatainak is szolgált, úgy viszont magas egyház-kormányzói állásában is talál módot arra, hogy főképp az alapvető theologia aktuális kérdéseire hozzászóljon s erős centrális pozíciójánál fogva különösen hivatott arra, hogy a theológiát egyoldalú állásfoglalásoktól óvja. Egyéniségének képe nem volna teljes, ha itt meg nem emlitenénk azt is, hogy a keresztyénség szellemében minden naturalizmustól megtisztított nemzeti érzés is jellemének egyik erős vonását alkotja. Ez tette őt különösen a világháború és az összeomlás idején népe vallásos-erkölcsei megújulásának egyik legbuzgóbb munkásává.

Természetes, hogy magas állásának fénye személyes tulajdonaival együtt honi egyháza körén túl nemzetközi viszonylatban is növelte tekintélyét és befolyását, melynek ezen a réven is sokat köszönhet az egyetemes lutheránusság és a világprotestantizmus. Ez a tekintet indította a soproni evangélikus hittudományi kart arra, hogy amikor 1929-ben először élt a tiszteletbeli theologiai doktori cím adományozásának jogával, a nemrég elhunyt *Söderblom* uppsalai érsekkel, *Morehead* amerikai nemzeti lutheránus egyházszövetségi elnökkel és *Rendtorff* Gusztáv Adolf egyesületi elnökkel együtt Ihmels szászországi országos evangélikus püspököt is első díszdoktorainak sorába avassa.

Ha *Schleiermacher* híres definíciója szerint *egyházfejedelemnek* („Kirchenfürst“) nevezhető az, akiben vallásos lelkület, tudományos szellem és egyház-kormányzó képesség a legmagasabb fokon egyesülnek, Ihmels püspököt méltán lehet annak nevezni. — Adja Isten, hogy ez a „Stern erster Größe“ még sokáig ragyogjon szelíd fényével a világprotestantizmus egén.

Pröhle Károly

Új középkor

Berdjajew Nikoláj történetfilozófiája

A hanyatlás-elmélet Montesquieu óta a modern történetfilozófiában meglehetősen sokszor megváltozott, amíg Herderen és Hegelen keresztül Marxig, Nietzscheig eljutott. A XX. században minden elméletíró Nietzscheből indult ki: az „európai nihilizmus“ ihlette Spenglert és a többi „alkonyat“-filozófust, ez hatott Breysigre, Russellre, Unamunora, Adamsra, még Valéryre is. Az egységes kép csak a legutóbbi időben változott meg, amikor megtalálták és megértették Nietzsche kortársának: Johann Jakob Bachofen-nek könyveit. Nietzsche és Bachofen közös tanítványai — Ludwig Klages és Theodor Lessing — művei jobban aláhúzták és kiemelték azt, ami a problema mélyén lappangott: egy új historizmus, teljesebb történelmi megértés alakult ki és a történelem egészen különös úton képes lett arra, amire eddig képtelennek hitték — a multból és a jelenből következtetni tud a jövőre.

Bachofen és Nietzsche ugyanabból a gondolatkörből merítettek: a történelemelőtti Görögországból; és ugyanahhoz a célhoz érkeztek el: Dionysoshoz. Az ösztönzés is egyforma mindakettőnél. Nietzsche is, Bachofen is azt kérdezi: mi az oka az emberélet szemmel látható és egyre fokozódó elszegényedésének? Mi az oka az érzések elhülésének? A hősiesség szenvedélyek ellaposodásának? Minden földi szépség és életöröm, jószág lassú hervadásának? Nietzsche válasza: az emberiség elfajult, degenerálódott. Az elfajulás nem morális — a morál maga már az elfajulás jele és tünete; mindaz, ami oknak látszik: széthullás, bomlás, gyengeség, — már következmény. A degenerálódás fiziológiai. Az egyedüli cél a felsőbbrendű ember; a telivér, erős, „Wille zur Macht“. Ez az embertípus fennmarad. A többi elpusztul, elsüllyed. Bachofen válasza sajátságos. Szerinte a történelem két metafizikai principium küzdelme, ez a két principium a két nem: a férfi és a nő. A történelemelőtti korban a társadalom élén a nő állott. A női lényeg: a tűz, az érzés, az ösztön, a szenvedély, az éjszaka, a titok, a tudattalan, az erosz. A pozitív polus. A történelem kapujában a férfi legyőzte a nőt. Az ősi matriarchatus helyébe a patriarchatus lépett. A férfi-lényeg: a fény, a világosság, a hideg, az értelem, a tudat, a gondolkodás. A negatív polus. A fejlődés menete: a fény legyőzi a homályt, a tudattalan tudatossá válik, a titok megoldódik, az erosz átváltozik értelemmé.

Amikor Nikolaj Berdjajew történetfilozófiájáról van szó, lehetetlen mellőzni Nietzschet és Bachofent. A hasonlóságok oly meglepőek és a rokonság olyan kézzelfogható, hogy Berdjajew-et az előbbi gondolatok továbbfejlesztőjének kell tartani. Ha más

nem, az egyedüli egy tény, hogy Berdjajew is azonos módon következtet a jövőre, mint Nietzsche, mutatja hovátartozóságát. A főkérdés Berdjajewnél is: az élet elszegényedése. Pusztulás. Rettegés valamitől, céltől, vagy céltalanságtól, kapkodás, gyötrődés, vigasztalanság és kétségbeesés, ami unottá, de ingerültté, megalkuvóvá, de lázadóvá, szkeptikussá, de nihilistává teszi a XX. század emberét s mialatt retteg, kínlódik értelmetlennek érzett életének súlya alatt, nem veszi észre, hogy már nincs is miért: lelke kiégett, hangya, szám, anyag, atom.

Nietzsche megoldása: az Übermensch. Bachofené sejtelem: az új matriarchatus. Berdjajewé pozitív korszak, idő, történelmi vízió: az új középkor.

Berdjajew Nikolaj moszkvai tanár volt. A bolsevizmus első éveit Oroszországban töltötte, de aztán menekülnie kellett. Most emigráns. Művei franciául és németül (Keyserling támogatása mellett Darmstadtben) jelennek meg. Rövid néhány esztendő alatt négy, nem is nagyon terjedelmes, könyvével elhatározó hatást tett. Ha ma történetfilozófiáról van szó, az első név nem lehet más, mint Berdjajewé. Nagy vita indult meg körülötte, a tanulmányok egész sora foglalkozik vele. Négy munkája: „A történelem értelme“, „Dosztojevskij világszemlélete“, „Az alkotás értelme (Kísérlet az ember igazolására)“ „Az új középkor“. Mindegyiknek a középponti problémája a jelenkori chaosz megoldása, az emberi élet legközelebbi célja, a következő fejlődési fok, az új korszak -- az új középkor.

Berdjajew csaknem minden pontban eltér a német tudomány által meghonosított történetfilozófiától. Gondolkozásának kiindulópontja nem a logikus tudomány, hanem: az irracionális, az ösztön, sőt ennél több, átfogóbb, kimerítőbb: a vallás. Csak a vallásos felfogás alapos, mondja, csak ez ad végleges és visszavonhatatlan választ.

„A történelem témája az emberi sors a földön“. Az őskori és ókori történelemszemlélet primitív volt. Csak élte, de nem látta a történelmet. Az újkori szemlélet a történelmi ráeszmélés kora. Ez a felvilágosodás. Ezután következik a megértés szemlélete. Ez már az új középkoré. Az újkor végén a felvilágosodás egészen Marxig haladt, aki minden kulturértéket a testi munkából vezetett le. „Végérvényesen elrabolta a történelmi történés lelkét.“ Marx szerint a lélek reflex és ezért nem is valóság. A történelmi materializmus tagadja a misztériumot, titkot, homályt, sötétséget, sejtelmet, költészetet, de mert tagadja, nem tudja megfogni, nem is érti. Éppen ezért a történelem nagyobbik fele kicsúszik a kezéből. A történelem nagyobbik fele az újkor számára megmagyarázhatatlan marad.

Berdjajew azt mondja: „... a történelem a szeretet és a sza-

badság drámája... az ősmisztérium: az ember születése Istenben és az Isten születése az emberben... a szabadságnak, szükségyszerűségnek és kegyelemnek bonyolult egymásrahatása... az ember Isten gyermeke a földön... alá van vetve a bűnbeesés és fejlődés fokozatainak, tragikus sorsot szenved el, mert e sors gyökerében és az élet forrásában megvan az ősi szabadság, amellyel az Úr fiát megajándékozta, hogy Teremtőjének hasonmása legyen.“

Semmi sem idegenebb az újkor tudományos gondolkozásának, mint ez a néhány mondat. Az újkor ezt a felfogást nem ismerte és nem is akarta ismerni. A történelmi materializmus, akár a Hegel-féle szellemtörténeti felfogás is, legfeljebb metafizikus volt, de nem emelkedett a vallás szférájába. Az új középkor pedig vallásos korszak. A XIX. századig a „vallás magánügy volt... de a vallás nem lehet magánügy.“ „Az újkor profán kor volt... az új középkor szakrális korszak lesz.“

Berdajjew filozófiájának koncepciója: vallásos. Vizionárius. Jóslattá, próféciává növekszik. Módszere sem újkori. Nem bizonyít, nem halmoz fel anyagot, nem akar meggyőzni. Tudományhoz szokott agy adatokat és hivatkozásokat hiába keres könyveiben. És ha mégis hivatkozik, nem tudósokra, hanem költőkre, írókra, prófétákra utal. Nem keres „objektív okokat saját szubjektív véleményeinek igazolására.“ Az, amit ír: látomás — joga van hozzá, mert hiszen az, amit ír, végeredményben nem az értelmén, hanem a belső hozzájáruláson fordul meg. Mondanivalóját kinyilatkoztatásszerűen közli: mint az elmúlt középkor filozófusai és misztikusai: Ekkehard, Böhme, Suso, Tauler.

Berdajjew határozottan és élesen szembenáll azokkal, akik immár több, mint tíz éve a kultúra, sőt az emberiség pusztulását jósolják. Azt mondja: nincs igazuk azoknak, akik azt írják, hogy ütött az emberiség órája. A történelem ismeri a katasztrófát, de nem ismeri a halált. Változunk, — de mindig változunk. Az elhalt részek alatt már ott vannak az újak. A lehullott levél tövében ott él már a rügy. A történelem „apály és dagály“. Más helyen: „éjszaka és nappal“. Az újkor apály volt és nappal. Az új középkor dagály lesz és éjszaka. Az emberiség tovább él, — de új korszak küszöbére érkezett el. A régi élet lassan eltűnik. A feladatok megoldottak s most új feladatok megoldása következik el. Új élet kezdődik. Az újkor nappal volt, az új középkor éjszaka. A kifejezésben nincs fájdalmas ítélet. Sőt. „Az éjszaka metafizikusabb, mint a nappal... megvan benne a fátyollal borítottság mélysége.“ Örvend. Igenli az életet. Nem pesszimista. Felülemelkedett és hisz.

Az új korszak elérékezésének legfontosabb tünete: a régi szétesése. „A mi történelmi időnknek ökonomizmusa a szociális hierarchia megsebzése — a szellemi központ elvesztése.“ Ma azt hiszik, hogy „a mammonizmus és az illuzióktól való megszabadulás

jelenti az emberiség haladását. „ Ennek az ellenkezője igaz: az újkor emberei nem voltak elég erősek és bátrak, nem tudták elviselni az illuziókat. (A látszat és az illuzió akarata mélyebb és ősi, mint az igazság akarata — írja Nietzsche is!) Az újkorban elhalt „a kultúra szent szimbolikája... az uralkodó élethatalom nem a templom, hanem a tőzsde... az embereken nacionalista partikularizmusok uralkodnak... a kultúra vezetése kiesett a hivatalos fórumok kezéből... az egyetem, a parlament, az akadémia, az egyház nem ura többet a népek. „ Az újkori kultúra szétesik. Új embertípus lép fel. Berdjajew rámutat ezekre a típusokra. Az első: Dosztojevszkij, — akitől Berdjajew a legtöbbet tanulta és akit mesterének vall, inkább, mint Nietzschet. Dosztojevszkij az új korszak legelső prófétája. Aztán: Comte, aki megérezte, hogy az új középkor kollektív, szociális korszak lesz. Az új korszak kollektív vallásos kultúrát teremt. A tudat megbukott, következik a tudattalan uralma. A keresztyénség új stílust nyer — Dosztojevszkij keresztyénsége terjed el. „A politikai pártok jelentősége megszűnik, a parlament vámpirtermészetével eltűnik az életből. „ Új hierarchia épül. A korszak arisztokrata lesz, mint a Nietzsche által érzett félsőbbrendű emberek kora. Lehet, hogy monarchikus államformát választ, de ez nem is lényeges. A munka nem az újkori kvalitástalan, szocialista munka. „A munkát, amelyet a kapitalizmus és szocializmus közös erővel mechanizált, újra meg kell szentelni. „ (A szocializmusról Berdjajew azt mondja, amit Dosztojevszkij: „a szocializmus nem társadalmi kérdés, hanem az atheizmus kérdése.“)

Az új középkor azonban nem lesz boldog korszak, mert a történelemben nincsenek boldog korszakok. „Az igényeket le kell fokozni, ezt követeli az elszegényedett emberiség. „ Minden időnek megvannak a maga nagy küzdelmei és szenvedései. Ezt Berdjajew a maga vallásos nyelvén úgy fejezi ki: „az Antikrisztus is újult erővel lép fel. „ A társadalmi, egyházi hierarchia állandó harcban áll ellenségeivel. Megint biblikus dialektikával: „az emberiség az új középkor éjszakájában újra közel kerül a kísértőhöz is. „ De az emberi alkotás számára új és nagy tér nyílik. „Mert az Isten a teremtés befejezését a földön az emberre bízta. „

Ma az alkotásnak két betegsége van: a reflexió és a kétely. Az új középkor alkotása nem lesz kritikus és nem lesz praktikus. Bátran és szabadon alkot, — belülről teszi. Dogmatikus lesz. A filozófia megszűnik: „a filozófia az ember kinyilatkoztatása. „ helyét a vallás foglalja el: „a vallás az Isten kinyilatkoztatása. „ Az emberiség a haladás eszméjétől elfordul, mert ez az eszme az élet valóságos célját elfödi. A haladás az újkor befejeződésével véget ér. Ami ezután következik, az maga az élet, a teremtés, az Istenhez való fordulás. Az ember a vallástól fűtött teremtő munkában teljesen fel-

oldódik — nem úgy, mint a régi középkorban, amikor a súly a theokráciára és a feudalizmusra esett. „Ennek a kornak össze kellett törni, mert mellékutakra tévedt... a földolog azonban megmaradt: a keresztyénség és most az emberi nem a keresztyénségben megerősödve folytatja útját a történelemben.“

Az új középkorban a nő nagyobb szerepet fog játszani, mint az újkorban. A kifejezetten férfi-kultúra a világháborúban kimerült és megtört. „A nő szorosabban egybenőtt a világlélekkel, ősi lényekkel. A férfi-kultúra nagyon is eltávolodott a kozmikus lét közvetlen misztériumától és ehhez a visszatérés a nőn keresztül vezet.“ Az asszony hivatott arra, hogy meghozza az örök békét. Az újkor, a fény, a férfi túlsúlya volt — az éjszaka a női elemet emeli ki (Bachofen!). Természetesen a mai nőemancipáció nem az a mozgalom, amely a nőt jogaiba helyezi. Ez az emancipáció individualista, újkori, antihierarchikus, amely a nőből férfit akar csinálni és amely — az „ewig-weibliche“-t tagadja.

A tudomány is megváltozik. Visszatér ősforrásaihoz: a misztériumhoz, a titokhoz, Istenhez. Nemsokára nyilvánvalóvá lesz „a technika mágikus természete is.“ Elterjednek a theozófus tanok. A tudomány és vallás érintkezni fognak és új, erős szükséglet támad a vallásos gnózis iránt. A természettudomány megszűnik. Újra a csoda atmoszférájába lépünk.

Végül néhány szót Berdjajew stílusáról. Mert abban, hogy olyan gyorsan elterjedt és néhány esztendő alatt oly sok hívet szerzett, olyan rendkívül magas helyet foglalt el, igen nagy része van stílusának. Kifejezése a lehető legegyszerűbb. Világos. Úgy látszik, mintha csakis konkrétumokban beszélne. Csak behatóbb ismeretség után látszik, hogy ez az egyszerűség és világosság: csiszolás és biztos művészi kéz eredménye. Berdjajew művész, mert szuggerál és mert: vizionárius. Mondatai alatt egész képek vannak. Látszik, hogy Dosztojevszkijtől tanult, de mesterénél átlátszóbb, rövidebb, szellemibb. Hogy orosz, azt az első pillanatban látni. Később új vonás vegyül hozzá: az új középkori.

Hamvas Béla

Az élet ritmusa

(Meditáció)

Olyan régi kép, hogy szinte közhellyé vált; rongyos palást, amelybe csak egyetemes igazságok öltözködhetnek. Ritmus alatt értem egymástól idegen természetű tevékenységeknek állandó és egyenletes ismétlődését. Ha ez igaz, akkor az élet nem is lehet más, csak ritmikus, mert egymástól lényegesen különböző tevékenységeknek állandó, egyenletes és organikus ismétlődéséből áll. Ki ne érezné a vérkeringés ritmikus voltát; azt hiszem, minden ritmusnak ez volt az ősi ütemezése. Ahogy a vér szerteárad és visszazuhog a szívbe, az a mindenség örök ritmusának gyökeres és szimbolikus képe. Ritmikus a lélekzetvétel és benne világokkal és planétákkal való tápláltatásunk. Észre lehet venni a ritmust a táplálkozás nagy körforgásában, az éhség és a jóllakottság egymást váltogató állapotának egyenletes ismétlődésében. Minél primitívebb egy lény, annál inkább ritmikus a szerelmi élete. Egyszóval minden élettani tevékenység ritmusra jár bennünk.

De az életnek ez csak külső burka; a halántékomon lüktető ér csak külső jelentkezése a szív szakadatlan belső ritmusának. Az élet biológiai ritmusa is külső képe az élet *belső, metafizikai ritmusának*. Hiszen az élet törvénye az, hogy valami hiányérzetben összeszűkül; ezt a szűkülést kitölti egy új életem, a pótlék. Hiány és pótlék állandó üteme az élet belső ritmusa. De még ez is csak kép, mert ugyanezt a törvényt más formában is kifejezhetjük. Az élet abból áll, hogy kívülről reá hat valami, s az élet e hatásra reagál, visszaüt teremtő aktusban, vele szemben magát fenntartja, s ezzel világát tovább teremti. Nevezzük ezt reflexnek; a reflex egy szem a ritmus láncából. Reflexszerűen, azaz ritmikusan bontakozik ki az életnek minden ága, változata és szépsége. Ritmus a teremtő és születő élet lüktetése.

Természetes, hogy ez a metafizikai ütemesség szakadatlan érzelmi hatással jár. A hiány, a megtámadás fájdalmas; a pótlék, a reakció teremtő és örömben gazdag. Érzelmi életünk örök ritmus, mely az öröm és fájdalom hullámíveiben jelentkezik, s akár-hogy zavarjuk és kormányozzuk, külső kiszámíthatatlan hatásokkal vagy saját magunk szeszélyeivel, lényegének ez a belső, örök ritmusa nem vesz el, mint ahogy a tenger ritmusát nem tudja megszüntetni sem a vihar, sem a tengeri ütközet, sem a mélyből felcsapó vulkánok szeszélyes játéka. Ha változtatja és megzavarja is, mind e változások beleolvadnak a tenger-hullámvás örök ritmusába, új változatokkal és szépségekkel, borzalmakkal és csodákkal egészítve ki azt.

Öröm és fájdalom nemcsak az élet ezer résztevékenységére vonatkozik, érintheti ez magát az életet, a maga legbensőbb létében

és válhat egyetemes létérzéssé. Egész mivoltunkban felmagasztosulhatunk, vagy alázuhanhatunk, énünk kitérülhet és összezárkozhatik. Lelkünk legbensőbb lényege, személyiségünk magva lüktet ebben a ritmusban, amely éppen ezért erejét az egész világra kivetíti, s mutatja azt a csodát, hogy magam néha teremtő hangulatban egész világomra kiáradok, előntöm lelkeimmel a csillagokat s csattogó szárnyaimra rátapad az Andromeda csillag-ködeinek nedves fátyola, máskor meg vak barlanggá változom, amelynek száján döbrentő processzióban eltűnik ennek a világnak minden szépsége, értelme és dicsősége.

Magában véve ez a tény, amilyen csodálatos, éppen olyan vígasztalan volna. A ritmusban örök unalom, egyhangú ismétlődés kelepel, elvész benne az ezerszínű tartalom, csak az üres, meddő forma marad, összekoppanása térnek és időnek, amelyből kihullott az élet. A ritmus a hétköznapiság és az ötlettelenség képe, az eredetiségnek és a kivételnek megőrlője. Inkább lánc, mint szárny, sokkal inkább átok, mint áldás. Lassanként maga is egyre halkabban jár, végre csendesen megáll, mint egy elalvó szélmalom.

Táplálni a malmot! Van reá mód, hogy életünk ritmusa kitérüljön és kimélyüljön, csodák szülessenek ringó játékaiból, hegyei és völgyei közé elrejtőzködjék az örökkévalóság. Amint a különböző tevékenység ide-oda lengése, szökése, lejtése egybejátszik, új ritmus és új melódia támad. Millió apró hiányunk összeolvad s létünk elégtelenségének egyetemes érzetévé válik. Millió támadás, amely minket ér, egybetapad lényünk halálos és existenciális fenyegettetésében. Támadnak nagy összeroskaszto és elpusztító bűnök, amelyek egyetemes létfájdalmakká nőnek. Ebből erednek az örökkévalóság hullámvonalai; erednek azáltal, hogy maga az élet nem tud e hiányokra pótlékot adni, e támadások ellen védekezni, e fájdalomokban vígasztalást nyújtani és a fenyegettetésben diadalt nyerni. Halál és sors, a nyilalló pillanat és a tompán fájó holnap olyan igények és tények, amelyekből más, a látható világtól mérőben különböző dimenziók erednek: Ezért a lélek *önmagán felül és kívül* megragadja az örökkévalóság pótlékait, hogy a saját existenciális hiányát kitöltse; belefogózik egy világfeletti hatalomba, hogy annak erejével gyökeres és teremtő reflexét sorssal, halállal, világgal szemben győzelemre vigye; bekapcsolódik egy mindenható és dicsőséges életbe, amellyel megtöltözve kozmikus bánata roppant vígságra fordul és megmámorosodik a bírás és bíratatás nagy létörömétől.

De csak egy feltétel alatt, ha meg van győződve róla, hogy mindezt nem ő találta ki, mindez nem az ő életének játéka vagy eredménye, illúziója vagy alkotása, hanem annak a felülről való örök és dicsőséges Lénynek teremtő szabad alkotása.

Ez a hit bolond bölcsesége.

Isten élete ver bennem. Az élet ritmusának ez az új értelme, új szépsége és új dicsősége. Életem, világom annyival lett nagyobb, szebb, teljesebb és boldogabb, amennyivel Isten nagyobb, szebb, több, jobb és szentebb mint én és az én világom. Isten ritmusa; óh, ha így köszönhetem az életet, a szerelmet, a születő gyermeket, a hajnalt és a századokat, mert mindezekben Ő lüktet, Ő él, teremt és győz; Isten ritmusa; óh, ha így köszönhetem a bánatot, a próbát, a szenvedést, az inséget, a halált, mert mindezekben Ő fordít, váltogat, kever és formál; Isten ritmusa; óh, ha így lélekzem be az Ő közellétének dicsőséges atmoszféráját, azt a lelket szétfeszítő ózont, ha így lehelem ki az Ő dicséretét, magasztalását, a hálát, mint lelkemből felfüstölő illatot; Isten ritmusa; ha így lüktet bennem kegyelme és ítélete, amint fedd és megbocsát, amint parancsol és megsegít, a váltság titka ha így lesz egy vasporszem döntő élménye bennem, melyet letépett valahonnan és magához tapasztott egy óriási delej; Isten ritmusa; ha az életem az, hogy Benne ébredtem, s halálom, hogy Benne alszom el, ha földi életem csendes meghalás, örök életem kezdetben lassú, végül forradalmas ébredés, óh, ha közelében lényem úgy kitárul, hogy nevét szinte átfogom és lábainál semmivé válok, míg Ő e semmiből új világot teremt: önmagam —: mindezzel egy más, ismeretlen ritmus részese leszek, amely meghatározza járásom és kelésem, könnyeimet és mosolygásomat, szárnyaim csattogását és lépteim zenéjét, belőlem ébredő új világmelódiák motivumait, mert ez az örök harmonia *tempo giusto*-ja. Más világból érkező lény vagyok, aki e világ disszonanciái között csak szárnyaimat csattogtatom. E világ arra való, hogy felrepüljek belőle az örökkévalóságba.

Ravasz László

Jegyenye

I.

Az öreg Gencsi Péter portája ott terült el a falu szélén, a völgy szűkületében, közvetlenül a fenyőerdő mellett. Hatalmas sárga épület volt az udvarház, zöld zsalugáterekkel ékesítve és zöld mohával megtűzdelve a tetőzetén. A tetőzet zsindelezése néhol beroppant, máshol kipúposodott, szóval olyasféle volt, mint a legényei út, úgy a Cseley és Zaporay urak portája között, akik arról voltak nevezetesek, ha télvíz tájban meglátogatták egymást, akkor törött szánkával, dagadt fejű kocsissal érkeztek, káromkodva . . . Gencsi Péternek ugyan közömbös volt, hogy mi van a tetővel, vagy a tető alatt, lévén az öregúr magános, emberkerülő istenadta. Mondogatták, hogy nem tudta felejteni Oszkár fiát, aki délceg huszár volt és bolond golyóbist engedett magába egy bécsi nőért, aki szép volt és színésznő volt . . . Gencsi Péter portáját benőtte a gaz, meg a burján. Bánta is ő! Meghuzódott a szobájában, pipázott és valahogy eltelt felette az idő. Hogy nyirkos, ludbőrözött ne legyen a szoba levegője, arra Kakas Mihály hajdú gondolt; hogy vacsorája, ebédje legyen, arra meg Kakas Mihályné figyelt. Egyébként még azzal sem törődött, ha estéknént hiába kereste a cselédházban a Kakas házaspárt.

— Már megint pálinkáznak! — dobogott vissza a szobába és maga lobbantotta lángra a kandallóban kialudt hasábokat.

Egy esős, ázott reggelen, amikor már némileg látható volt az út, hazafelé bandukolt Mihály hajdu és a felesége. Nem messziről jöttek, csak a falu másik végéről, kicsit elázva, de nem esőtől, hanem inkább a „Medvetalp“ kocsma borától. Békességben, egymást öelve lépkedtek, lehetőleg keresve a nagy tócsákat, ahova Kakas Mihály büszkén beledobbant mondván:

— Jó a csizmám, pocséta, eh fogára se vásík!

Ezen azután mindketten nevettek. Kakas Mihályné megpaskolta az ura tarkóját:

— Nem ám, mert nincsen, elvitte a medvetalp . . .

A templomvég alsó szélén dalolni kezdtek:

*Az én lovam arra van kaptatva,
Többet menjen éhen, mint jóllakva;
Én magam is arra vagyok kapva,
Szeretem a zsidó borát lopva . . .*

Mihály hajdu basszusára kinyiltak néhol az ablakok s fejek tüntek elő. Még a hajnal óta tespedő köd is megmozdult, kedve kerekedett és völgyből hegynek, meg tetőről le kezdett nyargalásni.

Hanem ahogy mentek dudolva, dalolva, közel az udvarházhoz, Mihály hajdu megtorpant.

— Ahun a! — meredt előre. — Ahun a jegénye! . . .

Sári néni is megállt, két marokra fogta a fejkendője csücskét, helyreigazította és ő is előrenézett.

Közvetlenül előttük, az udvarház szélénél jegénye növekedett égnék. Leveleit már elvitte az ős, meg a szél; most csúfos kopaszon, talán fázva is, (nyáron is reszket!) állta a strázsát. Tövévénél pedig, ott ahol felpúposodik a gyökér, valamiféle batyú volt látható.

— Tán kincs lesz? — vélekedett Mihály és megindult a jegénye felé.

De megcsúszott a sáros úton, magaköré lendült s fejfelé előre, mint a bomba dobbant a batyú mellé.

— Jesszus! — fohászzkodott fel Sári néni. — Tán baja is történt . . .

Mihály hajdu előbb megtapogatta a fejét — jó nagy volt és kemény, — majd felült. Kakas Mihályné ekkorra odaért és kettesben nézték a csomagot. Huszti szövésű kendő volt, szóval jó vastag, hidegálló.

— Malac ez, nem kincs! — szólt lemondóan Mihály, mert megmozdult a batyú és megnyöszörödött a mozduló.

— Hát akkor vigyázzon kend, nehogy eliramodjon, — nyult a batyú felé Sári néni is és bontogatni kezdte.

Varju károgozott el felettük, lomha szárnycsapással. Mihály a madár után meredt és csak akkor vette le róla tekintetét, mikor Sári néni sóhajtását hallotta:

— Nézze kend, Mihály!

Két égkék szem nézte a hajdú kócos fejét, borostás arcát.

— Gyerek, — állapította meg hosszas tünődés után.

— Az, elhagyott gyerek, — bólogatott Sári néni és felemelte a batyút.

— Siessen kend és gyujtson be a kemencébe . . .

Kakas Mihály feltápászkodott és loholva, nagy igyekezéssel törtetett be az udvarház kapuján.

Gencsi Péter már a tornácon állt és tömögette a pipáját.

— Nagyuram, — szaladt el ott a hajdu, kis jegényét találunk . . .

— Részeg korhely! — vont vállat a földesur és bevágta maga után a tornác ajtaját.

II.

Attól a naptól kezdve, hogy a gyerekre akadtak Kakas Mihályék, tájára se mentek a „Medvetalp“-nak. Ezentúl nem látta őket dalolva hazatérni senki emberfia! Kakas Mihály idővel új csizmát kerített és nem járt többé mezitláb . . .

A fiú pedig nőtt, növekedett, nevet is adtak neki. Ugy hívták: Jegenye Tamás.

Mihály hajdu napestig lovagoltatta a vállán és azt is megtette a kedvéért, amitől pedig korhely korában irtózott, hogy négykézlábra ereszkedett és úgy hajkurászta körül az apró emberrel az udvart.

— Neked ugyan nem jön meg soha az emberséged, — korholta Gencsi Péter az öreg cselédet. — Eddig boroshordó voltál, most meg lónak csaptál fel?

Igy mult el egy-két év. Kakas Mihály bajusza, a diszes nagy bajusz megderesedett; Gencsi Péter már ki se járt a szobából; Tamás iskolába került, betűvetésre.

Egy szünetórán, amikor a rektor szunyokálni kiült a méhesbe, történt, hogy a harangozó fia Tamás elé állt, szétvetett lábakkal.

— Azt mondd meg nekem, te-e — huzta el a szavakat, — hogy ki volt, mi volt a te apád?

Tamás elvörösödött:

— Nem tudom, — suttogta. — Ugy mondják, nagyapóék találtak meg a jegenye alatt . . .

A fiúk nevetgélve, a lányok vihogva állták körül őket.

— Hászen lehet, hogy így van, — nézett sunyin a harangozó fia — lehet, de akkor meg bizonyosan zabigyerek vagy, kis-öcsém!

A féllábú csendőr fia is belekotyogott:

— Az a, apátlan, név nélküli, senki! Vagy talán a jegenye az apád? Ezért hívnak Jegenyének?

Ettől a naptól kezdve, ha Tamás elment a jegenye mellett, mindég megállt előtte. Hosszan elnézegette, hogyan csillognak, remegnek a levelek s miként zug vékony ágai között a hegyi szél . . .

III.

Sokszor jött el a tavasz — Tamás is emberré keményedett már — amikor történt, hogy Gencsi Péter megunta a pipázást, meg a szoba egyhangúságát és elment Oszkár fiához örökszálásra.

— Epihent, — törölgette a szemét Sára néni.

— Magunkra hagyott, — sodorta a bajuszát Mihály hajdu.

Az ódon udvarház szobáiban kalapos urak licitáltak és elvittek mindent, ami mozdítható volt, még az ablakokat is.

— Kendtek pedig nézzenek más szállás után, — mondta a hókafejű Grün úr, — mert lezárjuk az épületet, leblombáljuk.

Kakas Mihály azt mondta, hogy jól van és nagyot köpött Grün úr cipői elé, elintézve evvel Sári néni készülő dikcióját es a maga szenteltvíz nélküli szavait.

— Megyünk Dávid sógorékhoz!

Sári néni megtömté a nagy ládát, ruháskosárba került a sok

szép búzavirágos, tulipános tányér, a hosszúnyakú butykos és miegyéb házi kellék.

— Te ugyan nem bánod, hogy a sógorékhöz megyünk!? — nézett Tamásra sunyin Mihály hajdu. — Nem bánod, mert van ott valaki . . .

Tamás pirosodott és kapkodott nagyügyetlenül a bajuszkája után:

— Ugyan már . . . ki lenne?

— No, no! — mosolygott Sára néni. — Hát a sógor lánya, a Virág? Vagy te másként hívod? . . .

Harmadnap az országoton sétálgatott Tamás a Dávid sógor leányával. Lementek egészen a malomig, hallgatták a lapátok kepelését és eljátszottak a kecskegidákkal.

— Gidu, gidu, — csalogatta a szökdécselő állatkákat Virág. — Nézd, Tamás, milyen fehér, az a rózsás körmű! . . .

Tamás bölintott:

— Te is!

Visszafelé lassan mentek, az út porát nézve, elgondolkozva. Egy legényei fuvaros rájuk is kiáltott:

— Talán elaludtatok, hé? Vagy szenteltvizet ittatok, hogy . . . hahó, ne fogjon a szerelem?

Virág megrettent, pir futotta el az arcát és egy lépéssel odébb haladt a legénytől.

Tamás kuncogott:

— No hallottad? De ilyenek ezek a fuvarosok mind! . . .

A jegenyénél megálltak és elnézték, áhitattal nézték a sudár magas fát. Virág mosolygott:

— Itt találtak téged? Ó, de picike lehettél akkor . . . most meg majd olyan vagy, mint a jegenyel! Mi az, talán kedvedet szegtem?

— halkult el és megfogta a legény kezét.

Tamás komolyan mutatott a fa déli oldalára, ahol ezrével másztak a hernyók és nyálkás szálkáikkal tokot fontak a levelek köré.

— Elpusztul! — suttogta és közelebb huzta magához a lányt — Nem jó jel . . .

— Ugyan már! — intett Virág és odahajtotta a fejét Tamás vállára. — Minden jel jó, ha mellettem vagy!

IV.

Dehát mégsem volt jó jel!

Tamás elment katonának, elment a többivel, idegen katonák ellen.

A szomszéd város állomásán, ahova majdhogy az egész falu (talán láb nélküli Fircuc nem) elkísérte a legényeket, embereket, azt mondta Virág:

— Várlak!

Mihály hajdunak még a pipája sem ízlett:
— Már fiam, megpróbáljuk mi is a várást, — mondta. — de úgy érzem, hiába.

Sári néni rábólintott:

— Tudod lelkem, öregek vagyunk már...

Messze járt a vonat, fenyvesek között, vízvázasztókon, de Tamás fülébe állandóan egy szót vert a kerekek zakatolása: várlak!... várlak!...

Reggel felé valami belenyilalt a szívébe:

— Nem búcsúztam el a jegenyétől! Mint a csendőr fia mondta, az apámtól...

Azután egy-két puska lövés, borzalmasan sok ordítás, káromkodás, lövészárokból ki, be, gránáttűz... és végül Szibéria, a fogság!

— Éppen ide vágytam! — sóhajtott a vonaton egy cigány, aki mindenét elhagyta, de a szárazfáját ott szorongatta a hóna alatt.

A várost Nizsni Udinszknak hívták és a Csuna folyó mellett feküdt. A házak fagerendákból voltak összeróva, még a tetőzet is, csak a sztároszta házán és a zemsztvoszkaja dőmon, a hivatalnokok szállásán volt cserépből a tető.

A folyó mindkét oldalán végtelen erdők terültek el.

— Innen ugyan nem kerülünk vissza soha! — mondta egy jászági huszár, amikor meghallotta a muzsikoktól, hogy gyalogmenetben hónapokig lehet a „Zaigán“ barangolni.

— Pedig várnak, — meredt az erdőkre Tamás. — Virág, Mihály apó, Sára anyó... meg a jegenye!

V.

Kerek nyolc esztendőre rá, hogy elment, vissza is jött Jegenye Tamás.

Este volt, megpihent akkor már a falu. Sötét volt és permetezve hullott az őszi eső. Lassú léptekkel jött a hegyoldalon és néha megállt:

— Vajjon?!

De nem mondta ki, még gondolatban sem, hogy fél, irtózatosan, jobban, mint a cserkeszektől, akik nagajkával simogatták olykor a hátát, vagy mint Bohunektól, a cseh manipulánstól, aki gyalázatos életének minden napját gyalázatos árulkodásnak szentelte.

Megállt. Lenézett a völgybe. Kutyaugatás hangzott fel onnan. A templomóra kilencet ütött.

— Egy... négy... hét... kilenc — és könnyek csurogtak az arcán végig. — Az én falum...

Rohanva indult meg a lejtőn, pedig a lába alig, alig birta már. Fújt. Végtelenül hosszúak Oroszország útjai. Gencsfalvától leg-

feljebb a Vénusz csillag van távolabb, mint Nizsni Udinszk! -- gondolta, mikor a hátába nyilalt a fájdalom.

A falu felső végénél lassabbra fogta az iramot. (Ugy vert a szíve, hogy majd földhözvágta.)

A „Medvetalp“ kocsmánál elsurrant. Valaki énekelt odabent: „Hej Kati, Kati“ ...

— De jó a kedved, — irigykedett és nekibusulásában nem is vette észre, hogy már Virágék háza előtt áll.

Megfogta a léckerítés kapuján a kilincset, de azonmód el is engedte.

— Teremtóm, ha?!

Egy fiatal leány jött az istállóból egyenesen a kapu felé. Karján kanták lógtak, járás közben csörögve verődtek össze.

— Jaj! — rettent vissza, amikor meglátta a szakállas, koldus forma embert. — Akar valamit?

Tamás bölintott:

— Kakas Mihályék? — és a kerítésnek támaszkodott. — Meghaltak?

— Meg, — bölintott a lány, — már régen.

— No, ne siess, — szólt rá a lányra, — és te ... te tudod mi lett Dávid Virággal? ...

Nyílt a ház ajtaja és a lámpa fényében egy nő lett látható.

— Az asszonyom, — mondta a lány és felkapta a kantákat.

— Erzsit! — kiáltott az ajtóban álló. — Mikor viszed már a tejet? Vár a tiszteletes úr. Siess.

Megismerte: Virág volt.

Dülöngélve, mint a részeg, tovább indult. Mintha tűz égette volna, olyan melege volt. Kinyitotta az ingét és hagyta, hogy megáztassa mellét a hűvös eső.

Amikor az udvarházhoz ért, körülnézett.

— Ez is? — szaladt ki belőle a szó.

Mert a jegenye kopaszon, kiborított gyökérrel feküdte meg az országút árkat.

Tamás térdre bukott, ideig úgy maradt, majd feltápáskodott és szaggatottan, furcsán nevetni kezdett.

*

A Gencsi-portát most egy barátom bérlí, aki nagy vadász. Mikor először voltam nála, — mindjárt az első délutánon, — feltűnt nekem egy öreg ember. Hangtalanul ült a kidöntött jegenyén és mosolyogva nézte az arrajárókat.

— Öreg?! — nézett rám a barátom. — Nem lehet több harmincötévesnél! Ellenben bolondnak aztán bolond! Amolyan falusi tragédia ... Persze a háboru ... és az a legszomorúbb, hogy nem emlékszik semmire sem ... Ha érdekel a története, hát elmondom ...

Dékány András

Nemzeti gondolat és nemzetköziség*

Az emberi társadalom állandó változásnak lévén alávétve, állandóan változást kell szenvednie mindannak, ami akár anyagi, akár szellemi vonatkozásban az emberi társadalomból sarjad ki.

A társadalom állandó változását létrehozó erők anyagiak és szellemiek. Bár a szellemi ható tényezők észrevehető eredményükben hatékonyabbnak látszóak, mégis velük szemben a materialis tényezőket kell primär hatóerőnek tartanunk.

A szellemi erők a felszínen, a társadalom tudatában hatnak s irányt szabni igyekeznek a társadalom kollektív tudatos törekvéseinek. Azonban a felszín alatt a materiális erők a társadalom irányító tudatától függetlenül végzik a társadalom szervezetének állandó változását eredményező munkájukat. Így a szellemi, a tudattartalomváltozás függvényként halad együtt a materialis okozta belső, strukturális változásokkal. A társadalom mindig arra törekszik, hogy a materialis adottságok adta változásokat lehetőleg egy szellemi célkitűzés eredményeként fogja fel. Így ha a strukturális haladás iránya megtörik, ezzel a jelenséggel párhuzamosan új útra kell terelődnie a haladás irányát igazolni igyekvő szellemi céltartalomnak is.

A társadalom életének az a tragikuma, hogy igen sokszor nincs erkölcsi bátorsága az eszmék korszerű, a strukturális változásoknak megfelelő revízióját tudatosítani. Sőt nem csak nem igyekszik a strukturális változással párhuzamosan szükségessé lett eszme-reviziót megejteni, de nem egyszer megpróbálja azt meg is akadályozni, ami annak a tévedésnek az eredménye, amely emberi igazságokat az embertől független igazságok erejével véli felruházhathatni.

Kísértsük meg mégis — azzal a hittel, hogy önmagunkhoz mérve az igazságot hirtetjük — revízió alá venni a magunk erősítésére két nagy társadalmi eszme tartalmát, amely talán a materialis belső változások folytan a legnagyobb tartalmi változásnak volt kiveve a legutolsó emberöltő alatt. Ez a két eszme a *nemzeti gondolat* és a *nemzetköziség*.

A nemzeti gondolatnak nem csak különböző időben volt más és más tartalma, de különböző népeknél egyidőben is. Akinek alkalma van különböző népek nacionalizmusát vizsgálni, az szembező tartalmi különbségekkel találkozik. Főleg nemzetközi konferenciákon, így a kisebbségi unió ülésein lehetett megfigyelni,

*) Ezt a tanulmányt a fiatal nemzedék egyik legtehetségesebb és legszélesebb politikai látókörű tagja írta. Megállapításai vitathatók, elgondolása ellenkezéssel találkozhatik, de nem vitatható el cikkétől a tisztázni és segíteni akarás, mely a trianoni határokon túl rekedt magyarság sorsáért való aggodalomból és nyugtalanságból fakad. Szerk.

hogy minden nemzet képviselője mást értett nemzeti gondolat alatt.

Ha a nemzeti gondolatnak egy időben egymás mellett s egymással állandóan érintkező emberi közösségeknél — az európai nemzeteknél — elütő tartalma lehet, joggal fel lehet a gondolat tartalmi revíziójakor vetni azt is, hogy *mi a nemzeti gondolat időszerű tartalma a magyarság számára* a rászakadt változások között.

A gondolat revíziója előtt át kellett tekintenünk a gondolat sorsát az *anacionalista* középkortól a *nacionalista* újkorig.

A nyugatrómai birodalom bukása után Európa területén bizonyos időre megszűnt a területhez kötött állami élet rendszere. Egyrészt a népvándorlás állandóan hullámzó néptömegei, másrészt az igen kis darabokra bomlott lokalizálható szuverénitások nagy száma miatt ilyenről nem beszélhetünk. A középkori államok, a maguk kialakulásának természeténél s alkati felépítettségüknél, a hűbériségnél fogva a végső fokon egy kézbe összefutó birtoktest közigazgatási berendezésével indulnak meg. A királyi hatalom, amely ekkor az állami hatalommal egynek vehető, addig hat el, amíg az alája tartozó hűbéri építmény területileg kiterjed. A középkori államok határai még merőben birtok-, tehát magánjogi természetűek. Így nincsenek tekintettel a kereteik között élő s a személyes függés rendszerével együtt tartott lakóiknak faji, vagy nyelvi különbségeire. Az állam többségi népelemének akár faji, akár nemzeti öntudat formájában jelentkező öntudatszerűsége rendszerint csak a szomszédos és többnyire ellenséges szomszédos államok többségének gyűlöletében nyilvánult s ez is csak későbbi jelenség s még akkor is háttérbe szoruló természetű. A faji, vagy nemzeti öntudatot már bizonyos történeti mult tudatosítása előzi meg.

A középkort a függési viszony tökéletes kiépítése jellemzi. Az ember mint társas lény számos köteléssel függ a hűbériség rendszere szerint, mint egyén pedig teljesen a látható egyháztól függ, amely nélkül lelki üdvéhez sem juthat el. A középkori termelési rend és gazdasági élet megváltozása, a polgárosodás és elszegényedés egymással ellentétes, de párhuzamos folyamata a hűbéri rendszert lassan alapjaiban kezdte ki. Ezzel megindult az áttérés a középkor kollektívizmusból az individualizmus felé. Jelentős szerepe van e téren a reformációnak is, amely a hitélet terén egyéniesítette az embert. Az individualizálódás feltartóztathatatlan folyama idővel oly méretet öltött, hogy Rousseau már szinte a társadalomból is kiszabadítja az egyént.

Amint a középkori állam belső szerkezete átalakult, az egyén felszabadulása kapcsán az állami élet abban az irányban tolódott el, hogy az egy, vagy a kevesek akarata helyett az az összesség

akaratmegnyilvánulásának kívánt feltűnni. Így elavult mint államcél a terület és a hatalom zavartalan biztosítása s valami olyan célkitűzésnek kellett bekövetkeznie, mely most már mindenkit az állami cél részesévé tett. Ez a gondolat, mely az új kor államainak célkitűzést, eszmei tartalmat adott, a nemzeti gondolat lett. Ez lett az az összekötő kapocs, amely a függésekből való felszabadulás után az egyeseket az állami élet továbbvitele céljából a közösségbe ismét összefogta. A középkori államok belső struktúrájuk megváltoztával *nemzeti* államokká alakultak át.

A nemzeti gondolat összetevői tehát heterogén természetűek. A nemzeti gondolat érvényesülhetése fizikai kereteit egy tárgyi adottság, a kapott államhatárok, szabta meg. Ez *materiális* tényező. Ugyanekkor hatékonyakká váltak benne egy ösztönös érzés, a vérségi, néhol az együttélési kötelék hangulati elemei is. Ezek *pszichikai* tényezők. A nemzeti gondolat hordozója így egy anyagi s egy lelki elem. Az anyagi elem állandó változásnak lévén kitéve, a gondolat intenzitásának is állandóan változnia kellene, viszont a vérségi, a hangulati elem ösztönös lévén, az a gondolat tartalmi konzervativizmusát okozza. Amely pillanatban a gondolat anyagi és lelki feltételei között az arány megváltozik, be kell a gondolat válságának következnie. Amint be is következett.

De a nemzeti gondolat létrejöttének etatisztikus elemei a gondolat tartalmi természetét is megszabták. Az állami élet a hűbéri államból változatlanul magával hozta a szuverenitás elvét, mint az államiság legfőbb ismérvét. A szuverenitás elvét megőrizte a nemzeti gondolat is s így *imperialista* lett. A nemzeti államok nacionalizmusa imperialisztikus.

Ez nem volt katasztrófális addig, amíg az államon belül a nemzet nem jelentett az állam lakóssai között egyéb kizáró osztályozást, mint szociálisat, amíg a nemzet fogalma alatt a politikai jogú rendek összességét értették s így a nemzetből faji népelemeket nem zartak ki. Amíg tehát a pszichés elem az együttlakás s nem a faj, vagy az egy nyelvet beszélés volt. A rendi-nemzet Magyarországon nyelvi és faji különbség nélkül tagja minden nemes „magyarinak” s közöttük a hazaszeretben és az állami célok szolgálatában nem volt különbség. A katasztrófa felé haladás akkor indult meg, amikor az együttélés érzelmi elemét az egy nyelvet beszélés váltotta fel. Amikor a középkori eredetű rendi-nemzetet feleltja a nyelvi (faji) nemzet elgondolása.

Nyugaton ennek az átváltozási folyamatnak filozófiai előkészítése a XVIII. század derekára ért véget. A nagy francia enciklopédia szerint a *nemzet* szó tekintélyes tömegű népet jelent, mely bizonyos határoktól körülvevett területen lakik s ugyanazon kormányznak engedelmeskedik. Ez még a rendi-nemzet fogalmát fedi. Az *átam* az Enciklopédia szerint az emberek nagy társasága, amely

ugyanazon kormány uralma alatt áll. Végül a *nyelv* azon teljesítmények összessége, melyeknek segélyével egy nemzet szóbelileg kifejezi gondolatait. Ahol egy nemzet kebelén belül több nép függetlenséget, autonómiát élvez, ott joga van a népek független részének a saját nyelvét kiképezni. De amely nemzet kormányzás dolgában egységes, azon belül az egyes népek nyelvének nincs joga kifejlődni, ott egységes nyelvnek is kell lennie!

Az állam fogalmának alárendelt nemzet és nyelv a politikai nemzet és az államnyelv fogalmát teremtette meg. Ez olyan államban, amelyben a politikai nemzetet belül függetlenséggel nem bíró népek éltek, egy nyelv szuverenitását hozta magával. A rendi-nemzet helyébe az államnyelvet beszélő nemzet fogalma lépett, amely a népi nyelvek megtagadása mellett az állam-nyelv elismerése esetére a vegyes anyanyelvű, de egy államnyelvű politikai nemzetet látta megvalósíthatónak.

A racionalizmus ily felfogású államelmélete bécsi közvetítéssel hozzánk is eljutott. De már a II. József által gyakorlatilag is megvalósítani próbált elmélet közismertté válása előtt megindította a racionalista filozófia úgy nálunk, mint a magyarsággal együtt élő többi népnél a nyelv művelését. Amikor II. József rendeletei kiváltják a reakciót, a már eleven, de ártatlan érzelmű nyelvszeretet *nyelvkérdéssé válik*, amely már politikai természetű s megbontja a hazaszeretet azon egységét, amely a soknyelvű s a latin államnyelvvvel addig közös nevezőre hozott rendi-nemzetnél természetes volt. Az új felfogás a magyarság nyelvét államnyelvvé emelte s a többi nyelvet a magánhasználatba szorította vissza. Így kizáródni látszottak az államéletből mindazok, akik az állam nyelvét nem beszélték, mert politikai autonómiájuk, amely nyelvhasználatukra jogot nyújtott volna, nem volt. Megindult tehát egy kettős irányú törekvés: a többségi részről az államnyelv terjesztésére irányuló természetes óhaj és magyarosító tendencia s ezzel szemben a nem magyar elemek politikai szeparációs törekvése, hogy nyelvüket ezáltal teljesjogúvá emelhessék. A középkori, konglomerált népességű állam átalakult ugyan újkori *nemzetállammá*, de a tények ellenére. Egymással ellentétbe kerültek a középkori államtest s a véle ellentétes újkori állameszme s kifejlesztették azt a hatalmas robbantó erőt, amely a világháborún át a keverék-népességű középeurópai államok felbomlását eredményezte.

Azonban ez a felbomlási folyamat sem tudott a nemzetállam elgondolásának megfelelő homogén nemzetű államokat teremteni s most az új államokkal szemben érvényesül a nem államnyelvet adó népelemek robbantó tendenciája. Ezzel magyarázható, hogy az etatisztikus geneziszű s imperialista természetű nacionalizmus gondolata ma is válságban van minden vegyesnépességű államban.

A nemzeti gondolat a fejlődése alapján *egy* államtesthez s

egy nyelvet beszélő társadalomhoz van rögzítve: ezen belül szuverén s ezen kívül kizáró!

Az idők folyamán az ellentétek robbantó erejének lecsökkenése céljából történtek kísérletek arra nézve, hogy a nemzeti gondolatnak más tartalmat adjanak. De annyira sohasem szorult revízióra a gondolat, mint ma. Mert ma a magyarság mint politikai nemzet nem egységes s így nem lehet egyetlenlegesen hordozója egy államalkotó nacionalizmusnak. Az utódállamok területén élő magyarság egy föle idegen nacionalizmusú állam polgára, de a magyarság más államtestben élő részeivel mégis bizonyos célegységben él. Az elszakított magyarság nemzeti gondolata most nem lehet sem imperiálista, sem államalkotó. Mégis feltétlenül olyan nacionalizmusának kell lennie, amely *egységes nemzeti gondolat a magyarság egész egyetemében*. Mi lehet ez a nacionalizmus? mi lehet ez a *korszerű* magyar nemzeti gondolat?

Az elmúlt évtized három új nacionalizmust vetett fel: az egyik a Klebelsberg-féle *neonacionalizmus*, a másik az Ottlik-féle *Új Hungária*, a harmadik Bajcsi-Zsilinszky Endre *nemzeti radikálizmusa*. Be kell vallanunk, hogy egyik sem jelent megoldást.

Klebelsberg gróf híres 1928. január 29-iki cikkében megállapította, hogy a nemzeti érzésben koronkint változások állnak be s hogy nemzeti főcélkitűzéseink tekintetében nagy a bizonytalanság. Ezek után felállította a magyar új nacionalizmus végső célját, a területi épség helyreállítását. Közvetlen célul pedig kettőt tűzött ki: küzdelem a túlnépesedés veszélyének hite ellen, a magyar családi élet megerősítése és a természetes szaporodás versenyében a szerb—román jól szaporodás mértékének elérése, másodsor az eddigi negatívumokra beállított magyar típusa helyett a dolgozó, szerző, családjának helyzetét emelni és biztosítani igyekvő magyar ember pozitív alakjának a megteremtése, mint akitől a területi épség helyreállítása várható.

Ez a programm semmiben sem új. A területi épség, illetve az összmagyarság egy államtestben való egyesítése az államra épülő és építő nacionalizmusnak elemi kívánsága. Az állampolgárok erkölcsi, szellemi és anyagi létének felfokozása pedig az állam öncélúságából és imperialista célzatosságából természetesen folyó feladata. A tartalmilag új magyar nacionalizmusnak a kizáró etatisztikus elv helyére valami olyant kell ma behelyettesíteni, amely már ma, a legközelebbi pillanatban egy *mindenki számára aktív* nacionalizmusba tud belekapcsolni minden, *bárhon élő*, tehát a határokon túl élő magyart is. Klebelsberg különben becsületes nacionalizmusa azonban bizonytalan ideig kizár a 12 milliónyi magyarságból közel négy millió magyart a nacionalizmus birtokosai közül . . .

Az Ottlik-féle *Új Hungária* fogalma egyenesen szerencsétlen

elgondolás, nem más, mint a nemzetállam előtti rendi állam gondolatának ásatag, anakronisztikusan barokk feltalálása. Elismeri, hogy a „Pater familias“ egykori fölényes helyzete ma már számunkra a múlté s legfennebb az idősebb testvér szerepében vagyunk otthon. Feltételezi azonban annak a kétes bizonyosságát, hogy egy új „kiegyezés“ korántsem egyedül a mi érdekünk s hogy ezt odaát is érzik! Ő felveszi Hungáriát, mint egy természetes és *mindenkire* szükségszerű egységet, amelyben a Kárpátok alatt lakó népek *természetes kötelékben* élnek egymással. Kívánatosnak tartja azonban, „hogy magyar etnikus és kulturértékeink szilárd megővésével megkülönböztessük magunkat, magyar fajtánkat a Szent István Birodalom összes lakosságától, noha azzal együtt alkotunk csak teljes területiális nemzeti egységet, mint ahogyan az angol is megkülönbözteti magát a Brit Korona alattvalóinak összeségétől.“

Az Otlík-féle Új Hungária tehát területiális nemzetet akar nyelvi tekintet nélkül, ám belső etnikus, kulturális elkülönözéssel s mindezt az abszurdumot „történelmi“ alapon. A történelmi fejlődés teljes figyelmen kívül hagyása sír ki ebből az elgondolásból. Magyarország a történelmi fejlődés terén mutat ugyan az általános nyugateurópai formáktól eltérést. Így nálunk az Árpádok patrimoniális királysága már a mi hűbériségünket megelőzően fejlesztett ki bizonyos rendiállamszerűséget, ami alkalmas volt arra, hogy bizonyos rendi-nemzeti tudatot kialakítson s e téren megelőzze a nyugati fejlődést. De azután nálunk is kialakul a hűbériség, ha megnyilvánulásában erősen átídomítva is s ekkor az alakulóban volt rendinemzet és állam-fogalom körül oly zavar áll be, hogy e téren a hűbéri állam bukása után az újonnan alakuló magyar rendi-állam már teljesen a nyugati formák után halad. Ezt a történelmi, lokális elfejlődést ma megismételni, mikor fokozottan benne vagyunk az európai közösségben, Otlík-szerűen is legfennebb csak elképzelni lehet.

Bajcsi-Zsilinszky elgondolása politikai program s így természetesen a politikai határokhoz van szabva úgy területileg, mint szellemében. Álláspontja teljesen a nemzetállami elgondolás s hogy ez mégis jelent a más két elképzeléssel szemben tartalmi gazdagodást, az annak köszönhető, hogy a nemzetállamot átalakítja szociális nemzetállammá s így bekapcsolja Magyarországot is abba a világáramlatba, amely az adminisztratív államoknak a szociális állam felé való általános törekvéséből áll! Zsilinszky szociális-nemzetállama ugyan nem tudja az ország területén kívül álló magyarságot a nemzeti cél érdekében aktíven felsorakoztatni, de mégsem kényszeríti őket a kizártságban eltöltendő várakozás passzív állapotára. Szerinte a nemzeti politika „igyekszik őket számon tartani s valamennyit a nemzeti közösségben,

nyelvben, érzésben, öntudatban minden rendelkezésre álló eszközzel megtartani.“ Zsilinszkynél már tisztán áll előttünk a kétarcú, az államnacionalizmus és az egyetemleges magyarság államhatárok felülemelkedő, összefogó nacionalizmus felismerése, csak a megoldást nem találja meg a kettősség kiküszöbölésére. Van-e egyáltalán ilyen megoldási lehetőség, feltisztulási mód a válságban levő nemzeti gondolat számára? Van . . .

Az egy nyelvet beszélők nemzeti egysége mint nacionalista célkitűzés már a békekötések előtt súlyos kérdésként jelentkezett az oly nemzeteknél, amelyeknek jelentős tömegei éltek az anyaállamtól távol úgy, hogy azok valamikori bekebelezésére remény sohasem lehetett. Ennek életbe vágó fontosságát a tőle keletre nagy és számos egységben élő csoportokkal rendelkező németiség ismerte fel s ez a felismerés termelte ki az *Auslanddeutsch* fogalmát. Az *Auslanddeutsch* hű és szorgalmas polgára annak az államnak, amelynek a területén él, de megőrzi német nyelvét, erkölcsét, szokását s kulturájában mindig egységben van a birodalmi németiséggel. A területi határokhoz kötött politikai német nemzet mellé így kialakult a német *kulturnemzet*, amely megsokszorozta egyrészt a politikai nemzet erkölcsi erejét, másrészt a külföldi szórványok ellentálló készségét. A németiség ma két nacionalizmust szolgál, egy etatisztikust, amely a körülmények kényszerítő ereje folytán az államéletet egyre inkább csak a szociális érdeklődés felé tereli és egy a németiség egyetemességére kiterjedő kulturánacionalizmust, amely mindenhol egyforma intenzitással állítja munkába az erőket a nemzeti összetartás forrásainak fokozására.

A *kulturnemzet* fogalmában már nem az államalkotás a fő cél, hanem azoknak a sajtóságoknak, amely az egyéneket egy sorsközösség önkéntes vállalására készítette, a közös nyelvnek és közös anyagi s szellemi kulturának a megőrzése.

A német elgondolással párhuzamosan, de időrendben valamivel később egy másik elgondolás is szárnyat bontott oly céllal, hogy a nacionalizmus etatisztikus elemeit a kulturális elemekkel helyettesítse be. Ez a békeszerződéseknek az a célzata volt, hogy levezzessék azt a természetes robbantó erőt, amely az új nemzetiségekkel telített utódállamokban a nemzetiségek államellenes nacionalizmusából logikusan folyik. Ez a tendencia termelte ki a kisebbségi gondolatot.

A kisebbségi elv*) megszünteti a nemzetállamot s helyébe egy adminisztratív s szociális államideált állít, amelyben nincs politikai, uralkodó nemzet, hanem egyenrangú népek, amelyek közül adminisztrációs könnyebbségből a többségi nép határozza meg az ország közigazgatási jellegét. A kisebbség teljes jogú ál-

*) Meg kell jegyezni, hogy most az elgondolást és nem az elgondolással ellentétes állapotokat tartom szem előtt.

lampolgár s kulturális tekintetben a többségi néptől teljesen független. Így például a romániai magyarnak mint teljes jogú román állampolgárnak nem csak joga, de kötelessége is adminisztratív államát szolgálni, ez neki a *polgári célgondolata*, de mint a magyar kulturnemzet tagjának, teljes eszmei közössége van az egyetemleges magyarsággal s nem csak joga, de kötelessége is kulturális munkáját az egyetemes magyarság kulturnemzeti céljának szolgálatába állítani, ez az ő *nemzeti célgondolata*.

A kisebbségi elgondolás szerint a nemzet kilép az állam fizikai kötöttségei közül s a fiktív határokon felül egy szuverén kultúrközösséggé alakul át, amelynek jegye a sorsközösség önkéntes vállalása a nyelv és az azon épülő kultúra terén, amely őt az univerzális kultúra egyetemében egyénné teszi. A ma már biologicise alig képzelhető *vérségi faj* helyébe, mint nemzet-hordozó a *kulturfaj lép*. A kulturnemzetek szabadsága és egysége kikapcsolja az állam fogalmából a nemzeti elemet s ezzel megfosztja azt imperiálista jellemzőjétől is.

Az új, a korszerű nacionalizmus tehát egy az államtól elvonatkoztatott s a faji kultúra eszmei egységében rejlő nemzeti célkitűzés lenne — ha a tények nem mondanának ellene az ideológikus elgondolásoknak. A fiatal államokban ugyanis minden kisebbségi kötelezettségekkel ellentétben oly nagyfokú a többségi nép nemzetállamalkotási s így imperiálista törekvése, hogy az még az emberi ethika ellenében is nemzetileg ethikussá tud emelni sötét bűnöket. Gondoljunk csak a szerb politikai gyilkosságokra, amelyek a szerb állami egység szempontjából nem számítanak bűnnek. A legyőzött nemzetek kultur-nacionalizmusa teljesen meddő törekvésnek látszik akkor, amikor a győzők nacionalizmusa etatisztikus és imperiálista. Így, bár a legyőzötteknek teljes erejükkel kell küzdeniök a kultur-nacionalizmus diadaláért, a környező államok miatt a saját portájukon ők sem mondhatnak ma még le az etatisztikus nacionalizmusról. Itt van a nemzeti gondolat válságának igazi oka: a revízió alá vett és időszerű új nacionalizmusra azok sem térhetnek rá, akik látják, hogy az egykor rendelkezésre állt nemzeti erőiket, amelyeknek jelentékeny részét elvesztették, csak úgy egyesíthetnék *újabb háború nélkül* ismét közös munkára, ha arra áttérhetnének. A németiség rögtön felismerte, hogy a kisebbségi elgondolás teljesen fedi az ő auslanddeutschizmusából folyó kulturnemzet fogalmát s ma az auslanddeutsch intézetek munkáit korszerűen kisebbségi intézetek viszik tovább. Egy tömegei munkái soha eléggé el nem jelentéktelenedhető népek, a németnek szilárd kitartása az új nacionalizmus, a kultúregység mellett nem lekicsinylendő dolog az elgondolás lassú sikerének szempontjából.

És most egy paradox kijelentést kell tennem. Ugy látom

ugyanis, az étatista nacionalizmus kulturnacionalizmussá leendő általános átalakulását, vagyis a nemzeti gondolat válságát az fogja elősegíteni, amit általában a nacionalizmus ellentétének emlegetünk: az *internacionalizmus*.

A nemzetköziség, mint célgondolat, a középkorig vezethető vissza. Ekkor még a nemzet csökevényes fejlettsége miatt inkább mint államfelettség jelentkezik s ezt a lényegét ma is megtartotta, ma is inkább *nemzetfeletti*, mint *nemzetközöttiség*. Az egész törekvés nem más, mint jogcsökkentő kísérlet az állammal, utóbb a politikai nemzettel szemben, hisz bizonyos vonatkozásban mindig az állami, utóbb nemzeti szuverénitásnak megszüntetésére törekszik.

Ha az internacionalizmus mai egyetlen gyakorlati megvalósítását, a bolsevizmust vizsgáljuk, első felületes pillanatra úgy tetszik, mintha az is *csak* adminisztratív jellegében emelkedne az államhatárok fölé, de a nemzeteket, mint kultúregyedeket nem csak elismeri, de öntudatosítja is. Így törte a szovjet az egységes politikai orosz nemzetet számos kulturnemzet, faj államszövetségévé, ahol a szövetséget alkotó államokban a nemzeti szuverénítás csak kulturális térre szorítkozik s az állam ezen kívül álló hatásköre az államszövetség egységére szállt át. A szovjet tehát a látszat szerint kulturális szabadságot ad az egy nyelvet beszélők s azonos kultúrát hordozók nemzeti egységeinek, de a szuverénítás nagyobb hányadát egy ezek fölé emelt államszövetkezetre viszi át. A modern internacionalizmus eszerint csak a politikai nemzet s nem a kulturnemzet ellen küzd, tehát nem a kulturnemzeti, de az állami szuverénitással áll ellentétben. Legalább is ez a látszat. A lényegre még visszatérek.

Tökéletes államok-felettséget a történelem folyamán csak egyetlen szervezet tudott megvalósítani s ez a középkori katolikus egyház, amely a maga államok-felettségét bizonyos esetekben a világnézeti kérdéseken túl is egyetemesen el tudta ismertetni. A világnézeti egység megszüntével azonban ez is megszűnt. Minden más államok-felettségre törekvő irányzat jelentéktelen kísérlet volt csupán. A munka internacionaléja már azért sem lehet nemzet- és államellenes, mert ellenfele, a tőke, az egyetlen valami, amely eddig nemzeti jelleget vagy helyhezkööttséget soha fel nem vett. Azzal, hogy napjainkban az államok egymásután *szociális államokká* alakulnak át, a munka internacionáléja a neki tulajdonított állam- és nemzet-ellenes tendenciát végleg el fogja veszíteni. A helyhez kötött munka és a helytől független tőke harca egy államokfelettséget sohasem eredményezhet.

Az államfelettség az államszövetkezetben csak úgy marad államfelettség s nem téved el imperiálista irányban, ha csupán bizonyos állami életjelenségek közös adminisztrációja gyanánt jelentkezik anélkül, hogy a benne levő államokat közös világ-

nézetre is kényszerítené. Ily szemszögből látjuk meg, hogy a szovjet internacionalizmusa csak látszat-internacionalizmus, mert a kultúrnemzetek kulturális szuverénitását a világnézet imperatív rákényszerítésével jelentékenyen megnyirbálja. Amíg a kulturális szabadság lelkiismereti, világnézeti szabadságot is jelent, addig a szovjet internacionalizmusa nem lesz más, mint a tökéletlenül végrehajtott kisebbségi elv alkalmazása egy nemzetállami imperializmus helyett *világnézeti imperializmusra* berendezett államban. Az államokfelettség látszatát keltő szovjetben a világnézeti téren imperiálisan elnyomó államnak a türelmetlenségében túlzó nemzetállamnál semmivel sem fejlettebb pendantjára ismerünk.

Igazi államfelettségnek az az államszövetség, vagy államokfeletti szerv nem tekinthető, amely a kultúrnemzeti szabadságokat csorbítja. Az internacionalizmus csak az adminisztratív állam jogkörét csorbíthatja, de nem érintheti a kulturális szabadságjogokat. Ilyenféle törekvés, amely az államok fölé helyezett államszövetségben a nemzetek egyenlőségét és szabadságát célozza, a *páneurópai eszme*. Ez az eszme azonban kivételesen nem utána igyekszik alkalmazkodni a tényeknek, de ma még megelőzi a társadalom materiális változásainak mértékét. Ma még, mikor Európa közepe telítve van újonnan kreált, nemzetállami célokkal terhes államocskákkal, ez az eszme nagyon időszerűtlen. De kétségtelenül van valami alapja egy olyirányú fejlődésnek, amely a páneurópai elgondolás felé tereli a tényeket. Ez az alap egészen materiális: ez a *termelési és fogyasztási területek anarkisztikus szétdaraboltsága*, mint a mai világgazdasági válság magyarázata.

A technika fejlődése és a termelés iparosítása az elmúlt másfél évtized alatt teljesen felborította az addigi termelési viszonyokat. Nemcsak a termelés és fogyasztás aránya változott meg, de egyes területeken egyes termelési ágak létalapjukban ingattak meg. Az a probléma-kör, amely ma a *kapitalizmus válsága* névvel illetve annyi szóbeszéd tárgya, lényegében a termelés és fogyasztás aránytalanságából eredő válság s eredménye annak a termelési anarkiának, amely a nem termelési egységet jelentő területű államok védővamos politikájából folyik.

Kétségtelen, hogy a tőke ma már szuverénebb feltétele a termelésnek, mint maga a munka. A tőke energiahalmazat s így természete szerint megkívánja, hogy állandóan aktivitásban legyen. A mai termelési és fogyasztási aránytalanság egyre jobban passzivitásba kergeti a tőkét s ezzel *energiaelvonás történik a mindennapi élet elől*. Azonban a tőke nem lévén sem nemzethez, sem területhez kötve, igazán államokfeletti energiatömeg. És ez az a pont, ahol ma az államok szuverénitása a legkönnyebben és leggyakrabban szenved csorbát. Ma alig van állam, amelyik anyagi

függetlenséggel dicsekedhetne s úgy látszik, hogy az államokfeletti tőke a maga energiájának aktivitása érdekében az államokat egy neki megfelelő közösségbe fogja kényszeríteni.

Az erre való törekvés az úgynevezett *tervgazdasági* (Planwirtschaft) kísérletekben jelentkezik. Ezek a fogyasztás igényeivel számolva, annak megfelelően termelnek, ejtenek el és vesznek fel egyes, akár ipari, akár mezőgazdasági termelési ágakat. Kétségtelen, hogy tervgazdálkodásra, mint a szovjet is, csak oly államok vállalkozhatnak, illetve azt csak azok tudják sikerrel végrehajtani, amelyek *gazdaságilag teljes egységnek* tekinthetők. Azok az államok, amelyek nyersanyagban bevételre szorulnak s ezt a bevételt arányos nyersanyag vagy termelvény kivitelével ellensúlyozni nem tudják, tervgazdaságba nem kezdhetnek s gazdaságilag azoknak az államoknak, amelyekből importra szorulnak s ahová exportálni óhajtanak, mindig függvényei maradnak. Ma az export- és importlehetőségeket az egyes államok világpolitikai súlya és momentán tőkeereje is súlyosan befolyásolja. Az európai gazdasági helyzet ma teljesen reménytelen s azon csak egy gazdasági összefogás, államfelettség segíthet. Ebből a gazdasági együttműködésből még azok az államok sem vonhatják ki magukat, amelyek a többiekhez viszonyítva gazdasági egységnek látszanak. A termelés iparosítása ugyanis a produktivitás felfokozásával a piac arányos kiterjedését is megkívánja s így az eddigi gazdasági egységek is nagyobb gazdasági egységekbe kíváncskoznak. Az államtól független, aktivitásra teremtett tőke a maga öncélúságánál fogva előbb-utóbb le fogja törni az egyes államok gazdasági szuverénitását s azokat nagy földrajzi területen az arra a területre kidolgozott tervgazdaság végrehajtása céljából egy termelő és fogyasztó területté fogja tenni. A mai gazdasági anarchiából, a fogyasztási és termelési válságból s az ezzel kapcsolatos bajokból Európát csak egy a Dnyesztertől nyugatra fekvő egész Európára kiterjedő tervszerű gazdasági — termelési és fogyasztási — összeműködés mentheti ki.

Ezek a nemzetek, nemzetállamok, fajok és államok felett álló materiális törekvések a maguk társadalomalakító hatását napról-napra egyre jobban érzetik. Ezzel párhuzamos jelenség az adminisztratív államok egyre szociálisabb átszervezkedési hajlama. A szociális állam pedig az állam minden irányú szuverénitása helyett mári az őt alkotó tömegek *minél teljesebb élethez juttatását* tartja állami céljául. A szociális állam már kevésbé lesz skrupulózus egy vámhatárokat s lokális ötleteket nem ismerő, gazdasági organizációt jelentő gazdasági államszövetkezetbe való belépéssel szemben.

A fejlődés iránya tehát ezt mutatja: hűbéri állam, rendi állam, nemzetállam, a kisebbségi szerződésekkkel nemzetállami

jellegétől megfosztott adminisztratív állam, szociális állam s egy gazdaságilag organizáló államszövetségen belüli szociális állam.* Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan halad az imperialista, államalkotó nemzet-fogalom átalakulása a kulturnemzet, a szabadon és egyenlően egymás mellett és között élő kulturális fajegyedek függetlensége felé. Ez az út vezet egyben az örök béke álma felé is.

A válságban levő nemzeti gondolat és nemzetköziség feltisztulása ily irányban remélhető.

Az elméleti alapvetés után próbáljunk feleletet adni a gyakorlati vonatkozásokra: *mi lehet a magyarság mai, korszerű nacionalizmusának a tartalma?*

A korszerű magyar nemzeti gondolat szerint a magyarság egyseges kulturnemzet földrajzi elkülönözöttségre való tekintet nélkül s nemzeti célja nyelvét s abból fakadó kultúráját úgy a saját állama, mint a más államok keretén belül *egyforma* intenzitással és *azonos irányban* minden lehető eszközzel megőrizni és előbbrevinni.

A magyar belpolitikában ez a magyar kulturnacionalizmus az állam szociális érzékét hivatott fokozni, mert csak egy szociális beállítottságú állam adhatja meg minden tagja részére azt a lehetőséget, hogy anyagi és szellemi kultúráját a kulturnemzet célkitűzése mértékében fejleszthesse. Az *idegen államokban élő magyarság belpolitikai feladata*: küzdeni állami szociális fejlődése és a maga kulturális függetlenségének teljes elismertetése érdekében. A *hivatalos magyar külpolitikának* egyrészt készségünkről kell a külföld előtt bizonyosságot adni mindig arról, hogy államunk egy tervszerű gazdasági összműködésre hajlandó, másrészt mindent el kell követnie arra nézve, hogy az utódállamok magyarsága kulturális függetlenségben ismét kulturális egységbe kerülhessen a csonkaország magyarságával. Ezek azok a bel- és külpolitikai feladatok, amelyek az összmagyarság számára az időszerűen változott tartalmú magyar nemzeti gondolatból folynak . . .

*

A magyar protestantizmus mindig az élen haladt az időszerű magyar nacionalizmus hordozói között. Erről a szerepről már csak azért sem mondhat le, mert minden világnézeti rendszer között egyik részéé, a hazai reformátusságé az, amely a legsajátosabban a magyarságra lokalizálódott. Ez adta meg az erkölcsi alapot arra, hogy erről az igen kényes kérdésről *itt* szóljak s e kérdés hátor és becsületes revíziójának el nem mulasztható szükségességére éppen a magyarság protestáns közvéleményének hívjam fel a figyelmét.

Asztalos Miklós

* Félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy a szociális egyenlőség és a világnézeti szabadság nem hogy nem zárja ki, de meg is kívánja egymást s így a szociális állam sem nem szociáldemokrata, sem keresztyén-szocialista állam, hanem szociális érzésű állam.

Phaidon

*Kibontom minden varázs csomóját, bogját;
lehet, hogy a világ még színesebb lesz nélkülem,
füstoszlopként megállok a tavaszban,
észrevétlen foszlok majd szerte:
fűszál leszek, bogár és falevél
és lomha álmú kő,
amit a gyermek
a néma kút
mély szemébe csobbant.*

*Eszembe jut majd minden, amit elfeledtem,
úgysem hittétek el,
hogy én vagyok a jószág;
csodaemlője életemnek, lélek,
egyre ősbibb titkokkal táplálsz:
ringass el
éjszakává,
csecsemővé
vagy borrá, ami
emlékszik a fényre.*

*Egy kristálygömbbe vagyok itt bezárva,
mellyel mostoha álmok labdáznak:
elejtenek majd egyszer
és csendülve széttörik e börtön
görgető lejtők szerelmes alján;
vagy kezébe vesz
a végtelen,
a sugárzó jószág
s gyémántüllőn
az időtlenség szent pőrölyével
feltöri zengve
a zárat.*

Varga Sándor Frigyes

Keresztyén egységtörekvések

A Hit és Szervezet (*Faith and Order*) mozgalma, bár a háború utáni idők egységtörekvéseinek egyik leghatalmasabb megmozdulása volt az evangéliumi egyházak körében, valójában megindult már a háború előtt. Esméjét először az edinburghi nagy missziói világkonferencián vetették fel, 1910-ben. Ezen a konferencián 1200 kiküldött vett részt és 160 protestáns missziói szervezet küldötte el képviselőit.

Az itt történt kezdeményezést az amerikai anglikánok, vagy amint az Egyesült Államokban az anglikán egyházat nevezik, az *Episcopal Church* karolta fel és szorgalmazta az egész ügyet, még ugyanabban az esztendőben Cincinnatiában s innen áthatott az Angliába is. A szervezkedés az egységre törekvés krisztusi parancsának akart eleget tenni. Ez a szellem vezette a mozgalom első, fáradhatatlan buzgóságú egyetemes titkárát, Robert H. *Gardiner*-t. A másik legfontosabb indítók a mozgalom megszervezésére a missziói egyházak sürgetése volt, akik az egység hiányának sok, szerintük nemcsak kiküszöbölhető, de kiküszöbölendő hátrányával és akadályával küzdöttek. Erről beszélt *Brent* püspök is a lausannei konferenciát megnyitó beszédében és a legmerészebb követelő hangok mindig misszionáriusok ajkáról hangzottak el.

Ma a Hit és Szervezet keresztyén egységért küzdő mozgalomban, a római egyház kivételével, résztvesz az egész keresztyénség és nem vonhatta ki magát ez alól természetesen a magyar református egyház sem. A külmisszió érdekeinek egyetemessége mellett a magunk esetében szakadozottságunk, széttöredezethezességünk érzete feltétlenül ösztönös rokonszenvvel hajt minket is az egység-mozgalom egyetemes megnyilvánulásai felé. Észszerűvé teszik egyházunk érdeklődésének ilyen megnyilvánulását az újabb, mindinkább megerősödő szektárius mozgalmak és a római egyház folyton megújuló és mindnagyobb erőfeszítéseket eláruló rekatholizáló törekvései.

*

Az anglikánizmus törekvése, Angliában is és az Egyesült Államokban is, az volt, hogy a keresztyén egységet a római katolikus egyházzal együtt valósítsák meg. Az anglikánizmus ilyen közeledését Róma felé az első udvarias visszautasítás *XV. Benedek* pápa részéről érte, 1919-ben. És mégis az 1920-iki *Lambeth*-konferencia sokat emlegetett felhívására (*An Appeal to All Christian People*) új alkudozások kezdődtek, 1921-től 1925-ig, a belgiumi *Malines*-ban, a római katolikus egyház és az anglikán egyház ú. n. *High Church* részének képviselői között. Ezek a tárgyalások a teljesíthetetlen pápai követelések miatt eredménytelenül végződtek.

De aligha lehet akármelyik fél részéről komolynak venni ezeket a megbeszéléseket, hiszen ugyanakkor mindkét részről külön érintkezé-

seket tartottak fenn a keleti egyházakkal. Rómára nézve pár helytelen diplomáciai sakkhúzása miatt a játék elveszett. A bolsevizmus által üldözött orosz papság az anglikánizmusnál keresett támogatást és valóban angol segítséggel történt meg 1917-ben a moszkvai patriarkhatus időleges helyreállítása is. Szerbia anglikán befolyásnak köszönhető az új szerb patriarkhatus 1920-ban történt visszaállítását. Csehországban Rómát a Habsburgok katolikus klerikális politikája tette népszerűtlenné és az újonnan alakult cseh-szlovák egyház az angol befolyás alatt álló szerb patriarkhatushoz csatlakozott. A konstantinápolyi patriarkhaság visszaállításával szintén próbálkozott Anglia, támaszkodva a görögországi Venizelosz-pártra. 1922-ben meg is történt *Meletiosz* megválasztása, aki sietett az anglikán egyház ordinációját az orthodoxéval egyenlő érvényűnek elfogadtatni, majd példáját követte a jeruzsálemi érsek és a cyprusi püspök is. Konstantinápolyban az angol támogatással helyreállított patriarkhatus csak egy évig állt fenn, 1923-ban a győzelmes török köztársaság ismét megszüntette. Rendkívül ügyes diplomáciát fejtett ki az anglikánizmus a keleti skizmatikusok: nesztorianusok, monofiziták, örmények között. Világhatalmi pozícióját felhasználva lassanként elvonta őket Rómától és azóta az anglikán egyház mindegyikkel interkommunió viszonyában áll. Sőt 1925-ben elkövetkezett az ókatholikus egyházzal való megegyezés is. Az ókatholikusok kijelentették, hogy az anglikán egyház ugyanolyan apostolica successión alapuló ordinációval rendelkezik, akár a római katolikus. Újabbnak ezeknek az egyháznakak képvisellete meghívást kap az anglikán püspökök 10 évenként tartani szokott s a canterbury-i érsek palotájáról elnevezett *Lambeth*-konferenciára is. Ez az evangéliumi egyházak keretein túlmenő egység megnyilatkozott a lausannei konferencián is. *Germanos* érsek személyében a keleti orthodox egyház képviselést kapott a gyűlés elnökségében is. A lausannei konferencia hatását közvetve megerezte Róma is. Az ú. n. romanizáló irány Lausanne után erősen háttérbe szorult Angliában. Legvilágosabb bizonyítéka ennek, hogy az *Imakönyv (Prayer Book)* katolizáló irányban történt revízióját az angol alsóház 1927-ben és 1928-ban, minden heves agitáció ellenére is, két ízben visszavetette. Rómát valószínűleg, többek közt, az angliai kudarc is bírhatta rá a *Mortalium Animos*-bulla kiadására, 1928 januárjában. Ez a bulla állást foglal minden más keresztyén egyházzal való unió ellen és az egység útját egyesegyedül az egyedül üdvözítő anyaszentegyházba való visszatérésben jelöli meg. A pápai bullára anglikán részről nem maradt el a felelet. Maga a canterbury-i érsek, *Lord Davidson*, szólalt meg egy súlyos és többször idézett hírlapi nyilatkozatban: „Sokáig kerestük — mondotta — a római katolicizmus felé fordulva az egyház egységét. Most ennek vége. A jövőben protestáns testvéreink felé akarunk fordulni.“ Ezeknek a szavaknak annál nagyobb jelentőségük van, mert eddig *High Church*-beliek soha nem nevezték magukat protestánsoknak.

*

Amikor a svéd lutheránus egyház az interkommunió viszonyába lépett az anglikán egyházzal, nem volt tovább semmi akadály a ú. n. püspöki egyházak szervezeti egységének. A svéd lutheránusok valóban elküldték képviselőiket a multesztendei *Lambeth*-konferenciára. De a kapcsolatok az egyetemes lutheránizmus felé mégis csak erősebbek. Érezni lehetett ezt *Söderblom* egész működésén is. Az Egyesült Államok-beli *National Lutheran Council* és a németországi *Lutherischer Weltkonvent* erős kapcsolatot tartanak fenn a világ lutheránusai között. Ezekhez az egyetemes lutheránus szervezetekhez csatlakoztak a magyar evangélikusok is. Nagyobb szabású konferenciák 1923-ban Eisenachban és 1929-ben Kopenhágában voltak. Hitvallási kapcsolatuk nagy egyetemes *confessio*-juk, az *Augustana*.

A reformátusoknál szervezeti alapon alakult ki ilyen egységtörekvés. 1877-ben Edinburgban létrejött a Presbiteri Világszövetség (*The Alliance of Reformed Churches Holding the Presbyterian System*) cím alatt. Ennek két ága van: egy keleti Európában és egy nyugati Amerikában. Ez a nyugati rész ígérte meg pl. az egységtörekvésekben való részvételt is, minek folytán részt is vett a szövetség, sőt megpróbált külön csoportot is alakítani Lausanneban. A keleti presbiteri világszövetség elnöke: Merle d'Aubigné lett a lausannei konferencia egyik alelnöke is.

Ime a nagy csoportokba tömörülés törekvése nemzetközi vonatkozásban. Nemzeti talajon most már a hitvallási és nemzeti elkülönülés nagyon sok helyen elenyészőben van. Természetesen a nemzeti egyházak közötti kapcsolat a legkülönfélébb természetű. Itt a federatív és reális egyesülésre hozok fel pár példát.

Előbbinek az amerikai egyházak „*Federal Council*“-ja egyik legnagyobb példája. 28 protestáns felekezet szövetkezett itt: baptisták, kongregacionalisták, methodisták, presbiterianusok, episkopálisták, lutheránusok, reformátusok, hogy közösen léphessenek fel, közös munkát végezzenek. Emellett természetesen egyházi különállásuk megmaradt. Ehhez a szövetséghez tartozott a Hit és Szervezet első elnöke, *Brent* new-yorki püspök is és a bostoni egyetemes titkár, *Ralph W. Brown* is ezt a szövetséget képviseli.

Hasonló nemzeti szövetkezést mutat a *Fédération protestante de France*. Ez kilenc különálló (református, lutheránus, methodista és baptista) egyházból alakult 1905-ben, de úgy, hogy az egyes egyházak elég széleskörű önkormányzatot tartottak meg maguknak. A francia *Fédération*-nak a lausannei világkonferencián is külön képvisellete volt.

Ugyanilyen nagy nemzeti szövetkezés „*Der Deutsche Evangelische Kirchenbund*“, mely 1922-ben közös érdekek védelmére és állandó jellegű csatlakozás előkészítésére alakult. 28 tartományi egyház szövetkezett így, melyhez később, 1924-ben az osztrák evangélikus és református egyházak is csatlakoztak. A szövetkezett egyházak itt is megtartották önkormányzatukat. Kifelé való vonatkozásban ez a szövetség képviseli a

német protestantizmust. A lausannei világkonferencián a Kirchenbundnak nem volt hivatalos képviselője. A német protestantizmus számára megállapított 35 képviselőt nem hivatalosan küldték ki. Közülük választotta a lausannei konferencia az egyik alelnököt: Dr. Deissmann-t.

Svájcban és Csehszlovákiában a protestáns egyházaknak hasonló nemzeti szövetségei jöttek létre, úgy hogy az egyesüléseknél egyik kezdő alapformának az ilyen föderatív egyesülés, a különböző, nemzeti, egyházak közötti szövetség látszik.

A teljes és valóságos unióra szintén több példa van. Köztük a legnagyobb jelentőségű a skót presbiterianusok között létrejött unió. Itt az államegyházból (*Church of Scotland*) kivált szabad egyházak (*Free Churches*) álltak az unió törekvések élére és követelték az egyház spirituális szabadságát és állami elismertetését, sőt támogatását a legteljesebb önkormányzat fenntartása mellett. Az unió ezeknek a nagy alapelveknek fenntartásával valósult meg a múlt esztendőben. Az angliai methodista egyházban hasonlóképpen valóságos unió jött létre a methodizmus háromfelé szakadt ágai között.

Bennünket közelebbről érdekelhet a kanadai egyházak egyesülése. Kanadában háromféle: presbiterian, methodista és kongregacionalista egyházak reáluniója valósult meg. Az 1922—23. években mindhárom egyház egyetemes gyűlése (*General Assembly*) elfogadott egy közös bizottság által kidolgozott javaslatot, a mai *United Church of Canada* alapirátát. Ez az egyesült egyház mindig hangsúlyozta nemzeti jellegét.

Az első rész annak kijelentésével, hogy a régi hitvallásokat nem szüntetik meg, 20 cikkben foglalja össze a közös tanokat. Itt azonban nem álltak meg. Szervezetileg is összeforrtak, vagy legalább is a közeledés folytonosságát biztosították. A szervezet egysége megvan már az egyházközségeknél, amelyek munkáik végzésében mind ugyanazon elvek szerint járnak el. A lelkészt lelkiekben támogatja a presbitérium, vagy amint ők nevezik, a *session* és pedig nem pusztán tanácskozás, hanem a munka megosztása céljából is. Gazdasági ügyek intézésére külön szervezet van, az ú. n. *Official Board*. Az egyházmegyei gyűléseket (*Presbitery*) egy-egy körzet területén a lelkészek alkotják, egyenlő számú világiakkal. Ez szervezi az új egyházközségeket, felhatalmazhat világiakat is prédikáció tartására és gondoskodik az ifjaknak theologiai kolégiumokban való elhelyezéséről. Ez választja a magasabbfokú *Conference* világi tagjait, amely testület a mi kerületünknek felel meg. Ennek joga elhelyező-bizottsága (*Settlement Committee*) útján a lelkészi állások megerősítése, cseréje; a meghívás gyülekezeti jog. Választásról sehol nincs szó. Végre ez a konferencia választja meg a *General Council* tagjait, egyenlő számban egyháziakból és világiakból. Itt fut össze a legfőbb törvényhozó és végrehajtó hatalom.

Az egyesülési vágy legfényesebb diadala a kanadai, ahol szervezetenként olyan különálló gyülekezetek tudtak eggyé lenni, mint kongregacionalisták, methodisták és presbiterianusok.

A lelkesi szolgálat az egyesült egyházban egységes és a lelkesi állások betöltése közös szabály szerint történik. De egységesítették a lelkesképzést is, egységesen írták elő az elvégzendő tananyagot. A lelkesek arravalósága felett az egyházmegyék határoznak és a felszentelés az egyházkerület feladata, amely a végső vizsgával is összeköttetésben áll. Felszentelés előtt a lelkesek hitvallást és fogadalmat tesznek.

Közösen irányítják a bel- és külmissziót, összeolvasztották az egyesült egyházkezelésben az összes alapokat. Az egyházi lapokat mind átvette az egyesült egyház. A különféle theologiai főiskolák ugyanolyan viszonyba léptek az egyesült egyházzal, mint voltak korábban saját felekezetükkel. Az egyesült egyház egyetemes gyűlése nevezi ki a *Board of Education*-t, a legfőbb nevelésügyi testületet és igyekszik egyetemes nevelési alapot teremteni. Közössé lettek a jótékonyági intézetek: nyugdíjintézet, özvegy-árva segélyezés, amelyekhez a lelkesek és egyházak hozzájárulását az egyetemes gyűlés szabja meg. Hogy pedig az egyesült egyház nemzeti jellege annál inkább kitűnjék, de meg, hogy az egyházi vagyoni kezelése is biztosíttassék, kikérték az állam jóváhagyását, amelyet a parlament 1924 július 19-én szavazott meg. A törvény 1925-ben lépett életbe.

Az egyesült egyházak korábbi összeköttetései nem szűntek meg: a presbiteriánusok megmaradtak az egyetemes presbiteriánus szövetség tagjaiul, a methodisták a methodista egyetemes konferenciával és a kongregacionálisták a kongregacionálista unióval tartanak kapcsolatot.

*

Körülbelül ezek az egységmozgalom főbb és jelentősebb eseményei, amelyek a háború utáni évtizedben teljesen átalakították az evangéliumi keresztyén egyházak életét és közelebb vitték őket az „egy akol és egy pásztor” krisztusi eszményéhez és parancsához, ha eddig a római egyház mereven el is zárkózott az egységmozgalmakban való bármilyen részvételtől.

Hozzánk még csak igen szórványosan jutott el ezeknek a nagy eseményeknek hatása. Bár protestáns egyházaink képviseltették magukat a lausannei és a stockholmi konferenciákon, a más országokban már mindenütt működő „*lausannei bizottság*” nálunk még mindig nem alakult meg. Nem lehet azonban kétséges, hogy a közeli jövőben a mi egyházaink sem térhetnek ki ezeknek az új fogalmazású uniós eszméknek átalakító hatása alól. A magunk megerősödése szempontjából, különösen amikor nemzeti létünk tragikus feldaraboltságát protestáns egyházaink is olyan szomorúan érzik, ennek óriási jelentősége van és ezen a téren történelmi protestáns egyházainkra nagy felelősség és nagy feladatok várnak.

Lencz Géza

Válasz Révész Imrének és Asztalos Miklósnak.

I. 1. Köszönettel tartozom Révésznek az általa felőlem írtak szerinti közléséért. Legalább mindenki láthatja, hogy jól értettem-e sorait? Mert én most is ugyanazt olvasom ki belőlük, mint ezelőtt, a nélkül, hogy „durva igazságtalanságot és rút hálátlanságot“ látnék bennök. Egyszerűen véleményét nyilvánította, amihez joga van annak, aki ért a dologhoz.

2. Másik megjegyzését sehogy sem értem. Hát el akarom én csapatni Szekfűt? És itt azt sem bírom felfogni, hogy miért kellene nekem „éppen“ Szekfűvel szemben tartózkodva nyilatkoznom? „Éppen“ övelel Miért?

II. 1. A Szekfű módszerének dicsőítését a Protestáns Szemle 1931. évi 555—6. lapján olvastam. Ha azonban némi homályba burkolt fejtegetéseinek más volna az értelme s elítélné azt a módszert, annál jobb.

2. Kérdését felőlem bátran fentarthatja. De adjon is rá választ, mivel mástól nem fog kapni. Még a Szekfű híveitől sem.

3. Hittétel = hittétel és nem egyéb. Ez egy műszó, mely alatt laikusok egyebet is érthetnek, de szakember csupán azt értheti, amit jelent. Hogy pedig az én dolgozataim pótolnak-e hézagot, avagy nem, annak megítélésétől egy kissé elkésett Asztalos. Egyébiránt rosszhiszemű ferdtetés az, hogy én azt mondtam volna kéziratban levő dolgozataimról, hogy „hézagpótlók“, mert azt mondtam, hogy „hézagot igyekeznek pótolni.“ Így nyilatkozik meg a „szempont“ és a „módszer“.

4. Isten őrizzen meg attól a történetírástól, mely adatok helyett szempontokból akar történeti tényeket és igazságokat megállapítani. Láttuk az eredményeit Szekfűnél.

5. Amenyire én ismerem a magyar protestantizmus történetét, 1565 előtt még korai volna a nemzetiségek szerinti megoszlást „pedzeni“. Amennyire Asztalos ismeri, már nem volna korai, mert nem kell hozzá egyéb, csak „belémerülés“ és a módszer (t. i. az átértékelő, melyen kívül Asztalos szerint nem is létezik más). De hát akkor miért nem adja meg a választ kérdésére, hiszen mindkét kélléssel dicsekedhetik?

6. Persze hogy nem vagyok azonos a magyar protestáns egyháztörténetírással, de ha Asztalos abból, amit ennek terén produkált, jogcímet merít arra, hogy tájékozatlan és igazságtalan ítéletet mondjon reá, azok után, amiket én produkáltam, rajta kívül kevesen fogják elvitatni tőlem az illetékességet arra, hogy megvédjem azt, amire egész életemet szenteltem.

Zoványi Jenő

Magam részéről a további szövegváltást teljesen fölöslegesnek tartom. Zoványi Jenő nem az az ember, aki bármit is meg ne tudna érteni, ha akarja. És nem az az ember, aki bármit is meg tudna érteni, ha nem akarja.

Révész Imre

Zoványi Jenő: Válasz Révész Imrének és Asztalos Miklósnak

Zoványi személyes élő megjegyzéseire felesleges volna reflektálnom. Ami a kérdés tudományos oldalát illeti: azon leszek, hogy idevágó eredményeimet mielőbb közreadjam s így az objektív tudományosság nyilvánossága döntsön afelett, hogy módszer, szempont, adat stb. kérdésében a tudomány eredményessége szempontjából Zoványinak, vagy nekem van-e igazam. A tudományos közvéleményt végeredményben is *csak ez* érdekelheti.

Asztalos Miklós

KRITIKAI SZEMLE

D. Payr Sándor: Gyurátz Ferenc életrajza. Sopron. 1931. Kiadja a Dunántúli Evang. Lelkészegeyesület. 388 o. 50 képpel.

Mintha elmerült világ felett járnánk, mikor ezt a könyvet olvasuk. A kiegyezés éveibe esik Gyurátz Ferenc káplán-tanár elindulása egyházi pályáján a kővágóórsi „kisgimnáziumban“ s ez a könyv 1867-től 1925-ig, tehát közel hatvan esztendőre terjedő időben nemcsak életrajzot ad róla, hanem ennek a kornak hűséges és aprólékos rajzát is. Azokra, akik Gyurátz Ferenc egyéniségének annyira jellemző szerénységét ismerték, különösen hat az, hogy a nyolcvanas évektől való négy évtizednek gazdag politikai, egyházi, irodalmi és tudományos életét mind-mind Gyurátz Ferenc életéhez való viszonylatában lássuk viszont (mert ilyen hatást tesz, jóllehet Gyurátz Ferencnek hozzájuk való viszonyát mutatja), ez azonban elkerülhetetlenné válik olyan terjedelmes és olyan részletes életrajzban, mint ez. Nem is szeretnénk, ha ezt a megjegyzést a könyv ismerői, vagy azok, akik még nem olvasták, félreértenék. Ez a könyvnek az érdekessége, sőt jellemzője. Olyan hűséggel állít elénk egy hosszú és gazdag életet, hogy mögötte apródonként az egész kor felrajzolódik, szellemi áramlataival, naggyá nőtt férfiak baráti kapcsolataival, alkotó munkákkal és eredményekkel.

De kibontakozik előttünk Gyurátz Ferenc egyénisége is, mint az evangélikus lelkipásztornak vonzó és sok szép tulajdonsággal ékes példaképe, aki tudást, idealizmust, akaratot és szívjóságot olyan nagy mértékben egyesített magában, aki céljait törekeny testben olyan szívóssággal tudta szolgálni, hogy a bizalom egyházi pályáján minduntalan feljebb emelte és köztisztelettel övezte két évtizednél hosszabb püspöksége alatt intra et extra muros. A minden munkát és kötelességet fáradhatatlanul elvállaló és teljesítő férfiak közé tartozott, akik ezeknek az évtizedeknek alkotó lázában minden iránt érdeklődtek, minden dologban eredményt erőszakoltak és a munka lázát életük természetes hőfokának érezték. Gyurátz Ferenc egyházkormányzói éveiben is, mikor mindjobban országos vonatkozások közé került, nemcsak az egyházi irodalomban, de a szépirodalomban is mindig talált feldolgozni valót magának.

Ezt a tevékeny és gazdag életet a dunántúli evangélikus lelkészegeyesület megbízásából szerzőnk, a tudós egyetemi tanár, nemcsak az egykori tanítványnak, majd a későbbi bizalmas jóbarátnak a szeretetével, közelről mindent meglátó és feljegyző figyelmességével rajzolta meg, hanem az egyháztörténésznek a legapróbb adatot is megbecsülő részletességével és pontosságával. Igaz, hogy rendelkezésre állott olyan forrás, mely csak ritkán jut életrajzíróknak, Gyurátz ugyanis tizenkét kötetnyi naplót hagyott hátra; de ez a hű és vonzó kép Gyurátz Ferencről és koráról mégis a szerző munkája. Ő töltötte meg Gyurátz naplóinak sokszor száraz és tárgyilagos adatait olyan részletekkel, me-

lyeket a napló szerényen elhallgatott, száz és száz más adattal s tette ezt a monografiát életteljessé és meleggé. Sokat lehet tanulni Gyurátz Ferenc életéből és életrajzából is.

Kemény Lajos

Karner Károly: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. Theologiai tanulmányok. (Szerk.: Csikesz Sándor.) 14. sz. Debrecen, 1931. 129 lex. oktáv lap és 40 táblázat.

Érdemes vállalkozás volna statisztikát készíteni a magyar statisztikai irodalom utolsó tíz évéről. Nagyszerű a gazdagodás, töretlen a lendület! Mintha Anatole France utópiájának meggyőzően ható jóslata kezdene valóra válni: „... Szabad időmben azután statisztikával foglalkozom. Ez az a tudomány, amely a történelem helyébe lépett. A hajdani történetírók csak néhány ember fényes tetteit beszélték el. A miénk mindent elregisztrálnak, ami csak történik...“ („Fehér kövön“). Anélkül, hogy a fajsúly-differenciák megmérésére amúgy sem alkalmas számszerű összevetést megkísérelnők, merjük állítani, hogy a világháború előtt nálunk legfeljebb hat-nyolc év alatt termelt annyi, mint az utóbbi évek folyamán egyetlen esztendőben. A hivatalos kiadványok, folyóiratok és magánmunkálatok legváltozatosabb tárgyú s újabb meg újabb indításokra alkalmas hajtásai bátran tanúszkodnak e becslés igaza mellett. (Érdekes, hogy a pozivistának-materiálistának ítélt közel-múlt-hoz mérten a társadalom megismerésének legpozitívabb módszerével dolgozó statisztika világszerte hódít napjainkban, holott útkereső és új ideálokért esengő korunkat a múlttal szemben bizonyos vonatkozásban spirituális jellegűnek lehet tartani; bár e szembeállítás alkalmasint alig jelent egyebet, mint hogy a pozitív vagy spekulatív vizsgálati módok terjedéséből nem szabad a priori következtetni a társadalom élet-szemléletének hasonló tendenciájú változására; igaz ugyan, hogy mást is jelenthet: nevezetesen tanáccsal szolgálhat arra, hogy az egyes korszakok „lelkének“ megítélésében óvatosak legyünk.)

Már a „békekötéssel“ szemben folytatott hasztalan harcunkban is felülően nagy szerep jutott a statisztikának. Mintha az akkor főleg a fáradhatatlan hivatalos szervünk által élesztett lendület, tudományunknak a szomorúságból fogant konjunkturája csak fokozódott volna azóta! Nyilván a hibátlanul működő életösztön bizonyágaként. Hiszen politikai, gazdasági, etikai és világnézeti válságok sodrában élünk! Nem természetes-e, hogy ez a kor lázas sietséggel igyekszik az önismeretre?! S természetes az is, hogy e kor a kollektív megismerés egyik legbiztosabb fegyveréhez: a statisztikához folyamodik, amely intuitio és bizonyos fantázia nélkül ugyan ritkán nyújt biztosan ható orvosságokat, sőt még diagnózisa sem mindig gáncstalan, de mégis csak szövétnek, amelynek fénye mellett tisztábban látjuk a járandó utat.

A statisztika térfoglalásának egyik jellemző tünete az, hogy a hivatalos szerveken és a tudomány hivatásos képviselőin kívül mind-egyre jobban utat tör a statisztikai érvelés és gondolkodás a sajtón, az

önkormányzati és törvényhozási közületeken keresztül a köztudatba is és másrészt, hogy egyre sokasodik azoknak a száma is, akik az ismeretek idegen mezőin munkálkodva intenzíven elmélyednek a statisztika számoszlopaiba s sokszor meglepő felkészültséggel sajátosat, értékeset alkotnak ezen a téren is. A számok mögött álló erők felismerése után a vágy mind erősebbé, egyetemesebbé válik.

Ezeket a reflexiókat okkal-joggal kiváltja Karner Károlynak, a pécsi egyetem ev. hittudományi professzorának a munkája. Theologus létére kiváló statisztikai érzékkel, a számok szépsége iránti szeretetből fakadó nagy szorgalommal, helyenként tekintélyes criticus apparatus-szal és minden felekezethez tartozó theologus által megszívlelendő tárgyilagossággal uralkodik a számok sűrűje felett. Különösen jól esik objektivitását kiemelni. Ennek „magas iskolájából“ levizsgázott Szerző, a számok parancsszava előtt minden érdeken túl meghajolni kész, igaz statisztikusok őszinte öröme. Imígy ír: „tisztára abból, hogy hazánkban az evangélikus lakosságban viszonylag is kevesebb törvénytelen születés fordul elő, mint más felekezeteknél, még nem lehet következtetni, hogy az evangélikus lakosság erkölcsi színvonala általában magasabb, mint egyéb felekezeteké“. (95. l.) Majd amidőn sor kerül az evangélikus lakosságnak a kriminalitás terén kimutatható rendkívül kedvező helyzetére, (96. és 125., valamint következő lapok), szintén a következő sorokban mond le a „sikerek kiaknázásáról“: „valamely felekezet alacsony kriminalitásából még nem lehet az illető felekezet magas erkölcsi színvonalára következtetni (125. l.) De amikor az öngyilkosság terén a protestánsok kedvezőtlen helyzetét megállapítja, akkor nem éri be *Füllkrug* berlini ev. missziós igazgató magyarázatával, amely a gyónatatószék visszatartó erejének javára számlázza a katolicizmus előnyét, hanem *Kollarits* nyomán próbálja analizálni a protestáns lelket, mentalitást, az önkritikát, stb., amelyeket az élet bajai, kísértései erős próbának tesznek ki. (122—124. l.)

Ezek a részletek jellemzők Karner egész munkájára. Az igazság napjával szemben „fedetlen orcával“ álló protestantizmustól (Ravasz László tavalyi reformáció-émlékünnepi prédikációjában használt kép) aligha szerezhetne Karner jobb nemesi levelet, mint akkor, amidőn így áll meg a tények előtt; persze ezzel a statisztika tudományának bírodalmában is polgárjogot szerez Szerzőnk, aki a fenti kiragadott példákban azokra a módosító, zavaró faktorokra céloz, amelyek a különböző felekezetekhez tartozó lakosság lényeges tulajdonságok szerinti összetételében fellelhetők és amelyek meggátolnak abban, hogy mindent, avagy túlsokat számlázzunk a vallás javára-terhére.

Szerzőnk — mint előszavában megjegyzi — a hazai felekezetekről alkotott képet akarja kiegészíteni a statisztikai adatok alapján, de amelyet az egyházrajz tudományos feladatán kívül „az egyházak gyakorlati munkájának a helyesebb elvégezhetőse érdekében is.“

A felekezetek népességéről szóló terjedelmes I. részben (4—68. l.)

szerző leírja a felekezetek népességi állományában beállott változásokat országos eredményekben, majd pedig néhány város kiemelésével. Itt nem ártott volna a várost és a vidéket szabatosan különválasztani és amellet tisztázni a természetes és valóságos szaporodás nagyságát is. A születések csökkenéséről szóló fejezetben gazdag bibliográfiai anyag alapján igyekszik kimutatni azt, hogy milyen nehéz a kisebb vagy nagyobb születési arányt minden további nélkül a vallás számlájára írni. Jó lett volna itt hangsúlyozni azt, hogy újabban a református lakosság körében kevésbé csökken a születési mutató, mint a r. katolikusok között. Igen tanulságos és fáradságot nem ismerően részletes a vegyes házasságokról, a reverzálisokról és az áttérésekről szóló külön fejezet.

A felekezetek *egyházi és kulturális szolgálatáról* számol be a II. rész (68—94. l.) Az egyház szervezetének hálózatát, az elemi, középfokú és felsőfokú oktatásnak a háború előtti és háború utáni állapotát, nemkülönben a felekezetek szociális tevékenységét szemlélteti e fejezetben Karner s közben sok, gyakorlati szempontból is tanulságos ténymegállapítás kíséretében.

A III. rész (95—128. l.) *a morálstatisztikáé*. Itt a bibliográfia ismét gazdagabb s az anyag is bőséges. Szerző megvilágítja a törvénytelen születések, az elválások és az öngyilkosságok adatait felekezetenként s emellett itt közöl kissé elnagyolt vázlatot az egyes felekezetek kriminalitásáról.

Terünk nem engedi meg, bár Szerzőnk munkája reászolgálna, hogy a munka sok érdekes és helyenként új ténymegállapításait részletesen ismertessük. Inkább figyelemfelkeltés céljából ragadunk ki a sok közül egyet-kettőt.

A felekezetek szaporodásáról szóló rész elején Szerző közli *Mike* nyomán (az e sorok írója által is közölt)¹ adatokat, amelyek szerint a világháborúban elesett és holtá nyilvánított halottak statisztikai száma 1000 férfire számítva felekezetenként a következő volt:

ág. h. ev.	46.54
ref.	43.93
r. kath.	41.97
gör. kath.	35.72
gör. kel.	22.73
izr.	21.77
egyéb	29.02

A születések aránya a r. katolikusok közt állandóan nagyobb, de míg 1919-ben még 1000 lélekre számítva az előny 4.6-ot s 1925-ben 1.1-et tett ki a differencia, addig 1928-ban már csak 0.6-ra zsugorodik össze ez. A reverzálisokból a kis lélekszámú hazai evangélikus egyház-

¹) A magyarországi protestáns népesség demológiai sajátosságai. Miskolc, 1930. 111 l. Különlenyomat az Ágostai Hitvallás négyszázados évf. alkalmából kiadott Emlékkönyv-ből.

nak 1919—1928 közt nem kevesebb mint 1698 házasság jut, a reformátusoké ezzel szemben csak 24. A legutolsó években azonban romlik a helyzet. (Az 1929-es évet Szerző még nem vehette figyelembe. 1927-ben még 104.5, 1928-ban már csak 24.5 volt a nyereség, míg 1929-ben már 47 volt a veszteség a megegyezések folytán a reformátusoknál. Az áttérések statisztikája nem olyan tragikus, mint ahogy az a köztudatban él. Sőt a régebbi multtal szemben határozottan javult a helyzet. Igaz, hogy 1919-től 1928-ig bezárólag a r. kath. egyház tiszta nyeresége 7083 lelket tett ki (ennyivel több betérő, mint kitérő); azonban a nyereség tulnyomó része a zsidóknak a kommunizmus utáni tömeges kikeresztelkedésére jutott. (A reformátusokkal szemben mindössze 232 lélekkel, az ág. h. evangélikusokkal szemben 950 lélekkel aktívok). Karner nem emeli ki, hogy e mérleg éppen a legutóbbi években kezd erősen javulni és pedig leginkább a protestánsok rovására: 1926-ban a r. katolikusoknak az áttérésekből előálló nyeresége csak 65, 1927-ben 199, 1928-ban 293, 1929-ben 359. (Érdekes, hogy viszonylag a zsidók sűrűbben térnek át a protestáns vallásokra, mint a római katolikusra. Tíz év alatt az áttérő zsidóknak 58.5%-a lett katolikus és 27.8%-a református, 11.6%-a ág. h. evangélikus, ami a protestánsokat illetően jóval magasabb arányszám — a protestánsoknak az egész keresztyén lakosság körében elfoglalt arányukhoz képest. A felekezetek kivüliek táborát most is erősebben gazdagítják a protestánsok, mint a katolikusok, de a tendencia javuló. (1896-tól 1917-ig a 4982 felekezetéből kilépett római katolikusokkal szemben 9218 református és 5208 ág. h. evangélikus állt. Integer országra vonatkozó adat.) Ezzel szemben 1919—1928-ig a 914 r. katolikusnál már nem sokkal több a reformátusok (1148) száma, bár az ág. h. evangélikusoké (755) viszonylag alig javult. Persze a baptistákhoz csatlakozó és szintén inkább a protestánsokat érintő veszteségek csak fokozzák a protestánsok hátrányos helyzetét. (De hol vannak még a méretek a külföldiekétől, jelesül a németországi, cseh-szlovákiai viszonyoktól?!) Berlinben az egyéb vallásúak (tulnyomórészt felekezeteken kivüliek) száma 1910—1925 között több mint 300.000-rel gyarapodott s az evangélikusok arányszáma 83 %ról 76 %-ra, a r. katolikusoké 11 %-ról 10 %-ra esett vissza; Cseh-Szlovákiában²⁾ 1920-tól 1930-ig az 5,216.000 főnyi római katolikuság csak 100.000 fővel gyarapodott, míg a „mindössze“ 658.000 főnyi felekezeteken kivüliek száma 727.000-re, tehát viszonylag tízszer oly gyorsan s a szektárius jellegű csehszlovák nemzeti egyházhoz tartozók száma 437.000-ről 618.000-re, tehát mintegy 40-szerre nagyobb arányban növekedett. (Notiziario demografico, Roma, 1931. 310 l.) Érdekes a *Sajóhelyi* nyomán közölt táblázat, amely szerint pl. az 5000—50.000 k. holdas, szabadforgalmú birtoktestek területének 89 %-a a r. katolikusok kezén van és csak tetézi a történeti okokkal magyarázott aránytalanságot (a főurak rekatholizálása) az a körülmény, hogy a kötött birtokok terén még szembeszökőbb a protes-

²⁾ Csupán a volt osztrák koronatarományok.

tánsok hátránya. Az elemi iskolák fenntartásából a multban is, jelenleg is jobban kivesszik részüket a reformátusok és evangélikusok, mint a vagyoniilag sokkal erősebb római kat. egyház; ennek az aránytalanságnak csak következménye volt az, hogy a legújabb, hatalmas iskolaépítési program során az elhanyagoltabb r. kath. vidékek államköltségen sokkal nagyobb mértékben jutottak modern iskola-objektumokhoz, mint a protestáns vidékek. (Bár — mint e sorok írója egyebütt kimutatta — az ország népműveltségileg leginkább veszélyeztetett területei ma már inkább a főleg reformátusok-lakta tiszántúli tájakról regrutálódnak, tehát itt lett volna a legindokoltabb az erőteljes iskolaépítés.) — Folytathatók, de terünk nem engedi.

Egy sajnálatos hiánya a munkának, hogy „ad futuram“ tennivalókat s általában bizonyos gyakorlati irányú következtetéseket nem von le, vagy csak egészen mellékesen érint. Ha valakitől, úgy Karnertől, a theologustól nem lehetett volna ezt rossz néven venni. Igaz, hogy így a statisztikának, mint „tisztá“ tudománynak az országútjáról le kellett volna helyenként térnie. (Igy pl., ha tudjuk azt, hogy a gyóntatószéknek a psychoanalysis beszéltetéséhez hasonló, enyhülést hozó hatása van a megterhelt lélekre és ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a katolicizmusnak az öngyilkosságok aránya tekintetében észlelhető kedvezményezett helyzete — ha mindjárt csak kisebb részben is — erre vezethető vissza, akkor vajjon nem merül-e fel az a propozíció, hogy a psychoanalysis kiváló szakorvos által előadassék a theológián és talán még inkább a különösen Schneller István által propagált u. n. theologiai gyakorlati esztendőben és hogy a városon-vidéken más-más feladatokra hivatott helmiszióra a mostaninál még sokkal több gond fordíttassék, hogy a pap szerepe szorosabban simuljon a mai idők szociális feladataihoz, hogy a rengeteg beteglelkű-betegtestű hívővel egészen más vonatkozásba lépjen a pap, mint most, stb., stb.)

Egy-két kisebb kifogásunk is van. A zsidók és keresztyének között kötött házasságok arányszáma 1925-re nem 20.4 %, hanem 10.9 %. (A 31. lapon levő hibás adat.) A megegyezések számából az egyes felekezetekre eső százalékszámokat nem helyes párhuzamba állítani az illető felekezetnek az össznépeességben elfoglalt arányával, mert hiszen az egyes felekezetek eltérő mértékben szerepelnek a vegyes házasságokban és csak természetes, hogy azok a felekezetek, amelyek hajlamosabbak a vegyes házasságokra, egyben a megegyezések számából is jóval nagyobb részt kérnek. (37. l.) A helyes viszonyítás: a kedvező megegyezéseknek az összes megegyezésekhez való arányítása vagy pedig a mérlegnek — esetleg — az illető felekezet híveiből vegyes házasságra lépők-höz való viszonyítása, esetleg e mérlegnek — mondjuk 10 éves időköz leforgása alatt — az illető felekezet népszámával való párhuzamba állítása. — Az unitáriusokat, ezt a János Zsigmond óta bevett religiót talán mégsem szabadna „szektá“-nak mondani (77. l.). Szerző róluk így szól: „amely tulajdonképpen már alig is nevezhető keresztyénnek.“ Itt elveti a súly-

kot. Elvégre is a Jézus Krisztussal és a szentírással szemben való viszony a döntő! Csak azért, mert a legkövetkezetesebben és — megenyedjük — legtúlzóbban vonták le a hitújítás konzekvenciáit, nem lehet őket kirekeszteni sem a protestantizmus, sem a keresztényiség sorából, mint ahogy nem lehet a protestánsok közül kizárni az anglikánokat sem, akik a legkevésbé távolodtak el a római katolikus egyháztól.

Mindent összevéve a fentemlített értékek alapján statisztikai irodalmunk komoly nyereségének tartjuk Karner munkáját. Igen jó volna, hogyha az életbe kilépő theológusok köteleztetnének (legalább is colloquium formájában) ennek a munkának az átvételére és fontosabb adatainak — a tanulságok levonása érdekében leendő — megtanulására. De, természetes, hogy haszonnal fogja ezt a művet olvasni a lelkeskedő papság és a protestáns egyházak minden rendű-rangú funkcionáriusa is.

Schneller Károly

Marton János: A Sárospataki Református Főiskola története.
I. Rész. I. Korszak. Az alapvetés korszaka 1621-ig. Sárospatak. Református Főiskolai Nyomda. 1931. 175 oldal.

A tudomány csaknem minden ágában uralomra törő idealizmus s még inkább a múlt század metafizika-ellenes, mechanikus-evolúciós történelemszemléletével szemben mindjobban érvényesülő szellemtörténeti irány újra előtérbe helyezi a világnézet jelentőségének döntő szerepét. Amit eddig csak a theológusok írásaiban tartottak principiumoknak vagy előre felállított hypothesiseknek és dogmáknak, ami eddig éles dualizmust látott a vallásos szellem és tudományos szellem között, most harmóniát keres békés úton, anélkül, hogy a történettudós akár hitének, akár tudományának követelményeivel ellentétbe kerülne. Meggyőződésünk szerint végső eredményében a történelemtudomány fejlődése számos irányával együtt vitathatatlan igazság gyanánt ragyogtatja fel azt a tényt, hogy mint mindenütt, itt is világnézet áll szemben világnézettel, vagy ha úgy tetszik: dogma dogmával, irány iránnyal, principium principiummal szemben. Már pedig a kérdés egyáltalában nincsen megoldva azáltal, hogy ha az ellentétes felfogású történész világnézetét egyszerűen apriorisztikus úton tudománytalannak minősítjük, hanem azáltal, hogyha arra felelünk, hogy melyeknek a segítségével tudjuk megoldani a történelem problémáit.

Kétségtelenül sokkal súlyosabb kérdések ezek, mintsem egy-két mondattal elintézhetőek lennének, de a sárospataki főiskola tudós történet-professorának az iskola XVI. századbeli multjáról írt nagyszerű munkája, igazi jelentőségét és nagy értékét tudományos szempontból is csak akkor nyeri el igazán, ha szembenéztünk azzal a problémával, hogy minden történettudósnak van valamilyen világnézete, amit a hívő theológus még kevésbé tagadhat el, mert úgy vélt neutralitása teljes indifferentizmusba vezetne.

Augustinus, a történelem theokratikus felfogásának megalapítója használta először azt a képet, hogy a történelem Isten Lelke által megihletett nagyszerű ének. Hatalmas dráma, amelyben a „nexus causalis rerum“ Isten tanácsvezzésén nyugszik. A hívő lélek, aki naponta meg tapasztalhatja a négyszáz esztendő sárospataki főiskola sokféle áldását sokféle szempontból, a tudós theologus, aki egy pillanatra sem feledheti el hitének fundamentumát, hogy a Logos a világban volt s ma is munkálkodik a világban és ennek a Logosnak a munkáját keresni és megtalálni a világban, a történelemben, sőt egy iskola történetében is a tudós legfelségesebb feladata, a történettudós, aki a mai történettudomány követelményeinek megfelelően belemerül az alma mater sokszínű küzdelmes multjának tanulmányozásába, aki a tudós intuitív módszerével elvi magaslatról egy nagyszerű szintézisben interpretálja a mult eseményeit: nem tekintheti másnak a főiskola történetét, mint „magnum carmen“-nek, nem mondhat mást az iskoláról, mint amit a tudós szerző mond, hogy az Isten egyik szerszáma, az Igének, a Logosnak eszköze, a magyar reformáció egyik szellemi központja, a létében megtámadott nemzeti léleknek egyik menedéke, védelme és megtartója. Marton János, a hívő lélek, tudós theologus és kiváló történész, az objektív Ige vallási és erkölcsi elveinek a principiumain áll s ezért lehet szerinte nagyon helyesen Sárospataknak, a kis váraljai városnak a története is a XVII. századig szinte preformáció arra, hogy a főiskola hivatása kialakulhasson. A realitás mögött tehát keresi a szerző az ideált s az iskola fejlődésében megtalálja e fejlődés organikus karakterét, mert meg van győződve arról, hogy az iskola fejlődése elé a célt Isten írta elő.

Nem esik azonban az évszázadokon át uralkodott theokratikus iskola egyoldalú felfogásába sem, nem Isten és Sátán állanak egymással szemben dualisztikusan, hanem a prima causa mellett ott van a secundae causae nagy jelentősége is. Szereplői, hősei húsból és vérből való emberek, akiket míg egyfelől beállít koruk megfelelő helyére, másfelől érthetővé teszi, megmagyarázza gondolkodásuk, cselekedetük rúgóit. Nem mond sehol fölöslegesen többet annál, amit történelmi talajon mondani lehet, de ahogyan az összes eddigi és az általa érvényesített új adatokat összefoglalja, sok mindenről, különösen az iskola alapítását megkezdő Perényi Péterről, a XVI. század e rendkívüli egyéniségéről, olyan mesteri rajzot nyerünk, amivel szemben ma már tényleg túl vagyunk azon, hogy őt egyoldalúan önzőnek, haszonratörőnek, vagy még a vallás ügyében is egyszerűen politikusnak jellemezzük. Elvégre is — és ebben teljesen igaza van a szerzőnek — Perényi Péternek, a magyar renaissance egyik képviselőjének, aki reformgondolatait jóideig a régi egyház keretei között gondolta el, inkább volt ügye a haza megmentése, mint I. Ferdinándnak, aki megkísérli, hogy több ország fölött uralkodjon. Perényi Péter egyénisége teljesen új vonásokkal gazdagodik meg előttünk vallási meggyőződésének megérelődésé-

vel, amelyet az író a bécsi fogság idejére tesz, az okmánytárban is leközölt Bibliai concordantia alapján, amelyet együtt írt Perényi Hirschvogellel.

Tisztázza a szerző Kopácsi Istvánnak és elődjének szerepét. Az elődöt Siklósi Mihályban jelöli meg, mert Kopácsi 1549-ben már reformált gyülekezetet talált Patakon s csak folytatta ott lelkészi és iskola-mesteri munkáját. Míg Perényi Gábor felfogásában szigorúan lutheránus, Kopácsi a helvét irányú reformáció híve s e munkát folytatta tovább alapvető jelentőséggel Szikszai Fabricius Balázs, a század egyik legnagyobb tanítómestere.

A munka első része az iskola külső, a második rész belső történetét tárgyalja az 1621-es törvények alapján s kimutatja a bártfai iskola Stöckel Lénárd-féle törvényeinek hatását a pataki iskola régi törvényeire. Vallásos és erkölcsi nevelés, tanrendszer, tanítók, tanulók, tanítómesterek, szeniorok, könyvtár világos és alapos ismertetései következnek egymásután az iskola rajzaival, legrégebb címerével s czekek ismertetésével. S majdnem ugyanolyan terjedelemben az okmánytár (85 o.), mint amennyit a történeti rész (90 o.) elfoglal.

Őszinte örömmel köszöntjük a sárospataki theologia tudós történet-professzorát, hogy ismerve a nagy nehézségeket, a részlet-tanulmányok általa is megjelölt egész sorának hiányát, hozzáfogott nagy munkájának megírásához s ahogyan az I. részt a nyilvánosság elé bocsátotta, kiváló történeti érzékéről, ismert nagy tudásáról s alapos forrás-tanulmányozásáról tett bizonyosságot. Csak a legnagyobb reménységgel várhatjuk a többi részek mielőbbi megjelenését is, mert e nagyjelentőségű munkájával nagy szolgálatot tesz nemcsak azoknak, akiknek a szívéhez nőtt a pataki alma mater, hanem az egyetemes magyar református egyháznak, a magyar protestantizmusnak, sőt az egyetemes magyar történettudományak is.

Csekey Sándor

Sárközy György: Mint oldott kéve. (Történelmi regény. Budapest, Pantheon-kiadás.)

Első regény, de nem írói bemutatkozás. Két finom verskötet és néhány kitűnő prózafordítás adott tudomásulveendő hangsúlyt Sárközy György nevének.

Történeti regényének hőse Mednyánszky Cézár, a 48—49-es magyar szabadságharc fiatal katonai főpapja. A cselekvényanyagot az ő életváltásai adják s a háttér az akkori magyar élet három fázisa: reformévek, szabadságharc, emigráció. Főhős és háttér egy úton halad a regényben s a regény címének fél hasonlata mindkettőn keresztül kiegészül. Sárközy a közösség sorsát is a regény főalakján keresztül nézi, majdnem a festő hunyorító szemével, mely önként lemond a teljességről, sőt még a valóság színgazdagságáról is, hogy csak a cél szerinti lényeg kerülhessen a vászonra. Természetes így, hogy a sza-

badságharcot megelőző évek, maga a szabadságharc s az emigráció irodalmi rajza elveszti nála az akadémikus festmény minden átfogóan teátrális pompáját s még inkább az olajnyomat primitív lelkesültségét; ami a történeti valóságból megmarad, az elemeikre bontott emberi tettek összessége, egymásbaütközése és elhanyaglása. Nincsenek tömeg-erők, tömegmozgalmak (még a csatajelenetek sem azok), minden eszme és helyzet mögött egy-egy tudatos pontossággal megrajzolt ember áll, a regény mindegyik, csak kissé is jelentős szereplője kitért egyéniségét szegezi szembe a fatális és megmagyarázhatatlan élet kérdéseinek.

A korrajz vonalai Mednyánszky Cézár alakjában futnak össze. Az emberi erőtlenség vajudása, melyet az epikai háttér szemléltet, Sárközi György látásában szükségszerűen szül meg egy embert, aki önmagában cipeli a kor Jedermann-jának kétségeit, hitét, oldottságát és konstrukciós vágyait. Regénybeli életének ívhajlatai a háttérbe állított társadalom változásaihoz idomulnak. A beckói gyermekevéektől a pappá szentelenség definiálatlan erők mozdulnak benne is, korában is. A szabadságharc kitörése rést nyit a bezártnak tudott lélek előtt: nyitva az út a tett felé. A tett nyílegyenes útja helyett azonban forgószél örvényébe kerül, melyben nincs ugyan megállás, de az életformálás végcéljához való eljutás sem. Az emigráció ismét ilyen végzetes kör, a láb hiába próbál szilárd talajt fogni maga alá, csak az önként választott halál kerekítheti ki az elhibázottnak felismert életet.

Bármennyire is egybelátott Sárközi György Mednyánszky-ja és kora, a regény főalakja nem történeti hős, nem úgynevezett kor-reprezentáló nagy ember, akinek halálba zuhanó lépteit a heroikus szimfónia gyászindulója kíséri. Jellemző, hogy a regény ama szereplőjének, aki a cselekvény történeti talajából legmagasabbra nő, Görgy Arturnak végzetes felfelé-indulását is egy nagyon köz-emberi lelki karcolás szabja meg. Mednyánszky nem tragikus szobor s története nem mitológia. Irodalmi alakja nem azért érdekes, mert a valóságban főúr és katolikus pap volt, aki belevetette magát a politikai felfordulás árába és végül öngyilkos lett. Sárközi a divatos, pszichologizáló „biographie romancée“ kézügybe eső formáját messze veti el magától. A valóság romantikus Mednyánszky Cézárából az ember lett, kinek lelki szerkesztését föltárni önmagunk megismerésének kínzó munkájával egyenlő. Talán ez az oka annak is, hogy Mednyánszky arca nem is tudott állandóan az alkotó figyelem fókuszában maradni. Sárközi György regényalakjai szinte kivétel nélkül ezt a lefojtott, belső kérdést dobják partnerük elé: „Ki vagy? Mit akarsz? Melyik az igazi arcod?“ Ezért a megfajthetetlen arcért, önmagukéért és másokéért, küzdenek és velük együtt az író. Amint egy-egy regényalakja — hogy egy többször vizs-
szatéró fordulatot idézzünk — „majdnem testével fogja fel“ a hozzá intézett szavakat, úgy maga az író is ilyen áthatásra törekszik. A lélek realitását foghatóvá tenni oly cél, melynél magasabbat és abszolútabbat író nem tűzhet ki a maga számára. Mindjobban igénytelenedő iro-

dalmunkban Sárközi György regénye az irodalmi feladatérzés és komolyság ritka hangján szólalt meg.

Ennek a magas feladatérzésnek s a vele együttjáró gazdag fegyverzetű írói készségnek még nem sikerült minden akadályon átlenyúlnie. Akadály volt maga a meghódítandó műfaj ellenálló ereje s az eddig lírai irányban foglalkoztatott írói ösztön is. A regényfolyam nem találta meg az egyvonalú epikus ömlés medrét, hanem egymás mellé vájt mélyedésekben helyezkedett el: képsorozat jött létre. Sárközi lírai állapotokkal dolgozik, minduntalan termékeny helyzeteket és pillanatokot old fel és old meg, mindegyiket egymástól független végérvénnyel. A három kötetben következetesen végigvitt jelenidő (regényírásunkban egészen új stiláris remekelés!), valamint a mondat gerendázatát állandóan lazító színes jelző-szerkezetek a stílusban, felfedik a regénykompozíciónak az írói lélekbe ágyazott alapjait. A regényalakok önszemlélete és a kívülről irányított analízis között a határok igen könnyen elmosódnak, máskor meg az ellenkező véglet, a demonstráló jelenítés hagyományos képletei bukkannak fel. Az alkotás egy-egy szegletén még nagyon is érezhető nemcsak a formáló kéz melege, hanem megremegő mozdulata is. Egyszóval sokalljuk azt, ami a lírikusból megmaradt. De éppen a szegletkövek szépsége mutatja, hogy a művészből viszont minden megmaradt. Ha nem látszanék a kritikai argot könnyen elintéző szavának, azt kellene mondanunk, hogy a részek kárpótolnak követelődző várakozásaink ki nem elégítéséért, az epikai kivétel egészéért. E részek erősebb lendítői az olvasói érdeklődésnek, mint a regényanyag érdekessége, kibontakozása és előrehaladása. Minden ily részletnél a poézis ízét kóstoljuk s várunk újabb ízeket. Itt Sárközi György soha adós nem marad.

Erényei, hibái egyaránt irodalmiak. Igen keyés azoknak az íróknak a száma, akikről ezt jólélekkel elmondhatjuk.

Kerecsényi Dezső

Komáromi János: Ordasok. Hősi regény a XVII-ik század végéből. Genius kiadás. 344 l. 8°.

A szerző évekig hordozta lelkében legfrissebb műve témáját, gondos búvárlatokba merült, hogy a XVII. századot történelmi művekből, levéltári adatokból mennél igazábban megismerhesse és írás közben is, az alkotás lázát követő nagy megkönnyebbülés percei alatt is észrevehetőleg mindvégig csorbítatlan maradt az az érzése, hogy élete úgynevezett főművét sikerült világra álmodnia.

Lehet, hogy az irodalomtörténet nem lesz majd vele egy véleményen. Megeshetik, hogy a való élet is kis vidéki kaszinók kölcsönkönyvtárai polcain, iskolai olvasóköri leg hamarabb selejtezés alá kerülendő anyagaként valamelyik másik kötetét olvastatja három-négyévenként újra meg újra salátává az olvasni szeretőikkel. Én magam sem ezt az alkotását fogom ismételten az ágyam fejéhez készíteni lefekvés előtt,

valahányszor valami olyan után áhítozom, ami olvastatja magát, mert „maradék nélkül“ irodalom és „százszázalékosan“ szép. Talán még Komáromi János is érez jövőre vagy azután a mostaninál telítettebb ujjongást ezután megírandó művei akármelyikén az utolsó pont vagy gondolatjel papírravetése után, miért ne?

De azért most mégis igaza van. Az *Ordasok* az a parádés műve, amelybe beleírta egész írói egyéniségét, írói pályáját, alapeszméjét, kincseskamarája minden időálló nemes értékeit, szinte úgy mondhatnám, leltár szerint. Megírta azt a könyvét, amely ezentúl belekerül minden olyan gyűjteményes kiadásba, ahol egy-egy mű képvisel egy-egy írot. Megírta azt a művét, amely kötelező olvasmány lesz az iskolákban, hogy annak alapján készítsenek szerzőjéről a diákok havi dolgozatként írói arc-képet. Megírta azt a művét, amelynek a címét feltétlenül minden művelt társaságban ismerni fogják, még azok is, akik nem olvasták és mechanikusan utána mondják a nevének, mint Dickensének azt, hogy Copperfield Dávid, Dosztojevszkij-ének, hogy Bűn és bűnhődés, vagy éppenséggel Swift-jének azt, hogy Gulliver.

Megírta azt a művét, melyet az egyenlőség jelével lehet a neve mellé kapcsolni, mert mindenestül benne foglaltatik egyik a másikban. Irt már, vagy fog írni jobbat, szebbet, érdekesebbet, kedvesebbet, művészebbet, értékeesebbet, irodalmibbat, olvasottabbat, meglehet, de komáromi-jánosibbat soha. Nem jelent ez fenntartás nélküli elismerést és csak-elismerést, hiszen feltételezhető, hogy az egyenlet mindkét oldalán szerepelhetnek értékek *negatív* előjellel. Még csak csupa örömet sem okvetlen jelent az író számára, akinek, íme, negyvenegynéhány esztendőskorában már szemébe merik mondani, hogy pályája delelőpontjára érkezett. Ellenben feltétlenül esztétikai kielégítettség örömét jelenti az olvasó számára, akinek újra meg újra alkalma volt ingyen kegyelemből kapott ajándéknak érezhetnie *magyar* voltát, különben „érdek nélkül“ való tetszése nem lehetett volna ilyen zavartalan és teljes, mint amilyen volt az *Ordasok* olvasásakor.

De adjuk át a szót azonmódon a részleteknek.

*

A mű *meséje* szerint az *Ordasok*, azaz a kuruc felkelők élete a XVII. század vége felé megszűnt alapszövevénye szerint egyéni sorsok egymás mellett haladó, egymásba fonódó, de mégis a végén önmagára bomló személyes életforma lenni. Háború van, kollektív, sűrített, katonasor. Békében Keczer Gábor nemesifjú feleségül venné vagy Ujhelyi Erzsébetet, akit szeret, vagy Rauscher Editet, akit a szülei szántak neki s leléne kettesben egyikkel vagy másikkal földi életét. Most azonban háború van s Keczer Gábor útjára ereszti Ujhelyi Erzsébetet, mert labanc kém s feleségül veszi Rauscher Editet, akivel azonban nem élhet együtt, mert hívják már, várják már az ordasok maguk közé s kergeti a kémnő gyűlöletté ádázódott egykori szerelme. Attól kezdve ennyi a mese: Keczer Gábor változó szerencsájú katonaelete a Wesselényi-féle

összeesküvés vérbefojtásától Thököli kuruc király harcain keresztül Esze Tamás felkeléséig, helyesebben addig, míg Ujhelyi Erzsébet boszúja betelik, Gábor fejét a hóhér csapja el, alig tizenhatesztendő fia pedig új csatákra nyergeli nemrég nyeregbe tört lovát s indul Esze Tamás zászlaja alá.

Alig több ez a mese, mint amennyi a középiskolai történelemtanulás elmosódott részleteiben bennefoglaltatik. Semmiesetre sem több, mint amennyi a kurucvilág költészete gyűjtőnév alatt számontartott versek hangulatából kiárad s gyér adatainak sarán megtelepedhetik. Valahányszor „kinyílik az idő majd a szép tavaszkor“, új harcikedv és friss — elpusztíthatatlannak tetsző — optimizmus fogja el a télen át szűkölő, csüggedt, rongyos, ordas kuruc csapatokat. Kiruházkodnak, jóllaknak, gebe-lovaik nekidalmahodnak, szőrük fénylik a márciusvégi napon. Kétszer-háromszor megismétlődik ez, harmadjára már bizonyosan tudjuk, hogy télire megint csak elkopik a rövidszárú csizmának is, a bocskornak is a talpa, kilátszik a kapca belőle, később a vitézek meztelen talpa csattog immár a sárban, vásott az abaposztó, az egész sereg vakarózik, ehetnékje van és csúnya káromkodással könnyít magán. A tavasz reménysége élteti, a jelenvaló világ reménytelensége űzi őket, hogy le ne tegyék a fegyvert. Mindegy, mi ez a reménytelenség. Hol a kassai kapitányok embertelensége, hol a gályarabok szenvedései, hol a megszorult császár alkudozásainak kényszerhelyzetében is átlátszó ravaszsga és könyörtelensége, hol a pataki diákok bujdosó csapatának sanyarú panaszai, valami mindig akad, ami a mérget annyira felkavarja bennük, hogy a keserűségtől krákogni is alig tudnak. Mindegy hát az is, mi az a reménység, ami a közeljövőben éppen ígérkezik. Néha alig egyéb ez, mint az ős vezér, Szepessy Pál törhetetlen elszántsága. Néha reménykedés abban, hogy az erdélyi fejedelem élükre áll. (Apafy Mihály volt ez az erdélyi fejedelem.) Másszor a francia király, ismét másszor a török porta hitegeti őket. Közben felcseperedik az ifjú Thököli testben is, a vitézek reményei számára is. Egyszer aztán vezér lesz belőle, majd a töröktől is elismert király. Persze nem sokáig. Közeledik a visszavonás kegyetlen magyar végzete tépelődés formájában: a keresztyén császár oldalára álljunk-e örök rabnak, vagy szabadságunkért a pogány törököt engedjük rázúdulni az európai kultúrára. Már alig van reménység, mikor ez a kétség félreállítja Thökölit, eszelősökként űzi Buda falai ellen az ordasokat egészen a győzelemig s az eperjesi vértörvényszékkel fizet érte a német hála. Meghal közben az eddigi összetartó és előrehívó erő is: a lengőszakállú Szepessy Pál.

... Szerencsére utóda támad a még keserűbb Esze Tamásban. És növekedik már az ordasok új reménysége, a kis Rákóczi Ferenc. Folyik tovább a harc. Az unoka-Keczer Gábor sorsa azonos a nagyapjával meg az apjával, csak vezérének és várományos-fejedelmének más a neve.

*

Alig több a mese az itt előadottnál, a szereplők is ismerőseink.

A kuruc tábori dal Tyukodi pajtása és Kuczug Balázsa már korábbról jóismerőseink. Az író *Esze Tamás* című regényéből, no meg a kuruc tábori dalból magából. Ugyanilyen alakok Buga Jakab és Zöld Demeter, az elválhatatlan harci cimborák. És úgyszólván készen jönnek elő s változatlan stilizált voltukban maradnak mindvégiglen epitheton ornan-saikkal: a lengőszakállú Szepessy Pál, a kopaszhomlokú Szuhay Mátyás, a keserűszájú Ubrisi, rezesorrú Major Ferenc (appositióként megemlítvé minden egyes alkalommal, hogy ezúttal is részegen, mint máskor).

Komáromi itt is megszokott *technikájával* dolgozik. Ismert alakjai változatlan mivoltukban ismétlik önsorsukat magában a regényben is, annak egyes fejezeteiben nemkülönben. Kísérteties visszaemlékeznünk minduntalan, hogy ez már egyszer szakasztott ugyanígy megtörtént két fejezettel előbb tavaly ősszel vagy harmadéve tavasszal s legeslegkísértetesebb megint csak *visszaemlékeznünk* arra, hogy mindennek a *folytatása* ugyanilyen reménytelenül hiába *már megtörtént* egy évvel ezelőtt megírt, régebben olvasott másik regényében az írónak. Hogy teljesebb legyen a csalódásunk, már amint ez rendszeren történni szokott kóbor lovasokkal, Szepessy Pál is összeakad időnkint az éren-nádon lappangó pataki diákokkal. A jelenet mindig ugyanaz, a diákok Erdélyből is hazajárnak Patakra megkapálni a kollégium szőlejét tavaszidőben, leszüretelni ősz vége felé, mindössze annyi a különbség, hogy aki az első ízben mendikáns-diák, utolsó találkozáskor már szénior, az egykori szénior pedig, aki közben mint professzor marad és bujdosik együtt a kis csapatral, ez utolsó alkalommal maga is kurucnak áll.

Az elmesélés *stílusa*: a hang, a nyelv, az előadásmód sem új Komárominál. Ezúttal sem a maga szava: coniunctivusban mesél és oratio obliquában idéz. Világháborút járt férfiak még bizonyára emlékeznek az úgynevezett „*kokecparancsok*“-ra. Azok az ellenőrizhetetlen, de ellen is állhatatlan, lenézett, kinevetett, de azért halálos komolyan elhitt, mert a végén mégis csak igaznak bizonyult, kósza hírek voltak ezek, amelyeket állítólag mindig a kokecek, a tábori konyha szakácsai hallottak meg először, vagy találtak ki hátul és küldtek előre. Visszavonulást jósoltak, mikor az igazi parancs előrenyomulásról beszélt, győzelmekről tudtak, amiknek a híre sohasem került komoly ujságokba, vereségekről sugdolóztak győzelmek idején, mindent másképp állítottak lenni és *úgy volt minden igaz, ahogy ők hazudozták*.

Nos, Komáromi János most elmeséli 344 lapon egy egész korszak kokecparancsait. Talán egy szó sem igaz belőle, de coniunctivusainak verbum dicendi-je egy egész nemzet történelemtudata, verbum sentien-di-je pedig a kuruc nóták és az egész magyar irodalom. Komáromi azt a művészi hatást, amelyet ez az előadásmód feltétlenül kivált, még más eszközzel is tudja fokozni. Egyik ilyen stílusmódja, hogy a leghihetlenebb túlzásokat maga is coniunctivusban meséli el, holott az ilyesmi nyilvánvaló latinizmus. (Hírek jöttek Keczer Gábornéhoz, hogy a fölkelők ismét elcsfpték Tábori Erzsókot, a császáriak legveszélyesebb spi-

onját s hajánál fogva hurcolták éppen Keczer Gábor elé. Keczer Gábor megkorbácsoltatta *volna* a kémnőt, ha igaz. 209. l.) A másik eljárása az, hogy a „megbízhatatlan“ mendemondákat néhol „megbízható“ krónikás feljegyzésekkel váltogatja, részleteket közölvén Babotsay Izsák tarczali nótárius egykorú feljegyzéseiből, amelyek természetesen épolyan elfogultak, az eseményeket pártszempontból, különösen pedig a tarcaliak nagyon is szubjektív megítélésének az önző szempontjából tekintik, akárcsak a mendemondák. Ilyenkor az olvasónak kaján öröme támad megkérdezni a történetíróktól: miből is merítik ők a közfelfogással ellenkező különvéleményeikhez a jogcímet? Ez persze ismét csak elfogultság, de a művészi hatást annál nagyobb mértékben fokozza. Harmadik eljárása, hogy elbeszélés közben olyankor is szemrebbenés nélkül nagyít, mikor legkönnyebb ellenőriznünk, mert egyszerűen képtelenség, amit mond. Mikor például Thökölit elfogatja a váradi basa, a következő percek izgalmát így meséli el a szemtanú-író: Néhány szempillantás alatt megmozdultak a Szepessy Pál ordasai. Lehetek *tízezeren*. Ám a kuruc király kiszabadítására nem gondolhattak többé, mert *akkorára háromszor* annyi kontyos vonult föl ellenük *s fogta közre a basa sátorát*. Térbeli és időbeli abszurdum ez, mondanunk sem kell. Negyedik fogása, hogy gyors egymásutánban meséli el a labanc és német kegyetlenségeket mint szörnyű és embertelen gaztetteket, utánok nyomban a kurucok megtorló intézkedéseit, mint amelyek még kegyetlenebbek, szörnyűsegebbek és embertelenebbek ugyan, de hát jogosak, igazságos büntetések, szinte elkerülhetetlenek a mi részünkről. Végül, de nem utolsósorban az is nagyon hatásos eljárás módja, mikor valamelyik esetét szemünk láttára és fülünk hallatára nóteti meg a szájról-szájra szálló hírek tükrében és megafonján: néhány emberből több száz főnyi tömeg lesz, zaklatásukból embertelen megkínzásuk, sőt mártirhaláluk.

*

Ezt a mesét, ezeket az alakokat, az elmesélésnek ezt a stilizáltan-groteszk művészetét kettős alkotóelem foglalja egységbe és avatja műalkotássá: írójának a problématudata és művészi pártállása.

Komáromi úgy látja s azzal harcol írás közben, hogy művészi elhíthető erővel megmutassa: az ordasok sorsa örök sors. Dermesztheti tél, részegítheti tavasz, győzhetnek, bukhatnak, van fejedelmük, nincs, meghal a vezér, vagy éppen kelőben a csillaga, ölik az ellenséget, vagy az veszejt ők — mindegy: ki nem irthatják, meg nem semmisíthetik őket, de ők sem érhetik el a céljukat soha. Keserű sors, tragikus sors, komikus sors, végtelen sors, magyar sors.

Az író látja ennek a sorsnak minden értelmzőjét. Ha csak a tragikumukat látná, elsodorná a kómikum kiváltotta nevetés szele. Megfordítva szívtenének ítélnék őt s halálra, amit megmutatott. Ha kurucpárton volna, elnémítaná duruzsolón mesélő szavát a megnyúzott németek és labancok halálhörgésének iszonyú kardala. Ha labanc merészelné

lenni, színes álomvilágába gályarabok és ártatlanul lefejezett eperjesi polgárok látogatnának el kísérteni fényes nappal.

Az író pártatlan és mesél nekünk arról, amiről eddig babonás rémüléssel beszélni se mertünk, nehogy felébredjen és új borzalmak torát illje meg rajtunk bosszúból, hogy a nevét ajkunkra merészeltük venni. Nem fáj az már igazán, amit elemlegetünk.

Jaj de szép a szép Erő, de a formájában ható erő. Hogy sajnálom azokat, akik félreértik, haragusznak érte és nem érnek vagy nem is képesek rá gyönyörködni benne.

Karácsony Sándor

Barta János: Az ismeretlen Madách. Budapest, 1931. 8°, 83 l.

A régi kritika a műalkotásokat mint abszolút objektumokat vette vizsgálat alá és pedig az alkotáshoz képest transzcendens kritikai szempontból, megfelelnek-e bizonyos tételes esztétikai szabályoknak; a régi irodalomtörténet az alkotó személyiségét és életét, illetve a vonatkozó adatokat csupán külsőleges kapcsolatba hozta műalkotásaival, mint hatások és témaszerző alkalmak sorát; a mai irodalomtudomány célja az, hogy az alkotót és alkotását egységes és szerves életegységként fogja fel és értse meg, ehhez képest teszi fel kérdéseit az alkotó eredeti diszpozíciói és tehetsége viszonya, ezek és életének viszonya s diszpozíció, tehetség és élet meg az alkotás viszonya felől. Eljárása tehát egymást kiegészítő analízis és szintézis, amely ezen életegységen mintegy belől helyezkedve a megértés aktusában teljesedik. Nagy érdeme Barta Jánosnak, hogy Madách problematikus alakját az új metódusok fénye elé állította. De ő a műveletnek csak egyik felét végezte el rajta, az analízist, a megértő szintézissel adós marad. Előszavában azt írja, hogy tanulmánya „önmagában is megáll ugyan, de valójában csak része egy tanulmányorozatnak“, s azt is hozzáteszi, hogy „az itt tárgyalt kérdést ma már több pontban másként látja“ — e tanulmány „jórészt 1927—28-ban készült“ — helyesebbnek véli mégis az erősebb toldozást-foltozást elkerülni s a kiigazítást későbbre halasztani. Ezek a kijelentések óvatosságra intenek s a végleges ítéletmondást fent kell tartanunk az egész tanulmányorozat és a kiigazítások megjelenéséig, de azt meg kell állapítanunk, hogy *ennek a tanulmánynak* az eredményeit nem fogadhatjuk el teljes egészükben. A kiigazítást talán mégis végre kellett volna hajtani már ezen az íráson s úgy nyomdába adni.

A mi nézetünk szerint azonban aligha sikerül ezen a nyomon a kielégítő szintézis. Bartát alighanem éppen az fogja megakadályozni ebben, ami más oldalról legnagyobb jelessége, a legmélyebb pontokig hatoló analízis képessége és erős intellektuálijzmusa. E két tulajdonsággal együttjár, hogy nem sikerül „belől kerülni“ abba az életegységbe, melyet Madách és műve alkot, szigorú erkölcsi kritikával kíséri a költő támolygó életútját és a Tragédia igaz, mély értelme homályban marad előtte. Tulajdonképen a régi hibába esik az új módszerek bevezetése

mellett: nem elfogulatlan immánens kritikai megértéssel közeledik tárgyához, hanem igényekkel lép fel vele szemben és felelősségre vonja lépten-nyomon.

„Madách személyiségét eddig többnyire az Ember Tragédiáján át fejtettük meg“, — kezdi tanulmányát, ő fordított úton halad, a Tragédiát magyarázza személyiségéből és életéből. Bizonyára nem szolgáltat elegendő támaszpontot egy személyiség megértéséhez egyetlen mű, még akkor sem, ha az valóban csúcspontja egy életnek, annál kevésbbé, mivel nagy kérdés éppen e csúcspontnak a teremtődése; de ha e csúcspont magyarázatát a személyiség analízise nem nyújtja, akkor ott hiányosságnak kell lenni az eljárásban.

Barta annak a megállapításával kezdi, hogy Madách nem volt igazi szisztematikus gondolkodó, sem igazi költő, „Madách gondolkodása és költészete elsősorban nem formai, hanem életjelenség; bennük nem a műösztön, hanem az életösztön, a vitalitás nyilatkozik. Az igazi Madáchot úgy kell magunk előtt látnunk, mint olyan férfit, aki nem gondolkodásra és költészetre, hanem elsősorban az életre, az aktualitásra született s akinek az alkotás sem jelentett mást, mint intenzív élményt, életet.“ Részletes, gondos és rendkívül érdekes analízis eredményeként oda jut, hogy „Madách arra született, hogy egyszerű, természetes, erős emóciókban élje ki magát; igazi eleme a kellemes élmény, a pillanatot betöltő életöröm s másodlagos nála az ezen túlmenő jelentésegységek alkotása.“ Élete azonban nem olyan lett, amilyenné lelki alkata szerint lehetett volna s ebben áll tragédiája. Ezért Barta elsősorban nevelését teszi felelőssé. Puha és ingatag egyénisége elé szerető, de szigorú és nagyratörő anyja túlzott igényekkel lép: fiának nagy embernek kell lennie s mélyre plántálja Madáchban azt a mintegy kötelességérzetet, hogy íróvá és előkelő közéleti férfiúvá kell lennie. De a fiatalember nem képes szervesen beletagolódni lelki alkatával egy objektív életegységbe, a megyei szolgálatot mihamar otthagyja s a költészetben sem oldódik fel, hanem az csak pótléka élményvágyának. Semmiféle irányhoz nem csatlakozik s a Tragédia sem alkot majd irányt, állapítja meg Barta. A legnagyobb baj, hogy Madách nem tudja teljesíteni azt a feladatot, mely minden ifjú előtt ott áll a férfikor küszöbén: rendet teremteni önmagában s az így egységessé szervezett személyiséget beilleszteni az életbe úgy, hogy az abban alkotóan tevékenykedhessen, egészének sérelme nélkül. „Előlegezhetjük az eredményt, — írja Barta, — Madách ezt a kettős problémát nem oldotta meg sohasem. Személyisége sohasem vált még megközelítőleg sem ép, teljes egészé, amely egységes célok érdekében egészséges erőket hoz mozgásba — s külső élete, amint lelkét nem érlelte, válságainak lázát sem tudta csillapítani. Töredékes, kifejeletlen ember maradt mind haláláig.“ Tudatos személyiségalakításra, önnevelésre nem bukkan életében Barta, „nem morális idealista, önmagával sokat foglalkozik ugyan, de addig nem jut el, hogy saját személyét tárgyiasítsa s így sohasem nyúl hozzá a javítás, a terv-

szerű változtatás célzatával. "Ambícióit tulajdonképpen idegen területen keresi, író és tudós akar lenni s így egyre jobban belevész egy ábrándvilágba, a „poézisbe“, s elszakad a realitástól, annak hangjait bántó diszharmoniónak érzi. Ehhez járul egy példaadó személyiség hiánya egész életében és betegeskedése. De a legnevezetesebb Madách idealizmusának az elemzése. Ennek a forrása roppant erős élményvágya. „E vágy célja a harmónia, az egység az életöröm élményében, de úgy, hogy ez az élmény mindenre ki tudjon áradni... s földön és égen mindent magába rejtjen, ami érték... Nem volt benne bizonyos erkölcsi ismeret, amely szerint cselekvően át akarta volna alakítani a valóságot; nem is tudott soha a világtól úgy elvonulni, hogy spekulatív módon elmerüljön egy eszmei irreális fürkészésében... Nem tudja keresni az ideálokat, de birni akarja őket készen, élvezni és átélni reális jelenvalóságukban.“ Innen van elkeseredése a „költőietlen“ világ iránt. „... ez az idealizmusnak tipikus ifjúkori állapota, amikor nem az eszmében magában, hanem csakis annak földi megtestesülésében hiszünk. Madách e tekintetben éppen fejlődésbeli zavarai miatt mindig ifjú maradt s innen élményvágyának szinte titáni illúziója és sóvárgásának betölthetetlen volta.“

A nekivaló életformát, a „költői életet“, házasságában találja meg pillanatnyilag. Mikor ez összeomlott, összeomlott élete is. S katasztrófájából azzal az önigazolási hipotézissel menekült, hogy azt a tökéletes életet e földön elérni nem lehet, hogy az emberi magasrendűség éppen a cél el nem érésében áll tehát. A cél tovább él lelkében, sajátos idealizmusáról nem mond le, de kárpótlást keres, a lealacsonyodás világos tudatával, az élet alacsonyrendű viszonyaiban. S egyre erősebbé válik benne a keserű gúny luciferi vonása. A maga személyes katasztrófáját általánosítja, kozmikus jelentőségűvé emeli s úgy akar megszabadulni ettől az egész forrongó válságtól, hogy tárgyiasítja. *Kiírja magából*. Így születik meg a Tragédia. „Éppen a közvetlen életérdek visszahúzódása hozza magával, — írja Barta, — hogy benne lappangó, eddig talán mindig az élet hevétől elfojtott költői tehetsége is végre szóhoz jut. Ha azonban a Tragédiával komolyan foglalkozunk, nem szabad felednünk, hogy személyisége és élete számára ez a mű mégiscsak álút, mégiscsak megkerülése az igazi problémának, ha mindjárt a személyiség kényszeréből is. Ezzel multhatatlanul együttjár az is, hogy bármilyen is legyen a Tragédia költői értéke, igazi eredménye az alkotó számára csekély. Az a magaslat, amelyre költői szempontból felemeli, nem lehet állandó, mert alatta orvosolatlan marad a személyiség, amely csak annyit nyert, hogy a megbántás fullánkját kiírta magából. S ami legfőbb: nem szabad soha figyelmen kívül hagynunk, hogy a Tragédia egy kiforratlan, befejezetlen személyiség munkája egy önmaga számára megoldatlan élethelyzetben — s így végeredményben eszmei tartalmában sem kereshetünk mást, mint küzködést és megoldatlanságot.“ Barta megtagad a Tragédiától minden egységes filozófiai koncepciót, még ha leg-

tágabban is értjük a filozófiát, önellentmondást lát a történeti színek és a záró jelenet közt, mely szerinte nem megoldás. Sajnos, nem áll rendelkezésre elegendő hely e fejtegetések részletes kritikai taglalására. Mindenesetre, Barta analízise logikusan ehhez a belátáshoz vezet el. De ez csak az analízis. A szintetikus megértés a történeti színek és a záró jelenet látszólagos diszharmóniájában felfedne egy különös vonást ebben a tépett és ingatag lélekben, kinek vallásos zavarait is nagy szigorúsággal nézi Barta és különösnek találja a Tragédia „álmegoldásának“ keresztyén mezbe öltöztetését nála, a „lagymatag keresztyénnél“, kitől „teljesen idegen az egész keresztyénség legmélyebb gondolata: a megváltás“, — s ez a különös vonás a heroizmus egy fajtája. A Tragédia filozófiai megoldása éppen az, amit Barta megoldatlanságnak tekint elfogult intellektuáлизmusában: az életnek azon mód hagyása, amilyen, ellentmondásokkal terhesen: az „ember küzdj és bizva bizzál“ heroizmusa. Vajjon csakugyan olyan töredékes ez a lélek és az egység minden neme nélkül való? Vajjon csakugyan olyan távol áll-e ettől az attitűdtől a megváltás gondolata? Az a hatalmas szintetikus magyarázat, melyet Ravasz László ad „Madách pesszimizmusa“ c. művében, éppen ebben a kérdésben igen mélyre irányítja pillantásunkat és egyben igen magasra. És mi előttünk sokkal igazabbnak tetszik az az értelmezése a Tragédiának, melyben az harmónikus egésszé teljesül, mint Barta János analízise, mely csak a problémát mélyíti ki.

Aki azonban tudja, hogy a tudomány soha véget nem érő proceszus és soha tudományos tárgy végső „elintézéséről“ nem álmódozhatunk, az örömmel olvassa ezeket az élelemjű és gondolateltő fejtegetéseket s szívesen várja a folytatásukat.

Joó Tibor

Dr. Radványi László: A hitel alapja. Budapest, 1931.

A modern gazdasági és kereskedelmi élet hitel nélkül nem élhet meg s amikor e tanulmány szerzője azt a kérdést vizsgálja, hogyan lehet egészséges hiteléletet teremteni és biztosítani, kétségkívül időszerű kérdést bolygat.

Azt találja, hogy az olcsó és jó hitelnek az az alapja, hogy amennyire védeni kell az adóst a hitelező túlkapásai ellen, éppen annyira biztosítani kell a hitelezőt arról, hogy kihitelezett pénzét lehetőség szerint biztosan visszakaphassa. Ha tehát védeni kell az adóst a hitelezővel szemben, ugyanazon sorban védeni kell a hitelezőt is a rosszhiszemű és könnyelmű hitelvevővel szemben.

Szerző — kitűzött céljához híven — tanulmányában a hitelvédelemnek ezen utóbbi szakaszával foglalkozik s azt a megállapítást teszi, hogy az egészséges hitelélet alapja: a megelőző hitelvédelem.

A megelőző hitelvédelem, amint szerző kifejti, nemcsak az óvatos hitelezőnek, hanem a becsületes adósnak érdekeit is szolgálja.

A hitel azért drága, mert a megelőző hitelvédelem hiányos kiépítettsége mellett a hitelező sohasem lehet eléggé biztos pénze felől s a

hitelezés mai kockázatos volta miatt a kamatba be kell számítania az esetleges veszteség biztosítási díját is.

A hitelnyújtás kockázatát nagyban csökkentené, — fejtegeti szerző, — ha a hitelezőnek minél több olyan adat állana rendelkezésére, amelyekből a hitelt igénybe venni kívánók fizetőkészségére és fizetőképességére következtetni tudna. Éppen ezért kívánatos lenne, ha az állam a megelőző hitelvédelmet, amely abból állana, hogy a szaksajtó a keresetek, foglalások, árverések, váltóóvások stb. minden adatát nyilvánosságra hozhassa, — intézményesen biztosítaná.

A megelőző hitelvédelem külföldi adatainak ismertetése után szerző hazai hitelügyi viszonyainkat veszi szemügyre s azok rendezésére győrkös törvényhozási reformot tart szükségesnek.

Ferenczy Ferenc

Dr. Jancsó Elemér: Északafrikában. Uti jegyzetek az arabok világából. Kolozsvár. Lapkiadó RT. 16°. 1—87. Több képmelléklettel. 1931.

A párizsi gyarmati kiállítás fénye után a szerző a gyarmati élet mélyebb valóságaiba is bepillantást keres. A három északafrikai államot: Marokkót, Algírt és Tuniszt látogatja meg és a francia tőkésék fényes városi és gazdasági kultúrája mellett az idegenlégió titkaiba és a földtelenné vált nép lelkébe is bevilágít útirajzaival. Szórakoztató riportok. De a szerzőtől láthatólag több is telik. Kissé alaposabb néprajzi és természetrajzi előkészülettel és néhány stílushiba kiküszöbölésével értékes és sokoldalú útleíróvá fejlődhet.

Szilády Zoltán

Dr. N. Bartha Károly: Magyar néphagyományok. I. A debreceni Tisza István Tud. Társ. I. osztályának kiadványai. V. köt. 2. sz. 1931. 1—81.

A szerző, mint a debreceni ref. tanítóképző tanára, régi érdekes művelője a néptudományoknak. Példaadó missziót tölt be azzal, hogy a néppel foglalkozás művészetébe tanftványait is bevezeti. Ezzel nemcsak benső, nevelő és szociális értékű kapcsokat épít, hanem örökbecsű téglákat gyűjtöget a legmagyarabb tudomány épületéhez. Ez a kötet karácsonyi játékokat, gyermekverseket: játékokat, táltos- és boszorkánytörténeteket, háziállatokra vonatkozó babonákat közöl, főleg a Tiszántúlról, sikerült rajzokkal és népi dallamok hangjegy-másolataival. A szerzőn kívül ezúttal különös elismerés illeti a kiadót is, a tudós Tisza-társaságot, amely erre a célra áldozott és áldozatával az ősi alföldi magyar kultúra emlékeinek megmentését, igazi nemzeti közügyünket szolgálta.

Szilády Zoltán

Surányi-Unger Theo: Geschichte der Wirtschaftsphilosophie.
1931. Junker u. Dünnhaupt, Berlin.

A gazdasági életjelenségek mögött rejlő lelki hatóerők vizsgálatának elég gazdag irodalma mellett nagyon kevés azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyeknek frői célul a gazdasági élet átfogóbb irányításának filozófiai magyarázatát tűzték ki. Szerző ezt a problémát választotta, anyagát előző munkáiban nagyrészt már feldolgozta. Mint a német gazdaságtudomány általában, a gazdaságbölcselet jelentéstartalmát abban a problémakörben látja kibontakozni, amely a filozófiának és a nemzetgazdaságtannak összefüggéseit világítja meg, tehát tulajdonképpen a *nemzetgazdaságtani eszmetörténet* számára foglalja le e tudomány célkitűzéseit. Természetesen a gyakorlati gazdálkodással e tudomány nem foglalkozhat; a gazdaságpolitikát is csak annyiban veszi tekintetben, amennyiben az egy állami közösség egységes irányításának útmutatója; és e téren is a gyakorlat dinamikájának intellektuális tényezőit domborítja ki.

Általánosságban két ágát ismeri fel a gazdaságbölcseletnek. Közülük az egyik a *gazdasági elméletek* logikai és pszichikai forrásait értékeli: míg a másik a *gazdaságpolitikai hullámváltozások* metafizikai és társadalometikai alapjainak tárgyalásával foglalkozik, tehát a világnézetnek befolyásával a gazdasági élet nyobbb egységeire. A részletekben szép fejezet kifejti a filozófia és nemzetgazdaságtan kapcsolatait. Kiterjeszkedik a természetbölcseletnek és természetjognak a fiziokrata iskola gazdaságelméletére való hatására. Nem kevesebb kritikai élességgel tárgyalja a skót morálbölcseletnek a nemzetgazdaságtan klasszikus iskolájával fennálló kapcsolatát. Továbbmenően a történeti iskola lényegét keresi. A Hegel-i synthesisnek és a marxizmusnak, a Rickert-i értékelméleti criticizmusnak és a gazdasági értékítéletek kapcsolatának kifejtése után Spencernek a gazdasági egyensúlytheoria kialakulására gyakorolt hatásáról szól. Érdekesen ismerteti a társadalomjogi nemzetgazdaságtanról szóló fejtegetések között az abstraktes Wertfenomenek sziales Preisproblem-má való átalakulását.

Örömmel fogadja a tudomány azokat a megállapításokat is, amelyeket a középkor transcendens beállításának gazdaságpolitikai életközvetkezmenyeiről, a merkantilizmus életakarásának eredményeiről, stb. közöl.

Komoróczy György

Színházi Szemle

Szabados Árpád *Az asszony és a bolondok* című drámája több figyelmet érdemel, mint amennyit a közönség tanusít iránta. Igaz, első szereplés Budapesten, s hálátlan téma: középkor, keresztes-háborúk levegője, testvérharc egy kacér, kiszámíthatatlan nőért, aki a testvéri béke megbolygatása után a házi bolond karján titkos örömmel megy vissza hazájába, Itáliába. Mindez nem elég izgató ahhoz, hogy „mai” témák után vágó közönségünket lekösse. Pedig Szabados Árpád, bár

ismert kothurnusban jár, elég eredeti tud lenni, nem egy helyen kimutatja színpadismeretét, sőt jellemfejlesztő képességét is. A hiba az, hogy az alakok inkább szavalnak, mint cselekesznek s tett és beszéd közt mindvégig űr tátong. Az író nagy szenvedélyeket jelez, melyek azonban sokkal józanabban csillapodnak le, valami fanyar tragikomédia hangnemében, mintsem az annyira zordonnak beállított miliőben várnók. De sok van ebben a darabban, ami Szabados Árpádnak dicséretére válik: minden retorikája mellett erős, tiszta magyar nyelve, s ha nem is drámai, de szép balladai hangsúlya. A színészeknek nehéz a dolguk s inkább a lírai-epikai részletekben jók. A főbb szerepeket Kürti József, T. Mátrai Erzs, Abonyi Géza, Hosszu Zoltán, Ághy Erzsí játsszák.

László Aladár már tavaly megmutatta, mint társszerző, hogy van rutinja és kedélye. Ezúttal, egyedül, mintha hanyatlást mutatna. A *Becsületes megtaláló* mulatságos darab, lépten-nyomon viccrakéták pattognak, váratlan fordulatok élesztgetik az apadni kezdő érdeklődést s a buzgó író mindent megtesz a külső hatás érdekében. László Aladár azt mondja, hogy az életből leste el ezt a témát. Nekünk inkább az tűnt fel, hogy nagyon szereti az élclapokat. A viccek szemlátomást előbb születtek, mint a helyzetek, pedig inkább a helyzetek szelleméből kellene sugárzaniok. A sok élcelődés így is elmulattatja a közönség nagyrészét s elfeledteti vele a sok öltést, varrást. A darab a finomabb csirkefogók romantikájából való, tipikus alakokkal (csinos, ezermester betörő, féltékeny női cinkostársnő, nagyvilági, dúsgazdag úriasszony és gavallérjai stb.). Sok álpompa, hamis gyémánt ragyog ebben a rózsadombi villában s a darab mindenképpen méltó az előkelő sarlatánsághoz: egyszer sem csillan ki belőle az igazi vígjáték fénye. A Vígszínház jó rendezésben hozta színre a darabot, a színészek mindent kifejeznek, amit a szerző rájuk bízott.

Lengyel Menyhért különös női típust mutat be *Evelyn* című vígjátékában. Evelyn, egy kiváló közgazdász felesége, két életet él; az egyiket tisztes és boldog családi fészékben, Londonban, a másikat egy találkahelyen, Párisban, hova időnként át-átrándul, hogy aztán a neki megtetszett férfival azonnal szakítson. Az ilyesmi még nem volna meglepő, színpadon sem, hiszen közönségünk ugyancsak hozzászókokott már az „élet mélységeihez“. Nem is a „mit“ teszi szenzációvá Lengyel darabját, hanem a „hogyan“. Meg kell vallanunk, hogy ennyi művészetel és bátorsággal még nem vitték színpadra a verhetetlenül hazudozó nő alakját. Evelyn egy pillanatra sem zavarja meg a váratlan esemény, hogy legutolsó ismeretsége véletlenül jóbarátja gyanutlan férjnek s el is látogat otthonukba. Mikor meglátja Evelyn, majdnem sóbálvánnyá válik; az asszony nem veszi el a fejét, higgadtan, rendületlenül tagadja, hogy látták valaha egymást, sőt még érdekelni kezdi állítólagos hasonmása, maga provokálja a kényes helyzet kiaknázását, s mikor a férfi, pár percre kettesben maradva, követelőzni kezd, eszelős-

nek nevezi s a megbántott úriasszony fölényével menekül férjéhez. Ezt a jelenetet Gombaszögi Frida nagy művészettel játssza meg; szerzőnek, színésznek olyan bravurját kapjuk benne, minőt keveset láttunk az utóbbi időben. A darab többi része már lankadtabb. Az első felvonás elég ügyes beharangozása a másodiknak, a harmadik lehangoló megtorpanás a kemény következtetés elől. Férj, feleség, jóbarát szembe kerülnek a találkahelyen. A férj azért ment oda, mert féltékenysége, úgy látszik, ébredezni kezd; az asszony, mert a nyomát is el akarja tüntetni Angyálnak s okvetlenül beszélnie kell még egyszer a tulajdonosnővel. Egymást megpillantva, azt füllentik, hogy a titokzatos hasonmásra kíváncsiak. A jóbarátnak nem kell füllentenie: ő viszont akarja látni azt a nőt, akibe beleszeretett. Megoldás? A szereplők valószínűleg folytatni fogják eddigi életüket. Kérdés, hogyan csattan el az igazság a külföld közönsége számára, melynek Lengyel állítólag több szólás-szabadsággal akarja megmondani a magáét. A darab avatott kéz munkája, dialógjai kitűnők, az egész benyomás mégis oly vigasztalan.

Vajthó László

Zenei Szemle

Operaház. A közelmúltban három újdonsággal szolgált az Operaház. Egy megoperásított operettel, egy megoperásított néprajzi gyűjtéssel és egy balettel. Sietve előre kell bocsátanom, hogy miután az Operaház mostani koldusmivoltunkban egyelőre megszűnt öncélú művészi intézmény lenni, mert kénytelen fennmaradását mindenáron biztosítani, természetesen találom, hogy kassza-darabok után kell néznie. A választás mindenekelőtt *Kacsóh Pongrácnak* sokat adott és szépenéjű daljátékára, a *János vitézre* esett. A mű régi jó hírve és nagy kedveltsége teljes mértékben arra buzdította az Operát, hogy megfelelő zenei megbővítéssel színpadjára hozza. (Vita tárgya lehet, hogy valamely népies műdalokból formált munka elég művészi-e, elég magyaros-e, avagy elég népi-e arra, hogy az Operába kerüljön? Tény azonban, hogy nagyon sokan szeretik a népdalok eme fajtáját, tagadhatatlan, hogy ez is a magyar lélek megnyilvánulása, végül abban sincsen kétség, hogy e dalok kedvelői százszor kedvesebbek előttem és magyarabbak, mint akik a jazz és vidékét élvezik.) Kacsóh művének „megbővítését” és „felöltöztetését” az Opera *Buttykay* Ákosra bízta, aki eléggé nem méltányolható módon mindig Kacsóht szólaltatja meg. A mű kibővítéséhez szükséges zeneszámokat Kacsóh más műveiből vette át s a zenekari mez szabásában, Buttykay hangszerelési virtuozitását a kegyelet-súgta szerénység szordinójával fékezte. Jól tette... így Kacsóh maradt előtérben s mégis, aki jól figyel, számtalan új zenekari finomságot fog a műben észrevenni. Az előadás — melynek premierje a Kormányzó nevenapjára való díszelőadás volt — igen jó volt. Iluska: Orosz Julia, Kukorica János: Palló Imre (kinek szüre egy kissé túlcifra volt ahhoz,

hogy a falu árvájáé legyen), francia királyleány: Halász Gitta, igen jók voltak. Laurisin is kifogástalan ott, ahol a francia királyban az öreg, nyugalomra vágyó embert ábrázolta (strófás monológ), de sehogy sem tetszett a túlzásba vittén kifigurázott „rettegő“ király megjátszásában. (Mely felfogás, mellékesen megjegyezve, az éppen nem királypárti Petőfi elgondolásával sem vág. Sejttem, hogy ez nem Laurisin hibája, hanem az Operáé, mert hiszen a Hány János Napoleonja is túljátszott figura. Ha népi vagy népmesében előfordul teszem ez a kitétel: a király reszketett, mint a nyírfalevél, hát az ott egészen helyén van és jó kép, de ha a színpadra visszük s ott egy folyton reszkető embert látunk: ez már nem humoros vagy nevetséges, hanem bosszantó dolog, sőt ízetlen, akárcsak a trónszék alól kikukucsáló király.) Legelsőrangú Szende Ferenc Bagója. Ez alakítása remekbe készült. A színpad mozgalmassága, a tablók szépsége Márkus László rendezését, a díszletek szépsége Oláh Gusztávot dicsérik. Különösen sikerült a trónterem s a tündérország díszlete s mindkettőnek szcenikai mozgalmassága. A zenei részt Ferencsik János nagy gonddal és szeretettel vezette.

A második ujdonság a *Magyar karácsony* című játék volt, melynek meséjét *Szunyoghné Tüdös Klára*, zenéjét eredeti népi dallamok felhasználásával *Ádám Jenő* írta. Úgy látszik, a Nemzeti Színház passio-játékainak operaházi testvére a Karácsony. A nép között élő karácsonyi szokások túlrövidek ahhoz, hogy egy nagyobb lélegzetű színpadi művet adhassanak, azért egy mese kellett, amibe ezek beilleszthetők legyenek. Tüdös Klára ehhez azt a keretet képzelte el, amelyet egy mozgalmas karácsony este nyújt kiszagdáiéknál. A lányok sütnék-főznek, a kisgyerekek öltözködnek, bejönnek a kántáló gyerekek, eléneklik nótájukat, jönnek a láncos botú legények énekükkel, a nagyapó az ő szép dalát a gyermek Jézusról énekli, nem maradnak el a betlehemesek sem. Hogy szerelem nélkül ne maradjunk, hát az eladó leány szeretője, mint öreg pásztor jön a betlehemesekkel s távoztában csókot kér, miközben nagy szakállát a leány letépi, mire a fiú kérővé lépzen, végezetül az egész háznép elmegy az éjféli misére. Minden, ami e keretbe van foglalva, — a lánykérésen kívül, — magán viseli az autentikus jelzöt. A dalok autentikusak, a szöveg a nép között gyűjtött, a szoba mintája, a betlehemesek ruhája a Néprajzi Múzeumunk tárgyaival, fényképgyűjteményével igazolható. De a sok történéss és a csupa hitelesség között elsikkad maga a karácsony. (Nem szemrehányásként, csak a jobb érthetőség kedvéért mondom, hogy 1912-ben a Néprajzi Társaság az Uránia színpadán népi karácsonyi játékokat rendezett. Ezekben volt naivitás, hangulat. Igazi „nép“ volt az előadó s egyiküknek sem jutott az eszébe, hogy hegyeset köpjön, mint az az Opera színpadán megessett.) A keretben kevesebb — több lett volna. A zene szerzőjét, Ádám Jenőt, mint szerzőt a Dominica-ja óta előnyösen ismeri a hangversenylátogató közönség. Az általa e munkában felhasznált dalok igen szépek, hangulatosak. Kíséretként természetszerű-

leg egészen mai, hangsúlyozottan mai összhangosítást, zenekari színeket kapunk. Mennyi az autentikus dallam, mennyi az egyéni lelemény, azt alig tudná megmondani több mint egy-két, e kérdésben speciális kutatásokat végzett szakember. A hallgató szempontjából ez másodfontosságú. A lényeg, hogy magyar hangulat árad felénk. A rendezésben a sok autentikus előírás miatt alig tudott Szemere Árpád rendezői keze néhány erélyes símítást keresztülvinni. Paraszt embert játszani — rendkívül súlyos feladat s az énekművész észre se veszi, hogy legjobb szándéka ellenére kifiguráz, ahelyett hogy ábrázolna. A díszleteket Oláh Gusztáv rajzolta. Az első képben ethnografiai pontossággal, a változásban hangulatosan. Igen ügyes gondolat volt a házat, melyben a mese játszódik, úgy felépíteni, hogy néhány másodpercenyi elsötétítés alatt kihúzhassák a színpadról, erre megvilágítják a háttérrel (havas táj, hegyen levő templommal, melynek — ha nem csalódom, toronytetőablaka is ki van világítva), míg az előtérben a templomba igyekvők fekete sziluettet adnak. Minden e játék egyik-másik hiánya ellen felhozott kifogás dacára, őszintén örvendek e kísérletnek, mert az minden ízében magyar.

A harmadik újdonság *Glazunov Sándor Konstantinovics: Évszakok* című balletje. Az Opera új balletmestere: Clepinski ennek betanításával mutatkozott be. (Az első próbát a János vitéz-beli tündérországai táncképekkel állotta meg. Most nagyobbarányú műben kellett leleményességéről tanuságot tennie.) Előre kell bocsátanom, hogy Clepinski a nálunk hosszú ideig háttérbe szorult lábujjhegyen való táncolást, az ú. n. spiccelést tette meg a fő táncmódnak. De úgy nézem, hogy e tulajdonképpeni ballettáncolási módot túlsok, folytonos hadonászásnak mondható karmozdulattal terheli meg. Mint a ballet címéből kiviláglik, abban a négy egymást követő évszak jellegzetes, értelmes és szép ábrázolása a balletmester feladata. A ballet a téllal kezdődik, melyben igen kedves a hópihéék tánca. Az egymásra dülő hópihéket elnyeli a színpad, hogy ezzel egyidejűleg egy másik süllyesztőn a tavasz zsendüljön ki a deszkákból. Igen szép a búzakaralász tánca a pipacsokkal és a búzavirágokkal. A negyedik kép az ős: faunokkal tarkított ős-szüret, mely, sajnos, túlságosan revüszerű s tobzódik akrobata-mutatványokban. (Csodálom, hogy a színház orvosának nincs tiltó szava az ellen, hogy négy ballerínát hosszabb ugrálás — így, nem táncolás: ugrálás — után, amikor a szívnek amúgy is nagy munkát kell végeznie, négy faun fejjel lefelé lógatva hurcol kínosan hosszú ideig. Lehet, hogy ez a mutatvány nem életveszélyes, de azt az érzést keltette bennem, hogy új figuraként mindjárt jönnek a mentők s viszik a táncosnőket a kórházba.) A zenei rész Berg Ottó körültekintő karmesteri gondosságára volt bízva.

Filharmoniai hangverseny. A Dohnányi Ernő kitűnő vezetése alatt álló filharmonikusaink legutóbbi hangversenyükön két újdonsággal kedveskedtek. Az egyik *Schmidt Ferenc: Változatok egy huszárdal*

Jelett című műve, a másik *Casella Alfréd: Italia* című zenekari rapszódiaja volt. Schmidt Bécsben, előkelő zenei állásban élő hazánkfia, több jeles művével (pl. Notre-Dame, II-ik szimfónia a magyar variációs adagiójával) jólismert nálunk. Most bemutatott műve nagyarányú variációs munka, mely egy hosszabb bevezetés után veszi fel a témát: egy magyar dalt s fűzi hozzá a változatok tisztos sorát, amelyekben egy másik magyar dallam is felbukkan. Művének egyik meglepő ötlete az a *licentia poetica*, hogy a téma záró bokázó képletét elhagyja s úgy fűzi egymásba mondanivalóját. Érdekes és tetsző munkáját pompásan hangzó, színdús zenekaron szólaltatja meg. Közönségünk — jólismert sznobizmusában — magyar variációkról lévén szó — tartózkodással fogadta a művet. (Zárójelben megjegyezve, ha tudta volna, hogy ez a mű külföldön válogatott hallgatóság előtt nagy tetszést aratott, egészen más beidegzéssel hallgatta volna meg!) Casella a modern olaszok egyik vezető embere. Párisban tanult, tehát a szerkesztés és kiállítás (= fel-találás nagymestereinél. Itália nevét adta annak a rapszodiának, melyben hazáját népének felhasználásával festette le. Legfontosabb motívumául az utcai énekesek elhíresedett dalát (mely nem is népi dal, hanem egy muzsikusként sikerült ú. n. Gassenhauerje), a nálunk is jól ismert Jambo-t használta fel. Tagadhatatlanul nagy virtuozitással és fényes zenekarral dolgozza fel témáit. Nagyon tetszett. Hogyné! Hiszen: Jambo, jambo!

Isoz Kálmán

Protestáns Diákmenza.

A mai súlyosbodó időkben egyre nő annak a szociális munkának a jelentősége, melyet a társadalmi egyesületek az egyetemi diákság megsegítésére kifejtenek. Minden egyes szám, mely javítja a szervezettséget és a segítség statisztikáját, igazolja és megnyugtatja a lelkiismeretet: mégis csak eredményesen harcolunk a lemondást parancsoló gazdasági viszonyokkal s anyagi biztatással erkölcsi bátorítást is adunk a jövőjéért küzdő fiataloknak.

A Protestáns Menza november 25-én tartott évi közgyűlése, melyen gróf *Ráday* Gedeonné elnöknővel és dr. *Ravasz* Lászlóné ügyvezető al-elnöknővel a tisztikar nagy számban megjelent, ékesszóló bizonyág mellett, hogy az elnökség és a tisztikar ebben az évben is mindent megtett protestáns ifjúságunk helyzetének a javítására. *Hamar* István theologiai tanár, igazgató jelentéséből kitűnt, hogy az elmúlt évben 209 egyetemi és főiskolai hallgató étkezett a Protestáns Diákmenzán (176 fiú, 33 leány; 151 református, 45 evangélikus, 13 unitárius). Ezek közül orvostanhallgató volt 55, bölcsészeti hallgató 40, közgazdasági egyetemi hallgató 38, műegyetemi hallgató 23, joghallgató 21, ref. theologus 15, iparművészeti hallgató 4, állatorvostan hallgató 3, zeneakadémiai hallgató 3, kertészeti főiskolai hallgató 3, gyógyszerész hallgató 2, képművészeti hallgató 2.

Kiszolgáltattott a Menza 26.417 ebédet. Egy ebéd előállítási ára 1 P volt, ebből a Menza minden étkezőnél 20 fillért fedezett. Ezenkívül indokolt esetekben még 20—60 fillér segélyt nyújtott; a 209 étkező közül 153-at tudott külön segítségben részesíteni, 6 szegény diáknak pedig a felszolgálás ellenében adott ingyen ebédet egész éven át. Az 1930/31. iskolai év folyamán 15.878 pengő 73 fillért fordított a diákság étkeztetésére, ezenkívül a karácsonyi ünnepélyen 76 fiú és 16 leány hallgatót részesített ruhaneműajándékban 919 pengő 92 fillér értékben.

Hét éves működése alatt a Protestáns Diákmenza összesen 1693 diákot étkeztetett. Ezek közül református volt 1186, evangélikus 416, unitárius 88, görögkeleti 3. Ez idő alatt 263.558 ebédet szolgáltatott ki a Menza s fenntartására több mint 200.000 pengőt fordított.

A Menza vezetősége ezúton is értesíti a protestáns közönséget, hogy a Menza a budapesti református theologia Köztelek-utcai szuterénhelyiségében működik s felkér mindenkit, aki a nemes célra áldozni tud, hogy adományát dr. Ravasz Lászlóné címére (IX., Ráday-utca 28.) küldje be.

ii

A szerkesztő címe: Budapest, IX., Lónyay-utca 4/c.

Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el.

Kéziratok visszaküldését a szerk. csak a legkivételesebb esetekben vállalja.

Kiadóhivatal: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P, előfizetési díj évi 22 P, 4 dollár, 16 shilling, 25 schilling, 20 svájci frank, 10 hollandi frt.

Pénztáros: Bendl Henrik, Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István.

MEGHÍVÓ

a MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGNAK 1932. január hó 19-én Budapesten, Ráday-utca 28. szám alatt a ref theologia Ráday-termében tartandó

ÜLÉSÉRE

Előadó-ülés délután fél 6 órakor. Tárgy: Bernát István tiszteleti tag előadása: Két optimista apostol: Sir Oliver Lodge és Sadhu Sundar Singh.

Az előadást követőleg:

Választmányi ülés és közgyűlés. Tárgy: Költségvetés az 1932. évre.

Ezt követi

Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályunk alakuló ülése.

Elnökség

Arcképek

címmel 6 ívnyi terjedelmű könyvben egyesítettük a közelmúlt és a jelen tíz protestáns kiválóságának a Protestáns Szemle 1931. évfolyamában megjelent jellemzését. E könyv a napokban megjelenik, ára tagjaink részére 1.60 P. A világ legkiemelkedőbb protestánsairól a magyarság legkiemelkedőbb protestánsai írták ezt a kötetet. — Mint jutalom és ajándék céljára kiválóan alkalmas könyvet szeretettel ajánljuk tagjaink figyelmébe.

Az új esztendő

küszöbén a legjobb kívánságokkal emlékeztetjük t. tagtársainkat a decemberi számhoz csatolt póstai befizetési lapra. Kérjük a tagdíjak és különösen a hátralékok mielőbbi szíves beküldését!

Ujan belépett tagjaink névsora:

Asztalos Miklós Budapest, Belohorszky Ferenc Nyiregyháza, Borbély Tiborné Bpest, Bóna Imre Szeged, Boda József Veszprém, Bakó József Orosháza, Benedek Marcell, Csanády Györgyné Bpest, Draskóczy István Pápa, Deák György Nagykálló, Ecsedy István Debrecen, Ferencz Lajos Poroszló, Gábor Imre Tiszaföldvár, Horkay Barna Sárospatak, Horvát Kálmán Kiskunhalas, Kálvinista Kör Szeged, Lingsch Pál Bpest, Miklós Ödön Nagycsepely, Miklóssy János Kunszentmiklós, dr. med. univ. Márk Mihály Poroszló, Radics József Cece, Soós Béla Debrecen, Sántha János Poroszló, Schulek Tibor Bpest, Szakács Imre Szekszárd, Szesztay András Nyiregyháza, Tóth Ferenc-kör Pápa. Ezen kívül diákkedvezményre 14 új előfizető.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Házi Kincstár

3. Szabolcska M.: Áhitat, szeretet.
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain.
5. Kenessey B.: Női jellemképek.
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.
13. B. Papp I.: A belmiszió hősei.
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)
16. Szóts F.: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

Kötetenként, fűzve 2.30
Díszes vászonkötésben ..... 4.—

A 3—8. kötet csak fűzve, a 9—16.

kötve is kapható.

Emlékezés Kálvinról.

Irták többben. 8° 2.30

Kiss: Török Pál élete ..... 3.—

Makkai S.: Erdélyi ref. problémák. .... —.24

Hastings: Van Isten. .... 1.—

Egyháztört. Adattár II—IV. à .. 3.—

Egyháztört. Ad. V., IX., X. à .... 2.—

Egyháztört. Ad. XI—XII. .... 4.—

Fejes I.: A prot. egyház feladata —.35

Kenessey B.: Károli emlékkönyv 1.70

Koszorú-füzetek.

Vallásos íratok, számonként —.06

Masznik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. 4.50

Mokos Gy.: Herszegszöllösi kánonok hasonmásos kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal ..... 6.—

Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre 3.—

Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:

I. 1889. .... 2.—

II. 1890., 3—4. f., füzetje .. 1.—

III. 1891., 2—4. f., füzetje .. 2.—

1892. és 1893., à ..... 4.—

1894, 1898 és 1903—1917, à 6.—

1919—1930., füzetenként à .. —.80

Révész I. munk. a páten. korából 1.70

Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez 1.30

Zoványi J.: Magyar prot. egyház-történeti monográfiák ... 2.30

Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)

Raffay Sándor: Fénysugarak. 6—12 éves gyermekeknek 1.20

Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak. .. 1.20

Valláserkölcsi felolvasások .... —.80

Vallásügyi Tárgyalások II—III. à 3.—

Vallásügyi Tárgyalások IV. à .. 6.—

Megrendelhetők főbizományosunknál:

Bethlen Gábor-könyvkereskedés, Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

Az Egyháztörténeti Adattár új kötete.

Megjelent az Egyháztörténeti Adattár XIV. kötete Mályusz Elemér szerkesztésében. A kötet terjedelme 204 l., előfizetési ára 5 pengő, Társaságunk tagjai részére 4 pengő. Tartalma:

Mályusz Elemér: Előszó, Paulinyi Oszkár: A kassai templom elvételére vonatkozó akták, Asztalos Miklós: A wittenbergi egyetem magyarországi és erdélyi hallgatói.

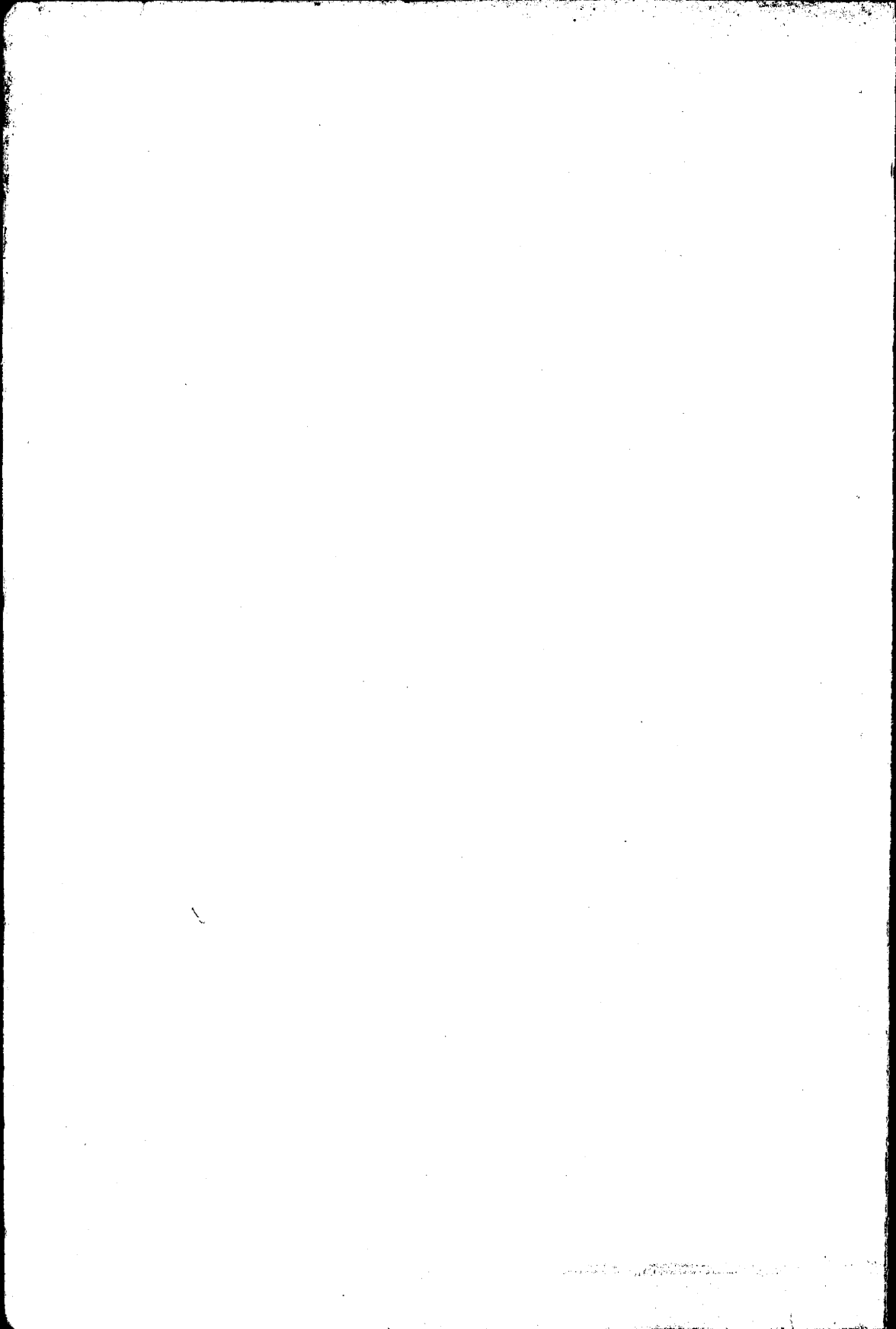
*

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 12. — Automata: 856—16. sz.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. szám. — Telefon: Automata 850—53.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

PRÖHLE KÁROLY: A kapitalista világrend körül
KAPI BÉLA: A vallásos lélek alaptónusa
JOÓ TIBOR: Európa szerepe az emberiség történetében
TELEKES BÉLA: Kisértő árnyak (vers)
SOMFAY MARGIT: Évforduló
MARCZONNAY TIBOR: Estefelé... (vers)
RÉVÉSZ IMRE: Doumergue Pál
ROLLA MARGIT: Báli belépő (vers)
NÉMETH KÁROLY: A szociális válság
ZOVÁNYI JENŐ: Szenczi Molnár Albert halála ideje

KRITIKAI SZEMLE

XLI. évf. 2. sz.

1932. február.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

SZLÁVIK MÁTYÁS: Fr. Schulze: Bildung und Religion	125
H. GAUDY LÁSZLÓ: Niebergall: Pfarrerspiegel	126
MÁTHÉ ELEK: Dr. Kováts J. István: A magyar reformátusok a nagyvilágban	128
FERENCZY FERENC: Egyháztörténeli monografiák	129
KERECSENYI DEZSÓ: Farkas Gyula: „A Fialat Magyarország“ kora	129
DR. FITOS VILMOS: Anka János: Az örök ember	132
MOLTER KÁROLY: Pukánszky Béla: Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn	133
KARÁCSONY SÁNDOR: Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László	137
HAMVAS BÉLA: Pásztor József: Az atyafiak	139
PÁSZTOR JÓZSEF: Terescsényi György: Hősök	141
HENCZE BÉLA: Szenteleky Kornél: Isola bella	143
SZEGEDI ISTVÁN: Verseskönyvekről	144
ALBRECHT FERENC: Sebess Dénes: Két Magyarország	145
VISKI KÁROLY: Szilády Zoltán: Bulgária	147
SZONDY GYÖRGY: Dr. Ecsedy István: A rézmetszés művészete a debreceni református kollégiumban. A rézmetsző diákok.	149
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	149
SZOKOLAY BÉLA: Iparművészetünkről	150

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A kapitalista világrend körül

NEHÁNY TANULSÁG

Ha Károlyi Imre grófnak „A kapitalista világrend válsága” című ismert röpiratára és a körülötte keletkezett vitára Szemlénk hasábjain visszatérünk, ezt abban a meggyőződésben tesszük, hogy a felvetett kérdés az elhangzott válaszokkal és viszonyításokkal még egyáltalában nem veszítette el aktualitását, sőt a dolog természete szerint nem is vesztheti el mindaddig, míg olyan események nem történnek, melyek a kérdést a tények erejével döntik el. Ilyen események eddig nem történtek. Pedig ha csak valamelyes igazság van abban a komoly hangban, mely „a tizenkettedik órára” figyelmeztet, akkor sokkal többről van szó, mint olyan múló természetű bajról, melyre nézve azt lehetne remélni, hogy előbb-utóbb „magától rendbejön”. Akkor igaz az is, hogy minél tovább késnek azok a lépések és rendszabályok, melyek alkalmasak volnának arra, hogy a válságot pozitív értelemben oldják meg, annál közelebb eső lehetőséggé válik a válság negatív, katasztrofális „megoldása”. A tizenkettedik óra még nem járt le; de ki tudja, meddig tart. Azért a vita tárgyának rendkívüli komolysága követeli, hogy napirenden tartsuk.

A „sárga könyv” s az a párját ritkító érdeklődés, melyet kellett, minket minden politikai pártállástól függetlenül elsősorban szimptomatikus nézőpontból érdekel. A nagyhatású röpiratot távolról sem becsülik fel helyesen azok, akik abban csupán a „divatos” feketénlátásnak — esetleg kellemetlenül zavaró — megnyilatkozását látják, melynek érdekességét hautgoût-szerűen fokozta az a körülmény, hogy épen egy főúri kapitalista, aki maga mint nagybirtokos és mint bankember egyaránt érdekelve van, olyan szokatlan tárgyilagossággal szól a kapitalista világrend válságáról és minden égalité-fülöpös demagógiától mentesen, szinte fagyos higgadtsággal veszi fontolóra azt az ellentétes lehetőséget, mely pedig sokkal többet jelentene csupán a termelési rendszer átalakulásánál. Károlyi nem mondott lényegileg újat s ezt maga is jól tudja. Egészben véve ő csak nyílt, bátor és világos kifejezést adott annak, ami a nagyvilágban és nálunk tényleg végbemegy, annak, amit sokan épúgy, vagy hasonlóan látnak, vagy legalább sejtenek s amiről nálunk előbb inkább csak a nyilvánosság háta mögött félve, aggódva szoktak beszélni. Az a feltűnően széleskörű érdeklődés, melyet a röpirat kiváltott, annak a jele, hogy a válságérzet mennyire el van terjedve közöttünk. Arról lehet vitatkozni, hogy a röpirat megállapításai és ítéletei mindenben helytállók-e; de az iránt nem lehet kétség, hogy ha veszedelem van — és ki tagadhatná, hogy van? — akkor jobb, okosabb dolog a veszedelmet világosan meglátni és lehető elhárítására, vagy az elkerülhetetlenre idején felkészülni, sem-

mint a struccmadár épannyira veszedelmes, mint kényelmes politikáját követni. Ebből a szemszögből nézve a röpirat kiadása férfias tett számba megy.

Ennek a hozzászólásnak megszabott terjedelme nem engedi meg, hogy akár a „sárga könyv“ tartalmával, akár a nyomán keletkezett vita termékeivel részletesebben foglalkozzunk. Az utóbbiakról általánosságban azt lehet mondani, hogy kevésbbé tárgyi tekintetben tanulságosak, mint inkább szerzőik felfogására és szellemi irányzatára jellemzőek. Nagyjából áll ez arra a „Válasz“ című „fehér könyvre“ is, melynek lapjain egymásután Czettler Jenő, Éber Antal, Friedrich István, Györki Imre és Mónus Illés mondják el véleményüket — elég érdekes „symposion“. Hogy itt épen ők kerültek egy gyékényre, azt bizonyára elsősorban a kiadó (Gutenberg) élelmességének lehet betudni. Az „elvtársaknak“ (*Györki és Mónus*) természetesen könnyű dolguk volt, amikor a sárga könyv támasztotta szelet a saját vitorláikba igyekeztek befogni. Elismerés illeti őket azért, hogy ebben higgadt megfontolással, tárgyyszerű hozzáértéssel és az ellenoldalra bántó gesztus nélkül jártak el. Más kérdés, hogyan állunk felfogásuk világnézeti hátterével. *Friedrich* a tizenkettedik óra komoly jelszavát felkapva, a tízéves kormányzati rendszer elleni huszáros kirohanásra használja fel az alkalmat. *Czettler* kritikája a sárga könyvre kevésbé talál; de értéke a kommunizmussal szemben a szolidarizmus gondolatának hangsúlyozása. Ezzel ellentétben *Éber* Antal lelkesen száll síkra a kapitalizmusért, mint egyedül lehetséges termelési rendszerért s a baj főokát abban keresi, hogy a kapitalizmust az intervencionizmussal „denaturálták“. De joggal kérdezzük: épen az intervencionizmus tette-e betegé a kapitalizmust és nem — megfordítva — a kapitalizmus hibái tették-e szükségessé az intervencionizmust, bármennyire tökéletlen dolgokat produkált is ez viszont? Az a megállapítása, hogy a szovjetkommunizmus sem állhat fenn a kapitalizmus nélkül, szinte — *sit venia verbo* — naív paradoxia formájában tükrözteti a valóságnak azt a véres-kegyetlen paradoxiját, mely abban van, hogy a mai kapitalista világ üzleti érdekből, és pedig nem túlzott nyereszkesedésből, hanem a mostani munkanélküliség közepette egzisztenciálisan komoly üzleti érdekből kénytelen a saját fennállása kérelhetetlen halálos ellenségét támogatni és annak hatalmát növelni.

Károlyi Imre gróf a Pesti Napló 1931. nov. 8-iki számában összefoglalóan válaszolt kritikusaiknak. Ha a viszonyválaszt olvasuk, az a benyomásunk, hogy Károlyinak nem volt nehéz kritikusaival szemben pozícióit megvédenie.

Ha a kapitalista világrend körüli vitára általánosságban tekintünk vissza, néhány tanulság magától kínálkozik, — először is az, hogy a vita tárgyát alkotó válságprobléma helyes és

teljes megítéléséhez nem elég a jelenkor megfigyelése, hanem szükséges a *történeti tájékozódás* is. Ha csupán a jelenre nézünk, esetleg túlságos könnyen megnyugtathatjuk magunkat azzal, hogy a kapitalista gazdasági rendszernek csupán olyan átmeneti válságáról van szó, melyet az irányadó tényezők tervszerű erőfeszítései ha nem is könnyűszerrel, de mégis megszüntethetnek. De egészen másként tűnik fel előttünk a helyzet, ha pl. a gazdaságtörténetnek olyan klasszikus ismerőjétől, amilyen *Werner Sombart*, megtanuljuk azt, hogy a kapitalizmus virágkora már évtizedekkel ezelőtt letűnőben volt s már a hanyatlás, a belső gyengülés állapotában szakadt rá az a jelenkori válság, melyhez fogható az újkori gazdaságtörténet egyáltalában nem ismer. Aztán nem szabad figyelmen kívül hagynunk a gazdasági élet lelki, szellemi, erkölcsi koeficienseit sem, melyeket a történelmi materializmus hibás egyoldalúsággal tart csupán ideológiai felépítménynek. *Max Weber* fényesen tárta fel azokat a lelki motívumokat, melyeket a modern kapitalizmus szelleme a protestantizmus világonbelüli aszkézisétől örökölt („honesty is the best policy“ stb.). Ezek a motívumok azonban az elvilágiasodás („szekularizmus“) folytán ma már nagyjából gyökerüket veszítették s az individualizmus és liberalizmus lejártával a kapitalizmus nagymértékben elvesztette talaját korunk lelkivilágában. Az élet parancsoló szükségletei egyre hangosabban követelik a korrektívumokat nemcsak gazdasági, technikai és politikai, hanem lelki, erkölcsi irányban is és a kapitalizmus *képtelen* arra, hogy ezeket a korrektívumokat magából termelje ki.

Ugyanerre az eredményre vezet az a másik tanulság is, hogy bármennyire fontos és szükséges legyen is a nagy válságproblémának gazdaságelméleti, gazdaságtechnikai és gazdaságpolitikai megfontolása, itt sokkal többről van szó, mint pusztán „a kapitalista világrend“ válságáról. Ha ebben a válságban csupán elméleti oldalról és csupán, mint a homo oeconomicus speciese volnánk érdekelve, akkor a kérdés megoldása nagyon egyszerűnek tűnhetné fel. Amint az élet elemi kérdéseire nézve nagyjából csak két-három alaplehetőség között választhatunk, úgy itt is a tulajdonjog és a termelési mód kérdésére nézve. A két alaplehetőséget képviseli — mondjuk egyszerűen: a kapitalizmus és a szocializmus. Ha az egyikkel nem boldogulunk, nincs más lehetőség, mint az, hogy a másikkal próbálkozzunk vagy az egyiknek a hiányait a másikkal pótoljuk. S akkor meglehetősen egyremegy, akár a kapitalizmust korrigáljuk szocialisztikus, kollektívisztikus stb. elemekkel, akár a szocializmust kapitalisztikus koncessziókkal. Elméletben mindez szépen összefér, a gyakorlatban is találni példát mindegyikre s így az átmenetet is az egyikről a másikra simán, zökkenés nélkül lehet elgondolni. De a valóságban a kapitalista termelési rendszer válsága

csak az a repedéseivel legelőbb szembeötlő homlokzattal, melynek nyílásain keresztül az, akinek szeme van a látásra, olyan hatalmas feszítő erőket láthat munkában, melyek egész anyagi és szellemi kulturánk épületét rombadőléssel fenyegetik. Ha sikerülne is még a „tizenkettedik órában“ a gazdasági frontfalat valahogy kitatarozni, ez még egyáltalában nem jelentené a nagy korválság megoldását. — A gazdasági élet körén belül maradvá az egész világra kiterjedő munkanélküliség maga is — a legnagyobb abszurdum, amit a fennálló „világrend“ produkálhatott — sokkal messzebbre kiható problémát rejt magában, semmint közönségesen gondolják. Hiszen ebben a termelés és a fogyasztás egymáshoz való viszonyának katasztrofális megzavarodása mellett kétségkívül nagy része van annak is, hogy az egyre „tökéletesező“ technikai eszközök egyre nagyobb mértékben tesszik fölöslegessé az emberi munkaerőt. A gép most már az embernek nem „csak“ (mily fonák ez a szó!) a lelkét öli meg, hanem a kenyeret is kiüti kezéből. Az itt jelentkező nagy emberi tragikumot a legátfogóbb szempontok alatt, szinte megrázó drámai erővel, de minden biztató megoldás nélkül írta le újfent Spengler „Der Mensch und die Technik“ című kis művében, mely most jelent meg magyarul is.

Nincs több, mint csupán elméleti értéke Károlyi azon megállapításának sem, mely szerint „a keresztyén vallás alaptételeiben semmi sincs, amivel egy tisztességesen, emberségesen felépített társadalmi és termelési rendnek okvetlenül ab ovo ellentétbe kellene jutnia“. Igaz. Leicht bei einander wohnen die Gedanken. A sárga könyv szerzőjére jellemző előkelően esztétikus racionalizmus nézőpontjából igaz az is, hogy a szovjet vallásügynöklése és vallásüldözése „épenanyira utálatos, mint ostoba“ dolog. De mindez semmit sem változtat azon a tényen, hogy a bolsevista kommunizmus a keresztyénséggel radikális ellentétben fejlődött világtörténelmi hatalommá s ez az ellentét nem csupán esetleges külső körülmények szerencsétlen találkozása, hanem a szellemek gyökeres ellentéte. Károlyi maga is elsőrendű jelentőséget tulajdonít annak az élénk és tervszerű propaganda-tevékenységnek, mellyel a szovjet a saját létfenntartását szolgálja. De viszont ennek a propagandának egyik legfontosabb tartozéka épen a vallásügynöklés és vallásüldözés, mint nélkülözhetetlen stimuláló és kábító szer s a határozott célkitűzésekkel dolgozó vallásellenes propaganda az öt- és tízéves tervnek époly szükséges alkotó része, mint a gazdasági törekvések. Ez a propaganda viszont fő gyújtópontja annak az egész világra kiterjedő valláshagyó és vallásellenes mozgalomnak, melyet újabban szekularizmusnak szoktak nevezni. A válság méreteit tehát minden irányban annál inkább nőni látjuk, minél mélyebbre és szélesebb körre irányozzuk tekintetünket.

A válság a maga egészében — ezt tehát nem csupán a kapitalista világtrend válságáról mondjuk — az emberi bűnöknek és végzetes sorsalakulásoknak oly rendkívüli méretű kusza szövődménye, a történelemformáló és deformáló tényezőknek oly szerencsétlen konstellációja, mellyel szemben minden felszínes optimizmus vétkes könnyelműséggé válik. Hogy ez a nagy korválság mikor kerül döntő fordulatra, a közelebbi vagy — talán némi enyhülés után — a távolabbi jövődöben-e, s hogy az a fordulat új felemelkedésnek vagy továbbhi hanyatlásnak s újabb, apokaliptikus kataklizmáknak az útjára vezeti-e az emberiséget, annak egyedüli Isten a megmondhatója.

A válság nagyságának és benne a sorstényezőnek ez a kiemelése a csüggedésnek, a kishitűségnek, a desperációnak a jele és terjesztője akar-e lenni? Nem, egyáltalában nem! Egyet akarunk mindezzel, azt, hogy lehetőleg világosan lássuk-halljuk a helyzet páratlan komolyságát s a rajta keresztül nemzedékünknek szóló föltétlen kötelességek parancsszavát.

A világosan látásnak első követelménye annak felismerése, hogy itt alapjában véve csakugyan emberi létünk válságáról, az *ember tragédiájának* egy újabb döntő fejezetéről van szó. A fölöttünk uralkodó sorstényezők mellett, melyeket mi keresztyének az emberiség életét kormányzó, sokszor a bűnt bűnnel büntető Isten hatalmába látunk belefoglalva, közelebről kettős nagy bűn az, melyben korunk válságának felidézőjét ismerjük fel. A nagy industrializmus nemzedékei megfélelkeztek 1. arról, hogy nem az ember van az industrialis gazdaságért, hanem ez van az emberért; továbbá 2. arról, hogy az ember nem önmagáért van, hanem Istenért; az ember nem a maga ura, hanem Istennek fiúságra és testvériségre hivatott szolgája. Azért minden gyökeres javulásnak ebből a két pontból kell kiindulnia.

A sárga könyv körüli vitában ismételten hivatkoztak a *Rerum Novarum* és a *Quadragesimo* pápai enciklikákra, mikor a válság okairól és a kibontakozás útjáról volt szó. Most, amikor az emberiség egy páratlan méretű válság nyomasztó súlya alatt görnyedez, örülnünk kell, ha bárhol a világon egy józan, okos hang szólal meg és visszhangra talál. Vajha ebben a tekintetben meg volna a kölcsönösség! Az idők jelei elég komolyan figyelmeztetnek egy valóban egyetemes keresztyén egységfront fölépítésének szükségére. De ettől még messze vagyunk. Az emberi józan belátás, a keresztyén lelkiismeret és az evangéliom, mint az Istentől a Krisztusban a világnak adott megváltó, életújító, üdvözítő igazságérök foglalata szerencsére független a pápai tekintélytől s ettől függetlenül szabja meg kötelességeink útját.

Ezt az utat, végső tanulságképen, három pontban jelöljük meg:

1. Az összes arra hivatott és felelős tényezőknek országoként és nemzetközi viszonylatokban egyaránt haladéktalanul, még nagy áldozatok árán is mindent meg kell tenniük, ami a gazdasági válság és a vele kapcsolatos szociális nyomor enyhítésére s a gazdasági élet egészségesebb fejlődési irányba terelésére alkalmas. Ez a cél, nem pedig a kapitalista rendszer megmentése. A cél elérése végett mindkettő kell, mindegyik a maga helyén: gyors, elszánt cselekvés és messzire látóan kitervelt, kitartó munka.

2. Az egyházaknak s elsősorban protestáns egyházainknak is, úgy saját körükben, mint nemzetközi kapcsolatokban, mindent meg kell tenniük, hogy az Ige „kárhoztató“, de egyúttal lélekmentő világossága minél teljesebb fényel ragyogjon fel ebben a világban, hogy az evangéliom belülről ható életerői minél jobban felszabaduljanak és minél teljesebben váljanak hatókká az egyeseknek, a családoknak, az iskoláknak és intézményeknek, a társadalmi szervezeteknek, a hivatás- és foglalkozásköröknek az életében, az egész társadalmi és közéletben. Ehhez hozzá tartozik az is, hogy az egyházaknak úgy berendezéseik és igényeik, mint munkájuk tekintetében mindenekelőtt maguknak kell meg-tisztítkoznok minden korszerűtlen antiszociális kovasztól.*

* Az egyoldalú kiélezettség mellett is valami elementáris erővel ható igazság van a katolikus főúrnak abban a vallomásában: „Nem vagyok képes megérteni azt, hogy az isteni Gondviselésben, egy túlvilági életben bízó hittel micsoda kapcsolatban van az egyházak vagyoni állapota, annak szükségessége, hogy nagy földbirtokokkal, uradalmakkal, jószágokkal rendelkezzenek és hogy a szegénységet hirdető krisztusi egyház valláserkölcsei tanításának népnevelő hatását mennyiben mozdítja elő az, hogy főpapjai dúsgazdagok.“ — A katolikus püspöki kar közös pásztorlevele ezzel szemben azt a jelszót adja ki, mely szerint „az egyházi vagyon a szegények öröksége“. Szép, de a valósággal csak részben egyező gondolat, mely igazság szerint jogcímül csak annyiban szolgálhat, amennyiben egyidejűleg kritikai mértékül is elismerik.

3. Kötelesség és pedig elsőrendű kötelesség az is, hogy minden kishitű, gyáva csüggedést elszántan távoltartsunk lelkivilágunktól, mert a jót elszántan cselekedni, érte kitartóan dolgozni és bátran küzdeni csak azzal a bizakodó hittel lehet, hogy nem a gonosz a legnagyobb hatalom a világon, hanem az Örök Jóság isteni hatalma, mely minden homályon, válságon és letörésen keresztül is jövésre vezérli az emberiséget. Ennek az életfenn-tartó isteni igazságnak záloga a *golgotai kereszt — a feltámadás glóriájával*.

Pröhle Károly

A vallásos lélek alaptónusa

Meditáció

A festőművészet klasszikus mestereiről mondják, hogy nagyságuk az alkotó géniusz teremtőerején kívül a festékkeresés titokzatos mesterségéből táplálkozott. A rendes festékanyagba ismeretlen ásványok megőrölt porát keverték, titkoltnevű füvek és növények párolt olaját cseppentették, azután az így keletkezett materiát kitették a napsugár csodálatos hatásának, úgyhogy színeik valami különös, utánozhatatlan árnyalatot nyertek. Ma is úgy hatnak reánk ezek a képek, mintha alkonyati szürkesség lehelletfátyola borulna reájuk s tompa színeik puha selymén rejtett, olvasztott napsugár ragyogna át. Mindenképpen úgy érezzük, hogy a sajátosság titka előtt állunk: valami ismeretlen erő rálehel a festmény-remekre elhatározó alaptónusát.

Az emberi lélek számára, melyet műremeknek szánt a legnagyobb teremtőművész, maga a szent Isten, a bűnbánat biztosítja az alaptónust. Ez pedig azt jelenti, hogy az érzések skálájában a bűnbánat nem csupán egy külön rubrikázott lelki megnyilatkozás, hanem különböző emberi érzések és elhatározások egybeőrölt anyagából és az isteni kegyelem gyógyító olajából vegyített titokzatos csoda, mely a lélek összes érzését s az elhatározások minden megmozdulását átjárja. Benne különböző érzés- és elhatározáseredmények egyesülnek, belőle új érzések és elhatározások születnek s mindegyikre döntő jelentőségű, hogy miben végződtek és miből eredtek. Ezért a bűnbánat nem magános érzés és elhatározás, vagy a kettő összegezése csupán, nem is a vallásos lelkiület egy bizonyos színezésű típusa, hanem a vallásos lélek alaptónusa.

Képies nyelven azt is mondhatnám, hogy a bűnbánat egyik oldaláról tekintve a megérkezés-tava: elpihenteti háborgó érzéseink egybefutó vizeit. A másik oldalról nézve újélet ígéret-tava: megindítja, táplálja, kiépíti a lélek új érzéseinek és elhatározásainak hatalmas hálózatát. De a beléje torkoló és belőle eredő csermelyvizek egyformán benne bírják lényegjelölő elhatározójukat.

A bűnbánat kapujában hárman kerülnek szembe egymással: a bűnössége tudatára ébredő ember, a halál birodalmának előreküldött portyázó páncéllövagja, a bűn és az örökkévaló Isten.

Ha a bűnnel való találkozás az ember tudatában a bűn jelentéktelenségének tűnő benyomását ébreszti csupán, akkor már küszöbnél elvégződik a bűnbánat útja. Ha azonban az ember ráeszmél a bűn reális valóságára, akkor néven nevezhető, konk-

rétumokban megjelölhető bűnei marcangolni kezdik szívét. Gondolatok, szavak, érzések zsongnak körülötte s bűnös cselekedetek emelik fejüket feléje. Kitépi mindazt magából, hogy magán kívül tudja őket. Koporsóba fekteti, hogy mint önmagától elválasztott, halálra ítélt élet-darabját, eltemesse. De ugyanekkor megismeri sorsa tragikumát: nem tudja bűneit eltemetni! Koporsójuk fedelét feszegetik, oldalát szétnyomják, nem bír velök. Temetni akarná multja és lénye megútált részét, de nincsen hatalma hozzá. Vinné bűnei koporsóját, de súlya meghaladja erejét.

Kain bélyegű cselekedetein kívül, bűnös emberi természetével is számolnia kell. Az első tehetetel egy bűnös esetekből áll, a második egy megszakíthatatlan állapot: az ember természetes lénye. Bűnei számát önfegyelmeléssel, akaraterevel valamelyest kevesbítheti, de mit csinál saját bűnös természetével? Az egyes cselekedetbűnök koporsóját halott ember viszi. Ki temeti el a bűnök koporsóját és ki kelti életre a koporsótvivő halott-embert?

Felismeri kétségbeejtő helyzetét: ő már nem egységes, egész ember! Ideális és való lénye, önmaga és embertársa, önmaga és Isten közé szakadékot hasít bűnössége.

A bűnbánatba behúzódik az első komor érzés: a bűn diadalharsonája s az emberi tehetetlenség jajszava.

A bűnbánat tudati tartalma érzelmi tartalommal egészül ki: ez a bűn felett érzett bánat. De ennél is mekkora skálát kell befutnunk, míg az igazi evangéliumi tartalommal telik meg. Bánat az is, midőn az ember az erkölcsi világrend urával találja magát szemben s rádöbben vétkezése elmaradhatatlan következményeire, melyek a törvényadó Isten és törvényszegő ember tragikus összeütközéséből szükségképen támadnak. De ez a bánat inkább a következmények, semmint a bűn miatt bánkódik, önmagát siratja és nem a megbántott Istent. Törvényt prédikál és nem evangéliumot. Ítéletével összeűz, de nem tud felemelni.

Az igazi bánat a mennyei Atyához vezet s a hálátlan, engedetlen, érdemtelen gyermek felzokogó fájdalmát viszi hozzá. Nem szorítkozik csupán egyes bűnös esetekre, hanem állandó lelkiállapottá szélesedik, mely sötét árnyékként kíséri életútján. Az igazi bűnbánatban szív a szívhez kiált, a tékozló gyermek megérkezik megbocsátó atyja ölelő karjai közé. Benne megoldódik törvényadó és törvény alá rekesztett, bíró és vádlott, törvény és evangélium, isteni szentség és emberi bűnösség ellentéte a golgothai kereszt által.

Ennél a mozzanatnál válik nyilvánvalóvá, hogy igazi bűnbánatot csak az Istenbe vetett hit teremthet. Az ember minden összetörtségében is megérti és szívébe zárja a számára adott evan-

géliumot, mely szerint ő bűnösségében is Isten műve s a megváltás tárgya. Isten megbocsátó kegyelme nem csupán Isten szeretetének állandó változatlanságban való megszakítás nélküli valósága, „adagolt atyai érzelem“, hanem az emberi természet bűnösségének megoldása, a bűn hatalmának megtörése, az embernek a bűn igájából való kiszabadítása és egy új, megtisztult élet felé elindítása. Az ember korbácsolt lelkére ráhull az isteni kegyelem bizonyosságának olajcseppje s az ember egy nagy quietivumban megpihen, mint nehéz álmotól gyötört, ziháló keblű gyermek az édesanya ölén. Ez a quietivum azonban nem tétlen magaelhagyás, hanem erőnyerés, kegyelemmel teljesedés, melyet nyomon követ az új életre elindulás.

A vallásos lélek alaptónusát tehát a bűnbánat kettős eredetű és kettős színezetű tartalma állapítja meg. Egyik része embertől, a másik Istentől származik s egyesülésükben a bűn sötétsége s a kegyelem fénye találkoznak. Mintha láthatatlan rézmozsárban egybeöntené Isten keze a bűnbánat különféle alkatelemét: a bűntudatra ébredt ember összezúzott bűnös multját és megszagattott emberi méltóságát, tehetetlenségének halálos verejtékét, lelki fájaldalmának gyöngyöző könnyét és jobb élet után vágyódásának sóvárgását, azután közéje hullatná megmentő és gyógyító balzsamul az isteni bűnbocsánat olajcseppjét.

A bűnösség állandóságának tudata sötét fátyolt von lelkielemtünkre s nem engedi felejtenünk gyarló bűnös voltunkat. De Isten kegyelmének bizonyossága átsugárzik ezen a sötét fátyolon s nem engedi felejtenünk megváltott voltunkat.

Bűnösségünk tudata eltompítja önbizásunk gögjét, hálásszívű, csendesszavú meglegedésre és halk életigénylésre tanít. Isten kegyelmének tudata eloszlatja megsemmisítő kétségbeesésünket, életünk feszülő ellentéteivel együtt bekapcsol Isten eleven közösségébe, az örökkévalóság fényével megvilágítja változó életjelenéseinket s Krisztusból születő új emberré nevel.

Bűntudat és kegyelem együttesen az igazi bűnbánatot eredményezik, mely alkotóelemei s azok egymáshoz való organikus kapcsolata folytán nem valami általános vallásosság típusjelzője, hanem kimondottan az evangéliumi egyházak vallásosságának alaptónusa.

Kapi Béla

Európa szerepe az emberiség történetében

Közhely már, hogy korunk a legnagyobb arányú és horderejű történelmi fordulat ideje, melyet valaha az emberiség megért. Ime, mindenekelőtt itt van a civilizáció megdőbbszentő arányú átalakulása. A fémek emberi célokra való felhasználhatóságának felfedezése óta ilyen döntő fordulatot nem értünk. A vaskorszak véget ért, mert a technika uralmába hajtott olyan természeti erőket, melyek teljesen megváltoztatják civilizációnk képét. Ezzel karöltve járnak a termelés, gazdálkodás, ipar, kereskedelem olyan átalakulásai, melyeket mostanában éppen katasztrófális hatásukban érzünk, de melyek egykor — bízunk, hogy nemsokára — áldássá változnak át, mert nem lehet az az emberiség ártalmára, ha materiális szükségleteinek a kielégítése mennél kevesebb munkával, egyszerűen, gyorsan, célirányosan történik. A társadalom alapjainak eme átalakulásával együtt köszönt be magának a társadalomnak az átrendeződése. Egy hatalmas, spontán fejlődés sodrát érezhetjük az olyan országokban is, ahol intézményes reformok e téren nem történtek és ez a fejlődés ki fogja érlelni intézményes formáit is. Az államok kormányzatának rendszerében máris fordulat állott be, éspedig sokkal radikálisabb, mint jőmagunk is hajlandók vagyunk látni. Mert az állam az összes emberi intézmények között a legmerevebben, „paragrafuszerűen“ organizált és ezért, hacsak nem forradalmi úton, a leglassabban készül elő az átszerveződésre, az új feladatokat sokáig a régi szerveivel igyekszik szolgálni. A szociális válságok között nem utolsó helyen áll a nő helyzetében beállott változás sem. És ha számos ijesztő jelenséget is vet felszínre a forrongás eme kora, nem szabad azt hinnünk, hogy a nő — vagy akár a férfi is — alapjában rosszabbá lett volna, mint ennekelőtte volt. Amint nem hihetjük azt sem, hogy jobbá lett, vagy lesz valaha is. Az élet lényegében marad mindig az, ami; formái változnak át. Így átváltozik a család eddigi formája is, mely többé-kevésbé a patriarchatus volt eleddig a mi európai kultúránkban. Ez az átalakulás, melynek jellemére vonatkozólag azonban ma még korai volna részletes jóslásokba bocsátkozni, — ezt is jó mai napság, a vulgáris történetfilozofálás „prófétái“ vásárjában hangsúlyozni, — ez az átalakulás természetesen következik be, midőn a nő a „racionalizált“ háztartásban nem talál már elegendő alkalmat a tevékenységre, — ami, tegyük hozzá, egyáltalában nem tragikus, mert több idő marad a szellemiekre, — midőn a nő is kénytelen kint az életben munkát vállalni és műveltsége sem marad a férfié mögött. A szorosán vett civilizáció eredményei mellett ott vannak a szorosabban vett kultúra sikerei is, a tudományok felfedezései. A természettudományok és az orvostudományok eredményei mélyreható átalakulások csiráit hordják magukban. A lélektan és

a történelmi tudományok új és még várható megállapításai, a filozófia fogalmi tisztázásaival egyetemben sok tekintetben egészen új képét alakítják ki az embernek és viszonyának a szellemi és természeti világhoz, a világmindenséghez és legfőként önmagához.¹ És végül ott van kontinensünknek, Európának az új, megváltozott viszonya a többi világrészekhez, éppen az a mozzanat, mely jelen vizsgálataink kiindulópontja lesz.

Mindenekelőtt meg kell állapodnunk abban, mit értsünk Európa alatt.

Jelen vizsgálatunk használatára Európa fogalma annak az egységnek a megjelölésére szolgál, mely azoknak az európai kontinensen élő népeknek a tudatában élt, melyek a keresztyén román-germán kultúra kifejesztői, hordozói voltak, melyek minden egymás között fentállt ellentéteik, összeütközéseik ellenére bizonyos szellemi, politikai, hatalmi egységet képeztek a többi földrészekkel szemben. Ők voltak a „fehér ember“.

Ez az európai öntudat egykor fölényt, hatalmat, boldog büszkeséget jelentett. Egy évtizede azonban egyre tragikusabb érzéssé változik: az elítéltség mélységes szorongásává. Nemcsak az nyilvánvaló, hogy Európa végérvényesen elvesztette a politikai és gazdasági világhatalmat, hogy megszűnt e földgolyó korlátlan ura lenni, hanem még sokkal rosszabb sors bekövetkezésére is előjelek mutatkoznak.² Ezzel a katasztrófával két mozzanatnak kellett fellépnie. Az egyik az, hogy Európa materiális terjedelme megszűkült. Amelyik állam tehette, mint Anglia vagy Oroszország és Törökország, egyszerűen megfutott a hanyatló lobogótól. Európáinak ma már csak azok az államok hívjuk magunkat, akik arra vagyunk kényszerülve. A másik mozzanat pedig az európai öntudat mélyülése és tartalmának egyre határozottabb tisztulása. E jelenségek sorába tartozik egyrészt az a tudományos munka, melyet a legkülönbözőbb szaktudományok férfiai folytatnak az európaizmus mindenirányú vizsgálatának szentelve, másrészt a páneurópai törekvések, melyek ennek az egységnek szervezett formát és erőt szeretnének adni. E gondolat terjedésére jellemző, hogy alig pár éve a magyar fajvédő ifjúság szenvedélyes ellenszenvvel tüntetett Páneurópa propagálása ellen, pár hónappal ezelőtt pedig már a fajvédő mozgalom egyik vezére áll élére a megalakuló páneurópás ifjúsági ligának.

Európa hatalmi bukásának okait ezekben a jelenségekben

¹ A mai világnézeti forrongás alapirányaira igyekszem rámutatni vázlatomban, mely „Korunk szelleme“ címen a Nyugat 1930. évf. második felév 486. sk. II.-n jelent meg.

² Igen jól, röviden összefoglalva vázolja a helyzetet Alois Hobelsperger: Europa im Abstieg, Berlin, 1928. Ismertettem a Társadalomtudományban 1929. évf. 434. sk. II. Természetesen az eltelt két év alatt még rosszabbodott a helyzet.

szokták látni: a leigázott színes népek eredményes függetlenségi mozgalmai, a gyarmatok autonómiája, sőt elszakadása az anyaországoktól, s ezek közt Amerikának gigászivá nőtt gazdasági hatalma, Oroszország szembefordulása, Ázsia öntudatra ébredése és erőre kapása.

Az oknyomozásnak ezzel az eredményével azonban nem elégedhetünk meg. Keresnünk kell azt az okot, mely ezeket a közvetlenül ható folyamatokat is kiváltotta. S ennek a mélyebb oknak a kutatása igen meglepő és époly természetes eredményre vezet bennünket. Európa politikai és gazdasági világhatalma összeomlásának forrását ugyanabban a tevékenységben ismerjük fel, mely azt korábban létrehozta, tudniillik éppen abban, hogy Európa meghódította a világot. Mert ezenközben, míg gyarmatosította az ismert és felfedezett földtájakat, átadta kultúrája, civilizációja, technikája eredményeit a leigázott népeknek, őket magasabb, nagyobb erőt és hatalmat adó kulturális színvonalra emelte. Egy kis rossznyelvűséggel azt mondhatnók, hogy Európa maga alatt vágta el a fát, maga adta a lázadás fegyvereit — és eszméjét! a szabadság eszméjét! az autonómia gondolatát! az egyenlőség elvét! — alattvalói kezébe. Kis félszigetünk maroknyi népessége úr lehetett a roppant világ embertömegei felett, míg kultúra és civilizáció dolgában azok felett mérhetetlen magasságban állott; de ma, amikor ez a különbség nincs meg, mely pedig egyetlen természetes, tehát tényleges alapja az uralomnak, ma, amikor az egykori színes vadak és a gyarmatokra deportált fegyencek, üldözött menekültek és nyomorult kivándorlók utódai éppen úgy rendelkeznek az európai műveltség fölényes eszközeivel, mint jómagunk: képtelenség, hogy nálunk sokkal nagyobb lélekszámú népeket uralom alatt tartsunk. Ez olyan törvény, mely ellen nincs felebbezés. A helyzet a világpolitika és világ gazdaság szempontjából Európára nézve csakugyan végérvényesen vigasztalan. Van azonban egy másik szempont is, melyről nézve ez a helyzet jelenti éppen Európa legmagasztosabb dicsőségét.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, szükséges szembenézni egy másik mai európai kétségbeeséssel, azzal, mely *Spengler* híres könyvében, az „*Untergang des Abendlandes*“-ben nyerte el klasszikus kifejezését. Ennek az elméletnek a veleje az, hogy a kultúrák olyanok, mint a természeti szervezetek: születnek, élnek, kifejti bennük magát sajátos, egyszeri lelkük, majd ez a lélek kiéli magát, megöregszik, megmerevedik, végül meghal és a kultúra megsemmisül. *Spengler* szerint az európai kultúra is elérkezett ehhez az utolsó stádiumhoz és halálra van ítélve. Ez a teória egyáltalában nem új, de *Spengler* új tárgyi és elméleti anyaggal frissítette fel és egy ragyogó elme szuggesztív erejével ruházta fel. A közhangulat is kedvezett népszerűvé válásának. A háború és a valóban ijesztő történeti fordulat által lesújtott korszellem alkalmas volt e

történelmi pesszimizmus befogadására. Azonban amennyire alapos okunk van Európa helyzetét *tisztán világpolitikai és világgazdasági szempontból* pesszimiztikusan ítélni meg, annyira alaptalan az európai kultúra hanyatlásától, halálától félni. Tíz év alatt a szellemtörténelmi és történetfilozófiai kritika Spengler sötét jóslatát alighanem végérvényesen megcáfolta, mint hibás alapokból kiinduló téves következtetést. Mi itt csak két ellenvetést fogunk kiemelni, melyek Spengler két alapfogalmát hivatottak kellő világitásba helyezni és a magunk vizsgálódása számára is pozitív eredményeket szolgáltatnak.

Először is, a kultúra nem valami egyszeri életet élő lény; a természeti organizmussal való egybevetése még hasonlatnak is rossz. A kultúra nem valahol az emberek felett, tőlük függetlenül lebegő misztikus hatalom, hanem maga az emberi szellem alkotása. Benne az emberi szellem igyekszik megvalósítani önmagát, azokat az értékeket, melyek tevékenységét vezetik, melyeket megvalósításra érdemesnek ítéel valamilyen, magában az emberi szellemenben élő, ösztönzés folytán. Így a kultúrán értjük egyfelől magát az emberi alkotó munkát, másfelől az objektív alkotásokat. Ezek az alkotások lehetnek cselekedetek, erkölcsi, vallási felfogás, állami, társadalmi berendezkedés, jogszabályok, tudományos és művészeti termékek, s mint alkotások részint az eleven szellemekben, a szokásokban, a hagyományban nyernek objektív létet, részint tárgyi formában rögzítettnek meg, könyvekben, képekben, faragott kövekben. És mindaddig, míg a hagyomány él, vagy míg ezek a materiális alkotások fizikailag el nem pusztulnak, addig tovább él elpusztíthatatlanul az a szellem, az a kultúra, mely őket létrehozta, mert mindaddig megvan a lehetősége, hogy ez a szellem eleven élet maradjon hatásában, melyet ezeken az objektumokon keresztül gyakorol az eleven szellemekre.

Ebből a belátásból következik a másik, mely aztán alaptalannak bizonyítja az európai kultúra halálától való félelmet. Ha ugyanis igaz az, hogy a különböző népek és korok kultúrái tovább élnek alkotásaikban és hatásukban, úgy hogy nem kultúrák haláláról, hanem kultúrák renaissance-áról beszél a történelem, akkor kérdéssé válik, hogy egyáltalában beszélhetünk-e európai kultúráról, mint olyan valamiről, mely egyszeri léttel bír, mely egyszerre határozott individualitással ugrott elő az idők méhéből és egyszer vissza is fog az enyészetbe süllyedni. Ha pedig nincs egy ilyen szinte természettudományos értelemben vett, határozott kezdettel bíró európai kultúra, akkor nem is várhatjuk annak halálát.

A tudományos kutatás ma már kiderítette, hogy autochton kultúra, legalább is magasabb színvonalon, nincs; a kultúrák hatások szintézisét jelentik. A keresztény román-germán kultúra is, melyet európai jelzővel szoktunk illetni, számtalan forrásból

patakozott össze. Közvetlen őse a római műveltség volt. Ám ezt az örökséget a mai európai népek, Ázsia és a Baltikum bevándoroltjai vették át akkor, a népvándorlás korában és színezték őshazájukból hozott elemekkel. A keresztyénség sémita származása megint külön hatást iktat be. De maga a római műveltség az ősi itáliai forrásokon kívül a görögtől származik, és pedig nem is a tiszta, klasszikus attikai szellemtől, hanem a hellénizmustól, amely ismét csak ötvözet Makedoniai Sándor birodalmának ázsiai és afrikai elemeiből, a klasszikus örökség mellett. De maga a klasszikussá vált elsősülött hellén kultúra is az ösztönzéseket, termékeny csirákat keletről, Egyiptomból, Babilonból, Perzsiából kapta s balkán-félszigeti új hazájában már egy kifejlett kultúrát talált a tengerpartokon és szigeteken, melyet még e keleti hatások előtt átvett. Viszont e keleti birodalmak kultúrái is messze forrásokra vezethetők vissza és a régészet egyre távolabbi és bonyolultabb kapcsolatokat derít fel napról-napra.

Ime, hát így állunk az úgynevezett európai kultúra eredetével és eredetiségével. Az természetesen más kérdés, hogy az átvett anyag sokszoros átalakuláson, asszimiláción megy végbe az új kezekben. De ha ezt a fejlődést halálnak bélyegezzük, akkor minden generáció egy-egy kultúra elpusztításával teszi nevezetessé magát. A lényeges az, hogy az egyszer létrehozott kultúrális kincsek el nem vesznek, hanem új és új renaissance-ok hajnalodnak rájuk, sőt egyenesen szakadatlanul eleven életet folytatnak, ha sokszor nem is látni eredetük bélyegét rajtuk. Amint ezt itt az úgynevezett európai kultúra esetében láttuk. Amióta pedig az idegen világrészek felfedezése és a velük való érintkezés folyik, állandó kölcsönhatás állapítható meg közöttük és közöttünk. Napjaink ezernyi adatát szolgáltatják ennek a folyamatnak. Szemünkkel láthatjuk, hogy az egymást ismerő, egymással érintkezésben álló művelődési körök egymásra szellemi hatást is gyakorolnak és gyakorlati példáit látjuk az elméleti megállapításnak, hogy éppen a kultúrák közti kapcsolatnak, hatásviszonynak következményeként kultúra nem igen semmisülhet meg; minden kultúra szelleme, eredményei tovább élnek nemcsak a saját körében, hanem kölcsönösen egymás területén is, egyik a másik alkatába kölcsönösen felszívottan, természetesen formájában elváltozva, de a nagyjában szülőjének nevezhető körben éppen úgy elváltozottan az idegen hatás alatt, mint az idegen körben az ottani bennszülött hatás alatt.

Ennek a példáját láthatjuk Európa kultúrtörténetében. A történeti Európa az addig ismert világ összes kultúrális eredményeit egyesítette a maga művelődésében, mióta pedig felfedezte és magával, valamint egymással kapcsolatba hozta az addig elszigetelten élő világrészeket, azt a fentebb vázolt módon kifejlődött, előállott kultúráját elterjesztette szerte a világon. Természetesen

a felfedezett világrészek helyi kulturái nem adták át helyüket az európai kultúrának mindenütt, csupán beolvastották a magukéba, de Európa szelleme sem maradt érintetlen, ő is szakadatlanul vette és veszi fel az idegen hatásokat és így gazdagodik.

Egyelőre messzemenő következtetéseket ne fűzzünk ehhez a kétségtelen történeti tényhez. Merész dolog volna arról beszélni, hogy a világrészek között máris meglévő és egyre könnyebbé és szorosabbá váló érintkezés, sőt kapcsolat egyszer oda fog vezetni, hogy megszületik a világ minden táján tökéletesen azonos, egységes szellemtől áthatott kultúra. Ennek a teljes integrálódásnak mindenkor útját fogja állani az egyes hagyományos kultúrkörök, fajok, népek sajátos karaktere, sajátos tradíciók és geográfiai viszonyok. Hiszen például az európai kultúra szelleme sem tökéletesen azonos Németországban, francia földön, vagy hazánkban. Ambár, mit tanulhattunk volna a történet jövőjére vonatkozólag abból az alig párezer évből, amelyet az emberiség eleddig átélt, és pedig oly primitív közlekedési viszonyok közepett, melyek alig tették lehetővé az érintkezést a népek között? Az ember nem változik, de az emberiség igen, ez a paradoxon a történetfilozófia legmélyebb belátása. Azonban bármily óvatosak is legyünk következtetések levonásában, talán megkockáztathatjuk annak a reménynek a kifejezését, hogy amint a mi különböző tájakról összeverődött népeiségű kontinensünkön bekövetkezett egy bizonyos kulturális integrálódás, s nagyjában homogén kultúra alakult ki a nemzeti műveltségek helyén, úgy világszerte be fog következni egy, a mai állapothoz képest óriási mértékűnek mondható integrálódás és egy az egész földre kiterjedő, nagyjában homogén kultúra, mely többé nem lesz sem európai, sem hindu, sem mohammedán, sem kínai vagy maláj, hanem az egyetemes emberiség kultúrája.

Am ha semmi egyéb sem történt volna, csak annyi, hogy a föld összes tájai és népei immár tudnak egymásról és érintkezésben állanak egymással, *Európa akkor is véghezvitte a legmagasabb teljesítményt, mely az emberiség életében szereplőnek valaha is megadatott és megadathat: megteremtette az egyetemes emberiséget.*

A tudománynak máig is vitás kérdése az emberiség származása és az a probléma, vajjon egy törzsből erednek-e az egyes népfajok, vagy eredetileg is külön képződmények-e. Ez az emberiség egysége kérdésének biológiai formája. Az is vitás, hogy az emberiség szervezett, államszerű egysége a népek sokszoros ellentétes érdekei mellett valaha megvalósítható lesz-e. De a lényeges nem is ez és nem is amaz. A lényeges az, hogy a jelek alapján bízhatunk az emberiség szellemi, kulturális egységének a megszületésében, illetve kiépülésében.

Erre az egyes tudományos feltevések már igen régen rá-

mutattak. Nekünk magyaroknak különös büszkeségünkre szolgálhat, hogy egy magyar gondolkodó volt egyike a legelsőeknek, akik tudományos felkészültséggel foglaltak állást az emberiség egységének lehetősége mellett. Éspedig abban az időben, mikor a természettudomány a legerősebben vitatta ennek a lehetetlenségét. Ez *Kerkapoly Károly* volt, ki ma már jobbára mint a kiegyezés utáni évtizedek nevezetes politikusa, pénzügyminisztere emlékezetes, vagy a pesti egyetem kiváló jogászprofesszora, közgazdaságtanára, pedig ő, a pápai kollégium egykori tanára első-sorban filozófus volt, éspedig legelső sorban történetfilozófus. 1860-ban tartott akadémiai székfoglaló-beszédében foglalkozott az emberiség egységének a kérdésével. Itt arra az eredményre jut, hogy az emberfajok természeti, biológiai különbsége valóban fennáll, de minthogy mindenikben egyazon emberi szellem él, igenis elképzelhető az emberiség szellemi egysége és ennek a eredményét feladnunk nem szabad.

Ugyanerre az eredményre jut több, mint fél évszázad múlva, de hasonlóan, bár más eredetű kedvezőtlen korviszonyok közepett *Wilhelm Windelband*, a modern történetfilozófia egyik alapvetője. 1916-ban tartja utolsó egyetemi előadásait „Geschichtsphilosophie“ címen, melyek befejezésében a halál akadályozta meg. És ő akkor, midőn a világ népei a legirtózatosabb háborújukat vívták egymás ellen, büszke nyugalommal állította, hogy ha sohasem is születik meg a népek örök békéje, ha hatalmi, gazdasági érdekeik kiegyenlítése sohasem következik be, mégis meg fog születni az emberiség kulturális egysége.

A történet eseményei e tanokat igazolták. Az emberiség szellemi, kulturális egysége igenis megszületett. Eddigél az egyes földrészeknek, kultúrköröknek saját partikuláris története volt, világtörténetről nem beszélhattünk. De ma már ugyanannak az egységes, egyetlen történetnek a szereplői valamennyien: az egyetemes emberiség történetének. Ma már az egyes népek a föld egész felületén kapcsolatba léptek egymással, bizonyos pontokon megértik egymást, bizonyos tekintetekben érzik a közösséget, a szolidaritás szükségét, a testvériséget is és a partikuláris, mondjuk, nagyjában autochton kultúrák felett kezdi kiterjeszteni égisztét az egyetemes emberi kultúra is. Az európai félsziget, Amerika és Ausztrália szülőttei, orosz, japán, kínai, hindu, néger és minden nációjú férfiak hordják kutatásaik, gondolkodásuk, alkotásaik eredményeit egy mindnyájunkra kiterjedő egyetemes kultúra gyarapítására. Természetesen ez az uniformizálódás a legkönnyebben és leggyorsabban a racionális síkon, a tudomány és technikai civilizáció terén megy végbe és sokan nem is hiszik, hogy a szellem mélyebb rétegeibe is lehatolna. Pedig az integrálódás jelei mutatkoznak irracionális, erkölcsi, érzelmi, világnézeti tekintetben is. Csak a keresztyénség terjedésére mutatok rá világ-

szerte. Emlékezzünk arra, hogy a kínai nacionalizmus vezére keresztyén hitre tért. Gondoljunk arra, hogy Törökországban megszűnt a hárem. Vegyük figyelembe azt a nyilatkozatot, melyet *Rabindranath Tagore*, a hindu szellem kifejezett reprezentánsa tesz a Keyserling által szerkesztett „Ehebuch“-ban: „Reánk nézve elkövetkezett az idő, amikor el kell kezdenünk a problémáinkat újra felállítani s gondolatainkat és következtetéseinket összegezgetetni az egész emberiség gondolataival.“ És azon a helyen, ahol ezt a kijelentést teszi, nem racionális elméletalkotásról van szó, hanem az erkölcsi világnézetéről. E példák szinte vég nélkül szaporíthatók.³

Az emberiség eme egysége pedig a történeti Európa műve. Hiszen lehet azt mondani, hogy véletlen, hogy éppen Európa teremtette meg felfedezéseivel és gyarmatosításaival. De a véletleneknek is megvan a maguk oka, mely megmagyarázza, hogy miért éppen az a véletlen következett be, nem másik. Az európai kultúra öröklött elemeiben bizonyára ösztönző erők szunnyadtak. De miért nem azok a népek teljesítették ezt a világtörténeti szerepet, amelyek az átöröklött elemeket létrehozták? Az európai népek karakterében kell lenni annak az erőnek, mely erre a teljesítményre képessé tette őket. A nyomozás igen messze vezetne. A kérdés mélyen nyúlik a biológiába is és a felelet megközelítése csak akkor lesz remélhető, ha valamennyire is tisztázódik az emberben megkülönböztethető fiziológiai, lelki és szellemi funkciók pontos viszonya. Emellett természetesen számba kell venni az európai népektől függetlenül alakult történeteit az egyes kultúrköröknek, mely történetek a megfelelő világtörténeti viszonyok előállásában szerepet játszottak. De bármi lesz az eredmény részleteiben, végső summája csakis az lehet, hogy ez a teljesítmény annak a hódító, kalandvágyó, de emellett a felfedezés önzetlen lázától és a vallásos misszió ösztökélésétől hajtott nyughatatlan szellemnek a műve, mely az európai gályákat a messzi tengerekre üzte. A vállalkozás bátorsága ez. És még valami. Bármint vélekedhetünk az európai gyarmatosítás indítékairól, céljairól és módszereiről, — az önzés, haszonlesés és kegyetlenség és aljasság sötét szálai keverednek itt a nemes idealizmus hősiességének ragyogásával, — de az bizonyos, hogy *egyegyedül az európai szellemben élt az egyetemesség gondolata*, továbbá ennek az eszmének szolgálatára elhivatottság öntudata és annak a hősiességnek és kitartásnak az elpusztíthatatlan ereje, mellyel eszményeit mindenkor szolgálta. Ez a hősiesség és kitartás más, mint a többi népeknél fellelhető áldozatkész fanatizmus. Az európai hősiesség és kitartás hajtóereje az a

³ Két igen érdekes és nagy súllyal bizonyító adatot mutatok be „A nyugati szellem Keleten“ cím alatt a Protestáns Szemle ezévi februári számában 97. sk. ll.

büszke öntudat volt, hogy egyesegyedül ő képes és így méltó is rá szellemi fölényénél és eszményei méltóságánál fogva, mely erősebbé teszi őt mind a természetnél, mind a többi népek szellemiségénél, — hogy úrrá legyen a világ felett. Vakon hitt benne, hogy az ő szelleme az, melynek az egyetemes emberiség szellemévé kell válnia. A török és a mongol is leigázott népeket és adót szedett tőlük a materialékból. De a szellem meghódítására egyedül Európa törekedett. Ez az európai imperiálizmus: az európaizálás. És az európai imperiálizmus nélkül az emberiség egysége aligha valósult volna meg. Mert ezt az imperiálizmust minden silányabb anyagú indulat mellett a szellem végső misztikus mélységeiben a *küldetés* hite és ereje hajtotta.

Ezzel a keresztyénség világtörténeti szerepének méltatásához közelítettünk. A keresztyén gondolat ama küldetés örökségéhez kapcsolódik, hogy „elmenvén tanításokat minden népeket . . .“ A keresztyén gondolat lényege az *egyetemesség eszméje*. Az a meggyőződés, hogy minden emberfia egyazon Atyának a gyermeke, testvérek és valamennyihez el kell juttatni az isteni kinyilatkoztatást. A keresztyén európai kultúra szellemének a központi ideája ez. Ez tette alkalmassá annak a szerepnek a betöltésére, melyre elhivatott. Tette pedig annál inkább, mert ennek az univerzalizmusnak sajátos vonása egy bizonyos individualitás. Az egyéni megbecsülése és szabadsága fejeződik ebben ki. Ha valamennyien az Isten gyermekei vagyunk, akkor testvérek és egyenlők vagyunk és akkor valamennyiünknek megvan a joga ahhoz, hogy a bennünk rejlő isteni lényeket a magunk sajátos módján fejtsük ki. Ez a mindent alkotó istenség minden alkotásának tisztelete.

Ezek az eszmék természetesen nem ragyogtak mindig öntudatos tisztaságban és sok vétség is esett ellenük. De titkon mindig éltek, mint egy rejtett mágneses pólus irányítottak és ez tette alkalmassá Európát arra, hogy megvalósítsa az egyetemes emberiség eszméjét. Mert ez a keresztyén európai szellem képes minden részlegest mint a nagy egész gazdagságában foglaltatott részt tekinteni és megbecsülni, ha nem az egész ellenére való. Ezért ment ő utána az egész minden részletének, hogy egybefűzze a szerte heverő tagokat és ezért lehet tagja bárki ennek az emberiség táguló európai közösségnek, mert nem szükség egyéni mivoltáról lemondania, sőt azt egyetemes érvényűvé fokozhatja.

Emberiséggé táguló európai közösség . . . Igen, most már a végén ne habozzunk megállapítani a nyilvánvaló ténytet, hogy az az egyetemes emberi kultúra legmélyebb lényege szerint *mégis európai kultúra*. Az egyetemesség és szabadság európai eszméje lesz a leglelkese annak is, azok az eszmények, melyek őt magát is életre hívták.

Ez volt Európa szerepe az emberiség történetében. És ha

majd Ázsia e csekély félszigetének politikai és gazdasági befolyása alászáll is egészen területe és népessége nagyságának megfelelő szintre, a földrész szülőtte nyugodt öntudattal tekinthet körül a föld kerekén: ha nem leng is sehol sem európai lobogó többé, az a lobogó egykor ott lengett és mindenütt ott fogja látni az európai kéz nyomát. Ezt a büszke öntudatot pedig sem az elszakadt gyermek, Amerika, nem veheti el, sem az őshaza, Ázsia partjain nem omolhat össze.

Joó Tibor

Kisértő árnyak

*És jönnek olykor az árnyak, az árnyak...
Hány ismerős, hány jóbarát.
Óh valaha — élni, csak élni vágytak
S mind maga ölte meg magát.*

*És homlokomat meg-megsimogatja
Egy-egy árnykéz, oly enyhe, hús...
„Az élet poklot perzsel agyadba...
Meddig tűröd? Mivégre tűrsz?“*

*S borzongva egy-egy hús árnykezet érzek
Sebektől izzó szívemen:
„Lásd, lásd, — a mienken is ily sebek égtek...
Soká már nem bírod te sem.“*

*S a hívás, mely a síri nyugalmat ígéri,
Engem mégis hiába kísért...
Meghalni is csak úgy üdv, ahogy élni:
Nem magunkért, csak másokért.*

Telekes Béla

Évforduló

A Szent-János felé vezető úton telt szívből csorduló dudorászással lovagolt a palánki kapitány, Bakics Péter, egy kísérő legénnyel.

A koratavaszi friss szellő pajkos kezekkel csapkodta arcát, lengette süvegtollát és kavarta körülötte az út porát. A fákon, bokrokon már gazdag lombkoronák zöldeltek, a földet is kiverte mindenütt a fű. Tavaszban futott az idő kereke. Hajszálnyira pontosan: a bolondos április hónapban. A ragyogó verőfény hirtelen beborult és szemerkélni kezdett az eső. Megázott a föld, hogy a ló lábai nem homokot, hanem sarat vertek. De félóra után ismét kékre tisztult a mennybolt és napfény ragyogott. A sár is hamarosan visszavedlett homokká.

— Derűre ború, — mondta Bakics s arra emlékezve, akihez siet, az adakozás jóérzésével gondolta: — viszem a derűt, az ő borújára.

Révai Ferencékhez ment a szent-jánosi várba, azaz hogy Révayné Forgách Zsuzsannához. Erdélyt, töröklakta Duna—Tisza közét, Dunántúlt, Felvidéket, de talán az egész világot beleértve nem volt annál a fiatalasszonynál szárandóbb teremtes a földön. Amily sugárzó szép, víg és eszes, olyan idéltlen és mogorva az ura. Féltekeny szemmel őrizték minden lépését és hat éves házassága alatt több ütleget kapott, mint kedveskedő szót. Bakics e bolond férjnek unokatestvére volt s mint korán árvaságra jutott gyerek, ott nevelkedett nagynénjénél — Ferenc anyjánál — Szklabinynán. Esztendőket töltött Ferencel. De úgy forgott az élete kereke, hogy a fiatalasszonyt csak ezelőtt négy esztendővel ismerte meg. E négy év alatt azonban annyit volt a közelében, hogy kipótolta a késői találkozást. Többféle szál húzta feléje. Sógorságban voltak. A lovagi szíve is vezette hozzá, menteni a verekedő férj durvaságaitól. A négy esztendő alatt számtalanszor védte meg Révaynéét és tanította becsületre a férjet. Most is azért sietett Szent-Jánosra, hogy megnézzze, hogyan túri keresztjét a szegény mártir-asszony és hogy néhány nyugodalmas, jó napot szerezzen neki.

Mostani látogatásának az eddigiéknél még eggyel több célja volt. Holnapi napon, április 25-én tartja a szomorú Révayné házassági évfordulóját. Ezt a napot akarta Bakics könnytelenül, víggá tenni. Nem nagyon mert a szívébe nézni, mert ott igen mély, bensőséges érzések kezdtek sarjadni. Sőt azon igyekezett, hogy istenes, kegyes gondolatokkal övezze magát. Egyre azt hajtogatta, hogy felebaráti kötelessége a védtelen, gyöngye asszonyt védeni. Sikerült is olyan hangulatot idézni a lelkében, mint valami Rómába igyekvő zarándoknak. A jókedvű dudorászása is átváltozott. A Morva folyó hús habjaiban megfürdött szellő a

„Boldogasszony Anyánk, régi nagy patrónánk“ ájtatos éneket kapta el ajkairól és lengette a pozsonyi lankás csöndjében.

Szent-János közelében a szent énekek is elapadtak ajkáról, mikor meglátta a Révay-kastélyt. A hámlófalú toronyról fakó zászló lengett, az esőbefolyta falak közelében fenyves zöld színfoltja viritott. Színes felhők szálltak a vár fölött s a rosszul csukódó ablaktáblák résein, mint arany sáv fénylett a szobákban égő gyertyák világossága. Ugyan mire világítanak bent?

Gondolatokba merülten vágatott a pirosfényű alkonyban.

Az udvarba érve néma csönd fogadta. Teremtett ember nem mutatkozott sehol. Mintha elköltöztek volna a várból. Leugrott a lóról s a kísérő legénynek dobva a kantárt, felsietett a házba vezető lépcsőn. Nagy csettenéssel nyílt keze alatt az ajtó. Rosszat sejtve rohant bent a lépcsőkön, ámbitusokon át. De bármerre járt, minden üres volt. Messziről, falakon, ajtókon átszűrődve zaj neszezett.

A hang irányába futott. Amint közeledett feléje, már kivette azt is, hogy ketten kiáltoznak. Az egyik hang kérő, asszonyi sikongás, a másik dühös férfifiordítózás. Puffogás, zuhanás, székdobálás is hangzott a kiáltozás mellett.

Már tudta, mi történik.

Rohanva rohant a jól ismert ámbitusokon, lépcsőkön, apró zugokon keresztül. S hogy a zaj közelébe, az ebédlőház előtti ámbitusra ért, tömve találta azt. Inasok, a fekete Rajkovits Tamás és a busafejú Mártonnal élükön a Révayné kedves szolgálólányai: Bora, Anicska, Plati Katuska és a még gyermek Margitka. Mindegyik vörösre sírt szemmel, ijedten, kéztördelve. Aztán a nyakigláb kályhafűtő Slezák Vavra, Lábenszky Gáspár, a pocakos szakács, mellette a sütőné, a lovász. És még egy seregen. Mindmegannyi tanácstalanul tipródik, szörnyűködik, de bemenni egyik sem mer. Bakics tekintete végigsuhant az ismerős és ismeretlen arcokon, de senkitől nem kérdezett semmit. Egyenesen az ajtónak esett. Mint a tüzet kiáltó dobbant a szobába. A gyertyafényes és árnyékos szobában a feldöntött székeken, az összedobált terítékű asztalon túl, a földön hanyatfekve hörgött Révayné. A fűzöldszínű atlaszszoknyája összegyűrve, az ingvalla rongyosra tépve, a haja bontott, kuszált. Az ura rajta térdelt, előre hullt, csapzott haja arcába lógott, két keze a felesége torkát szorongatta s mint dühödtt eszelős, egyre azt hajtogatta:

— Nem teszed velem? Nem?! Hát kívül tennéd?!

Bakics melléjük ugrott. Megkapta Révayt, felrántotta, meg-
rázta s úgy lökte el, hogy a szobaszegletig bukdácsolt s ott neki-
esett a falnak. Aztán lehajolt és gyöngéden felemelte a meggyötört asszonyt. Úgy félkarral egy kicsit magához is fogta.

— No édes... — mondta neki álomhalkan.

Zsuzsánna könnyes arcát a Bakics prémes mentéjére haj-

totta. Az ijedtségtől, kínzástól félholt volt, de azért hálálkodott.

— Az Isten küldte kegyelmedet! — Meggyötört, könnyes, dúlt arca, az előbb még sikongó, de most megsöndesedett ajka fájdalmas, édes mosolyt sugárzott az aggodalmas arcú Bakics felé.

Révay gyilkos pillantással rivallt rá.

— Ne búgj más férfikeblen!

Bakics egy közeli székre ültette az asszonyt, aztán Révayhoz fordult.

— Nyughasson tekegyelmed, mert én is tudok úgy verekedni, mint ahogyan kegyelmedet láttam az elébb. De annyit mondok, ha egyszer az én kezem kerül a kegyelmed torkára, nem lesz, ki elhúzza onnan. Hogy pedig kegyelmed többet ilyen el nem követhet, arra igaz hitemre esküszöm. Még ma viszem ökegyelmét innen!

— Viszed? — ámult, gúnyolódott Révay. — Hová?

— Igenis, viszem! Nagyszombatba vagy Pozsonyba. Valamelyik zárdába és megindítjuk ellened a válópert. Betelt a pohár.

Révaynak leesett az álla. Ily beszédet nem várt.

— Nocsak! — hebegte ijedten.

Révayné, mint a lefejezés elől megmentett, nagyot, felszabadulót sóhajtott.

Bakics meg tovább beszélt:

— Isten, ember feloldja a veled való kötelektől. Törvény van arra, hogy oly bánásmód mellett nem kényszeríthető a veled élésre. — Odahajolt Rávaynéhoz: — Menjen a szobájába kegyelmed és készülődjön. Este van, az igaz, de egész a hold. Látunk az úton. Nem hagyom itt kínzani tovább.

Amikor azonban Rávayné menni készült, eléje állt.

— Egy percet várjon kegyelmed!

Kiment, de az ajtót nem csukta be maga mögött. Kint még ott állt mindenki, mint érkeztek. Rájuk parancsolt:

— Menjete a dolgozókra! — a szolgálólányokat azonban visszatartotta: — Anicska, Bora, ti jertek be!

Az ijedt képű, bátortalanul lépegető lányokat a válluknál fogva noszogatta Rávaynéig.

— Vezessétek a szobájába ökegyelmét és készítsétek útra!

S mikor kimentek, magasból csattogó hangon hurulgatta Révayt.

— Mint a barom tekegyelmed! Évforduló ünnepre sietek ide, aztán mulatás, öröm helyett hóhérolásra érkezem.

— Te sem tettél vón másképp vele! — mondta sötét tekintettel Révay.

Bakics megtorpant a dühös alá-feljárásban. Töréles tekintettel mérte végig Révayt.

— Én?! Még egy újjal sem ütnék asszonyt!

— Tán elevenen megnyúzná, ha olyan lenne, mint Zsuzska.

— Mit akar rákenni kegyelmed? Úgyes, csinos, rendes, szép, fiatal, eszes, engedelmes.

Révay tiltakozva hadonászott.

— Talán én ismerem jobban! — mondta megfellebbezhetetlen állítással. — Vad, mint a hámba nem tört csikó.

— Szelidítetted vón!

— Nem lehetett. Akaratos, makacs, ellenszegülő. Jó szóval semmire nem megyek nála. Hiába szólok hozzá: „Édes lányom! Édes Zsuzskám!” Simogató kezem ellöki, ölelésem elől megfut. — Kilendült a rendes hangból, éktelen haraggal csapkodta az asztalt. — Hát bolond vagyok én?! Hát mi vagyok én?! Azért vettem házastársul, hogy csak ránézzenek? Tán pápista oltárkép, hogy nem illethetem? Mi?! Nohát! Verem én! Egyszer agyonverem én! Tüstént megyek is utána.

Felkelt és lendült az ajtó felé.

Bakicsot e fenyegetés kihozta sodrából. Felugrott. Arcát elfutotta a vér. Szeme szikrázott. Csuklón kapta Révayt.

— Én verlek téged agyon, de nyomban. Te kötzönivaló bolond. Te megvadult bika! Nem is egy jogon állok eléd. Anyád után Bakics-vér vagy te is. Együtt nevelődtünk. Korosabb is vagyok. Becsületes vitéznek is tartom magam, kinek tisztsége védeni a gyengébbet, az asszonyt! — Szinte megnőtt amúgy is szálás, vállas alakja. — Meg ne üsd még egyszer őkegyelmét, mert kirázom belőle a lelket!

S mintha máris azt akarná, vállon ragadta Révayt és erős markával úgy megropogtatta karjait, vállait, hogy Révay elszintelenedve rogyott egy székre.

Még emlékezetében élt a Szklabinyán együtt töltött gyermekkoruk. Péter jó pajtás volt, de haragjában tanácsosabb volt nem összeakaszkodni vele. „Vadrác“, ahogyan Forgách Mária, a Révay sógornője nevezte. Okosabb nem firtatni, ki erősebb nála. Ravaszul meghátrált előle. Sunyi, rossz pillantással méregette a dühösen járkáló Bakicsot.

Közben kint lótás-futás verte fel a házat. Az udvaron az utazószekérrel bajlódtak, lovakat szerszámoztak. Az ámbitusokon lobogó gyertyával kezükben, kopogó lépésekkel szaladtak a készülődők. Hol ebbe, hol abba a szobába nyitottak be valamiért.

Ennyi zajra már elhagyta a türelem Révayt. Sőt a ravaszság is. Felugrott. Elszántan kiáltá:

— Szarvat adtál az asszonymak. Lám, készülődik. Pedig ily szégyent nem hagyok magammal tenni. Nem engedem el! — s az ajtó felé indult.

Bakics útját állta.

— Nem gyilkolod szegényt! Viszem! — makacskodott.

— Megölöm inkább! S megöllek, s magam is megölöm, de nem mentek!

— Majd elválík! — mondta époly elszántan Bakics.

Révay látva, hogy erőszakkal nem győzhet, ismét ravaszkodott. Könyörgésre fogta a dolgot. Igért mindent, csak mégegyszer hajtson a szavára. Egy ujjal nem nyúl Zsuzskához. Ha pedig mégis megtenné, akkor abban az órában elmehet az asszony. De egyszer még próbálja meg vele az életet. Beleőrül, oly igen szereti. Túl nem éli, ha elveszti.

Bakicsot megkapta az ígéret. Ha Révay írásba adja az ígéretét és a válásba való beleegyezését, akkor jobban járnak, mint az erőszakos itthagással. Tán nem is tudja, mit ígér az írással. Megkérdé:

— Igaz lelkedre mondd?

— Igaz lelkiemre! — kapott az egyezkedési lehetőségen Révay. A lehetetlent is ígérte volna, csakhogy elérje, hogy Bakics lefújja az indulást. — Itt írom meg nyomban, hogy lássad jószándékomat!

S rögtön kiálta az egyik inasnak és kalamárist, tollat, papírt hozatott és íráshoz fogott.

Bakics a kályhaszögletből nézte az asztal fölé görnyedt rokonát. Keszeg alakja, sovány arca, a papíron szántó eres, csontos keze azt mutatták, hogy nem jó egészségű. Tán rövidesen elveszi az Isten és szabad lesz a szegény asszony? Ez simább menekülés lenne. Nem kerülnének a világ szájára. Ha pedig nem így történik, akkor is fordul a kocka, mert bizonyos, hogy nem állja meg verekedés nélkül. Akkor pedig saját beleegyezése alapján mehet tőle az asszony. Míg így okoskodott magában, Révay elkészült az írással. Eltolta maga elől a lapokat és hátraszólt Bakicsnak:

— Megvan. Olvassad!

Bakics felvette a levelet. Tekintete kíváncsian, gyorsan járt a sűrű sorokon. Révay úgy megírt mindent, ahogyan már nem is várta.

„Én Révay Ferenc, vallom, ez levelemnek rendében, mint Istenünk — ez világi emberek előtt és az atyámfia: Bakics Péter előtt, hogy az én feleségemet, Forgách Zsuzsánnát házasságunktól fogvást, kinek április havának 25-ik napján hét esztendeje elmúlt, mindjárt elhálásunk után két héttel sok száma nélkül való, sőt vétke és büne semmire nem lévén, mód és ok nélkül való veréseimmel, taglalásommal és tiprásommal, kik miatt néha orcája dagadván, megkékölt, meg orra vére, nem különben, mintha csapon vették volna, szörnyű ütéseim miatt ment, korbacsal azonképen megvervén úgyannyira, hogy sok nap két helyeket láttak rajta.“

Ezután dátumok, helyek, egyes külön esetek leírása következett két egész oldalon át. Majd az, amit Bakics legfőképpen akart.

„Ha pediglen (kitől immár az élő Isten az ő szent fiának érdemeiért megoltalmazzon) valamikor legkisebb dologban vétenék, tehát kötelezem ezen levelemben hitemet, tisztességemet, hogy soha, míhelyen egyszer vétek, se könyörgésemre, se semmimű atyámfia mellettem való törekedéseire meg ne engedje, sőt szabad legyen minden okvetlenül és késedelem nélkül az elmúlt dolgokat is s leveletem atyámfiai előtt nagy gyalázzattal mindeket szememre téríteni és tőlem minden törvény nélkül elválni.“

Néhány ájtatos sor után a dátum és aláírás következett:

„Datum Szent-János, 25 Április, anno domini 1605. Idem qui supra Franciscus de Réva manupropria.“

— No?! — türelmetlenkedett Révay az olvasó Bakics mellett.

— Jól van — mondta az szükszavúán és zsebetette az írást.

Közben Révayné elkészült és lement az ebédlőterembe. Szolgálólányai teljes számban vele voltak. Útrakészen volt tetőtől-talpig. Gránátszínű tafotaruhában. A haján recefátyolos aranyos koronka. A vállain cobolyprémmel szegett, földigérő hajsza köpeny. Akár ünnepélyre mehetett volna.

Mikor megtudta, hogy nem mehet, hogy a két férfi másképp egyezkedett, sírva jajveszékelt. Csak akkor csöndesedett meg, amikor Bakics kezébe adta az írást. Éles eszével hamar felfogta, mit jelent ez számára. Ő is a világ szájára gondolt és nagy okosan beleegyezett.

Ha nem is jókedvvel, de megnyugodva ültek később az estebédhez. Az írás, mint valami menlevél, nyugtatta, bátorította őket. Egyiket a maradás, a másik kettőt a szabadulás lehetősége vigasztalta. De mosoly csak nem akart feltűnni a Révayné fiatal arcán. Mereven ült és csak akkor lágyult meg a tekintete, ha a Bakics fekete szemével akadt össze. Fojtó hangulata volt az évfordulói lakomának. Révay sűrűn hajtogatta a serleget s mire vége felé jártak a vacsorának, oly italos volt, hogy alig forgott a nyelve. Igyekezett az engesztelőt játszani. Bárgyún mosolygott, simogatta a felesége kezét s akadozva motyogta:

— Jó vagy te, Zsuzska! Szép is vagy. Nem bántlak ezentúl. Megigérttem Péter őkegyelmének. Írásba is adtam. I-rás-ba!

Mindig nehezebben beszélt. Nagyokat pislogott, lógatta a fejét. A kezébe vett serleget feldöntötte, ha meg az ajkáig emelte, ruháját a borral végig lötyögtette. A kabátujjával káromkodva törölgette a kabát elejére folyt bort. Mindegyre parancsolt az inasoknak. Már egészen eláztatta magát és körülötte az asztalt. Révayné a szeggyentől biborpiros arccal ült.

— Ily disznóval kell éljek, — rebegte halkán Bakics felé, — bár meghalnék inkább!

A szolgálólányok Révayné mellől dühös pillantással méregettek urukat. Az inasok hol vigyorogva, hol ijedten forgolódtak

körülötte. Végre Bakics betelt az éktelen részegség látásával, felnyalábolta Révayt és kivitte. Az már inkább aludt, mint ébren volt, hagyta, hogy vonják, tolják, vigyék.

Mikor Bakics visszament az ebédlőterembe, Révayné még mindig az asztal mellett ült. Szolgálólányai azonban ott kuporogtak a kályha körül. Bakics visszatelepedett a helyére s úgy, egymással szembe, virrasztottak.

Előttük a sokkarú, nehéz ezüst gyertyatartókban sercegve égtek a lobogó lángú gyertyák. A tálak, serlegek sugarakat vetve ragyogtak a fényben. S ragyogott Révayné gránátszínű ruhája és gyűrűinek, karszorítóinak drágakövei. Kedves arcán át-átfutott egy szívig érő mosoly. Sokat sírt ajka tiltott vágtyól reszketve virult Bakics felé. Az szótlánul ült. Néha felhajtott egy teletöltött serleget. De szemük, ajkuk minden szónál beszédesebben mondta, mi van a szívükben. Így, a szótlanság mélységes csöndjében jegyződtek el egymással. Mindketten tudták már ezen az éjszaka, hogy elérkezik egy nap, amelyen a férji írás nélkül is együtt fognak futni a boldogság felé...

Az éber szemmel figyelő lányok egész éjszaka egymástól távol — közöttük a hosszú, terített asztal — látták őket ülni. A gondolataikat nem láthatták. Azokban pedig a Révayné szép feje odahajolt Bakics Péter szíve fölé és egymást kívánó ajkuk összeforrt.

Somfay Margit

Estefelé...

*Estefelé a nagycsontú fáradt lovakkal
magam is leereszkedem a fensik mezejéről
s a tenger lágy öle hintázza testemet.
Lovaim fáradtan, mozdulatlan állnak az árban,
én pedig nekivetem magam a határtalan árnak,
messzenézek, oda, hol fényesen, mint színarany tányér
csillámlott a tenger, elsimult a hullámok fodra;
arrafelé egy nagyárbocú hajó tűnt el a láthatáron
s szívemen egyszerre nyílt át a boldogság s a bánat.
A lovak mélán állnak térdig a vízben, s ki tudja, miért?
hirtelen mérhetetlennek, lebíratatlannak látom
az egész életet, amint lehajol a halk
víz színére a pompázatos tükröző napkorong.*

(Dieppe-Neuville)

Marczonnay Tibor

Doumergue Pál

(ADALÉK A MODERN KERESZTYÉN AKCIÓ TÖRTÉNETÉHEZ)

Ezt a nevet a francianyelvű protestantizmus kebelében s hovatovább annak határain túl is ép oly sűrűn lehetett hallani ennek a száznak az eleje óta mindig és mindenütt, amikor és ahol csak keresztyén irodalomról és sajtóról, keresztyén szociális és nemzetközi akcióról volt szó — mint amilyen sűrűn találkozhatik ugyanez idő óta minden Kálvin-kutató a másik Doumergue-nek, Emilnek a nevével. Ez az utóbbi, Pálnak másfél évtizeddel idősebb testvérbátyja, e sorok írásakor (1932. január elején), közel 90 év megáldott terhével a válán, még itt alant dicséri az Urat, többek között a hitvédő irodalom fegyvereinek fiatalos erejű forgatásával is — Pálnak ellenben már, alighogy az első bibliai korhatárt átlépte (1859—1930), kiesett kezéből a toll. Mélyen megható, szinte jelképes jelentőségű halála volt: legnagyobb szerkesztése közben dobbant utolsót fáradt, de törhetetlen szíve. Legelső sorban ez a Foi et Vie az oka annak, hogy nevét itt is följegyezzük. Ezt a kéthetenként, utóbb havonként megjelenő folyóiratot nem sokkal azután alapította, amikor a múlt század végén hosszabb vidéki lelkipásztorkodás után Párisba került s a fővárosban és környékén szétszórt protestánsok evangelizálásával és gyülekezteté szervezésével kezdett foglalkozni. E közben ébredt rá nagy életföladatára: a művelt protestáns és nem protestáns francia társadalmat nyerni meg a tiszta Evangéliumnak és — ami ezzel egyet jelent — ennek az Evangéliumnak vonni a sugárkörébe tudományt, szépirodalmat, világnézeti munkát és harcot. Ennek a föladatnak szolgálataira alapította revue-jét, az addig ismeretlennevű, igénytelen föllépésű külvárosi református lelkipásztor, aki ezzel az akkori Párisban és Franciaországban — a „szabadgondolat“ virágkorának vége felé — alig elképzelhető nehézségű vállalkozásba fogott. Bámulatosan finom érzéke az intelligens rétegek irodalmi és lelki szükségletei iránt, rendkívül eleven megfigyelőképességtől folyton tágitott világnézeti és közéleti látóköre s a munkatársak toborzásában kifejtett szerencsés tapintata és szeretetreméltó szívóssága rövid idő alatt olyan sikereket szerzett folyóiratának, amilyenekkel addig egyáltalán nem dicsekedhetett francia protestáns folyóirat, sőt még másnyelvű is alig. Az olvasók megérezték, hogy itt valóban „foi et vie“: hit és élet, a hit életelevensége és életformáló ereje szól hozzánk és észrevettük, hogy az Evangélium és a Krisztus teljessége nemcsak a római katolicizmusmal nem azonos, de nem azonos azokkal a régi, tisztes protestáns egyházi, hitvallási, bibliai formákkal, sablonokkal és szólamokkal sem, amelyeket — mert életmagvuk rég kipergett — már azok is halálosan megúntak, akik kegyeletből úgy-ahogy még ragaszkod-

tak hozzájuk. Doumergue Pál, a református keresztyénség keblén nőtt fel s keresztyéni személyiségének alapvonásaiban az első beletekintésnél azonnal megismerszik a kálvini hugenotta-örökség, de életmunkájával nem a kálvinizmus történeti és eszmei igazainak föltárását és védelmezését választotta, mint nagy testvérbátyja, hanem — szintén a kálvinizmus egyetemes kitekintése és gyakorlati példaadása alapján — a felekezeti fölötti evangéliumhirdetést, a keresztyén gondolat és a keresztyén tett missziójával való bizonyágtételt minden hitvallási korláton túl. Hogy ez a részéről mennyire nem jelentette a pozitív hitvallási alaphoz való személyes hűtlenséget, amellet legcsattanósabban testvérbátyja, a százszázalékos kálvinista Emil tett bizonyágot, amidőn leghűségesebb munkatársává szegődött öccse revue-jének, ahol hónapról-hónapra együtt lehetett olvasni nevét és cikkeit más felekezeti és teológiájú protestáns vagy nem is protestáns írókéval. Tudta nagyon jól, hogy a formákban annyira nem „kálvinista“ öccse ép oly hű szolgálja a lényegben Urának, mint maga Kálvin János, és munkásságának alapmotívuma is ugyanaz, ami a genfi prédikátoré: „Még a kutya is legalább ugat, amikor megtámadják a gazdáját — hát én ne álljak ki az én megbántott Uram mellett?“ Ez a szent, elszánt engedelmissége vakmerőnél vakmerőbb lépésekre képesítette a lelkipásztor-szerkesztőt. Megszervezi a Foi et Vie nagyértékű előadásorozatait, amelyeken a legjobb hazai és külföldi protestáns erők mellett egy Bergsont, egy Boutroux-t egy Poincaré Henriket is megszólaltat, a vesztét érző „szabadgondolat“ és az újjászületés küszöbén álló romanizmus ádáz dulakodásai közben az Evangélium örök igazságairól, az isteni Szellem föntségéről és szabadságáról tétetve valamennyivel százféle változatú, de egyformán lenyűgöző erejű, mélységesen őszinte tanúságot. Majd, amikor egyre kényszerítőbb erővel föltornyosul előtte az az igazság, hogy az Evangélium melletti legsúlyosabb és leggyőzelmesebb tanúságtételek mégsem a gondolat, a világnézet, hanem a tett, az akció sikhájában keresendők: logikusan tovább merészkedik s megalapít egy minden felekezeti korlától mentes, nem is kimondottan keresztyén, de az Evangélium gyakorlatiágával teljesen átítatott szociális szolgálatot — amelynek központjában az anya- és csecsemőgondozás és védelem, meg a lakásnyomorúság és a munkanélküliség ellen való küzdelem áll — és csakhamar főiskolai színvonalú munkásképző tanfolyamot is (École de Service Social) állít föl ez akció mellé. Mindezzel csak a legfőbb ágait ismertették pihenést nem ismerő, sokoldalú, később nemzetközivé terjedt tevékenységének, amelyben mindent összefoglaló jel- és parancsszava ez volt: Servir — szolgálni! Ezt a címet adta hatyúdának, a kevéssel halála előtt megjelent, utánozhatatlanul egyéni stílusú és elgondolású könyvének is, amelyben közfeltűnést keltve, sok ellenmondást, de még több helyeslést kiváltva, azt az alaptételét igyekszik a legkülönbözőbb oldalokról újra meg újra megvilágítani, hogy a

keresztyénség egész életének — a történelmi egyházakénak legelső-sorban — sürgősen át kell szerveződnie minden más, eddig fontosnak tartott cél radikális félretolásával, a testvéri, bizonyágtévő szolgálatra. Keresztyénnek lenni annyi, mint Jézus Krisztus nevében és erejében Isten dicsőségére szolgálni a felebarátot, a testvért. Ahol a keresztyénségnek ez a lényege elhomályosul vagy épp elhal, ott a zörgő héjakkal nem érdemes tovább babrálni és — a történelmi jelszavakból és tekintélyi pózokból végképpen kiábrándult emberiség nem is fog már soká babrálni.

Ezt hirdette életével és halálával Doumergue Pál, a modern keresztyén sajtó egyik legnagyobb munkása. Illő, hogy legalább e pár sorral a magyar protestantizmus is áldozzon emlékének. Protestáns Szemléneknek a Ravasz László kolozsvári szerkesztésével megkezdődött új korszaka, különösen pedig a legújabb, sok tekintetben a *Foi et Vie* nagy célkitűzéseire emlékeztető szerencsés elgondolások alapján alakult ki. Mi nem visszük és nem vihetjük — az eltérő történeti helyzet és erőviszonyok miatt — a felekezeti fölöttiséget oly messzire, amint vitte és viszi a *Foi et Vie*; de ahhoz mi is rendületlenül ragaszkodunk, hogy a protestáns sajtó legmagasabbrendű szolgálata nem az, amikor feleketi ügyet védelmez, hanem az, amikor — az irodalmi hatás minden értékes módján és eszközével — világnézetet sugároz széjjel. S aztán jegyezzük fel még, hogy a francia nyelvterületen a *Foi et Vie* volt az egyik legelső számottevő sajtószerv, amely Trianon után, ha érthető tartózkodással is, de félre nem érthető becstelenséggel szót emelt legalább az utódállamok magyar protestáns kisebbségei mellett — s ez annál súlyosabb szó volt, mert a világháború alatt a *Foi et Vie* is korlátlanul szolgálatába állott a német- és „osztrák-magyar“-ellenes irodalmi és „világnézeti“ propagandának, amit bűnül felrónunk nagy kár volna, annál inkább, mert hamar jóvátette.

Doumergue Pálra sokban emlékeztet a mi felejthetetlen Megyer-csy Bélánk. Kistermetű, zömök, villogószemű, korán öszült ember volt mindakettő, kiemelkedő írói tudományos vagy szónoki talentumok nélkül, de hihetetlenül biztos irodalmi érzékkel, egészen univerzális jellegű érdeklődéssel és tájékozottsággal, bámulatos szervezőtehetséggel és a szó szoros értelmében ellenállhatatlan rábeszélő képességgel. Esményi szerkesztők és eszményi toborzók voltak. Az ön-maga iránt legkisebb bizalommal sem bíró, legfelszegebb szobatudóst vagy magánpoétát is képesek voltak előkotorni a maga pókhálós életzugából, ha egyszer megszimatolták, hogy valamiben hasznát vehetik — és csodálatos, soha nem álmodott önbizalmat sugallva belé, nem egyszer tényleg kicsiholták belőle a valódi író és költőt. Az általuk szolgált szent célok iránt érdeklődést és munkás szeretetet tudtak ébreszteni az irodalom, a tudomány, a politikai és társadalmi közélet olyan embereiben is, akik másoktól egyszerűen inzultusnak vették

volna, ha azokat a célokat előttük csak meg is említik vala. Mindketten fedeztek föl olyan írókat és költőket, akiket ma legnagyobb értékei közt tart számon a francia és a magyar protestáns szellemű irodalom. De amíg az aggkor küszöbén váratlanul, bár útrakészen házassólított Doumergue Pálnak egységes nagy elgondolásból többféle ágazó életműve zökkenés nélküli folytatókra talált a tőle egy emberöltő alatt szuggerált és megnevelt munkatársi és tanítványi gárdában — a példátlanul túlfeszített munkából férfikora delén kidőlt Megyeresy Béla után még ma, hetedfél év multával is fájdalmasan érezzük az erős zökkenőt, egyéb ügyekről nem szólva, a magyar protestáns sajtó szervezésében is. Kifürkészhetetlen isteni Végzés — de egyben szimbolikus sorskülönbség!

Révész Imre

Báli belépő

*Szomorúságom dús virágait
— báli csokromat — hiven ölelem.
(Ezüst cipellőm alig ért a földre,
s a ruhám fehér, gyöngyszínű selyem.)
Tudom, most mindent el kéne feledni,
az irgalmatlan igazság szavát,
a kint hallgató néma éjszakában
nyomorgók könnyét, betegek jaját,
s amit a bánat, s szeretet virágozott
... kívül kellene hagynom a virágot.*

*Ide mosoly kell, víg szó, könnyű szív,
kábitó, vak farsangi fények,
— s ma nincs szavam és nincsen mosolyom,
nem száll bennem zengőn az ének.
Bent áll a bál. — Hangos zajától,
mint lány, finom virágszirom,
daloló ajkam összezárul.
Félek! — Cseng pogány, vad örömdal:
„A mámor, a mámor, az édes mámor...“
... Hippiá dala! ... zeng ijesztőn.
Óh, jaj, halátsikolyba hal
most...
... kong az éjjél tizenkettőn.*

Rolla Margit

A szociális válság

A szociális válságot egész terjedelmében, mélységében és jelentőségében pusztán az értelem működésével sem megismerni, sem értékelni nem bírjuk. Nem elég a leggazdagabb adatgyűjtés, a legszélesebbkörű és legaprólékosabb megfigyelés, az adatok osztályozása, elemzése, a fejlődés irányvonalainak a leghelyesebb módszerrel a leglelküismeretesebb oknyomozás alkalmazásával való megállapítása a történelemben, a kölcsönös összefüggések feltárása a múltban és a jelenben. Ezen az alapon eljuthatunk bizonyos tünetek felismeréséhez; egyes területeken, például a politika, vagy a gazdaság, vagy a kereskedelem terén rámutathatunk bizonyos helyzetekre és viszonyokra, amelyek ilyen vagy amolyan szempontból nem normálisak vagy bizonyos céloknak nem megfelelők, azonban nem jutunk el odáig, ahol a *válságot* a maga egészében tudnánk megragadni.

Az értelem munkájával csak a felületen mozgunk. Már pedig a szociális válság a mélyen gyökerезik és a mélyében kell azt megfognunk.

Az értelmi erők elégtelensége két okra vihető vissza. Elégtelen és felületes az értelem munkája először azért, mert a szociális válság az *életnek* a válsága. Másodszor: a „válság“ megállapítása az *axiológiába* tartozó olyan értékítélet, amelynek meghozatalába beleszólásuk van az értelmén s az értelem által jóváhagyott érdekeken kívül, az emberben tagadhatatlanul meglevő a-rationális és irracionális elemeknek, funkcióknak és tehetségeknek is.

Amikor tehát a szociális válságról kívánunk szólni és véleményt nyilvánítani, s a szociális válságot egész terjedelmében, mélységében és jelentőségében akarjuk feltárni, ismertetni és jellemezni, akkor elsősorban az szükséges, hogy az ember szociális életét a maga egészében ragadjuk meg a saját élettudatunk és intuíciónk mélyéből és egészéből, azután szükséges, hogy a saját élettudatunk és intuíciónk mélyéből és egészéből fakadó értékeléssel és ítélkezéssel állapítsuk meg a *válság mértékét és érvényét*. Nem ijedhetünk el ettől az eljárástól amiatt, hogy a szubjektivizmus vádjával illettetünk. Mert a *szubjektivizmus elkerülhetetlen ott, ahol az élet értékeiről van szó*. A szubjektivizmus akkor nem volna helyén, ha a szubjektum, az értékelő és ítélkező én heterogén érdekek által vezéreltetné magát munkája közben. Ez azonban inkább azoknak a hibája szokott lenni, akik objektív eljárásuk során az önző érdekeket ugyan kikapcsolják, azonban mindjárt a munka legelején, önző érdekek szolgálatában indultak útnak.

A szociológusok munkájának legtöbbszörre az a fogyatékos-

sága és sarkalatos hibája, hogy adataikat ugyan részletesen és objektíve gyűjtik, de már előre beállítván azokat egy részérdek horoszkópjába, ugyancsak előre meg is hamisítják azokat.

Azonban a mondottak semmiképen sem jelentik azt, hogy az értelem munkáját kiküszöböljük, a konkrét adatok felsorakoztatását, megrostálását, elemzését, értékesítését szükségtelenné tartjuk. De óvakodnunk kell, nehogy csupán mozaik-munkások legyünk, akik előre meghatározott terv szerint rakják össze a darabokból a kontemplált képet.

A szociális élet nem mesterkéltnél valami. Nem az emberek által létrehozott szerződés vagy kontraktus eredménye. A Rousseau-féle Contrat Social a felületes gondolkodásnak, a sekélyes racionalizmusnak kitalálása és igen sok bajnak, nyomorúságnak szülőanyja. A szociális válságnak is egyik felidézője. Ebből a téves és felületes elméletből táplálkozik a *liberális theologia* sekély optimizmusa, ebből táplálkoznak a *szociáledemokrácia* világboldogító eszméi, ebből táplálkozik az a *szekularizmus*, amely vakon bíz a világban, de nem hisz és nem bízik a világ teremtőjében és fenntartójában, az Istenben.

Ezen elmélet szerint jó társadalmi szerződés és a jó szerződésnek megtartása, megtartatása biztosítaná a szociális élet épességét, egészségét. Amilyen távol áll az ilyen szerződés az emberélettől, olyan távol áll a valóságtól, a reális világtól is. Az egész koncepció életnélküli sápadt elgondolás. Felejté azt, hogy a szociális élet nem a polgári törvénykezés kereteiben folyik le, hogy itt emberek élnek, akik életük *egészével* tiltakoznak minden részleges megoldás és mesterkéltnél vagy erőszakolt theoría ellen, amely a „szerződés“ természete szerint csekély jelentőségű, de az élet szempontjából sokszor döntő fontosságú tényezőkkel és értékekkel nem számol.

Ugyanígy felületes az az *evolucionista* felfogása is a szociális életnek, amely a fejlődés, a haladás törvényszerűségének köpenyegé alatt hódol indokolatlan optimizmusnak. Vagy az evolucionizmus ellentétéképen, tagadván ezt a fejlődést és haladást, hátat fordít az egész világnak és várja a bekövetkezendő katasztrófát *minden* morális kötelezettség, cselekvés vagy felelősségérzet nélkül.

Míndezek az irányzatok: a szekularizmus, a rousseauizmus és az evolucionizmus egyúttal bizonyos trükkel is operálnak. Nevezetesen mindegyik választ magának egy ízlésének megfelelő álláspontot és arra alapozza egész elméletét. Ez az álláspont, amely önkényesen van kiválasztva, vagy optimizmusra, vagy pesszimizmusra viszi a szemlélt, de úgy az optimizmus, mint a pesszimizmus felületes, sekély.

Egyik sem számol az emberi élet mélységeivel, a morális

és spirituális erőkkel, a transcendentális tényezőkkel, azokkal az efficiensekkel, amelyeket metafizikaiaknak nevezhetünk, de a reális élethez hozzátartoznak. Egyik sem számol az *emberrel*, aki nemcsak szociális lény s nemcsak a szociális élet felületesen értelmezett törvényeinek hatálya alatt áll, él, cselekszik, hanem szívének és lelkének mélységéből vagy sekélységéből, teljességéből, vagy ürességéből merít indítékot, ösztönt, célt, szándékokat. Nem számol például azokkal a hatalmas szociális tényezőkkel, amilyenek az öröm, az igazságérzet, a keserűség, a bánat, az irigység, a szeretet, a jóakarát, az önzetlenség és az önzés. Nem számol azzal, amit az emberben démoninak lehet nevezni s azzal sem, amit az emberben isteninek lehet nevezni.

Igy azután nem csoda, hogy alapjában véve nem tud mást tenni, mint ráteríti elméletének hálóját az élet virágos rétéjére, s számonveszi azokat a dolgokat, amelyek egy-egy hálószembe esnek, s végül meg van győződve, hogy az élet ilyen hálószemekből áll. Kiválasztja magának az álláspontot valamely elnyomott osztályban, vagy valamely privilegizált osztályban és aszerint ítéli meg a szociális helyzetet, aszerint keresi a jövő útját vagy a meglevőnek konzerválásában, vagy a destruálásában, azonban mindig egyoldalúsággal, elfogultsággal és sohasem az életnek egészéből indulva ki, sohasem az életnek egészét karolva fel.

A szociológia nem juthat helyes megállapításokra és célkitűzésekre, egyoldalú lesz mindaddig, amíg nem teszi fundamentává a helyes anthropológiát. A helyes és igazi szociológiának nem a politika egzisztenciáiból, nem a nemzetgazdaság követelményeiből, nem a termelés és fogyasztás egymáshoz való viszonyából, nem a tőkének és munkának relációiból kell kiindulnia. Ilyen alapokon és ilyen vezérelvek mellett sohasem jut zöld ágra. A szociális élet az ember élete. *A szociális válság az emberi élet válsága.*

Kétségtelen, hogy a társas csoportoknak, amilyen a család, a nemzet, a faj, amilyen az egyház vagy a szakszervezet, vagy a klub, nagy alakító, sőt determináló hatása van az ember, az egyén, a személyiség életére. Ez természetes, mert az ember nemcsak a civilizáció szempontjából, de fiziologiaiailag és biologiaiailag is társas, szociális lény. A szociális csoportok a maguk spirituális és technikai tradícióival hozzátartoznak az ember életéhez. De az uralkodó tényező sohasem a szociális tényező. „Micsoda válságot adhat akárki is az ő lelkéért?” — „Mit használ valakinek, ha az egész világot megnyeri is, de lelkében kárt vall?”

Ebben a tekintetben a legnagyobb figyelemre méltó, hogy az életnek, a szociális életnek is, mozgató erői, kreatív faktorai sohasem erednek a szociális élet terén, hanem mindig a szoros

értelemben vett emberi, egyéni, lelki élet terén. A feszültség, amely mozgatja az életet, elsősorban a személyi és szociális élet között áll fenn s a szociális munkát, feladatokat, kötelezettségeket azok vállalják, látják meg, akikben ez a feszültség a legnagyobb. Személyes intuíció és inspiráció, morális érzék és felelősség nélkül szociális élet nem maradhat fenn, annál kevésbé haladhat előre.

Ennek az állításnak igazságát bizonyítja az is, hogy a szociális válságot, tehát a szociális életnek veszedelmét, nem a szociális erők idézik fel, nem is a szociális élet terén felmerült újítások, hanem mindig az embernek, mint személyiségnek, mint egyének életében meglevő erők.

Röviden és nagyjából úgy fejezhetnénk ki, hogy a szociális életet előbbre viszi az önzetlenség, rontja és bomlasztja az önzés. Mindig olyasmiról, ami az emberben van meg, nem pedig az emberen kívül álló közegben. Ahogy Pál apostol mondta: „A tisztának minden tiszta.“

A mondottak alapján, a mostani szociális válságnak olyatén magyarázata, értelmezése, indokolása, mintha azt a világháborúval, a technikai fejlődéssel, a racionalizálással, a tőkének a felhalmozásával avagy hiányával, a fogyasztás csökkenésével, vagy a termelés túlfokozottságával lehetne maradék nélkül, vagy csak lényegileg is elintézni, nem állhat meg. Mindez nem ad magyarázatot. Ezek a szociális válságnak koeficiensei, de nem tulajdonképeni felidézői. A válságot ezek a dolgok siettetik, élezhetik, akuttá tehetik és kiterjeszthetik, de az alap ok az anthropozban, az emberben magában van.

Igaz, hogy pl. a családnak, ennek a szociális egységnek a válsága, beleértve annak morális és fiziológiai, gazdasági és pedagógiai, faji és történelmi, spirituális és tradicionális erőt és tényezőit is, nem érthető meg a szociális helyzet ismerete nélkül. Hozzájárul ennek a válságnak a keletkezéséhez, hogy a család nagyrészt megszűnt munkaközösség lenni, hogy az iskola és az óvoda már korán elidegeníti a gyermeket a szülőktől és egy más szociális csoportba tömöríti, hozzájárul az, hogy vagy a nyomorúság, vagy ennek ellenkezője: az életlehetőségek gazdagsága a családtagokat széjjeltépi. Ámde vegyük fontolóra, hogy mi okozta a szociális termelésnek azt az átalakulását, amelynek következtében a családnak széjjel kellett hullani. Vajjon a termelési technika-e? Nem inkább az-e, hogy a technika vívmányaiból egyesek, vagy közületek minél nagyobb hasznot akartak kiakasztani? Mi okozta, hogy a gyári munkás lakás nélkül maradt, albérlővé, ágyrajáróvá lett? Talán annak a munkásnak a kedve tartotta így? A családi élet kötelei nem ott lazultak-e meg először, ahol nem a nyomor, hanem a felhalmozott és fele-

lőtlen gazdagság volt található? Kicsoda rabolta el az anyát és az apát a gyermekétől; a gyermeket a szülőtől? Nem a technika, hanem a termelésnek és a termelő erőknél telhetetlenségből folyó kiuzsorázása. A felhalmozott tőkének volt olyan hatalma, hogy felelőtlenül tudta magát tenni. Számára, megfélemlítésére nem volt törvény. Nemzetgazdasági axiómává lett, hogy a tőkegazdag államok a hatalmasak, a virágzók, bárhogyan gerálja is magát az a tőke.

Nagyon téves és kényelmes álláspont az, amely azt mondja, hogy a tőke és a vagyon *saját* törvényeit követi. Egyáltalán nem. *A tőke a tőkésnek a lelkiességét követi.* Ha a tőkésnek a lelkiismerete ép és eleven lett volna, ha a gazdagság csalárdsága nem vakította volna meg a szemeket, szíveket és elméket, a technika vívmányaiból az következett volna, hogy a munkások szebb, jobb, tágasabb, otthoniasabb lakásokban élnek, mint azelőtt.

Baj volt az, hogy azok, akikre a világ morális vezetése bízva volt, az egyházak és azoknak képviselői, nagyon is könnyen belenyugodtak abba, hogy kegyetlen determinizmus jármában nyögünk, a világ mindenestől fogva a gomoszban leledzik és az ördögé, s nem találtak más kiutat, mint az eszkatológiát és az Istenországának transcendentális jellegét, amivel megnyugtatták és elaltatták lelkiismeretüket annál is szívesebben, mert az ilyen felfogás semmiféle harcra, cselekvésre, áldozatra nem kötelezte őket. A keresztyén lelkiismeret nagyon távol került a proletárok világától és kész volt arra is, hogy a világháború bűnét elintézzze azzal, hogy az az Istennek a büntetése, s minden elkövetkezendő háborúra már előre is megadja ugyanezt a szankciót.

A szociális válság felidőzésében nagy része volt annak a keresztyénségnek, amely sok agymunkával kieszelt magának egy olyan dogmatikát és etikát, amelynek alapján elkerülhette az útfélen kifosztva és megsebesítve hentergő embertársat. Amely keresztyénség a felemelt proletáröklben hamarosan felismerte a Kain-öklöt, de a telhetetlen, pénzsóvár gazdagban nem látta meg a szociális élet ellenségét.

Válságról a dolog természetete szerint csak ott lehet szó, ahol valamely érték veszedelemben forog s ahol a veszedelem már jelen van. Ha tehát szociális válságról beszélünk, akkor már ezzel a kifejezéssel kimondtuk azt, hogy vannak szociális értékek, amelyek veszendők. Melyek ezek az értékek? Azt hiszem, mindnyájan egyetértünk abban, hogy *civilizációnk anyagi tényezőit nem fenyegeti közvetlen veszedelem.* Az egész „fundus instructus“ biztonságban van. Sem a kapitalizmus, sem a szociáldemokrácia, sem a bolsevizmus nem fenyegetik megsemmisüléssel az ú. n. termelést. Sőt mindegyik abban fárad, azért lelkesedik,

hogy a termelés minél kiadósabb és gazdagabb legyen. A bolsevizmus nem jelenti a termelés válságát. Ellenkezőleg, attól kell tartanunk, hogy az ötévi program a termelést annyira racionalizálja és fokozza, hogy a többi államok nem bírják a versenyt. A technikai civilizáció a bolsevistáknál is megbízható kezekben van. Hiszen attól remegnek a többi államok, hogy úgy a mezőgazdaság, mint az ipar terén a bolsevizmus diadalmas konkurenciát teremtsen.

Magában véve a *militarizmus* sem közvetlen veszedelem. A militarizmus olyan ősi és tradicionális eleme a civilizációnak, hogy a szociális élet területén nem jelent akut válságot felidéző tényezőt. Az államtársadalom életberendezkedésében megvan a maga helye, sőt díszhelye. Általában konzerváló, konstruktív tényezőnek tartják a hadseregeket és a katonai szellemet.

Ma, a nacionalizmus virágkorában, amikor eddig nemzeti öntudattal nem bíró, vagy legalább is csupán negatív és vegetáló nemzeti öntudattal bíró népek aktív nemzeti öntudatra ébrednek (Kína, India, Afrika), nem állíthatjuk azt sem, hogy a *nemzet* fogalmában és lényegében rejlő szociális értékeket fenyegeti a közvetlen veszedelem.

Tagadhatatlan, hogy a *családi* élet kötelékei lazulnak. De a család, miként már előbb rámutattunk, épen a mai civilizációban, már nem játssza azt a kiváló szerepet, mint régebben, mert az állam, az iskola és a gyár a család rovására foglalták el azt az előkelő pozíciót a szociális életben, amelynek örvendenek.

Újból fel kell tehát vetnünk a kérdést: melyek azok a szociális értékek, amelyek akut veszedelemben forognak? Csakugyan fennforog-e ilyen veszedelem, csakugyan van-e szociális válság, vagy csupán veszedelmes tendenciák mutatkoznak, amelyek mint tendenciák azután persze nem jelentenének szociális válságot?

Mindenek előtt rá kell mutatnunk egy mindennapi falláciára. Beszélnek a *termelés válságáról*. De értik alatta azt, hogy a termelés eszközeinek és a termelés eredményének a *tulajdonjoga* forog veszedelemben. Ez pedig egészen más lapra tartozik. Beszélnek a *militarizmus* veszedelméről. De mindig csak az *ellenfél* militarizmusát kárhoztatják. Beszélnek a túltengő nacionalizmusról; de túltengőnek mindig csak a másik fél nacionalizmusát tartják. Beszélnek a veszedelmessé váló *tömegnyomorról*; de a nyomort nem a tömegre, hanem a gazdagokra tartják veszedelmesnek.

Ezekre a fallációkra rá kell mutatnunk, mint amelyek az ember démoni, gonosz lelki tulajdonságaiban gyökereznek. Alapjában véve nem egyebek ezek a fallációk, mint egy-egy tradicionális vagy egyébként hangadó érdekcsoportnak az önzéséből

fakadó vészkiáltások. Ezek az érdekcsoportok teljesen megvolnának elégedve a szociális helyzettel, ha az ő köreiket nem tangálnák és zavarnák a mozgolódások. Lehetnek ezek a perspektívacsalódások jóhiszeműek is; az ember mindig könnyen el tudja magával hitetni, hogy az ő szociális csoportjának az érdekei, sőt az ő saját egyéni érdekei a szociális értékek s azoknak a veszedelemben forgása jelent szociális válságot. Például a rendi alkotmányt, a jobbjágságot, a rabszolgaságot lehet, hogy az érdekelt beati possidentes részben jóhiszeműen védelmezték, mint szociális értékeket s úgy érezték, úgy tudták, hogy a rendiség eltörlése, a jobbjágság felszabadítása, a rabszolgaság megszüntetése szociális válságot, szociális katasztrófát jelent, holott kítünt, hogy szociális haladás volt s csupán egyes szociális csoportokat kergetett válságba.

A szociális válság elemzésénél tehát igen jól kell ügyelnünk, nehogy ugyanilyen természetű tévedésbe essünk!

Szociális válság tényleg van. Szociális értékek közvetlen veszedelemben forognak. De a részletszemponatok, a kívülről való megkopogtatás soha nem ismertetheti meg velünk a válság terjedelmét, mélységét, jelentőségét, lényegét és okát. Ha oldalról megkerülgetve közeledünk a problémához, mindig csak részlet-eredményre, téves eredményre és megállapításra jutunk, esetleg útvesztőbe kerülünk, vagy zsákutcába futunk be. A szociális válság vizsgálatánál is az élet egészét kell vennünk. Nevezetesen a szociális életnek úgy anyagi, mint spirituális alkotóelemeit, ezeknek kölcsönhatását és sokféle összefonódását kell vizsgálnunk.

Igy jutunk a válság mibenlétének helyes megismerésére.

Újból hangsúlyozom: Helyes szociológia nincs helyes. anthropológia nélkül. A szociológusok ha tévednek, mindig azért tévednek, mert szem elöl tévesztik az embert. Az embernek a metafizikáját. Elfelejtik, hogy az ember nemcsak kenyérral él; sőt azt is elfelejtik, hogy az ember kenyérral is él.

A szociális válságnak két oka van: az egyik az, hogy a materiális civilizációnak spirituális talaja inficiálódott, meg van mérgezve. A másik oka az, hogy a materiális civilizáció ellen-tétbe jutott az ember spirituális alaptermészetével.

Veszedelmes önámítás volna azt feltételezni, hogy az anthroposz szempontjából valami áthidalhatatlan ellentét áll fenn a kapitalista állam és a szocialista állam közt, amikor az egész különbség csak annyi, hogy az egyik a munkának az eredményétől, a másik a munkának az eszközeitől fosztja meg az egyest. A munkástömegeknek, a tisztviselőknek a szempontjából, ha őket csupán materiális oldalukról tekintjük, meglehetősen egyre megy, hogy a bérüket részvénytársaságtól vagy az államtól kap-

ják. Millió és millió ember számára egyáltalán nem jelent szociális válságot magában véve az, hogy a termelési tőke és a termelési eszközök kinek a kezén vannak: az államén-e, vagy magántőkések, illetve részvénytársaságok kezén. Ellenben minden ember számára válságot jelent, tehát szociális válságot jelent, hogy meg van-e neki adva a lehetőség arra, hogy személyes életet éljen, hogy spirituális igényeit kielégítse, hogy ember legyen s ne munkaerő, vagy termelési eszköz.

A bolsevizmus nem azért veszedelem, mintha a kapitalizmusnak és az etatizmusnak az ellentéte volna, hanem azért, mert hatványozott kapitalizmus és etatizmus. A bolsevizmus a modern civilizációnak törvényes és logikus gyermeke. Csakhogy szabályszerűbben sikerült, mint a szülei. A bolsevista állam szigorúan egy modern megalopolisz mintájának a végső konzekvenciák levonásával egy egész ország területére vetített megvalósítása. A modern civilizációban működő irányzatok célhozjutása és a kényszerűségből erénynek kifaragása. A bolsevizmus olyan, mint a torzító tükör. A torzító tükörben az embernek vagy a feje, vagy a lába, vagy a feje is, lába is kinyúlik, de azért kétségtelen, hogy az embernek tükör nélkül is van keze-lába. Egy-egy szemölcs kirívóbb lesz, de a tükör nélkül is megvolt és megvan a szemölcs. A tükör csak kiemelte, megnagyobbította, feltűnőbbé tette.

Ha már most azt kérdezzük, hogy mi idézte elő a szociális válságot, akkor első sorban jön tekintetbe a technikának rohamos fejlődése, másodsorban a világháború.

A technikai fejlődés rohamosságának tudható be az, hogy *a személyes életalakítás elmaradt a szociális környezetalakítás mögött*; a szociális életnek materiális és spirituális alkotó részei elvesztették harmóniájukat s legfontosabb feladatként az élet ezen két területének, a materiálisnak és a spirituálisnak integrálása jelentkezik, amely csak a keresztyénségtől várható. Nevezetesen a keresztyén vallásnak feladata az, hogy reámutasson az ember szellemi részére s előtérbe állítsa az embernek azt a képét, amelyet Luther Márton a Kiskátéban, az Apostoli Hitvallás második ágazatának magyarzatában megrajzolt és kidomborított. A keresztyénség emberképének két éles jellemvonása van: a bűnösség és az üdvösség. Ennek a kettőnek a szakadékát hidalja át a megváltás. A megváltás pedig beállítandó, mint jellemeket és történelmet alakító erő, a történelembe s a társadalom életébe. Akármennyire húzódozzék és fázzék is a mai ember és a mai szociális gondolkodás az ember belső, lelki életének elemzésétől s attól, hogy az eszmetikai értékelésen vagy pszichoanalitikai vizsgálódásokon túl valláserkölcsei lélekarcképével is szembeke-
rüljön, szilárd meggyőződésünk mégis az, hogy nincsen senki-

ben másban üdvösség, csak a Jézus Krisztusban, aki a megváltás munkájában feltárta Istennek és embernek igazi arcát s az egyéni és szociális életnek alaptörvényéül az *önfeláldozó és szolgáló szeretetet* szabta meg. Felmerülhet az a kérdés, hogy a megváltás vallása egyáltalán juthat-e aktív szerephez a szociális válság problémáival kapcsolatban. Ellenvetésbe jöhetne az, hogy a megváltás hite és tanítása annyira az individuumra, az egyes szempontra koncentrálja az új élet erőit, hogy a szociális élet szempontjából csak másodsorban jöhet tekintetbe; másfelől pedig az élet súlypontját annyira más régiókba helyezi, amikor azt tanítja, hogy polgárságunk a mennyekben van, hogy az akaratot és a tettvágyat eltereli a földi lét határaitól.

Erre vonatkozólag megjegyezzük azt a tapasztalati tényt, hogy a keresztyénség a történelem folyamán csodálatosképpen minden transcendentalizmusa mellett is mindezideig a leghatalmasabb közösségalkotó erőnek bizonyult az emberiség életében és a legaktívabb embertípust adta a világnak a szociális munka terén. Ha ez a tapasztalat ellenkezni látszik a keresztyénség alaptanításával és hitével: a megváltással; ha valaki azt állítaná, hogy paradoxonképpen, mintegy a transcendentalizmus, misztika és lelkiesség egészséges reakciójaképpen, állott elő ez a helyzet, erre csak azt feleljük, hogy ellenkezőleg. A keresztyénségnek az ád átütő erőt és aktivitást, hogy az anyagot, a testet, a fizikát, mindig bele tudta illeszteni a szellemibe, a spirituálisba, az örökkévalóba a megváltás útján. Ne feledjük, hogy a transcendentális keresztyénség az, amely tanítja a *testnek* feltámadását, amely hirdeti azt, hogy az Ige *testté* lett, amely a világ megváltását és az örökéletet a *testben megjelent* Krisztustól teszi függővé. Úgyhogy egyáltalán nem lehetne csodálni azt sem, ha a keresztyénségnek valamely ellensége ezt a vallást raffinált materializmussal vádolná meg, aminthogy legnagyobb szentsége, az oltári szentség, ilyen vádra alkalmas is adótt már az őskeresztyénség idejében. A keresztyénség nem kárhoztatja a testet, amely Istennek a műve, s mint ilyen, a csillagokkal és az egész teremtett világgal együtt dicséri Teremtőjét. A keresztyénség a testet minden materialista világszemléletnél többre értékeli, amikor hisz a test evolúcióképességében éppen a megváltás hite alapján. A keresztyénség hirdeti azt, hogy a romlandó test fel tudja öltözni a romolhatatlanságot. A keresztyénség nemcsak azt az evolúciót hiszi, amely szerint a pigmentumból szem lesz, a bélből vakbél lesz, hanem hiszi azt, hogy a test olyan transformációra, variációra és evolúcióra képes, hogy a testnek dicsősége van. (I. Kor. 15:41-43.)

Úgyhogy amikor a *testiséget*, a *materiát integrálja a szellemiségben*, a spirituálisban, nem alkalmazkodik valamely divatos áramlathoz, nem köt kompromisszumot, hanem saját legbensőbb

és legmélyebb, misztikus lényegét fejti ki és juttatja kifejezésre. Mindez következik abból a sarkalatos principiumból, hogy a világot, a testet is, a matériát is az Isten teremtette, mindez az Istennek és az isteninek munkája és megnyilvánulása, kijelentése.

A keresztyénségnek a materialista világszemlélet ellen az a kifogása és azért nem tudja azt akceptálni, mert szerinte a materializmus nem ismeri az anyagot, a testet. Nem tudja, mit jelent az, mikor Isten szeretetből testet ölt, inkarnálódik s ezzel a testet a *szeretet* kifejezésévé, eszközévé teszi. A materializmusban túlsok a *theoria*, az elmélet, az elvontság s nagyon kevés az anyag. A materializmus az elme gögjének, a gögös elmének a *theoriája* és alapjában véve megveti, lenézi és lekicsinyli a matériát; először hangsúlyozza, kiemeli fontosságát, egyedülvalóságát proklamálja, de miért? hogy azután azt a feldícsért anyagot megtiporhassa.

Nem paradoxon tehát, hanem lényegszerű igazság, hogy a kulturának és civilizációnak materiális alkotó elemei csakis a keresztyén kulturában és keresztyén civilizációban jutnak el lényegszerű szerepükhöz és rendeltetésükhöz. Minden más civilizáció és kultúra, főként pedig a materialista, degradálja, brutalizálja a testet és az anyagot. Ezért mondja az apostol, hogy az egész teremtett világ nyög és sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését.

Amikor tehát a keresztyénségnek páratlanul álló szerepét hangoztatjuk a szociális élet alakítása, a szociális problémák terén, ezt az igényt nem lehet azzal elutasítani, hogy a keresztyénség a kulturának és a civilizációnak materiális elemeit nem értékeli, túlságosan idealista és másvilági. Nem, a keresztyénség szilárdan áll a világban, mindenestre a világban, mint *teremtett* világban, de éppen azért nem csupán az utilitás és felhasználhatóság szempontjából értékelt világban. Az önző, kizsákmányoló, utilitárius szempont és világnézet az, amely az anyagnak mint világelemnek jogosultságát tagadja.

A szociális élet anyagi és szellemi alkotó elemeinek harmóniáját megronthatja az egyiknek vagy másiknak a lényegén és isteni rendeltetésén túlmenő szerepe. Ámde, amikor azt vizsgáljuk, hogy mi idézte fel a szociális válságot, akkor sokkal végzetesebb szerepet kell juttatnunk a másik oknak. Nem csak az a baj és nem az a főbaj, hogy a degradált és brutalizált matéria inficiálta a civilizáció spirituális talaját, vagy ahogyan mondani szokták, hogy a *gép bosszút állt* a gépgyártó emberen (munkanélküliség, tömegnyomor, lakásnyomor, stb.). Ennél sokkal nagyobb baj az, hogy ez az anyagi civilizáció ellentétbe került az embernek, vagyis a szociális egységnek (mert a szociális egység hordozója az ember s nem a többember) spirituális alaptermé-

szetével. A brutalizált anyag brutalizálja a civilizáció hordozóját, a szociális erők gócpontját, magát az embert.

Itt már nem arról van szó, hogy a szociális életnek egyes alkotó elemei milyen viszonyban vannak egymáshoz és hogy miképpen integrálódnak a szociális élet körén belül. Hanem itt a szociális életnek egésze fordul az ember ellen és megemésztí, elkoptatja, elnyüvi az emberben a kreatív és iniciatív erőket. Az ember gyökértelenné lesz a világban és nem életviszonylatokkal, nem vitális funkciókkal, hanem lánccal van odakötözve a világhoz, mint Prometheusz a sziklához. A világot nem érzi otthonának, hanem börtének, gyárnak, prédának. Az ember nem isteni mandátum alapján, hanem az erősebb jogán, a dzsungel jogán akar uralkodni a világban és a világon. S ezzel a lépéssel az ember elvesztette egyensúlyát. A brutalizált világ kiöli az emberből a szellemiséget s világképét kozmoszból kaosszá oldja fel. Idegenné lesz az idegenné tett, nem szeretett teremtettségben. Család és otthon, haza és szülőföld mindazzal, amit ezek a szociális javak szellemi kincsekben adtak az embernek, eltűntek a távol kódében. A szellemében megfertőzött ember nem ismer más közösséget, mint az érdekközösséget. A szakszervezet és a részvénytársaság a szociális élet csimborasszói; a családot, hazát, államot is csak a szakszervezet és a részvénytársaság körvonalaiban tudja elképzelni. Ha volna istene, az nem Atya lenne, hanem részvénytársasági igazgató vagy szakszervezeti elnök s az volna a teendője, hogy minél nagyobb osztalékról és minél több szórakozásról gondoskodjék.

Ez a szociális válság alapoka: az ember megbomlott szellemi és erkölcsi egyensúlya. A válságba jutott szociális élet brutalizálta az anyagot s ezen a réven eljutott odáig, hogy immár agyonnyomja az embert, aki az anyagot brutalizálta. Megdöbbenő, hogy a mai szociális életben milyen kevés értéke van az embernek s hogy maguk az emberek is milyen kevésre taksálják magukat. Az ember munkaerő, amelynek megvan a piaci ára. A pénz utáni hajszá kergeti bele a pusztulásba a mostani civilizációt.

Szellemi megújulásra van szüksége az emberiségnek. A szociális válság szellemi probléma, a szellemi csődbe jutott embernek a problémája. Immanenter meg nem oldható. A megoldás Isten kezében van. A követelmény: új teremtés! A munkaprogram: *Omnia restaurare in Christo!* Mindeneket a maguk helyére állítani és így egybeszerkeszteni a Krisztusban!

Németh Károly

Szenczi Molnár Albert halála ideje

Dézi Lajos nagybecsű kiadványában, a „Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai“ címűben részletesen előadja, hogy míg Bod Péter hozzávetőleg sem tudta megállapítani Szenczi Molnár Albertnek elhalálozása idejét, addig viszont Szathmári Pap Zsigmond (a II.) „minden habozás nélkül“ 1633-ban elhunytak írta. Előadja azt is, hogy ezzel szemben Toldy Ferenc „újabb nyomozások után“ 1634-re teszi ennek idejét, ő maga pedig végül is „1633 és 1634. máj. 26-ika közé teendőnek tartja.“ Még pedig azon az alapon, hogy Tályi Márton, aki a leideni egyetemen 1632. jún. 26-án tartott disputációját a kolozsvári „serdülő“ református egyház oszlopainak ajánlván, ilyenekül Szenczi Molnár Albertet, valamint az akkori két lelkész, Tiszabecsi P. Tamást és Tiszabecsi P. Istvánt is felemlítette a többiek sorában, 1634-ben ugyancsak Leidenben egy jókora terjedelmű saját munkáját — (Anatome Samosaténianismi) — kiadván, azt ugyanezen évi május 26-áról keltezetten újra a kolozsvári egyház fődajkálójának ajánlá s ezeknek a névsorában nagyobb részben ugyanazokat sorolá fel, mint disputációját ajánlásában. A kihagyottak Dézsinek további gondolatmenete szerint, bizonyosan vagy meghaltak vagy eltávoztak Kolozsvárról a közbeeső idő alatt s minthogy közéjük tartozott Szenczi Molnár Albert is, szintén az akkorra meghaltak sorába számítandó.¹

Az okoskodás kifogástalan helyességét teljesen elismerem, s azt figyelmen kívül hagyva, hogy a Szenczi Molnár Albert halálának ebben az esetben is pár hónappal előbb kellett bekövetkeznie, hogy értesülést nyerhessen róla Tályi, egészében magamévá teszem. De mi előtt ennek nyomán tovább haladnék, először is meg kell állapítanom, hogy azoknak a névsorából, akiknek a Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának III. kötetében 1503. szám alatt leírt ez utóbbi könyv ajánlva van, e leírásban és az utána haladó Dézsinél is kimaradt a Tiszabecsi P. István kolozsvári másodlelkész neve. Fel kell ezt említenem nemcsak a történeti és ténybeli valóság kedvéért, hanem azért is, mert épen az ezzel összefüggő körülményekre szándékozom felépíteni a magam következtetését. Tiszabecsi P. István ugyanis a neki szintén szóló ajánlás keltekor, máj. 26-án, már egy idő óta nem volt Kolozsvárt, amennyiben mint marosvásárhelyi első pap és a marosi egyházmegye esperese szerepelt az ezévi febr. 7-én tartott erdélyi közzsínaton.² Egy olyan központi és jelentékeny helynek, mint amilyen Marosvásárhely volt a marosi egyházmegyére nézve, nem szükséges föltennünk a papjáról, hogy esperessé választatását megelőző-

¹ 397—8. l.

² Czelder Figyelője 1887. 181. l. és Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár III. k. 1924. sz.

leg hosszabb időt kellett legyen ott eltöltenie, mivel az ilyeneket akár rögtön is megtették ugyanazon a helyen működött elődjöknek az esperesi székekben is utódává. Ez volt az eset itt is. Az előbbi esperes, Kőrösi Pál, hasonlóképpen marosvásárhelyi pap volt.³ Így tehát, miután bármikor jött is Tiszabecsi a Kőrösi helyére, mindkét minőségben szinte egyszerre utódja lett, az is elfogadható, hogy esetleg nem korábban, mint 1634-nek az első hónapjában ment Kolozsvárról Marosvásárhelyre. Később semmiesetre, mert hiszen ilyen esetben február elejére nem jelenhetett volna meg esperesként a közzsínaton. Valamivel korábbi idő azonban épen nem lehetetlen. Ám ez tárgyunkat tekintve, majdnem mindegy.

Vegyük most már tekintetbe, hogy — miként utaltam is már rá — az akkori körülmények között bizony hónapoknak kellett eltelnie, míg egy-egy hazai, főleg szűkebb köröket érdeklő hír eljutott a Németalföldön tanuló magyar ifjakhoz, kivált nem is a közelebbfekvő Magyarországból, hanem Erdélyből. Az bizonyos viszont, hogy Tállyai, aki mint volt kolozsvári iskolaigazgató, szemmeláthatólag a legnagyobb érdeklődéssel kísérte a kolozsvári események folyását, állandóan és hitelesen értesült valamennyi, őt ott érdeklő dologról és egyénről. Midőn tehát könyve ajánlását írta, már értesülve volt Szenczi Molnár Albertnek a haláláról, ellenben még nem kapott hírt Tiszabecsi P. Istvánnak Kolozsvártól való megválásáról. Tehát amaz esemény mulhatatlanul előbb történt emennél s eszerint okvetlen még 1633-ban.

De még ennél is pontosabban meghatározhatjuk a Szenczi Molnár Albert elhunytának idejét, ha — sajnos! — a hónapját és napját még mindig nem tudhatjuk is. Ugyanis Medgyesi Pál, a Bayle Lajos „Praxis pietatis“ című művének magyar fordítása (I. kiadása: 1636.) elé írt ajánlólevelében elbeszéli, hogy miképen jött létre a kiadványa, s elmondja eközben, hogy 1633-ban Szenczi Molnár Albert Magyarországon járt adományokat gyűjteni. Hogy mi célra, arról nem tesz említést Medgyesi, s ezúttal nem is fontos ránk nézve, azt azonban gondolni lehet, hogy a gyűjtés sikerének érdekében minden bizonytal aratás és szüret, inkább aratás, mint szüret táján járt az alföldön, s így Debrecenben is. Itt összetalálkozott Medgyesivel, aki ekkor iskolaigazgatói tisztet viselt ott. Beszélgetés közben szóba került közöttük a Bayle műve is, mellyel Szenczi Molnár épen szintén kezdett volt már foglalkozni. Azután ekként folytatja Medgyesi Szenczi Molnár Albertről szólva: „Erdélyben még visszament, nem sok idő múlva, halála előtt csakhamar, mostani püspökünket, Keresszegi István uramat... levele által találta meg, hogy az egész könyvnek fordítására engem ő kegyelme kényszerítene.“

³ Protestáns Közlöny 1894. 121. l., ahol 1633-ra van téve a változás ideje.

Zoványi Jenő: Szenczi Molnár Albert halála ideje

Mindezekből kiviláglik, hogy kétségtelenül 1633-ban, de alkalmasint csak az év vége felé halt meg Szenczi Molnár Albert. Minthogy pedig ez évi aug. 21-től egészen dec. 31-éig pestis dúlt Kolozsvárt,⁴ sok benne a valószínűség, hogy ez ragadta el őt is.

Zoványi Jenő.

⁴ Keresztény Mtgvető 1886. 155. l.

KRITIKAI SZEMLE

Schulze, Fr.: *Bildung und Religion. Gegenwartsphilosophische Grundlegung einer evang. Religionspädagogik.* 204 lap. Langensalza (Beyer), 1930.

A munka egy a mai szellemi életet alaposan ismerő, ebben bensőleg élő, s iránta melegen érdeklődő, komoly frói személyiséget ismert meg velünk. Komoly a kérdés, beszélhetünk-e manapság egyáltalában valláspedagógiáról, s mai nyilvános közoktatásügyi intézeteinkben szólhatunk-e keresztyén vallásoktatásról? Égetővé vált e kérdés a legújabb ú. n. dialektikai theologiai iskola által, mely mereven elkülöníti a vallást a kulturától és következként összeegyeztethetetlennek tartja a vallásoktatást az általános tanképzéssel. Az újabb dialektikai valláspedagógusok ezirányban mereven le is vonták, mint pl. *Heckel* és *Bohne*, a következtetéseket. Így utóbbi kultúrpeszimizmusa megtagad minden kapcsolatot a keresztyén szellem és a humanisztikus műveltség között, — *Schulze* ellenben, anélkül, hogy a vallást megrövidítené, vagy a kulturát túlbecsülné, a két életkör benső összefüggésére törekszik és kijelenti, hogy „a vallás és a műveltség problémája a valláspedagógiai alaprobléma“, és „csak a vallásban és általa nyeri a művelődés teljes értelmében a maga jogosultságát.“

Szerző komoly tudományos módszerrel és tágabb szellemi felfogással néz a problémának a szemébe. Könyvének mindjárt első fejezeteiben, amelyekben *Kant*, *Husserl* és *Driesch* bölcseleti rendszereivel szemben állást foglal, kijelenti, hogy semmiféle bölcselet nem feltétel nélkül való („voraussetzunglos“). Minden bölcseletnek szilárd álláspontot kell elfoglalnia, mely szerzőnek ama meggyőződésében gyökeredzik, hogy örök feszültség észlelhető minden anyagi, szellemi, gazdaságpolitikai s így a vallásos életben is. Ez a feszültség, minden létezőnek ez a „polaritása“, észszerűleg is beigazolható. De nem állhatunk meg e polaritás tényénél, hanem mögötte *Jacobi* rendszere módjára „sejtjük“ minden létezőnek utolsó egységét és egészét. És ez az „irracionális“ sejtelem utolsó elemzésében vallásos természetű. *Schulze* szerint az élet egészének felfogása vallásos értelmezés nélkül nem is képzelhető.

Az „élet“, szerinte, „a belső és külső tapasztalás különfejlődő egyes tényeinek ellentétes összesége“, mely az anyagi, kulturális és vallási fokozatain épül fel, s amelyek folytonos vonatkozásban vannak egymással. Ez állásponton küzd *Schulze* egy úgynevezett „kultúrprotestantizmus“, egy tisztán kulturális világfelfogás ellen, amint már *Troeltsch* is kijelentette, hogy „minden emberiségnek utolsó céljai a mennyei atyának kezében vannak elrejtve“. Másrészt azonban, egy teljesen kielégítő izolált vallásos világmagyarázatról sem lehet szó, mely, mint a legújabb dialektikai, theologiai iskola, mellözi az élet egységét és egészét. Joggal mutat rá *Schulze* arra, hogy kultúra és vallás, minden lényegi különbségük dacára, mégis egy közös „ősala-

pon“ nyugszanak. A valódi s nem csupán civilizatorius kultúra lehetetlen, mint tisztán érzéki alakulás, mivel benne érzékfölötti elemek is találhatóak. A kettőnek kapcsolatát *Schulze* így fejezi ki: „a vallás az örökkévaló, az önmagáért és önmagában való emberben, míg a kultúra az örökkévaló az emberért és az ember által“. E felfogás alapján *Schulze* a következő következtetésekre jutott el: 1. Egy „kulturiskola“, mely a maga felfogásában az örökkévaló értékeket nélkülözi, magasabb művelődési feladatainak eleget nem tehet. 2. Egy „vallási iskola“, mely ellentétes állásponton a kultúra örökkévaló tényezőjét mellőzi és a vallást teljesen elkülöníti, emberművelő feladatainak hasonlóan nem tehet eleget. Ebből 3. a vallás és a kultúra egyesülésének lehetősége, sőt szükségessége következik a művelődés, s így vallási művelődés folyamatában, a helyesen értelmezett képző iskola keretén belül is. 4. Ez az egyesülés nem vezethet egy felületes külső harmonizálásra, mivel a vallásnak védeni kell magasabb művelődési jellegét, s a kettő közötti egyesülés nem szüntetheti meg a köztük lévő különbséget és polaritást.

Csak sajnálni lehet, hogy *Schulze* nem nyilatkozik a művelődés és vallás egyesülésének gyakorlati mikéntjéről az iskolában, s nem fejti ki bővebben vallásos módszerének közelebbi feladatát, pedig ezen sarkallik a problémának alapvető tisztázása. Pedig a *Schulze* által megjelölt utak és módok annyira következetesek és egységesek, hogy az azokkal való foglalkozást el nem kerülhetjük. Különösen kiemeljük főnök és előkelő gondolatait a keresztyénségről, a germán német szellemi életről, s a vallásos nyelvezet szimbolikájáról. A mű fő hibája a gyakorlati célkitűzés hiánya s fejtegetéseinek bizonyos merev, formális jellege, amelyeken mit sem enyhít a szakirodalom sok-sok idézete és termékeire való sűrű utalása. Sajnálattal nélkülözzük a „kultúra és vallás“ című rendkívül gazdag fejezetben a történeti problémával való foglalkozást is, mely nélkül pedig, mint azt *Rickert* és *Troeltsch* is mondta, a kultúra problémáját és annak egész komplexumát megoldani nem lehet. Egyebekben azonban a mű súlyos gondolatrendszeréből és felvetett problémájából sokat tanulhatunk. Már *Luther* mondta, hogy a nevelés és oktatás a vallást nem nélkülözheti.

Szlávik Mátyás

Niebergall: Pfarrerspiegel. Frankfurt, 1930. 207 oldal.

Niebergall a legnehezebb gátak átvitele után csak hosszú időre lehetett egyetemi nyilvános rendes tanár. Modernsége miatt fiatalabb éveiben lehetőleg agyonhallgatva ontja sokszor túl bőbeszédűnek látszó műveit, egymásután adja ki a legértékesebb s mindig aktuális gyakorlati theologiai műveket. Közben lelkiileg mindinkább „mélyül“, egészen konzervatívva lesz s ő írja meg legjobb tudásunk szerint az eddig legjobb kritikát a dialektikai theológiáról. S most, amikor már mindent megírt, *Pfarrerspiegel*

címen kiadott egy olyan bájos könyvecskét, amelyet nem nélkülözhet egyetlen egy papi ember sem.

Ideiktathatnám a tartalomjegyzéket, megjegyezhetném azt, hogy 80 tételben írja meg mindig két kis oldalon reflexióit, egyszerű kérdéseket vesz bonckés alá, a régi közvetlenségével beszél s míg az ember, mint pap olvasgatja a túlnaivaknak látszó megjegyzéseket, egyszerre azon veszi észre magát, hogy egy atyai jó baráttal, egy bölcs öreg lelkipásztorral áll szemben, akinek joga van a fiatalabbaknak prédikálni, hibákra és erényekre rámutatni.

Papoknak való tükör ez az írás. Mindenki ráismerhet önmagára s mindenkinek jólesik ez a csendes prédikáció, amelyben részeseül, mert nem a praxis és a katedra tanulságai adatnak élénk csupán, hanem egy, az egyházat s a keresztyénséget szerető lélek kézen fogva vezeti a köréje gyűlöket s kedvesen megmondja nékik: látjátok, ebben vétkesek vagytok, itt könnyelműsködtetek, itt lusták voltatok, stb.

Tud beszélni a lelkész egzisztenciális kérdéséről úgy, hogy lehetetlen igent nem mondani rá akár a falusi s akár a városi lelkésznek, úgy mutatja meg az abstinencia jó hatásait, hogy a nikotin és alkoholélvezéstől elmegy a kedve minden olvasójának, a papné feladatára úgy mutat rá, hogy könyvét minden papnának készülő fiatal lánynak a kezébe kellene adni. A papi kultúra és theologiai önképzés áldásait valósággal belevési az emlékezetbe s a helyzetükkel elégedetlen titáknak zablát ad merész rohanásuk megakadályozására. A sikertelenségben élő igehirdetőket felbátorítja, az elkapatottakat megállítja egy kis önvizsgálásra. A papfi gazfi mondás valóságát megalozálja s azt tanácsolja: pap, asztalodnál, gyermekek előtt ne kritizálj élő és meghalt embereket, mert gyermekeidet úgy neveled el; de vigyék el a papgyermekek a szegényeknek főzött ebédet, énekeljenek a templomi kórusban s mutassák meg a legjobban nevelt papgyermekek édesapjuk gyakorlati keresztyénségét a gyülekezet fiatalsága előtt.

Kívonatolni szeretné az ember mindegyik kis elmélkedését s ha nem volna olyan borzalmasan szomorú a theologiai könyvkiadás problémája hazánkban, érdemes volna az egész könyvet lefordítani.

A legbájosabb fejezet az, melyben Bitzius papi munkájába nyujt betekintést s elmondja, hogy mint látogatta őt meg állandóan minden vasárnap az ördög és Krisztus s hogy tudott engedelmeskedni az utóbbinak. De ugyanolyan bájos az a másik, szintén az életből vett példája, melyben megrajzolja annak a falusi papnak portraitját, aki díszdoktor, különböző nagy egyházi egyesületek elnöke s falusi pap marad s nem fél attól, hogy elparlagiasodik. Erről az Isten-emberéről a falu apraja, nagyja csak egyet mond: derék ember.

Szinte feltolul az a kérdés is, hogy ez a kisigényűnek jelzett könyvecske milyen viszonyban lesz szerzőnk nagyobb megalozású s sikerekben jelentősebb műveivel. Talán a tudós munkásságot nyilván tartó lexikonok a legutolsó sorba állítják majd. De azok a távoli ta-

nítványok, akik oly sokat tanultak már Niebergalltól s oly sok csatát vívtak már érte, ezt a könyvet fogják legelső helyre állítani azért, hogy ez az önéletrajznak is nevezhető kis könyvecske bemutatja annak az embernek szívét és hitét, aki méltó minden elismerésre és értékes munkásságáért a protestáns papság szeretetére.

H. Gaudy László

Dr. Kováts J. István: A magyar reformátusok a nagyvilágban. Budapest, 1931. 20 l.

Dr. Kováts J. István a világ minden tájára szétszórt magyar reformátusságról készített seregszemlét nemcsak azzal a céllal állította össze, hogy régóta szükséges információt nyújtson olyan kérdésben, amely természetesen nem lehet közömbös egyetlen, a maga hazájában lakó magyar református előtt sem, hanem keresi a módot és megoldást arra is, hogy a magyar református egyháznak ezek az országhatárokon, sokszor az óceánon túlra elvetődött diasporái miként találhatnának hitüket és magyarságukat fenntartó lelki gondozást és vezetést. Ezekről az idegen országokba szakadt magyar reformátusokról igyekszik Kováts István kis füzetébe, amennyire az ilyen szűk keretek között lehetséges volt, lehető pontos katasztert nyújtani. Megállapításaira már csak azért is szükség volt, mert pár esztendeig közvetlen a háború befejezése után, az ezeréves Magyarország kereteinek erőszakos szét törése következtében, különösen az elszakított részekről, sok magyar ember szóródott szét, mint kivándorló, a szélrózsa minden irányában. Franciaország, elsősorban Páris és az északi iparvidékek, Kanada és a délamerikai államok voltak azok, ahol a szokottnál nagyobb arányokban növekedett meg a kivándorolt magyarok és közöttük természetesen a magyar reformátusok száma. Az Amerikai Egyesült Államok területén élő magyar reformátusok helyzetének ismertetése mellett egész Franciaország, Kanada és Délamerika magyar reformátusainak helyzete és lelki gondozásuk kiáltó szüksége az a kérdés, amely legjobban foglalkoztatja a füzet íróját. A viszontagságos magyar sorsnak megható példája az, amit Kováts István az Érmihályfalváról Sao Paolóba szakadt egyszerű képkeretező és üveges mesterről, Ötvös Lajosról mond el, aki igazán az evangélium legtisztább szellemében, úgyszólván minden támogatás nélkül, vette fel a nagy brazíliai városban élő magyar reformátusok ügyét és szervezte meg a gyülekezeti életnek kezdetleges formáját közöttük.

A megszállott magyar reformátusság sorsának tárgyalása kívül esett ennek a kis füzetnek keretein. De épen Kováts István hivatott tollára várna az a feladat, hogy párhuzamosan a kisebbségi kérdés nemzeti vonatkozású szempontjainak kidolgozásával, komoly és a nemzetközi jog szempontjai szerint is kidolgozott tanulmányban foglalkozzék az elszakított magyar református egyházak helyzetével.

Máthé Elek

Egyháztörténeti monografiák.

S. Szabó József, a debreceni ref. főgimnázium ny. igazgatója, a jeles egyháztörténeti író *A ceglédi református egyház lelkipásztorai* (Cegléd, 1931. 52 l.) címen a tőle megszokott lelkiismeretességgel és széleskörű tudással harmincegy ceglédi református lelkész életrajzát dolgozta fel. Az eredeti irattári kutatáson épült, sok ismeretlen adatot feltáró munka nyeresége egyháztörténeti irodalmunknak s jóleső bizonyossága érdemekben gazdag ősz tudósunk friss munkakészségének.

Kádár Lajos ref. lelkész *A nagykanizsai református egyház története* (Nagykanizsa, 1931. 44 l.) című monografikus munkájában ennek a végvár-jellegű ref. egyházközségnek sokat hányatott, küzdelmes történetét írta meg. Rámutat munkájában, hogy az ott diadalmas erővel megindult reformációt a XVII. század ellenreformációs mozgalmának erőszakos tevékenysége teljesen megsemmisítette. A jelenlegi egyházközség csak 1887-ben alakult s az országnak legnagyobb missziói területet (126 politikai községben teljesíti a ref. hívek lelki gondozását!) felölölő egyházközsége. Ha a közelmúltban alakult is újra, a régi megpróbáltatásokat és küzdelmeket ma is eleven emlékképpen hordja. Egyházi alapjai a háborúval megsemmisültek s ezzel a csapással a nagykanizsai református hívek templomépítő reménységének beteljesülése elodázódott. A trianoni határral régi végvár-jelentőségét fájdalmasan visszaszerzett nagymultú eklézsia így templom nélkül áll. Szomorú kép lenne, ha Kádár lelkes munkája nem mutatná, hogy a kis kálvinista gyülekezet hitbéli ereje a sorscsapások dacára sem tört meg. A nagykanizsai református templom fel fog épülni.

Ferenczy Ferenc

Farkas Gyula: „A Fiatall Magyarországn” kora. A Magyar Szemle Társaságn kiadása. Budapest, 1932.

Farkas Gyula új könyve, a tavaly megjelent „Magyar romantika” egyenes folytatása. Mult századi irodalmi életünkről az újabb irodalmi szemléleti eszközökkel készült második összefoglalás és — biztosan reméljük — megvalósult részeredménye egy, az egész század ily módon való bemutatását célzó tudományos programnak. A kép, melyet most elégn tár, dinamikájában ellentettje „A magyar romantika”-énak. A Farkas Gyula értelmezésében „romantikus” korszak (így kell mondanunk, mert a könyve körül felmerült viták ezt a legfontosabb elvi kérdést messze elkerülték) egészen vagy félig tudatos eszmevonalak egymás felé hajlását, majd teljes szintézisét mutatta meg. A szintézis eredménye öntudatra emelt nemzetiség és életrekellett irodalom volt. A „fiatal Magyarországn” kora, a 40-es évek, oly időszaként áll elégn, melyben az eszméletessé vált irodalom a nemzeti lét új kérdéseivel társulva, a szellemi differenciálódás tüneteit jelzi. Az első oly kordarab irodalmunk fejlődésmenetében, melyet az analógiakeresés könnyen a közelmult vagy a jelen irodalmi képe mellé állíthat. Hogy ezt így állítani merjük, abban sok része van Farkas Gyula előadási

módjának is. Könyve, még az adatokkal legzsúfoltabb részekben is, elvesztette minden mult-izét, szinte aktualizálódott s így a tudományos értékhez még a „jó olvasmány“ figyelemkötő tulajdonságai is társultak.

Farkas Gyula módszere, melynek segítségével szellemi életünk egy érdekes szakaszának képét megrajzolta, már előbbi könyvéből ismeretes. A kép alkatelemeit írói nyilatkozatok vagy a szépirodalmi alkotásoknak a gondolat egyeduralkodó felé törekvő s épen ezért az eszmék illusztrálására alkalmas részei teszik. Ezek az elemek a könyv első felében, a 40-es években egymáshoz surlódó irodalmi generációk eszmeszerkezetévé, második felében pedig a szorosan vett 1840-es nemzedék, a „fiatal Magyarország“ lelki alkotásának összefoglalásává sűrűsödnek. Az egész összefoglalás — mint maga a szerző is mondja — így nem irodalomtörténet, hanem „fejlődésrajz“ vagy pontosabban: az irodalmi alkotások létrejöttét, gondolati tartalmukat, az irodalmi élet mozdulatait is befolyásoló eszmék fejlődésrajza. Farkas Gyula kitűnő érzékkel tudja megkeresni és összefüggő szellemi valósággá formálni az irodalom intellektuális tényezőit. Az irodalom e frontmögötti tájainak a szintézis hosszúsági és szélességi vonalaival való meghatározása nem jelenti az irodalmi megismerés pusztán csak racionális útjait. Ezt Farkas Gyula is jól tudja. A szellem, hogy a szellem alkotásait megismerje és megértse, állandóan új hossz- és keresztmetszetek készítésére törekszik s az ideális végpont, az „irodalom fejlődésrajza“ csak ezeknek az új metszeteknek a segítségével érhető el vagy közelíthető meg. Az irodalmi valóságokat formáló eszmei erők feltárása is ilyen új metszet. Farkas Gyula az irodalomszociológus „histoire des idées“ vonalán bontja az akadályokat a célul kitűzött teljes irodalomismeret felé.

Az általános szemlélet számára két tekintetben hoz új eredményeket. Az egyiket az újabb irodalomismereti irányok „nemzedékrendi“, a másikat „problématörténeti“ válfajának alkalmazásával éri el. Megmutat eddig csak sejtett ellentéteket és meglepő összefüggéseket. A nevek, adatok és eszme-elemek óriási tömegének bizonyító erejével szétválasztja az 1840-es években egymáshoz ért három irodalmi nemzedéket, Vörösmartyét, Kemény-Eötvösét és végül Petőfiét. Az első már ekkor kilépni készül az irodalmi élet folyamából; a második, a 30-as évekkel elindult, legértékesebb tagjaival szinte takarékoskodik, hogy majd a szabadságharc után elvégezhesse életrekonstruáló munkáját; a harmadik nemzedék a legtudatosabb, vele az új eszmék egész tömege rohanja meg a magyar szellemi életet, ez az irodalmi és politikai átalakulás legázasabb harcosa. A nemzedékeket elválasztó vonalak, valamint érintkező pontjaik felfedezése után Farkas Gyula könyvének súlypontja átkerül a legújabb nemzedék képviselőire. Az első két nemzedék 1840-es arca már csak ezzel az újabbal való viszonylatban jelentkezik. Először „A magyar roman-

tiká"-ból jólismert irányjelző kategóriákon — táj, fajtság, felekezet — keresztül világosodik meg a három nemzedék gondolat tartalma, úgy, amint e három tényező magukban az írókban is tudatossá válik. Az egyes tárgyi adatok, nézetek egybeállításán túl a protestáns iskolai önképzőkörök, a zsidóság és a katolikus pap-írók irodalmi jelentőségének kiemelésében Farkas Gyulának még az adatgyűjtő kutatás számára is egészen új mondanivalói vannak. A következő fejezet vallási, politikai és társadalmi eszmeközpontok (vallás, nemzet, mult, jelen, szülőföld, haza, család) köré vonja össze az idevágó elszórt nyilatkozatokat. A korbéli folyóiratanyagnak első ilyenmű teljes kiaknázása ez (hasonló eszmekörök szerinti, de csupán a 30-as évekig terjedő anyaggyűjtésre nálunk csak egy vázlatos kísérlet van: Merényi Oszkár: A magyar lélek és ideáljai a XIX. sz. első évtizedeiben. Kazapóvár, 1930.) s mint ilyen alapvető jelentőségű. Az alapvetés hozza magával, hogy az említett eszmekörök még egyelőre bizonyos intellektuális nyereséggel állíttatnak egybe — a végén némi elaprózottság is jelentkezik — és szükség lesz arra, hogy az irodalomszemléletben később általánosabb, ősbibb, mondhatnánk, filozófikusabb egységek és viszonylatok vegyék át helyüket. Szükség lesz erősebb kritika érvényesítésére is, mert Farkas Gyula ezt még inkább csak az „outsider“-egyének eszméivel szemben alkalmazza, míg a nagyobbaknál, az elkövetkezendő eszmei és irodalmi beteljesülést (népnemzeti-reálistika klasszicizmus) előlegezve, az itt fel-felöltő nyilatkozatokat már eme teljesülés nevében (pl. a népi élet realista, de még mindig idilli alaphangú ábrázolásainál) értékeli s hű és igaz abszolútumként fogadja el. Az idegen irodalmak hazai asszimilációjának megtárgyalása után a könyv zárófejezete az irodalmi tudat és ízlésformák akkori elveit állítja egybe. Itt is gazdagodunk új ismerettel. Az a terület, melyet Farkas Gyula két legutóbbi könyvével végigjárt, heroikus korszak, mely a célkitűzésekben még alkotásait is felülmulja. A kitűzött munkák: irodalom- és nemzetszervezés, ízlésbeli és politikai megújítás, a 40-es évek végén érnek befejezésükhöz. Az irodalmi életben a befejeződés, a szerző szerint: „a közönség ízlésének és a költői gyakorlatnak harmonikus találkozása“. A szabadságharc utáni nehéz idő az extenzív nemzeti erőt befelé fordítja, önmaga feltárt forrásaihoz utalja, megadja neki a klasszikai zártságot s ennek folyományaként a magyar irodalmat is individuális egységgé formálja.

„Mint a magányos sudárba szökő tölgy...“ így kezdi Farkas Gyula könyve betetőző mondatainak egyikét. A „kisedd makk“ jut eszünkbe e mondat olvasásakor. Amint az új magyar politikai történetírás Széchenyi eszmevilágának jegyében áll, úgy Farkas irodalomszemlélete is. Nemcsak azért, hogy mostani művében minden átfogóbb eszmekör területén állandóan utal Széchenyire, mint kiindulóponttra. Ez egészen magától értetődik. Széchenyi azonban magára a szerzőre is ihlető élmény, forrása szellemi multunk organikus látásá-

nak s a látás nemzet-etikai hangsúlyának. Farkas Gyula tudományos szerszámai Széchenyi szellemén át adaptálódnak magyarrá és lesznek önmegismerésünk hasznos eszközeivé.

Kerecsényi Dezső

Anka János: Az örök ember. Az „Élet“ irodalmi és nyomda rt. kiadása. Budapest, 1931. 8° 274 l.

A gondolat mélységei fölött szédülés nélkül megállni nem mindenkinek adatott, leszállni a mélységekbe csak igen kevésnek. A sofőr biztosan mozog egy világáros utcarengetegében, de micsoda fegyelmezettséget követel az absztrakciók világa! Itt nem használ az érzés kicsorduló bősége, sem a szó virágpompája. A lelkesedés lángoszlopai ezekbe a mélységekbe nem világítanak s a sugalmazás hegyeket mozgató ereje nem képes egyetlen tétel bebizonyítására.

Más feladat meggyőzni valakit egy gondolat igazságáról s más fölkelteni benne kívánatos hangulatokat, vagy lelkesedést szítani, hitet szilárdítani, elhatározásokat érlelni. Filozófiai gondolatot csak az absztrakciók útvesztőiben otthonos szellemnek lehet érthetővé tenni; aki pedig kedélyhullámzásokat vár olvasmányától, — ha nem is éppen csak bohózat, vagy trágár adoma az, amitől nem alszik el, — azt fárasztják az értelem erőfeszítései.

Anka János Örök ember-e keveri ezeket a szempontokat. A próféta hangján beszél, de mondanivalójában nem prófétalélek nyilatkozik meg. Bizonyításra szoruló tételeket tűz ki és apodiktikus kijelentésekkel akar meggyőzni. Állításai nem egymásból folynak, hanem csak egymás mellé vannak sorakoztatva, amit rikítóan elrúl mondatfűzésében a kötőszók teljes hiánya. A könyv moralizáló tendenciája megkívánná azoknak a szuggesztív erőknak a mozgósítását, melyek a szívet ostromolják. De ezekre az erőkre bénítólag hatnak az értelem hűvös ítéletei, melyekhez az olvasó annyi kérdőjelet kanyaríthat, amennyi csak telik tőle. Az avatatlan filozófiát szimatolna itt, de ehhez hiányzik a rendszer s a szubjektív elemek lehető kirotálása.

A szerző emelkedett lélekkel járja be a szellemi lét legmagasabb szféráit, de nem uralkodik a gondolatokon, inkább azok ragadják őt magukkal. A gondolatba szerelmes lélek valóságos orgiája tárul föl előttünk ebben a könyvben. Mintha mámoros volna az írója a sokféle olvasmány spirituszától. Mint a bíróság a vádlottak és tanuk százait egy monstre-pörben, íróasztala elé citál mindenkit, aki valaha mondott valamit, amiből szállóige lett. S tele van hintve ezekkel a citátumokkal könyvének minden lapja. Évezredek gondolkodói, költői, művészei, moralistái, prófétái nyüzsögnek a szerző által rendezett szellemi synposionban. Egy-két magyar elme gondolatai azonban végigömlenek az egész kötetben homeopatikusan hígításban.

Egyetlen hangja van. Mindig ünnepélyes akar lenni s mégsem nagyvonalúan dolgozik. A nagy gondolatok zsúfolása pepecselésnek

hat. A hatalmas kövek nem egymáson fekszenek, hanem szanaszét hevernek. Előadásának nincs menete. Könyve összetartó konstrukció híján egymás mellé rakott mondatokra esik szét, mert nincs benne vezető gondolat, mely diadalmasan menne előre valami kitűzött cél felé.

Ez a zavarosság a kor lelkének zilált állapotát szimbolizálhatja, Megbomlott a világ. Az anyagi ember kátyuba vitte a szekeret, mely a haladás eszköze. De már látjuk a lélek felé fordulás jeleit. A gazdasági válság az aranyborjú imádásának vétója. A társadalom eddigi berendezésének tarthatatlansága egyre nyilvánvalóbb. Nemzetek egymáshoz való viszonyának meghatározásában még mindig az erőszak az ultima ráció, de erkölcsi értéke meglehetősen devalválódott. A művész a natura érzéki formáit összetöri s a tudomány a tények mögött a szellemet nyomozza.

Anka János is megérezte a kor változó érverését. Az embert és világát „az örökkévalóság mennyezete alatt” akarja megmutatni. Transzmateriális gondolkodásával az élet zúrzavarából a lélek gyöngyszemeit szedegeti, csak még nem találta meg azt a fonalat, amelyre fölfűzhetné őket. A maga életérzését és világfelfogását szeretné feltárni, de a saját gondolatai közötti hézagokat úgy teletűzdeli idegen gondolatokkal, hogy ezek zavarják őt az összefüggések tiszta megfigyelésében. Azt kívánja, hogy az ő szemeiben lássuk meg magunkat, mégis legtöbbször behunyva tartja a szemét s úgy tesz, mint a vak, aki másoktól vezeteti magát. Bizonyára kápráztatja őt az olvasmányából összegereblyézett gondolatok kaleidoszkópszerű színjátéka.

Gondolkodásra hajlamos, a hétköznapi nyomorúságából menekülni kész olvasó bő anyagot, jó adag izgatószeret találhat szellemi erőinek serkentésére ebben a könyvben, mely zavarossága mellett is minden sorával a lelki kultúrát szolgálja és egy kívánatosabb jövő felé mutat.

Dr. Fitos Vilmos

Pukánszky Béla: Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn.

Magyarországon sohasem volt kellemetlen németnek lenni. Pukánszky vaskos könyve tudományos hitelén kívül azért igaz a célzatában is, mert otthonos jóérzést áraszt, a lefordíthatatlan „Geheuchniss“-t, melyet a Magyarországra költözött, de magyarrá nem lett németiség a magyarok háztűzadó barátsága folytán méltán dicsérhetett a külföldön. Nagymagyarország testén a Pest-környéki német spórák, a nyugati hiencek, az északi zipszerek, a déli svábnak hívott, de valójában bajor, württembergi, rajnai frank, svájci és osztrák keverékek s keleten még az eléggéletlen százok is kirakati kisebbségek lehettek volna, cáfolatok Scotus Viator hitelrontó hadjáratában. A magyarok nemzetiségi politikája mostani távlatunkból gavallériának látszik s épen az volt a fogyatkozása, hogy némely nemzetiség az uraság otthoni biztonságának, vendégbarát-

ságnak érezhette s a kötekedő testvérben nem a majorescot látta, hanem az elnyomót, aki őt ki akarja rekeszteni az államtudatból. Ez az államtudat sem volt eléggé megszervezett élet és aprólékosan keresztülvitt törvény, legalább is az államélet modern fejlődésében maradtak hézagai. Mégis a németiség a százszok kivételével kéretlenül dicsekedett a magyarok faji türelmével, a „Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn“ nem tudott jelentősebb eredményeket fölmutatni s az ő nyelvén úgynevezett „paprikamagyar“-rá lett németek görcsösen kapaszkodtak a magyar állameszmébe, valahányszor fölrémett a környező Balkánról a lehetőség, hogy a határkisebbségekkel együtt őket is leszakítsák a haza törzséről. S ha a minapi pángermán agitáció, azután Wilson utóhatása, végül Szabó Dezsőnek a svábok ellen körülhordott véreskardja el is riasztott egyeseket a magyarosodástól, illetve szerényebbé tett a pozíciófoglalásban: azért a németnek maradt vagy magyarrá átkulturálódott magyarországi germánok bátrabban vallhatják, hogy meleg otthon volt a magyar főnnhatóság, most, hogy legnagyobbbrészt emlék immár, talán még melegebb...

Bleyer Jakab előszavából megtudjuk, hogy ez a könyv, mely a XVIII. századig tárgyalja a magyarországi német írás történetét, magyarul készült el előbb s azért kívánczolt át német nyelvre, mert úttörő értéke nyilvánvaló. A nagymagyarországi németiség majd ezer évig élt együtt a magyarsággal, melyet segített industrializálni és városiasítani, a közös fedél pedig tartós szellemtörténeti közösséget, a szellemi és lelki értékek csereforgalmát hívta ki, sőt a magyarországi németiséget ennek faji természete szerint arra készítette, hogy századokon át őszintén referálja el nyugat felé a négy folyó országában történeteket. Ezt az informatív munkát eddig inkább a hamar hálás magyarság vette észre. Legjellemzőbb Kisfaludy Sándor véleménye: „Vannak nagyon érdemes földijeink, akik, bár magyarok, mégis németül írnak s ezáltal hazánk becsületére, még inkább pedig a német irodalom hírére és hasznára munkálkodnak. Fessler, Engel, Glatz, Schedius, Schwartner, Genersich, Rösler, Halitzky, stb. olyan férfiak, akikre a magyar nemzet vidám és büszke önérzettel tekint s csak az a kár, hogy szép és jelentékeny tehetségükkel inkább a szomszédok előnyére szolgáltak, mint a miénkre; mégis jóváteszik e veszteséget azáltal, hogy Magyarországot német írásaikkal a világ előtt inkább megismertetik, mint ha magyarul írtak volna. A magyar mítsem veszít, ha valaki nemzeti egészében úgy mutatja be, ahogy él és cselekszik. Ezek a férfiak pedig ezt tették becsületesen.“

Még akkor is becsületesen, amikor az innét felekezetük miatt küldözött protestáns papok egész sora beszélt Németországon itteni szenvedéseiről. Akkor is éles különbséget hangsúlyoztak a magyar lakosság türelme és Róma türelmetlensége között. S milyen megható a török krudelitások Európa felé való kürtölése, a lázító hírszolgálat a véres helyszínről, melyet kizárólag Magyarországról menekült német papok

és tanítók trombitáltak bele a germán köztudatba. A Bácskában most is éneklik még a tréfás népdalt, melyet Pukánszky figyelmébe ajánlunk a következő kötetébe (persze, itt irodalmi nyelven, tehát rímeiben is megrontva kell közölnünk):

— Wie gruslich ist 's im Türkenkrieg
Mit den krummen Sabeln:
Hacken 's einem die Köpfe ab,
Dann kann man nicht mehr zappeln.
So kann 's gehn mit mei'm Jakob,
Dass er heimkommt ohne Kopf...
refrain: Hans, was sagst denn du dazu,
Heut' geht 's noch lustig zu! —

A németiség mindenütt az eltúlzott betűvetés népe. E könyvből, az óriási gonddal fölhalmozott írómagazinból kiderül, hogy többszáz név közül alig néhány jelent komolyabban számbavehető írótehetséget. (Lenaut és a többi magyarországi születésű német íróat későbbi korban kell a szerzőnek ismertetnie.) Aki azonban átteszi magát azon a munkatömegben, melyet Szent István óta végzett Magyarországról és Magyarországon a német toll, aki a kultúra, vallás, politika és háború itteni német agitátorait és viharadarait ilyen kiadósan megismeri, az meg tudja becsülni ezt a kollektív, anyagösszehordó tevékenységet, melyet Pukánszky föltárásában egyszerre elfogadunk: része ez annak a vaskapocsnak, mely a magyarságot nyugathoz kötözte. És sehol sem érzik ez a németiséghez húzó átbeszélés árulkodásnak, nem akartak e jámbor németek béklyót kovácsolni a veszélyben árva magyarságra, csak naivul, dilettáns lelkesedéssel, a messzire vetődött atyafiak csudamesélő kedvével adták elő odaát a magyarföldi németek helyzetét, vagy prédikálták a magyarországi német templomokban a németföldi szellemáramlatokat. A legtisztább és legmagasabb hírhordás volt ez, a legönzettelebb epigonizmus, egy egész nevelőosztály kínálkozott századokon át csatornáknak két faj között és adta a napjainkban oly fontos kisebbségi lélektanok legbecsesebb emlékeit.

Érdekes, hogy e könyvnek németnyelvi megjelenésével majdnem egyidőben az Erdélyi Helikon irodalomtörténeti pályázatára befutott művek közül egy felvidéki pályázó fölvetette annak szükségességét, hogy a magyar irodalomtörténet foglalja keretébe Nagy-Magyarország minapi nemzetiségeinek irodalmát is. Ő maga vállalkozott is a szlovák szellemtörténet áttekintésére, míg a román, szerb és német kutatómunka elvégzésére más magyarokat kér, akik ezeket a nyelveket bírják és szeretik ezeket a már elkapcsolt nemzetrészeket. Ime, ezt a munkát Pukánszky Béla el is végezte már első felében. Milyen jó, hogy elvégezte, mert lelkiismeretesebb példát aligha ad valaki erre a munkára! Szinte az egyhangúságig sorolta föl azt a rengeteg egyházi építő- és vitakönyvet, alkalmi szónoklatot, tractatust, énekkönyvet, imádságot,

kalandleírást és kalendáriumot, melyeket derék iskolamesterek, humanisták és reformátorok, vagy ellenreformátorok, nyomdászok és orvosok derűre-borúra megjelentettek. Ennek a kimerítően összefoglaló és filológiai alapossággal végigvitt munkának azonban van valami meleg fluiduma is, mely a könyv fölsoroló részletezésének unalmát elúzi: a művelődéstörténeti szemlélete, mely lehámozza minden műről korának sallangjait és művészi kritikának veti alá. Ez a módszer az egyetlen igazságos eszközzel él: ha nem volt az illető író, író-művész, volt-e valami egyéb haszna megjelenésének? Hatott-e és milyen irányban kortársaira? Jellemzi-e korát, vagy csak szerzője hamis becsvágyát és a divatot juttatja eszünkbe? És főleg: mit nem tudnánk egyes századok kulturális tudnivalóiból, ha ez, vagy az a mű nem látott volna napvilágot? Egyes magyar-német nyelvterületek egész iskolaszervezete, egyházi élete, virágzása, vagy züllése olvasható ki egy-egy buzgó klerikus tudakos, vagy egyszerű fogalmazásából és majd minden külföldi stilmozgalom magyarországi elterjedése, a román stílustól az Aufklárizmusig, nyomonkövethető e művek és írók ismertetéséből.

Azonban a Pukánszky könyvéből mégsem ez a legérdekesebb. Nem a tudományos alapossága és félelmetes pontossága, nem a gazdag adattár és teméntelen „Beleg“, a hozzáolvasás és felkészültség olvasóiasztó németessége. Még csak a művelődéstörténelmi körítés sem. Hanem az olyan olvasó, aki középkori és az újkor elejéről való jellemeket keres, olyan bőséget kapja itt az érdekesnél érdekesebb embereknek, amilyeneket semmiféle korrajz nem szolgáltathat. A legtar-kább sorsok váltakoznak itt a jeltelen nyárspolgárokkal, fékezhetetlen forradalmárokkal, a szellem kondottierei lapos-elmékedésű falusi hitszónokokkal, királyi kegyencek földönfutókkal és gyújtó fanatikussal, apró peccsenyesütőkkel. Egy-egy Németországból Magyarhonba, ide-odahintázó kultúr-vagabundussal való ismerkedés közben lehetetlen nem gondolni Szenczi Molnár nemes alakjára, akinek német válfaját, ha kisebb tehetségben is, minduntalan kirajzolja a szerző. Hogy milyen vonzó lehetett a magyarországi barokk németessége és hogy befolyásolhatta a műveltségre szomjasabb magyarokat, arra lehet-e jobb példát fölhozni, mint azon kecskeméti, vagy másvidéki magyarokét, akik az erdélyi szárszásban fölolvadtak és szőröstől-bőröstől németek lettek, gyökeres magyar nevükkel csak német könyvek címlapján ékeskedvén. Vagy bájos az a német erőszak, mely egyes magyarországi városokban csak föltételesen ad iparjogot született magyaroknak. Történelem zúg ki a Bél Mátyások félmagyar-félnémet kétélű érdeklődéséből, Heltai Gáspár pályafutásából, az iskoladrámák levegőjéből és a Tinódira emlékeztető rímkrónikákból. De nagyon ritkán érzik a műveken az élmény aromája, annál gyakrabban lép azonban előtérbe a szerzők küzdelmes profilja egy elkínzott hiteállító vértanú, egy emigráns panaszos, egy Törökországot rabszizzon

járt tanító, vagy egy saját indulataitól korbácsolt vallomástevő, vagy vádló személyében. S bár Pukánszky cicomátlan kultúrtörténetet írt, akarva-akaratlan írólexikon helyett és irodalomtörténet helyébe munkájuknál érdekesebb lelkek sorstörténetét vázolja és minden pretenzió nélkül is mélyen mutat a magyar és német kultúrkorszakok leg-lelkébe. Embereket láttat rossz könyveiken át. És nagyon szerény eszközökkel. Lehet, hogy nem is csak az ő érdeme ez, hanem a járatan út vonzó, multbavesző szépsége.

Molter Károly

Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László.*

Vajthó László kezdeteiben is rokonszenves vállalkozása szemléltetést fejlődőben van. Először saját hetedosztályos tanítványai adták ki *Bessenyei Györgynek* egy nem tulságosan terjedelmes és nem is valami nagyigényű munkáját, *Hunyadit*. Azután már egész iskolája segédkezett a közben nyolcadosztályosokká öregedett diákkiadók hatalmas vállalkozásánál s kikerült sajtó alól egy testes könyv, az irodalomtörténet értékelésében is hézagpótló editio: *Tariménes utazása*. Harmadik lépésként *szokás* lett a kétszer megismétlődött kuriózumból, megindult a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* gyűjteménye s Vajthó László tanítványai a világ legmagátólértődőbb, legtermészetesebb gesztusaként adják ki a vállalat 1., 2. és 7. füzetét, *Bessenyei Törvénynek Utját*, *Tudós Társaság-ával együtt, Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatait* és ugyancsak *Péterfy Zenekritikáit*. Negyedik lépésként *iskolát csinálnak az úttörők* s tőlük függetlenül, de jó példájokon fellelkesülve adja ki a nyiregyházi gimnázium önképzőköre *Bessenyei György kisebb költeményeit*. Most, ötödik állapotában bizonyos nyugvópontra jutott a minden dícséretet megérdemlő vállalkozás: különböző intézetek ifjúsága saját tanárai felügyelete mellett és szakszerű gondozásában egymás után jelenteti meg a részben elfeledett vagy nehezen hozzáférhető, részben soha eddig nyomdafestéket nem látott magyar irodalmi kincseket, de mégis úgy, hogy Vajthó László szerkesztői ügyessége szervezni próbálja az incidentaliter fajsúly szerint és önmagukban véve egyaránt tulságosan tarka-barka anyagot. Immár a 11-ik füzet jelent meg a napokban. A 10.-kel (*Kazinczy világa*) a kiadó nyomda óhajt áldozni a kerekszám száz esztendeje halott Kazinczy emlékének a szerkesztő összeállításában, a 9. füzet egy lelkes peda-

* 3. sz. Benyák Bernát: Joas. Piarista iskolai dráma 1770-ből. 121 l. — 4. sz. Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. 44 l. — 5. sz. Károlyi Gáspár: Két könyv. 110 l. — 6. sz. Temesvári Pelbárt műveiből. 163 l. — 8. sz. Edes Gergely: Eredeti oktató mesék. 78 l. — 9. sz. Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles mondások c. gyűjteményéből. 55 l. — 10. sz. Kazinczy világa. 190 l. — 11. sz. Szent Erzsébet legendája. Szent Elek legendája, Halál himnusza. 52 l. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadásai. — Bessenyei György kisebb költeményei. Kiadta a nyiregyházi evang. Kossuth-reálgimnázium Bessenyei Önképzőköre az 1930-31. tanévben. 96 l.

gógus, Szabó Béla soroksári polg. isk. igazgató egyéni buzgalmának a gyümölcse, 3 füzetnek — mint már föntebb láttuk — Vajthó László tanítványai tették lehetővé a megjelenést, az eddig megjelent füzetek nagyobbik fele azonban már a közben feltámadt országos érdeklődés gazdag és örvendetes termése. — A budapesti piarista diákok egy piarista iskoladrámát adtak ki, (*Benyák Bernát Joás-át*), az ugyancsak budapesti ciszterciak *Temesvári Pelbárt műveiből* szolgáltatnak kétnyelvű kiadás formájában kóstolót, a bajai cisztercita gimnázium *Szt. Erzsébet, Szt. Elek legendáját* adja a Példák Könyve híres *Halál Himnuszának* kíséretében. A debreceni református gimnázium *Édes Gergely eredeti oktató meséit* szánja ajándékolni a kissé szántszándékolt megokolással, hogy a szerző volt valaha, ha rövid ideig is, debreceni diák is és abból a viszont egészen természetes, önmagát magyarázó okból, hogy a mű majdnem csorhíthatlanul teljes egyik kéziratos példányát a debreceni kollégium őrzi. A budapesti ev. leánykollégium érettségire készülők kisasszonyai a bibliafordító *Károli Gáspár Két Könyv-éből* rendeztek az egyetlen ismert nemzeti múzeumi példány alapján új kiadást. Végül a budapesti Verbőczy reálgimnázium maturandusai újból *Bessenyei*-kiadást adtak: a *Jámbor Szándék* feltámasztásával.

A magunk részéről nagyon örülünk az eszme megterehélyesedésének, hiszen míg a Vigyázó-hagyaték rendeltetéséig jut a jogi hepehupák rögsős útján, s az elértéktelenedett régi alapok itt is, ott is újra meg nem erősödnek, vagy újabakkal nem pótoltnak, nem igen van a tudományos törekvéseknek számbavehetőbb mecénása a minden jóra és szépre könnyen lelkesíthető és lelkesülő ifjúságnál. Igazán nem ünneprontásból, nem is pesszimista hangon, de kínzó lelkiismereti kényszer alatt kénytelenek vagyunk mégis két meggondolásnak hangot adni. Az egyik hang a felnőtt ember szégyenkezése bennünk. Van-e jogunk nekünk a diáklányok és diákfiúk uzsonnapéNZéhez és lelkesedéséhez ilyen intézményesen és ilyen országos arányokban? Megismertettük-e és meg tudtuk-e szeretetni velük a régi irodalmat akkora mértékben, hogy ez a mindenképen nagyszerű gesztus, amit itt e füzetek között nem győzünk csudálni, természetes és tudatos lehessen náluk? (Ha igen, mikor kezdődött ez a gyönyörű renaissance, hiszen a felnőttek művelt magyar társadalmában a régi magyar irodalom ismeretének és szeretetének a legcsekélyebb nyoma sincs.) A másik hang a tanító-mesterember óvatosságának a kuvikolása belőlünk. Vajjon nem változott-e át máris a kedves kamaszos játék szakférfiak és iskolák nagyon nemes, de mégsem egészen az eredeti intenció szerint való versengésévé, vagy legalább is az ifjúság felé többé-kevésbé magánügyévé?

Ez utóbbi körülmény annál sajnálatosabb volna, mert — természetsszerűleg és a dolgok rendje-módja szerint ugyan, de — nem minden magyarszakos tanár iskolázott filológus is egyúttal. Ennek következtében nem is minden kiadás egyforma tudományos értékű.

Ez nem végzetes hiba, de tény. Viszont mint tény azt a másik tényt vonja következtetésképpen maga után, hogy a füzeteket még mindig nem lehet objektív bírálattá tenni, tehát még mindig nem lehet elvonatkozni attól a kísérő jelenségtől, hogy diákok, önképzőkörök, iskolák a kiadói.

Meg kell ellenben állapítanunk, hogy Vajthó László és az Egyetemi Nyomda vállalkozása a legjobb úton halad, hogy ezt a kezdettel járó gyermekbetegséget is hamarosan kiheverje. És épen ennek az érdekében kérjük a szerkesztőt és kiadó-nyomdát egyaránt *a)* tegyék megfontolás tárgyává a diákkiadások problémáját, *b)* még céltudatosabb szigorúsággal válogassák meg ne csak azt, mi kiadnivaló és mi nem (hiszen ebből a szempontból nem igen tehetni eddig jogos szemrehányást), de azt is, mi sürgősebb és mi várhat a sorrendet illetőleg, *e)* bízzák a kiadásokat mindig olyan szakemberekre, akik a tudományos szempontokat is szolgálják, miközben összegezgetik azokat a nagyközönség és az iskola igényeivel.

Az eddig megjelent füzetek aktualitásából például külön elismerés és köszönet illeti meg *Perényi József*, *Brisits Frigyes*, *Zsigmond Ferenc* és *Vajthó László* (Kazinczy világa) minden tekintetben kifogástalan munkáját. Az Egyetemi Nyomdát a gondos szedésért nemkülönben. (Az olyan kivételek, mint p. o. Kazinczy budai szereplése 1895-ben, igazán csak a szabályt erősítik.) *Karácsony Sándor*

Pásztor József: Az atyafiak. Singer és Wolfner kiadása. 224 l.

Csobáncz szobrász elveszi Dobosi Sárkát, jómódú vidéki úri-család leányát. A dolog senkinek sem tetszik, kivéve a szobrászt és feleségét. Nem tetszik a művészeknek, akik féltik a tehetséget az átlagkörnyezettől, de különösen nem tetszik az asszony rokonságának, mert lenézik és megvetik a művészt, de félnék is tőle. Féltik Sárka boldogságát. Ugy látszik, hogy a művészeknek és az atyafiaknak igazuk van: már a nászúton, Olaszországban, surlódások támadnak. A szobrász többet törődik a múzeumokkal, szobrokkal, képekkel, mint az asszonnal. Aztán hazajönnek és bonyodalom támad egy modell körül. A körülmények összejátszanak. A dolgok úgy szövődnek, hogy egyre messzebbre akarják sodorni egymástól a fiatal párt. A tevékeny, súlyosabb rész az atyafiakra esik, a rokonságra, amely nem szűnik meg elégedetlenkedni, lázadni és pletykázni. Irma néni — a hadjárat vezetője — azon a jogon, hogy örökséget akar hagyni az asszonyra, beleszólást biztosít magának a házasság legbelső ügyeibe is, fondorkodik, beszél, utasítgat, parancsol, sértődik. Hiába mondja Csobáncz, hogy az örökség nem kell neki, hiába akarja kivonni magát az asszony rokonságának befolyása alól. A helyzet mindig jobban feszül, mindig komolyabb és mérgeesebb lesz: végül a pár el is akar válni. De a férfi és a nő szeretik egymást. És amor omnia vincit. Végül az atyafiak is megbékülnek.

Művészházasság problémája mesében és képekben feloldva, nagyon kevés pszichológiai segédeszközzel, az analízist tudatosan távol tartva. A súly a bonyodalmon van, nem az embereken, nem az egyéniségeken, nem az elveken és nem a problémán. Persze téved, aki azt hiszi, hogy mert egy regény eltekint a pszichológia fölött — nélkülözheti és mert nem veszi igénybe az analízis eszközeit, nincsen szüksége analízisra. Bizonyos lélektanra minden modern írás rá van szorulva és ezen a ponton mutatkoznak a regény hibái. Az epizódfigurák, a néhány vonással megrajzolt anya, a rokonság tagjai sokan, de különösen Irma néni, életteljes, valószínű alakok; a művészvilág néhány képviselője, a modell, a táncosnő is a realitást megközelítő jellemek. Az analitikus módszer teljes mellőzése a főalakoknál bosszulódik meg és nem annyira Csobáncznál, hanem Sáríkáknál, az asszonynál. A probléma az asszonyé: hogyan hidalja át azt a különbséget, mely régi és új környezetet közt tátong. Ime: vidéki nevelés, intézeti levegő, úri tradíciók, kicsinyes előítéletek, szemben a szabad, skrupulus nélküli, csaknem szenvedélyesen alkotó szobrász rapszodikus életével. Onnan jött és ide ért. Irma néni és Péter bácsik miliójében töltött esztendő után szíve elsodorta a minden szabályt semmibevevő szobrászhoz, aki fanatikus, türelmetlen, valósággal fixa-ideás művész: a hóhortig szereti feleségét, de az örületig rabja művészetének. Természetes, hogy először a „fölülemelkedés“ gondolata kísérti. Művész felesége lett és „meg akarja érteni“ a művészetet. Csodálkozik, hogy férje Michelangeloról beszél és nem udvarol neki, — mogorva, amikor kedvességet várnak tőle, — elriasztja, amikor közeledni akar. Kíváncsi? Több: tudni akar. Nem érti a szobrászt, látni akarja. Naiv. Tanul. Azt hiszi, ha egy csomó könyvet elolvasott a művészetről, férje természetét kívül-belül ismerni fogja. Mert ebben a pillanatban az a helyzet, hogy az asszony férjének egyetlen művészetre vonatkozó szavát sem érti meg. A lélektani szemlélet, az életproblémák belső elemzése itt biztosan és nyugodtan rámutat a fordulat Achilles-sarkára és azt mondja a fiatal asszonynak: a baj nem ott van, hogy a szobrászt nem érti, mert a megértés csak az élethez való kapcsolódás intellektuális jele; a baj az, hogy az asszony nem tisztázta azt a kérdést, hová tartozik: Irma néniékhez, ahová eddigi élete, rokonsága, multja — vagy Csobánczhoz, ahová a magasabb élet kilátása, a szerelem és jövője fűzi. Ez a helyzet: tessék választani. A regény nem állítja fel a választást, mert a regényíró ezt a lelki ugródeszkát nem veszi észre. A mélyreható analízis hiánya itt, a központi problémánál a legérezhetőbb. Ez azonban kihat a mellékkérdésekre is, néhol, különösen az egyik befejező motivumnál csaknem bántó. Csobáncz egyik szobrának gondolatát a táncosnő adja, ő ébreszti, ő kelti életre: az a táncosnő, akire a feleség nem egészen ok nélkül féltékeny. A művész lenyűgözve a gondolat lehetőségétől, valóságos lázban keresi a plasztikai megoldást. Először a táncosnőt magát mintázza, azután — a feleségen folytatja. Analitikus szemlélet ilyen hibát nem követne el:

semmiesetre sem valósíttatná meg a gondolatot a feleséggel, azt a gondolatot, amelyet a szerető adott, mert az analitikus szemlélet számol azzal, hogy a gondolat ébresztése, életrekeltése magasabbrendű és tudja, hogyha a gondolatot a feleség valósítja meg, akkor a feleség alá van rendelve a szeretőnek.

Ami kárpótól és bőven kárpótól: a regény hangja. Pontosan az, aminek készült: nagyon kellemes olvasmány, mulattató, figyelmet, fantáziát lekötő, üdítő és friss. Az elbeszélőkedv természetesen ömlik és folyik, az írónak őszinte passziója, hogy minden lapra oly eseményt tartogat, ami előreviszi a cselekményt, mégsem előrelátott. Van ebben a hangban valami abból, amivel a regényben a legszívesebben és legőszintébb benső hozzájárulással foglalkozik, a vidéki úri társaságok úri tónusából, a már-már kivesző, nemes tradíciójú magyar házak hangulatából. Az örökség, a gorszai kastély körül támadt bonyodalom derűje átszövődik az egész regényen és az öreg házaspár vonzóan komikus figurája mintha a mű igazi és legközvetlenebb forrása lenne. Ez a szál, amely az élethez fűzi és ez az érték is: egy sajátos világ, a magyar vidéki családok ma már sok tekintetben megmosolygott, de még mindig sok emléket ébresztő, megható világa. Bizonyos, hogy a közönség annak, aki e világnak hangját ilyen tisztán szóaltatja meg, hálás lesz.

Hanvas Béla

Terecsényi György: Hősök. Singer és Wolfner kiadása. (Magyar Regények.)

Terecsényi György írásait rég figyeljük. Novelláiban erős drámaiság, magyar érzés és karakter jelentkezik. Néhány elbeszélése oly szívbemarkolóan mély, hogy nem lehet elfelejteni. Egész megjelenéséből, alakjaiból, tárgyából, stílusából, felfogásából kiütözik a kiváló író, akitől még igen sokat lehet várni.

A „*Hősök*“ első regénye, amit olvastam. Lehet, hogy írt már másikat. Teljesen készen, kibontakozva, hiánytalan művészettel jelentkezik ebben a könyvében, mintha sok könyve előzte volna meg. Ez elsősorban stílusára, elbeszélő módjára, tárgyának elmélyítésére vonatkozik, hiszen maga a történet nagyon egyszerű. Kevesen vállalkoztak volna arra, hogy regényt írjanak belőle. A mű mégis megkap, magával ragad bennünket, s a „*Hősök*“, ha nem is előzte meg nagy kiadói reklám, kétségtelenül egyike az újabb irodalom legjobb kötetének.

A regényben alig van történet. Tápai András, a parasztlegény és Bozóki Valér együtt dolgoznak a városi parkban. Megismerik, megszeretik egymást. A nő érzi meg erős ösztönével, hogy egymáshoz való, bátor, küzdelmes, erőteljes emberi életre. Összeszámolják pénzüket s úgy érzik, hogy kéz-kézben megindulhatnak. Otthagyhadják a napszámosmunka rabságát. A legénynek a közelben párholdas műveletlen földje van. Lovat, szekeret szereznek, kutat ásnak, kiverik a vályogot, megveszik a házhoz való fát, cserepet és egyéb szükséges holmit és észre felépül a ház is, sok küzdelemmel, roppant erőfeszí-

téssel, lemondással. A két boldog fiatal, erős ember feltúrja, beveti, gyümölcsfával, szőlővel beülteti a pusztá földet, az irdatlan térség közepén. Fölöttük a nap, a csillagok, de már megbujhatnak a takaros, piros tetejű, kis házban, ahol az öröm és reménység talál fészket. A föld majd terem, fakad az áldás a munka, a szívós küzdelem után s a nagyobb boldogság is csattogtatja már gyenge szárnyait. Tavaszra megszületik a kis tanyában, a szent magányban az első gyerek...

Terescsényi két alakja csakugyan hős. Az a művészet pedig, mellyel az embernek a függőségből, a bizonytalanságból való kiemelkedését, a talpalatnyi biztos hely megszerzését a földön, az egyszerű emberpár céljában, s majdnem emeberfölötti erőfeszítésében bemutatja, mindvégig leköti az olvasót. Ahogy a két ember a bizonytalanba elindul, ahogy összeszedi a házhoz való anyagot, a munka hevülete, a megoldások, a rettenetes primitívségből való kiemelkedés hasonlít a felfedezők roppant erőfeszítéséhez. Ez az emberi erőfeszítés, az otthon, a függetlenség megteremtése, a célnak ősi ösztönnel való mélységes átérése az, ami Terescsényi György kötetét oly érdekessé teszi. Ezenfelül az író előadásának művészete, ami a sárban is a gyémánt fényét csillogtatja meg s a két egyszerű embert felemeli a poézis magaslatára s az írásművön átlengő magyar báj és szeretet az, ami a legjobb írások közé iktatja Terescsényi kötetét.

Míg a kötetet olvastuk, eszünkbe jutott Knut Hamsun „Anyaföld” című hatalmas munkája. Ez nagyobbarányú, komorabb, fenségesebb. A különbség a tájban, a környezetben is megvan. Más a rettenetes-téli, komor norvég föld s a magyar talaj. Mások az emberek is. Knut Hamsun műve vitán felül a legtökéletesebb alkotás a primitív ember küzdelméről és diadaláról a föld felett. Ott északon, a zúgó fenyvesek homályából, a jeges téli napok kínjaival, roppant szenvedésekkel hódítja el az ember a maga kis földjét, otthonát s veti meg a lábát, magvát hintve a nyomában jövő kultúrának. Terescsényi hősei már a kultúra közelében, de támogatás, megértés nélkül, sőt közöny és gúnyolódás mellett, belső ösztönüktől vezetve hódítják meg a maguk kis birodalmát, ahol elfér egy család tökéletes boldogsága.

Ha kocsink, vagy a vonat elrohan velünk pusztá táj mellett s egyszerre a nagy magányban észreveszünk egy vagy több pici, piros tetejű házat, néhány fiatal gyümölcsfát, ház körül futó tyúkot s a napfényben repülő galambot, eszünkbe fog jutni Terescsényi György „Hősök” című kötete. Ahogy maga is mondja, nagyon szépen könyve végén:

„Ha széles pusztaságban, ég alá hajló mezők közepén, lankák szelíd partjain, erdők széle alá bujva, magányosan, vagy egymás oldala mellé lapulva ilyen kis házikót láttok... tudjátok meg, hogy így épültek fel azok...”

Pásztor József

Szenteleky Kornél: Isola bella. Regény. Cluj-Kolozsvár, 1931. Az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadása.

A doktriner nő szerepe kényes téma. A nő lelkében természetes irányító ösztönei fokozottan élnek, mellettük doktrináltsága csak másodrangúan érvényesülhet, többnyire mint máz vagy hóbort, amelyeket alkalomadtán levet, hogy az előbbieknak adja a szót. Kényes, mert az igazság mélypontja *ide* esik; viszont minden felületről is ez ordít. A kettő között a semmitmondás és a banálítás tágas útja nyílik. Felhasználták a komikus megmutatásra; a XIX. század női emancipációjának sokféle hóbortját csipkedték vele s a „suffragette“, az angol irdalomnak mindmáig kedvelt alakja volt.

Szenteleky Kornél gyöngédebb ujjakkal nyúl hozzá s aktuálisabb eszmélkedésekre használja ki az alakja köré font mesét. — Inge Hörgen, dán szakszervezeti nő, megszereti Szabó Szabolcs magyar újságíró s lemond előbbi elveiről és életéről, hogy engedelmes társként kövesse őt új életviszonyok közé. Csak lelken, emberen keresztül lehetséges összefogás; a személyes vonzalom sokkal nagyobb összekötő kapocs, mint amekkora elválasztó erő elveink különbözősége; eszméink, doktrináltságunk legfennebb csak az egyén varázsát adhatják meg; az érzelem, az életöröm fellángolása független, mégis legjobbhiszeműen megszervezett és vallott intellektuális lényünktől is, etc. — ilyesféle gondolatokat sugalmaz a novellisztikus, impresszionista színekkel megírt regény. Inge nemcsak elveiben, de nemzetiségében is különbözik Szabolcstól; a leány hideg és felszánt politikai humanizmusát az anyaság boldog zsongítása s melegebb és gyakorlatibb humanizmusa váltja fel. Szabolcs a szeretet korlátlan hatalmát prédikálja — ennek az illusztrációja a mese.

Csakhogy a történetből mindez tisztán nem világlik ki. Inge szakít előbbi életével, csakhogy ez a szakítás lelkében mélyebb akadályt nem repszát szét, erősebb gátat nem szakít át. Kezesbáránnyként követi a férfit. A regényben kétségtelenül az alakok előélete a fontos, de azt az előéletet mi semmiképp sem éljük át: Inge küzdelmeiről, előbbi életéről is csak kissé zavaros és nagyzó leveleiből tudunk.

Megvan azonban ennek a művészileg paradoxon beállításnak — amely minden nagyon tudatos elgondolás elkerülhetetlen folyamánya — az az előnye, hogy az alakok megtartják természetes mozdulataikat, életszerű függetlenségüket. De mire jó akkor az egész doktrineresség? Elveiket halálosan komolyan veszik: Inge szavaiban Marx, Platon, Weitling igéi élednek újra s Szabolcs is olybba tűnik fel, mint aki egész életében az emberiség sorsán búsult. — A történet egy nemzetközi, de nemzetileg erősen aláfestett penzió életébe van helyezve: a szereplők erős nemzetiessége paródiája a nemzeti különbségek tagadásának; a történet maga cáfolata azok legyőzhetetlenségének... Kétségtelen: ez a törékeny, tükröző felületű mese nem hagy logikailag mélyebben magába nézni.

Azt sem lehet letagadni, hogy ez a téma elsősorban komikus elfogultságunkra számít: mikor Maupassant brutális ökle lesújt s kútba löki a szerelemre gyulladt bibliaárus nőt, érezzük a tragédia borzongását, de lehetetlen, hogy ne mosolyogjunk, mikor a marxista Inge magyar grammatikát tanul s leírja az első szót, hogy: „vádzsok“ (vagyonok)!

A történetbe belejátszik még Lucie gamine-os, magyaros gyöngédséggel megrajzolt alakja is: először azt hisszük, hogy e hármas szerelmi bonyodalmon fog horgonyozni a mese, — de Lucie hamarosan eltűnik: csak Szabolcs küzdelmeinek az éreztetésére volt jó. Az író közvetett úton fejez ki mindent: Inge elveivel, Szabolcs a másik nővel, habozó, megoszló férfiszímatával harcol.

Az impresszionista színekkel, meleg hangulatokkal megírt elbeszélés mégis érdekes és végig leköti figyelmünket. Szenteleky esztéta lélek: a nem nagy teherbíráásra ácsolt szerkezet inkább intellektuális élmények, választékos hangulatok megrögzítésére jó.

Hencze Béla

Verseskönyvekről. 1. *Rónai Mihály András: Első ének.* Fatsmetzetekkel díszítette: Reiter László. Amicus-kiadás. 1931. 68 l. — 2. *Pálma László: A fenyők gyantája kicsurrán.* A szerző kiadása. Évszám nélkül. Martineum könyvnyomdája, Szombathely. 62 l.

Az úgynevezett gazdasági válság a verseskönyvek áradatát is szűkebb mederbe szorította. A századeleji nagy irodalmi — közelebből lírai — fellendülés utórezgéseit még manapság is jelentkeznek abban, hogy a verseskönyv, mint olyan, egyáltalában még possible. De lehetetlenné vált, mint kiadói ügylet tárgya. A verseskönyvek tehát nem a kiadói válogatás eredményeként látnak napvilágot, hanem aszerint az öskori „Werdegang“ szerint, hogy az a költő, aki kellő számú előfizetőt tud szerezni megjelenendő kötetére, abba a szerencsés helyzetbe kerül, hogy csokorba fűzve nyújthatja át megénekelte önmagát a nyilvánosságnak.

A kritikus számára természetesen így is nyílik válogatás: jó és rossz versek ezen a módon épen úgy megjelenhetnek, mint annakelőtte. Legfeljebb, hogy az anyag a kiadói szelektálást kikerülve, egyfelől kevesebb retortán ment keresztül. Ezt ma szintén magunknak kell elvégezni, de hiszen ez a legkönnyebb munka. A közölhetőséget, a nyomdafesték elbírását, valóban nem nehéz munka megállapítani.

Azt a két kötetet, amely most fekszik előttem, a régi módszer szerint is meg lehetett jelentetni. *Rónai Mihály András*, akit ötletszerűen elsőnek veszek, egészen bizonyosan fiatal ember, akit jó nyugati kultúrája tesz rokonszenvenné. Hiánya az, hogy ezen a kultúrán belül egyelőre még nincs sok egyéni mondanivalója. Ami van, azt is hallottuk elégszer, jobban is, rosszabbul is, de hallottuk. Legkövetlenebb lelki kapcsolatai apjához fűzik a fiatal poétát. „Apám

ma ötvenéves és feleútján köszöntöm“ hosszúcímű versében éri el mai költészete tetőfokát s fejlődésképes költőnek ígérkezik bizonyos könnyű és hő lírai dikciójával. Azok közül való, akiknek nem tanulni, de felejtetni kell és nagyon körülnézni az új és oly gyökeresen változott világban. Meg kell találnia egyéni sóvárgásait s el kell felejtetnie a „nagy“ költőkét épenúgy, mint a „nagy“ Olaszországot, múzeumai-val, gyönyörű, de halott szobraival és képeivel. A költő anyaga a műveltségnek, nem lantosa.

Pálma László már keményebb kötésű legény. Józanabb, hűvösebb és ez a józanság és hűvösség — *contradictio in adiecto* — mégis lelkesebben bugyan ki belőle. Közelebb lakik a titokzatos castiliai forráshoz és nem „sévres-i“ porcelláncsészével, hanem a maga meztelen embertenyérével merít az isteni italból. Új képei vannak, új ember, valaki. Külön él és bizonyos értelemben kész alkotó: szintén elején van a pályának s ez a bűn nagy erény a költővé levés rögös útján, — de belőle már úgy, ahogy van, ugyanabból az anyagból kínálkozik a továbbfejlődés lehetősége. Kinn él a szabadban és a maga ege alatt: a maga füvei és fája között, a maga erdejében. A ritmet nem ösmeri, — új költő! — de a szabad verset eleven és igaz ritmusban hömpölygeti. Március című versét emelem ki a kötetből, csak úgy a magam gusztusára. Mozgalmas, erős, eleven képek művészi egybefűzése, kész és igaz vers, amelyet mainap nem gyakran olvasni. „A frissen sarjadt tavaszi fű poros cipőmet lassan letörölte“. Szeretem az ilyen képeket: szinte már a trivialis hegedűjén muzsikálnak fel az égbe. Pálma László jó, becsületes, derék költő.

Szegedi István

Sebess Dénes: Két Magyarország. Az elmúlt század politikai eseményei. A Könyvbarátok Szövetsége kiadása. 258 l.

Sebess Dénes könyve tulajdonképpen rendkívül érdekes reflexiók és aforizmák gyűjteménye az elmúlt század politikai eseményeiről. Nem egyszerű, nem átgondolt „szellemtörténet“ vagy biografia, hanem egy nagyon művelt és a korszakot alaposan ismerő publicista beszámolója. Rendszertelenül egybehalmozott óriási anyag, de hiányzik a végső szempont és a szerző vagy nem tud vagy nem akar úrrá lenni anyagán.

Kiindulási pontja az, hogy ha „az elmúlt század bármelyik politikai vagy szellemi időszakát vizsgáljuk, az mindig kettős. Ha van konzervatív, van liberális, a forradalmárral szemben áll az ellenforradalmár. Széchenyi István „Wienerje“ mint labanc áll szemben a „magyar“-ral, aki kuruc. Deák és Kossuth követői a nemzeti szellem ellentétes útjait járják, pártoknak, politikusoknak, tömegmozgalmaknak adnak irányt, melyek pólsa mindig ugyanaz, de ellentétes mozgást végeznek. *Milyen nehéz megtalálni a mult nagy igazságait, milyen nehéz azok között meglátni a történelmet és elkülöníteni azt a politikai divatoktól.*“

Könyvének domináló hőse Kossuth Lajos, amint kétségtelen, hogy erre a századra Kossuth nyomta reá a maga bélyegét. Mindazok, kik

vele szemben állottak: Széchenyi, Deák és a Tiszák a nemzet lelkében vele szemben elbuktak, anélkül, hogy politikájuk elvi igazságai és reálitásai cáfolatot nyertek volna. Az izgatók és fontolva haladók című fejezetében, mely a Széchenyi- és Kossuth-problémát tárgyalja, van Széchenyi Istvánnak 1847-ből egy levele Apponyi Györgyhez, melyet tanulságos itt is idézni: „Kossuthtal nyílt harcba bocsátkozni bulldog-féle bátorság lett volna! Mert ő a kedvenc, református, demokrata, aki a „páciensnek“ mindig azt rendel, mi után az hamis étvágyával eped. Azonfelül ennek a legénynek olyan a szája, az ékesszólása, hogy a nőknek és a nőieseknek — ez pedig légió — ha szavall, folyik a nyála, gyakran meg a könny a szemökben. Én pedig, mint Madame Couerge, mindig rosszalok, keserű gyógyszert ajánlok, amellet jó katolikus, mágnás és azonfelül öreg, törődött fiú vagyok, kit éppoly kevésbé kellemes nézni, mint meghallgatni.“ Széchenyi politikájának hatását Eötvös József báró Széchenyi kényelemszeretetében jelöli meg: „A nagy tulajdonok megvoltak benne, csak egy hiányzott — az emberszeretet. Hazáján kívül csak önszemélye volt, ami számolásának tárgyát képezte. Feláldozta életét a közügynek, de nem hozhat fel esetet, mikor csak kényelmét is valamely kérdésnek áldozta volna. Ez a kulcsa az aristokratikus gögnek, türelmetlenségnek, hideg gúnynak, mely oly sértően hatott ...“

Kossuth másik nagy ellenfele: Görgey, szintén megítéltetik. Az általánosságoktól eltekintve, két konkrét vádat fogalmaz Sebess Görgey ellen: az egyik Görgeynek 1850-ben tett vallomása, mely arra mutatna, hogy Görgey a békepárttal együttműködve tudatosan tört volna a szabadságharc eredményeinek megdöntésére és Kossuth megbuktatására, a másik pedig az, hogy az osztrákok előtt kellett volna letennie a fegyvert, az oroszok előtti meghódolás az osztrákokkal szemben provokatív és végeredményében eredménytelen volt. Azt hiszem, ez újabb adat és az oroszok előtti fegyverletétel kérdése nem lesz alkalmas arra, hogy a Görgey történelmi szerepének megítélésében már kialakult közvéleményt megbonthassa.

A könyv nagy részében 1848/49. előzményeit és következményeit ismerteti s az osztrák-magyar viszonyoknak az 1867-es kiegyezésben történt rendezése aránylag kevés helyet kap olyan munkában, mely az elmúlt század politikai eszményeit kívánja feldolgozni. Tizenkét fejezetet ír 1848 politikai problémáiról és négyet csak a kiegyezés koráról. Tehát e tekintetben aránytalan. Sebess Dénes a multban 48-as politikus volt s ennek a politikának igazolása akar lenni e könyv, az igazolás látható tendenciája nélkül. A nemzeti lét determinációit s a kiegyezési politika kényszerűségét nem akarja megvédeni, mint a kiegyezés történetfilozófiai alapjait. A kiegyezés bukását onnan számítja, mikor Apponyi Albert gróf 1905-ben belépett a függetlenségi pártba. A kiegyezés és a Tiszák politikájának történelmi értékítélete körül a szenvedélyek — a közelmúlt atavisztikus beidegződései — még

mindig uralkodnak s nem tudnak lehiggadni. De Sebess Dénes könyvet és államférfiúi apológiát írt arról a Bethlen István grófról, ki Tisza Kálmán belpolitikai módszereinek modern követője.

Könyvének legérdekesebb fejezete, a magyarok és a nemzetiségekről szóló, nagy és széles alapú fejtegetéssel ismerteti a kérdés evolúcióját. Van egy mély megállapítása: „a nemzetiségi elv nagy belső erői fogják azt a kataklizmát felidézni, mely a nyugtalankodó fajoknak új területi elhelyezkedést fog adni. A magyarság államjogi helyzete olyan, hogy nem képviseli többé azt a szilárdságot, amely körül a kis népek csoportosulhatnak. Ez a „pólusképessége“ fokozatosan gyöngül. A kis népek vezetését világhatalmak veszik át és lendítőerőnek a nemzetiségi elvet használják ki céljaik elérésére.“ De e fejezetnek legélesebb dokumentuma az a kép, melyben I. Ferenc József Budapesten fogadja a román királyi párt 1896-ban. Egy nagy politikai elgondolás igazolása e kép.

A „kis népek felszabadítása“ és a „nemzetek önrendelkezési joga“ az új század jelszavai, melyben mint Sebess szépen mondja: „hatalmi versengés, féltékenység, a materializmus túlhajtása, roppant ipari és tőkeexpanszió érlelik a világháborút. Még csupán az ideális célkitűzés hiányzik, de ez is nevet nyer“ az új század jelszavaiban. A nagy történelmi erők és ellentétek eltemették a XIX. század Magyarországot, melyben a magyarság hatalmas politikai életöztöne kétízből keresett a nemzet számára alkalmas életformát, 1848-ban és 1867-ben. Elbukásunk abból eredt, hogy a század életét túlhaladó politikai formát nem találtuk meg.

Sebess Dénes könyve a magyar publicisztikai irodalom maradandó nagy értéke lesz. Ha nincs is határozott értékítélete, — amint arra, úgy látszik, a kor sem jött el, — de a rengeteg anyag, a sok szempont, azon kor egész politikai élete, irodalma és problémái így együtt sehol sincsenek s Sebess Dénes nagy érdeme, hogy a XIX. század Magyarországának egész politikai szellemiségét ennyire egyénien, de ennyire hiány nélkül tudta egy másik kornak kezébe adni.

Albrecht Ferenc

Szilády Zoltán: Bulgária. 330 képpel, 3 színes képpel, 17 műlappal, 2 térképpel. Budapest, 1931. 8° 472 l. Szerző kiadása.

Szilády Zoltán, akinek neve a természettudomány, a didaktika, a néprajz szakemberei előtt értéket és súlyt jelent, a természettudós szemével megnézte a bolgár földet, a művelődéstörténeti-néprajzi kutató szemével a bolgár népet és amit ez a gyakorlott két szem meglátott, jellemzőnek tapasztalt, azt kettős énjének nem a tudós, hanem az író felével íratta meg, a természettudományok nagytapasztalatú, elismert népszerűsítő írójával. Eszerint könyve nem kedélyeskedő vagy fontoskodó útleírás, nem adathalmozó kalauzskönyv, nem tudománnyal megterhelt enciklopédia, bár mindezek értékes arcvonásai is dicsekedhetik. Megszerkesztése, a nagy közönségnek szántan,

mintaszerű. Fárasztó monografikus fejezetek helyett változatos csen-gésű apró címek alatt hűséggel, a tudós gondos utánjárásával rajzolt megkapó képek; de mire a könyv végére érkezünk, ez egymást váltó, tarkán sorakozó képekből a rokonszenves, sőt ősi soron velünk rokon bolgár nép és föld multja és mai élete, egész egyéni arculata kibon-takozik. — A tudós professzor tudva felejtí tankönyvek, kézikönyvek fárasztó, étvágyijesztő tálalomódját. Mint jeles tanítómester, könnyen rajz, a geológia, a gazdasági vagy nemzetiségi statisztika, akár a bol-nyomában, akár az összehasonlító nyelvészet, az állat- és növényföld-rajzó, geológia, a gazdasági vagy nemzetiségi statisztika, akár a bol-gár föld ős- és ókorának, az egyházi életnek, klastromoknak, múzeu-moknak, iskoláknak, népköltésnek vagy zenének tanulságait mutog-atja. Lankadatlan követjük a bolgár havasok csúcsaira, szomjúság nélkül a karszt rideg világába. Vele együtt felejtkezünk bele az ősi rilai kolostor hangulatába, a rózsaoalajtermelő Kazánlak bódulatába, a büszke óbolgár emlék, a madarai lovas ígézetébe. Vele érezzük a diófaerdők, a vadontenyésző orgonabozótok illatát, a tánc és koledá-lás pogány ízét, a makedon-probléma forrását. Az ő vezérletével Strabo trogloditáinak utódai, a fogazott sarló, a gabonanyomtató szán, a földbeásott italtartó amforák, az egyszarvú eke, a préhistorikus Vénusz-szobrocskák, a csángó boricatánc bolgár rokonsága, a vadon élő fácán, Bacchus és a bor trák szülőföldje, az ételreceptek — a bol-gár nyereg alatt puhított hústól a rózsailatú befőttekig — egyként érdekelnek, mert a tudós író érdekessé tudja tenni őket. Szavával is, de azzal a negyedfélszáznál több képpel, ami a látható világ, fárasz-tóan részletező leírása helyett sorakozik könyvében.

A könyvön végig kísér a bolgár-magyar kapcsolatok keresése, fölmutatása. Ezek közül az egykori történeti, nyelvi érintkezés ma már nem vitás. Szilády egy újabb bizonyágtermő területre, a népraj-zira figyelmeztet. Kifejezetten ilyen című fejezete, (— ahogy maga mondja: „kísérlete“ —) csupán biztatás akar lenni az ifjabb tudós nemzedék számára.

Mindent felölelni szemmel, egy-egy kellő helyre irányított pil-lantással, mindenről adni egy-egy élesrajzú, tiszta képecskét, ami föl-dön és föld felett, vízen és víz alatt, erdőn, mezőn, házakban és em-berekben, utcán és klastromban jellemzően bolgárnak és bolgárföldi-nek mutatkozik, polihisztorikus hajlamú írónak is nehéz próba. Szak-ember bizonyára fog is találni itt-ott egy-egy igazításra szoruló vo-nalat, — ilyen igazításokat különben maga az író is kér. — De ha az országismertető, nem tudós, hanem a nagyobb olvasóközönségnek szánt könyveknek az a próbája, hogy kigömbölyödik-e az olvasó előtt ország és nép egyénisége s ébred-e benne vágy országot és népet szem-től-szembe látni, — Szilády könyve jelesen kiállja a próbát.

Viski Károly

Dr. Ecsedi István: A rézmetszés művészete a debreceni református kollégiumban. A rézmetsző diákok. Debrecen, 1931. Magyar nemzeti könyv- és lapkiadóvállalat rt.

A debreceni kollégium kulturtörténetének egyik érdekes epizódja a rézmetsző diákok társaságának működése. Ezek az ügyeskezü fiúk készítették és adták ki az első magyaryelvű földrajzi iskolai atlaszt s illusztrációkkal látták el a tanáraik által írott természetrajzi és rajztanítási tankönyveket. Mívelkedésüket talán kissé túlzás művészetnek nevezni; hiszen nem voltak többek buzgó dilettánsoknál, a rézmetszés üzése múló élménye életüknek, csak egyikük sorsát keserítik meg a hiábavaló művészálmok. Kivétel nélkül másolatokat készítettek, a természetrajzi ábrákat illetőleg igen gyatra német eredeti után. Annál melegebb érdeklődésre tarthatnak számot művelődés- és tanügytörténeti szempontból, mint ékes bizonyosságai a másfél század előtti református iskola találékony autarkiajának.

Ecsedi eredeti források alapján, aprólékos gondnal mutatja be a társaság tagjait és műveiket. Ez utóbbiak értékelésében talán kissé elfogulttá teszi a kollégium iránti nagy szeretete; de értékmegállapítását a bőven mellékelt hasonmások révén az olvasó is ellenőrizheti. Értékes munkája követésre méltó példaadás: kisebb-nagyobb kulturgócpointjaink multjában mindenütt fölös számmal akadnak föltárásra váró s arra érdemes emlékek, szerves tartozékai a magyar szellemiség fejlődéstörténetének, amelyeknek napfényre hozatala elsősorban mégis a bennszülött kutatók illetékességi körébe tartoznék.

Szondy György

Színházi Szemle

Andai Ernő Porcellán c. vígjátéka ez idő szerint legnépszerűbb műsordarabja a Kamara-színháznak. A fiatal szerző ismeri közönségét s ha nem ad is valami meglepő újat, ízléssel s elég jó adagolásban találja fel a régít. A tapasztalatlan, húszéves leány, a nagytehetségű, fél-szeg völegényjelölt, az álomlovag, kedves trükkök házasság öfelsége érdekében, ártatlan félreértések, csupa olyan elem, mely ügyes beállításban, különösebb lélektani valószínűség nélkül is, sikert jelenthet a színpadon. A napi gondjaiban elfáradt közönség ilyenkor nem logikus megoldást keres, hanem szemmel látható, füllel hallható jóindulatát élvezzi a való életben zordonabb körülményeknek s önkénytelenül ottfelejtkezik néhány órára a romantika világában. *Andai* költői lélek, szerencsésen elkerüli a tárgyával kínálkozó érzelgős hangot s nem tájékozatlan a színpadon. Ügyes fogása, hogy az a fiatalember, akit Ilona, a derék régiségkereskedő leánya, hercegnek nézett, csak titkára egy öreg hercegnek. Mi lenne, ha valóban herceg volna? Operettházasság vagy felsülés. *Andai* óvatosan lépcsőt épít, hogy hősnője minden nagyobb baj nélkül leszállhasson a prózai földre. Ez persze nem megy hibátlanul. A szerző mindenáron szépen akarja befejezni a történetet, ezért drámai államcsinyt eszel ki. Akkora asszonyi bölcsességet, előrelátást

olt hősnőjébe, aminőt egy álmodozó, fiatal lánytól aligha várhatunk. Ilona, még mielőtt megtudná tévedését, — a szerző jóvoltából — hirtelen belátja, hogy mégis csak a magántanár az igazi s ahhoz pártol. E lélektani valószínűtlenség az ára annak, hogy nem sül fel s hogy a szemérmes magántanár is nyugodtan mondhatja ki a boldogító igent. Így legalább mentve, ha nem is a költői igazság, legalább a pillanatnyi illuzió. Andai kedves jelenetek egész sorával kárpótol e mondvacsinált megoldásért. A régiségkereskedőben derűsebb, fiatalabb mását adta az Elzevir öreg, boldogtalan agglegényének; itt annak is révbe kell jutnia leányával együtt. A többi mellékalak is jól fest a régiségkereskedés ünnepies levegőjében s a Gellérthegy tavaszi pompájában. A rendezés kitűnő. Ilonát *Bajor Gizi* játssza; számára írták ezt a szerepet s nélküle el sem képzelhetjük sikerét. Amit a szerző magyarázatlanul hagyott, kivált az utolsó jelenetekben, azt Bajor Gizi ragyogó művészetének ezer árnyalatával teszi valószínűvé s megszólaltatja egy tűzrölpattant fiatal lánynak minden szépségét s ártatlan kiszámíthatatlanságát. *Uray Tivadar* egy herceg hitelével lép színpadra s ártatlan tréfáját, titkárrá szürkülését finom humorral teszi rokonszenvesé. *Petheő* Attila magántanárja roppant reális művészi alakítás, *Gál Gyula*, *Aczél* Ilona s a többi szereplő is erőssége a játéknak.

A *Kényes válópör*, *Pierre Veber* és *Alex Madis* bohózata nem érdemelte meg a lefordítást. Ilyen gyér vígságú darabot egészen kezdő drámaíróink is szállíthattak volna a Vigszínháznak. Amit a darabban látunk, kétségbeesett hajtóvadászat a vídámságra, egyetlen zsákmány nélkül. Férj és feleség, mindketten ügyvédek, egy válópörben szembe kerülnek egymással. Tárgyalás során kiderül, hogy a férj egy kokottal levelezget s hogy ennek a nőnek nemcsak hozzá van köze, hanem többé-kevésbé még egy csomó férfihoz, az elnökön keresztül a miniszterig. A szerzők nem válogattak a borsos helyzetek kiaknázásában s nyers tréfákkal, helyzetekkel túllicitálták egymást. Inkább a bonyodalom zajosságával hatnak; szellemük, ízlésük állandóan cserbenhagyja őket. Alakjaik jelzik ugyan, hogy jobb sorsra méltók, de mentől többet beszélnek, annál sivárabbá, ízléstelenebbé válnak.

Vajthó László

Iparművészetünkről

A magyar iparművészet helyzete abban a nagy összefüggésben, mely a nyugateurópai művelődési közösséget jelenti — látszatra — igen sokban megegyezik a rokon képzőművészetével. Főként ha tekintetbe vesszük, hogy az iparművészet — ezen a néven — éppen úgy, mint a képzőművészetek, alig több, mint félszázada eresztettek gyökereket a magyar talajba.

De hát iparművészetünk volt már azelőtt is. Nem ezzel a nagyon is mesterkéltné és összekalapált névvel jelölték ugyan, de mégis volt. Voltak céheink, melyek bútort, ötvösséget, textilt, keramiát, bőrmunkákat, stb. készítettek. Néha olyan kiváló és elismert értékeket produkáltak,

hogy ezek által a nyugati országok mestereivé lettek. Így ötvöseink sodronyzománcos művei, bőrmegmunkálóink színes bőrfestése, alföldi nyergeseink munkái egész nyugaton elterjedtek. A magyar udvarházakban háziiparszerűleg élt a textil-iparművészet: a szövés, himzés és — úgy látszik — néhol a szőnyegcsomózás is. Azonkívül pedig az egész népművészetünk is valójában primitív technikájú, de teljes művészi értékű iparművészet.

Mindez az iparművészkedés, mely a XIX. század előtt magyarországszerte általános volt, szerves része volt az európai művelődésnek. Céhmeisterink részben nemzetiségük szerint is nyugati származásúak, nagyobbrészt pedig nyugati nevelésű iparosok. Csaknem mindnyájan nyugati vándorútat jártak, vagy olyanoktól tanultak, akik bejárták a polgáriasodottabb, iparosabb országok városait s ott tanultak, dolgoztak, Később erősen befolyásolta munkájukat a nyugatról szerzett mustra-könyv is.

Udvarházaink iparművészkedését túlnyomóan az egyház irányította. Oltárterítők, antependiumok, miseruhák javarészt a nyugati formák szerint készültek, legfennebb a részletek, leginkább az ornamentális rész mutat sajátos magyar vonásokat. A protestáns és különösen a kálvinista templomok számára készült úrasztal-terítők, kendők skofiumos, selyemmel kivarrott dísze, mint az egész templom berendezése, már sokban független a nyugati szokásoktól. Elég a kálvinista, unitárius templomok mennyezetének, szószékeinek, padjainak, stb. magyaros díszítésére gondolni. Itt már igen sokszor a magyar népművészet befolyása, sőt kizárólagossága ad színt, formát és jelleget az egyházi iparművészetnek.

Igaz, hogy a népművészetünkről sem állíthatjuk, hogy teljesen autochton és nyugattól független iparművészet. Kétségtelen, hogy a honfoglaláskori magyarság sírleleteiben talált díszítőművészet nyomai nem mondanak ellene annak, hogy a népművészetünk összefüggő fejlődésvonalon jött ezen az ezer éven át. De bizonyos, hogy ez a fejlődésvonal erős töréseket mutatna — ha rekonstruálható volna. Így — mindjárt — a keresztyénség felvétele idején azzal a ténnyel, hogy a nyugati keresztyén közösségbe lépett, a magyarságnak sok pogánykori szokása, értéke mellett le kellett mondania ősi iparművészete értékeiről is. Legalább is ezen túl semmi adatunk sincs olyan tarsolyfedelekről, szíjívégekről, csattokról és boglárokról, amilyenek a honfoglaláskori srokából kerültek elő. Műtörténetíróink felismerik korai román templomainkon a pogánykori magyar művészet egy-egy nyomát, de ez is inkább csak sejtés, következtetés, mint pozitív értékű megállapítás. Kétségtelen, hogy vannak népművészetünknek olyan jelenségei is, melyeket a pogánykorból áthozott művészkedés feltevése nélkül nem tudunk megmagyarázni. Ilyenek a székely kópjafák, a kalotaszegi írásos, a matyóföldi tüzelők és dikók, stb. Mindezek mellett is nyilvánvaló, hogy népművészetünk a történelem medrében híven reagált a nyugateurópai nagystílu-

sok hatására. A románkor után a gótika (az erdélyi, székelyföldi templomokon), a reneszánsz (népies himzéseinken), a barokk (az u. n. parasztkorok épületeken, bútorokon) mind itt hagyta a maga nyomait. Ezek a hatások, sokszor döntő és jellemalkotó termékenyítések a magyar nép iparművészetét a nyugateurópai — és még közelebről a közép európai — népművészeti közösség tagjává teszik. Ebben a közösségben pontos helyi és jellegbeli meghatározást jelent az a hatás, melyet a közvetlen kelet művészete gyakorolt reá. A török és tatár népek műszete, úgy látszik, második rétegben hozta el hozzánk azt a perzsa szaszanida-hatást, mely a honfoglaláskori sírleletek ötvösmunkáin félreismerhetetlen. A tőlünk keletre és délre lakó népek már a keleteurópai művelődés köréhez tartoznak. A bizánci hagyományok folytatói — népművészetünkre az ő túlságosan geometrikus formákhoz kötött szemléletük nem lehetett termékenyítő hatással.

Mindezeket a régi magyar iparművészeti megnyilatkozásokat éppen az a nagy társadalmi átalakulás mosta el, mely az új szót teremtette, új néven, új értelmű foglalkozássá tette az iparművészetet. Mikor Magyarország, a kiegyezés után, megkezdte a polgári társadalmi átszervezkedést, a „civilizáció“ térhódításával fokozatosan kipusztult a népművészet s az úri magyar háziiparszerű művészet utolsó nyomai is eltűntek. Ekkoriban nyugati mintára nálunk is megindult az iparművészet megalapítása. Első iparművészeink a képzőművészet magasabb rétegeiből szálltak le, hogy az ipar termékeinek egy-egy ünnepélyes alkalomból művészi tartalmat, értéket adjanak. Horti Pál, Lechner Ödön, Alpár Ignác, Faragó Ödön, Körösfői Kriesch Aladár, Nagy Sándor, Rippl-Rónai voltak az első úttörők. Munkájuk még néhol túlságosan hozzátapad a képzőművészethez. Ahol felszabadul ennek gyámsága alól, hogy a népművészetből felfrissülést keressen, ott pusztán díszítő feladatokat vállal. Még a szerkezeti megoldásai is csak dekoratívok, — amennyiben dekoratív értéknek fognak fel minden stílus-jelleget. Ez különben az egész korszaknak sajátossága. Olyan mélyenrejlő és általános jellemvonás, mely egészen eredeti stílust is teremtett: a szecessziót.

A következő korszak már bontogatta a pozitív eredmények, az iparművészibb iparművészet problémáját. Előfutára Torockói Wiegand Ede, az egyszerűségben intim és hivalkodásnélküli polgári lakásművészet igazi mestere.

Szokolay Béla

A szerkesztő címe: Budapest, IX., Lónyay-utca 4/c.

Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el.

Kéziratok visszaküldését a szerk. csak a legkivitelesebb esetekben vállalja.

Kiadóhivatal: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P, előfizetési díj évi 22 P, 4 dollár, 16 shilling, 25 schilling, 20 svájci frank, 10 hollandi frt.

Pénztáros: Bendl Henrik, Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Először Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Áhitat, szeretet.
  4. Sheldon: Az Ő nyomdokain.
  5. Kenessey B.: Női jellemképek.
  7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.
  8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
  9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.
  10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
  11. Thomas: Az evang. és szocializm.
  12. Szabó A.: Külmissziói kalauz.
  13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.
  14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
  15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)
  16. Szóts F.: A vallás élete.
- A Házi Kincstár ára:
- Kötetenként, füzve 2.30
 Díszes vászonkötésben ..... 4.—
- A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.
- Emlékezés Kálvinról.
 Irták többen. 8° 2.30
- Kiss: Török Pál élete ..... 3.—
- Makkai S.: Erdélyi ref. problémák. .... —24
- Hastings: Van Isten. .... 1.—
 Egyháztört. Adattár II—IV. à .. 3.—
 Egyháztört. Ad. V., IX., X. à .... 2.—
 Egyháztört. Ad. XI—XII. .... 4.—
- Fejes I.: A prot. egyház feladata —35
- Kenessey B.: Károli emlékkönyv 1.70

Koszorú-füzetek.

- Vallásos iratok, számonként —.06
- Masznyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. 4.50
- Mokos Gy.: Herszegszöllösi kánonok hasonmás kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal ..... 6.—
- Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre 3.—
- Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:
- I. 1889. .... 2.—
 II. 1890., 3—4. f., füzetje .. 1.—
 III. 1891., 2—4. f., füzetje .. 2.—
 1892. és 1893., à ..... 4.—
 1894, 1898 és 1903—1917, à 6.—
 1919—1930., füzetenként à .. —80
- Révész I. munk. a pápens korából 1.70
- Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez 1.30
- Zoványi J.: Magyar prot. egyháztörténeti monografiák 2.30
- Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)
- Raffay Sándor: Fénysugarak.
 6—12 éves gyermekeknek 1.20
- Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak. . . 1.20
- Vallásérkölszi felolvasások ..... —.80
- Vallásügyi Tárgyalások II—III. à 3.—
- Vallásügyi Tárgyalások IV. à .. 6.—

Megrendelhetők főbizományosunknál:

Bethlen Gábor-könyvkereskedés, Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

Az Egyháztörténeti Adattár új kötete.

Megjelent az Egyháztörténeti Adattár XIV. kötete Mályusz Elemér szerkesztésében. A kötet terjedelme 204 l., előfizetési ára 5 pengő, Társaságunk tagjai részére 4 pengő. Tartalma:

Mályusz Elemér: Előszó, Paulinyi Oszkár: A kassai templom elvételére vonatkozó akták, Asztalos Miklós: A wittenbergi egyetem magyarországi és erdélyi hallgatói.

*

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.

BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 12. — Automata: 856—16. sz.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadhatók.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. szám. — Telefon: Automata 850—53.

MEGHÍVÓ

a MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGNAK 1932. február hó 23-án Budapesten, Ráday-utca 28. szám alatt a ref. theologia Ráday-termében tartandó

ÜLÉSÉRE

Előadó-ülés délután fél 6 órakor. Tárgy: Bernát István tiszteleti tag előadása: „Két optimista apostol: Sir Oliver Lodge és Sadhu Sundar Singh.“

Az előadást követőleg:

Választmányi ülés és közgyűlés. Tárgy: Költségvetés az 1932. évre.

Ezt követi:

Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályunk alakuló ülése.

Elnökség

Arcképek

címmel 6 ívnyi terjedelmű könyvben egyesítettük a közelmúlt és a jelen tíz protestáns kiválóságának a Protestáns Szemle 1931. évfolyamában megjelent jellemzését. E könyv a napokban megjelenik, ára tagjaink részére 1.60 P. A világ legkiemelkedőbb protestánsairól írták ezt a kötetet. — Mint jutalom és ajándék céljára kiválóan alkalmas könyvet szeretettel ajánljuk tagjaink figyelmébe.

Tariménes utazása.

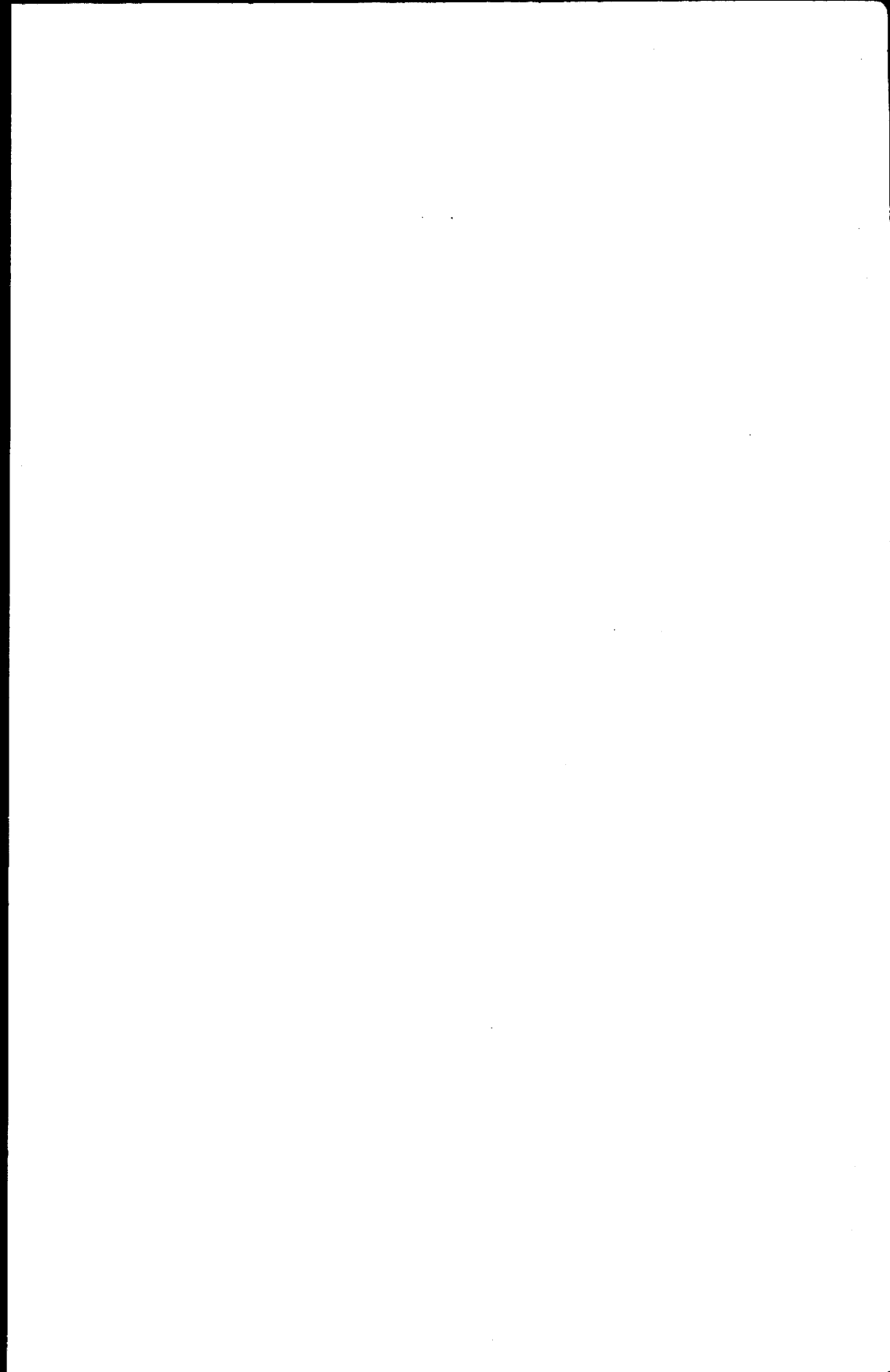
Bessenyei Györgynek e híres művét a budapesti V. ker. reál-gimnázium növendékei adták ki Vajthó László tanár felügyelete alatt. A becses műből a kiadók Zsinka Ferenc síremlékének javára 50 példányt ajándékoztak Társaságunknak, ezekből néhány

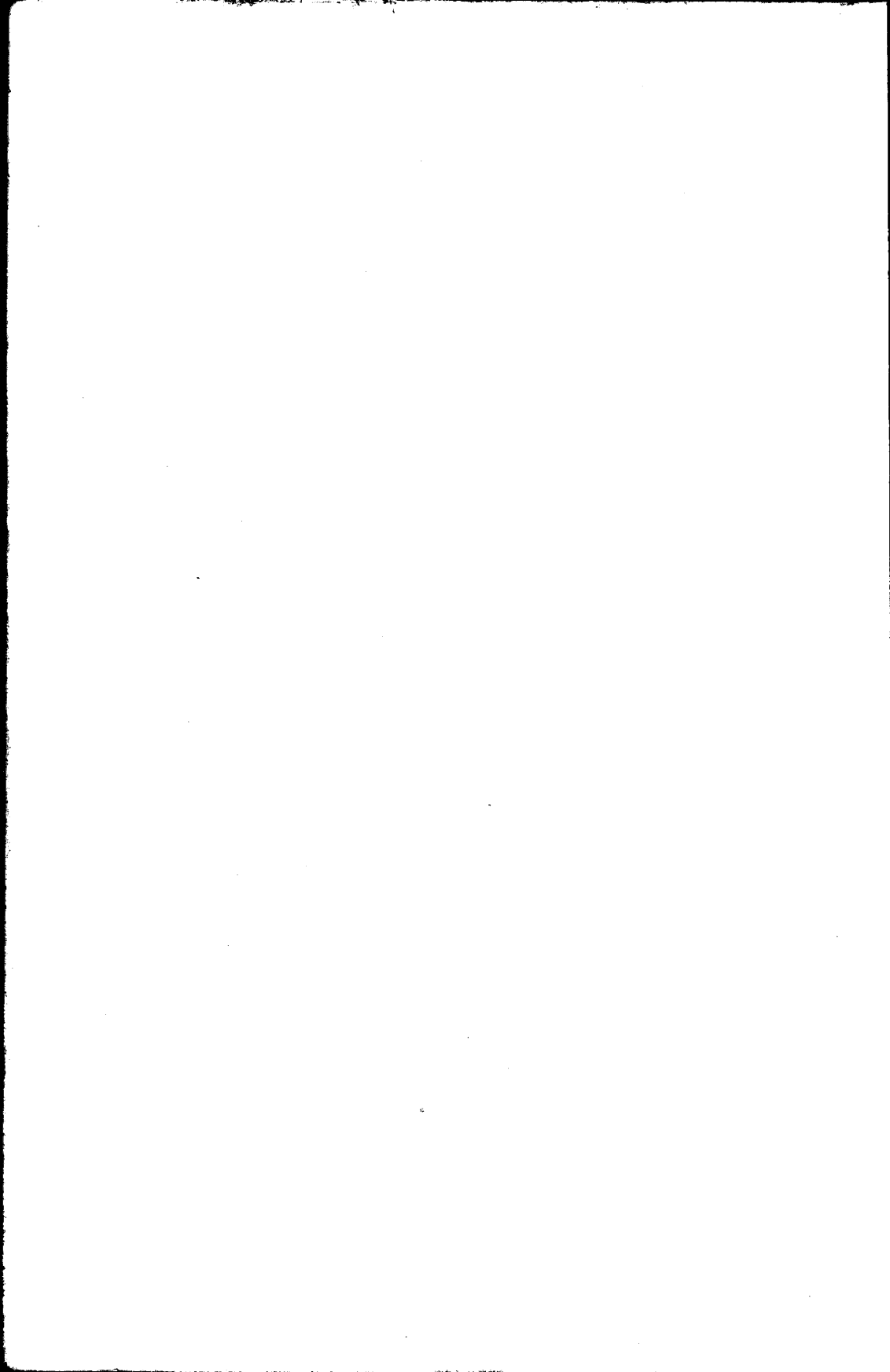
még rendelkezésünkre áll, tagjainknak példányonként 10 P-ért szeretettel ajánljuk. A díszes és értékes kötet bolti ára 25 P, saját érdekében cselekszik, aki e ritka alkalmat megragadja könyvtárának gyarapítására és a kegyelet adójának lerovására.

Társaságunk tavaszi programja.

Veszprémben 1932. évi február 13-án, Szombathelyen 14-én tervezünk előadó-estélyt, mindkét helyen Ravasz László és Áprily Lajos közreműködésével. Budapesten 1932. évi február 23-án (Meghívót lásd fent), Pécsen 1932. évi március 12-én, Szekszárdon 13-án tervezett estélyeink szereplőinek névsora még nem teljes. Budapesten 1932. évi 9—11-én három előadást tart Makkai Sándor „Az evangélium egyházi, kulturális és szociális problémája“ címen.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

RÉVÉSZ IMRE: Hová?
JUHÁSZ GÉZA: Gandhi
DR. SEBESTYÉN JENŐ: A munkanélküliség és az egyházak
GUNDA BÉLA: Egyszerűség (vers)
KOMÁROMI JÁNOS: Messze tűz látszik . . .
KÉPES GÉZA: Felhőből gyúrok hólabdákat (vers)
DR. KISS JENŐ: A jelenkor szellemi válsága és az egyes ember
CSOMAKÖZI SÁNDOR: Kopogtatok az üvegen (vers)
PRÖHLE KÁROLY: ÖRÖM
DR. GÁRDONYI ALBERT: Pestváros első protestáns telepesei
GULYÁS PÁL: Ismét virág lesz (vers)
KERECSENYI DEZSŐ: Jegyzet a „Protestáns orthodoxiá”-hoz

KRITIKAI SZEMLE

LXI. évf. 3. sz.

1932. március.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

DR. BRUCKNER GYÖZÖ: Wiczián Dezső Luther-tanulmányok. I. Luther, mint professzor	199
GAUDY LÁSZLÓ: Szabó Imre: Ismerd meg magad	202
HALÁSZ GÁBOR: Szabó Lőrinc: Villon-fordítása	203
HAMVAS BÉLA: Szabó Dezső: Megered az eső	204
KARÁCSONY SÁNDOR: Móricz Zsigmond: Forr a bor	206
PÁSZTOR JÓZSEF: Böszörményi Jenő: Napsütötte mezőkön	208
MARCONNAY TIBOR: Nadányi Zoltán: Ezüstkert	209
HAMVAS JÓZSEF: Osváth Gedeon: Küzdő lelkek	211
FITOS VILMOS: Hekler Antal: Antik művészet	211
ASZTALOS MIKLÓS: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve	214
TÖRÖK PÁL: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Szerkesztette Viszota Gyula	216
DR. ISOZ KÁLMÁN: Vargha Bálint: Marot Kelemen első francia protestáns zsoltárenszerző élete és költészete	219
SZILÁDY ZOLTÁN: Gyomlay László: Turáni vándorok	220
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	220
ISOZ KÁLMÁN: Zenei Szemle	223

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Hová?

TÜNÖDÉSEK EGY KÖNYV FELETT

Nem lehet rossz néven venni, hogyha ma mindenki első-sorban a „maga bajával“ van elfoglalva. Bizony még a Krisztus földi egyházai is. Eszményien kötelező elgondolás alapján éppen most, ezekben a kegyetlen időkben volna ugyan leginkább kötelességük, hogy önmagukból mint intézmények is az önzetlenség maximumát fejtsék ki és minden rájuk bízott lelki kincset annak a nagy közösségnek a javára fordítsanak, amelybe őket éppen e végre állította be Uroknak megföllebbezhetetlen akarata. De a rideg valóság ezzel szemben az, hogy mint földi és emberi intézményeknek, önekik is osztozniok kell minden más földi és emberi intézmény szélső nyomorúságában és tépő bizonytalanságában. És ez a nyomorúság és bizonytalanság az ő szemhatárukat is sajnálatosan megszükiti és a maguk földi és emberi bajaival, intézményes gondjaival küzködésük őket is meg-megmártja az önzésnek ugyanabban az iszapjában, amelyből éppen önekik kel-lene elsősorban az emberiséget kiemelniök.

A Krisztus magyar egyházai éppen ezért mostani helyzetükben különös hálával tartoznak minden bírálójuknak. Még a rossz-indulatúaknak is, még az Antikrisztus szellemétől fütötteknek is, mert még ezeknek a legigaztalanabb bírálataiban is el van rejtve számukra egy-egy ítéletes, de üdvös isteni üzenet, amely őket valódi és egyetlen hivatásukra, a Krisztusról való tevékeny és termékeny bizonyágtevésre figyelmezteti. Mennyivel inkább hálásak lehetnek jóindulatú, bár szigorú (helyesebben: épp ezért szigorú) bírálóik iránt. Kivált pedig azok iránt, akik akár az emberiség, akár a nemzeti élet összproblémáira fordítják figyelmüket, azoknak egyetemes megoldását keresik, a nagy válságból kivezető utakat, általában a jobb jövő útjait rendszeres áttekintésben kutatják és az így adódó egyetemes körképben és távlatban jelölik ki az egyházak föladatait, eddig többé-kevésbé elhanyagolt teendőit. Mert ha egyszer elismerjük azt — és komoly keresztyéni gondolkozással nem tehetünk mást, mint hogy elismerjük, — hogy a Krisztus földi egyházainak ezen a világon a főfeladatuk nem a maguk intézményes fönntartása, hanem a nagy egésznek való szolgálat, akkor hatalmasabb és egészségesebb mementő nem is képzelhető számukra, mint az, hogyha például valaki a nemzeti életegészen elfoglalt helyüket és végzett munkájukat vizsgálja meg kritikailag és ennek a vizsgálatnak eredményeiből von aztán következtetéseket föladatuknak, a nemzeti élet egész szolgálatának helyesebb fölfogására és jobb betöltésére.

Weis István „Hová?“ című könyvének ezért tartoznak különös hálával a magyar keresztyénség egyházai. A könyv ezt az

alcímet viseli: „A magyar jövö útja“. Már ez megjelenti, hogy ez a könyv tulajdonképpen folytatása „A mai magyar társadalom“ címü könyvnek, amelyben a szerző a jelen társadalomrajzát adta s amellyel annakidején Szemlénk is foglalkozott. Ebben az első könyvében Weis nem tért ki külön és részletesen a vallásos és egyházi élet vizsgálatára, csak más kérdések kapcsán tett róla megjegyzéseket. De hogy ennek az oka semmiesetre sem az volt, mintha a szerző a keresztyénséget és annak látható szervezeteit a magyar élet és a magyar sors szempontjából elhanyagolható mennyiségeknek tekintené, annak ékes bizonytsága ez a második könyve, amelyben a vallás és az egyházak szerepére a magyar jövö szempontjából több vonatkozásban is nagyon részletesen kitér, sőt a kapcsolatos kérdések egyik főfontosságú csoportjának „Erkölc és vallás“ címen éppen a könyve derekán külön fejezetet szentel.

A könyv a maga egyetemes nézőpontjaival és bámulatosan sokoldalú tájékozottságával sok méltó elismerést aratott, de kiméletlen szókimondásával, merész következetességével és radikális javaslataival még több ellenmondást váltott ki a válság prése alatt nyögő és így sokszorosan ideges magyar közvéleményből. Mi most nem tarthatjuk feladatunknak, hogy akár részletekben folytassuk a körülötte folyó vitát, akár egyetemes kitekintéseit vegyük tüzetesebb vizsgálat alá. Általában csak annyit jegyzünk meg, hogy ez a könyv olyan ember írása, aki nemzete sorsával mint egészen személyes életsorssal, halálos-komolyan viaskodik, aki kivételes tudását és életismeretét kivételes, csaknem profétikus felelősségérzettel igyekszik úttalan úton vergődő nemzete szolgálatába állítani, aki tehát nagyon megérdemli, hogy még azokban a megnyilatkozásaiban is komolyan vegyék és becsületesen fontra tegyék a felfogását, amely megnyilatkozásai talán túlzottan alanyiaknak látszanak is (ami egyébként ily természetü írásban annál kevésbé elkerülhető, minél személyesebb élet-ügyévé vált írójának a nemzete ügye).

Weis István a magyar keresztyénség egyházainak a nemzeti életégész sorsa és jobb jövöje szempontjából abban látja a legfontosabb feladatát, hogy az államhoz és a nemzethez való tartozás kötelékeit érzületi és főképp erkölcsi oldalról erősítsék, közelebbről emelni igyekezzenek nemzetünk közerkölcsiségének a mélyre sülyedt színvonalát, amelyről egyebütt is, de különösen „A nazug társadalom“ címü fejezetben megdöböntö, de szerintem egyetlen pontjában sem túlzott képeket fest. Saját, többszórosen megismételt kijelentése szerint nem becsüli ugyan a kelle-ténél feljebb a vallás és az egyházak szerepét e szempontból, sőt egyhelyt még ezt a kijelentést is megkockáztatja: „Nem fontos, hogy a gyermek a katekizmus kérdéseire felelni tudjon, de az

elkerülhetetlen, hogy az államról szemléletet kapjon . . .“ (62. lap). De azért lapokra menő idézetekkel lehetne bizonyítani, hogy a keresztyén vallástól és egyházaitól az állampolgári, nemzeti érület és a közerkölcsiség nevelése szempontjából mégis igen sokat vár s hogy a vallásban legerősebben a szociáletnikai elemet becsüli, amit különben egymagában bizonyít az is, hogy a vallási és egyházi kérdésekkel legbővebben „Erkölcs és vallás“ című fejezetében foglalozik, amíg a közvetlenül megelőző fejezetben, amely „A szellemi élet válsága“ címet viseli, egyáltalán nem tér ki ezekre a kérdésekre.

Ugyanakkor azonban egész könyvén végighúzódik s a legkülönbözőbb változatokban kifejezést nyer az a felfogás, hogy az egyházaknak, éppen szent lelki és erkölcsi céljaik minél teljesebb megközelíthetése érdekében le kellene mondaniok a politikai életben betöltött közvetlen szerepükről, nem volna szabad az állam részéről sem közvetlen, sem közvetett anyagi támogatásban részesülniök, sőt általában azon kellene igyekezniök, hogy híveik anyagi erejét minél kevésbé és csak az önkéntesség formájában vegyék igénybe s az apostoli szegénység példájával világot, csak szellemi és erkölcsi erőkifejtéssel igyekezzenek krisztusi hivatásukat betölteni. Egyformán kiviláglik ez a felfogása, akár a holtkézi vagyronról, akár az egyháznagyok felsőházi tagságáról beszél, akár a stóla- és párbérekérdést taglalja, akár a felekezeti iskolázás támogatásáról közli leplezetlen véleményét.

Ennek a két gondolatcsoporthnak símpárján halad a Weis István egész gondolkozása a keresztyén vallás és egyházak nemzeti szerepét és föladatait illetően. Érdemes egy pillanatra eltűnődni rajta, hogy vajjon ezen a símpáron célhoz lehet-e jutni.

Az egyszer egészen bizonyos, hogy ez a két sín: közerkölcsfejlesztés és politikamentes lelkiség, szorosán és szervesen összetartozni látszik. Jóformán nincsen, a multban sem volt olyan, a vallás és az egyházak kérdéseivel foglalkozó közéleti megnyilatkozás, amelyik ne ezen a símpáron mozgott volna: az egyházak tegyenek eleget minél kiadósabban a lelki feladataiknak, vonatkozzanak el minél teljesebben a politikától, igyekezzenek többet adni az államnak és a nemzeti társadalomnak, mint amennyit kapnak, vagy legalábbis igényelnek tőlük s állítsák teljes erejüket a közerkölcs, a nemzeti összetartozás és az ezek alapját tevő magán és családi erények kifejlesztésének szolgálatába. Weis István itt csak azt az általános közfelfogást képviseli, amelyik minden, a vallást és a keresztyénséget egyáltalán pozitív előjellel értékelő politikai irányban és rendszerben föltalálható, sőt még — amint maga is több helyt rámutat — tulajdonképpen a kimonodottan atheista vagy legalábbis egyházellenes politikai rendszerekben is ott van és igen erősen hat a tudat alatt.

Minél közelebről vizsgáljuk azonban ezt a fölfogást, annál erősebb és végzetesebb divergenciát fedezünk fel a két, látszólag hajszálnyira párhuzamos sín között.

Nagy Konstantintól Mussolinig az úgynevezett „keresztyén“ világban és kultúrában többé-kevésbé egyetemesen elfogadott tétel az, hogy a keresztyén erkölcsiség az államnak javára van, ennél fogva a keresztyén egyház, illetőleg egyházak munkája állami támogatásra érdemes. Most ne beszéljünk arról, hogy ez a tétel mennyiben fedí az egyedül mértékadó bibliai, közelebről újszövetségi kijelentést, csak azt állapítsuk meg, hogy ennek a tételnek kezdettől fogva végzete volt az antik Civitas-eszmével való összeforradása. Az antik Civitasban, a Polisban pedig a vallás kifejezetten politikum, az emberi együttélés földi céljait szolgáló egyik legerősebb, sohasem pusztán csak lelki-ideális, hanem mindig egyúttal a fogható realitások világában is ható intézményes tényező, a közhatalomnak egyik legősibb és legizmosabb eleme s ennél fogva a közhatalomnak magától értetődően részese is.

A világtörténet folyamán nagyon széles skálán mozog ennek a tételnek a gyakorlati keresztülvitele — nemcsak a keresztyénségen kívül, de azon belül is. A dogmaalkotó és védő ókori keresztyén impériumtól nagyon hosszú az út a látszólag minden egyházi befolyástól független Eszakamerikai Unió állami és társadalmi rendszeréig, ahol azonban az Elnök ma is a Bibliára esküszik, az egyházak magatartása bizonyos főfontosságú politikai döntésekben elsőrangú tényező (lásd a prohibíciót, sőt a legutóbbi s az ezután következő elnökválasztást!) és az egyházak lelkészei szabadjegyet élveznek a közlekedési vonalakon. De az elgondolás alapvetőleg azonos.

Már most én minél többet vívódom e kérdéssel, annál igazoltabbnak látom egy sejtésemet. Azt nevezetesen, hogy a keresztyénségnek és az egyházaknak a közhatalom tényezőiként való felhasználása, még hogyha ez a legnemesebb és legkevésbébbé cézári formákban történik is, szükségképpen eltolódást idéz elő az egyházak ideális céljai és rendeltetése, meg reális munkájuk és maguktartása között. Az az egyház, amelyet az állam és a nemzet — az előbb említett széles skála bármelyik fokán is, de lényegileg azonos elgondolással, az antik Polis-eszme alapján — *közvetlenül* akar hasznosítani a maga céljaira, kényszerűleg be kell hogy kapcsolódjék a politikába, erre a célra föltétlenül szervezetet alakít ki, illetőleg már meglévő szervezetét ehhez a célhoz alkalmazza és fejleszti — értve ezen nemcsak alkotmányi, igazgatási, hanem pl. nevelési szervezetét is — és ennek a szervezetnek a fönntartására elháríthatatlanul igényelni fog az államtól és a nemzeti társadalomtól (nem fontos, hogy milyen formában)

nem csak erkölcsi, hanem anyagi, általában fizikai támogatást is. Ezzel pedig már megérkeztünk a keresztyén egyházi életnek ahhoz a típusához, amelyben szükségképpen állanak elő és rögződnek meg az idők folyamán mindazok a bajok, melyeket Weis István a magyar keresztyénség egyházi életében oly világosan lát és oly méltán kifogásol. És ezek miatt a bajok miatt az egyházak éppen az állam, a nemzet szempontjából elsőrangú feladataik ellátására is hovatovább mindkevesebbé képesek. A két sín, minél jobban együtt akarjuk tartani, annál jobban széjjelfut. Utoljára pedig — *circulus vitiosus* lesz belőlük. „Támogass jobban, állam, majd akkor jobban szolgálak!” „Szolgálj jobban, egyház, majd akkor jobban támogatlak!”

Én ezeknek a bajoknak más, mint tüneti orvoslását teljesen lehetetlennek tartom mindaddig, amíg az egyház és az állam viszonyának a felfogásában az antik Polis nem keresztyén eszméje lesz az uralkodó, ha csak a tudat alatt és ha csak törmelékeiben is. Amíg a Krisztus egyházai át nem alakulnak vallási jelszavak alatt politikai célokra szervezett és lényegében politikai eszközökkel kormányzott tömegekből a személyes hívők hitvalló gyülekezeteivé. Amíg az állami és nemzeti céloknak *közvetlen, tehát lényegében nem keresztyéni* szolgálatát föl nem váltja bennük a *közvetett, tehát egyedül keresztyéni* szolgálat: a Krisztusról való bizonyoságtevés szolgálata, amely amennyire szó, éppen annyira tett is, amennyire egyéni, épp annyira közéleti munka. A Weis István magasztos egyházi célkitűzései mind csak ebben az elgondolásban válhatnak igazán valóra, jóindulatú erős kritikái csak ennek a nagy Conversionnak („fordulatnak“ és egyben „megtérésnek“) esetén lehetnek fogatosak. „Keressétek *először* Istennek országát és az ő (Isten) igazságosságát, és ezek mind megadatnak néktek.“

Addig (hangsúlyozom, hogy: *addig*) a helyzet reménytelen. Nemcsak egyéb, Weis Istvántól élesen meglátott bajok gyökeres orvoslása nem remélhető, de a talán mindegyiknél nagyobb bajon, az egyházak viszálykodásán sem lehet gyökeresen segíteni. Mert mi egyéb ez a viszálykodás alapjában véve, mint a közhatalmon való osztozkodásnak végnélküli és eldönthetetlen pöre? Bármennyire fáj ez minden komoly keresztyén embernek, — fáj, mint maga megmondja, Weis Istvánnak is, — nem lehet rajta segíteni, amíg az okán nem segítünk. Az ok pedig egy óriási antinómia. Az állam ma is az antik Polis-eszme alapján fogja föl a valláshoz és az egyházakhoz való viszonyát s az egyházak köreiben nagyjából szintén ez a felfogás az uralkodó az államhoz való viszonyukról. Úgyde az antik Polis-eszme lényegében *egy* kizárólagos, vagy legalább hasonlólatlanul kedvezményezett vallás állami és nemzeti uralmán épül fel. Amikor tehát az állam

többféle vallást és egyházat egyszerre és egyidejűleg részesít egyenlő vagy közel-egyenlő támogatásban és akar felhasználni a maga céljaira: ezzel tulajdonképpen önmagának mond ellene. Ezt az önellenmondást az egyházak is jól látják s a belőle származó bizonytalanságot és zavart az önfenntartás ösztönével igyekeznek a maguk intézményes céljaira kihasználni. Amiből más nem következhetik, mint a nagy pörnek egy-egy újabb fejezete.

Sokan nagyon sivárnak fogják látni — ha ugyan egyáltalán elfogadják — ezt a helyzetképet. Én pedig azt mondom, hogy ez a sivár és reménytelen helyzetkép mind az állam, mind az egyházak szempontjából világszerte s éppen itt Magyarországon is végsőleg — nagyon reményteljes. Az állam szempontjából azért, mert ez a mai válság mindennél erősebben kell, hogy ösztönözze s egyben feljogosítsa őt egy lényegileg hazug viszonynak minél radikálisabb felbontására, ami nem jelent egyet az atheista és Krisztus-gyűlölő állam megvalósításával, — mert hiszen ez nem volna egyéb, mint megint csak az antik Polis-eszme egy új kiadása, egy minden eddiginél zsarnokibb állami vallásbálvány felállítására a „vallástalanság“ mindennél nagyobb hazugságának örve alatt, — hanem ami az állam és az egyházak viszonyának egészen új és igazában csak keresztyén eszmekörben lehetséges megoldásával, sőt egy új, minden eddiginél szabadabb és ethikusabb nemzeti állameszme, a Weis István ideálja testetöltésével járna együtt. Az egyházak szempontjából pedig reményteljes ez a sivárnak látszó helyzetkép azért, mert a külső viszonyok erejével is ugyanabba az irányba nyomja és szorítja őket, ahová benső, újszövetségi elhivatásuk, legtisztább lelkük s a multjuk minden súlyos tanulsága kényszeríti: a megtérésre és az újjászületésre, államilag támogatott erkölcsnevelő és javító intézetekből hívő, hitvalló, kereszthordozó s az Ige fegyverével hadakozó Krisztus-tanítványok társaságává, Isten országának bármily gyarló, de reális földi előképeivé való átalakulásra, amelyeknek erőközpontjaiból az egész nemzettestbe szakadatlanul sugárzik a gyógyulás és a segítség, az építő szeretet és a legnagyobb válságok közt is kitartani képes remény. Mindez pedig nem megrendelésre, hanem mert — egyszerűen nem lehet másképpen.

A könyv szorongó és szorongató nagy kérdésére: *Hová?* — senki sem kaphat és senki sem adhat olyan biztos és szilárd feleletet, mint a nem keresztleveles, hanem bibliás magyar keresztyén ember, és a nem államkasszára pislogó, hanem Isten országát ébren, tehát tevékeny, bizonyágtévő szolgálatban váró magyar keresztyén egyház: Előre, a Kereszt irányában, Krisztushoz!

Révész Imre

Gandhi

Mitoszok korát éljük s nem tagadom, a mai mitológiák hősei közül engem Gandhi vonz leginkább. Mikor vagy tíz éve foglalkozni kezdtem vele, még nem népszerűsödött vicclap-figurává, semmit sem tudtam állítólagos úszónadrágjáról, s ő maga sem sejthette, hogy sópárlásért fogják agyongúnyolni valamikor; — mégis volt benne elég vonás, amely komikusnak tűnt föl szememben. Háborús és fogoly élményeim elvadult keresztényellenességéből akkortájt kezdett a Názáreti szűk ösvényére kényszeríteni az élet, s mikor Gandhi ellen rugódoztam, Krisztus ellen rugódoztam. Összetiport sorsomhoz, fajtám összetiport sorsához nagyon is kényelmes, gyáva bölcseségnek rémlett a betlehemi angyalok békehimnusza. De birkózásunkban a hindu próféta volt erősebb, napjainknak ez a talán legkrisztusibb alakja, aki a föld legváratlanabb pontján ragyogott föl előttem, hogy belássam, mégis Jézusnak van igaza.

Gandhi 1893-ban mint kezdő ügyvéd valami délafrikai megbízást vállalt el. Európai műveltségű, előkelő hindu, egyszerre másfélszázezer honfitársa nyomorába csöppent: a páriák sorsa ezen az idegen földrészen minden hindu közös végzete volt. Egy év alatt valamennyi megaláztatást sorra kóstolva, rásúlyosodott a felelősség is, mi lesz véreivel, ha ő távozik közülük. Ekkor került kezébe a Hegyi Beszéd. S amit mi gyerekkövel megtanultunk, hogy fölnőtt korunkra mint valami gyerekséget elfeledjük, ebben a vézna fiatalemberben mint az élet egyetlen világossága lobbant föl. Oda kellett állnia az üldözöttek közé, megosztva velük a szegénységet is. Húsz évig viaskodott egy világhatalom zugbasáival, túrt börtönt, bántalmazást, még azt is, hogy saját faja árulónak kiáltsa és félholtra verje. Szemben minden erőszakkal csodálatosképpen diadalmaskodott. Ekkor hazatért Indiába s több mint háromszázmillió népe fölött csakhamar hozzákerült az irányítás. Azóta, most már világarányok közt, vívja tovább az egész hinduság szabadságharcát.

Hogy tudott tömegmozdító erő lenni ez a „gyakorlati idealista“, mint magát nevezi? Hadviselés-módja eleinte szánó nevetésre fakasztotta a hivatalos Angliát. „Megpróbálom bevezetni a vallást a politikába“, — melyik európai ne tartaná képtelenségnek ezt, ép a könyörtelen realitású brit birodalommal szemben! A meghökkentő csak az, hogy Gandhi mégis népe lőképviseelőjévé emelkedett, kerekasztali tárgyaló féllé; börtönében is inkább függ elhatározásaitól a legnagyobb mai állam sorsa, mint az angol parlamenttől.

Nem a politika, hanem a vallás eszközeivel dolgozik, s úgy látszik, ma ez az egyetlen mód, hogy eredményeket lehessen el-

érni. Ha politikus állna a helyén, a hinduk rég az erőszak útjára tévedtek volna azóta s mit tehetnének az angol haditechnika ellen? Gandhi módszere csak addig volt kilátástalan, míg az első pár száz ember mögéje nem sorakozott. Most már nincs fegyver ellene. Ha forradalmat szítozott, sereget szervezett, várakat épített volna, az utolsó évtized sok katonai kalandorával együtt az ő nevére sem emlékeznénk többé. Ő a lelkeket építette föl. Ha kiírtotta volna India polipjait, az európai gyárakat, ma kétakkora vállalatok duzzadoznának helyükön. Ő hagyta a gyárakat békén, csak fogyasztóikat hódította el, fölélesztve a szövésfonás ősi hagyományát, s ezzel egyúttal kenyérhez segítette népe nyomorgó millióit. Ma még a hinduk nagyrészének élete merő küzdelem az éhhalál ellen. Az angol uralom bevitte közejük a kapitalista termelés áldásait. Vasúthálózatához juttatta őket, hogy nyersanyagjukat könnyebben ragadhassa el. Zavargásaik alkalmával nagylelkűen gyakorlati oktatást adott nekik a géppuskák és ágyúk működéséből. Iskolákat is állított számukra, ahol multjuk megvetésére nevelte őket, s magas képzést nyújtott közülük annyinak, amennyi az államgépet olcsó munkaerővel látja el. Ezért okozott komoly zavarokat Gandhi, mikor a hindu-elem kivonult az indiai hivatalokból.

Gandhi erőszakmentes ellenállása Deák Ferenc népének nem ismeretlen fogalom. Nekünk meg kell értenünk még azt is, hogy Gandhi mindig abbahagyta a harcot, ha a birodalom bajba jutott, sőt ilyenkor maga is részt kért a polgári munkából; ez tette gyanússá délafrikai földijeit. Indiába a világháború évében tért haza. Beleegyezett, hogy akinek kaszt-hagyományai nem tiltják a hadviselést, résztvehessen az entente küzdelmében. Anglia meghatottan ígért mindent, de győzelme óta hallani sem akart többé önkormányzatról s mikor a hinduk fészkelődni kezdtek, a maga előtt szégyenkezés zavarával túlerős megtorláshoz nyult; intézkedései közül az amritszári vérfürdő volt a legborzalmasabb. Igaz: India önkormányzata nem presztizs, hanem a megélhetés kérdése Angliának. Gandhi méltányolja is ezt. Tisztelet az angolokat s az erőszakmentes ellenállás útjáról soha el nem tántorodott. Főgondja, hogy fáját a bosszú rohamaitól viszsztatartsa.

Az indiai kormány mindent elkövet, hogy ezt a méltóságos harcmodort lehetetlenné tegye, de a hindu nép Gandhi kétéves fogsága idején letette a politikai érettség vizsgáját. Igaz, hogy a Mahátma (Nagy Lélek) magatartása India ősi hitében gyökerezik, de ki tudná jobban, mint mi, európaiak, milyen óriási föladat az ígét testté változtatni! Gandhi vallásossága nem merev dogmatizmus; a mohamedánok kivételével egész India gondolkozásától semmi sem idegenebb, mint az „egyedül üdvözítés“

türelmetlensége. Szabadon, a reformátorok elfogulatlanságával vizsgálja s hajlékonyan alkalmazza Gandhi hite tanításait, de ez a hajlékonyság a mélygyökerű fák lombjának szilárd, életteljes mozgása. Legtöbb botránkozást a hinduk közt a páriák védelmébe-vételével okozott, de elérte azt, hogy hatvanmillió kitzasztott lelket megnyert a maga mozgalmának s módot nyújtott rá, hogy India jóvátehesse multja legsötétebb bűnét.

Már a kasztok kérdésében nem ilyen engedékeny Gandhi. De mi ebben nem látunk tisztán, mert nagyon is európai előítéleteinken át nézzük a problémát. Merev osztályokat képzelünk gazdasági elnyomással, holott a bramánok sokszor koldusszegények, a páriák akárhányszor vagyonosak. Ezt a rendszert a hinduk előtt a lélekvándorlás tana igazolja: mindenkinek előző életétől függ, hogy milyen kasztba születik; más itt tehát az egész berendezés éle, mint a materialista Európában. Egyébként: tudva vagy ösztönszerűen, valami hasonló rétegeződés vágya minden emberben benne él. A kasztok voltaképp a hasonló foglalkozásúak szervei, szabályozzák az elhelyezkedést, megélhetést. A mai Európa szakegyesületei ezt akarják pótolni s mikor a pályaválasztó fiatalság riadt tódulását látjuk egy-egy — pillanatnyilag kedvező — foglalkozás felé, nem mondhatjuk, hogy a kasztok csak károsak.

Még ennél is nehezebben érti meg az európai ember Gandhi harcát a gépek ellen. Pedig az utolsó években mindinkább tudatosul világszerte az a fölfogás, hogy a gépek ma inkább átkot jelentenek, mint áldást. Indiában még érthetőbb ez, mert ott, — néhány hindu nagykapitalista kivételével, — a géprabszoltság egyuttal idegen elnyomatás. Maguk a gépek mindenesetre ártatlanok s föltalálói az emberiség jóltevői, mert a reménytelen, butító testi munkától akarják fajukat megváltani. Nem ők az okai, hogy az ember mindent sátáni célra tud fordítani. India föladata semmiesetre sem lehet, hogy lemondjon a gépekről, talán inkább az, hogy emberibb fölhasználásukra tanítsa a világot.

Bizonyos, hogy Gandhiban van valami ókonzervatív hajlam, valami tolsztojánus merevség, ami miatt koronkint szembekerül vele Tágur is, aki nyugat és kelet nagy szintézisét várja Indiától. Gandhit a sors más hivatásra jelölte: neki kell megóvnia a pusztulástól népe nemes hagyományait. Mi magyarok ezt is nagyon jól megérthetjük. Mi már ott tartunk, hogy a legsilányabb máz-európaiság látszatáért ősi zenénket, népviseletünket is áldozatul dobtuk. A mai India szintén megindult ezen az úton: előkelői naivul cserélték föl művészetük tiszta értékeit selejtes tömegcikkekért, naturalista giccsekért s ma az India-kutató többször talál művészi hindu-anyagot egy-egy angol tisztviselő, mint a rádzsák palotájában. Az előkelők divata pedig ragályként terjed le-

felé. Ennek vet gátat Gandhi iskolája, ahol a nevelés idejére teljesen elszakítják a gyermeket szülőitől; olyan módszer ez, amelyet sok európai pedagógus is szívből helyeselne.

Ez az iskola az ahmedábádi Szatjágraha Ásram (az Igazsághoz való ragaszkodás Telepe). Célja vezetőikkel látni el Újindiát. Tanítja az angol nyelvet is, de még fontosabbnak tekinti a fő indiai dialektusok ismeretét s évente háromhónapos gyalogki-rándulásokat rendez az ország megismerésére. Testi munkára is szoktat: fonásra és tejgazdálkodásra nevel, hogy végzett növendékei ne csak szellemileg, gazdaságilag is munkálhassanak a hindu jövőn.

Ezen a telepen él Gandhi egyszerűen, munkás szeretetben. Iskolája tevékenységét hajnalban és este istentisztelet keretezi; keresztyén himnuszok is föl-fölzendülnek itt s Gandhi szívesen beszél hallgatóinak az Evangélium igazságairól. Nemcsak igénytelen közvetlenségéből sugárik valami magas erő, őszinte írásai, beszédei, vallomásai, cselekedetei époly derűs, magasztos Nagy Lelket szuggerálnak. Világtörténelmi alak: a békés ellenállás mint észszerű politikai magatartás ma mindennél fontosabb példa. Sajnos, itt Európában s épen nálunk, mindig hozzá kell tenni Gandhi igazolására: nem a gyáva hunyászkodás hírdetője ő; — nyíltan vallja, hogy a gyalázat és a harc közül okvetlenül a harcot választaná. Ellenállása merő aktivitás, maga is, hívei is számtalan példáját adták a rettenhetetlen hősiségnek, hegyeket mozditó akaratnak.

Csak egy a kérdés: lehet-e ez a módszer tömegfegyver? Nemcsak hitvallók, magasztos vezérszemlék eszköze-é? Gandhi határozottan hirdeti, hogy „az erőszaknélküliség nemcsak a szenteknek való, de az átlagembernek is. Ez a törvénye az emberi fajnak, mint az erőszak a vadállatok törvénye.“

Ebből az egyszerű gondolatból fény csap ki: mint éles kard vágja ketté a történelem sötétjét, elválasztva a jókat a gonoszoktól, az embereket az emberbőrbe öltözött vadaktól. A világtörténet a szellem és állati erőszak birkózása. Úgy látszik, a győztesnek mindig az állat sorsát kell vállalnia, az erőszaktétel gyalázatos szerepét. S aki túléli a legyőzetést, kénytelen szellemi emberré tisztulni. Gandhi fölfogásával szemben kérdés, szelídiülhet-e minden tagja a *homo sapiens* nevű fajnak emberré valaha? Nem alaptörvény-e, hogy két külön emberiség éljen a világon, két különböző boldogsággal: a test és lélek, a szenvedés és haszon világa? Nem úgy táplálja-e egymást ez a kettő, mint az állatok és növények lélekzete: — fojtsd meg az egyiket, megfulad a másik is.

Gyöngé vigasz, hogy az emberek közt legalább cserélődik ez a szerep: Róma, a kis népek hóhéra egyszer csak népvándorlási

törzsecskék reszkető prédája lesz. A győzelmet is lehet viselni némi emberi méltósággal, de milyen borzalmasan sötét látvány Gandhi pályájának fényénél a leghumánosabb európai politika, az angol is! Egész gyarmatosításunk a tigris győzelme az erdő szelid vadai fölött. Egy jövődő pártatlan történelem, mely nem esik önkívületbe az újkori nyugati műveltség világmissziója fölött, iszonyúbb olvasmány lesz az ókor legvérengzőbb garázdaságainál, éppen mert akik végrehajtották, hittérítőket küldtek előre, emberszeretetről szónokoltak, de közben úgy viselkedtek, mint tébolydából kitört rablógyilkosok.

Hogy a szerepek cserélődnek, mégis több, mint pusztá helycsere. A középkori Ázsia hordái nem vacogtatták jobban Európát, mint az újkori Európa Ázsiát, mégis van különbség a két hódítás közt: Európa ha rombolt, épített is. Eredményeitől Gandhi sem tagadja meg csodálatát, mint ahogy viszont neki az angolok közt vannak tisztelői; titkára is egy angol tengernagy lánya. Kik húznak majd győzelméből hasznot s jobb urak lesznek-e a hinduk, mint a mai elnyomóik, még távoli kérdés, bármily nyilvánvaló is, hogy most ismét Európa gyöngül s Ázsia erősödik.

Keseregjünk ezen? Egy faj küldetése nem ér véget, ha győzöből legyőzöttté válik, sőt akkor jön el számára a szenvedés korszaka, a méltóbb, emberibb korszak: a lélek, az igazság szolgálata. Európának is meg kell találnia vallásos megújítóját. Gandhi példája mutatja, hogy ennek az Eljövendőnek mily egyenes és mily nehéz az útja; csak az ígét kell tetté változtatnia, ennyi az egész, de ez a legtöbb, amit az ember valósítani bír: Jézus egyszerű jósága, igazsága, szeretete. Ma még képzelni sem lehet, hogy egy keresztyén Gandhi tömegezővé válhatnék köztünk. Európa mitoszhoői ma az erőszak testesítői: a diktátorok. Még ezután kell fölhajtanunk a keserű poharat. Európa *Untergang*-ja lesz ez? Inkább föltámadása: a mai látszat-keresztyénségből a valódi keresztyénségre.

Juhász Géza

A munkanélküliség és az egyházak

A munkanélküliség kérdése világproblémává nőtte ki magát és azzal ma már az egyházaknak is foglalkozni kell. Nem lehet ugyanis arra a merev álláspontra helyezkedni, hogy az egyháznak tisztán csak az Ige hirdetésével kell gondolni, de a földi élet alakulásait nem szükséges figyelemmel kísérni és még kevésbé szabad neki azok folyásába beleavatkozni. Mert igaz ugyan, hogy az első és legfontosabb feladata az egyháznak mindenkor Isten Igéjének hirdetése lesz, Krisztus magasra tartása az evangélium prédikálása által, azonban az is tény, hogy a földi életben a lelki és az anyagi dolgok sokszor össze vannak szövődve egymással, hatnak egymásra, függenek egymástól, mert hiszen ugyanazok a lelkek, akiket az egyház az élet kenyerével akar táplálni, egyzersmind földi emberek is, akikre a földi élet viszonyai és alakulásai is hatnak s így minden körülmények között a földi élet hatásai alá is kerülnek.

Bármennyire tisztán gazdasági kérdésnek látszik is tehát a *munkanélküliség* problémája, mindjárt kiderül annak lelki és erkölcsi jelentősége is, ha azokra a lelki és erkölcsi *hatásokra* gondolunk, amelyek a munkanélküliség nyomában járnak. Mert e kérdést nemcsak gazdasági és politikai, hanem lelki és erkölcsi szempontból is lehet, sőt kell vizsgálni. És ekkor két nagy tény mered eléln, amelyekre sok egyéb apróbb tények mellett az egyházaknak is fel kell figyelni. Az első az, hogy a munkanélküliség mindenkor magával hozza a lét bizonytalanságának győtrő és enerváló érzését is, úgy hogy az bénító hatással van a tömegek lelki életének egészségére, sőt továbbfejlődésére is és ennek következtében szárnyatlanná teszi őket igen sokszor és így érzéketlenné válnak a vallás kérdései, Isten dolgai iránt s bágyadt dermedtség, letargia és apátia fogja el őket a vallás vigasztaló, bátorító és építő igazságaival szemben is.

Hogy a lét bizonytalanságának e szörnyű érzete mit jelent, azt az európai népek a munkanélküliség nagyobb arányban való terjedésének idejéig nem is igen tudták. Mi magyarok és főleg a magyar intelligencia pedig a kommunizmus kitörése után ismerkedett meg vele először, amikor minden bizonytalanná vált, ami földi, még a kenyér, még az állás, még a jövő, még maga az élet is. Akkor kezdtük ezt a sötét, lélekfagyasztó érzést átélni először. Soknak a lelkében még akkor sem vált tudatossá. Csak szenvedtek alatta kínzó, győtrő módon, s akiknek lelkében nem élt az Istenre épített élő hit és a romolhatatlan reménység, azok föltétlenül alulkerültek a küzdelemben és csüggedésben, reménytelenségben, ködös defetizmusban töltötték napjaikat, képtelenek lévén minden magasabbrendű lelki életre és szárnyalásra. Képzelnék el

most már azt, hogy Európában és Amerikában milliók és milliók lelkét önti el ez az érzés és lesz bennük állandóvá ez az állapot! Megmérhetetlen veszedelmet jelent ez már pusztán gazdaságilag, társadalmilag és politikailag is. De miután ugyanezek a lelkek ugyanezt a lelket sokszor beleviszik az egyházba is, a lelki bénultság, csüggedés és reménytelenség megerősíti kisebb-nagyobb százalékban a gyülekezetek életét is, mert hiszen, különösen nálunk, az amúgy is még bágyadt szárnyalású egyházi életben nem igen számíthatunk arra, hogy az élő hit erői által öntudatosakká vált lelkek százazrezei öntudatosan fogják önmagukban a munkanélküliség által okozott *létbizonytalanság* depresszióját legyőzni és megsemmisíteni.

De itt van a másik veszedelem is, amely nemcsak a belső lelkiélet egyensúlya, hanem az erkölcsi élet egészsége szempontjából is óriási jelentőségű. És ez az, hogy a hosszabb ideig tartó és szinte állandósult munkanélküliség lassankint *elszoktatja* az embereket a munkától. Kiöli belőlük a munkakedvet s lustává, dologtalanná, kényelemszeretővé teszi őket. Csökken a munkakedv, kihal az ambíció s a létbizonytalanság reménytelensége nemcsak hitbelileg, hanem az életkedvet illetőleg is szárnyatlanná teszi az embereket. Miután azonban élni valahogy mégis kell, a bűn pedig, mint nagy kísértő, a munkanélküliek millióit is befogja a maga igájába, megindul a bűnös úton való megélni akarás ezerféle raffinált formájának érvényesítése a társadalomban. A megszokássá vált naplopás, henyélés, laza kötelességteljesítés, munkaiszony a bűnözések aktivitásába csap át s az ilyen emberek bűnös úton próbálják először kényszerű, később önként vállalt improduktív életük számára megszerezni azt, amit rendes, tisztességes munkával megszerezni nem tudtak és később már nem is akartak.

A munkanélküliség tehát tisztán pszichológiailag és erkölcsi-
leg véve is rendkívül veszedelmes és úgy az egyéni, mint a társadalmi életre nézve végzetes következményekkel jár, amelyekről bővebben beszélnünk nem is szükséges, mert hiszen egy kis következtetéssel azokat tisztán láthatja maga előtt mindenki. Ki meri tehát azt mondani, hogy az egyházaknak nincs közük a munkanélküliséghez? Hiszen a munkanélküliség által életrehívott új és dekadens lelkület egész sereg formában és területen kezdi ki az egyházak életét is, megbénítja tevékenységüket, kineveti ideáljaikat, sőt a legkülönbözőbb bűnök szolgálatait által rombolja is mindazt, amit az egyházak építenek.

Ha tehát csak a református egyházakra is gondolunk, meg kell állapítanunk azt, hogy a munkanélküliség kérdésével a *kálvinizmusnak* mindenképpen foglalkoznia kell. Azonban mindjárt hangsúlyoznunk kell azt is, hogy nem csak azért, mert az élet

bennünket arra ma már egyenesen reá is kényszerít, hanem azért is, mert a kálvinizmusnak *mint világnézetnek* megmérhetetlenül gazdag szociális tartalma azt a számunkra egyenesen elő is írja. Mert ha valljuk azt, hogy az Isten szuverénitását végig kell vezetnünk az egész életen és alkalmaznunk kell azt az élet minden területére is, akkor lehetetlen, hogy az ilyen értelemben felfogott keresztyénségnek ne legyenek mondanivalói, sőt ideáljai a földi, az anyagi és a gazdasági élet számára és így a munkanélküliség problémája számára is. És ha valljuk azt, hogy „legyen meg a Te akaratod“, de ne csak a mennyben, hanem a földön is, akkor keresnünk, ismernünk és alkalmaznunk kell Isten akaratát, törvényeit és ordinanciáit az emberi élet minden viszonylatát illetőleg is. Ugy, hogy végső elemzésben a munkanélküliség *fölött* és rajta túl még egy hatalmas *metafizikai* probléma is meredezik előttünk, amelyet lényegében így formulázhatnánk: a harc itt valójában, végső fokon talán egyenesen a körül forog, hogy *tud-e* az Isten szuverénitását valló hívő keresztyén ember és emberiség, tudnak-e a keresztyén tömegek, társadalmak és egyházak, tud-e egyáltalában *maga a keresztyénség is* az anyag, az anyagi és gazdasági helyzetek s a bennük, rajtuk élőködő és velük kapcsolatban jelentkező szociális *bűnök fölött is uralkodni*, vagy nem? Mert ha nem tudnak, akkor nemcsak a munkanélküliség problémájával, hanem egyéb hasonló világproblémákkal sem tudunk hívő alapon megbírkózni és akkor kár is azokkal foglalkozni. De ha tudunk, akkor *el is kell követni mindent* abban az irányban, hogy az Isten kijelentése által adott orvosságok gyógyszerként tudjanak hatni az emberiség szociális és gazdasági életére is. Miután pedig mi *hisszük* azt, hogy tudunk, ezzel a szent hittel kell néznünk a világgazdaság hatalmas krízisét is, amelynek egyik legveszedelmesebb mozzanata az egész világon jelentkező munkanélküliség katasztrófális arányokban kibontakozó jelensége is.

És annál nagyobb fájdalommal, részvétellel és keserőséggel nézhetjük a létbizonytalanság keserű érzésében élő és vergődő milliókat mi, reformátusok, mivel, mint tudjuk, a kálvinizmus egyik legtermékenyebb szociális alap gondolata a *munka* rendkívül nagy mértékben való *megbecsülése*. Kálvin szerint Istent a legjobban a munka által lehet dicsőíteni. Az apostol pedig külön is figyelmeztet mindnyájunkat arra a mélységes jelentőségű, nagy szociális tételre, hogy „aki nem dolgozik, ne is egyék“. Évszázadokon át érvényben lehetett ez a nagy szociális igazság. Prédikációk százezrei hangzottak el vele kapcsolatban, amelyek mind a munkát dicsőítették és arra biztatták az embereket, hogy keressék a munkát, vállalják a munkát és minden prédikáció foglalt magában olyan korholó részletet, amely azokat ostromozta, akik *nem akarnak dolgozni*.

De most megfordult a kocka. Most előállott az a helyzet a XX. században, hogy milliók és milliók vannak, akik *akarnak, szeretnének* is dolgozni, de nem tudnak. Akiket tehát nem kell ostromozni azért, amiért nem dolgoznak, hanem segíteni kellene őket munkaalkalmak nyújtása és teremtése által, azért, hogy dolgozhassanak.

És ezek még a szerencsésebbek. Ezek t. i. még megőrizték lelkük régi rugalmasságát, mentalitását, munkakedvét, mert tényleg vágnak arra, hogy dolgozhassanak. Az ilyenek lelkületében tehát a munkanélküliség állapota még nem okozott pusztítást; mert ha beállítjuk őket a munkába, rövid idő múlva már a régi kedvvel, kitartással, hűséggel és ügyességgel dolgoznak... De mit szóljunk azokról, akiket a hosszas munkanélküliség már megromtott? Akik már nem is akarnak dolgozni, mert nincs többé kedvük hozzá? Akik ezután már csak muszájból, immel-ámmal, lustán fognak a dologhoz?! Nincs többé hivatásérzetük, munkakedvük, sőt hűségük és ügyességük sem, mert a munkanélküliség állapota megmérgezte, demoralizálta a lelküket: naplopókká, parazitákká, lustákká, munkakerülőkké lettek s ezért őket talán egész későbbi életükre, mint a munkanélküliség által életrehívott lelki betegségek *lelki nyomorékjait*, tehát mint a társadalom teherteleit kell elkönyvelnünk?!

Azután a református keresztyénség a munka megbecsülése mellett még egy nagy dolgot is tanít: a *vocatio*, a *hivatás* fontosságát a földi életben; azt a nagy igazságot, hogy minden munkánkat a földön a *vocatio* tudatával kell végeznünk, tehát azzal az öntudattal, hogy a legegyszerűbb napszámos-munka elvégzésére is Isten rendelt bennünket, hogy így minden munkánkat *erkölcsi tartalommal* töltsük meg és mindenkor az egész lelkünket adjuk bele. Nem haszonlesésből, muszájból, megélhetési kényszerből, önzésből kell tehát dolgoznunk, hanem *hivatásérzettel* és azzal a vágygal, hogy a legegyszerűbb földi munka elvégzése által is *Istent dicsőíthessük*, hiszen a mi életünk, mint Kálvin mondja, olyan, mint egy *színház*, amelyben mindazt, amit cselekszünk, az örökkévaló Isten és az ő angyalai nézik...

Ily alapon állva, az isteni kijelentésből táplálkozó keresztyén lelkeknek tehát nemcsak általános gazdasági okokból fáj a munkanélküliség, hanem Isten dicsőségének szolgálata szempontjából is. Nemcsak azért kell tehát a munkanélküliség kérdésével a mi egyházunknak is foglalkozni, mert általa az egyetemes nyomor folyton nagyobb lesz, hanem azért is, mert mi a *munkát* egyenesen *isteni fénybe* is állítjuk.

Ha most már a munkanélküliség kérdését közelebről is vizsgálni akarnók, felsorolhatnók azt is, hogy a szociológusok általában többféle munkanélküliséget különböztetnek meg, és pedig: 1. az alkalmi és a munkások személyes helyzetéből folyó

esetleges és így lényegében mindenkor meglevő munkanélküliséget, azután 2. az évszakokhoz kötött munkanélküliséget, 3. a gazdasági élet változásai folytán előálló konjunkturális munkanélküliséget, amely a termelés és fogyasztás hullámzásai folytán is előállhat és végül 4. a gazdasági élet másfajta változásai folytán előállott mélyebb jelentőségű, ú. n. strukturális munkanélküliséget, amely pl. a gőzerővel szemben az elektromos áram használatára, a divat változásai, automobil, rádió behozatala, új munkalehetőségek stb. folytán egész hatalmas tömegeket új foglalkozásokra kényszerít, vagy a régi foglalkozásuktól foszt meg. Van végül 5. olyan munkanélküliség is, amely előre nem látható rendkívüli körülmények, pl. háború, devizazárlat, az idegenforgalom megbénulása, földrengés által előidézett pusztulás stb. stb. folytán áll elő. E formákkal azonban helyszűke miatt külön-külön nem foglalkozunk.

Az egyház számára egyébként az a lényeg, hogy akármilyen formában jelentkezik is a munkanélküliség, azzal az egyházaknak is mindig foglalkozniuk kell.

A róm. kath. egyház, mint tudjuk, ebben a tekintetben is hatalmas munkát fejt ki, mert hiszen számára az egész szociális programot *XIII. Leo* pápa *Rerum novarum* című híres encyklikája már megadta. Kiadatásának 40 éves jubileumát tavaly ünnepelte a róm. kath. világ és ennek nyomán óriási lendülettel indult meg az egész világon a róm. kath. akciónak szociális része is. Magyarországon az ifjú katolikus arisztokratákat is erősen foglalkoztató *Prohászka-Társaság*, a róm. kath. népszövetség, a Keresztényszocialista Párt akar ezen a téren sok mindent véghezvinni és nagyon belevetették magukat a szociális kérdésekkel való foglalkozásba a jezsuiták is, akik meglepő elszántsággal és radikalizmussal tárgyalják e kérdéseket nyilvánosan is.

A nemzetközi protestáns világ, mint tudjuk, az ú. n. *Stockholmi Mozgalom* gyümölcseképpen fölállította Genfben az ú. n. *Nemzetközi Szociális Intézetet* (Internationales Sozialwissenschaftliches Institut), amely a nálunk is ismert *dr. Keller* Adolf theologiai tanár vezetése mellett tiszteletreméltó buzgósággal dolgozik többek között azon, hogy az egyházaknak és az egész világon jelentkező gazdasági krízisnek egymáshoz való viszonyát megállapítsa és az egyházak teendőit elvi és gyakorlati tekintetben világosan körvonalazza. Helyszűke miatt, sajnos, e nemzetközi intézet kiadványaival sem foglalkozhatunk bővebben. Csak megemlítjük, hogy a Stockholmi Mozgalomnak a gyakorlati kereszténység érdekeit szolgáló ú. n. Világtanácsa éppen az idén, január 8-án adott ki egy megrendítő szöveget a világgazdasági krízissel kapcsolatban. Ebben már rámutatott arra, hogy a fokozódó nyomor hogy taszítja keserűségbe és gyűlöletbe a szenvedő milliókat. Üdvözl minden kísérletet, amely a nagy népek szoli-

dáris akcióját segíti elő. Azonban — mondja tovább — az egyházaknak az a benyomása, hogy e *világszolidaritás* meglétének döntő bizonyítékai még késnek. Pedig a sürgős cselekvés kikerülhetetlen szükségessége már égetően fennáll. A legnagyobb baj azonban az, hogy a népek *gazdasági* sorsa is *politikai* téren dől el. S ezért megmérhetetlen felelőség terheli ma ebben a tekintetben is a világ államférfiait. A népek századok óta épülő szolidaritása — mondja tovább a proklamáció — sohasem volt annyira a pusztulás veszélyének kitéve, mint most. Ezért minden keresztyének az a kötelessége, hogy e veszéllyel szemben fölvegye a harcot.

Különös elismeréssel kell megemlékeznünk a *svájci* evangéliumi egyházak e téren végzett munkájáról is. Ezeknek ugyanis van Svájcban egy szövetségük (Schweizerischer Evangelischer Kirchenbund), amely a szociális kérdések tanulmányozására külön *szociális bizottságot* is szervezett a múlt évben és az, keresztyén alapon, a munkanélküliség kérdésével is foglalkozván, vizsgálatainak eredményét egy 27 oldalas igen érdekes füzetben is közrebocsátotta „*Az egyház és a munkanélküliség*” címmel. Ez a kis füzet a svájci evangéliumi egyházak szövetségének első szociális kiadványa és hat fejezetre oszlik. Az első statisztikai adatokat tartalmaz; a második a munkanélküliség formáit ismerteti; a harmadik a munkanélküliség okairól beszél; a negyedik az egyház körében végzendő segítő intézkedéseket sorolja fel; az ötödik a pályaválasztás kérdésével és a különböző pályákra való kiképzéssel foglalkozik; a hatodik pedig röviden összefoglalja azt, hogy gazdaság-ethikai tekintetben mi az egyházak feladata.

Bennünket a svájci prot. szociális bizottság megállapításai közül a legjobban talán azok érdekelnek, amelyek az egyházak *gazdaság-ethikai* feladataival foglalkoznak. E kérdésekkel kapcsolatban a következő alapvető tételeket találjuk:

1. Az egyháznak meg kell állni amellet az igazság mellett, hogy a gazdasági életben is az *ember* és nem a dolog legyen a középpont. Es ezért azt követeli, hogy az élet minden viszonylatában és így a munkában is az *erkölcsi személyiség megbecsülése* és a *lélek védelme* legyen a fődolog.

2. A *gazdasági determinizmus*sal szemben fölállítja a *felelőség* követelményét és pedig úgy az egyes személyiséget, mint a közösséget illetőleg. S a gazdasági életben is megköveteli, hogy úgy a munkaadó, mint a munkás *Istennel* és a közösséggel szemben is felelőséget érezzen.

3. Az egyháznak képviselni kell a *szociális igazságosság* gondolatát is. Ezért úgy a gazdasági életben, mint a pénz életében is minden kinövést támadnia kell, amely a személyiség jogát az élethez, a munkához és a megélhetéshez korlátozni akarja. Olyan

gazdasági közgondolkozást és érzületet akar nevelni, amelyet nemcsak közgazdasági megfontolások, hanem szociál-ethikai nézőpontok is befolyásolnak.

4. Az egyháznak Jézus tanítása szerint egy olyan közösség ideálját kell képviselni, amelyben a szolgálat lelke és a szolidaritás szelleme úgy az egyesek, mint a tömegek lelkét minden szociális munkában is áthatja.

Igen érdekesek a svájciak határozatai közül még azok a pontok, amelyek a *munkanélküliség enyhítése* céljából a közvetlen segítség útját mutatják föl. Ezek szerint:

1. Az egyháztagokat figyelmeztetni kell a munkanélküliség által előállt kényszerhelyzetre és felelősségérzetüket a nélkülözökkel szemben még ott is fel kell ébreszteni, ahol a közvetlen szükség még nem látható.

2. Az egyháznak minden rendelkezésükre álló *munkalehetőséget*, mint pl. építések, javítások meg kell ragadni és a gyülekezeti tagokat is *munkaalkalmak teremtésére* kell felhívni.

3. Az egyháznak a munkanélküliség idején fokozottabb mértékben is meg kell tenni a különböző gyakorlati védelmi intézkedéseket s a munkanélküliekre lelki tekintetben is különös figyelmet kell fordítaniok, hogy azok az elkeseredés és a csüggedés karjaiba ne essenek.

4. A gyülekezet tagjainak a maguk életét is meg kell vizsgálni, abban a tekintetben, hogy takarékossgal és személyes áldozattal a nélkülözök számára szükséges eszközök előteremthetők legyenek.

Befejezésül nem mulaszthatom el az alkalmat, hogy ezen a helyen is rá ne mutassak azokra az óriási előnyökre, amelyek éppen a *református* egyházakban a bibliai értelemben vett *diakonátus* kiépítése által a szociális nyomorúság enyhítése terén is jelentkeznek. Ezen a ponton a *magyar* református egyházzól, sajnos, nem beszélhetünk. Mert ez a diakonátus gyönyörű gondolatát elejtette. S a magyar református egyház nemrég bezárult zsinata sem látta meg a tisztség szerint való diakonátus óriási jelentőségét. És ezért a maga legújabb törvénykönyvébe sem tudta azt teljes és református szellemű kiépítettséggel fölvenni. Pedig az igazi, *aktív diakonátus* a református egyházak életében hatalmas *szociális* segítséget is jelent. És készen van minden gyülekezetben, éppen úgy, mint a presbitérium.

Nagyszerűen lehet ennek áldásait a mai világkrízisben, pl. a *holland* szigorú református egyházak életében is látni, ahol a diakónusok a mai nehéz világban is csodálatos, önfeláldozó és heroikus munkát végeznek. És most már, az idők szükségeinek megfelelőleg, nemcsak a kimondott intézményes szegénygondozással foglalkoznak, hanem az elszegényedés *preventív* megakadályozására is.

lyozásával is és Amsterdamban tavaly már munkáik közé fölveték, külön bizottság alakítása formájában, a *református egyháztagok számára bevezetett munkaközvetítést* is. Tehát a munkanélküliség ellen maga az egyház, mint egyház is *ellenintézkedésekkel* is küzd... Lehetetlen tisztelet és elismerés nélkül megállni az ilyen igazán aktív és heroikus *gyakorlati keresztyénség* mellett.

És hogy állunk végül ebben a tekintetben *Magyarországon*? Mint fentebb is említettem, a magyar református egyház, fájdalom, jobb és boldogabb időkben nem látta meg az igazi református értelemben felfogott és megszervezett tisztségszerinti diakonátus nagy jelentőségét és így nem tudott fölfegyverkezni azokra az alkalmakra, amikor az idők majd „gonoszok” lesznek. Közös protestáns talajon van ugyan a genfi nemzetközi szociális intézetnek egy magyarországi bizottsága, azonban intenzív munkát eddig ez sem tudott még kifejteni és különben sem vállalkozhatik *oly* munkák elvégzésére, amelyeket a nagy egyetemes egyházak lennének hivatva és tudnának csak elvégezni.

A magyar református egyházban az utóbbi időben Kiss Ferenc debreceni egyetemi professzor vezetése mellett igen szépen induló országos mozgalom indult meg *Szeretet-Szövetség* címmel, abból a célból, hogy nagy, közös, országos szociális alkotásokat hívjon létre, az egyetemes szükségnek megfelelőleg. Az a meggyőződésünk, hogy e szeretetszövetségre és annak munkájára rendkívül *nagy szükségünk van*. Tehát meg is kell azt csinálni. Azonban az is bizonyos, hogy ez a szövetség a diakonátus *gyülekezetekint* élő és jelentkező munkáját elvégezni sohasem tudja, mert nem az a rendeltetése és nincs is meg hozzá a megfelelő hivatalos egyházi szervezete.

A legközelebbi teendőket tehát nálunk Magyarországon a református egyházban a következőképpen lehetne körvonalazni:

1. A diakonátus munkájának életrehívása és beépítése az egyházi életbe mindenütt, ahol lehet.

2. Külön országos permanens szociális bizottság alakítása, amely egyfelől a svájciak mintájára pontos *diagnózist* készít, másfelől pedig a szociális bajok gyógyítása céljából a lehetőséghez mérten *gyakorlati megoldásokat* javasol, sőt azokon dolgozik is.

3. Az egyházak és pedig most már a *helyi* egyházak a fent említett szervek segítségével még alaposabban foglalkoznak azokkal a feladatokkal, amelyek ebben a tekintetben rájuk várnak. Nálunk is lehetnek az egyházak munkaadók, munkaközvetítők, nyomorenyhitők stb.

4. Az egyházaknak nálunk is részt kell kérnie a szociális nyomor enyhítésére szánt *államsegélyekből*, hogy az ilyen fajta összegeket ne vallásilag közömbös, sőt esetleg vallásellenes szer-

vek osszák szét rideg bürokráciával, hanem a nyomorenyhítés földi kenyeréhez adja oda az egyház mindig a maga lelkét: az életnek kenyerét is.

5. A református egyháztagoknak mint állampolgároknak pedig gondoskodniok kell arról, hogy a kálvinista ideálok e téren való szolgálata is megfelelő *politikai és társadalmi támogatásban* is részesüljön s az *egyházi és politikai sajtó is*, amennyiben rendelkezésünkre áll, segítsen abban, hogy a *kálvinista szociológia* idevágó nagy gondolatai szakadatlanul propagáltassanak, a szociális mentőszertet munkái pedig minden vonalon és minden formában támogattassanak. Hiszen látjuk azt, hogy a külmisszióban is hányféle szociális segítséget nyújtanak a keresztyén egyházak ama népek számára, amelyek között az evangéliumot terjesztik. Miért ne lehetne tehát ugyanazt megcsinálni, ha kell, Európában is? Mert ne feledjük, hogy a szociális kérdés mindig *erkölcsi* kérdés is egyszermind és még hozzá nem is csak az irgalmasság kérdése, hanem mindenek fölött az *isteni rendelésekre fundált igazságosságé is!* Mert csak így lesz Krisztus igazán vigasztaló Consolator a munkanélküliek számára is és így lesz „Christus Consolator“ végül igazán *Király*, még a létbizonytalanság sötét völgyeiben járó lelkek életében is.

Dr. Sebestyén Jenő

Egyszerűség

*Ajkmáról felbuggyanó szavak ritmusa
hőmpölyög, zúg és táncol
a mozdulatlan mezők felett.*

*Nem ismerem a klasszikus kifejezéseket, —
alföldek, hegyek és lankás vidékek lakóinak
szavával élek én!
Néha úgy érzem,
hogy bennem virágok lehellete,
állatok szavajárása és gondolkozása zeng.*

*Már gyermekkoromban is az ősmese titkos alakjai izgattak, —
nagyapám pipafüstjéből egy óriás mosolygott rám,
kit most is látok Budapest fullasztó gőzében,
ahol az autók szeméből kivetődő fény
tündérlányok hajaként fon körül
s én állok mozdulatlanul,
mint egy emberformájú szikla,
melyről borzalmas dolgokat mesélnek.*

Gunda Béla

Messze tűz látszik...

Egyszer, késő őszi estén, Cser Mihállyal beszélgettem. Azaz-hogy csaknem kizáróan ő beszélt: magam hallgattam inkább. Éppen sóhajtott, de olyat, hogy beleremegett volna, aki hallja:

— Hej, ha jóllakhatnék eccer lekváros derelyével ebbe az életbe!

Ez volt talán egyetlen kívánsága e földi létben. Úgy látszott azonban, hiába minden sóhajtozása: nem tudott annyit enni sohasem a lekváros derelyéből, hogy elmondhatta volna magáról, — jóllaktam!

Kicsiny legény voltam még akkor, alig látszottam ki a csizmaszárból. Cser Mihály viszont rég túl volt már a katonasoron is és mint hetes szolgált a falunkbeli képviselő úr gazdaságában... Ezen a hidegedő estén én az apámra várokztam a gazdasági udvarban, Cser Mihály pedig szalmát hányogatott le az istálló padlásáról. Amikor már vagy negyedszekerre valót dobált le vasvillával, maga is lejött a létrán s így kezdte, rég lemondva minden földi élvezetről:

— Én mondom neked, öcsém, hogy nincs jobb étel, mint a derelye. De nem turóval, hanem lekvárral!

Szánakozón kérdeztem, mert elszomorított ez a kilátástalan vágyakozás:

— Miska bácsi sok lekváros derelyét tudna megenni egy-folytába?

— Én, öcsém? — kérdezte vissza, miközben megállt a munkában s kifeszítette széles mellét. — Azt hiszem, be tudnék vágni akár három kajsztronnal is...

Elszontyolodva hallgattam, Cser Mihály is abbahagyta a szót.

Azon a didergő őszön ott álltam az istálló előtt, feltűrt kabátgallérékával. Főnt felhők gomolyogtak a szélben s vadlibák láthatatlan oszlopa kiabált a felhők között, idelent azonban nagy volt a nesztelenség. Az urasági kert bokrai belévesztek már a fázékony homályba. És ha az alacsony magasságban fölrepedtek olykor a felhők, nyugati irányban látni lehetett az elsőnegyedben álló hold sarlóját, amint üvegszínben táncolt a szarva hegyén. S akkor összecsapódtak a fellegek megint.

Ott álltam az istálló ajtajában s az apámra lestem, hogy hazakísérjen aztán... Azalatt pedig úgy tetszett föl többízben is, mintha messzi délről, merre a megyei székváros feküdt, nyugtalanító szín kezdett volna fölveresleni. Messziről jött ez az ijesztő szín, talán a szemhatár karimáján is túlról: mintha száz falu gyult volna ki egyszerre s minden élő lelket riasztgatni kezdett a biborözön visszfénye. Rémuldözve szóltam oda Cser Mihálynak:

— Nagy tűz lehet valahol, Miska bácsi.

Cser Mihály fölhajolt a szalmakötözgetésből, délnek fordult meg, sokáig nézett abba az irányba, majd így beszélt, el-elgondolkozva maga elé:

— Mán megint gyujtogatnak valahun... De nem csudálom, mikor annyi a szegénység s nincs szívök az uraknak... Hej-haj, kutyavilág! No, majd másképp lesz, ha meghalunk, mert odaát a földbirtokosok meg a képviselők fognak dolgozni, mi meg a hasunkat vakarjuk majd...

És mialatt meg-megdideregtem a sűrűsödő hidegben, Cser Mihály tovább morfondírozott:

— Ámbár ebbe se hiszek sokat. Mertha a másvilágon jódolga lenne a lelkeknek, nem mászkálnának vissza mindig és nem háborgatnának minket éccaka.

Kapva-kaptam a szón, hogy megtudjak valamit. S bátortalanul kezdtem:

— Miska bácsi látott már lelket?

— Hogy láttam-e, öcsém? — mosolyodott el sok gúny közt, de a hangja levert maradt azért. — Minap tanálkoztam is eggyel a nagykútnál s úgy kezdtem trappolni, hogy még ma is sajog tőle a talpam...

Elhallgatott.

Aközben pedig messziről, igen messziről, mindinkább pirosonni kezdett az ég alja, mintha az egész Bodroghöz lángok közt csattogott volna, idáig azonban csak a tüzek visszfénye tükrözött, hogy rájesszen minden gazdagra: — jó lesz vigyázni!... Kékülő szájjal s a hidegtől topogva vártam az apámat. De akkor beszélni kezdett Cser Mihály:

— Mult héten gyövek háza a fonóbul, öcsém, egy-szál magamba. Volt már éjfél után, épp a Galgányék háza előtt húztam el, gondolkozva magamba, amikor félelem szállt meg hirtelenjébe. Felkaptam erre a fejemet s csak látom még nagyobb ijedtségbe, hogy előttem, de kicsit oldalt, valami vékony és magas fehérség látszik. Odanéztem mégeccer s csak látom, hogy az a keskeny fehérség nyúlni kezd fölfele, mán egymagosba van a kút gémjével... Mingyárt tisztába voltam vele, hogy a halál jár a községbe, de akkor mán alig voltam eszemnél, mert szakadt rólam az izzadság... Nem povedáltam sokat, hanem kieresztettem a lábom két szárát s úgy vágattam, mint egy ló. De azért lábujjhegyen... Mire az urasági kert kapuja elibe értem, félig-hótt voltam. Visszanéztem vácogva s láttam, hogy az a magos fehérség akkor mán olyan magosan állt, mint a jegenyefák teteje... Valahogy ellihegtem még az istállóig, magamra-reteszeltam az ajtót s csak bele az ágyba, csizmástul! Orromra húztam pokrócot és gubát s virratig vert a hideg...

Megállt keveset, csóváltatta a fejét s hozzáfűzte még:

— Az volt a szerencsém, hogy nem vágta utánam a kifent

kaszát, mert akkor örök életemre sánta lennék a féllábamra, ha ugyan nem mind a kettőre!

Sokáig nem szólt attólfogva. Mintha a dolgok megfoghatatlanságán talált volna elmélyedni.

A távoli és vészes veresség pedig mind-feljebb kúszott ezalatt a firmamentumon s lent, a Bodrogtócsa mélyében valahol, mintha tűz lobbant volna föl egy ponton. És ez a tűz mintha terjedni kezdett volna...

Cser Mihály félbehagyta a munkát, abba az irányba nézett sokáig s csöndesen szólt maga elé:

--- Tán a parasztok gyujtogatnak... A tatár vinné el ököd!

Lent még mindig nagy volt a szélesönd, a magasban azonban zúgva hömpölyögtek a felhők. Topogni kezdtem, mert még mindig nem jött az apám. Azt kérdeztem később Cser Mihálytól:

— Miska bácsi látott már tatárt?

— Látni nem láttam, öcsém, — válaszolt készséggel, — de mindent tudok róluk. Mert sokat tud Cser Mihály, ha nem is látszik rajta!... Hát ezt sose felejtsd el, öcsém!

— Igenis, Miska bácsi, — s szíppantottam az orromon.

Ujabb vadlibaszlop kiáltozott a magasban. Cser Mihály fölpillantott a láthatatlan felhőkre, melyekből a vadlibák gágogtak rekedten, majd leengedte a fejét. És belefogott akkor:

— Hát most elmondom neked, hadd tuggyad te is. De idefigyelj oszt, mert nem szokásom kétszer povedálni... Gyöttek ecker a tatárok, Homonna felől, ha igaz. Mondta pedig a nagyapám, de régen volt mán, igen, hát nem tudom biztosan... Oszta ahogy Málcza és Márk községek közt felértek volna a nagy dombra, nem láttak egyebet sűrű erdőségénél, meg nagy vizeket az erdőségbe. Mert épp akkor áradott ki a Latorca, az Ondava meg a Laborc... Jártam arra ecker, amikor peckás voltam a cséplőgépnél, hát tudom, mit beszélek! A tatárok meg nem tudták, mitevők legyenek a nagy tanácsalanságba, mert a népek mind elszaladtak hazulról, de a szerencsétlenségükbe is tanáltak egy ladikost a víz szélén, az erdők aljába. Megkérdezték tőle, átvinné-e ököd az áradás tulsó oldalára, a garanyi szélre... Aszmondta erre a magyar (mert az volt!), hogy megteszi nekik szívesen, de egyesével csak, mert keskeny a ladik... A tatárok belementek az egyességbe, mert szamarak voltak... Idefigyelsz-é, öcsém?

— Igenis, Miska bácsi, — dideregtem kékülő szájjal. — De mért voltak szamarak a tatárok?

Cser Mihály a markába köpött, megkapta a villa nyelét és míg turkálni kezdett volna a szalmában, így beszélt tovább:

— Majd megtudod azt is... Ott hagytam el szóval, hogy az első tatár beleült a ladik tulsó végibe s akkor evezni kezdett vele az erdő sűrűségének a ladikos, aki kutya-magyar volt a valóságba.

Mert mihent eltűntek a fák megett, minden tatárt agyonvágott a lapátjával. De nem is csodálom, mert fertelmes alakok voltak ezek a dísznők! Minden tatárnak egy nagy szeme volt a homloka közepin, de nem volt se szemhéja, se szempillája, hát nem tudott pislogni tüle... Hanem megint kerülőt csináltam, de ez azért van, öcsém, mert gyorsan mozog az eszem... Ott hagytam el szóval, hogy a ladikos, ez a veszett magyar, vitte a fák között befele az egy tatárt, de mikor már nem látszottak a többi tatárok, felállt a ladikba, két tenyérre markolta a lapátot, megforgatta a feje felett, felordított a tatár, de abba a szempillantásba már szét is csapta a fejit a magyar, a tatár meg beloccsant a vízbe... Akkor várt még vagy negyedórát a ladikos, mert volt esze, negyedóra múlva oszt visszavezett a domb alá. Ott aszmondta a tatároknak, hogy a barátjuk odaát van már a partos részen, amire megint egy másik tatár ült be a keskeny ladik orrába... Nem nyujtom a mesét, mert sok még a dolgom s ezért csak annyit mondok, öcsém, hogy három napig volt munkába a ladikos s három nap alatt mind a négyszáz bitang tatárt a vízbe ölte... Azóta se mertek Magyarországra gyönni többet azok a piszkok!

Kabátja ujjával végigtörölte a homlokát, amelyen veriték vert ki a régi emlékektől. Fázékony kabátkámban topogva kérdeztem ekkor:

— Miska bácsi mit csinált volna a tatárokkal, ha Miska bácsi lett volna a ladikos?

— Én, öcsém? — kérdezte vissza kissé fenhéjázva. — Én is éppúgy agyoncsaptam volna őket! Majd elfelejtettem azonban, hogy a királynak is elmondták a ladikos kutya-viselkedését, a király erre egy zacskó tallért küldött a ladikosnak, de a pénzt magának tartotta meg a ladikos kasznárja, aki alá tartozott. Hát így bízson meg az ember a kasznárokkal!

Fölvágta a fejét, félszünetre abbahagyta a szalmatakarítást s szembefordult velem:

— Hanem azt se lehet tagadni, hogy kutya-magyar volt a ladikos! Akárcsak én!

Az apám még mindig nem jött s nem tudtam, mihez kezdjek? Ilyen sötétben nem mertem végigbotorkálni az urasági kerten meg a feketeségbe sülyedt falun, amikor élő ember nem igen mutatkozott már a nagyutcán. Aközben idelent is megmozdult a szél s hajlongani kezdtek a kert fái, a bokrok meg felsóhajtottak. Odafent — elvéve — szétváltak a felhők s olyankor, félgondolatra, kibukkant a hold, amint a félszarva csücskén himbálózott. Majd sötét lett újból. Az ijesztő tűz pedig, a Bodrogköz felől, mind-magasabbra hágott és mintha közeledett volna felénk.

Cser Mihály is abba az irányba nézett s tanácstalanul motyogta maga elé:

— Nem tudom, mi lehet? Nádat nem vághatnak a vízjáró emberek, mert nem fagytak be még a lápok...

S hümmögetve csóvált fejet nehányszor.

Mert a biborvörös szín teteje akkor már-már érte a firmamentum közepét s látni lehetett, hogy itt is, ott is, egyszerre több ponton lángok csapnak ki a titokzatba-merült égperem alól. Fele sem volt tréfa többé a dolgoknak! Ott álltam az istálló előtt s a késő-őszben hűledezve meredtem a másvilági tüztengerre. És aközben úgy rémlett fel többször is, mintha alig-sejlő, apró fekete pontok táncoltak volna a lángok körül. Csaknem a könnyem serkedt ki... A facsaró hidegtől, de meg az amiatt való mély szálamamban is, mert sejtettem már, hogy alighanem kétségbeesett szegény emberek kapkodnak a tüzeknél... S talán mindenük odaég...

Akadózó nyelvvel mondtam Cser Mihálynak:

— Hátha szegény emberek mindene vész oda, Miska bácsi?

Cser Mihály újból hátrafordult erre a munkából:

— Az is lehetséges, öcsém. Ámbár én senkit se sajnálok mán, mert rájöttem idejibe, hogy mindenki egyformán komisz!

Nézett-nézett a nagy veresség irányába, majd így beszélt, elgondolkozva, maga elé:

— Valahun Luka táján gyúlt ki a föld. Azt hiszem én, öcsém, hogy a kurucok gyönnek onnanfelől. Akkor pedig kampec itt mindenkinek!

Elszorult a szívem az ismeretlen nevű ellenség közeledésére. Minden tagomban reszkettem a dörgő szélről s alig tudtam ki-nyögni:

-- Micsodák azok a kurucok, Miska bácsi?

— Micsodák? — vetette hátra nagy fölénnyel a vállát. — A legveszettebb emberek ebbe a földi világba, oszt mindenkit fölkaróznak!

— Magyarok?

Cser Mihály vállat vont, mint akinek igazán minden mindegy:

-- Azt nem mondhatnám épp, de lehetséges. Nem tudom, no! Csak arra emlékszek, amit a nagyapám beszélt eccer, hogy ezek voltak csak az istenátká! Ha gyujtogatni kezdtek eccer valahun, mindenki a hegyekbe futott előlök, de mán meghóttak mind vagy kétszáz éve... Lehetséges, hogy most a dedunokáik verődtek össze. Csak annyit mondok, öcsém, hogyha valóba úgy lenne, akkor jól benne vagyunk a szószba! Félpofa-bagót nem adnék az életünkért...

S felrántott szemöldökkel kérdezte, mintegy sajátmagától:

— Dehát élet ez?

Biborban remegett már az égbolt egész déli fele, mintha száz falu népét akarta volna rémületbe ejteni azon az éjszakán. Cser Mihály is felhagyott már a munkával, ahelyett az istálló falának

dütötte hátát s kerekretágult szemmel meredt a másvilági tűz-óceánra, mely maga alá temette az egész Bodroγκözt s messzire verte onnét az éjszaka színeit. Fönt-fönt sivített a szél, tombolva gomolyogtak benne a felhők s vadlibák gágogtak a magasban. De messziről, mintha a mikóházi hegyek fölött rikoltoztak volna, vagy még azokon is túlról...

— Hol járhatnak a vadlibák, Miska bácsi?

Ugy felelt, hogy nem nézett rám. Ahelyett a szörnyű tűz felé nézett szünetlenül, mellén keresztberakott karral. Alig-hallható volt a hangja:

— Tolcsva felett tán...

Azontúl hallgatott.

Akkor már idelent is dörömbölt a szél s zúgott benne az urasági kert, miközben hosszan sóhajtoztak a bokrok. Kék volt a szám s a hideg ráfagyott a tornyosodó orkánban... Délnek talán kétszáz falu recsegett már az ítéleti tűzben... S a dörgő szélen át úgy tetszett föl hirtelenül, mintha az istálló mögül apám lépései közeledtek volna döngve. Megdideregtem az örömtől, mert akkor már félig-élettelen voltam a hidegtől és a rémüldözéstől.

Aztán Cser Mihályra néztem.

Cser Mihály még mindig a nagy tűz felé nézett, falnak dütött háttal, keresztberakott karjaival, mialatt az ijesztő biborözön visszfénye ott táncolt a szeme két ablakán. Mintha megbabonázták volna...

Avagy mintha gyönyörködött volna a pusztulásban.

Komáromi János

Felhőből gyúrok hólabdákat

*Az akácák a rét ölén
hajukat bontják önfeledten.
Nem tudom, mi ütött belém:
hógolyózni volna ma kedvem.*

*Felnyulok egy fehér felhőbe
és a kacagó tavaszon
hólabdákat gyúrok s a sikító
akácákat meghavazom.*

Képes Géza

A jelenkor szellemi válsága és az egyes ember

Mindaz, amit életnek nevezünk, folytonos küzdelem az elmúlás ellen. Az élet különböző fogalmi meghatározásai közt egyik szempontból igen találó az, hogy az élet folytonos harc. A parány világába bepillantani engedő mikroszkóp segítségével csodálkozva tapasztalhatjuk, hogy az emberi életért és ellene valóságos hadseregek vonulnak fel, a sejt-parányok milliói s harcolnak egymás ellen. Az élet addig élet, addig sértetlen, amíg az azt védő hadsereg erősebb; de amint az meggyöngül, az élet megrontására törő erők rávetik magukat a meggyöngült védőseregre, legyűrik azt, s az életet betegség, sínylődés után halál váltja fel.

Az ember testi életéből vett ezen kép illik a lelkivilágra is, az emberiség összességének, nemzeteknek életére is. A romboló, lélekmérgező hatások, befolyások itt is megvannak, megváltak minden időben, de amíg az emberiség szervezete egészséges, amíg a lelkiéletben, a szellem világában az életet védő erők hiánytalanul megvannak, addig a sötétben leskelődő és pusztításra törő alvilági hatalmak nem vehetnek rajta erőt. Amikor azonban földet rázó viharok következtében meginog a belső lelkivilág, egyeseké és népeké és ennek következtében a védősereg ellenálló ereje kisebb lesz, előbújnak rejtekhelyükről a rombolás démonai, megkezdik és sajnos sokszor nagyon is gyorsan befejezik a rombolás szomorú munkáját; és a szellemi élet terén végzett e pusztítás még súlyosabb következményű, mint az anyagi téren való, mert itt csak anyagi javak, jólét, egészség, testi épség, testi élet forog kockán, ott ellenben vallás, erkölcs, igazság, haza, emberszeretet, lélek, örökélet szent értékei.

Amint a gombaspórák a földben rejtőznek s csak egy meleg nyári eső kell, hogy máról-holnapra kicsirázzanak, úgy a romboló irányzatok, eszmék és világnézetek is megváltak már előzőleg, de be voltak zárva könyvekbe, folyóiratokba, kisebb közösségek gondolatvilágába, s csak megfelelő alkalom kellett nekik, hogy onnét kitorjenek. A civilizáció felfelé ívelő útját megtörő háború és forradalmak mutatták meg azt, hogy mit jelent a különbség az elmélet és gyakorlat közt, könyvekbe zárt világnézetek és azoknak könny- és vértengeren át való megvalósítása közt. A kigyótojásból a háború s forradalmak vérpárás melegében kibújt az apokaliptikus sárkánykigyó. A körülöttünk rengő föld mutatja, hogy nem játékról van szó, hanem súlyos, véresen komoly valóságról, életről és halálról.

O. Spenglernek már a háború előtt készen levő, de csak a háború után napvilágot látott híres könyve, amely immár hetvenezer példányban forog közkézen, az „Untergang des Abendlandes“ a nyugati kultúra pusztulását erkölcsi szükségképeniségnek állítja oda; fátumról beszél, amelyet az események alakulása tőlünk függetlenül idézett elő s tőlünk függetlenül, sőt akaratumk ellenére hajt végre. Ez a felfogás gyfelől a veszedelem rajzolásában egy bizonyos perverz örömet érző

elsatnyult közönség idegeit felvillanyozta, másfelől a kikerülhetetlen sors hangoztatásával rezignáltságot s a baj elhárítására irányuló tevékenység szükségtelenségét eredményezte. De divatossága ellenére sem fogadható el.

Keresztyén szempontból nem beszélhetünk fátumról, csak Isten uralmáról, amely nyilvánvalóvá lesz a történelemben; ezt nevezheti Spengler a vér époszának, népek akarataikon kívüli emelkedésének és süllyedésének, a városlakók életsorsa leírásának, emberi vonatkozás szerint a nagy költő fejedelem Goethe szavaival a hit és hitelenség harca marad, — mondhatnánk az emberi erény és bűn történetének is, — Schiller szerint pedig a világtörténelem isteni oldalát tekintve az világitéletnek mondható. Amit nemzeti himnuszunkban énekelünk: haj, de bűneink miatt gyúlt harag kebledben s elsujtád villámidat dörgő fellegedben — nemcsak a tragikus sorsú magyar népünk történetében bizonyult igaznak, hanem a népek, a világ történetében is. A fátummal csak annyi a közös vonás, hogy amint azt kikerülhetetlennek vélik elfogadói, úgy tényleg kikerülhetetlen s jövődő alakulásaiban előre megállapítható a vég az előzmények, az okozat az okok alapján, melyek ismeretesekek.

A világ elfordult Istentől. Korunk előhaladása, főként technikai, természettudományi téren bámulatos, de nagyot hanyatlott s vesztett lelkiekben. A gépkorszakban feleslegesnek ítélték a vallást. A gőzgép lendítőkerekének ritmusa, a Diesel-motor ütemes szívverése az anyagiak terén tartotta fogva az embert. E sivár kornak megrázó jellemzését adja Alfréd Wien, aki Plátó azon mondása alapján, hogy könnyebb egy várost a felhőkbe építeni, mint a népet istenek nélkül kormányozni, szól a felhőkbe épített városról — die Stadt in den Wolken — s a démoni hatalmak játékszerévé lett ember nyomorúságának részletezését az Istentől való elfordulásban összegezi. A felvilágosodással járó áltudomány az Isten helyébe az emberi észet és ennek alkotását: a gépet tette, az ember elvesztette Istent. Az atheizmus lett a magát intelligensnek gondoló ember vallása és pedig nemcsak az utóbbi években.

Már a „fin de siècle“ idején tetszelegnek ezzel, ha mindjárt szűkebb körben is. De egy-egy világfelfogásnak, mégha kedvez is az ember alacsony érzéki ösztöneinek, amíg a milliónyi tömeg elfogadja, időre van szüksége, legalább emberöltönyire; ez az idő letelt s most a mi időnkben vált világmérgező hatalommá és veszedelemmé az, amely amíg csirájában volt, a kiváltságosok, a szalonok világnézeté volt; örömmel s büszke öntudattal hirdették, hogy felszabadultak a keresztyén egyházak gyámkodása alól s anyagi tehetségük szerint élvezhetik az életet minden külső vagy belső korlátozás nélkül.

A keresztyénségben beállott lanyhulás csak elősegítette a romboló irányzatok erőhöz jutását. Megállapítható, hogy a keresztyénség ellen intézett támadásokat soha nagyobb egykedvűséggel nem nézték, mint ezen időben. Björnson keserű iróniával állapítja meg e névleges keresztyén társadalomról A. Wien idézett könyve szerint: Vannak papjaik

és templomaik, imádságaik és kegyes énekeik, egy kevés jótékonytságot is gyakorolnak, de Istenük — nincs. Ez volt az oka, hogy a lelki destruálás erőhöz jutott. Nem álltak ellen neki, nem vetették ki magukból a mérgező anyagot. Sőt hogy ne tekintsék őket elmaradottaknak, hasonló hangon kezdtek szólni ők is a keresztyénség támadóival, együtt üvöltöttek a farkasokkal.

Felidézték a gonosz szellemeket, de mint Goethe Zaublerlehringje, elvesztették felettük hatalmukat. A materializmus, nihilizmus, kommunizmus, szekularizmus, vagy bármely néven nevezzük e világnézeteket, amelyek közös nevezőre hozhatók a tekintetben, hogy istentagadók, s amelyek kezdetben a felvilágosodottak s jómódúak lelkiismeret-elhallgattató, élvezet-kihasználó világnézetei voltak, a gépek korszakában, a kenyér- és ruhanélkülivé vált milliók idejében világrengető hatalommá váltak, mint a puskapor és dinamit, amely a szabadban lassan ég el, csak bűzös, kénes szaga árulja el eredetét, de lefojtva robban és pusztít. A gyakorlatba átvitt szociálmunkizmus mutatta meg azt, hogy mit jelent az istentagadást komolyan venni. Az orosz pokol, amely több mint százmillió embernek a világtörténelemben egyedülálló tragédiáját tárja elénk, világra szóló véres mementó a pusztulásába vakon rohanó korunk embere számára.

Mit csináljunk most már a láncokról elszabadult alvilági hatalmak ezen embert pusztító támadásaival szemben, mi a feladatunk a pusztító vésszel szemben?

Ismerje be az ember, hogy a szomorú jelent, a veszedelmes válságot ő maga idézte fel. Őszinte mea culpa-val hirdesse, hogy az Istentől elfordult emberiségre Isten csapásaként nehezedik a szörnyű jelen s pusztulással fenyegető jövő; hogy magára maradva egyre mélyebbre sülyed, hogy Isten a szenvedések és megpróbáltatások tüzeiben tisztítani akarja a rárakodott sok salaktól s figyelni, hogyan állja a próbát, alakul-e kedve szerint való nép a kohó tüzeiben, van-e reménység megtisztulására, salaktól való elkülönülésére, nem kell-e — a próféta szavát használva — a rossz agyagedényt újból összegyúrnia s a forgó korongon új edényé alakítania.

Ismerje be az ember, hogy az Isten nélkül élő világ sorsát soha sem lehet elég tragikusan felfogni, hogy Madách azért kénytelen az ember tragédiájáról szólni, mert az Isten nélkül élő ember szomorú vergődését írja le; ismerje be, hogy miközben sisiphusi munkáját végzi, hangzik feléje Dante lemondó szava: hagyjatok föl minden reménnyel.

Igen, ha a válságot minden vonatkozásában végiggondoljuk, s nézzük gazdasági, erkölcsi, vallási, lelki, politikai, nemzeti, faji, stb. szempontból, akkor tűnik csak fel előttünk annak szívverést elállító rettenetessége, amely valóban megbéníthatna bennünket s rezignált kétségbeesésbe sodorhat: itt a vég, nem lehet rajta változtatni. Hiszen egyfelől szorít az orosz nihilizmus, másfelől a maradék földünkre törni akaró kapzsiság, belül feszít a megélhetés és gazdasági válság, öröklök

az anyagi nehézségek malomkövei közt a lelki kitartás, az idegek épsége: mi lesz velünk?

Lemondás esetén pusztulás. Őlbetett kézzel, sőt még öklöbe szorított kézzel sem lehet a veszedelmen segíteni. Nincs nagyobb lélekrontás, erkölcsi energiapazarlás, mintha lemondunk, ha feladjuk a küzdelmet, ha kétségbeesünk. Ez már vesztett csata. Ha már Isten úgy rendelte, hogy földi életünk a vallás-erkölcsi erők épsége megbizonyításának harctere legyen, hát ne csüggedjünk és ne essünk kétségbe és ne ejtsük ki kezünkéből a munkaeszközt, a védelem fegyverét, a reményesség zászlaját.

Amint a válság mérgező hatása az egyes emberen át történt, egyikről a másikra, úgy a baj legyőzésénél is az egyeseknek kell síkra szállni; azért kell a válság ügyének az egyes ember szívében eldőlni. Ez éppolyan személyes ügy, mint a vallás, a hit, az örökélet. A válság és én, ez a kérdés. Hogyan állok meg én a válságban, ez az első s csak azután jön a második kérdés: hogyan áll meg a válságban az emberiség nagy közössége.

Senki sem vonhatja ki magát e szent munkából. Senki sem utasíthatja vissza a felhívást a veszedelem elleni összefogásra. Senki sem mondhatja azt, ott vannak a világgyőző hatalmak, ott van Amerika: segítsenek ők a világ baján; iam proximus ardet Ucalegon, a veszély már bennünket fenyeget, már a szomszéd háza ég. Nem mondhatjuk azt sem: ott van az állam a maga katonáival és rendőreivel; összeomlik a szuronyok hatalma, ha az állampolgárokon halálos fásultság vesz erőt s tétlenül nézik a veszedelem terjedését. Nem mondhatjuk azt sem: ott van a társadalom, a közélet emberei, hivatalok, egyházak, ők segítsenek, én jobban szeretek elvonulva, visszahúzódva élni; hiszen mindezek az egyes emberekből összetevődő közösség segítségével érhetnek el csak eredményt; s hiába vonulnál félre magányodba, mint a medréből kitört szennyes ár, mint az alattomos mérgező gáz utánad megy s elszigeteltségedben még könnyebben semmisít meg. A névtelen polgárok bátran küzdő sokasága az a nem látható fundamentum, amelyen a haza egész épületének biztonsága nyugszik.

A történetíró tényeket konstatál, a filozófus szellemi irányokat vizsgál, a próféta a várható jövőt rajzolja meg. Együttes tanításuk alapján a mi feladatunk, hogy a jelen képét úgy formáljuk, hogy a jövőnek jobb, nemesebb, vigasztalóbb alakulata valósuljon meg. Meg van írva, amely népet Isten el akar veszteni, azt vaksággal sujtja. Jézus is azt mondja a farizeusokról: az ég ábrázatát ismeritek, az idők jeleit nem ismeritek-e? Lássuk meg az idők jeleit, lássuk a forrongó jelent s keressük a kivezető utat a válságból. Figyelő szemekkel különböző törekvésekre mutathatunk rá, amelyek mind szabadulást ígérnek. Tegyük az arany mérlegre őket s csak ha igaznak bizonyulnak, fogadjuk el őket; téves útmutató itt okozhat legnagyobb veszedelmet.

Vegyük sorra a megoldási kísérleteket:

Tudomány. Isten értékes ajándéka az ember számára, ha nem élt volna vissza vele. Életét csodálatosan átalakította. Hely és idő korlátai szinte leomlottak. Meghódította a mélységet és magasságot. És a lélek? Láttuk, hogy az Isten nélküli fejlődés hová vezetett. A világháború szörnyű pusztításai, a gép-háború minden rettenetessége, a jövő technikai s gázháború népiértő kegyetlensége az emberi tudás által vált s válik lehetővé.

A tudomány magában művelt ördögökké tette s teszi az embert, aki minden lelkiismeretfurdalás nélkül használja fel az eszközöket, melyeket tudománya nyújt neki, embertársainak megrontására. Tudományával csodás gépeket szerkesztett, amelyek ezernyi kéz munkáját végzik játszói könnyűséggel, de a gépek korszaka szomorú tragédiává is lett, mert az emberi lángész találmánya, a gép megette az ember kenyerét azáltal, hogy elvégezte munkáját. A gép saját ura ellen támadt s legyőzte azt. Egy urat ismer csak maga felett s ez a pénz, amellyel együtt, mint új Moloch, meleg, piros embervérrel táplálkozik.

A szociálkommunizmus minden rettenetességével nem következhetett volna be, ha a gépek korszakában nem lett volna nyomorult rab-szolgává milliónyi ember. Az ember megteremtette a gépet, a gép megölte az embert. Helyesen használva paradicsommá tette volna életét, visszaélt vele, pokollá tette.

Kultúra. Édestestvére az előbbinek. Nyomában nőtt nagyra s szelleméből táplálkozott. Csillogó mázzal vont be a felsőbb rétegek, a kiváltságosok életét. A tömegmilliók nem kaptak belőle. A nagy fény nagy árnyékot vetett s ezen árnyékban éltek a tömegek. Csak egy példát. A világvárosok kősvatagjait a kultúra hozta létre s ezekben éppen úgy eleped, elsorvad a lélek, mint a Szahara homokjában. A bérkaszárnnyák sötét, napvilágot nem látó nyomorlakásai, a külvárosok szomorú nyomorhelyei Gorkij éjjeli menedékhelyére emlékeztető hajléktalanok tanyái mind a kultúra csődjéről beszélnek, amely azáltal, hogy a kiváltságosokat felemelte, népmilliókat döntött sötét nyomorba; és még azoknál is, akik a fényben sütkéreznek, csak külső mázról beszélhetünk, csak vékony rétegről, konvencionális társadalmi megállapodásokról, amelyek a háború s azt követő forradalmakban úgy pattantak le, mint a földre esett edényről a máz. A testi élet kényelmét szolgáló ember a lélekről megfeledkezett.

Művészetek. Anélkül, hogy sok szót kellene vesztegetni rájuk, megállapíthatjuk azt, hogy a lelketvesztett „kultúr“-ember számára a lélek e csodás virágai s gyümölcssei szomorú elfajulássá, torz alakulattá lettek, még sivárabbá téve életét. A hang, szín és alak khaotikus zavarában, amelyet a modern zene, festészet és szobrászat nyújt, csak egy kiáltó igazságot látunk; mint bomlott órában a kerekék forognak, forognak, de nincs ami szabályozná őket; a lélek fegyelmező ereje híjján vadhajtás, dudva lepi el a kultúrnövényzet helyét. Minden megnyílvánulásában csak azt mutatva, hogy az ember keres kivezető utat, de

nem talál. A „modern“ művészetek disszonáns hangjai az önmagával elégedetlen eltévedt lélek panaszos kiáltása.

Modern valláspótlékok, spiritizmus, okkultizmus, theozófia. Addig, míg az ember lelkiélete normális volt, amíg az ember Isten oltalma alatt állt, az ő közösségében tudta magát, úgy tűntek fel, mint naív gyermekjátékok, illetve mint erejüket veszített démonok erőtlen incselkedése, melyek azonban, mikor a lélek elvesztette szilárd talaját, mikor az ember elfordult Istentől, éppen úgy erőre kaptak, mint a gyom, ha a kertész gondos keze nem tisztítja a földet. Az okkult tudományok szomorú, felőrölt idegzetű áldozatai, kik már jórészt a pathológia körébe tartoznak, mutatják az ilyen irányban célt keresők hajótörését. Ami nem tudatos csalás, vagy szomorú önámítás ezen erőtlen pótlékokban, az jórészt a lélek erejét kiszívó s roncsolt idegállapotot eredményező méreg.

Testi élvezetek, színházak, mulatók, mozgók dumpingszerei. A Wien idézett könyvében szörnyű statisztikát találunk ezeknek szomorú eredményeiről. Milliós sereget az öngyilkosok, nemibetegek, erkölcsi züllöttek s hülyék hadosztályaiból, Isten képét eltörő bűn szomorú áldozatait. Szinte a lélekzete áll el az embernek, ha olvassa, hogy a nagy Németországban több mint hatmillió ember sínylődik súlyos nyavalyában a hatodik parancsolat félretevése folytán, hogy minden hetedik gyermek törvénytelen, hogy a „fehér halál“, a születések mesterséges megakadályozása abortusok révén a háború óta többszöröse a német háborús veszteségeknek, hogy tehát a német nép egymaga többet pusztít saját fajából, mint az ellene felsorakozott félvilág, — hogy Bodelschwing híres intézetei ma már csak töredékét tudják befogadni az idiótáknak, epileptikusoknak, lelkibetegeknek, hogy a börtönök már túlsufoltak, hogy a házasság szezon szerint változó együttéléssé fajult, hogy évenként több mint hárommilliárd márkát adnak ki szesz italokra, mely összegnek felével egy csapásra megoldhatnák a munkanélküliség tömegnyomorát. A helyzet másutt sem jobb. Szovjetoroszországban még hatványozottan rosszabb.

Ime a kivezető utak mind eredménytelenek, cél helyett zsákutcába, posványba, szomorú pusztulásba vezetnek.

A gyógyulás útja máshol keresendő.

A válságot nem lehet elkendőzni, dumpingszerekkel leküzdeni. A válsággal elszántan szembe kell nézni. Luther egyik mondása szerint azt nem akadályozhatjuk meg, hogy a madarak — bűnös gondolatokat ért alatta — fejünkre ne szálljanak, de azt igen, hogy ott fészket rakjanak. Az adott helyzetet nem tekinthetjük nem adottnak; de az tőlünk függ, hogy az adott helyzet felett úrrá legyünk s ne engedjük át magunkat a kétségbeesésnek. Egyszer már megtörtént ez rajtunk a háború végén s mi lett az eredménye? Földi hazánk szörnyű megcsönkítése, égi hazánk gúnyos megcsúfolása. Másodszor nem szabad ennek bekövetkezni, különben nem térhet magához aléltságából népünk, s előnti a szennyes ár. Az Írás szavával szólva, a tisztátalan lélek kimen-

vén az emberből, víz nélkül való helyet keres, majd visszamenvén, nem találja helyét elfoglalva, hét más lelket vesz maga mellé, gonoszabbakat magánál s bemenvén ott lakozik és azon embernek utolsó állapota rosszabb lesz az elsónél.

A tévútak helyett tehát az igazin kell keresni a szabadulást, s nem szabad elrettenni a megteendő út nagyságától. Az egész erdő elrettenhet bennünket, de ha fa-fa után dől ki fejszecsapásaink alatt, végül elfogy az erdő. Szembe a veszedelemmel a lelki fegyverekkel, világos fővel, nyugodt idegzettel, az élni és győzni akarás szent elhatározásával, akkor lépésről-lépésre haladunk előre a Labyrinthusban, kezünkben van Ariadne fonala, kikerülünk a veszedelemből. Mint az egészséges test a pusztulás bacillusait, úgy veti ki az egészséges lélek a lelkiéletet mérgező miazmákat, kórt okozó fertőzéseket és a szervezet újból egészséges lesz. Amit az Írás a hit hegyeket mozgató erejéről mond, az segíthet most is, annak az erejét kell igénybe vennünk nekünk is. A mult példáiból okulva, s vigasztalódva, hogy „a nagy katasztrófák, az ismételt újrakezdések népe” mindig felküzdötte magát a mélységből, szívós élni akarással, szent nekifeszüléssel és dacos kitartással. A Szentlelket vett tizenkét tanítvány egy ellenséges világképet változtatott meg s most, amikor százmilliónyi híve van a megváltó Krisztusnak, vajjon ne volna-e kezünkben sorsunk irányítása, nem tudnók-e azt megváltoztatni s úgy átalakítani, amint az a mult nemes hagyományainak, a jelen igaz követelésének, az ember szent, belső rendeltetésének megfelel.

Félre hát a kishitűséggel és pesszimizmussal!

A latin történetíró Sallustius mondta: minden államot azon eszmék tartanak fenn, amelyeknek létrejövetelét köszönhette — feltéve, hogy létrejövetelében az igazság eszméje érvényesült.

Vissza hát a léleknek, a szellemnek, ezen imponderabilitásnak, de mégis életünk fontosabb tényezőinek jogos érvényesüléséhez, vissza a valláshoz, mint a lelkiéletünk fenntartójához, vissza az evangéliumhoz, mint a gyógyulás forrásához.

Inquietum est cor nostrum donec requiescat in Te Domine, — fejezi ki az egyetemes emberi vágyódás célját a nagy egyházi atya, Ágoston. Nyugtalan a mi szívünk, mindaddig míg meg nem nyugszik Tebenned, ó Urunk.

Egész skáláját végigpróbálhatjuk a különböző világnézeteknek, a tudomány és kultúra minden vívmánya közt éhen és szomjan marad a lélek az Életnek kenyere és vize nélkül. Mephisto csalóka tükörképet tartott Faust elé. A csalóka tükörkép helyett, amely hiába mutat fiatal arcot, ha a bele tekintő öreg, arra törekedjünk, hogy a tükörbe néző arca fiatalodjék vissza, ennek adjuk vissza az ifjúságot s üdeséget. Ezt pedig nem lehet semmiféle modern világnézettel elérni, melyek sorsdöntő órában erőtlenek, sőt mérges kuruzslószeretek, hanem az örök ifjúságnak lélekacélzó fürdőjével, amelynek vize az evangéliumban csörgedezik. Materializmus, kommunizmus, pesszimizmus, nihilizmus nem

győzhetők le pusztán világnézeti úton. Világnézeti harcok terén amazok erősebbek, mert kíméletlenebbek s jobban kedveznek az ember érzéki alaptermészetének. Valami plusznak kell a mérleg serpenyőjébe kerülni, hogy lehúzza azt; valami más, erősebb segítségnek jönni, hogy a világnézeti harcok terén győzelemre segítsen és ez nem lehet sem tudomány, sem művészet, sem okkult valláspótlékok, hanem egyedül az az erő, amely alkalmas a démoni hatalmak megfékezésére, Jézus Krisztusnak ereje, akinek szavára a démonok elnémulnak s áldozatuk szabad lesz.

Akarsz-e meggyógyulni, hangzik a harmincnyolc év óta beteg emberhez Krisztus szava. Ugyanez hangzik téren és időn át felerősítve a még hosszabb idő óta beteg emberiséghez. A bethesda-i beteg, amennyire bénasága engedte, sietve felelt: akarok Uram, akarok, — s meggyógyult. Vak legyen az, ki példája tanuságát nem érti.

Bízunk Istenben, hogy a szebb jövőért a mélységben küzdő generációnk, a szebb jövőt a jelen szenvedésseljes életével író magyar népünk megérti az idők jeleit, s megtalálja a mélységből a magasságha vezető utat!

Dr. Kiss Jenő

Kopogtatok az üvegen

*A számon szókat hiába keresne,
de ritmust lelt a szivemen az este,
piros ritmust a szivemen —
kopogtatok az üvegen.*

*Hogy szállt a hang mély ködön át a csendbe,
mosolygós kérdés, vigyázva, esengve,
bátortalanul, melegen —
kopogtatok az üvegen.*

*Kop-kop. Tán sose lesz már vége ennek,
örök hangok s mind egyfelé sietnek.
(Valaki jár itt. Idegen?)
kopogtatok az üvegen.*

*Hiába várok, nem nyílik az ablak,
— Jobb tán maradni süketnek és vaknak,
bezárkózva és ridegen? —
kopogtatok az üvegen.*

*(Napok, hetek, sírások elkísérnek
s egy régi ablakhoz csak visszatérek
átázottan és hidegen —
kopogtatok a — sziveden.)*

Csomaközi Sándor

Öröm

MEDITÁCIÓ.

Talán jó lesz, ha meditációinkat időnként összehangoljuk. Erre most szinte magától kínálkozik alkalom. Az első meditáció az élet nagy ritmusába ringatta bele lelkünket s a szív ütemes veréseitől a lelki-szellemi élet hullámhegyein és hullámvölgyein át felragadta azokba a magasságokba, melyeken az örökkévalóság szava csendül bele a földi halandó életébe s ennek minden disszonanciája fölött kiegyenlítő, megváltó, újjáteremtő hatalommal válik úrrá *Isten ritmusa*. A második meditáció, a vallásos lélek alaptónusát festve, a bűnbánat mélyhangjait szólaltatta meg s egy szent fájdalom vizeiben fürdette meg büntől szennyes lelkünket. A harmadik most már lemond arról, hogy önálló gondolatsort kezdjen s beéri azzal a szerényebb feladattal, hogy csupán utóhangként simuljon az előző kettőhöz, ezekből emeljen ki egy hangot, mely bennük is felcsendült már, de mintha várná, hogy a meditáló újja reátaláljon és kiegészítésül önálló zöngésre segítse. Ennek a szívhangnak, a keresztyén lélek életritmusában a magas vezérhangnak a neve: *öröm*.

Öröm!

Hová is lettél ebből a világból, ki eddig is mintha csak előkelő idegenként jártál volna közöttünk, manapság pedig mintha már csak az ábrándos képzelődők, a költők álmaiban élnél! Nem arra gondolok, amiért őszbecsavarodott fejek egymásközt szoktak elkeseregni a „régii jó időkről“. Hiszen az öregek — Horatius szavaként — mindig a mult idők dicsérői voltak. Inkább az forog elmémbe, amit Vörösmartynk értett, mikor gyengéden inté merengő kedvesét:

Mi az, mi embert boldoggá tehetne?

Kincs? Hír? Gyönyör? — Legyen bár mint özön,

A telhetetlen elmerülhet benne

S nem fogja tudni, hogy van *szívöröm*.

Vagy amit egy emelkedett szellemű német katolikus püspök a jelen századnak még első évtizedében megjelent híres könyvében akként állapít meg, hogy a mai kor emberének *örömei* vannak bőven, de *öröme* — az nincs. Ez áll ma is, még pedig mind a két irányban fokozottan. Az idők léleknyomasztó komolysága bizonyos törvényszerűséggel váltja ki a vigalom paroxizmusát. Éppen most hozzák a lapok a híreket, hogy az ideii farsang itt is, ott is, különösen a fővárosban, „fényesen sikerült“. A lelket valóban megnyugtató és felemelő motívumok és quietívumok híjján az élvezetek mámorító hatásában keresnek menekülést az emberek milliói. De a gond, a bánat, a levertség azért ott ül a járókelők arcán, ott ül azokén is, akik nem számíthatók egysze-

rűen „e világ fiaihoz“, hanem komolyabb értelemben tekintik magukat keresztyénekül.

Pedig amit örömmek nevezünk, az nem csak afféle nélkülözhető ráadás az emberi életben, nem olyan lelki „fényűzés“, melyről lelki életünk egészségének sérelme nélkül egyszerűen lemondhatnánk, — nem, hanem ellenkezően: elemi *életföltétel*. A teljességgel örömtelenné vált, az örömmek, a felderülésnek még a reményétől is végkép megfosztott életet elhordozhatatlan tehernek érzi az ember, melynek nyomasztó súlya alatt minden pillanatban a kétségbeesés kísért. Az élet felől való kétségbeesésben pedig már az élettagadás, az emberiség réme jelentkezik: a halál. Nem hiába mondja a nagy Ágoston atya, hogy *a lélek abból él, aminek örül*. Ha ez áll, akkor maga a Teremtő az, aki úgy alkotta az emberi szívet, hogy életeleme az öröm legyen. Minden valódi életöröm egy-egy éltető napsugár, mely onnét felülről, a Világosság Atyjától száll alá, fényt, meleget árasztva az emberi szívbe. De minden igazi életörömmek legnagyobb ellensége a bűn, a nagy életrontó, mert elválasztja az embert Istentől s egyszerre fosztja meg az örömről való jogától és képességétől. Mivel azonban a hitetlen, bűnös ember sem tud élni minden öröm nélkül, azért hajhássza az igazi életörömmek helyett a látszat-örömmeket s tengeti életét méregtartalmú, kábító injekciókkal. — Ez alatt a szempont alatt is a megváltás a nagy *restitúció*. Az Újtestámentom ígéje: evangéliom, örömhír, örvendetes üzenet. „Ime, hirdetek néktek nagy örömet.“ „A ti keserűségtek örömről fordul.“ „Ezeket szóltam néktek, hogy az én örömem ti bennetek maradjon és a ti örömetek beteljék.“ „Örülni fog a ti szívetek és a ti örömeteket senki el nem veszi tőletek.“ „Örüljete az Úrban mindenkor, és ismét mondom, örüljete.“ „Ezeket írjuk néktek, hogy a ti örömetek teljes legyen.“

Bármennyire különbözők legyenek is az egyéniségek, a vérmérsékletek, a természeti diszpozíciók, melyeket a megváltás kegyelme nem olt ki, hanem megtisztít és megdicsőít, úgyhogy a nehézvérű melancholikusnak a hit révén épügy helyet ad Isten országában, mint a gyors örömfellángolásra képes szangvinikusnak, mégis bizonyos az, hogy a keresztyén ember élethangulata csak ott éri el az újtestámentomi hit magasságfokát, *egészséges* kifejlésének teljességét, ahol az istenfiúság boldog derüje ömlik el rajta. A megváltás hitéből fakadó keresztyén élet alaphangulata az öröm, kimondhatatlan, boldog, nagy öröm, — a megváltás valóságának legfőbb és legszebb bizonyosságjele. Ritkasága nem ellenbizonyíték, csak annak a jele, hogy átlag-keresztyéniségünk mennyire fogyatékos. Nem fogadhatjuk másképp, csak mély megcsüggenéssel a keresztyénség egy nagy kritikusanak észrevételét, mely szerint a keresztyéneken jobban meg kellene látszania a megváltottságnak, hogy a megváltásban hinni tudjon.

Keresztyén életöröm.

Miként az igazi életörömöt, boldogságot általában, úgy ezt sem ragadhatja magához senki mint ragadományt. Itt rejlik a világ fiainak egy óriási tévedése, az emberi boldogságra törekvésnek ősi tragikumja. Aki az élet örömét, a maga boldogságát közvetlen, egyenes célkitűzésként üzi, hajtja, az sohasem éri el igazán; az kénytelen megtapasztalni a Tantalusz-rege örök igazságát: hő vágyai célja, a kielégülés öröme örökké vonzza és örökké csalja. Az igazi életöröm, az igaz boldogság csak tört vonalon, csak a lemondás, a magunkról való egzisztenciális megfélelkezés, az önmegtágadás és önelitélés mélységein át érhető el; de akkor sem mint szándékos kiérdeklés jutalma, hanem mint onnét felülről való ajándék, mellyel a „boldog Isten“ ingyen való gazdag kegyelméből tölti ki a lényünk bensejében felszakadt nagy úrt.

És itt kapcsolódik be a második meditáció igazsága, mely nélkül a keresztyén élet öröme sem volna igaz. A kettőből, a bűnbánat fájdmájából és a megváltás örömeiből szövődik a keresztyén élet sajátos lelki ritmusa. Mindkettőnek, a legmélyebb fájdomnak és a legholdogabb örömeinek a forrása ott van a golgotai kereszt alatt. Aki ebből a forrásból merít, az az egy nagy életörömmel megnyeri a többi is mind: annak adatik az élet minden tiszta örömét mint a mennyei Atya jóltevő, áldó szeretetének jelét boldogan élveznie; annak adatik, hogy tudjon szíve szerint együtt örülni az örülőkkel és sírni a sírókkal; annak adatik, hogy a háborúságok és szenvedések éjszakáján se legyen híjjával a vigasztalásnak és a mennyei Atya jóságos arcát, bölcs kezét lássa, tapasztalja meg ott, ahol a hitetlen nem lát, nem érez egyebet, csak a vaksors medúza-képét s kegyetlen ostorcsapásait.

A keresztyén ember életöröme nem olyan, hogy az idők komolyságával össze nem férne. A mostani nehéz időkben is tehát: Sursum corda!

Pröhle Károly

Pestváros első protestáns telepesei

A MÁSFÉLSZÁZADOS ÉVFORDULÓ EMLÉKEZETÉRE

Pest város 1703. évi kiváltságlevelének egyik szakasza úgy rendelkezett, hogy csupán katolikus vallású lehetett polgárrá s telepedhetett meg a városban (ut nemo a vera orthodoxa Romano-Catholica religione alienus in concivem ullo sub praetextu admittatur aut toleretur); ha pedig városi ingatlan bármely címen idegen kézre jutott, akkor egyéven belül itteni polgárnak kellett azt eladni, ellenkező esetben a városi tanács jogosítva volt azt becsáron visszaváltani (si quae bona immobilia sive haereditatis sive alio quocunque titulo ad exteram vel alienigenam personam devolvi contingeret, talis similia bona intra annum civibus dividere teneatur, secus penes magistratum stabit praevia aestimatione et pretio eorundem possessori exoluta eundem ab ejusmodi bonis amovere.) Ez a rendelkezés lehetetlenné tette protestánsok számára azt, hogy Pesten ingatlant szerezhessenek vagy a városban megtelepedhessenek és ez volt oka annak, hogy a szatmári békekötés után Ráday Pál hasztalan törekedett a Kajali-ház megszerzésére (Protestáns Szemle, 1927. évf. 213—219. II.) s az 1731. június 25-én kelt cancelláriai leirat jóváhagyta a pestvárosi tanács által javasolt azon megoldást, hogy hajlandó a Kajali-örökösöknek a ház becsértékét készpénzzel kifizetni (ad deponendum, si secus fieri non posset, modofatis successoribus memoratae domus pretium nosmet paratos fore.) Ezt a megoldást az örökösök nem fogadták el s az 1752. június 17-iki tanácsülési jegyzőkönyv tanúsága szerint külvárosi telket követeltek kárpótlásul, amire a pestvárosi tanács ismét a pénzbeli kárpótlást ajánlotta fel. Ráday Pál leánya, Eszter, gróf Teleky László felesége lett s az 1774. augusztus 14-iki helytartótanácsi leirathból megállapítható, hogy anyai örökrésze címén, gróf Teleky József is érdekeltté lett a Kajali-ház ügyében, ki is örököstársai nevében csupán azon kikötéssel volt hajlandó elfogadni a felajánlott pénzt, ha egyszersmind engedélyt kap arra, hogy Pest város falain belül másik házat vásárolhat (in casum hunc alterius domus intra moenia civitatis sitae emptio admittatur). A döntés ez esetben is kedvezőtlenül ütött ki a Kajali-örökösök számára, mert a pestvárosi tanács csupán a 350 frt-ban megállapított becsár kifizetésére köteleztetett azzal, hogy ha a Kajali-örökösök nem lennének hajlandók azt elfogadni, helyezzék a pénzt bírói letétbe. (Int. a. a. 6475.) Ezzel a pestvárosi tanács álláspontja végérvényesen diadalra jutott, a protestáns Kajali-örökösöknek nem engedték meg az ingatlanszerzést.

Egészen azonos volt ezzel Beleznay Miklós és Mihály esete, kik 1767. május 9-én a legnagyobb tisztelettel hívták meg a pestvárosi tanácsot anyjuknak, Grassalkovich Zsuzsannának bicskei temetésére (Miss. a. a. 4380.) s kevéssel utóbb már is éles jogvita támadt közöt-

tük, melynek alapja anyai örökségük és református vallásuk volt. Beleznay Jánosné Grassalkovich Zsuzsanna ugyanis 1742-ben megvette az Uri-utcában álló 19. számú Fuchs-házat, 1767-ben pedig az ugyanazon Uri-utcában álló 470. és 471. számú Bibics-házat, melyek haláláig kezén maradtak. E házakat minden ellenvetés nélkül átvitték a nevére, a tulajdonjog további átruházását azonban azon feltételhez kötötték, hogy csupán katolikus vallású kezére juthat, (jedoch das obbesagtes Haus an einen, wer er auch immer seye, so der Römisch Katholischen Religion nicht zugethan ist, keineswegs cediret oder transferiret werden könne). Ezt a különben szokatlan kikötést nem ok nélkül vették fel a teleklevelekbe, mert Grassalkovich Zsuzsanna férje, Beleznay János tábornagy, református vallású volt s református vallásúak voltak a fiai is, előrelátható volt tehát, hogy a nevezett házak református kézre fognak jutni. A dolog úgy is történt, mert az Uri-utcában álló 470. és 471. számú házat a fia, Beleznay Miklós tábornok örökölte, aki azonnal birtokába vette azt s mivel más magasrangú katonákhoz hasonlóan Pesten kívánt megtelepedni, hozzáfogott annak átépítéséhez. Terve megvalósításában megakadályozta a pestvárosi tanács, mely a mesterembereket azon fenyegetéssel tiltotta el a már megkezdett munka folytatásától, hogy engedetlenség esetén börtönbe kerülnek. Beleznay Miklós az erőszak ellen az 1767. június 2-iki tanácsülésen tiltakozást jelentett be s hivatkozott a hazai törvényekre, melyek a nemeseknek vallásukra való tekintet nélkül megengedik a városokban való letelepedést. Figyelmeztette továbbá a pestvárosi tanácsot, hogy a munkabeszüntetési rendeletről eredhető károkért felelősséggel tartozik (si propter operariorum ulteriohem non admissi-onem dannum quodpiam aedificium magnam partem tecto destitutum per imbres et pluvias patiatur). Ugyanezen ügyben Bécsben is panaszt emelt s az udvari kamara 1767. július 17-én utasította a pestvárosi tanácsot, hogy az építési tilalmat mindaddig függessze fel, míg ez ügyben fensőbb hatósági döntés nem érkezik hozzá. Indokolásul azt hozta fel a kamarai leirat, hogy a városi házak csinosítása közérdekű (cum publici intersit in civitatibus structuras et aedificia ad decorum statum ponere).

A pestvárosi tanács 1767. július 27-én az udvari kamarához intézett jelentésében azzal védekezett, hogy a katolikus vallás érdekében cselekedett, amikor az átépítési munkákat beszüntette (nos ex puro, quo ad conservandum florentissimum in hocce peculio actu vigen-tem Romano-Catholicum fidei statum ferimur, zelo praenominatum dominum generalem ejusque operarios a continuatione aedificii inhibuimus) s ugyanakkor a polgárság nevében 11.000 frt.-ot ajánlott fel a házért, tehát a panaszost kár nem éri. Hangsúlyozottan kiemelte a beadvány, hogy Pesten addig református, vagy evangélikus vallású ingatlant nem szerezhetett (quod nempe ab omni sive Lutheranae, sive vero Calvinianae religionis in hacce civitate exercito possessorio

immunis fuerit, et nec minimum eidem fundi alicuius civilis usum admiserit), amint ezt az 1703. évi kiváltságlevél kifejezetten elrendelte s ennek megfelelően állíttattak ki Grassalkovich Zsuzsanna teleklevelei is. Befejezésül arra is rámutatott a pestvárosi tanács, hogy e rendszabály mellőzése esetén a protestánsok elárasztanák a várost (ma lum hocce civitatem hanc ita inundet, ut paucos post annos per Lutheranae et Calvinianae religionis sectatores magnam civitatis ejusdem partem per fundorum ac domorum emptionem comparari) s rövid időn belül templomokat emeltetnének.

Kedvező döntés kieszközlésére Mosel József bírót és Kregár Mihály jegyzőt küldték fel Bécsbe teljhatalmú megbízással, akik már 1767. július 29-én jelentették Pozsonyból, hogy a kamarai tanácsosokat sikerült álláspontjuknak megnyerni. Kedvezőtlenebb volt 1767. augusztus 5-én Bécsből küldött jelentésük, amelyben azt hangsúlyozták, hogy a kancelláriához is fel kellene folyamodni, ami augusztus 7-én meg is történt. 1767. augusztus 25-én kelt az ez ügyben kibocsátott kancelláriai rendelet, mely arra utasította a pestvárosi tanácsot, hogy a ház vételárán kívül az építési költségeket is térítse meg Belezny Miklós tábornoknak. Ilyenformán tárgyalanná vált 1767. augusztus 28-án Migazzi bíboroshoz intézett beadványuk, melyben pártfogását kérték ez ügyben. Mint jellemzőt azonban kiemeljük e beadványból azon megállapítást, hogy az 1703. évi kiváltságlevél alapján nem csupán a polgárjog megszerzésétől tilthatták el a protestánsokat, de megtérni sem voltak kötelesek őket a város területén (ut similes nullo sub praetextu in cives admittantur, sed neque tolerantur), amely utóbbi gyakorlatilag alig volt keresztülvihető, mert Pest városa vármegyei központ s a királyi Kúria székhelye volt.

Belezny Miklós kénytelen volt a kancelláriai döntésben megnyugodni s már 1767. október 2-án nyugtázta a házért kapott 11.000 forint vételárat és 3200 forint újjáépítési költséget. Az ily módon kisajátított házat a pestvárosi tanács már 1768. április 22-én eladta gróf Illésházy Jánosnak, tehát 1200 forintot áldozott fel azért, hogy a protestáns háziúrtól megszabadulhasson. Illésházy János fia, István, 1807. december 17-én 150.000 forintért adta tovább a házat Almássy Pálnak s az Almássy családról 1847. december 17-én ment át a Pesti Hazai Takarékpénztár tulajdonába.

Volt azonkívül Grassalkovich Zsuzsannának még egy háza, nevezetesen az Uri-utcában álló 19. számú ház, mely örökségképpen Belezny Miklós tábornokra, Belezny Mihály alezredesre és Belezny Annára szállott át. Ezt a házat Belezny Anna férje, Majthényi Károly alnádor kívánta megszerezni, amihez az látszott a legcélravezetőbbnek, ha a pestvárosi tanács útján a protestáns örökösöket megillető házrészeket, — Belezny Anna katolikus volt — az 1703. évi kiváltságlevél rendelkezésinek megfelelően becsáron megváltja s a becsárat a pestvárosi tanácsnak megtéríti. A Belezny-fivéreknek tudo-

másuk lehetett a készülő ügyletről, megakadályozták a becsérték hivatalos megállapítását s a háznak árverés útján leendő értékesítését sürgették. A pestvárosi tanács ez esetben is a királyi kancelláriához fordult, amely 1768. március 2-án kelt leiratában úgy döntött, hogy a Beleznay-fivérek kötelesek megelégedni a hivatalosan megállapított becsérték 1—1 harmadrészével. Ezután a becslést nem lehetett tovább megakadályozni s ennek megtörténtével Majthényi Károly egyenként 4195 forintot fizetett ki a pestvárosi tanács útján Beleznay Miklósnak és Mihálynak, a házat pedig 1768. május 18-án a Majthényi Károly alnádor és felesége nevére írták át. (Intim. a. a. 4347.) Az átiratási okmányban kifejezetten meg van említve, hogy Beleznay Miklós és Mihály „ob incapacitatem dominii“ nem szerezhettek Pesten háztulajdont s örökölt házrészeik becsáron katolikus vallásúnak voltak eladandók (fidei Romano Catholicae addicto dividendum). A ház 1800. május 31-én Majthényi Károly leányára, Kállay Péternére jutott osztály útján, aki viszont 1800. június 3-án eladta Pistori Józsefnek.

Változott a helyzet az 1781. október 29-én kelt türelmi rendelet kibocsátása után, melynek harmadik szakasza úgy rendelkezett, hogy ahol addig a protestánsokat törvény vagy kiváltság megfosztotta az ingatlanszerzés lehetőségétől, ott esetenként kieszközölendő királyi engedéllyel ezentúl ingatlanokat is szerezhettek (in quibus illi... jus concivilitatis, incolatus et magisterii, possessionis item bonorum et fundorum civilium causa religionis virtute legum regni aut eatenus elargitorum privilegiorum... hucdum incapaces erant, haec capacitas deinceps de casu in casum omni tempore per viam dispensationis... tribuatur.) A pestvárosi tanács 1782. február 28-án a helytartótanács-hoz intézett feliratában megkísérelte ugyan, hogy kiváltságlevelére és az addigi gyakorlatra hivatkozva fenntarthassa a régi jogállapotot, eredményt azonban nem ért el. (Int. a. a. 6475.)

Ugyanazon esztendőben már gyakorlatilag is érvényesült a türelmi rendelet vonatkozó intézkedése, mert Királyfalvi Róth Tamás özvegye, Vattay Borbála, 1782. augusztus 3-án 11.600 forintért megvásárolta a Szerviták-terén álló 10. számú Landmüntzer-házat s mint-hogy evangélikus vallású volt, 1782. augusztus 25-én az uralkodóhoz folyamodott, hogy a türelmi rendelet vonatkozó rendelkezése alapján adja meg neki az ingatlanszerzési engedélyt. A kért engedély 1782. augusztus 30-án megkapta s 1782. október 26-án a nevére írták át a házat. (Intim. a. a. 5983.) Ez volt Pesten az első protestáns házszerzés! Vattay Borbála csupán rövid ideig tartotta kezén a házat, mert már 1783. november 8-án ajándékképpen a gróf Teleky József és felesége, Vattay Zsuzsanna nevére iratta át (ohne Endtgeld an hochbetittelt seine Gräfliche Gnaden übertragen worden), s ma is a Teleky-család tulajdonát képezi.

Kevéssel Vattay Borbála után Glosius Sámuel, pestmegyei tisztiorvos vett házat Pesten, és pedig a Kecskeméti-utcában (ma Veres

Pálné-utca) álló 85. számú Horváth-házat. Minthogy pedig Glosius Sámuel evangélikus volt, a ház átrása ügyében a pestvárosi tanácshoz benyújtott kérvényét elutasították, illetőleg a türelmi rendelet szerinti engedély kieszközlésére utasították. Amikor aztán az 1783. május 8-án kelt helytartótanácsi leirattal megkapta a szükséges felhatalmazást (Intim. a.a. 6226.), a pestvárosi tanács a szomszédokat az elővételi jog gyakorlására szólította fel s csak mikor a szomszédok 1783. június 4-én a tanácsi kiküldöttek előtt kijelentették, hogy nincs szükségük a mondott házra, akkor iktatták be Glosius Sámuelt annak birtokába 1783. július 4-én.

1783. június 19-én vette meg az ugyancsak evangélikus vallású Ambrozy György táblai ügyvéd a királyi Kúria melletti Kühlender-házat, s minthogy a pestvárosi tanács a türelmi rendelet szerinti királyi engedély kieszközlésére utasította, 1783. július 1-én azon indokolással kérte annak megadását, hogy mint táblai ügyvédnek állandóan helyben kell laknia (per conditionem suam stabili habitatione egeret). Az ez ügyben készült tanácsi jelentésből megállapítható, hogy eredetileg Beleznay Miklós tábornok vette meg a házat a Kühlender-örökösöktől, de az ismert okból — t. i. református vallása miatt — átengedte Ambrozy Györgynek, aki 1783. szeptember 10-én már meg is kapta az ingatlanszerzési felhatalmazást (Intim. a. a. 6146.) s 1783. november 4-én a nevére írták a házat.

Ezek után a pestvárosi tanács feladta a protestánsok elleni meddő küzdelmet s innen kezdve protestánsok is akadálytalanul szerezhettek pestvárosi ingatlant. A sokat emlegetett Beleznay Miklós tábornok 1785. február 8-án lett pesti háztulajdonos, amikor is a nevére írták az Uri-utcában álló 55. számú házat. 1785. október 1-én írták a protestáns Pázmándy Sámuel ügyvéd nevére a Bástya-utcában álló 309. számú házat, melyet még 1783. május 2-án vásárolt meg a Török-hagyatékból. A nevezett Beleznay Miklós tábornok özvegye, Podmaniczky Amália 1787. augusztus 10-én vette meg Grassalkovich Antal hercegtől a közismert Beleznay-kertet, mely a mai Rákóczi-út és Eszterházy-utca sarkán állott. A Ráday-családnak is sikerült végre Pesten ingatlant szereznie, mert 1788. május 26-án írták a báró Ráday Gedeon nevére a józsefvárosi Országúton (ma Múzeum-körút) álló 279. számú Pichler-házat.

Az előadottakból megállapítható, hogy II. József császár nyitotta meg a protestánsok számára Pest város kapuit, miáltal a város lakossága új szintet kapott nem csupán vallási, hanem társadalmi szempontból is. Addig a pestvidéki protestáns birtokosok parlagi életre voltak kárhóztatva, valósággal paganusok lettek, kiket Pest város kiváltságlevele megakadályozott abban, hogy a városi civilizációval összeforhassanak. Legfeljebb vásárok, megyegyűlések vagy bírói tárgyalások alkalmával fordultak meg a városban, ami távolról sem volt elegendő ahhoz, hogy a kényszerű vidéki élet bilincsei alól felszabadulhassanak.

II. József korán túl a Pestre költözésnek s ottani állandó megtelepedésnek nem volt többé akadály, a város és vidék közötti kapcsolat állandóvá lett s a gazdasági élet keretein túl a szellemi életre is kiterjedt.

Dr. Gárdonyi Albert

Ismét virág lesz

*Az ágya vadcserezsnyefák fehér
virága volt s a nefelejts szelíd
testvéri kék jósága... Csöndesen
pihent az illatos halál ölében.
Az arca sárga volt, mint a viasz.
Parányi ajka a lassan szivárgó
anyatej után többé nem sovárgott
s a lába, mellyel vígan rugkapált,
merev volt, mint a megfagyott madárnak.
Mi mégis megbarátkoztunk vele
és félelem nélkül suhant kezünk
a dermedt szív fölött, mely nemsoká
gyökért ereszt a Föld nehéz porába
s ismét virág lesz, tarka vadvirág...
De óh hogy rebbenjen imára ajkunk,
hogy kulcsoljuk kezünket össze s térdünk
hogy rogyjon meg a dörgő jellegek
Urához, kinek suttogó szavára
a harmatos kehely lággy gyöngyszemében
fölcsillan ártatlan-kegyetlenül
— mélységes tenger játszi habjaként — a
virágszépességbe fojtott szerelem?*

Gulyás Pál

Jegyzet a „Protestáns orthodoxia“-hoz

Ezek a sorok nem indulnak azzal a céllal, hogy a Halász Gábor által felvetett „protestáns orthodoxia“ kérdését a polémia útján továbbvigyék. Távol van tőlük még valamely részleges megoldás szándéka is. Csupán Halász Gábor cikke egy a szellemtörténet tanulságára hivatkozó részletének lehetséges ellenképét szeretnék bemutatni.

Halász Gábor azt mondja (Protestáns Szemle, 1931. 771. l.), hogy „a kezdeti protestantizmus éppen nem az egyén és az egyéni gondolat jegyében indult, sőt ellenhatás volt a reneszansz-katholicizmus individualitása ellen. A bomladozót kellett egységesíteni, a tévelygőt a helyes útra visszatéríteni. A dogmák, a diszciplína, az intézményes fegyelmezés kapott új erőre a reformátorok munkájában“. A reneszansz-humanizmusnak a reformációval való ily éles szembeállítását újabban elég gyakori és oly általános érvényre törekszik, mint közvetlen elődje a történelmi ítéletek trónusán: a reformációnak és a reneszansznak az európai lélek *egyetlen* mozdulatából való eredtetése. Hogy a reformáció a reneszansszal azonos jelenség, így tanította Burckhardt, Windelband, még jórészt Dilthey is és velük az egész XIX. századi multismeret. Ez a vélemény hosszú ideig élt, sőt azok előtt, kik a reformáció „forradalmi“ jellegét — sokszor az egészen közönséges mindennap szempontjából — különösen fontosnak tartják, ma is még egyetlen és eligazító formula. Valóban, igen nyomós okok szólnak e nézet mellett. A XV—XVI. század fordulóján minden téren igen nagy átalakulás történik: az ember helyzete megváltozik a világgal szemben. A reneszansz is, a reformáció is „ad fontes“ megy, egyik a profán műveltség, a másik a hit forrásaihoz. A „renascentes litterae“ mellett ott a „renascens pietas“. Mindkettő szabad lélekzetvétél az élet levegőjéből. (Hutten: „Iuvat vivere!...“ Luther: „Halál, hol a te fullánkod?...“) Néha még a két szellemi lendületet képviselő emberek is közösek. Mindeme részletekre pedig ráborul összefoglalásul a vezérszó: a reneszansz és a reformáció nem más, mint az individuum felszabadulása.

Ezen az identitás-képen először *Nietzsche* vett észre hibás vonalakat. Szerinte Luther az északi barbár, aki Rómában jártakor tompán és vakon megy el Michelangelo és Raffael remekei mellett s nem csoda így, hogy műve, a reformáció, egy ragyogóan arisztokratikus kultúra, a reneszansz-műveltség lerombolója. *Ruskin* már két ellenkező oldalról, gótikus szimpátiáiból és fanyarul puritán morál-esztétikájából kiindulva vágja el azt a képzelt köldökzsinórt, mely a reneszanszot és a reformációt összekötötte. „A renaissance — úgymond — mintha nem elég baj volna a saját létezése, szünetlenül jár-kelel, mint valami vadállat és mindenütt elfoglalja annak a helyét és tanyát üt annak a romján, ami a legnemesebb és legderékabb.“ Nem kétséget ébresztő-e minden ilyen éles határvonal meghúzásánál, ha egyszer azt olvassuk, hogy Luther s vele a reformáció a barbár, máskor meg azt, hogy a rene-

szansz a vadállat? *Troeltsch* még tovább megy s az ellentétet kihegyezi az egyetemes európai szellem két szembenéző pólusává. Reneszansz és reformáció „erscheinen klar und deutlich als die Spaltung der europäischen Kultur in ihre Hauptbestandteile, die Scheidung des christlich-überweltlich-asketischen Elementes von dem antik-innerweltlich-humanen Element“. A reformáció pedig, önmagában tekintve, szerinte nem más, mint „Verschärfung der christlichen Masstäbe“. Kiinduló idézetünk középponti részéhez, a „dogmák, a diszciplína, az intézményes fegyelmelés“ képletéhez, most már egészen közeljutottunk s egyúttal a reneszansz-reformáció viszonylatnak az előbbivel teljesen ellenkező előjelű felfogásáig.

Észrevehető, hogy az azonosítás is, a szembeállítás is az individualizmus fogalmával dolgozik. (Ruskin részben külön lapra való.) Az individualizmus s vele minden hasonló kategória (szabadság, emberség, szabad vizsgálódás, öncélú élet) szerepel mint összekötő és elválasztó mozzanat. Identifikálás jött létre mindannyiszor, mikor az individualizmus mint követendő eszmény vagy megszerzendő érték ismertetett fel, elkülönítés pedig olyankor, midőn ezt az uralkodó vonást csak az egyikben, a reneszanszban találtuk meg. Hogy az értékelés mérlegnyelve az aktuális korszemponthoz megfelelően billent és billen ma is jobbra vagy balra, köztudomású és egészen magától értetődik. De éppen az individualizmus ily döntően választóvíz-jellegét nem látjuk minden ponton definiálnak. Amint igen huzamos ideig a reneszanszban az uralkodó vonásnak az antik pogányság újjáéledését láttuk (ma már erős cáfolatokat bírunk erre is), az individualizmus színeit is fölöttébb erőssé tettük s minden mást elnyomtunk vele. Mi sem egyszerűbb így, mint egy individuálisan lazult reneszansz-szellemiséggel szembeállítani az élet egyetemességét és ennél fogva a diszciplináris zártságot is magába foglaló protestantizmust. Fritz *Strich* (*Deutsche Vierteljahrschrift für Literatur- und Geisteswissenschaft* 1923.) figyelmeztet azonban arra, hogy az individualizmus tipizáló kerete még a reneszanszra sem húzható rá teljesen. Vajjon — kérde *Strich* — individualista-e a reneszansz-ember, akinek egész kultúrája egy már dogmatikusan mozdulatlaná vált antik művészetben, irodalmon és az ezekből elvont mértéken, az arányosságban, a szimmetrián, az „imitatio“-n épült fel? A sokat emlegetett „uomo universale“ nem „Kraft- und Originalgenie“, hanem individualizmus, hanem személyiség. Mindaz, amit a középkor a közösség tulajdonául vélt, a reneszanszsal ennek a személyiséggé vált embernek a birtokába ment át. És ha kell kapcsolat reneszansz és reformáció között, akkor éppen a személyiségnek e kategóriája az. A reformáció valóban nem pusztán és egyoldalúan felszabadítás, melynek végpontja a vélemények közt hányódó individualizmus, hanem a vallásos személyiség. Nem ott van benne a hangsúly, hogy az isten-élmény mindenkiben különféleképpen, individuálisan, hanem ott, hogy ez *mindenkiben, teljesen és osztatlanul* menjen végbe.

A „protestáns orthodoxia“ (vajjon szükség van-e e gyanus szóra?) alapjai itt keresendők és nem egy bizonytalan értelmű ellentétben, melyet reneszansz és reformáció közt konstruálunk. Szellemtörténeti tézis- és antitézis-viszonylatok itt semmi felvilágosítással nem szolgálhatnak, sőt azzal a veszéllyel járnak, hogy a reformációt minden egyetemességétől megfosztjuk s mint valami egyszerű eszmehullámot tekintjük, mely egy adott történeti pillanatban valaminek az ellenhatásaként felemelkedik, elvégzi ebből az ellentétből fakadó feladatait és egy újabb hullám maga alá temeti. Ma különösen hajlandók vagyunk ilyen intellektuális multkikerekítésekre. Spengler után a halálunk tüneteit figyeltük és pontos grafikonná rajzoltuk meg bizonytalanul zakatoló szívverésünket, Berdjajev óta jövőt konstruálunk egy a mai ziláltságban kívánatos lett diszciplínáló, orthodox és kollektív középkor nevében. Hozzájárul még mindehhez egy fajta tudományos mámor, mely bennünk, az új történeti látásmód tanítványaiban, az intellektus fölényével jelentkezik. Úgy érezzük, hogy a mult egészen a hatalmunkban van, minden szellemi csomóját egyértelműen megoldottnak látjuk és ezt az egyértelműséget — akárcsak annakidején a pozitivizmus — a jövő megszerkesztése érdekében is érvényesítjük. A készen kapott módszert oly gátlástól mentesen kezeljük, mint amilyen gondtalanul ülünk fel a vonatra, melynek feltalálásával nem mi vesződünk. A holdrakétába már nem kis veszély-tudattal szállnánk be.

Kerecsényi Dezső

KRITIKAI SZEMLE

Wiczian Dezső: Luther-Tanulmányok. I. Luther, mint professzor. Luther-Társaság kiadványai. Új sorozat XII. Budapest, 1930. VIII és 109 l.

A katolikus szemszögből megírt Denifle H. (1909.) és Grisar H. (1912.) féle Luther-életrajzok megjelenése után Németországban egy nagy Luther-irodalom indult meg, mely a Lutherre vonatkozó kérdéseknek egész sorát vetette fel, sok új anyagot hozott felszínre és véglegesen tisztázott nem egy homályos részletet. A német tudósok nagy apparátussal és kiváló alaposággal fogtak hozzá Luther életrajza összes vitás problémáinak a feltárásához és meglepő új eredményekre is jutottak.

A magyar theologiai és egyháztörténelmi irodalom meglehetősen szegény a Luther-irodalom tekintetében. Gyurátz F. Luther-életrajza (1888.) már elavult, Szeberényi Lajosnak „Luther és Loyola” és „Luther ultramontán ócsárlói” (1929.) című újabb művei erősen polémikusok és Luther egyéniségére nézve nem elég koncentrikusak és D. Payr Sándor „Luther és a magyarok” című cikke csak egy kis részletkérdést érint; viszont a magyar kath. tényezők szükségesnek tartották, hogy Grisar polémikus jellegű „Luther Márton élete” című munkáját Hoitsy Lajos Pál, ha nem is teljes, de elég részletes fordításában a Szent István Társulat könyvei között (69—71. sz.) 1929-ben kiadják. (428 l.)

Ily körülmények között felette alkalmas időben jelent meg Wiczian Luther-tanulmánya, mely ugyan csak egy részletkérdést ölel fel, de nagy theologiai szakirodalmi felkészültséggel és alaposággal megírt munka.

A tanulmány eredetileg doktori értekezésnek készült, de újabb kiegészítések után erősen megbővült, úgyhogy a Luther Társaság is érdemesnek találta arra, hogy kiadványai között megjelentesse.

Szerző nagyon szerencsés témakört választott, mert bemutatni óhajtja Luthert, mint egyetemi professzort, de egyúttal kellő megalapozással, a szellemtörténelmi módszer igénybevételével, érinti és részben tárgyalja is a Luther egyetemi előadásaival kapcsolatos egyéb fontos problémákat is, nevezetesen, hogy miképpen érlelődött meg Luther lelkében a reformáció gondolata.

Luther már 1513-tól kezdve haláláig a Szentírás professzora volt a wittenbergi egyetemen és mivel egyetemi előadásain saját lelkét kellett feltárnia, eleinte sok lelki küzdelem és tépelődés közepette készült előadásaira. Érezte a súlyos felelősséget, mikor számot kellett vetnie önmagával, hogy lelkének gondolatait formába öntse és közölje hallgatóival, kikkel lelki idioszinkráziában akart maradni. Különösen *szoltár-előadásai* bírtak fontossággal reformátori elhivatottságának kialakulására. Luther előadásai, melyek a Szentírásnak egy-egy könyve fölött hosszú szemesztereken át elhúzódtak, részint eredeti kéziratban, sőt nyomtatásban is, részint glosszák és scholionok alakjában, részint hall-

gatóinak egykorú jegyzetei alapján maradtak reánk. Különösen figyelemreméltók Røser György nevű jeles tanítványának lelkiismeretes és pontos jegyzetei. Wiczián az erre vonatkozó német irodalom és saját kutatásai alapján is pontos sorrendi kronológiát állít össze Luthernek a wittenbergi egyetemen tartott előadásaiából. Megjegyezni kívánom, hogy Luher egyetemi előadásainak javarésze ma már nyomtatásban is hozzáférhető.

Luther egyetemi előadásai mellett vezette még a *promóciós* és *circuláris*, vagyis hetenkénti *diszputációkat*, amelyek az egyetemi kiképzés fontos tényezői voltak és pótolták a mai szemináriumi gyakorlatokat. Egyetemi előadásain kívül az augusztinusok kolostorában a szerzeteseknek is tartott előadásokat és utóbb 1514-től kezdve teendői még gyarapodtak, mivel a városi templom prédikátorának is meghívták. Előadásainak tárgyál előszeretettel választotta az ószövetségi Szentírás könyveit, különösen a zsolnárokat; az újtestamentum könyveit inkább a görög nyelvben nálánál járatosabb Melanchtonra bízta.

Luther előadásai nagyon látogatottak voltak, mert élénken, vonzón és német idézetekkel tarkítva prelegált. Híre csakhamar messzire eljutott, az egyetem hallgatóinak száma 250-ről közel 500-ra emelkedett és Magyarországból is sokan azért keresték fel Wittenberget, mert Hans Sachs szerint „Die Wittenbergische Nachtigall, die jetzt man höret überall“ — a wittenbergi fülemület mindenki hallani kívánta.

Wiczián könyvének első részében még az előadási mód segédeszközeivel foglalkozik és körültekintően ismerteti azt a hatást, melyet Lyray Miklós Postillái Lutherre gyakoroltak. Természetesen Petrus Lombardus, Augustinus és mások hatásának az ismertetésére is kiterjeszkedik.

Tanulmányának első része még kissé szaggatott, itt-ott elnagyolt, hézagos, rövid fejezetei kissé mozaikszerűen hatnak, de azért sikerült, összefüggő képet nyújtanak Luther professzori működésének külső körülményeiről és a legújabb tudományos irodalmat figyelembe veszik.

Wiczián tanulmányának második részében (30—81. ll.) nagy elmélyedéssel szól 1. Luther írásmagyarázati módszeréről, 2. Luther reformátori fejlődéséről és 3. a héberekhez írt levélről tartott előadása jelentőségéről. E három fejezet tárgyalásánál igazi elemében van a szerző. Induktív módszerrel analizálja Luther előadásai alapján exegetikai írásmagyarázataát; röviden és találon jellemzi a skolasztika hatását feltüntető négyféle írásmagyarázati elvet (1. betűszerinti, 2. allegorikus, 3. tropologikus és 4. analogikus) és rámutat Luther új, azaz *pneumatikus* írásmagyarázataának nagy jelentőségére. Luther pneumatikus írásmagyarázataával kidomborítja és kielezi a Szentírás *krisztocentrikus* jellegét. Wiczián éles judiciumára vall, mikor Luther exegetikai módszerének fejtegetésénél találon rámutat még arra is, hogy Luther szerint is az exegesis éltetője és hatása a *beszédben*, a *hallásban* — „mündlich wort“ — van. Az igazi szellemi megértés az élőlőztől, a *hirdetett* Igétől függ. Luther bibliafordításának egyik főjelentősége is

abban rejlik, hogy a Biblia olvasókönyv helyett „Hörebuch“ lesz. Luther pneumatikus-krisztocentrikus írásmagyarázata vezetett a Biblia igazi megismerésére.

Külön fejezetet szentel a szerző Luther reformátori fejlődésének és a pszichoanalízis alkalmazásával, Luther egyetemi előadásai alapján, világos, következetes és logikus okfejtéssel megállapítja, miképpen jutott Luther már 1515-ben a „*hit által való megigazulásnak*“ tanára, amely a kialakulófélben lévő protestantizmus sarkköve és ma is fundamentuma. Bizonyos, hogy Luther zsoltárelőadásai révén jutott el a „*Iustitia Dei relevatur*“ (Róm. I. 17.) igazi értelmének felfedezéséhez, vagyis ahhoz, hogy az „*Isten igazságossága ugyanis az üdvösség létrehozó oka*“. Luther egyetemi előadásaiban termelte ki tulajdonképpen a protestantizmus alaptételét és a wittenbergi vártemplom ajtajára kiszögezett 95 thesisét is. Hogy Luther milyen előadásai mozdították elő kisebb-nagyobb mértékben a reformáció kitörését, e tekintetben lehetnek a vélemények eltérők (lásd Boehmer és Vogelsang erre vonatkozó tanulmányait), de hogy egyetemi előadásai sorsdöntők voltak reformátori fejlődése szempontjából, azt Wiczián is nagyon találóan domborította ki jelenlegi szép tanulmányában. Luther hit- és kereszt-theológiáját a legszebb egységben mutatta be a héberekhez írt levélről tartott egyetemi előadásában. Luther végeredményben Pál apostolnak tulajdonítja e levél szerzőségét. Krisztológiája bontakozik ki tárgyilagos formában e levélről tartott előadásában. Részletes kifejezést nyert ebben a *hit* fogalma és az *üdvbizonyosságnak* kérdése is, úgyhogy helyesen állapítja meg a szerző is, hogy a héberekhez írt levélről tartott előadásában látjuk Luther reformátori fejlődését a legtisztábban és legpregnansabban. Wiczián erős theologiai felkészültsége e fejezetben nyilatkozik meg legszebben.

A befejezésben összegezi a szerző tanulmányának szellemtörténeti eredményeit, a függelékben pedig megindokolja, hogy miért szorított fejtegetéseiben ez alkalommal Luthernek csak négy egyetemi előadása részletes ismertetésre és méltatására. Reményt nyújt azonban a szerző tanulmányának a folytatására. Eddigi tudományos felkészültsége már is predestinálja erre a szép feladatra. Az apparatus criticust és a legújabb Luther-irodalmat befejezésül adja a szerző és ebbeli eljárását azzal indokolja, hogy a szövegolvasást folyékonyabbá akarta ezzel tenni. Ezzel szemben mi inkább a laponkénti jegyzetszedésnek vagyunk hívei, mert a munka tudományos kezelése és ellenőrzése így könnyebben eszközölhető.

A kezdet és a kísérlet nehézségein szerencsésen átjutott a szerző, ki már mostani tanulmányával is igazolta, hogy a tudománynak hasznos művelője, akire — ha Luther-tanulmányait e keretben sikerrel folytatja — még szép jövő vár. Meglehetősen szegény magyar egyházi irodalmunk komoly értékű műveket vár Wiczián további munkásságától.

Dr. Bruckner Győző

Szabó Imre: Ismerd meg magad. A Tízparancsolatról. Bp., 1931. 160 oldal.

Újabban mind több szó esik hazánkban arról, hogy a magyar protestáns igehirdetés világviszonylatban is a legelsőek közé tartozik. Ez a mondat szépen formulázva úgy volna kifejezhető, hogy tanítómestereinket felülmultuk immár. Meg kell azonban jegyeznünk azt, hogy aki ilyen megállapításokat tesz, annak valóban nagyon jól kell ismerni az igehirdető-irodalmat s nem szabad beérnie azzal, hogy a gyakorlati teológiai folyóiratokban megrendelésre készített beszédeket áttanulmányozza s így rendszerint olyan termés fölött mond ítéletet, amely nem a szószéken forrott és lett értéké, hanem az íróasztal mellett született meg templomi közönség, templomi hangulat és alapos meditáció és előkészület nélkül.

Itt olyan jól kidolgozott beszédekkel állunk szemben, amelyek bár íróasztal mellett születtek meg, valójában át és át vannak szöve a szószék hatásának nagyfontosságú erejével. Szerzőjük tisztában volt már az első beszéd elmondásakor azzal, hogy folyamatosan és folytatólagosan úgy kell kiépíteni a 14 beszéd anyagába bedolgozandó mondanivalóit, hogy mint egész, legalább olyan egységes képet adjon, mint amelyen összbenyomást gyakorol a Tízparancsolat a ma emberére.

A régi idők igehirdetési anyagában is bukkanunk hasonló vállalkozásokra. A katechizációs, ifjúsági istentiszteletek állandóan megismétlődő anyaga ez s a mai közönség bizonyosan épen olyan mohósággal habzsolta a szószék munkáját, mint régen az Oltár vagy az Úr-asztala mellől elmondott látszólag más összetételű közönség. Mert a Tízparancsolat igen alkalmas arra, hogy a hitbeli kérdéseket ezen keresztül mérjük ahhoz az élethez, amelyben az embernek élnie kell.

Szabó Imre okos meglátással választotta ki ezt a főtémát és igehirdetői főcéljának tűzte ki egyéb homiletikai célok mellett azt, hogy a válságban szenvedő gyülekezetének irányt mutat s megjelöli a válságból kivezető utat azzal, ha a Tízparancsolat modern értelmezésével ennek igazságát állítja szembe a krízises világ helytelen ideológiáival.

Hogy vállalkozása teljes értékű legyen, érdeklődési körét megállapíthatóan ilyen irányba terelte. Céltudatos munkával fordult a Tízparancsolat irodalmához s örömmel látjuk azt, hogy Kálvin mellett Luthert értelme és munkája vezetésére épen olyan nélkülözhetetlennek tekintette. Ráépítette teológiai vizsgálódását más tekintetben is erre a kérdésre, annyira, hogy a 14 este neki előzetes munkájában hosszú 14 napokat jelentett. A krízis irodalmának is ismerője. Azonban sohasem követi szolgálai módon az olvasottakat. Átszűr lelkipásztori munkáján minden anyagot s ami benne is nyugvópontokhoz érkezett el, azt mint pedagógus, tiszta fogalmazásban vitte hallgatói elé.

Arról sokat lehetne azután beszélni, hogy az egyes parancsolatokkal kapcsolatban érintett modern kérdések sokszor az illusztráció miatt nem emelkedtek-e valóban a parancsolat fölé — a hallgatók lelkében.

A lelkipásztori bölcsesség azon is találna elmélkedni valót, hogy a sok egészen pőrére vetköztetett modern jelenség elítélendőnek és megvetettnek odaállítva sokszoros feltálatásban olyan stereotyp-képet formált meg a hallgató lelkében, amely inkább lefelé húzott, mint felfelé emelt hinni akaró lelkeket.

Nem hallgathatjuk el azt az érzésünket sem, hogy ezek a beszédek és előadások elmondva sokkal nagyobb hatást gyakoroltak, mint olvasva. Azok a hallgatók, akik élőszóval is hallották azt, ami itt megíratott, az újraolvasásban másodsor is épülnek a lelkipásztor fanatizmusán és igazságkeresésén; akik csak olvassák: sajnálják, hogy legalább egyszer élőszóval miért nem hallhattak belőle valamit; de azok, akik a homiletika elméletét is szem előtt tartják, felvetik a kérdést: nem túl sok volt-e a felvett anyag, nem értékeltetett-e túl a műveltnék látszó pesti gyülekezet is s a túl erős aktuálitás nem volt és nem lesz-e bántó az irodalmi emlékek között kutatók számára abból a szempontból, hogy itt nagyon nagy ár tétetett fel erre a vállalkozásra?

Mindeneken felül azonban igazság az, hogy Szabó Imre munkája ismét megméretett s értékesnek találtatott. A témákkal szemben való bátorsága, kimondott megállapításainak határozottsága, minden aktuális kérdéssel szemben való könyörtelen őszintesége bejegyezteti nevét a magyar protestánsizmus igehirdetésének történetébe azzal, hogy egyszer, amikor a világ nagy része a szószéktől nagyon sokat várt, nemcsak egy beszéddel, hanem egy olyan beszéd sorozattal lett gazdagabb, amelyre nemzetközi viszonylatban is büszke lehet a nagy közönség is, de a beszédek alkotója is. S ahogy minden lélek más és más vágyakozással fogja a könyvet kezébe, senki nem teheti le azzal: ez engem nem érdekel. A könyv mindenkit igen komolyan s igen közlőre érdekel s mert igehirdetési anyaggyűjtemény, ebben van legnagyobb s egyben maradandó értéke is.

Gaudy László

Szabó Lőrinc Villon-fordítása.

A csavargóköltő gyötrelmes függetlensége lehetett a döntő élmény Szabó Lőrinc számára és ösztönözhetette a centennárium aktuális ingere mellett a fordításra. Az önként vállalt magányosságért is szenvedéssel kell fizetni, akár csak a bűnök számkivetettségéért; az egyedülállóban mindig büntudat él és senki nála jobban nem érzi a közösség erejét „Parcial suis, à toutes lois commun“ — ismerte fel Villon tragikus végzetét „lázongva vallott törvényt és szabályt“ — hangolja át a sort a maga mai, dacos-keserű hangjára Szabó Lőrinc. Visszavágyódni még rosszabb, mint kiszakadni, megalázó akaratlan fejet hajtani a megvetett előtt; a lélek, akit „befogad és kiteszít a világ“, tépetten hanykolódik és nem talál nyugalmat az ellentétes érzelmek között. Börtön, bíró, halálfélelem nem kínozták súlyosabban Villont, mint késői költőtársát az idegzete.

Évek óta nem jelent meg Szabó Lőrinc-kötet és csak a napilapok-

ban elszórt verseiből vettük tudomásul tehetsége csodálatos megérését. Fejlődésének talán legszerencsésebb stádiumában van most, amidőn felzaklatott egyéniségét, morális kétélyeit, gőgös életbölcességét formailag teljesen megtisztult, minden felesleges díszet lehántott, a lesúlyosabb intellektuális terhet könnyű lebegéssel hordozó költeményekben tudja kifejezni. Idegszálainkban érezzük egy-egy biztos sorát, mint az operálókést. Nem a színkeresés a művészete; a fogalmak kegyetlen és pontos kopársággal lépnek be a versbe, a hasonlat sem távoli utalások félhomályába burkol, hanem felcsattanó éles világítást gyújt ki, a jelző nem díszít, hanem karakterizál. A forma, a gondolati líra nagy korszakaira emlékeztet, nemcsak cifra köntös, hanem megoldás is, meggyötör és felszabadít, mint egy matematikai levezetés, a képlettel rokon, nem a képpel. Mondatai hangulatában van valami szikrázó, villamos feszültség, hangjában csaknem kopogós keménység, gondolataiban a színvallás, vállalás, helytállás bátorsága, érzelmi életében kiméletlen őszinteség, erotikájában követelődző, de sohasem fülledt lobo-gás; a határozott gesztusok, éles körvonalak művészete az övé. A legbelsőbb is felszínre kerül, a rejtegetett titok kitergető fénybe; mindent, ami fáj, nevén kell nevezni.

A Grand Testament legszebb darabjait és néhány híres verset ültetett át most magyarra és fordításai hangjában is ráfigyelhetünk tulajdonságaira. Egy fokkal simább, urbánusabb, mint Villon; a balladák argot kifejezései nála megenyhülnek, darabosságuk egyenletesebbé csiszolódik, csípős fanyarságuk rezignációba olvad át. A legjobb, ha, mint a versenyballada suhogó antitéziseiben, a kinzó önelemzésben találkozik a hangjuk, vagy ha Villon brutális szemléletét rögzíti a maga leleplezésig konkrét nyelven. Ilyen sorok: „orrom ijesztő görbület, fülem konya és csupa szőr; arcom fakó, vánnyadt s fityeg államon-ajkamon a bőr“ — metsző ridegségükkel és művészi borzongatásukkal egyenrangú társai az eredetinek. (De miért a *fejgyverkovácsné* panaszkodik Szabó Lőrincnél? Heaulmière valószínűleg az örömlányok neve volt, jellegzetes fejdíszük a heaulme után). József Attila nyersebb, csibésze-sebb fordításkísérlete talán rokonabb a villoni nyelvvel, de a szellemet és főleg a költő értékét Szabó Lőrinc mélyzengésű versei hozzák közel az olvasóhoz. Reméljük, rászánja magát a nagy feladatra: az egész Grand Testament tolmácsolására.

Halász Gábor

Szabó Dezső: Megered az eső. Regény. A Bartha Miklós Társaság kiadása. 272 l.

A „Megered az eső“ Szabó Dezső minden munkája közül a „Napló és elbeszélések“-hez hasonlít legjobban és pedig a forma nyugodtságában, a hang egyensúlyozottságában, a technika biztosságában és a célban, amely itt is az emberlátás. A „Napló“ befejezett és töredékesnek látszik — ez a regény töredék, de alig látszik annak. Mind a kettő torzó, csaknem annak van elgondolva, éppen ezért művészi egység.

Azáltal, hogy befejezetlen, valahogyan még súlyosabbá válik. A modern ember különben is vonzódik a töredékességhez. És kitűnik az is, ami eddig csak a „Napló“-ból tűnt ki, mert nagy regényeiben a szenvedélyes tendencia elhomályosította: Szabó fantáziája par excellence regényírói fantázia. Amit csinál, az, Ortega szavaival élve: teremtő pszichológia. Embereket alkot. Lapjain eleven tulajdonságok százai nyüzsögnek életteljes, jóleső, szuggesztív káoszban, egy a valósághoz teljesen hű atmoszférában. Teljes illúzió — teljes regényszerűség. Magyarországon ma, nagyon valószínű, hogy az egyedüli ebben. Amihez nyúl, elevenné válik; amelyik bábót szavával megérinti: felkel, jár és beszél. Sem az „Elsodort falu“-ban, sem a „Segítség“-ben nem fakad belőle ilyen gazdag és dúsan az emberi jellemek Balzac-i tömege.

A regény maga rövid időfelvétel, néhány hét története. 1918: a forradalom. Magyarország, Pest és Buda levegője. Kispolgári családok, utcák, kocsmák, Galilei-kör. Egymást keresztező, egymás mellett és egymásnak futó sorsok ömlése és bírkózása. Politikai események. Ősz. Kor: hullámzó tó, amelybe emberkavicsok hullanak és eltűnnek. A vezetőfonal maga az idő. Az egész regény olyan, mint egy nagy massa, nem tudni biztosan, micsoda anyag, de biztos, hogy véres, eleven, valóságos élet, mert mozog és léleklizik.

A részletekben (az egész a részletek nagy és egységben látott sora) sok a szubjektív szatíra. Kemény, büntetés erejével ható kritika, mert a legizibb parázs Szabó Dezsőben mindig a gyűlölet volt. Ami összhangot teremt és amelyik tulajdonságával sohasem élt eléggé: humora. Van valami nagyon széles, egészséges, őszinte ebben a humorban, valami „tejsordulósan gyermeki tisztaság“. Tud meleg lenni, résztvevő, emberi és vonzó. Nagyon ritkán emelkedik a nevetésig, de még a mosolyig is. Derült. Örvendező. Valószínű, hogy legmélyebb gyökere ennek a humornak a szolidaritásérzés. Talán éppen a gyűlölet ellenkezője lap-pang benne.

Eleven modellekről készült másolatok itt is, mint minden művében, bőven találhatóak. És itt is, mint másutt, könyörtelen. Még igazságos is, csak azért látszik néha elfogultnak, mert ilyen kép felvázolásakor hangját megerősíti. Ebben a munkájában is különösen az intellektualisták közül szedi áldozatait. Némely rajza Juvenalis-i remek (Szelényi Zsuzsanna, báró Hetényi-Kohner).

Ami eddig egyetlen munkájában sem volt látható, az egy politikai, faji, világszemléleti, sőt érzelmi elfogultságtól teljesen mentes művészi emberábrázolás. Itt az író nem ül fel értelmi különbségeknél, a szándékok különféleségének és szimpátiának. Nincs saját személyiségének befolyása alatt. Itt valóban az, aminek mondja magát: „két látó szem“. És mégsem az öncélú művészet erőtlén, hiábavaló vérszegénysége. Ez a szemlélet magasabb, mint az öncélúság, mint a politikai vagy faji: valamennyi benne van. — A rajz Kovács tanárnak és családjának rajza. Ez az ábrázolás a regény legnagyobb szépsége: a mániákus, hóbortos,

félőrült Kovács, az önmagával tehetetlen, végletek közt hányódó, de kicsinyes és másodrendű minőségű ember, akinél szerencsétlenebb és megbomlottabb csak az asszony, akit magával sodor az emberi élet legmegoldhatatlanabb sötétségeibe, oda, ahol az egyik pillanatban nevetséges, a másikon tragikus, hogy elrettentő, bosszantó, részvétetkeltő legyen, sajnálatot ébreszt, haragot s végül könnyekre fakaszt. Lenyűgözően igaz, életteljes, egy egész világot felfedő művészi kép.

A regényt Szabó Dezső nem fejezte be, sőt, ahogy az előszóban mondja: éppen csak hogy megkezdte. A befejezetlenség nem bántó. Ha tört is — nagyvonalú tört. Annyi pedig biztos, hogy jóval-jóval több, mint nagyon sok befejezettnek látszó egész.

Hamvas Béla

Forr a bor. Móricz Zsigmond regénye.

Diákreényt írni nehéz feladat. A középiskolát a legtöbb ember saját kamasz-világszemléletén keresztül látja, még a benne tanító tanárok ítélőképességét is befolyásolják lelkük mélyén rejtőző gyermekkori emlékeik. A kamasz világképe pedig mozdulatlan, merev és sematikus. Diapozitívekben lát, nem filmekben, marionetteket emberek helyett s hol alanyi (ha önmagára vonatkoztat), hol értekezik (mikor objektív akar lenni), de az epikumot mindig csak lírai jeggedési pontnak használja, vagy a bebizonyítandó tétel illusztrációja gyanánt.

Nincs is eddig még igazi diákreényünk. *Jókai* és *Mikszáth* finom intuícióval megéreztek, hogy az ő diákkori visszaemlékezéseik nem bírják el a regényformát s a *Debreceni lunátikus* is, a *Tavaszi rügyek* is ragyogó humorral előadott adomák, mintha csak harminceves találkozóon hallaná az ember mindakettőt. *Komáromi János* nem megoldja, csak megkerüli a problémát, melyet nagy elődei még megoldandónak sem éreztek: úgy mesél a kollégiumi és egyetemi életről, mintha még mindig mendikáns (*Pataki diákok*), légátus (*Régi ház az országúton*), vagy „gólya“ volna (*Az ősdiaák*) s elsős, maturandus, újdonsült-jogászszemmel nézné a világot.

Móricz Zsigmond megoldást tervez. Nagy regényt, sőt nagy regényciklust szándékozik írni a századvégi magyar diákéletről. Sajnos, mindjárt az indulást elvételi: elfogadja egykori kamasz-álláspontját azonmód igaznak és helyesnek, ahogy az benne annak idején kialakult. Írás közben a kamasz és a művész ketten kétfelé hatnak, az eredmény — stílusterés.

A regénybeli *mese* — a kamasz álló világképének megfelelően — diapozitívszerűvé válik. Két régebbi novellából fűzte egybe a szerző s mivel diákszemmel nézte, el is hitte róla, hogy az ilyesmi lehetséges. Pedig az összetartó egyetlen fonál sem organikus: két különböző csínyről van szó, mindakettőt nyolcadikos diákok követték el, egyiket őszszel, másikat tavasszal. Az első történet összes többi szálai erőszakkal kettészakadnak a regény kellős közepén. Például: Az első csínyre nézve nem közömbös, kit vesz el a fiatal igazgató úr, azt-e, aki tetszik neki,

vagy akit el akarnak vetetni vele. A második csíny kimenetelét ez a kérdés nem érinti. Mi tehát feleútján végigkísérjük az igazgató lelki-életének ezt a nagyon érdekes és rokonszenves küzködését, aztán, anélkül, hogy megtudnók, mi a vége, soha többet nem találkozunk vele. A kamasz álláspontja győzött, ahonnan csak a csínyek látszanak.

A kamaszt ugyanis nem érdeklik úgy az emberek, mint bennünket. A Forr a bor *alakjai* épen ezért nem is emberek igazán, csak bábok. Báb igazgató úr, bábok a többi tanárok, a diákok, sőt Nyilas Misi is az, a főhős. Mechanikus ügyességgel járnak-kelnek, tesznek-vesznek, de áruoló módon mechanikus egyformasággal is. Nem egyének, csak kétlábon járó elvek, mintha elvont főneveket viselnének magukon vignetta gyanánt nevek helyett. Maga a szerző is összetéveszti a nevét még a főhősnek is. Az még csak hagyján, mikor kiküldi mint Misit és nyomban utána behívja, mint Lacit; nagyobb illuziórontás, mikor Nyilas korában is legutoljára tetet vele érettségit, mintha még mindig Zalatnai volna a neve. Egyszerű átírási hiba ez, mégis annak a jele, hogy a szerző fantáziájában nem elég életszerű a kép s nem hús- és vér-emberek mozognak benne. A kamasz a győzelem újra.

Érthető, ha a mesélőnek a *hangja* is mütál minduntalan. Ezt a mesét nem lehet nyugodt, duruzsoló hangon elmondani, bizonyítani kell, még pedig néhol érvekkel, néhol szenvedélyes pártot ütve mellette vagy ellene. Néha már-már belefzelednénk a hallgatásba s egyszer csak hosszú fejtegetés következik: milyen romlott volt az akkori diákvilág, mennyire más pedagógiára lett volna szükség; hogy megboszszolja mindez magát napjainkban. Nehány lapnyi nyugodt folyású mese után megint vált az író hangja: izgatott szeretettel babusgatja főhősét vagy ráönti gyűlöletét a többi diákra és különösen a tanárookra. Harmadszor és végérvényesen is a kamasz a győztes, az izgalomtól átfűtött szavak, a végnélküli okoskodások megölik a regényt, diáknaplót csinálnak belőle.

*

Maga a *mondanivaló*, mint emberi dokumentum is egyoldalúan beállított súlyos tévedés. A századvégi diákokból, meglehet, hogy igen gyarló felnöttek váltak, de nem úgy és nem azért, ahogy az az egykori kollégista sírigtartó elkeseredésének könnyprizmáján mesévé törrik. Az író meséjének objektív színeképelemzése az övétől eltérő eredménnyel szolgál. Nyilas Misiéket nem egy október hatodiki iskolakerülés hazafiaszkodó frázis-ürügye, még csak nem is egy májuseleji érettségi tételopás züllesztette erkölcsstelen társadalommá. Ellenkezőleg. Mind a két alkalom kétségbeesett kísérlet volt részükről, hogy kiszabaduljanak megszokott életformájuk átka alól, mely mint egy kikerülhetetlen végzet fojtogatta őket. Tragikumuk, hogy csak frázisokig jutnak el, miközben a megalkuvás ellen próbálnak egyszer pártot ütni és csak betöréses lopás telik tőlük, mikor életükben talán először szer-

vezett munkaközösségben van alkalmuk fegyelmezett, egész embereket igénylő, kockázatos összmunkát hajtani végre.

Minden rokonszenvünk ott drukkol a fiúk pártján, hiába akarja az író az ellenkezőjét. És — megint csak az író szándéka ellenére — nem tudunk együtt érezni a regény főhősével, Nyilas Misivel. Nem különbnek tartjuk a többinél, különcként tartjuk. A fiúknak van igazuk, nem neki. Ő, szegény, mindvégig az marad, aminek am azok ösztönösen érzik: az igazgató unokaöccse, titkos drámaíró, kései pubertás meggyötört betegje. Szánakozó vállvonítással térünk napi-rendre fölötte, hogy minden igaz ok nélkül visszautasítja a jó helyet az Eötvös-kollégiumban. Mindig ilyen volt, gondoljuk utána búcsúzásul, kivonta magát a többi közül, hallatlanná tette az élet titkos parancsszavait. Individualpszichológiai műszavak jutnak eszünkbe: hypomániás felhangoltság, Minderwertigkeitsgefühl.

Móricz Zsigmond kelleténél jobban gyűlöli volt tanárait és diák-társait s fölötte elfogult Nyilas Misi kamaszfigurájával szemben. Ezért nem találja meg a magyar diákkálvária igazi értelmét. Nem a tanárok az okai a diákok szenvedéseinek és nem a diákok mérgezik meg a tanárok életét: egyetemes magyar vagy talán egyetemes európai kultur-krízis a bajok leggyökere.

De az az eljövendő magyar író, aki ezt egyszer művészi, elhithető erővel meg fogja mutatni nekünk — ma még talán nem is jár iskolába.

Karácsony Sándor

Böszörményi Jenő: Napsütötte mezőkön. Elbeszélések. Szerző kiadása.

Böszörményi Jenő elbeszélései nem nagyigényűek, de a legtöbb elbeszélésen érzik, hogy a tárgyat az élet adta a szerzőnek. Az élet persze rendszer nélkül halmozza az eseményeket. Művészet az is: kiválasztani az élet-eseményekből a jellemzőket, jelentékenyeket s ami az író emlékezetében felszínre bukkan, azt úgy előadni, hogy mindenkit érdekeljen. Sokszor kis magból, dús lombú, mélyre ereszkedő gyökerű fa terebélyesedik, néha az élet tragikus zuhatagából kiszakadó tárgy is elsikkad az író keze alatt. Minden attól függ: az író képzelete, tehetsége, előadásának egyéni érdekessége mit ad a témához s hogy szűri át anyagát a maga lelkén. Ha Böszörményi Jenő kötetét végigolvassuk, derűs, békés, szelídenlátó ember bontakozik ki előttünk, aki néha meghatódik, mint a szép „Kádár Balázs virágot küld“, vagy az „Isten követségében“ című elbeszéléseiben, amelyek közül az első költőien átértett háborús epizód. Az író jól jellemzi a falusi, kisvárosi parasztembert s az elbeszélések derűjén keresztül is érezzük a jellemzést, mint például a „Nagy Tóth Mariból jó asszony lesz“, vagy a „Nagy Pál Mihály a miniszterig fellebbez“ című novellákban. „A primás“ című elbeszélést valami szívbemarkoló busongás hatja át. Városi úr érkezik a faluba hivatalos ügyben. Érző, finomabb lelkű ember, aki a hivatalos munka egyhangúságából menekül s a faluvégi csárdába ve-

tődik. Megjelenik a három rongyos, viharvert, tapasztó cigány. Boldogan húzzák a nótákat a pesti úrnak, aki jókedvében megréfálja a primást. Pénzt ajánl fel neki, hogy arcon legyinthesse, mert akkor csillagot lát. A cigány fél a pofontól, de pénzért belemegy. Az úr azonban, amikor látja a remegő, rongyos, szegény cigányt, megsajnálja s pofon helyett alig hogy meglegyinti csak az arcát, mire a többi is szeretné látni a csillagot. Az úr elbúcsuzik tőlük s megígéri, hogy augusztus első szombatján megint eljön. Elszomorodik a primás és kérdi: „Nem lehetne hamarébb? Beteg vagyok. Meghalok addig...“ És csakugyan. Amikor visszatér, csak a klárinétos, meg a kontrás fogadja. Bemennek hárman a csárda tiszta szobájába. Csak ott mondják meg az úrnak, hogy a primás meghalt. Az urat szíven üti a hír. Leülnek hangtalanul. Nem kell a muzsika sem. Szótlatlanul, mély csendben ül a három ember, a nagyúr, meg a két rongyos cigány, a faluvégi csárda tiszta szobájában, míg besötétedik, hozzák a mécsest s a csárdásné csodálkozik a mély hallgatáson...

Böszörményi Jenő leginkább derűs, napsugaras színeit látja meg a magyar falusi életnek. Ezért választotta talán kötete címének is egyik elbeszélése címét: „Napsütötte mezőkön.“ Vajjon maradt-e még valami abból a bájból, tisztaságból és üdeségből, ami régebben a magyar falut jellemezte? Vagy elibénk tolulnak a magyar nép sötét, fájdalmas kérdései? Böszörményi Jenő új könyvében ezeket a problémákat még nem látja, nem is hozza elő. Lelke még a közelmúltban gyökerezik, amikor napsugárban fűrdtek a falu alacsony, barnafedelű, pici házai.

Pásztor József

Nadányi Zoltán: Ezüstkert. Singer és Wolfner kiadása. 164 l.

Nadányinak már megvan a maga kijelölt helye irodalmunkban. Fiatal, de máris fémjelzett író. Gyönyörűen megformált, színes, bár tartalomra kissé igénytelen versekkel indult.

Az Ezüstkert a régi Nadányi. Talán valamivel még virtuózabb, készebb, egyöntetűbb. Eltörölte minden nyomát annak, hogy neki is kell küzdenie az anyaggal, amíg megformálja. Témája többnyire egyszerű, áttekinthető, de a feldolgozás meglepő, megragadó: arra vall, hogy Nadányi lényének komplikáltságát a megformálásban éli ki. Finom ízlése, művészi csiszoltsága csaknem minden versében szembezőkö, akár szatirikus, mint a *Piripócs* ciklus pompás darabjaiban, akár dalszerű, mint a *Novemberi dal*-ban, akár Bessenyeiről szóló „*Testőr*“ utolsó strófáiban.

Ült csendben a tornác zugán
és nézte a bukó napot.
Aztán a toll után kapott,
utolsó szalmaszál után.

Bizony utolsó szalmaszál,
bizony fuldoklik, aki él.
De aki több a többinél
e szalmaszállal partra száll.

Itt van a „*Ketten a csónakban*“ (szerencsés verse, melyből jól-
esően hiányzik a rímei kedvéért kialakuló összecsengés) végső stró-
fája. Száz költő az ő helyében kimondta volna: és akkor csókolóz-
tunk. Ő ennél kevesebbet s többet is mond s a kép, amit fölvetít, su-
gárzóan friss.

Kedvesen, keserűség nélkül rajzolja meg a gondos háziasszonyt,
amint belép az ebédlőbe, bántja, hogy nem ragyog a kilincs úgy,
ahogy kellene, bántja egy felbontott befőttesüveg látása, egy ránc a
szőnyegen stb. De mikor az üvegszekrényben meglátja saját arcát, föl-
derül, elmosolyodik, elillan a szigorúsága. Teréz című szonettje eléggé
köznap képpel kezdődik, de később meglepetéssé lendül. Sok ilyen
verse van. Ezek árulkodnak költői hevéről, mely nem ejti el a ke-
zébe vett szálát, végigcsinálja, amit megkezdett. Egyszerű strófákba,
de többnyire frissencsillámzó rímek közé rakja föl képeit, amelyek
csak képek akarnak lenni, sohasem erőszakolt szímbólumok vagy
gondolatok illusztrációi. Nagypipájú, de kevés dohányú tehetségek vilá-
gában jól esik, hogy ez a költő nem akar képességein túllendülni.

Persze hátránya is van e szerénységnek s e mesterségesen igény-
telen ábrázolásmódnak. A belső kompozíció nem fontos, olykor telje-
sen hiányzik, gondolat, érzés, jellemzés sokszor mellékesek. Verseit
az formálja, hogy írójuk száll a rímek szárnyán, hogy hová, az néha
neki is mindegy. Nincs ebben a művészetben semmi szükségserű,
semmi sorsszerű, semmi determinált. A legtisztább l'art, pour l'art az
övé, tisztábban az, mint a Leconte de Lisle, Gautier vagy Hérédia
versei. Sokarcú Nadányiról nem lehet beszélni. Választékos ízlése, éles
ítélőereje témáit változatos körből vágja ki, de a feldolgozás fogásai
mindig egyformák s 15 Nadányi-vers ugyanazt a művészarcot vési
belénk, mint 150. Úgy tesz, mint a divatos, dédelgetett festő, ki rá-
jött, hogy egy bizonyos módszer tetszik megrendelőinek s hogy min-
dig ugyanazon önmagát reprodukálhassa, lemond egyénisége gazdagí-
tásáról. Fontosabb neki, hogy közönségének kialakult véleménye le-
gyen róla, mint az, hogy új meg új titkok területére lépve, önmagát
alakítsa ki.

Ha Nadányi ki akarna szabadulni mai modorának kalodájából,
el kellene vetnie a megszokott formákat, s eddig elfelejtett művész-
ösztönének sodrára kellene bízni magát. Nem valószínű, hogy ezt
meg fogja tenni: visszatartja jelentős erénye: a szűk keretben való
tökéletességre törekvés. Versei hibátlanok. S Nadányiban hiányzik a
nyugtalanlás, amely a tökéletességbe, a hibátlan kis körből nagyobb,
de bizonytalanabb, nehezebben megközelíthető távlatokba csábíthatná.

Marconnay Tibor

Osváth Gedeon: Küzdő lelkek. Misztérium. A szerző kiadása. Kecskemét, 118 l.

A középkori misztérium naív drámai szemléltetése volt bibliai eseményeknek. Egy kevés oktatással kevert szórakoztatás, (a mai dráma legszélesebb forrása), mert az antik világ eltűnése után ismét feltárta a jelenben megmutatott élet művészetét.

Az újkori misztérium a drámai költemény testvére, de inkább az érzelmek titokzatos világába merül el, míg a drámai költemény a gondolatok eleven életét játssza előttünk. Byron Kainja és Manfrédja, a világfájdalom misztériuma, a legnagyobb a misztériumok között. Faust második részének vannak ilyen misztikus elemei, bár az újabb kritika nem keres minden tűnő képe mögött hasonlatot.

Ezek a minták vezették misztériuma kitervelésében Osváthot, aki élete munkáját adta ki ebben a kötetben. Mélyen érző vallásos lélekkel szenvedni végig a jónak és rossznak százféle küzdelmét. A jelenetek kavargó tömegében személyesíti meg áhítatát.

Hangulatainak középpontja egy roskadozó, öreg templom. Az a kérdés, akad-e elég hívő lélek, hogy fel tudják újra építeni? A megroskadt templom szimbólummá emelkedik: a megtépett Magyarország képe lesz és így szélesedik ki a téma a magyar nemzet lelki próbájává.

Jézus három főangyalt küld az égből, hogy vezessék a magyart az újjászületés felé. Lelkek válságán keresztül mégis megépül a templom és megvan az ígélet arra, hogy megépül a romokban heverő Magyarország is.

Református tanár-embernek ez a vallásos elmélyülése megható egymásba áramlása a naív, gyermeki hitnek és egy rendszeres, tudatos világnézetnek. A valóság biztos meglátásának és a rajongó látomásoknak. A megszemélyesített érzelmek és erkölcsi állapotok egymásra torlódása már azzal fenyeget, hogy széthull a szerkezet, de biztos kéz fogja össze a meglazult fonalakat és egyenes úton halad tovább a dolgok menete.

Bibliai hang a biblia emberei és külsőséges vonatkozásai nélkül. Egyszerű nyelv, alig vannak szóképei, míg jelenetei a valósággal nem törődő elképzelésekből fakadnak és a képzelet teremtményei között természetes közvetlenséggel él, úgyhogy nem egyszer a Jelenések könyvére kell gondolnunk, ha olvassuk.

Magában álló, irodalmi kapcsolatok nélkül való munka ez, melyet a korhoz csak a nemzeti katasztrófa gondolata fűz. Művelt magyar remete álmódosása, magányos óráinak áhítata. Talán menekülés a világból, melyben nem találta meg lelke harmóniáját.

Hamvas József

Hekler Antal: Antik művészet. Kiadja a Könyvbarátok Szövetsége. Bpest, 1931. 8° 184 l.

Művészi alkotások kétféle szempontból érdekelhetnek bennünket. Egyszer arról beszélünk, hogy mennyit érnek nekünk, máskor meg

arról, hogy mit jelentenek mint valóságok tekintet nélkül a mi tetszésünkre, vagy nemtetszésünkre. Az első esetben magunkról nyilatkozunk, a másodikban róluk. Ott lelki alkatból eredő ízlés variálja a maga értékeléseit, emitt pedig a tudomány nyújtja megállapításait. Aki ezt a két szempontot összezavarja, egyaránt vét mindkettő tisztasága ellen. Értékelő álláspontról mondhatja valaki pl.: „Kár, hogy a sienai festők nem tanultak elég naturalizmust a firenzeiektől és velenceiektől.“ Viszont más habitusnak épügy megfelel az örvendezés: „Hála Istennek, hogy nem tették.“ Tudományos kritikával ellenben nem lehet a művészeti irányok küzdelmeibe avatkozni. Itt a feladat azok sajátosságainak megállapítása s előállásuk és érvényesülésük föltételeinek földerítése.

A művészettörténelem egyike azoknak a szakmáknak, melyekben a dolgokat megismerő alany csak nehezen, vagy egyáltalában nem tudja lerázni magáról a dolgokkal szemben állásfoglaló embert. Holott az utóbbinak minden megnyilatkozása a tudomány tárgyát gyarapítja s nem a tudományt.

Hekler Antik művészet-ében is sűrűn fordulnak elő értékjelzők: lenyűgöző, megejtő, megragadó, bámulatos, bámulatrakeltő, csodálatos, csodálatraméltó, meglepő, megrázó, döbbenetes, félelmetesen valószerű. Ezek az expektorációk a tárgyilagosság rovására esnek. Nem a megismerés feladatát szem előtt tartó művészettörténész tárgyat megragadó megállapításai, hanem a műélvezőnek vallomásai arról a hatásról, melyet a szemlélt műalkotások az ő lelkére gyakoroltak.

A tudománynak a tárgyával való összetévesztését figyelhetjük meg akkor is, amikor pl. a 168. lapon a „lélektani jellemzés legcsodálatosabb remekeiről“ beszél. Mert nem valami pszichológiai tanulmányról, hanem a Kr. u. III. század római portréművészete felől akar bennünket tájékoztatni. Az sem helytálló, hogy az oszlopot „támasztásra hivatott“-nak s dekoratív szerepét „alárendelt“-nek vallja. (135—136. l.) Effélet csak értékelő s nem megismerő álláspontról lehet mondani. A művészi képzelet teremtését sem lehet az igazsággal így szembeállítani: „Ez a művészi képzelet teremtése s mégis igaznak érezzük.“ (U. o.) „Igaznak“ azt a művészi alkotást „érezzük“, melyben az ábrázolás megfelel a minket átható irányzatnak. Ugyanezért helytelen az az állítás is, hogy „Polykletos a külső szépséget a belső igazságnál többre becsülte.“ (72. l.) Vagy, hogy „Polyeuktos szobrász nem a szépséget, hanem az igazságot kereste.“ (130. l.) Az igazság keresése nem a szobrászat feladata, hanem a tudományé.

Nem igaz így általánosságban, hogy „a mai ember a művészi alkotásokat a természethez méri“ s hogy nála „a természethűség az első kérdés“. (71. l.) Napjainkban a kor szelleme éppen nem kedvez a naturalizmusnak. Éppen ezért elfogadhatóbb szerzőnknek a „Művészet és világnézet“ című dolgozatában olvasható észrevétele, hogy a XX. század művészete „a természettel szemben érzett felelősséget, mint

kínzó bilincset lerázza magáról. Célja nem a látható világ ábrázolása, hanem a láthatatlan lelki folyamatok és érzések kifejezése“. (Különlenyomat a „Vox Academica“ 1927. évi I. évf. 1. számából.)

Annál nagyobb elismeréssel szólhatunk szerzőnek az antik világ művészetét illető tárgyi jellegű beszámolásáról. „Az ember tragédiájá“-nak a jövőbe vetített falanszter-jelenetében nagy tudósnak kell lennie az embernek, hogy fölismerhesse a lovat, a vasat, a rózsát, a kardot s egyéb olyan tárgyakat, amiket korunkban minden gyermek ismer. Hasonló a mai ember helyzete évezredekkel korábbi kultúrákkal szemben, melyeket a szó szoros értelmében a földből kell kiásni és rejtelmeket csak évszázadok munkája tárhatja fel, ami nélkül még nevük sem volna a hozzájuk tartozó dolgoknak. Így mondja meg nekünk az archeológia és a művészettörténelem, hogy mi volt az antik világban a peripteros, epistylon, metopé, tympanon s a töredezett részekből összerakva az egészet, sokszor csak írásos emlékekre támaszkodó kutatással pótolva a hézagokat, állítja elénk a görög és római építészet emlékeit. Hasonlóképpen jár el a képzőművészet többi ágaiban. Összehordja, leírja, csoportosítja az emlékeket, hogy rajtuk keresztül eljusson ahhoz a szellemhez, mely bennük megrögzítve van. Tudományos feladatot old meg, tehát ismeretet nyújt és tartózkodik minden értékeléstől.

Az előttünk fekvő mű tudós szerzője a nagyközönségnek kíván erről a tárgyról összefoglaló, rövid áttekintést nyújtani. Olyan olvasót tételez föl, aki most először fordul érdeklődésével az antik művészet emlékeihez, vagy hézagos ismereteibe összefüggést, rendszert akar vinni. Megbízhatóbb kalauzra a tudomány mai állása mellett nem is bízhatná magát. Hekler professzor kiváló művelője tárgyának s a tudása gazdag tárházából céljának megfelelően kiválasztott anyagot világos, szabatos előadásban, bőséges illusztráció kíséretében kínálja a hozzáfordulónak. Nem éri be a pusztá leírással, de röviden rámutat a görög és római szellem sajátosságaira is, hogy némi történet-, illetve kultúrfilozófiai alapozást adjon művének.

Csak egy kívánatos második kiadás érdekében említjük meg a népszerű művészettörténeti irodalmunk gazdagodását jelentő könyvecske némely apróbb fogyatékoságát. „Valószerű érzék“ (108. l.) a valószerű iránti érzék helyett. „A római festészet és szobrászat nem eseményeket, hanem az életet szolgálja.“ (136. l.) Alanyi és tárgyias mondat szerkesztés keverése. „A haldokló gallus testének a Parthenon keleti oromcsoportjából való Dionysossal való egybevetése.“ (110. l.) Mit szólna a tudós szerző ilyen stílushoz az építészetben? Végül a 102. lapon a perzsák „ujjas mentét hordanak“.

A könyv, mely a végén gazdag bibliográfiával látja el az olvasót, olyan ízléssel van kiállítva, hogy az Egyetemi Nyomdának hálásak lehetünk érte.

A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. Károlyi Árpád közreműködésével szerkeszti *Angyal Dávid* igazgató. Első évfolyam. Bp. 1931. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 354 l. 14 mell. 8°.

A *Magyar Tudományos Akadémia* támogatásával s alapítójának, gr. *Klebelsberg* Kunónak ajánlva adta ki a Bécsi Magyar Történeti Intézet első, impozáns külsejű s gazdag tartalmú Évkönyvét. Első két gondolatunk ma, a közpénzek felhasználását fokozódva figyelő s a holnapi életlehetőségekért aggódó mának megfelelően egy öröm s egy aggódás: öröm, hogy az Akadémia arra érdemest támogatott s aggódás, vajha lesz-e folytatása a sokatígérő kezdetnek...

A kiadást az tette szükségessé, hogy az Intézetben végzett munka nem merülvén ki a „*Magyarország újabbkori történetének forrásai*“ c. várlalat eddigi 22 kötetében, mód adassék egyrészt a részletkutatások megjelenésére, másrészt az Intézet gazdag munkájú életének újabb dokumentálására. Mindkét szempontnak csak örülhetünk. Ma oly kevés a közlési lehetőség, hogy minden újabb megnyilatkozási alkalmat csak szinte örömmel köszönhetünk. Viszont ma, a leépítési célatokkal terhes légkörben igen fontos, hogy hasznos és szükséges tudományos intézményeink tényleges hasznos és szükséges voltáról egyre újabb bizonyítékokat nyujtsunk az érzéketlen és kíméletlen piros ceruzák elé.

A kötetben tizenhat hosszabb-rövidebb tanulmány látott napvilágot, többnyire magyar s néhány az Intézetben dolgozott német szerző tollából, nagyobb részben magyarul, kisebb részben németül. Sajnos, a magyar cikkeknek nincs semmi idegen nyelvű rezüméje s ez a becses kötet külföldi reprezentatív értékét lényegesen csökkenti. Egy külföldön működő és becses külföldi összeköttetésekkel rendelkező magyar kulturintézménynek ezt a mulasztást a jövőben nem szabad elkövetnie.

A kötet nagy mértékben igazolja — bár korántsem ez a célja — *Klebelsberg* külföldi kulturpolitikáját. Az ő kezdeményezése nélkül a magyar kutatók nem mehettek volna oly nagy számban külföldre s nem tanulhattak volna ottani mesterektől és nem értékesíthettek volna ottani anyagot. Ez a kötet csak torzó az Intézet tízéves eredményéből s mégis komoly gazdagodása történeti irodalmunknak. Hátha még szám-bavennénk, hogy az ott dolgozottakból milyen értékes gárdája alakult ki a magyar történetírók táborának. Látszik, hogy az Intézetet ez alatt az évtized alatt nagy látókörű és nevelésre alkalmas férfiak vezették. Nem iskolát igyekeztek csinálni, nem : egy korra specializálták az embereket s nem kényszerítették egy irányhoz. Csak munkalehetőséget és segítséget adtak a munkához. A legtöbbet, amit egy ilyen természetű Intézet irányítói adhatnak. Így tehát képviselve van a kötetben a szellemtörténeti s a nem szellemtörténeti irány, valamint a magyar középkortól az újkorig minden kor. Nem uniformizálódtak az emberek, hanem dolgoztak. A további köteteket már azért is várjuk, hogy az itt elmondottak azok által igazoltassanak, akik most a kötetben — szá-

mosan — nem juthattak szóhoz a volt intézeti tagok és irányítók közül, lévén egy kötet végül is igen kevés tér ehhez.

Terünk kevés ahhoz, hogy kritikai megjegyzéssel kísérjünk végig tizenhat közleményt. Megjegyzéseink inkább a figyelemkeltést, mint a bírálatot kívánják szolgálni.

A kötetet Váczy Péter tanulmánya vezeti be „Immunitás és Jurisdiction“ címmel, amelyben a legnagyobb ígérető fiatal jogtörténész arra mutat rá, hogy a Szent István által német mintára átültetett immunitás elszenved az utódok alatt s az csak a XIII. században virágozik ki horvát hatásra. Érdekes adatokat, illetve okoskodásokat hoz a Zsigmond-féle őbudai egyetemről Konrad Heilig. Komoly tanulmány Elfride Rensing cikke is Sigismund von Herbersteinről, aki mint a német császárok követe fordult meg II. Lajos udvarában. Vitéz Házy Jenő, Sopron város nagymunkásságú főlevéltárnoka, behatóan ismerteti a magyar—osztrák határszéeli villongások természetét a Jagellók alatt, mígnem azokat a personalis unió eliminálja. Becses gazdagodása vártörténeti irodalmunknak az egri vár lelkes kutatójának, Patáki Vidornak szépen illusztrált s bő anyagot hozó tanulmánya a XVI. századi magyarországi várépítésről. Lukinich Imre az erdélyi történelem érdemes kutatója és tanára egy új erdélyi forrást közöl a bécsi hadi levéltárból, kiadva br. Erasmus Georg Tschernembl kézíratos erdélyi történetét, amely Szapolyaitól Bethlenig adja elő Erdély sorsát s keletkezési ideje 1614-re tehető. Baráth Tibor, a legfiatalabb nemzedék szép tehetségű tagja, rövid, de hasznos cikkben állítja össze a harmincadjövendelmek közigazgatási költségeit a XVII. század elejéről. Bár számításai Felsőmagyarországra vonatkoznak, következtetni lehet az adóügyi adminisztráció más vidéken való nagyságára is. Konrad Schünemann, a berlini egyetem docense, akit hazai körökben nem egyszer igaztalanul ítélték meg, főleg kritikusi munkálkodása kapcsán, terjedelmes tanulmányt szentel Mária Terézia 1770—71-es bánáti és bácskai telepítései természetének megállapítására. Fleischer Gyula, az Intézet könyvtárnoka, a schönbrunni kastély egynémely falfestményével foglalkozik. Nagy érdeklődésre számíthat Mátyusz Elemérnek a francia forradalomkorabeli magyarországi polgárságról írt nagy tanulmánya, melynél csak sajnálhatjuk, hogy részletes megbeszélésre nincs terünk. Érdekes apróság Reinhold Backmann cikke: „Ein Censurstücklein zur Datirung und Erklärung eines Grillparzerschen Epigramms.“ Takáts Sándor — az egyetlen, aki nem volt az Intézet tagja, de évtizedeken át dolgozott Bécsben, — arról a lapalapítási kísérletről emlékezik meg, amely akkor foglalkoztatta Kossuth Lajost, amikor a Pesti Hirlaptól megválni kényszerítetett. Az 1848—49-iki szerb felkelés érdemes kutatója, Thim József, Miletics Szvetozár fiatalkori szerepléséről emlékezik meg. Jánossy Dénes az 1849-es orosz beavatkozás politikai vonatkozásairól ad értékes összefoglalást a bécsi Staatsarchiv gazdag anyagának széleskörű felhasználásával. Érdekesekek Görgey le-

velei a Paczka művészpárhoz, amelyeket *Salacz* Gábor közöl. Különösen figyelemre méltó az az 1899-ben írt levél, melyben Görgey „igaz, kipróbált barátait“ számlálja elő. A kötetet *Angyal* Dávidnak, az Intézet jelenlegi igazgatójának cikke zárja be, amelyben az 1908—9-es boszniai válság történetének egy fejezetét, a szandzsák-vasút ügyét vizsgálítja meg az újabb diplomáciatörténeti irodalom felhasználásával.

Ismételniünk kell, hogy a kötet igen érdemes kezdete egy remélhetőleg nagyjövőjű sorozatnak s időszaki történeti irodalmunkban valóban hézagot pótol közel egy egész folyóirat-évfolyamot kitevő terjedelmével. Ha az Évkönyvhöz ezután az Intézet évi működéséről rövid beszámoló s a tagok munkásságának bibliográfiája is csatlakozna, nagymértékben szolgálná az Intézet jelentőségének szélesebb körű felismerését. Ennek fontosságát ma, amikor minden kulturintézményünket, elsősorban a külföldieket a leépítés fojtogató réme fenyegeti s a közvélemény velök szemben inkább ellenszenvvel, mint közönnyel viseltetik, — felesleges lenne hangsúlyozni. — Az Egyetemi Nyomda azonban nem nagyon dicsekedhetik ezzel a munkájával, mert egyes helyeken egészen megdöbbentő tördelési hibákkal találkozunk benne.

• *Asztalos Miklós*

Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal.
I. rész. (Hírlapi vita, Garat, Akadémiai beszéd, 1841—43.) Bpest, 1927. CLXXVIII, 846 l. — II. rész (Kisebb viták, Politikai programmtöredékek. 1843—48.) Bpest, 1930. CDLX, 1211 l. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta *Viszota Gyula*.

A magyar reform-kor két legnagyobb alakjának vitáiról köztudunkba alig ment át más, mint amit a Kelet Népé-vel kapcsolatba lehet hozni. A most megjelent ritka értékű két kötet 1841-től 1848-ig megmegújuló hosszú vitasorozatról számol be. Egykorú hírlapokban és röpiratokban, néha álnév alatt rejtőzött cikkek közlése bővíti ismereteinket, — a régen ismert munkák új megvilágításba kerülnek azzal, hogy *Viszota* bámulatos szorgalommal összevetette ezeket a részben fennmaradt eredeti kéziratokkal. Látjuk Széchenyit, amint idegen szavakkal telített stílusát titkárával, *Tasnerrel* javíttatja, fenntartva magának az ajánlott magyar szavak elfogadását vagy az idegenek meghagyását. Látjuk őt is, *Kossuthot* is küzdelemben szerkesztőkkel, önmagukkal és a cenzúrával: ki nem adott cikkek, a szerkesztőnek vagy a cenzornak változtatásai a tervezett szövegeken új és új színeket adnak a régen ismert ellentét képéhez.

A közölt anyag több, mint amennyit a cím alapján várhatnánk. Egyes levelek Széchenyi levelezésének remélhető köteteibe illettek volna; *Kossuthnak* az 1848-i minisztérium korára vonatkozó visszaemlékezései természetes kiegészítését adnák az első magyar felelős minisztérium működéséről tervezett kötetnek; Széchenyi naplójának a vitára vonatkozó részei bizonyára meg fognak jelenni éppen *Viszota* szerkesztésében,

Széchenyi Naplóinak sorozatában. Vizsota tehát az általa föl kutatott adatokat nemcsak mások elől adja ki, hanem önmaga elől is.

Ugyanezt megtoldva a mások után való kiadással látjuk a nagyterjedelmű Bevezetésben. Foglalkozik a Kelet Népevel, amelyet kiadott a Történelmi Társulatnak ugyanebben a sorozatában Ferenczi Zoltán; foglalkozik Széchenyi kedélybetegségének kérdésével, amelyről ugyanebben a sorozatban írt Károlyi Árpád; foglalkozik megint az 1848-i minisztérium megalakulásának és működésének korával, aminek megírása szintén másnak föladata. Ezek a fejezetek ismeretlen adatokat is közölnek, mégis helyesebb lett volna ezeket az egész sorozat befejezése után pótkötetben egyesíteni azokkal az adatokkal, amelyek — esetleg éppen a Vizsota által kiadott kötetek anyagára vonatkozólag — ezután válnak ismeretessé.

Vizsotának ez a kiadói buzgalma szomorú magyarázatot talál irodalmi viszonyainkban. Vizsota évtizedek óta legkitartóbb kutatója Széchenyi műveinek. Ambíciójának megfelelő kiadvány nyilvánosságra bocsátásához a háború és a forradalmak sivár viszonyai miatt csak 1925-ben, 55 éves korában jutott el. Azóta egyszerre akarja mindazt elmondani, ami vissza volt fojtva benne, amire oly hosszú időn át készült. Ez magyarázza meg azt, hogy hat év alatt (1925—1930) háromszáz ívet, nagyobb betűtömeget adott ki Széchenyiről, mint amennyi a Protestáns Szemlének ugyanezen évkörben megjelent évfolyamaiban foglaltatik. Ily tömegnek korrigálása és revideálása is roppant munka, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a szöveg nagyobb része régies helyesírású, sok benne az idegennyelvű részlet és az is régies helyesírású. Nem csodálhatjuk ezek után a fáradtságnak azokat a jeleit, amelyekre a jegyzetekben bukkanunk. Warwick szerinte azért kapta a „királycsináló“ nevet, mert IV. Henriket (helyesen IV. Edvárdot, majd ennek ellenében VI. Henriket) segítette trónra; Metternich szerinte az „ó-angol“ alkotmányt szerette volna meghonosítani Magyarországon, pedig bizonyára a XVIII. századira gondolt; O’Connell-nek írja a Mutatóban is O’Connel-t. Magyar történelmi tévedés Hora és Gloska lázadásáról beszélni Hora és Kloska helyett; a föld adómentességére (ne onus fundo inhaereat) régi törvényeket vonultatni föl az 1741. 8. helyett. Nem mindig helytállóak az idegen szavak és idézetek fordításai a jegyzetekben. Az utilizálni szó éppen a szövegben előforduló értelemben nem kihasználást jelent, hanem csaknem mindig hasznosítást, ceteris paribus (a. m. azonos körülmények között) nem azt jelenti, hogy többek közt. Kossuth egyik cikkénél a multak hibáztatását félbeszakító gondolat értelmét elváltoztatja a „praeterita melius reprehendi quam corrigi possunt“ (a multat könnyebb rosszalni, mint jóvátenni) idézet ilyen fordítása: a mult eseményeket inkább visszatartani, mint kijavítani tudják.

Ezekből is látszik, hogy a stíluson itt-ott símítani lehetett volna; a Bevezetések még jobban meggyőznek erről. Még Kossuth gyönyörű

irályú cikkeinek kivonataiban is találkozunk homályos mondatokkal — más szövegrészekben a szerző mondanivalójával ellenkező értelmű állításokkal. Ilyen pl. az, hogy a kormány reformokat akart, „de szabadon“, ezt maga Viszota magyarázza nyomban: „megkötés nélkül“, vagyis önkényesen; ilyen az, hogy „Pest vármegye volt a kormányintézkedések (itt talán kimaradt ez a szó: ellenzésének) leghevesebb hangadója“. Nem egészen helyes, mikor Kossuthot „felületesnek“ mondja Széchenyi ellenérzésének okára való következtetésben; Kossuth t. i. hibásnak érezte magát abban, hogy Széchenyit nem méltányolta eléggé Tudósításaiban, s ennek tulajdonította a haragot. Viszota meggyőzően bizonyítja be Kossuth tévedését ez ügyben, de a tévedést bizonyítani nem bírnök, ha nem maradtak volna fönn olyan gazdagságban Széchenyi naplói. Kossuth tévedett, de felületesnek csak akkor mondhatnók, ha ő is betekintett volna Széchenyi naplóiba. Viszota érdeme a sajtó-prés körüli alkú ismertetése is, azonban itt is hibát, most már értelmezési hibát követ el, mikor Kossuthot pénzmohósággal vádolja. Kossuth 165 forintot vásárolta a sajtót és 1040 forintot kért és kapott érte a kormánytól, miután megígérte, hogy a Tudósításokat ezután kézzel fogja másoltatni. Pénzmohóság? Kérdezzük meg az Egyetemi Nyomdától, ideadja-e a vételár fejében azt a gépet, amellyel Viszota Gyula műveit nyomják, és megígéri-e, hogy ezután Viszota Gyula műveit kézzel másoltatva hozza forgalomba? Kossuth maga is céloz arra később, hogy milyen költségbe kerül a kézzel másoltatás és mennyi értelemzavaró íráshiba csúszik belé, — én nem is azt hiszem, hogy Kossuth nyereszkezésből, hanem azt, hogy a felső nyomástól félve ment bele olyan üzletbe, amely Tudósításainak élvezhetőségét, hatását és ennek következtében az ő saját anyagi hasznát veszélyeztette. Szintén elfogultságra vall az, hogy Széchenyit megdicséri, amiért nem válaszolt Kossuth egyik oldalvágására, azt pedig nem említi, hogy Kossuth sem tette szóvá az őt élesen támadó Adó és Két Garasnak éppen akkor történt újabb kiadását, amikor ő Széchenyi javaslatait erőlesen támogatta. Viszota elfogultságának ilyen jelei dacára megállapítható, hogy lelkiismerete uralkodik az elfogultság fölött. Meglátja Széchenyi gyöngéit és Kossuth erényeit is, az adatok tárgyilagos közlésével pedig képessé teszi az olvasót önálló ítélet alkotására. Ő úgy hiszi — és vele ebben igen kiváló elmék egyeznek —, hogy az önkényuralom gyászos kora elmaradt volna nemzetünkötől, ha fönn és lenn Széchenyi tanácsait követik. De híven közli Széchenyinek azokat a nyilatkozatait, amelyek szerint 1848 egy-egy pillanatában Széchenyi maga is hitt a sikerben. Hibáztatja Kossuth politikáját, modorát, de híven közli Széchenyinek azokat a kifakadásait, amelyek mutatják, hogy modor tekintetében követett el hibákat Széchenyi is és amelyek bizonyítják, hogy Széchenyirez hasonlóan Kossuth is fölül bírt emelkedni a bosszúvágy önzésén. Tárgyilagos megállapítással fejezi be munkáját Viszota: „Kossuthban látja a magyar nemzet túlnyomó része a magyar szabadság megtestesítőjét,

a demokratikus eszmék megvalósítóját és ugyanezt látja benne a velünk rokonszenvező külföld is.“ Ezen az általános véleményen alig fog változtatni e két nagybecsű kötet. Ha elmosódik az 1848 előtti kormánynyal szemben érzett gyűlölet emléke, akkor is — még az értelem fékjével dacolva is — hatni fog Széchenyinek izgatott stílusával szemben Kossuthnak most, 80 év múltán is megvesztegető stílusa.

Török Pál

Varga Bálint: Marot Kelemen első francia protestáns zsoldár-énekszerző élete és költészete. Budapest, 1931. Sylvester-kiadás.

A külföldi könyvtermelés minden kérdésre a népszerű, a népszerűen tudományos és súlyosan tudományos munkák tiszteletre méltó tömegével tud válaszolni. Ez az oka, hogy a hazai kiadói tevékenység, alighanem a kockázattól való félelmében, egyenesen rákényszerít az idegen portékára, vagy arra, hogy tájékozatlanok maradjunk egyes kérdésekben. Közelebről a protestáns egyháztörténet részletkérdéseiben s ezek rokonterületein vagyunk hazai műveknek híján. Ily hiánypótló munka jelent meg közelebb Varga Bálint avatott tollából. A fenti — kissé hosszú — című könyvecske szorosra fogva, de plasztikusan kidomborítva, ismerteti meg velünk Marot mozgalmas életét és sokrétű munkásságát a legjobb források, szakmunkák és kiadványok alapján. E megbízható tájékoztatást a szöveg közé ékelt versfordítások élénkítik és teszik érdekesebbé. A *καταλογος των νεων*-t: Marot összes műveinek kétkötetes kritikai kiadásának tartalmi ismertetését is költőnk munkáiból vett szemelvények fordításai teszik változatossá és igazolják, hogy mennyire a renaissance embere volt Marot, kiben mindenféle lelkiállapot, Ovidiusétól a zsoldáríró királyéig, teljes mértékben visszhangzott. A mutatványul közölt fordítások jól hangzanak s verselésük erőltettség nélkül kedvesen archaizáló. Szerzőnk tanulmánya végén Marot zsoldárfordításaira tér vissza s befejezésül a nyolcadik és kilencedik zsoldárnak maga készítette — s igen helyesen és tiszteletre méltóan a Szenci Molnár féléknek figyelembe vételével írt — új fordítását közli. Ezekkel nemcsak írói szempontoknak, hanem gyakorlati célnak is kívánt szolgálni, amennyiben énekelhetősükre sulyt helyezett s hozzájuk fűzte a dallamok ritmikus képletét is, melynek sémáját a szülői házból hozta magával. A hosszú és rövid szótagoknak általa jelzett válogatását mint a „ritmusos magyar éneklésmód“ képleteit adja, hozzáfűzvé, hogy „érzéssel, szívből kell énekelni.“ Ezzel csak rámutatott, de igen helyesen nem tért ki, (mert hiszen a munka tárgyán kívül esnék), a legnehezebb kérdések egyike a Goudimel—Bourgeois-féle zsoldárok magyarországi éneklésére. Ez tisztán zenei kérdés, amelyen a muzsikusok és a tömeg lelkeségét képviselő gyakorlat emberei fognak egymással — alighanem meddő — vitákat folytatni.

Nagy érdeklődéssel várjuk az érdemes szerző jelen műve végén (58. l.) kilátásba helyezett rokontémájú dolgozatainak megjelenését.

dr. Isov Kálmán

Gyomlay László: Turáni vándorok. Eggenberger-kiadás 1931. Számos vázlatrajzzal és eredeti fényképekről készült mélynyomatú mülappal. 1—117.

Három ország ifjú népe, Bulgária, Törökország és Románia cserkészsege találkozik e lapokon a kiránduló magyar cserkész-csapattal. Csupa kedves, meleg hang, csodás emlék és a gyermek-lelkek közt át-szövődő új kapcsolatok zenéje szól hozzánk ezekből az üdén fiatalos lapokból. Édes mesevilág. Sok lelkesedés. Kevés való élet. A krónikása is zsenge, árvalányhajás és annyi öröm olvasni, hogy fáj a kritika kése alá fogni.

Kedvező hangulatunkat az íráshibák rontják el. Tirnava helyett Trnovo, Lewszky Waszil helyett Levszki Vaszil, Stoyanow helyett Sztojanov, Aladja helyett Aladsa írandó. A Teutschó személynév Pencsó akar lenni. Sumna Sumla volna, de a török neve, ma Sumennek mondják. A bolgároknak ez, meg Russze helyett a török Ruscsuk városnév használata éppen olyan bántó, mint ha nekünk Ofenpestet írának.

Botev szabadságharca és hősi halála 1876-ban és nem 78-ban történt. A várnai csatatéren két kunhalom, kurgán van. De ezek nem a csata halottainak sírhalmai, már a csata idején is ott voltak, sőt a vezéri sátoruk is ott állott az egyikben. Az a bádoghengerben árult valami nem vanici, hanem banici és nem üdítő ital, hanem túrós rétes, kár, hogy meg nem ízlelték. (49. l.) A szófiai fölrobbantott templom nem az, amely a királyi palota közelében fekszik. A leghibásabb a zeneszövegek, különösen a Sumi Marica, (nem Sumni).

Kár, hogy ebből a kedves írásból az erdélyi szellem meg nem érte üti ki az utolsó fejezetben. A rokonszeny-gyűjtők sikerét biztosan elrontja néhány kis öszinteség és így kevés a reményünk, hogy a magyar cserkészek újra román katonazenével élvezhessék Brassóban a magyar nemzet himnuszát.

Szilády Zoltán

Színházi Szemle

Nagyon sok motívum kívánkozik drámává sűrűsödni *Bibó* Lajos legújabb darabjában (*Az egyetlen asszony*; Nemzeti Színház). Az alap-gondolat szemlátomást a magyar földért való segélykiáltás volna, szimbólikusán, egy lép lecsapolásán keresztül. A gondolat elemi erővel zendül meg az első felvonásban, de aztán lazán összefüggő jejenetek zajában egyre halkul s csak ritkán hangzik fel egy pillanatra, töredékes szavakban, gesztusokban. *Bibó* mellékvágányra tévedt s midőn végül a főútra terelné a nézőt, az már nem érti világosan, mit akart mondani.

Az Alföldön hónapok óta fáradoznak egy lép lecsapolásán. A parasztszármazású Meszlényi főmérnök fanatikus szerelmese a földnek s nem ismer akadályt. A dzsenti Wenk mérnök realisabb gondolkodású. Ő nem hisz az egész vállalkozásban. Ezt meg is vallja, elég brutálisan,

de azért, mivel egy váltóügyben adósa társának, aláírja azt a jelentést, mely szerint a munkálatot folytatni kell. A kubikusok lázonganak, mert hasztalan kérnek elsőségi jogot a felszabaduló föld megvásárlására.

A munkások közé betoppan a szép Latkócziné, hónapok óta az egyetlen asszony. Az urát jött meglátogatni, kiről még nem tudja, hogy a lép áldozata lett s már el is temették. Mindenkinek megtetszik, kivált Meszlényinek, Wenknek s Tühögyinek, a kubikosgazdának. Az asszony Meszlényit szereti, Wenk elől igyekszik békésen kitérni, a kubikosgazdát pedig csak azért hitegeti, hogy mindent megtudjon a munkások összeesküvéséről. Ezek ugyanis elhatározták, hogy éjjel, a napok óta dühöngő viharban leeresztik a zsilipet, hadd vessenek oda az urak. Az asszony megegyezik Tühögyivel, hogy akkor hajtsák végre a tervet, mikor ő lámpát tesz ki az ablakba s akkor majd elmenekülnek. Áltatja Wenket is, hogy vele fogja tölteni az éjszakát. Meszlényi azonban féltékeny Wenkre, otthagyja a gátat s tanúja lesz Wenk szerelmi ostromának. Véletlenül kiteszi a lámpáját az ablakba s beáll a katasztrófa. Magát vádolja mindenért, kemény vizsgálatot kér maga ellen; a két férfi s az asszony nemes versenyre kél, hogy egymást mentse, kiderül Meszlényi ártatlansága, ábrándossága is s az egész álomból nem marad számára más, mint hogy az asszony szereti s vele megy.

Ime, nagyon halvány vázlata a mesének. Mint ebből is látni, az író csak izgalmas jeleneteket fűzött egybe, de nem fejlesztette a drámát. Az első törés ott van, mikor Meszlényi, minden különösebb megokolás nélkül, egy szép asszonyért elveszti rendületlenül hirdetett kitartását. Vagy folytatnia kellene a nagy munkát, vagy igazibb konfliktusba kellene kerülnie vetélytársával. De szerelmét nem látjuk valóban mélynek. Annak, hogy a felvonásközben támadt szenvedély rendkívüli, semmi nyoma a színen. Csak éppen hallunk róla s néhány heves gesztust látunk. E hirtelen lobogást nála sem érezzük lelki szükségnek, hanem a kissé banálisán jelzett asszonyhiány következményének, ahhoz pedig erőtlennek, hogy egy fenköltén vallott nagy akaratot oly könnyen kivethessen sarkaiból. Wenk így sokkal természetesebben áll előttünk; ő hű önmagához, neki nem ügye a lép s érthető, ha azonnal ideig-óráigtartó szerelemre gondol. Így a két férfi szinte teljesen érzi vágyakozása nagyon egyforma természetűnek látszik, holott éppen itt lehetett volna elmélyíteni a karakterek különbségét. Bibó meg is akarta ezt csinálni, de abbahagyta. Érezni, hogy Meszlényi szerelmét abból is magyarázná, hogy Latkócziné is a föld gyermeke; de a közösségük nincs kifejlesztve s hogy mi lesz velük, milyen célra fogtak kezdet, afelől az író bizonytalanságban hágy. Bibó észrevette e hiányt, de már későn. Az utolsó jelenetben, miközben munkások vonulnak fel a háttérben, egzaltált szavak próbálják összefogni a darab széthulló értelmét, de inkább csak tiráda az, nem a cselekményből fejlődő. Az is lassítottja a darab hatását, hogy az egész katasztrófa a véletlenül fordul meg, mikor a betoppanó Meszlényi, nagy megdöbbenésében semmivé

válva, önkénytelenül az ablakba teszi a lámpát (igen erőltetett fogás) s ezzel maga lesz okozója a bajnak. Itt már szinte a baleset levegőjében vagyunk s akaratlanul alkalmazott paródiát sejtünk. Az író bizonytalan keze nem tudta egységbe olvasztani a dráma egymás fölébe halmozott rétegeit. Az *egyetlen asszony* legfőbb értéke néhány szép idilli részlet, a pompás magyarságú nyelv, melynek lírai hevéből kiérezni Bibó Lajos rokonszenves írói becsvágását.

A főbb szereplők jól kifejezik a darab rapszódikusságát. Sem *Petheő* Attila (Meszlényi), sem *Timár* József (Wenk) nem találják, nem találhatják meg szerepük hangsúlyát, *Tasnády* Ilona pedig egészen alkalmatlan az „egyetlen asszony“ szerepére. Hálásabb feladat jut epizód szerepekben *Bartos* Gyulának (öreg kubikos), *Harasztos* Gusztávnak (kubikosgazda), *Garamszeghy* Sándornak (miniszteri tanácsos) s a többieknek is.

Kivételes sikerű és értékű ujdonsága a Kamara Színháznak a *Göngykaláris* c. nótás életkép, melynek scenáriumát Sz. Tüdős Klára írta, zenéjét *Molnár* Imre gyűjtéséből *Losonczy* Dezső és *Vádor* Mihály dolgozta fel. Hogy a magyar dalban mennyi cselekmény rejlik, meghatározható bizonyossága e három kép. A magyar dalban egész világ van; művész legyen, aki ezt a világot három rövid jelenetben biztosabb keretbe tudja foglalni. Ez itt pompásan sikerült. Ismétlés sehol sincs, a szín mindig elevenséggel van teli s csupa jellemző vonás fűződik egybe. Mintha ismerős, régi híres festmények elevenedtek volna meg a színpadon. Az első kép a *Verbunkos* (1810); napoleoni idők, katonatorozás; a második az *Andalgó* (1830) bájos családi hangulatkép; az idegen táncdal s a magyar nóta kedves kötődése öregek és fiatalok részén; a harmadik a *Kesergő* (1850) zordonan szép jelenet a szabadságharc után. A korok szerencsésen vannak kiválogatva, a magyar népdal legrokonszenvesebb alakjai zibonganak előttünk, ahogy a képzeletünkben élnek s ez a képzelet nem érez csalódást a változó hangulatú képek során. Csupa édes-bús jelenség, tüzes toborzó, hősi hév, első szerelem, kedves társasjátékok vidámsága, idegengyűlölet, honfibanat, melyet a *Megvirrad még valaha* tüzes fináléja enyhít. Az előadás kitűnő. Mennyivel modorosabban hatott volna, ha hivatásos énekeseket léptettek volna fel e bájos darabban; cserébe a művészi hangokért elvesztette volna természetességét. A képeket rövid, csattanós prólógus vezeti be (*Abonyi* Géza). A népes jelenetekben mindenki helyén van (*Cselényi* József, *Matányi* Antal, *Abonyi* Géza, *Sugár* Károly, *Rózsahegyi* Kálmán, *Aczél* Ilona, *Juhász* József, hogy csak a jelentősebbeket említsük). Szellemes ötlet volt, hogy nagyobbbrészt ugyanazok a színészek váltakoznak több szerepben. A három jelenetnek kedves egységet ad *Bajor* Gizi nagyszerűen egyénítő alakítása. Az első képen a katonának felcsapott legényt sirató kis parasztlányt játssza meg finom humorral, a másodikban egy szerelmes, hamiskás, tüzrőlpattant papkisasszonyt, a harmadikban Boka cigányprímás leá-

nyát. Az akadémiai növendékek színes háttért festenek a játékhoz. A rendezés *Hevesi* Sándor ízléses munkája, a díszletek ifj. *Oláh* Gusztáv ötletességét dicsérik. A zenekart *Turay* Mihály vezeti.

Somogyi Gyula vígjátéka, a *Hableány-penzió* (Nemzeti Színház) alkalmas vasárnap délutánokra. Igénytelen darab, egy ötletre van felépítve, melyet a szerző ugyancsak kiaknáz, minden jobb vígjátéki humor nélkül, inkább a jó színészek játékában, mint a maga szellemességében bízva.

Vajthó László

Zenei Szemle

Filharmoniai hangversenyek. A legutóbbi két hangversenyen hallottakból a mai nemzedékre újdonság volt Vivaldi—Bach: a-moll versenyműve négy zongorára zenekarral. Első pillanatra meghökkennénk, 4 zongora! mennyi drót! De a zongorák mellett Dohnányi-növendékek ülnek s ezért nincs drót, de van muzsika. A művészi együttes élén ott van Dohnányi, ki nemcsak a játszónak tanító mestere, hanem az egész előadás vezető lelke is. Igen jól tette Dohnányi, hogy e művet megisméltette. Megérdemelték: a mű, az előadók s azok a hallgatók, kik ebben a Versenyműben teljes gyönyörűségüket lelték. Újdonság volt a világháborúban elesett Radó Aladárnak még 1909-ben írt Magyar stílusú gordonkaversenye. A kegyeletsugallta előadásban — hiszen később Radó nagyobb értékű műveket írt — a szerző barátja s intencióinak legjobb ismerője, Csuka Béla volt a légyszavú gordonka megszólaltatója. Másik újdonság volt Ravel Móric Bolero-ja. Ez szellemes, hangszerelési ötletességgel teljes, sziporkázó mű, melynek főérdekessége, hogy a bolerót (rövid táncdarab) vagy húszszor ismételve zenekarával, azt folyton növekvő és gazdálkodó hangszereléssel hozza, míg végezetül egy hangzásban tobzódó, harsogó és ragyogó utolsó ismétléssel a művet befejezi. Azt is mondhatnók, hogy e mű: téma kizárólag hangszerelési változatokkal. Nagyon érdekes, nagyon szellemes, — de ennél nem több. Újdonság volt még Kulenkampff György hegedűművész szereplése, kitől Brahms Hegedűversenyét hallottuk nagyszerű előadásban. Kulenkampff egyesíti magában a legelsőrangú hegedűvirtuózt a muzsikáló lélekkel.

A Budapesti Korál-Kamara Társaság néhány éve alakult meg a józsefvárosi paróchia kebelén belül Árokháty Béla fáradhatatlan buzgolkodása folytán s most már templomi, sőt vidéki hangversenyek szép számára is megelégedéssel tekinthet vissza. Mint ismeretes, ez az együttes a régi, neves protestáns zeneköltők műveinek és művészetének ápolását tűzte maga elé, mely feladatnak derekasan meg is felel. A cél tudatos, kitartó munkásságnak egyik eredménye, hogy megismerteti az egyház szűkebb keretén belül a nagy szerzők műveit, másrészt pedig nyilvános hangversenyein a zenebarátok szélesebb körében tesz képességeiről tanúbizonyságot a Korál-Kamara Társaság, mint pld. a Székesfővárosi Zenekar egyik vasárnap délutáni hangversenyén is. Ek-

kor Bach és Buxtehude műveit vették műsorukra, Zalánffy Aladár orgonaművész, a Bach-interpretálók egyik leghivatottabbjának közreműködésével. A Korál-Kamara Társaság már nem valamely templomi hangverseny céljára ad hoc összeállított zenélő társaság, hanem állandósult művészi együttes, mely céltudatos munkásságával, előkelő színvonalon ápolja a legnemesebb tradíciójú protestáns egyházi muzsikát. Hogy a Budapesti Korál-Kamara Társaság művészi munkájában tovább fejlődhessék, a zeneértő hallgatóság támogatásán kívül szüksége van a mérvadó körökre is, amihez eddigi működésével teljes mértékben jogot szerzett.

Lajtha László Negyedik Vonósnégyesét a Waldbauer—Kerpely Vonósnégyes Társaság, mint újdonságot mutatta be. Nemrégén a Coolidge-hangversenyek egyikén aratott Lajtha III-ik vonósnégyesével osztatlan sikert (melynek hatása alatt nyomtatásban ki is adta a bécsi Universal Edition), úgyhogy mostani műve elé jogos érdeklődéssel néztünk. Noha a IV-ik vonósnégyes rövid időn belül követte a harmadiknak előadását, ez nem azt teszi, mintha most hamarosan írta volna meg Lajtha e művét. A IV-ik kvartettet már játszották a külföldön a múlt évadban, de hozzánk csak most kerülhetett bemutató előadásra. A IV-ik Vonósnégyes öt tételből áll, melyek nem terjengősek, érdekesek, hangulatosak s formatisztelők, — de a formákat szerzőjük a mának értelmében, mai tartalommal tölti meg. Lajtha László e legújabb kamaraműve méltóan sorakozik öregebb testvére mögé, hogy összekötő kapcsot létesítsen azok és az elkövetkezendő művek között.

Isoz Kálmán

Hibaigazítások: Az 1932. évi februári szám 131. lapján, felülről a 16. sorban Kerecsényi Dezső ismertetésében „intellektuális nyereséggel“ helyett *intellektuális nyerseséggel* olvasandó. — Pröhle Károly *A kapitalista világrend válsága* c. cikkében (f. évi februári szám) a 84. lap 25. sora így olvasandó: épített szocialista társadalmi és termelési rendszernek okvetlenül ab ovo ellen- (tétbe kell jutnia), — a 85. lap 11. sora pedig így: annak egyedül Isten a megmondhatója.

A szerkesztő címe: Budapest, IX., Lónyay-utca 4/c.

Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el.

Kéziratok visszaküldését a szerk. csak a legkivételesebb esetekben vállalja.

Kiadóhivatal: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

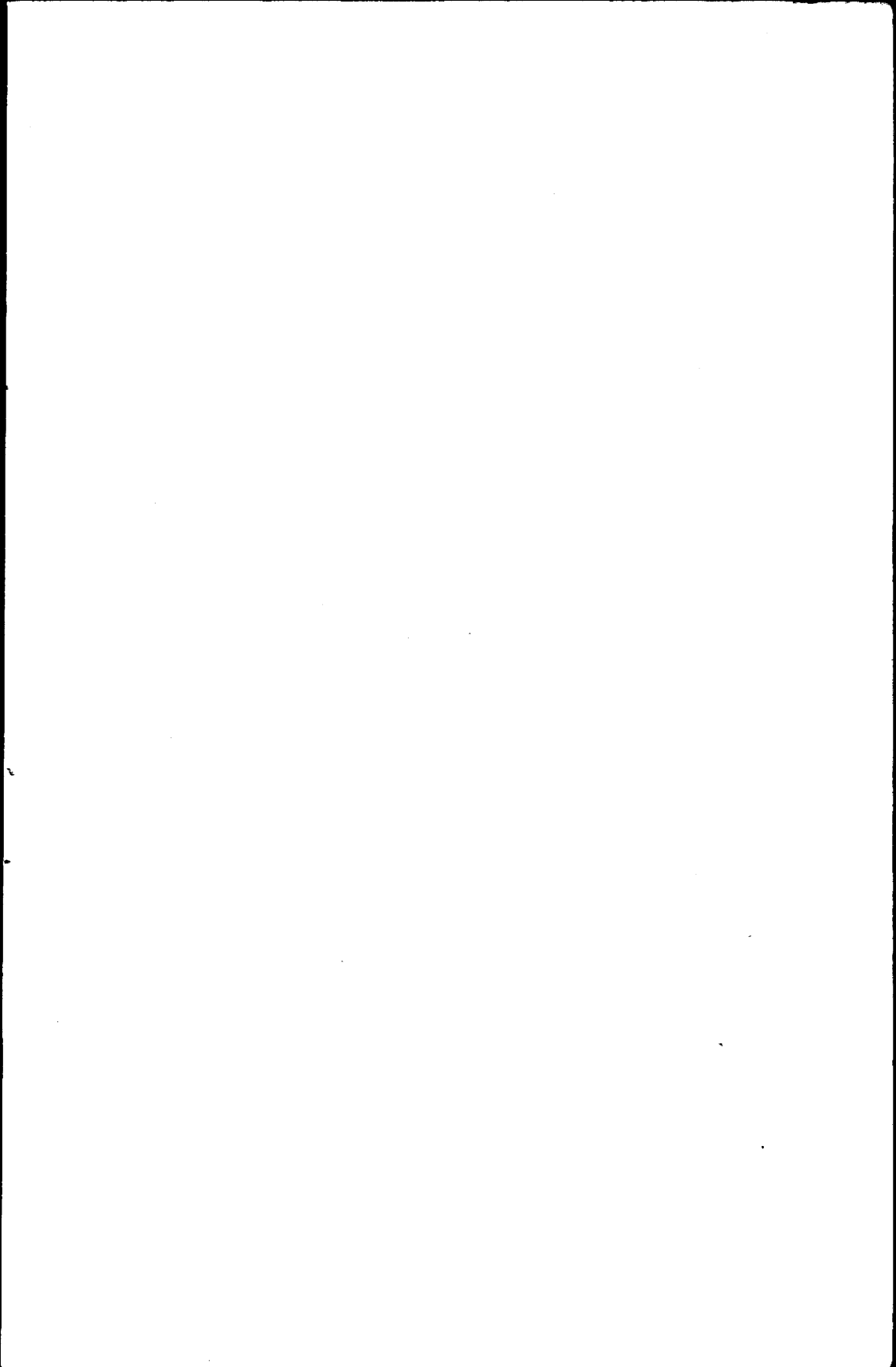
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P, előfizetési díj évi 22 P, 4 dollár, 16 shilling, 25 schilling, 20 svájci frank, 10 hollandi frt

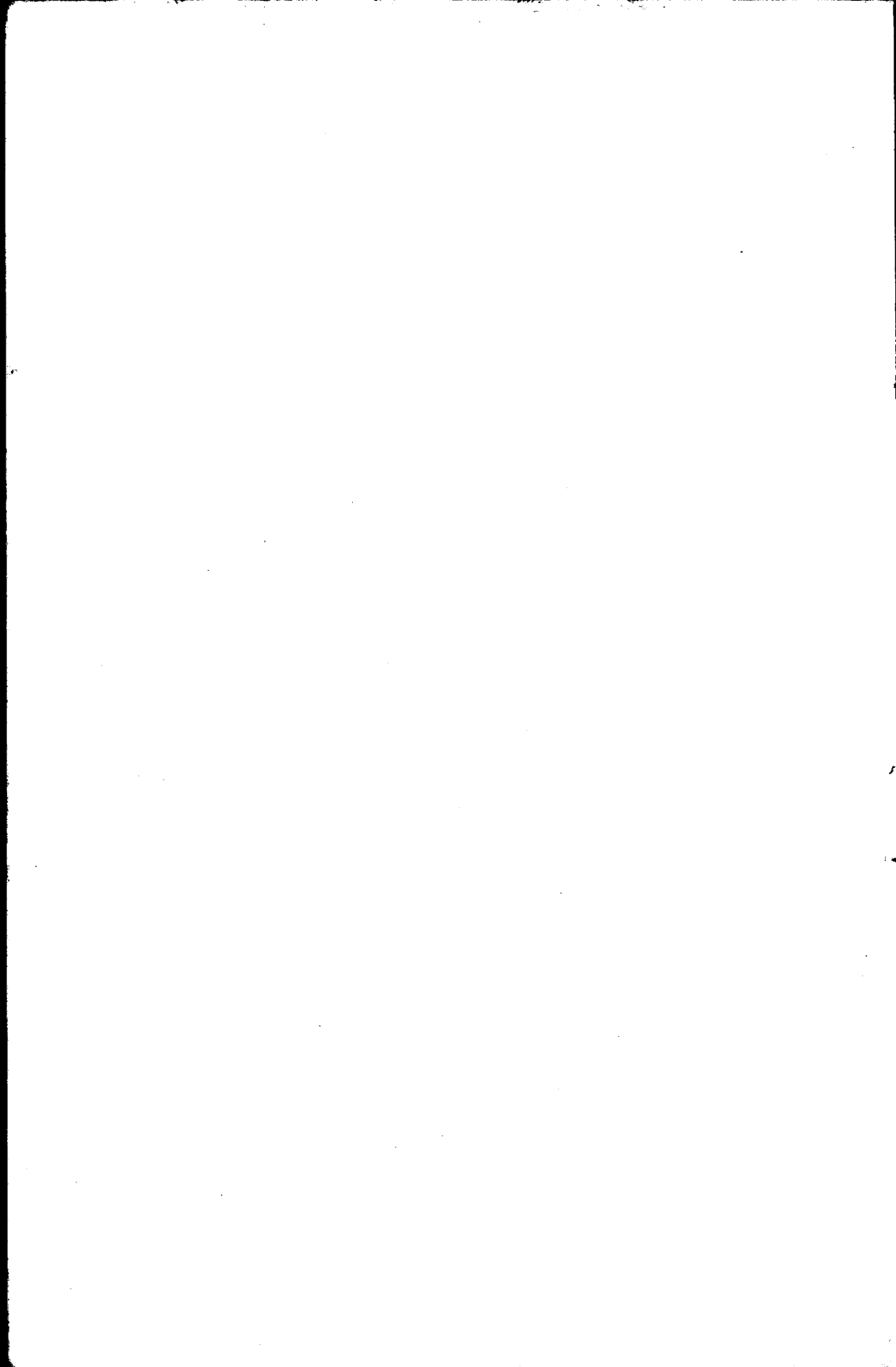
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4. sz.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

MAKKAI SÁNDOR: Nyilvánvaló evangélium
JOÓ TIBOR: Nemzeti gondolat és nemzetköziség
REMÉNYI JÓZSEF: Magyar író amerikai naplójából
BENKÓ ISTVÁN: Tavaszi szél
ÁPRILY LAJOS: Versek
BIBÓ LAJOS: Ballada
GÖMÖRY JÁNOS: Az eperjesi ág. hitv. ev. egyház keletkezésének
története
SZIGETHY LAJOS: Két kapu (vers)
ASZTALOS MIKLÓS: A tizennyolcadik század

KRITIKAI SZEMLE

LXI. évf. 4. sz.

1932. április.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

RÉVÉSZ IMRE: Incze Gábor: A magyar református imádság a XVI. és XVII. században	269
INCZE GÁBOR: Ő és mi	274
DR. SEBESTYÉN JENŐ: Horváth László: A kálvinizmus és a dogma	275
FERENCZY FERENC: Theologiai dolgozatok a társadalomtudományok köréből	277
KERECSENYI DEZSÓ: Tamási Áron: Helytelen világ	278
SZEGEDI ISTVÁN: Harsányi Zsolt: Az üstökös	280
GULYÁS PÁL: Komlós Aladár: A néma örült arca	282
MARCONNAY TIBOR: Horváth Béla: Minden Mozdulatban	283
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Londez Elek: Az arany pávák dala	284
HAMVAS JÓZSEF: Gyökössy Endre: Asszonyok párba	285
PÁSZTOR JÓZSEF: Kosáryné Réz Lola: Egy hordó bor	286
HAMVAS BÉLA: Lewis Sinclair: Wren urunk	288
VARGA SÁNDOR FRIGYES: Mátrai László: A jelenkori esztétika főirányai	289
VARGA SÁNDOR: Oswald Spengler: Gép és ember	290
GUNDA BÉLA: Szegedi Kis Kalendárium	292
KARÁCSONY SÁNDOR: Dr. Csaba Margit és dr. vitéz Csia Sándorné dr. Leicht Mária: Amit egy nagyleánynak tudnia kell	292
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	292

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Nyilvánvaló evangélium

Lehet, hogy nincs igazunk, amikor magunkat annak a szerencsétlen nemzedéknek hisszük, amelyik a történelem legnagyobb válságát éli át. Lehet hogy azoknak van igaza, akik azt tartják, hogy a történelem nem is egyéb, mint válságok sorozata, amiből következik, hogy minden kor embere a maga idejét tartja legválságosabbnak. Lehet, de nem változtat a dolgon. Nekünk így is, úgy is a magunk baja marad a legnagyobb. Ha ezt a bajt túlzottan látnók, a tévedést szívesen megbocsáthatnók magunknak. A magam részéről alig tartom lehetőnek, hogy erre sor kerüljön, inkább azt hiszem, hogy a világunkat megrendítő tények sorozata még csak kibontakozóban van; amit pedig ebből a kibontakozásból máig láthatunk, az méreteiben is, minőségében is elég félelmes ahhoz, hogy elvegye a kedvünket minden könnyelmű vígasztalódástól.

A válság az egész emberiségre kiterjed. Áradása szédítő tempóban, a szemünk láttára dagad fel a humánus legmagasabb csúcsáig, mint egy új vízözön. Faji, gazdasági, műveltségi viharcentrumok gyűrűznek bele egyetlen apokaliptikus örvény tölcserébe, melyben maga az ember őri és csapkod halálraváltan. Rettentő ellentmondásnak látszik, hogy a technikai kultúra hatalmas sikerei, melyek a tér, idő és ember korlátait diadalmasan döntögetik, ezt az egyetlen vihartölcseért molylik el, a végtelig fokozva forgási sebességét. Mert a technikai kultúra eredményeitől azt lehetett volna várni, hogy a Gép nem sokáig tűri meg és szétrobbantja az emberiséget eltagoló politikai, gazdasági és társadalmi gátakat, s ezzel az embervilág kibékülését és egységét teremti meg. De a valóság az, hogy a Gépisten magát az embert nem tűri el.

Ezért különbözik a mi válságunk a történelem minden krízisétől, nemcsak méreteiben, hanem minőségben is. Az eddigi válságok megérzői és prófétái a kultúra halálzagára riadtak föl, de sohasem vonták kétségbe, hogy maga az ember túlélheti a kultúra halálát. Új barbárság, sötét századok közeledésétől remegtek, de az ember új kultúrateremtő képességét nem tagadták meg. Feltették a kultúrát, de nem feltették az embert. Ez a félelem minden eddigi válságra nézve elég volt. De most nem erről van szó. Nem a kultúra, hanem a kultúrát teremtő ember haladoklik. Az az értékrendszer készül fölbomlani, amit a humánus fogalma zár magába. Az „emberi“ válik porrá és köddé.

Új és más jelenség ez, mint minden, amit eddig láttunk. A történelemben nagy hullámzások és ellentétek vannak és a láncolatból kiszakított végpontok közt áthidalhatatlannak látszik a távolság. De ennek dacára az eddigi történelmet mégis töretlen

egységgé teszi a humánus minden korban való lényegi azonosságát. Különbözhetett az indokolása, bővíthetett a tartalmi köre, az értelmezése a lélek hullámvonala szerint, de egy volt és maradt az értékvalósága. Ezért az eddigi krízisek valóban csak fordulók voltak, nemcsak azért nem halálosak, mert az emberiség tényleg túlélte őket, hanem mert az élet forrása nem volt megmérgezve. A kórokozók természetesen nem mai keletűek. Talán születése óta keringtek az ember vérében. De végzetessé válható virulenciájuk csak most rajzott fel. A természettudományos és szociológiai materializmus elméleti jelentkezéseiből ez a virulencia még hiányzott. Az elszigetelt és lappangó halál-lehetőségek csak napjainkban lobbantak kollektív és gyakorlati valóságú szepszisbe. Afelett, hogy ő ember — az ember csak most kezdett végzetes módon kételkedni.

Próbáljuk felállítani ennek a halálos betegségnek diagnózisát. Eddig az ember a kultúrában kifejezte önmagát. Kultúrája ő maga volt. A saját igénylése és érvényesítése. Ez jelentette és biztosította a kultúra benső, életteljes, értékvalósító, szóval lelki realitását. A baj ott kezdődött, hogy az ember helyettesítettni akarta magát a kultúrával. Az alkotó munka helyett a kiszolgálás, az élvezet- és haszonhalmozás terére lépett. A kultúrának az alkotótól való ez az elválasztása az ember önmagáról való lemondását jelenti. Így jött létre a technikai kultúra, az embert helyettesítő mechanizmus, a Gép uralma, amelyből minden bensőség, élet, érték és lélek hiányzik. Ez a materializmus a Gépet öncélú Bálványá teszi, melynek uralma alatt az alkotó ember egyszerűen feleslegessé válik, az egyéniség pedig eltörpítve megsemmisül. Nekem az a meggyőződésem, hogy az emberiség halálos betegsége a munka értelmével való visszaélésben fészkel, az alkotó lélek és a kiszolgáló gép bűnös felcserélésében, amely előbb a gépkultuszra, azután elkerülhetetlenül az ember halálára vezet.

Ha megállapítom azt, hogy ez a halálos mérgezés, mint helyileg és időileg körülhatárolható realitás, az orosz bolsevista kommunizusból árad szét a világba, ezzel nem azt akarom mondani, hogy kizárólag oda vezethető vissza. Nagy könnyelműségnek tartanám ezt a felfogást. A bolsevista kommunizmus a bajnak első nagyarányú, szervezett tünete, de csak tünete, az emberi lélek maga van mindenütt megfertőzve, az egész világon ugyanazt a leromlottságot és előkészítettséget mutatja a humánus, a lelkiség elhalására. Tévedés tehát azt hinni, amit egy javaslat tartalmazott, hogy ha a bolsevizmust egy nemzetközi hadsereg beavatkozása megsemmisíthetné, akkor az emberiséget egy csapással meg lehetne menteni a pusztulástól. Eltekintve attól, hogy az ilyen javaslatok dacára az európai államok egyre-

másra sietnek kereskedelmi szerződéseket kötni Szovjet-Oroszországgal, a politika nem tartozván e fejtegetések keretébe, csak annyit akarok megjegyezni, hogy ezt a veszedelmet sem országhatárok, sem fegyverek, sem vámsorompók fel nem tartóztathatják, mert maga a veszedelem már mindenütt ott van. Az ú. n. keresztyén emberiséget a politikai, gazdasági, társadalmi életformák élesen szembehelyezik ugyan a bolsevizmussal, de a lelkelet humánium-ellenessége és gépisége azonos. A ragálynak tehát csak egy lelki ellenállás emelhetne gátat, ha a lelkekben megvolna egy ellentétes pozitív tartalom ellenállóereje s ha azt meg lehetne szervezni az egész világon való együttműködésre. Ma ellenkezőleg, sokkal inkább a titkos rokonság vonásai ütköznek ki. Ebből magyarázható, hogy a kommunizmustól igen sokan új korszak megnyitását várják. Bizonyos optimizmussal remélik, hogy „majd letisztul“ s levetkeztve véres iszonyatosságát és szélsőséges hóbortjait, „csendes átsugárzással“ áldásos megújulást fog árasztani a korhadó társadalomba. Ezek az ördögöt az ördöggel akarják kiűzni.

Itt nem új korszak derengéséről, hanem a régi világ éjbeborulásáról van szó. A bolsevista kommunizmus szükségképpen következménye az utolsó évszázadok humanizmusának. A kimerült fa meddő halálvirága. Ha van új élet, akkor az csak ennek dacára s nem belőle, hanem ellene fakadhat, a lélek önmagába való visszahajlásából.

Egy mély pillantással átfogva ennek a páratlan emberváltságnak egész kibontakozási folyamatát, azt kell találnunk, hogy annak előidézője a polgári társadalom etikai bomlása volt. Az emberiség betegsége lelki és pedig etikai természetű. Az a tény, hogy a veszedelem világszerte gazdasági zavarokban jelentkezik, csak következménye a lelki bomlásnak és nem megfordítva. Maga a bolsevista kommunizmus is ezt igazolja, mert dacára a marxista dogmának, nem bízott abban, hogy a gazdasági élet új rendszere magától megváltoztatja az emberi gondolkozást s nagyon jól tudta, hogy az magában véve semmit sem ér. Ezért egyetlen útja annak a kiirtása maradt, ami az ő gazdasági rendjét ellenzi, szóval a terror. Csak úgy igazolhatja magát, ha az ellenkező igazságot bizonyító valóságot: a lelket és egyéniséget megsemmisíti. Nincs ellentmondás, ha nincs aki ellentmondjon. Ez a logika azonban a legfényesebb bizonyítása a lélek önhatalmának. Hogy pedig ez a lelki válság mindenekfelett az etikai gyökeret támadta meg, azt ismét csak a bolsevista kommunizmus igazolja, mikor terrorjának súlyát az erkölcsi törvény emberfelettsége, egyetlen és kötelező érvénye s megcsúfolhatatlan szankciói ellen fordítja, tudván, hogy ezeket kell összetörnie ahhoz, hogy az embert állattá és géppé tehesse. Azt állítom, hogy a

kommunista támadás nem politikai vagy gazdasági szempontból veszedelmes, hanem csakis erkölcsi szempontból.

Magától értetődik, hogy ez a veszedelem nem volna komoly, ha a keresztyén polgári társadalom világrendje nemcsak formailag, hanem valóságosan is az erkölcsi törvény uralma alatt állana. De minden bajunknak forrása éppen az, hogy a Sátán hatalmas szövetségest hívhatott segítségül az emberi lélek sötét mélységeiből az egész világon. Mihelyt lehetségessé vált a Földnek egy területén nemcsak büntetlenül, de törvényesített formák között impériumot szervezni az erkölcsellenességnek, a Föld kekerségén mindenütt, az erkölcsi törvényt elismerő és védő impériumok keretében is azonnal fölneszelt és villogó szemmel megnyalta száját az emberi lélekben szunnyadó Fenevad. Az erkölcsi válságnak tehát nem az a legfélelmeesebb jelensége, hogy létezik egy hatalmas földi ország, ahol nincs erkölcsi felelősség, hanem az, hogy az egész világ titkos szövetségben van ezzel az álarcát levett Bestiával, hogy biztosan merészelhet számítani a várkaput megnyitó árulóra mindenütt.

Egy kérdés áll most elénk: hol volt és hol van a keresztyén-ség ebben a tragédiában? E kérdésre a felelet abban a tényben van, hogy a keresztyénség elválaszthatatlannak látszó módon összeszövődött és azonosult a polgári világrenddel s ezért ugyanott volt és van, ahol ez a polgári világrend. Annak válsága és veszedelme teljes mértékben az övé is lett. De mindenekfelett az övé a felelősség és az ítélet. A polgári társadalom rendjével való azonosulás bűne a keresztyénségnek. Ez a bűn az evangélium diszkreditálása. A keresztyénség létjoga, élete az evangéliumban van, annak letéteményese és magát csak az evangéliummal azonosíthatja. Az evangélium pedig egyetlen társadalmi renddel sem azonosítható. Arra van hivatva, hogy megszentelje a társadalmat, de szolgálja, ügyvédje, cinkostársa sohasem lehet. A keresztyénség pedig nagymértékben ezzé lett, amikor alkalmazkodott a világhoz s hallgatásával is, szavával is igazolta a „keresztyén“ társadalom evangéliumellenes életét. Az a bűne, hogy megengedte, hogy az erkölcsi törvények a társadalmi élet puszta formaságaivá legyenek, odaadta magát felszínnek, mely alatt a hazugság és a bestialitás érvényesülhetett. A világ szeretetéért garantálta, hogy ez a világ „keresztyén“. Nem tudott inkább halálra adatni, mint akire nem volt méltó e világ? Nem vállalta a tüzes kemencét és inkább meghajolt az „arany állókép“ előtt.

De most az a kérdés, hogy tehet-e valamit és mit tegyen a keresztyénség a halálra adott emberi társadalomért? Helyrehozhatja-e a maga bűnét és meggyógyíthatja-e a beteget? Ha van bátorsága ahhoz, hogy az evangéliummal azonosítsa magát, ez neki is, az emberiségnek is újjászületése lesz.

Az új keresztyénség evangéliumi beköszöntője így hangzik: „Lemondtunk a szégyen takargatásáról, mint akik nem járunk ravaszágban és nem is hamisítjuk meg az Isten ígését, de a nyilvánvaló igazsággal kelletjük magunkat minden ember lelkiismeretének az Isten előtt.“ (II. Kor. 4. 2.)

Bevallani s ezzel megölni a szégyent, vádolni magát és válni a felelősséget az ember nyomorúságáért: ez az egyetlen, becsületbeli kötelessége a keresztyénségnek. Nem szabad többé takargatnia, hogy gyáva volt a Mammon kedvezésével és a Kard fenyegetésével szemben. Nem az emberiség lelkiismeretének kellett magát, ami nagyon kényelmetlen és kellemetlen lett volna, hanem az önzésének, amelyet az Igével is kész volt igazolni. Ebben volt a ravaszság és hamisítás. A keresztyén igehirdetés volt az oka annak, hogy az emberek véleménye szerint a Bibliával mindent igazolni lehet. Mert az Ige nyilvánvaló egyetlen értelme csak akkor tárul föl, ha egyenesen a lelkiismeret elé állítjuk, minden kedvezés és megalkuvás nélkül. Minden más eljárásban ravaszság és hamisítás van s csak az által lehet az Isten ígésével egyformán igazolni a zsarnokságot és a forradalmat. Ha a keresztyénség az Igét állhatatosan és következetesen mindig a lelkiismeret elé állította volna, ha minden esetben a lelkiismerethez apellált volna, nem hagyván azt elaludni vagy elnémíttatni, lehetetlen lett volna, hogy az emberiség előbb kételkedjék, azután meg is nyugodjon abban, hogy nincs is lelkiismeret. Mindenki kételkedhetik a lelkiismeret létezésében és hatalmában, egyedül a keresztyénség nem, neki hinnie kell benne s e hittel győznie. Rendkívüli és döntő jelentőségűnek kell azért tartanunk az emberiség szociális válságának megoldásában azt, hogy a keresztyénség minden ravaszséggal és hamisítással radikálisan szakítva, az Igét minden ember lelkiismerete elé állítsa és nyilvánvalóvá tegye az evangélium igazságát, melyet szégyenének takargatásával maga tett leplezetté és bizonytalanná.

Egy pillanatig se higyük azt, hogy ez az igazság vitatás és bizonyítgatás által lett nyilvánvalóvá. A Krisztus életének lehetőségére felőli vitatkozás egyenesen eltakarja őt a világ szeme elől. Az elvek hangoztatása a szégyen takargatásához tartozik. Az evangélium a maga nyilvánvaló igazságát örök fenséggel mutatta meg annak a két tanítványnak, akik vita közben nem ismertek rá a velük járó Krisztusra, de a „kenyér megszegésére“ azonnal megnyilatkoztak az ő szemek. (Luk. 24.) A keresztyénségnek a Krisztus önmagát osztó szeretetével, valóságos életével kell az emberiség lelkiismerete elé állania, mert ez az egy igazság nyilvánvaló és megfellebbezhetetlen.

Az Ige „képmutatás nélkül való“ szeretetet követel és azt

tanítja, hogy erre az Ige iránt való engedelmesség tisztítja meg a lelket. (I. Pét. I. 22.)

Ha a keresztyénség nem képes az igazságot nyilvánvalóvá és hathatóssá tenni, az csak azt bizonyítja, hogy nem alkalmas a szeretetre. Nem a szeretet alkalmatlan, hanem ő. Nem tiszta a hangja, az élete, mert nem félreértés nélküli a szolgálata. Két Úrnak is szolgál. Hogy a világ orvosa lehessen, meg kell szabadulnia a világtól s egyedül Isten igéjének kell engedelmeskednie. Ez a föltétlen engedelmesség az egyetlen Úr szeretetének ellenállhatatlan kisugárzójává tenné.

Állami és társadalmi rendek, hatalmak, érdekek és terrorok uralma alól a keresztyénségnek elszántan függetlenítenie kell magát. Megszégyenítő ítélet ránézve, hogy az állam és a társadalom csak mint a világi törvény és rend szolgáját ismeri és becsüli. Mivel az evangélium adja azt a mértéket, melyhez a világ rendjének alkalmazkodnia kell és nem megfordítva, nem csoda, sőt szomorúan természetes, hogy a világot szolgáló keresztyénségnek hitele magában az állami és társadalmi rendben is lejáróban van, a laikus állam kezdi feleslegesnek és drágának tartani a lelki rendőrséget, mely nem tudja kellően megfélemlíteni és kordában tartani a „felvilágosult” tömeget. Viszont az uralkodó társadalmi rétegek is megkezdték a keresztyénség takarékosági leépítését, mert frazeológiájukban most már a keresztyén jelzőszavak másodrendűekké váltak. E megszégyenítő rabszolgaságból nemcsak azért kell a keresztyénségnek kitépnie magát, mert ez a szerep méltatlan hozzá, hanem magának a társadalomnak érdekében is, amely a prófétai igehirdetés és a szeretet-szolgálat szabad tevékenysége nélkül ostoba felfuvalkodottságába és szívtelen önzésébe belehal.

A keresztyénség az evangélium által a Szeretet Impériumának megvalósítója és ennek az impériumnak olyan nyilvánvalóvá kell általa lennie, hogy senki se védhesse magát vele szemben, se szegény, se gazdag, se úr, se szolga, akinek ez a világ minden. A keresztyénségnek ismét oda kell jutnia, hogy Pál apostollal mondhassa: „Ha mégis leplezett a mi evangéliumunk, azoknak leplezett, akik elvesznek.” (II. Kor. 4. 3.)

Makkai Sándor

Nemzeti gondolat és nemzetköziség

Asztalos Miklósnak folyóiratunk januári számában megjelent jeles cikke arra a kérdésre irányította a figyelmet, mely lassanként világszerte az érdeklődés középpontjába kerül, sőt az emberiséget legkínzóbban foglalkoztató gondná válik, mert egészen bizonyos, hogy a következő száz év ennek a jegyében fog lefolyni és az emberiség sorsa ennek a megoldása szerint alakul. Bűnös vagy ostoba elintézési mód olyan csapást mérne fajunk életére, melyet ki tudja, mikor heverne ki, emberileg lehető tökéletes megoldása viszont egészen rendkívüli mértékben szabadítaná fel eddigi terméketlen védekezésekben és támadásokban lekötött erőit is. Az eddigi történeti fejlődés eredményeként adva vannak az emberiség nagy individuális értékei: a sajátos egyéniségű nemzeti kultúrák, s ezek feltétlenül megőrzendők a jövőben is, mert ezek adják a másik nagy érték, az egyetemes emberi kultúra gazdag sokszínűségét, s forrásai a fejlődés termékeny mozgalmasságának, mely kölcsönhatásaikból várható. De adva van ez az egyetemes emberi kultúra és civilizáció is, a nemzeteknek immár megsemmisíthetetlen tényleges egysége, individuális életeiknek szerves összeszövődöttsége, mely elutasíthatatlanul sürgeti a jelen világpolitikájától az intézményes rendezést.* Hogy azonban ez sikerrel járjon, első dolog a lelkeket, a széles közvéleményt előkészíteni rá. Erre tesz lépést Asztalos Miklós, amikor a problémát és megoldási módját előtárja. Kívánatos volna, hogy mennél többen kövessék. Mi itt három pontban szeretnénk pár megjegyzést tenni fejtegetéseire.

1. Első megjegyzésünk elvi, történetelméleti vonatkozású. Bevezetőül azt írja Asztalos: „A társadalom állandó változását létrehozó erők anyagiak és szellemiek. Bár a szellemi ható tényezők észrevehető eredményükben hatékonyabbnak látszók, mégis velük szemben a materiális tényezőket kell primár hatóerőknek tartanunk.“ Kijelenti, hogy „a szellemi erők a felszínen, a társadalom tudatában hatnak... Azonban a felszín alatt a materiális erők a társadalom irányító tudatától függetlenül végzik munkájukat... Így a szellemi, a tudattartalomváltozás függvényként halad együtt a materiális okozta belső, strukturális változásokkal. A társadalom mindig arra törekszik, hogy a materiális adottságok adta változásokat lehetőleg egy szellemi célkitűzés eredményeként fogja fel.“ Ez az elmélet, miután a történet ilyen materiális felfogása már annyi cáfolatban részesült, bizony bővebb és szilárdabb megalapozást kívánt volna. Mindenekelőtt azt kellene tisztázni, mit ért a szerző materiális és mit szellemi tényezőn, azután kimutatni azok hatásának arányát. Sajnos, Asztalos a történeti tényezők körüli zavarban nem egyedül áll. Alig történt még kísérlet arra, hogy e kérdés minden elfogultságtól és tudományos hagyományoktól megtisztítottan felvettessék és dialektikus úton tisztáztassék. A történelmi materializ-

* L. ehhez és egész fejtegetésemhez folyóiratunk februári számában megjelent cikkemet: Európa szerepe az emberiség történetében.

mus volt az, amely ezt egész rendszeresen megtette, ezért is gyakorol oly nagy vonzóerőt. E helyen természetesen nem lehet feladatunk c mulasztás pótlása, csak arra figyelmeztetünk, hogy a történeti tényezők elmélete egyedül abból a tényből indulhat ki, hogy a történet az ember története, az ember egységében pedig az újabb antropológiai kutatások eredménye szerint három funkció-sík különböztethető meg: testi, lelki és szellemi. A materializmus csoportosítása, materiális és szellemi tényezők, egészen önkényes és nem vezet fogalmi tisztaságra. Ennek Asztalos fejtegetései is beszédes bizonyítékai.

A nemzeti gondolat materiális tényezőjét az adott államhatárokban látja. „Ugyanekkor — folytatja — hatékonyakká váltak benne egy ösztönös érzés, a vérségi, néhol az együttélési kötelék hangulati elemei is. Ezek pszichikai tényezők.“ Ez az „ösztönös, vérségi“ tényező csak tán nem szellemi? Ezt már aztán igazán materiálisnak kell tartanunk. Láttuk, azt tartja, hogy a „materiális“ erők a döntők a történeti fejlődésben, mégis kénytelen megállapítani, hogy a nemzetállam a tények ellenére jön létre, s ez az állameszme robbantja ki a világháborút s Középeurópa felbomlását. Ehhez tégyük hozzá, hogy Középeurópa új államait is ideológia hívta létre, s éppen a „materiális“ szükségletek ellenére, melyek a nagy szociális és gazdasági egységeket kívánják. A páriskörnyéki békék még akkor is revizióra szorulnak, ha nem lépünk fel velük szemben az igazságosság elvével, egyszerűen azért, mert anachronizmuson alapulnak. S a páneurópai eszméről is kénytelen megállapítani Asztalos, hogy „ez az eszme kivételesen nem utána igyekszik alkalmazkodni a tényeknek, de ma még megelőzi a társadalom materiális változásainak mértékét“.

Nyilvánvaló, hogy ezzel a két hagyományos kategóriával nem boldogulhatunk, még akkor sem, ha szellemi tényező alatt szükség esetén „pszichikai, lelki, ösztönös, vérségi“ erőt is értünk. De Asztalosnak fejtegetései szempontjából nem is lett volna szüksége erre az elméletre. Írásából kiderül, hogy ő a materiális alatt egyrészt a történeti adottságot, az eddigi fejlődés objektív, tárgyá rögzült eredményeit érti, másrészt a gazdasági viszonyokat és szükségleteket. Használhatta volna ezeket a kifejezéseket is és mellőzve minden rendszerezési kísérletet, mely mélyrehatóbb elvi tárgyalást igényelt volna, egyszerűen a tényeket vázolhatta volna historikus eljárással, mert tárgyát így is kimerítően fejtegethette volna, s fejtegetései következményének igazsága sem a tényező-elméleten fordul meg. Amit az is bizonyít, hogy az elvi tisztázatlanság ellenére is tiszta és helyes eredményekre jut.

2. Három új, hazánk állapotához illeszkedő nacionalizmust mutat be Asztalos. Mi egy negyedikkel egészítjük ki e szemlét, melyről Asztalos nem tudhatott, mert, sajnos, nyomtatásban nem jelent meg. Éppen ezért véljük hasznosnak itt bemutatni. Ezt a nemzetfogalmat Imre Sándor fejtette ki a szegedi egyetemen az 1925/26. tanév II. felében „Nemzetnevelés“ címen tartott előadásában és egy uyancsak

Szegeden, ugyanebben az évben elhangzott nyilvános előadáson. Tudtommal ez az első formája nálunk annak a nacionalizmusnak, melyet kultúrnacionalizmusnak nevezünk. Imre megtisztítja a nemzet fogalmát az államiságtól, a hivatalos országhatártól, sőt ő a közös anyanyelvet sem tartja lényeges mozzanatnak, kizárólag a közös történeti multra, együttélésre és az ennek folytán kifejlődött közös kultúrára alapítja a nemzeti közösség fogalmát s lényegéként a nemzeti összetartozás tudatát jelöli meg. Hangsúlyozza a nemzet dinamizmusát, hogy az nem külsőségekhez merevült alakulat, hanem szellemi lényeg, mely folyton fejlődik, tehát termékeny és élő kulturális jelentés. Így tehát megsemmisíthetetlen, soha el nem enyésző, a nemzetek nagy integrálódási folyamatának ellenére is, melyet ugyancsak tényként ismer el. De ez a nacionalizmus feltétlenül tudatában van annak, hogy nemzete csak egy a nemzetek között és érdekeit az emberiség egyetemes érdekeivel kell egyeztetnie, s itt beszél Imre Sándor a nemzetek eljövendő szocializmusáról is. Itt tehát minden eleme megvan annak az eszmének, mely ma már szerte a világon sokunk előtt ott lebeg, s melyet Asztalos is az olvasók elé állít: a nacionalizmus és internacionalizmus szintézisének.

Imre Sándor egyébiránt korábban, pl. „Nemzetnevelés“ c. könyvében (1912) még a nemzetállam eszmekörében élve, a közös és más nemzetektől elkülönült szervezetet a nemzetfogalom lényeges jegyének tartotta, felfogásának revíziójára, amint előadásaiban megvallotta, a Trianon teremtette viszonyok kényszerítették.*

3. Asztalos Miklós a nemzetet kulturális egységként fogja fel és létének biztosítékát éppen az internacionalizmus ama formájában ismeri fel, mely „egy gazdaságilag organizáló államszövetségen belüli szociális állam“ rendjében valósul meg, s mely csak az állam adminisztratív szerepét veszi át, a kulturális élet szabadságát nem érinti. Én azt hiszem, hogy még merészebb következtetésre is ragadtathatjuk magunkat. A fejlődés útja részleteiben nem látható előre, de lépései nagyjában alighanem a következők lesznek: Az államok gazdasági szövetségre lépnek, majd vámuniókba egyesülnek kontinentális vagy egyéb összefüggés szempontjai szerint, s ezzel együtt jár a tervgazdálkodás bekövetkezése, vagyis az, hogy ez uniók területe gazdasági egységgé válik. A tervgazdaság az állami adminisztráció egyre több ágát fogja hatáskörébe vonni, közös szervezetté egyesíteni, érdekében törvénykönyvek és alkotmányok alakulnak át, hasonulnak össze, az uniónált államok egyéni kezdeményezési joga, sajátos alkotmányos formái, egész állami individualitása és szuverénitása fokozatosan zsugorodik össze, míg egyszer csak értelmét veszti névleges fenntartása is. A szö-

* Nem volna érdektelen összehasonlító vizsgálat alá vonni a mai kultúr-nemzet-fogalmat és Széchenyi nemzetiség fogalmát, mely a romantikus, imperiálista nemzetállam fogalomtól érintetlenül, sőt éppen azzal harcban állva fejlődött ki, amint ezt szinte tetten érhetjük az 1842-i akadémiai beszédben.

vetség állami egységgé válik. Szükségszerűen, a fejlődés természetes útján. Bár aligha harcok nélkül, hiszen az emberi történetben a természetes fejlődés is erőszakosan megy végbe, mert az ember öntudatos lény és ragaszkodik az öntudatában megrögzült életformákhoz. Ebben az egységes államban, mely az államszövetségből fejlődik ki, kezdheti el aztán igazán szabad életét a nemzet. E nagy közösségen belül már nem az „ország“ az egység, hanem maga a nemzet, az a kulturális egység, mely a beletartozó egyedek tudatában él; az országhatárok geográfiai vonalai teljesen jelentőségüket veszítik, megsemmisülnek, ezzel az imperialista nemzetállamnak, mely a kisebbségeket elnyomta és beolvasztásukra törekedett, még a kísértete is sírjába tér, a kultúr-nemzetek teljes autonómia birtokában élhetik ki lényegüket, mert hiszen nem lesz olyan alakulat, melynek érdekével ez a szabadság ellenkezne. És végül bátran feltehetjük, hogy az a pár ilyen gazdaságilag és szociálisan adminisztráló óriásállam, mely a föld színén kialakul, egyszer majd az élet kérelhetetlen parancsszavára a vázolt módon és okok folytán egyetlen világállammá egyesül. Minden gonosz indulatai ellenére is be kell látnia az emberiségnek, hogy képtelen elpusztítani önmagát, hogy közösségeinek egymás ellen vívott küzdelmei nem vezetnek eredményre. A közösségek tehát lassan összeolvadnak.

Természetesen az „egy akolban“ aligha fog békekesség honolni, ennyire optimisták ne legyünk saját fajunkkal szemben, s az is bizonyos, hogy a hatalmi, vezető állásban levők nemzeti érzése kellő objektivitás híján protekcionizmusban fog nyilatkozni. A demokratikus kontroll valamilyen formája fog-e itt határt szabni, vagy a politikai érzék, a köztisztesség valaminő ma alig elképzelhető magas színvonala, ki tudná eldönteni? De a nemzetekre oszlás, ismételjük, megbecsülhetetlen ténye még egy ezzel kapcsolatos nagy problémát állít elénk: a világnyelv kérdését. Egészen kétségtelen, hogy a következő századok egyik legnagyobb harca a nyelvek küzdelme lesz a hegemoniáért. A kultúr-nemzetek kultúrharca lesz ez, mint ahogy a politikai nemzeteké politikai harc. És nem bizonyos, hogy pusztán szellemi fegyverekkel fogják megvívni. A kis népeknek, s így nekünk is, aligha lesz szerepünk benne, számunkra más kérdést vet fel a különnyelvűség ténye és a világegység, a közös emberi kultúrában való intenzív részvétel által természetesen megkívánt nyelvegység követelménye. A messze jövő problémája ez, de annyit vizsgálatóan megállapíthatunk, hogy a nyelv-hegemonia sem veszélyezteti a kultúrában élő nemzeti szellemet. Nincs az kötve nyelvhez, mint ahogy a képzőművészet vagy a zene internacionális nyelvéen is a legsajátosabb nemzeti lényeg fejeződik ki.

Ma még szokatlan gondolatok ezek, de hozzájuk kell szoknunk, mert ezek a jövő előre vetett sugarai. És nekünk, keresztyén nemzeteknek százszorosan magunkénak kell érezni őket, mert hiszen onnan sugároznak, ahol hitünk forrása felfakadt: a betlehemi csillag felől...

Joó Tibor

Magyar író amerikai naplójából

Nem tudom, hogy a nemrég elhunyt Arnold Bennett-et mennyire ismerték a magyar olvasók. Az angol nyelvű világban számosan olvasták. Az ügyes, sőt néha tartalmas író kommerciális típusa volt. A „shop-keeper“-ek országának „irodalmi shop-keeper“-je. „*The Old Wives Tale*“ című regényében két nő tragédiáját írta meg angol vidéki környezetben. Tulajdonképpen egyetlen regénye, amellyel hebizonyította, hogy rászolgált a komoly irodalmi kritikára is. Hivatásomnál fogva több más könyvét is olvastam, ám ezek mindig úgy hatottak rám, mintha egy „előkelő“ angol hotel főpincérje rászánta volna magát a szépirodalomra vagy mintha egy divatüzlet parfümosztályának feje, monokli-ízlést hazudva, megismerkedett volna a helyesírás, mondat-szerkezet, bonyodalom és külső megfigyelés elemi törvényeivel.

* * *

Az embert hibáiban ismerjük meg, de csak ha szeretjük, tudjuk megérteni.

* * *

Az amerikai igazságszolgáltatás perverz karikatúrája: a gyilkossággal vádolt alvilági alak a börtönben zongorázik s mellette áll a „sheriff“, aki énekkel kíséri a billentyűk nyafogását. S az újságok leközlük ezt a képet az igen tisztelt közönség nemes okulására.

* * *

Az ember rendszerint bonyolultabb hazugságainál.

* * *

Álmodni úgy, hogy a messzeségek isteni árnyékát kívánjuk — talán ez az élet mély értelme.

* * *

Benjamin Cremieux a „*Je Suis Partout*“-ban André Gide „*Oedipe*“-jével foglalkozik. Akik Gidenek ezt a legújabb munkáját ismerik, tudják, hogy Teiresias szemére hányja Oedipusnak, amiért boldognak véli magát s Oedipusnak ez a válasza: „Miért ne gondoljam magam boldognak, amikor az vagyok?“ „Voltaire-hez méltó válasz“, írja a kritikus. Az értékelésnek ezt a módját nehéz megérteni. Minek Gide-et Voltaire elméjével összehasonlítani, amikor Gide önmagában is elegendő? Minek a „sátán“ vagy az „angyal“ között párhuzamot vonni, amikor a sátán vagy az angyal törvénye összehasonlíthatatlan? Erre a „kritikai módszerre“ azért utaltam, mert az értékes bírálók esetében is túlgyakori.

* * *

„*A Nomad's Autobiography*“ címmel egy könyvre akadtam, amelynek lapp íróját Túri Jánosnak hívják. A „saga“-szerű könyv

egy primitív nép sajátságos sorsának, az erdők, folyók romantikájának rendkívül érdekes tükre. Magyar szempontból az adja meg a munka különösebb jelentőségét, hogy íróját „Túri“-nak hívják. Tudnak-e erről a „lapp testvér“-ről odahaza?

* * *

Judás akkor sem különb, ha a latrok környezetében képzeljük el.

* * *

Az amerikai mozi tárgyi szempontból silány. Technikai szempontból teljesítmény. Időpazarlás egy filmet megnézni, ha csak a fotográfia tökéletessége nem érdekli a nézőt. Will H. Hays, a „Motion Picture Producers and Distributors of Amerika“ elnöke, az amerikai mozi „cár“-ja, úgy érzi, hogy az amerikai mozi kitűnő, de kívánatos volna, ha mennél több „romantikus“ bonyodalmat nyújtana a közönségnek. Ez alatt az értendő: mennél több nyavalygó érzelműséget. Hiába: a mozi a kulturális éretlenség demokratikus Potemkin faluja.

* * *

Akkor szününk meg fiatalok lenni, amikor a holnapután aggodalma elfeledteti velünk a ma mosolyát s a holnap reményét.

* * *

Akronban, a gummigyár közelében, az épületek füstös, szürke környezetében az egyik szállodának „Hotel Homer“ a neve. Furcsa, ugye? Mintha valaki hexametert skandálna a lelkileg botfülű közönségnek.

* * *

Az ember akkor hal meg, amikor jóhiszeműsége megszűnik.

* * *

A „The Karamu Theatre“ nevű clevelandi néger irodalmi színház színrehozta Eugene O'Neill „Emperor Jones“ darabját. Nem fontos, ámbátor a színész, aki a szélhámos, babonás és öntelt hős szerepét játszotta, néha eltalálta azt a hangot, amely a néger emberi magányának művészi sikoltása volt. Az előadást megelőzőleg „Sermon“ címmel egy néger lelkész prédikációját s prédikációjának hatását érzékeltették a színpadon. Ez a fontos. Megdöbbentő élmény volt. A leegyszerűsített metafizika üvöltése, sóhaja, reszketése, fenyegetődzése, elhalkulása. Barbár indulatok újtestamentomi hangszerelése. Éreztem, hogy ember beszél, de másvalami is; emberfeletti vagy emberalatti, a képzeletet izgató. Mintha a föld fekete lelkiismerete eddig ismeretlen könnyeket öntött volna. És akik a hívek szerepét játszották: gyerekek, férfiak, asszonyok, fiatalok, öregek, a természetesség vonító, jajgató, önmarcangoló hangján kapaszkodtak a prédikátor szenvedélyes szavaiba; szemük árnyéka úgy csüngött rajta, mintha tőle, kizárólag tőle várnák az örök rejtély megoldását. Hazugságmentes

élmény volt a művészi hazugság ellenére. Felejthetetlen, mint az a seb, amellyel álmunkban találkoztunk s hirtelen, érthetetlenül és mégis érthetően, énekelni kezdett. Krisztus sebeinek vetülete az emberi lélek álomvalóságában.

* * *

Magyarázat fölösleges: egy felhőkarcoló kapujában koldust láttam könnyezni.

* * *

Egy hirdetési tábla alatt, amely *mindent* ígért, egy vak nő állt, karját könyörögve előrenyújtotta s mellette egy férfi ült, akinek mind a két lába le volt vágva. Egy kis leány, a házaspár állítólagos gyermeke (nem lényeges a szülők hiteles mivolta) rimánkodó hangon, amely éneklés akart lenni, hívta fel a járókelők figyelmét a két ember sorsára. Csoda! Csoda! A hirdetési tábla megszűnt ordítani a testi és lelki nyomor jelenlétében.

* * *

Csak ne írának általánosításokat Amerikáról! Csak ne vonnának le következtetéseket esetekről, amelyek jellegzetesek s épen mert azok, elhomályosítják a kivételes esetek jellemző színét. Amit szociológiai tárgyilagosságnak neveznek, az sokszor semmi egyéb, mint az újságírói felszínesség kényelme. Az általánosítás akkor indokolt és megbízható, ha a kivételes jetenségről sem feledkezik meg.

* * *

Siker? A hiúság illuziója; az önzés hiúsága.

* * *

Züllés: európai levél, amelyet költő írt s úgy hat, mintha álmaiban csalódott szatócs küldte volna.

* * *

Az amerikai fejfájás egyáltalában nem különbözik az európaiától. Akik állandóan összehasonlítják a két kontinenst, erre is gondolhatnának. Úgy látszik, nem tehetik meg, mert különben megszűnnének „szakértők“ lenni.

* * *

Egy Párisban élő s Pestre kacintó magyar író (a dualizmus komikuma!) nyilatkozott. Sok mindenféléről. Kárba veszett idő volna nyilatkozata vonatkozásait felsorolni. Nem értem, hogy miért író. Hangja olyan, mint egy amerikai áruház bevásárlójáé, aki a párisi ízléssel elhivalkodik az otthon maradt amerikaiaknak.

* * *

Az irodalmat nem lehet lejáratni, mint ahogy az életről sem lehet szegénységi bizonyítványt kiállítani. Csak az író roppanhat össze s csak az ember lehet nyomorult.

(Cleveland, Ohio)

Reményi József

Tavaszi szél

MEDITÁCIÓ

A tavaszi szél egy ősi rejtélyt suttog a fülünkbe, amit ezred-évek óta hallgatunk, de sohasem tudunk megérteni: az átváltozás rejtélyét, azt a varázslatot, amit a természet, ez a nagy bűvész, szüntelenül, a szemünk láttára megismétel, mikor a holt anyagot élő, sarjadó növényrengeteggé: indává, rózsává, szépséggé, örömmé és szerelemmé teszi és mosolyog a csodálkozó arcunkon. A természettudomány amint igazi tudománnyá lett, olyan mértékben fokozódott az elképedése ennek a mosolygó varázslónak mutatványára. Mentől inkább behatolunk az anyag, a szervetlen, halott anyag szerkezetébe, az elektronok és protonok csillagrendszerébe, annál jobban kitágul az úr a fizikai Rend és a biológiai Minőség között és annál ijesztőbbé növekszik az a csoda, hogy van „Átlényegülés“ egyikből a másikba. Egy gyökérszál magába szívja a kémiai elemek vegyülékét és átteremti — költeménnyé. Valami igazi átlényegülés megy végbe előttünk és mi lélezzet nélkül figyeljük, nemcsak azért, mert csoda, hanem azért, mert magunkra ismerünk benne, mert ennek a varázslatnak mi magunk vagyunk a nagymesterei; saját lényünkben naponként megismételjük, vagy inkább folytatjuk a tavasz produkcióját, sokkal magasabb színvonalon, anélkül, hogy értenénk a *magunk* bűvészetét. Erezzük, hogy mi is részei vagyunk az átlényegülések rendszerének, ami átszövi a természetet és végül összeköti azt — éppen az embereket — a természetfeletti mindenséggel.

A tavasz hónapja a Feltámadás ünnepe és a Szentlélek ünnepe közé esik. A keresztyén hit legmélyebb misztériumai keretezik be a tavaszi szél tanítását és ezek az evangéliumok megint ugyanazt a titkot ismétlik, megadva az átváltozások rendszerének emberfölötti folytatásait is, azokat, amik már egészen a metafizikai síkra esnek. Így komplett kép áll előttünk a gyökérszálba szívódó sárcepptől a pünkösdi tüzes nyelvekig, a tiszta *szellemig*.

*

Jézus tanítványai körében többször is felvetődött az a kérdés, hogy ki a nagyobb közöttük. Maga Jézus két alkalommal válaszolt erre a kérdésre; egyszer úgy (Luk. 9: 46—48.), hogy egy kis gyermeket állított maga mellé és ezt mondta: „*aki legkisebb mindnyájan tikközöttetek, az lesz nagy*“. Természetes, hogy a gyermeknek nem a kicsinységét nevezte nagyságnak, — hisz nem tartozott a mi ultramodern poétáink közé, — hanem megjelölte és kiemelte a gyermekség legsajátosabb értékét, a növekedés képességét, ami a tanítványokból már hiányzott. „A leg-

kisebb, de mégis a legnagyobb, mert *Crescens* a neve. "Hogy nem fizikai növekedésre gondolt az Úr, az egész tanításából nyilvánvaló — hiszen a fevetett kérdés sem a fizikai növekedésre vonatkozott. Gondoljunk csak a hegyi beszéd első tételére: „Boldogok a lelki szegények — $\pi\tau\tilde{\omega}\chi\omicron\iota\ \acute{\epsilon}\nu\ \pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\iota$." Az a „ $\pi\tau\tilde{\omega}\chi\omicron\iota$ ” nem is annyira „szegényt” jelent, mint inkább kéregetőt, koldust, aki érzi a maga szegénységét, a hiányait és vágyik lelki kincsek után; keres, zörget, igényel és könyörög, mert nem tudja elviselni lelki ürességét. Akik több lelkiség után szomjaznak és mindig több után, — akikben soha nem *elégül ki* ez a vágy, akármennyire beteljesedik is, — akik lelki tekintetben mindig gyermeknek érzik magukat és a szellemi növekedés képessége, a „*crescentia*” sóvárgása folytonos szellemi éhség és szomjúság alakjában jelentkezik bennük: ezek a „ $\pi\tau\tilde{\omega}\chi\omicron\iota\ \acute{\epsilon}\nu\ \pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\iota$.”

Ezt a sürgető vágyat, a lelkiek után való kolduskapzsiságot, amint Jézus nevezi, saját magán tapasztalta az Úr; az egész fogalmat nem mesterségesen gyártotta, hanem a maga ifjúkorának, a saját gyermekségének belső élményeit koncipiálta meg benne. Úgy hogy tulajdonképpen történelmileg ismeretlen ifjúságának leleplezését kell látnunk ebben a kijelentésben. Az egyetlen, amit Jézus gyermekkoráról tudunk, hogy 12 éves korában annyira égető vágyat érzett a lelki dolgok után, hogy egyik ünnepen a papokkal és írástudókkal társalogva elfeledkezett a szüleiről, elmaradt a hazatérő karavántól és édesanyja szemrehányó szavaira így felelt: „*nekem az én mennyei Atyám dolgaival kell foglalkoznom*” — ez az egyetlen adat összevetve Jézus fenti tanításával, világosan mutatja, hogy 30 éves koráig a lelki növekedés hatalmas csodáit élte át, szellemi márványlépcsőzet fokain haladt felfelé, amíg egyszerre előnkbe állott *teljesen kialakult istenfiúsági és messiási öntudattal*. Mária fiától a Jordánban megkeresztelkedő „Isten bárányáig”: micsoda szellemi átalakulás!

Vannak az események összefüggő láncolatában olyan hézagok, amikor látszólag nem történik semmi, — semmi olyan, amit meg lehetne figyelni, fel lehetne jegyezni, hogy „történelem” legyen belőle. Egyesek és népek, sőt a természet életében is a „történet” folyama néha annyira szubjektívvé lesz, hogy megfoghatatlanná válik. Az idők továbbsarjadásának vannak szakaszai, amiket a természetfeletti világ síkján tett meg; az események láncza nem szakadt el, de elmélyült az öntudat tükre alá. Ezek a hézagok minden história legkritikusabb helyei, mert ilyenkor érlelődik ki az egyének és nemzetek lelke és sorsa. Jézus ifjúsága is ilyen hézag: az intím átfejlődések sakramentális helye, mikor a biográfia vonalán nem történik semmi, de az „embernek fia” „Istenfiává” növekszik a lélek mélyén. Nem-

csak az öntudata és hivatásérzete alakul ki, hanem az egész „ember“ *lelki* lényé lesz, aki csodatevő erővel bír, ördögöket űz, gyógyít, szellemekkel társalog és általában úgy jelenik meg mint magasabb lelki összefüggésekbe beilleszkedett új és emberfölötti Valóság, aki annyira különbözik a pusztá „embertől“, mint a rózsa eleven szirma a sárcecptől.

Másik ilyen hézag az a három nap, amit a sírban töltött a teste Nagypéntektől Husvétig. Akkor sem történt „semmi“. De végbement valami újabb átváltozás a látható természet tükörszintje alatt: Krisztus átalakult földi létezőből „mennyei emberré“. (I. Kor. 15.) A feltámadás történetében nemcsak az foglaltatik, hogy Jézus *visszaállított* valamit, ami már azelőtt is megvolt, — hogy megépítette a maga régi lényét, amit ellenségei lerontottak, de anélkül, hogy tovább vitte volna a fejlődés útján. A Husvét nem a halálból való restitúció ünnepe, hanem a halálon keresztül vezető és a halál által való progresszióé. Jézussal valami radikális változás történt a halál ideje alatt: egész lényé, még teste is átszellemiesült úgy, hogy a nyitott sírnál már nem a régi Krisztus jelent meg, hanem a „mennyei ember“, aki még magán hordja a testi formákat, egyik szavával még hívogat: „tapogass meg és lásd, hogy nem kísértet vagyok“, — de a másik szavával elutasít: „ne illess engem, mert még nem mentem föl az Atyához“. Ott lebeg az ismeret kategóriáinak határvonala, olykor a körön belül, máskor túl rajta, amint megjelenik és eltűnik a tanítványok előtt. Szellemiesül és ismét inkarnálódik, többször átjárja oda-vissza a megfoghatatlan átmenetet, mintha szemléltetni akarna egy titkot, amit magyarázni nem lehet: az anyagiasult lét nagy metamorfózisát.

Ilyen hézag az is, ami Aldozcsütörtök és Pünkösd között fekszik eseménytelenül, némán és titkosan. Hogy miért volt szükség erre a holt időközre, nem tudjuk. De a tíz nap leteltével ismét megjelenik az Úr, most már úgy, mint abszolút szellem, „megelevenítő szellem“, a Szentlélek-Isten lélekgyújtó lángjaiban. Nem „Ismeret“ már, hanem „Ihletés“. Ez az átalakulás még az eddigieknél is mélyrehatóbb, de *nem* úgy kell értenünk, hogy „lerázván ami benne földi, egy éltető *eszmévé* finomult“. Éppen az a fontos, hogy ebben az „Ihletésben“ valóságos *személyes jelenlét* hatása árad ki ránk, amihez a krisztusi *eszmék* ismerete csak híd, csak kapcsolópont. Hiszen voltak, akik elutasították a krisztusi eszméket, de meghajoltak Krisztus eleven létének *hatása* alatt, mint a keresztyénüldöző Saulus a damaskusi úton. Velünk van minden napon, de nem az öntudatos „megismerés“, nem az „eszmék“ átvételének irányából közelít meg minket, hanem mindig azon az úton jön, amin láttuk eltűnni őt az Olajfák hegyén, — a lélekjárások ösvényén, amin mi is utaz-

tunk egyszer, mikor jöttünk és utazunk ismét, mikor elmegyünk.

Krisztus átváltozásainak, vagy nevezzük bibliai nevén: megdicsőülésének ez a folyamata, amit leírtunk, amit a nagy ünnepek szemléltetnek, nem olyan idegen tőlünk, mint első pillanatra gondoljuk. Hiszen az ember maga is *transzformátor*, mert azzal a képességgel bír, hogy az anyagi dolgokat, amiket magába fogad, át tudja lényegíteni szellemi dolgokká. A táplálékából végül gondolat lesz, a fájdalomából zene, a testi vágyából ideális szerelem, a szívveréséből ritmus, az éhségéből hit és a láncából imádság. Éppen ebben az önmagunkat transzformáló képességünkben van igazi értékünk is: enélkül csak a földkerekség nagy rablói vagyunk, akik kizsaroljuk a természetet, — gyilkosok, akik felemészítik azt, amit náluk tisztább lények fájdalommal szültek és szívük egész érzésével szerettek. Az egész világ nekünk terem, az átváltozások rendszere mind felénk halad, mert bennünk keresi folytatását a magasabb szférákra. Jaj nekünk, ha megakasztjuk ezt a folyamatot. Nincs a mindenségben nyomorultabb szörnyképződmény, mint az az ember, akin kiadudt a lélek lángja.

A tudomány is ismeri azt, amiről beszélünk; vannak, akik már nevet is adtak neki: „szublimációnak“ hívják, ami sajátos módon ugyanazt jelenti, mint Krisztus „megdicsőülése“. A szublimáló ember minden durva materiából, amit ez a föld nyújt neki, a szellemiség virágait termi ki, miközben maga is mindenestül átminősül lélekké, mint az égő gyertya faggyúja világossággá. Mi, éppen mi nem akadhatunk meg annál a tételnél, hogy „hiszem testünk feltámadását“, mert a testi dolgok szublimációját mindennap átéljük és ha nem értjük is ezt a titkunkat, a tagadása mégis annyit jelentene, mint önmagunk tagadása.

A Husvét és Pünkösdi tanítását, a tavaszi szél misztériumát, saját lényem legdrágább titkát és ennek az egész összetett rendszernek egységét és azonosságát csak akkor sejtjük meg és csak akkor hisszük el igazán, ha magunk szinte áthévülünk a lelki transzformáció: a „szublimáció“ lendületében. De a gyertya faggyúja csak akkor kezd átváltozni fényugárrá, ha meggyulad, ha idegen tűz lángja éri; — hogy a sarcsepp megelevenülése kezdetét vegye, ahhoz egy miniatűr élethullám első lökése kell, ami a magban adva van. Ezért van szükségem nekem is egy Izzó Lélek érintésére: a pünkösdi tűzre...

*

Tavaszi szél... Pünkösdi szél. „Zúgását hallod, de nem tudod, honnét jön és hová megy.“ „Így van mindenki, aki Lélektől születik.“

Benkő István

Valaki sir

Sokszor, ha állok künn az emberek közt,
az összevissza-városrengetegben,
zsongó hajókon, vásárcsarnokokban,
lázás zenéjű perron-forgatagban,
lélek-riasztó, nyers rivalda-fényben —
egy síró hangot hallok mostanában.

Olykor megárad, néha föld alól jön,
úgy tántorog fel, mint a vészkiáltás
a csákányokra omló tárnamélyből.
És néha úgy nyög, mint pásztorgyerek,
aki napos magasból mélybe szédült
s a szakadékkban fekszik összetörten.
És néha bűg lázadva és sötétén:
bukott szabadsághős a cellavackon.

És néha úgy sir, mint én sirtam egyszer,
temetőszélen, kisgyermekkoromban,
mikor az ég kigyúlt pokolpirosra,
a szomszédunkban asztagok ropogtak,
fekete perjehullás verte arcom
és szállt a gyepre hurcolt bútorokra
s fáztam sötétől és kísértetektől.

És néha sir szűkölve, mint az eb,
akit gonosz gazdája künt rekesztett.
Lázzal kaparja a pántos kaput,
borzongatott szőrére hull a hó —
s ordasszapot szimmant az éjszakában — —

Ó lélek, néha hallak mostanában!

Áprily Lajos

Ballada

I.

Januárban, amikor úgy látszott, hogy a tél az idén márciusig kihúzza s a férj egy napon egy egész mázsa valódi porosz szenet rendelt, sőt még egy félkiló gesztenyét is vett és este azzal állított haza, az asszony, aki szelidlelkű és előrelátó teremtés volt, ennyit mondott:

— Én nem bánom, Tihamér, ha te az egész fizetésed elfütöd, de ne felejtsd el, hogy szeptemberben be kell iratni az iskolába a gyereket.

A férj februárban új tavaszi kabátot vett a feleségének, márciusban, két év óta először, magának is vásárolt egy pár cipőt, áprilisban beszerzett egy barátja útján öt kiló szúzdohányt és augusztusig, valahányszor az asszony azt mondta, hogy: „Vigyázz, Tihamér, mert nem lesz miből beiratni az iskolába a gyereket“ — ő az aggodalomra mindig újabb kiadásokkal felelt.

— Tihamér, — szólt egy napon az asszony — holnap már tizedike lesz.

A férj ökölrel kezdte verni az asztalt:

— Megölsz. Látod, hogy azon töröm a fejemet, hogy miből irassam be a gyereket.

A refrain másnap utólszor csendült fel:

— Megvan a pénz! — állított haza lihegve Tihamér — beirathatod a gyereket.

A gyerekeknek a dolog azonban sehogy sem tetszett.

Amikor az anyja első nap elvezette az iskolába s ott akarta hagyni, a gyerek ordítani kezdett:

— Nem majadok! Nem majadok itten!

— Csitt! Itt maradsz!

A tanító odalépett:

— Na, ülj be szépen a padba, Palika, a bácsi majd cukrot ad.

Az asztalon egy hosszú vonalzó feküdt, a gyerek azt kapta fel és fejbevágtá vele a tanítót:

— Nesze!

S most már nem ellenkezett.

II.

— Te, — mondta Tihamér három év múlva a gyerekeknek — ha mégegyszer ilyen bizonyítványt mersz hazahozni, agyonütlek.

A gyerek ráhagyta. Nem akart az apjával ellenkezni, mert sietett. Már várták a többiek. Mentek futballozni.

Aznap az ő csapata nyerte meg a meccset.

Tihamérék megint öregedtek egy évet, a gyerek viszont fiatalodott egyet. Erős, egészséges, izmos kölyök serdült belőle, aki megvetette a gyávákat és a gyengéket.

Ezek a jeles tanulók voltak. Következésképpen Pali hat szekundát vitt haza ebben az évben.

— Vége! Elvégezted!... — fuldokolt az apja. — Inasnak adlak. Suszterinas lesz belőled.

Pali nem ijedt meg. Ismerte már ezeket a fenyegetéseket.

És igaza volt. Őszre diák lett belőle.

Jeles diák. Minden másnap be volt verve a feje.

Tihamérnak közben megnőtt a pocakja, az asszony meg öszültni kezdett. Az apa állandóan szidta a gyereket.

— Akasztófán fogja végezni, — lármázott az asszonnal. — A te nevelésed.

De azért jobban és egyre többet dolgozott, mert Palit követte a többi gyerek. Őt vagy hat. Az utolsó után már nem számolta, únta, ilyen kis dolgokra nem jutott ideje.

Az asszony legjobban Palit szerette. Ő fésülte, öltöztette, maga mosta az ingét és ruháit s este, amikor lefeküdt, az ő szép, erős, okos fiának a jövőjét hímezte végtelen anyai szeretete.

Pali ezt nem értette. Kényelmetlen és nyüög volt neki, hogy az anyja ennyire szerette.

Tizenöt éves korában az apja egy alkalommal alaposan elverte. Nádpalcájával hajtotta végre a műveletet, mert kilencedmagára keresett és már fogytán volt az ereje.

Pali délután betörőbandát alakított és elhatározta, hogy tervei megvalósítására egy repülőgépet szerez.

Éjjel hozta haza egy rendőr.

Anyja másnap az ijedtségtől és a bánattól ágynak esett.

A repülőgépből nem lett semmi, mert Pali tizenhétéves korában szerelmes lett.

Az anyja végre megismerte a legszörnyűbb félelmet.

— De hiszen még egész gyerek, — rebegte magának ijedten. — Hogy ez eddig még soha nem jutott eszébe. Mi lesz vele, ha... Ó, Istenem, minek is szülte. Micsoda gyötirelem.

Tihamért már ez a dolog nem érdekelt.

Mert közben lassan a többiek is felnőttek. Napról-napra erősödtek és napról-napra jobb étvággal ettek.

Tihamér ekkor már ciberelevest reggelizett. A kávé ártott az egészségének.

A hústól is óvakodnia kellett.

A jó falatokat az asszony odaadta a gyerekeknek.

A fiúk jegenyék voltak, a lányok rozmaringszálak.

Csak Tihamér fonnyadt.

Pali az érettségi banketten remekelt. Az asztal alá itta volt

osztályfőnökét és a többieket.

— Most kimegy az életbe, — mondta magának az anyja. —
Meghal, ha nem lesz mellette.

Nem halt meg.

Tihamér, az apa halt meg helyette.

III.

Megint múltak az évek, egy napon, esős, szomorú október
volt, az anya odafordult Palihoz:

— Óh, ha addig élhetnék, amíg gyermeked lesz.

Nem érte meg.

A koporsójánál nyolcan állottak. A nyolc gyerek.

Nyolc erős, zengő, diadalmas élet.

Aztán az egyik jobbra, a másik balra ment.

A két halott vigyázott rájuk, hát nem féltek.

Pali harmincéves korában megnősült. A gyár, melyet ő ala-
pított, nagyszerűen jövedelmezett. Nagyritkán találkozott a fele-
ségével is. Egy alkalommal megjegyezte:

— Nézze, Bözsi. Nem gondolja, hogy jó lenne legalább egy
gyerek?

Az asszony a körmével volt elfoglalva.

— Gyerek? Minek?

Majd későbbben hozzátette:

— Különbem nem bánom. De csak egy.

Esztendő után meg is szülte.

Egyszer Pali, úgy öt vagy hat év múlva, megint odaszólt
neki ebédközben:

— Tudja, hogy jövőre iskolába kell adni a gyereket?

A következő évben külföldön töltötték a szeptembert. Az asz-
szony egy reggel ijedten ébredt fel. Szaladt a postahivatalba és
sürgőnyt menesztett haza.

„Fräulein, ne felejtse el beiratni az iskolába a gyereket.“

IV.

Tihamér meg a felesége egy fehér felhőn ültek.

— Nézd, — mutatott le a földre a férfi. — Ott viszik az
unokánkat.

— Látom, — rebegte az asszony.

Egy könnyesepp gördült végig az arcán s lehullott a földre.

Lehullott s ez a ballada született belőle.

Bibó Lajos

Az eperjesi ág. hitv. ev. egyház keletkezésének története

Eperjes a reformáció kezdetekor túl van már gyermekkorán. 1324 óta sz. kir. város és pedig virágzó, gazdag város. Kettős várfalával, bevehetetlen kapuival, hatalmas bástyatornyaival, sáncárkaival minden ellenséges támadás ellen védve van. A városba jövő idegent meglepi a hatalmasan kiszélesedő főutca szép épületeivel; csodálattal tölti el a Szent Miklós temploma. A céhekben szervezett, e korbeli eperjesi polgárok itt a Keleten kezükben tartják a kereskedelmet. Iparcikkeikkel elárasztják Lengyelországot és a távol Keletet. De üzleti érdekük megkívánja, hogy a művelt Nyugattal is állandó összeköttetésben maradjanak; aminthogy megfordulnak a lipcsei vásárokon, amely város ebben az időben a világforgalom egyik gócpontja. Felveszik és állják a versenyt a szomszédos Bártfával, Kiszzebennel, Kassával, Lőcsével. Távolról sincsenek ezekkel jóbarátságban. Foly a harc közöttük, különösen az árumegállító jogért. Eperjes mindenkor gráciájában van az uralkodóknak. Ezek kiváltságokkal halmozzák el. Érdekük u. i., hogy itt a határszélen, hol a lengyel befolyás erősen érezhető, e város hűségese és megbízható vazallusuk legyen. A mohácsi vész után pedig Ferdinánd és Szapolyai, a két ellenkirály valósággal vetélkednek kegyeiért. Eperjes azonban következetesen Ferdinánd-párti s ezt Ferdinánd igyekszik is meghálálni s a hű várost kegyeinek számtalan jeleivel tünteti ki. A város mindig a maga érdekeit nézi a politikában. Okos polgárai bámulatos ügyességgel vezetik át a legnehezebb és legváltásosabb helyzeteken. Amikor az egész ország a nyomor, a szenvedés martaléka, amikor a török ismételten végigpusztítja annak legnépesebb és leggazdagabb tájékait, kirabolja fővárosát, Mátyás híres királyi palotáját és százezreket rabszíjra fűz, — ezekben a szörnyű időkben is Eperjes távol a hadak útjától, zavartalanul, jólétben éli napjait. Csaknem olyan szabadságot élvez, mint a régi szabad olasz városok. Még az uralkodó rendeleteit is csak akkor hajtja végre, amikor ezt jónak látja. Falain belül úr, aki csak azt bocsátja be privilégiumokkal védett városába, akit akar. Maga választja képviselőtestületét, a városi tanácsot, bíróját, sőt plébánusát is. A céhekbe csak feddhetetlen jellemű s iparukat értő polgárok juthatnak be. A rend, a fegyelem mintaszerű. A tiszta erkölcsökre szigorúan őrködnek. Van bíraskodási, sőt pallosjoguk. Ha nem is ismerik a mai hazaszeretetet, ezt pótolja a város szeretete. Lokálpatriotizmusuk szűkkörű, de végeredményben az országnak tesznek vele szolgálatot. A mai nemzetiségi kérdést nem ismerik. Túlnyomó többségükben németek, mellettük azonban szép számban lehetnek magyarok és szlovákok, akik eleinte külön városnegyedekben lakhattak, amint ezt a Quartale Hungarorum és Quartale Sclavorum elnevezés bizonyítja. Polgárai nemcsak jólétben élnek, elsőrangú iparosok és jó

üzletemberek, de műveltek is. A műveltségnek azon a fokán állanak, mint az ekorbeli németországi városok. Van virágzó iskolájuk, amelyben gyakran klasszikus műveltségű, babérkoszorús, egyetemet végzett világi tanítók működnek. Gyermekeiket elküldik a külföldi egyetemekre, amelyek közül leginkább a közel fekvő krakkói egyetemet látogatják. A városi polgárok között sok a világlátott és egyetemet végzett ember. A városházán, a tanácsterem asztalán állandóan ott vannak a legértékesebb jogi könyvek. Vagyis a városi tanács tagjai eredetiben olvasták a Digestákat, Pandektákat, Justinianus Institutióit, a pápai és királyi rendeleteket, az Ars militiae-t, Werbőczy Hármaskönyvét és a Sachsenspiegel-t. De nemcsak a városnak, hanem egyes polgárainak is van saját könyvtára, sőt a XVI. század elején már könyvkereskedő is van Eperjesen. A polgárok klasszikus képzettségére jellemző, hogy a művelt polgárok farsangkor a városi tanácsteremben klasszikus vígjátékok előadásában keresnek és találnak műélvezetet.¹

Csoda-e tehát, ha e város művelt polgársága az elsők között üdvözli s fogadja lelkébe az evangélium világosságát?

*

Eperjesen megvolt a talaja annak az újszerű műveltségnek, amelyet renaissance-nak nevez a műveltség történelme. Ám ez az újszerű művelődés válságba sodorta a lelkeket. Lángelmék csodadolgokat teremtenek ebben a korban a művészet, tudomány és irodalom terén; de miként ma a huszadik században, úgy a középkor végén is a lelkek megzavarodva és az újvilág csodáiban a maguk helyét nem találva, — meghasonlanak önmagukkal és a világgal. S miként ma, úgy akkor sem tudnak sokan örülni a fejlődésnek. És pedig azért nem, mert az az iram, amelyben előrörohan, vágdat az emberiség a civilizáció útján, nem tudják, hová vezet. Nekünk is a mai kor rohamos fejlődésével szemben az az érzésünk, hogy örvény nyílt meg előttünk, melyben örökre elveszünk s azokat az eszményeket, célokat, amelyekért még nemrégiben örömmel adták oda egyesek és milliók életüket, ma kinevetik, gúny tárgyává teszik.

A humanista irodalom és ennek szülőanyja, az olasz renaissance ilyen lelkiállapotba sodorta az embereket. Oka, értelmi szerzője volt annak a nagy forradalmi átalakulásnak, amelyen az ember lelke, az emberiség gondolat- és eszmevilága átesett.

De a humanista irodalom csak arra volt jó, hogy meggyőzze a gondolkodni tudó embereket arról, hogy a középkor intézményei, lelki-világa, a találmányok, Amerika és a Föld többi részeinek a felfedezése és a renaissance műveltségének a megszületése után többé nem elégíthetik ki az egyes embert és az egész emberiséget. A humanista Reuchlin és Erasmus rájönnek arra, hogy a biblia tanításai és a római papi szervezet és dogmák között ellentét van. De ha ezt hirdetik is, nincs

¹ Iványi Béla: Eperjes sz. kir. város iskolaügye a középkorban. Budapest 1911. 15—16. l.

meg bennük az erkölcsi erő és vallásos hit, hogy a végső lépést megtegyék. Ezt Luther tette meg.

Luther fellépése az újkor egészséges szellemének megteremtését jelentette. A haladás, a szabadság, az egyén szabad érvényesülése, a szabad kutatás elve nincs ellentétben az evangéliumokkal. Ellentétek szűnnek ily módon, amelyek eddig áthidalhatatlanoknak látszottak. Luther személyiségében megszületett az újkor embere. Az üdvösség megszerzésénél nincs szükségünk földi közbenjárókra. Megigazulunk pedig hitünk által ingyen Isten kegyelméből!

Luther fellépésének hihetetlen hatása van az emberek millióira. Nem vonhatják ki magukat e hatás alól Eperjes polgárai sem. Hiszen az ő lelkük is ugyanezen a forrongó átalakuláson megy keresztül, amely végeredményében Eperjesen is, miként Németországban, sőt az egész művelt Európában mindenütt a középkori intézmények bukására és az egyház reformációjára vezetett. S ezt az állítást példák-
kal bizonyíthatom.

A középkor egyik legáldásosabban tevékenykedő egyházi intézménye a szerzetesrendek voltak. Érdemük nemcsak az, hogy barbár népeket nyertek meg a keresztyénségnek, — de egyszersmind úttörői és terjesztői voltak a kultúrának, a civilizációnak. Iskolákat állítanak fel, irtják az erdőket, feltörik a rögöt, megtanítják a nomád- és pásztoréleket élő népeket a földművelésre, iparágakat honosítanak meg, csodaszép templomokat építenek stb. A szerzeteseknek ez az áldásos munkája azonban abban a mértékben válik feleslegessé, amily mértékben az általuk nevelt népek képesek a maguk lábán járni és amily mértékben az élet különböző viszonylataiban vezetőkre nincs többé szükségük. A városi polgárok teljesen nélkülözni tudják a szerzetesek szociális tevékenységét. Sőt még iskoláikban sem alkalmazzák őket. Az eperjesi virágzó városi iskolában, mint említém, már a reformáció ideje előtt jeles világi tanerők tanítanak. Említsük meg ezek közül Wolff Lőrincet, aki a klasszikus renaissancenak volt lelkes híve és terjesztője. Ő volt az, aki növendékeivel Plautus vígjátékait adatja elő a városi tanácsteremben. Eperjesre mint idősebb ember került s itt 1517—1519. években működött. Jegyezzük meg jól, hogy Wolff már eltér a középkori szokástól és egyházi drámák helyett *klasszikus* darabokban szerepelteti növendékeit.² Ime, ékesen szóló példája ez annak, hogy a humanista műveltség már otthonra talált Eperjesen. A renaissance pogány szelleme azonban már ekkor Magyarországon is érezteti hatását. Csezmicsei János, a zseniális fiatal pécsi püspök és humanista költő Johanna papisszával csúffá teszi a pápaságot, barátnőjéről: Ursuláról és önmagáról „De vulva Ursulae“ címen írott szemérmertlenségeivel elárulja a főpapok romlott életét, utódja: Ernest pécsi püspök kirabolja az ország kincstárát. Bakócz Tamás, esztergomi érsek vagyon-

² Iványi Béla: i. m. 4. l.

harácsolásairól tud az egész ország, bíboros-főpap létére meggyalázza a házasság szentségét. A főpapok és főurak önzését, romlottságát követi magának az országnak a pusztulása. Jön a pártok és a két ellenkirály versengése, a parasztlázadás, jön Mohács, a török hódítás, majd az ország kétfelé, azután háromfelé szakadása. Ez a rettenetes leromlás és erkölcsi lezüllesztés jelenti Magyarországon a középkor bukását. Eperjes — szerencséjére — ment maradt azoktól a miazmáktól, amelyek a renaissance-erkölcsökből támadtak és fertőztek meg és tettek tönkre egy nemrégien még virágzó országot. A mindenről idejében jól értesült eperjesi polgárok szigorú erkölcsi felfogásukkal távol tartják magukat az olasz renaissance erkölcsstelenségeitől. Hiszen, ha messzebb nem mentek is, közvetlen közelükben a renaissance műveltségű szepesi prépostnak, Lomniczai Horváth Jánosnak erkölcstelen élete, rablásai és lelketlen erőszakoskodásai az eperjesieknek ízelítőül szolgáltak a renaissance e romboló, de újat teremteni nem tudó szelleméről.³

Lutherről mondják, hogy lelki megnyugvást kereső, üdvösségre sóvárgó lelke Rómában nem tudott gyönyörködni a művészek halhatatlan alkotásaiban, melyekkel tele volt a Vatikán és minden templom, — ő ezeket talán észre sem vette, mert Róma erkölcstelensége felháborodással, elkeseredéssel töltötte el egész valóját. A renaissance fényét, ragyogását nem látta, de ennek bűnei undorral töltötték el. S Luther ezzel a véleményével nem állott egyedül. Milliók és milliók vágyódtak a megváltó eszme után, amely a szenvedő emberiséget a mocsárból kivezetné, irányt, tartalmat adna az életnek és megtanítana mindenkit az élet keresztjének zúgolódás nélkül való hordozására. Ép a legnemesebb lelkek, a mélyebben látók rájönnek arra, hogy az emberiségre nézve a szabadulás útja nem lehet más, mint a teljes megújulás, a köz- és magánéletnek az a megújulása, az egyház ama reformja főben és tagokban, amelyet eddig a zsinattól, a pápától várt az emberiség. A mi Eperjesünknek gondolkodó polgárai, legjobbjai így juthattak el Lutherhez, így lettek híveivé a reformációnak. Ők is rájöttek, hogy abból a zsákutcából, amelybe a renaissance pogány szelleme juttatta az emberiséget, csak ezen az úton van szabadulás. Ezt a felfogást osztotta és bizonyos, hogy osztotta Werner György is, aki Luther felépése után 1525—26-ban igazgatója a városi iskolának. A babérkoszorús Werner György humanista műveltségével országosan ismert nevet vívott ki magának. Emellett azonban — miként a nagy Melancthon — minden klasszikus műveltsége dacára — törhetetlen híve lesz Luthernek. Állásfoglalása természetesen nagy hatással lehetett környezetére, az eperjesi polgárokra. Werner legkésőbb 1527-ben lemond iskolamesteri állásáról és a városi tanács tagja lesz.⁴ Magasan ívelő pályáján gyorsan halad előre, mivel később a sárosi vár kapitányává, majd a

³ L. Bruckner Győző: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben. Budapest 1922. I. k. 20—42. l.

⁴ Iványi: i. m.

szepesi kamara elnökévé lön. Ez előremenetelét Ferdinánd királynak köszönheti, aki szereti és megbízik benne. Werner előkelő állásában sokat tehetett és számtalan adat bizonyítja, hogy tett is a reformáció terjedése érdekében. Lutheránus voltáról mindenki tud és sokan fordulnak hozzá e minőségében.⁵ Így a Luther tanaival rokonszenvező Révay Ferenc nádori helytartó tőle kér tanácsot, hogy fiait hol neveltesse. Werner Bártfát és Eperjest ajánlja. Bártfán Stöckel Lénártnak van iskolája, aki Melanchtonnak barátja. Itt a Révay-fiúk Eck Bálint városbírónál lakhatnak, ahol most is két előkelő fiú, névszerint Perényi Mihálynak és Serédy Gáspárnak az unokája lakik. De ajánlja az eperjesi iskolát is és ez esetben a fiúkat ő fogadja házába. Révay ezek után, mivel maga Werner is elsősorban Stöckel iskoláját ajánlotta, Bártfán járatta iskolába gyermekeit.⁶ Egy más alkalommal Werner György arról értesíti Révayt, hogy a küldött 50 forintot megkapta s azt kívánsága szerint Dévai Biró Mátyásnak megküldte. Ugyanekkor értesíti, hogy István (Gálszécsi?) Szántón elhunyt.⁷ Mikor Krakóban járt, egy ottani könyvnyomtató, Victor Jeromos arra kéri Wernert, hogy Dévai Biró Mátyás egy magyar könyvecskéjét juttassa el Sylvester Jánoshoz.⁸ Ebből az egy pár adatból is látható, hogy Werner a kor legnagyobb reformátoraival összeköttetésben van, valamint az előkelő lutheránus főurakkal. Egyházszeretetére is találunk példát. A bártfaiakat bizalmasan figyelmezteti, hogy Ferdinánd haragszik reájuk papjuk miatt.⁹ Werner szívesen és buzgón jár el Bártfa város megbízásából olyan kényes ügyben is, mint a papkeresés. U. i. kevés eleinte a lutheránus lelkész. Werner Krakóból értesíti a bártfaiakat, hogy két jeles férfit szőlíttatott fel, hogy menjenek Bártfára lelkésznek. Az egyik Besztercebányán volt plébános, a másik baccalaureus biblicus. Sajnos, ezek már máshová ígérkeztek. Írja ezután, hogy tovább kutat, tudakozódik, ha lesz eredménye eljárásának, értesíti erről a bártfaiakat.¹⁰

Az eperjesiek tehát a szerzetesek nevelő tanítói működésére nem reflektálnak; nem, már a reformáció ideje előtt sem. De ebben a korban a szerzetesek e mellőzésére van ok is, mert amint azt Reuchlin „Epistolae obscurorum virorum“ című munkájában ország és világ előtt kifejti, a szerzetesek tudatlanok és a gyermekekkel szemben durvák és kegyetlenek. De a városi polgárok nem reflektálnak a szerzetesek szociális tevékenységére sem. Oly nagyszerűen van megoldva a szegényügy, az árvák, betegek és aggok ellátása és gondozása, hogy ma sem különben. A kolduló barátok emberbaráti tevékenységére tehát

⁵ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerkesztették Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J. Budapest 1906. Ezentúl így idézzük: E. E.

⁶ Bruckner: i. m. 33. l.

⁷ E. E. III. 522.

⁸ E. E. III. 240.

⁹ E. E. III. 251.

¹⁰ E. E. II. 237.

nincsen szükség. A városi keretek között a szerzetesek működése ebben a korban anakronizmusnak tűnt fel a polgárság szemében. Még egy hivatásuk volt, amelyet a város szervezete érintetlenül hagyott. Nevezetesen az egyházi funkciók elvégzése. Mióta azonban VIII. Bonifácius pápa a kolduló szerzeteseknek is megadta a jogot arra, hogy istentiszteleteket végezhesenek, gyóntassanak és temessenek, emiatt a városi plébánosok váltak a szerzetesek ellenségeivé, mivel ily módon jövedelmükben megrövidültek. A szerzetesek népszerűtlenségének azonban legfőbb okai maguk voltak. És pedig azért, mert a rend szabályait be nem tartották, fegyelmezetlen, kikapós életet folytattak, feljebbvalóiknak nem engedelmességek, a rend vagyonát elpazarolták. Eperjesen azért igen sok baja van a városnak az itt lakó *karmelitákkal*. Úgy a városi tanács, mint a plébános állandó viszálykodásban van velük. Már a XV. században is oly féktelenek, hogy a rend provinciálisja sem bír velük. Ezért 1437 március 14-én ez utóbbi a rend generálisának hozzájárulásával felhatalmazza a városi tanácsot, hogy az eperjesi karmeliták perjelét ott, ahol találja, akár a templomban is, fogassa el, csukassa be, „mivel a perjel és a barátok megfélemlítve lelkük üdvösségéről a rend javait tékoztatták, ingóságait és ingatlanait, úgymint szántóföldjeit, kertjeit, teheneit, konyhaszereit, könyveit és mindent, amihez csak hozzáfértek, eladogatták és buja életet éltek“. Kéri ezért a provinciális a városi tanácsot, hogy addig ne is bocsássa szabadon a perjelt, míg minden kárt meg nem térít. Érdekes, hogy a provinciális addig nem is reményli Eperjesen a Rend felvirágzását, míg a város felügyelet alá nem veszi a szerzeteseket.¹¹ És ezek a féktelenségek a XV. század folyamán megismétlődtek újból. Most már maga a Rend generálisja kéri a város segítségét szerzeteseinek megrendszabályozására.¹² Persze ebből véget nem érő perlekedések, költségek háraimlanak a városra. Ilyen kellemetlenségek között telik egyik év a másik után, míg végre 1529-ben az eperjesi karmeliták felkerekednek, kolostorukat elhagyják és abba sohasem térnek vissza. A bécsi provinciális 1529 július 10-én kelt levelében a városi tanács figyelmébe ajánlja ottlevő kolostorukat és az egyetlen karmelita testvért, aki még ott maradt, miután a többiek a töröktől való félelmükben szétfutottak.¹³ U. i. 1529-ben Szolimán szultán a mohácsi veszedelem után ismét nagy sereggel tört be Magyarországra. Ennek a török seregnek felvonulási útja azonban oly távol esett Eperjestől, hogy egyáltalán az itt lakó karmelitáknak nem kellett menekülniök; sőt oly védett terület volt ez, hogy inkább ide menekültek a török veszedelem elől. Nyilvánvaló tehát, hogy a török hadjáratot csak ürügyül használták fel a távozásra, hiszen abban már nem érezhették jól magukat; aminthogy Eperjesre soha

¹¹ Wagner: Diplom. Com. Sáros. 524.

¹² Wagner: i. m. 529.

¹³ Wagner: i. m. 552.

többé vissza sem tértek. Elhagyott kolostorukat később a város gabona-tárul használta fel.

De Eperjes környékén is sok a baj a szerzetesekkel. Így Kassán a ferencrendiek teljesen kivetköztek papi jellegükből. Véres verekedéseket rendeztek. Védtelen polgárokat támadtak meg és ütlegettek. Nyásy Demeter, érseki vikárius ilyen verekedés miatt maga elé idézte a vikáriust és az összes barátokat.¹⁴ Bártfán az ágostonrendi remeték szintén botrányos életet élnek. A rend vikáriusától tudjuk ezt, aki 1493 április 11-én ezeket írja a bártfaiaknak: „Szavahihető emberek igaz előadásából jutott füleinkhez, ami különben nyilvánosan ismert dolog, hogy a mi rendünk uraságtok városának kolostorában élő szerzetesei megvetvén holdog emlékeztű Ágostont és következőképpen saját rendjük gyalázására vétkes és megbotránkoztató életet folytatnak, ami módfelett elcsüggeszti lelkünket.”¹⁵ A vikárius levelében a barátok bűnös és kicsapongó életéről beszél és kéri a városi tanácsot, hogy azt krisztusi szeretetükkel takargassák. A bártfai ágostonosok azonban tovább is folytatják kicsapongó életüket.¹⁶ Végre is ugyanúgy hagyják el városukat, mint az eperjesi karmeliták. Így távoztak el Sárosmegye területéről a szerzetesek. Jó emléket sehol sem hagytak maguk után. A mohnyai ágostonrendiek pláne teljesen kifosztva és felfogatva hagyták hátra kolostorukat, mikor elmenekültek.¹⁷

Csaknem kétséget kizáróan tisztázható, hogy a sárosmegyei szerzetes zárdák működését nem a lakosság, de maguk a szerzetesek tették lehetetlenné.¹⁸ A lakosság azonban örült távozásuknak, a város életében felesleges teherként nézte őket és életmódjukon megbotránkozott. Ezeknek kellemetlen hatása alatt kétszeres érdeklődéssel fogadta azokat a híreket, amelyeket a Németországban megforduló polgárok hoztak Luther fellépéséről.

Egyébként az az eset, amely Wittenbergben Luthert 95 tételének kifüggesztésére kényszerítette, előfordult Eperjesen is. Csakhogy itt 1521-ben Domo Mihály pápai búcsúárust a helybeli plébános, Noszák Albert, miután előbb elszedte tőle a pápai bullákat, átadta a városi tanácsnak. Domo Mihály látván, hogy bajba jutott, igyekezett apja házánál — eperjesi származású lévén — elrejtetni a gyűjtött pénzt, templomi edényeket stb. Erre azonban az apja házat is elfoglalták és őt magát becsukták. Bonyodalmas per lett ennek a következménye. A megyei szék közben Domot kétszáz frt. bírságban is elmarasztalta, mert Domo egyik támadójáról: nemes Meszlényi Orbánról azt állította, hogy meglopta őt, Domonak viszont sikerült börtönéből kiszabadulnia s a római szentszéki bírótól kedvező ítéletet kieszközölnie. De erre az

¹⁴ E. E. I. 106.

¹⁵ Wagner: i. m. 532.

¹⁶ Wagner: i. m. 545.

¹⁷ E. E. IV. 322.

¹⁸ Dr. Obál Béla: Az egyház és a városok a reformáció előtt. Eperjes, 1914.

eperjesiek Domot az egri püspöknél bevádolták és pedig azért, mert Domo az ország törvényei ellenére ügyét Rómába vitte. Az egri püspöki vikárius el is ítélte ezért és 500 arany fizetésében marasztalta el. Végre 1524-ben sikerült az ügyet Báthory István nádor előtt békésen elintézni.¹⁹

Ilyen és ehhez hasonló események tarthatták lázban a sárosi társadalmat. Nem csoda, ha a reformáció mind szélesebb körben foglalkoztatja az embereket. A városi polgárok Eperjesen, Bártfán, Kiszzebenben, a vidéki nemesség a vidéken örömmel üdvözölte a reformációt; sőt elmondhatjuk, a falu népe is, amely nem felejtette el azt az időt, amikor minden második szépeességi és sárosi faluban a huszita papok az úrvacsorát két szín alatt osztották.²⁰

*

A reformációnak meglepően gyors terjedését Sárosban két királyi rendelet bizonyítja. II. Lajos király 1525 január hó 16-ikán kelt rendeletében megparancsolja a sárosmegyei nemességnek, hogy azokat, akik Luther tévelygését vallják, azt nyilvánosan terjesztik és ekként a népet Krisztus igaz vallásától eltávolítják, — azonnal e rendelet vétele után nyomozzák ki, fogják el a fogság és büntetés végett küldjék Egerbe a püspöki helyetteshez.²¹ Pár héttel ezután, február 3-ikán II. Lajos a bártfai tanácsnak küld rendeletet, amelyben elmondja, hogy nagy visszatetszéssel értesült a bártfaiak engedetlenségéről, nevezetesen arról, hogy szigorú tilalma ellenére Bártfán bizonyos bártfai születésű Krakkai magister és többen mások nyíltan vallják a lutheránus tévelygést és hogy a városi hatóság ez ellen eddig nem tett semmit, meghagyja ezért a bártfaiaknak, fej- és jószágvesztés terhe alatt, hogy az illetőket azonnal nyomozzák ki, ha világiak, a kínzóeszközök minden nemével büntessék, ha pedig egyháziak, küldjék az egri püspök helyettese elé.²²

De II. Lajos, ha ki is bocsátotta e rendeleteit, azoknak végrehajtásával nem sokat törődött. Aminthogy tudomásunk szerint nem is hajtották azokat végre. Az 1525-ik, még inkább az 1526-ik esztendő viharos lefolyásával úgy az udvarra, mint az országra nézve végzetszerűnek bizonyult. A fő- és köznemesség összetűzése, Szolimán hadjárata, a mohácsi csata tönkretette az országot és a király halálát okozta. II. Lajos egyébként elég közönyösen viselkedett a reformációval szemben. Kiadott ugyan ez ellen több rendeletet, de csak azért, mert a pápai követ, Burgio erre meg nem szűnt őt biztatni. Sőt 1524-ben Campeggio

¹⁹ A Domo-ügyet más és más megvilágításban ismerteti Hörk J. (Az eperjesi ev. ker. Collegium története. Kassa 1896. 22—23. l.), Iványi B. (i. m. 9. l.) és Obál B. i. m. Én itt az Obál álláspontját fogadom el.

²⁰ Tóth Szabó P.: Giskra, különös tekintettel Abaujmegyére. Budapest, 1903. és vesd össze Wagner: Anal. Scepus. I. 29. l.

²¹ E. E. I. 190.

²² E. E. I. 191.

bíboros is megjelent Budán s valószínűleg az ő befolyására adta ki a király a szóbanlevő két rendeletet.

II. Lajos lanyhaságának, a mindinkább zűrzavarossá váló közállapotokon kívül, amelyek őt királyi jogainak gyakorlásában megbénították, az is a magyarázata, hogy maga a királyné, V. Károly német császárnak és Ferdinánd osztrák főhercegnek, a későbbi magyar királynak huga, rokonszenvezett a reformációval. Udvari papja, Cordatus, híve Luthernek. És amikor ettől kénytelen megválni, Henckel Jánost, a kassaiak nagyműveltségű és a reformációval rokonszenvező papját hívja meg ennek utódjául. Campeggio bíboros panaszkodik is egyik levelében,²³ amelyet pedig 1525 február 8-án, tehát a király előbb említett sárosi és bártfai rendeleteinek kiadási időpontja között írt, hogy Mária királyné az ő németjeivel kijelentette, hogyha a pápa a császár ellen van, ők lutheránussokká lesznek. Magát a királyt pedig Burgio pápai nuncius panaszolta be, mikor egy ugyancsak ebben az időben írt levélben,²⁴ 1525 február 6-án azt írja, hogy a király bizonyos eléje terjesztett javaslatokra Gyertyaszentelő napjára akart válni, mire a nemesek kijelentették, hogy várakoznak a jövő péntekig, mert Magyarország Patrónájának ünnepét szentül meg akarják tartani, minthogy hála Istennek még nem lettek lutheránussokká, — célozván a királynéra és németjeire.

Mindezeket tudva, érthetővé válik előttünk, hogy II. Lajos rendeleteinek kibocsátása után, kötelességét megtévén, a pápai követ kívánságának eleget tévén, — nem sokat törődött a sárosi lutheránusok dolgával. Felőle ugyan zavartalanul fejlődhetett itt a reformáció.

*

Luther és Melancthon a reformáció magyarországi terjedéséről, a lakosság kedvező hangulatáról pontosan értesültek. Állandóan leveleztek reformátorainkkal, a reformációt kedvezően fogadó főurainkkal és városainkkal. Luther magával Mária királynéval is összeköttetést tart fenn. Egyik művét is neki ajánlja. Egyáltalában csodaszámba megy e két nagy ember fáradhatatlan tevékenysége. Ilyen irányítás, ilyen vezetés mellett kialakul lassanként nálunk is a reformáció egészséges összelleme. Azok, akik túlzó ideáikkal zűrzavart idéztek volna elő, elhallgatnak, Luther nagysága előtt meghajolnak, vagy befolyásuk a lelkekre megszűnik. Példa erre *János prédikátor* esete. János kislebeni prédikátor tulajdonképpen nem is volt idevaló származású. Lausitz egyik jelentékeny városában, Zittauban született. Fiatal éveiről nem tudunk semmit. A theológiát már mint Ágoston-rendű szerzetes végezte s Lutherrel együtt élt a wittenbergi kolostorban. Csakhamar kitűnt szónoki képességeivel; olyannyira, hogy hallgatói őt per eminentiam prédikátornak nevezték. Miután Luther Márton a reformáció nagy művét megkezdte, János is kilépett a szerzetesrendből, csat-

²³ E. E. I. 190.

²⁴ E. E. I. 191.

lakozott Lutherhez s így méltán sorolható a reformáció első bajnokai közé. Luther oldala mellől Kreutzburgba került, ahol a prédikatori tisztet nagy buzgósággal töltötte be. S amikor 1526-ban Kiszzeben városának tanácsa, vágyódván az evangélium világossága után, Lutherhez fordult s őt arra kérte, hogy a kisszebeni egyház számára küldene egy az evangéliumban jártas, hithű prédikátort, Luther megindulván a hozzá intézett kérelmekről, ugyanebben az évben a szebenieknek egy saját kézzel frott levelében Jánost igen melegen ajánlotta. És a kisszebeniek — beszéli a krónikás — ily nagy férfiú ajánlatát elfogadták és nevezett prédikátort megválasztották. Ez a kiváló pap először a plébános oldalán működött, de lelkési jogokkal felruházva, azután pedig élete végéig a pastor primarius neve alatt.²⁵ Hogy, hogy nem, de megtörtént, hogy a mi János papunk is sacramentarius, sőt anabaptista tanokat kezdett hirdetni. Luthert végtelenül bántotta János pap dolga. Félt attól, hogy Sárosban, ahol a reformáció oly szépen halad előre, a vallás kérdésében zűrzavar támad. Mindez az ágostai hitvallás kiadása előtt történt s így a hívek maguk sem lehettek tisztában, mi a Luther álláspontja. Éppen ebből az okból levelet írt Erdélyi Antal kassai plébánosnak és kérte őt, hogy János papot jobb belátásra bírja. Erdélyi Antal viszont 1530 Szent Margit napján kelt levelében kéri *Philadelphus* Antal eperjesi prédikátort (közölvén vele Luther levelének tartalmát), hogy legyen ebben az ügyben segítségére. Így azután ez a két lutheri buzgóságú pap János papot elővette és sikerült őt meggyőzni álláspontjának helytelenségéről. Hogy ez volt közbenjárásuknak az eredménye, ezt onnan is tudjuk, hogy János pap továbbra is Kiszzebenben működött és a lutheri reformációnak nagy szolgálatakat tett. Nyolc évi áldásos működés után itt is halt meg és a hálás polgárok a város falain belül fekvő plébániatemplomban temették el, ahol emlékezetét epitafiumban is megörökítették.²⁶

Az 1530-ban Augsburg városában bemutatott hitvallás és az ennek nyomán készült 1549-iki V. sz. kir. városi hitvallás megjelenése előtt a lutheri tanok tisztaságát lehet mondani csak magának Luthernek személye védte és mentette meg nálunk. Erre vet éles világosságot a kisszebeni eset, ahol már János pap előtt is akadt szószólója az anabaptista felfogásnak s ez *Schröter* Kristóf prédikátor volt, aki Kiszzebenben született és Selmechányáról került haza. Ép az ő tanításaival voltak elégedetlenek a kisszebeniek és emiatt fordultak Lutherhez és kérték őt, küldjön nekik oly lelkészt, aki a tiszta evangéliumot fogja nekik hirdetni. De becses e feljegyzés azért is, mert ebből tudjuk meg, hogy Kassán már lutheránus a városi plébános, nevezetesen *Erdélyi* Antal s ezt kétséget kizáróan igazolja az a körülmény, hogy Luther hozzá fordult és ép a lutheri tanok megvédése érdekében. Hogy Erdélyi

²⁵ Wächter D.: Status et Fatorum Ecclesiae Cibiniensis. (Kézirat.)

²⁶ Sculteti S.: Hypnomena stb. Wächter i. m.

Antal lutheránus volt, ezt tudjuk Henckel János egyik leveléből is.²⁷ Bennünket azonban a jelen esetben leginkább az érdekel e feljegyzésből, hogy Erdélyi Antal *Philadelphus* Antal eperjesi prédikátort kéri fel, hogy legyen segítségére a lutheri tanok megvédésében János pappal szemben. Ime *tehát nem fér kétség ahhoz, hogy 1530-ban Eperjesen volt már lutheránus lelkész.* Lehetett azonban már előbb is. Hiszen ha Kisszebenben jóval 1530 előtt működtek reformált hitű lelkészek, nem tudom belátni, hogy éppen Eperjesen miért ne működtek volna. Igaz ugyan, hogy Eperjes inkább beleesett az országos események sodrába, mint a félreeső Kisszeben. A nagypolitika hatalmas hullámverései állandóan izgathatták, zaklathatták az eperjesi polgárokat. Ferdinánd és Szapolyai János emberei egyaránt elővették, szép szóval, ígéretekkel és presszióval rajta voltak, hogy e várost a maguk pártjára megnyerjék. Az ország szomorú sorsa, politikai és gazdasági megrendülése mélyeséges hatással lehetett a polgárookra. Mindazonáltal nem vagyok hajlandó elfogadni azt a véleményt, hogy a mohácsi vést követő években szünetelt volna a reformáció. Sőt ellenkezőleg, az országot ért nagy csapás nemcsak a polgárokat, de most már a nemességet is, amely eddig a reformációban német mozgalmat látott, arra tanítja, hogy erőt, csüggedni nem engedő kitartást a reménytelen helyzetben egyedül az Istenbe vetett hit ad, mely az erkölcsök tisztaságában és evangéliumi egyszerűségben látja a szabadulás útját. Nem állíthatta meg a reformáció terjedését Eperjesen az 1526-iki nagy tűzvész sem, amely az egész várost elhamvasztotta s amelynek áldozatul esett a szép *csúcsíves stílű iskolaépület* is, amelyet csak az imént, 1521-ben adtak át rendeltetésének és amely valószínűleg a mai kollégiumi épület helyén állott.

Ne gondoljuk azonban, hogy Eperjes máról holnapra lett a reformáció hívévé. Nem parancsszóra fogadták el a reformált tanokat e maguk lábán járni szerető és tudó polgárok. Lassan, kovász módjára járta át az evangélium e művelt és öntudatos társadalom lelkivilágát s ebben a csendes belső lelki harcban azok a csapások, amelyek az országot és a várost egymásután érték, nem akadályozták, csak elősegítették a lelkek átformálódását és az egyes személyiséggé tevő egyéni hit diadalát. Több mint valószínű, hogy e lassú folyamatot prédikátorok és tanítók érlelték, vitték a kifejlés felé. Werner Györgyöt említettük, akinek Eperjes reformálásában kiváló szerepe lehetett. Lelkész az Eperjesen *Philadelphus* Antal előtt az egy *Achatius*-on kívül eddig nem ismerünk. *Achatius* eredetileg szerzetes volt. Kassán, ahonnan jött át Eperjesre, azonban már a reformáció szellemében működött. 1523-ban, mikor Henckel János kassai plébánost Mária királyné udvari papjának hívta meg, ennek megüresedett helyére a városi tanács *Achatius* szerzetest választotta meg. Henckel elvesztésébe azonban a jó kassaiak belenyugodni nem tudtak s ezért mindent elkövettek, hogy Henckelt

²⁷ E. E. I. 397.

visszatérésre bírják. És e céljukat el is érték, mert Henckel maga sem érezte jól magát a királyi udvarban, amelynek cselszövényei, mozgalmas élete idegen volt az ő jámbor papi lelkületétől. Így aztán 1526 március 15-ikén kelt levelében Meltzer András kassai jegyzőt értesíti, hogy bár a királyné marasztalja és az egri prépostsággal kínálja, visszatér Kassára, hívei közé. Küldjenek kocsit érte.²⁸ Henckel visszatérésének nem akadályza Achatius, aki már az előző évben elfogadja az eperjesi városi tanács meghívását, azonban itt sem marad sokáig, mert még ebben az évben Körmöcbányára megy át és ott meg is nősül.²⁹

Az egyetlen eperjesi lelkész tehát *Achatius*, akiről sikerült eddig kimutatni, hogy Philadelphus Antal előtt Eperjesen a reformáció szellemében működött. Az utolsó róm. kath. plébános Nossag Albert lehetett. Ez, amikor 1525-ben, valószínűleg öregsége miatt, állásáról leköszönt, okmányban jelentette ki, hogy nincs észrevétele az ellen, hogy utána bárkit is válasszanak meg az eperjesiek.³⁰ Vagyis így Eperjesen ev. ker. collegium története. 25. nincs senki még a régi papok között sem, aki a reformáció szellemében működő papok megválasztását ellenezné. Így választhatták meg aztán Achatium és később Philadelphust.³¹

A mi Philadelphus Antalunkról a következőket sikerült megállapítanom: Törhetetlen híve volt Luther tanainak, azokat soha meg nem tagadta. Emellett azonban nem volt harcos természet. A közéleti küzdelmeket kerülte és inkább kitért ellenfele elől, mint azzal szembeszálott. Közéleti pályáját Rozsnyón kezdhetette, hol 1525-ben mint tanító működött. Ezután került Kiszsebenbe, de itt sem működhetett sokáig. Ugyanis Fischer András anabaptista prédikátorral került össze. Fischer valódi forradalmi lélek volt. 1529-ben tűnik fel Lőcsén. Nagy hatása volt a polgárságra. Kacziáner ezért elfogatja és a zemplénavarmegyei Csicsva várába záratja. Innen azonban, nem tudjuk miképpen, megszabadul és nyughatatlan, erőszakos természetével Philadelphus Antalt, aki azt híresztelte róla, hogy eretnek tanokat hirdet, sőt híve Münster Tamásnak, hitvitára hívta fel. A kiszsebeni városi tanács Philadelphust reá akarta venni e hitvitára, de ez erre nem volt hajlandó, amiért aztán

²⁸ E. E. I. 243.

²⁹ és ³⁰ Eperjesi levéltár. Cub. II. loc. V. fasc. K. I. Hörk: Az eperjesi

³¹ Antonius Philadelphusról Hörk így ír (25. l.): „Ekkor Mgr. Antonius jön át Kassáról. Ez Melanchthonnak tanítványa volt.“ Ezt az állítását honnan veszi, nem mondja. Egyelőre tehát be nem bizonyított állításnak kell ezt tekintenünk; Kemény, a kassai reformáció történetírója nevét sem említi. Antal Melanchthonnak tanítványa csak úgy lehetett, ha hallgatója volt a wittenbergi egyetemnek; nevét azonban a wittenbergi egyetemen tanult magyar- és erdélyországi ifjak 1522—1529-iki névsorában nem találom. Más Antonius nevű hallgató sem volt ebben az időben Wittenbergben. Végül Hörk azt állítja, hogy „olyan erős volt már a reformáció pártja Eperjesen, hogy 1526-ban Antonius Transsylvanus kassai pap felszólíthatta az eperjesieket, hogy kiszsebeni János prédikátor ellen fellépjenek“. Nos, hát ez nem 1526-ban, de 1530-ban történt, mert ebben az esztendőben írt Erdélyi Antal ebben az ügyben levelet Philadelphus Antalnak.

nem volt többé maradása Kisszebenben³² és Eperjesre megy át. Mint eperjesi diakonus 1530-ban Erdélyi Antal kassai pappal utódjának, János papnak vallási tévelygése ügyében Kisszebenben sikert ért el, amint már erről szólottam. Ez a cselekedete kétségkívül növelte jóhírért, nevezetesen, hogy jó lutheránus. Ez lehetett magyarázata, hogy a beszercecebányaiak, mint eperjesi káplánt megválasztották „zum einem prediger des wordt Gottes“ és kérték is 1530 nov. 9-én kelt levelükben az eperjesieket, hogy bocsássák el nekik „den Erbirdigen Herren Magister Antonium“, mire Antal pap 1530 dec. 1-én tudatja a beszercecebányai tanáccsal, hogy prédikátorrá történt meghívását elfogadja s menti magát, hogy azonnal nem mehet, de legyenek egy kis elnézéssel, mihelyt lehetséges, el fog menni s ha szükséges, egy diakonust is fog magával vinni. Úgy látszik azonban, hogy Antalt az eperjesiek nem szívesen eresztik el, mert 1531 febr. 6-án tudatja a beszercecebányaiakkal, hogy husvétig Eperjesen kell maradnia, de azután kész hozzájuk prédikátorul menni. De hát a husvét is eltelt, Antal pap mégsem mozdult Eperjesről.³³

Amint az eddig elmondottakból látható, a reformáció szinte észrevétlenül és zavartalanul vert gyökeret Eperjesen. 1531 elején az eperjesieknek a legfőbb gondja, hogy az általuk kedvelt Philadelphus Antal ne hagyja el őket. Van már ekkor még egy lutheránus papja is a városnak, névszerint Bertalan, aki előbb a szepesi káptalan káplánja volt.

Hogy 1531-ben Eperjesen két lutheránus pap is van, ezt Spervogel, lőcsei városi tanácsos krónikájából is kétséget kizáróan megállapíthatjuk.³⁴ Spervogelnek két királyi rendelet végrehajtása adott okot arra, hogy erről az Eperjes reformációjára oly fontos körülményről megemlékezék.

Ferdinánd király, aki lelkében mélyen fájlalta a reformáció rohamos terjedését, úgy látszik, elérkezettnek látta az időt, hogy a mi vidékünkön szigorúan fellépjen a reformáció híveivel szemben. 1531 szept. 30-án két rendeletet bocsátott ki Speyerből.³⁵ Az egyikben megparancsolja a kassaiaknak fej- és jószágvesztés terhe alatt, hogy két prédikátoruknak, akik közül az egyik magyar, a másik német, elfogatását ne merészeljék megakadályozni, sőt inkább ezt segítsék elő. A másik rendeletben pedig meghagyja az egri püspöknek, hogy a két lutheránus hitszónokot az ő nevében fogassa el és vitesse vasraverve a pozsonyi várba.

A túlbuzgó egri püspök, Szalaházy Tamás erre a kassaiak akarata

³² E. E. II. 375. Fischer András egyéniségét és reformátori működését Bruckner Győző tisztázza „A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben“ c. művében. 58—67. l.

³³ E. E. II. 87. 117. Hörk i. m.

³⁴ Spervogel krónikáját lásd a lőcsei ev. egyház levéltárában. Lásd még Wagner: Anal. Scep. Pars II. Viennae 1774. 165—166. l.

³⁵ E. E. II. 162—163.

ellenére, akik tehát a királyi rendeletnek nem engedelmessé váltak, Pekri huszáraival a kassai magyar lutheránus prédikátort, Dévai Biró Mátyást Márton-napja előtt 5 nappal elfogatta. A német lelkésznek azonban megkegyelmezett és csak Egerbe küldette, mivel kiderült, hogy őt csak a bőjti húsevés vádjja terhelte. Ellenben a püspök parancsára (iussu episcopi) Ipoltfi, a szepesi vár kapitánya *elfogta a két eperjesi lutheránus papot, Antalt és Bertalant*. A püspök a három foglyot Pozsonyba vitette, de az eperjesi urak kérelmére (propter petita dominorum de Eperies) Bertalant a líptói várból, Antalt pedig Pozsonyból szabadon bocsátotta és ez utóbbi vissza is tért Eperjesre, körülbelül Mária tisztulásának ünnepén, 1532-ben. Ezek szerint egyedül a királyi parancsra elfogott Dévai Biró Mátyás maradt fogságban, akít aztán mint foglyot Bécsbe vittek. Ebből az elfogatási történetből³⁶ több érdekes megfigyelést tehetünk. Így az eperjesi papok elfogatását nem a király rendelte el, csak a püspök parancsára kerültek ezek fogságba. A király tehát csak a kassaiakat akarta vallásváltoztatásuk miatt büntetni. És ennek politikai oka volt. Kassa nem volt hűséges, megbízható városa Ferdinándnak, aminthogy az események után nem is sokára át is pártolt János királyhoz. Ellenben Eperjes törhetetlen hűséggel ragaszkodott Ferdinándhoz. Ez a magyarázata annak, hogy Ferdinánd Eperjest elhalmozta kegyeivel (adott neki új címet, neki adta Kassa bosszúságára az árumegállító jogot stb.), de kímélte kedves városát vallási meggyőződésében is. Ám a túlbuzgó egri püspök a kir. rendeletet felhasználta arra, hogy önkényesen, a Speyerben tartózkodó Ferdinánd távollétében elfogatta az eperjesi papokat is. Ámde az eperjesi urak ez ellen felszólaltak és az egri püspök nem mert ellenkezni s a papokat szabadon bocsátja.

Mindebből különösképpen egyet akarunk kiemelni; nevezetesen azt az érdekes tény, hogy a papokat az eperjesi urak szabadították ki. Tehát nem valami elégedetlenkedő utcatömeg, de azok, akik a város urai voltak s akiknek joguk volt a város nevében beszélni. Nyilvánvaló, hogy Spervogel az eperjesi urak alatt a *városi tanácsot érti*. Ha pedig ez így van, úgy 1531. év végén *Eperjes városa már lutheránus*.³⁷ Elismerte ezt az egri püspök is, mert ha tudta volna, hogy a városi polgárok között vannak olyanok, akik az eperjesi prédikátorok elfogatását helyeslik, úgy bizonyosan nem bocsátotta volna szabadon

³⁶ Spervogel: Contracti Annales. 1531. Wagner i. m. i. k. közölte e részletet Spervogel krónikájából.

³⁷ Hörk József erről (27. l.) így ír: „... Antonius továbbra is itt maradván, Bartholomaeus Bognerrel oly nagy eredménnyel fáradozik, hogy 1531-ben az egész város az általok megismeretett ág. hitvalláshoz csatlakozik.“ E kijelentésbe hiba csúszott be. Nevezetesen: Philadelphus Antal lelkész-társa nem Bogner Bertalan volt, mert Bogner jóval későbbben, 1539-ben került Eperjesre. A másik, amit kételkedéssel kell fogadnunk, az, hogy e két pap eredményes fáradozása folytán csatlakozott volna Eperjes a reformációhoz. Véleményem szerint lassan érlelődött Eperjesen a reformáció; évek kellettek ahhoz, hogy Eperjes városa teljesen evangélikussá vált.

azokat. Természetesen tette ezt most már azért is, mert félt Ferdinánd haragjától, aki neki az elfogadásra utasítást nem adott.

Philadelphus Antal fogságából szabadulva visszatért Eperjesre. Csak most válthatta be ígérését, amelyet a besztercebányaiaknak tett. Besztercebányán is törhetetlen híve volt a lutheri tanoknak. Ezt ismét onnan tudjuk, hogy Fischer András itt sem hagy neki békét. Ez a harcias természetű ember 1534-ben Gross-Winternitz-ből (Morvaország) levelet ír a besztercebányai tanácsnak és közli, hogy kész Philadelphus Antallal akár Morvában, akár Besztercebányán, feltéve, hogy nem lesz bántódása, nyilvánosan vitába bocsátkozni.³⁸

*

Eperjes 1531-ben már lutheránus város. Lutheránus ekkor már a városi tanács, a lelkészek és a polgárság, mert mindannyian ennek vallják magukat. Egykorú források igazolják ezt. És azok az írók is, akik foglalkoztak ezzel a kérdéssel, mindannyian 1531-ben állapítják meg Eperjes reformációjának idejét.

Az eperjesi egyház keletkezésével egyidőben lutheránussá lett a XV. század elejétől fogva fennálló városi iskola is, mert már 1531. előtt is volt lutheri szellemű rektora (Wagner Gy.), — annyival inkább 1531. után. Az eperjesi lutheránus városi iskola rövid idő multával főiskolai jellegűvé, 1667-ben pedig a Felsőmagyarországi Rendeik és a sz. kir. városok főiskolájává fejlődött.

Az eperjesi ág. hitv. ev. egyház tehát joggal ünnepelhette meg 1931-ben fennállásának 400 éves fordulóját. Ugyanezt megtehetette volna a Collegium is.

Gömöry János

³⁸ E. E. II. 375.

Két kapu

*A földi éden zárt kapuja rácsos,
Belátunk rajt, a kertbe nem jutunk;
Csaló reménynek hinni nem tanácsos,
Kívül vezet örökre csak utunk.*

*Rögös az út s addig tiporja lábunk:
Más kaput érünk, vaskaput, falat.
Magas kőfal, nincs mód a kertbe látnunk,
De a kapun kilincs van, nem lakat.*

*Egy érintés, a vaskapu kitérül,
Belépünk, borzadunk... út vissza nincs.
A zord kapu csikordul és bezárul,
Sirkertkapun kívül van csak kilincs.*

Szigethy Lajos

Új középkor felé

„...den Altar in die Katakomben tragen...“

Berdjajev

*Testvér, a földről szökni kezd a fény
goromba gyolcsig vedlik itt a pompa.
Törd össze tükröd, ved le álruhád:
nincs menedéked, csak a katakomba.*

*Palotáidba csóvát sujt a szél,
csillárodát egy vak villám kioltja.
Készíts kanócot s gyűjtsd a mécsolajt,
sötét világ a sírok kriptaboltja.*

*Fenn szó vakított, szikkasztott a fény —
zsoltár-fogantatók a hosszú éjek,
ős ritmusokra árnyak inganak
és ismét akna-mélyből zúg az ének.*

*Látóbb a lélek, mint a macskaszem
s lázas szemek közt tisztán áll az oltár.
Szódról lefoszlik minden cifraság
s szív-ezredek dobbannak, hogyha szóltál.*

*Feletted sors szánt, romlás tornyosul,
a végítélet részeg lába tombol.
S mint újszülött-hang, győztes-éridesen
új lélek Krisztus-hangja sír a romból.*

Áprily Lajos

KRÓNIKA

Szekfü Gyula: Magyar történet. A tizennyolcadik század. (Hóman—Szekfü: Magyar történet, VI. kötet.) Bpest. Év nélkül. (1931.) Kir. Magy. Egyet. Nyomda. 495 l. 17 mell. 8°.

Az „új utakon“ járó történetírás *Szekfü* legújabb kötetében, a tizennyolcadik századi magyar történet előadásában ért el a legjellemzőbb terméséhez. Ha ennek a kötetnek nem volnának fejlődéstörténeti előzményei, ha módszereit és elveit nem vitatta volna már meg egy, — ha nem is gazdag, de nagy tömegű — vitairodalom, eltagadhatatlan meglepetéssel tennénk le ezt a könyvet az elolvasás után, annyira más, mint minden eddigi 18. századi magyar történet. Így, ismerve a fejlődés útját, magunkévá emészte az új módszereket és elveket, nem az eltagadhatatlan meglepetés, hanem a kielégültség érzete fog el: igen, előre tudtuk, hogy csakis egy ilyen, egy egészen új 18. századot kellett kapnunk. Ezt a századot az eddigi szintétizáló történetíróink rossz szemmel nézték, mert liberális szemléletüknek megfelelő anyag nem kínálkozott benne. Nem sokat tudtak róla mondani, mert bizony a részletkutatók is mostohán kezelték ezt a századot s így az előmunkálatok is hiányosak voltak. Az „elnemzetietlenedés korát“ csak elnagyolt vázlatokban ismertük eddig. *Szekfü*t azonban már nem vezeti a liberális látás kizárólagossága, sőt! Így számára más, eddig figyelemre nem méltatott látnivalók is akadnak bőven e században. Újabban a részletkutatók is jobban érdeklődtek e század iránt. Elég, ha csak arra utalok, hogy a barokkról szóló irodalom nagy lendülete alig egy évtizedes, hogy a bécsi udvar magyarországi gazdaságpolitikája *Eckhart* Ferenc kutatásai alapján csak 1922. óta ismert, hogy a századvég szellemiségéről *Eckhardt* Sándor, *Mályusz* Elemér 10—12 éven belül közzölték eredményeiket, hogy a horvát kérdéseket *Miskolczy* alig fél évtizede dolgozta fel stb. A felsorolást még bőven tetézhethetnénk. Új, széles látás és sokkal gazdagabb részleteredmények: ez az a többlet, amivel felvértezettebben írta meg *Szekfü* a 18. századot, mint a maguk korában hasonló készültségű, régebbi történetíróink tehették.

Új és más, mint az eddigiek ez a 18. század, nemcsak szemléletben és anyagában, de előadásában is. *Szekfü* szellemtörténeiséé alakulása ebben a kötetben lett teljes. Itt — ha ugyan még lehet — az eddiginél is kevesebb eseményt kapunk, mindent háttérbeszorítva tör elő itt a szellemi áramlatok kizárólagos előadása. Minden ezekből magyarázódik, ezekhez csatolódik, ezeken függ. Az egész kötet eszmék gigantikus küzdelmének drámai előadása. A katolikus restaurációnak barokk gondolat- és eszmevilága küzd a felvilágosodással. A deizmus, a pietizmus, mint megannyi mellékszín teszi élénkebbé a hatalmas küzdelem képét. A háttérből már bontakozik ki az új eszmének, a

nacionalizmusnak egyelőre még ködös, határozatlan alakja. Régi és új gazdasági és termelési formák küzdenek egymással. Egyre újabb és újabb tartalmú „korszellem“ fuvalmai jönnek nyugatról s ütköznek össze az itthoni elavult társadalmi és közjogi adottságokkal, hogy itt helyi szint és formát nyerjenek. A Szekfü-látta 18. század már nem a szellem alvásának, hanem a 19. század új világképének a vajudás szent fájdalmával teljes szülő százada.

Szinte akaratlan igazolását látjuk itt annak a felfogásnak, amely szerint a középkor addig tart, amíg a vallási kérdések döntően befolyásolják a világ folyását s az újkor az utolsó vallásháború végétől és a felvilágosodás kezdetétől számítható. Szekfü 18. századában mint mithikus hős bukik el az ellenreformációs gondolat, a barokk műveltség s vele bukik a vallási kérdés döntő súlya is, hogy helyet adjon a deista, aufklárista népboldogítás eszméinek, amelyekből az újkor új, nagy kultusztárgya: a vallás helyett most már a nép, a *démosz* bontja ki fényes csillogásának ígérkező felfelé igyekvésének szárnyait. A középkor utolsó nagy kivirágzása a barokkban és elcsenevészése a rococóban, az újkor tapogató gyermeklépései a protestáns pietizmusban, a nyugatról kis erekben beszivárgó antiklerikális s népbárát eszmefoszlányokban, mely végül mindent előntő tengerré dagad: ez az új előadású 18. század. A magyar középkor bukása s a magyar újkor megszületése. S ebben a drámai küzdelemben mint szélmalomharcot vívó, időszerűtlen s részvétre nem számítható szereplő áll rendületlenül, mint intézményesen idecsökönyösített mult, az időszerűtlenné vált, a vallási kérdésekkel szemben lassan érzékét vesztő, a népjóléti eszméikkel szemben azonban süketen érzéketlen rendiség. Az a rendiség, amely a múlt évszázadokban még a nemzet életalapja volt s amely az újkorban egy évszázadon át az új, európaibb élet gátja lesz. A felvilágosodás diadalmaskodik mindenben, eleven és hatni-tudó tud lenni még Mária Terézia tőle teljesen mentes mély vallásosságán keresztül is. Csak egy áll sziklaszilárdul gát gyanánt, az időszerűtlen, önző rendiség.

Ez a kötet a „Magyar történet“ Szekfü-köteteinek legdrámaibb kötete. Előadó technikája szinte rembrandti. Ellentétek disszonáns színei állnak egymás mellett és hatnak együtt s ezek kiegyenlítődése viszi tovább az életet, amelynek lerögzítője a történelem. A történés dinamikáját Szekfü talán most mutatta be legfrappánsabban, amikor a mozgó eszméket már szinte megszemélyesítve látjuk előadásában.

Ez azonban új s hogy a miénk is legyen, ahhoz dolgoznunk kell. Ismernünk azt az anyagot, amit Szekfü ismer, de előadásában alig ismertnek, inkább ismertnek tételez fel és oldalról oldalra vele kell végeznünk az eseményeknek ilyen szellemi síkba történt átvetését. Aki ezt a munkát nem végzi el, annak vagy *csak olvasmány* marad ez a kötet, vagy opponálni fog az egészszel szemben a meg nem értés alapján. Ezt a kötetet vagy megérti valaki, vagy sem, de *féreérteni* nem

lehet. Ez a kötet Szekfü legfélreismerhetlenebb műve. Ha lesznek viták e kötet felett, azok soha kiegyenlítődk nem lesznek.

Szekfü nagymagyar és kismagyar álláspontja már egészen hiányzik ebből a kötetből. Álláspontja most már teljesen az összmagyarság álláspontja. Tárgyilagosságra törekvése is vitán felül áll. S ha mégis lesznek, akik opponálni fognak, nem meg nem értésből, de elvi alapon egyes részletekkel szemben, annak igen érdekes oka van. Szekfü tudatosan vetközi le azokat a régi „hibákat“, amiket kifogásoltak s közben öntudatlanul egy új „hiba“ hatása alá kerül. Döntően befolyásoltatta magát egy most divatos értékeléstől, a *barokk* kultuszától s ez bizonyos mértékben egyoldalúvá tette most.

Természetes jelenség, hogy a tudós a műhelyi munka közben anyagának bizonyos mértékben rabja lesz. A barokk kutatása a legutolsó években tört be a történetírói műhelyekbe. Kétségtelenül nagy és értékes anyagot hozott felszínre, de ép oly kétségtelen, hogy az új lendületű kutatás kezdeti hevességével szélsőségekre is hajlamosította a vefelfoglalókat. Levegőt kért magának, de oly energiával, hogy most több az ege, mint amennyit érdemel. Szekfü is túlnagy eget szab a magyar barokknak s így — részben — elveszi a napot azoktól, akiket az illetne. Ha a barokk-kutatás nagyobb és lehiggadtabb multra tekinthetne vissza: akkor ebbe a túlzásba nem esett volna bele Szekfü sem, aki legelsőnek próbálta most kimérni a határokat a magyar barokk számára történetünk területén. És ez a természetes, ez a műhelyi munka természetéből megokolt túldimenzionálás Szekfüvel szemben rosszindulatú bírálók részéről igen kellemetlen lehet még. Mert a barokk tipikusan katolikus és még sajátosabban ellenreformációs valami, aminthogy a barokk legjellegzetesebb terjesztői a jezsuiták. Szekfüit azonban nem jezsuita-szeretete, vagy ellenreformációs érzelmei irányították, hanem az ujonnan munkába vett kutatóterület nagy lelő-lehetőségeinek örömei vezették csupán akkor, amikor kizárólagos jelentőséget tulajdonít mindennek, ami a barokkal valahogy összefügg.

A barokk jelentőségéről lehet vitázni, hisz az országnak még a 18. században sem jelentéktelen protestáns tömegei sosem voltak igazi barokk szelleműek. A Regnum Marianum eszméjének túlméretezéséről is folytathatnánk vitát, hisz tanítottak akkor közjogot protestáns iskolákban is, ahol erről az eszméről szó sem esett. A jezsuiták közkedveltségével szembe egykorú katolikus forrásokat szegezhetnénk s megtehetjük ezt a barokk értékelésében rózsaszínűnek látott állapotrajzokkal is (amiknek különben maga Szekfü is gyakorta ellentmond). Le kell szögezmem, hogy mindez lehet tudományos diszkusszió tárgya, — mint ahogy bizonyonnyal lesz is — de protestáns-katolikus ellentéttek ezek megvitátását csak rosszindulat rángathatja le.

Ezek azok az elvi megállapítások, amelyek Szekfü 18. századáról,

mint koncepcióról (még ily szorítóan szűk keretek közt is) lerögzítendő.

De nem csak az egésznek, a koncepciónak a látása új, hanem a részletek is újak és az előző történetírók előadásához képest gazdagabbak is. Néhány jellemző részre kell felhívunk a figyelmet. Már az első fejezet megragad gazdag anyagismereten felépülő igen plasztikus megrajzolásával, amely előadja a Rákóczi-felkelést megelőző bécsi intézkedéseket az ország új berendezéséről. De az igazi élmény *A Rákóczi-felkelés* fejezete. Ennél nagyvonalúbban, több megértéssel senki nem írta meg Rákóczi portréját, még Thaly, még Márki sem. Rákóczi szervezőkészsége, koncepciója, államférfiúi nagysága, lelki magassága most bontakozik ki először teljesen a Szekfü előadásában. Rákóczi kortársai közül messze kiemelkedő nagyságának eddig figyelemre nem méltatott oldalaira világít rá Szekfü. Ő látja meg elsőnek a felkelés szociális vonatkozásait s ugyancsak ő hangsúlyozza elsőnek azt, hogy bár a felkelés leveretett, annak hatása a bécsi udvarra még évtizedek múlva is eleven volt. Szekfü nyomán valóban kiemelkedik a felkelés az előző felkelések sorából s jelentősége mélyebbé válik a szabadságért fegyverrelés egyszerű tényénél. A kudarc feletti lamentálás helyett pedig látjuk, hogy igenis évtizedes hatású volt az a nemzet javára, ami már megnyugtató, nem mint az eddigi előadások bántó gyásza, amely fanyar ízét az egész utánajött század előadására rányomta. Mintha a felkelés vége egy újabb Mohács lett volna. Most látjuk, hogy mennyire nem az volt.

Igen érdekes megfigyelni Szekfü biztos vonalvezetését. Már a „*Közjogi kompromisszum*” című fejezetben, — amelyben a III. Károly alatti közjogi, közigazgatási, pénz- és hadügyi helyzet rajzát kapjuk — kezdetét veszi a magyar rendiség egyoldalúan önző, minden haladással szemben gátként szereplő osztályának állandó kifogásolása s morális elítélése. (Szekfü e kötete erősen moralista.) Ez a beállítás számunkra szokatlan s első pillanatra egyesek előtt talán visszatetsző is lehet. Aztán fejezetről fejezetre haladva egyre jobban bontakozik ki, hogy az adózás gondolatától irtózó rendek és az őket mindenképen megadóztatni kívánó bécsi udvar küzdelme miként vonja magára az addig jóindulatú Mária Terézia neheztelését s Magyarország ebből folyó gazdasági izolálását, amelynek mértékére Szekfü a szemérmetlen jelzőt használja. (318. l.) Majd bemutatja, hogy miként lesz a rendiség az 1790—91-es országgyűlésen is a maga érdekeit védve, kompromisszumra hajolva a fejlődés gátjává. És így, az évszázad alatti szomorú rendi szerepkör teljes megismerése után valóban el kell ismerünk, hogy *Szekfünek* akkor, amikor a tények elmondásán túl, erkölcsi ítéletet is mond a rendiség felett, *igaza van*. Ez a gerinc, mint vörös fonal mesterien csillan ki az előadás egész folyamán s lesz mindenki számára fix pont a gomolygó s változó erejű eszmék állandóan új arcot mutató változatosságában.

A kötet legérdekesebb s legtöbb polémiára alkalmat nyújtó fejezete „A barokk műveltség”-ről szóló. Nem azért mintha, amit a barokkról s a magyar barokkról elmond, nem volna helytálló, hanem azért, mert túlságosan általánosít és hiányzik mellőle a barokktól annyira át nem itatott protestáns magyarság szellemi életének s műveltségének hasonló méretezésű, *párhuzamos* előadása. Szédületes munka és fáradság eredménye lehet ez a merőben úttörő fejezet, hisz már nem kis munka lehetett a megfelelő idézetek felkutatása sem. És korántsem volt felesleges: sőt! Csakhogy a nyert kép nem az egész magyarságra, hanem annak egyik nagy, számban többségi részére, a katolikus magyarokra vonatkozik csupán. Ez a fejezet a magyar katolikus szellemiség történetének mindezideig legragyogóbban megírt fejezete. Ezen a fejezeten azonban már az előadás folyamán átüt, hogy az egyoldalúan kedvező a barokk javára: hisz elismeri, hogy az irodalomtudomány a barokk jezsuita iskoladrámával szemben a református és piarista iskoladrámának nyújtja a pálmát, mely pedig magyarnyelvű, tősgyökeres népies és a barokktól nagyon messze áll. Mert elismeréssel szól Bél Mátyásról, a pietista, protestáns hallei egyetem tanítványáról, mint aki a barokk-jezsuita történetfilozófiát a legpregnansabban alkalmazta. (Kissé paradoxszonak látszik!) Hisz felbukkan a sorok között a protestáns s korántsem barokk *Tessedik* Sámuel, az Alföld nagy fásítója, vagy a szintén protestáns *Perliczy* János Dániel, aki magyar nyelven először ír közérthető orvosi könyvet. A nem barokk-műveltségű, protestáns kulturán felnőtt Bélek, Tessedikek, Perliczyek serege igen jelentős a 18. század magyar történetére nézve. Maga Szekfű elismeri, hogy „a felvilágosodásnak már a barokk-korszakban sem hiányoztak magasműveltségű úttörői”. (270. l.) Fájjaljuk s nem csak mi, protestánsok, de maga a mű is hiányolja, hogy nem mutatja be Szekfű a barokkal, a katolikus barokkal párhuzamosan a protestáns műveltséget, a protestánsok nyugati, mástermészetű kapcsolatait, amelyek abban a korban közelebb hozták a nyugathoz a keleti Tiszántúlt és Felvidéket, mint a nyugati fekvésű Dunántúlt volt. Ennek a hiányzó fejezetnek, — amit nem Szekfű mellőzött el, de a divatos barokk diadalmas optimizmusa borított el, szorított hátra — megírása az arra hivatott, modernül iskolázott fiatal protestáns történetírók legelső feladata kell, hogy legyen.

Az új népességről, a gazdasági és nemzetiségi viszonyokról szóló fejezet kétségtelenül nagy gazdagodása irodalmunknak.

A könyv legnagyobb terjedelmű fejezete „*Mária Terézia korszaka*”. A fejezet legnagyobb élménye Mária Terézia alakjának megrajzolása. Finomabb és plasztikusabb portrét rég olvastunk. Valóban királynői és élő. Mindig ő a központ, bár lassan ő is idegen lesz abban a megváltozott világban, amelyben él. Nem kevésbé meggyerő II. József alakjának megrajzolása is. Mi, protestánsok, nagyon megértjük azt a rokonszenvet, amivel az ország protestáns közvéleménye kísérté a fel-

világosodás legnagyobb teoretikusát, a kalapos királyt. Hiszen József abból a szellemi talajból nőtt ki, lett egyéniséggé, amely a barokkal párhuzamosan ott gyűjtögette a maga egyre szélesebben folyó kis erec-kéit a felvilágosulás tavába s amely szellemi talajra ezeket a termő ereket a hazai protestánsok nyitották meg, Ausztriát megelőzve és kikerülve. Hogyan találkozott össze ez a Németországból szivárgó protestáns felvilágosodás a Bécsből később jövő antiklerikális felvilágosodással? — ez a kérdés Szekfü könyve után is nyitva marad számunkra.

Nincs terünk fejezetről fejezetre menve adni ízelítőt ebből a forradalmian új könyvből. A benne feldolgozott anyag igen széles részletkutatást ölel fel. Ha itt-ott hiányérzetünk van — például, keveseljük az oláhság unitálására fordított előadást s nem találunk feleletet arra, hogy milyen volt a nem magyar ajkú nemesség álláspontja a magyar nyelvvel szemben, aminek megemlézése legalábbis érdekes volna, az csak annak az eredménye, hogy eddig ebben a kötetben tornyosultak a szerző elé a legnagyobb feladatok. Egy teljesen új konstrukciót kellett felállítani s ebbe rengeteg eddig fel nem használt anyagot kellett beépíteni. Egyes téglák így maradtak el, vagy kerültek kevésbé jelentős helyre. „A tizennyolcadik század“ nagy nyeresége és gazdagodása szakirodalmunknak s remélhetőleg nagy indíték arra, hogy ezt a századot behatóbb s megértőbb kutatás tárgyává tegyünk, mint a régiiek tették. Ha a barokk túlméretezése egy parallel fejezettel ellensúlyoztatnék, vagy egészséges revízióval a maga tényleges jelentőségére szoríthatnék vissza (az egyetemleges magyarság szemszögéből nézve!), semmi kifogásunk nem lehetne a mű ellen.

Előző ismertetésemben, amikor a 17. század előadása kapcsán Szekfü történetírói portréját megrajzoltam, kifogásokat emeltem Szekfü sajátos Erdély-szemléletével kapcsolatban. El kell ismernem, hogy ebben a kötetben az ott elmondottak és kifogásoltak már nem érvényesülnek. Erdély 18. századi sorsáról mást és jobbat, *sőt több jót*, mint Szekfü írt, (én, az erdélyi mondom) nem lehet.

A szakembert kétségtelenül érdeklik most is azok a megjegyzések, amelyeket Szekfü a kötet végén, a „*Kütfők és irodalom*“ című bibliográfiában helyez el. Egyszer már felvettem, hogy a hét kötet hét ilyen tárgyú függeléke együtt, mint önálló kötet is érdekes és értékes forrás- és irodalomkritikai tanulmány lenne. Megbocsáthatatlan baj és mulasztás lenne, ha az abban levő anyag nem kerülne bele a 7. kötet végére ígért mutatóba. Különösen érdekesek azok a megjegyzések, amiket a Rákóczi-felkelés irodalmának felsorolása között olvashatunk, vagy a *Felvilágosodás krízise* című fejezethez adott irodalom kapcsán *Mályusz* Elemér munkáira tett polémikus élű megjegyzések. Nem a függelékben van szó ugyan róla, de irodalmi kérdés lévén, itt említjük meg, hogy igen nehéz állást foglalni abban a kérdésben, vajjon helyes, vagy helytelen az a felfogása a magyar történetiszemléletnek,

amely magyar szempontból elítéli az oláhság unitálását. Egyet kell értenünk Szekfüvel, aki csak felveti ezt a kérdést, de nem ad rá feleletet. Az oláhság kulturálódása valahogyan, előbb vagy utóbb, a Faniarióták bukása után azonban biztosan megindult volna a katolikus unió erőszakolása *nélkül* is s az oláh nemzet öntudatának megteremtését nagyon kellemetlen és felesleges lenne a kérdés feszegetésével kizárólag az unió s így a barokk-ellenreformáció mindenképen és minden téren katolizálni akaró tendenciájára rávarrni. Minek vessünk újabb gyujtóanyagot a tűzbe és diszkreditáljuk ezzel teljesen a barokkot...

Ismételjük: a kötet ismertetésére nem elég az a szűkreszabott tér, amelyet e folyóirat a mai nehéz viszonyok mellett egy még oly jelentős könyv megbeszélésére is engedélyezhet. De talán elég arra, hogy néhány szempontra rávilágítson s eleve leromboljon néhány olyan meg nem értésből származható ellenkezést, amelynek sem a tudomány, sem a nagy közönség nem venné hasznát. A könyv *derék, magyar könyv*. Megtalálhatjuk benne, hogy a magyar élet, nagyrészt önhibánkon kívül, mennyire csak Béctől függött ekkor s rájövünk olvasása közben sok ma is élő kérdés nyitjára, amire eddig csak tapogatózva mertünk feleletet adni magunknak.

Végül: nem hallgathatjuk el, mennyire kellemetlenül lep meg, hogy az Egyetemi Nyomda reprezentációs kiadványában a tartalommutatóból kimaradt egy fejezet. Pedig az Egyetemi Nyomdát évszázados tradíciók kötelezik.

Asztalos Miklós

KRITIKAI SZEMLE

Incze Gábor: A magyar református imádság a XVI. és XVII. században. (Theologiai Tanulmányok. Szerkeszti Csikesz Sándor. 15. szám.) Lexicon-oktáv 200 lap. Két hasonmással. Debrecen, 1931.

Nem habozunk kijelenteni, hogy ez a nagyszabású dolgozat bizonyos értelemben fordulópontját jelenti a magyar protestáns egyháztörténelem tudományos művelésének. Fialtal és az egyházi irodalom más területein már eddig is jónevű szerzője ezzel az első tudományos próbatételével olyan mezőt tört fel, amelyet az eddigi kutatás legfőljebb csak karcolgatott. Ez a szűz talaj a magyar protestáns kegyesség története. Míg a magyar protestáns szellem fejlődésének és változásainak egyéb mozzanataihoz, így a theologia vagy az iskolázás történetéhez már nagyobb számmal vannak értékes előmunkálataink — habár a mélyreható, problémákat látó és fejtő és átfogó pillantású munkálatok kora még, úgy látszik, itt is várat magára — az egyéni és a gyülekezeti vallásos élet elsődleges megnyilvánulásai, az Isten előtt leboruló magyar lelkek szent, finom és forró világa, annak fogalom- és képzetkincse, kifejező ereje, típusai, egyetemes szellemi áramlatoktól befolyásoltsága és viszonylagosan önálló vonásai még eddig nem kerültek a kutatók érdeklődésének homlokterébe, legfőljebb egészen mellékesen, rendszertelenül és tudományos megalapozás nélkül történt rájuk utalás, nagyobbára monografikus feldolgozásokban. Ez egyfelől meglepő, másfelől azonban nagyon is érthető jelenség. Meglepő, ha meggondoljuk — amit éppen az Incze Gábor könyve is mutat: — hogy magyar protestáns irodalmunknak a legkezdetei óta mily gazdag s legalábbis a legnagyobb közkönyvtárakban aránylag mily könnyen hozzáférhető ennek az irodalomnak éppen az áhítatossági része, még pedig úgy a szorosabb értelemben vett — prózai formájú — imádság-, általában „áhitatossági“ irodalom, mint annak a verses formája, a gyülekezeti vagy csak magánépülésre szánt énekgyűjtemények, általában a vallásos költészet, illetőleg versfaragás termékei. A kutatásnak tehát anyaga bőven lett volna, a technikai akadályai sem éppen lebirhatatlanok — azonban annál nagyobbak a belső nehézségei s hogy ezekkel sokáig senkinek sem volt kedve fölvenni a küzdelmet, az, tudományos fejlettségünk általános színvonalát tekintve, viszont nagyon is érthető. Ugyanis a kegyességtörténeti kutatásban, ha a kutató nem pusztá referálásra akar szorítkozni, ami magában is hasznos, de még nem a szó teljes értelmében tudományos teljesítmény, különösen nagy világirodalmi tájékozottságra, theologia-történeti mellett épp oly alapos valláslélektani föl-készültségre és a mellett rendkívül fejlett intuicióra is van szükség, hogy a kutató az Istennel való társalkodásnak kihűlt lánvájából s annak többé-kevésbé megmeredt formáiból megérezze az ő tűznek a kilobbanását, megkeresse ennek a tűznek tápláló forrásait s rá tudjon mutatni, a lelki életnek micsoda összetételű levegője szította ezt a

tüzet. Itt a fogalmi körvonalak sokkal kevésbé masszívak, mint pl. a theologiátörténetben, a szellemtörténeti típusok sokkal inkább egybefolynak, mint a vallásos élet és gondolkodás bármely másfajta irodalmi kivételésében, az egyéniség formáló és átformáló ereje sokkal könnyebben és erősebben érvényesül a fölvetett hatások feldolgozásánál, mint, mondjuk, egy tudományos vagy hitvitázó munkában — s azért az egész mégsem csak egyetlen nagy, színes, forrongó, erjedő és gerjedő chaos, mégis csak vannak benne irányvonalak, típuslenyomatok, mégis csak van benne Logos, értelem, „okos istentisztelet“, s ennek a földériteése a legszebb, de legnehezebb tudományos föladatak közé tartozik.

Incze Gábor ismerte föladatainak nehézségeit és — ez könyvének legelsőül említendő nagy érdeme — egészen hatalmas fölkészültséggel fogott annak megoldásához. Minden jelentős termékében áttanulmányozta az imádság mivoltára és történetére vonatkozó theologiai, valláslélektani, vallás- és egyháztörténeti irodalmat, úgy, hogy művének ama részei, amelyekben e tanulmányának eredményéről beszámol — úgy mint az egész I. fejezet (Az imádság lényegére és alapvető kérdéseire vonatkozó megállapítások) és a III. fejezet első három szakasza: Az imádság az Ótestamentomban, az Újtestamentomban, az őskereszténységben, a középkorban és a reformáció előtti időben — maguk elmehtnének önálló, magyar nyelven úttörő és hézagpótló tudományos monografia számába. Ezzel a tanulmánnyal megszerezte azokat az egyetemes tájékozó és rendező szempontokat, amelyekhez igazodva XVI—XVII. századi magyar protestáns imádságirodalmunk irtatlan őserdejében a maga és az utána következő kutatók számára ösvényeket vágthatott. Ezt az őserdőt a legnagyobb elszántsággal, szeretettel és türelemmel járta be és fürkészte át: nemes lelkesedéstől fűtött nagy tudományos lelkiismeretességgel tanulmányozta a XVI. és XVII. századoknak (igazában 1711-ig terjedőleg) egész magyar református imádságirodalmát, sőt a kölcsönhatás állandósága, a két kegyességi és theologiai típus sokszoros összefonódása okából a magyarnyelvű evangélikust is. Figyelmét nemcsak a csonkahazai, hanem az utódállamokbeli könyvtárak anyagára, sőt külföldre is kiterjesztette s fáradságot nem ismerve, bizonyára nem kis anyagi áldozatokat is hozva, talán egy-két nem nagy jelentőségű kivétellel, — ahol leküzdhetetlen akadályokba ütközött a hozzáférés — teljesen kimerítő ismertetést tudott nyújtani erről az eddig 99 százalékában holt kincsként hevert, vagy legföljebb csak nyelvi és általános irodalomtörténeti szempontokból feldolgozott, pedig kifejezhetetlen értékű magyar irodalomról. Ez második igen nagy érdeme, amelyet azzal is tetéz, hogy dolgozata II. fejezetében anyagából kiemeli s külön és igen részletesen ismerteti az illető íróknak az imádságról szóló, részben theologikus, részben inkább asketikus-építő jellegű nézeteit és tanításait, hogy így aztán a legnagyobb, III. fejezetet (71—195. lap) a már előbb említett három első,

egyetemes kitekintésű pont kivételével teljesen magának az imádságanyagnak bemutatására fordíthassa, általános jellemzések és összehasonlító elemzések mellett igen nagy mennyiségű és kitűnő érzékelő összeválogatott szemelvényes olvasmányanyagot is adva, szószerinti, sőt (ami nézetünk szerint fölösleges volt és nem is volt következetesen keresztülvihető) betűhív közlésben.

A harmadik kiváló érdeme pedig az, hogy az ismertett összesen 60 imádságíró, illetőleg imádságoskönyvet nem egyszerűen bemutatja, hanem kritikailag boncolja és értékeli is. Nemcsak műveiknek könyvszetében van teljesen otthon és nemcsak a rájuk vonatkozó általános irodalomtörténet-kritikai megállapításokban tájékozott, ezeket egyes pontokon, önálló kutatásai alapján még szaporítva is, hanem theologiai, valláslelektani, általában szellemtörténeti szempontoknak alávetten is vizsgálat alá veszi az írókat és műveiket. Könyvének ezek a megállapításai a legértékesebbek a magyar protestáns, közelebről református kegyességtörténet szempontjából. Mindenütt rámutat a reformátori theologia hatására, igyekszik megkeresni a lutheritól többékevésbé élesen eltérő református vonásokat, a mellett pedig nagy figyelmet szentel az ó- és a középkorból átöröklődött, az egyetemes keresztyénség közös javát képező imádságkincsnek (Augustinus, más egyházatyák, Clairvaux-i Bernát, a mystikusok), külön foglalkozik az Arndt és a Gerhard János felekezeti-közivé váló nagy hatásával, a pietizmus első jelentkezéseivel s végül igyekszik fölmutatni a speciálisan magyarnak látszó vonásokat is, kivált a vallásos és hazafias érzésnek azt az egybeolvadását, amely főképp a kuruc korszak óta annyira beléivódott magyar protestáns kegyességünkbe. Különösen e legutóbbi térről egészen megrázó szépségű, eddig alig ismert szemelvényeket közöl, amelyeknek közkinccsé tételével az egész magyar szellemtörténetkutatást hálára kötelezte, magyar protestáns multunk és lelkünk ismeretét pedig kivételes mértékben meggazdagította.

Olyan hatalmas anyagot ölelt föl ezek szerint a szerző és olyan egyetemes szempontokat igyekezett érvényesíteni, hogy — töretlen tudományos mezőről és első tudományos kísérletről lévén szó — egészen természetesnek találjuk, ha művének hibái és hiányai is vannak. Ezeknek az apróbb részletekbe menő felsorolásától el kell tekintenünk már csak térszűke miatt is, csupán a tudományos felfogás, módszer és technika szempontjából legfeltűnőbbekre mutatunk rá abban a meggyőződésben, hogy ezzel elsősorban neki magának — akitől még nagyon sokat várunk — teszünk szívesen vett szolgálatot.

Műve egységes koncepciójának sokat ártott azzal, hogy benne igazában nem egy, hanem legalább két-három monografiára való anyagot dolgozott föl. Általános imádságtörténeti és imádságelméleti fejtegetései önmagukban igen értékesek, de tulajdonképeni tárgyának földolgozásához nem kapcsolódnak szervesen. Azzal, hogy mindenről be akar számolni, amiről az imádsággal kapcsolatban olvasott és gondolkozott, el-

éri a tárgynak és a tárgy irodalmának egy igen becses és magyar nyelven eddig megközelítőleg sem elért encyklopaedikus tömörítését, de ugyanakkor hátráltatja azoknak a speciális történeti és rendszeres szempontoknak a kiemelkedését, amelyekre főtárgyának megvilágításához, egyetemes kapcsolatokba helyezéséhez elsősorban volna szüksége. De nézetünk szerint még magából a magyar anyagból is sokkal többet markolt, mint amennyi fölött egyetemes rendező és értékelő szempontokkal úrrá tudott volna lenni. Ezért volt kénytelen azt a kezdetleges módszerrel választani, hogy az egyes írókat, illetőleg könyveket, azoknak az imádságról való nézeteit, azután meg külön fejezetben magukat az imádságaikat időrendi egymásutánban ismerteti, bírálja és értékeli, amiért vajmi sovány kárpótlást nyújtanak a mindössze néhány lapra terjedő és kelleténél nagyobb általánosságban mozgó összefoglalások. Így a derekas rész tárgyalása különösen széteső, szükségesképen telve van ismétlésekkel, s helyel-közzel inkább valami könyvészeti catalogue raisonné-nak, máshol meg gyakorlati-építő célból készült áhítatossági olvasókönyvnek a benyomását kelti, mintsem a tudományos értekezését. Ebből következik az is, hogy a tulajdonképeni szellemtörténeti vizsgálatokra és fejtegetésekre, — ami pedig az egész műnek a sava-borsát kellene, hogy megadja — legkevesebb ideje és tere maradt s bizonyára legkevesebb energiája is, miután azt már megelőzőleg az anyag összegyűjtése, ismertetése és az általános praeludiumok kidolgozása vette igénybe legnagyobb részében. A helyel-közzel elejtett, legtöbbször találó megjegyzések az imádságok szellemtörténeti származtatásáról, theologiai és általános vallástörténeti jellemük kidomborításáról nem kárpótolhatnak bennünket a tárgyi, tartalmi szempontoknak megfelelő egyetemes és tervszerű vonalvezetés, a nagy típusok szerinti csoportosítás hiányaért, a magános és a közös épülésre szánt imádságok jellegzetes különbségeinek rendszeres és szabatos felmutatásáért, annál kevésbé, mert a tartalmi elemzés és értékelés kísérleteit a szerző folytonosan keresztezi az imádságok stílusára, hangjára és nyelvezetére vonatkozó megjegyzésekkel, amelyek önmagukban legtöbbször szintén megállnak ugyan, de tulajdonképeni tárgyára kevésbé tartoznak.

Így a dolgozat nem tekinthető a címben is jelzett főtárgy teljes és tudományosan kifogástalan kimerítésének és még nagyon is sok feladatot hagy fenn a téma ezutáni monografikus kutatói számára, akik között legelső sorban magára a szerzőre számítunk, mert őt szép tudása és képességei s ez az első nagyszabású kísérlete elsősorban kötelezik arra, hogy most már szűkebb, de mélyebb mederben foglalkozzék tovább a kérdéssel. Elsősorban ötle kell várnunk a műben fölvetődő számos probléma közül legalább a legfőbbeknek rendszeres megoldását: így sorban felelnie kellene az olyan kérdésekre, mint pl. az eddig még ismeretlen külföldi irodalmi minták, források mibenléte, a speciálisan református jelleg érvényesülése magyar imádkozóinknál, a mystikus és a reformátori kegyesség összeötvöződésének mikéntje, a tiszta imádkozó

formának átmenetele az elmélkedő soliloquium-formába, ennek ismét a magános, vagy épp gyülekezeti tanítás imádságköntösbe bujtattott formájába, ami egyben már elfajulását is jelenti az imádkozásnak; a nemzeti szempont érvényrejutása, a felekezeti és felekezeti fölötti szellem érvényesülése, (ami az igaz keresztyéni imádságnak minden időben egyik legnagyobb értéke), stb. Mindezeket a kérdéseket a dolgozat jelen formájában csak érinti, de nem oldja meg és túlságosan széleskörű célkitűzésénél fogva nem is oldhatja meg.

Hibája még a szerzőnek, hogy jellemzéseinél és értékeléseinél igen gyakran csak általánosságokban mozog s elég gyakran átlépi azt a határt, amely a tudományos fejtegetést és a gyakorlati-épületes irányú elmélkedést mindig, még az ilyen témánál is el kell, hogy válassza (noha kétségtelenül épp ez a tárgy csábít legjobban ennek a határnak nem kellő tiszteletben tartására.) Egyes fontos kritikai részletkérdéseket megemlít, de — bár a megoldásukra törekszik — megoldatlanul hagy: pl. a Michaelis és Habermann vagy a Pázmány és Mihálykó viszonyát (106. és 127. lapok), stb. Néha viszont bonyolultabb magyarázatot keres ott, ahol egyszerű biblikus hatásról van szó (pl. nem szükséges a középkori „Brautmystik“-ra hivatkozni ott, ahol egyszerűen az Efézus 5:22 —33. visszhangzik az imádságban, vagy nem kell „különösképen egyesbeszerkesztett“ ó- és újtestamentomi képre, mintegy az imádságíró saját leleményére célozni ott, ahol az illető író egyszerűen a Héb. 11:26-ot idézi, sőt lábjegyzetben maga odateszi ezt a helyet.) Nem eléggé meggondolt s tárgyilag alaptalan kijelentés a következő: „A kálvinista aktivitás és heroizmus... az égiekkel nem gondol, hanem... a földön harcol...“ (85. lap.) Eckhart mestert és Taulert nem ok nélkül „szokták pantheismussal megvádolni“ (83. lap). Anyaggyűjtő és közlő buzgalma nem egyszer ragadja fölőseges túlzásokra: így pl. amikor a Heiler híres imádságmonografiájának ismertetése után még külön kivonatolja ugyanennek a szerzőnek ugyanerről a tárgyról írott lexiconi cikkét; vagy amikor csaknem két petitszedésű lexicon-oktáv lapon keresztül közli „az réghi Patereknek értelmes mondásait“ az imádságról, ami magyar szempontból legfőljebb nyelvészetileg érdekes anyag, stb.

Stílusa a tárgy természetének megfelelően nemesveretű, választékos, eleven, könnyen olvasható, néhol azonban erősen érezteti a sietiséget és egy végső simítás elmaradását. Kár, hogy a nyomást elég sok sajtóhiba ékteleníti, ami az aggodalmasan és — mint mondottuk — fölősegesen betűhív közléseknél sokszorosan bántó. A De Imitatione Christi valószínű szerzőjének, vagy egyik szerzőjének a nevét helytelen „Kempis“ Tamásnak, vagy éppen „Kempisi“ Tamásnak írni, mert magyarul csak Kempeni Tamásnak (Thomas à Kempis) írható át (v. ó. „sixtini“ Madonna az egyedül helyes „sixtusi“ helyett!).

Mindezekkel a részletekben még bőven szaporítható kifogásainkkal nem akartuk a kiváló ifjú szerző érdemét a lényegben kisebbiteni. Olyan munkát végzett ő, amellyel a magyar protestáns egyháztörténeti

tudomány terén már rég nem tapasztalt mértékben új utat tört és új irányt mutatott. Nemes ambíciójának, kezdőknél szokatlanul nagy és sokoldalú fáradozásának az lenne a legszebb gyümölcse, hogyha részint ő maga, részint a példáján buzdulók — vajha minél többen és minél előbb! — az e műben mintegy kompendiózusan összefoglaló értékese-nél-értékesebb új tudományos indításokat egymásután ragadnák meg és érvényesítenék a mélyreható részletkutatásban kiterjesztve ezt a kutatást az egyházi és vallásos énekköltészet párhuzamos területére is. Adózzunk neki teljes elismerésünkkel, de foglaljuk ebbe belé a kutatásait irányító Csikesz Sándor debreceni egyetemi tanárt is, akinek szemináriumi növendékei és doktorandusai, az ő átfogó, nagy célkitűzései alapján, szakavatott és szeretetteljes vezetésével, tervszerűen fáradoz-tak és fáradoznak a gyakorlati vonatkozású régi magyar református vallásos-egyházi irodalom történeti feldolgozásán és theologiai értékelésén.

Révész Imre

Victor János: Ő és mi. Előadások, beszédek, prédikációk. A Református Figyelő főbizománya, Bpest, 1932. 182 l.

A prédikáció három meghatározó pontja közül az első, az Ige sohasem változik, a másik kettő igazodik az elsőhöz: a gyülekezet és az igehirdető. Egyházi beszédgyűjtemény olvasásánál tehát egyben a szerző önarcképét is tisztábban és világosabb vonalakkal megrajzoltan kapjuk meg, mint minden másfajta irodalmi műnél. Halljuk a hangját, kivesszük a beszéd ütemét, a gondolatok egyéni színezésű hullámzását és ugyanakkor megmérjük a másik két meghatározó ponthoz való kapcsolatát. Victor János ifjúsági evangélizátornak indult, az összeomlás után egyházi és nemzeti külpolitikai munkás lett, majd a budapesti theológiára került filozófiai tanárnak, hogy rövid idő múlva gyülekezeti lelkipásztor legyen belőle. A fejlődési, vagy időrendi egymásutánnak mindenik fokát felleljük ebben a kötetben, mely 22 dolgozatban adja egy félesztendei „különböző felkérésekre és meghívásokra élőszóval végzett” szolgálatait. Milyen bizonyosságtevő hangokat pendített ki e hat hónap alatt az igehirdető szívéből, a harmadik tényező, a meglehetősen változatosszínű gyülekezet: a falusi szeretetvendégség népe, az egyetemi hallgatók szövetsége, az inasok ifjúsági egyesülete, a tanítójelöltek csendes napja, a világszövetségi vezetők konferenciája? — Ha a gyülekezet mindig ugyanaz lett volna, nehéz lenne megállapítani, hogy a beszédekben mennyi van az igehirdetőből és mennyi a gyülekezetből, így a változó gyülekezet annál jobban kidomborítja az igehirdető személyét, kidomborítja minden beszédének bizonyosságtevő alapgondolatát, a parancsoló követelményt, azt, hogy állandó összehasonlítás, vonatkoztató martyria legyen az egyházi beszéd, papi embernek előadása, tanulmánya, mindenikben lássuk meg az *Ő és mi* között való viszonyt, különbséget, távolságot. Ezt a gon-

dolatot logikai következetességgel és bibliai alapossággal hajtja minden beszédében keresztül, ez a krisztocentricitás a szíve *Az elítélt miszsiói munka*, *Az elferdült erkölcsiség* vagy *A publikánus imádsága* témakörének. Nem könnyű beszédek a Victor János munkái, mert nehéz munkának a kristályos eredményei, nem érzékenységre, hamar könnyező szemekre hatni akaró vállalkozások, hanem sokkal mélyebbre nyúló prófétai teljesítmények. Az olvasó épügy, mint hallgató gyülekezete úgy érzi, hogy másként megfogni a kérdést és más eredményekkel megoldani nem is lehet, annyira természetes, elemi erővel hódít az író igazsága, az az igazság, melyet az Igéből tolmácsol, levezet, megmagyaráz a gyülekezetnek. Az igehírdető hangja hallszik ugyan, érez-zük gondolatainak ritmusát, biztos lüktetését is, mégis mintha lassan-kint eltűnnék, háttérbe lépne az igehírdető és a legnehezebben megpróbáló helyeken az az érzésünk, hogy a megoldás csak az *Ő és mi* viszonyon fordul meg, Krisztus és a gyülekezet problémája úgy a *Té-kozlás*, mint a *Sáfárkodás*, úgy *A legfontosabb emberek*, mint *A segítség* kérdése. A gyülekezetet, igényeivel és kívánalmaival, büntudatával és kegyelemre szorultságával tetőtől-talpig ismerős lekipásztor áldott-hatású igehírdetővé lesz, ha úgy építi fel beszédeit, úgy rajzolja meg gondolatait, hogy a gyülekezet minden tagja maga kényszerüljön a Krisztussal való szemtől-szemben állás pillanatában a kérdés megoldására. Ezt a pásztori vezetők munkát pompásan oldja meg ez az értékes, külső megjelentetési formájában is tetszetős kötet.

Incze Gábor

Horváth László: A kálvinizmus és a dogma. 152 nagy negyed oldal. (A nyomda és a könyv ára nincs megnevezve.)

Szokatlan formájú, szokatlan, de egyébként speciális gonddal készült kiállítású, szokatlan hangú és nem mindennapi tartalmú ez a könyv, amely Horváth László segédlelkész évek óta Hollandiában folytatott tanulmányainak egyik gyümölcse. A szerző különben az amsterdami Református Egyetemen tavaly tette le a nehéz theologiai doktori vizsga szóbeli részét. Közben pedig megírta ezt a könyvet, hogy egyfelől a református dogmatika egész sereg kérdését a szigorú orthodox református álláspont szerint bemutassa, másfelől pedig felvegye a harcot azok ellen az irányzatok ellen, amelyek részben református jelszavak vagy álarc alatt, részben pedig a református theologia felsőbbrendűségét meg nem értő törekvésekkel a magyar református egyházban akarnak érvényesülni és ugyanakkor megakadályozzák azt is, hogy ugyanabban az egyházban a tiszta református theologia szelleme érvényesüljön.

A munka tehát nem szigorúan az elvont tudományosság területén mozogva dolgozza fel a református keresztyén dogmatikának egyik nagy kérdés-csoportját, hanem nagyon erősen és öntudatosan harcolva, tehát polemikusan is és mint ilyen, egyik terméke könyvalakban annak a theologiai irányzatnak, amelyet a magyar református egyházi

életben mintegy 1920 óta, tehát a Kálvinista Szemle megindulása óta „történelmi kálvinizmus“ néven ismerünk s amely a magyar református egyház újjáébredését a komoly és tiszta református elvek szerint akarja szolgálni és magát a tudományos theológiát is ez elvek szerint művelni. „A magyar kálvinizmusnak ajánlom“ — ez az az alap gondolat, amely a legújabbkori magyar református polemikai irodalom ez igen érdekes termékének íróját vezeti és amikor egyfelől nem egyszer a prófétai lelkesültség legmagasabb feszültségű hangulatáig is emelkedik, addig másfelől az elszánt harcrakészség legélesebb és legszókimondóbb hangját is használja, amikor különösen az általános keresztyénség és egyéb antikálvinista irányok elveit és magyarországi működését bírálja.

Tartalmi tekintetben a munka igen nagy anyagot igyekszik felölelni. Nagy kár azonban, hogy a tartalomjegyzék hiányzik. Az egész munka emellett még külön fejezetekre sincs osztva és így szinte egy lélegzetre kell végig olvasni és csak a lapok szélén levő tartalmi felüntetésből látja az ember, hogy mikor érkezik egy-egy újabb fejezethez. Ez a körülmény, sajnos, csak nehezíti az olvasását. Így jutunk el korunk szellemi válságának bevezető ismertetése után magának a kérdésnek tárgyalásához, amely a következő főbb pontok alatt történik:

A dogma fogalma. A dogma tekintélye. Luther felfogása a Szentírásról. A kálvinizmus felfogása a Szentírásról. A Szentírás-kijelentés organikus szemlélete. Az emberi faktor az Írásban. A Szentírás divinitása. A különös kijelentés és az Írás identitása. A barthizmus alássa a Biblia auktoritását. A kijelentés formája: a Szentírás. A barthizmus tagadja a kijelentés történeti jellegét. A Szentírás tekintélye mindenek felett álló. Az egyház az Isten örök törvénye szerinti kiválasztás megvalósítása. A látható egyház ismertető jelei. A református hit jellemzése. A magyar barthizmus felfogása az egyházzól és a hitről. A dogma meghatározása. A dogmák szükségessége. A dogmaformálás szükségessége. A dogma pluriformitása. A megmaradó és a változó a dogmában. A zsinat és a dogma. A dogma és a tekintély. A dogma és a történelem. A dogma és a tradíció. A mystika és a dogma. Az egyházi egység és a dogma. A kálvinizmus és a mystika. A dogma és a vallásos tapasztalat. Dogma és átélés. A kálvinizmus álláspontja: az evolutionistákkal szemben, a psychologizmussal szemben, a pragmatizmussal szemben. A *Mekdesz* antikálvinizmusa. Fosdick bírálata ref. szempontból. Niebergall és a kálvinizmus. Niebergall bibliai kommentárja. A kálvinizmus követelménye az igehirdetéssel szemben. A konfesszionális jelleg következménye. A magyar kálvinizmus öntudata.

A címek sorozata világosan mutatja, hogy mily területen mozog a munka. Theologiai szempontból szakszerűen vele e folyóirat hasábjain természetesen nem foglalkozhatunk. De annyit meg kell állapítanunk, hogy nagyon sokat tanulhat belőle ellenség és jóbarát mind egyaránt. Abból a szempontból is érdekes, hogy hű tükre annak, hogy

mily hatalmasan fejlett a holland református theologiai irodalom, amelynek tiszta kútfőiből merített minden nagy elvi kérdésben ez a könyv. És bármennyire nem is fog tetszeni majd az a harcias és kemény hang, amely az egészen végigvonul (a barthizmus kritikáját különben magunk is túlzottnak tartjuk), mégis meg vagyunk róla győződve, hogy e könyvre szükség volt és áldás fog fakadni még temperamentumos hangulatbeli túlzásai mellett is mindenütt, ahol csak tanulmányozzák. Mert az igazán nem lenne igazságos, ha tüzes lánggal lobogó hatalmas lelkesedésből fakadó túlzásai és harcok megnyilatkozásai miatt a legkényelmesebb megoldással az egész könyvet egyszerűen agyonhallgatnák. Egyébként pedig tessék megcáfolni. Nálunk is mindent kálvinizmusnak lehetett és volt szabad nevezni az elmúlt ötven év alatt, még ha bármilyen messze esett is az az igazi kálvinizmus fajától. Itt van tehát a nagy alkalom annak bebizonyítására, hogy *nem* az az igazi kálvinizmus, amit a „történelmi kálvinizmus“ annak nevez, hanem a pragmatizmus, fosdickizmus, niebergallizmus, általános keresztyénség és a többi irány, amelyeket Horváth László támad. E sorok írója csak örül, hogy ez a munka az eszmék tisztázását nagy mértékben elősegíti. Nagyon ajánljuk annak tanulmányozását a világi olvasóknak is.

Dr. Sebestyén Jenő

Theologiai dolgozatok a társadalomtudományok köréből.
Kolozsvár, 1931.

Élénk, tevékeny és termékeny munkásságra vall a kolozsvári ref. theol. fakultás tanárai által kiadott „Dolgozatok a református theologiai tudományok köréből“ című kiadványsorozat, amelyben az ottani theologusvilág legjobbjai adják közre tanulmányaikat. Jeles bizonyítéka ennek az a két kiváló készütséggel megírott tanulmány is, amelyekben *Dávid Gyula: Kálvin gazdasági etikájáról*, illetőleg *dr. Tavaszgy Sándor: A szociális és gazdasági törekvések ethikai megítéléséről* értekezik.

Dávid Gyula Kálvin ethikai alaptételét így határozza meg: az erkölcsi cselekvés alanya és célja nem az ember, hanem az élő Isten és az ő dicsősége. Ebből a felfogásból folynak Kálvinnak a hivatás, a munka, a tulajdon, a tőke és a kamat kérdéséről való megítélései is. Kálvin felfogása szerint nem a tulajdonban, vagy a tulajdon megnövekedésében, hanem annak felhasználásában és alkalmazásában vannak a gazdasági és szociális élet erkölcsi defektusai.

Dávid szembeszáll azzal a közkeletű váddal, mintha a kálvinizmus teremtette volna meg a mai romboló kapitalizmust és fejtegetése abban öszpontosul, hogy a kálvinizmus akkor találja meg ismét az utat a gazdasági irányítás terén, amikor megingatja a modern kapitalizmus talaját: az ember és világa abszolutságába és elsőségébe vetett tévhitet.

Tavaszy hangsúlyozza, hogy a keresztyénség amikép nincs kötve egy nemzethez sem, épúgy nincs kötve egy társadalmi és gazdasági rendszerhez sem. Az egyháznak a szociális és gazdasági törekvésekkel szemben mutatkozó gyöngesége nem a keresztyénség erőtlenségét, hanem reprezentánsainak öntudatlanságát és tehetetlenségét mutatja. A pénzimádat elleni harcra pedig csak azoknak az irányoknak és mozgalmaknak van meg az erkölcsi jogosítványa, melyek függetleníteni tudják magukat attól, ami ellen küzdenek. A szocializmus, amelynek tagadhatatlan érdeme, hogy ráirányította a figyelmet a szociális és gazdasági bajokra, miután az csak egyetlen osztály érdekeit szolgálja s ezzel ugyanolyan önző és kapzsi érdekközösség lett, mint bármely kapitalista érdekcsoport s miután mozgatója nem a gyengék iránti szeretet, hanem az erősek iránti gyűlölet, — erre a küzdelemre nem képes.

Még kevésbé képes a keresztyén szociológia egyetlenegy alapját: a szeretet nagy parancsát betölteni a szocializmusból kifakadott bolsevizmus, mert még csak a messze jövőben sem ad biztatást arra, hogy társadalmában valamikor is egy egységes, nagy emberi közösség alakul, amelyben minden tag kivétel nélkül hozzájut azokhoz a szabadságjogokhoz és ahhoz az egyenlőséghez, amelyek lehetségessé teszik minden ember számára az emberibb életet.

Az egy társadalmi osztály, vagy annak töredék kiváltságosai jólétét és uralmát biztosítani kívánó szocializmus és bolsevizmus tehát a mai szociális és gazdasági helyzet igazságtalanságát és bűnösségét csak tetéznék. A szociális és gazdasági bajoknak — állapítja meg *Tavaszy* — nem a magántulajdon az oka, hanem az, hogy a magántulajdon meg nem tért emberek kezében van. Az evangélium nélkül ezeknek a bajoknak csak relatív megoldása sem lehetséges. Keresztyénségünkben tehát fel kell ébreszteni a szociális lelkiismeretet.

Az egyház erős és reményteljes ébredését üdvözöljük ebben a két egyformán tárgyilagos és nemcsak theologiai, hanem társadalom- és gazdaságtudományi felkészültséggel is megírott tanulmányban. Legfőbb ideje, hogy református keresztyén egyházunk abban a világnézeti harcban és válságban, amelyet szociális és gazdasági egyenlőtlenségek és igazságtalanságok szinte végletekig fokoztak, végre szavát hallassa és helyét tudományos eszközökkel világosan megjelölje.

Ferenczy Ferenc

Tamási Áron: Helytelen világ. (Novellák. Kolozsvár, 1931. Erdélyi Szépművés Céh.)

A háború utáni években fellépett prózaíró-nemzedék tagjai között Tamási Áron az egyetlen, kinek első megmutatkozásánál némi tétovázással állt meg az irodalmi vélemény. Majdnem úgy néztünk rá, mint a messziről jött emberre, kinek szavában elválaszthatatlanul keveredik egymással a valóság, az érték és a misztifikáció. Valóban, messziről és mélyről jött. A székely falú, mely Tamásit termette, még országunk egész-korában is messze esett tőlünk, hangját, észjárását nem

ismertük; később, midőn politikai határt is húztak közénk, a távolság még nagyobb lett. Ebből a távolságból jött Tamási Áron. Első novelláskötete, a „Lélekindulás“ vallomást tett egy kétségtelenül eredeti tehetségről, kinek fantáziája a földközelség naiv könnyedségével olvasztotta egybe a tragédiát és komédiát, a misztikumot és a falu józan realizmusát, a bibliikumot és a pogányságot. Találkozott ez a kötet azzal a politikával és a háború utáni kulturkiábrándulással, amely eredettől újnépies hullámmal is, mely az életfolytatást a faji és nemzeti lét fel nem tárt, érintetlen gyökereiben kereste. Igazolt minden romantikus zseni-elméletet, az östehetség megújító szerepét, hiszen egészséges ellenhatásnak érezzük a szikkadó intellektualitást, a már-már mindenki tol-láblól egyforma olajos simasággal kicsöpöppenő irodalmi nyelvet ellen. Nyelve ugyan egy kissé irritálta az olvasót. Szavakat hallottunk, melyeknek értelme elveszett előttünk, láttuk a góbé elmeél oly saltimbanque mutatványait, melyek idegenkedésre csábítottak, sőt néha azt a gyanút is támogatták, hogy valahányszor íróink a népiség teljéből merítenek, végzettszerűen elkerülhetetlen a művészi tudatosság csökkenése, sőt valamelyes irodalmi kisigényűség is. Az irodalompolitikus felszisszenve mondta ki Tamási neve után a regionalizmus szót s a magyar irodalom egységét féltők ebben a névben látták a gondolatvilágbeli szkizma formái betetőzését.

A „Lélekindulás“ óta két novelláskötete újabb hangsúlyt adott tehetségének, két regénye pedig megjelölte tehetsége határait. A „székely“ novella befejezetlen mozdulatossága a „Szűzmáriás királyfi“-ban próbált regénnyé szélesedni, a népi sorsközösség problematikája pedig egy programmos regényben keresett kiutat. A sok részletszépségből azonban nem lett egész regény, a leplezetlen program meg saját írói sínjeiből ugrasztotta ki Tamási Áront. Vajjon volt-e ezeknek a fél-és negyedsikereknek eszméletető hatása az íróra? A „Helytelen világ“ mintha igent mondana erre a kérdésre. Nem akarunk semmi úgynevezett „fejlődési pont“-ot vagy kézzelfogható „egység“-et beledisputálni ebbe a szép novelláskötetbe, mégis úgy tetszik, hogy egy hajszálnyi fordulás halvány gesztusát érezteti. Van benne kevesebb, van benne más, mint előbbi köteteiben. Kevesebb mindjárt az, ami annak idején sokakat megriasztott: a dialektus. A „Lélekindulás“ zárt világa kinyílt, emberei, mint a mostani kötet „Rézangyal“, „Rakodó hivatal“, „Iparos Bimbó“ c. novelláinak alakjai, kilépnek a nagyobb világba s velük együtt kilép az író is. A nyelv nagyobb egésznek szól, a különőség szerényen megáll az egyetemesség mögött. Nem kell-e majd egyszer sajnálnunk e különösségeket, mint Arany János sajnálta a Baróti Szabó Dávid (ő is székely volt!) furcsa mondatszerkezetét? A bő, szinte népmesei ömlés, a színdús képek vékonyabbak lettek s helyükbe tudatosabb feszültség, a párbeszéd ritmusa jelentkezik. Talán e stílváltást bizo-nyítja egyik novellája, a „Népszakértők“, melyet először mint kis drámát olvastunk az Erdélyi Helikonban. Maga a misztikum, mely

eddig oly természetességgel nőtt ki novellái talajából, mint mókás emberei, most mintegy az író lelke körül helyezkedik el (Szeder & Butyka, „Okkersárga Ábrahám“), sőt irányítja ezt és jellemzi. A tragédiák komédiába csapnak át, a macabre-elemek bizarr zenéjű groteszkbe („Rendes feltámadás“). Az írói öneszmélet és önellenőrzés kezdeteit sejtjük a szimbólumok mögött („Úri gesztus“, „Dög a természetben“, „Hálátlan alak“) s ezekért szívesen felejtjük egyidőre első könyvének gáttalanul áradó poézisét. A tudatosan formáló erők felbukkánya a tehetség életében van olyan jelentős, mint az első megalkotott betűsor. Még akkor is, ha az író küzd ezek ellen az erők ellen.

Kerecsényi Dezső

Harsányi Zsolt: Az üstökös. Regény, két kötet. Singer és Wolfner. 1932.

Harsányi Zsolt regényt írt Petőfi Sándorról és ezzel sikerült egy gazdag belletrisztikai és publicisztikai mult után teljesen új oldaláról megmutatkoznia a legkomolyabb és legnemesebb igényű magyar olvasóközönség előtt. Tehetségét, mely imponáló teherbíráásával csillogott a számontartók szemei előtt immár több mint két évtizeden át, most súlyosabb, sőt egészen súlyos teherpróbának vetette alá, és nagy öröm megállapítani, hogy ez a teherpróba fényesen sikerült.

A mi irodalmi életünknek különös betegsége, amit a kritika lustaságának lehet bélyegezni, az elskatulyázás, az az eljárás, hogy az egyszer feltűnt képességet besorozza elért sikerei alapján egy bizonyos területre s onnét elmocanni nem igen hajlandó. Jaj annak, aki egyszer valami sikerült humoros írásával eredményt ért el! Az ugyan komoly írással ne próbálkozzék. Fanyar, csalódott előítélet fogadja. Valami különös bosszankodás: hogyan mert a közönség kialakult ítéletének ellenére valami váratlanra, meglepetésszerűre vállalkozni. Elég, ha Karinthy nem humoros természetű írásainak sorsára mutatok, az élő magyar irodalom e gyöngyszemeire, amelyek alig ismertek a tömegek előtt, míg akkreditált humoros írásai sokezer példányonként forognak közkézen.

Ez a gondolkodási tunyaság, az író természetrajzának ez a tökéletes félreismerése lankasztja az olvasó karját, ha Harsányi Petőfi-regényét kézbe veszi. Ennek az elegáns, világrészeket beutazó publicista-írónak a tollából minden egyebet várt volna a felszínes, hamis kulturával telített közönség, mint egy szellemtörténeti regényt, ami pedig ízig-vérig az Üstökös: Harsányi Zsolt írása Petőfi Sándorról.

Harsányi a vérbeli tehetség becsületes munkájával szégyeníti meg ezt az előítéletet. Megtanítja a felületes irodalom- és írószemlélt arra, hogy az író fellépésétől elmúlásáig nem mutat egyetlen töretlen vonalat. Ha az átlagember születésétől haláláig nagyjából ugyanaz a szürke jelenség: az író nyugtalansága és rugalmassága nem engedi mindvégig ugyanabban a színtelenné egyszínűsödött vízben úszkálni. Az író, mint

ember sem tud megmaradni egyvégtében ugyanannak. Más és más életformák között más és más életmegvalósulásokat keres. Harsányi sokkalta inkább író valaki, mintsem hogy az új irodalmi területe mögött meg ne éreznénk az ujjáalakult, mássáváltozott embert. Minekutána bebarangolta a napilapok végeérhetetlen hasábjait, a kis- és nagy színpadok rivaldáit, az inkább könnyű olvasmányoknak szánt regény bonyodalmas lapjait, most úgy érezzük, mindez csak némi diszciplína volt ahhoz, hogy eljuthasson az Űstökösig, ahol az irodalom óceánjának mélységeibe száll alá, mint a gyöngyhalász, aki ritka kincset merít fel kényelmes embertársainak gyönyörűségére.

Petőfi-regény, minek az? Veszi kezébe a könyvet a lusta olvasó. Mindent tudok Petőfiről, én is, te is, mindenki. Mi újat olvashatok róla, mi másról értesülhetek, mint amit az iskola padjától kezdve véggestelen végig az életemen hallottam, olvastam tőle és felőle?

Aki ezzel az előítélettel veszi a kezébe az Űstököst és megadással elolvassa a két első oldalát, az ugyan le sem teszi többet. És a regény utolsó oldalán ott vár reá a megszügyenyülés. Mennyit gazdagodott, mennyire más, mai, igazi, hús és vér Petőfit kapott a szobor helyett, amely ott áll, kőbe meredve a Dunaparton és ahelyett, hogy közelebb hozná hozzánk a költőt, eltávolítja tőlünk az emberfeletti magasságba. Petőfi több, nagyobb volt egyéb embereknél, de ember volt ő is, hús és vér. Egy kicsit több vér és kevesebb hús, mint mi édesmindnyájan egyébként, de mégis csak ember, akinek embervoltában büszke örömmel gyönyörködhetünk s akinek dicsőségéből így több jut reánk. Harsányi Petőfije nem lett kisebb szemernyivel sem az eddig ősmertnél, csak éppen koturnusait csatolta le, mint ahogyan erre a mesterséges megnövesztésre amúgy sem volt szüksége a szellemóriásnak.

További nagy erénye a regénynek, hogy nemcsak Petőfiről szól. Nem egyetlen költőt mutat be, hanem, anélkül, hogy Petőfi élesen körülvont alakjában egy fikarcnyi csorba, vagy elrajzolás esnék, az individuum pontos hangsúlyozásával, vagy éppen csak így, sikerül neki a tipust, a költőt megmutatni. Mi hát a költő, az olyan igazi, mint amilyen Petőfi volt, de egy kicsit a kisebbek is, miben különbözik járása-kelése, ébredése, elalvása a másfajta emberétől: erre a sokak számára oly égető kérdésre pontos választ tud adni Harsányi diszkrét, hántóan sehol nem hangsúlyozott lélek-analitikai módszere. Ez a módszer, mely a regény elején szerencsésen elegyedik a Taine-féle környezet-elmélettel. Így megtudjuk, amire a csupán száraz adatokra támaszkodó irodalomtörténetírás pontos választ nem mert volna adni, hogy Petőfi tót-magyar problémáját egész életére és a magyar szellemélet örök dicsőségére már eldöntötte a jó öreg korcsmáros, az apa, Petrovics, aki nagyerejű, de jámbor ember létére már-már öltre megy, amikor őt tótnak nevezik és serdülő Sándor fia előtt olyan vallomást tesz a maga magyarsága mellett, hogy majd belereped az asztal meg egy-néhány emberi koponya. Ebből a jelenetből már hatalmas perspektí-

vák nyilnak és ettől a momentumtól kezdve nyílegyenesen nő fel szemünk láttára a magyar zenitre a magyar Petőfi és a költő Petőfi elszakíthatatlan, elválaszthatatlan egységben egészen addig a nemesen leegyszerűsített tragikus pillanatig, amikor az ütközetvesztett hős, Bem, lengyel franciásságával érdeklődik a környezeténél: Oú est mon fils? Hol a fiam? Az apa, aki megértőbb atyja volt a lángésznek mindenki másnál, nem kapott erre feleletet. Csak most érkezik rá a válasz: a magyar örökkévalóságban. Oda repült a törekeny testből a lánglélek és Harsányi a legművészebb grafikus ceruzájának ökonomiájával rögzíti meg ezt a jelenetet feledhetetlenül.

Ami a két jelenet között fekszik: szorgalom és rátermettség. Az ízlés válogatása és a tehetségben való lángoló, de mégis diszkréten a háttérbe szorított hit. Író, akinek mondanivalói vannak, művész, aki tud kifejezni és elhallgatni, költő, aki tud alázattal leborulni a sokkalta nagyobb előtt, anélkül, hogy ezt külön megemlítésre méltónak találná, művelt ember, aki a snobság veszedelme nélkül otthonosan mozog Petőfi négy nyelve: a magyar, német, francia és angol világában; magyar, aki nem hangsúlyozott, de nem titkolt büszkeséggel kísér bennünket a Petőfivé válás magyar országútján: ime, így jelentkezik előttünk az az új Harsányi Zsolt, akire az eddigienél is nagyobb örömmel és büszkeséggel mutathatunk rá: ez is egy közülünk, aki elhagyta a mindennapiság kényelmes pázsitját, hogy az égbevezető keskeny ösvényre lépjen.

Szegedi István

Komlós Aladár: A néma őrült arca. (Versek, Bpest, 1931.)

Komlós Aladár a dekkungok saraiból verset intéz a Filológiához, a szőke és szelíd istennőhöz, szíve változatlan szerelméhez. Őszinte vallomás ez: művészi alkatát is föllebbenti.

A költőnek nemrég olvastam egy szép tanulmányát a Nyugat-ban: „A líra fordulóján“. Értékeljük e tanulmány szemszögéből a kötetet. A lírai fejlődésnek melyik stációját jelentik a Komlós-versek? Átmeneti könyv ez, az átmenet minden jellegzetességével. A versgyűjtemény csupa metrum, a jambuserdőben alig-alig szerénykedik egy-egy „szabadvers“, legtöbbször annak is jambusba rúg ki. Mégis az előző korszakra vall a versek fundamentuma, a metrum alatti szövet: a közlés „pszichológiai érdeke“. Ez a líra még nem „megfagyott zene“, hanem inkább metrummal átszőtt — lírára hajló — pszichológia. Íróját lírai tanulmányai, Múzsája: a szelíd és szőke Filológia, s versrezonáló ösztönének hajlékonysága megóvják az 1918-as nemzedék pszichológiai túlzásaitól. Fegyelmezett lélek. Logikája fékentartja gondolatait, a befejezésben ritkán megy túl a kellő határon, mindig helyesen adagol, az arányok torzítása nélkül.

De hangsúlyozom, még pedig az ő kifejezésével: nincs kívánatos „transzszubsztantációja“ a Komlós-mondanivalóknak, az ú. n. „meg-

dicsőülés“ nem megy végbe verseiben, a „szépség áramával“ legföljebb alélttá teszi, de nem tudja „megölni“ pszichológiás bélyegű szavait.

Pedig több verse megütött. Különösen sorokat idézhetnénk, melyekben a világtávlatba helyezett férfi passzív szemlélődése s e szemlélődésbe bele-belerobbanó nyers erotika a versképződés további lehetőségét rejtí magában. „Egy katona halálára“ apás-baráti becéző szánakozása, a „Beomló dekkungok“ zsolozsmás háborús visszaemlékezése, „A kismacskákhhoz az ajtó előtt“ éji, metafizikai csöndje, „Az első bántás“ faluesti gyermeklegendás levegője, „A szépség üzenete“ filozófiával játszó üde képei, a „De natura deorum“ népvándorlás-előesti mély távlata — említhetnék még egyet-kettőt, címversét kivéve, melyben a kozmikus mindentakarás és a lírai kifejező erő közti ellentét szembeszökő —: egy lírai határmesgyn járó, gnómás lélekre utalnak, akinek még erősen bele kell nyúlnia alkata tartalékába, hogy a lírai forduló dilemmájából győztesen kerüljön ki.

Gulyás Pál

Horváth Béla: Minden Mozdulatban.

Könyve végén a szerző jelzi, hogy már nem ismeretlen költő: ez a harmadik versesfüzete, ezenkívül sajtó alatt vannak Paul Claudel összes versei. Ez a Claudelre való hivatkozás, melyet különben az ebbe a kötetbe is beiktatott négy Claudel-vers fordítás is aláhúz, mindenképpen jogosult. Horváth Béla valóban Claudel-tanítványnak látszik. Nem akarok Horváthnak hízelegni, egyszerűen megállapítom, hogy jobb azokban a verseiben, amelyekben tanítvány-mivolta nem oly szembeszökő. Tőlem, ki ép a Protestáns Szemlében támogattam alá többszörösen azt az észrevételemet, hogy Ady vallásos hangú költészetét sem nagyon jónak, sem nagyon őszintének ép az őszinte vallássósságot szomjazó lélek nem tarthatja, talán a katolikusok sem fogják rossznéven venni, ha Claudelt csak elvéve érzem őszintének. Bizonyos irodalomtörténeti jelentősége van, amennyiben szellemibb irányt követ a naturalistákkal, realistákkal szemben. De behatóbban kell vele foglalkoznom, minthogy Horváth verseinek körülbelül a fele Claudelfordítás benyomását kelti. Horváth legtöbb verse kissé idegenszerűen hat a magyar nyelven, de ez nem leszólás. Örülök, hogy azok a versei, amelyeket egyenesen Páris s általában a mai Franciaország csiholtak ki belőle, jobbak mint azok, amelyek a Claudelhez való lelki hasonulás vágyából pattantak világgá. Mert előbbieket a legjobb értelemben franciások. Claudel azonban maga sem franciás, s ha akadnak is Franciaországban — jóval kevesebben, mint nálunk, — akik nagy költőnek tartják: pártja nem a művészete után ítél, hanem egyrészt azért szereti, mert klerikális, másik azért, mert washingtoni nagykövet és nagy politikai jelentőséget tulajdonítanak neki (noha a versei minden politikai jelentőség nélkül valók mostanában), harmadik részük azért, mert a háború alatt gyűlölködő verseket írt a németek ellen. Negye-

dik s nyilván legnívósabb csoportja azokból áll, akiket önkénytelenül megkap, hogy oly kevéssé franciás, hogy tele van misztikummal, szándékos homállyal, szóval olyan sajátságokkal, melyeket a francia költők zöménél hiába keresnénk. De míg Claudel idegenszerűsége csak kevesek ínyének kell Franciaországban, mi nem szabad hogy idegenkedjünk Horváth Bélától, mert ő Párisból, tehát abból a forrásból ivott, melyet — ami az irodalmat illeti — ma is még a legfrisebb, s egyben legérettebb mélység és emberség táplál. Van pár verse („Mint aki kockajátékon vakot rak“, „Tökéletes formákban“), melyek nagy fejlődőképességet sejtetnek. Sajnos, úgylátszik, fél attól, hogy formaművésznek fémjelzik s ezért ép azokban a vers-köntösökben csetlik-botlik, nyilván szándékosan, melyek pedig éppen csak a formai hibátlanság által lehetnének meggyőzőek.

Marconnay Tibor

Londesz Elek: Az arany pávák dala. Új versek. Budapest, 1931.

Londesz Elek közel négy évtizede munkása az irodalomnak. Keveset termelő egyéniség, a lexikon legalább, a legkimerítőbb és legpontosabb is, mindössze négy-öt könyvéről számol be, köztük Marlowe Faustjának pompás fordításáról. Azóta két verseskönyve is megjelent, 1928—29-ben, két kiadásban (*A mennyei koldusasszony*, Athenaeum) s tavaly *Az arany pávák dala* című kötet; ennek több mint kétharmada fordítás, perzsa költőkből. Mindez csak szerényen nyújtott mutatvány egy csöndes, zárkózott életből, mennyiségre kicsiny jele Londesz Elek szépség- és tudománykultuszának. Ha nem ismernők is magánéletét, néhány könyve híven elénk állítaná az ő emberi portréját. Voltaképpen az alkotások bálványozása legfőbb műve: otffelejkezés minden kultúránál; ismeri a világirodalmat, gyermekkora óta egy sereg európai nyelvet tett magáévá, e nyelvek szellemi kincseivel együtt, s azon kevesek közül való, akik úgy tudnak perzsául, mint más öt-hatévi tanulás után németül vagy franciául, angolul. Azt hiszem, nem került fáradságába: a legideálisabb módját választotta a nyelvtanulásnak, nem a penzumszerű magolást, hanem a játékos érdeklődést, mely minden új, élő, vérévé vált szónál csak nagyobb lett s birodalmakat nyitott meg neki. Perzsául sem a perzsa nyelvért tanult meg, hanem Firdusziért, aki úgy varázsolta el szellemét, mint a gyermekeket az Ezeregyéjszaka meséi. Nekem egyszer megmagyarázta, milyen ritmusa van a mutakerib-versnek, elmondta, milyen könyvei vannak, egész kis könyvtár, amit csaknem négy évtizede gyűjtött, rajta kívül kevés ember látta magányos otthonában, s azóta sajnálom és szégyellem, hogy nem tudok egyetlen keleti nyelvet sem. Londesz Elek rövid családi boldogságát az egyedül-lét váltotta fel s ez teljesen a munkának jegyezte el. Szinte névtelen ember a köztudatban, a szellemi élvezeten kívül talán csak egyet szeret igazán: az ismeretlenséget. S ahogy szenvedélye idegen értékek átplántálása, kevés eredeti versében is a magából kibontakozás átszelle-

mülése jellemzi. Eltűnni a mindenségben, mint rész az Egyben, változásnak tekinteni az elmúlást s nem tudni a halálról: ez Londesz költészetének alapérzése. Így nincs meg benne a lírikusnak mindent önmagából magyarázó szenvedélye: holtak és élők világa számára megbonthatatlan egység s verseiből e hovatarozás főséges nyugalma sugárzik. Bánata: örök, emberi bánat; öröme: minden emberi szépségért és tudásért való. Ez életvallomás szabályos, gondos versekben fejeződik ki: nem ad új formát, megelégszik a biztos, elfogadható régivel, talán leginkább Arany János formaművészetének hódolva. Nincsenek furfangos, filigrán eszközei; mintha állandóan azt a fényes bárdot tartaná kezében, mellyel százados tölgyekből ácsolnak össze szemre egyszerű, de tekintélyes és időtálló épületet.

Az arany pávák dala című kötetben jelent meg, magyarul először, Firduszi Sáhnáméjából *A kígyósvállú király* regéje, mely a Feridun-epizódban folytatódik; ezt ketten is lefordították már nálunk: Erődi Béla és Radó Antal. Így teljesen bírjuk a hatalmas műnek egyik szép részletét. A fordítás olyan, mintha magyarul írták volna. Ha kiadó lennék, megbíznám Londesz Eleket, hogy fordítsa le az egész Sáhnámét. Deres fővel is annyi költői kedv és munkaszeretet van benne, hogy néhány év alatt megajándékozna vele keleti kincsekben szegény irodalmunkat.

Vajthó László

Gyökössy Endre: Asszonyok párbaja. Regény. Singer és Wolfner kiadása. 268 l.

Forró alföldi nyáron kezdődik a történet és ez a forróság végigfűti az egész regényt. A túlfűtött emberi természetek jóságára szelődülése: a regény problémájának megoldása.

Asszonyok párbaja folyik le előttünk. Az asszonyok a cselekvők, harcolók, a küzdelem forróságában átalakulók. A férfiak mellettük csak kíséret, jellemző környezet. Három asszony viaskodik nagynénjük milliós örökségéért. Két asszony egy festőművész szerelméért és ismét más két asszony a gyermekért, aki életükbe tartalmat és boldogságot hoz.

Nagy alföldi városban folyik le ez a küzdelem, de a várost nem látjuk a maga poros szélességében. Csak néhány ember kerül az előtér megvilágításába. Néhány ház, de ezekben is csak néhány szoba.

Mert van valami drámaszerűség és színpadi látáshoz alkalmazkodás Gyökössy elbeszélő modorában. Nemcsak az a forró levegő, mely embereit fűti és még az elbeszélő részekből is kiárad. Szinte jelenetезve van a történet, epikai átmenetek és aprólékosság nélkül. Nem kellene más, csak oda kellene írni az egyes részek fölé, hol történik, kik lépnek föl, aztán megmaradhat a regény részlete úgy, amint van. A regény három részre van osztva. Pontosan három felvonás.

Özvegy Lőrinczy Andrásné milliói vannak a küzdelem középpontjában. Az özvegy nagy beteg és három unokahuga lesi mohón az

örökséget. Unokaöccse, a festőművész, önzetlenül szereti nagynénjét.

Az özvegy a halál révéből tér vissza. Judit, diakonissza, ápolja. Judit és Ernő, a festőművész, megszeretik egymást. Ők kerülnek az özvegy kegyébe. Ernő azt tanácsolja, hogy változtassák meg a végrendeletet, legyen az egész vagyon a református egyházé. A reménybeli örökösök pedig kapjanak járadékot, amíg az özvegy él.

A végrendelet megváltoztatása teljesen átalakítja a helyzetet. Az első felvonás ezzel le van zárva. Az örökség után való sóvárgás megszűnik. Nem várják már özvegy Lőrinczy Andrásné halálát. Ellenkezőleg, a volt örökösök megrémülnek, ha azt hallják, hogy nagynénjüknek valami baja támad. Vígjátéki feldolgozásra kínálkozó helyzet. Ez a második felvonás.

A harmadik felvonás, a regény harmadik része, hozza a barátságos megoldást. Újabb végrendelet úgy intézkedik, hogy özvegy Lőrinczyné halála után még húsz évig kapják járandóságukat a volt örökösök.

Az özvegy által épített új templom felavatása a regény befejező hangulata.

Emberszeretet, igazságszeretet és a református egyház iránt való szeretet a regény vonzó erkölcsi szépsége. Valószerű tények és a jónak és rossznak romantikus szembeállítására hozza létre azt a világszemléletet, melyben hatalmas erővel ítélkezik az igazság. Azért teremnek ebben a levegőben mindenestül tiszta, jószándékú emberek. Aki botlik, jó útra térhet, mert a veszedelmes körülmények megváltoznak körülötte és feléje nyulik a segítő kéz, mely felemeli. Az emberekben és a dolgok jóságában bízó derűs hit ez, a legszélsőbb ellentét Móricz Zsigmond alföldi képeivel szemben.

Gyökössy Endre legújabb regénye kellemes olvasmány, mert az életnek a jóságban való megújulását hirdeti. Mélyen átértett jelenetei új megfigyeléseivel erősen hatnak az olvasóra. Embereit a lírai költő melegségével szereti és keresi a lehetőségeket, hogy megmenthesse őket. Előadásában egyéni és tetszetős. Ezért hallják szívesen minden újabb megszólalását.

Hamvas József

Kosáryné Réz Lola regénye: Egy hordó bor. Singer és Wolfner kiadása. (Magyar regények.)

Mindig az érdekelt bennünket legjobban *Kosáryné Réz Lola* írásai-ban, hogy élményeket, életet vetített ki műveiből. Új regényének is sok mély, megható, finoman elmélyedő része van. Csendes, ravasz és alatomos hőse a regénynek tulajdonképpen maga az az *egy hordó bor*, amely az alkohol erkölcsi és testi rombolását mutatja azokban a jelenetekben, amik felvetődnek egy kis község porondján, amíg a hordó bor elfogy. Akár akarta a szerző, akár nem, propaganda-írás ez, a bor, az alkohol ellen és elsősorban azok ellen a férfiak ellen, akik nem tud-

nak ellenállni az ivás csábításainak. Visszataszító helyzetek, csöndes és hangos tragédiák származnak az alkohol mámorából, majd anyagi és erkölcsi pusztulás és sok súlyos bűn. Bármilyen művészi, átértett is Kosáryné Réz Lola regénye, arra gondolunk: vajjon feladata-e az írónak, hogy alkoholelleses propagandát vállaljon? E fölött természetesen vitázni lehet, de mégis arra gondolunk, hogy Amerikában az alkoholtilalmat bizonyosan nagy agitáció előzte meg. Szószékről, lapokból, könyvekből, a társadalom minden rétegéből számtalan tiltakozás hangzott el, amíg a mozgalom az Egyesült Államok parlamentjéig eljutott s megszületett a tilalom. Hogy néhány év alatt milyen eredményt ért el a törvény, ez elszomorító. Soha annyi alkoholt nem fogyasztottak az Egyesült Államokban, mint ma! Az alkohol-csempészs virágzó üzlet lett s egy új alvilágot teremtett, a banditák tízezreivel az amerikai nagyvárosokban, akik nemcsak tömegével mérgezik meg az embereket, de állam az államban: külön hatalmat teremtenek, a gyilkosságokat ezerszámra követik el s pénzüikkel megméltéyzik a fél társadalmat.

A kérdés megoldása tehát — sajnos — nem olyan könnyű, hogy bármilyen megható munkával közelebb lehetne vinni a célhoz. Mégis igen figyelemreméltó Kosáryné Réz Lola új kötete, különösen azok szemében, akik az „író” és nemcsak a propagandát érzik ki a könyvből. A könyv egyes, megkapó, átérzéssel és finom megfigyeléssel megírt képeiből — ha akarja az író, ha nem — mi nemcsak az alkohol romboló hatását látjuk, hanem ezt csak mint eredményét érezzük olyan társadalmi jelenségeknek, amelyek az alkohol narkotikumára fel kergetik azokat, akik lelki békéjüket, szórakozásukat családjuk körében, a szeretetben, vagy a szerelemben, a munkában, a művelődésben, az alkotásban, szóval bármiben, ami szép, nemes és jó az életben, meg nem találják. Bizony igaz: a magyar falvak és kisvárosok porát, unalmát, lelki pangását sokszor váltja fel az alkohol rózsaszínű köde, de ennek keresése igen sokszor nem más, mint a kétségbeesésből, a céltalanságból és az unalomból való szabadulás vágya.

Szóval — szerény nézetünk szerint — az alkoholfogyasztás, a részegeskedés ellensúlyozása nem propaganda, hanem nevelés, művelődés, társadalmi átalakulás és haladás kérdése.

Mégis szép a Kosáryné Réz Lola új kötete, mely nem is regény, hanem egy falu élete a hordó bor káprázatos gőzén keresztül. Az író józanul, tiszta, nyílt tekintettel nézett bele ebbe az életbe. Finom, gyengéd lelkével látta a pusztítást és szeretné bekötözni, gyógyítani a fájó sebeket, amiktől sokszor megborzad s minket is megriaszt... Elérzékenyül sokszor s könnyek szöknek szemébe. Szeretné szebbnek, jobbnak látni a világot, az embereket. Szegényeket..., akiknek néha, sokszor, még egy pohár bor sem jut az élet hordójából, hogy gonosz sorsukat, vagy lelki ürességüket elfelejtsék.

Pásztor József

Lewis Sinclair: Wren urunk. Fordította Benedek Marcell. Athenaeum. 300 l.

Már csaknem teljes Lewis-unk van magyarul, mialatt Amerika egyéb írói majdnem ismeretlenek maradtak. Igaz: Lewis megkapta a Nobel-díjat, ez látszólag igazolta a kiadókat és a fordítókat. De Lewis elsőbbségét sokan kétségbevonták, mert ott van: Dreiser, Cabell, Anderson és Sinclair, akik legalább is egy sorban állanak vele. Lewis nyert: minden előfeltétellel rendelkezett ahhoz, hogy nyerjen. Az ellen hadakozik, ami ellen ma úgyszólván mindenki hadakozik és ebben a harcban rokonszenvesen bátor. Gyűlöli a középszerűséget, szűk látókört, korlátoltságot, félmegoldást. Szelleme élénk, mozgékony, jó megfigyelő, elmés. Stílusa könnyű, nem elvont. Témái aktuálisak. Nyelve a hétköznapi. Morálja tradíciós. Csupa olyan tulajdonság, amely gyors és biztos népszerűséget biztosít neki, ha még megvan benne az, ami magasabb követelményeket is kielégít: formai arány és a lélek magasabb rőptének némely jele.

Nálunk is sokat olvassák. Még mielőtt a díjat megkapta, szívesen fogadták. Most meg, természetesen, itt is világirodalmi tekintély lett. A „Babbitt” bevonult a köztudatba, a „Fő-utca” annyira talált, hogy még Móricz némely regényével is kapcsolatba hozták, a „Mantrap”-en sokat nevettek, az „Arrowsmith” mindenkit megfogott, a „Dodsworth” előtt meg is hajoltak. Ennyi szimpátia jogosulttá tette azt a feltevést, hogy a „Wrenn urunk”-at is (Our Mr. Wrenn) jól fogadják.

Wrenn úr kispolgár, annyira normális, hogy már abnormis. Karikatúra. Típus. Előtanulmány a Babbitt-hez. Átlagos amerikai. Életteljesnek látszik s ez vonzó benne. De neveltségesen kiskaliberű. Mint egy nagyvárosból vidékre szakadt féltehetség, aki nem érzi ugyan egészen rosszul magát, mert tud alkalmazkodni és céljainak bizonyos százalékát a föld minden pontján eléri: életrevaló — de valami vele és környezetével nincsen rendben. A kisvilág környezetéről kiderül, hogy a viszonyok viaszosak, — de kitűnik az is, hogy a hős félműveltsége, bizonytalansága, felületessége és emberi félértéke nincs is feljogosítva arra, hogy az élet egész szépségét követelhesse. Kettősen groteszk helyzet: furcsa környezet, mert naív, ostoba, alacsony; furcsa az ember, mert primitív, közepes és zavaros. Ebből nem derülhet ki semmi, csak az, ami kiderül: a felemás amerikai élet, amit Lewis gúnyol és megvet, de amit mégis többre tart az európainál és amit mégis szeret.

Wrenn úr elégedetlen s mint minden elégedetlen ember: álmodó. Persze álmaiban nincsen nagy stílus. Nem álmodik magának szédítő mámorokat, lenyűgöző szépségeket, káprázatos gazdagságot, hatalmat, dicsőséget. Olyan álmok ezek, mint amilyen maga Wrenn úr: egy kis utazás, holmi vacsorák, nyakkendő, öngyújtó, szendvics és mozi. Szegényes, szánalmas kívánságok, amiknek alacsonyossága csak akkor derül ki, amikor teljesülnek. Pénzhez jut és megszerzi azt, amit akart. Wrenn úr meg van zavarodva. Nagy életre vágódik. Ez az? Nem tudja, mi

a baj. Hol a hiba? — benne, vagy a kívánságban? A megoldás ugyanaz, ami Babbitté, ami Lewis minden regényéé, a megoldatlanság. Tanul-sága: az emberek javíthatatlanok. Bebizonyosodik, hogy amit csinál-nak: rossz, mégis tovább csinálják. Mr. Wrenn mr. Wrenn marad: naív, értelen, zavaros, megint álmodik, de ezek az álmok sem szebbek, mint amilyenek a régiéek voltak; éppen olyan tehetetlen önmagával és környezetével, mint előbb; de éppen úgy átsiklik a nehézségeken, éppen úgy alkalmazkodik, a kudarc nem zavarja meg normálisan kicsiny élet-kedvét. Nevetségessé vált! Hát: igen. Erről talán ő is tud. Babbitt, amikor ezt megérzi, egy kicsit tragikus hőssé válik. De Wrenn nem Babbitt, csak a vázlata. Ha megérzi, nem törődik vele. Mi az élet? — munka, egy kis pálinka, mozi, ujság és képzelődés, amit az ember kitalált, hogy azért, amit nem kap meg, gondolatban kárpótolja magát.

A regényen megérezni, hogy a fiatal Lewis első regénye. Friss, lendületes, tele van ígérettel. Az ujságírástól alig hogy elszakadt író modora: sok megfigyelés, de sok felület. Laposságok és ízetlenségek tömege. Megbocsátható formai hibák, de megbocsáthatatlan megalku-vások a művészet rovására: úgy tűnik, hogy a lényeg nagyobbik felét áldozatul dobja egy előítéletnek. Közönségéről nem tételezi fel a maga-sabb nívót. Így válik riportszerűvé gyakran nagyon hosszú időre és az egész regényre érezhető kihatással.

Lewis Sinclair nem tartozik azok közé az írók közé, akiknek művei az embert elkísérik. Aki találkozik vele, kétségtelen, megöri: jól szórakoztat, olyasmit nyújt, ami veszteség lett volna, ha nem látta volna meg. Az író maga érték. A munka nem rendkívüli, de új és figyelemre-méltó. Amikor aztán az ember leteszi a könyvet, azzal az érzéssel teszi le, hogy ezzel pedig minden időkre végzett. A mutatvány érdekes volt (egy kicsit divat is), de elég volt egyszer. A Babbitt, úgy látszik, sokat megmagyaráz Amerikáról. A Mantrap elég vidám. A Dodsworth csak-nem arra kényszerít, hogy az ember azt mondja: igaz. Az Arrowsmith néha európaiasan szép. De aki újra elővonná, úgy járna, mint az, aki régi hírlapévolyamokból riportokat venne elő. A könyv elvesztette aktualitását egyszeri olvasással. Nincs többé jelentősége. Ez fokozot-tabb mértékben vonatkozik Mr. Wrenn-re. Bizonyosan ez az oka annak, hogy oly sokan vannak, akik Lewisnek az amerikai irodalomban ki-vívott elsőségét vitatják és szeretnék a helyet olyan írónak adni, akinek könyvei állandó, vagy legalább is visszatérő olvasmányok.

Hamvas Béla

Mátrai László: A jelenkori esztétika főirányai. 1931. 8°. 85 l.

A filozófia diszciplína-világában az esztétika birodalma, sokrétű és kuszált problémái következtében, alig tekinthető át. A gondolkodás még nem találta meg e problémahalmaz Ariadne-fonalát: az esztétikai kutatás vagy a részletekbe merül, vagy pedig a rendszer egészétől meg-igézve egyoldalú magyarázatot ad. A szempontok és az egyoldalú rend-szerlehetőségek sokfélesége következtében nem bontakozhatott ki az

abszolút esztétika-fogalom sem. Legelső sorban az esztétika sajátos lényegét kell megragadnunk, elhatárolnunk és a tiszta megismerés távlatába beállítanunk. Az esztétika diszciplináit szertejáró anarchiát csak úgy szüntethetjük meg, hogyha a lényegismeret iránytűjével tájékozódunk az esztétika ismeretsíkján s megállapítjuk azokat az irányvonalakat, melyek mentén esztétikai megismerésünk a lényeg felé feszül. Kritikai rendet kell teremtenünk az esztétika világában; első sorban származék-tudományaitól kell elválasztanunk.

Szerzőnk szilárd tudomány-elméleti megfontolásokból indul ki s a művészi valóság lényegszerkezetének feltárása után világos és áttekinthető képet nyújt korunk esztétikai főirányairól. Mély intuícióval ragadja meg az esztétikai tárgykomplexum szellemi valóját és tárgyelméleti meglátásait következetesen érvényesíti. Kár, hogy szűkre méretezett alapvetésében nem merül el eléggé az esztétikum mivoltának elemzésében, úgyhogy ide vonatkozó meglátásait kritikájának, rendszerező munkájának egészéből kell elvonnunk, illetőleg rekonstruálnunk. — Az esztétikum sajátosan kvalifikált szellemi valóságát a jelentés, lét és érték határozzák meg. E három ösmozzanatból fakadhat csak az esztétikai élmény, szemlélet és megismerés. Természetszerűen következik, hogy a jelentés, lét, érték összetevőknek megfelelően fenomenológiai, metafizikai és axiológiai esztéta-rendszerek, illetőleg esztétikai irányok vannak. A történeti, kritikai és rendszerező elv töretlen ívelésű alkalmazásával szerzőnk sikeresen oldotta meg feladatát: megvilágítja az esztétika válságát, továbbá rendszerező kritikával ragadja meg az esztétika igazi struktúráját. Metafizikai és axiológiai vizsgálatai tiszta fényt vetnek arra a problémahalmazra, ami a szépség — valóság korrelációból fakad. Az esztétikai zseniproblémát helyesen állítja be s a teremtő személyiség lényegét értékkonfliktusból fakadónak látja.

Mátrai László tanulmánya felfogásának eredetiségével, bátor következetességével és mély problémalátásával esztétikai irodalmunkat jelentős értékkel gazdagította. További esztétikai munkássága elé várakozással tekintünk s hisszük, hogy esztétikai rendszerét, aminek csak sokatígérő alaprajzát láthattuk, teljesen kiépíti.

Varga Sándor Frigyes

Oswald Spengler: Gép és ember. Egy új életfilozófia gondolatai. Bevezette Nagy József, fordította Sz. Mátray Sándor. Budapest, 1932. 102 l. 8°.

Az emberi élet állandóan változik, halad. Nyomait ott hagyja a történelemben. Idealisták az egyes korok értékét a benne felhalmozott könyvek és műalkotások szerint mérik, materialisták ellenben mindent a haszon szempontjából értelmeznek. Az élet azonban nem törődik sem az idealisták álmodozásaival, sem a materialisták felületese nézeteivel, hanem halad a maga útján mint örökös *harc* önmaga kifejléséért, a *hatalomért*.

A helyhez kötött növényi lét és a helyváltoztatásra képes, de a növényzetre utalt növényevő állatok felett emelkedik a ragadozó állatok élete, az élet legszabadabb, legaktívabb megnyilatkozása. Legkiválóbb ragadozó az ember. A többi ragadozó természetes, de fejlődés-képtelen „faji technikájával“ szemben győzelemre segíti egyéni találékonyságából kifejlő technikája, a természet leigázásának, a természet elleni lázadásnak e végzetes eszköze. Lázadása döbbenetes arányokat ölt, midőn elhagyja magános küzdelmei egyéni körét és többekkel együtt tervszerű *vállalkozásba* fog. Technikája, hatalma addig elképzelhetetlen arányban növekedik, gépei parancsa alá hajtják a természet erőit... De a fejlődésnek megvannak a határai, s a nyugateurópai kultúra e határokhoz közeledik. A kezdődő vég jelei: az életnek mind tűrhetlenebbé váló eltechnizálódása, a vállalkozással vezetőkre és vezetettekre tagolódott embercsoportok között a célt már látni nem képes tömeg lelki elsatnyulása következtében egyre növekvő feszültség. A gép fellázadt az ember ellen s üressé tette annak életét. És nincs megállás. Az európai kultúra *sorsa* beteljesedése felé siet. A legjobb fejek már menekülnek a technika elől s a második sorban állók nem képesek fenntartani a technika bábeli épületét. Gépjaink és városaink felett tovább siet az élet s csak romok fogják hirdetni a történelemnek az elpusztult európai kultúra egykori nagyságát és a természet feltartóztatatlan győzelmét minden kultúra felett.

E néhány sorban foglalható össze *Spengler* legújabb művének (*Der Mensch und die Technik*) lényege, mely *Mátray* Sándor jó fordításában magyarul is megszólalt.* *Spengler* világnézete nem ismeretlen. A „Nyugat alkonya“ (*Der Untergang des Abendlandes*) szerzőjének gondolatai annakidején széles körökben nyitott fülekre találtak s a mai vésteljes, nyugtalan időkben új hívekre is számíthatnak. A „Gép és ember“ ugyanannak a világnézetnek lecsapódása. Ugyanaz a peszsimizmus, ugyanaz a naturalizmus szólal meg soraiban. Érdeme, hogy élesen szembeállít kultúránk gyors eltechnizálódásának kinövésével s akarata ellenére is védekező gondolatok kitermelésére készítet. Igaza van abban is, hogy a mai súlyos időkben nincs helye semmiféle felületes optimizmusnak. Mindamellett nem felesleges *újból* leszögezünk az alapvetés fogyatékoságait. Egyoldalú naturalizmusában mindent biológiai kategóriák alá foglal: az ember ragadozóvá, kultúránk kihalásra ítélt természeti jelenséggé válik kezeiben. Hol marad az ember szellemi jelentőségének, kultúránk természetfeletti értelmének méltatása? A biologizmus világnézete nyilván nem ér fel addig. És beérheti-e a filozófia az élet, a hatalomra törő élet egyetlen principiumával? Nem utal-e minden hatalom magán túl valami másra, ami általa megvaló-

* A fordítás itt-ott némi javításra szorulna. A „megerőszkolni (verge-waltigen) valamit“ például erőszkolt, magyartalan kifejezés, melyet a fordító következetesen használ. Helyette „erőszkot követni el valamin“, vagy „leigázni valamit“ volnának ajánlhatók.

síttassék? Nem az élet fölött kell keresni az élet értelmét? — A Spengler világnézetén gyakorolt részletes kritikák felmentenek az alól, hogy e megjegyzéseket most továbbfűzzük. Sötét jóslásaival sem foglalkozunk. Azok kívül esnek a tudomány illetékességének határain. Hogy azonban e jóslatok tudományos háttere egyoldalú és elégtelen, azt megállapítani tudományos kötelesség.

Varga Sándor

Szegedi Kis Kalendárium az 1932. évre. A Szegedi Egyetem Bethlen Gábor Körének és az egyetemisták Tanyai Agrársettlement mozgalmanak kiadása.

A szegedi egyetemi hallgatók fenti csoportjának kulturális és társadalmi munkája egyedüli jelentős tett csonkaországbeli ifjúságunk mozgolódása és iránykeresései között. Ennek dokumentálására minden évben kiadnak egy kis kalendáriumot, melyben néprajzi munkájuk néhány gyöngyét mutatják be a nagyközönségnek. Ebben az évben Salló György által gyűjtött kiskunhalasi nótákat közölnek. A dalok illusztrációi Buday Györgytől, a fiatal és tehetséges grafikustól származnak, aki a mesemondó és daloló paraszt fantáziájával vetette papírra a nóták primitív, de mégis művészi szépségét. A nép iránti szeretetnek, a művészi ízlésnek és a tudományos munkának nem mindennapi példája ez a kis füzet, melyért a szegedi fiatalokat a legteljesebb dicséret illeti meg.

Gunda Béla

Dr. Csaba Margit és dr. vitéz Csia Sándorné dr. Leicht Mária: Amit egy nagyleánynak tudnia kell. Dr. Tóth Tihamér előszavával. Bpest, 1932. 105 l. + tartalomjegyzék. 8°.

A *gyermekek százada* megszorította azoknak a könyveknek a számát, amelyekben felnőttek okos tanácsaikkal iparkodnak a náluknál fiatalabbakat valahogy eligazítani a *technika századának* egyre bonyolultabb útvesztőjében. Van ebben a gesztusban a szolgálat vágya mellett jó adag lelkiismeretfurdalás, sőt némi szégyenkező beismerése is a csödnök, hogy a mesterségesen összekuszált életben kalauz nélkül alig lehet ma már elboldogulni.

Leányok számára írott könyvek ellenben ritkaságszámba mennek még ebben a különleges ifjúsági irodalomban is. Talán sejtik a fiatal-ság iránt felelősséget érző írók, hogy ez a feladat meghaladja erejüket és a végzett munka még csak illuziójával sem szolgál annak, hogy nem hiába történt.

Annál nagyobb örömmel és hálával kell fogadnunk Csaba Margit és Csia Sándorné, e két melegszívű orvos pompás kísérletét. Fejlődő leánykák számára beszélnek több mint száz oldalon a legkényesebb kérdésről (amit minden nagyleánynak tudnia kellene ugyan, de alig egynéhány tud a maga valójában s az az egynéhány is csak szerencsés véletlenségből), a leányság titkairól: a serdülésről, menstruá-

cióról, szerelmi vágyról, házasságról, anyaságról s mindezek kísértéseiről, veszedelmeiről, perverzióiról, végül akadályairól és szublimációiról. Az egyik orvos hajadon, a másik feleség és anya: megosztottak a problémákon, egyikőjük sem kénytelen elméletből beszélni. Meg is érzik a mondanivalójukon, életteljes, bizonyoságtévő erejű minden szavuk.

Lehetne velük itt-ott vitába is keverednünk. (Szeretet és szolgálat például nem kizárólagosan női feladatok vagy erények s ők annak tartják.) De kit érdekel az, elég szabályos ívben kanyarodott-e Kolumbus hajója Amerika partjaihoz? Bizonyos úttörő lépéseket csak megköszönni illik.

Karácsony Sándor

Színházi Szemle

Egyszerre két magyar dráma nagy sikeréről számolhatunk be. Az egyik Zilahy Lajos színműve, a *Tűzmadár*, mellyel Bárδος Artur az Új Színház helyén a Művész Színházat megnyitotta. A darab Zilahy legjobb művei közül való; minden ízében ügyes technikával s költői erővel megírt munka. Zilahy számolt a mai közönséggel, melynek szenzációkra való igényét a film egyidő óta a színpaddal szemben is jelentékenyen fokozta. Felhasználja tehát a bűnügyi drámák eszközeit, de megnevesítve. Izgalmas cselekményt fejleszt, finom ízléssel, rutinnal s beleszővi a mai fiatalság egyik sokat vitatott problémáját. Két szélső világ kerül itt szembe egymással. A puritán formák közt élő volt miniszter és felesége képviseli a régi világot. Hogy a szembeállítás annál érdekesebb legyen, az új világ hőse is ebből a fészekből való: a miniszterék tizenhatéves leánya, aki meggyőződésén kívül nem ismer törvényt a maga ösztöneire nézve s azt vallja, hogy manapság az okosabb leányok szintén úgy gondolkodnak, mint ő. A két világ harcát egy akaratlan gyilkosság (a leány véletlenségből lelövi az imádott és hamar megúnt híres színészt) és a tettes után való nyomozás izgalma kavarja fel. Enélkül nem is lenne dráma, hiszen az elvek a darab végén is kibékíthetetlenek, s valami külső mozzanat kellett ahhoz, hogy a kész és makacs jellemek közül az egyik fél, ha meggyőzni nem is tudja: *legyőzze* a másikat. A helyzet a szülőknek, az általuk képviselt morálnak kedvez. De a leány sem marad alul. Nem érzi magát bűnösnek, s már a börtön utáni életére gondol, tervei vannak, művészi tervei. Csupa hősiesszilárdtságot látunk mindkét oldalon: az anya, bár maga a makulátlanlanság, magára vállalná leánya helyett a bűnt és bűnhődést; a leány, bár érzi helyzetének szörnyűségét, nem fogadja el ezt az önfeláldozást. Utolsó szava ennyi: Kezít csókolom! — s úgy távozik a rendőrtanácsossal, aki letartóztatja, mintha hangversenyre menne. Ez a *Tűzmadár*-kisasszony, ha teljesen ellene vagyunk is, részvétünket bírja. Igaz-e s mennyiben, amit mond, hogy t. i. már nagyon sokan vannak az ő erkölcsi elvén; mennyiben felelős érte, társaival, s meny-

nyiben az otthon, melynek puritán levegőjében ez az elv megérett: mindezt a tárgyilagos író a közönségre bízta. Ő nem áll egyik fél mellé sem, a konzekvenciát vonja le a néző.

A Művész Színház igen jó rendezésben, jó színészekkel hozta színre a darabot. A főszerepet, alig néhány szavút, egy fiatal, most felfedezett tehetség: *Muráti* Lili játssza, egyetlen nagy jelenetében, szinte kifogástalanul. Úgy mozog, úgy beszél, mintha már régen szerepelne a színpadon. Egyszerű gesztusokkal is megkapóan érezteti a zárkózott, határozott egyéniséget, félszeg ijedelmével, elszántságával. *Berky* Lili valóban miniszter felesége, a régimódi, tiszteletet parancsoló úriasszony. *Beregi* Oszkár kissé modorosan alakítja a minisztert, helyenként inkább teátrális, mint őszinte. *Abonyi* Tivadar játékába egyikét csepp keveredett az elkényeztetett vidéki sztárból. *Toronyi* Imre higgadt játékában (rendőrtanácsos) sok drámai erő van.

A másik nagyszerű magyar darab *Boross* Elemér vígjátéka, a *Világrekord* (Kamara-Színház). E fiatal szerzőnek már bemutatták egy darabját az Új Színházban. Tehetsége azóta nagyot fejlődött, csupa szellem, elevenség. A nyers erő többre viszi az alkotó szellemnél: ez a vígjáték egyik gondolata. Müller Konrád rakétarepülőgépet talál fel, de nem mer beleülni. Beleül Biala, egy buta, vasgyúró életúnt, aki mindenáron meg akar halni s akit legutóbbi sikertelen öngyilkossági kísérlete után a repülőgép elmés finanszírozói egy kórházból csalnak bele a gépbe, azzal a hazugsággal, hogy az fel fog robbanni s így végre Biala is elpusztíthatja magát. Nem pusztul el, Berlinből sértetlenül érkezik New-Yorkba, ott pedig az ünnepeltetések hamar meghódítják az életnek, s megnyeri Müller ideáljának, a szép Tillának, a menedzser leányának rajongását is. Ezzel be is végződhetnék a darab, de Borossnak még van egy felvonásnyi mondanivalója. Ő a tudóst is érvényre akarja juttatni. Szerét ejti, hogy Müllert, mint potyautast, megrepültessek a tréfás pilóták, ettől aztán nekibátorodik s mikor Biala nem akarja többé kockáztatni az életét, ő ül bele a gépbe s megeremti a hat órás világrekordot, visszahódítja Tillát is. Ime a darab kétágú cselekménye, tíz képre szaggatva. Lehetne kifogást emelni egy-két zökkenés ellen, ami azonban csak apró szépséghiba a vígjáték valóban vígjátéki derűjéhez, lankadatlan jelenet-gazdagságához, kiapadhatatlan ötletességéhez képest. Pedig mennyi alkalom kínálkozhatott volna, hogy Boross elmélkedésekkel untasson! S mégis, nála minden elvontság akcióvá lesz. A darab elején attól is féltünk, hogy Boross a könnyebb fajsúlyú vígjáték lármás stílusa felé fog eltévedni: a zaj, a látványosság mindvégig megmarad, de egyre mélyebb életigazság zenéjétől kísérve. Talán az elején pár mondatba sűrítetett volna egy-két jelenetet. Később már hibátlanul mind egy cél felé törnek a képek. Boross kifogyhatatlan a leleményben. Milyen pompásan van megvalósítva az a jelenet, mikor a mellőzött Müller kétségbeesve Biala szobrához megy, melyet New-York egyik sétaterén állítottak, s le akarja

parancsolni szerencsés vetélytársát a piederasztájról! Müller tehetetlenül, félájultan roskad a szobor talpazatához. Az alkonyban arra jár egy globetrotter, a kisfiával. A fiú a szobor felől kérdezősködik, az apa megmagyarázza neki, hogy Biala az, a híres repülő. S a másik, a talpazatnál? — kérdi a fiú. — Az egy mellékalak — hangzik a válasz. Ilyen frappáns jelenetet még többet említhetnénk.

Csathó Kálmán rendezése méltó a darabhoz. A színészek csupa jó szerepet kaptak, a vígjáték állandó derűje közvetlenségre ihleti az epizód szerepeket ábrázolóit is (Sugár Károly: menedzser, Harasztos Gusztáv: reklámfőnök, Timár József: kórházi orvos). Kiss Ferenc mesteri realizmusa remekbe foglalja Bialát, Uray Tivadar finom, törékeny anyagból formálja annak ellenlábását, Müllert. Somogyi Erzsí Tilla kissé elmosódó figuráját naív bájjal teszi rokonszenvenné.

Kevesebb jót mondhatunk Molnár Ferenc legújabb vígjátékáról (Valaki. Belvárosi Színház). Az embert elsősorban külsőségek teszik: az, ami hozzá tartozik. Alkossunk hát egy embert a járulékaiból, indítsuk akcióba a ruházatát, klubigazolványát, számláit, leveleit, stb. Élni és hatni fog anélkül, hogy a testére szükség volna. Egy javíthatatlan bohém, börtönviselt kalandor ötlete ez; leányát akarja vele boldogítani, aki apja rossz híre miatt zátonyra jutott, pedig polgári életet akar élni. A leány ügyis gazdag, egyik udvarlója jóvoltából; kastélyt vesznek hát, megteszik tulajdonosának a „grófot“, aki csak az apa és leánya képzeletében él, s állandóan úton van, egzotikus égöv alatt, honnét hazavárják. A gróf élni kezd a köztudatban, intrikálnak ellene, kastélya ellen, közben egy halálosan szerelmes udvarló elcsábítja a „grófnét“. Most már meg is halhat a gróf, az özvegy szertartással fogadja az előre megrendelt részvétnyilatkozatokat s végre be is evez a polgári házasság kikötőjébe. Molnár elgondolása igen jó lehet, a színpadon nem tud mit csinálni bizarr témájával. Tetszik az elindulás, az első pár fogás, aztán már nagyon is érezzük és únjuk a kaptafát. A színészek játékán meglátszik, hogy légüres térben mozognak. Góth Sándor boszorkányosan pattogó, gyors beszéddel igyekszik szerepét valóra váltani. Titkos Ilona, Ráday Imre is tojástáncot jár a való és képzelet rosszul kevert világában; mind a hárman ambícióval pótolgatják a maguk művészetéből azt, amit a szerző elfelejtett rájukbízni.

A Nemzeti Színház szép előadásban újította fel Schiller *Don Carlos*-át, a német ifjúság egyik legkedvesebb olvasmányát. Schiller ma is hatni tud nemes dikciójával, fenkölt szabadságideájával, „erős vonásaival, megrázó és megindító helyzeteivel“, amire minden darabjában törekedett. Talán nincs még egy műve, melyben egy régmúlt kort annyi hitellel keltett volna életre, mint II. Fülöpét. Egész történelmi galériát mutat be, a legfelsőbb emberi métóságokat, szoborba vésvé, a spanyol udvari élet lokális színpompáját, lelkivilágát. A drámán Schiller korának vezető eszméi szűrődnek át, a mesterien alkalmazott jambus hullámain az inkvizíció és a szabadságmozgalmak árnya és fénye

csodálatos színezetet ad a drámai költeménynek. A hatalmas mű a végső kiadásban már egyhatodára csökkent, így is kolosszális terjedelmű. *Odry* Árpád avatott kézzel végezte a nehéz feladatot, minden lényeges mozzanatot kihozott, csak a schilleri páthoszt parancsoltá szűkebb mederbe. Szerepköre is megint gazdagodott egy királyi tanulmányfővel; II. Fülöp egész rendkívüli egyénisége testesült meg játékában. *Várady* Aranka mint királyné a szépség, kötelesség és eszményi rajongás ideális képe. Don Carlost és Posa márkit, Schiller szabadságkultuszának két legnemesebb kifejezőjét, *Abonyi* Géza és *Lehóтай* Árpád egyéni vonásokkal emelik a drámai költemény magasságaiba. *Tasnády* Ilona Eholi hercegnője fejedelmi intrikus, *Kürti* József igazi vasból öntött Alba herceg, a zsarnok hadvezér és fanatikus alattvaló típusa. *Gál* Gyula (főinkvizitor), *Bartos* Gyula (Domingo) s a többi szereplő is figyelemre méltó alakítást nyújt.

Don Carlos előadását kétszeresen értékesé teszi számunkra egy külföldi ujdonság, mely ugyanerre a korra vet világot: *Bruckner* színműve: *Angliai Erzsébet* (Vígshízház). Ez a hangosfilmnek beillő képsorozat teljesen ellentéte Schiller alkotásának s valószínűség dolgában is mélyen alatta áll. Nem mintha Schiller hűségesebb lett volna, hanem mert költőibb, emberibb. *Bruckner*, bár a csalhatatlan történelmi oknyomozás módszerét villogtatja, romantikus röntgenvizsgálatot végez egyetlen személyre pazarolt arcképtanulmányával. Az a végletesség, mely Erzsébet jellemvonása, az író jellemfestésének módszerét is ízíg-véríg áthatotta. *Bruckner* nem keresztmetszetét adja egy szélsőséges asszonyi karakternek, hanem egymás mellé halmozza a vonásokat, túlszűfolja az alakját s könnyen kiszolgáltatja a rendezés túlzásainak. E hatások sokszor elnyomják az alakot, vagy pedig nagyon is kiemelik, modorossá, panoptikum-figurává teszik. *Gombaszögi* Frida alakítása így is meg tud kapni; néhol több a látványos kuriózzumnál s érdekes példája egy újszerű játéktílusnak, ha nem is a legnemesebbnek. A mellékszerepek közül *Rajnai* Gábor, *Jávör* Pál, *Tökés* Anna játéka mellett magasan kiemelkedik *Csortos* Gyula Fülöp királya.

Vajthó László

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Áhítal, szeretet.	
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain.	
5. Kenessey B.: Női jellemképek.	
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.	
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.	
9. Opzomer: A vallás gyümölcse.	
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.	
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.	
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.	
13. B. Papp I.: A belmiszió hősei.	
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.	
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)	
16. Szóts F.: A vallás élete.	
A Házi Kincstár ára:	
Kötetenként, füzve	2.30
Díszes vászonkötésben	4.—
A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16.	
kötve is kapható.	
Emlékezés Kálvinról.	
Írták többen. 8 ^o	2.30
Kiss: Török Pál élete	3.—
Makkai S.: Erdélyi ref. problémák.	—24
Hastings: Van Isten.	1.—
Egyháztört. Adattár II—IV. à ..	3.—
Egyháztört. Ad. V., IX., X. à	2.—
Egyháztört. Ad. XI—XII.	4.—
Féjes I.: A prot. egyház feladata	—35
Kenessey B.: Károli emlékkönyv	1.70

Koszorú-füzetek.

Vallásos iratok, számonként	—06
Maszyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II.	4.50
Mokos Gy.: Herszegszöllösi kánonok hasonmás kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal	6.—
Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre	3.—
Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:	
I. 1889.	2.—
II. 1890., 3—4. f., füzetje ..	1.—
III. 1891., 2—4. f., füzetje ..	2.—
1892. és 1893., à	4.—
1894, 1898 és 1903—1917, à	6.—
1919—1930., füzetenként à ..	—80
Révész I. munk. a pátens korából	1.70
Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez	1.30
Zoványi J.: Magyar prot. egyháztörténeti monografiák ..	2.30
Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)	
Raffay Sándor: Fénysugarak.	
6—12 éves gyermekeknek	1.20
Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak. ...	1.20
Vallásérkölcsei felolvasások	—80
Vallásügyi Tárgyalások II—III. à	3.—
Vallásügyi Tárgyalások IV. à ..	6.—

Megrendelhetők főbizományosunknál:

Bethlen Gábor-könyvkereskedés, Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

Arcképek

címmel 6 ívnyi terjedelmű könyvben egyesítettük a közelmúlt és a jelen tíz protestáns kiválóságának a Protestáns Szemle 1931. évfolyamában megjelent jellemzését. E könyv a napokban meg-

jelenik, ára tagjaink részére 1.60 P. A világ legkiemelkedőbb protestánsairól írták ezt a kötetet. — Mint jutalom és ajándék céljára kiválóan alkalmas könyvet szeretettel ajánljuk tagjaink figyelmébe.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV., MŰZEUM-KÖRŰT 12. — Automata: 856—16. sz.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadhatók.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. szám. — Telefon: Automata 850—53.

Társaságunk ünnepélyei.

Budapesten 1932 március 9—11. napjain Makkai Sándor erdélyi református püspök tartott előadás-sorozatot, bevezetőül 9-én és 10-én Reményik Sándor, 11-én Áprily Lajos olvasott föl költeményeket. Mindhárom estén Ravasz László elnökölt. — 9-én választmányi és közgyűlést tartottunk, amelyen a szokásos jelentéseken kívül a zárszámadás került bemutatásra. A Révész Kálmán és Szelényi Ödön halálával megürült választmányi tagsági helyre a közgyűlés egyhangúlag Farkas István ref. püspök és Mályusz Elemér egyet. tanár urakat választotta meg. Zsinka Ferenc síremlékének ügyében a választmány bizottságot küldött ki.

~~~~~

Veszprémben és Szombathelyen

február 13-án, illetve 14-én Ravasz László tartott előadást, Áprily Lajos költeményeket olvasott föl, mindkét helyen fölolvastott Török Pál is. Veszprémben szavalt Boda József ref. hitoktató, énekelt a királydíjas Veszprémi Dalegyesület Gaál Sándor karnagy vezetésével, zongorázott Vörös Rózsika, vonósnégyest adott elő Csányi Károlyné, Szabó Sándor, Ritter Lőrinc és Braun Ferenc. — Szombathelyen Kutas Kálmán nyitotta meg az estélyt, a MÁV Haladás Dalárda énekelt Jarisch János orsz. karnagy vezetésével (bariton-szólo Pulay László), gondonkaszámot adott elő Kernács István, énekelt Juurup Ada észt operaénekesnő. A zongorakíséretet Heintz Fülöp látta el. 14-én délelőtt Ravasz László a veszprémi ref. templomban prédikált.

Pécsett és Szekszárdon

március 12-én és 13-án Makkai Sándor és Ravasz László adott elő, költeményeket Áprily Lajos és Reményik Sándor olvasott föl. Pécsett a királydíjas Pécsi Dalárda énekelt Agocsy László vezényletével, Kamprád Sári zongorázott, szólo-énekszámokat adott elő Graef Jánosné, Höffler Mici, akit zongorán Graef János kísért. Szekszárdon Németh Gyula ev. lelkész, karnagy vezetésével a Szekszárdi Dalárda énekelt, Polgár Margit (zongora), dr. vitéz Szentlőrinczy Géza (I. hegedű) és dr. Kunczer Jenő (II. hegedű) triót adtak elő, Bodnár István mondott megnyitót, Tóth Lajos zárta be az estélyt. 13-án délelőtt Pécsett Makkai Sándor, Szekszárdon Ravasz László végezte a szolgálatot a ref. templomban. Mindezekről az ünnepélyekről a napi és az egyházi sajtó részletesen beszámolt; itt röviden csak annyit jegyzünk föl, hogy amit ez ünnepélyek színvonala és a rendezőség fáradozása megérdemelt: a széleskörű érdeklődést és a teljes sikert mindenik elérte.

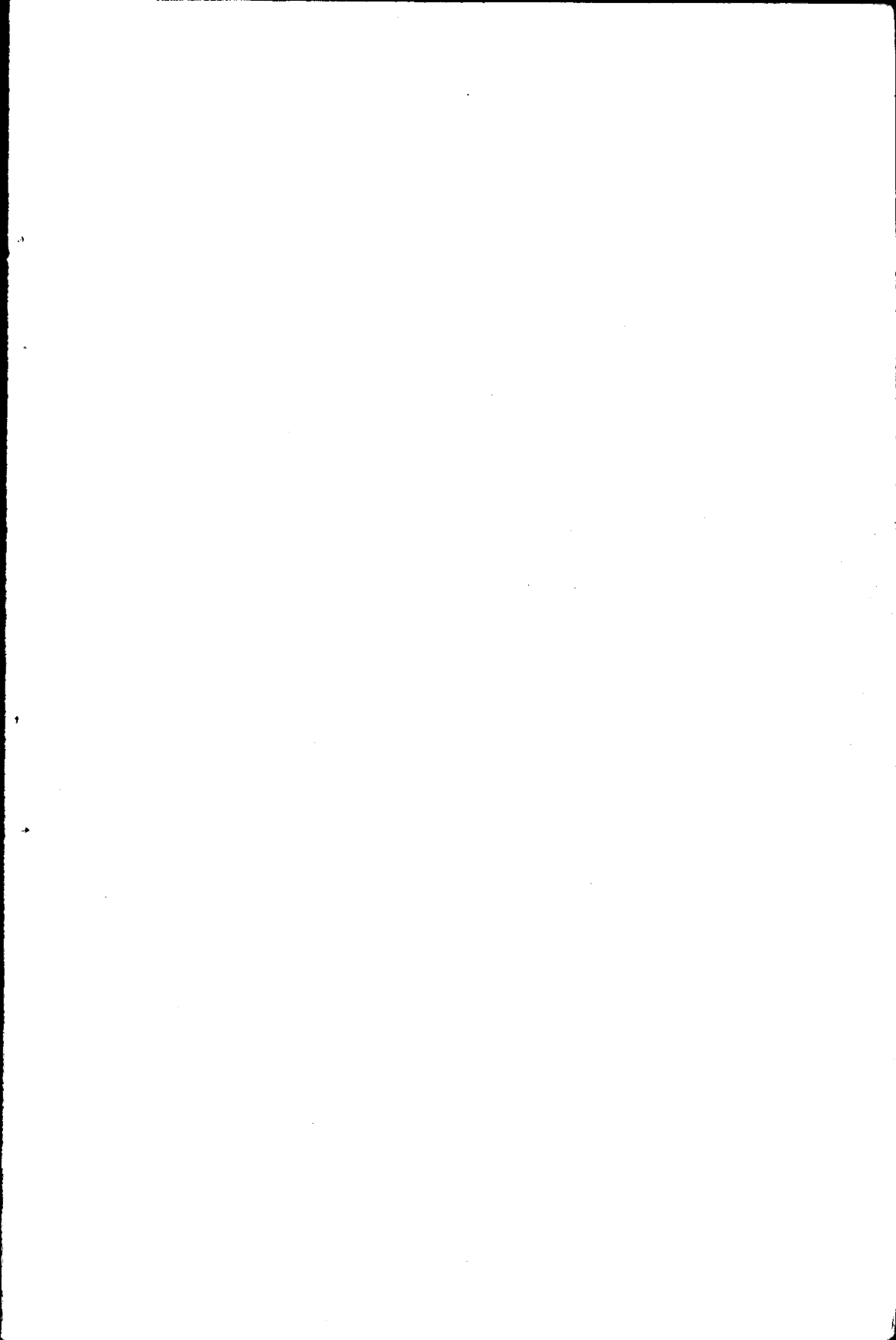
~~~~~

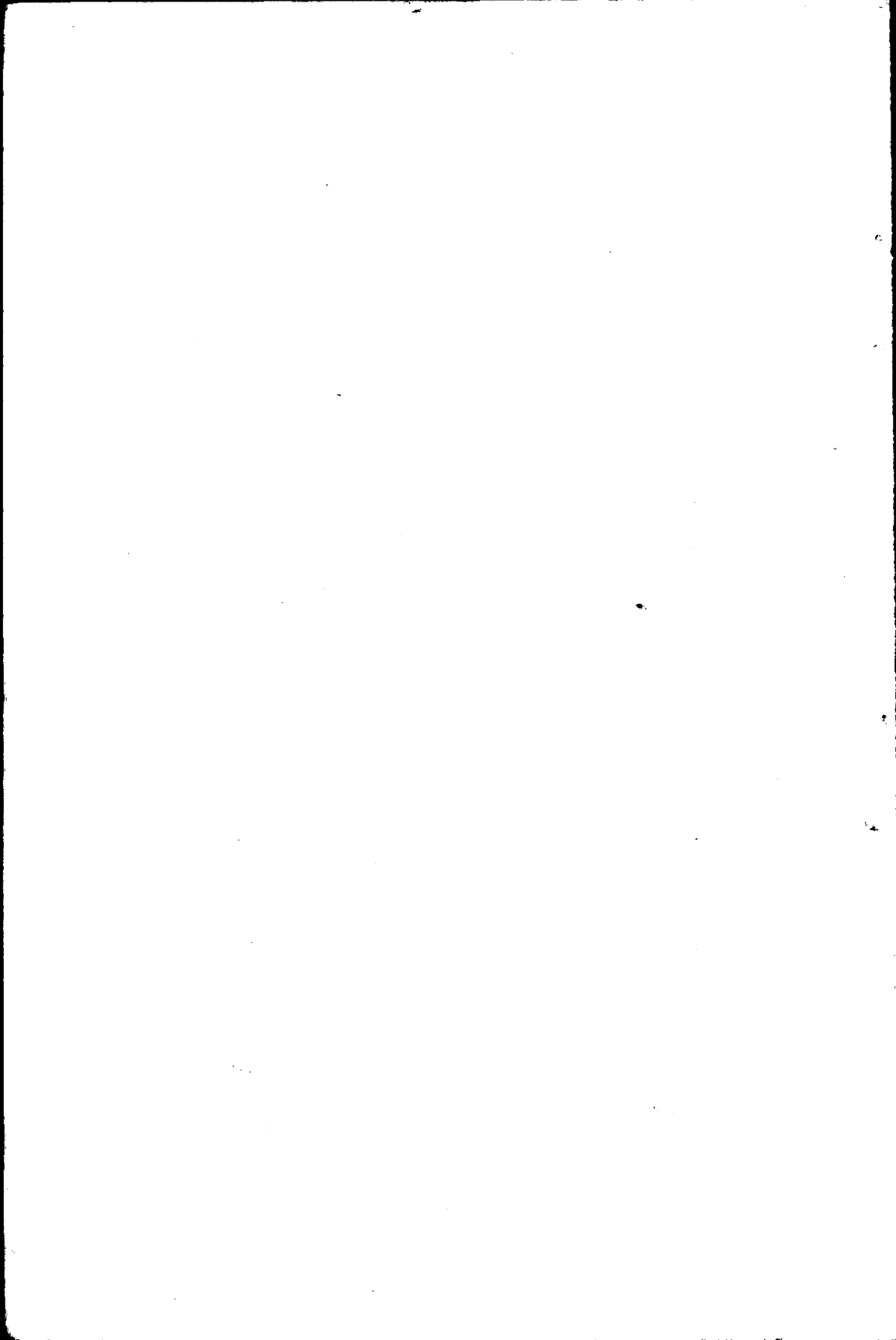
Új Reményik-kötet!

Reményik Sándor részben kiadatlan vallásos költeményeit készíttjük sajtó alá, Áprily Lajos bevezetésével. A kötet ára előreláthatólag 2.50 P lesz, előjegyzéseket elfogad a kiadóhivatal, tagjaink részére 2 pengős kedvezményes árban!

~~~~~

Jelen számunkhoz ingyen mellékletként csatoltuk **Polner Ödön: Deák Ferenc egyházpolitikája** c. tanulmányát.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

MOLTER KÁROLY: Irodalmi sansculottizmus
GOETHE: A hárfás (Szász Béla fordítása)
Goethe rekvirál (Részlet a költő „Kampagne in Frankreich“ c. munkájából. Áprily Lajos fordítása)
S. SZABÓ JÓZSEF: Barokk-szellem és műveltség
GOETHE: Megbékülés (Szász Béla fordítása)
GULYÁS PÁL: Vihar elől (vers)
DR. VITÉZ PÉTERY ALADÁR: A vegyesházasságok és a vallás-
közi béke
REMÉNYIK SÁNDOR: Hát jártam ott is... (vers)
KEMÉNY LAJOS: Hitetlenek (Meditáció)
BARTÓK GYÖRGY: Ujabb Hegel-irodalom

KRITIKAI SZEMLE

XLI. évf., 5. szám.

1932 május.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása.
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

H. GAUDY LÁSZLÓ: D. Raffay Sándor: Ágenda	340
Dr. GÁRDONYI ALBERT: Joó Tibor: A történetfilozófia feladata és Ernst Troeltsch elmélete	342
Dr. SZLÁVIK MÁTYÁS: Johannes Nagel: Kunst und Religion	344
MÁTHÉ ELEK: Takaró Géza: Harangszó	346
HAMVAS BÉLA: Dallos Sándor: Betegek	348
HARSÁNYI ZSOLT: Balla Antal: A jelenkor világtörténelme	349
TOLNAI VILMOS: Móricz Pál: Magyar Sirató	350
JUHÁSZ GÉZA: Fekete Lajos: Tengerzúgás	353
GUNDA BÉLA: Ifj. Grandpierre Emil: A rosta	354
ASZTALOS MIKLÓS: Gyalokay Jenő: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása	356
PARÁDI JENŐ: Ungarische Kulturstätten	357
GLATZ KÁROLYNÉ: Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Józsefa bárónő emlékirata 1848/49-iki élményeiről	358
INCZE GÁBOR: Lampérth Géza: A pápai református főiskola története	360
HAMVAS JÓZSEF: Kines Elek: Kölesey a közéletben	362
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	363
ISOZ KÁLMÁN: Zenei Szemle	365

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Irodalmi sansculottizmus

Ilyen címen Goethe válaszol egy Jenisch nevű költőcske cikkére, melyben ez krokodilus-könnyeket sír, hogy olyan szegényes a német próza klasszikus remekművekben. A nagy nyugalmi válaszból kiderül, hogy az a próza csak Jenisch fölléptéig volt olyan szegényes, mert Wieland után, aki olyan jól ír németül, a Jenischék új nemzedéke tudni fogja már, hogy kell klasszikus prózát csinálni a Goethe kortársainak előmunkája nyomán. Goethe gúny nélkül irodalmi sansculottizmusnak hívja azt az ifjú harcmodort, mely, mielőtt a megelőző írónemzedéknél különbül kezdett volna alkotni, a meglevő egész irodalmat Homéértől máig lecsepüli és úgy tesz, mintha diadalmával kezdődne a szépség és igazság végleges uralma e földön.

Haj, azóta másfél század múlt el és az irodalmi nadrágtalanság Európában és Amerikában a Goethe halálának századik évfordulója körül megújra elrikoltotta: nem mérünk ma klasszikus rőffel, korunkhoz nem szól a goethei mondanivaló! Valahányszor korszakalkotó nagyok szólnak Goethe ellen, eszünkbe se jut demagógiára gondolni. Heine óvatossága, Beethoven haragja, Petőfi hűvös idegenkedése, Ady minden őst és ismerőst elvető magánya, még Upton Sinclair „Goldene Kette” című vitakönyve is rokonszenves: ekkora legények több-kevesebb szempontból méltók arra, hogy a goethei birodalmat darabokra próbálják szét-harcolni. De mikor a papirformájú világnézetek közkatonái fanyalognak és alkotások helyett elvekkal törnek a weimari Olympus ellen, eleve tudjuk már az élőknel százszor előbb Goethe győzelmét. Mennyi könyv és hányféle pártállású sajtó fölényeskedett most is, legélesebb volt a szélsőbaloldali hangulatkeltés: Excellenz Goethe, a merev udvarfi, a Napoleon-csodáló kegyenc, az egyéniség istenítője, az Isten szabadkőműves tisztelője, a tömeggel, sőt a német néppel szemben is közönyös polihisztor, aki előbb a polgárt világirodalmi színvonalig emelte s aztán eltúrte, hogy hercegi környezete nemessé üsse, a szellemtörténet dédapja és a démontipró, legharmonikusabb lélek — nem érdemel kultuszt az osztályharc korában, a marxi diszharmonia zajában. Igaz, az egyházak is csak módjával idézik, de a proletáriátus csak jegyzetes és helyreigazító kiadását bírja el a mai Oroszországban és ha ünnepelteti is Lunacsarszkij elvtárs, vajjon talál-e annyi érdemet és mentséget e szabadelvű, sőt fölszabadító Elme műveiben, hogy szívből ünnepelhesse és hogy feledtesse az első kozmopolita arcán sötétlő polgár-foltokat?

A Goethe homloka, — ez az az Ikon, melyet Lenin Moszkvában mutogatott holtteste, a bebalzsamozott új Ideál most próbál háttérbe állítani. A középeurópai propaganda kissé elsiette azért

a Goethe-centennárium elleni vészharangot, mert váratlanul maga a szovjet is tisztelgett a Goethe homloka előtt. Ez a homlok ma is fényt áraszt arra, aki kíváncsi a tartalmára és Gerhart Hauptmann, akit a legfiatalabb Németország két szélsősége, a nemzeti és a munkásintellektus egyaránt gyűlölettel sziszeg körül, sokat köszönhet annak, hogy vénülő, óriás homloka a Goetheére emlékeztet. Eckermann, Goethe egyik titkára, a disznópásztorból lett emlékirat-író, e homlok fényében rajongott össze vagy kilencszáz oldalt az öregedő Goethe magánéletéről és társalgó művészetéről. S bármennyi a Goethe-tisztelet miatt rejtett bosszúság robbant is ki a Heine gyilkos szellemességéből, hogy „Goethe meghalt, de Eckermann él még!” — mégis Eckermann, a jámbor és személytelen figyelő, meséli a legjellemzőbb és a mindenkori sansculotteoknak számos támadópontot nyújtó Goethe-anekdótákat. A ránctalan homlokú Goethét mutatja be, otthoni fesztelenségét, a fegyvertelen bölcsnek hétköznapi közelségét, magánügyleteit és házi véleményét a nagyvilágról, társas modorát és társadalmi attitűdjeit, ahogy a „Leipziger Illustrierte Zeitung” most hozta képet: „Goethe empfängt Gäste”. Így egyik vendége volt egyszer egy főiskolai diák, aki engedelmet kért — ama homloktól meg nem zavartatva — arra, hogy a Faust II. részét, miután a Mester annyit késlekedik vele, majd ő folytathassa. És Goethe az ifjúra nem haragudott, mert nem ez volt az irodalmi sansculottizmus képviselője. Nem ez volt a Jenisch...

A Jenischeknek mindig van valami igazuk Goethével szemben. Jókora igazuk van, csak az igazság nem az övék. Az ifjúság pusztá létezése már tagadása az öregkornak. Érvényesülése pedig lehetetlen a multnak részleges tagadása nélkül. A Jenischeknek *hinniük* kell, hogy a klasszikus művészet velük kezdődik, ott a berlini kávéházban, a hónapos szobában, vagy a falusi segédjegyző kétszobakonyhájában. Hinniük kell, ha jóízleléből nem is annyira mondják, vagy kiáltják, hanem dologhoz fognak és az eljövendő jobbnak legalább a csíráit mutatják. Még az se baj, ha nem is pipálják le egy-két emberöltő alatt a Goethe műveit s ha csak valamilyen epigonizmusban tombolják ki újnak vélt igazukat. Legalább megmutatják az utókor eredeti szellemeinek, hogy merre nem kell menni. És árnyékos tehetségükkel jobban emelik ki a százados fénycsóvát, vagy az örökkényt. Mai szemmel meg lehet látni, hogy a Werther keservei és a Götz von Berlichingen utáni Goethe, az összes műveit kiadó Goethe, két évtizedig is, nagyon népszerűtlen és hatástalan kellett, hogy legyen Németországban. S a romantikus nemzeti tobzódás idején természetes volt a fiatal nacionalizmusok elfordulása a klasszikus napfénytől, az egykedvű természet melegétől, mely egyaránt süttött jóra és rosszra, kínaira és németre. Bosszantó lehetett a Weimarba zarándokló széplelkeknek, hogy Goethe egyforma okosan

beszél a kínai tizkönyv-regények szárazságáról és a szerb népköltészet naív szépségéről. A nagyság nemcsak félelmetes és fenéges, hanem saját tehetetlenségünk érzetében lázító is . . .

De a mai Jenischek Goethe elleni kirohanásai nemcsak irodalompolitikai és világnézeti ellenségeskedések már, hanem céhbeli, atelier-bírálatok, a foglalkozás és mesterség vádjai, métier-kicsinyítések, s míg egyfelől úgy pörölnek az ifjak Goethével, hogy szenvedéstelen szerencsefi-életéből lehetetlen volt a legmagasabbat megközelíteni, másfelől egyszerűen megtagadják már a polgári értelemben vett zsenit is, mert — úgyszólnak — tehetsége mindenkinek van, csak a gazdasági körülményei nem engedik kifejlődni. Olyan ez az állítás, mint mikor a minap az expresszionizmus a józan ész megtagadásáig lovagolt, csak azért, mert az a polgáré volt, vagy mint mikor Gottsched hirdette, hogy a költészet megtanulható, csak a szabályok megismerése és az évezredes törvények betartása kötelező. A szellemellenesség mai napjaiban, az autodidaxis dédelgetett divatja idején szükség-szerűvé vált ez a lapos bölcsesség; a műfajok elfajtalanodása és a riport uralma folytán ide kellett lyukadnia az ízlésnek, illetve ízléshiánynak, ez volt a színvonal népszerű leszállításának a logikus eredménye. Nem a tehetség a fontos, hanem az akarat és az elősegítő körülmények kihasználása, melyre világnézetünk korszerűsége sarkal. Öndiktatúra, tréning, ránevelődés, sport és rikord, kicsi morálérzék, kicsi utánpótlás az olvasnivalóban, „von Allem ein wenig, von nichts zuviel“, néhány plakátmű modorának ismerete és a forradalmi célzat érzelmes kihasználása. Ami ezeken kívül rendelkezésre áll, az henye polgári tulajdon, műveltség, képzelet, gondolat és ellenmondás, az magántulajdon, mely elvehetetlen, tehát diszkreditálandó! Goethe pedig igazán nem az önmagáért való művészet elkülönültje, egy sort sem írt élmény nélkül és művészete tetején a legmodernebb élettételünket is megválaszolta a zárnyító szóval: „Mensch und Maschine, Seele und Technik“ közt „Gemeinschaftsgeist der Arbeit“-ről zengett és jóval Marx előtt. De mert a külső életformái nem felelnek meg a mai tömeg kényszer-nyomorúságának, mert görög álarca fájdalmasan irigylésreméltó a mai gázmaszkok idején, — csakazértis burzsuj, nem kell, vigaszul sem, mert megakasztja tempóját e világ gyors megváltásának! —

Vajjon megakasztja-e, vagy elősegíti?

A hetvenötéves Goethe írta a híres „Vermächtniss“-t az utókor fiataljaihoz. Ezt a kátét, ezt a költői hagyatékot agyonhallgatni gorombaság. „Erst sollt ihr leben und nach diesem schreiben“ — ime, az aktivisták helyesen megfogalmazott igazsága.

*„Erst sollt ihr dichten — und nach diesem malen,
Sonst spielt ihr nur mit Farben, Kunst und Zahlen,
Und seid, obwohl von Jedermann gelesen,*

Doch selbst nur Schrift und Pergament gewesen.“

Magad élj s ne a tömeg vállalaihoz igazítsd a fejed:

„Zehntausend Schultern Einem anzupassen,

Das nennen sie erfinden und verfassen.

Wir aber nennen dies Manier;“

És kell-é a mult védelmében is életesebb programm:

„Denn was Homer erschuf und Scipionen,

Kann nimmer im gelehrten Treibhaus wohnen.“

Minden nép tölgyfája kitöri növéseben az üvegház ablakát, de kinek is jutott volna eszébe tölgyet termelni erőszakkal, műúton, parancsszóra, a tölgy hajlamainak megdiktálásával? Korunknak, öncsudáló szellem-üzemének ilyesmi is eszébe jutott, azért annyi a támadás Goethe ellen, akinek nem a törvény-tisztelő szabadsága, vagy a kollektívumot szolgáló egyén iránti rokonszenve, hanem nagy-nagy, szinte misztikus lelki egészsége fáj a fáradt ivadékknak, a kisszerű, ámulástól elszokott, mechanizált homunkulus-tábornak.

De nem illik a pátosz, nem illik maga a védelem sem a Goethe-műhöz. Korunkban is joga van a Prometheusoknak a rég lelopott lángot korszerű eszközökkel szítani, csak az ellen kell tiltakoznunk, ha magát a lángot tagadják meg, akiknek dolga volna annak élesztése. A tüzet nem is kell éginek elismerni, de azt mondani róla, hogy nincs, ha valakik nem érzik, ez a legpéldásabb erőszak, mely ma a művészettel, holnap a tudományal akar leszámolni, hogy a tömegnek olcsón hízelegjen. Akik ezt a kegyetlen és kártékony munkát végzik, nem tudják, hogy mit cselekszenek, mert a legnagyobb kárt éppen önmagukban teszik. Hiszen olyan gyorsan kerülnek le napirendről, annyira kevés ellenmondással találkozhatnak, hogy elég volna e sorok helyett a Goethe-oeuvre élő méltóságára mutatni. Goethét olvassák, ma is hatóerő a bölcsessége és szívének gazdagsága széthordhatatlan kincs, melyből minden magasabbrendű ember kétmarokra vett már. De a nyers és gonosz háborús indulatok után, a háború utáni fiatalság felvilágosítására, hogy megértse a joggal dacos, mert kifosztott nemzedék, hogy Goethe nagyszerű fegyvertársa a létküzdelmében, — azért kell szembenézni a Goethe-rombolókkal és azért érdemes azokat az érveket is szemügyre venni, melyek a Goethe-átértékelés közben a költőért keletkeztek, vagy inkább nemzedékeinkért, melyek veszítenek, ha Goethe nélkül vívják meg élet-, vagy osztályharcukat. Nemcsak veretben és tartalomban, hanem kedélyben és érzésben is szegényednek. Miért? Kinek az érdeke ez? A jogos és kötelező bírálat mért adjon helyet a barbár félreoklözésnek? Hogy eggyel több pusztítást bánjon meg holnap az emberiség? Hogy eggyel több eszményt kelljen

keserves munkával helyreállítani? Akik el akarják temetni Goethét, nem jobban tennék-e, ha hallgatnának róla, hiszen aki-ről hallgatnak a halála után, az a művész halt csak meg igazán?!

Walther Linden adott ki most Berlinben hosszú életrajz helyett egy védőiratot, hogy fölélessze az iskolás Goethe-bálványt, hogy talapzatáról leszállítsa és a hús-vér költőt hozza emberközébe a fölnőtt németek közt. Négy fejezetben végzi ezt az átlényegítést: először a démoni költőről beszél (ez bőszíti a történelmi materializmust, de viszont ez a cáfolata egyúttal a Faust-költő annyit dicsért harmóniájának, mely mögött az örök keletkezés és a lelki határtalanság válságai zajlottak), másodsor a művész reális fejlődéséről és életelvéről, harmadszor az élő erők természettudományáról s a negyedik fejezetben a modern religióról és az élet empirikus folytatásáról. „Goethe a modern műveltség géniusza is, mert a műveltség szerinte a természet, a tudás és a megismerés szelleméből született.“ A XVII. és XVIII. század mechanikus-matematikus természettanával élesen helyezte szembe a szerves-dinamikus természettudományt. Okviszonyok helyébe élő hatóerőket keltett és ez az eljárása teremtő természetű ma is, mikor kétségtelen már, hogy fénytana csak meghaladott föltevés volt. Walther Linden végeredményben Goethéből a modern vallásosság megteremtőjét próbálja kihámozni. „Mintája volt és életigazolója az önmagára bízott alkotó személyiségnek.“ A világot — őh, ifjúság — csak bentről lehet újra meghódítani s azután megszervezni. A keresztyén vallásossághoz pedig legtöbb hidat mégis Goethe vert az intellektus számára s ha nem is gondolunk elmélkedő verseinek hősi sorára, csak arra hivatkozunk, hogy a religiozitás nála nem vallásos ritmust és ritust jelent, hanem a kor francia divatja szerint nála nemesedik ilyen értelművé: szent meggyőződés!

Mert Goethe nem volt mindent megbocsátó. Legkevésbé önmagának bocsátott meg, elszámolásai közmondásai lettek a lelkiismeretnek és a mai moralisták világnézeti kifogásai ellene jámbor zsörtölődések a Goethe önmardosásaihoz és meg hasonláihoz képest. Azonban ki tehet arról, hogy míg a Goethe lelkiismeretfurdalásaiból remekművek termékenyültek világgá, a mai Jenischek erkölcsi aggodalmaiból, politikai pamfleteiből, Goethetikcsinyítő zseni-ellenességéből csak az az izzadságos szándék tiszteletreméltó, hogy az eljövendő új tehetségeknak akarnak ezek melegágyat készíteni. Goethe szerint a költő dolga Istenről és emberiségről a legmagasabb híreket közvetíteni. Megengedjük, hogy az eljövendő hírnökök más feladatokat is találjanak a költők számára, — de mióta világirodalomról beszélünk, tehát Goethe óta, mégiscsak a termés volt a becsesebb, nem a trágya s a nagy íróművészek maradnak ajánlatosabbak, nem az előkészítőik, vagy előkivánóik. Az úttörő, mint Shakespeare előtt Marlowe, lehet tragi-

kusan érdekes, amiért másnak kellett átengednie helyét, de milyenek mondanók, vagy tudnók-é csak a nevét is Marlowenak, ha arról cikkezett volna, hogy Calderon reakciós, királyhű, tehát nem szól a Marlowe-kori angolhoz, ellenben majd jönni fog a minden idők legnagyobb drámaírója, akinek a nevét még nem tudjuk. A hazafias programm-költészet már-már elismeri, hogy a jónémet, de kozmopolita Goethénél, ennek egyetemes értékénél átfogóbb emberi értéket még nem mutatott föl. A proletariátus publicisztikája azonban azon reményben, hogy majd lesznek különb írói, petrificálni próbálta a harmadik rend legeurópaibb szellemét. Ez a harcmodor megbosszúlja magát a jövőben, mert nem azt érik el vele, hogy az emberi szárnyalást más, esetleg ázsiai irányba terelik (az ilyesmit példával mutatni kell!), hanem szárnyát szegik jóidőre a proletár-Goethéknek is: minek repülni, ha egy következő korban letagadják a szárnyaimat?

Szerencsére a Jenischek, csekélyke igazukkal, sohasem akadályoztak meg semmit. Ünneprontó szezonlányecskék ezek, egyszer csak elmaradnak, elhallgatnak, mihelyt „numen adest“. Thomas Mann és Gerhart Hauptmann födetlen fővel beszéltek Goethéről, míg a nemzeti szocialisták és a kommunisták duzzogtak, hogy még mindig él ez a Goethe. Kellemetlen, hm, hm, még mindig él... Hogy Hermannja és Dorottyája nemzetibb, népibb, fajibb, sőt race-belibb egy tucat kürasszérosztisznél, hogy Mignonja németebb és dalszerűbb a „Heil dir im Siegeskranz“-nál, hogy „Római elégiái“ egészségesebbek a legkonstruktívabb falusi mester „házi áldás“-ainál, pedig érzéki örömeiben a cinquecento dús formáira emlékeztetnek. Még Bismarck és Nietzsche után, sőt még a világháború után is vele kell csatázni, a német egységért nem lelkesedő, rajnamenti franciabaráttal és el kell bírni az egész utókor egyhangú ítéletét: Goethe a német lényeg, de amellet még a legmutatósabb teuton is. Ami pedig a „Geist, Seele und Intellekt“-vitát illeti, Goethe valóban nem tartozott az intellektus talmudista-hadához. Nem tudta meggyőződésének ellenkezőjét szofizmussal éppen úgy bebizonyítani, vagy ha tudott is vitatkozni, de alkotni csak a Geist und Seele területén törekedett. Ami tartós és maradandó a germán kultúrából, láthatatlan hajszalereken, sőt a Faust két része által vastag életereken keresztül függ össze a Goethe-művel. Hogy Goethe nem illeszthető a német idealizmus történetébe? De hiszen éppen úgy nem talál a naturalizmusba sem. Realizmusa billenti középre az európaiasság mérlegét s görög ruháját mért ne fogadnók el az árja lélek legszebb külsőségének? Lírája, minden művének lírája, de főként gondolkozásának érzelmi szárnya-suhogása ugyan mi más, mint korunk rendkereső bánata, a bennünk, valamennyiünkben bujkáló ellenállás az „Untergang des Abendlandes“ gondolatával? Ki fogadja el közülünk komolyan a Keletről

sugalmazott hitet, hogy Ázsia megvált bennünket fausti keserveinktől?

Nem tudom, hogy a Faustot filmre alkalmazták-e már? Hogy megkapták-e már a rendezők a lelki probléma-oldozásnak megfelelő látványos happy endet? Hogy Faust közmunkaterveit hogyan egyeztették a növekvő munkanélküliséggel? Hogy mit hagynak el mint használhatatlant? Ha még nincs meg ez a filmfelvétel, félek, hogy mostanában az egész Faustot kicenzuráznák, jobban, mint az I. rész megjelenésekor. Kihagynák a főhősből az összes fausti szépségeket, hogy egy szép kollektív fiút varázsoljanak elé a legdifferenciáltabb lényből. Mert nincs korszak, mely önmagát ámenetinek érezze, még ha mondja is, akkor se hiszi el: éppen azért az örökkévalóság látszatát a saját ízlésével méri és nem is tudja, hogy irodalmi sansculottizmust csinál a legnagyobb szellemek újraöltöztetésével. Egy történelmi időszak sem hiszi, hogy az *eredeti*, meg nem adjusztált, az át nem lényegített Faust túlélheti őt. Azért meri kikészíteni, szobatisztává tenni, javító jegyzetekkel ellátni és kiforgatni el nem múló alakjából. Így tesz az irodalmi sansculottizmus —

De a maradandó kor, az időtálló művészet aktív embernemzedéke — ellen-Faustot ír! Vagy teremt magának valamely mai koponyából egy újat. S meg vagyunk győződve, mire ez megtörténik, az új emberiség arra lesz büszke, hogy termelése olyasféle teremtés volt, mint Goetheé s nem gáncsoló fecsegés, mint a mindenkori Jenischeké.

Molter Károly

Goethe: A hárfás

*Az ajtókhöz lépve csendben,
És ott állva csendbe' meg,
Ha kegyes kéz ád mit ennem,
Azzal én tovább megyek.*

*Mindenki azt érzi, boldog,
Ha végig néz arcomon,
S könnyet ejt, ki még mosolygott,
— Mért sír, azt én nem tudom.*

Fordította: Szász Béla

Goethe rekvirál

RÉSZLET A KÖLTŐ „KAMPAGNE IN FRANKREICH“ CIMŰ MUNKÁJÁBÓL

Október 4-én.

Az út, amelyen Grandpré-ből megindultunk, Busancy felé vezetett; az volt a célunk, hogy Dun felett át fogunk kelni a Maas-on. Sivry tőszomszédságában ütöttünk tábort, mert azt a vidéket még nem fosztotta ki egészen a háború. A katonák megrohanták a legelső kerteket s hamarosan elpusztították, amit mások élvezni tudtak volna. Én is sztratégiai eleségszerzésre biztattam a szakácsomat és embereit, körüljártuk az egész falut s még teljesen érintetlen kertekre bukkantunk, bő termésre, melyet még nem fedeztek fel katonáink. Káposzta, hagyma, sárgarépa s más jóféle vetemény bőségesen volt a kertben, de azért nem vittünk magunkkal többet, mint amennyire szükségünk volt s azt is szerényen és kíméllettel. A kert nem volt nagy, de ápolat volt és tiszta. Mielőtt ismét kibújtunk volna a kerítésen, szétnéztem s akkor állapítottam meg azt a furcsaságot, hogy nyomát sem lehetett felfedezni ajtónak, mely a mellette álló épületbe vezetett volna. Mikor konyha-zsákmányunkkal jól megrakodva visszaérkeztünk, nagy lárma ütötte meg a fülünket az ezred felől. Egyik lovasunk valami húsz nappal ezelőtt lovat rekvirált ezen a vidéken s a ló most megszökött, még a karót is magával vitte, amelyhez kötve volt. A huszártól ezt nagyon rossznéven vették, megfenyegették és megparancsolták neki, hogy a lovat a föld fenekéből is teremtse elő.

Minthogy határozattá lett, hogy 5-én ezen a környéken pihe-nünk, Sivryben bekvártélyoztak. Annyi viszontagság után nagyon jólesett a háziás kényelem s a vidéki francia életet, ezt az idillikusan homéroszi állapotot most már még részletesebben megfigyelhettük a magunk multságára és szórakozására. Nem közvetlenül az utcáról volt a bejárás a házba, előbb nyitott, négyszögletű pitvar-félébe léptünk, melynek maga az ajtó határozta meg a négyszögét; innen a tulajdonképpeni házajtón keresztül tágas, magas szobába jutottunk, a családi élet otthonába; téglából volt a padlója, balról a hosszú fal mellett falnak építve a földig, állott a tűzhely, felette füstfogó kémény. Köszöntöttük a háziakat s aztán valamennyien az asztal felé törekedtünk, ahol mindjárt észre lehetett venni, hogy itt az elhelyezkedésnek határozott és állandó házi rendje van. Jobbról, a tűzhely felől magas, csapófedeles láda állt, amely ülőhelyül is szolgált; ebben tartották a sót, mert annak, nagyobb mennyiségben beszerezve, száraz helyen kellett állania. Ez volt az asztalfő, mindjárt fel is ajánlották a legelőkelőbb idegennek, a többi jövevény a háznépével székeken helyezkedett el. A francia vidéken szokásos főzőberen-

dezés, a *pot au feu*-t itt először volt alkalmam tüzetesebben szemügyre venni. Horgon nagy vasüst függött a tűz felett, fogas szerkezettel a szükség szerint magasabbra és alacsonyabbra lehetett állítani, benne jókora marhahús főtt már sózott vízben fehér- és sárgarépával, hagymával, káposztával és más hozzávaló zöldséggel.

Mialatt a jó emberekkel barátságosan elbeszélgettünk, megfigyeltem, mekkora építészeti bölcsesség érvényesült a tálalók, a vízleöntő, fazék- és tányértartó deszkák elhelyezésében. Ezek egészen elfoglalták a hosszúkás teret, melyet a nyitott pitvarnak az a négyszöge belülről oldalt meghagyott. Csinosan és rendesen volt a konyhafelszerelés összeállítva, ügyeskező cselédleány, vagy talán testvére a háziaknak, viselte mindennek a gondját. A háziasszony a tűznél ült, kisfiú állt a térdeihez dülve, két kisleánya is odahúzódott mellé. Az asztal meg volt terítve, rajta nagy cse-réptál, a tálba szép fehér kenyér szeletelve, erre a forró levest ráöntötték s jó étvágyat kívántak a vendégeknak. (Azok a fickók, akik multkoriban az én komiszkenyeremet annyira megvetették, itt a *bon pain* és *bonne soupe* példaképeire joggal mutathattak volna.) A leves után az egyidejűleg szintén elkészült főzelék következett meg a hús; olyan ebéd volt, melynek egyszerű főzőművészetével bárki meg lehetett elégedve.

Részvétellel érdeklődtünk a nép sorsa iránt. Megtudtuk, hogy már a multkor, amikor olyan sokáig álltunk Landres-nál, nagyon sokat kellett szenvedniök s attól félték, hogy — miután nagy-nehezen összeszedték magukat egy kicsit — valamelyik visszavonuló ellenséges hadsereg most már teljes pusztulásukat fogja okozni. Együttérzéssel és barátságosan vigasztaltuk és biztattuk őket, hogy nem fog már sokáig tartani, mert a hátvédet nem számítva, mi volnánk az utolsók s tanácsot és utasítást is adtunk nekik, hogy a sereghajtókkal szemben hogyan viselkedjenek.

A szakadatlanul váltakozó viharok és záporok miatt a napot többnyire fedél alatt, a tűz mellett töltöttük, az elmúlt eseményeket idézve emlékezetünkbe s nem minden aggodalom nélkül gondolva a legközelebbi jövődre. Grandpré óta nem láttam sem a szekeremet, sem a málhámat, de még a szolgálmat sem; reménység és aggodalom éppen ezért pillanatok szerint kergették egymást bennem. Megjött az éjszaka is, a gyermekek készültek lefeküdni; tisztelettel közeledtek apjukhoz és anyjukhoz, meghajoltak, kezét csókoltak s irigylésreméltó bájjal köszöntek: *Bon soir, Papa! bon soir, Maman!*

Nemsokára megtudtuk, hogy a braunschweigi herceg súlyos betegen fekszik a szomszédunkban s érdeklődtünk a hogyléte iránt. Meglátogatni tilos volt, de egyúttal arról is értesítettek, hogy sokkal jobban érzi magát s holnap reggel már feltétlenül meg akar indulni a sereggel.

Alighogy visszamenekültünk a szörnyű eső elől a tűzhely mellé, fiatalember lépett a szobába, akiben — szembetűnő hasonlósága miatt — rögtön felismertük házigazdánk öccsét; ő volt, ki is tudódott nemsokára. A francia nép viselete szerint volt öltözve, erős botot tartott kezében, szép fiatal férfi volt. Nagyon komolyan, sötét bosszúsággal ült mellettünk a tűznél egyetlen szó nélkül. Alighogy megmelegedett, fel és alá kezdett járni bátyjával, majd pedig bementek a szomszéd szobába. Ott nagyon élénken és bizalmasan beszéltek egymással. Azután kiment a zivataros esőbe, a háziak egyetlen szóval sem próbálták marasztalni.

Hirtelen minket is kicsalt valami eszeveszett jajveszékelés a viharos éjszakába. Katonáink azzal az ürüggyel, hogy takarmányt keresnek a padlásokon, elkezdtek fosztogatni és pedig egészen ostoba módon, amennyiben egy takácsnak elvették a szövőszékét, amelynek amúgy sem tudták volna semmi hasznát venni. Komoly fellépéssel és néhány jó szóval sikerült a dolgot elsimítani, mert csak kevesen voltak, akik ilyen tettere vetemedtek. Milyen könnyen ragadóssá válhatott volna ez a példa s okozhatott volna általános zűrzavart!

A csoportosuláshból az utcán egy weimari huszár lépett hozzám, aki odahaza mészáros volt s elárulta bizalmasan, hogy egy szomszédos házban hízott sertést fedezett fel; alkudott is rá, de nem tudja megkapni a tulajdonostól; bele kellene feküdni a dologba, mert a legközelebbi napokban mindenben szűkölködni fogunk. Elég különös volt, hogy éppen nekünk, akik csak az imént vetettünk véget egy fosztogatásnak, ilyen vállalkozásra tettek ajánlatot. Mivel azonban az éhség nem ismer törvényt, elmentünk a huszárral a megjelölt házba; ott is lobogott a tűz a kemenében, üdvözöltük a mellette ülőket s mi is odatelepedtünk. Még egy másik, Liseur nevű, huszár is csatlakozott hozzánk, ennek az ügyességére bíztuk a disznóvásár intézését. Liseur elkezdett folyékony franciasággal beszélni a rendes csapatok jótulajdonságairól s dícsérte azokat, akik mindig csak készpénzfizetés ellenében akarják beszerezni a legszükségesebb élelmiszereket; ellenben szidta a sereghajtókat, trénkatonákat és markotányosokat, akik megszokták, hogy az utolsó csülköt elragadják a lakosoktól a legvadabb erőszakkal. Ő ezért jólélekkel mindenkinek csak azt a tanácsot adhatja, gondoljon idejében az eladásra, mert a pénz mégis csak könnyebb elrejteni, mint az állatokat, melyeket hamarosan megszimatolnak. Az érvelése azonban, úgy látszik, egyáltalában nem hatott a hallgatókra s különben is hirtelen egy különös esemény szakította félbe alkudozását.

A bereteszelt ajtón egyszerre erős zörgetés hallatszott. Egy darabig ügyet sem vetettek rá, mert nem volt kedvük több vendéget hebocsátani; de a zörgetés tovább tartott, azután nagyon panaszos hang vegyült a dörömbölésbe, női hang, amely kifogás-

talán németiséggel bebocsátásért könyörgött. Erre megenyhült a szigorúság s kinyitották az ajtót: öreg markotányosnő nyomult a szobába, karján valamit tartott kendőbe bugyolálva; mögötte fiatal nő jött, nem csúf, de sáppadt és erőtelen; alig tudott megállni a lábán. Az öreg kevés, de érdes erejű szóval megmagyarázta a helyzetet s közben meztelen csecsemőt takart ki a kendőből, a fiatal nő szülte menekülés közben. Ez az esemény hátráltatta őket, a parasztok is bántalmazták s így jutottak el végre ma éjjel a mi ajtónkig. Az anya teje elapadt s ezért a gyermeknek, mióta világra jött, még semmi táplálékot sem tudott adni. Most aztán az öreg erőlesen lisztet, tejet és lábast követelt, megvásznat, amibe az újszülöttet bepólyázhassa. Mivel nem tudott franciául, az ő nevében nekünk kellett a kívánságokat tolmácsolnunk, de parancsoló modora és szenvedélyessége elég pantomimikai súlyt és nyomatékot adott szavainak. A kívánt dolgokat nem lehetett elég gyorsan előteremteni, amit pedig előteremtettek, azzal nem volt megelégedve. Mozdulatainak a gyorsaságát igazán érdemes volt megfigyelni. Minket egy-kettőre kiszorított a tűz mellől, a legjobb ülést a gyermekágyas asszonynak azonnal lefoglalta, maga pedig a kisszéken olyan szélesen helyezkedett el, mintha legalább is egyedül lett volna a házban. Egy szempillantás alatt tiszta pólýába tette a gyermeket, megfőzte a pépet, megetette a kis teremtést s utána az anyját is; magával nem sokat törődött. Azután ruhát kért a gyermekágyas asszonynak, míg ázott ruhái megszáradnak. Bámulva néztük az öregasszonyt: ez aztán értett a rekviráláshoz.

Az eső alábbhagyott, visszamentünk a szállásunkra s nem-sokára elhozták a huszárok a disznót. Valami keveset fizettünk is érte; most aztán le kellett vágni. — Megtörtént s amikor felfedeztük, hogy a szomszéd szoba mestergerendáján van egy horog, a következő pillanatban már ott függött a disznó, várva a művészi feldarabolást és feldolgozást.

Egy kicsit különös volt nekünk, hogy házigazdáink az esettel kapcsolatban semmi bosszúságot nem mutattak, sőt inkább segítségünkre voltak és kezünkre jártak a munkában, holott minden okuk meglett volna arra, hogy eljárásunkat durvának és kíméletlennek találják. Ahol az operációt végeztük, éppen abban a szobában feküdtek a gyermekek tiszta ágyacskáikban; zajongásunk felébresztette őket s illedelmes-félfénken kukucskáltak ki takaróik alól. A disznó ott függött a nagy kettős ágy közelében, melyet zöld hárászfüggöny fogott körül gondosan s a függönyök festői hátteret adtak a megvilágított testnek. Páratlan éjjeli jelet volt. De ilyen szemlélődéseknek a háziak nem igen adhatták át magukat; inkább azt vettük észre, hogy azzal a házzal, ahonnan a hízót szereztük, nem álltak valami barátságos lábon s ezért egy kis kárörömmel nézték az esetet. Előbb jószívvel ígértünk is

nekik a húsból és kolbászból; ezzel is a disznóölés érdekét akar-
tuk szolgálni, melynek néhány óra alatt le kellett járnia. Huszá-
runk azonban olyan ügyeskezűnek és serénynek bizonyult a
szakmájában, mint a cigányasszony a magáiban s már előre
örvendtünk a jó kolbászoknak és sülteteknek, melyek ebből a
félígmeggig zsákmányolt sertésből nekünk fognak jutni. Osztály-
részünket várva, gazdánk kovácsműhelyében lefeküdtünk a leg-
szébb búzakévékre s nyugodtan aludtunk egészen reggelig. Ez-
alatt huszárunk odabenn elvégezte a dolgát s minket készen várt
a reggeli, a többi pedig már be volt csomagolva. Házigazdáinknak
már előbb kiadtuk a részüket, nem minden bosszankodása nél-
kül embereinknek, akik azt erősitgették, hogy kár erre a népségre
jóságot pazarolni, bizonyosan van még nekik húsup és más jó
készletük eldugva, melyeknek a felkutatására mi még nem ren-
delkeztünk a kellő szakértelemmel.

Mikor a belső szobában körülnéztem, egy elrekeszelt ajtóra
akadtam, amelynek — amint fekvéséből következtetni lehetett —
kertbe kellett vezetnie. Oldalt kinéztem egy kis ablakon s észre-
vettem, hogy nem volt téves a következtetésem; a kert valamivel
magasabban feküdt, mint a ház s én egészen biztosan felismertem
benne azt a kertet, amelyből reggel veteményfélékkel elláttuk
magunkat. Az ajtó el volt torlaszolva s kívülről olyan ügyesen
be volt rakva és el volt leplezve, hogy most már megértettem,
miért kerestem ma reggel hasztalanul. Dehát a csillagokban úgy
volt megírva, hogy a háziak minden óvatossága ellenére is mégis
bekerüljünk a házba.

Fordította: *Áprily Lajos*

Barokk-szellem és műveltség

Egy új, illetve eddig észre nem vett szellem kopogtat a magyar kultúra ajtaján. A barokk szellem. Természetesen a szellem-történészek fedezték fel és igyekeznek a műveltség valamennyi területén értékesíteni. Az ellenreformációval fellépett, tehát azzal mintegy identikus barokk-szellem hatását eddig jóformán csak a művészet terén mutatták ki s itt is főként az építészetre és az ezzel kapcsolatos dekoratív faragászatra, festészetre és szobrászatra vonatkozólag. A most leviharzott háború után azonban a barokk-szellemet illetően is nagyot fordult a világ. A világesemények és jelenségek szellemkutatói rájöttek ennek eddig nem ismert, vagy elhanyagolt jelentőségére és annakidején az emberiség minden viszonylatában való egyetemes érvényére. Különösen a német spekulatív és rendszerező elmék vetették rá magukat e kérdésre, melynek ma már egy évtizedes, elég gazdag irodalma van Németországban.

Ennek a nem csekély arányú és fontosságú szellemi mozgalomnak a *Szekfű* Gyula XVIII-ik századot tárgyaló *Magyar Történet*-ének nem régen történt megjelenéséig — ahogy ő mondja — „még csak hullámtörését sem fedezhetjük fel irodalomtörténetünkben“. Némi mutatóványt ugyan adott már a barokk-szellemnek irodalmunkra gyakorolt hatásáról *Horváth* János (Napkelet, 1924.) és *Nyitrai Nagy* László (Gyöngyösi és a barokk, 1929.), sőt *Horváth* azt is megemlítette, hogy *Riedl* Frigyes már egyetemi előadásaiban rámutatott a barokk-ízlés nyomaira irodalmunkban, de ezek vagy elkerülték *Szekfű* figyelmét, vagy pedig fentebbi megjegyzését pusztán csak az összefoglaló irodalomtörténeti művekre értette. *Riedl* és *Horváth* még csak barokk-ízlésről szóltak, de *Szekfű* könyvében egyszerre egy hatalmas barokk-kultúra kivirágzását találjuk, amely első pillanatban egészen elbűvöl bennünket. Szinte úgy ugrik elő, mint *Zeüsz* fejéből *Pallas* *Athéne*.

Asztalos *Miklós*, aki pedig a szellemtörténeti gárdához tartozik, *Szekfű* könyvéről írt ismertetésében már elég nyomatékosan rámutatott arra, hogy a divatba jött barokk-kultusz általában szélsőségekbe ragadta rajongóit. Ez az egyoldalú elragadtatás látszik *Szekfű* művének rózsaszínű, túldimenzionált barokk-értékelésén is. Hogy *Szekfű* csak mostanában került a barokk-kultusz hatalma alá, kitűnik abból, hogy bár a barokk-kor az ellenreformációval és a jezsuitákkal már a XVI-ik században a történelem színpadára lépett, a XVII-ik században pedig hazánkban is szélesebb körben éreztette ez a szellem a maga hatását, mégis a század történetében csupán *Bethlen* *Gáborral* kapcsolatban tesz röviden említést a barokkról. Csak a XVIII-ik század-

ban állítja a barokk-kérdést a történelem homlokterébe, még pedig oly módon, amely mindenképpen méltó arra, hogy bővebb megvitatás tárgyává tétessék. Éppen azért Asztalos Miklós helytálló s nagyvonalú általános megjegyzései mellett is szükségesnek látjuk, hogy a kérdésre jobban ráirányítsuk a figyelmet. Mert Szekfű olyan témát vetett fel, amellyel a szakembereknek érdeemes is és kell is foglalkoznia, mégpedig sine ira et studio úgy a nagyfontosságú tárgyra, mint Szekfű történetírói tudására, tekintélyére és hitelére nézve, de az Asztalostól is kívánt protestáns—katholikus ellentét kizárásával.

Nézzük mindenekelőtt Szekfű könyvének azokat a legfeltűnőbb és legjellemzőbb állításait, melyek az eddigi történeti felfogással a legmerevebb ellentétben vannak. Azt mondja, hogy noha „az új barokk-kultúrának eredete idegen, középeurópai“, de csak „a felületes szemlélőre teszi azt a benyomást, mintha a barokk-kultúra távol maradt volna a nemzeti egyéniségtől“. „Valóban gyermekes elfogultsággal közeledik a szellemtörténethez az, aki nemzetietlennek tartja a barokkot, mely a magyarságot történetének öntudatos, lelkes szemléletével ajándékozta meg és fölfedezte számára országát, melyet eddig nem ismert. A magyar történeti és földrajzi szemlélet e kornak szülötte, hasonlóképpen ez a kor az, amely a magyar rendi alkotmányt a történeti mult és vallásos hit glóriájával vonta be s ezzel szintén egy specifikus magyar szellemi tulajdont alkotott.“ „A barokk-kultúrában születik meg az egységes magyar államszemlélet.“ Majd így folytatja: „A magyar nacionalizmus XIX. századi nagy hódításainak mintegy előfeltétele volt a barokk-magyar szellem: ez munkálta meg csöndes, feltűnés nélküli munkával a talajt, ez hódította meg a nem magyarokat a magyar szellemnek, a történetnek, az alkotmánynak, a vallás magyaros momentumainak, hogy azután a szellem kifejezőmódja is természetes módon alakuljon át magyarrá, legyen magyar nyelvű.“ Kifejezi továbbá Szekfű, hogy a mult dicső képeit, Hunyadi János és Mátyás fényes korszakát jóformán a barokk-szemlélet fedezi fel a magyarság számára és rögzíti be a magyar tudatba. Ekkor *ébred a magyarság sajátmagának öntudatára* és „az egész magyar történet századait átfogó nemzeti szellemű történetfelfogást a barokk-kor kezd kialakítani; ez fedez fel a hazai történetben csodálatra méltó erényeket és ez lát benne először vezető ideákat“. „Szülője és igazi hordozója pedig a barokk műveltségnek az ellenreformáció katolicizmusa volt, mely most hozzálátott, hogy a lényegében rejlő fegyvermező erővel átalakítsa nemcsak a magyar lelket, hanem a pusztán heverő, néptelen magyar földet is.“

Itt már álljunk meg, mert nagyon messzire jutottunk. Nehéz pozitív bizonyítékok nélkül, amiket Szekfű könyvében nem találunk, nekünk, régi ideológiában élőknek ezeket bevinnünk s így

nem ok nélkül támadhat bennünk kételkedés. Hiszen amit eddig tanultunk, tudtunk és tanítottunk, mindazzal homlokegyenest ellenkezőt visznek ezek be a történelembe. Itt tehát — mint Asztalos is hangoztatja — a kontroverziának tág tere nyílik, annál inkább, mivel Szekfűnél homályt és ellenmondást is találunk. Ha az ő szempontjából nézzük történetünket, akkor a magyar autonóm-állam és nemzet hétszázados életjelensége, a magyar alkotmányos, nemzeti szabadságeszméi, mozgalmi és küzdelmi szinte mind érthetetleneknek tűnnek fel előttünk. Mintha álomban vagy öntudatlanságban élt volna a magyar a Kárpátoktól övezett országban 700 esztendőn keresztül s mintha a barokk-szellemnek és az azt terjesztő jezsuitáknak kellett volna jönni, hogy a magyar önmagára, történeti jelentőségére és hivatására eszméljen. De hiszen, hogy másról ne is szóljunk, pl. a magyar faji, nemzeti öntudat és önérzet jóval előbb nem egyszer valóban eklatáns módon jelentkezik kormányférfiainknál és íróinknál. Elég rámutatnunk Tinódi, Balassa költeményeire, Bethlen Gábor leveleire és Zrinyi Miklós műveire. A nemzeti öntudatot a történelmi fényes példák is folyton táplálták. Ezeken kívül szépen és igazán nyer kifejezést a köztapasztalat ezekben a sorokban: „amint a magyar tájba beleszövődtek a magyarság népi, faji, lelki arcának szinte egyéni vonásai, úgy szövődtek bele történeti köztudatába, úgy rakódtak benne rétegről-rétegre egy külön egyéni hivatásérzetnek küzdelmei, bukásai, sikerei, hogy együtt ragadják azt a hatalmas eredőt, amelyet nemzeti öntudatnak nevezünk.“ (Milotay I.) A magyar nemzeti öntudatot tehát nem a barokk keltette föl.

Azt is gondoljuk meg, hogy az irodalomtörténetírás vezéralakjai: *Toldy*, *Beöthy* és ma *Pintér* „gyermekes elfogultsággal“ nevezik a Szekfű annyira magyar barokk-korát nemzetietlennek és hanyatlás korának. Pedig alaposan tanulmányozták ennek a kornak irodalmát s ha nem érezték is abban a barokk-szellemet, de észrevették volna benne a magyar lelket. Mást azonban nem láttak, mint amit az akkori állapotokat még közletről ismerő Kazinczynál is olvastak, hogy t. i. „nemzetünk a szomszéd német szint vette magára, így vala ez gondolkozásunkban is“. Ezekután bármily tisztelettel és elismeréssel legyünk is Szekfű kiváló tehetsége, nagy történettudása és felkészültsége iránt, önkéntelenül tolu ajkunkra a kérdés: vajjon az eddigi történet- és irodalomtörténettudósok tévedtek-e s nem ő került-e bele valami csillogó illúzióknak a bűvkörébe? Hiszen amit ő könyvében a csodaszerű barokk-műveltségről egy egész hosszú fejezeten keresztül ír, szinte olyan, mint egy szép, hangulatos dicsőítő óda.

Szekfű néhány évvel ezelőtt (1926) egy országos katolikus nagygyűlésen — a lapok szerint — azt a nyilatkozatot tette, hogy a magyar történetírás antikatholikus felfogású és hangulatú s

ezt meg kell változtatni nem illuziókkal, hanem történeti realitásokkal. Nem akarunk vele szemben méltánytalanok lenni és őt katolikus elfogultsággal vagy *tudatos tendenciával* illetni, amit nem látunk nála; de nem gondolhatunk-e arra, hogy talán valamely aprioristica determinatio kényszere alatt ír több illuzióval, mint történeti realitással akkor, amikor a katolikus kultúrának egyik ágát így felmagasztalja, míg ezzel ellentétben a protestáns kultúrára alig fordít gondot. Aztán a szellemtörténet egyik nagy hátrányát is feltűnő módon észleljük itt: a *szubjektívizmust*. Így lehet a történetírás vagy egy nagyszerű elmefuttatás, vagy egy pompás lírai költemény. A szellemi áramlat és fejlődés nagyon elasztikus s a történeti tényekben és tények mögött sok olyat láthat a historikus, aminek a meglátására egyedül őt képesíti és készíti sajátos egyéni diszpozíciója és intuíciója. Vajjon nem így van-e Szekfűvel is, amikor a barokk-szellemmel újjáteremteti a magyarságot és Magyarországot? Ez valóságos gloriifikálás. Hogy méltán-e, ez a nagy kérdés.

Kornis Gyula, szintén egyik kiváló szellemtörténész, aki csak a közelmúltban Szekfűnél nem kisebb alapossággal tanulmányozta a XVIII-ik századi magyar műveltséget, nagyszabású munkájában (*A magyar művelődés eszményei*) a nemzeti öntudatnak e korbéli tespedéséről, a Mária Terézia alatt nemzeti öntudatában elalélt magyarról beszél és arról, hogy akkor az ország függetlenségi vágya, politikai érzéke és önérzete el volt altatva. Mária Terézia korában az ország művelt rétege velejében még deákkultúrájú, legfeljebb néhány írónk és tüzes magyar tanárunk lelkében ég a nemzeti művelődés, közélet és iskolázás vágya. Ilyen ellentétes felfogások mellett a nagyterjedelmű kérdéskomplexum minden irányú forráskutatást és tanulmányozást kíván, hogy közmegnyugváásra oldassék meg. Szekfű csak fölvetette, de korántsem tisztázta a kérdést. Ő leginkább az egyoldalú katolikus papi, ezek között is főként jezsuita forrásokra (Padányi Biró M., Hevenes G., Kéry F., a jezsuita kiadványok és iskola-dramák) támaszkodik. Tisztázandó, hogy *a barokk-szellem csakugyan áthatotta-e az egész magyar közéletet és alkotott-e egy új magyar heroikus kultúrát, életideált, élet- és irodalmi stílust?* Nekünk úgy tetszik, mintha pl. a barokk jellegzetesnek mondott szókincsében és frazeológiájában régi fogalmak és szólásmódok elevenednének fel. Aligha alkotott tehát új stílust, csak sallangossá és cikornyássá tette a régit s kifejlesztette a kacskaringós és elretentő *stilus curialist*. Mindezt azonban csak részletes és kimerítő tanulmányozás alapján lehet eldönteni. Az is tanulmány tárgyává teendő, hogy az Ausztriát vezető és bécsi abszolutisztikus-aulikus gondolkodásnak és németesítő politikának van-e és milyen szerepe a magyar barokk-mozgalomban? Ha van, ami valószínűnek látszik, akkor az már felette mérsékli azt a magyar

hérosz-kultuszt, amelyet — Szekfű szerint — hazánkban a barokk-szellem nagyra fejlesztett.

Az kétségen felül áll és nem is vitatható, hogy a barokk-szellem és műveltség a katolicizmust védte, ápolta és terjesztette. Egyenesen ezt is tűzte céljául. A Mária-kultusz s ebből folyólag nálunk a Regnum Marianum eszméjének rendkívüli hódítása is ehhez fűződik. Szekfű ugyan azt állítja, hogy a barokk, mint hazánkban az első *közszellem* „rendi különbségek nélkül terjedt el a nemzet műveltebb, felemelkedésre képes osztályaiban s a jezsuiták fegyelmező ereje így a magyar állameszmének és a történeti nemzeti érzésnek a *felekezeti korlátokon* túl is nagy elterjesztőjévé lett“, de ez a tétel bebizonyításra vár. Ugyanezt fejezik ki ezek a sorok is: „a barokk-gondolkodás a műveltebb osztályokban katolikusoknál és protestánsoknál egykép elterjedt“. Itt jövünk ahhoz a bennünket közelebről érdeklő kérdéshez, hogy *a barokk-szellem hatott-e a magyar protestantizmusra?* Asztalos ezt joggal veszi tagadásba. Külsőleg semmi sem mutatja. Maga Szekfű elismeri, hogy a „protestáns lakosság a barokknak külsőségeitől, látható jeleitől tartózkodott. Debrecen és a tőle függő területek csak utóbb, a racionalizmustól hordozott klasszicizmus korában lépnek elő.“ A protestáns, főleg református orthodoxia ekkor még olyan erős, hogy a külsőségekben feltűnőleg nyilvánuló barokk-díszből, szertelenségtől és érzékiségtől, kétségkívül, megbotránkozva fordult el. Még mindig az a puritán gondolkodás uralkodott a reformátusok felett, mellyel egy századdal előbb a Bethlen Gábortól a gyulafehérvári templomban felállított orgonát és barokk-faragványú szószéket a fejedelem halála után siettek eltávolítani. Az orgonának csak a XIX-ik században engedtek helyet templomaikban. Hihető-e, hogy belsőleg is hatást gyakorolt volna rájuk az a barokk-szellemet jellemző szenvedélyes páthosz, misztikum és erotikum, melytől a kálvinizmus teljesen idegen? De annál a mondhatni ellenséges érzületnél fogva sem gondolhatunk a barokk-szellemnek a protestánsokat megéjtő hatására, amellyel ezek a barokk-szellemet propagáló jezsuiták ellen viseltettek. Tudjuk, hogy egyebek közt a cenzura révén mennyire üldözték a jezsuiták a protestáns sajtótermékeket és ahová csak hatalmuk elérhetett, mindenütt nyomták és zaklatták a protestánsokat. Ebben a korban tehát nem olyan volt az atmoszféra, amely a jezsuita barokk-szellem terjedését a protestáns körökben előmozdította volna. Aztán tekintsünk arra is, hogy a protestáns iskolák egészen más szellemben nevelték az ifjúságot, mint a jezsuita tanintézetek. Hiszen még a piaristák is függetlenítették magukat a jezsuiták nevelési rendszerétől. A református iskolák útján semmiesetre sem hathatott a tőlük távol álló barokk-szellem. A nagy Alföld fajmagyar vidékein csekély népességű akkor az ott működő néhány katolikus gim-

názium, annál népesebbek azonban a nagyszámú református középiskolák, amelyek — Kornis szerint is — „a magyar nemzetiség legfontosabb őrálló tornyai, a magyar faji öntudat szívós fenntartói és fejlesztői voltak“.

Mindezeknél és a multban gyökerező számos ellentétnél fogva vajjon beszélhetünk-e még ezidőben az egész nemzetet valláskülönbség nélkül átható barokk-szellemről és műveltségről? Hiszen a jezsuiták munkássága leginkább csak a Dunántúlra és a Felvidékre terjedt ki s tudvalevő, milyen erős különbség volt a dunamelléki és dunántúli katolikus, meg a tiszavidéki és tiszántúli református szellem, világnézet és műveltség között. E két vidék magyarságának még a temperamentuma is más, amint arra éppen Szekfű mutat rá egy másik művében (Három nemzedék), úgyhogy — amint túlozva mondja — két különböző fajiságnak is tekinthető. Nem alap nélküli tehát, amikor egy másik szellemtörténész a török kiűzése és az országnak a Habsburg-uralom alatt történt egyesítése után is a magyarság kulturális bifurkációjáról ír (Farkas Gyula: A magyar romantika.). Éppen ilyen éles politikai ellentétben áll egymással az ország eme két területének lakossága. Lélektanilag így semmi alapot nem találunk arra, hogy a jezsuita barokk-szellem a protestánsokat, különösen a köztük nagyobb számban lévő református magyarságot meghódította volna. Pozitív bizonyítékokat pedig Szekfű sem hoz fel.

Nagy súlyt helyez Szekfű a jezsuita iskoladrámákra, amelyek a barokk valláserkölcsei ideál legnagyobb terjesztői voltak s látványos előadásukkal a tömeget megragadták. Ezek egyrésze hazafias tárgyakkal és tartalmukkal, tagadhatatlanul, fejlesztette a nemzeti érzést és gondolkozást. Ezt elismerik azok is, akik e drámákat eddig tanulmányozták, anélkül azonban, hogy olyan túlzott jelentőséget tulajdonítanak nekik, mint Szekfű. Vagy talán azáltal növekszik hatásuk, hogy ő a barokk-szellem termékeit látja bennük? A református iskolai drámákról azt állítja Szekfű, hogy a XVII-ik században a jezsuitákkal való versenyzés hozta létre. Ezt a témát — úgy látszik — nem tanulmányozta s így természetesen nem ismeri. (L. pl. Bernáth Lajos: A prot. iskoladrámákról. Prot. Szemle 1901—2. évf.) A protestáns iskoladrámák kezdete a reformációig visszanyúlik. *Luther* kezdi sürgetni azok írását és előadását. Kálvin segítőtársa, *Béza* is írt iskoladrámát. Nálunk a reformátorok a hitterjesztés szolgálatába állították. A XVII-ik században Comenius és követői pedagógiai célzatú drámákat adtak elő. A XVIII-ik században szerte az országban mindenfelé találjuk a protestáns iskoladrámákat. De ezek — mint Szekfű is elismeri — teljesen távol állottak a jezsuita drámák szellemétől, amely tehát ezúton sem hódíthatott a protestánsok között.

Ámde Szekfű hivatkozik a protestáns prédikációkra és azt mondja, hogy „a barokk-tartalmat lehelő prédikációkat katolikusok és protestánsok egyformán jó magyar nyelven írták“. Hogy a protestáns, hogy a református papok barokk-tartalmat lehelő prédikációkat írtak és mondtak volna? Ez nagy szó! Nézzük csak! Előveszem Ravasz László művét, *A gyülekezeti igehirdetés elméleté-t*. De hiába, mert amikor ő ezt írta, akkor még a barokk irodalmi szemlélet az eljövendő idők méhében rejtett, természetesen nincs is benne semmi a barokk-szellemről. Hanem itt van Rácz Bélának most megjelent doktori disszertációja: „*Két évszázad a magyar református idehirdetés történetéből 1711—1914.*“ Ez éppen a XVIII-ik század prédikációirodalmával foglalkozik. Ebben sincs azonban semmi a barokk-szellemről. Bizonyosan nem jutottak még el Ráczhoz ennek a hullámai. De ha eljutottak volna, akkor sem szólhatna róla, mert Szekfű barokk-korszakában, 1711-től 1771-ig, mindössze *egyetlen* magyar református eredeti templomi prédikációs kötet jelent meg nyomtatásban, a Nádudvari Péter: *Igazság útja* (1741). Nádudvari prédikációi pedig orthodox, szigorú kálvinista dogmatikai és exegetikai értekezések, mint általában addigi igehirdetésünk termékei. A külső előadási módban is még mindig azt a száraz, cicomátlan, sőt lapos prózát követi, amelyen *Geleji Katona* István prédikált, aki azt hirdette, hogy önként kerüli a szavaknak mesterséges ékesgetéseit, hogy az evangélium igazságait ily módon el ne ferdítse. Ugyan miként kereshetnénk az ilyen prédikációkban barokk-tartalmat és stílust? Megjelent a barokk-korban egy eredeti református halotti prédikációs-kötet is (egyres esetekre szóló több), a *Kamarási Györgyé* (1747). Ő misztikus és színesen festő prédikátor — mint Ravasz írja —, de miszticizmusa nem barokk, hanem bibliai s a festői színt is a bibliából veszi.

Az ismert, csekély számú, fordított református prédikációk is távol vannak a barokk-szellemtől. A halotti beszédekben látunk ugyan cikornyás előadást, de barokk-tartalmat nem. Ám az áradozó, sallangos, frázisos előadásmód nem kizárólagos barokktípus. Azt sem fogadhatjuk el tehát, hogy a „szóbő retorika“ és „a köznemesség helyébe lépő középosztály gyakran gyógyíthatatlannak tetsző külsőség- és frázis-tisztelete nem egyéb, mint tartalmától megfosztott barokk-dekoráció“ (Szekfű). Sokkal inkább megfelel a valóságnak Kornis megállapítása, mely szerint „a magyar nemes szónoki ambíciójának első palesztrája a megyegyűlés, ahol a legerősebben lüktet a nemzeti élet. Így száll apáról fiúra a közéleti szereplés retorikai eszménye“. Kornis általában elismeri ugyan, hogy a magyar művelődés ügyének XVIII-ik századvégi újjászervezésében a felvilágosodás mellett a letűnő barokk-korszak is közreműködött, de az ő műve is arról győz meg bennünket, hogy a magyar nemzet vezető osztályait egyetemesen

átható magyar lelkiség, közszellem, iskolai, társadalmi és irodalmi műveltség a barokk-kornál jóval később következett be.

Úgy Asztalos említett ismertetéséből, mint ebből az áttekin-tésből is az tűnik ki, hogy mindenestre kívánatos, sőt szükséges, hogy a barokk-kérdésnek minden vonatkozásban gondos és kimerítő tanulmányozásával deríttessék fel az igazság. Mi úgy látjuk, hogy az a kép, amit Szekfű a XVIII-ik század magyar közműveltségéről ad, egyoldalú és túlságosan színezett, tehát a valódiságnak meg nem felelő. Sajnáljuk, hogy a barokk-szellem ennyire elragadta s ezzel a dekadens XVIII-ik századot szinte megdicsőítette.

S. Szabó József

Goethe: Megbékülés (Aussöhnung).

Bút, kint hoz a vágy ránk. S vigaszt a szívünkre
Mi hozna, sokat már — vergődve — ha vesztett?!...
Hol vannak az órák, gyorsan tova tűnve?!...
Hiába jutott számomra a legszebb!...
Lelkem szomorú, nincs semmire vágya,
Eltűne előlem, mi szép a világba'.

De mint angyali kar, hallik zene zengve,
És zöngé kíséri a zöngét,
Behatni egészen lelkembe, szívembe.
S betölteni azt azzal, mi örök szép.
S nedves szemem érzi — vágyába' gyönyörnek —
Mily isteni érték: a hangok, a könnyek!

S megkönnyül a szív is itt benn kebelemben,
Érezve, hogy él, ver, s fog verni tovább még,
S odadja magát, felelve szünetlen',
Hálául azért, ami drága ajándék.
És érzi szívem — bár lenne örök —
Hang és szerelem, kettős gyönyöröd.

Fordította: Szász Béla

Vihar elől

Meghalt, örökre vége van,
fedheti már a hant.
Tesznek fölője őszirózsát,
két kézzel teleszórják.
A nép fölötte összecsap
és mint a hullám, szétszalad.
Mindenki fut hazafele,
lámpát gyújt és bámul bele
s fölötte körben tündököl
a lámpa sárga kúpja.

Otthon a csillogó tükör
előtt megáll a hölgy:
keblének égő bársonyát
tükröztetni alabástromát
s fehéren vissza felkacag
egy eleven zuhatag!
Ott áll ő s szemben az üveg...
S egyszer csak így sóhajt: „Minek,
minek a test szépsége...” — És
magába rogyva hallgat.

Sokat magánya visszaborzaszt
s társát lesi, mint bujdosó vad:
magára rántja köpenyét,
az éjtszakának fellegét...
Nézd! — Gyűlnek már, vihar elől...
Az egyik kártyát vesz elő,
kiosztja, de szórakozottan
mindenki másra gondol mostan
s barát barátira úgy tekint,
mint messze délibábra.

Gulyás Pál

A vegyesházasság és a vallásközi béke

A mai szomorú időkben, amikor a magyarság megismeri az elesettséget, az elnyomásnak minden szenvedését, amikor megtudta, mit jelent kisebbségnek lenni olyan világban, ahol minden jogot, minden előnyt a többség korlátot nem ismerő kénye-kedve osztogat és von el, közhelyként hat, ha azt mondják, hogy ennek a magyarságnak kerülnie kell azt, ami szétválasztja és keresnie azt, ami összetartja.

Nemcsak a gazdasági, pártpolitikai különbségek azok, amelyek az egységre szorult magyarságot szétválasztják, de vannak olyan szétválasztó tényezők is, amelyek nem gazdasági, nem társadalmi alapon működnek, sőt amelyek szétválasztóan hatnak az ugyanazon társadalmi osztályhoz, ugyanazon gazdasági közülethez, ugyanazon szellemi színvonalhoz tartozó osztályokra is, tehát olyanokra, akik egyébként egyenlő életfeltételek mellett, egyenlő gazdasági helyzetben — egyformán gondolkodnak. Szétválasztják a családon belül a hitvest a hitvestől, a testvéreket egymástól — a szülőket a gyermekektől.

Ez a szétválasztó, bomlasztó erő, aminek a rendeltetése az emberek egybefűzése, összetartása volna — a vallás!

Szomorú kép az, hogy a vallás, aminek az isteni rendeltetése az volna, hogy szeressük egymást mint egymás felebarátai, a legbensőbb közületekre is bomlasztólag hat — Magyarországon.

Sajnos, különleges magyar baj ez, magyar hiba. De ne rójuk fel ezt a „turáni átok“ jelszavával olyan hibaként, amin segíteni nem tudunk — mert a különleges magyar bajt nem a magyar természet, nem is a magyar balsors róttá ránk, hanem illetékes és felelős tényezők elhibázott, lelkiismeretlenül elhanyagolt ténykedése, nemtörődömsége.

Emlékezünk rá mindnyájan, hogy a háborút megelőző időkben alig észleltük a társadalom felekezeti tagoltságát, legjobb ismerősünkről se tudtuk sokszor azt, hogy milyen vallású, a közéleti szereplőkről senki se kutatta azt, hogy melyik templomban imádják az Istent — nem kutattuk aggályoskodva a „felekezeti számarányt“, — hanem mindenki megbecsülte, tűrte a más vallását. A vegyes házasság nem volt probléma, nem fenyegette a család békéjét a felekezeti féltékenység.

Ma— minden megváltozott. De miért? Rövid a felelet: Amíg békében a vegyes házasság kérdése a magyar társadalom felfogásának megfelelően volt rendezve, — ma oly szerencsétlenül van szabályozva és még szerencsétlenebbül végrehajtva, hogy a torzalkodásnak, a féltékenységnek, az egyenletlenségnek állandó kútforrása.

Ezzel kell végre már a társadalomnak tisztában lennie. Fel kell ismernie a baj okát, hogy megtalálja annak gyógyszerét. A jelen esetben pedig oly könnyű megtalálni a baj okát — ha nem hűnyjuk be szemünket nyilvánvaló tények előtt. Ha pedig tudjuk azt, hogy a baj oka a vegyes házasságok kérdésének meg nem értő, rideg kezelése —

már megtaláltuk a gyógyszert is! Ha megállapítjuk azt, hogy a baj akkor kezdődött, amikor a régi, közel nyolcvan éves jogi állapotot ebben a kérdésben egy új jogi állapot váltotta fel, ha látjuk, hogy a régi jogrend megszűnése naptárszerűleg egybeesik az egyenetlenségek keletkezésével — csak csodálkozhatunk azon, hogy eddig is túrtük ezt az állapotot, amit elkerülhettünk volna, ha egyszerűen csak folytattuk volna az előző nyolcvan éves eljárást.

Az volt a baj, hogy a háború zajában, később szomorú esetségekben észre se vettük, hogy a vegyes házasság kérdésében valami megváltozott, nem is gondoltunk arra, hogy a „Corpus iuris Canonici” életbelépte 1918 május 19-én egy régi, jó, a magyar társadalom érdekeinek megfelelő nyolcvanéves jogrendszert szüntetett meg. Csak amikor az elhibázott intézkedések és az elmulasztott óvó rendszabályok következményeként benne voltunk már a felekezeti torzsalkodásban — akkor éreztük, hogy valami baj van.

De akkor se eszméltünk. Keresték az okát annak, hogy mi okozta a béke hirtelen felbomlását. A naív jóhiszeműek azt mondták, hogy a vallásos érzés fellobbanása, a vallási öntudat megerősödése okozta. Ez vagy öntudatos, vagy öntudatlan ámitás, elterelése a figyelemnek — mert az igazi vallásos érzés sohase szül felekezetieskedést, elkülönülést, kölcsönös féltékenykedést. Az igazi vallásos érzés nem bántja a másik vallás eszmei birtokállományát, nem tűri a homousion és homousion harcot. Vagy azt hiszi valaki, hogy holmi éretlen suhancok éjjeli firkálása a debreceni nagytemplom falára, vagy egy jezsuita hetilap tartalmatlan pamfletje, vagy valami műkedvelő politikus népgyűlési frázisa elég komoly dolog ahhoz, hogy egy egységes, egészséges, együttérző társadalmat ilyen komoly dologban két táborra oszthasson? Aki ezt hiszi, annak igen rossz véleménye van a magyar társadalom szellemi színvonaláról.

Legyen tehát végre tisztában vele a magyar társadalom, amely a felekezeti békét komolyan óhajtja, hogy egyes-egyedül a vegyes házasság kérdése — és az ezzel kapcsolatos reverzális-kérdés, a gyermekek vallásának a kérdése — az, amin a felekezeti és társadalmi béke nyugszik. Ez a kérdés az, amelyiknek a helyes rendezése lehetségessé teszi, hogy egy felesleges, nyugtalanító kóranyaggal kevesebb marja a magyar nemzet életerejét.

Ha pedig felismertük a bajt, könnyen megtaláljuk a gyógymódot; ha meg tudjuk azt, hogy volt már a békétlenedésnek többször erős kitörése, amely a társadalmi békét teljes felbomlással fenyegette nyolcvan évvel ezelőtt — és meg tudjuk azt, hogy ekkor találtak rá írt, amely biztosan hatott és megóvott a baj kitörésétől közel nyolcvan évig.

Nem a naivitással párosult felületesség, nem vétkes könnyelműség az, hogy amikor látjuk, hogy a bevált gyógyszer elhagyása következtében újult ki a baj — még mindig nem tudjuk, hogy ismét alkalmazni kell a bevált gyógyszert?

Katholikus részről — olyanok részéről is, akik a békét óhajtják — a vegyes házasság kérdésének a megoldásáról beszélve, állandóan azt az ellenvetést halljuk, hogy azoktól az intézkedésektől, amelyek a protestánsok érzékenységét sértik, nem térhetnek el, mert hitelvi, dogmatikus akadályok teszik lehetetlenné, hogy ebben a kérdésben a katolikus egyház engedjen. Úgy állítják be a dolgot, hogy a protestánsok túrják a jelenlegi türelmetlen rendszer minden hátrányát, túrják az elkülönbözés, a megtámadás minden sértő intézkedését, ezen segíteni nem lehet, mert hitelveiken a katolikusok magukat túl nem tehetik.

Ez a felfogás egyik fő akadály a béke megteremtésének, de amilyen mélyhangú meggyőződéssel hangoztatják, ép olyan mélységesen hamis álláspont a történelem megvilágítása után. Csak addig hangoztatják ezt a meggyőzés reményével, amíg meg nem ismerik azt a tényt, hogy a közel nyolcvan éves felekezeti békének azok az intézkedései, amelyek 1918-ban megszűntek és amelyeknek az újból való megteremtése most állítólag hitelvi akadályokba ütközik — katolikus államférfiak, katolikus egyházfők, magyar katolikus püspökök hervadhatatlan érdeméből lettek a magyar közjog alkatrészeivé. A közel nyolcvan éves felekezeti békét annak köszönhetjük, hogy 1840-ben, 1907-ben a magyar katolikus közélet, a magyar katholicizmus vezetői közjogi állásuk magaslatán állva felismerték a nemzettel szemben való kötelességüket, és igazi keresztyén és magyar szellemben diadalra segítették a magyar álláspontot — még a Corpus iuris Canonici-val és a türelmetlen, nem magyar katholicizmussal szemben is.

Hát állíthatja valaki, hogy 1840-ben *Lonovich* József csanádi püspök, — hogy 1907-ben az egész magyar püspöki kar olyasmit tett, olyasmit követelt, ami a hitelvekkel ellenkezik? Hát állíthatja valaki, hogy amit *XIV. Benedek*, *XVI. Gergely*, vagy *VIII. Pius* pápák a vegyes házasság dolgában jónak láttak megadni Hollandiának, Bajorországnak és éppen *Lonovich* püspök közbenjárása folytán Magyarországnak — az hitelvekbe ütközik?

Ha ezek a katolikus férfiak nem találtak abban hitelvi akadályt, hogy ha a vegyes párokat protestáns lelkész áldotta meg, hogy a házasság a katolikus egyházjog szempontjából is érvényes — nem ágyasság, az abból származó gyermekek nem törvénytelenek, — ha ezek a katolikus férfiak nem látták célszerűnek a lelki kényszer és a keresztyén terror alkalmazását az akatholikus féllal szemben, akkor ma sem lehet hitelvi akadály annak, hogy helyreálljon az 1918 előtti állapot.

A magyar protestánsok s velük együtt a magyar társadalomnak az a része, amely a felekezeti békét óhajtja, nem akar mást, mint azt, hogy az 1840—1918-ig terjedő jogállapot álljon ismét helyre, mert ebben látja a felekezeti béke megvalósításának a feltételét.

Azt be kell látnia minden, a békét komolyan óhajtó katolikusnak, — mint ahogy belátták 1840-ben és 1907-ben, — hogy amíg tisztességes keresztyén házasságokat ágyasságnak nyilvánítanak és amíg tisztességes há-

zasságból eredő gyermekeket törvénytelené nyilvánítanak, addig a béke helyre nem állhat és amíg a béke eme fő akadályának az elhárítására komoly törekvést nem látunk, addig minden „békejobbnyújtást” farizeusi alakoskodásnak kell tekintenünk. A béke megteremtése a magyar katolikusság kezében van — még kutatnia se kell azt, hogy mit tegyen, mert az utat megmutatták azok az elődök, akik 1840-ben és 1907-ben minden magyar örök hálóját kiérdemelték, s akiknek az emléket utódaik akkor tisztelik meg leginkább, ha a példájukat követik.

Ezt a kérdést fel kell vetni, hogy részévé legyen a magyar közvélemény lelkiismeretének; ezért nem lesz érdektelen a mai nemzedékre nézve a kérdés történetének ismerete. Az „Országgyűlési Irományok”-nak a Kossuth Lajos jurátusai által kézzel írott eredeti példányaiból megismerhetjük e viták történetét, azt a sok igen érdekes, még ma is tanulságos felszólalást.

Az 1839—40-iki országgyűlésen szokatlan hevességgel lángolt fel a vallási kérdés. A reverzálisok, az elkeresztelések, a vegyes házasságokkal szemben tapasztalt rideg magatartás végig sértette a magyar protestantizmust — de bántotta a nemzeti érzésű magyar katolikus rendeket is.

Katolikus ember volt az, aki a katolikus klérus túlkapásaival szemben először emelt szót. *Beöthy* Ödön, Biharmegye táblabírája, több ízben adott kifejezést annak, hogy a felekezetek egyenjogúságát kívánja és elélti a katolikus klérusnak a vegyes házassággal szemben táplált, nyíltan hangoztatott ellenszenvét. Erre *Lajcsák* Ferenc nagyváradai püspöktől a következő tartalmú levelet kapta:

„Tekintetes Tábla Biró Ur! Vallást érdeklő ismételt bántalmi elérték a türelemnek azon határát, melyen túl engedni gyengesség lenne, ha őseink iránt minden jó érzés kihalt volna is szívéből, ha azon egyház, amelynek kebelében született, kereszteltetett, és boldog emlékeztető jó szülei által neveltetett, nem tárgya többé tisztelő szeretetének, a Catholikus név csak üres hang lenne is Tettes Uraságodra nézve, de nem szabadult fel semmi esetre az illedelemnek azon közönséges törvényei alól, melyek nyilvánosságos életben kétszeresen köteleznek, hódolni tartozik azon köz értelemnek, mely a vallást minden esetben sérthetetlen szent ügynek tekinteti, tisztelni köteles embertársainak hitbéli meggyőződését.

Midőn tehát mindezek ellenére sem szűnt meg sértegető s a dolgok érdeméhez nem tartozó önkéntes célzásokkal a vallásnak tiszteletét gyengíteni, a jobb lelkiüknek hitbéli érzelmeit fájdalmasan érinteni, s a könnyelmű ifiúság szívében a vallástalanság kártékony magvait hinteni, midőn lealacsonyító gunyolódások által nyilvános helyeken köz botránkozás szülő példáit nyújtja a vallásbéli tiszteletlenségnek, midőn legújabbán egészen méltatlanul és igazságtalanul, — mert a házasságbeli áldásnak megtagadása Tettes Uraságodat mint akinek gyermekei hazai törvényeink erejénél fogva is Catholikusok leendenek, éppen nem érdekelhetette — megvető nevelés tárgyává teszi azon hitbéli szertartást, melyet a haza polgárainak tetemesebb része buzgó meggyőződéssel szentségeinek sorába tisztel; el nem mulasztható kötelességemnek érzem ezennel atyailag szívesen, de egyszersmind komolyan, és lelkipásztori hivatalomhoz képest ovólag 1-ször meginteni a felől: hogy érdeklétt sérelme is a vallásbéli egyedül lelkiösmeretét illető ügyeknek, s különösen az Isteni kath. és ker. hitnek és Anyaszentegyházban jövődöntben eltávoztatá-

sának akar igaz hitbeli meggyőződést szerezni, s ehhez képest vallásbeli kötelességének hiven megfelelni igyekezzen, s mind különös, mind nyilvános életében a kölcsönös illedelemnek szabályait magát alkalmaztassa...“

Ezen fentírt levélre közölt válasz:

„Nagy Mgu Fő Lelki Pásztor Ur! Vettem Nagy Mgodnak május 27-én kelt, és hozzám Fő tisztelendő Alesperes és Bihari lelkész ur által küldött intő dorgáló levelét, sokáig tusakodtam magammal, szóljak-e vagy hallgatással mellőzzem el? Nehogy azonban hallgatásommal más magyarázatot nyerjen és éppen gyengeségnek tartassék. kénytelennek érzem magam kiszállni a fővényre s bár a lábaimhoz dobott keztyűt felemelni és egy általam eddig illő szorgalommal került harczterre által költözni. Ha Nmgod lelkem üdvössége iránt viseltető aggodalmából intézte ezen dorgáló s fő pásztori kötelességből származó Philipikáját, ugy lelkiösmerete menten áll, de azon céljához, melyet talán szemei előtt kellett vala tartania, egy tévelygő vaksággal megvert juhát az igaz ultra vezérelni és azáltal a Nméltóságodnak — Jézus tanítása szerint Lukács 15 : 7 nagyobb örömet okozni, mint 99 igazakkal kik nem szükölködnek megtérés nélkül, — azon céljától mondám N. Mgod e levele után távolabb áll mint eddig nem tsak, de minden közeledésnek utját ugy zárta el, hogy azt többé próbálni is hasztalan.

Méltatlan szemrehányás tétetik nekem botránkozató vallás sértegetés gunyolódásokért, embertársaim hitbeli meggyőződésük nem tiszteléséért. Mi a vallást illeti, ezt soha guny tárgyául nem tettem, mert tudva van nálam tapasztalásból, mily erős támasza az a gvengének, mily vigasztalója a kétségbeeséssel küzdőnek, mely mennyei gyógvyszer, s jótékony ir a sors által üldözöttnek, ezen hatalmas támaszt valaki kezéből kiragadni, mindenkor többnek tartom véteknél és senkit soha de soha vallásos meggyőződésből, hit szülte nyugodalmából, rablóként felzaklatni nemcsak célom, de gondolatom sem vala. Hidjen bárki mint, de hidje azt igazán tiszta belső meggyőződésből, nem színmutatás, önség, világi tekintet, nyereség alacsony ösztönéből, szent tisztelet lesz előttem meggyőződése; Cherub vagy Seraph lelkeknek fogom őket tartani és bár embertársaim hitbeli meggyőződését, lelki ismerete szabadságát mindenki ugy tisztelné mint én, aki ezért envvit és olly hiven harcoltam, s ha szöllottam valaha N. Mgod által állítólag vallást sértve; szóm nem a vallásnak szentségét illette, hanem a vallás ürügve alatt elkövetett törvénybe ütköző üldözések megszüntetését tárgvazza, szóltam azon törvények iránti tiszteletből, mint polgár, melynek mindenki hódolni kötele legyven tán palotáknak, vagy alatsony szalmás kunyhóknak lakosa, szóltam törvény engedte uton, a törvény oltalma alatt, s nem római, nem protestáns állott előttem, hanem ember, lelki ösméret, szabadság és Jézusi szelid türelem, s hogy egyes alkalmakkal erősebb szavakat használtam, igaz, mert volt ok reá; de hogy az illendőséget, s vallást nem sértették, mutatja az, hogy az elkerülhetetlen törvény bosszúját csak egyszer is maguk után nem huzták. De ugyan lehetne-e valaki oly dőre, hogy a kereszvény vallás ellen ki keljen. s azt sértegesse, melynek oly mennyei a származása, oly felszámlálhatatlanul jótékony a maga következésében, oly tiszta erkölcsi alakjában, oly okos, oly szelid égi alakjában ily dőret, ily ésszel esztelenkedőt, én képzelnem sem uodok. Felszólalásaim érdeklették azokat, kik ezen isteni adományt legszentebb céljától eltekerték, azokat, kik az ur Istennek akarván szolgálni, a vallás sulykövét, a felebaráti szeretetet száműzték, s eltérnek Jézus szelid lelkétől, ki azon szabályt, melyet még a pogány Traján Császár kapuja felébe vésett, parancsolá hirdetni „amit nem akarsz hogy az emberek veled cselekedjenek, te se cselekedd azt másoknak“ (Máthé III. 12. és Lukács V. r. 31.) e helyett a más felekezeti embereit, mintha azok nem is azon egy Istennek teremtményei, nem is emberek volnának, vég és határ nélkül háborgatják, s üldözik. kik rendeltetésük, és hivatásuk magas ösvényéről le szállva világi, sokszor alacsony dolgokban ögyelednek, a vallást mint eszközt tekintik

a magok hatalma terjesztésére, a szinmutatásnak tárt kaput nyitnak, mert legyen bár valakinek, mind nyilvános, mint magános élete erkölcsi fogvatkozásokkal, hibákkal bélyegezett, tsak hódoljon a vallás külső szertartásainak, húzza a papság győzedelmi szekerét, feledve van minden, s számot tarthat a pártfogásra, a világi javakra; miként fog azonban odafent a mindent elhatározó végső nap mérlege reá nézve mutatkozni, nem fog-e? jaj szava s fog csikorgatása hallatni? ez már más kérdés. — — —

Azon pontra nézve továbbá, hogy a könnyelmű ifjuság szívébe a vallástalanság kártékony magvait hinteni állítottam, legyen elég röviden annyit jegyezzen meg. Az ifjúság nevelése, oktatása Nmgod kezei közt nyugszik, és ha az általam mondottak reájuk nézve nagyobb hatással vannak, mint az iskolai oktatások, ugy az okot nem bennem, hanem a tanítási, a nevelési rendszerben kell és lehet keresniök.

Végre azon intésre!! hogy magamnak igaz hitbeli meggyőződést szerezni, és ahoz képest vallásbeli kötelességemnek megfelelni igyekezzem — az legyen válaszom: Egy a világot és minden Teremtéseket vagy személy válogatás s felekezetre nélkül szeretettel ölelő boldogító Istennek hite él keblemben, ezen legszentebb hitem következtében embertársaimat felekezetre nem tekintő személyválogatás nélkül szeretve ölelem, s azok erőmtől telhető támogatásának az ősztlőne nógatja szívemet mint magános, mint közönséges életemben. A vallás külső szertartásaira nézve ez lévén a mennyei tanítóval meggyőződésem: Nem minden aki azt mondja Uram! Uram! megven be az Isten országába, hanem aki cselekszi a Mennyei Atyának akarátját. (Máthé 8:21.) ha ez külsőre nézve tartana valaki indifferensnek vagy éppen vallástalannak, nagyon csalatkozniék. Én lelkiösmeretemmel háboríthatatlan nyugalomban, békében élek, aggodalmát erántam szüntesse meg más is. Isteni tiszteletem a templom szűk falai közé szorítva nincs, de nem is lehet, sótt Jésus tanítása szerint nem is kell, mert mind Ő mondá, eljő az idő és már jelen vagyon, melyben az igaz imádók imádják az Istent lélekben és valóságban. (János IV: 14.)

Ezek Nméltóságod hozzám intézett levelére megjegyzéseim, melyeknek berekesztéseül fogadja Nmgod ezen főpásztori atyai szívéhez irányzott őszinte nyilatkozásomat: azon hitben, melybe születtem, neveltetem, jelenleg élek s melybe jöemlékeztüi Őcsém s szülőim elhunytanak, kívánok én is elenyészni anélkül azonban, hogy a Mártirok koronáját, melyre a Nmgod látatik törekedni, sajátomná tegyem. De ezen hitben háborítatlanul és békeségben akarom végórámat bezárni. Azért nehogy akaratom elleni lépésre kényszeríttessem, méltóztassék jövendőre ilyen intésektől megkímélni, s ha akár különös, akár nyilvános életemben közbotránkozást okozó lépésekre vetemednék, azoknak megtorlását egyedül a világi bírásokra, hová természeténél fogva is tartozik: — hagyni. Mely alázatos kérésem ismételve maradok teljes tisztelettel Nmgó főlelki pásztor urnak Uj Marján juni 27-én 839. alázatos szolgálja és hive Beöthy Ödön s. k.“

Ez a levélváltás érlelte meg Beöthy Ödönben a gondolatot, hogy indítványt terjesszen a karok és rendek elé, amelyben a reverzálisokkal való visszaélés megszüntetése végett a vegyes házasságok kérdésének a felekezeti egyenjogúság alapján való szabályozását indítványozta. Az indítvány főbb tartalma a következő volt:

1. §. A vallásos reverzálisok, úgy is a születendő gyermekeknek mely vallásban neveltetése iránt ezentul kötenő kötelezések erő nélkülieknek nyilatkoztatnak kijelentvén egyébiránt, hogy azok akik 18. éves koruk eléréséig az evangélikus vallásban neveltettek, a nőneműek pedig férjhezmeneteliük után hábár ezen időkört még el nem érték, sem maguk, sem maradékaik vallásos kérdés alá többé nem vétethetnek.

2. §. Azon vegyes házasságok, melyek eddig a Cath. lelkipásztor előtt, de egyházi áldás nélkül kötettek, úgy is erőteljesek lévén, az azokból származott és ezután származandó gyermekek is törvényeseknek tekintendők.

3. §. A vegyes házasságra lépni kívánók ennek utána mindenkor a völegény vallásán lévő lelkipásztor által és vallási szertartásai szerint adassanak össze.

4. §. Az ennek utána kötendő vegyes házasságból születendő mindkét nembeli gyermekek atyjuk vallásában neveltessenek.

Végül bár nem a vegyes házasságra vonatkozik, de az egyházak egyenjogúságára jellemző tünet a 8. §.:

„Az evangélikus templomokban oda különben meg nem hívott, sem oda nem édesgetett más vallásúaknak járása az evang. lelkipásztorra nézve törvénnyel tiltott, fenyíteni is rendelt csábítási vétéknek nem tartatik.“

Képzeltető, hogy ahol még ezt is törvényben kellett kimondani, milyen volt a protestáns egyházak helyzete, ereje a karok és rendek előtt!

És mégis — azt látjuk, hogy abban a testületben, ahol a kath. klérus és arisztokrácia túlnyomó többségben volt, ahol a protestáns egyház intézményes képviselétéről még szó se volt — a protestáns érdekek, a vallásегyenlőségnek több pártolója akadt, mint teszem fel a mai időkben, amikor a paritáson alapuló felsőházban felmerült a protestáns egyházak felsőházi képviselétének a kérdése.

Azt látjuk, hogy a katolikus klérus tagjait kivéve, jóformán senki se szólt a Beöthy-féle indítvány ellen, ellenben igen sok katolikus főúr lelkes, szép, magasszárnyalású beszédben ostromozta a felekezeti türelmetlenséget, az elsőbbségi törekvést, az ú. n. államvallási ambíciókat — és szinte himnuszát zengték a vallásszabadságnak, az egyenlőségnek és a felekezeti békének.

Ebben támogatta őket a törvényhatóságok magatartása is. A feliratok tömegéből mindenütt az a kívánság csendült ki, hogy a felekezeti egyenjogúság tartassék tekintetben és nincs egy törvényhatóság sem, amelyik a kérdésnek egyoldalú katolikus szempontból való elbfrálását élesen el ne ítélné.

A pelsőczi közgyűlés 1837 karácsonya táján azt a feliratot intézte a Karok és rendekhez, hogy „a megyei püspökök már minden törvények felibe emelkedve a papoknak kötelességére, következképpen a vegyes házasságokban alkotott törvények teljesítésére való emlékeztetését üres hangnak, az ebben való engedelmességet a katolikus hit határozata ellen való vétségnek mondja ki. Ijesztik a vegyes házásokat is a mennyország kapujának bezárásával, a házasság sikertelen áldásával, gyeheennával, szenteknek megfertőztetésével, a Jézus utolsó ítéletével, a katolikus szülöket, kik leányaikat, unokáikat, atyafiaikat hereticusoknak adják, azokkal együtt excommunicatióval, temetés megtagadásával.“

Ilyen panaszokat terjesztenek a katolikus többségű megyék a rendek elé.

Az országgyűlésen megindult vitában a katolikus klérus képviselői türelmetlen és elfogult hangot ütnek meg. *Lajcsák Ferenc* váradi püspök például kifejezetten azt fejtegeti, hogy ahol a házasságot nem a katolikus pap áldja meg, ott veszélyeztetve van az erkölcs, a nevelés, a házi élet tisztasága és Istennek is csak az a házasság tetszik, amit a katolikus pap áldott meg.

„De ha már most oly tisztább felsőbb szempontból tekintjük a házassági életnek fenségét, lehetetlen el nem ismerni, hogy az ilyen valóságos, Isten előtt kedves lelki üdvösségre vezérlő szövetségnek legelső, legfőbb feltétele a hitnek egysége, világosan áll előttünk, hogy erről csak ott lehet szó, ahol a ker. katolikus Anyaszentegyház iránt való szeretet és buzgóság köti egybe a szíveket. Ahol ez nincs, ott előre megszorodott lélekkel kell elibe tekinteni a házasságkötésnek, mert az ilyen szövetségben a hitnek tisztasága, a házi élet boldogsága és a gyermekek jó nevelése veszélyeztetve van.“

Mások is rideg és szinte cinikus hangon hangoztatják azt a felsőbb-
séget, amivel minden közeledést elhárítanak.

Így például *gróf Nádasdy* Ferenc váci püspök ezt mondja 1839 december 30-án:

„Bizonyos továbbá az is, hogy a reverzálisok az evangélikusok elveivel nem ellenkeznek, *minthogy azok nélkül akármily vallásban üdvözülni lehet*, a katolikusok megnyugtatósára ellenben okvetlen szükséges, hogy a gyermekeiknek lelki boldogságát eszközöljék.“

Ez a kissé léha hang, hogy a protestánsok már csak azért is eladhatják gyermekeik lelkét, mert hiszen ők a vallásukat úgysem tartják egyedül üdvözítő vallásnak, tehát szerintük a gyerek túlvilági boldogságát nem veszélyeztetik — úgy látszik, a klérus köreiből mint egy nagy, tartalmas és mindent ledöntő érv élt, — mert majdnem minden püspök beszédéből kicsendült. Még *Lonovich* püspök is, aki későbbi szereplésével elárulta, hogy magyar érzése erősebb volt felekezeti elfogultságánál, és aki később elévülhetetlen érdemeket szerzett a vallásközi béke megóvása körül — első országgyűlési felszólalásában ugyanazt a komolytalan érvet hangoztatja az 1839 december hó 30-án tartott ülésben a vallási tárgyban mondott beszédében.

Pyrker László érsek azzal a bombasztikus ízű érvvel akar hatni, hogy a katolikus egyház sohase egyezhetik bele abba, hogy a gyerek másvallású legyen: „Ha az apának adjuk a választási jogot — ez némiképp abból a pogány törvényből ered, hogy az apának szabad volt megölnie gyermekét.“

A protestáns valláson való nevelés tehát szerinte gyilkosság volt.

Kopácsy József érsek pedig azt a burkolt fenyegetést hangoztatta, hogy a papok „a vegyes házasság dolgában a világi hatóságok kívánásait ugyan teljesíteni fogják, de a szentségek kiszolgáltatása tárgyában csak az egyház törvényeit követik“.

Tehát fenntartotta a papok számára a vegyes házásokkal szemben a lelkiismereti kényszer fegyverét.

Annál üdítőbb báró Barkóczy László székesfehérvári püspök fel szólalása, aki ugyanazzal a szavakkal, mint Lonovics, azt mondja, hogy „a kath. egyház tartozik a protestánsoknak jogaik tisztelete mellett azon figyelemmel, kímélettel és kölcsönös polgári türelemmel, melyet hajdan a pogányok kése alatt maga is sürgetett, s melyet ma több protestáns kormányok alatt — habár olykor sikertelenül — maga is követel” — igaz, hogy a következtetést ebből ő sem vonja le, mert szavazata megegyezik püspöktársaiéval.

A világi rendek egyhangúán a reverzálisok ellen és a teljes felekezeti egyenjogúság mellett szólaltak fel.

Gróf Zay Károly, a protestáns főrend megállapítja, hogy „a vallásbeli egyenlőtlenség a legfájóbb, mert nemcsak testi, hanem lelki kényszer”.

Gróf Cebrián, a katolikus főrend pedig azt hangoztatja, hogy „a katolikus egyház gyarapodására a reverzálisok nem szükségesek, de ha szükségesek volnának, akkor sem kellenek, mert nem ismerem a kereskedésnek alacsonyabb nemét, mint a híveknek ilyen módon való szaporítását. Amit a 17-ik század megadott a lelkiismereti szabadságnak, azt a 19-ik század se tagadhatja meg.”

Gróf Szapáry Antal is mint katolikus azt mondja, „amit magunknak nem kívánunk, azt ne kívánjuk másnak se”.

Gróf Andrássy Károly pedig megállapítja, hogy „protestáns atyánkfiai csak papíron egyenlők, de rövidséget szenvedtek.” Gróf Széchenyi István, báró Eötvös Ignác is hasonló szellemben szólaltak fel.

Gróf Széchenyi István Kopácsy érsek ama deklarációjára, hogy a klérus nem gátolja a vegyes házasságot, aláveti magát a törvénynek, de a Kegyszerek kiosztásának jogát az egyház parancsaitól teszi függővé — azt mondja: „Istenért, nyúljunk kebleinkbe és tegyük fel, hogy egy apa egybekelendő gyermekétől megtagadja az áldást és azt állítja, hogy ő nem gátolja a házasságot. Vajjon el fogjuk-e hinni, hogy az nem gátlás? Bizonyára nem. És valóban még csak átoknak kellene jönni hozzá, hogy egész világosságában szökjék szemünkbe, mit kellesék tartani az ilyen állításokról.”

Teljesen igazat kell adnunk a viták katolikus történetírójának,* aki azt mondja: „míg a protestánsok lehetőleg teljes egyenlőségre és viszonyosságra törekedtek, addig katolikus részről követelték a katolikus vallásnak, mint az ősi hitnek, amely a királyé és a nemzet többségéé is, elsőbbségét, nemcsak szavakban kifejezve, de követelték, hogy ezen elsőbbség kifejezésre jusson azon pontozatokban, amelyekben a katolikus egyház a mai vallásokkal érintkezésbe jő s ezek voltak: az áttérés, a vegyes házasságok és a házasság fölötti törvénykezés.” De ki kell ezt egészítenünk azzal a megállapítással, hogy a katolikus

* Dr. Várady L. Árpád kalocsai érsek: Lonovich József római küldetése.

világi rendek majdnem kivétel nélkül a protestáns állásponton voltak — ezért mentek át símán az 1790/1. évi 16. t. c. rendelkezései is, nem pedig, mint a nevezett szerző véli, a katolikus klérus — egyébként elvitathatatlan — jóakaratából.

Az országgyűlés tanácskozásait az egész országban a leghevesebb érdeklődés kísérte. Püspöki körlevelek, gyűlési határozatok, a panaszok özöne úgy elmérgesítették a helyzetet, hogy a társadalmi béke teljes felfordulásától kellett tartani.

Ekkor támadt a magyar klérus egyes tagjainak, főleg *Lonovich* József csanádi püspöknek az a gondolata, hogy Rómában, magánál a pápánál kellene kieszközölni olyan intézkedést, amely a társadalmi békét helyreállítja. Érdekes, hogy ennek a gondolatnak egyik fő propagálója *Metternich* Kelemen kancellár volt, akinek nagy érdeme volt abban, hogy *Lonovich* római küldetése lehetővé vált. Sőt *Metternich* ezt még azzal a megbízással is tetézte, hogy az örökös tartományok számára is kért olyan kivételes intézkedést, amilyeneket Hollandia és Bajorország számára a pápa már engedélyezett.

Lonovich fő kívánásai a következők voltak: kérte, hogy a vegyes házasságok kötése mentessék fel a tridenti forma alól, a vegyes házasságok legyenek akkor is érvényesek, ha azokat nem katolikus pap áldotta meg, a katolikus pap pedig áldhassa meg a vegyes házasságot reverzális nélkül is, és ne szorítkozzék ez esetben passzív asszintenciára.

Nehéz és hosszú tárgyalások után sikerült kieszközölnie a pápánál a „*Quos vestros*“ brévét és az ú. n. *Lambruschini-féle instrukciót*, amely a vegyes házasságokat érvényesnek jelenti ki a tridenti forma nélkül is, akkor is, ha azokat nem katolikus lelkész előtt kötik.

Nagy és fontos eredmény volt ez, amelyik egy csapásra véget vetett sok háborúskodásnak, lélekkalászásnak és helyreállította sok család nyugalját, békéjét, letompította a lelkiismereti kényszer fegyvereit. Megvolt a kívánatos béke anélkül, hogy bármelyik fél hitelveiben sérelmet szenvedett volna. Talán nem is merész feltevés az, ha azt mondjuk, hogy ezek az intézkedések teremtették meg azt a légkört, amelyik lehetségessé tette a vallási kérdéseknek, a felekezetek egyenjogusításának azt a szabályozását, amelyik végül az egyházpolitikai törvényekben jegecesedett ki.

Ezt a felekezeti és társadalmi békét később 1907-ben fenyegette újabb veszély. *X. Pius* „*Ne temere*“ kezdetű bullájával visszavonta mindazt, amit a „*Quos vestros*“ bréve engedélyezett és olyan szabályozást tett közzé, amely az 1840. év előtti állapotokat idézte volna újra elő.

El kell ismernünk, hogy ismét a magyar katolikus klérus volt az, amelyik spontán, azonnal megtette ez ellen a szükséges lépéseket a béke érdekében. Eljárása sikerrel is járt. A „*Provida sapientique cura*“

konstitúció lényegileg megadta mindazt, amit a „Quos vestros“ bréve.*

Ez a békeállapot tartott 1918 május 19-ig. Ekkor lépett életbe az új *Codex Juris Canonici*. Ridegen, mintha más vallás nem is volna, mint amelyiknek ez a Codex, a lelkiismereti kényszer minden eszközzel hideg szélvészfént szórta szét mindazt, amit nyolcvan év munkája felépített. Csanád püspöki székében már nem Lonovich József ült, a magyar püspöki kar nem az volt, ami 1907-ben — egy szó nem hangzott fel a Codex ellen. Szolgai alázatossággal hajtottak fejet minden előtt, ami 1840-ben, 1907-ben felkeltette a magyar lelkiismeretet — az 1918-ban csak a felekezeti türelmetlenséget szította fel. Mi az oka annak, hogy hirtelen így megváltozott a felfogás, így megalázkodott a magyar nemzeti lelkiismeret? Amit *Metternich* kancellár 1840-ben nem helyeselt, azt mondván, hogy sértő és bántó a nemzet egy részére — azt 1918-ban az alkotmányos magyar tényezők nem találták sértőnek?

Nehéz megérteni, hogy honnan eredt ez a közömbösség. Talán a háború zaja terelte el a figyelmet? Lehet az is, hogy azok, akiknek ekkor, 1918-ban, feladatuk lett volna a veszély elhárítása s akiktől a nemzet elvárta volna azt, amit megtettek 1840-ben, abból indultak ki, hogy most más a helyzet. 1840-ben állami házassági törvény nem lévén, az egyház szabályai voltak kizárólag irányadók, az egyházjog a házasság kérdésében az állammal szemben is hatályos volt. 1918-ban az állam házassági törvénye határozta már meg azt, hogy a házasság érvényes-e vagy sem és az egyházi jognak ettől eltérő szabályai nem érintik — az állam szempontjából — a házasság érvényességét.

Mindenesetre némi rövidlításra vall ez a hallgatólagos tülés. 1907-ben is érvényben volt már az állami házassági jog, 1907-ben is láthatták, hogy milyen hullámokat ver fel a régi békés állapot megbolygatása, azt is látták, hogy mivel lehetett a hullámokat lecsillapítani. Mégsem történt semmi. Az előrelátás némi hiányára vall, hogy nem vették figyelembe azt az erkölcsi súlyt, amit a társadalom az egyház törvényeinek tulajdonít, az abban rejlő, sokszor a jogi kényszernél is erősebb lelkiismereti kényszert. Azt hitték, hogy az állami szabályozás közömbösíti az egyházi szabályok hatását. A kérdésnek csak a jogi oldalát vették figyelembe és nem számoltak a kérdés erkölcsi tartalmával és lelki hatásával. Igaz, hogy a háború zaja egyelőre elnémította azt a felzúdulást, ami például 1907-ben jobb belátásra bírta a katolikus klérust — de ép ezért mélyebb és fájdalommasabb nyomot hagyott a társadalom lelkében 1918, mint az összes előző kísérletek.

Azt írja egyik egyházjogi író, hogy a magyar katolikus klérus 1918 május 19. után abban a véleményben volt, hogy a *Corpus Juris Canonici* nem érinti azokat a szabályokat, amelyek a „Quos vestros“ bréve, a *Lambruschini*-féle instrukció és a „Ne temere“ bullát követő „*Provida sapientique cura*“ konstitúció alapján Magyarországra nézve

* Dr. Sztéhló Zoltán: A gyermekek vallására vonatkozó jogszabályok története Magyarországon. (Az eperjesi jogakadémiának az ágostai hitvallás 400. éves ünnepe alkalmából kiadott emlékkönyvében.)

partikuláris jogot teremtettek. A magyar püspöki kar felterjesztést is intézett, hogy ezek a magyar közjog részét képező és a társadalmi békét biztosító szabályok érvényben maradjanak. A Szentszék azonban a kérelemnek nem tett eleget. Erre a püspöki kar „Roma locuta, causa finita” — a dolog felett napirendre tért. Vajjon ha Lonovichék is csak egyszerű felirattal fordultak volna Rómához és nem kísérelték volna meg azt a beható, fáradságos, erélyes és céltudatos közvetlen tárgyalást, aminek az emléke Lonovich nevét nagygyá teszi — helyreállott volna-e 1840-ben a vallásközi béke?*

Annyira nem értették meg ezt a kérdést, hogy mikor a Corpus Juris Canonici egyik munkatársa a legmagasabb magyar katolikus egyházi méltóságra emelkedett — a sajtó, a közvélemény egyhangúan szajkózta azt, hogy mióta készült a kódex, ki vett részt a munkában, hogy történt annak az ünnepélyes közzététele stb., de egy szóval sem emlékezett meg arról senki sem, hogy ezzel egy majdnem nyolcvan éves korszak záródott le: a vallásközi béke kora. Így, feltűnés nélkül, elsikkadt minden, amit bölcs belátás, államférfiúi bölcsesség és felekezeti szellemesen felülemelkedő nemzeti érzés megalkotott; a felekezeti és társadalmi béke elhanyagolható tényezővé vált. Fellobbant a gyűlölködés, a féltékenység. Az egyetemes keresztyénséget, sőt minden vallást veszélyeztető áramlatokkal szemben álló táborban testvérharc tört ki — és ma, amikor minden vallásnak egyesülnie kellene a közös veszély elhárítására — a kis magyar társadalom nem találja meg a kivezető utat a béke felé s nem tudja elhárítani a béke akadályait még az együgyuanazon Krisztust valló keresztyének közt sem.

Nem tragikuma a magyar sorsnak, ha elgondoljuk, hogy 1918-ban sóhajtván kellett visszagondolnunk egy Metternich államférfiúi bölcsességére és türelmességére? Nem tragikuma a protestáns sorsnak, hogy amíg a protestantizmus történelmi ellenfele, a Habsburg uralkodóház meg tudta védeni a nemzeti érdeket a felekezeti érdekekkel szemben, az állítólag független Magyarország protestánsága sóhajtván kívánja vissza Metternichet, Lonovichot, Lambruschini pápai államtitkárt és XIV. Benedek pápától kezdve a római Szentszék régi pápáit?

Bárcsak feléledne a magyar katolikus államférfiakban az 1939. évi főrendek szelleme, a katolikus egyházban pedig helyet foglalna Lonovich és az 1907. évi püspöki kar emelkedett felfogása, — úgy ismét helyreállna a béke.

De ennek előfeltétele: mi magunk protestánsok legyünk tisztában a kérdés fontosságával, álszemérem ne tartson vissza a kérdéssel való foglalkozástól — mert ezt a kérdést úgy kell rendezni, hogy a magyar valláserkölcsi alapon álló közvélemény zárt sorokban vonulhasson fel a vallástalansággal szemben és ne gyengítse erejét az egymással való küzdelem.

* Lonovich római naplójában a hónapokig tartó tárgyalás után már kétségbeesetten írja: „Roma deliberante Saguntum perit.”

Amit néhai Barkóczy László és Lonovich József püspökök mondtak arról a kölcsönös türelemről, „amit magunk is kívántunk a pogányok kése alatt” — ennek a szüksége nemcsak a múlté, de lehet a jövőé is. A „*pogányok kése*” *pedig nem ismer különbséget keresztény és keresztyén közt*; ha most nem találjuk meg a vallásközi békét és egyenjogúságot, akkor a közös szenvedés, a közös balsors fogja egyenlővé tenni az elkülönülőt, az elsőbbséget követelőt, a rideg kizárólagost — azzal, aki ma még nem kíván mást, mint az élethez való jogot, a helyet a nap alatt.

Dr. vitéz Pétery Aladár

Hát jártam ott is . . .

Hát jártam ott is . . . régi otthonodban.
Az üres fészek mélységeit mértem,
Lelked nyomait félve tapogattam.
Vázlatok, képek, írott lapok . . . tervek:
Nagy, drága, rendezetlen hagyaték — —
Káprázó szemem előtt ellebegtek.
A műterem . . . Túl változáson, végen
Még minden zugból Te tekintettél rám
Derült szemmel, — én hünyt szemű Testvérem.
Nyugodt voltam, fájdalomosan nyugodt.
Tudtam: az üvegtetőn át lassan kicsaltak,
Magukhoz vontak fel a csillagok.
Tudtam: vonzott a festhetetlen Kép,
Az örök fészek, örök menedék,
A Műhely, hol nincs vázlat, töredék.
Te odaszálltál, dél-szerelmes lélek,
Elköltözésre mindig-kész madár.

Az elhagyott, a földi műteremben
A kecskelábú asztal most is áll.
Tudod, amelybe mindig belebotlott
Mindenki, és Te magad is naponta.
Ott áll a furcsa munka-asztalod,
De nincs most rajta más, csupán a képed,
Fénykép, kulcsolt kezű, magasba-néző,
Szem, mely így szól: Uram, ha akarod . . .
Oda tettem most egy cserép virágot,
Sokbimbós cikláment, husvét előtt,
Virágozzon Neked az ünnepen,
Itt, az elhagyott földi műteremben.
A virágot oly gyönyörűn szeretted,
Tán észreveszed a képed előtt,
Ha felnézel, ha elfordulsz is: látod
Az ügyetlenül odatett virágot.
S ha láttad, buzgó igyekezetemben
Hogyan botlottam meg a kecskelábban, —
Nevetél bizton, csengőn, édesen
Ott, abban a szent és fényes világban,
Ahol fölényes minden mozdulat
S a lélek nem botlik meg önmagában.

Reményik Sándor

Hitetlenek

Egy lelkipásztor meditációja

Érzem, hogy vannak, tudom, hogy számszerűleg folyton szaporodnak, állandóan körülvesznek, de nem látom őket. Mintha sötétségbe nyúlnék, mikor keresem őket. Nem látok magam előtt arcokat, szemeket, mintha nem a saját nevüket hordoznák és egyéniségüket az együttesnek a homályába burkolnák. Egy sem áll velem szemben közülük — egyedül, nem ereje közülük egynek sem az egyénisége, mindig a többire hivatkozik. A hívőnek az egyedüllét bátorságos és gazdag, a hitetlennek a magány gyengeség.

*

Érzem, hogy vannak... Mikor Madách „Az ember tragédiájában“ elindítja a színjátékot, az első jelenetben a hívő és Istent dicsőítő angyalok éppen úgy ott vannak, mint a hitetlenkedő és gúnyolódó Lucifer. Az emberiség életének minden jelenetében a hitetlenkedő típus mindig szemben áll a hinni kényszerülő típusal. Az egész Szentírásen végigvonul a küzdelmük. Hívők és hitetlenek keveredéséből áll az emberi nemzetség, hitnek és hitlenségnek keveredéséből a lelki élet és az a harc, hogy a világnak hívő, vagy hitetlen képe legyen-e, folyik a teremtés napjától kezdve úgy, ahogyan Krisztus mondotta a konkoly példázatában: ugyanabból a földből táplálkozik a búza és a konkoly — egymás ellenére.

*

Tudom, hogy számszerűleg folyton szaporodnak... De tudom azt is, hogy a hitlenség erőszakkal és fenyegetéssel dolgozik, természete a negáció és nem az alkotás. Akár hívőket, akár papjaikat veszélyezteti, akár kőből, akár lélekből épített templomokat rombol, nem egyenlő erő gyanánt áll szemben a hittel. Az egyik inkább fizikai, hatalmi, uralkodó jellegű, a másik lelki, belső, szolgáló jellegű. Ez a küzdelem éppen ezért nem is becsületes: az egyik mindent tehet, a másik mindent elszenvedhet, az egyiknek megvan minden földi előnye, a másikkal minden földi hátránya. Ennek a küzdelemnek a jellegzetességében Jézus Krisztus passió-történetének a tragikus vonása van: valójában egy hatalmas passió-történet folyik az emberek világában, melyben az igazabb, a jobb, a szelídebb és hűségesebb keresztrefeszítették, hordozza a méltatlan és igazságtalan fájdalmakat s a hitetlen és gyűlölködő, szívtelen és gúnyolódó rész állja körül a megfeszített jóságot, szeretetet és hitet...

*

Tudom, hogy állandóan körülvesznek... Ime, az emberiség-

nek csak egy töredék része él anyagi gondok nélkül, a túlnyomó része éhezik és nyomorog. Az emberiségnek majdnem az egésze folyton háborúra készülődik egymás ellen. Az emberi társadalom egésze mérhetetlenül többet költ katonaságra, rendőrségre, bíraskodásra, mint árvaházakra, kórházakra, szeretetotthonokra. A földi élet két leghatalmasabb uralkodója a pénz és az érzékiség. Ezekben az indulatokban és törekvésekben a hitetleneknek a lelke parancsol.

Veszedelmesnek érzem azt, hogy a hívőknek és hitetleneknek egymásba olvadó típusai fejlődnek ki. Vannak hívő bűnösök, akik ragaszkodnak hitükhöz és ragaszkodnak bűneikhez, — megrontott lelkiismeretük nem bír már elegendő erővel ahhoz, hogy imádság és bűnbánat segítségével megszabaduljanak bűneiktől. Vannak hitetlenek, akik kérkednek erkölcsi gondolkozásuk kényességével, megtartóztatják magukat a szeretetlen és igazságtalan cselekedetektől s ezzel mentik fel magukat hitelenségükben. Mindkettőnek a tragédiája abban készitődik elő, hogy nem jól ismeri, vagy nem ismeri Krisztust, aki győzedelmeskedett a bűnön.

*

A hitetlennek a magány gyengeség... Ebben leli okát az a törekvés, hogy míg a hívő ember egyéni élete szenvedéseit és bűneit megkísérli önmagára korlátozni, addig a hitetlen világ megkísérli a maga bűnét kollektív bűnné tenni, úgy tüntetni fel, mint a közösség bűnét, melyért az egyén semmit nem tehet, akár szegénységről, akár erkölcstelenségről, akár világveszedelemről van szó. Félelmetes megtévesztés van ebben, mely az egyéni bűnösség és felelősség alól az embert felszabadítja, lelkiismerete ítélete alól elvonja és ezzel a kollektív bünt, mely valójában nincsen, személyyvesztően létezőnek és hatalmasnak mutatja. Ebből következik az a kiegyenlíthetetlen ellentét, hogy a hívő szeretet az önzetlen önfeláldozás erényét teremti meg, a hitetlen világ önző okoskodása pedig mindenkit vele egyenlő nivóra akar lesülylyesztetni. Átruházhatom bűnhődésemet másra? A hitetlenek nem mentetik magukat a viszonyok és földi berendezkedések kényyszerítő voltával, — bűnhődniök kell, mint a Jelenések könyve szerinti ősgonosznak, mely levettetett s amely felett győzelem adatott a Gyermekeknek, aki ezért született a földre...

*

A mai lelkipásztor a hitetlenekben összebogozódott típusokat talál. Nikodémus keresése, Tamás kételkedése, az adógaras felett töprengők, a bűnös asszony felett ítélkezők nem külön-külön, hanem inkább komprimáltan jelentkeznek. Az egyéni lelki élet vágyakozásai, a bizonyságkeresés, a politikai és erkölcsi problémák feletti tusakodások egy-egy lelket többfelől támadnak, hogy legyőzzék. De a lelkipásztornak éppen ezekre a főtípusokra vonat-

kozólag maga Krisztus adja meg a módszert az ő feleleteiben. Csak az ő fegyvereivel lehet harcolni ellenük.

*

A hitetlenek nem igen jönnek templomba, nem hozzák problémáikat lelkészhez, nem a pásztor, hanem sokkalta inkább és szívesebben a nyáj ellen hadakoznak. A sötétben settenkednek az akol körül. Ma is az ő cselekedeteikről lehet felismerni őket, de sokszor már későn. Az orvosnak az aggodalmával kell figyelmeztetni mindenkit arra, hogy világosságot és levegőt bocsásson belső szobájába a sötétség és annak hatalmasságai ellen. Bár meg tudnám gyűjtani Krisztusnak ezt az igéjét a rábízottak előtt: „Én világossággul jöttem a világra, hogy senki ne maradjon sötétségben, aki bennem hisz.“ (János XII. 46.)

Kemény Lajos

Ujabb Hegel-irodalom

Már a háború előtt világosan láttuk, hogy Hegel bölcelete iránt mind szélesebb körökben ébred fel a megérdemelt érdeklődés. Halála századik évfordulójának közeledtével megalakult tanának hívei és személyiségének tisztelői között a Hegel-Gesellschaft, amely bölceletének szellemében akarja a filozófia ügyét előbbre vinni. Értekezések, monografiák, szellemtörténeti fejtegetések egész serege törekedik tanának tüzetes és mélyebb ismeretét előmozdítani. E célt tartja szem előtt a filozófus összes műveinek jubileumi kiadása is, amelyet az ismert Hegel-kutató, Hermann Glockner adott ki *Georg Wilhelm Friedrich Hegel Sämtliche Werke* c. alatt 1927. sköv. években 20 kötetben Frommann stuttgarti könyvkiadó cégnél. Ezt a szép és kiváló kiadást különösen az tette szükségessé, hogy az a kiadás, amelyet a bölcselő tanítványai és barátai rendeztek sajtó alá és amely Hegel összes műveit magában foglalta, már régen elfogyott s antikvárius-példányait megfizetni alig lehetett. Már pedig különösen Hegelre áll az a megállapítás, hogy tanát csak műveiből lehet megismerni s nem arról szóló disszertációkból, legyenek azok bármilyen kiválóak is. A Glockner által rendezett új kiadás ugyan a régi kiadásnak mindenben hű másolata, de a régihez képest mégis mutat fel olyan változtatásokat, amelyek a kiadás használhatóságát emelik. Így mindjárt elmaradt az összes művek sorából két értekezés, amelyről kiderült, hogy nem Hegel műve s helyette bekerült az Encyklopédiának 1817-ben megjelent első kiadása. Az egyes munkák sorrendjében is történt változás, hogy ezáltal a kronológiai sorrend helyreálljon. Így került az őt megillető helyre a *Philosophische Propedeutik* és a filozófia oktatásáról adott igen értékes szakvélemény, amely mindkettő rendkívül fontos Hegel személyiségének és fejlődésének ismerete szempontjából. Az Encyklopedie kiadásánál is hasznos változtatást állapíthatunk meg. Glockner nagyon helyesen ennek a műnek első kiadását adta közre, míg az előbbi kiadás rendezői a műnek egy későbbi s Hegel által sok tekintetben kiigazított, megváltoztatott kiadását bocsátották közre. Az első kiadás közlése mindenképpen nagy haszonnal fog jární azokra nézve, akik ennek a Hegel egész kifejlése szempontjából nélkülözhetetlen műnek eredeti alakjában és fogalmazásában való tanulmányozását vállalják.

Glockner kiadása bármilyen nagy hiányt pótol is, semmiképpen sem tekinthető Hegel végső, igazán kritikai kiadásának. Ezt ő maga is jól tudja s egy Hegelhez méltó kiadás megjelenését ő maga is sürgető szükségnek tartja. Amikor pedig egy új, kritikai kiadásról beszélünk, azok a kritikai szövegek lebegnek előttünk, amelyeket G. Lasson bocsátott közre Hegel egyes műveiből (az első, ifjúkori dolgozatokról, a jénai logikáról, metafizikáról és természetfilozófiáról, a vallásbölcseletről tartott felolvasásairól, jogfilozófiai széljegyzeteiről) s amelyek

törhetetlen szorgalomnak és elmélyülésnek, türelmes kutatásnak s a tárgy iránt való páratlan szeretetnek gyümölcsei.

Glockner kiadása immár 20 kötetben Hegel összes műveit nyújtja. A kiadás 21-ik kötete is megjelent, amely Hegelnek Glockner által írt *monográfiáját*, illetve ennek a monográfiának első felét foglalja magában. A következő 22-ik kötet a monográfia második felét fogja tartalmazni. Az előttiünk levő 21-ik kötet Hegel: *Erster Band, Die Voraussetzungen der Hegelschen Philosophie* c. alatt jelent meg s az újabb Hegel-irodalomnak egyik legszebb és legértékesebb alkotása. A szerző főcélja az volt, hogy Hegel tanát nemcsak jelentése és értelme, hanem szavai szerint is hűen magyarázza. Ezért ahol csak kellett, nem riadt vissza Hegelnek hosszú sorokban, szóról-szóra való idézésétől sem, mert hiszen gyakran az idézetek által lehet csak megvilágítani a sajátos értelemben használt szavaknak igazi jelentését. Már pedig ilyen sajátos értelemben használt szavaktól Hegel művei valósággal nyüzsgenek (pl. *aufheben* azt is jelenti nála, hogy „megszüntetek“, de egyszersmind „megőrzök“ is). Tökéletesen igazat kell adnunk Glocknernek, hogy Hegelnél nemcsak az a fontos, hogy mit mond, hanem az is, hogyan mondja. Sőt a legnagyobb örömmel kell fogadnunk Glocknernek azt a meglepő kísérletét, hogy művét olyan stílusban terjessze elő, amely egészen megfelel a Hegel lényegének és világszemléletének. És be kell vallanunk, hogy Glockner ezen törekvése tökéletesen sikerült. A mű minden sorából valóban a Hegel bölcséletének az a páthosza szól felénk, amely ma, mi tőrés-tagadás, igazán idegenül hat a modern emberre, de amely nélkül viszont a Hegel tana meg nem érthető. Hegel gondolkozásának kényelmes kifejlését Glockner türelmes, sokszor terjengősnek látszó fejtegetésekkel kíséri nyomon s bizony ez a türelmes előadás türelmes elmerülést is kíván. Ahogyan Hegelt nem lehet röpke népszerűsítésekkel megérteni, éppen így a Glockner művét sem lehet előkelő átlapozás útján megismerni. A világszellem nem siet, annak sem szabad sietnie, aki megérteni akarja.

Ami Glockner módszerét közelebről illeti, mint igazi Hegel-tanítvány elsősorban azokra a nagy és alapvető összefüggésekre fekteti a fősúlyt, amelyek Hegel és az őt megelőző filozófiatörténet között fennállanak. Ezek nélkül ugyanis Hegel éppenséggel nem érthető meg. Már Dilthey reámutatott arra, hogy Hegelnek Kanttal való összefüggése Hegel egész kifejlődésének és tanának ismeretére nézve merőben nélkülözhetetlen. De továbbá nélkülözhetetlen annak az összefüggésnek ismerete is, amely Hegel és Fichte, Hegel és Schelling között tagadhatatlanul fennáll s amely összefüggések megismerése magára Hegelre nézve sem volt fontosság nélkül való. Ő maga is szeretettel tette elődjeinek bölcséletét a maga álláspontjáról kritika tárgyává. És Glockner még tovább megy ezeknek az összefüggéseknek rajzolásában, amikor lépcsőről-lépcsőre haladva mutatja ki azokat a hatásokat, amelyeket a görög szellem és a keresztyénség szelleme hagyott Hegel lelkében. Amíg azután ezeket a hatásokat figyelemmel kísérjük és belátjuk azt, hogy

Hegel egész bölcselete tulajdonképpen a görögség és a keresztyénség szintézisének kísérlete, addig arról is meggyőződhetünk, hogy Hegel valóban élő filozófus, akinek problémái a jelenkor bölcséletében rendre ismét sürgetik a velük való foglalkozást. A könyv harmadik fejezetében erőteljes kísérletet találunk végül arra, hogy tisztáztassék az az összefüggés, amely Hegel és Goethe között fennáll.

Mindezek a fejtegetések voltaképpen azokat a szellemtörténeti előfeltételeket tárják fel, amelyek mellett a Hegel tana előállott és amelyek nélkül tehát tana meg sem érthető. Glockner ezen fejtegetései igazán a szellemtörténeti elemzés mintául tekinthetők. Maga Hegel egyenesen rákényszerít arra, hogy bölcséletét ezen a szellemtörténeti úton igyekezzünk megérteni; azt hisszük azonban, hogy Hegelnek ezen kényszerítő tendenciája mellett Rickert Kant-könyve is hatással volt Glocknerre. Glockner szellemtörténeti fejtegetései is önkénytelenül, a tárgyból folyó szükségyszerűséggel, történetbölcséleti fejtegetésekké válnak: fel-táruul előttünk az egész európai műveltség kifejlődése, amint azután a Kant bölcséletében és a német idealizmus felfogásában a maga tető-pontjára jut. És ennek a tetőpontnak is legtetéjét jelenti a Hegel bölcselate, amely — úgymond Glockner — se nem kezdet, se nem vég, hanem tető és szélesség. Az 5. könyvében úgy jelenik meg Hegel, mint minden gondolkozók legkonkrétebbje és minden absztrakcióinak legelkeseredettebb ellensége. E célnak elérése érdekében nem elégedik meg azzal, hogy Hegel filozófiatörténeti összefüggéseit elénk állítja, hanem a Hegel dialektikai módszerét is széttöri, hogy világosan adhassa elő Hegel bölcséletének tartalmát. Hogy ez az eljárás mennyiben lesz gyümölcsöző, azt csak a mű megjelenendő második kötete fogja megmutatni.

Mindezekközben azonban Glocknernek nem csupán történeti céljai vannak, hanem szisztématicai célok is lebegnek előtte, mintha igazolni akarná Hegelnek azt a tételét, hogy a filozófia történése csak a filozófia szisztématikus lehet. Glockner Hegel tanát megérteni, illetve megmagyarázni akarja, hogy azáltal a világot megértse. A történeti és a rendszeres szempont nála egybefonódik s így Hegel megmagyarázása egyszersmind Hegel igazolása is szeretne lenni. Glockner hosszas és elmélyülő tanulmányok alapján meri kimondani, hogy Hegel több, mint dialektikus, és módszere több, mint dialektikai módszer: éppen az a módszer ez, amelyre a modern bölcseletnek, a *ma* filozófiájának legnagyobb szüksége van. Hogy ennek kimutatása mennyiben sikerül: e kérdésre majd a könyv második kötete ad feleletet. Ha az első kötetben adott ígéretek beteljesednek, akkor Glockner könyvét a Hegel-irodalom és a neo-hegelianizmus útjelzőjéül kell tekintenünk.

Művének céljáról, módszeréről, Hegel bölcséletének jelleméről és jelentőségéről egyébiránt bőségesen tájékoztat a szerző a műhöz írt Bevezetésében, illetve előzően már az érdekes Előszóban. A mű első könyve azután Hegel bölcséletének előfeltételeiről szól s különösen

figyelmet érdemel itt az, amit Glockner az európai tudomány keletkezéséről, kifejléséről mond. Az első könyv 2-ik fejezete a német világnézettel s a Kant kriticismusával és észkritikával foglalkozik, mindenütt történetbölcséleti szintézisben mutatva fel az egyes jellegzetes vonásokat akár a német világnézeletről, akár az ész-kritikák elemzéséről legyen is szó. E ponton különösen észlelhető az a mély és elhatározó hatás, amelyet Hegel filozófiatörténete és történetbölcslete tett szerzőnkre. Ott is, ahol minden okunk megvan arra, hogy Glockner állításaival egyet ne értsünk, mindenütt a legpompásabb indításokat nyerjük tőle a továbbelmélkedésre s a felvetett kérdéseknek más oldalról való tüzetes elemzésére. Ez a fejezet minden tekintetben igen termékeny. Ugyanezt kell mondanunk a könyv 3-ik fejezetéről is, amely Hegel személyiségéről rajzol eredeti képet. Éles vonásokban bontakozik ki szemeink előtt Hegel világtörténeti alakja. Magunk előtt látjuk egyfelől azt a férfiút, aki a szó legnemesebb értelmében a szellem világpolgára volt, aki az egész emberiség kultúráját, az Abszolútumot és az egyetemes teremtő szellemet tekintette át mindent felölelő pillantással s azután előttünk áll ismét az igazi német nyárspolgár, a sváb szobatudós, akinek nehézkes iskolamesteri alakja a legélesebb ellentétben áll a világhi Kant lenyűgöző eleganciájával. Magunk előtt látjuk a Görögország után sóvárgó klasszikust, majd a keresztyénség nagy igazságaiba elmerülő theologust, a konkrétumok iránt olthatatlan szomjúsággal vágyakozót és az Abszolútum felséges világának lelkesült magyarázóját. Fokról-fokra mind teljesebbé bontakozik ki Hegelnek bámulatosan komplex egyénisége, amelyben a modern kultúra számos ellentéte oldódott fel békés egységbe. A személyiség nagy körvonalainak kibontakozásával együtt domborodnak ki azok a vonások is, amelyek Hegel bölcséletére nézve elsősorban jellemzők. Jól látjuk, — Glockner újólag meggyőz erről, — hogy Hegel tana valóban Kant és Fichte tanához kapcsolódik s hogy egész bölcséletének mozgató, éltető motívuma a szabadság tana; erről maga Hegel is minduntalan készséggel tesz tanubizonyosságot. Ámde Glockner arra is energikusan és meggyőző erővel mutat rá, hogy Hegel az autonóm Én egyszerű gondolatánál nem állapodik meg. Ezt a gondolatot ő kibővíti: az autonóm Ént az objektivitáshoz való kötöttség alól felszabadítja egy újfajta szabadságban, de egyúttal az egyedül magában bízó törekvésnek is új korlátokat emel. Mindkettőre Goethe tanította Hegelt. A kettejük között levő viszonyt Goethe ekként jellemezte egyik levelében, amelyet 1827-ben Knebelhez intézett: „A vele való beszélgetésben megbizonyosodtam arról, hogy az alapgondolatok és érzület tekintetében teljesen megegyezünk egymással.“ Goethe valóság-szeretete és a tények iránt való csendes hódolata, valamint tökéletes ember-volta kötötte le Hegel figyelmét és termékenyítette meg gondolkozását.

Hegel személyiségének ismerete szempontjából hasznos dolog tudnunk azt is, hogy Hegel nem csupán arra törekedett, hogy a történet

és filológia terén szerezzen magának jól megalapozott ismeretet, hanem korának természettudományi ismereteinek is öntudatos birtokában volt. Hegel e téren sem volt pusztá dilettáns, hanem lelkiismeretes tudós, aki meg volt győződve arról, hogy a természettudomány a maga határai között csakugyan exakt eredményeket érhet el, de ezeken a jól megszabott határokon túl megszűnik illetékessége s módszere tökéletesen csődöt mond. Minden dokumentum azt mutatja, hogy Hegel szeretettel merült el úgy a történet, mint a természet nagy világába: levelei és feljegyzései azt mutatják, hogy a természetnek nagy barátja volt, aki gyönyörűséggel szemlélte nemcsak Svájc örök hóval borított havasait, hanem a keleti és északi tenger jelenségeit is, anélkül azonban, hogy valaha a tenger iránt nagy lelkesedést mutatott volna.

Hegel politikai magatartására, tanítói és tanári működésére, a filozófiai propedeutika tanítására vonatkozó nézeteinek ismertetésére, a költészethez való viszonyára, Aristophanes és Shakespeare költészetének tanulmányozására, a képzőművészetek és a zene terén való jártasságára vonatkozó fejtegetések zárják be a fejezetet, amely a laikusok előtt is könnyen érthetően tárgyalja a felvetett kérdéseket. Általában elmondhatjuk, hogy a Glockner könyve alkalmas bevezető Hegel bölcséletébe azok számára is, akik a bölcsélettel nem szakszerűen foglalkoznak, de mégis képet akarnak szerezni maguknak az emberi gondolkozás egyik legnagyobb alakjáról.

Bartók György

KRITIKAI SZEMLE

D. Raffay Sándor: Agenda. Az evangélikus lelkészi teendők vezérkönyve. Budapest, 1932. A Scholtz Testvérek kiadása. 397 l.

A magyar Agenda-irodalom legújabb termékének megjelenésekor szükségesnek látjuk azt, hogy visszanézzünk a múltba s a legelső időkben megjelent s azóta használt Ágendákról elmondjuk megjegyzéseinket. Heltai Gáspár 1559-ben megjelent Ágendáját még mint evangélikus ember írta. Ezért alkalmazkodott a német evangélikus Ágendamintákhoz. Önálló utakon jár Bornemissza Péter 1577-ben megjelent: „Négy könyvetske a keresztyeni Hitnec Tudományarol“ c. Ágendájával. S ha az elsőt sok váddal illeti Sörös Béla „A Magyar Liturgia Története“ c. művében s a legnagyobb elismeréssel van az utóbbi művel szemben, mi nem oszthatjuk az ő álláspontját. A Heltai műve érték. Úgy szintén nem írjuk alá azt sem, amit ugyancsak ő mond az 1598-ban megjelent első rendszeres evangélikus Ágendáról, a Reczés János és társai által szerkesztett úgynevezett Keresztúri Ágendáról. Azzal a váddal illeti Sörös Reczést, hogy megbontotta a protestánsizmus hazai egységét s Ágendája betetőzte a teljes szakítást a kálvinizmussal. Azok, akik a magyar liturgiai mozgalmakkal ismerősek, arról is tudnak, hogy egy református agenda-író: Huszár Gál volt az, aki a kálvini istentiszteleti formát Svájcából átültette magyar talajba s így, ha szakításról s egységbontásról beszélni lehet, azt semmiképen sem Reczés és szerzőtársai kezdték.

Ezek az első Ágendák, mint szertartáskönyvek, a legminimálisabb adatgyűjteménnyel, csak olyan Vademecumot akartak adni, mellyel megindulhat a lelkész. A hazai evangélikus egyház a magyar nyelvű Ágendák mellett nem nélkülözhetette a német és a tót nyelvű Ágendákat sem. S míg az előbbieket a németországi bevezetések után egyszerűen használatba vették, addig a tót nyelvű Ágendák szerzői mindig elsőrendű kötelességüknek tudták azt, hogy teljes hűséggel kövessék az átültetésben a leginkább orthodox lutheri Ágendák szellemét.

A magyar nyelvű későbbi Ágendák közül meg kell említenünk a Kis János-, a Karsay—Czékus- és a ma is használatos Gyurácz-Ágendákat. A Raffay-Ágenda munkálatának megindulása előtt egy bizottság dolgozott az új magyar evangélikus Agenda összeállításán, de úgy látszik, hogy az anyag szétosztásában és az egységes elvek megállapításában annyi váratlan akadály támadt, hogy a jószándékú vállalkozás abbanmaradt.

A Raffay-Ágenda beosztása a következő: Első rész. Gyülekezeti istentiszteletek. I. A vasárnapi istentisztelet rendje. A) Karácsonyi ünnepkör. B) Husvétünnepkör, a) Böjti vasárnapok, b) Husvét utáni vasárnapok. C) Pünkösdi ünnepkör. D) Szentháromsági vasárnapok. Vasárnap délutáni istentisztelet rendje. II. Ünnepi istentiszteletek. 1.

Egyetemes keresztyén ünnepek. 2. Különös és alkalmi ünnepek. III. Ifjúsági istentiszteletek. IV. Hétköznapi istentiszteletek. Második rész. A Szentségek kiszolgáltatása. I. A keresztség kiszolgáltatása. II. Az úrvacsora kiszolgáltatása. Harmadik rész. Házasság kötése és megáldása. Negyedik rész. Avatási és iktatási cselekvények. Ötödik rész. Temetés. Hatodik rész. Különleges lelkipásztori cselekvények. Függelék.

A főcímek nem adják meg egész pontosan, hogy mi mindent ölel fel a könyv. Elmondhatjuk azonban, hogy az előbb említett Ágendákkal szemben minden lelkészi munkára tökéletes útbaigazítást és irányító vezetést ad. Az istentiszteleteken olvasandó imák és az igehirdetés aktuálitásainak megfelelő igehelyek felsorolásával pedig végre valóban olyan vezérkönyvet kaptak kézbe a gyakorló lelkészek, hogy azt letenni — az első használat után — nem fogják.

Nem azzal a céllal készült, hogy szelleme és betűje s az istentiszteleti rendtartások uniformizálják a hazai evangélikus egyházi életet. Az Ágostai hitvallás betűi, Luther lelke is megadják azt a lelkészi önállóságot, hogy a kötött formák sivársága és sablonos unalma helyett az invenciónak és a jobb meggyőződéseknek is szerepe lehessen a szent szolgálatban s ennek az Ágendának épen abban lesz az átütő hatása, hogy minden vonatkozásában és minden újításában olyan tökéleteset nyújt, hogy *kell* hozzá alkalmazkodni s — jónak találván — általánosan bevezetni. Nem tudjuk, hogy valaha is kötelezővé teszi-e az egyetemes egyház, de az az érzésünk, hogy a lelkészi közszellem rövidesen magáénak vallja s olyan norma normansnak tekinti, amelyet hűségesen fog követni.

Az Ágendában található imák a perikópák igéiből születtek meg s aki ebből a szempontból tanulmányozza át az imádságokat, nemcsak az exegeta multat veszi észre s nemcsak azt állapítja meg, hogy aki ezeket az imádságokat megírta, már adott ki imakönyveket, hanem legvilágosabban azt látja, hogy egy a gyülekezetével valóban együtt imádkozó lelkéssel áll szemben. Olyan mindegyik imádság, mint a több, mint 40 évi lelkészi szolgálatnak minden alkalomra eső gyülekezeti élménye. Olvasás közben némelyiken bizonyos hidegség érezhető, más alkalommal a megszólításokban s a bevezető szavakban vélünk szokatlant felfedezni, azonban abban a pillanatban, mikor mint gyülekezeti tagok és lelkek hallgatjuk az oltártól, vagy a szószéktől, magunkban reámondjuk: a mai alkalomra való s nekem szóló imádság.

Megkapó és minden apriori ellenvéleménnyel szemben lenyűgöző hatású a különböző cselekményekhez frott rávezetése. Egészen fiatal theologusok a könyv használata közben egy jóságos princípálissal társalkodnak a könyv betűin keresztül s a tapasztalati bölcsességnek ilyen maximuma után szívesen vezetetik majd magukat általa; az öregek, a „tapasztaltabbak“, akik mindig Agenda nélkül végeztek eddig minden funkciót, most alkalmat nyernek arra, hogy többé ne kísérletezzenek önálló elgondolásokkal, mert az a nyugodt és leegyszerűsített formák-

ban gyönyörű megoldás, amit itt maga előtt talál a lelkész, visszatart a jövőben olyan formai bűnöktől, amiket az *Ágenda* nem-használata miatt követtek el.

Formai kérdés, de lehetne róla sokat beszélni, hogy az itt található sorrend megegyező-e sok theologus véleményével s a csoportosítások menetében is elgondolható más megoldás is. Azt is meg kell azonban állapítanunk, hogy az egyéni meggyőződés itt megadott megnyilatkozása ellen semmiféle theologiai és gyakorlati theologiai ellenvéleményt nem lehet felhozni.

Az ötféle perikópa közlése és a Függelékben közölt Egyetemes Hitvallások (végre mindenki elolvassa a niceai és Athanásius-hitvallásokat) azt a meggyőződést váltják ki az olvasóból, hogy a munka készítője a gyakorló lelkészeknek minden szükségét ismeri és valamennyin segíteni akar.

A Gyurácz-Ágendával szemben sok különbséget mutat a könyv. Lesznek olyan fejezetei, amelyeket éppen azért a gyakorlat nem fog szívesen fogadni (pl. Temetési szertartás), de az is csak addig tart, amíg komoly medítálás után megérzi a kritikus, hogy a változtatások és újítások nemcsak szükségesegek voltak, hanem olyan, a funkció szempontjából üdvös kiegészítést nyújtanak, amelynek értékét a gyakorlat fogja igazolni.

A könyv első része pompás stílusával, második része hasznos újításaival, harmadik része közvetlenségével, negyedik része értékes sokoldalúságával, ötödik része tökéletes casuáliáival, hatodik része gyakorlati keresztyénségével s a függelék tanításával emelkedik minden eddigi *Ágenda* fölé.

Raffay püspök tanári természetét már alig ismeri a mai theologus-generáció. Az erői és értéke teljében alkotó püspök biblia-fordítása, prédikációs kötete s az *Ágenda* olyan trilogiát alkotnak, amelynek abszolút értékes voltát mindenki köteles elismerni. Az első a trilogiából ma már az egyházunk új házasainak házi tűzhelyein lobogó tüzet éleszt, a prédikációs kötet egy élet lelkiismeretes szolgálatát mutatja meg, az *Ágenda* pedig arra van hivatva, hogy az egyetemes evangélikus egyház újjászületésének megindítója és felébredésének biztos irányítója legyen. Hisszük, hogy ennek a hivatásnak meg is felel s ahogy a manák utat mutat, egyházi életünk jövőjének olyan bizonyossága egyben, amelyet alkotni csak az képes, aki az elsők és a vezérek között is a legnagyobb.

H. Gaudy László

Joó Tibor: A történetfilozófia feladata és Ernst Troeltsch elmélete. Szeged, 1931. 107 l.

Joó Tibornak több olyan dolgozatát ismertük meg a közelmúltban, melyek a figyelmet munkásságára irányították s hasonló figyelmet érdemel jelen dolgozata is, mely Troeltsch történetbölcseletét vette bonczés alá. A dolgozat súlypontja Troeltsch felfogásának elemzésén nyugszik s csupán nagy vonásokban érinti a történetbölcselet feladatait:

ennek következtében a címe nincs is egészen szerencsésen megválasztva s az olvasó csalódottan teszi le a könyvet, ha a történetfilozófia feladatainak tüzetes megvilágítását keresi benne.

Szerzőnknek nincs jó véleménye Troeltschről, akit úgy jellemez, hogy „problémáit megoldatlanul hagyta hátra, kísérletei vakvágányra futottak, a grandiózus előkészítés terméketlen maradt“. (21. l.) Nem sokat enyhít ezen a lesújtó kritikán szerzőnknek az a kijelentése, hogy „az emberi alkotások tanulmányozásának a legnagyobb jelentősége voltaképen nem a megfelelő szaktudományok terén elért sikerek számbavétele, hanem az emberi erőfeszítés méltóságos tragédiájának a szemlélete“. (6. l.) Ebben a kijelentésben, amely inkább költői lendületében tetszetős, sok a pesszimizmus, a *lasciate ogni speranza voi ch'entrate*, ami semmiképen sem fogja „az emberi erőfeszítést“ munkálni. Ezenfelül ellentétben is áll azzal, amit utóbb (87. l.) a „tisza ész rendszeréről“ mond, t. i., hogy „az életet az ész apriori rendszerével értjük meg“, mert ha valósággal megértjük, akkor már túl vagyunk a tragédián s nincs mit „szemlélni“.

Troeltschnek „Der Historismus und seine Probleme“ című műve adta az anyagot, amelyet szerzőnk kritika tárgyává tesz. E szerint a történetfilozófia „a kritikai tudományos szellemhez való szilárd ragaszkodással az élet számára keres ismereteket a történelemben“ (16. l.), vagy amint más helyen Troeltschből szó szerint idézve olvassuk: „Erkenntniss der Lebensziele aus der Geschichte“. Mi ebből a célkitűzésből azt állapítjuk meg, hogy Troeltsch gyakorlati gondolkozású ember volt s tudományos célkitűzéseiben is gyakorlati maradt. Ezzel szemben szerzőnk gondolkozásmódja erősen spekulatív s tételeit is ilyen szellemben formulázza, minek következtében lépten-nyomon szembe kerül a gyakorlati gondolkozású Troeltsch tételeivel. Troeltsch célkitűzéséből „normát“ magyarázott ki s minthogy a spekulatív bölcsélet számára a norma a „szellem alkotása“, a történetben pedig nem csupán a szellem jelentkezik, felállítja az ellentétet: „a történetfilozófiának nem lehet feladata a norma adása“. (79. l.) Mindazok számára, kik a „normát“ tisztán spekulációból vezetik le, szerzőnk tétele teljesen meg van indokolva; Troeltsch álláspontja azonban egészen más, a tudományos etikáról nincs jó véleménye (*die ganz hilflos gewordene wissenschaftliche Ethik*) s ezért keresett a történetben normát. Plautus következő tételét igazolta eljárásával: *Viam qui nescit, qua deveniat ad mare, eum oportet amnem quaerere comitem sibi*.

Szerzőnk másik sarkalatos kifogása Troeltsch elméletével szemben, hogy ez utóbbi nem ismeri el az egyetemes emberit s csupán kulturkörökkel számol, mint realitásokkal. (34. l.) Nevezetesen, az európai kulturkörből akarja kielemezni azokat a bölcséleti megállapításokat, amelyekre hírvást építhetünk. Ezzel szemben szerzőnk az egyetemes emberit veszi realitásnak s tiltakozik annak bárminemű korlátozása ellen. (83. l.) Itt ismét a spekulatív bölcselő nyilatkozott meg, mert

gyakorlatilag az egyetemes emberi a legjobb esetben kialakulóban van s ha az európai kultúra a jelen krízisét diadalmasan megállja, akkor e kultúra fokenkénti átlántálása fogja megvalósítani az egyetemes emberit. Troeltsch előtt a keresztyén világfelfogás abszolút igazság, amely bizonyításra nem szorul. Minthogy pedig a keresztyén világfelfogás elválaszthatatlanul össze van forrva az európai kulturakörrel, itt kellett megállapodni Troeltschnek, a gyakorlati gondolkozású embernek, aki tisztában volt azzal, hogy a keresztyén világfelfogás univerzális érvénye ez idő szerint még mindig a jövő feladata, a valóságban az európai kulturtalajból fakad s itt érvényesült maradéktalanul.

Amit szerzőnk Troeltsch célkitűzésével szemben a történetfilozófia feladataként megjelölt, t. i. „a történet tényei totalitásának a szellem funkcióiból való magyarázata“ (89. l.), ez tisztán spekulatív jellegű meghatározás, mely némi konkretizálásra szorul. Mert hol kezdődik az a „totalitás“, mely kielégítő alapul szolgálhat a magyarázathoz? s melyek azok a „funkciók“, melyek a magyarázatnál figyelembe vehetők? Egyik tényező sem látszik eléggé konkretizálhatónak s ilyen labilis tényezőkkel csupán a spekuláció dolgozhatik, a gyakorlatban hasznavehetetlenekké válnak.

Akármennyire bölcséleti disciplina legyen is a történetfilozófia, még sem szabad a tiszta spekuláció mezején maradnia már azért sem, mert a történeti megismerés mégis csak tapasztalati tényeken épül fel s bölcséleti alakjában sem kalandozhatik túlmesszire. Nem látszik tehát eléggé indokolhatónak a Troeltsch gyakorlati irányú célkitűzésétől való eltávolodás, amely célkitűzés lényegét tekintve azonos a Cicero „*historia magistra vitae*“ tételével, mely az ember empirisztikus hajlandóságából folyik, ami tudásunk kimeríthetetlen forrása. Ez a hajlandóság talán nem fog meglepő spekulatív igazságokat kitermelni, de a józan életbölcseesség innen fakad, mely a munkás hétköznapot bearányozza s erre az életbölcseességre mindenkor szükségünk lesz.

Dr. Gárdonyi Albert

Nagel, Johannes: Kunst und Religion. Von ihrem Wesen und Verhältnis zueinander. Hamburg, 1930.

Már Kant kísérletet tett a művészet és a vallás egymáshoz való viszonyának észszerű tisztázására. Az összeegyeztetésnek ez a komoly tudományos törekvése szerzőnk műveit is jellemzi. Minden külső kompromisszum kizárásával a kettő között benső szintézisre s jellegzetes különbségük meghagyásával valódi egységre törekszik. Mindkettőben van valami magasztos fönség és szellemi méltóság, mely „fölötte vagy on minden értelemnek“. Bizonyos kegyeletes alárendelés a belső élet érvényes és uralkodó törvényei iránt kell ide, amely felkutatja ugyan a felkutathatót, de alázatosan tiszteli és hatni engedi a kikutathatatlant.

Műve első részében magát a problémát *bölcséletinek* fogja fel és minden történeti szemléletnek kizárásával fölveti a kérdést, hogy mi

benső lényegét tekintve a művészet, micsoda továbbá a vallás igaz valósága és milyen jellegű egymáshoz való viszonyuk? Hogy fölvetett kérdésére megfelelhesen, megállapítja a kettőnek tapasztalatszerű ellentétességét, mert felfogása szerint a vallás és művészet testvérisége, eredetüket tekintve, teljesen hamis megállapítás. Hasonló jogon lehetne a vallás és a tudomány vagy a vallás és az erkölcsiség testvériségéről is szólni. Amint a tudomány és a morál, úgy a művészet is, főleg az antik felfogásban, elkülönödött a vallástól. Inkább azok *egymás után* valóságáról szólhatunk, aminthogy a vallásos emelkedés kora váltakozik a művészi ihlet korával. A művészetnek és a vallásnak ezt az ellentétességét már *Schleiermcher* is felismerte, amidőn 1799-ben kiadott híres művében „a vallás legmélyebb lényegét“ fejtegette „a vallást megvető műveltek előtt.“ Vannak vallásos lángelmék, mint p. o. *Zwingli*, akiknek semmi, vagy igen kevés az érzéke a művészet iránt. Újabban *Hegel* és *Hartmann*, legerősebben a dán *Kierkegaard* ismerte föl az ellentétességet, akik a vallásos mélységnek és a művészi élvezetnek összezavarásában a vallás „emberi meghamisítását“ látják.

De ennek az ellentétességnek fel- és elismerése mellett is bizonyos átmeneti hidat kell vernünk a kettő között, amely szerzőnk szerint csakis a művészi és vallásos élet lényegalkotó pillérein nyugodhatik. Ennek a lényegnek külső megtapasztalása lehetetlen, mert meghaladja a tiszta emberi értelem körét. Megállapítása szerinte csak az „*Erfühlen*“, még inkább az „*Eindenken*“ útján lehetséges, ami viszont csak a nagy művészekén és a prófétai lelkeken észlelhető.

A művészet és a vallás egymásra való vonatkozását csak úgy állapíthatjuk meg, ha azok hasonlóságát keressük. Mindkettő hatásának a sajátos köre az emberi kedélyi élet, az érzelem világa, amelyben azonban helye van a tiszta gondolkodásnak s az erkölcsi akarásnak is. De csakis a „részesedés“ és korántsem a „lényegalkotás“ értelmében vehetjük. E ponton a szokásos szómagyarázat: a művészetnek a „Können“-től s a vallásnak a „Religió“-tól való leszármaztatása nyomán el nem indulhatunk. A valódi művészetet és vallást csakis az élet és megélés alakjaiban, tehát az emberi lélek belső életnyilvánulásaiban kereshetjük, mely léleknek receptív vagy aktív meghatározottsága oldja meg kielégítően a vallásos és művészi élet valódi lényegét. A receptív és aktív lélek élete a művészet terén az ihlet mellett a *műélvezetben* s a vallás terén az *áhitatban* nyilvánul. A lélek aktív alkotó munkássága a művészet terén a műalkotásban s a vallás terén a hatalmas prófétai egyéniségek áhitatában nyilatkozik meg. Műértők és művészek éppen úgy állanak egymással szemben, mint az áhitatoskodó és a próféta s a műremek egyrészt s a vallásos biznyságtévés vagyis az egyéni hitvallás másrészt a két ellentét közös találkozó pontja.

E megállapítások után közelebbről vizsgálja a szerző a műélvezet és a vallásos áhitat hasonlóságait, meghatározza a műremek s a prófétai hitvallás valódi lényegét és teremtő erejük sajátosságát, úgy

azonban, hogy nagyobb tért szentel a művészetnek, mint a vallásnak. Sajnos, a vallásosnak sajátos lényegét a műélvezettel való minden hasonlósága mellett sem tudja kellően meghatározni, nevezetesen nem ismeri a művésznek, a prófétával való minden hasonlósága mellett, azt a többletet, azt a fensőbb valóságot, amely lényegesen megkülönbözteti még a legteljesebb és legtökéletesebb művészetet is a százszázalékos prófétaságtól. Úgy a nagy művészekben, mint főleg a prófétai hithősökben van valami „megfoghatatlan irracionális utolsó“, amely a gondolkodás kategoriáiba nem szorítható s éppen a művészet és a vallás legmélyebb ellentétességét igazolja. A filozófiában „metafizika“ a neve ennek a megfoghatatlan irracionálisnak, melyet Kant is „Ding an sich“-nek nevezett.

De a hasonlóság mellett még más különbség is észlelhető művészet és vallás között. A valódi művészet mindig az egyéni személyes megélésnek a kifejezése, míg a vallásos bizonyosságtevés mögött valamely ultraszemélyes tevékeny hatalomnak *benyomása* rejlik, amellyel szemben a lélek szenvedően elfogadónak mutatkozik. A művészethez tehát mindig valami egyéni, érzéki elem tapad, míg a vallás a látszat világán felülemelkedve egy metafizikai világra utal, mely nem az előterjesztés, hanem a kinyilatkoztatás alakjában közli magát a lélekkel. A művészetben mindig az ember a közvetítő közeg, míg a vallásban ez az isteni kinyilatkoztatás s az abban nyilvánuló örök irracionális nincs kötve az emberhez. A művész mindig önmagát közli, míg a próféta mint egyén teljesen eltűnik az örök megnevezhetetlen isteni akarat mellett, mely akkor is megmarad, ha nem volna bizonyosságtevő próféta. Ez az isteni akarat kifejezést keres a vallásban, míg a művészetben a kutató és alkotó embernek kifejezésével van dolgunk.

Igy hát végső fogalmazásban a művészet immanentiája szemben áll a vallás abszolút transzcendentijával, aminek egyetlen lehetséges igazi szintézise abban áll, hogy a minden érzékileg megjelenőt átalakító és eszményítő művészet legfőbb célja a vallásnak mindent átható ember- és érzékfölötti valóságát előttünk megjeleníteni vagy — mint Runge mondja — „dicsőbben és észszerűbben kifejezni.“ Így lesz a művészet az isteni valóság átmeneti közege s az isteni kijelentés eszköze. És éppen ebben áll a művészet legfőbb és legnemesebb hivatása, hogy „szolgáló leánya legyen a vallásnak“. Ezt vallja a keresztyénség és Eucken, a jénai filozófus egyaránt.

Dr. Szilávik Mátyás

Takaró Géza: Harangszó. New-York, 1931. 235 oldal.

Nem könnyű feladat ismertetni és még nehezebb dolog bírálatot mondani Takaró Gézának erről a kötetéről, amelyet huszonöt éves lelkesítő szolgálatának emlékére adott ki az amerikai Keleti Magyar Református Egyházmegeye. Az „Uti emlékek“ és „Jegyzetek a világháborúból“ címeikkel összefoglalt, jelentéktelenebb és különben sem új, csupán eb-

ben a jubileumi kötetben újból kinyomtatott fejezeteket elhagyva, a „Karácsonytól Pünkösdig“ című rész evangéliumi elmélkedései jelentik a kötet legértékesebb részét. Kár, hogy itt minden meditációnál nincsen meg az évszám. De így is könnyű megállapítani, hogy Takaró Géza írásai fejlődő, haladó irányt mutatnak. Az egész kötetben határozottan a legszebb és legértékesebb írás „A szenvedő világ és mi“ című elnélkedés, egy a kevés közül, amelynek textusa is van és amely időrendben, úgy látszik, a legutolsó a kötetben megjelent cikkek közül. A bevezető, „Harangszó“ című, elmélkedés közel sem tetszett ennyire. Az „Amerikai Magyar Népszavá“-ban megjelent, evangélizáló ünnepi alkalmakra írt cikkek még kevésbé. Tudjuk, hogy az ilyesmi „műfajilag“ talán a legnehezebb és leghálátlanabb írásfajtaéhoz tartozik. De éppen azért jobb efemer életüket nem hosszabbítani meg és jobb lett volna ezeket is egészen kihagyni a kötetből, különösen a „Ki hengeríti el a követ?“ címűt.

Nem tudunk egyetérteni a kötet írójával abban sem, hogy „Nincs hely“ című, hosszabb lélegzetű háborús elmélkedését változatlanul közölte. A helyet, a karácsonyi és újévi elmélkedések között, épenséggel nem választotta meg szerencsés kézzel. Ez határozottan szerkesztői hiba volt. De azután mennyire, már majdnem bántó anachronismusnak hangzik az, amit a sedani csatáról idéz: „a francia katonák táskáinak nagy részében frivol, vallásgúnyoló és erkölcsstelen füzeteket és képeket találtam, míg a németek táskáiban imakönyveket és bibliát. Ez volt a mélyenfekvő oka a franciák bukásának.“ Nem, az ilyesmit 1931-ben nem kellene ismét leírni és az idézet szerzőjét, Bougaud Emil urat, aki bizony nem volt „nagy francia író“, amint Takaró Géza gondolja, át kellene adni az obskuritása révén jól megérdemelt elfeledésnek. Nem is szólva a következő oldalon idézett még obskurusabb háborús költeménynek arról a strófájáról, amely szerint „legfelsőbb parancsra“ ölünk-halunk, nem nézve eszközt, csak a célt és a végén a furcsa kis közlemény szerzője azt kívánja, hogy „legyen ott Krisztus mindenütt!“ Persze, jól tudjuk, hogy bizonyos szavaknak egészen más visszhangjuk van 1931-ben, mint volt 1915-ben. De éppen ezért kellett volna elhagyni, legalább ezt a részt az egyébként igen szép és komoly, evangéliumi lelkű meditációból.

Sok tekintetben érdekes, majdnem dokumentum-szerű Takaró Gézának ez a kötete; érdekesen mutatja az evangéliumi meditációnak, mint külön műfajnak fejlődési vonalát. A század elején ez a műfaj valami romantikus eleganciát szerzett, amint azt legalább is leírt meditációiban, tisztán lehet látni még a műfaj nagy klasszikusánál, Prohászka Ottokárnál is. Hogy művészi analogiákat idézzünk: örökké kísért ezekben a meditációkban valami praeraphaelita szentimentalizmus és Wilde Oscar-i túlszínezett illusztráció, amely az élet és az evangélium realitásait csak a mesék színes kódén át szerette bemutatni. Ezt a régebbi meditáció-tipust képviseli Takaró Géza könyvében pl. a „Gyöngykereskedő“ című. De már a későbbiekben, így különösen né-

hány szép karácsonyi elmélkedésében, az illusztrációk megfognak és helyüket elfoglalja az, aminek mégis csak legfőbb helyet kell elfoglalni a vallásos, keresztyén meditációkban: a hívő lélek bizonyoságtevése Krisztusról és az ő evangéliumáról.

A szépen kiállított kötet elején Ravasz László püspök előszavát találjuk; a Függelékben pedig Tóth Sándor lancasteri theologiai tanár írt néhány kedves szót a jubiláló szerzőről.

Máthé Elek

Dallos Sándor: Betegek. Regény. Dante. 181 l.

Dallos Sándort néhány novellája alapján a legkomolyabb törekvésű írók közé számítják: irodalmi eszközökkel dolgozik, megveti az olcsó hatást és intenciói is tiszták. Most, amikor „*Betegek*” cím alatt egy hosszabb és három kisebb elbeszélése jelent meg, a komolyság igazoltabbá lett. A könyv az írás végleges formája. Nem hírlap, nem folyóirat. A könyvben az író egymaga áll. Nem a műsor egy száma, hanem az egész műsor. Dallos könyve a szétszórta megjelent novellák átfutó benyomásain épült ítélet beváltása; valóban irodalmi eszköz, az olcsó hatások megvetése és tiszta intenció.

Műfaj: novella. Hangulatainál, szerkezeténél, mondanivalójánál s legfőképpen koncepciójánál fogva novella. Hiányzik a személyek részletekbe menő színes változata, a gondolatmenet többrétűsége, a sajátos regényszerűség. Abban az értelemben vett novella, ahogy Thomas Mann műveli. Mannhoz a formai hasonlóságon kívül egyéb is fűzi: van valami közös az átélésben. Az intenzív rész nem az élményre esik, hanem a stílusra. Ereje inkább a munka mesterségbeli, mint az érzésközpontú felére esik. Nem közvetlen, hanem reflexív. Nem lírai: írói, irodalmi.

A címnovella helyszíne: szanatórium. Szereplő személyei: a betegek. Tárnya: a tüdőbaj lelkiállapota. Alaphangulata olyan, mint egy hadifogoly-regényé. A betegek foglyok, kétszeresen azok: a szanatórium és a halálos betegség foglyai. A leírás nagyon sok helyen inkább fegyházat szuggerál, mint szanatóriumot és a betegség gyakran olyanfajta lelkibetegséggé válik, mint a büntudat és lelkiismeretfurdalás. Egy kicsit örültek is ezek a betegek, saját halálos kórjuk monomániákusai. Itt jelentkezik az a többlet, ami az elbeszélés sajátos művészete: nem naturalista. Víziószerű. Több helyen kényszerítő hatást tesz. Nem a megfigyelés dolgozik, hanem a fantázia. Nem „emberi okmány”, hanem művészet.

A másik három novellában is ez az, ami megragad, kivéve az „Azon a napon” címűt, amely kritikátlanul került a többi közé, amelynek páthosza hamisan cseng az őszinte, komoly hangok között. Sem lírai, sem gondolati anyag nem zavarja az elbeszélés tónusait. Az író minden figyelme a „hogyan”-ra összpontosul és néhol mintha fel-fel-tünne egy kifejlődő stílus-romantika nyoma: ahogy a szavakat meg-

választja, ahogy „szín“-nek érez, mondatnak minősít lelkiállapotokat, embereket, eseményeket.

De nem volna teljes irodalom, ha nem nyilatkozna meg benne bizonyos tárgyak előbbrehelyezése. Dallos tárgya az emberfölötti. Az első novellákban: a betegség. A másodikban egy rejtett szerelem. A harmadikban a vallás. A negyedikben a családi összetartozás. Mindig olyasvalami, amit már nem lehet visszavezetni semmire. Valami végső, homályos, misztikus, sejtelemszerű érzés; az, ami minél megfoghatatlanabb, minél inkább kivonja magát határozott szavak alól, minél életszerűbb, annál erősebb, annál mélyebben van és annál biztosabban gyökere és maga minden emberi cselekvésnek.

A hibák: még nem tudatos író, még nem látja erejét s így még nem lehet bátor. Nem tudja kihasználni kivételes helyzetzeit. Nincs önbizalma. A nyelv több helyen üres, sajtószerűen dagályos. Itt-ott magyartalan. Az „Egy albérlő meséli...“ című novella, amely kicsiny híja, hogy nem lett dísz a kötetnek, csak egy elíráson csúszott el.

Az összbenyomás: két határozott érték. Az egyik a stílus tisztaságának szeretete, egyszerűség és egy kezdődő stílus-romantika némely jele. A másik: biztos szem az emberi élet mélységeinek meglátására. Nem retten vissza a homálytól, misztikumtól, megfoghatatlantól. Ez olyan két pozitív nyereség, amelyet a könyv minden olvasója feltétlenül érezni fog.

Hamvas Béla

Balla Antal: A jelenkor világtörténelme.

Torz dolognak tetszik és mégis természetes, hogy valamely történelmi korról az tud legkevesebbet, aki benne él. A mi nemzedékünk, amely átélte a világháborút, üres nézéssel mered maga elé, ha bámulatos élményeinek kozmikus zagyvaságát rendbe szeretné foglalni s benyomásai mögé valami törvényszerűséget szeretne állítani. Valósággal a nihil világát éli az emberi szellem, állapota hasonlatos a brutálisan fejbesujtott ember zsibbadt gondolatlanságához. Régi életünkben szilárd falak vettek körül bennünket, az emberi szellem életének megbízható alapja és teteje volt. De a freudizmus kiszedte alólunk a tudat biztos alapját és az öntudat-alattinak sötét örvényét tárja fel, Einstein pedig a nyugalmas fizikai mennyböltöt rombolja el fejünk felől a tér és idő eddigi fogalmaival együtt. Még a szépirodalom is Pirandellóban teljesedik ki, aki fájdalmas kétkedéssel, bizonyos irodalmi relativitással gyanúsítja a valót, hogy látszat, s a látszatot, hogy való. Az eddigi támaszaiban megtámadott emberi szellem riadtan és tanácstalanul lebeg a semmiben, ez a nihilizmus idegen neki és távol áll tőle. Természetes és ösztönös emberi vágy: tudni és hinni. Ezért mohón nyulunk minden olyan kísérlet után, amely a képtelenül érthetetlen mátragyarázón, vagy legalább levezetni igyekszik. S ezért lesz egész bizonyosan jelentős sikere Balla Antal, a kitűnő történetíró, új művének, amely — „A jelenkor világtörténelme“ címet viseli. Balla a legutóbbi hatvan

esztendő történetét foglalja össze nagy gonddal készült és háromszázötven oldalnyi munkájában. Ott kezdi Bismarck és Disraeli felléptével, mikor a francia forradalom eszméinek és a reakciónak küzdelme közben már kialakulóban voltak a modern nemzeti államok s elindult történelmi útján a nemzeti imperiálizmus kora, amelynek a gazdagodás és a hatalom vágya adta meg két lendítő elemét. Aztán következik maga a munka: a lefolyt hatvan esztendő négy végzetes fejezete. Az első az imperializmus kora, amely a berlini kongresszus, a Balkán rendezése és a francia—orosz szövetség fő-állomásain keresztül az új század küszöbéig tart. Majd a világháború előzményeinek vészt ígérő, füledt évei következnek, az angol-német ellentét, Korea és Marokkó, a monarchia balkánpolitikája s a gazdasági világválság megvilágításával. A könyv harmadik fejezete maga a világháború, s a negyedik fejezet mindazt tárgyalja, ami azóta történt. Az egész munka kitűnő, hasznos és amellett olvasnivalónak is izgalmasan érdekes. Balla főerénye kétségkívül rendkívüli műveltsége. Olvasottsága valóban imponáló, anyagának ismerete az avatott tudóst jellemzi. Amellett kiváló stilisztza, szeplőtelenül magyaros, tömör és világos. Ami speciális szemléletünket legjobban érdekli, az világnézetének a praktikummal okosan számító, mégis emelkedett szellemű emberi volta. Balla Antal protestáns történetíró, de becsületesen az, s mikor a katolicizmus hibáit felfedi, vagy világtörténeti érdemeit értékeli, nekünk igen rokonszenves objektivitást tanúsít. — Hangja általában a hivatott tudósé: mindvégig komoly és szenvedélytelen, de az elevenséget sem nélkülözi s mikor bátran meg kell mondanivaló valamit, ott van a helyén. A kitűnő kötet végén az az érzésünk, hogy szívesen olvasnánk még tovább, kivált az orosz szovjet-államról és annak a világ forrongására való hatásáról éppen ettől a tolltól szeretnünk volna jóval többet megtudni. S ha igaz is, hogy a magyar tanácsköztársaság világtörténeti szempontból csak elfutó epizód volt, szívesen olvastuk volna annak bővebb fejtegetését s tanúságainak részletesebb megvilágítását. Mindent összevéve Balla Antal pompás új könyve, amelyet a Könyvbarátok Szövetsége az Egyetemi Nyomdában feltűnő csinnal állított elő, megérdemli azt az országos olvasottságot, amelyben a jónevű tudós kiváló művének minden bizonnyal része lesz.

Harsányi Zsolt

Móricz Pál: Magyar Sirató. Öreg kúriáktól a nagy puszttáig. A szerző kiadása. Budapest, 1931. 398 l.

Ha meg kellene iratni az Encyclopaedia Hungaricát, azaz a magyar értékek könyvét, megbízásom kettőnek szólna: Móricz Pálnak és Takáts Sádornak; harmadikul hozzávinném a már másfél évtizede sírjában álmódzó Vay Sándort, mert ők állítottak és állítanak emléket azoknak, akikről a rohanó élet megfeledkezett, ők idézik fel az elmult magyar élet eltűnt szépségeit, rajongó szeretettel, meleg könnyel, édes mosollyal. Takáts a levéltárak temetőiből kelti új életre a török

hódoltság világát, Vay régi nemesi családok levelesládáiból a hajporos, mentés, zsinóros, sarkantyús ősokeket, Móricz bejárja az öreg kúriákat, szóra veszi a reszketős hangú, galambhajú, de még mindig délceg tartású öregeket, a mult idők ittfelajított tanúit; a magyar városok, kivált a hajdúságiak portáit, a tanyák világát, az emlékül maradt csárdákat, a puszta cserényeit és vasalóit, szedi, gyűjti, menti az emlékeket, kincseket. Az elmúlás bánatossá teszi írásait, nagy Sirató ez a könyv, hisz a pusztulás mindig könnyet fakaszt; de Móricz nem marad csupán a mult meddő Jeremiása, mert a jelennek, a jövőnek szól, nekik menti a le-tűnt idők kincseit, reményül, biztatóul, büszkeségül. Legszebben maga tárja elének írásainak mély érzelmi rugóit, mikor ezeket mondja: „Faj-tám történetéből csodás távlatok, mélységek és magasságok tárulnak elém. Benne vagyok, látom, hallom, érzem azt a megtagadott, elrágalmazott, lekicsinyelt, oly sokszor megcsúfolt és csúfondáros kajánsággal végpusztulásig sorvasztott és dicstelen halálra szánt *másik igazibb ma-gyar* életünket, mely úri érzéseivel, nemes eszményeivel, mint az ősi szentelt hagyományoknak is őrizője, bár tartózkodólag elzárkózottan rejtőzködik, alkotó munkáját nem fejezte be. Falai közt végzi máig a csendes magvetést. Él, örül és szenved, hogy oszlassa a sötétséget s a multunkból tanulságokat, eszményi törekvéseket ragyogtasson a bánatosan, elnyomottan irányt, hitet veszejtett tévelygők felé...“ Valóban, Móricz Pál a mult életet a jövő élesztőjévé, kovászává akarja tenni. Így lesz a Siratóból harsogó Ébresztő. Nem haltunk meg, csak elbágyadtunk, elernyedtünk, új élet szólít: reméljük, higgyük és úgy lesz.

Nem tudom, hogy a „két Móriczok“, a hajdúsági Pál, meg a szatmári Zsigmond milyen atyafiságban vannak, de az bizonyos, hogy a *magyar glóbuson* atyafiságosan megosztottak. Zsigmond választotta az éjtszakai, sötét felét, hol napsugár nincs, hol tépett felhők közül torzul pillant elő néha a hold világa: nyers erő, pusztító szenvedély, vad ösztön fűti a testet-lelket; szédül a szem, midőn tekintetét ezekbe az örvényekbe veti. Az író művészete lenyűgöz, lélekábrázolása bilincsbe ver, drámai feszültségű párbeszédeit lélekzetfojtva követjük, sötét humora árnyként fekszik lelkünkre s szorongva kérdjük: hát csakugyan ilyen volna az ember? ilyen a magyar falun, kisvárosban? — Pálé a glóbus napsütötte fele; nyájas és derült. Emberei a legderekkabbak, szemükben jóság, szívükben jóindulat; még hibáik is szeretetreméltók. Árnyat csak az borít rájuk, hogy a mai világból egyre tűnedeznek, mint egy távolodó aranykor képviselői. Nem tudjuk, hol az igazság, Zsigmond zord képeiben-e, vagy Pál rózsás rajzaiban, csak azt érezzük, hogy olyanoknak nem kell, nem szabad lennünk és ilyeneknek jó volna lennünk.

Móricz Pál könyve képtár, mert egy cikkét kivéve, mely a hajdúvárosok árkairól és hídjairól szól, felvonultatja előttünk másfél század *ritka* magyarjait, akiket a mai kor, egy-kettőt leszámítva, már névről is alig ismer, ha csak szűkebb hazájában nem. Van köztük katona (Fodor Jakab, Soós Elemér), birtokos és gazda (a Szilassyak, Kölcsések,

Kőrösi Csomák, Beér András), orvos (Dely Mátyás, Péczely Ignác, Czyzewsky Gyula), pedagógus (Gönczy Pál, Faragó Béla, a debreceni professzorok), író (Tömörkény István, Várady Antal, Ady, Arany), gyűjtők (Magyar Kázmér, Kvassay Márta), művészek (a festő Vágó Pál, Gyárfás Jenő, Garay Ákos, a szobrász Ferenczy István, a nótaköltő Pete Lajos), a magyar nagyasszonyok koszorúja (Rudnay Józsefné, Csíky Kálmánné, Szontágh Miklósné, Batthyány Ilona) és szinte százával a többi jellegzetes alak, aki a szövegben a főalakokkal együtt szóba kerül; hogy hallgatással ne mellőzzem: Asiágó, a hősi halált halt kis honvédkutya is. Legborúsabbak a magyar művészsorsot mutató cikkek Vágó Pálról, Gyárfás Jenőről, Vágónak szívbemarkoló levelével; aztán Ferenczy Istvánról, aki ezt a keserű igazságot hagyta ránk: „Kütlönös nép ez a magyar: a holtakat fel akarja támasztani és az élőket megöli.“ Voltaképpen külön kellene minden cikkről írni, hogy igazán méltatni lehessen a könyvet, de már most beérem avval, hogy a legutolsót külön említsem, a könnyező pócsi Máriáról, mely nem egyéb, mint könyörgő szózat a ma magyarjaihoz: szálljunk magunkba, értsük meg egymást, minden más tekinteten felül kössön össze bennünket az, ami mindnyájunkkal közös: magyarságunk.

Még egy-két szót Móricz előadásáról. Mint igazi írónak, saját stílusa van: keveréke a kényelmes elbeszélésnek, részletező leírásnak és el-elkalandozó elmélkedésnek. Semmi sincs benne a kapkodó, szaggatott, ideges riportból, mely már komoly prózánkat is fenyegeti. Nem is való az ő könyve villamosvasúti olvasmánynak, mikor félszemmél egyre az állomásokat kell lesni. Nyugalommal és áhitattal kell kezünkbe vennünk, hogy felidézze a lelkünkben szunnyadó érzéseket, a kegyeletet s a magunkraeszmélést. Mondatai szélesek, neki-nekiduzzadnak, de nem mint a latin-germán egymásba skatulyázott periodusok, hanem nünit a kényelmesen ráérő, mesélgető csevegésé, mely szinte önálló szölamokká, fejlődő jelzőkkel tágítja a mondatok kereteit; mintha nem is írná, hanem tollba mondaná gondolatait, olyan előszó hatású stílusa. Magyarságáról ítéletet mondani röstelnék, ha kritikai kajánsággal nem találtam volna egy szeplőt. Azt írja egy helyen (275. l.): „sziléziai eredetű, *el-magyarosodott* német családból származott...“, ez valósággal fájt nekem: „Elmagyarosodik“ valóságos szemrehányás, amit szomszédaink szoktak tenni egy nyelvében, érzésében magyarrá vált németnek, tótnak, stb. Aki magyarrá vált, az közeledett hozzánk, mienkké vált, tehát nem *el-*, hanem *megmagyarosodott*. Nem hittem volna, hogy Móricz Pál a magyarrá válást valakinek szemére hányja, hisz különben örül minden nyereségnek, ha értékes. De nem gáncsoskodom többet; nekem kedves könyvemmé lett a Magyar Sirató és tudom, hogy kedvessé lesz mindenkinek, aki magyar lélekkel olvassa és élvezi.

Tolnai Vilmos

Fekete Lajos: Tengerzúgás. (A Vajdasági Könyvbarátok támogatásával, Budapest, 1931.)

Érdekes példája ez a kötet irodalmunk stíluscseréjének. Fekete Lajos a néma Délvidék egyik megszólaltatója. Trianon szinte korlátlan teret nyitott a Vajdaság úttörő költőinek s Feketét hősi hajlama kollektív érzések tolmácsává tette. Apostolkodó aktivizmusa szent köz-helyeket kényszerített lírájára s mint annyi más aktivista, ő is a stíl-romantika harsány kürtjén trombitálta ódákká mondanivalóit, amelyek sokszor vezércikk-témák voltak csupán. Az aktivizmusnak paradox a helyzete: a tömegekre akart hatni, de a kor expresszionista igénye lehetlenné tette számára a közérthető kifejezést. Csak úgy válhatott volna irányító erővé, ha mer egyszerű lenni, de semmit sem szégyelt annyira, mint az egyszerűséget.

Ebből a helyzetből két út is kínálkozott: békét hagyni a kollektív témáknak, vagy rábátorodni az egyszerű kifejezésmódra. Fekete Lajos számára úgy látszik ez a második út a járhatóbb. Mióta átjött Csonka-magyarországra, a főváros kirántotta alóla a vezéri emelvényt, mégis makacsul fogózik apostoli hivatásába. De a kozmikus líra hangos puffogásai örvendetesen gyérülnek kötetében, ha rá-rácsavarodik is még gondolataira régi gyakorlatának vadindája. Első ciklusa a legmodorosabb, de már ebben is azzal kezd egy verset, hogy „letörli az ünneplő szavak hínorát“. Dehogy törli le! Mégis, sok jele van kötetében annak, hogy közelebb jutott önmagához: magánya intímebbé, reálisabbá, művészibbé tette.

Verseinek összhatása még fárasztó, kifejezésmódja akartan bonyolult s nemcsak kompozíciói hullanak szét darabokra, hanem egyes képeit sem szabad egységes látomássá összefogni: „A két lábam falusi karó, tanyai cövek, a karjaim lengő piros pipacsszárak, a derekam erős eperfatörzs s amit búzavirág-szemeimmel látok, ez itt a város“. Részleteiben sok friss szépség van: „a szélbe szórt kurjantásból egy-egy szót a szél levámolt“, „bogárdöngés kis pitvarunkon végigloholt s a tűzbe nyalt a szél“, de sok iskolás erőltettség is, ahogy például az „elszánt döbbenettel elétoppanó“ Napról beszél, akinek „pogányság, karakánság rémlett sugaras nagy vonalán“. Ez még a régi Fekete, aki szégyelt egyszerű lenni.

Az új, aki már ígérkezik ebben a kötetben, őszintébb, közvetlenebb. S többnyire ott ilyen, ahol visszanyul a kötött formákhoz, cáfolatául azoknak, akik a szabadverstől az egyén hiánytalan föltárulását remélték. Sokszor tettenérhető nála egy költeményen belül is a régi stíl-romantika s az új egyszerűség tusája, mind a versalakban, mind a szerkezetben, mind a mondatalkotásban, de az bizonyos, hogy a tiszta dalformát is kezdi magához alakítani s széthúzó ízlésű verseiben is van egyéni mag.

Egy babonától azonban meg kell szabadulnia. Ne keveselje, ha csupán önmagáról ad számot. Hiszen rendjén az is, ha a költő minden

hangulatának egyetemes távlatot nyit, csak recept szerint ne gyártsa ezt, mint fiatal költőink szinte kivétel nélkül. Milyen tisztán fejlík Fekete címadó darabjában az emlékélmény, míg eszébe nem jut, szerkezettöréssel, játszó gyerekek álnaiv „nagytávlátú“ kijelentéseit illesztteni a vers végére. S milyen kár, hogy Szilágy című ciklusának friss kertleírásába a legősibb virágregék modorában biggyeszt kegyes tanulságokat. A körte lepottyan a fáról s „ennyit szól szerényen: Ne törj a magasba“. Ez azon a határon áll már, ahol Beniczky Péter verses közmondásai kezdődnek: szinte az aktivizmus paródiája.

Remélem, ez a sok kifogás nem homályosítja a tényt, hogy Fekete Lajos tehetséges költő, aki jó úton van és érdemes továbbhaladásra hátorítani. Gyónja csak ezentúl is kollektív érzéseit, de ép ilyenkor ásson lelke legmélyéig s ne higgye, hogy a mai költőnek egyéni mondanivalókhöz ne volna joga. Nem ajánlatos, hogy a lírikus minden alkotásában külön-külön igazolja, mennyire hasznos tagja a társadalomnak s folyton az emberiség sorsán töpreng. A költő föladata, hogy jó verseket írjon. Ha erre képes, mindegy, miről ír: a tiszta műalkotás mindig közügy.

Juhász Géza

Ifj. Grandpierre Emil: A rosta. Regény. Erdélyi Szépmíves Cég kiadása, Cluj, 1932. Két kötet.

Amikor Erdély irodalmi életébe Berde Mária belekiáltotta azt az azóta már sokat emlegetett mondást, hogy „vallani és vállalni“, úgy látszik, mintha zökkenő állt volna be a történelmi regények sorában. A *Varjúnemzetség*, *Ördögsekér*, *Sibói bölény*, *Bölcső és Vértorony* után a *Földindulás*, *Vakvágányon*, a *Címeresek* sora lát napvilágot. Az impériumváltozás utáni Erdély képe kezd kibontakozni és a különböző egyéniségek (gondolok itt elsősorban Berde Máriára, Tamásira és Kacsóra) tolla alól megkapóan kerül ki az erdélyi sors, az erdélyi gondolat. Már a *vallani és vállalni*-vita előtt megjelent regényekben is ott van a kisebbségi élet egy-egy mozzanata, gondoljunk csak a Hamuesőre, Föl a bakra! és a Tűzmadárra, de a kibontakozást a három fenti regény mutatja legjobban. Most hozzájuk *ifj. Grandpierre Emil A rosta*-jával egy negyedik csatlakozik.

A Szabó-család regénye, ahol nemcsak a szülők és fiúk ellentéte merül fel, hanem különböző típus az apa és az anya is. Szabóné a magyar középosztály gondolatvilágának kifejezője. Irtózik attól a gondolatától, hogy fiát az ura gyakorlati pályára adja. Még a legnagyobb áldozatok árán is intellektuelt akar nevelni Laciból. De ez Erdélyben nem mehet s a fiú Pécsre kerül jogásznak. A törvénybíró már reálisabb felfogású. Látja, hogy az impériumváltozás nagyon megnehezítette a magyar értelmiség helyzetét. Új elhelyezkedési lehetőségek után kutat. Fiát, ha az anya nem ellenkezne, szívesen adná szövőgyári munkásnak is. De már abban mindketten megegyeznek, hogy a románok-

kal semmi kapcsolatot sem akarnak felvenni. Tragédia számukra Márta leányuk házassága, mert egy román katona-tiszthez megy feleségül. Közvetlen a házasság után Szabó meghal s Lacinak haza kell utaznia. Anyjával együtt fűhöz-fához kapkod s végül belátják, hogy egyedüli elhelyezkedési lehetőség a szövőgyárban van. Már-már azt hisszük, hogy az új erdélyi élet a szövőgyárban kezd kibontakozni. De László kihull a „rostából“. Egy szövőgyári lány megismerteti vele a munkásmozgalmat, Kisenevről beszél neki, ahonnan tömegesen szöknek át az emberek Oroszországba. Laci Kisenevbe utazik s ezzel váratlanul, az olvasónak nem kis csodálkozására, eltűnik a színpadról. A rendőrség sem tudja megtalálni. Szabóné most már kétségbeesésében vejehez: Pavalescu kapitányhoz fordul. Levelére Márta válaszol, aki urával együtt bukaresti otthonukba hívja anyját. Szabóné minden habozás nélkül elutazik, Pavalescu és Márta várják az állomáson s új otthonában a kis unoka, aki már csak románul beszél.

Három generáció áll előttünk. Az apák nemzedéke történelmi és ideológiai helyzeténél fogva törvényszerűen kihull a rostából. De, amint Grandpierre elénk állítja a második generációt, azt is ugyanez a sors éri. A regény fiatal szereplői a mindenütt megtalálható modern fiatalokhoz tartoznak, akik a különböző világnézetek egy-egy levegőben lógó igazságát magukba szippantották. Mi tettükben, célkitűzéseinkben annak a sajátságos gondolatnak a megnyilatkozását várjuk, amelyet Erdély történelmi, etnográfiai és geográfiai helyzete megszab. Ezt várjuk a regény egyik főhősétől is: Lászlótól. De az ő élete csak ide-oda hánykolódás. Kisenevi eltűnése úgy hat az olvasóra, mintha ezzel az író a regény befejezését egy könnyelmű mozdulattal akarná leegyszerűsíteni s nincs ereje ezt a minden tekintetben érdekes embert a legkritikusabb időben felszínen tartani. Pedig érdemes lett volna ezt a kétkötetes munkát Laci miatt egy harmadikkal is megtoldani. Bizonyos szempontból Márta is kiesett a rostából, hiszen a magyarság számára elvesztett. Úgyszintén a harmadik generáció is: az unoka.

Ezekután felmerül az a kérdés, hogy a mai erdélyi társadalmat jellemzi-e Grandpierre Emil munkája. Erre határozott nimmal lehet felelni. Egy középosztálybeli család tragédiája nem szimbolizálhatja Erdély háromnemzetiségű és társadalmilag annyira különböző lakóit. De ha a Szabó-család regényének tekintjük *A rostát*, akkor beszélhetünk értékeiről is.

A munka több, mint ígélet és indulás. S ha teljes egészében mégsem teszi a kész mű benyomását, találunk benne hibátlan és merész írói lendületre valló részeket. (Ilyen pl. Márta életének felvázolása.) Meséje rendkívül érdekes. Tele van epizóddal, ezek azonban nem bontják meg a regény egységét, nem érezzük a széttagoltságot, mert minden nagyobb zökkenő nélkül kötik össze a főcselekmény szálait. Az író mondanivalója súlyos, de nem fért el a regény keretében s ha bármilyen jól ábrázoltak is alakjai, azok inkább önmaguk miatt érdekesek

és nem a mai erdélyi élet szempontjából. Ha ezzel a munkával Grand-pierre Emil nem is érte el célját, ettől függetlenül *A rosta* értékes könyv s nemcsak az erdélyi irodalomnak jelent gazdagodást, hanem szélesebb körökben is érdeklődésre tarthat számot.

Gunda Béla

Gyalókey Jenő: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása. (1849. januárius 31—március 28.) Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1931. 131 l. 8°.

Az 1848/49-i erdélyi hadjáratról már eddig több munka jelent meg, szakemberek és laikusok tollából egyaránt, mindezek azonban a rendelkezésükre állt anyag hézagossága és kevés volta miatt inkább csak kísérleteknek, mint komoly szakmunkáknak voltak tekinthetők. Pedig ez a hadjárat igen érdekes része a magyar szabadságharcnak s hadtörténeti szempontból igen tanulságos is. Most, hogy a bécsi cs. és kir. Hadilevéltárnak a magyar szabadságharcra vonatkozó része s így a nagyszabedű főhadparancsnokság s a területén alakult erdélyi osztrák hadtest egész iratanyaga hozzáférhető lett, kísérletet tett Gyalókey — hadtörténeiszaink egyik legkiválóbbika, — hogy megkísértse ezek alapján a hadjárat tisztázását. Bár az anyag így is hézagossága, az eredmények mégis véglegeseknek tekinthetők, mert nem hihető, hogy a még fennálló hiányokat pótló adatok előkerülhessenek valahonnan.

Gyalókey könyve az első Bem-hadjárat történetét adja elő, azokat a hadműveleteket, amelyek eredményeként sikerült Bemnek a délkeleti Erdélybe behívott és bevonult oroszokat s velük az osztrákokat is Erdélyből kivennie s így a szabadságharc sikeres korszakának időtartamát Erdélyben lényegesen meghosszabbítani.

A nagyérdeklő könyv bevezető fejezete röviden vázolja azokat az eseményeket, amelyek osztrák, erdélyi, román és szász részről zajlottak le az 1849. január 31-én megtörtént orosz segélyakció megindítása érdekében. Különösen érdekes az, amit Gyalókey Puchnerrel, az erdélyi osztrák haderő parancsnokról mond, revideálva néhány eddigi téves beállítást. Rámutat arra, hogy Puchner ragaszkodása Szeben és Brassó birtoklásához nem a szászok védelmét, de a saját visszavonulási lehetőségeinek biztosítását (a Vöröstoronyi és Tömösi—Törösvári-szoroson) célozta. Az előadás nyomon követi a hadjárat minden mozzanatát, a hadjáratot bevezető szászhermányi ütközetétől, — amely csak az orosz fegyverek javára írandó — egészen az utolsó mozzanatig, a Vöröstoronyi-szoros megtisztításáig.

Gyalókey, — amennyire az adatok megengedték — pontosan megállapítja a hadjáratban s az egyes ütközetekben résztvevő csapatok létszámát. Előadását pontos és világos vázlatokkal támasztja alá, ami megkönnyíti a laikus olvasó számára, hogy az ütközetek és hadmozdulatok rekonstrukcióval előadását nyomon követhesse.

Az Akadémia valóban arra érdemes művet adott ki Gyalókey

könyvében, amely nagy nyeresége és értéke egyre emelkedő szintű hadtörténeti irodalmunknak.

Asztalos Miklós

Ungarische Kulturstätten. — Foyers intellectuels en Hongrie. — Hungarian educational institutions. — Centri di cultura in Ungheria. — Typographia Regiae Universitatis Hungaricae Budapest. — A Magyar Tudományos Sajtóvállalatok megbízásából szerkesztette és négynyelvű szöveggel ellátta Magyarly Zoltán. — Petrás István fényképfelvételeivel.

A propaganda régebben lenézett dolog volt nálunk, akárcsak az üzleti reklám. Elhanyagolásának meg is adtuk az árát, hisz mértéketlen térnyerésüket éppen ennek köszönhetik szomszédaink. Az összeomlás után annál nagyobb lett a becsülete a multunkat, sérelmeinket, kincseinket világ elé táró képes kiadványoknak. Egyik-másik napilapunk pompás kiállítású díszalbumát külföldiek is jóakarató elismeréssel lapozgatták. Maradandóbb hatásra mégis azok a művek számíthatnak, melyeknek nemzeti értékeink fényoldalát s eredetiségét egyszerű, komoly formában, a propaganda-szándék lehető elrejtésével sikerült bemutatniok. Mert a propagandának is „legfőbb tökélye, ha úgy elbű, hogy észre nem veszik“,

Az „Ungarische Kulturstätten“ c. mű ehhez a szemponthoz alkalmazkodik. Kerül minden politikai célzatosságot, sallangos külsőséget. Szinte túlságosan is. A trianoni veszteségekről, a szegedi és pécsi egyetemek kolozsvári, pozsonyi multjáról például csak néhány adatot találunk a kísérő szövegben, az ország földrajzi és politikai helyzete, a magyarság faji jellemképe, különvalósága ellenben idegen szemlélő számára homályban marad. Ez nem volna baj, ha nemzeti egyéniségünk-ről maga a képanyag adna számot, ha bizonyos különízü alkotószellem, mely az európai stílus-importot mindig akklimatizálni képes, a bemutatott épületek együttesén nyilvánulna meg. Lechner, Zrumeckzy, Koós tiszteletreméltó és heroikus, bár elszigetelt síluskeresése azonban, melyről 4—5 kép itt is fogalmat ad, nem emelkedett ily ideillő magasságba, a többi épület pedig jórészt oly időben keletkezett, amikor a hivatalosan pártolt építőművészet a történeti stílusok elisméltését tekintette feladatának s lenézte a magunk-képére-teremtés gyökeresebb szempontjait. Bármily előkelő harmóniájú például Ybl Miklós Operaháza, vagy az osztrák Friedrich Stüler Tudományos Akadémiája — a két legszebb palota a könyvben —, formanyelvük hazai hatásoktól nem termékenyült meg. E neo-reneszansz paloták épüpy díszíthetnék bármelyik európai fővárost, akár Budapestet.

Ez az internacionális arculat ma már bizony fájdalmas adottság, melyet propagandaszerű publikációnál valamivel okvetlenül ellen-súlyozni kell. Talán magyar címer alkalmazásával, vagy néhány történelmi képpel. Éleletszínterünk megjelölésére esetleg egy térkép is sokat

tesz kultúrintézményeink eloszlásáról a Kárpát-medencében. Az egri érseki líceum óriás mennyezetképe azonban: A négy fakultás, legkevésbé alkalmas erre a feladatra. Franz Sigrist osztrák festőnek ez az 1781-ből való, kétségkívül hatalmas allegóriája, így, a könyv vezető helyén, kinyitható mellékletként reprodukálva, igazán csak arra jó, hogy ha külföldön valaki a magyar kultúrában eddig valami germán életnyilvánulást gyanított, erre most már csattanó bizonyítékhoz jusson.

Az épületképek hosszú sorát kellemesen tarkítja néhány ódon könyvtár-intérieur. Ezek — akárcsak Anonymus szobra s az 1681-ből való községi patika (Iparműv. Múzeum) — nyilván kultúránk régiségének igazolására kerültek a gyűjteménybe. Hasonló célt szolgálnak — bár a közoktatásüggyel való kapcsolatuk kissé erőltetett — a budapesti Egyetem-téri templom kapuja és belseje, az esztergomi primási kincstár relikviái és a pannonhalmi apátsági könyvtár. Talán pusztá véletlen, de mindenesetre meglepő, hogy ily gazdag kötetben, mely még a pécsi muzulmán minaretről sem feledkezik meg, a protestáns kultúr-intézmények közül csak a debreceni ref. kollégiumnak jutott hely, egyetlen képen. A 400 éves Sárospatak, az új Baár-Madas-intézet Budapestén, vagy a miskolci Avas és a nyírbátori ősi ref. templom gyönyörű magyar-faragású intérieurje bizonyára nem lett volna méltatlanabb a közlésre, mint az egyetemi kórtermek, laboratóriumok, konyhák, gépházak unalmas sorozata. Az ilyen helyiségek világszerte egyformák, képhatásuk fárasztóan nyugtalan. Az épületek külsejét viszont egyhangúvá teszi, hogy valamennyit a homlokzat előtti térségről vették fel, holott a beállítási pontok változtatásával fokozható lett volna a képeskönyv vonzóereje. Fotóművészeink ma már háztetőkről, tornyokból, sőt repülőgépről keresik ki egy-egy épülettömeg szerkezeti szépségeit különféle megvilágításban.

Egy nemzet műveltségi színvonalát kultúr-intézményei mutatják — mondja a bevezetés. Ha ez áll: a könyv valóban előnyös bizonyítványt állít ki rólunk anélkül, hogy az elfogultság vádja érhetné. Oly országot mutat, mely kultúrára erején felül áldoz. Néhány kifogásunkat is létjogosultságunk elismerésének aggodó féltése sugallta. Mert kicsiny nép csak akkor érdemli meg a fennmaradást, ha eredeti színnel tudja gazdagítani a kultúra egyetemességét. — Különbö a munkáról csak dicsérettel szólhatunk. Bárcsak minél szélesebb körben terjedne, hogy elérje célját, mely a mi célunk is.

Parádi Jenő

Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Józéfa bárónő emlékirata 1848—49-i élményeiről.

Túl a Királyhágón, a régi Kolozsvár lakói közül bizonyára lesznek még többen, akik emlékeznek a tiszteletkeltő, nemes megjelenésű matrónára, br. Bánffy Jánosné Wesselényi Józéfa bárónőre. Ott lakott az Emke-téren, a református theologia tőzsomszédságában, egy előkelően egyszerű, egyemeletes házban. Akkor költözött oda, mikor pár

éven belül elvesztve férjét, 27 éves Endre fiát, majd asszonyleányát, Máriát, — a berecztelki kastélyt elhagyta, hogy falusi magánya ne növelje még jobban lelke bánatát.

Harminchárom éve immár, hogy br. Bánffy Jánosné meghalt s most a figyelem újra feléje fordul. A losonczy báró Bánffy-család ugyanis mult év novemberében, a kiváló történétíró, Kelemen Lajos segítségével, magyarázatokkal és bevezető életrajzzal ellátva, kiadta a nagyasszony emlékiratainak azon részét, amelyik az 1848—49. év eseményeire vonatkozik. A család e könyv kinyomatásával igen nagy szolgálatot tett az erdélyi magyar emlékirat-irodalomnak. Igaz, az Emlékirat nem a nagy nyilvánosság, hanem a család számára készült és mégis történeti forrásmunkául kell tekinteni, mert élesszemű frója annyi eseményt, epizódot örökített meg benne, annyira színesen perregteti le előttünk a másféléves szabadságharc általa átélt jeleneteit, hogy följegyzései a nagy történeti munkákat mintegy kiegészítik. Ha ekkor hozzávesszük még azt, hogy az egész Emlékiratot a legmélyebb hazaszeretet járja át s hogy ez az *egyetlen magyar nyelvű, női szerzőtől származó emlékirat az 1848—49. erdélyi eseményekről*, — kellőképpen meg tudjuk értékét állapítani.

Hogy saját maga minek tekintette emlékiratát, amelynek eredetileg *Életemnek legfontosabb időszakai* címet adta, így mondja a bevezető sorokban: „Históriát ne várjatok tőlem, mert ahoz nem tudok s azért nem is fogok neki, csak a körömben, különösen családomban történeteket mondok elő: hiszen ez is érdeklél bírhat előttetek, mert nagyszüleitök, szüleitök és rokonaitök és sok előttetek ismerős nevek szerepeltek. A nagy drámának ezen csekély jelenetei segítenek nektek fogalmat adni az akkori időről, kiegészítő részei ezek a nagy egésznek: mint egy képnél a főtárgyak mellékalakjai.“ Nem a szabadságharc idején, — mert hisz az lehetetlen is lett volna, — hanem később, 1857-től 1863-ig írta meg Emlékiratát, melynek eseményei az unió kimondásától az oroszoknak Kolozsvárra való bevonulásáig tartanak.

Az életrajz szerint Wesselényi József 1812-ben született Aranyosgyéresen. Édesapja br. Wesselényi József, édesanyja Kendeffy Rákhel grófnő. Református hitben nevelkedvén 16 éves korában konfirmált a kolozsvári Farkas-utcai templomban. 21 éves volt, mikor br. Bánffy János hitvese lett, kinek berecztelki birtokán a világ zajától félrehúzódva, csupán egyre növekedő családjuknak s a gazdaságnak éltek. A 48-as események azonban megváltoztatták az ő békés életüket is. Férje, mint a szabadelvű eszméknek lelkes híve, az unió kimondása után, nevének nagy öröme Küküllőmegyének főispánságát vállalta el. Az örömmel azonban egyre növekedő aggodalom lett a kísérője. — Az Emlékirat följegyzései világosan mutatják, mily hamar észrevette Bánffyné a megváltozott és mind ellenségesebb politikai viszonyokat. Látta a bécsi kormány aknamunkáját, saját úrbéréseik félrevezetését, a szászok, főleg az oláhok ellenünk való lázítását, a Balázsfalváról

kiinduló izgatást, az osztrák katonaság kétszínű viselkedését, míg végre minden teljes kavarodásban, fékevesztett dúlásban, kegyetlen gyilkolásban dobta ki pusztító lángjait.

A minden oldalról fenyegető veszély miatt a nagyasszonynak is el kellett hagynia a megszokott Berecztelkét s Marosvásárhelyre kellett költözködnie. Urbán támadása, a székelyek veresége miatt azonban itt sem volt maradása: tizenötöd magával, a kolerás nevelővel, Jancsóval két kis szekeren menekült a Székelyföldre, idegenül bolyongva, nélkülözve, férjéért aggódva, míg rövid időre újra visszatérhetett feldúlt vásárhelyi otthonába. Innen férje a biztosabb Szilágyságba küldte, hogy onnan is meneküljön, mikor az oroszok közeledtek. Kolozsvár megszállását már mint szemtanú írta le.

A hontalanságon, vagyonuk elvesztésén, a sok pusztulás látásán kívül még tetézi bánatát, hogy két kis fiacskáját a járvány elragadta. És mégsem zúgolódott, nem esett kétségbe, hanem még ő vigasztalta a csüggedőket és biztatott mindenkit egy boldog Magyarország szebb jövőjével. Még ellenségeire sem haragudott, az oláhokra is azt mondta, hogy egyénileg nem rosszindulatúak, csak mint tömeget vezették őket félre. „Hova-tovább csak eligazodtunk s megfértünk volna egymás mellett, csak ne érkezett volna közinkbe ez az átkos osztrák kormány, mely mindnyájunkat kitérjón jogos helyzetéből!”

Törhetetlenül vallott hite pedig megvalósult: boldogan ünnepelte férjével együtt a kiegyezést, a békés, a szabad magyar élet kezdetét! Képviselővé választott férjével huzamosabb ideig tartózkodtak a fővárosban s élénk társadalmi életet éltek, míg férjének betegeskedése s 1873-ban bekövetkezett halála véget nem vetett a rövid ideig tartó boldogságnak.

Naplójában, melyet némi megszakítással halála órájáig vezetett, — így ír szeretett férjéről: „Elvesztém derék, jó uram, kihez létem volt forrva. 39 évet éltünk együtt jó és rossz napjainkban. Irántam nemcsak jónak, nemes lelkűnek, de minden körülményekben nagynak találtam. Ő mindig őszinte, jó barátom, erős támaszom, nagylelkű lovasias pártolóm volt.”

Az életrajz és az Emlékirat elolvasása után a legkiválóbb magyar nagyasszonyok egyikének alakja bontakozik ki előttünk: Istenben hívő, hazáját, embertársait szerető, erősakarátú, nemes gondolkozású volt. Kövesse őt minden magyar nő, hogy élete végén vele mondhassa: — „Nyugodt, elégedett vagyok!”

Glatz Károlyné

A pápai református főiskola története. Irta *Lampérth Géza; Antal Géza* előszavával. Pápa, 1931. A Főiskolai Nyomda kiadása. 200 lap + 30 lap fénykép.

Az evangélium paradox igazságait, melyek logikátlanoknak tűnnek fel, belülről lehet csak igazán megtapasztalni. A magyar evangé-

liumi keresztyén egyházaknak és négyszázéves kollégiumoknak története felemelő tudattá izmosítja bennünk a krisztusi képtelenségeket. A pápai kollégium homlokára is bátran odaillenék a hihetetlennek tartott hitvallás: az Isten *megostoroz mindent, akit fiává fogad* (Zsid. 12, 6.) Abból élt, az volt hasznára, erejét az tette acélossá, hogy ütötték, kegyetlenül bántak vele, nehogy elpuhuljon, méltatlanná legyen a reábitzott tartalomnak hordozására, megőrzésére, a talentumoknak gazdag kamatoztatására. Pápának nem voltak fejedelmi pártfogói, nem védte a kollégiumot szívével és adományaival a jómódú civis, nem hozott számára százezer forintnyi támogatást Angliából a legmegpróbáltóbb időkben senki. Ehelyett az Esterházyak sanyargatták, üldözték, fojtogatták, száműzték, akiket méltán neveztek el Ostorháziaknak a templomtalanná tett pápai protestánsok.

Az ostor erősítette és védte meg az evangéliumot a szívekben. Ha szépen bánik Pápával a földesura és a „nyugati“ magyarság, a szomszédban lévő császár, — a feudalizmus ráragadt volna a földesurat és császár híveit kiszolgáló egyházra is. Jobb időkben, finomabb bánásmód mellett a magyar lélek olyan könnyen alkalmazkodott a hozzá lehajlóhoz és idomult annak kívánságaihoz. Jobb, hogy nem hajoltak le a magyar evangéliumi keresztyénséghez és a dunántúli protestántizmushoz, mert akkor a rendi lélek megfojtotta volna benne a kovászt, az evangéliumot és talán a magyarságot is. Pislogva, füstölögve égett, sokszor mintha ki is aludt volna a szívekben az eltaposni akart tűz, mégsem aludt el egészen soha, itt-ott lángot vetett és elég volt arra, hogy a legnehezebb időkben is összeforrassza, eggyé tegye a keveseket. Felekezeti békeség, ildomoság, a kisebbségben lévők számára annyira tanácsosnak ítélt hallgatni- és minden keserűséget mosolyogva elnyelni- tudás helyett csak irracionális tapasztalatokkal és élményekkel rendelkező protestántizmus ezekre az élményekre támaszkodva mondhatta el és kell elmondania ma is mindenkiel szemben a csak Krisztus mellett bizonyosságot tevő *non possumus*-át.

Lampérth Géza nem ad jóformán egyetlen új adatot sem a négyszázéves pápai kollégium külső történetéhez, ismert források alapján szedte bokrétába a jubileumi alkalomra az iskola belső életéről és munkájáról szóló emlékeztetéseket is, de olyan elevenen, színesen pergeti szemünk elé az eseményeket, annyi melegséggel tárja fel a pápai diákéletet, iskolai berendezkedést, biztos következtetéssel egészíti ki a különösen régebbi időkbeli való meglehetősen hiányos adatokat, hogy egyházi irodalmunk kompéndiumszerű megírt munkái között szívesen és elismeréssel forgatjuk könyvecskéjét, melynek tetszetős kiállítását gazdagítja a 30 fénykép is a történettel kapcsolatban szereplő személyekről, épületekről és kéziratokról. A mult tanulságait szépen és a nagy jubileumhoz méltó ünnepi hangon tolmácsolja ebben a munkájában Lampérth Géza.

Incze Gábor

Kines Elek: Kölcey a közéletben. Szombathely. Martineum könyvnyomda r. t. 1931. 60 l.

Kölceyre visszaemlékezni mindig jól esik, mert benne látjuk egyik legtisztább képviselőjét annak a kornak, mely száz éve elmúlt ugyan, de elfogulatlanságában, haladott felfogásával, kasztoktól szabadult emelkedett lelkületével mintha még csak egy jövődő fejlődés állomása volna. Nem az, ami száz évvel ezelőtt volt, hanem ami száz év múlva lesz. Ezért maradt Kölcey eleven.

Kincsnek ezzel a kis könyvvel az a célja, hogy a józan valóság tükrében mutassa be Kölceyt, mert szerinte tévesen ítélik meg közéleti szereplését. Esetlen, időszerűtlen idealistának könyvelik el. Pedig csak annyiban állt felette a valóságnak, hogy nem a nemzet gyengeségeire támaszkodott és azt hirdette, hogy meg kell változnia a magyarnak, ha élni akar.

Kincs kimutatja, hogy Kölcey működése tette az 1832—36-iki országgyűlést első igazi reform-országgyűléssé. Az ő működése nyerte meg a nemességet a reformoknak. Ő vezette be Kossuthot és egyengette lapjának az útját. Felkarolta Deákot. Egyéniségének varázsával szervezte az ifjúságot. Ő tanácsolta Széchenyinek és Wesselényinek, hogy ellentétes felfogásukat egyeztessék ki a magasabb cél érdekében.

Adatokkal ismerteti Kölcey közéleti munkásságának céljait és eredményeit. Mikor a vallásszabadságot védő törvényjavaslatot kénytelenek voltak levenni a napirendről, a pesti követ ezt mondja erről a küzdelemről: Örök dicsőség legyen követ társainknak, akik a vallásszabadságot pártolták. A magyarországi képviselők a felvilágosodásban és a vallásos türelmességben minden európai nemzetet felülhaladtak.

A magyar nyelv védelmében Kölcey működésének eredménye az 1836. III. törvénycikk, mely hivatalos nyelvvé teszi a magyart. Ez volt közéleti működésének egyetlen teljes győzelme. Harcol az unióért Erdéllyel, de Wesselényi izgatásának és Kölcey lelkesedésének akkor még nem érett meg az eredménye. Követelte a nép felszabadítását, míg Széchenyi nem vette észre a haladásnak ezt a lépcsőfokát. A jogkiterjesztés ellenségeiről ezt mondja: Ezeknek ősei hagyták el Giskra elleni harcában Hunyadit és Hunyadi holtig nem csüggedett. Ezeknek ősei hagyták el a szabadságharcban Rákóczit és Rákóczi hazáját áldva halt meg idegenben. A nemzeti nevek fenntartásától nem függ az ország boldogsága. A magvetők fenntartása fontosabb a nemzeti nevekénél. Gyanús előttem minden bölcsesség, mely a sokaságot sötétben akarja tartani.

Szónoklatában nem formája hatott, nem a csiszolt művészete, hanem lelkének varázsa, emberi valójának megnyilatkozása. A szabadságért folytatott küzdelemben rámutatott arra, hogy itt a haladás és a tespedés között folyik a vita. Jelszava: Nemzet és igazság, haladás és szabadság.

Közli még kincs Kölcey követi Utasítását és Kossuth Országgyű-

lési Tudósításainak 1835. február 11-iki számát, melynek első négy oldala gyászkeretben jelent meg, mert Kölcseyt vármegyéje visszahívta az országgyűlésről. Leírja benne azt a búcsúlakomát is, amit Kölcsey tiszteletére rendeztek távozásakor; a jelenvoltak bizonyítják, hogy Kölcsey nem volt magában álló, álmodó idealista, hanem működése visszhangra talált a közélet vezető értékeiben.

Nem halottnak feltámasztása ez a kis könyv, de rámutatás arra az élő magyar erőre, mely Kölcseyben ma is biztat és vezet.

Hamvas József

Színházi Szemle.

Bús Fekete László kényelmes író: darabjának szinte kétharmadát utasításokban írta meg. Van valami két tucat epizódfigurája, egy-egy vice mindegyik számára s ezzel — a rendezésre, kiállításra bízva sorukat — már végzett is velük. *A méltóságos asszony trafikjá*-nak vevői ügyesen jönnek-mennek, van rajtuk nézni és látni való, nagy forgalmat csinálnak s a szerző akár hat felvonásig is bírná sallanggal, viszont a főbb alakok jellemzése oly szegényes, hogy a rengeteg pótfigura nélkül egy felvonásra is kevés volna. A darab közepe a legsiralmasabb: az író csupán néhány alakot mozgósít s ugyancsak nem tud mit tenni velük. Jellemzés helyett naiv és erőszakolt helyzeteket gondol ki, melyek lépésről-lépésre unalmasabbak s igen banálisak. *Bús Fekete* naturalista s amellettt érzelgős is egyúttal. Megmutatja az örvényt, mely fölött nőalakjai járnak, aztán úgy intézi, hogy biztosítva legyen az erkölcsi happy end. *Lola*, a méltóságos asszony nagyobbik lánya, nem szereti ügyefogyott férjét s meg akar szökni az öreg Ferrari gróffal. Miért nem a fiával, aki nemcsak gazdag, de fiatal is, szép is? Azért, hogy *Lolának* legyen oka kiábrándulni, hiszen az öreg úrnak csak ápolónője lehet. Erre ugyan már elutazása előtt is rájöhett volna! De ne bántuk a szerzőt, mert ez indokolatlan alak szeszélye nagy szerencsét jelent *Klárinak*, a kisebbik lánynak. *Klári* meg akarja menteni nénjét, elhatározza, hogy lefoglalja a gróft, vele vacsorázik, felmegy a lakására s bezárja, hogy másnap ne utazhassék el. Jövője érdekében persze neki is vaknak kell lennie egy tekintetben: azt kell hinnie, hogy *Lola* a fiatalabb Ferrari gróffal s nem a papával akar megszökni. Így egy csapásra ketten boldogulnak. *Lola* visszatér az urához, *Klári* pedig, miközben rossz helyen kereste a csábítót, annyira megtetszik a fiatal *Ferrarinak*, hogy az, mint ilyenkor mondani szokás, nem tud nélküle élni. Így akarta a szerző, teljék benne kedve. A Vígszínház látványos kiállításban hozta színre a darabot, a színészek közül inkább a kisebb figurák ábrázolói jók. Egyetlen kivétel *Varsányi Irén*, aki a szövegtől függetlenül is nemes veretet adott elnagyolt szerepének.

Valamivel több figyelmet érdemel *Andai Ernő* legújabb vígjátéka, az *Aranyfüst* (Belvárosi Színház). Van egy-két elevenebb mellékfigurája s főalakjai is elég valószínűek, míg el nem merülnek tirádáik özö-

nében. Érzelmesen szavalnak örök szerelemről, hűségről, nagy jövőről, aztán mikor döntő fordulat előtt állnak, kísértésbe jönnek, megalkusznak s nagyon is megmutatják hétköznapi mivoltukat. A kis vidéki színésznő, Pestre kerülve, nagy sikert arat egy híres író darabjában, férje csak egyszerű újságíró marad, drámáját visszautasítják. Annyi önérzete még van, hogy famulusnak nem áll be körülrajongott és nagyon elfoglalt felesége mellé, visszamegy vidékre, elveszi a laptulajdonos lányát, a művésznő pedig a nagy drámaíró felesége lesz. A megalkuvás járványszerű e darabban. A fiatal patikus is faképnél hagyja a maga színésznőjét s az se hal bele: férjhez megy egy jóinduláu, korlátolt földbirtokoshoz. Soha még ennyi józan révbejutás, mint ez örök szerelmet suttogó fiatalok életében! Pedig a szerzőt nagyobb becsvágy fűtötte; komolyabb válságot akart, az első nagy szerelem szépségének, egy tüneményes művészkARRIERNEK rajzát, összeütközést két világ között, erővel teljes fordulatokat. Andai lágy, szinte diákos lirája képtelen erre. A kis vidéki színésznőt szépen rajzolja, de már a nagy művésznő csak átlagos sztár lesz a keze ügyében. Így van a nagy drámaíróval is, akit legfeljebb csak ügyes drámagyárosnak gondolhatunk. A rendezés kitűnő, csak a színészek járnak rosszul. Egyetlen igazi alakítás *Vágóné* Margit öltöztetőnöje. *Dayka* Margit mindinkább elhalványul, mennél inkább a „nagy“ színésznő gesztusaival próbálkozik. *Ráday* Imre inkább szeneveg, mint őszinte, *Gózon* Gyula, *Gombaszögi* Ella, *Gyergyai* István karikatúrái kevés vígságot vegyítenek a játékba, *Kovács* Károly igazgatója s *Várady* Lajos „nagy“ drámaírója csalhatatlan hitelét adja a revü-színházak miliójének.

A Nemzeti Színház bemutatta *Bartók* Lajos *Mohács után* c. egyfelvonásosát. A darab már a maga korában sem hatott volna, bár tüzes politikai céltatok fűtik. Mintha egy nagy akarakterő vált volna itten semmivé, önmaga lendületétől. Az író — ez meglátszik minden alakján — sokat akart mondani, többet, mint amennyi e szűk keretek közt drámává érhetett volna. Bár a mohácsi csatamezőn lendületesen vitázó felek indítékai nyilvánvalók, valami homály borong a szavukon, értetlenül állnak egymással szemben, a néző számára is. Inkább szónokok, mint cselekvő személyek. Perényiné, a nádor özvegye, engesztelhetetlen haraggal tiltakozik a későn érkezett Zápolya királysága ellen, melyet Martinuzzi a nemzet egyetlen reménységének hirdet. E vita, amellett, hogy cselekvénye alkalmatlan, mesterkéltséggel kiengesztelődéssel zárul a királyéltetés zajában. A színészek (*Hettyey* Aranka, *Odry* Árpád, *Kiss* Ferenc) mótóságukkal, szép beszédükkel hatnak, eleven akcióra nincs alkalmuk.

Bartók darabja után *Musset*-nek egy kevésbé ismert vígjátéka került színre, *Barberine*, *Kállay* Miklós fordításában: *A magyar asszony*. A nagy francia lírikusnak talán leggyengébb színpadi műve ez, egyfelvonásos tréfa, három felvonásra nyújtva. A szereplőktől tudjuk meg, hogy Mátyás korában, magyar földön vagyunk, egyébként semmi kor-

hűség, magyar jellemekről szó sincsen. A mese a magyar nő hűségének dicsérete, igen naiv, vígjátéki jellemek nélkül. *Hettyey* Aranka súlytalan királynéja, *Tasnády* Ilona kedves és szép nemesasszonya mellett rendkívül festői, eleven jelenség *Somogyi* Erzsi kis török komornája. *Lehótay* Árpád daliás lovag, *Uray* Tivadar arcimimikával pótolja a hiányzó karakterkomikumot, *Odry* Árpád igen eredeti egy ártatlanul hazudozó kóbor lovag rövid jelenetében.

Vajthó László

ZENEI SZEMLE. OPERAHÁZ.

Egy estén öt újdonsággal lepte meg a közönséget az Operaház vezetősége. Egy olasz és három igen rövid francia operát és egy magyar új betanulást kaptunk egyszerre. Mint hozzánk legközelebb állóval, a magyar szerző művének új betanulásával kezdjük beszámolóinkat. — *Dohnányi* Ernő pantomimje: *Pierette fátyola*, már jó ideje operaházunk műsorának egyik erőssége. Az 1910-iki bemutató óta a meséje és zenéje mit sem veszített frissességéből s a történet főhősnőjének, Pierettenek alakítása, mindenkor a némajátékosok legjobbjainak ambíciója volt. Legutóbb Bajor Gizi tette az érdeklődés homlokterébe e szerepet. Most a kitűnő Szalay Karolára bízta Pierettet s ezzel karöltve a mű új betanulással és új színpadi beállítással került színpadra. Az új betanítás nagy feladatát *Dohnányiné Galafrès* Elza vállalta magára, ki mint színművész és koreografiák szerzője a leghivatottabb volt a nehéz munka elvégzésére. Ez alkalommal nemcsak egy felfrissítésről van szó, hanem teljesen új betanulásról, hol a zene minden üteme, minden frázisa indokolt, értelmes és szép, tehát művészi mozdulatokban nyer megtestesülést. Meglepi annak a tömérdek, a zenében elrejtve lappangó mozdulatnak megvalósítása, ami most természetesen folyónak látszik, holott eddig ezek megjátszása csak ide-oda való menésben, vagy határozatlan — mindenkor csak esetleges — mozdulatban nyert kifejezést. A sokból például csak egy apróságot említek meg: az első képen Pierrot inasának szerepét. Ebben egy válvonogatás, egy fejbiccentés vagy kézmozdulat a zenével oly szoros összefüggésben van, amit csak a szerzővel egyenlő művészi intellektus érzett meg és tudott a szereplővel valóra váltatni. Dacára annak, hogy a pantomim minden szerepe finoman cizellált alakítás, mégis a szereplők egyénisége nem esik szerte, mert minden egyes alakot ennek jelleme centripetális erőként fogja egybe s mutatja önálló egyedként. A színek mozgalmassága, a második kép kitűnő színpadkihasználása, fény és árnyék ellentétei elsőrangúak. A búcsúvacsorában és Pierette halálakor a *sacro verismo* kissé előtérbe lép, de ez észrevétlenül eltűnik az egész pantomim művészi pergésében. *Dohnányiné Galafrès* Elza e pantomim ábrázolásának kidolgozásában és betanításában legelsőrangú művészi munkát végzett, de a szereplők is, mind, egyaránt büszkéek lehetnek teljesítményükre. Az előadók részére azonban e siker azzal a nehéz feladattal párosul, hogy

szigorúan résen állva, a jövőben is ugyanezen szinten tartásuk meg a Pierette fátylának előadásait!... A díszletekért és kosztümképekért *Oláh Gusztávot* s a zenekarnak a szerző elgondolásának megfelelő jeles vezetéséért, fiatal karmesterünket, *Ferencsik Jánost* illeti a dicséret.

A *hamis Arlekin* (Il finto Arlecchino, amit ál Arlekin-re kellett volna fordítani) *Malipiero* operája volt az első ujdonság. A mű cselekménye körülbelül ez: a szép és gazdag költőnő, Donna Rosaura, annak nyújtja kezét, ki a dalversenyben győztes lesz. Világos, hogy ezért szobalányát, Colombinát a kérők ostromolják, adná, ki nekik a versenydal szövegét. Don Ippolito, a szép Donna Rosaura rajongója, Arlekin álöltözetében szintén eljő, keresi a dalszöveget s Colombina saját Arlekinjét vélvén látni, igen kedves hozzá. A második kép ugyanott van. Megjönnek a vendégek, megkezdődik a dalverseny s öreg, fiatal egyaránt lelkesen éneklő a dalt. De egyik sem tetszik, mire felcsendül a rejtekhelyen lévő Arlekin dala. Övé a pályadíj. Nagy felháborodás közben leveti álarcát s ime Ippolito van az Arlekin öltönyében. Befejző menüet. Tabló. Eme nem túlságosan mulatságos commedia dell'arte-féle darab színrehozatala *Szemere Árpád* rendezői leleményességére volt bízva, ki mindent elkövetett, hogy szép és mozgalmas színpadi képet nyújtson. Mindenekelőtt egy kisebb emelvényre sűrített össze a tulajdonképpeni cselekményt s így elérte, hogy különösen a sokat mozgó mellékalakok az oldalkulisszából jövet a lépcsőzetes színpadon keresztülhaladva, változatos képet adjanak s a verseny alatt a négy pályázó a színpad szélén ülve, az előtérben legyen s mégsem maradjon ki az egésznek keretéből. A színpadi stilizálás és realitás, a bábszínházi mozdulatok (Arlekin, Colombina, Brighella) és a való élet egymást változtatva hangulatos egészet ad. *Szemere* gyermek-Pierrot-val és Pierrettel vonatja szét a függőnyt s velük gyújtat világot, a darab végén Colombina vígasztalására, mint néma szereplőt behozza az igazi Arlekin s több ily apró finomsággal emeli a játék képét. Ehhez a commedia musicalehoz Francesco Malipiero 1925-ben írt zenét. Malipiero az új olasz zenei irány egyik vezető tagja, egyúttal régi zenei emlékeket rendez sajtó alá nagy, tudományos felkészültséggel. A mű tetszetős zenéjű. Malipiero ott, ahol cselekményt, mellékes dolgokat jellemez: mai; merész hangzatok, figurák, gyorspergésű zenei mondatok kergetik egymást, viszont a dalversenyben kimutatja, mily jól érti a régi idők írásmódját. A stilizált díszletet *Oláh Gusztáv* tervezte, a be tanítást az olasz zene képviselője, *Falioni* nagy gonddal végezte.

Nemcsak Operaházunkban, hanem az operairódalomban is nagy ujdonság *Milhaud Dárius* három u. n. *percoperája*. Milhaud az új francia irány (az u. n. hatok) egyik képviselője (persze ma már ő is meglett korú ember, mint harcos társai is). Mint valami újat megkísérlő, joggal számíthat arra, hogy jóindulatú figyelmet előlegezzünk neki. A lázasan rohanó élet, az elamerikaisodás az irodalomban, eredményezte, hogy nagy regények helyett apró elbeszélések, regényecskék

látnak napvilágot. Ami alighanem abban is lelheti magyarázatát, hogy az olvasó nem győzi érdeklődéssel a nagyobbblélegzetű munkát, nem ér rá sokáig olvasni, de talán abban is, hogy maguknak az írónak leleményéből is inkább rövidre fogott dolgok telnek. Végeredményben az irodalmat, mint minden művészetet, nem hossz mértékkel mérjük, hanem belső értékét keressük. Viszont az is igaz, hogy az irodalomban a műfajok megkülönböztetése még ma is fennáll és nem hívnak perc-regénynek egy novellát vagy Ceruzajegyzetet. Az opera, mint műfaj hosszúlélegzetű dolog s ennek átméretezését kívánja a percopera jelenteni. Dióhéjba szorítani valamely történést s azt énekelve előadni sokkal nehezebb probléma, semmint hogy a kabaré-műfaj közelsége zavarólag ne hasson a jóakarató hallgatóra is. Nézzük az első, egyuttal leg-rövidebb (összesen 160 ütem) operát: *Europa elrablását*. Szövegét *Henri Hoppenot* írta. A kar (három férfi és három nő) — mint az antik tragédiában — előkészíti a darab megértését (16 ütem). Erre fel-lép Europa apja Agénor és vőlegénye Pergamon, aki heves szemrehá-nyást tesz az apának Europa érthetetlen magatartása miatt. Az öreg ígyekszik az ifjat megnyugtatni (27 ütem). El. Kar bejelenti az új pár érkeztét (10 taktus). Jó Jupiter bika képiben és Europa. (Miótán a bika igen sikerült alakú, szép tarkára van tetoválvá, hunyorgat és fülét mozgatja, a közönség e jelenséget hangos derúvel fogadja.) Jupiter vallomása (27 ütem). A kar egyelőre mú—mú-zik s közben Európa megígéri, hogy a légyottra elmegy. Erre a kar megállapítja, hogy most már érti az egészet (31 ütem). Jupiter és Europa elmennek. Jó a vő-legény és az apa. Előbbi a szökevények után rohan, hogy lenyilazza a vetélytársat (7 ütem). Kar figyel a aránytalan párbajt s elmondja, hogy a nyilvessző visszafordul és halálra sebzí Pergamont (22 taktus), ki visszajő, lerogy, meghal (7 ütem). Panaszló kórus (16 ütem). Füg-göny. Mint látjuk itt egy dramatizált napihírrrel, vagy krokival állunk szemben, mely a leginkább sértett fél gyászos bukásáról és annak oká-ról táviratstílusban világosít fel bennünket. Régi igazság, hogy a fen-ségest a nevetni valótól egy lépés választja el, azért nem lehet cso-dálni, ha — mint hírlík európaszerte — farce-nak, csúfondároskodás-nak nézik e darabot s így is állítják színpadra, annak dacára, hogy — mint szintén hírlík — a szerző és elvtársai ezt a perces műfajt kegyet-len komolyan veszik. Az Elrablott Europa mintájára, ugyancsak Hop-penot írta a másik két darab, az Elhagyott Ariadne és a Theseus meg-szabadítása szövegét is. A mese fonala ezt az egymásutánt kívánja meg, de Operánk fordítva csinálta s úgy ezzel, mint azzal, hogy Theseust két szereplővel énekelte, igen megzavarta a nézőket, mert teszem Phedrát, a rossz feleséget korábban gyilkolják le, minthogy Theseus részeg fővel Ariadne helyett magával viszi feleségül. (Mellékesen megjegyezve még az Univ. Editio lemezszáma is segíthetett volna a sorrend meg-állapításában.) Ariadne 308, Theseus 177 ütem. Ha a francia szöveget olvassuk, bizony az egy és más triviális dolgot tartalmaz, mi könnyen

arra visz, hogy csúfondároskodásnak nézzük az egészet, mert teszem, Theseus halálra viteti Phedra gyilkosát e szókkal: — „fogjátok“, „...kössétek fel“... — ez eddig, különösen az érdekelt félre nézve, igen komoly, sőt tragikus dolog, — de Theseus rögtön hozzát teszi: „magasra!“ s kész ezzel a farce. Milhaud muzsikájából valami nagy vidámságot nem hallottam ki, az is igaz, hogy tragikumot sem. Lehet, hogy előbbent megakadályozta az az érzésem, hogy e szöveggönyvből milyen nagyszerű és szellemes bolondságot csinált volna Offenbach! — viszont a tragikumot az én nemzedékem valahogy másként érzékeli. Milhaud, mint a színpadon nem mozgat nagy apparátust, úgy a zenekarban is kerüli a nagy hangtömegek felvonultatását és így is igen jó hanghatásokat ér el. E muzsikáról, harmóniáról, dallamvezetéséről, hangszereléséről el lehet mondani, hogy érdekes, meglepő, nagytudású, de hogy szép, azt az én nemzedékem nem állíthatja. Kérdés, a jövő nemzedékek lelkihberendeződöttsége milyen lesz s fogja-e élvezni tudni a megzenésített krockokat? Az, hogy a csúfolódás inkább észlelhető, mint a nagyvonalúság, teszi indokolttá, hogy Márkus László főrendező munkájában az izléses, középfokú csúfolódásra tette a hangsúlyt s beállításában a görög tragédiák gesztusait érzékeltette, a színpadot monumentális síkokra osztotta s a játékot magát a szatíra köntösébe bujtatta, de nem tagadta meg szépérzékét, amikor Ariadne csilgképbe való bevonulásának festői képét megformálta. A közreműködőkre kényes feladatokat rozó művecskék betanítását s vezénylését Fleicher Antalnak köszönjük, ki nagy odaadással végezte hálátlan feladatát. Dacára annak, hogy e perces-triptichonnak igazi sikere nem volt, mégis helyes volt, hogy előadták, mert megismerkedtünk egy mai szerző új kísérletével, mely, mint ötlet figyelemreméltó és komoly tanulságokat rejt magában.

Isoz Kálmán

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

ZSINKA FERENC SIREMLÉKÉNEK FÖLAVATÁSA

VALÓSZÍNŰLEG F. É. MÁJUS 5-ÉN LESZ A KEREPESI TEMETŐBEN (PONTOS IDŐT A NAPILAPOK ÉS EGYHÁZI LAPOK ÚTJÁN KÖZLÜNK). — TÁRSASÁGUNK TAGJAIT ÉS ZSINKA FERENC EMLÉKÉNEK TISZTELŐIT SZERETETTEL HIVJUK E KEGYELETES ÜNNEPÉLYRE.

TIZ ARCKÉP

címmel 6 ívnyi terjedelmű könyvben egyesítettük a közelmúlt és a jelen tíz protestáns kiválóságának a Protestáns Szemle 1931. évfolyamában megjelent jellemzését. E könyv a napokban megjelenik, ára tagjaink részére 1.60 P. A világ legkiemelkedőbb protestánsairól írták ezt a kötetet. — Mint jutalom és ajándék céljára kiválóan alkalmas könyvet szeretettel ajánljuk tagjaink figyelmébe.

Új Reményik-kötet!

Reményik Sándor részben kiadatlan vallásos költeményeit készítettük sajtó alá, Áprily Lajos bevezetésével. A kötet ára előreláthatólag 2.50 P lesz, előjegyzéseket elfogad a kiadóhivatal, tagjaink részére 2 pengős kedvezményes árban!

Tariménes utazása.

Bessenyei Györgynek e híres művét a budapesti V. ker. reál-gimnázium növendékei adták ki Vajthó László tanár felügyelete alatt. A hecses műből a kiadók Zsinka Ferenc síremlékének javára 50 példányt ajándékoztak Társaságunknak, ezekből néhány még rendelkezésünkre áll, tagjainknak példányonként 10 P-ért szeretettel ajánljuk. A díszes és értékes kötet bolti ára 25 P. Sajtó érdekében cselekszik, aki e ritka alkalmat megragadja könyvtárának gyarapítására és a kegyelet adójának lerovására.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 12. — Automata: 856—16. sz.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

Régebbi kladványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. szám. — Telefon: Automata 850—53.

A Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság 1932 február 19-én Kolozsvárt végleg megalakult. Az új társaságnak máris 585 tagja van, akik évi 200 lej tagsági díjat fizetnek. Az igazgatóság megállapodást kötött a Magyar Protestáns Irodalmi Társasággal, amelynek alapján a Károli Gáspár Irodalmi Társaságnak azon tagjai, akik további 100 lejt fizetnek, megkapják a Protestáns Szemlét. Az új társaság szervei a következők:

A) Tisztikar és igazgatóság: dr. *Makkai* Sándor egyh., dr. *Thury* Kálmán világi elnök, *Vásárhelyi* János egyh., dr. *Nagy* Sándor világi alelnök, *Maksay* Albert főtitkár, *Debreczeni* István titkár, dr. *Jancsó* Elemér titkár, dr. *Darkó* Ákos pénztáros, dr. *Szöllősy* János ügyész. — Igazgatósági tagok az erdélyi egyházkerületből: dr. gróf *Bánffy* Miklós, dr. *Bene* Ferenc, dr. *R. Berde* Mária, *Csutak* Vilmos, dr. *Csüry* Bálint, *Dóczy* Ferenc, dr. *Illyés* Géza, *Jancsó* Sándor, *Kádár* Géza, báró *Kemény* János, dr. *Kristóf* György, dr. *Musnay* László, *Nagy* Endre, *Nagy* Sándor, dr. *Tavaszy* Sándor; a királyhágómelléki egyházkerületből: *Sulyok* István püspök, *Arday* Aladár, *Báthory* Ferenc, *Csernák* Béla, dr. *Falussy* Árpád,

dr. *Olosz* Lajos, *Sárközy* Lajos, dr. *Szabolcska* László, *Szombati-Szabó* István.

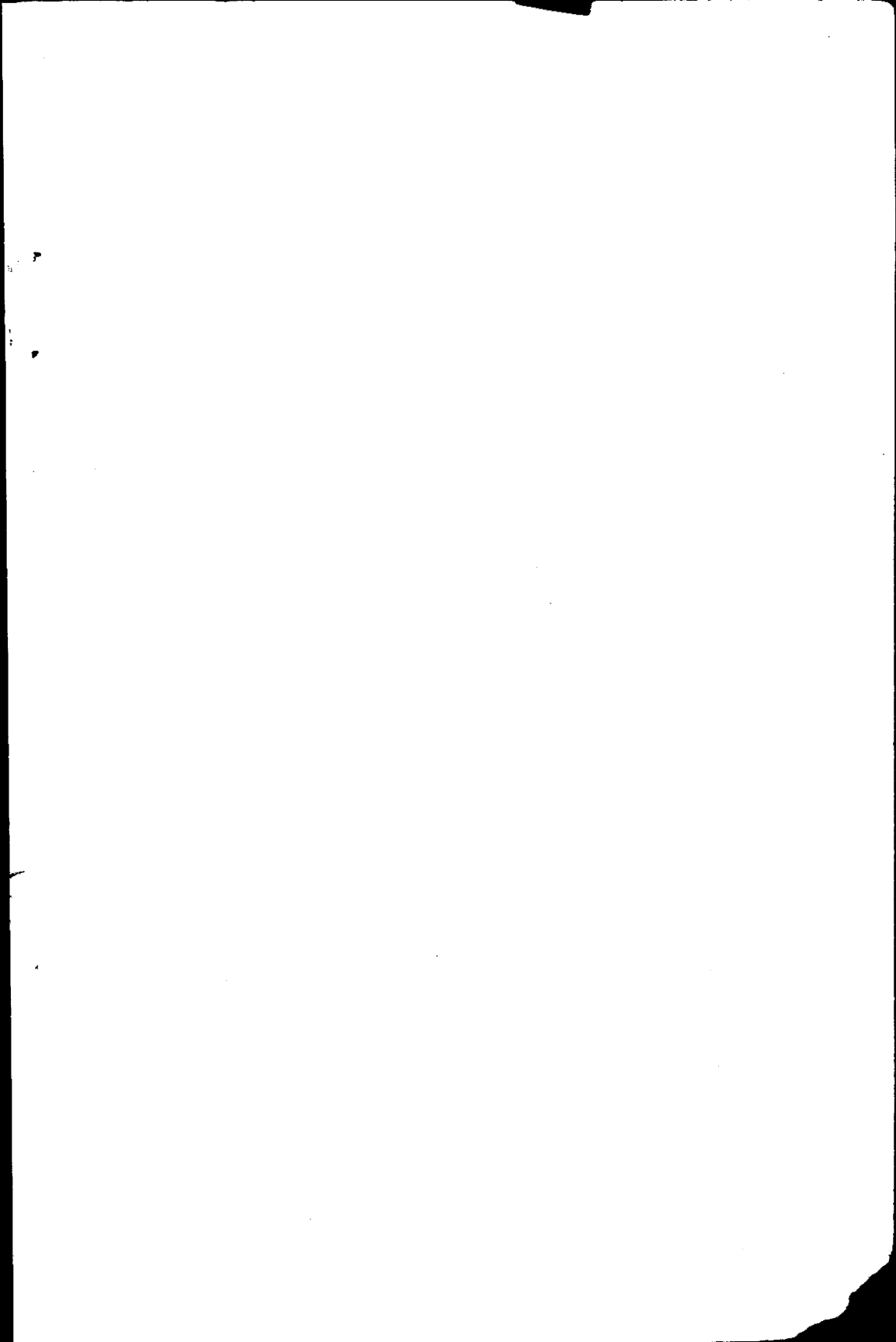
B) Végrehajtó bizottság: hivatalból: dr. *Makkai* Sándor, dr. *Thury* Kálmán, *Vásárhelyi* János, dr. *Nagy* Sándor, *Maksay* Albert; választott tagok: dr. *Bene* Ferenc, *Csernák* Béla, dr. *Csüry* Bálint, dr. *Kristóf* György, *Nagy* Endre, dr. *Tavaszy* Sándor; tanácskozó tagok: a Társaság titkárai, pénztárosa és ügyésze.

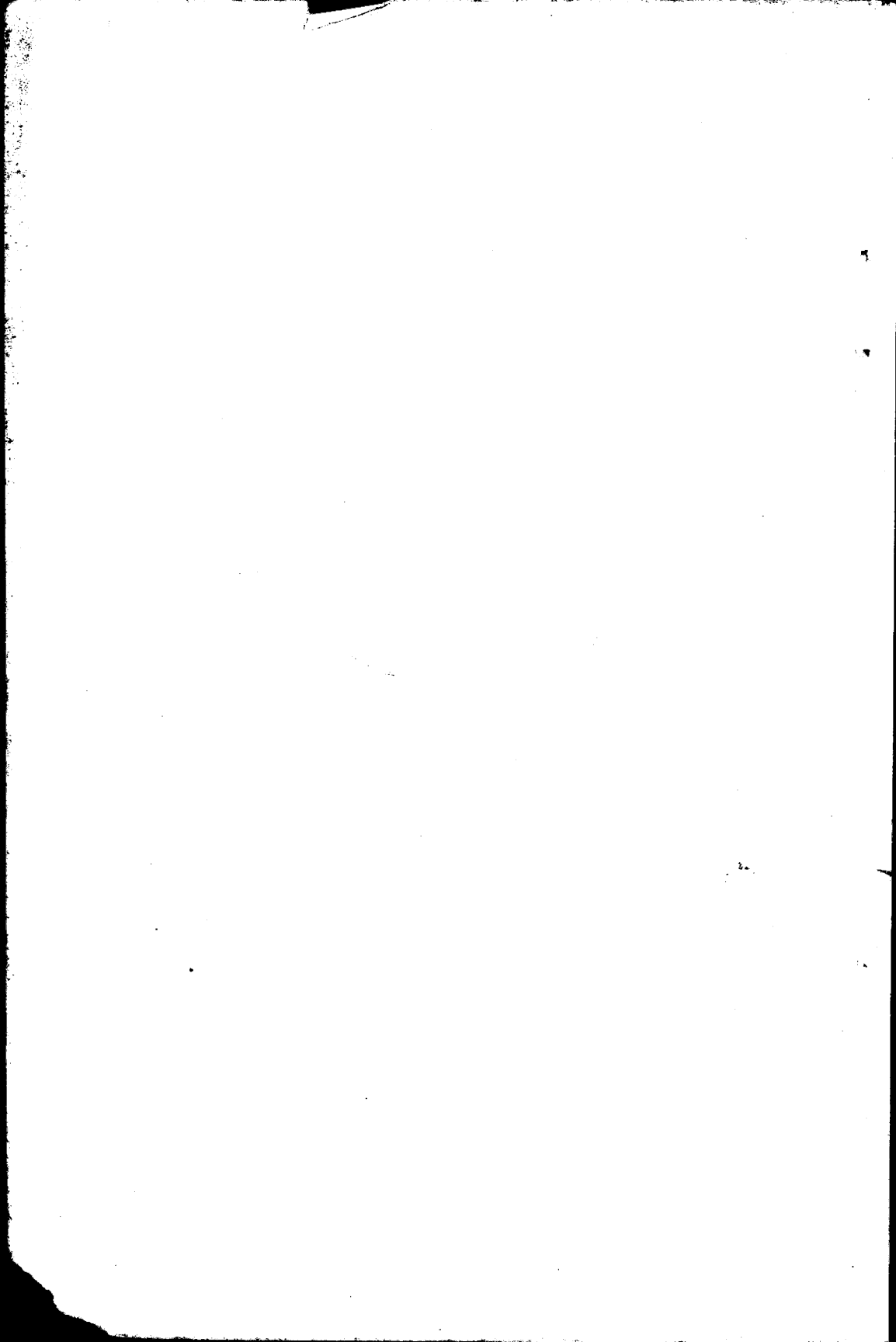
C) Tudományos, irodalmi és művészeti szakosztályi tagok: *Barabás* Samu, dr. gróf *Bánffy* Miklós, *Báthory* Ferenc, dr. *Bene* Ferenc, *D. Berde* Amál, dr. *R. Berde* Mária, *Csernák* Béla, *Csutak* Vilmos, dr. *Csüry* Bálint, *Debreczeni* István, dr. *Gergely* Samu, dr. *Gönczy* Lajos, *Gruzda* János, dr. *Illyés* Géza, dr. *Imre* Lajos, *Jancsó* Sándor, *Járai* István, *Jörgné Draskóczy* Ilma, dr. *Kecskeméthy* István, báró *Kemény* János, *Kovács* Dezső, *Kós* Károly, dr. *Kristóf* György, dr. *Makkai* Sándor, *Maksay* Albert, dr. *Musnay* László, *Nagy* Endre, dr. *Nagy* Géza, dr. *Olosz* Lajos, *Sárközy* Lajos, dr. *Szabolcska* László, *Szász* Béla, *Szombati-Szabó* István, dr. *Szöllősy* János, dr. *Tavaszy* Sándor, dr. *Thury* Kálmán, *Vásárhelyi* Boldizsár, *Vásárhelyi* János.

Nagyarányú árleszállítás

ÚTJÁN LEHETŐVÉ AKARJUK TENNI TAGJAINK-
NAK A TÁRSASÁGUNK KIADÁSÁBAN RÉGEBBEN
MEGJELENT KITÜNŐ KÖNYVEK MEGSZERZÉSÉT.
AZ ÚJ ÁRAKAT KÖVETKEZŐ SZÁMUNK MELLÉK-
LETÉN FOGJUK KÖZÖLNI!

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

ÁROKHÁTY BÉLA: Énekeskönyvünk, gyülekezeti éneklésünk és
a Magyar Református Kántorkönyv
SZEGEDI ISTVÁN: Arckép (vers)
GULYÁS PÁL: Németh László
MAKKAI JÁNOS: A harmadik magyarság
TANKA JÁNOS: Jegenyék (vers)
SZONDY GYÖRGY: A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora
FEKETE LAJOS: Tollászkodó varju (vers)
KUTAS KÁLMÁN: Goethe legnagyobb alkotása
ZOVÁNYI JENŐ: Megjegyzések a Gömör János tanulmányára
Volt-e Chrysopoeus István debreceni lelkész?

KRITIKAI SZEMLE

XLI. évf. 6. sz.

1932. június.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása.
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

VAJTHÓ LÁSZLÓ: Zsinka Ferenc	418
NÉMETH LÁSZLÓ: Vergilius Aeneise. Csengery János fordítása	419
REMÉNYIK SÁNDOR: Sik Sándor: Fekete kenyér	421
HAMVAS BÉLA: Olosz Lajos: Barlanghomály	425
SYLVESTER PÁL: Muraközy Gyula: Éjféli beszélgetés	426
PÁSZTOR JÓZSEF: Axel Munthe: San Michele regénye	428
HAMVAS JÓZSEF: Szilárd János: Jó pipák	429
GAUDY LÁSZLÓ: Pirkler Ernő: Csütörtök Boldizsár története	430
KARÁCSONY SÁNDOR: Voinovich Géza: Arany János életrajza 1849—1860.	431
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Dr. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben	435
SZILÁDY ZOLTÁN: Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság	436
ASZTALOS MIKLÓS: Mihelics Vid: Az új szociális állam	436
JUHÁSZ GÉZA: Szalánczy Károly: Néhány magyar földművescsalád- típus élete számokban	437
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	437

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Énekeskönyvünk, gyülekezeti éneklésünk és a Magyar Református Kántorkönyv.*

Gyülekezeti éneklésünk a magyar református egyház négyszázéves történetében elszomorító hanyatlást mutat. A reformáció századában egymást érik az énekeskönyvek, melyekben a megújult keresztyén lélek evangéliumi hite kap az ének szárnyaira s viszi hangjában az Úr elé a magyar élet siralmát és reménykedését. Lehetnek ezek az első énekek hangjukat és alakjukat tekintve gyermekdedek, „paraszti“ versek, amelyekben „avagy semmi egyenlő terminatiók nem voltak, avagy tíz vers is egymásután mind egy igében ment ki“, de kétségtelen, hogy a gyülekezetek éneklő kedve teremtette meg őket s jelentőségüket maguk a prédikátorok is egyszerre felismerték. A XVII. század első évtizede azonban egyszerre olyan ajándékkal lepi meg a magyar gyülekezeteket, amely alkalmas volt arra, hogy a gyülekezeti éneket a legmagasabb fokra emelje s közelebről a zoltárkultura számára a továbbfejlődés legáldottabb lehetőségeit nyissa meg.

Ezt az ajándékot a nagy magyar tudós vándordeák, Szenczi Molnár Albert hozta gyülekezeteinknek. Frankfurtban csodaszépségű s ellenállhatatlan erejű francia zoltárok kapják meg a lelkét. Újra találkozik velük Heidelbergben, ahol német nyelven hallja s meg is tanulja őket. Marot és Béza zoltárai ezek, melyeket Genfből Kályin indított el áldott missziójukra. Hamarosan meg is érkeztek Európa református gyülekezeteibe. A német atyafiakhoz Melissus és Lobwasser juttatták el. Az első magyar úttörők után Szenczi Molnár Albertre bízta az Isten, hogy hazánkban is megtanulják ezeket a genfi zoltárokat. 1601-ben egy félesztendő alatt elkészül a magyar fordítással s 1607-ben már meg is jelenik a Psalterium Ungaricum, amely bár külföldi talajban született, dallamának és szövegének csodálatos lendületével elnémította a XVI. század magyar zoltárait s csak egynehány perifrázis-szerű átdolgozást hagyott meg belőlük a gyülekezetek ajkán.

Nem lehet egy pillanatig sem kétséges, hogy Szenczi Molnár, a kiváló tudós és éppoly kiváló ízlésű zenész, mint poéta otthagytá volna ezeket a zoltárokat a franciáknak meg a németeknek, ha abban a formában hallotta volna őket, ahogyan a mai református gyülekezetek éneklik azokat. A frankfurti francia atyafiaktól nem így hallotta s a heidelbergiektől nem így tanulta meg. Különben az oppenheimiak sem választották volna meg kántorukká. Meg aztán ezekben a zoltárookban a zene szépségét az eredeti dallam és ritmus együtt adja. Éppen az eredeti genfi ritmusnak a csodálatos gazdagságában, ünnepi komolysá-

* *Magyar Református Kántorkönyv.* Szerkesztette Hodossy Béla. Kiadja a Magyar Református Énekezőrék Egyesülete. I—VIII.+124 oldal.

gában és lendületében van az igazi rabulejtő erő. Nem is tételezhető fel, hogy ez a poéta, aki tanult zenész is volt, ne énekelve fordította volna őket és pedig ne az eredeti ritmusban énekelve, ahogy megtanulta és ahogyan megszerette és lekottázta. Feltétlenül így történt, mégha mai nyelvérzékünk szerint a fordítása nem is felel meg mindenütt a zenei ritmus követelményeinek. S hogy magyar őseink is ritmikus formában ismerték meg és énekelték eleinte, az is bizonyos, különben egyik XVIII. századvégi kiadójuk nem méltatlankodnék amiatt, hogy a kották hiába vannak ott a kántorok előtt, semmibe se veszik s így kár a költségért és papirosért, ami a nyomtatásra kell. Erre a méltatlankodásra aztán a XVII. század végén már egyre több az ok, mert ennek a hanyagságnak, vagy még inkább tudatlanságnak nemcsak a genfi zsoldárok ősi ritmusa, hanem a magyar dícséretdallamok lendülete, eredeti zenei szépsége is áldozatává lesz.

A XIX. század hivatalos református énekeskönyve még kísérletet tesz az ősi ritmus megmentésére: az első kiadások az 1806-iki énekeskönyvet az eredeti genfi dallammal és ritmussal (bár sok sajtóhibával) közlik. De hamarosan kitűnik, hogy egyházi zenekulturánk alapjaiban gyenge, valami félremagyarozott kálvinista puritánizmus még attól a zenei szépségtől is megfosztja gyülekezeti éneklésünket, ami Kálvintól ősi és megáldott örökségképen maradt ránk. Kénytelen is vele, mert eltekintve a kollégiumok énekkulturájától, nemcsak a zenei képzettség, hanem még az érdeklődés is hiányzik egyházunkban az egyházi ének-és zenekultura iránt, amely pedig a külföldi református egyházak életében igazán jelentős és az egész nemzeti életre kiható áldott missziót töltött be mindig.

A XIX. század magyar református egyházi zenei kulturája egészen vígasztalanul sivár. Példátlanul álló hanyatlás és visszafejlődés következik: teljes felelőtlenség a reformáció korának ének-zenei értékeivel szemben, az érdeklődés teljes hiánya a keresztyén kultúra szívet-lelket Istenhez emelő művészi gazdagsága iránt. Ez a század azt a zsoldárkulturát, amelyet a XVII. század megindított, — nemhogy fejleszteni, de még megtartani sem volt képes. Gyülekezeteink egymásután kezdik elfelejtani a zsoldárokat, ami nem is csoda, mert a ritmustól megfosztott dallamok kopottan és unalmas semmitmondással zúgtak a templomainkban. Az egyház is beletörődik abba, hogy a genfi zsoldárok nálunk kátyúba jutottak, mert a század második felében alkalmazkodik a nullára sülyedt ízléshez: szentesíti a ritmustalan (úgynevezett „kiegyelített“) korálformát és elvetve az énekeskönyv ritmusát, kiadja a zsoldárokat és dícséreteket is ritmustalan lejegyzésben, anélkül azonban, hogy — mint a német zene tette a XVIII. században — gondoskodott volna a megfelelő színvonal biztosításáról.

A XX. század tetőzi be a rombolás munkáját. Az évtizedeken keresztül sürgetett énekeskönyv-reform még azt is elrontja, amit a XIX. század értékelni tudott. A XX. század még megkapta az összes genfi

dallamokat, de a zsolttárreform kapcsán már megátólerítettődően vetődik fel az a gondolat, hogy bizonyos „kevésbbé énekelt“ dallamok maradjanak ki s csakugyan — egy-két dallam se ide, se oda — a kálvini örökség túlgazdag volt, tellett belőle, miért ne mondhattunk volna le arról a pár dallamról, mégha oly szépek is, hiszen még így is sok, ami megmaradt belőlük . . .

De ez még nem minden! A XIX. század még hozzáértő zenészekre bízta az úgynevezett „kiegyenlítés“ munkáját, mert gondja volt rá, hogy ebben a formájukban is legalább a konvencionális helyesírással közölje őket. A XX. század reform-bizottsága azonban túltette magát ilyen kicsinyességeken és helyet adott olyan zeneietlen magyar zenei elveknek, amelyek példátlanul állanak a magyar kultúra történetében. Kimondotta, — valószínűen a „csárdás“ esztétikájából kiindulva, — hogy a magyar zenében súlytalan-ütemrésztes, úgynevezett „felütéses“ sorkezdet és páratlantagú ütemek nincsenek, tehát a „genfi“ *korálok* is ilyen értelemben alakítandók át! Úgy illusztrálhatnánk ezt a végzetes tévedést, ha például feltennénk azt, hogy a magyar verstan valamelyik tanára egyszerűen kijelentené, hogy az időmértékes verselés nem „magyar“, tehát mátlól kezdve a Szeptember végén-t így kell ütemezniünk: *Még nyilnak / a völgyben // a kerti / virágok...* De még talán ez is értelmesebb (?) eljárás lenne, mint amit a magyar református Énekeskönyvbizottság keresztülvitt a genfi zsolttárok „megmagyarosításával“, mikor az ütemvesszőket semmire sem tekintő gépiességgel eltologatta anélkül, hogy ennek az eljárásnak a következményeit is levonta volna. Forma, dallam, ritmus, hármónia minden költői zeneműben együtt születnek, egymásból folynak. Ha bármelyiket megzavarjuk, — könnyű belátni, — meghomlik a mű belső egysége. Nos, ha valahol, úgy a genfi szent dallamokban ez a vandálizmus kegyetlenül megbosszulta magát! Összetörtek egyik-másik dallamnak lelket-értelmet lehelő pompás sequentiái, csaknem minden egyes dallamban beomlottak a remekbe épített kadenciák, hangsúlyok váltak súlynélküliséggé és súlynélküli hangok ugranak élesen elő.* Megmagyarosodtak ezek vajjon ilymódon? Önánitás ilyet hirdetni! Ezen az alapon a zeneirodalom valamennyi menüettjét csárdássá, magyar zenévé kellene formálnunk! Hogy meggazdagodnék velük a magyar nemzeti zene! . . .

Ez az Énekeskönyv, természetesen, nem vihette előbbre gyülekezeti ének-ügyünket. Minden jel arra mutat, hogy nem is akarta. A reform célja de facto a status praesens megrögzítése lett. Konzerválni akarta azt a gyülekezeti éneklési módot, ahová a zsolttáreneklés háromszázesztendei visszafejlődés útján eljutott. Ezért immár tízesztendei mult

* Világos példát ad erre a *Kántorkönyv*, mikor a XXVII. zsolttárt, melyet e sorok frója történeti hiteles ritmusában dolgozott fel, önkényesen „megmagyarosítva“ közölte s ezzel formáját, dallamát, ritmusát, hármóniáit egyszerűre törte össze.

lett a bizonyossága, hogy eddig sem tehetett semmit az új Énekeskönyv a gyülekezeti éneklés stílusosabbá, kálvinibbá tételére.

De nem remélhetjük ezt a jövőre nézve sem, mert semmi olyan pozitív célkitűzés sincs, amely a stílustalan modorosságok hangosszavú tömkelegéből a kivezető utat megsejttethetné. Ha felmutatta volna, hogy mit hagyott ránk drága örökségül Kálvin gondoskodása azokban a nagyszerű genfi melódiákban, melyek messze felülmulják a német Bach-féle korálokat is erőben és a kifejezés gazdagságában, akkor nyílt volna mód és támadt volna szent lelkesedés kántorainkban a kálvinista ének történeti szépségeinek a kifényesítésére és annak már ma látszanának az eredményei is. A külföldi egyházak zenei reformja mind a gyülekezeti éneklésnek, mind pedig az egyházi művészi kulturának a gazdag megtermékenyítését jelentette. A skót énekreform, a finnek egyházzenei reformja, mely a történeti értékek megbecsülésében odáig megy, hogy a művészi kulturának még a reformáció előtti egyetemes keresztényen értékeit is összegyűjtögeti, a német egyházi zene megújítása csodálatos érdeklődést váltott ki és poétákat, művészeket inspirált. Mi történt nálunk? Énekkaraink műsorán Goudimel és a többi református művész remekei helyett az új életre pezsdült katolikus zene hatása látszik vagy legfeljebb valami affektált vallásosság a genfi zoltárok csodás őserőt lehelő lelke helyett. Az Énekeskönyvnek összekötő kapcsolatra kellene lennie ehhez az ősforráshoz! Méltó jelszava pedig: — feljebb, feljebb! — nem a gyülekezeti éneklés elművészítésére, hanem a gyülekezeti ének körül kialakuló egyházi ének- és zeneművészet meg-nemesítése felé.

Az a *Kántorkönyv*, amely a Magyar Énekezők Egyesülete kiadásában most látott napvilágot, kiáltó bizonyossága az itt elmondottaknak. Feladatát tűzte ki az istentisztelet zenei részében a kívánatos egység megteremtését, másfelől a modorosság kiküszöbölését. Az egység megvan, — sajnos: — a modorosságban. A modorosság ellen pedig azon az alapon, amelyet az Énekeskönyv ad, hiábavaló harcokat fog vívni. Ott, ahol nincs komoly tudományossággal és következetességgel elkészített talaj, lépten-nyomon felborul a szekér. Ha egy hibáról le is szokik a gyülekezet, jön helyette új, mindaddig, míg egy igazán egészséges, komoly egyházzenei reform jóvá nem teszi a legutolsó-nak minden fejlődést megkötő hibáit.

De nem érhetne célt ez a Kántorkönyv még azért sem, mert ebből a stílusalanságba süllyedt kátyúból maga sem tud kivergődni. Legjobb kántorainkat vonta be a munkába a Szerkesztő Bizottság s annak lelkes vezetője, Hodossy Béla, de kit inspirálhatott volna ez a teljesen megromlott, igazi szépségeiből kifosztott zenei anyag, amely a hivatalos énekeskönyvben áll előttünk? Az eredeti hangjától megfosztott dal-
lamok maguk is hamis hármóniakra vitték a feldolgozókat. Némelyiket annyira, hogy az orgonaátírat szinte megsemmisítő szándékkal intéz ellenséges rohamot egy-egy zoltár ősi szépsége ellen, mint például a

gyönyörűséges nyolcvannegyedik zsoltár b) feldolgozása. Ezzel a zenei értelmezéssel az összes zsoltárokat ki lehetne írtani a föld színéről. Sok feldolgozásban olyan elemi zenei hibák vannak, hogy még közönséges összhangzattani feladatokban sem állanak meg a helyüket, mégkevésbé felelnek meg az igazán komolyigényű genfi korálok követelményeinek. Éppen ezért a könyv a kántorképzésnek — amiről az Előszó beszél — inkább negatív úton lesz hasznára, még ha vannak is benne figyelmet-keltő, értékes dolgozatok is, mint a Kovács Dezső, Siklós Albert néhány korálja, valamint Hodossy Béla egyik-másik sikerültebb feldolgozása. Általában azonban alapvető hibája az, hogy — nem komplikáltabb, hanem — puritánabb és művészebb célkitűzés nélkül csupán arra készült, hogy az orgona — olyan-amilyen zengéssel támogassa a gyülekezet fejlődésképtelenségbe sülyesztett énekét.

Ügyes ötlete a zsoltármelódiákon épített intónációk (nem előjátékok!) közlése. Német és holland minta már van erre, amiről az Előszó nem tud, de a Kántorkönyv még messze marad ezektől. Némelyik hangadása értelmetlen hangicsálás (IV. zsoltár!). Ha az eredeti genfi korálokat kellett volna ez intónációknak bevezetniök, azok bizonyára többre inspirálták volna azt a sok jóakaratot, szeretetet, amellyel kántoraink lelkes gárdája összefogott.

Befejezésül még a Kántorkönyv Bevezetéséhez kell egy pár szót fűznünk. A nyugati országokban éppen az orgona eredeti szépségeinek a felkutatása indította meg azt a nagy zenei mozgalmat, amely az egyházi művészet egész területén áldásosan érezteti a hatásait. A XIX. század destruált orgona-típusa helyett az orgona virágkorának, a XVI—XVII. századnak a talajára vezetve vissza az orgonaépítést, a mai orgonaépítéssel teljesen szakított a XIX. századival és elképzelhetetlenül megnesmesítette újra ezt a valamikor valóban királyi hangszert. Ezekről a dolgokról a Korálkönyv egyáltalán semmit sem tud! A leghelyesebb lenne: a legsürgősebben kitépni az összes példányokból az orgonáról oktató részt, míg egyházainknak, ének-zene-ügyünknek nagyobb károkat nem okoz, mert mindaz, amit az orgonáról, orgonajátékról, regisztrálásról mond, elavult képtelenség. A közölt „minta-dispozíció“ a kis gyülekezetek kis orgonájához: a céljátévesztett, a mult században végleg levitézlett orgona minta-típusa. Ennek a kérdésnek Németországban már óriási irodalma van (H. H. Jahnn, Chr. Mahrenholz, G. Ramin, stb.), amelynek az ismerete nélkül nem lehet szakszerű tanácsot osztogatni.

Ügyszintén hibás és felületes, alapelveket nem ismerő (vagy azokat összezavaró) az orgona használatára és a liturgiára vonatkozó fejtegetés is. Nem is szólunk arról, hol vagyunk attól, hogy az orgonának nem akkor kell szólnia, mikor a gyülekezet lépteivel zajt csinál... Külföldi református gyülekezetekben sok helyütt külön megkéri a gyülekezetet, hogy a befejező orgonajátékot a helyén, csendben, elmélkedve hallgassa meg...

Szegedi István: *Arckép*

Örülünk azon, hogy kántoraink szívükön hordozzák egyházunk kulturális érdekeit, de sajnáljuk, hogy az ügyhöz méltóbb célkitűzés és szigorúbb önkritika nélkül vállalkoztak a nagy feladatra. Ez lett volna igazán hasznára énekügyünknek a liturgiában és a liturgián kívül.

Árokháty Béla

Arckép

*Ez a kép arckép. A kerek
formáját összetörték
elszánt és gonosz emberek,
mint óriást a törpék.*

*Isten kezéből műretek
volt, ánde szerteszabták,
nem is hagytak belőle meg,
csak egy közép-darabkát.*

*Ez a csonk nem függ a falon,
ezt a fiókba rejtjük,
de nincs olyan hatalom,
hogy végképp ott felejtjük.*

*Nem mutogatjuk semmiképp,
azért mindenhol ott van,
ott huny szívünkben az a kép,
mint egy vérző fiókban.*

*Egésznek ugyse látja más,
— amilyenek mi látjuk, —
amíg csak ezt a látomást
egyszer valóra váltjuk...!*

Szegedi István

Németh László

I.

Az Ady-korszak nagy úttörésében elsősorban a szellem eruptív ereje érvényesült. Ady „Kolumbusz-rajja“ ihlete nagy megmozdulásában nem figyelhette ugyanolyan súllyal ihlete mozgató törvényeit. Volt ugyan ezeknek az íróknak teoretikusa, maguk az írók is többen hajoltak teoriára, de ilyen irányú tevékenységük inkább művészetük függvénye volt, az úttörés csákánya, nem pedig szuverén rangra emelt műfaj. Intuitív korszak volt ez, kiki élte és adta királyi méltósággal a saját énjét. Ignotus volt a législateur, de ideálja nem volt egy központon át esztétikailag formulázható. A mértékegység hiányzott, amely a kitéréseket is szabatosan és ellentmondást nem tűrően jelöli.

A világháború és a forradalmak után elsikkadt az alkotás önirányító ösztöne, mely az előző korszakban — egy szerencsés kultúrtörténelmi konstelláció folytán — ideig-óráig pótolta az önálló műfajjá fogalmazott kritikát. Egy intellektusra lett szükség, egy műbe-látó szemre, aki keresztülhatol a magyar irodalom elszigetelt tömbjén, a sorsukat váró kemény maghéjakon, lehajol a dugva teljesülő plántákhoz, megtapogatja gyökerüket s elveket von ki belőlük, melyek egyszerre ölnek és gyógyítanak. Egy kritikusra lett szükség, új Botondra, aki kaput vág a befalazott műalkotásokon, hogy rajta át bepillantson a mű belső alkataiba, a szerkezetbe, a törvénybe. Egy bátorítóra lett szükség, aki a társadalom nagy megalkuvásában, a kényszerű hallgatás tanácsalansága idején rámutat a művészet hallgatag hierarchiájára s megszabja a rendet, az „ideális feltételek“-et.

Ennek ígérete jelent meg egy fiatal orvos személyében.

II.

Irodalomtanárnak indul, de sorsa idejében átkíséri az orvosi fakultásra. „Várt valamit a felcserek titkaitól.“ — Így ír egyik regényhőséről, aki nem más, mint maga Németh László. „Ropant várakozással ült be az amfiteátrumszerű bonctani előadóba.“ „Az volt az illúziója, hogy ezekkel az apró tényecskékkel magába az életbe fúrja be magát.“ Apró tényekben ragadni meg az élet egyetemes hálózatát: ezt köszönhette Németh László biológiai tanulmányainak. Hiszen az egyetemes (a törvény) sohasem jelentkezik elvontan, önmagában, hanem ott bujkál a tarka különlegesben, a szétszórt valóságokban: meglapul az még a boncterem nagy bádogsztalaira kihányt zsigerekben is s a Toldt-atlaszban is, az ékesont barázdáiban és dudoraiban. Csak ragaszkodni kell ezekhez az apró tényekhez, „érzelmi szálakkal“ kell hozzájuk fűződni: nem marad el a hála, fausti titkokat sügnak.

Németh László természettudományos indulása szimbolikus. Instrumentum kellett ennek az örökösen kutató tekintetnek, valami szócső, amelyen át megvallhassa furcsa látásait. Új esztétikai szótárt kellett készítenie, szavakat aláhúznia, melyekben a természettudományi jelleg összefonódik az esztétikaival, a kettő pedig fölolvad egy egészen szokatlan temperamentum mítoszában.

A Protestáns Szemle 1926-os szeptemberi száma a Németh-kritikák hídfője. A 25 éve író Móricz Zsigmond kerül itt kemény, tekintet nélküli megvilágításba. Ez a megvilágítás nem a kortársirodalom jól szabályozott esztétikai lámpája, hanem egy idegen világ áramkörébe beiktatott szellem jelentkezési sugara, aki inkább csak mint vendég jött szétnézni az irodalom portáján s most minden szokatlanul új és érdekes neki. Ez a vendég nem ismer kritikai tilalomfákat, nem ismer örökre elkönnyvelt nemzeti és világirodalmi nagyságot, — megbírálja ő Vörösmartyt, megbírálja ő Aranyt s megbírálja ő Jókait is.

Fölcsillognak e kritikai prömjerben szavak, melyeknek egészen idegen a csengése: ismerjük érméjüket, de nem értjük a sorok mozgása közt *leesésüket*. Alkat, faj, tömény, vállalkozás: olyan ízesen rakosgatja őket, mint egy kabalát, — többet mondanak, mint amennyit jelentenek. Micsoda tulajdonképpen e tanulmány argumentuma? Az író vállalkozás. Az írónak akár tudatosan, akár ösztönösen ismernie kell alkatát, mely szerepére predesztinálja s az alkata szabta szerepet végig kell játszania a művészet legmagasabb törvényei szerint. A fiatal kritikus „íróetikai mérleg“-ében rábizonyítja a jubilánsra, hogy félreismerte a tehetségét. „Nemcsak az ő bűne, a kritikáé is. Az író, aki benne él tévedéseiben, nem kiálthat oly egykönnyen hoppot, mint a messziről szemlélő kritikus. Csakhogy a mi irodalmi kritikánk elfogult, klikk-kritika. Minden, csak iránytű nem.“ — Az ítélet logikai hatása vitatható. A vádráolvasás zuhatagában nem értem ugyan világosan, mit hagyott hát voltaképpen cserben Móricz Zsigmond: becsületes polgári Bethlen Gábor-arcát, vagy Turi Dani-arcát? — A morális hatás azonban tökéletes.

„Vállalkozás“ — „alkat“ — „etikai mérleg“ — „hoppot kiáltani“ —: e négy idézet csillagképletéből echózik felém az induló Németh László.

III.

Mi az, ami ezt a fiatal orvost a műből érdekli? Mibe nyúl bele? Hová kopogtat?

A következő évben — szintén a Protestáns Szemlében — a régi kabalával válaszol a kérdésre, de most már erőteljesen aláhúzza a szót: *alkat*.

„Minden szervezet külön masina, mely csak bizonyosfélekép

tud mozogni, érzékelni és alkotni is. Olvass el száz sort Shakespeareból vagy Goethéből s ember jelenik meg előtted, szinte az utolsó porcikájáig meghatározott ember, aki tán nem Shakespeare és nem Goethe, de hasonló alkatú. Az alkat az a határ, melyen a lélek semmi vágyódása, semmi műveltség nem lendítheti át írásában a költőt, s az alkat az a határ, melyen belül minden érzés-, minden temperamentumárnyalatot kifejthet, mert rejtett, belső erők támogatják.“ (Tamási Aron, 1927. ápr.)

Ime, az orvosba oltott kritikus.

Aki az 1927-es Protestáns Szemlét gondosan végigolvassa — minden számban egy Németh-tanulmány! —, ez a benyomása támad: a szervezet izgatott várakozása az irodalmi jelenségek mögött. Ez az izgatott várakozás elkapja az írásban megvillanó mozdulatot, megnagyítja s vászonra vetíti.

Tanulságos volna kimutatni, hogy áll szembe a művel Kazinczy, hogy áll szembe Kölcsey, Bajza, Erdélyi, Gyulai, Péterfy. A *szembeállítások* láncolatában Németh László „alkata“ jelentős étape. (Mennyivel bonyolultabb, mint az Erdélyi „idom“-ja!)

Németh László organikusan ragadja meg a művet, azon a ponton, ahol képződik. A képződés igazságát keresi a műben, lehelle után hallgatózik, méregeti a morfológiai jegyeken egy bensőbb formáló elv elrendezettségét.

A mű: organum. „Tamási-csír“ — így fejezi ki magát egy más alkalommal. „Alkat“, — „csír“: ezekben a centripetális mozdulatokban kell kitapogatni a Németh-kritika lényegét.

Németh Lászlóban az orvos kopogtatja a magyar irodalom mellkasát. A műalkotás fogalma elmélyül, konkrétabbá válik, arisztoteleszi értelmet kap. Tömör szubsztancia lesz a mű, anyag és forma végzetes összeállása, s Németh Lászlót meghökkenti az egyed titka, a jelleg állandósága, a principium individuationis.

„Én látni akarok!“ — ezt kiáltja oda Erdélyből a jelleg-tékozló Szabó Dezsőnek. (Erdélyi Helikon, 1928. dec.)

De hát mit akar látni a jellegben? Mi hajtja ezt az eleven szellemet — talán a legelevenebbet a modern magyar irodalomban — folyóiratok hasábjain át, alkotások barrikádjain keresztül, egyik folyóirattól a másikig? Mi a célja ennek az új kíváncsiságnak? Mit akar ez a biológiai ráhajlás? Mi felé cikázik a nyugtalanságnak ez a magas frekvenciája?

A szabadság felé, mely nem más, mint maga a törvény, s csak egy helyütt található: az alkat jellegének fellegvárában.

A rossz író rabszolgája tulajdon manír-jának, a jó író végrehajtója a törvényeknek, az „ideális feltételeknek“. Az alkat vizsgálata dönti el: manír vagy törvény? Az Ady utáni korszakban a manír kapott lábra, Adyból is ezt utánozták. Általában: a szellem renyheségre hajlik. De mi az a manír, mi a szellem renyhesége? Ha a befejezett alkatot (az alkat entelesiáját, ezt az elérhetetlen

ideált) körhöz (hasonlítom, — bár az alkat nem ilyen geometrikusan egyszerű —, a manír (renyheség) az a mozdulat, mely a kör meghúzását és bezárását egy álcentrumból irányítja s a művész ehhez a tévesztett mozdulathoz ragaszkodik. Központja mindenkinek csak egy lehet, de ezt az egyet meg kell találni.

A szabadságot akarja látni Németh László s a jelleg törvényét hirdeti a magyar irodalomnak. A körön belül minden a tiéd s a körön kívül bukott király vagy. De a központba nem elég egyszer bejutni, a művészet megállás nélküli honfoglalás. S a szándék se mindig üdvözít: néha ép akkor toppansz centrumba, amikor tőle csüggedten távolodsz. A művészet kemény erőfeszítés és váratlan ajándék. „Lámpagyújtogatója“ ő az íróknak, alaktól alakig lebben s világosságot derít az alkatok körül, rést ütve a művek mechanizmusán, amely ellen sohasem lehet eléggé védekezni. Ő a pszichikus ellengravitáció, gravitáció az anyag ellen, a renyheség ellen, a szellem mozgása az alkat végső határáig, az „ananké szténáj“-ig.

IV.

De lehet-e jól alkalmazható elveket teremteni, melyek kizárják a kritikai tévedést? Nem láttak-e napvilágot azóta is művek, melyek fokozott mértékben elkövették a Németh-ostorozta baklövéseket s maguk a kritikusok is számbavették-e már mindnyájan Németh László „eredményeit“, hogy ezek segítségével följebb építsék a magyar kritika emeletét? S maga Németh László nem botlott-e már meg „rendszere“ koloncaiban?

Kritikai elveket voltaképp csak az alkalmazhat, aki teremt is őket. Alkalmazva teremt. A kritika nem szabadalom, amelynek patentje sokszorosítható. Németh kifejezésével: „A kritikai tapasztalatok nem adhatók át, mint a tudományosak.“ (A kritika feladatai. Nyugat, 1929. dec. 1.) Nézzük csak, milyen elvek szerint fog hozzá az alkatok kutatásához. Van-e rendszere? Van-e kikészített receptje? Erre nézve felvilágosít maga Németh László: „Kritikus az, aki nem ijed vissza olvasás közben támadt érzéseitől. Nem tudja, hogy ez az érzés másban is földerengett, s azt sem, hogy az esztétikai szótár segítségével szabatosan kifejezhető-e. Mégis ragaszkodik hozzá, s többre becsüli a kritikai kérdőív hagyományos rubrikáinál. Nem a kérdőív szerkezet, nyelv stb. rovatát tölti ki, hanem a maga erős és mégis homályos érzése után kutat; tapasztalásból tudja, hogy ez az a kritikai nyom, amelyen egyedül érdemes elindulnia.“ (S. Undset: Tavasz. Napkelet, 1929. nov. 15.)

„Minden kritika hazard!“ — tör ki hangos monológba. Őszinte monológ, de kiegészítem. A kritikus Németh Lászlóban van valami szent hazardtság, az elszántság jánosvitézi mozdulata. Nem hiába eszménye Petőfi, a nagy lírai hazard. Összeköti őket lelkük dinamizmusa. Ő is, mint Petőfi, — s itt Szabó Dezsőt idé-

zem (Petőfi művészi fejlődése. Nyugat, 1912. II. k.) — temperamentumával „a legegyszerűbb szót is irradiálja“. Ez az örökké irradiáló intellektus addig feszegeti a művet, — „kis drámáiban“ újra végigküzdvé a szellem szabadságharcát — míg végre fölcsap a műből a képlet, előttünk ragyog az alkotás spektruma. De vajjon nem csalóka ez a színszórás? Ki biztosít a törési mutató igazságáról? Néha úgy érezzük, hogy mindez „puerilidad“, — nem hiába emlegeti kritikuskunk Ortegát! —, valami játékos és tündöklő hasonlat-kápráztatás. Itt van elrejtve az ereje és a gyöngeje Németh Lászlónak. Sigrid Undset Tavaszában egy hajszállal híz határmesgyét remekmű és fércmű között. De ez a hajszál mágikus hajszál, s Németh László ért a bűvészethez is. Csakhogy ez a bűvész nem akar becsapni, ez az Argus-szemű nagy gyermek hittet pörgeti varázskockáit. Ime, hölgyeim és uraim, bemutatjuk Önöknek a *tehetség rébuszát*.

Első pörgetés (a bűvész fanyalogva vizsgálja a kocka figuráit): ... Sigrid Undset Tavasza nagyon Bajza Lenke... Torkild, Rose, Betsy, Axel... olyan nagyon Magyar Lányok-kivonat...

Második pörgetés (a bűvész gondolkozóba esik az egyik figuránál): ... csakhogy valami különös történik itt ezzel a témával: kitar, makacskodik...

Harmadik pörgetés (a bűvész hirtelen magára kapja a kritikus papi talárját): De szabad-e így beszélnünk ezekről az alakokról? Igazságtalanság csak a fércműszerű elemeket venni észre bennük. A kritika elkerülhetetlen igazságtalansága még csak külön is választani őket.

Negyedik pörgetés (a bűvész arcán játékos gyönyör, ujjait rejtelmesen mozgatja): A megpendített lelkek jónéhány pillanattal tovább rezegnek, semhogy elfeledhetnők őket. A holttypus addig forog, mint nátrium a vizen, amíg egyszer csak föllobban. Addig részletezi hőseit, amíg élni kezdenek. Olyan erővel hisz a stereotipiákban, hogy emberré varázsolja őket.

Ötödik pörgetés (a bűvész a kockákat félredobja és a kritikus fölkiált): Mi a tehetség? Óh, a tehetség épen ez a tehetetlen önmegfeledezés, amely nem vigyázhat magára s ez a szívós gond, amely örök vigyázkodás!

Tökéletes mutatóvány. Ez Németh László. Holttypus a regényben — nátrium a vizen. Nátrium föllobban — holttypus élni kezd. Mily ösromlatlanság! Mily paradicsomi enyelgés az igazsággal!

V.

Németh kritikai pályájának első részében — mint a fenti-ekből is látható — a műalkotás pszichológiai jellegének megragadása van túlsúlyban a normatív jelleg fölött. A lélek mélyére

fojtott ösztönök lökő ereje, az ihlet heroizmusa: ebben látja a magyar költő mindenkori feladatát. „Az ihlet teszi meg a lépést, mely az írást a költéstől elválasztja.“ (Ihlet és ügyesség. Napkelet, 1927. dec. 1.) „A heroikus ihlet költőnépe vagyunk. A heroikus ihleté, amely a faj akarata ellenében érvényesíti önmagát s önmaga mélyén a fajt.“ De ugyanakkor — e pszichológiai preferenciája közben — „a tehetséggel való sáfárkodás mérlegét“ is követeli, tehát egy szabályozó (normatív) igény küzd benne a tehetség- (lángész-) követelés pszichológiai igényével. Tanulmányos e harc, mert megvilágosítja Németh írói fejlődését. Mibe kapaszkodik e szemlélő elevenség? Kire emlékeztet a burok, amelyen belül és amelyen át teljesség felé építi önmagát? Vannak áruló mondatok, melyekben egy lélek kibontakozása hőmérő-pontos-sággal leolvasható. Németh László sok ilyen mondatot szór el pályája kígyózó vonalán. Ezekben a mondatokban egy másik, hozzá hasonló elevenségnek ad titkos és nyílt találkozt: Szabó Dezsőnek, stíllalkata nevelőapjának.

A lendület bátorságát és a fogalmazás képdinamizmusát tanulta Németh László Szabó Dezsőtől. Tanulta, mert alkotásában erre megvolt a hajlandóság. Szabó Dezső volt a kiváltó-ok, kezdetben formáló-ok is egyszersmind. Szabó Dezső stílművészete a dobogó, amelyről Németh László távolba ugrik. A dobogó szabó-dezsői zaja még ott kísért a Németh-sorokban, de az ugráslendület iránya már a Némethé.

Mi az, ami ezt a két író-t összeköti? Temperamentumuk aktivitása, hopp-kiáltásuk vitalitása, lázadásuk a századvégi és századeleji civilizáció „förtelme, hazugsága és perverzításai“ ellen, egy Adyn át edzett s Petőfihez visszatért világérzés optimizmusa, a faji jelleg elszánt és éles kihangsúlyozása, a magyar tehetség új alapokra fektetett védelme, néprehajlásuk stílszöge, egy új magyar honfoglalás demokratikus láza, egy nagy művészi szintézis akarata, betörni az „európai arénába“ (Németh írta!) valami szélesen epikus alkotással.

Németh Lászlónak szüksége volt a Szabó Dezső-iskolára. Itt csakhamar be kellett látnia a hasonlóságok mellett mestere lényegileg eltérő jellegét. Miben jelölhető meg ez az eltérés? A mértékben. Németh az arányok embere. Szabó Dezső „robosztus áramában“ rá kellett jönnie, hogy a mester által annyira lesajnálta ú. n. kétcollstokos valóságok csöpp monoplánjain biztosabban fölrepülhet „az emberi vágyak valótlanságainak örök valóságába“, mint az epikus páthosz határtalanra tágított csodaszárnyain.

Igy választja el őket, ami kezdetben pedig összeköti, a faj és tehetség fogalma is. Szabónál ez a fogalom egy eposzi sodródás megállíthatatlan áramába kerül. Ez a sodor ragadja Szabó

Dezső minden kis porcikáját. „Nincs külön egyén, külön sors, egyetlenegy van örök levésben: a történet ember, mely mint egy örök zápor hull a formátlan időben...“ Németh László jelleglátó, kétcollstokos szeme ezzel szemben rávillan az öncélú és öntörvényű egyénre. Szabó, az irodalmár, biológiára hivatkozik a faj meghatározásánál: az emberhús évezredes folyama a faj, melynek a tehetség csak egy nagyívű hullámcsapása. Németh, a biológus, ellenben túllát a „szakján“ s épen nem ilyen rohanó biológiai egy-tömbnek tekinti a fajt, hanem bonyolult szintézisnek, melyben a biológiai tényezőkön kívül döntő szerepet játszanak nyelvi, történelmi és kulturális tényezők. Szabó Dezső tehetsége a faj nagy függvénye s az emberi evésnek (= ételnek) csodálatos transzszubsztanciációja. Németh László, az orvos, fölémelkedik a kezdetleges „biológiai romantikának“, az ő tehetsége nem u. n. biológiai megafon, faji egységek homogén felnagyítása, hanem egy öntörvényű és öncélú szűrőszervezet, fajából élő, de tőle független egység, metafizikai szubsztancia, aki sűrít és kiválaszt. A tehetséget kondenzátor-hajlama arrafelé fordítja, ahol a jellegek kondenzálva vannak. Ezen épül Németh László népi elmélete. Magyarországon a föld népe az a társadalmi réteg, amelyben évszázadok küzdelme, vágyakozása, dallama úgy van elraktározva, mint szénben a hő. Ezeket a „prepoétikus energiákat“ — évszázadok szervesen töményített ízeit — minden igazán nagy költőnek szükségképen épűgy meg kell keresnie és költészté kell lobbantania, mint ahogy „a fagyökérzet is arra bocsátja a tenyészkúpok finom kémiai csápjait, ahonnet dúsabb ízeket kap.“ (Népiesség és népiség. Napkelet, 1928. febr. 15.)

Ez már az igazi Németh László, aki legyőzte magában Az elsodort falut. A kétcollstokos valóságok iránti érzéke, a mérték, az egyensúly, a szubsztanciák jellegének állandóságába vetett hite mesterével ellentétes ideálhoz közelítik, egy organikus ideálhoz, eszméhez, amely szervezet. *Új görögség!* — ezt tűzi ki jelzőnek az új magyar irodalom lobogójára. (Faj és irodalom. Napkelet, 1928. jan. 1.) A mester lökőereje megmaradt, megmaradt a tűz, azonban „az ösztönös emberi monumentumok“ immár nem koppányi vagdalkozássá tékozolják magukat, hanem biztos rendekbe sorakoznak.

VI.

De a megölt ellenség kísértete — mint Caesar véres szelleme Philippinél — vissza-visszajár; Németh László pedig elszántan küzd lelke Szabó Dezső-hajlama ellen. A mechanizmus elleni harc, a stereotípiák legyűrése; harc a belső mozgásért, mely kívül csupa szilárd jelleg; valami állandósított lengésű kinetika, mely állandósága ellen örökösen védekezik: ily felfogás kristály-

rendszere csap ki egyre gyakrabban a Németh-írásokból. E rugalmassági esztétika nagy érték, nagy mementő olyan korban, midőn hormon-jelszavak hirtelen nőttek és tüntetnek irodalmi szervezeteket, — álszervezetek ezek, hormoneposzok, hormon-lirák és hormondrámák. Csak beléjük kell metszeni, reakciót kell előidézni s tüstént összeomlanak, mert hiányzik belőlük a szervezetépítő töménység.

Ezt a töménységet legelőször és máig is legteljesebben Erdélyi Józsefben találja meg, de úgy is mondhatjuk: Erdélyből vonogatja le *népi-klasszikus* elveit. Az *utolsó királyság*-sal szemben már határozottan leszögezi normák felé siető álláspontját: „A klasszikus izlés önkorlátozása elegyedik benne az invenció tékozlásával.“ — „Úgy eredeti, hogy az eredetisége ellen küzd. Úgy egyéniség, hogy a nép fia akar maradni.“ (Napkelet, 1928. szept. 15.)

Illyés Gyula föllépte és fejlődésének körülményei megmutatják Németh esztétikai elveinek gyakorlati jellegét. Várakozása, amelynek már egy évvel azelőtt határozott hangot ad s amelyet később is makacsul ismételt — nem hiába figyelmeztet Pap Károlynál, hogy nem jó író, aki nem monomániás! — Illyésnél részben teljesül. (Illyés Gyula: *Nehéz föld*. Nyugat, 1929. márc. 16.) Mi ez a várakozás? A magyar vers taglaló tendenciájának új fényre, új érvényre emelése. Németh László alámerül a multba s Molnár Albert zsoltáiraiból egy ősi ritmikai törvényt hoz fel, a magyar verselésnek egy bensőbb és szabadabb hajlamát (Protestáns Szemle, 1928. febr.) A modern magyar vers felújulása érdekében a fix szótagszámú ütemek helyett a váltakozó szótagszámú *tagot* hangsúlyozza, a geometriai kimértség rigiditása helyett a tagok „zenei és értelmi egymás ellen torlódását.“ De itt nem áll meg, hanem az időmértékes verselés területére is átnyúlik rendező szelleme. „A klasszikus formákat átgyúró tagolási tendencia“ — valami harmónikus lebegés időmérték és tagolás között, — az eddigiéknél is szabadabb, gazdagabb képletű, invenciózusabb hajladozás: korántsem formai játék ez, egy nyugtalan elme strófkombinációja, hanem komoly tétre megy ez a morfológia.

A versforma a költői hangulat keringési pályája s nem közömbös, milyen pályák állanak a magyar költészet rendelkezésére, — mint ahogy nem közömbös a vérnek, vajjon az érrendszer fala rugalmas vagy már elmeszesedett. Németh forma-törekvése mélyen lenyúlik a talajba s, mint ő kifejezte, viaduktot épít távol századok között. Illyés Gyula fejlődése beigazolta ez elmélet használhatóságát, olyan elvét, mely az ösztön elevenébe vág. Igaz, hogy Illyés későbbi műveiben a kötött rímes forma felé tolódik, holott Németh szívügye és várakozása a rímtelen klasz-

szikus vers rigiditásának megtörése, a tagolás szénszórásában: — mégis tagoló tendenciájának árny- és fényjátéka a Németh-ideál szerint remegtetni át ütemeit s ez a meghatározhatatlan formalengés határolja el Erdélyitől, akihez pedig — épen ezekben a kötött rímes versekben — rokon témáknál meglehetősen közelít.

VII.

Az eddigi Németh-írásokat, — melyekben a norma a pszichológikumon át érvényesül — a célzatok bujkáltatása jellemzi, az induktíve elősarjadzó törvény, a kritikusi szimat rátapintó találékony-sága, az alkatkopogtatások sokféle változata. Ezeket az írásokat nem az előre kikészített témabeosztás külső logikája irányítja, — itt tér el kora kritikusaiktól, — hanem valami önmozgás a sorokban, hasonlatul az arisztoteleszi cél- és mozgató-okra gondolok. Ez a belső mozgás teszi felejtethetlenné a Németh-írásokat. Ciklus-kritika ez, s Németh, aki többször tiltakozik a művészetben a ciklus-elv ellen, talán önmaga hajlandóságát fojtogatja (ez is természete Némethnek) ezekben a tiltakozásokban. Aki először olvas szétszórt kritikáiból, — magam is így voltam vele kezdetben —, valami beleüt, amit szeretne megérteni, de ami az elszigetelt fráson belül megmagyarázhatatlan marad számára. Ezt a guerilla-harcot a teremtvő fantázia irányítja s igazán nem csodálkoztam, midőn egy szép napon beköszöntött *Emberi színjáték*-ával. Ez az ötszázoldalas regény (Napkelet, 1929. 1—24. sz.) kritikáinak folytatása s a bennük edzett elvek tettere váltási kísérlete.

A regény alapgondolata: a kritikák alapgondolata: rést ütni a világ mechanizmusán, pszichikus ellengravitáció. „Az élet úgy, ahogy van, az emberek igényeinek és értékHITEINEK a mechanizmusa. A legkövetkezetesebb, a leggépszerűbb.“ A regény hőse, Boda Zoltán, elszántan nekiugrik ennek a gépnek, mint Németh, a kritikus, az alkotások gépezeteinek. Miért? Mert a lélek hajtja. A lélek, amelynek van „egy világ- és anyagellenes igénye is s ez az igény époly jogos, mint az anyagé, csak a következetessége más s csak az eredményei összemérhetetlenek.“

E gondolat előhívása a centrum s körülötte forog a háborús és ellenforradalmi Magyarország. Az író Boda Zoltán életén hívja elő a gondolatot s mire a gondolat — mint lemezen a kép — előjön, a lemez — Boda Zoltán rövid földi élete — csörömpölve összeomlik.

Azt is írhatnám e regény homlokára: út az eudaimonia felé. Szándékosan említettem a Németh-sorok arisztoteleszi mozgását: ez a mozgás végtére föloldja anyag és szellem (forma) kompromisszumát, feltöri az anyag jellegzáró gyűrűjét, hogy az öntörvénye szabadságára érett lélek kiszabadulva megálljon egy bol-

dog lebegő pillanatban, amelyen túl a földi életnek „nincs oka folytatódnia.“

Hogy éri el hőisével Németh László ezt a pillanatot? A regény alapgondolata egy „Istenhez szító“ illogikum, de ezért az illogikumért egy páratlan felkészültségű analitikus elme minden logikája megmozgósítatik. A bevezetés valóságos pszichológiai pergettűz. Boda Zoltán, négy éves kisgyermek, lassanként megismeri az életén átimbolygó dolgokat, beléütköznek a tárgyak titkai, édesapja meséje a Zölddisznóról képzeletét gyökeresen átalakítja, az udvaron a farakás mítikus várrá nővi ki előtte magát, melynek szikláin a virágderekű királykisasszonyt, a Százszorszépet, elrabló Zölddisznóra les . . .

A célzatok bujkáltatása, mely már a Németh-kritikákat is annyira jellemzi, ebben a regényben rendszerre terebélyesedik. Soha gyötrőbb és vonzóbb olvasmányt! „A tények titkos összjátéka olykor a legsemmibb tényeckére rakja a hangsúlyt.“ Így elmélkedik az író a falujába visszaballagó Boda Zoltán bukott szigorlatán. Két évvel azelőtt a jelenetrészletet „türelmetlenül“ elhúzó Pirandellóra nézve a kritikusan hasonló gondolat merült fel. (Pirandelló színpada. Napkelet, 1927. nov. 15.) „Kínosan érdekes ez a dráma . . . Az agy feszülten kénytelen figyelni, nehogy egy szót is elveszítsen, mert talán ép annak a szónak a madzagán csügg a dráma kulcsa . . . De talán ez a kínosság a legnagyobb a pirandellói drámában.“ — Az Emberi színjáték megköveteli a feszült agyat. Viszont a művész a bujkáltatás izgalmai után alaposan lerántja a leplet a bujkáló okról, talán kissé fölöslegesen is hőbeszédű magyarázatot adván. Ilyenkor a technika ez. Fölvet egy szót, például: *várákosás*. A szó így fölvetve közömbösen hat. De az író lassanként kibontja az ismeretlenség burkából, eseményeket tapaszt hozzá, a szó pörög-forog, jelentősége növekszik, végre teljes fény esik rá s az olvasó úgy érzi, mintha egyetlen oldott volna meg. Máskor hirtelen mozdulattal távoli helyzeteket köt össze s ily lélektani átlók sűrűje a regény. A *Zölddisznó* úgyszólván vezérmotívuma a Színjátéknak, pszichológiai refrénje. A gyermek apja ellenségeit a Zölddisznó gyűjtőlátomásába foglalja. A világháború kitor s a tizennégyéves gimnázista úgy szeretné hazáját az emberi hazugság ellen síkraszállva látni, mint a juhászlegényt a Zölddisznó ellen. Már katona Zoltán, ott menetel az olasz fronton, midőn egyszerre csak megtántorodik, tudata elhomályosul s beesik a Zölddisznó barlangjába. Tervezett Nagy Költeményét a Zölddisznó legendájával kezdi, ezt is olvassa föl a professzornak s a Zölddisznó-legenda balsikere lendíti át az orvosi fakultásra, hogy végre Ősi Kuruzslóvá legyen.

Itt van otthon Németh László. Az a terület az övé, ahol a tanulmány tömör szövetjén átcsillog a művészi rendezés mágikus

sugara. Nem a meztelen „romaneszk“ az ő eleme, az események nyílt zuhogása. Áttételes tehetség ő, — itt Babits-csal rokon, — s mihelyt kiesik az áttételből, kiesik az erejéből. Ilyenkor vagy Dosztojevskijéknak ragadja meg hatalmas karját („Hangulat-rárétegezés“!), vagy a váratlanul előugró Szabó Dezső pogány testébe kapaszkodik. De maga is érzi a kapaszkodás megalázó helyzetét s megindul a nagy küzdelem az önálló egyensúlyért. Micsoda remekbeszabott Szabó Dezső-pamflettek a regényben! A tanítvány hogy túlszabódezsőzi a mestert. Hiába! A romaneszk nem sikerült. Meg van csinálva, az írói intelligencia biztosítja a perfekt munkát, de mit ér ez a perfektség, amikor összehasonlíthatatlanul nagyobb érdekek forognak kockán? Egy világnézet forog kockán, egy immateriális hit forog kockán, egy új immánencia normáinak fölillantása, egy új tisztaság szervezetmélyi tilalma, az emberi érdeklődésnek egy új elementáris ereje, s ami mindezt fölszívja: egy új *műfaji gondolat* forog kockán, egy új nemes plánta, a magyar regényírásnak egy új jelentkezési akarat.

Mielőtt a regény kiadásra kerülne (— a további halasztás a magyar irodalom elleni véték —), lényegesre kellene redukálni, hogy a mű új gondolatai ne fulladjanak bele az epikus föltalálás magzatvizébe. Zoltán gyermekkora, a farkás varázslatának megtöréséig, — a farkasréti tébolyda megrekedt lelkei, a pillanatnyi tévedés végzetes léke, — Zoltán hazatérése és Rozi csodálatos gyógyulása, — Zoltán és Ilonka étheri szerelme, — átszellemülés a szőlőhegyen, a „gyémántvilág“ felé: — ezekhez a *lényegi* pontokhoz (csak néhányat említettem!) kellene közelebb vonni a regény terjengős kerületét, szűkítve a kört, hogy feszültsége nőjön. Németh László kemény és kitartó pszichológiája, amelyet oly utánozhatatlanul átszó egy gyermekien tiszta lélek játékos illanása: ez emeli az Emberi színjátékot mérhetetlen magasságba az u. n. tanulmányi regények fölé. Épen ezért szeretném ezt az életellenes vagy inkább élet fölé hajló „napraforgó“ következeteséget, — aminek neve Emberi Színjáték — megtisztultan látni, az epikus rekvizitumokat inkább csak vázlatozó diszkrécióval jelölve. (Igy pl. az iskolás évek sok aprólékos, egyébként eleven meglátású mozzanatait összevonva; Behr Alfrédék szabódezsői szerepét csökkentve; a hadifogság másodkézből vett anyagát a fiesolei napokra rövidítve; Horváth Laci párhuzamosságát halványítva, stb.). Ilyen alakjában, mint *regényterv*, — ha már az író nem dobja bele mégegyszer művészete gomböntökalanába — a legimponálóbb tervek közé tartozna, többet sejtetve, mint adva.

VIII.

Boda Zoltán, a regényhős, meghalt, de Németh László, a

regényíró, él tovább. Mily fájdalmas itthagynom a Színjátékot, mennyi mindent szeretnék még elmondani róla! Külön tanulmány feladata lenne beilleszteni az európai regényfajok fejlődésébe, ideszámítva különösen Proust-ot és Gide-et, akikre Németh annyira szeret hivatkozni. Mindez azonban nem érintené érték-mérlegünket, hiszen a műfajtechnikai problémák úgyszólván a levegőben úsznak, a műalkotás pedig zárt áramkör, amelynek esztétikai jelentőségére nézve — amennyiben a maga kozmoszába tudja varázsolni az idegen áramlatokat — közömbös annak genezise. Tanulságos volna továbbá közelebbről bepillantannunk szerzőnknek a néphez való viszonyába, a hajlásszögbe. Mennyivel emberibb, közvetlenebb, természetesebb ez a szög, — emberek szerepelnek itt már, nem u. n. parasztok, — mint egykor a virtuózan csattanó, nagyon intelligens és nagyon ökonómikus pályázati novella (Horváthné meghal. Nyugat, 1925.) ergyenyanya-cüek-jujistenem borotvaélre állított népiessége!

Az Emberi színjáték hőse lelkében az „ideális feltételek“ végsőkig fokozódnak, itt nincs ötvenpercentes kiegyezés. Katarzisa ez a regény az írónak s e katarzisz utáni két évben (1930—31.) Németh Lászlóban erős eltolódás támad a normatív álláspont felé. Az író mintha visszariadt volna Színjátéka galoppjától, mely csak a hősen jelezte a „gyémántvilágot“, de a műfajban nem valósította meg. Tollára kemény fegyelem nehezedik. Ez a „szenvedéllyé konokult hidegség“ „aszketá makacosságában“ újraértékeli önmagát. Ha helytáll Adyról írt elmélete a költő kifejezésrendszeréről, amelyben az egyszer megbillentett bonyolult belső hangulategyensúly a kiegészítő ellentétes lelki mozgások szakadatlan sorát eredményezi, Németh László lelkét bátran hasonlíthatnám egy önkorrekción ingához, amelyet az egyszer elkövetett tévedés lökése állandó lengésben tart. Korántsem szabad azonban azt hinni, hogy most már teljesen szembefordul multjával. Épen nem! Csupán kiválogatja belőle az új állásfoglalásának megfelelő elemeket, ezeket aláhúzza, hogy a többiek — az ellentétesek — elhalványodjanak.

Hová tünt e higgadt esztétikából a „zseni“ ihlettől forró segegykönyörgése, — a magányosság heroikus ihletének „gigásztüdeje“, — a zseni gazdagsága, — a forró üst, melyre rárakatolták a fedőt? (Ihlet és ügyesség. Napkelet, 1927.) Egyáltalában: hová tünt e „gyémánt“-esztétikából az egykor büszke szó, diadalmas szó: *zseni*? Voltaképp itt sem multját tagadja meg, hanem inkább hangsúlyt vált. Most főleg az alkotás elvi mozzanata érdekli, a műfaji mozzanat, lelkében az alkotások színpadi életet élnek, szerepe van mindegyiknek s ő egy képzelte szereposztás normája szerint méregeti jelentőségüket.

Németh László a tarka különleges morfológiája, az apró, kis

tények átkutatgatása, az egyedi művek felnyitogatása után szükségképpen bukkant rá a nagy objektív hálózatra, az esztétikai gyémántláncra, az örök rend fehér folyóira, melyekből az egymásnak látszatra ellenmondó egyéni alkotások flórája táplálkozik. Az elszórt individuális jegyek alatt rábukkant a törvényre s a sok-sok száz egyéni jegy közt igyekszik valami összefüggést megállapítani. Hangsúlyváltása a koré s a korkövetelmény felismerése elvitathatatlan érdeme Némethnek. E hangsúlyváltás első következménye a lángész (zseni)-fogalom átértékelése. A „forró üst“ eltűnik s helyébe lép a „kifejezés-szisztéma“. De ez a szisztéma nem valami vértelen absztrahált rendszer, Németh László nem hiába járta ki az indukció nélkülözhetetlen iskoláját. Kritikai jelentősége éppen abban rejlik, hogy a törvényt mindig a módosító tények fénytörésében ragadja meg. Bámulatos ez a megragadási rugalmasság, nem ismerem párját irodalmunkban.

Ady-, Byron- és Vergilius-tanulmányaira (Napkelet, 1930.) már ez az új hangsúly van fölrakva. „Egy új nemzedék esztétikája“ címen bevezetett tanulmánysorozatában (Nyugat, 1931.) hangsúlyváltása eléri a rugalmassági határt — e határon túl már a „klasszikusság“ sémája fenyegetné! — hogy aztán egy hirtelen, de idejében beálló csöndben egy új elhatározás számára érleljék.

Ime, a kibontakozott Németh-csír! Szabó Dezső egykori tanítványa elfordul a szabadságtól, hogy megtalálja a szabadságot. A tizenkilencedik század lármás szabadságától csalódottan fordul el, hogy a huszadik században meglelje — alkaton belül — a Kazinczyak lenézett, törvénytisztelő csöndes szabadságát. A történelem Leviathánja mindent, ami szellem, elnyeléssel fenyeget. Mit csináltak ilyenkor a hajdan szellemei? Azt csinálták, amit a csiga, mely visszahúzódik csavaros házába; vagy azt csinálták, amit a sünn, mely védő tüskéi mögé gomolyodik. Azonban a művészet csavaros háza keményebb, mint a csigáé s védő tüskéje oltalmazóbb, mint a sünné. Lám, Vergilius, a rabszolgáivadék, hogy eltokolta — „bealkotolta“ — lelke halhatatlan felét az Aeneis mozaikjaiba! A keret-alkotás (a politikum) maradt a császáré, aki azt parancsolta, — de szegény tétova költőnek elegendő volt a sorok közt egy kis csöndes árkádiái zug, ahol megtoldhatta kétezer évvel életét.

S lám, az ünnepektől költő, Blasco Ibanez, hiába tetszelgett politikai népszerűsége tündöklő ormán; a francia Rivierán hiába csillogott föl arcába az ezerszínű tenger; hiába kapkodták mammut-regényeit tízmilliók: nagyobb úr volt önála egy nyomorult csavargó, Csokonai Vitéz Mihály, mert ő Isten kegyelméből *belül* volt nagyobb!

A heroikus szerénység kódexe a Németh-esztétika, bár a fel-

színe követelő: kis felületen nagy erőfeszítésre tanít. E belterjes szemlélet eszménye Oidipus király, ez a „tovább nem töményíthető“ töménység. Én Németh Lászlóban az ifjú magyarság új orientációját látom. A pályanyitó Móricz-tanulmány kritikai ígérete — az íróetikai mérleg — beteljesedett. E mérleg mögött egy új igény jelentkezik: egy szervezetépítő igény. Az Ady-korszak démoni hadjárata és önmagát megsemmisítő elragadtatása után egy új egyensúly követelte jogát ember és természet között. A Németh-mű: ennek az új egyensúlynak teherpróbája. Aki e teherpróbát csak részleteiben vizsgálja, könnyen tévedésbe eshetik. A kritika: egy folyton épülő, de soha be nem fejezhető szimultánpillanat, melynek közös fénye alá sorakozik a művek lehető teljessége. Egy ily pillanat igazságát keresi Németh László ellentétes irányok „konok erőfeszítésében“. Tévedne tehát, aki azt állítaná, hogy a „remekmű magánügy“, ennél fogva Németh remekmű-esztétikája nem alkalmas nemzedékesoport-szervezésre. Épen ezért alkalmas. Nála szuggesztívebb erővel senki nem hirdette a remekmű öncélúságát. „Remekmű“ és „lángész“ antitézisét ő egy magasabb kritikai kontroll kedvéért állítja „heves hídállásba.“ A forrongó lángészt ellensúlyozza a hűvös remekmű; a magányos remekművet ellensúlyozza az irodalmi kollektivitás.

Amit idáig láttunk, egy lázas, de óvatos és folyton örködő szellem hajnalfénye és délfelé emelkedése volt. A dél még nincs jelen. Az ő példája is arról győzött meg, hogy a tehetség — túl kulturán és hierarchián — elsősorban természeti erő. Ami hibája volt e tehetségnek, erénye is. Ő is — mint kedves Ortegá-ja — sokszor „pálcája hegyén“ pörgette enciklopédiába mártott ítéleteit. S az ítélet szép volt, vonzó, mint egy színes üveggolyó. Az ifjúság volt ez a pályafutás, de a szó legnemesebb értelmében: egy felfokozott magyar ifjúság.

(Debrecen.)

Gulyás Pál

A harmadik magyarság

I.

Már egy esztendővel ezelőtt, amikor hosszabb időt töltöttem Párisban és Franciaországban, fölkelte figyelmemet az a probléma, amelyet még sokkal fontosabbnak és nagyobbnek látok azóta, amióta Berlinben élek: a külföldön élő magyarság szellemi problémája, e kérdés szociális és világnézeti vonatkozásaival és azzal a várható hatással egyetemben, amelyet az a magyar közéletre és annak eszmeáramlataira előreláthatóan gyakorolni fog. Franciaországban is elgondolkoztam, amikor Páris vagy valamelyik nagyobb város utcáján magyar nevet pillantottam meg az orvosi táblán, vagy Párisban az állandóan künnélő magyar társadalom tagjaival találkoztam. Egy alakulni kezdő új magyar világgal véltem megismerkedni akkor, amelynek rétegeit igyekeztem megkülönböztetni magamban és próbáltam elemezni, hogy mit ér és mit jelent az egész magyarság munkaközösségében ez a társadalom. Franciaországban körülbelül hetvenezer magyar élt egy esztendővel ezelőtt, túlnyomó többségükben munkások, akiknek sorsa így elsősorban a kivándorlás kérdése és a szociális probléma szempontjából érdekelheti az embert. A munkásságon kívül azonban egy egyre növekvő új magyar intellektuális osztályt ismer meg az ember Párisban és ugyanerről az intellektuális osztály-szaporodásról hall Ausztria, Svájc, Belgium, Anglia és több európai állam magyarjaitól is.

Berlinben aztán még szembetűnőbb a kérdés fontossága és szellemi volta, mint az előbb említett helyeken. A német fővárosban ma ugyan körülbelül csak öt-hatezer magyar él, de Berlinben sokkal nagyobb százalék az intellektuális réteg a magyarok között, mint Párisban, vagy egyebütt. Párisba inkább a kezük munkájából megélni akaró réteg vándorolt ki a háború után, hogy a francia Kanaánban megélhetéshez jusson. Berlinbe pedig a tudomány és művészetek értékes elemei és kalandorai jöttek ki nagy számban szerencsét próbálni. Az ember, ha kinyit egy berlini ujságot, szinte bizonyos, hogy rögtön nem is egy, de több magyarra fog bukkanni benne, akit, mint színházi sztárt, mozidarab-szerzőt, vagy egyéb világvárosi nevezetességet hirdetnek, magyarra bukkan a mulatók és koncert-termek zenészeiben, a gramofonlemezek virtuózaiban, de a komoly pozíciókban ülő gazdasági nagyságokban és a tudományok művelőiben is. Komoly értéket és könnyű fajsúlyt, képzett elemet és sarlatánságot éppúgy találni közöttük, mint odahaza, — de mindezt olyan nagy számban leli föl az ember, ha hosszabb ideig él itt, hogy maga is elcsodálkozik rajta. Először bizonyos öröm és büszkeség fog el, látva honfitársaink külföldön elért sikereit és dicséretes életrealitását, aztán később el is gondolkozunk rajta, hogy mi van a háttérben és mi van a jövőjében annak a tragikomikus igazságnak, amit egy szellemes ember úgy fejezett

ki, hogy „a magyarok már nem otthon, hanem Párisban és Berlinben turják ki egymást a pozíciókból“.

Valóban ez a kérdés, a külföldön élő magyar intellektuerek problémája egyre komolyabb jelentőségűvé kezd válni, amelynek úgy az okaival, mint az eredményeivel érdemes lesz hovatovább komolyabban foglalkozni. Az ugyanis, hogy a külföldön száz, meg százezer magyar él manapság, nemcsak nemzetpolitikai probléma, nemcsak kivándorlási kérdés, amelynek szociális okai vannak és amely szociális úton volna likvidálható, ha odahaza megjavulnának a gazdasági viszonyok. A magyarságnak ez a Nyugat felé való áramlása nemcsak azt a követelményt állítja föl, hogy külföldön élő magyarjainkat igyekezzünk a lehetőségekhez képest védeni és magyarságukban megtartani. A magyar intellektuerek, művészek és tudósok kivándorlása, — ha nagyrészt hasonló okokra vezethető is vissza, mint a munkásoké, — azért állít eléink nagyobb problémát, mert kivándorlásuk ténye a szellemi életben is nagyjelentőségű változásokat idézhet még elő.

II.

Hogy a magyar intellektuereknek ezt a nagyarányú kivándorlását mi okozza, azt nagyjában mindenki tudja. Magyarország gazdasági és szociális válsága megbénítja odahaza az elhelyezkedési lehetőségeket, a magyar középosztály egyrésze ezért vesz vándorbotot a kezébe, mint ahogy a történelem folyamán többé-kevésbé ugyanezt tette valamennyi legyőzött és feldarabolt nép és ország megfelelő társadalmi rétege is. A magyar orvosok és mérnökök ezért vándorolnak Nyugatra, vagy a keleti Ázsiába, esetleg a tengerentúli gyarmatokra. Amellett pedig a legfontosabb kivándorlásra ösztönző momentum szellemi rétegeink számára: a városi kultúra fogyatékosága, a városok és a polgári rend hiánya Magyarországon. A szellemi kivándorlás terén ez a legfontosabb ok az általános nehéz gazdasági helyzet mellett. Budapestet kivéve, nincsenek nagyobb városaink. Magyarország a háborúval igen sok régi kulturájú városát veszítette el, amelyek a tudománynak, irodalomnak és művészetnek lehetőségeket adtak. De általában az egész városi kérdést másként látjuk ma már, mint a háború előtt. Néhai *Grünwald* Béla annakidején még a török hódítás könnyű terjedésének egyik főokát is abban látta, hogy az Al-Dunától Budáig és Budától az északi és keleti hegyvidékekig Magyarországnak nem voltak városai és már a nyolcvanas években felhívta a társadalom figyelmét erre a kérdésre, amikor még sokat lehetett volna tenni az egészséges városítás terén. De a magyar társadalom nem ismerte föl a kérdés reális fontosságát. Az embernek önkéntelenül is az a felismerés ötlük az eszébe, amit *Eckhardt* Ferenc mutat ki Mária Terézia korának gazdaságpolitikájáról frott könyvében, mikor bemutatja, hogy hogyan kellett annakidején Magyarországra erőszakkal városi elemeket telepíteni. Hogy a városi életnek ez a hiánya századokon át milyen jóvátételten hátramar-

dást jelentett az ország egész gazdasági, politikai és szellemi kulturájára, azt ma már nem nehéz fölismerni.

Ezen az adott helyzeten azonban most már, sajnos, alig lehet kellőképpen segíteni. Ausztriától keletre és Csehországtól délre Európában általában nincs többé nyugati értelemben vett rendszeres és organikus városi vegetáció, természetes tehát, hogy a városi kultúrával egybekapcsolt lehetőségek is ennek megfelelő mértékben és arányban fogyatkoznak, némely helyütt pedig hiányoznak is. E városi vegetáció hiányában azután alig lehet reálisan arra számítani, hogy a magyar szellemi élet hordozói, a magyar tudósok, írók, művészek és ezek utódai odahaza a közeljövőben a mainál lényegesen jobb helyzetbe kerülhessenek, hogy közülök többen juthassanak kenyérhez és pódiumhoz, mint ma. Sőt reálisan arra kell fölkészülnünk, hogy a szellemi proletáriátus kitermelődése még nagyobbarányú lesz, viszont a szellemi fogyasztóképeség még esni fog. Hiába, — könyvet és ujságot főként a városi lakos olvas, színházba, hangversenyre csak a városi lakos jár, — a mai európai értelemben vett kultúra és civilizáció a városokban lakik. Hát lehet-e például Magyarországon az opera-színjátszásnak egy olyan fokú elterjedésére számítani, amely képes volna elhelyezkedési lehetőséget nyújtani az új művészgenerációnak? Lehet-e csodálkozni azon, ha sok fiatal énekesünk ma már úgyszólván csak a külföldet látja a maga számára reális működési területnek? Nem, ábrándok nélkül nézve a jövőt, azt kell mondanunk, hogy sem a színház, sem a képzőművészet, sem a könyvkiadás aligha lendülhet föl annyira a mai Magyarországon, mint amilyen mértékben az új generációk helyet kérnek maguknak az érvényesülés terén. Persze ezenkívül még számos olyan művészeti ág is van, amelyet odahaza alig, vagy egyáltalában nem lehet művelni, hogy ilyen tudományágokról ne is beszéljünk!

Ilyenformán bizonyosra vehető, hogy a magyar intellektuális kivándorlás *egyre erősödni fog* és csakhamar olyan fokra érkezik el, hogy Magyarország határain túl, a nagy nyugati centrumokban valóságos új magyar szellemi kolóniák fognak keletkezni. Természetes, hogy e kolóniák kifejlődése az általános európai gazdasági és politikai viszonyoktól függ, a helyzet azonban egyelőre az, hogy a magyar intellektuel, ha nyelvtudása megfelelő, igen sok téren ma is könnyebben kap külföldön állást és működési területet, mint odahaza. Az életstandard-különbség még mindig olyan nagy például Magyarország és Németország között, hogy a nagy német nyomor dacára is százával élnek itt künn azok a magyarok, akikre azt szokták mondani, hogy „jó dolguk van“. Ha ezeket a körülményeket figyelembe vesszük, akkor — azt hisszük — már ma sem nagy tuzás „külföldi magyar szellemi kolóniákról“ beszélni, holnap pedig már bizonyára cseppet sem lesz az.

Bizony, ez az intellektuális kivándorlás igen nagy dolgokkal van összefüggésben és visszafejlődése csak akkor volna várható, ha Magyarország egész európai súlya megváltoznék. Egyelőre arra lehet számí-

tani, hogy egyre több és több magyar szellemi munkás fog külföldre vándorolni és ott letelepedni. A hazai viszonyok összeszűkülését és ezt a nyugateurópai terjeszkedési lehetőséget, mint a legérzékenyebb réteg, a magyar zsidóság vette észre legelőször. A magyar zsidóság Nyugatra való áramlása a háború előtti Magyarországon is szembevető volt, az összeomlás után pedig — főleg a numerus clausus miatt — még nagyobbarányú lett. Most már azonban nemcsak a zsidó vándorol Nyugat felé, hanem a magyar gentry, a középosztály, sőt a parasztság első intellektuel nemzedéke is. A külföldre való vágyakozás pedig sohasem volt olyan nagy a magyar társadalomban, mint most. Odahaza igen sok ember szemében egészen más világot jelent a „külföld“, ahol más emberi törvények és életformák uralkodnak és nagyon sokszor hallottam már, hogy milyen boldognak kell éreznem magam, mert „külföldön“ élek. A szociális hajtóerőhöz ez a lelki epidémia is hozzájárul még, egyre növesztve a külföldön élő magyarok táborát. Igen, legyünk vele tisztában, hogy ez az egész kérdés a maga anyagi és szellemi részleteivel egyetemben a trianoni magyarság életének egyik legfontosabb fázisát és következményét mutatja. Európa görögjei, lengyelei lettünk, amikor történelmünk mai legnehezebb válságaitól üzve szétszóródtunk a nagyvilágban.

III.

Ennek a magyar intellektuális kivándorlásnak szellemi téren főként két hatása lesz mindinkább érezhető. Az első, amelyről beszélnünk kell, természetesen az a kár, amelyet ez a kivándorlás a magyar kultúrára jelent. Mert a kivándorolt szellemi értékek legtöbbszörének munkássága természetesen elvész a magyar kultúra számára. Elég csak arra utalnunk, hogy mennyi kiváló operaénekesünk működik a világ leghíresebb színpadain, mert Magyarország nem tud olyan anyagi és művészi lehetőségeket nyújtani számukra, mint az idegen színpadok. Igen sok színészünket is hasonló módon veszítettük el és lassanként kezdenek már feltűnni a magyar nevű és származású írók is a külföldi könyvpiacokon, akik idegen nyelven írnak. Arról egymagában külön cikket lehetne írni, hogy a külföldi nemzetek hany magyar tudóst könyvelnek el sajátjuk gyanánt, köztük világhírű Nobel-díjasokat is, akik a valóságban teljesen idegenekké váltak. De kicsiben ugyanezt tessik a kisebbek, a kezdő emberek is, mint a nagyok. Számos olyan fiatal, tudományos kérdésekkel foglalkozó intellektuálisunk van, aki idegen nyelven adja ki könyveit és valamelyik berlini vagy párisi tudományos intézetben dolgozva, az a legfőbb ambíciója, hogy ott szerezzen magának nevet és pozíciót. Ezeknek a magyar értékeknek túlnyomó része végképpen elveszett a hazai kultúra számára és nagy többségüket nem is lehet már visszahódítanunk. Itt, ennél a pontnál talán egyelőre nem is fontos az, hogy ezek az idegenné vált magyar művészek és intellektuelek mekkora kvalitást képviselnek, mert

ez nem fokmérője a probléma súlyosságának. Lehet, hogy a magyar Horváth Ödön, aki most nyerte meg Berlinben a Kleist-díjat, mint sok sikert aratott német színpadi szerző, magyar írónak kevésbé sikerült volna, — viszont az is lehet, hogy a felnemíserés, vagy elszármazás révén még nagy tehetségeket, talán Dürereket fogunk elveszteni.

Van azután egy másik része is a külföldi magyarság szellemi életének, aminek fontosságát szintén nem nehéz fölismerni. Ezekben az európai nagyvárosokban keletkező új kis magyar társadalmak természetesen egy más világszemlélet és más életfelfogás csillagzata alatt élik szellemi életüket. Természetes, hogy az a világnézeti alap, amelyen munkásságuk nyugszik, hamarosan kikerül a hazai közfelfogás hipnozisából és egyre több hatást fogad be az idegenből, hogy azután valami egészen mássá váljék, mint amit ma otthon a szellemi élet terén uralkodó principiumnak tartanak. Nem nehéz megfigyelni, hogy a külföldön élő magyar szellemi munkások milyen másképpen látják az egyén, társadalom és nemzet fogalmát és igen gyakran mennyire másként gondolkodnak az élet legköznapiabb jelenségeiről is, mint az otthoniak. Amekkora a különbség a társadalmi demokrácia és az egyéb fontos alapkérdések tekintetében Magyarország és a Nyugat között, *lassan-lassan ugyanakkora lesz a különbség a külföldi és hazai intellektuel életfelfogás között is.* Szekfű Gyula történetírásában szereti a dunántúli magyarságot állítani be olyannak, mint amely régebben a legközvetlenebb kapcsolatban volt az európai szellemtörténet egyes irányzataival és fázisaival, vagyis ő ezt a dunántúli, nyugati magyart tartja történelmünkben a nagy emberi eszmék elterjesztőjének. Ma már a huszadik században az ilyen helyi különbségek alig játszanak szerepet az emberek világnézeti felfogásának kialakítása terén. De a teljes idegen környezet, az idegen, másütemű világ ma is döntően befolyásol minden embert. A történelem századainak nyugati magyarját ma már egy másik típus és tábor kezdi jelezni és hovatovább helyettesíteni: *a külföldi magyar*, aki tömegesen telepedve le a nyugati kulturállamokban, ezzel együtt önálló szellemi élet kialakításába kezd, ami azután odahaza is előbb-utóbb meg fogja mutatni a maga hatását.

A városi kultúrával nem rendelkező és civilizációban elmaradt balkáni és keleti népek szellemi életének sajátos és közismert jelensége az az idegenbe emigrált intellektuális réteg, amely a háború előtt évtizedeken keresztül szállította haza a nyugati metropolisokból a nyugati eszméket és ugyanebben az önkéntes száműzetésben szötte nemzeti aspirációinak álmait is. Bennünket, magyarokat semmiesetre sem lehet összehasonlítani ezekkel a népekkel, azonban igenis, ki kell jelölnünk reális középhelyünket közöttük és a nyugati nemzetek, a nyugati kultúra és a Balkán között. A szellemi kíváncsorsággal összefüggő kérdésekben is ilyen középhelyet foglalunk el a Nyugat és Kelet között. Amennyire meggondolatlan ember az, aki azt állítja, hogy bennünket egy világ választ el a nyugati kulturától, éppen olyan elfogult

az is, aki nem látja be, hogy a külföldre került magyarban tömérdek problémát kell fölvetnie annak a változásnak, amelyet életében a kivándorlás okoz. A példa éppen azt mutatja, hogy a legtöbb magyar szellemi munkás életében fordulópontot jelent az, ha még az ifjúság fogékony éveiben külföldre kerül. Már azok a magyar diákok is, akik egy-két évig Nyugaton tanulnak, egészen új világnézettel kerülnek haza. Ezeknek nagy százaléka bizony a mai hazai viszonyokhoz képest „forradalmár“ lesz, vagy legalább is „boldogtalan ember“, aki egész életében sóvárogva keresi annak az ellentétnek a kiegyenlítését, amelyet odahaza talált és az idegenben látott. A mi nyugati vándoraink nem nagy kiegyensúlyozott kulturák gyermekei és így nem az Angliát járt francia fiziokraták és enciklopedisták kiegyenlítő szellemével, nem az Itáliát járt Goethe szépséggazdagodásával térnek *csak* haza, — a magyar emberre sokkal megrendítőbben hat ez a változás, mert *egyéni*leg sokkal nagyobb emberi felületet érint.

IV.

Igy azután könnyen elképzelhetjük azt is, hogy a magyar intellektuellek tömegeinek külföldi élete hamarosan éreztetni fogja hatását az otthoni szellemi fórumokon is. Nem nehéz megjövedölni, hogy a magyar szellemi életben rövidesen *három táborral* fogunk találkozni, akkor is, ha nem beszélünk az irodalom, vagy művészetek „szakadásáról“, hanem csak az egységes magyar kultúra árnyalatairól. A hazai szellemi kulturális bölcső mellett ott fejlődik a megszállott területek magyarságának közszelleme, irodalma és világnézeti kulturája, a harmadik, egyre növekvő és erősödő hangú tábor pedig a külföldi magyar társadalom lesz. Ennek a „három kulturális övnek“ annyira különbözők az adottságai, hogy ennek következtében a magyar szellemi életben olyan sokszínűségre, esetleg hangzavarra készülhetünk el, amilyenre kevés nemzet és fajta életében volt példa. Háromféle, de még több részre szakadt és helyi áramlatoktól szaturált magyar társadalom fog itt egymás mellett nőni és bizonyos kérdésekben egymással hadakozni; — általában három világnézet, amely odahaza a nacionalista uralmi szemléletből, Erdélyben és a Felvidéken az elnyomatás érzéséből és az ebből fakadó harc követelte népies demokráciából, itt, Nyugaton pedig a világpolgárság független és néha gyökértelen helyzetéből veszi majd stílusformáit és problematikáját. Az összeomlással — akárhogy is gondolkozunk felőle — felbomlott az egyirányban fejlődő és az egység jegyében moduláló magyar kultúra is és nekünk ezután meg kell elégednünk azzal is, ha ez a három magyarság legalább fajtánk legnagyobb kérdéseiben meg fogja érteni egymást.

A konkrét kérdés azonban most az, hogy ettől a külföldi tábortól, ettől a harmadik magyarságtól, illetve annak ama részétől, amelynek munkássága nem vész el a magyar kultúra számára: *mit várhatunk a szellemiek terén?* Hiszen bizonyára nagyon sok külföldi magyar lesz,

— mint ahogy volt a múltban is, — aki, ha állandóan az idegenben él is, de a magyar kultúra számára fog dolgozni. Mit várhatunk tőlük? Az optimista vélemény az lehetne, hogy kulturális életünk felfrissülését, új eszmék termékenyítő hatását, új életlehetőségek felkutatását, új stílust, új tartalmat és mondanivalókat a magyar evolúció számára, amelyre oly nagy szükségünk van. Végül is Magyarország a történelem folyamán keresztülment mindazon a szellemi fejlődési fokon, amelyen Nyugat-Európa nemzetei, — éppen ez az, amiben legfőképpen különbözünk a balkáni népektől — és e szellemi áramlatokat mindig az első vonalban munkálták a nagyvilágban járt európeérjeink. A reformáció, romantizmus, vagy liberalizmus korának is megvoltak mindig a magyar európeérjei. És, hogy csak a közelmúlt történelménél maradjunk — miért ne termelhetne ki a mai külföldön tanult és külföldön élő generáció egy olyan szellemi nemzedéket, mint amilyen az Eötvösök, Kemény Zsigmondék, Szalayék tábora volt, amely nemcsak behozta Magyarországra az új Európa szellemi áramlatait, hanem azokat a maga mély kulturájával és tanultságával fel is dolgozta és a nemzet közkincsévé tette? Miért ne születhetne ebből a hányatott generációból egy olyan tábor, mint az volt, amelyről Beksics Gusztáv írt a „Magyar doktrinerek“-ben?!

Sajnos, — úgy érzi az ember, — hogy ebben a kérdésben ma már nem szabad túlzottan optimistának lenni. Kétségtelen, hogy a magyarság nyugati kultúrával telített intellektueljei még sok hasznosat ígérnek nekünk, azonban mégis ma egészen más a helyzet, mint száz évvel ezelőtt. Akkor sokkal világosabbak és egységesebbek voltak a célok. A kulturális és nemzeti evolúció egybetartozott és az egyik fogalom alig tudott ellentmondani a másiknak. Akkor nem volt öntudatos osztályharc és nem voltak akkora világnézeti szakadások, mint ma, amikor ezer és ezer ok és lehetőség élezi ki a külföldi magyarban azokat az ellentéteket, amelyek megakadályozzák, hogy Széchenyi és minden nivós magyar ember ideálja megvalósuljon: hogy egyszerre tudjunk magyarabbak és európaiabbak lenni. Az egyoldalú külföldi radikalizmustól elvakított emberek hamar összetévesztik a nemzetnek és a kulturális összetartozásnak a fogalmát az „emberi eszmékkel“, amelyeket pedig még „a művelt külföldön“ sem lehet ezidőszerint más-képp művelni, mint a nemzeti állam keretében. Amellett, sajnos, a mai világpolitikai helyzet nem kedvez úgy a finom szellemi emigrációnak, mint a múlt század elején és derekán. Nagy és súlyos okoknál fogva a legtöbb nemzet külföldön élő fiait az a végtelenség fenyegeti, mint az idegenben élő olaszokat, akik alig tudnak mások lenni, mint *vagy fasiszta, vagy desperádók.*

Amellett a történelmi példák is azt bizonyítják, hogy a külföldre szakadt vagy túlnyomóan idegen kulturájú magyarok nagyon sok esetben idegenek és gyökértelenek voltak a hazai szellemi életben. Csak zenei és képzőművészeti nagyjaink (Liszt, Munkácsy, Zichy Mihály)

tudtak igazi hatást elérni odahaza, mert eszközeik természetüknél fogva internacionalisak voltak. De emlékezzünk csak vissza rá, hogy a 48-as emigrációban született magyar politikusok, — akiknek feje körül pedig egy nagy korszak romantikus és nemzeti színei díszeltek, — milyen kevésbé tudtak beleilleszkedni a hazai életbe és milyen kevés reális hatásuk volt a korukbeli társadalomra. Majdnem éppen így elmondhatjuk ezt számos szellemtudományos emberünkről is, akik megértetlenül hányódtak Magyarország és a Nyugat között és munkásságukkal sokkal kevesebbet tudtak használni a magyar és egyetemes kulturának is, mint azok az európeérjeink, akik otthon váltak azokká.

Magyarországnak tehát végeredményben kettős tennivalója van, ha ezt a nagy külföldi magyarságot meg akarja menteni a saját kulturája és szellemi élete számára. Erős népi evolúcióra van szükség odahaza, hogy népünket arra a magaslatra emelhessük, amelynek birtokában el tudja tartani intellektuális rétegeit és ezzel csökkentheti a kivándorlás okát. Szellemi téren pedig a komolyság és igazi értékek keretein belül a magyar intellektuelnek legyen szabad mindaz, ami külföldön szabadságában áll. Az igazi emberi haladás útján igyekezzünk csökkenteni a viágnézeti ellentéteket hazai és külföldi magyar között, mert ezzel azokat a válaszfalakat döntögetjük, amelyek Magyarország és Európa, nem egyszer pedig légváraink és a reális élet között fennállanak.

Makkai János (Berlin)

Jegenyék

*Faluszélről jegenyesor
ballagott a pusztamélybe:
orgonája téli szélnek;
havat-űző friss virággal
lobogott be száz tavaszba;
nyár virága: báránfelhő
bimbózott ki büszke csúcán;
biborsárga lángot hintett
ökönyálás ősz elébe.*

*Karcsú árnya közt becézett
két sorában keskeny útat,
melynek végét a végtelen
déliháttal vagy parttalan
ködtengerrel zárta tőlem.*

Elindultam százszor rajta,
hogy meglássam: mily csodát rejt, —
elindultam parittyával,
paripával: füzvesszővel
meg a nyári hajnalfényel.
Rámharsogott a jegenyék
szélben ázó vitorlája,
rámcspadosta fénybe merült
milljom levél a sugarat;
s a jegenyék árnyékain,
barna árkon, talán százon
átfutottam. — Zengtek, zúgtak
véges-végig a jegenyék:
a felhőkkel beszélgettek.
Félni kezdtem: sehol ember,
szekér, madár, csak én magam,
meg velem a jegenyesor:
fenyegető sok zöld torony...

S már hívhatott a mögülem
rebbent felhőárny előre,
pipacs-sziget lobogása,
vagy lepkék szárnyvillanása:
eldobtam a füzparipát,
eltettem a kis parittyát,
futottam és néztem hátra
a morajló jegenyékre.

Nem tudom, mért, de soha nem
értem én el a jegenyés
dülőútnak a végére.
Én előlem a délibáb
örök titkot rejtett oda:
csodáit, mesevárat...
S hallom sokszor álmaimban
ma is azt a nyárfazúgást
és a lelkem áldva issza,
boldogan, mert ma sem tudom,
hogy mit zárt el mindörökre
tőlem a vén jegenyesor...

Tanka János

A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora

Az ifjúsági irodalom a XVIII. század második felében született meg. A humanizmus keltette nagy szellemi dagályhullám ekkor érkezett el a pedagógia vizeire, noha a felszín itt is jóval előbb felborzolta a reformáció, a tömegekre is kiterjeszteni igyekező a betű ismeretét. Túl a csatornán, a szigetországban hasonlóképpen már a XVII. században rousseau-i elveket hirdettek s a tanítás és nevelés reformját sürgette Locke; de eszméi csak az ermenonville-i remete páthoszával nyertek igazi mélységet és világmegrázó erőt, a való életbe pedig a német Basedow robusztus energiája plántálta át őket.

— Mindent a gyermekért! — hangzott az új hitvallás jellegéje, amellyel céljai szolgálatába állította a péksüteményt épúgy, mint a nyomtatott betűt. A virgács alatt felnőtt előző nemzedék még mit sem tudott arról, hogy a gyermek más olvasmányra tarthat igényt, mint a felnőttek. Goethe, noha gyermekkora éppen az ifjúsági irodalom kialakulásának idejére esett, gyermekfővel is a családi könyvtár köteteit olvasta: a bibliát, Gottfried Krónikáját, Defoe Robinzonát, Canitz, Hagedorn, Gellert költeményeit s mellettük titokban a krajcáros ponyvairodalom remekait. „Ifjúsági“, nem felnőttek számára írt munkát csak egyet ismert s többet bajosan is ismerhetett volna: Comenius Orbis pictus-át, ezt a világraszóló, mindentudó képeskönyvet, mely csaknem száz évvel előzte meg korát s hatása még a huszadik században is érezhető volt.

Az új pedagógia egyenesen eltiltotta a gyermeket az irodalom „közvetlen“ élvezetétől. A gyermek minden olvasmányát szigorú pedagógiai elvek szerint, recipére készítette s akkor is oktatás, erkölcsnemesítés volt a célja, ha a Múzsák ajándékát hozta a gyermeknek.

Ez az újfajta irodalom a német filantrópusok kezén alakult ki, de gyökerei angol és francia földön erednek: az angol ág a gyermeklapokat, a francia az olvasókönyveket teremtette meg.

Az angol hetilapok ebben az időben fedezték fel a családiaságot, a zsánerszerűt, az „innen-onnan“ és a „vegyes“ rovatot, amelynek apró cikkei színházról, irodalomról, nevelésügyi kérdésekről csevegték s az olvasók tetszését rendkívüli mértékben megnyerték. Ez a nagy népszerűség utánzásra csábította a többi lapot is európaszerte. A német alaposág azonban csakhamar folyóiratokká önállósította a cikkekcskéket s nevelésügyi lap is mindjárt kettő jelent meg egyszerre. Ezerhétszázhetvenkettőben pedig az Érchegységet sújtó inség alkalmat adott egy akkoriban magántudóskodó derék nyelvész-professzornak, Adelung-nak, hogy egy gyermeklap, a Leipziger Wochenblatt für Kinder

megindításával próbáljon a nyomorgók segítségére sietni. A lapot örömmujongás fogadta s mikor két év múlva új címmel, mint *Kinderfreund* a legarravalóbb szerkesztő, Christian Felix Weisze kezébe került, bel- és külföldön egyaránt mintaképe lett a hasonló vállalkozásoknak.

Sem Adelung, sem Weisze nem voltak pedagógusok s munkatársaik többsége sem pedagógusok sorából került ki. A *Kinderfreund* sem tanügyi célokat szolgált. Az ilyen irányú ifjúsági munkák a francia gyökéragon eredtek. Az iskolai oktatás ekkoriban Franciaországban sem volt jobb, mint másutt. Egy esztendő kellett csupán a betűtanuláshoz, kettő az olvasás elsajátításához. A rossz iskolát a vagyonosabb szülők magántanítással pótolták, de ennek a sikerét is rendkívül kétségessé tette a megfelelő tankönyv hiánya. Ezen a bajon egy nevelősködésre fanyalodott, előkelő és szellemes francia hölgy, madame Le Prince Beaumont segített két, rettentő hosszú című munkájával, amelyek közül kivált a *Magasin des enfants* volt nagy hatással az ifjúsági irodalom alakulására.

Ez a „tankönyv“ elütött az eddigiektől, az elemi iskola katekizmusától s a latin iskolák klasszikus anekdotákból összetakolt olvasókönyvétől. Tanításait különböző történetkéik keretében, lassacskán jóismerőseinkké váló személyek beszélgetésében találja föl. Kiindulópontja mindig valamely bibliai történet, e köré csoportosítja az elképzelhetetlenül vegyes ismeretanyagot, szinte paródiájaként az ú. n. koncentrikus tanításmódnak. A történetet a tanultakból levonható erkölcsi tanulság zárja be.

A könyvnek Németországban hamarabb akadtak utánczóik, mint fordítóik. Az irányzat tökéletes összhangban állott a filantrópusok felvilágosító és erkölcsnemesítő törekvéseivel s az ő munkájuk révén a Beaumont-utánczatokból hamarosan megszületett a kor színvonalán álló új olvasókönyv-típus, nemcsak előkelők, de polgárok és közrendűek számára is.

A két idegen gyökérag mellett a harmadik magából a német irodalomból sarjadt: a gyermekdalok és gyermekversek műfaja, amelynek megteremtője a *Kinderfreund* szerkesztője, Chr. Felix Weisze volt. Az ilyenformán hármass gyökérből eredő csemete néhány évtized alatt áthasonította az idegen hatásokat s maga vált hatásközponttá, az egész világ ifjúsági irodalmának irányító példaképévé.

*

A magyar ifjúsági irodalom is a német filantrópus ifjúsági irodalom hatása alatt alakult ki. De ifjúsági munkák már jóval előbb jelentek meg magyar nyelven, ami magától értetődő, ha tudjuk, hogy Comenius *Orbis pictus*-a magyar földön, Sárospatakon készült s Patak helyett csak azért jelent meg Nürnbergben, mert

idehaza nem akadt a képek elkészítésére ügyes fametsző. Első magyarnyelvű kiadása is Nürnbergben látott napvilágot 1669-ben. Nyolcvanhat esztendő múlva, 1755-ben követte a másik híres, korelőző ifjúsági munka, Fénelon *Aventures des Télémaques*ének fordítása, amelyet a Hármas Istóriát szerző Haller János dédunokája, hallerkői gróf Haller László készített, a címlap szerint „magyar hazánk fő-, közép- és alacsony rendeinek örömére, kedves és bölcs multságára“ — tehát nem az ifjúság számára. A tudós komáromi lelkipásztor, Péczely József félig-meddig eredetiszámba menő Lafontaine-átdolgozása, a Haszonnal mulattató mesék (1788) „az olvasásban gyönyörködő ifjaknak kedvéért“ készült ugyan, de azért az „ifjúsági irodalom“ ismeretlen még ebben az időben nálunk, akár Goethe gyermekkorában Németországban s az is marad még jó sokáig. Kis János, a nagyhírű nemesdömölki prédikátor, Emlékezéseiben hálásan emlegeti, hogy Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Helvetius, Macchiavelli, Goldsmith írásait egyik tanárjának könyvtárából kölcsönözte „s belőlük jót-rosszat vegyesen tanult“. A Magyar Tudós Társaság első titoknoka, Döbrentei Gábor *A kis Gyula* könyve c. 1829-ben megjelent olvasókönyvében 11 éves növendékének Mikes leveleskönyvét, Fáy meséit és Berzsényi költeményeit ajánlja olvasmányul. Szinnyei József, a későbbi nagy bibliografus, kisdíák korától kezdve feljegyezte olvasmányait. Az ő 1840—41-ből származó jegyzéke minőség dolgában rendkívül hasonlít a Goethééhez: Kazinczy és Kisfaludy Károly munkái mellett ott találjuk a ponyvaremekeket s egy-két ifjúsági olvasmányt. És száz évvel a német szellemóriás után, 1866-ban, Benedek Elek is apja könyveit olvasgatta mint kisfiú: a biblia mellett Kriza Vadrózsáit, Budai Ferenc történeti lexikonát, Boross Mihály Zschokke-átdolgozásait és a kalendáriumot. Ifjúsági könyve egy volt: a Flóri könyve.

Az ifjúsági munkák jóformán csak a múlt század nyolcvanas éveiben hódítanak nagyobb közönséget, egyrészt a legszámottevőbb fogyasztó, a városi és fővárosi lakosság rohamos magyarosodása révén, másrészt talán a karácsonyfás karácsonyok divatjának elterjedésével is. Ezt a szokást Podmaniczky Frigyes báró emlékiratai szerint 1825-ben hozta be egyik osztrák nőrokona; de még a hatvanas években is csak kevés helyen ismerték s míg manapság az ifjúsági munkák kereskedelmi főszezonja a karácsony, addig ebben az időben az ifjúsági könyvek, mint a címzlapok tanusítják, „újévi s névnapi ajándéku“ jelentek meg. Nagyobb kelendőségükkel karöltve járt olcsóbbodásuk is.

Százkét esztendővel Comenius *Orbis pictus*-a után, 1771-ben jelent meg Pozsonyban Losontzi Hányoki István „A szent históriának summája“ stb. című könyve, amely a második kiadástól Hármas Kistükör címet viselt s ezen a néven lett a protestáns iskolák maradandó emlékü, csaknem egy teljes évszázadon át

használt, hagyományos tankönyvévé. Utolsó kiadása 1868-ból való.

Ifjúsági irodalmunknak ez az első eredeti alkotása. Ez az eredetiség nem mérhető össze Comeniuséval, nem terjed ki a módszerre, csak az anyaggyűjtésben és a stilizálásban nyilvánul meg. A fejezetek végéhez csatolt verses összefoglalások nemzedékek memóriájába ivódtak bele s hosszú időn át szolgálták utólréhetetlen mintaképpül tankönyv- és gyermekvers-íróknak egyaránt. A Kis Tükör írója derekas verselő s bár nem költői témákat dolgozott fel, versikéiben a gondolati tartalom is mindig számottevő. Fajszertete, hazafias érzése is kiemeli az utána következő, nemzeti szempontból szintelen ifjúsági írók sorából.

Ilyenformán, miként a francia és a német, a magyar ifjúsági irodalom is tankönyvvel kezdődik, akár a fordított, akár az eredeti munkákat nézzük. Korszakunk folyamán, 1848-ig nem is lehet az iskolai vagy magánhasználatra szánt olvasó- és tankönyveket a szorosabb értelemben vett „irodalmi“ munkáktól elválasztani. A korszak végén is tankönyv, a Gáspár—Kovácsi-féle Olvasókönyv a jelzőcövek.

A XVIII. század utolsó negyedében gyorsabb ütemben jelennek meg az ifjúsági munkák, természetesen főként fordítások és átdolgozások s elsősorban tankönyv-jellegűek. A Beaumont-munkát Kisdedek tudományal teljes tárháza címen 1781-ben adják ki Dersi Ö. János királyfalvi és Tordai Sámuel kolozsvári ref. lelképásztorok. 1787-ben pedig Gelei József jászberényi tanár fordításában megjelenik a német ifjúsági irodalom főműve: Campe Ifjabbik Robinzóna. Aki Robinzont mai alakjában ismeri, az aligha gondolná, hogy Campe munkája elsősorban tankönyv-pótlékkul, a filantrópus-filozófia nagyszabású illusztrációja gyanánt készült s nálunk valóban tankönyvül is szolgált. Ezernyolcszázhuszban az enyedi gimnázium alsó osztályaiban a Hármaskis-tükörből tanultak, a felsőkben Robinzont fordították.

Két, eredetinek látszó robinzonádunk inkább a Defoe-, mint a Campe-féle Robinzon hatására született meg. Az egyik Sándor István Jelki Andrása 1791-ből, a másik Székér Aloysius Joachim Magyar Robinsona 1809-ből. Írója egyiket sem az ifjúságnak szánta. Az első mindössze 29 lapból álló füzetecske, száraz útleírás, nem regény. A másik, a tudós tábori lelkész munkája egynéhány kényes részletétől eltekintve, igen alkalmas ifjúsági olvasmány, mert szerzője „úgy gyönyörködtet, hogy egyszersmind különféle dolgoknak ismeretire vezessen“, írásmódja pedig „közrendű embereknek, sőt az asszonyi nemnek elméjéhez van szabva“. Nem is annyira robinzonád, mint inkább a Verne-regények előfutára; nyelve zamatos, színes, könnyen folyó, minden tekintetben méltó volt tehát reá, hogy átdolgozva, századok mul-

tán valóban az ifjúság kezébe kerüljön. Forrása, esetleg eredetije még nem ismeretes.

Robinson után gyors egymásutánban következnek Campe többi művei, sőt — a nevelés iránti élénk érdeklődés bizonyítékaként — Salzmann pedagógiai és népkönyvei is sorban fordítóra és kiadóra találunk. 1821-ig Campe-nak 7, Salzmann-nak 4 munkája jelent meg magyar nyelven. Nagy keletje volt a német Beaumont-utánzatok átdolgozásainak is. Ilyen Kis János Gyermekes és ifjak tárháza (1805), ilyen Döbrentei Gábor A kis Gyula könyve című olvasókönyve. Kis munkájának első kötete moralizáló történetkéekkel oktat jó viseletre, erényre, szorgalomra; a második rész inkább ismeretanyagot közöl, néha meglepően kellemes modorban, melyen erősen érzik Mikes leveleskönyvének hatása. Döbrentei olvasókönyve egyetemes tankönyv s bár a Tudós Társaság titoknokáé elég érdekesen tud írni, a sok rosszul képzett új szó miatt mai ember számára gyakran élvezhetetlenné válik.

Döbrentei könyvével egyidőben jelent meg, de inkább a nyilvános iskolák igényeit akarta kielégíteni Lánghy István Wilmssen után átdolgozott Magyar gyermekek barátja című munkája; ezt 1837-ben követi Edvi-Illés Pál hatalmas kompilációja, az Első oktatásra szolgáló kézikönyv, amely az akadémia pályázatán első díjat nyert. Beaumont-utánzat Bezeredy Amália 1840-ben megjelent posthumus műve is, a Földesi estvék. Forrását nem nevezi meg.

Az egyetemességgel csak a korszakot lezáró Gáspár-Kovácsiféle olvasókönyv szakít. Gáspár tudós pedagógus, éveket töltött Berlinben Diesterweg oldala mellett s modern pedagógiai elveiből 1848-ban megjelent Csemegék című kis munkája előszavában ad ízelítőt. Ebben a könyvben hetven kis mesét ad a szülők kezébe, hogy azokat olvasni még nem tudó apró gyermekeiknek elmondják. A mesék Curtmann után készültek, mert a meglévő magyar ábécés könyvek — mint írja — sokkal magasabb és tudósabb leckéket adnak, semhogy ily korú gyermekek élvezhetnék: a kiseddévási korban a környező tárgyak érzékeltetésén kívül csak egészen rövid történetkéekkel szórakoztathatjuk a gyermeket. „Nagy tévedés volna azt hinni — írja tovább —, hogy ami a felnőttekre nézve unalmas, mint fájdalom, sok gyermek-iromány, az a kis csemeték költőies kedélyének éppen jó.“ Lesújtó véleménye van a „bőjti prédikációkat adó, éldelhetetlen históriákról“ is. A III-ik elemi osztály, vagyis — a címlap szerint — 7—11 éves gyermekek számára szerkesztett Olvasókönyv is ilyen elvek alapján épült föl. A gondosan megválogatott cikkek értelmi fokozatuk szerint kerülnek sorra, az univerzálizmusnak nyoma sincs s az erkölcsi tendencia nem alkalmatlankodik únos-untalan. Anyaga főleg Curtmanntól származik, mellette Schmid Kristóf szerepel

gyakrabban s egynéhány cikkel Salzmann. De megjelennek — először magyar nyelven — a Grimm-mesék s kitűnő Gyulai-, Szász Károly-, Lőrincz Endre-féle fordításokban a német gyermekvers nagymesterei: Hey, Güll, Hoffmann von Fallersleben, Rückert.

Eredeti cikk kevés van benne, pedig mindent igyekezett napfényre hozni, ami alkalmas a magyar irodalomban akad. Magyar szerzői: Bezerédy Amália, Edvi-Illés Pál, Faludi Ferenc, Gyulai Pál, Józsa László, Károlyi István, Kis János, Lőrincz Endre, Lukács Pál, Péczely József, Petőfi (Arany Lacinak), gróf Ráday Gedeon, gróf Teleky József.

Míg az elrendezésben új szellem nyilvánul meg, addig az anyag még javarészt a múlthoz tartozik — ez az Olvasókönyv két korszak határán valóban átmeneti sajtóságokat mutat. Hatása rendkívüli volt s máig érezhető: a modern olvasókönyv szerkezete, sőt nem egy cikke is Gáspár Olvasókönyvére vezethető vissza; s mint a Hármaskör, ez is nemzedékek irodalmi ízlését alapozta meg.

Külön, csak egy tudományszakot ismertető munka aránylag nem sok akad. Elég korán, már 1799-ben megjelenik Raff hírhedt Természethistóriája Fábián József fordításában s korszakunk folyamán több kiadást ért. Egyiket Vajda Péter, másikat Stáncsics Mihály dolgozta át. Lamé Fleury történeti munkái és mithológiája mellett más szerzők munkáiból szerkesztett történeti munkákat adtak ki Toóth István és a Schultz testvérpár, akik egy élvezhetetlen és tárgyi hibáktól hemzsegő természetrajzi munkát is összeütöttek A természetet magyarázó atya címen 1846-ban. A következő évben Danilovics Mihály A csillagos égnek népszerű ismertetését adta. Az enciklopédikus irányzatnak megfelelően 1840-ben egy négykötetes lexikon is megjelent Ifjúságot képző ismeretek tára címen. Szerkesztője két pap-tanár: Zimmermann Jakab és Nagy Márton. Utóbbi szavalókönyvet is szerkesztett tanítók és tanulók használatára.

Feltűnően szegény korszakunk termése a mese terén. 1820-ban jelentek meg Fáy András meséi s öt év alatt három kiadást értek, közülök kettő ezer-ezer példányból állt. Vajjon e szokatlanul nagy kelendőségükből szabad-e azt következtetnünk, hogy gyermekek számára is vásárolták? Aligha. Az bizonyos, hogy a nemzet napszámosa csakis felnőttekre gondolt, mikor meséit írta s azok, csekély kivétellel, csak felnőttek által érthetők és élvezhetők. Az ifjúsági irodalom tehát valójában kevés jogot formálhat hozzájuk. Fáy, illetve Lessing hatását mutatják s hasonlóképpen nem a mi körünkbe vágnak a korán megvakult Szigethy Gy. Mózes 1825-ben megjelent Eredeti meséi. A huszas évek végén lát napvilágot Vörösmarty Ezer egy éjszaka fordítása (1829—34); kivülről néhány Ezópus- és Phaedrus-fordítás és Hatvani Ist-

ván 1799-ben először, majd 1819-ben újra kiadott Meséi érdemének említést. Hatvani Lichtwer, Lafontaine, Lucianus, Desbillons, Kleist, Anakreon, Gellert, Aesopus, Lenoble és mások meséit ültette át, elég sikerült fordításban.

Népmesét csak elvétve s csak a korszak vége felé találunk az olvasókönyvekben néprege, pórrege név alatt, erősen átdolgozva a kor ízlése szerint. 1834-ben jelent meg Mednyánszky Alajos regéinek magyar fordítása Elbeszélések, regék s legendák a magyar előkorból címen. Ez a kétkötetes nagy munka aligha forgott az ifjúság kezén, de az ifjúsági írók közül többen merítették belőle, az uralkodó szokás szerint a forrás megnevezése nélkül; így Peregriny Elek 1844-ben megjelent Bányá-ja nem egy kincsét innen szerezte.

Ha mennyiségileg nem is, minőségileg annál silányabb a korszak gyermekvers-költészete. A gyermekversnek is csak a szabadságharc után, Gyulai Pállal és Szász Károllyal érkezik el az ideje; akkor sem hazai talajból indul fejlődésnek. Pedig a népköltészet elég inspirációt adhatott volna, ha ismerték volna ezidétt a népköltészetet — s ha lett volna valami Csokonai-szerű költőnk, aki elég bölcs ahhoz, hogy ne találja lealacsonyítónak, ha lantját a gyermekek is élvezhetik. A kiseddévók hiánya is nagy oka e műfaj meddőségének: mert hiszen a gyermekverset nem olvassa, hanem éneklí a maga közönsége, megtanulja az óvodában s aztán szájról-szájra, nemzedékről-nemzedékre száll. A gyermekvers és a kiseddévó közti kapcsolat érdekesen tűnik ki abból is, hogy az első kiseddévó felállítója, Bezerédy Amália egyszersmind első gyermekvers-írónk. A Flóri-könyve szinte megszentelt hagyományként máig megmaradt a gyermekvilág első könyvéül, mondókáit, versikéit nagymamák tanítják unokáiknak.

Ez a könyv azonban furcsa meglepetéssel szolgál, ha ma forgalomban levő 16-ik kiadását összehasonlítjuk a régebbiekkel. Ha tudjuk azt, hogy az első kiadás 1836-ban jelent meg s egy év múlva szerzője már nem volt az élők között, akkor a verseket olvasva úgy érezzük, mintha valami pajkos tündér incselkednék velünk: Petőfit és Aranyt megelőzve, hajlékony, bájos nyelven, pompás verselő készséggel pereg egyik verseike a másik után:

*Futó felleg árnya
Játszik a napfénygel;
Kiderül, beborul,
Céltalan szeszélygel.*

*Ha napos, ha felhős,
Szép a tavasz mindig.
Tündérek a földet
Virággal behintik.*

Vagy:

*Mindenütt hó; friss leplében
Végtelenné lett a táj.
Üdvözöllek csodaszép téll!
Hópihécske, csak szítájl!*

Éppen ilyen meglepőek a népdalmotívumok, népies mondókák, kiolvasó-versek — abban a korban, mikor a népdalnak, népmesének még megfelelő neve sincs a magyar irodalomban. Hogy az Apró versek és mondások című ciklusban Hey-versekre bukkanunk anélkül, hogy eredeti szerzőjük meg lenne nevezve, ez magában véve nem lenne meglepő; annál inkább a kitűnő fordítás.

Ha aztán ezt a kiadást egy régebbivel vetjük össze, akkor a rejtély részben megoldást nyer. Sajnos, az első kiadáshoz nem juthattam hozzá, csak egy 1853-ból való „új népkiadás“ volt a kezemben. Ez mindössze 96 lapnyi füzetke s csaknem kétharmad része — a 17. laptól a 40-ig — kétsoros, naív mondókákból áll:

*Macska eszik egeret,
Gyermek eszik kenyeret.*

*Kereng mérges kígyó,
Aki sír, az nem jó.*

Majd néhány hosszabb „mese“ következik: A gólya és fiai, Macskafi — irgalmatlanul döcögős, száraz, költőietlen versezetek. S a könyv végén, hamisítatlan filantrópus-recipe szerint versek „A földnek tengelyén forgásáról“, „A vízről“, „A hegyekről“ stb. Az újabb kiadás csodaszámba menő versei, a népies elemek, a Hey-fordítások mind-mind hiányoznak — ezeket később toldották bele. Az igazi, régi kiadású Flóri könyve semmiben sem tér el korának többi szülöttétől. A Hármás Kistükör versikéi adtak hozzá ihletést, de szerzője nem volt eléggé költő, hogy erkölcsi és illemtani mondókáit valóban költői ruhába öltöztethesse. A nagy német gyermekdal-költőket ép olyan kevésbé ismeri, mint az utána következő versfaragók s a népköltészet forrásaiból sem tudott meríteni.

A betoldások egy része valószínűleg már a hatvanas évek elején került a könyvbe — szerzőjük alighanem Gyulai Pál, vagy Szász Károly, esetleg mind a ketten. Ennek kiderítése a kiadások gondos egybevetése és a kiadó cégek iratainak átvizsgálása nélkül nem lehetséges s erre a munkára még nem volt időm és alkalmam.

Bezerédy Amália mellett még két versírónk akad: Lukács Pál és Károlyi István. Költő egyikük sem volt — képességeik még a Bezerédyt sem érik el. Lukács Pál 1840-től ontotta verses

füzetkéit, amelyeknek már a címe elárulja, minő tartalmuk lehet: Dunántúli kis magyar, Tiszáninneni kis magyar, Dunáninneni kis magyar, Dunántúli hölgyecske, Erdélyi kis magyarka. Tehetségének megítélésére álljon itt az alábbi „költemény“:

*Volt egyszer egy kis fiú
Ju ju ju ju ju!
Kis fiúnak kis huga
Ja ja ja ja ja!
Ketten szépen énekséltek,
Kis citerán pöngecséltek.
Jajja jujja ju!
Boldog kis fiú!*

Egyik verse még a kilencvenes évek olvasókönyveiben is szerepelt: Gazda leszek, vitéz gazda, ha mondom... Versesfüzetei általában több kiadást értek, némelyik négyet is és 1873-ban jelent meg belőlük az utolsó.

Nem különb nála Károlyi István sem, aki 1843-ban adta ki Gyermeklantját. Jelentőséget mindkettőjüknek az ébredező nemzeti érzés ad. Különösen érezhető ez Károlyinál, főként Széchenyi hatása:

*. . . itt is
Van még mit javítani
S dicséretés (t. i. az idegen dicséretése)
helytt jobb volna
Honn valamit tenni.

Ha megnövök Európát
Én is beutazom
S a mi jót látok, kincs gyanánt
Hazámnak meghozom.*

A filantrópus ifjúsági irodalom leggyengébben sikerült műfaja, az erkölcsi elbeszélés legismertebb német képviselőivel szerepel; Glatz Jakab, Nieritz Gusztáv, Schmid Kristóf, Hoffmann Ferenc korán megjelennek a magyar könyvpiacra is, néha ijesztően rossz fordításban. „Eredeti“ elbeszéléseink, például Beöthy Zsigmondéi (Koszorú 1837, Beszélytár 1839) az ő nyomdokaikon haladnak s nem tartoznak ifjúsági irodalmunk jelesebb termékei közé.

Kossuth fiainak nevelője, Karády Ignác 1848-ban kiadta a Don Quijote gyermekek számára készült átdolgozását.

Abban az időben, mikor Adelung gyermeklapja megindult, nálunk még a felnőttek számára sem volt magyarnyelvű ujság; csak kilenc esztendő múlva, 1780-ban indult meg Rát Mátyás Magyar Hírmondó-ja. Gyermeklap számára tehát teljesen elő-

készítetlen volt a talaj. 1794-ből találunk ugyan „egy héti írás“ jelzésű munkát, mely címe szerint is a *Kinderfreund* fordításának látszik lenni: Seelmann Károly A jelesebb renden lévő nevendék gyermekek jómóddal lehető taníttatásokra való útmutatás vagy gyermekek barátja című művét. A könyvet nem láttam s így nem mondhatok róla véleményt, de az bizonyos, hogy mint „héti írás“ nem sokáig állhatott fenn. Utána hosszú szünet következik. Második ifjúsági lapunk adataim szerint 1843-ban, Kolozsvárott jelent meg, Szilágyi Ferenc professzor szerkesztésében. Címe ennek is Adelung—Weisze lapjára utal: Magyar gyermekbarát. 1844-től a *Mult és Jelen* mellékletévé lett és kétesztendei próbálkozás után szünt meg. 1847-ben Rösler Ágnes és Oroszhegyi Józsa Honleányok könyve címen az első leánylapot indítják meg. Tudtommal mindössze 3 füzet jelent meg belőle.

Folyóiratok helyett több gyűjteményes ifjúsági könyvsorozatok vannak; a korszak elején pedig Benkő Ferenc nagyenyedi professzor almanach-szerű kiadványa, a Parnasszusi időtöltés a legkiemelkedőbb munkák egyike. 1791-től 1800-ig napvilágot látott hét „darab“-jában nemcsak idegenből átdolgozott ismeretek vannak, hanem teljesen eredeti írások is: Egy kis hazabéli utazás, némely bányászatoknak leírása, enyedi ritkaságok stb. Ez a változatos tartalmú, ma is élvezetes olvasmányt nyújtó munka méltán lehet büszkeségünk a Hármas Kistűkör mellett, mint úttörő, eredeti alkotás.

1837-ben indult meg s korszakunk végéig fennállott Brassai Sámuel Kék könyvtára, mely elsősorban tankönyveket vagy legalább is segédkönyveket adott. A Gáspár—Kovácsi-féle olvasókönyv is a Kék könyvtár „szállítmánya“ volt. Az Ifjúság olcsó könyvtára 1844-től, a Szilvágyi József által szerkesztett, Nieritz munkákat hozó Kedélyes Olvasmány 1846-tól jelenik meg.

*

Ifjúsági irodalmunk első korszaka 179 esztendőit ölel fel. E hosszú idő alatt kutatásaim szerint kereken száz szerző 210 munkája látott napvilágot. Eleinte évtizedek múlnak el, míg ifjúsági munka kerül a könyvpiacra; a XVIII. század nyolcvanas éveitől kezdve azonban, főleg Campe Robinzonának megjelenése után, minden esztendő meghozza a maga termését, egy-két, néha több kötetet is. A munkák legnagyobb része fordítás és átdolgozás, a fordítók leginkább a német ifjúsági irodalom termékeit plántálják hazai földre. Fenelon Téliémaque-ja és a Beaumont-munka első magyar nyelvű kiadása után a francia hatás csaknem teljesen megszűnik. Lehet, hogy ebben a politikai viszonyoknak is volt némi részük, de sokkal inkább megmagyarázza a német ifjúsági irodalom vezéralakjának, Campe-nak óriási hatása, amelyet nálunk magasabb kultúrájú nemzetek is megéreztek. Ezt a hatást

még fokozta az, hogy ifjúsági irodalmunk első munkásai — protestáns papok és pedagógusok — személyes érintkezésben is állottak a német filantrópusokkal. Alighanem e kapcsolatoknak köszönhető, hogy a fordítások hamarosan követik az eredetit. Míg Fénelon *Télémaque*-ja ötvenhat esztendeig várt magyar fordítójára, addig *Campe Robinzona* nyolc évvel az eredeti megjelenése után már magyarul is olvasható volt.

A filantrópus-hatás alig gyöngül korszakunk folyamán. Ennek az utilitarisztikus filozófiának a világpolgár lévén emberi ideálja, ifjúsági irodalmunk nem vehetett tudomást arról a nemzeti ébredésről, mely a XIX. század huszas éveivel kezdődik s a szabadságharcra éri el a zenitét. Nemzetivé válását nem segítette elő az iskola sem. Korszakunk elején, 1777-ben a Mária Terézia-féle *Ratio educationis* németesítő törekvéseivel szemben a nemzeti ellenállás nem a magyar, hanem a deák kultúra és nyelv érdekében indult meg. Az 1804-ben kiadott református *Ratio educationis* ugyan tüntetőleg hangsúlyozza, hogy „az iskolák művelődési anyagának és tanítási módjának a nemzeti szellemhez kell símulnia” — de ez a szellem, a *genius nationis* a deák műveltség volt s a huszas évekig még a debreceni kollégiumban is latin nyelven folyt a tanítás, a magyar nyelv csak mint a latin tanítás eszköze jöhetett szóba. A magyar történelem tanítására pedig mindössze egy esztendőt szántak.

Egyébként ez a korszak — legalább a novellát és regényt illetően — a felnőttek irodalmában is a német hatás jegyében áll. A németből átglyúrt tákolmányoknak — Szinnyei Ferenc megállapítása szerint — még Fáy és Kisfaludy korában is van keletjük s első eredeti novellánk csak 1818-ban látott napvilágot. Ha ezt tekintetbe vesszük, érthetőnek fogjuk találni, hogy e korszak folyamán ifjúsági irodalmunk sem alkotott nagyobb számban eredetit. Ez még a külfölddel való ismerkedés, a *tájékozódás kora*; feladata mindazt bekebelezni a magyar betű birodalmába, ami értéket a külföld nyújthatott. Csak a szabadságharc után, az önkényuralom éjszakájában kezd az idegenből származott gyermek lélekben is megmagyarosodni, de teljesen önállóvá csak jó negyedszázad múlva lett.

IRODALOM

A korszak folyamán megjelent ifjúsági munkák teljes jegyzékét a cikk különlenyomatához mellékelem. Itt csak a megíráshoz felhasznált munkákat említem meg.

Bökényi Dániel: A magyar ABC-és olvasókönyvek történeti fejlődése a legrégibb időktől napjainkig. Máramarossziget, 1891. Vider M.

L. Göhring: Die Anfänge der deutschen Jugendliteratur im 18. Jahrhundert. Nürnberg, 1904. F. Korn.

Fekete Lajos: Tolláskodó varjú

- Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. M. Tud. Akadémia.
- Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. Budapest, 1881—83. Franklin-társ. I—II. füz.
- Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Budapest é. n. (1927). Kir. Magy. Egyet. Nyomda. I—II. köt.
- H. L. Köster: Leitfaden zur Geschichte der deutschen Jugendliteratur. Braunschweig u. Hamburg, 1921. Georg Westermann.
- Szemák I.: A magyar ifjúsági irodalom története. Budapest, 1924. Neuwald I.
- Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Budapest, 1925. M. Tud. Akadémia. I—II. köt.
- Tóth R.: A magyar ifj. irod. és a népiskolai könyvtárak. Néptan. Lapja. 1904. 36. füz.
- H. Wolgast: Das Elend unserer Jugendliteratur. Leipzig, 1922. E. Wunderlich.

Szondy György

Tolláskodó varjú

*Az országút kanyargott
az egyik messziségből
a másik messziségbe.*

*Magános varjú tartott
a hófelleges égből
a hófelleges égbe.*

*Tán sötét éhe űzte
kietlenebb vidékről,
hogy itt megbékélt végkép*

*s nagy szemekkel betűzte
egy havas ághegyéről,
mit is mutat a térkép*

ezen a puszta tájon:

*a patak vézna csikját
látta, amint elmerül
vacaava a hó alá.*

*A szeleket itt nyírják,
mert a szomszéd-domb felül
mintha tollba mondaná*

*valaki a szél baját:
hu-hú, hu-hú, ha-haj, haj!
vihar pengeti törét;*

*de ki érti a szél jaját?
A varjú is csak hallgat
s szárnya alá a csőrét*

elrejtí fázva, mélyen.

*Fergeteg dúlja tollait,
de ágon áll keményen;
az ősi átkot ismeri
a varjú-nemzetségben.*

*Pár tollával a szél szalad
és havat hőmpölyget, hajít
feléje a zivatar, —
ő csak rendezí tollait.*

*Valahol messzi károgás
egyetlen hangja szól csupán
és sötét szárnyakkal lebeg
a másik varjú-sors után...*

Fekete Lajos

Goethe legnagyobb alkotása

A centennárium esztendejében Goethéről megjelenő kisebb cikkek és nagyobb tanulmányok az ünnepeltnek nagyságát meglehetősen apró darabokra tördelve adják. Érthető is. Az egész Goethe nagyobb súly, sem hogy egészében elbirhatná bárki is; szellemi hagyatéka oly mérhetetlen és sokféle vonatkozású, hogy azt egy évszázad nem volt képes széthordani. Csak a kis emberek nagysága zsugorodik össze a megismerésükkel, — a nagyok nagysága egyre jobban kitágul s tudjuk, hogy Goethéről való ismeretünk ma már átfogóbb és biztosabb, mint volt a kortársaié, akár Schiller-é is, aki Goethének természettudományi tanulmányait és kísérleteit akkép ítélte meg, hogy az barátjának tiszta, napfényes elemében salak. Ma a Goethét részletekre tördelő cikkek is — mint törött tükördarabok a távoli világgépet — néha megkapóan tudják tükröztetni az egész Goethének más és más szellemi arcélét, annál igazabban, minél igazabban és teljesebben ismeri őt az, aki róla ír. A részekre tördelt Goethe-képekben az ünnepeltet különféle, néha ellentétes oldalról szemléltetve látjuk. Így: ő a viharosan előretörő szellem, a romantikus szertelenség, a klasszikai nyugalom, a tudományra és gyönyörre szomjazó faushti életmohóság, a bölcs önfékezés, az antik életalakítás művésze, a nagy pogány, a „tetőtől-talpig-ember“, a modern szociális nézetek kinyilatkoztatója, mai napig a német líra legjavának reprezentánsa, stb. Pedig mindez együttvéve az ő értékének és lényének csak egy-egy kisebb részét fejezi ki. Azzal sem mondunk róla sokkal többet, ha a világirodalom egyik legnagyobb s első modern-szabású írójának jelentjük ki. S ha mindezekhez hozzáadjuk szokatlanul nagy szellemi területre kiterjedő kutatási szenvedélyét, a természettudományokban alkotó erejű bűvárlásait és tévedéseit, még akkor is csak egy-egy tartományt mutatunk meg egy nagy birodalomból. Az ily sokoldalú és ellentétes irányból való szemlélet mindenesetre megéreztetni, hogy mily széles és ellentétes alkotású szellemi terület maradt Goethe után. Mindez azonban csak a szélesség és magasság dimenziója s nem egy-szerszmind a mélységé is, — nem érinti, néha el is fődözi Goethe lényének legfinomabb belső részeit.

Goethe minden alkotása alatta marad a személyisége értékének. Nála nem lehet elvonatkoztatni az életét a műveitől, sem a műveit az életétől. Vele nem úgy vagyunk, mint Shakespeare-rel, akinek drámái alkotásai objektív lélekábrázolásukkal és a vég felé rohanó cselekményükkel az író életének ismerete nélkül is önmagukban álló világot alkotnak. Ha nem ismernők Goethe életét, vagy ha aránylag ő oly fiatalon hal meg, mint Schiller, úgy semmiesetre sem látnók akkora szellemóriásnak, mint így; akkor mindenesetre hiányoznék Goethének az az alkotása, amely túlnőtt munkáinak a méretein, amely összefogja alkotásainak néha nagyon is ellentétes világát, szellemi fejlődésének,

művei- és élet-stilusa változásainak sajátosságait, hiányoznék az ő legnagyobb alkotása: az élete.

Goethe a maga kifejezése szerint az életét piramisszerűen építette föl. A talapzattól a csúcsig való elérés 60 esztendeig tartott. A tudatos emelkedés lassanként áll be, állandó belső küzdelemre utal s mint a Fausztot, ezt az ő egész életét átfogó és kifejező alkotását halála előtt pár nappal fejezte be, úgy életének piramis-épületét is az életének utolsó pillanatával. Élet-épületének belső kiépítése és folytonos emelkedése állandó kapcsolatot mutat minden egyéb tevékenységével.

Már ifjúkorában felderengett Goethében a sejtelen, hogy az ő hivatása: magát önmaga fölé emelni, hogy: „feltétlenül adja át magát a kedves halhatatlan erő hatalmába, hogy az vezesse.“ 28 éves korában így ír: „Szent sors! add, hogy a tisztaságot üdén és tudatosan tudjam átélni. Amen.“ — Időnként, születésnap alkalmakkor számadást tesz önmagának eddigi élete felől. 30-ik életévét betöltve, magával elégedetlenül így ír: „Csendesen visszapillantok eddigi életemre, az ifjúkor tévedéseire, ösztönéletére és tudásvágyára. Kevés cselekvés, öntudatos gondolkodás és alkotás... s most, hogy az élet fele elmúlt, mintha nem lennék előbbre, úgy élek, mint aki vízből menekült s kezdi a nap megszáritani.“

Életének piramis-alkotásához az alapot Goethe akkor veti meg, amikor Olaszországba megy, nem csupán azért, hogy az antik művészet alkotásaival és szellemével jobban megismerkedjék, hanem hogy tisztább emberi élethez és ezen keresztül tisztább és lelki atmoszférába jusson s megérlelődhessék benne az a belső ember, akiben Humboldt szerint „a világnézet csakis költőivé válhatott s viszont akiben a költészet mindig feltételezetten összefüggésben volt az ő természeti és világnézetével.“ Amit Goethe Itáliában talált, az több volt az antik művészet emlékeinél. „Minden nap egy-egy héjat vetett le magáról“, — megtalálta önmagát. Ezt ő maga is mondja: „Kimondhatatlanul sokat tanultam. Amit rég tanultam, mindaz tulajdonképen csak most lett a sajátommá. Mindinkább magamba vonulok vissza és igyekszem, hogy megkülönböztetni tudjam: ami az enyém és ami nekem idegen... Rómában mindenek felett önmagamot találtam meg.“ Ettől kezdve áldoz fel mindent a legfőbb életcélnek: személyisége rendszeres kiépítésének, — ezután a világgal való külső kompromisszumokat ismeri csupán, de belső életének kárára történő megalkuvást soha.

Goethe piramis-életének felépítése nem halad zökkenés nélkül, mivel a benne lévő s ellentétes irányban feszülő tulajdonságok erejét csak nagy fáradtsággal tartja egyensúlyban, hasonlatosan Plátó kocsisához, a megtestesült akarathoz, aki a két különféle irányba szaladni akaró paripát csak nagynehezen, de határozottan fogja össze s hajtja a cél felé. Jóval az Itáliából való visszatérés után is ekkép panaszkodik Schillernek: „Homályosság és késedelmeskedés van bennem, amelyen nem tudok urrá lenni.“ Itáliából csak morálisan újjászületve érkezett

vissza, de intellektuális tekintetben még tétováz. Schiller gyűjt világosságot benne, hogy csak „a maga természete után kell haladnia.“ Lassan, de egyre biztosabb növekedéssel követi a lelkének természete által előírt törvényeket s eszmél arra, hogy benne démonikus erő rejlik, titokzatos határtalanság s ép azért tiszteletet érez az önön lelkében rejlő hatalmasság iránt, amelynek engedelmeskednie kell. A külvilággal szemben már régebben elhatárolta magát sajátos és öntudatosan kiképzett modor-kőfalával, amelyet egyre „feljebb akar emelni pár araszszal“, annál inkább, mivel a társadalmi, egyházi életben s minden közösségi életmegnyilvánulásban csak felületességet lát s e felületi élettel nem kíván közösséget. Bensőleg viszont felállítja az önelhatárolás törvényét s a mélység felé tágitja ki szellemi életének határait.

Benső életének kiképzésére jellemző az a módszer, ahogy alkot és amit alkot. Jellemző az is (ami egyébként irodalmi szempontból Goethe művészi alkotó teljesítményének értékét csökkenti), hogy a mintegy 100 színdarab tervezetéből 50 teljesen kidolgozatlan maradt, hogy munkáinak külső formáján és belső alkatán folyton módosított. Mindez arra utal, hogy amint Goethe kigondolt művein egyre formál, örökösen változtatott, — ő maga is fejlődött és belső álláspontja a tárggyal szemben megváltozott. Ezért maradtak nála kiképzetlen részek, be nem fejezett művek, olyan torzók, amelyek életkialakításának szempontjából néha többet jelentenek nála, mint egyes befejezett alkotások. Belső világának örökös fejlődésénél fogva esett nehezeze az is, hogy egy-egy munkájában szellemének gazdagságát objectív eredményként véglegesen lezárja.

Amit korábban költőileg fejezett ki, idővel elvekké, maximákká és reflexiókká vált, amelyek az ó-testamentombeli pátriarkák bölcsességét és a próféták léleklátásának mélységét mutatják. Élete mindinkább a művei fölé magasodik, amint írja is: „gyakran mondják az engem ismerő barátaim, hogy amit megéltem, jobb annál, amit mondok, ez viszont jobb annál, amit írok és amit megírtam, jobb annál, ami nyomtatásban megjelent tőlem“. Ez a bölcsé érett Goethe nem elégzik meg csupán a maga lelki világának a kiépítésével, sem pedig szubjektív érzéseinek műveiben való tárgyi kifejezésével. Szelleme az életből nyert szemléleti benyomásokat gondolatokká sűríti, a gondolatanyagokat egységekbe foglalja és ezekből magasabb ideákat képez; művei ezeknek az ideáknak szemléleti képekké visszafelé alkotás útján való objektíválódásai. Legutolsó műveivel s főképp életművével nemcsak önmagát akarja kifejezni, de az élettel való közvetlen kapcsolatot is keresi, a társadalomra átalakítólag akar hatni s a „jelent“ és a „tettet“ tartja azoknak a formáknak, amelyek hozzásegítik ahhoz, hogy az emberiség, Kant kifejezése szerint, megközelítse „az eszes lények corpus misztikumának“ a megvalósulását. Rámutat az egyes emberekbe belerejtett entelechiára, szerinte „minden emberbe bele van oltva egy határozott célra való törekvés, de csak kevesen valósítják

meg ezt a beléjük helyezett ideális célt“. Ennek alapján különböztet meg „teljes“ és „nem-teljes“ embereket. Szerinte „a legkisebb ember is lehet teljessé“, ha a maga képességeinek és készségeinek határain belül marad. Viszont a legszebb előnyök is elhomályosulnak, megszűnnek és megsemmisülnek, ha az elengedhetetlenül megkövetelt önkorlátozás elmarad.

Goethe piramis-életét felépítve „egy új lelki-tavaszi“ közelgését érzi, egyetlen fiának hirtelen halála is a tökéletes belső tisztulás elősegítésére szolgál, — „a kötelesség szent fogalma tartja őt egyenesen“, — írja egyik levelében: „a sírokon keresztül előre“. A szellemi kultúra hirdetőjévé válik, aggasztja a gépeknek megsokasodása, „ami zivatarként közeleg és szakad ránk“. Megrettentti az akkori nagyvárosi élet szórakozási irányba való fejlődése, látja a teljes szabad-sajtó veszedelmét, ami lehetetlenné teszi az erkölcsileg körülhatárolt szabad gondolatnyilvánítást. Eltávolító ellenszenvet érez a tudományos részletkutató módszer iránt, amely az univerzummal való összefüggést megbontja, részletekre tördeli a világot; úgy véli, hogy a tudósok végül is nem látnak egyebet, mint ami előttük van. „A kiterjedt ismeret mellett mind kisebbek leszünk, míg a végtelennek átérzése egybefoglal, s a végtelenbe emel.“ Végül is életének szimbolumául a szeretetet érzi, s hasonlatnak látja mindazt, ami időleges, csupán „ugródeszkának az örökkévalóság felé“.

Ma, amikor a mechanizmussá váló élet korát éljük, a tiszta szemlélet és a reális tartalmú ideaképzés ereje csökkenőben van, s a tudományok és az irodalmi irányok a személyiséggel és az egységes univerzummal való benső kapcsolattól elszakadnak, jól esik megnyugtatónunk tekintetünket azon a Goethén, akinek a Gondviselés különös kezeltetésével sikerült megalkotni legnagyobb szabású művét: az életét.

Kutas Kálmán

Megjegyzések a Gömörly János tanulmányára.

A helyi jellegű, mint legtöbbször csupán alkalomszülte történet-íróktól nem várható, hogy általános egyháztörténeti tájékozottságuk hiánytalan legyen, kivált ha kárpótlást nyújtanak érte helybeli kutatásuk addig ismeretlen eredményeivel, vagyis a végén is előbbre viszik tudásunkat. Az előbbi tekintetben meglehetősen kimagaslók közülök Gömörly János, kinek „Az eperjesi ág. hitv. ev. egyház keletkezésének története“ című tanulmánya nem a megszokott gyakorisággal árulja el az alapul szolgálni kellő ismeretek hézagait, de viszont annál kevésbé elégt ki a második szempontból, amennyiben nemhogy új adatokat foglalna magában, de még olyat is mellőz, amit már régen ismer irodalmunk.

Mindamellet, minthogy egy elég jól összeszerkesztett dolgozattal van dolgunk, nem szabad szó nélkül hagynunk tévedéseit, bármennyire is csupán aprólékos részletekre vonatkoznak, és nem is túlságos számmal fordulnak elő.

Először is meg kell jegyeznünk, hogy az „Epistolae obscurorum virorum“ című könyv nem a Reuchlin tollából eredt, hanem eddig még végérvényes pontossággal ki nem derített szerzőből vagy szerzőkéből.

A Szántón 1541-ben elhunyt István a Karácsonyiék kiadványából átvett zárjeles pótlék ellenére sokkal inkább volt Szántai, mint Gál-szécsi.

Werner György, ki a tanulmány végére Wagnerré alakult át, eperjesi rectorokodása után, jegyzője lett a városnak s ebben a minőségben volt alkalma részt venni a tanács működésében.

Az, hogy János pap Kisszebenben „...először a plébános oldalon működött, de lelkési jogokkal felruházva, azután pedig élete végéig a pastor primarius neve alatt“ egyszerűen kifejezve úgy értendő, hogy előbb prédikátori (másodpapi) tisztet viselt, később pedig plébánossá választották meg.

Schröter Kristóf nem Selmechányán, hanem Körmöcbányán hivataloskodott, mielőtt Eperjesre ment. . .

Henckel Jánosnak Kassán nem utódja, hanem csak helyettese volt Achatius, tehát nem plébánosi, hanem csak diakónusi minőségben működött ott.

Bogner Bertalan nem 1539-ben, hanem 1542-ben került Eperjesre. Azt a „véleményt“, melyet Gömörly „nem hajlandó elfogadni“, hogy t. i. „a mohácsi vészt követő években szünetelt volna a reformáció“, még eddig sehol sem olvashattuk, s olyan képtelenség is, hogy egyikünk sem hagyta volna cáfolat nélkül.

Hasonlóképpen téves az az állítása, hogy az Eperjes reformációjával foglalkozó írók ennek idejét „mindannyian 1531-ben állapítják meg“ (tehát ő az, aki új nyomokon jár). Annyira nem felel meg ez az

állítás a valónak, hogy vannak, akik nem mulasztják el megemlékezni egy olyan ide tartozó adatról, amit Gömörj sajnálatos módon teljesen figyelmen kívül hagyott. Azt t. i., hogy Eperjes városához 1525 elején szintén érkezett rendelet az iránt, hogy ha azon a vidéken netalán volnának lutheránusok, fogják el és küldjék Egerbe a püspöki helyetteshez, aki keményen meg fogja őket büntetni. Erről már 1880-ban hírt adott volt Lasztókay egy egyenesen eperjesi helyi jellegű közleményében, s igazán kár, hogy az azóta eltelt félszázad alatt annyira kiment a köztudatból, hogy még akkor is kikerüli a figyelmet, amikor a legalkalmasabb helyen lehetett és kellett volna értékesíteni.

Dr. Zoványi Jenő

Volt-e Chrysopoëus István debreceni lelkész?

Chrysopoëus Istvánt debreceni lelkészül először Bod Péter említette „Hungarus Tymbaules“-ében¹, melybe Félégyházi István debreceni rectornak Meliusról, Szikszai Hellopoëus Bálintról, Félégyházi Tamásról és Chrysopoëusról, a debreceni temetőben egy helyen eltemetett négy kiválóságról együttesen szóló gyászversét (egy latin distichont) is felvette, még pedig mindnyájukat 1572-ben elhalt debreceni lelkészeknek képzelve. Utána Révész Imre² és újabban S. Szabó József³ hasonlóan elfogadta a Bod állítását, természetesen mindketten elvetésével annak a nyilvánvaló tévedésnek, mely szerint a felsoroltak egytől-egyig az 1572. év halottjai volnának.

Azonban egyikük sem vette figyelembe, hogy ha már a gyászvers címének szövegéből ez a részlet Bod Péternek tájékozatlanságból eredő pótléka, lehet ebben a címben még egyéb is, ami ugyancsak Bod Pétertől ered, nem pedig a gyászvers szerzőjétől. Aki a „Hungarus Tymbaules“-t és a „Hungarus Tymbaules Continuatus“-t végignézi, annak lehetetlen észre nem vennie, hogy a bennök közlött gyászversek címfeliratai általában Bod Péternek a tollából származók s annak a helyes törekvésének az eredményei, hogy felvilágosítást nyújtsanak a megénekelt halottak kiléte felől. Így történt ez a szóban forgó vers címével is, még pedig — a neveket nem számítva — teljes egészében.

Igaz ugyan, hogy a debreceni református egyházközség lelkészeinek az ekkor már egyenlőrangú állások (ekkor kettő) szerint elkülönített névsorában azon a helyen, ahova S. Szabó elhelyezte, Félégyházi Tamásnak az elődél esetleg elérhetne, legfeljebb egy évig⁴ tartó működéssel Chrysopoëus, amennyiben ott bizony csak hozzávetéssel, nem pedig bizonyossággal állapítható meg a lelkész kiléte. Csakhogy anny

¹ 20. l.

² Figyelmezője 1872. 533. l.

³ Debreceni és sárospataki papok a reformáció századában. 32—3. l.

⁴ Semmiesetre sem tovább, mert körülbelül egy évet mégis csak számítanunk kell külföldi időzésére is, már pedig Wittenbergben 1571. ápr. 29-én iratkozott be. Félégyházi viszont már 1573. elejétől lelkészi állásában volt (Fraknoi: A hazai és külföldi iskolázás a 16. században. 191. l.).

ebben az esetben is kétségtelen, hogy ha történetesen volt is akkor debreceni lelkész Chrysopoeus, hivatala nem halálával, hanem eltávozásával üresedett meg. Kétségtelen ez abból a nyugtatványból, melyet 1579. aug. 8-án, mint csengeri lelkész állított ki a tizedszedőktől neki kiszolgáltatott illetményéről.⁵ Miután azonban 1580 júliusában már más, névszerint Udvari Máté volt a csengeri pap,⁶ a közbeeső egy év alatt szünet meg csengeri lelkészkedése, még pedig a legnagyobb valószínűséggel elhalálása következtében, bár nincs kizárva másfelől az sem, hogy nem csengeri lelkészsege idején, hanem valamivel később halt meg. Am az bizonyos, hogy ez mégis előbb történt, mint az 1586. januárjában elhunyt Félegyházi Tamás halála, minthogy Skarica Máté a Szegedi Kis István életét tárgyaló munkájában Félegyháziról, mint életben levőről, Chrysopoeusról pedig, aki vele annak idején ugyanegy napon lépett a wittenbergi egyetem hallgatói sorába⁷, mint már halottról emlékezik meg.⁸ Minthogy pedig Skarica ezt a művét 1582-ben szerzette, ekkorra már halva kellett lennie Chrysopoeusnak.

Hogy nem mint debreceni lelkész halt meg, határozottan állítható onnan, hogy az ottani két lelkészi álláson az ő csengeri papságának kétségtelen időpontja után hátralevő életének tartama alatt nem következett be üresedés, az egyikben Félegyházi Tamás 1573-tól, a másikon Gönci Fabricius György 1575-től 1579-ben is és azután is megszakítás nélkül működvén, amaz 1586-ig, emez egészen 1595-ig. Az a körülmény, hogy Debrecenben van eltemetve, mindezek tekintetbe vétele mellett egyáltalában nem bizonyítja debreceni lelkészkedését. Szállíthatták oda mint már halottat is, hogy mint debreceni születésű a szülőföldjén legyen eltemetve. De ott is meghalhatott véletlenül egy debreceni látogatása alkalmával, ami még egy nem odavaló születésű embernél sem volna feltűnő dolog. Vagy meghalhatott ott úgy, hogy egyenesen a gyógyíttatása végett ment oda, ami abban az időben is minden bizonytalansággal lehetségesebb és reménynyújtóbb volt Debrecenben, mint Csongrádon vagy más ilyen helyen.

Az előadottnál fogva majdnem minden valószínűség a mellett szól, hogy még az S. Szabótól megállapított időpontra is mellőzni kell Chrysopoeusnak a debreceni lelkészek névsorába való beiktatását mindaddig, míg valami megbízható adat vagy legalább biztos alapon nyugvó következtetés nem fogja ismét előtérbe állítani ezt a jelenleg végképen semmivel sem támogatható felvételt.

Dr. Zoványi Jenő

⁵ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1929. 89. l.

⁶ Károlyi-oklevéltár III. k. 423. l.

⁷ Faragó Bálint fordításának 50. és 60. lapján.

⁸ Foerstemann: Album academiae Vitenbergensis II. k. 189. l.

KRITIKAI SZEMLE

ZSINKA FERENC

Áldozcsüdtörtökön, halálának első évfordulóján, emlékkövel lett díszesebb a sírja. Egyszerű jel, oly igénytelen és nemes, mint akinek nevét viseli. Ez a két szó különös ragyogást ad a márványlapnak, a halhatatlanság sugarából. *Zsinka* Ferenc egyéniség volt, maga a személytelenség, puritánság. Egész életében dolgozott. Mások robotnak tekintették volna e szakadatlan, névtelen munkát: neki legfőbb éltető ereje volt az. Igénytelensége sohasem vált öncéllá. Hányan boldogulnak ma, a csörtetők táborából visszahúzódva, tüntető szerénységükkel! *Zsinka* Ferenc valóban szerény volt, megközelíthetetlen, kinek egy pillantására még a jogos elismerés is hangját veszítette. Keveset írt, de ami szerkesztésében megjelent, mind az ő nemes szellemét viselte magán. Nem a szépség, hanem a jóság bajnokai közé tartozott, ez magyarul nevének, akárcsak lapjának elszigeteltségét s a titkos tekintélyt, melyet időnként szofista tollforgatók táborában is aratni tudott, s melyet kis olvasótábora annyira megbecsült benne. Nevéhez fűződik a *Protestáns Szemle* egyik válságos, eredményekben mégis gazdag korszaka. Ismerte s fejlesztette is e szerény sajtóorgánum hagyományát, mely a vallott igazság kimondásának kötelezettségét jelenti. Vannak ékeesebb, sokkal ismertebb harcosai a magyar szellemiségnek: meggyőződését egyik sem hirdeti inkább, mint ez, s *Zsinka* Ferenc pár esztendői munkássága idején is leragyogott ez a töretlen elvi hűség a lap egyszerű köntöséről. Sokban éppen neki köszönhetjük, hogy a *Protestáns Szemle* ma kezd szélesebb körben ismert és megbecsült lenni.

Ritkán láttuk mosolyogni, de felhőket is alig találhattunk arcán. Felületes szemlélőnek talán közömbös, kedélytelen lehetett ez az arc: aki ismerte, ismerte finom árnyalatait is, melyek a kedély gazdagságát tükrözték. Úri lélek volt, magáról beszélt legkevesebbet. Szenvedélyesnek nem láttuk soha. Mindig ura volt önmagának, minden megpróbáltatásának. Sohasem magasztalt senkit, de szemének egy halvány villánya többet mondott könnyen elismerő s még könnyebben felejtett bombasztok áradatánál. Nagy becsvágya volt s nagy önkritikája. Tudta, mily nagy dolog: alkotni s magát mindig a nemzet napszámásaihoz sorozta. Ez az öntudatos személytelenség tette őt egy nagy gondolat-közösség hűséges sáfárjává s ha nem kell idő előtt elköltöznie, bizonyára a társadalom egyik vezető tényezőjévé válik idővel. Így is jelentékeny a munkássága. Nemcsak az alkotóké az utókor tisztelete, hanem az összetartóké, irányt mutatóké a gondolat erkölcsi tisztasága felé. Neve fennmarad, míg a *Protestáns Szemle* élni fog.

A síremléket *Ravasz* László püspök avatta fel, a Nemzeti Múzeum tisztviselői nevében *Rédey* Tivadar igazgató beszélt. Sokan voltak ott,

mint barátok, tisztelők: csekély töredéke azoknak, akiknek *Zsínka* Ferenc, a fővárosban és vidéken, éveken át lengette a magyar szellemiség lobogóját.

Vajthó László

Vergilius Aeneise. Csengery János fordítása. Szeged, 1931.

Csengery János, akinek műfordítói alapossága annyi klasszikus mű előtt volt bizonytalan nyelvtudásunk támasza, valóban „nesztori éveiben“ teljes magyar Aeneis-szel lepi meg azokat, akik a görög-latin műveltség százados apheliuma után megint az örök példák nap-közeliében találják magukat. Ha Sophokles az a költő, aki rám, íróra és emberre, a legnagyobb hatást tette, az irodalomról beidegzett „modern“ felfogásomat Vergilius eltűnődő olvasása ingatta meg. Nem véletlen, hogy kritikai munkásságomnak az a kora, melyben a „lényeges semmisségek“ és a ma divatos „hatalmas mondanivalók“ jelentőségének valódi arányára ráéreztem: egy Vergilius-tanulmányban veszi kezdetét.

Az Aeneis számomra homályos pontjain én annakidején Baróti Szabó Dávid fordítását ütöttem fel s ezek a segítségül hívott részletek annyira megszerettették velem az ő munkáját, hogy egy új magyar Aeneist forgatva sem tudok meghatottság nélkül gondolni irodalomtörténetünknek erre a hősi dokumentumára. Lehet, hogy a részleteiben mosolyra, egészében bámulatra indító műben megszorult magyar mult, az író nyelvcsináló és nyelvromboló bátorsága, eburá fakó vérmérséke hódított meg s tesz elfogulttá, de Szabó Dávid Aeneisével úgy vagyok, mint a vizsolyi bibliával, nagyon jó mai fordítás legyen az, amelyért félredobom.

Csengery János szerint Szabó Dávid utódai az Aeneis-fordításban nem voltak se költők, se filológusok. Csengery legalább filológus. Az íróember, aki Vergilius egy-egy kétes helyére kér felvilágosítást, megbízhat benne, a puskázó diák könnyen kezelheti s a naív olvasóhoz, aki magyarul akar a latin irodalomban tájékozódni, az ő Aeneasa simán és érthetően szól Dido királyné emelt nyoszolyájáról s Turnus fárasztó háborúiban nem gyötör még nyelvi furcsaságokkal is. Csengery lefaragta azt az 1300 sort, amellyel Szabó Dávid Vergilius fáradságát megtette; sorai felépítésében szinte helyrajzi hűséggel követte a latint s abban, amit átolvastam, nem akadtam egyetlen fordítói kétértelműségre sem.

Más kérdés, hogy költői szempontból mennyire fogadható el ez az Aeneis s egyáltalán: milyen képességeket kíván egy költői Aeneis-fordítás. Hálátlanság és kíméletlenség lenne türelmetlen fiatalok „abszolút“ igényeit szemrehányásként fordítani egy más kor költői hagyományából táplálkozó műfordító ellen s ha itt mégis felsoroljuk kifogásainkat, inkább a jövő vállalkozóval akarjuk egy Vergilius-fordítás nehézségeit éreztetni s nem ennek a munkának az érdemét kisebbiteni.

Egy Aeneis-fordítás első s legfőbb nehézsége a hexameter. Nincs könnyebb, mint egy magyar hexameter-sort összeütni, s nincs nehezebb,

mint olyan hexametert írni, amely nem töri kerékbe a magyar nyelvet. Az időmérték, mint minden forma, „természetellenesen“ szabályozza a szótagok eloszlását, azonban jaj annak a formának, amelyben ez a „természetellenesség“ túlságosan kirúg a nyelv „természetes“ arányai-ból. A jambus azért lett a magyarban bevett forma, mert a rendezés ott még nem erőszakos, a köznyelvben is körülbelül annyi hosszú és rövid szótagot használunk, mint amennyit a jambus megenged s megkövetel. Már a tiszta anapestus sosem terjedhetett el s egy forma, amely, mondjuk, négyszer annyi rövid szótagot kívánna, mint hosszút, tűrhetetlen volna. Mit kíván a nyelvtől a hexameter? Három, esetleg öt hosszú szótagot egymás mellett s igen sok olyan szót, kifejezést, amelyben két rövid szótag van. Bizonyos szavak viszont egyáltalán nem helyezhetők el benne, ezt a szót pl.: tengerár, hexameterbe beilleszteni nem lehet. Ép ezért a hexameter a magyarban egyes nyelvtani formákat tilt, másokat elősegít. Zsarnoka a nyelvtannak s a gyengébb költő a „zúgjon a vers, hallgasson a nyelv“ principium alapján minduntalan olyan szólásformákkal segíti ki magát benne, amely nyelviileg természetellenes, a verset azonban kizendíti. Csengery is elég gyakran tömi ilyen elemekkel a hexameter darálóját. A többes szám magyartalanul gyakori nála, a sok „ei“, „ai“ bőven kamatozik, szokatlan alakokat támaszt föl: csontjában helyett azt írja: csontiban, tengerárban helyett tengeri árban, akadt helyett akadott. Mesterséges szavak bukannak fel, mint ezenkül s ajándékszavak, amelyek a szövegben nem fordultak elő: Aeneas például jutalom helyett drága jutalmat ad, az ötödik láb daktilusára tekintettel. A szórend is a ritmus szolgátságába görbedt. A pálya „továbbra kinyúlik“ s Dares „Parissal maga mert kelni birokra“. Az inverziók is elég sűrűek s ha Aeneas megszólal, ezt olvassuk: Ekkoron Aeneas ekképen szólt közepettük. A hexametert elfogadhatóvá ma csak úgy tehetjük, ha ezeket a rosszemlékű hexameter-archaizmusokat elkerüljük s a vers harsogását meghalkítjuk. Kétségtelen, hogy Szabó Dávidnál még vadabbul rázza a nyelvet a vers, de viszont érzik még a hexameter felfedezésének a mámora is, nála ez a rázás már-már hősie, mintha megvadult szekérrel vágatna el előttünk egy öreg székely iszonyú göröngyökön. Csengerynél épen a mérseket nyilvánvalóvá teszi a megszorultságot.

A másik nagy nehézség a vergíliusi kifejezések visszaadása. Ha már nyelvünknek eleve le kell mondania róla, hogy a szavak szétdobálását utánozhassa, a kifejezések árnyalásában kell ellesnie valamit a vergíliusi varázslatból. Persze holt nyelv költőjénél sokszor nehéz eldönteni, mi a bevett nyelvi szólam s mi a költői találmány. A „learatta a dicsőséget“ fajta kifejezésben esetleg a költő zsenialitását csodáljuk s finom költői képek előtt habozunk: nem nyelvi konvenció-e? A fordító két irányban is hibázhat: vagy szószerint fordít mindent, vagy a költészetet is szólamokba fojtja. A nagy műfordítók inkább az előbbi hibára hajlamosak. Kazinczy már-már elvvé avatja ezt a hibát, a nyelv

gazdagodását, nemesedését várja tőle s egy Babits fordításairól írva magunk is azt találtuk, hogy az ő fordítói eredetisége éppen vakmerő szolgáltsága. Csengerynél sok finom részletre akadunk, különösen a híres vergíliuszi részletek: „suadentque cadentia sidera somnos“, „quam multa in silvis autumni frigore primo“ stb. elég gondosak, általában azonban egy félfokkal csaknem mindig leszállítja a kifejezés élességét s az impoderabiliák költőjénél ez a félfok igen gyakran az egész szépség. Nézzünk egy közismert részletet: a költemény elejét. „Tot adire labores“ Csengerinél: „hogy nekivágjon ezernyi bajnak, ezernyi veszélynek“, „Tantaene animis caelestibus irae“: „Ekkora zord haragot forralnak az isteni keblek.“ Mindkét kifejezés megduzzadt, sablonosabb és üresebb lett. „Tenditque fovetque“: „szőtte a tervét.“ „Venturum excidio Libyae“: „vet Libyára igát.“ A fordítás itt jó, nem pötyög, de elárulja a fordító hajlamát a szürke, bevett szólam irányában. „Sic volvere Parcas“: „ez a sors, mit fonnak a Párkák.“ „Rapti Ganymedis honores“: „s a tiszt, melyre jutott a felragadott Ganymedes“. Nemcsak fordít, egy kicsit magyaráz is. „Multosque per annos“: „hosszú nagy éveken által“, „Maria omnia circum“: „végnélküli tengerek árján“. A dísztelen egyszerűséget kicifrázza. Alig húsz sor s a legjellemzőbb árnyalati hibákat már be is mutattuk. Nem állíthatom, hogy a felsorolt átültetések föltétlen rosszak s mindig elkerülhetők, ha azonban következetesen visszatérnek: elbágyasztják a költeményt.

S végül még egy, ami nélkül nincs elsőrangú műfordítás: önálló költői egyéniség, a szavak ízlelésében eltöltött költő-múlt és akármily fonákul hangzik: az odaadás melletti elfogultság. Akinek eleven tulajdon indulatai szolgálatában az arcjátéka, másokat is utánozhat, merev arccal azonban utánozni sem lehet. A filológia nagy dolog, a költészet azonban még nagyobb. S akármily durván botladozik egy költő filológiai hűsége, valamit mégis csak ad a műfordításhoz, amit kizárólag költő adhat: a szavak önálló értékelését, fejlett hang-mitológiát, zenei következetességet. Kiejtése hasonlít az eredetiéhez vagy nem hasonlít, de lánggal felel a lángra s legalább dadogással a beszédre. Költő nélkül a fordítás bebalzsamozott holttest, nagyszerűen lehet tanulmányozni rajta a mű alakját, vonásait, éppen csak a lehelletét nem érezni többé. Csengery bár kitűnő filológus, nem költő, ezt ő maga is érezhette. Azonban egy jól bebalzsamozott holttest is nagy dolog, mikor belátható időn belül aligha fog vérbeli költő az Aeneis föltámasztására vállalkozni s az eredeti Aeneist a kivesző latin tanárok kezéből külön íróemberek veszik át, akik távolról sem olyan modernnek, mint egy manikűrös lány vagy egy kultuszminiszter.

Németh László

Sík Sándor: Fekete kenyér.

Kétféle poézist tudok elképzelni mindenkor, de különösen ma, mikor a világválság a poézis belső válsága is. Egyik a teljesen ösztönös,

tehát teljesen felelőtlen költészet. Ennek a számára tulajdonképen nincs is válság. Ez a költészet nem problémája önmagának. Ez nem szembesíti magát önmagával és a világgal, nem gondolkozik a maga létjogán, hanem egyszerűen van. Korlátokat nem ismer, tekintetet nem ismer, kételyt önmagával szemben nem ismer, arra nem néz, hogy mi a szükséglete a világnak. Érvényesül, kitör, zajlik, megjelenik, valósul. Lehet teljesen individualista vagy teljesen kollektív természetű, de mind a kettő — véletlenül. Bizonyos, hogy nagy dolgok származhatnak ebből a felelőtlen, szuverén megnyilatkozásból is. Talán nagyobbak néha, mint a tépelődő, önmagát vizsgáló, tusakodó, felelősségét tudatosan vállaló lélekből. Nekem azonban az utóbbi a rokonszenvesebb. Az a költői lélek, mely felveti magának a kérdést: mi akarok lenni, mi bírok lenni, mivé kellennem, hogy saját központi törvényemet betöltssem? Nekem rokonszenvesebb az a költő, aki ma megkérdezi saját magától: mi voltam eddig? Mi vagyok most? Mi lehet a hivatásom sorsa? Értelmetlen luxussá lettem-e mindenestül vagy lelki kenyér az éhezők számára, elzúgok felettük a semmibe, vagy mondanivaló vagyok-e még? Alkalmazkodni: költőhöz méltatlan dolog? — Hát segíteni és vigasztalni és felemelni méltatlan dolog? Igaz költő úgyis megérzi korának baját? — Lehet, de nem mindig bizonyos. Egy bizonyos: a felelősség mindig szép és szent.

Sík Sándor öntudatos és felelősségteljes poéta. Új kötetének címében benne sír sokunk problémája és vágya: *kenyérnek* lenni a mai ember számára, — adni, tenni, segíteni, igaz: ki-ki csak saját belső törvénye, eleve-elrendelt húrozottsága szerint zenélhet.

„Van, aki toronynak születik, és van aki remetének,
Van aki őrlő szájnak, és van aki csemegének:
Engem magnak vetett a Magvető,
És kenyérnek, annak is feketének.“

Ez a feketekenyér-öntudat adja a szerénység, alázatosság, a boldog felelősség és hivatás-érzés, az erő és élet alaptónusait Sík Sándor költészetében.

Mert ez a kötet: maga az ő költészete. Mindenestül benne van. Ahogy megszegi a kenyeret, csendes és alázatos Krisztus-imitációval: a saját eleven, vérző szívét nyitja meg. Egyetlen mély metszés az életén keresztül költeményeinek ez a sorozata. Föltárul egy édes és fájdalmas vágáson keresztül minden tipikus és egyéni vonás, mely egy életen át, gyermekkortól a súlyosan érett férfikorig reá rakódott. Minden, ami lényege, amiről énekelni érdemesnek tartotta. Költészetének régi ismerői számára ez a kötet valami furcsa emmausi találkozás. Egy mozdulatáról ráismernek, hogy ő az. Talán nincs hangja és mozdulása és lelki rezdülése, mely ne rezgne ebben a kötetben, — sokszor rezgett, de nem így egyszerre minden együtt, ilyen fokozatosan mélyülő hangokon, ilyen öntudatosan elrendezve, ciklusok zengő haladványaként mind jobban kiteljesedve.

A kenyér sorsát ábrázolják a ciklusok címei: *Mag és Kalász. Kel a tészta. Kemencében. Meleg cipó.* Mintha ezzel a kenyérszegéssel egyszerre mutatná a kész kenyér formáját és az eredet, a készülés, a forrongás, az erjedés időszakait. Verseket válogat elshant, vagy eldübörgött időkből, mai hangulatokhoz, és bámulatosan összeillenek. Utánozza néha talán saját primitív poézisét, hogy még magasabbra fokozza az életteljesség illuzióját. Aztán gordonka-hangon és orgonazúgással közeledik mai mélységeihez, hogy horgonyt vessen és elmerüljön bennük. Csirázó mag, friss, zöld vetés: a gödöllői gyermek-émlékek. Közülök egy tapadt nagyon lelkemhez: az isaszegi erdő, ahol „a régi lomb Kossuth-nótát zsihong”:

*„S hallgatjuk némán, kis hazafiak,
Hogy András bácsi, vén juhász, hogyan
Magyaráztatja, mint egy szép mesét:
„Amarrul együtt Damjánovics!”*

Diák-élmények, de átszöve a kispap meg is kötött, de már biztos cél felé irányított hangulataival, Isten, haza, egyház, — sejtések, szavak inkább még, mint gondolatok vagy érzések. Kívül a papnöveledén a világ, „szemben választás”, — napi politika, melyet akkor nemzeti jelentőségűvé avatott egy nemzedék kritikálansága, — odacsapódik a szemnarium falaihoz. A diáklélek történelemmé tágítja.

*„Negyvennyolcban a kispapok
Honvédnek álltak, — hátha most is...”*

Aztán, nagy, előrevetett árnyékok sejtése... komolyodás komolyodó életben... az egyetem, a „kupolaterem”, tanárok. Riedl Frigyes nyugtalan alakja pompás körvonalakban, a tudomány méze, a tudomány mánora... Aztán egy vakító villanás:

*„Láttam a Püspököt!
A Hegyet láttam égbefürdeni
A lármás Liliput fölött.
Ez nem a nagyobb, ez a Más!
Ez a kingilatkozatás!
Ez a Sinai, ez a Tábor!
Ez a vércsepp a Krisztus oldalából!”*

Prohászka, mint egy vízió jelenik meg az ifjú Sík Sándor előtt. S ime később is ilyen elragadtatott szavakkal jelzi ezt a jelenést. Mint később, sokkal később a grandiózus vízió eltűnését is:

*„Jóságos Isten, mi lesz ezután?
Te visszavetted a kegyes napot:
Ki fog nekünk a télre fűteni?”*

A tanulóból nemsokára már tanító lesz. Amilyen meleg képet tudott rajzolni tanáraitól, oly meleg szívvel rajzolja tanítványait. Egyeket és az osztályt, az egészet. Az „apró lelkecskéket” meg a nagy

fiúkat. Legszébb vers ebből a ciklusból, azt hiszem, a „Dolgozatírás“, meg a „Káté“, — még bizonytalankodó lelke a gyermeki lélek egyszerű, tiszta hitéből bizonyosodik meg. Amíg végre eljön hozzá egészen az Isten, a maga teljességében, hogy később minden zürzavar, megpróbáltatás és pokol közepette is övé legyen az utolsó szó.

Igy „kel a tézta“, tanulás, tanítás, versírás, séták, találkozások, végül szerzetesi cellamagány közepette. A kelő tézttát a reá váró tüzes kemencétől egy hosszú, töprengő; Vajda János öngyilkoló rapszodiáira emlékeztető vers választja el. Megrázó írás, de még mindig „elméleti“ jellegű. Mintegy határán van az individualista Sík Sándornak és a szociális költőnek. Azután a „tézta“ a tüzes kemencébe vették.

A szerzetes az élet teljes sodrába kerül bele. Írók, szerkesztőség, színház, tüntető véres utca, nyitányai a háborúnak, forradalomnak, összeomlásnak, nemzeti és világkatasztrófának. Ezek a preludiumok könyvek formájában is felé harsognak. Rendkívül érdekes és jellemző Sík Sándor egész lelkületére viszonya az akkori irodalom vezér-alakjaihoz:

*„És jöttek, jöttek kábitó özönben,
Költők, ikertestvérek, maiak.
Halk fuvolások és beteg rajongók,
Káromkodók és mellüket verők,
Térdepelők, tántorgók és bohócok,
És középtették, erőszakosan
És egyedül, a mindszeinti Sikoltó.*

*És én: először a fülem bedugtam,
És apagét kiáltottam haraggal.
Aztán: hallgattam néma szánalommal
Dalban vonagló véres szíveket.
Utóbb: velőkig hasgatott belém
Az össze-vissza új ének siráma,
S akkordjaikban zsongó húrvilágom
Önzengzetének lelte meg riadva
Alsó s felső testvér-akkordjait.“*

A mindszeinti Sikoltó. És a többiek. Testvérakkordok, riasztón-testvérek, ha nem is a mieink egészen, — hányan éreztük ezt akkor és azután, hányan mentünk végig azon a véres úton: az idegenségtől a megértésig, — mindennek megértéséig, de önmagunk szakadatlan továbbkereséséig, mert más életet és más írást akartunk... És belevettünk a tüzes kemencébe és ki megtalálta önmagát, ki nem. Sík Sándor megtalálta.

Erős és rendíthetetlen vallásos világnézete, szelíd és valóban egyre egyetemesebbé váló, mindenkire szóló „katholikuma“, szociális lelkiismerete, vonagló fájdalmakból is tette riadó izzó magyarsága segítették át a nagy krízisen. Az az optimizmus, mely a Prohászkaé is volt, melyet cserkészeknek, katonáknak, barakkklakóknak, menekült magyaroknak, gyónóknak, bűnbánóknak, elesetteknek és felkelőknek és újra visszaesőknek hirdetett: az utolsó szó Istené.

Igy lett tüzes kemencén át valóban „meleg cipő“. Pap, aki ha kívül

is áll, felül is áll sok mindenben, mégsem idegen neki semmi emberi dolog. Költő, aki ha nem is énekel mindenről, azért teszi, hogy lényegét adjon, nem pepecselő, pazarló, vagy fölös, vagy riktó részleteket. Pap és költő nem egymás ellentéte itt, nem a kettő közti tragikus vagy művészi szakadás adja a művészetet, hanem a teljes összhang. „Koszorú” című verse a leggyönyörűbb, legteljesebb és legtöredelmesebb nyilvános gyónás azoknak, akik neki szoktak gyónni, még sincs benne semmi bántó intimitás, semmi izetlen maga-mutogatás, semmi kéjelgés önön sebeiben, semmi kacérkodás a hivatásához nem méltókkal. Felelősség mellett fegyelem. A költészetben is. Ez Sík Sándor.

Utolsó verse bocsánatkérés — mindazért, amit adott.

*„Mégis, hallgassátok meg muzsikámat:
A nagy, keserű világbanat
Simogató kis énekemtől
Talán-talán egy sóhajtásnyit enyhül.
Hisz többnek úgyse gondolom:
A láztól gyöngyös homlokon
Egy hűvös illetésű kéz.
Egy gyufaszál a betegszoba éjén,
A keserű pohárnak szélén
Egy cseppnyi méz.”*

Vajjon kicsoda tud ma többet adni?

Reményik Sándor

Olosz Lajos: Barlanghomály. Versek. Erdélyi Szépművészeti Céh. 1931. 73 l.

A szerényebb emberek igényessége sokrétűbb és kényesebb, mint a szerényteleneké: azt követelik, hogy tompított fegyvereiket is tiszteljék, hogy a nem használt mesterfogások ellenére is felismerjék bennük a mestert. Olosz Lajos vér szerint ezekhez az igényes szerényekhez tartozik s ha ennek az emberfajtának még nem lett volna költészete, ő megcsinálta volna. Megveti az éles fegyvereket és a mesterfogásokat, nagyon sokrétű, kényes szerénysége úgy elrejtí kincseit, hogy csak az találja meg, aki keresi és nagyon keresi. Ez az erdő homályába bújt nővények, az elrejtőzött nők erénye: nagy árat követelnek attól, akiknek szépségüket adják — az árat, hogy rejtkehelyükön megtalálják őket.

Óvatos, kevés feltűnést keltő szavak, amelyeken látszik, hogyan választotta meg őket az, aki leírta: mert a költészetben valahogyan a leírt szón ott van a nyoma azoknak is, amiket az ember félretesz. A félretett szavak mind a nagy, nehéz, kihívó éles hangzásúak, a „mesterszavak”, amelyeknek eredménye mindig a feltétlen hatás. De ez a fajta költő, aki titkot csinál költészetéből s ő maga barlangba rejtőzik, a feltételes hatást keresi. Nem akar mindenki számára elérhető lenni. Ezért használja az egyszerű, alig hangzó nyelvet.

A bejárat Olosz Lajos költészetébe ehhez képest nehéz, mint ahogy nehéz közel lépni ahhoz az emberhez, aki „rákönyököl kőpadjára, nem

lázad és nem remél“. Ez a csendhez legközelebb álló beszéd hangja, az álomhoz legközelebb álló ébrenlét. Itt „bronzsisakos amazon rügyekben májusi balladák alszanak“, az éjszakához hasonló „titkos garázda sötétségek“ atmoszférája él.

Természet és szomorúság az előcsarnokba vezető két kulcs. Egy folytonos: erdő, fa, hó, csillag, alkony, napfény, „feketecsuhás este“ és „pirosszajú reggel“ — egy teljes közösség a hegyek és vizek életével; és folytonos barna színek, kialudt szenvedélyek: rezignáció, bánat.

Beljebb névtelen kulcsok tárják fel a barlanghomályt. A maga fájaldalmával megelégedő ember. Jövőtlen, fáradt, érzékeny: a nagy csendességeket és nagy szépségeket imádó költő: „halkan kimondja minden titkát“.

A forma nagyon nyugodtan, előkelően egyszerű, a gazdag belső életek leszűrt, meghiggadt díszmegvetése van benne. Nem keresi a rímet, de ahol megtalálja, ott természetes — csaknem ajándék, amit az ember nem várt. Ezekbe a versekbe semmi sem került kívülről: a ritmus sem. Magától értetődik, hogy ringó, majd lejtő, majd türelmetlen az üteme. Organikusak a sorok, a mondatok, az egész felépítés. Ha néha-néha már taposott úton halad, mint a csaknem szimbolista „Sampierdarenai emlék“-ben, ez nem tipikus. Igazi hangja az, ami a „Vízkereszt“-ben, „Primavera“-ban, de különösen a kötet legszébb versében, a „Ravatalon“-ban zeng. Amennyire eleven élő ember versben benne lehet, Olosz Lajos megvan ebben a költeményben: minden természetrajongása, minden érzékenysége, feltárulni vágyó költőisége és magánya ott pompázik ezekben a mámoros sorokban.

Nem koncertekre való művészet ez: hanem kamarazene. Nem szavalásra, idézésre, lázításra, de még felolvasásra is alig alkalmas — vagyis ez az, amire az ember ritkán, de akkor nagyon szomjazik. Délután egy fa alatt kell olvasni, vagy kimenni vele a földekre és útközben az ütemére lépni — körülbelül ugyanúgy kapni, ahogy a költő adta őket, ahogy íródhattak, ahogy a versek keletkezettek: akkor válik minden szó személyessé, minden mondat érzéssé és az egész könyv életté.

Hamvas Béla

Muraközy Gyula: Éjféλι beszélgetés. Versek. Kultura könyvkereskedés kiadása; Kecskemét, 1932.

Kecskemét református papja sokesztendőς léleképítő szolgálat után visszatért „kőből kihajtott élet“-ének nagyvárosi bölcsőhelyére, Budapestre s mert nemcsak pap volt, hanem költő is, búcsúzóul verskötetet ajánlott az „álmodó homok, édes gyümölcs és vérpiros szüret“ marasztaló alföldi városának. Az ajánló gesztus ellenkező vonalú régi mozdulatot társít az emlékezetünkben: Kecskemét leghűségesebb fiát, a visszatért Katonáét, aki ismeretlenségben bujdosó legdrágább kincsét dedikálta szülővárosának.

A költő és a pap olykor harcot vívnek a kötet mögött s ennek

a küzdelemnek több versben is kilüktet a dinamikája. A címadó vers még zárt ajtót verő „lázadó dalok“-ról, a költői álmok pogányságáról beszél. A „Leszámolás“-ban a „sok hiú, törpe ének“ fölött győz a lelkipásztor missziója, de az utána következő versből erős harmóniákkal cseng ki a kibékülés: „Jézusom boldog hárfása vagyok.“

Arany és Szabolcska nyelv- és formaiskoláját érezzük stílus-döntő erejűnek a Muraközy-versek fejlődéstörténetében, bár helyenként új idők új színű dalai is borzolják a technikáját és képzeletét. (Ilyen sorokra gondolunk: „Lovam: az álom Igába tört makacs magyar határon.“) A kifejezésmód mindvégig megmarad a kicsiszolódott jambikus és ütemes versek biztonságát jelentő hagyományaiban.

Legtöbb költeménye a komoly dalskálában helyezkedik el: a virágsors jelképesége, eszményi tisztaságú családi érzések, gyermekei sorsa a jövő felé meghosszabbított vonalakkal — sűrűn visszatérő témái a kötetnek. Multbaforduló elégikus szemlélődéséből születtek a könyv mélyebb zenéjű darabjai, pl. a franciaországi theologiai év montaubani emlékein merengő vers („Látogatás a régi iskolánál,“) s a magyar kollégiumi multat idéző „Találkozás apámmal Debrecenben“. A verseknek van egy csoportja, melyben erős leíró tehetség érvényesül, tárgyi elemek a költő szimultán látásán keresztül tömörítő összetételben alakulnak verssé s a legtöbb ilyen vers mögé odaépül — sokszor csak a befejező rész párhuzamául — a meglekésítő szimbólum. Ez a képes értelmet megfejtő befejezés, mely pointírozás felé haladó versépfítésre csábít, néha szinte didaktikus éllel érvényesül s a verset az utolsó sorban magyarázóvá hűti. A lélek. A mult. Én! Az ember földi élete — hangzik a megoldó és felvilágosító utolsó sor, mert költője a kristályosan tiszta értelmezésre törekszik s egy csoport misztikus versén kívül (ilyen: „Lépések az éjszakában“: a halál nagy Csönd-hercegének lidércnyomásos kísérete) lemond a sejtetés nagyobb költőiségéről.

De néha a vers távlata elmélyül, az előadás színesen tömörül s a vers szeme az álomlátás „holdbanéző szelídsége“ helyett táguló pupillával figyel bele a „hörgő, kacagó, zúgó, örök zivatarba“. A hegyek, a tenger, a vihar monumentálisabb méretei komoly páthosszal feszítik a verset a fenséges ormai irányában. Reményik ódalendületű verseivel fog rokon-kezet ez a költészet, a legetikusabb erdélyi poétával, akinek eszményiségével és gondolat tartalmú lírájával Muraközy lelke különben is rokon. Ez az emelkedő erő alkotta meg a kötet reprezentánsabb darabjai között az olyan verseket, mint a „Királyhymusz“, „A Názáreti király indulója“, melyekben a pap és költő boldog egyensúlyhelyzetben mutatja meg a maga legjobb képességeit: az egymást kölcsönösen színező és megtermékenyítő költői lelket és a krisztusi ember áhítatát.

Muraközy Gyula kötete áhítatosan tiszta könyv. A kecskemétieknek áldozatos papi esztendőkre emlékeztető búcsúajándék, tiszta versek minden kedvelőjének öröm.

Sylvester Pál

Axel Munthe: San Michele regénye. A Káldor könyvkiadó-vállalat kiadása.

Egészen különös, érdekes könyv. Nem regény: egy élet emléke. Még csak összefüggő története sincs. Egy orvos körül történik minden, az élet kiszakított lapjai tükrözik vissza a rendkívül érdekes eseményeket. Az orvos maga az író: *Axel Munthe*. Csak annyit tudunk róla, hogy már 70 éves. Megvakult és vénségére bontakozott ki belőle a csodálatos költő.

Csupa realitás minden ebben a kötetben: egy élet gazdag, káprázatos élményei. Az orvosé, aki sokkal több, mint a legtöbb orvos. Igazi, mélységesen jó ember. Az embereket és állatokat, de talán az egész világot, az élet kínjait, boldogságát, szépségeit, mélységét és magasságát vonzza különös, prófétai, vagy mágikus lényéhez az író csodálatos lelke. Axel Munthe a másforma ember. A másforma ember, amelyet az életben nagyon keveset találunk. Amire kezét ráteszi, arannyá válik. A keze érintése meggyógyítja a szenvedőt. Bizalmat, megnyugvást, szelid békét ébreszt mindenkiben, különösen azokban, akik már elvesztették lábuk alól a talajt és szétfoslott reménységük. Akárhol megveti a lábát, mindenütt fölényes, óriási sikereket ér el. Párisban, Nápolyban tódulnak hozzá a betegek. Pedig megírja őszintén könyve egyik részében, hogy a képzelt betegek tévhitéhez, ahhoz a kívánságukhoz, hogy betegeknek akarnak látszani, egy divatos betegség, a „colitis“ hamis fogalmához kell ragaszkodnia, hogy a vágyakozóknak teljesítse kívánságát. Egyetlen orvos, ő maga sem tudja, hogy mi az „colitis“, de különösen azok hisznek ebben a betegségben, akiket az élet ranggal, bőséggel elárasztott és mindenük van, csak éppen még egy divatos betegségük hiányzik: a „colitis“. Az orvos szelid fölénye, emberi megértése és bölcsessége ezt is megszerzi nekik, hogy boldogságuk tökéletes legyen. Pedig Axel Munthe egyáltalában nem sarlatán. A hírre, pénzre semmit sem ad. Akkor legboldogabb, ha elvonulhat Capri szigetén levő telkén, ahol Tibérius császár épületének romjaiból (Roba di Timberio: Tibérius jószága) épít magának egy fantasztikus épületet, azon a helyen, ahol egy ásonyomnyira már törött oszlopfejek, fehér márványtorzók, alabástromedények, zöldpatinás bronzok kerülnek elő a föld alól.

Az emberek talán csak ösztönösen érzik (furcsa, amit mondok), de az állatok abban a pillanatban, mint az orvos: az igazi ember reájuk pillant, vagy megsimogatja őket, *tudják*, hogy ez a „rendkívüli ember“, az életnek egy olyan nagyszerű, ritka jelensége, aki csak nagyon ritkán jelentkezik, mint egy Assisi Szent Ferenc. A naív bölcsesség, az állandó különállóság, a megihletettség, a tiszta béke, csupa elvontság és lélek sugárzik ki az orvostól, amiért a középkorban martírok, vagy szentek lettek azok, akikben az isteni létnek ez az összhangja jelentkezett. Az ilyen embereket soha sem értették meg az emberek, akik csak a kézzel foghatót, a realitást keresik.

Pedig csupa realitás és ugyanakkor csupa költészet ez a könyv.

Egyes fejezeteiben dobálja az író az izgató, érdekesítő, néha tragikus, vagy tragikomikus életeseményeket. Nem akar magáról beszélni, de mindenből kiárad varázslatos egyénisége. Ember. Az ember eszménye. Az életnek csak így van célja és értelme, ha ilyen emberek is vannak, mint Axel Munthe.

Capriban, a hegyoldalakon az olaszok madárköltözés idején ezerszámra fogdossák össze az énekesmadarakat. Axel Munthe megvásárolja az egész hegyoldalt és megmenti a madarakat. Mikor elköltözik az életből (ez már a könyv végén fantázia), az örök bíró előtt áll. A hatalmasok, a nagy püspökök és patriarkák vádolják, — amikor egyszerre kis énekesmadarak röpködik körül, azoknak a madaraknak lelke, amelyeket megmentett a pusztulástól. Ezután az orvos — sok vád dacára — mehet be fehéren az örök fényességbe.

Csak ez a költői rész képzelt a két kötetben. A többi eleven élet. A realitáson átfénylő könnyes költészet.

Csodálatosan szép könyv. El kell olvasni.

Pásztor József

Szilárd János: Jó pipák. — Regény. — Manno Miltiadesz rajzaival. — Unio könyvkiadóvállalat kiadása. — Budapest, 1932. 114 l.

Ez a kis regény annyi jókedvvel, annyi meleg érzéssel van megírva, hogy üdeségével friss örömet szerez az olvasónak. Meseszövése egyre mélyül, szélesedik és feszültebb lesz, végül valóságos élménnyé lesz, amire olyan szívesen gondol vissza az ember, hogy megint kezébe veszi a könyvet és újra elolvassa.

Három jóvérű, egészséges, karóhoz nem kötött ember-palántáról szól. Sorsukba belekapaszkodik a város féleszű csavargója és a törvény betűje szerint ítélő világ előtt már katasztrófába sodródnak a gyerekek, amikor a csavargó halála mindent kiengesztel és megmutatja a világnak a gyerekek jóságos szívét.

A három diák életének kerete néhány pasztikusán kiformált magyar vidéki alak. Házigazdájuk, a nyugalomba vonult fogházőr, a legjobb kedvvel és a legtöbb színnel készült. Feleségnek lágy szíve és durva szava meghat és megnevettet. A behemót iskolaszolga a hivatalos hatalmában felfuvalkodott közönséges ember, ami a különböző rangfokozatokban, ezekkel az árnyalatokkal, eredeti hazai termék. A tanári kar tagjai végzetként lebegnek a diáksors fölött. E kis regény szerkezetében egyik szépség, hogy teljesen diákszemmel látjuk a tanárokat. Nem gonoszak, még fonákok sem, csak a diák látja ezt a felsőbb hatalmat a maga szempontjából furcsa, sújtó hatalomnak.

A regény főalakja a féleszű csavargó. Minden biztosíték és keret nélkül való élet. Se multja, se jövője. Valami állati lefokozottság pislálkol benne, mikor gondolkozni kellene. De fel tudja áldozni magát azért, akihez ösztönével vonzódik. A konkra leső kutya éhségével követi a három diákot, de el nem árulja egyiket se és odaveti magát, ha

meg kell egyiket menteni. Ha eszébe is jutna az embernek Mark Twain, amint a Missisippin úszó tutajon szembeállítja Huckleberry Finnben és a szökött rabszolgában a társadalmi felfogást az örök emberi érzéssel, mert itt a diákok és a csavargó kerülnek így szembe, ez a könyv magyar levegőjével és eredeti meseszövéssel a mienk egészen. Ezek a gyerekek csak magyar vidéken teremhettek és ami körülöttük van, ami velük történik, csak velük történhetik.

A csavargó, Bumbaj Fero, az írónak eredeti szemmel meglátott és érző szívvel kidolgozott alkotása. Gondolkodóba ejti az embert, hogy újabb írónk közül többen, akik nincsenek valamely világnézetbe kényszerítve, milyen érdeklődéssel fordulnak a társadalom legalsóbb szintje felé. Így Móricz, Komáromi és most Szilárd. Szükségét érzik annak, hogy az emberiség figyelme felébredjen a társadalomból kihullottak iránt.

Manno Miltiadesz rajzai kongeniálisak, lendületesek és jókedvűek.

Hamvas József

Pirkler Ernő: Csütörtök Boldizsár története. Regényes korrajz a XVI. századból. (Satu-Mare) Szatmárnémeti, 1931. 236 o.

Vajjon meddig melengette szerzőnk ezt a bájos s kedves óstílussal megírt kis regényét lelkében, míg a nyilvánosság elé merte bocsátani? Meddig gyönyörködött a talált gyermek, Csütörtök Boldizsár történetében, aki tragikus születése s jámbor fiatalsága után, az apák és anyák bűneit minden bűne híján is rettenetes szenvedéssel éli?

Olyan szomorú sors jut osztályrészül Csütörtök Boldizsárnak s olyan melegséggel viszi minden napját előre az író, hogy a sok megaláztatásban és megítéltetésben részesülő Boldizsár a végén az olvasóban azt az érzést kelti: ilyen sorstragédiával élni le egy életet milyen rettenetes lehetett abban a XVI. században, amikor a kor uralkodó erkölce nem tette lehetővé azt, hogy a drámai események csoportosulásakor a főbűnösök valamelyike megtérjen és vallomásával felszabadítsa a társadalom erkölce miatt lefejezett Boldizsárt.

Egy lelcgyermek élete izgató regénytémává lett az író kezében.

Hogy kompozíció, regényszerűség szempontjából minden követelménynek a legjelesebben megfelelt volna szerzőnk, azt nem állítjuk, de a múltban élő mai magyar generációnak olyan írást adott, amelyben mindenki őszinte örömét és gyönyörűségét találja.

Nem hallgathatjuk el azt sem, hogy amíg pl. a „Fekete völegények“ c. regényben, amely éppen a reformáció elterjedésének idejében játszódik le, a hitújításról csak két sorban olvashattunk egy felsőbb-séggel tett megjegyzést, addig itt a reformáció Szatmárba való betörését is közvetlen hűséggel látjuk megrajzolva.

Valószínű, hogy szerzőnk ezzel a művével nem nyeri el az erdélyi írónak kijáró nagy elismerést, de azok, akik kedves dolgokat akarnak szépen megírva olvasni, jobb olvasmányt keresve sem találhatnak ennél a könyvnel.

Gaudy László

Voinovich Géza: Arany János életrajza 1849—1860. Magyar Tud. Akadémia kiadása. Bpest, 1931. 5 képpel. 418 l. 8°.

Voinovich Gézát erre a munkára egyénisége és körülményei egyformán ajánlják. Maga is alkotóművész, műveit elsősorban plaszticitás és konstrukció jellemzik: Arany János költészetét tehát leglényegében érti és érzi. Finom és művelt esztétikus, nemcsak kész, de képes is arra a kényes és csak teljes elmélyülés árán teljesíthető feladatra, amelyet a legnagyobb magyar költő oeuvreje igényel és követel. Végül az Arany-hagyaték korlátlan kezelője, akinek olyan adatok állanak rendelkezésére, melyek a többi Arany-kutató számára hozzáférhetetlenek. Arany életrajzának néhány évvel ezelőtt megjelent első kötete még csak felfelé csigázta azt a várakozást, melyet a külső és belső motívumok miatt a várakozó közvélemény vele szemben már jó eleve támasztott.

A nemrég megjelent második kötet a geszti félév és a nagykörösi évek külső történetének anyagát öleli föl, belső történetképen pedig több ú. n. kisebb költemény keletkezésének körülményei mellett azokat a lelki folyamatokat tárja elénk, melyek eredményeül a Katalin, a Daliás idők első és második dolgozata, a Bolond Istók I. éneke, Jóka ördöge, A nagyidai cigányok, Keveháza, Csaba királyfi első dolgozata, a hún éposz tervei, az első balladák és néhány tudományos dolgozat (főleg a Bánk bán-tanulmány, a Nemzeti versidomról és az asszonáncról szóló verstani értekezések és a Szigeti veszedelem összehasonlító irod. történeti taglalása) megszülettek.

Első benyomásunk a könyv olvasása közben azonnal az a jóleső érzés, hogy végleges Arany-életrajz van a kezünkben. A szétszórt részletek össze vannak gyűjtve, meg vannak rostálva, ki vannak egészítve benne nagyon gondosan, kellő kritikával és — ami több, mint filológiai megbízhatóság vagy finom ítélőképesség — egy biztos és termékeny belső intuícióval, mely a költő költészetének teljes ismeretével dönt a kétes esetekben, melyeknek kell a helyesebbik változatnak lenni. Ezt a materialét — emberileg szólva — csak jelentéktelen módon és mértékben lehet ezután már akár módosítani, akár bővíteni.

A *külső életrajzi keret* megrajzolása látszólag alig adott alkalmat nagy hűségen és lelkiismeretes válogatáson kívül nehezebb munkára. Folyóiratokban, apróbb értekezésekben, eddigi életrajzokban, műveinek jegyzetes kiadásaiban felhalmozódott jókora csomó adalék. Ezeket Voinovich mind összekereste és beledolgozta a maga adattárába. Eddig ezeket az adatokat csak nagy fáradsággal találhatta meg az Arany élete iránt érdeklődők tábora. P. o. a Magyar Figyelő III. kötetében 1913-ban megjelent annak a 6 sornak a hasonmása, melyet a költő annak idején a cenzuratól való féltében kihagyott Családi Kör c. költeményéből. A Nyugat 1911. évi II. kötetében viszont Gyulai Pálnak egy Pákh Alberthez írt levele jelent meg, benne egy megjegyzés, hogy Vahot egyik munkatársát sem díjazta. Mind a két adat egyformán érde-

kes és nehezen hozzáférhető. Most mindakettő együtt van sok száz hasonló társával az életrajzban.

Máskor, ismét sok esetben, cáfolja az eddig helytelenül tudott adatokat. Semmi sem támogatja — írja többek között — Gyöngyössy László vélekedését, hogy Aranyék 1850 elején átköltöztek volna a Balogh Mihály házába. Nem is valószínű ez a télviz idejére tett költözködés. Nehezen eshetett meg az a tragikusan groteszk jelenet is, melynek keretében — megint csak Gyöngyössy szerint — a költő Szalontán állítólag felolvasta baráti körben a Koldus Éneket. Gyulai Pál 1851-iki szalontai látogatása nem eshetett május 23-ára, hiszen május 13-án Arany már Gesztre távozott. Még nagyobbat téved Ercsey, azt írván, hogy a geszti tartózkodás 1850 közepétől kezdve egy egész esztendeig tartott. Jókai sem 1854. októberében volt Aranyánál, mint Benkó írja, hanem Arany egyik levelének tanúsága szerint inkább 1855. márciusában. Látszólag jelentéktelenek ezek a kis kiigazítások, de így, ahogy minden külön hangsúly nélkül végrehajtottak, megnyugtatóak, mert gondról és pontosságról tesznek tanúbizonyságot. (Olvasás közben az mutatja, hogy nem bosszantóak, ahogy az olvasó ráér egyrészt élvezni a való tények kibontakozását az eddigi „téves nézetek“ halmazából, másrészt visszamenőleg örvendezni azon, hogy a szeretett költő nem volt kénytelen hát télviz idején költözködni mégsem, vagy színészkedni a kémekek miatt, vagy egy álló esztendeig távol élni családjától.)

Harmadsorban új adatokkal is szolgál az életrajz, főképen Arany kiadatlan levelezéséből és családi letétképen őrzött kéziratanyagából. Apró, nem nagyon jelentékeny módosításokat okoznak csupán ezek a vonások a költő jólismert alakján vagy nagyjából eddig is nyilvánvaló életfolyásán s azok, akik eddig türelmetlen kíváncsisággal várták ennek az anyagnak mielőbbi feltárását, talán némi csalódást is érezhetnek. Pedig nem egészen jogos ez a csalódás, ha emberileg egészen érthető is. Amilyen jelentéktelenek ezek az új adalékok, éppen olyan finomak is, hiszen éppen a vonatkozásaik miatt nem kerültek eddig nyilvánosság elé. Milyen eleven jelenete például a gyászos időknek, amely Nagy Ignác egy kiadatlan leveléből tárul elénk: a „Dismal mocsárok tava“ „ifj. Varga Imre“ aláírással érkezik a „Hölgyfutár“ szerkesztőségébe. A szerkesztő megismeri az igazi szerzőt mégis, „ex ungue leonem“. De a tiszteletpéldányt „ildomos“ óvatosságból „Ercsy Juliánna asszonyságnak“ címezi. Vagy milyen mély emberi vonást hangsúlyoz a költő karakterén Balog Mihály 1874. nov. 25-iki levele, mikor az, viszontszívességet kérve, emlékezetbe iparkodik idézni, mennyit vígasztalta Aranyt Kenyeres-sel a legkilátástalanabb napokban közvetlen a szabadságharc után. Milyen kedves adat, kevésből kitelik és mégis mennyire jellemző a pedáns költőre Bolond Istók három ízben is újratekelt II. éneke: 1856-ban: *Hat hosszú éve* immár, hogy B. I. felől kezdtem éneket, 1863-ban: *Már jó minapja eltelt*, hogy... s végül 1873-

ban: *Tenger sok éve immár, hogy...* Egy-egy megjegyzése kéziratain, kézi példányaiban, válogatása verseiben kisebb költeményei sajtó alá rendezésekor, olyasféle eltérések, mint Mátyás *dalünnepe* a kiadásokban és Mátyás *diadalünnepe* a kézíraton, különösképen pedig sírigtartó atyai-jóbaráti viszonya Tisza Domokossal (amely voltaképpen csak most tárul fel igazán kiadatlan levelezésük nyomán), alig észrevehető módon, de mégis jelentékenyen emberibbé, nemesebbé, meghatóbbá rajzolják eddig is rokonszenves, de inkább tisztelt és szánt, mint szeretni-való személyiségét.

Még érdekesebb *belső életének* talentumos és gyöngéd *rajza*, mely ebben a korszakban írott műveinek elemzése nyomán megelevenedik előttünk. Látjuk a korszak elején a nehezen ocsúdó, inkább visszaemlékezéseiben élő, mint a jövőben bizakodó költőt, ahogy néhány lírai megnyilatkozásában csak sejteti a lelkében égő vulkánt. De látjuk ugyanakkor az embert, aki szegényes szalontai házát három versben is megörökíti. Tanúja vagyunk angolnyelvi tanulmányainak, észreveszük a kezében Rotwell németül írt angol nyelvtanát, de megmutatkozik előttünk az a vasszorgalom is, amely így aztán már érthetőbb, ha igen hamar Shakespeare-hez, Burns-höz, Ossian-on, Moore-on át végül Byron-hoz vezet. Jegyzetek, táblázatok, hexaméterekbe szedett kifejtési szabályok, 295 pontba gyűjtött nyelvtani tudnivaló, kézikönyvben kijavított sajtóhibák után következnek *Katalin* és a *Bolond Istók* I. éneke. Ahogy a külső életrajzi keretben ki igyekezett javítani minden tévedést, úgy kél most vitába Voinovich Katalin egykorú és újabb bírálóival. Salamon Ferenc hibáztatja Katalin monológját, általában a szereplők képpel teliszúfolt beszédét, Voinovich átcikázó gondolatok futásának véli a monológot, a szereplők nyelvét illetőleg pedig Shakespeare-re emlékeztet. Az életrajz későbbi folyamán különösen finom a geszti és szalontai, sőt még korábról kisújszállási vonatkozások összegyűjtése a költő oeuvre-jéből. Itt a Gyermek és szivárvány elemzésénél Solymossy Sándorral folytatott vitája igen érdekeltő és meggyőző: Tisza Domokos gyermekfiguráját ismeri föl a gyermekben.

Olyan, mint egy lenyűgöző, fordulatos regény annak a küzdelemnek az elbeszélése, melyet Arany életműveinek: a Toldinak és a huntrilógiának végleges kialakulásáért évtizedeken át folytatott. Eleinte csak tudományos művek, gondosan, néha túlzott lelkiismeretességgel átbúvárlott, kijegyzett könyvek egyre szaporodó halmaza tornyosodik elének. A készülő művekből vérszegény vázlatok élnek még csak s rengeteg sok negatívum, elégtelen hagyomány s ezek is a növekvő kétely miatt napról-napra kevesbednek. De ez a helyzet nem sokáig kilátástalan. A költő lélektanilag menti át az anyagot a megvalósíthatásba. Mihelyt Toldi, Rozgonyi, Piroska és Holubár erkölcsi válságba kerülnek a lassan születő és nehezen fejlődő mese folytán a költő fantáziájában: már adva van az eposz magva, a mese megszépül, a szerkezet megszilárdul, a karakterek elmélyülnek. Ennek a folyamatnak a valószínűvé

tétele és részletes kifejtése a legszebb fejezete az életrajznak. Motivumok felbukkanása, harcuk a mesével, lassú összezsugorodásuk szinte szemünláttára játszódik le többízben. Hogy elevenítik eleinte népmesei elemek Piroska lelki harcát, hogy kerül be András herceg bűvös gyűrűje ebbe a mesébe, hogy halványodik el az e gyűrűvel felbukkant Isolda alakja lassankint, hogy lesz belőle a végén *egy* sor a Daliás Idők I. dolgozatának IV. énekében: szellemes és valószínű feltevés-sorozat. Hasonló szellemes magyarázat kíséri Anikó születését, aki voltaképpen Holubár szimbolum-voltának köszönheti lételetét s eleinte úgy szerepel, mint férjét kísérő páncélba öltözött olasz nő.

Még aránylag azok a részek sikerültek legkevésbé, ahol Voinovich a töredékek és a nagy elernyedések lélektani titkát iparkodott megfejteni. Mennél világosabb észokok alapján próbál magyarázatokat adni, annál kevésbé kielégítő és csöppet sem megnyugtatóak a magyarázatai. Legkevésbé akkor, ha magát Aranyt idézi döntő érviül. Egy helyütt Arany például azt írja, hogy ő gyors munkához szokott s egy bizonyos idő múlva kihűl az ihlete, elunja a tárgyát s olyankor változatosság okából tárgyat vált. Epikus tervei kidolgozása közben gyakran jár így, mert gyakran akasztják meg nem várt nehézségek. Látszólag ez a legelfogadhatóbb magyarázat, hiszen ki tudhatná jobban a lelkében lejátszódó apró tragédiákat motivumaikkal egyetemben a költőnél magánál. Szerény véleményem szerint ez a probléma nem ilyen egyszerű. A költő épen szubjektív álláspontjánál fogva tévedhet a legnagyobbat. Régi sejtésem, de ez életrajz olvasása közben csak megerősödtem benne, hogy Arany János torzói vagy nem igazán torzók vagy pedig nem is következhetett folytatásuk, még pedig nem a költő, nem is az ízlésében időközben más irányban fejlődő közönség, hanem egyszerűen a tárgyakban rejlő belső gátlások miatt. Ugyanígy vagyok az elernyedés hónapjaival vagy éveivel. Nem hiszem, hogy Arany Jánosban ezekben az időszakokban valami is benneszáradt, ellenben hiszem, hogy ezek az idők voltak az ő művei számára a telek, hótakaróikkal, tavasztígérő nagypihenőkkel. Az Ószikék, a kései balladák, a Toldi szerelme érlelői. A korábbi meddő korszakok is: a korábbi remekékéi. Lojálisan elismerem, természetesen, hogy ez a szempontom is lehet oka, ha a fejtegetések ezen az egy ponton nem hatottak rám meggyőzőleg.

Mindent egybevetve: az életrajz II. kötete nem mond újat, de kiegészíti, részleteiben is igazolja és összefoglalja mindazt, amit az Aranyirodalom a költő szalontai, geszti és nagykörösi éveiről és ebben az időben irt műveiről összegyűjtött és tudományos értelemben véve hirtetett vagy tanított. Köszönettel nyugtázzuk ezt és nagy rokonszenvvel várjuk a befejező kötetet. Nagy meglepetéseket bizonyára az sem hoz majd, de nem is volna jogosult a várakozás, mely ilyesmit igényel. Igazán nem prófétálunk azt gyanítva róla, hogy az elképzelhető leglelkismeretesebb Arany-életrajzot adja köteteiben és igazán nem gáncsos-

kodunk, midőn azt reméljük, hogy lezárván az Arany-irodalom egy régi korszakát, új és termékeny korszakot nyit meg, önmagán is túl utalva.

Karácsony Sándor

Dr. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben. (Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerkeszti dr. György Lajos. 42. sz.)

Kristóf György kolozsvári egyetemi tanár tíz levéllel gazdagítja az eddig ismert, alig másfél százat kitevő Eötvös-levelek számát. E levelek eredetije az Erdélyi Múzeum-Egyesületben van meg, Mikó Imre levelei közt. Mind a tízet Mikóhoz, „Erdély Széchenyijéhez“ intézte Eötvös (1859., 1860., 1865.). Rendkívül fontos dokumentumok: jelentékenyen megvilágítják Eötvösnek Erdélyhez való viszonyát.

Kristóf György bőséges tájékoztatóval kíséri ezeket a leveleket. Megismertet Eötvösnek mind a három erdélyi útjával, azok előzményeivel. Eötvös a szülei házban nem sokat hallott Erdélyről s igen keveset az iskolában is. 1860-ban ezt írja Mikónak: „Erdély állapotjai Magyarországon sokak előtt ismeretlenek s igen kevés található, ki régi törvényes viszonyaitokat, az egyes családok és vidékek érdekeit tisztán fogná fel...“ Érdekes, hogy néhány évtizeddel azelőtt Kazinczy sóhajtott fel az Erdélyi Levelek-ben szintén a Királyhágón inneni magyarság lelkiismereteként: „Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugatnak venni útunkat, valamikor honunkból kiindulunk, felejtjük, hogy kelet felé egy rokon nép lakik, melyet ismernünk sok tekintetben illenék.“ Hogy Eötvös sokáig a többséghez tartozott, érthető neveltetéséből. De ő már szerencsésebb kor gyermeke; míg Kazinczy még csupán a választottak számára tárja fel Erdély kulturális kincseit, az unió nagy jelentőségét, Eötvös az irodalom fénykorában szélesebb rétegeket hódít meg az egyesülés, az összetartozás gondolatának s életének három időszaka jelentékeny határjelzője a mindinkább terjedő mozgalomnak, melyben magának is annyi része volt. Háromszor járt Erdélyben. Először 1859 végén, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló ülése alkalmával, melyen az Akadémia képviselőjében vett részt, többedmagával. Megjelenésük határtalan lelkesedést váltott ki Erdélynek nemcsak vezető egyéniségeiben, hanem egész művelt közönségében. „Minden ajkon az ő nevük volt. Mindenki őket vágyott látni“ — írja Jakab Elek. E lelkesedés később csak fokozódott s a kormány embereinek volt mit jelenteniök Eötvös elbűvölő hatásáról. A második erdélyi út 1860-ban valósult meg, az utolsó 1869-ben. E három kulturális eseménynek tanulságai: a magyar szellemi munka, bár egymástól elszakadt területeken műveltessék is, mindig az egész magyarság egyetemes munkásságát jelentse; politikánkban mindenkor Magyarország és Erdély egységes közjogi gondolkodása az egyetlen lehetőség, az Ausztriához való viszonyban pedig visszatérés a 48-iki alapra. Eötvös lelkesen buzdított ez elvek mellett s Erdélynek nemcsak magyarajkú lakossága közt

talált híveket. Harmadik útjában már mint alkotó politikus is nagy eredményekre hivatkozhatott; több tanintézetet teremtett s egy sereg kulturális tényezőnek hintette el magvát, hiszen, bár csak halála után valósulhatott meg, a kolozsvári egyetem felállítása is, kezdeményezésében, az ő nevéhez fűződik.

Kristóf György érdekes adataival, mélyen járó megjegyzéseivel jelentékenyen elősegítette Eötvös és Erdély viszonyának szélesebb körben való megismertetését.

Vajthó László

Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Csíksomlyó, 1931. 303. l. Szerző kiadása.

„Nektek: magyaroknak — róluk: magyarokról“, — mondja a címlap jeligéje és mi nagy hálával tartozunk, hogy az erdélyi frók, Csüri Bálint és Veress Endre után most a legnagyobb áldozattal Domokos Pál ime újra szőnyegre hozta a régi határon túl őrlődő ősmagyar telepek sorsát.

Mikor a Codex Bandinus jeles kiadója ideát rámutat a csángó nép valóságos multjára és végleg leszámol a csángani szócsinálmány-nyal, ugyanakkor egy sorsüldözte tanár ajándékot küld ide a távoli Székelyföldről: új könyvet a csángómagyarokról.

Elmondja az ottani egyházak történetét és a tudósok eddigi véleményeit a moldvai magyarokról. Aztán beszámol arról, amit ő maga látott felfedező utazásán. Leírja a csángók lakását, viseletét és eddigi kevéssé ismert szokásait.

Különösen érdekes a kötetben közölt gazdag csángó népdalgyűjtemény. Meglátszik rajta, hogy zeneértő ember munkája. A sok eredeti hangjegy, a szép fényképek és a szeretettel megírt szöveg minden irányban tanulságos képet adnak a magyarság legkevésbé ismert és legtöbbet szenvedett törzséről.

Szilády Zoltán

Mihelics Vid: Az új szociális állam. (Szent István Könyvek 93. szám.) Bp. 1930. 8°. 195 l.

A világháború után Európa legtöbb államában törekvések mutatkoznak oly irányban, hogy a szociális vonatkozások állami hatáskörbe vonassanak. Ennek a jelenségnek az eredménye az, hogy lassan kialakulóban van egy államtípus, amely már „szociális állam“-nak nevezhető. Mihelics Vid könyve igen értékes és érdekes beszámoló erről a törekvéstről s azokról az eredményekről, amelyeket ez a törekvés az egyes európai államokban a törvényhozásban elért. A szerző, aki a katolikus újságírás egyik kimagaslóbb alakja, a legmegbízhatóbb forrásokból merít s így könyvét a legnagyobb bizalommal kell fogadnunk. Ez az első magyar mű, amely a vizsgálódás tárgykörébe az egész folyamatot bevonja s így a kérdés ismeretére nézve nálunk hiányt pótlóan nélkülözhetetlen. Protestáns szempontból különösen figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a könyv szerzője exponált katolikus.

A magyar katolicizmus figyelme, amint azt főleg Csávossy páter munkásságánál látjuk, egyre jobban a szociális eszmék adoptálása felé irányul. Ez a könyv is amellett bizonyít, hogy a kérdés iránti érdeklődés nem véletlen jelenség a katolikus táborban, hanem ösztönös felismerése a korszerű eszmékkel való foglalkozás fontosságának és szükségességének. Külön elismerés illeti a szerzőt azért, hogy kényes tárgyú művében a legkisebb felekezeti elfogultság sem tapasztalható. A könyv érdemleges taglalása oly széles eszme-futtatásra vezetne, amilyenre, sajnos, terünk nincs. E sorokban csak a figyelmet akartuk felhívni a műre, legjobban úgyis a mű önmaga beszél önmagáért.

Asztalos Miklós

Szalánczy Károly: Néhány magyar földművescsalád-típus élete számokban. (Budapest, Studium, 1932.)

Ez a számokkal zsúfolt füzet izgalmasabb dokumentuma a magyar végzet-tragédiának sok szépirodalmi irányműnél. Szalánczi két dunántúli faluból kiválasztott egy-egy jómódú és egy-egy szegény parasztcsaládot s kellő tudományos óvatossággal, sokszoros ellenőrzéssel összeállítja egy évi bevételüket és kiadásukat. A fölvetel ideje: 1930. nyara. Ma már úgy emlékszünk erre az időre, mint a jólét aranykorára, annál megdöbbentőbbek a tanulmány adatai. Egyik helyen a másfélholdas gazda mérlege 33 pengő, a tizenkét holdasé 1115 pengő hiánnyal zárul. Másik helyen a vagyontalan napszámos évi ráfizetése, adóssága 25, a harmincnyolc holdas gazdáé 871 pengő. Ez az állapot a mult nyáron a szerző szerint már jelentékenyen rosszabbodott s ki tudja, hol tartunk azóta!

Fájdalmas megállapítása a kutatónak, szinte még tényeinél is fájdalmasabb, hogy „ez a munka geografusnak (Milleker Rezsőnek) jutott eszébe s utasítására történik az adatok összegyűjtése. Mennyivel hasznosabb lenne, ha a geografussal a hivatalos közigazdász is leszámlana a rongyos kis viskókba.“

Szalánczi nemcsak az adatok föl kutatásával, hanem munkamódszere ismertetésével, a gyűjtés akadályainak föltárásával is hasznos föladatot teljesített. Példáját sürgősen folytatni kell az ország minden részében. Talán egyik-másik unatkozó politikus is belekukkant valamelyik ilyen füzetbe s megsejti, hogy nem lehet itt minden rendben, hogyha hovatovább a koldus lesz a leggondtalanabb, legirígylésreméltóbb ember.

A füzet kiadásával a debreceni Tisza István Tudományos Társaság tett jó szolgálatot mindazoknak, akiket érdekel a magyar élet ismeretlen mélye.

Juhász Géza

Színházi Szemle.

Fáy Ilona és Ujházy György Csók a pusztán c., darabja (Nemzeti Színház) megható szeretettel megírt bohózat, melyben egy csipetnyi vérbeli komikum sincs. A szerzők mindent elkövetnek, hogy az egy helyben veszteglő három felvonásban legalább mesterkélt riadalom zajával keltsék az elevenség látszatát: nyakra-főre megokolatlanul hal-

mozzák a valószínűtlenséget s túlságosan bíznak a közönség hiszékenységében.

Magda és Pista titokban szeretik egymást. De mind a ketten szegények, Feri bácsi, a fukar, gazdag nagybácsi pedig konokul hangoztatja nála nyaraló rokonsága előtt, hogy amíg él, egy krajcár örökségre se számítsanak. Magdát tehát gazdagon akarják férjhez adni. A leány cselet eszel ki: mivel Feri bácsi portáján mindig az ellenkezőjének kell történnie, amit valaki akar, elhatározza Pistával, hogy látszatra gyűlölködni fognak. Ki is jelenti a végén, hogy a világ minden kincséért sem lennének egymásé. Egyéb sem kell Feri bácsinak: ő nem tűr ellentmondást, Pista és Magda igenis meg fognak esküdni s még birtokot is kapnak nászajándéknak.

Magda naiv trükkjét a szerzők még naivabb bonyodalommá kerétkítik. A leány egy este, kapuzárás után, a sötétben beszélget valakivel (aki nem más, mint Pista) s ez elég, hogy a kényes család előtt kompromittálva legyen. Feri bácsi az egérutat vett csábítót nyomozza, akit nem ismertek fel az éj homályában, másfelől férjet keresnek Magdának, hogy leomossák a nevükön esett szégyenfoltot. Mivel azonban komoly férjelölt nincs a szemhatáron, előbb az öreg Laci bácsi jön szóba, majd mikor ez szabadkozik, Feri bácsi felejtkezik el nyolcvan esztendejéről s kérőnek csap fel. De mégsem annyira ügyefogyott, hogy sokáig kibírja ebben a szerepben. Magda és Pista amúgy is süttögetni kezdik cselük rakétáit: ki nem állhatják egymást s a viláért sem lennének egymásé. Feri bácsi nyomban összehoronálja őket.

A mese, mint látni, igen gyámoltalan, erőszakolt. De, úgy látszik, vannak még istenhátamögötti faluk, ahol egy ablakon kiugró leányt kísértetnek néznek s ennek megfelelően a szúnyogot is elefántnak vélik. Feri bácsi revolverrel hadonászva tart ítéletet Magda ügyében s ez a töltetlen fegyver a darab ürességét is jól példázza. Mégis van sikere; alakjai tisztos magyar figurák s Kisfaludy Károly előtti boldog időkre emlékeztetnek. A színészek (*Gál Gyula, Tasnády Ilona, Kiss Irén, Rózsashegyi Kálmán, Vizváry Mariska, Abonyi Géza, Petheő Attila, Bartos Gyula*) csupa gyenge szerepet kaptak, kénytelenek önmagukat adni s igen kedvesen elmókáznak.

Sokkal nagyobb rutinnal, bár alig több lélektani valószínűséggel van megírva *Bónyi* Adorján vígjátéka, *Egy kis senki*. (Belvárosi Színház.) Bónyi mestere a külső formának, ért hozzá, hogy ha az élet hiteltét nem tudja is adni, legalább szórakoztasson.

Monti Péternek, a nagy bankvezérnek leánya, Katinka, külföldi nevelőintézetből hazatérve, kerülni akarja a rá váró fényűző életet, Molnár Katalin néven beáll az apja bankjába, hogy maga keresse meg a kenyerét s megismerhesse az életet. Mindenki gondolhatja, hogy már csak a célzat kedvéért is csöstül szakad rá a sokféle kellemetlenség. Még lopással is meggyanúsítják. Persze az ilyen vígjátékok törvénye szerint egy csinos bankfiú is akad, a „kis senki“, aki őrangyala lesz

Katinkának s lépten-nyomon védelmére kél. A darab komolysága ott kezdődne, ahol Bónyi hirtelen abbahagyja. Katinka leleplezi magát, kioktatja gyötrőit s feleségül fog menni a kis senkihez. Így nagyon is sekélyesnek érezzük e hölgy lelkivilágát. Könnyű neki, unalomból, kíváncsiságból beállhat az apja bankjába, hiszen akkor szakad vége e különös tanulmányútnak, mikor neki tetszik. Nem volna szabad ily hamar levetnie munka-ruháját, ott kellene maradnia a dolgozó asztalnál s kivált a nagy leckéztetéssel kellene felhagynia. Így csak mutatós szócső, melyen keresztül a mai elégedetlenek panasza igen komikusan hangzik a hatalom gögös birtokosai felé. Katinka itt is következtelen. Elsősorban nem ezekre a szegény tisztviselőkre kellene haragudnia, irigységükért, fenyegetődzésükért, amiben sok az ártatlan túlzás, hanem azokra, akiknek jóvoltából ilyenek ezek az emberek. Így persze elsősorban a saját papáját kellene megleckéztetnie, aki szemlátomást jobban ért a víg élethez, mint a pénz tudományához s ha csakugyan hatalmasság, több kritikát érdemelne, mint hivatalnokai. Dehát Bónyi nem veszi komolyan problémáját, ő csak zenétlen operettet írt, kedveset, finomat, ügyeset, elkápráztatót. Alakjai álomfigurák s abban a valónak jelzett miliőben, melyben feltűnnek, merő anakronizmusként hatnak, kivált Monti Péter őexcellenciája, aki a darab végén nem a táncterembe lejt át leányával, hanem a romantikák világába, melyből való.

Ismételjük, Bónyi darabjának nincs mélyebb gyökere, de tele van szórakoztató elemmel s ez nem csekély érdem manapság. A darabot a rendezés, jó szereposztás kivételes sikerhez juttatja. Kevés olyan pompás hancurozást, kötődést láttunk még színpadon, mint *Ráday Imre, Dayka Margit, Gombaszögi Ella* játékában.

Jacques Deval színjátéka, *A kisasszony* (Vígsház) a komikum és a humor legfurcsább vegyüléke. A komikumot egy szeleverdi család élete adja, a humort a főalak, a „kisasszony“, egy öregedő, félszeg nevelő. Ez az időtlen teremts maga a szárazság eleven szobra. Rég kiábrándult az emberekből, megveti a szerelmet, melyet sohasem kínáltak neki. Talán túl van már azon a koron is, mikor még gyermeke lehet egy nőnek, de kiaszott, öreg szívében örökfiatalon, halhatatlanul él egy titkos, határtalan nagy érzés: vágy az anyaság után. Fel van háborodva, hogy ehhez csak szerelem útján juthatni, amit megtagadott tőle a végzet. Sorsa szinte mániákussá fűtötte elkésett vágyakozását. Neveltjei, mikor kinőttek a gyermekruhából, mind férjhezmentek; neki így kellett családról családra, tűzhelyről tűzhelyre vándorolni, mások meddő cselédjének. De végre hozzá is bekopogtat a boldogság, éppen legléghabb kenyéradóinak ajtaján. A házikisasszony ballépést követett el, gyereke fog születni, meg akar halni. A kisasszony napja felderült. Elhiteti a szülőkkel, hogy lányuknak vidéki levegőre van szüksége s hosszabb időre elutazik vele. A gyermeknek ő lesz az anyja. Mit akart az író e két végletes világ szembeállításával? A világ legbolondabb em-

bereinek miliőjében rikitóan bemutatni egy meleg szívet, mely egy madárijesztő keblében dobog. A legszebb érzéseket, az anyaság himnuszát elmondadni egy időtlen teremtéssel. Mily bizarr gondolat s mégis, szíven talál. Deval komoly író; hogy mulattatni is tud, nem megalkuvásból teszi: tehetsége van hozzá. A világ legnépszerűtlenebb témájával is megkap s egy nagy jelenetben háthorzongatóan szép érzést kelt. A darab elég hanyagul van szerkesztve, a szelekótya család arca túl van rajzolva, lassanként unjuk is ezeket a léhűtöket s mégis, valami mélyebb élményünk támad, amit sokáig nem felejtünk. *Varsányi Irén* plasztikusan formálja hálátlan szerepét, monumentális alakítást nyújt; *Góth Sándor*, *Góthné*, *Gaál Franciska*, *Gyergyai István* az erkölcsi felelőtlenség sikerült torzképét adják.

R. Marshall vígjátéka, *Egy hét a Bagolyvárban* (Nemzeti Színház) nem újdonság, csak átdolgozva kerül ismét színre. Legfőbb hibái újabb változatában sem tűntek el, kivált alapötletének szegénysége. Marshall finomabb vígjátéki tónusra törekszik, alakjai megjelenésében ez felfelszillan néha, a darab szelleme azonban nagyon nyárspolgári. Az asszonyrablás romantikája ízellen tréfává szürkül: a herceg hamis sürgönyt ad fel imádott Ladyjének, aki már öt ízben osztogatott kosár után sem hajlandó hozzámenni s nagynénije beteggyáéhoz sietve a jólműködő cselvetés következtében imádójának kastélyába, a Bagolyvárba kerül, egy másik gazdag nővel, akit reménytelen szerelmese, a vagyontalan s kissé számító képviselő szintén ily módon akar házasságra kényszeríteni. Egyetlen mentségük e férfiaknak, hogy egyébként korrektül viselkednek s udvariasan lesik a megpuhulás pillanatát. A két úri hölgy fejecskéjében szemlátomást a varrólányok érzelgős fantáziája működik. Megérdemelték sorsukat s nem nagyon lázonganak ellene. Már az első felvonásban motoszkál bennük a boldogítás gondolata, csak még valami regényes kalandra várnak s ez be is teljesedett. Kompromittálva vannak s nincs sok lehetőségük a választásban. Vagy engednek vagy faképnél hagyják üres lovagjukat. Maguk is vannak olyan felületesek, hogy kimondják a boldogító igent. Közben még történik is valami, az illúzió kedvéért. A hölgyek teszik magukat, hogy csak színleg egyeznek bele a házasságba. Viszont a herceg sem kevésbé finom: hirtelen ötlettel visszaadja a hölgyek szabadságát. Ezek roppant előkelőnek, sorsdöntőnek tekintik ezt a gesztust. Most már nyugodtan veszik nyakukba Hymen igáját s meg vannak győződve lovagjaik rendkívüliségéről, csak a néző unja magát mindinkább. Marshallnak így is van sikere: *Bayor Gizi*, *Aczél Ilona*, *Uray Tivadar*, *Petheő Attila* keltegetik vígjátékának aluszékony szellemét.

Vajthó László

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

Két optimista apostol

Sir Oliver Lodge és Sadhu Sundar Singh

Irta Bernát István

Bizonyos egyoldalúság mellett a mai idöket az enberiség legcsodálatosabb korszakai közé lehet jogosan sorakoztatni. Sok nagy, előbb szinte elérhetetlennek ítélt cél, letűnt nemzedékeknek nem egy legmerészebb álma megvalósítva. Az ember, mint ezt fenn hirdetik, ura a természetnek és annak erőit szolgálatába hajtá. A távolságok, klímaticus gátak és nehézségek eltűntek, az északi és déli sarok elérve, sőt az emberek immár sikeres kirándulást mernek tenni a sztratoszférába is. Csoda-e, ha ezek a páratlan sikerek növelik az önérzetet, elfogulttá, sőt elbizakodottá teszik az embert, ki minden törekvésével és erejével a természeti törvények meghódítására és a gazdasági eredmények elérésére veté magát. Nem kábító-e, hogy az industrializált világban a gépek vállalták át az ember munkáját és végzik azt a bölcsőringatástól kezdve, a szénfejtésen át a szántásig. Amerikában telefonok a szobákban, diktafonok az irodákban, petróleumtraktorok a szántóföldeken. A számológépek összeadnak, szoroznak, osztanak. Az integráph 10—60 perc alatt oly számításokat végez, mi egy mérnöknek egy évi munkát is adna. A kikötőkben a megterhelt hajókat úgyszólván emberi kéz munkája nélkül üríthetik ki. A gyárban az egyik oldalon betolják az acélrudakat, a másikon kijönnek a kereskedelmi szokások szerint csomagolt csavarok, vagy szegek.* Az Unióban így 1923—27-ig csak a vasútnál és a bányákban kétmillió munkás vált feleslegessé. De a vállalatok jövedelmezősége szaporodik és szinte a határtalanba emelkedik, hisz a termelés olcsóbb. A tengereket repülők szelik át. A technikai tudás, a villamos erő kihasználása új csodák világát nyitja meg. Teljes boldogság azonban nincs a földön.

Amikor szinte a felhőkig eljutottunk, mikor a termelés, a sokat emlegetett vagyonosulás — prosperity — a legbiztosabbnak látszott, amikor a termelők és eladók szervezetei körülkarolva az egész világot, azt hatalmukba ejtették s a newyorki vagy amszterdami petróleumkirályok szabják meg, hogy a Kongó vidékén és

* *Quarterly Review* 1928. július—októberi száma.

a lappok mit fizessenek a kőolajért, amikor a földnek körülrepülése már-már megszokott eseménnyé vált, kezdtek nem várt, nem remélt, sőt hihetetlennek látszó zavarok és hézagok mutatkozni. Az *arbiter mundi*, a kiművelt értelem, hiába birkózik a problémákkal, sőt kiejteni készül a vezetést kezéből. Mintha figyelmen kívül hagyott, sőt az emberit felülmúló erők indulnának harcba, hogy lerontsák a büszke alkotmányt, mit az emberiség a lefolyt másfélszáz év alatt emelt. A tetőre jutva, a célokat elérve, új feladatok tornyosulnak elénk. A magasra tartott lobogó ingadozni kezd, az elért eredmények áldás helyett átokká válnak, a régi rend cháoszba készül fulni, a szabadság erények helyett bűnöket csiráztat, az egyenlőség romjain zsarnoki hatalom fészkel és ami legfőbb, a boldogság érzete mind szűkebb térre szorul, a javak mérhetetlen bősége mellett milliók nyomorognak és érzik szegényeknek magukat napról-napra többen.

A fejlődés törvényeit kijátszani, sőt módosítani sem lehet. Ha az igazi haladás az emberbe oltott erők összhangzó és arányos fejlesztése, akkor ez ellen súlyos bűnöket követtünk el, mert elhanyagolva a lélek világát, csakis a külső étellel törődtünk. Elfeleltük, hogy nemcsak kenyérrel él az ember és így eljutottunk oda, hogy a sztratoszférába emelkedni bíró ember itt lenn a földön, az ő kis világában egyensúlyát veszített lény, kínzó szenvedések rabja és nem egyszer áldozata.

Az étellel jóllakottak száma és elégtelensége nő. Mind többen oltják ki életüket, amit nem tennének, ha boldogoknak éreznék magukat. Mindennap szaporodik azoknak száma, akik felázadnak és széttépik a kapcsolatot, mely őket embertársaikhoz fűzte. Rázzák az oszlopokat, melyeken a társadalom nyugszik, elválnak, lemondanak az anyai szeretet örömeiről, sőt „*nem akarunk unokákat látni!*“ A régi ideálok, melyek valaha a kiváltságosokat igazán nemesekké avatták, mert szolgálatukban odaadó, áldozatos munkájukkal fenköltebb világ polgárai lettek, széttörve, félrelökve hevernek. Az átértékelésnél a lelkiek rosszul jártak, az *un Dieu, un roy, une dame* lobogója szétfoszlott és nem vonz. Helyébe a *ni Dieu, ni maître*-t, a filmdívát, a Schwerboxert és a bőkezű plutokratát tette a haladás!

Büszke spanyol grandok modernizált leánya bemocskolt multú levantín milliomosért, Sir Basil Zarattóffért cseréli fel törvényes férjét. Neki kisebb áldozat becstelenül élni, mint lemondani a gazdagság örömeiről. A nemzetek sorsát Istent tagadó diplomaták és politikusok (Stalin, Clemenceau, Viviani) intézik. Az ember nem csinál magának faragott képet, saját magát teszi a teremtés középpontjának és önmaga előtt hajol meg. Csak saját magának akar felelni tetteiért. Ez a helyzet azonban nem bír az állandóság biztosítókaival. Mintha sorsunk intézésénél oly föld-

feletti erők érvényesülnének, melyekről nem tudtunk, de tudni nem is akartunk.

Az összehalmozott gazdagság felkelti a bolsevik i örületet. Csak az anyagi érdekeket kultiválva, kiöli a tömegekből a hitet. Az egyenlőség jogán részt követelnek a gazdagságból, de nem látják be, hogy ez a gazdagság elveszti értékét, mihelyt megszűnt erő és hatalom lenni másokkal szemben. A távolságok megszűnnek, de a mélységek nem.

A gépek fölössé teszik az embert. A munkanélküliek milliói aláássák az industrializált államok alapjait. A földalatti világ, hasznosítva a modern találmányokat, szervezkedik a civilizáció ellen. A gonosz részt követel a világ sorsának intézésében, pedig csak rombolni tud és akar. Hajdan az építés, az emelkedés volt az ideál, ma sokszor ennek ellentéte. Az úrrá lett önzés darabokra tépi az emberi szolidaritást, kiöli az igazi érdeklődést mások jóléte iránt.

A lelkeség eltörpülését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy nyugati tőkésék, köztük Ford, beállanak a szovjet szekerének támogatói közé és kész szívvvel szállítják azokat a gépeket, tudást és így a bilincseket, melyekkel a Stalinok a rabszolgasorsba jutott milliókat féken tartják. Nem rettentik őket ettől vissza az sem, hogy a szovjet végső cél gyanánt a keresztyén civilizáció letörését hirdeti. Az erkölcsi világ értékeit elharácsolva, úgylátszik a kiműveltnek hirdetett értelemre is homály borul. *Quem Deus vult perdere dementat!* A profit kíméletlen hajszolása nemcsak az erkölcsi korlátokat töri le, vaksággal veri meg az értelmet is és megfosztja irányító hivatásától.

*

Reám nézve lelki szükség, hogy ebből a mindinkább összekuszálódó világból meneküljek azokhoz, kik a napi áramlatok fölé emelkedve, a köznapi élet, a nagy városokat megülő köd, füst és porfelhők fölött olyan atmoszférában mozognak, amelyben éltető erőket lehet magunkba szívni, keresve a kiemelkedésnek és vele az új életnek lehetőségét. E szükségét érezve két férfiú életét és törekvéseit szándékozom megrajzolni.

Egymástól távolálló világok szülöttei ezek. Az egyik csupa tudás, a modern törekvések embere, az elektrotechnika elismert tekintélyű csillaga. A másik pedig tiszta érzés, csupa szív. Szakít a környező világgal, hogy embertársainak új világot nyisson. Küzd, fárad, szenved s végül törekvéseinek áldozata lesz. Pályájuk kiindulópontjai távol esnek, az eszközök, melyekkel dolgoznak, különbözők, de végül is egy célt szolgálnak. Krisztus erejének bizonyosságai, mi csodákat teremt ma is. Van-e nagyobb csoda annál, ha a füstös angol városok istentagadói vagy agnosztikusai közt feláll egy férfi, aki csupa modernizmus, tudás, lelki munka

és kezét nyújtva annak a másíknak, kit napsütötte India szült, alázattal, de boldogan tekintenek az ég felé, honnan társaik előtt ismeretlen boldogság omlik rájuk jutalmul azért, hogy igazán hinni tudnak és keresztyének. Hitük erős és mély, ura életüknek, kulcsa annak, amit tesznek és tenni elmulasztanak.

Életüknek, törekvéseiknek gyümölcse a nyugodt és derült felfogás, az ember által már itt lent elérhető boldogság és az a boldogító optimizmus, mi, bármit mondjon a jelen, az emberiség osztályrésze lesz, ha belső világát a hit aranyozza be.

Sir Oliver Lodge a birminghami egyetem volt principálisa, Torontótól Adelaideig egy egész csomó egyetem tiszteletbeli doktora, kit a szikratávíró úttörőinek sorában a Művészetek Királyi Társasága az Albert-éremmel tüntetett ki s a tudós társaságok egész sora elnökségével tisztelt meg, aki az étherről, az electronokról, atomokról közzétett saját tapasztalatait felölelő munka mellett foglalkozott a hit lényegével s az észhez való viszonyával, az ember halhatatlanságával, a fejlődés és alkotással, a spiritualizmussal; aki belemerült az elemi mechanikába, de azért nem szünt meg hinni a földfeletti erőkben. Bár a nagy háborúban elveszté szeretett Raymond fiát, mégis emlékének ajánlja azt a művét,* amelyben optimista világnézetét kifejti, igyekeztén annak másokat is megnyerni. Tudása mélyre menő. Emellett hite erős alapon nyugszik. Ezek a csapások és támadások mintha csak szilárdabbá kovácsolnák össze. E mű alapján akarunk lelkivilágába hatolva, optimizmusának részesei lenni és másokat is ide segíteni.

A bevezető elmondja, hogy a mindenfelé észlelhető evolúció, a fejlődés valóság, melynek révén idő multán nagy értékekhez juthatunk el. Az így kínálkozó eredményt elérni nem könnyű, sőt erőfeszítést kíván. A szabadság, melyet ma élvezünk, még éretlen és tapogatózó, ép ezért a bizonytalanság és kockázat elemeit oltja be a folyamatba, de ha ezeket legyőzni sikerül, oly eredményekhez juthatunk, amelyeket különben nem érhetünk el. A végeredményt tekintve, bár az ideális felfogás csak hosszú és fokozatos fejlődés révén érhető el, Leibnitznek igaza van: e világ oly jó, amilyen a megadott feltételek mellett csak lehet.

Az emberiség, melynek születése ott kezdődik, mikor szabadságának tudatára ébredett, nemrég emelkedvén ki állati ősei sorából, fejlődésének zsenge fokán áll. Az ember tökéletlen. De története azt mutatja, hogy azok a felsőbb hatalmak, melyek a fejlődést remény és áldozattal irányították, mindig mellette voltak, és már is vannak jelei azoknak a fenkölt lehetőségeknek és hivatásnak, mi az emberre vár. Előtte akár az egyént, akár a fajt nézzük, *a végtelen haladás útja nyílik*, amelynek kimunkálásához saját odaadásával és erőfeszítésével módjában van hozzájárulni.

* *Making of Man. A Study in Evolution.* Hoddes and Stoughton. London.

E sokak által kétségbevonat igazság bizonyítása a fizikai tudás eddig elért eredményeivel kezdődik és onnan emelkedik a legfelsőbb gondolatokhoz, melyeket eddig el tudtunk érni.

Kicsiny, szinte jelentéktelen része vagyunk a világnak, mely az ő fenségés nagyságával szinte elnyom bennünket. Az ember még nem is régi lakója e bolygónak és éretlenségének jelét még magán viseli. Küzdelmeit, melyekben alig tartott szünetet, eddig inkább a személyi vágyak, nemzeti ballépések és nem a létbiztosító okos megfontolás irányították. Okos összefogás révén sokkal többet lehetett volna elérni, de a harcok annyira lekötötték, hogy szinte csak az utolsó századokban jutott el oda, hogy komolyan kutassa, mi az értelme az universum azon részének, mit vizsgálódása körébe vonhatott. Ez irányban sokat haladtunk, de mégis keveset tettünk és nem sokat tudunk. Ezt is csak egyeseknek köszönhetjük. Erre a tömeg tökéletlen és éretlen. Bár életét hiábavaló dolgokkal és alantas dolgokkal tölti el, meg van elégedve. Pedig ha a mai civilizációnál jobbat és szebbet elérni nem tud, az előkészítő több százmillió év munkája hiábavaló volt. De ha a világegyetemnek van értelme és hivatása, amit tagadni tán nem lehet, akkor e hosszú előkészítés eredménye meg fogja haladni azt is, ameddig képzeletünk ma felszárnyalni bír. Ma mint be nem fejezett alkotás, még messze alatta vagyunk az ideálnak. De ha a megtett útra visszanézünk, merész remények kelhetnek szívünkben. Kérdések rajzanak körül bennünket, melyek még várják a feleletet. Túléli-e az ember egyénisége azt, mit halálnak nevezünk? Miként hat a szellem az anyagra, mi az éther funkciója, mint válik energiává az anyag? Testünk, amit a laboratóriumban és mikroszkóppal meg tudunk vizsgálni, csak eszköze az érzékfeletti valaminek, mi átjárja és mozdulatokra bírja, lehetővé téve azt, hogy társainkkal érzékfeletti úton is közlekedjünk. Ez, amint a telepátia mutatja, megtörténhetik. Tovább menve tudunk olyanokkal is közlekedni, kik megszűntek élni. Itt még sokat kell felderíteni, de az bizonyos, hogy az egyéniség nem az anyag funkciója, hanem ezt csak arra használja, hogy általa közlekedhessék az anyagi világgal. A halálban a lelki rész felszabadul a testből, mi azoknak a molekuláknak gyüledéke, mit összegyűjtöttünk és egyideig fel is használtunk. Nem tudjuk, miért kell e viszonyba lépni az anyaggal, de tán azok a küzdelmek, melyeken itt keresztül megyünk, jók arra, hogy a búzát elválasszák a konkolytól s előkészítsék a fejlődés további lépcsőit.

A túlvilági létnek vannak bizonyítékai, melyekkel immár nem lehet felületesen elbánni. Mai felfogásunk a létről nem méríti ki a végtelen dolgokat. Alapos a remény, hogy egy-két nemzedék múlva látni fogják, milyen korlátolt és tökéletlen volt az életnek az a felfogása, mit ma a legtöbben táplálnak. A fejlődés

ténye eltölt reményekkel, de a haladás időt, munkát kíván. Terve szerű ez, bár itt-ott visszaesést látunk. Az ember a sok balfogás, lázadás, harc és háború mellett is fenntartja magát. A kicsi nagygyá, a rossz jóvá, a jó jobbbá, a zavaros tisztává, az öntudatlan tudatossá válik. Ez a törekvés ad szint és értéket a létnek, tölti meg azt nemes tartalommal. A teremtett világ vergődik, vajúdik. Ujat akar szülni. Szabadakarátú teremtetsek létrehozása nem könnyű és évezredek munkája volt. De kezdjük érezni, hogy itt van az isteni szikra, amelynek fejlesztése a cél. A fejlődés millió éveket foglal le. Az állatiból az ember akkor kezd kiemelkedni, amikor érzi, hogy a jó és rossz között különbség van s ő szabad akaratánál fogva választhat. Benne az isteni szikra erősül és fejlődik, nem erőfeszítés és korlátok nélkül, de mégis.

A tudomány és a biblia eltér az ember megjelenését illetőleg. De az eltérés inkább a felületen mutatkozik és nem hat mélyre. A tudomány szerint kezdetben formáló erő működött, a biblia szerint az Ur szelleme nyugodott a vizek felett. A lényeg ugyanaz, az egyszerűség átfejlődése az összetettbe. A nyers anyagból a kiművelt szerkezetbe. Ez történik ma is. A tojás egyszerű anyaga kellő feltételek mellett csibévé fejlődik, mi széttörve a héjját, él és képes az életet akár ezer utódra átörökíteni. A fejlődés folyamán a föld elválnak a víztől, megjelennek a növények, állatok, végül nagy lelki fejlődés csiráit hordozza magában az ember. Próbálja használni szabadságát, bűnbe esik. Fény és árnyék, erény és bűn egymást kíséri. Az ideálok nem kifogástalannak, az eszközök választása sokszor nem szerencsés. Előttünk a küzdés, előttünk a pálya és nem mondunk le. A barlanglakó ősök utódai közül Shakespeareek, Kantok és Goethék válnak ki.

A világosság sugarai még csak a csúcokat aranyozzák meg, a völgyekben sötét van. A civilizáció nem mindig haladás. Mit csinált a háborúból a technika, hová lett a poézise, hová a koszorú, mely hajdan a hősök jutalma volt?

A fejlődő tudásból fakadó erőt fel lehet gonosz célokra is használni. Erkölcsi kontroll nélkül, mit, reávetve magunkat az anyagi haladásra, annyira elhanyagoltunk, ez be is következik. E veszedelemre nem gondoltunk eléggé. Lelki világunk fejlődése, a vallásos érzés, melynek erejét a történelem eléggé mutatja, bizonyítékai annak, hogy nagyra vagyunk hivatva. A haladás azonban hullámvonal, néha leszállunk, elvesztjük az igazi élet iránti érzéket, a földi élet gondjai, élvei lekötnek. Ezeket azonosítjuk a haladással, tesszük az emberiség élete céljává, míg ki nem derül, hogy csalódba vétkeztünk. De a növény, mely a sötét üregből kihajolva keresi a napot, a keresztyén vértanúk, akik boldogan áldozták fel életüket, mindazok, kikben a nemes törekvések tüze önzés nélkül ég, bizonyíték arra, hogy nagyra, szépre va-

gyunk elhivatva. A környező élet nem szűnő törekvése előre, felfelé, az örök formáló erő bizonyítéka. Kiábrándulva botlásainkból, jóra használva az erőt, mit a fokozódó tudás ad, nagyot remélhetünk, sőt érhetünk el, ha bennünk a kötelességérzet isteni szikrája ég.

Leibnitz jelentette ki, hogy ha át tudnók érteni az Univerzum rendjét és célját, elismernők, hogy ez a világ a lehető legjobb, mert benne az isteni akarattal összhangban minden az ember boldogságáért dolgozik. Voltaire volt az, ki ez ellen szarkasztikus gúnnyal síkra szállt, nevetségessé téve az optimizmust olyan világgal szemben, mi tele van bűn, csapás és tökéletlenséggel. Miután alkalmazkodott hívei felületességéhez és óvta őket, hogy mélyebbre nézzenek, a csatát fényesen megnyerte és *Candide* olvasói ma is kacagva és cinikusan kérdezik, hogy oly okos ember, mint Leibnitz, hogy mondhatott ily dőreséget?

A helyzet bizony nem kifogástalan. Annyi a bűn, botlás, gonosz indulat mindenfelé. Sokan kérdik, hogy miként lehet Isten jószágáról beszélni, ki ezt elnézi, sőt fenntartja? Mindamellett az adott körülmények között a világ rendje a legjobb.

Igaz, hogy a Mindenható Isten tökéletesen működő szervezetet létesíthetett volna, hibák és bűn nélkül. A nem organikus, élettelen világ ilyen. Még az atom is megy hivatása útján, sehol ellenállás és lázadás. Az emberi elhatározás szabadsága teszi lehetővé, hogy nemcsak jót és okosat, hanem gonoszt és ostobát is elkövethessünk. De ez adja meg az emelkedés lehetőségét is, ami nélkül megdermedne a világ. Így azonban az ember felemelkedhetik az egekbe, de leszállhat a poklokba is. A küzdelem az emelkedésnek is végtelen útját nyitja meg előttünk, míg elérjük azt, hogy az ember a jót, nemeset és helyeset önként, habozás nélkül választja. Akkor nem fognak az ártatlanok szenvedni, a testi szenvedések elvesztik fullánkjukat. A ma szenvedései és a kifogástalanabb felé törekvés ösztönző, hajtó erő a tökéletesebb, tisztább és szebb élet felé. A multtal összemérve a jelent, van okunk arra a reményre, hogy ez be is következik. Szeretni a világot nem bűn, sőt természetes. De a világ nemcsak a hiú, üres és múlt dolgokban áll. A teremtő világ legkisebb atomja is csodálatra ragadhat, sőt ragadjon is. Hát még a csillagos ég csodái!

A legnagyobb csoda pedig az élet, mely az univerzumot eltölti. Nem szűnő törekvés ez felfelé. A világ szerelme kiterjed az emberre is. Az Úr nincs elszigetelve teremtményeitől, részt vesz küzdelmeikben. Leszáll hozzájuk, megmutatja a haladás útját. Krisztusban testet ölt.

Voltairenek nincs igaza. Leibnitz mondása nem azt jelenti, hogy nem volna bűn és szenvedés, hanem azt, hogy a javítás és javulás lehetősége nincs kizárva. Ha sarkallva a szenvedésektől

jobbra vágyódunk, ez nem jelenti azt, hogy e világ rossz, hanem csak azt, hogy javításra vár. Abból egyébként, hogy Voltairenek nem tetszik a mai, még nem bizonyos, hogy az általa elképzelt világ jobb volna a létezőnél, ha megvalósul.

Sőt Voltaireék világa, amennyiben megvalósult, elég hézagot és hibát mutatott fel. Felszabadították az egyest és kormányát odaadták az ész és szabadság kezébe. De milyen a demos tudása és mily célok kedvesek neki?

A francia terror rombolásait még csak kibírta az emberiség, de vajjon ki fogja-e bírni a mai válságot, melynek felidézésében Voltairenek és társainak oly nagy része volt?

Lodge szerint lassú és sokáig tartó előkészület és fejlődés után kezdtek az értelemnek és öntudatnak elemei kisarjadni. Később a szabad akarat és a választás lehetősége bontakozik ki, tudatossá lesz a jó és rossz közötti különbség. Az első ember az, kinél ez a szabadság a felelősség érzésével párosult. Nagy lépés ez felfelé, nagyobb minden előzőnél.

Ezzel járt azonban a bűnnek és annak a lehetősége, hogy látod ugyan a jobbat, de mégis a rosszabbat választod. Az állati világnál az ember magasabb fokon áll, de mélyebbre is eshetik. Mélyebbre, mint a mezők barmai, de ha felfelé tör, eddig nem álmódott magasságokhoz juthat el.

Az ember viharos pályája ott kezdődik, mikor a szép, jó és igaz keresése szükség lesz reá nézve. Ez aztán, bár a törekvés ereje változik, nem alszik ki belőle egészen soha. A fejlődés első szintjéről az isteni felé tör. A második az isteni szikra által vezetett embernek megszületése vajúdik az idők méhében. Próféták jelennek meg, egyengetve az ember útját, várják a kinyilatkoztatást, a Messiást, Isten küldöttét. Az első ember földből van, tehát földies, a másodiknak az ég urának kell lennie. Az ember isteni létének kinyilatkozása van soron. Ha ez megtörtént, az az érzés, hogy az ember Istenhez emelkedhetik, el nem vész többé. A tett szolgálatába áll a szellemnek, mi előbb el nem képzelte magasságba tud emelkedni. Az emberiség egyesei ráeszmélnek, hogy Isten fiai, országa örökösei, mert ezt önmagukban megvalósíthatják.

De ehhez újjá kell születnünk. A többség csak imént érte el a fejlődés első szintjét, a földies embert, mely még meg van a földiekkel elégedve. De a mustármag csirázik. Egyesek érzik, hogy a puszta állati létnél magasabbra hivatvák. A lélek félénken ébred, míg megjelenik az, kiben az Urnak teljessége nyilvánvaló lesz. Az Isten emberi alakot ölt, az ember Istenig emelkedhetik, ez az üzenet. A felelet, hogy a papi fejedelmek, írástudók keresztre feszítették. Ezzel szellemét, mi megilleté tanítványai lelkét, felszabadították testi békóiból. Ezek újjászületése lehetővé vált.

Az ember még elmaradott, tökéletlen, bár a multhoz képest sokat ért el. A végtelen fejlődés útja megnyílt előtte, érintkezésbe lépett az istenivel, s ez úton az újabb 2000 évben oly sikereket érhet el, mi homályba borítja az eddigieket.

Az emberiségben, vagy legalább is a jobbakban mindig benn volt a vágy és törekvés felfelé. Menekülés a jelen nyomorúságai közül a szebb és jobb világba. Erről beszélnek a zsidó próféták, jövendöivén a Messiás eljövetelét, akit mint hatalmas királyt képzeltek el, ki a választott népet a többiek fölé emeli. Ép ezért nem csoda, hogy Jézust, kinek az országa nem e világból való, ilyennek elfogadni nem voltak hajlandók. Mennyire más is volt a Megváltó érkezése, mint ahogy azt várták. Semmi fény, pompa, ragyogás, sőt . . . Annak bizonyítéka, hogy a világot átfformáló hatalom nem nyilatkozik külsőségekben. Profunda silent. A tragikus halál után ki hitte volna, hogy az isteni szikra él és hatni fog? De ép mert isteni, földi erők nem győzhették le. A küzdelem sokáig tartott, de a győzelem nem maradhatott el. „Aki hisz, annak nem szükséges sietnie.“ A siker biztos kezekben van.

Következnek Lodgenak nem könnyen érthető fejtegetései és az a hipotézis, hogy az öntudatos ember csak része egy nagyobb-nak, melyből kifejlett. A földi lét után újból eltűnik, de meg nem szűnve, valamikép tovább létezik. Hasonló a jéghegyekhez, melyeknek csak kis része emelkedik a tenger színe felé, a nagyobbik nem is látható. Csak kis része lép kapcsolatba az anyaggal, a többi nem ölt testet.

Minden formációnak megvan az előzménye. A szikla homok és mészből, a fa víz és lég molekuláiból, az emberi test a táplálékból alakul. De ez sem a formát, sem a szerkezetet nem adja meg. Ez a belsőt kormányzó szellem: az egyéniség munkája. Az élet az öröklött csirákból fejlődik, de hogyan, arra nincs felelet. A szellem az anyagban válik testté, foghatóvá. Ez, habár nem is tudjuk, miként történik, mégis igaz. Az inkarnáció körülöttünk szünet nélkül folyik. A gyermeknél már a születés előtt kezdődik. Fejlődését a születés után fokról-fokra követhetjük. A fensőbb, elrejtett világból kisugárzó akarat folyton hat reánk és érvényesül köztünk.

Ez az isteniig emelhet fel bennünket. Azok ugyanis, kik a tudatalatti részben s abban hisznek, hogy mi csak részei vagyunk e nagyobb személyiségnek, azok, kik az egyéni létet Istennek tulajdonítják, megérthetik az isteni megtestesülést, azt, hogy a mennyekben, a fenköltebb ében az isteni túlnyomó.* Ezzel a keresztyén hit mintha észszerűvé válnék. A racionalisták ellen-

* Hasonló gondolatra akadtam Senecánál *Epist. Mor. Lib. IV. Ep. 12.*

zése idővel, ha mélyebbre hatolnak, lehet, hogy el fog olvadni.

Az ige teljes kinyilatkoztatása még ma sem egészen tiszta előttünk, de hitünk szerint a legfelsőbb testbe öltözése által az igazi világosság reánk vetődött. Az ige valóban testté lett, leszállt közénk. A belátás és ihlet pillanataiban láttuk dicsőségét az Atya egyszülött és igazsággal teli fiának.

Áttekintve a fejlődést, azt kell leszűrünk, hogy a fensőbb akarat tisztább és nemesebb régiók felé emeli az embert. Sokat még nem tudunk megérteni. Véges léthez mért tudásunk nem bír a végtelenig emelkedni, bár a csillagos ég erre megtaníthatná. Hanyatló korok gyermeke nem tud remélni, bár nem tagadhatja, hogy a rothadásból új élet fejlődhetik. A hullám völgye átmenet az emelkedéshez, az éj sötétjéből hajnal fakad. Akik a boldogságot anyagiakhoz kötik, csak múltó, törekeny és felszínes eredményt tudnak biztosítani. Az igazi boldogság az anyagiak által el nem érhető világban fészkel.

Pontról-pontra figyelemmel kísérve a tudományok fejlődését, mint azoknak tevékeny munkásánál, Lodgenál a végtelen emelkedés lehetősége vert gyökeret. Ebből a fejlődésből nem tudja és nem akarja kizárni magát a teremtés koronáját: az embert sem. Annak a fénynek, mi a belső élet sötétjét megvilágítani van hivatva, a fejlődés révén erősödnie kell.

Optimizmusa abban nyer kifejezést, hogy ez így lesz, mert így is kell lenni.

Sir Oliver Lodgeről mondottakat érdekesen egészíti ki a London University Collegeben márciusban tartott előadása, amelyben azt hangoztatta, hogy *a tudomány nem képes a lét problémáját megfejteni*. A csillagászat talán ki fogja idővel magyarázni a naprendszer és a világködének létrejöttét, de a lét problémáját nem. Nemcsak az ő, hanem sok más tudósnak is az a nézete, hogy az *élő szervezeteket lelki erők hatják át*. A fejlődés nemcsak a meglévő dolgok változásában áll. Hite az, hogy léteznek az anyagban testté vált lelki erők. Az élők nemcsak testüknek vegyi és fizikai összealkotása által élnek; a fizikai tudás által emelt korlátokat letörve el kell fogadni az *ember fölött álló irányító erők létezését*.

*
*   *
*

A másik optimista apostol, kivel foglalkozni óhajtok, s kinek példája talán hatni fog t. hallgatóimra, *Sadhu Sundar Singh*, a napsütötte India szülötte. A harcias sikek nemzetségéből származik. Családi neve Sundar, a Sadhu pedig foglalkozását, papi mi voltát jelenti. A Singh oroszánt jelent. E nevet viselik

a síkek. Apja előkelő ősökkel dicsekvő, gazdag és tekintélyes férfiú. Anyja istenfélő, művelt, kegyes nő, aki 1889-ben született fiában felkelti az isteni és örök értékek utáni vágyódást. Élte feladataul a lélek nyugalmanak megszerzését tűzi ki. A felserdülő ifjú a szent könyveket odaadó buzgalommal igyekszik megérteni és igazságait magába szívni. Világi örömök nem bírják kielégíteni. Szülőfalujában az amerikai presbyteriánok által alapított missziók révén ismeri meg az Új Szövetséget, de ragaszkodva ősi hitéhez, nem fogadja be. Sőt széttépi és megégeti. De érzi Krisztusnak hatását, ki azért jött a világra, hogy akik benne hisznek, megváltassanak. Ez érzés belső harcainak új tápláléka lesz. E harcok nem csillapulnak. 1904 december 18-án, tehát 15 éves korában elhatározta, hogy megváltik e nyugtalan, jót nem ígérő élettől s a kertjük alatt hajnalban átrobogó gyorsvonat elé veti magát. Előbb azonban forró imákban keres enyhülést. A hosszú, sikertelennek látszó küzdelem közben elzárt szobáját szokatlan fény árasztá el. Kereste okát, de nem találta. Tovább imádkozott. Fényes felhőből szeretetet sugárzó alak bontakozott ki. „Miért üldözesz engem?” szóló Sundar felé „hisz én meghaltam érted a keresztfán!” A Sadhu térdre esik a látomány előtt, isteni áramlat hatja át, örömmel vegyes megnyugvást érez és ez szívébe a mennyországot ülteti.

„Láttam az élő Krisztust” siet közölni apjával. „Érzem hatalmát, keresztyén vagyok! Új ember lettem, a régi meghalt.” A csoda megtörtént, a régen hiába hajszolt béke tért meg Sundhar szívébe.

Következnek az apa, rokonok és barátok tanácsai, lebeszélései, majd tanácsadások, boycott, megbélyegzés, csábítások, anyagi előnyök ígérese, kitagadás, elűzés az apai házból. Az első hideg éjszakát egy fa alatt tölti, kezében az Új Szövetséggel, melyet előbb megvetett. Keserű elhagyottság ez, de Krisztus a szenvedést örömmé váltja át. Gonosz kezek életére törnek, de a neki beadott méregtől a missziós papok megmentik, s ezek küldik keresztyén iskolába. Simlában keresztelik meg 1905 szeptember 3-án. Keresztyén sadhu, vándorló zarándok lesz, kezdi hirdetni az ígét. Lahoréban két éven át teológiát tanul, besorakozik az anglikán egyház hívei közé.

Hirdeti az evangéliumot Tibetben, Nepalban, India déli tartományaiban, de keleti Ázsiában is. Bebörtönözik, kínozzák, nem egyszer életével játszik, de elhatározásaiban nem ingadozik, kitart, sőt a szenvedések révén új erő és buzgalom szállja meg. Híven követi a Megváltó parancsait. Az Ige hirdetésénél és a legnagyobb szenvedések közt is boldognak érzi magát. Meglátogatja Palesztinát, Söderblom érsek meghívására Európába is eljön. Többfelé szónokol és egy ilyen alkalommal történt az vele, hogy egy láto-

gatásnál egy ajtót nyitó leány meglátva a Sadhu sáfránszínű burnusát és szurokfekete szakállal övezett fiatalos arcát, melyet jóságos szemei élénkítene, befut, jelenti asszonyának, hogy az idegen nevét nem érté meg, de azt hiszi, hogy az idegen Jézus Krisztus.

Amerikai útjában nagy gyülekezet verődik össze. Az első sorban kis leányka ül, szemei reá tapadnak Sadhu alakjára s mikor ez befejezi beszédét, a gyermek tharsányan és naivul felkiált: *Ugy-e, ez maga Krisztus?* Mások szerint Sadhu élő prédikáció, s az élők közt bizonyára legközelebb áll Krisztushoz.

Európában sok ezren hallgatták és beszéde nyomában új hit sarjadt fel és új vallási felbuzdulás kélt. Kiténtetésekkel halmozták el, de ezek nem fedezték el előtte Európa vallásos életének hiányait és felületességét, s a kicsiny erőt, mit a vallás az u. n. civilizált nemzeteknél még magáénak mondhat. Csalódva távozik és nem kíván soha többé visszatérni Európába. A fény, ragyogás nem kábítá el őt, kinek összes vagyona a biblián kívül egy öltő ruha!

E rövid vonások is mutatják, mennyire nem mindennapi, sőt oly emberrel van dolgunk, aki élete feladatául Krisztus tanításainak meg nem hamisított terjesztését választá. Emellett nélkülözések és üldözések közt is kitart és boldog, mert országa nem e világból való. Egészen az örökkévaló érdekek embere, ki megváltójával legbensőbb kapcsolatban, csodákat él meg és csodáknak apja lesz, mondja Heiler, egyik bámulója és életírója.*

Erejét imádságból meríti, ez kapocs reánézve az örökkévalóval. A Himalájában elvonulva, elmerülve napokon át imádkozik. Szerinte lelki életünk lélekzetvétele az ima. Imádkozva a szent lelket szívjuk magunkba. A lélek értékes gyöngyeit csak úgy találhatjuk fel, ha az ima segítségével elmerülünk a lélek mélységeiben. Másrészről az ima ad erőt a magasba szárnyalásra. Ez védhet meg a kísértéstől. Az imában az ember az érzéki fölé emelkedve a fensőbb világot ragadja meg, mi az egyetlen igazi valóság. Ebbe merülve részese lesz a megváltó, segítő, boldogító szeretetnek. A hívőnek Isten az imádság révén mint megmentő és megváltó jelenik meg, az imádkozó szív előtt feltárulnak a keresztység legőrzöttebb titkai. Ez Krisztus isteni voltába vetett hitnek a kulcsa. Amit a tudás, theológia, hitvédelmi harc megteremtene nem tud, a hívő imája révén övé lehet, de Jézust is csak általa lehet megismernünk. Akarod tudni, ki volt Krisztus? Olvasd el a bibliát, ha ismerni akarod, imádkozzál, mondja Sundar.

Az imádkozás gyümölcsei az erő, öröm és békesség értékeisebbek minden tudásnál.

* Friedrich Heiler: *Sadhu Sundar Singh*. Ein Apostel des Ostens und des Westens. München, 1926.

Mi az az imádkozás, melynek a Sadhu ily csodatevő erőt tulajdonít? Gyermekies könyörgés-e a földi élet javaiért, vagy elmerülés a gondolatok mélységeiben, mihez a világtól elvonult lélek nyugodt elmélkedés révén jut? Sundar imádságának tartalma a kettő között áll. Szerinte a földi javakért esengés nem imádkozás, hanem koldulás, mert az Istennel való belső kapcsolat és az életnek közössége így nem érhető el. Az imádság nem az, hogy Istentől sok mindent kérjünk, hanem általa őt, ki minden életnek ura, megismerjük, hozzá eljussunk. Igazi gyermekei azok, akik lábainál akarnak ülni, vele közösségbe lépni, s ha ezt elérik, áthatja őket az az érzés, hogy ez a legfenségesebb eredmény. Akik földi javakért imádkoznak, elfordulnak a béke igazi forrásától, elmerülnek a múlt világi örömeikben és elmúlnak ezekkel együtt. Az imádságból a kérés kizárva nincs, de ennek igazi tárgya maga az Ur legyen.

„Mikor a börtönben elzártan, éhezve és szomjuhozva feküdtem, nem könyörögtem ételért és italért, hanem magáért az élő Istenért, felajánlva magamat neki“, vallja Sundar — „és le nem írható béke fogott el.“*

A lényeg az, hogy a minden jó forrásához forduljunk és kérjük, hogy akarata általunk és mások által megtörténjék. Az egyetlen keresztyénhez illő imádság: *Legyen meg a Te akaratod*. Aki eljut Istenhez és akarata szerint átfurmálódik, eléri az élet és a boldogság teljességét. Más javakra aztán szüksége nincs is. Nem adományokért, hanem ezek adójáért kell könyörögni, nem az életért, hanem azért, aki ezt adja — ha ezt elértük, megjön a többi. Ha az élet forrásáig eljutottunk, miénk az élet egésze és mind, mi az életet teljessé teszi.

Ez az igazi imádság, de a megszokott imádkozásnak is megvan a maga haszna. A naív hívő gyermekes kéréseket fejez ki. De Isten jelenléte őt lassanként átváltoztatja, saját kérését elfelejtve elmerül az isteni akaratban s arra ébred, hogy az igazság nagyobb és fenségesebb, mintsem valaha hitte volna. A köznapi ember imádsága arra irányul, hogy az ő akarata szerint alakuljon az élet, Jézus arra akart megtanítani, hogy az Ur akarata legyen meg.

Az imádság célja az Istennel való közösség, nem pedig emberi vágyak beteljesülése, ép ezért ne is higyjük, hogy általa az Ur akarata módosítható. De módosulhat, sőt módosul is az ember. Tudatára ébred Isten akaratának és aszerint módosul, annak veti magát alá. Ha azt felismerjük, törekedni fogunk, hogy ahhoz alkalmazkodjunk és ő erre nekünk erőt is ad. Lehet, hogy ez fájdalmas veszteségeket jelent, de ha benne hiszünk és bízunk,

* Heiler 82. lap.

talán lehajtott, de alázatos fejjel rebegjük el, *legyen meg a Te akaratom* és nem zúgolódnunk. Ily módon élhetjük meg a legnagyobb csodát, *az imádság révén megkínzott szomorú szíveket szent megnyugvás hatja át, az égi boldogság száll le a földre.* A magános ember imádsága telepatikus úton szétáradva segít másokat is égbe emelkedni. A hála és köszönet, mit a szív átérezni s a száj kifejezni bír, Sundar szerint, nem elég. Az életet kell az Urnak felajánlani. A hálát tettekkel bizonyítani. Sundar kéri az Urat, hogy a felajánlást fogadja kegyesen s tegye őt ezzel ki nem is mondható boldoggá.

Igy az imádság révén az Ur lábainál ülünk, boldogító jelenlétében élünk s vele szeretettel egyesülünk. Szent Ágoston szerint nyugtalan szívünk, míg benne meg nem pihen, vagy Assisi Ferencsel szólva én csak őt kívánom és akarom. Ahol Ő van, ott az ég, te az enyém, én a tiéd, Istentől Istent kérjétek. Ez parancsa megvalósítva.

A Sadhu a legnagyobb keresztyén imádkozók egyike, nemcsak azért, mert az imádságnak a kegyes keresztyének életében kimagasló helyet biztosít, hanem mert az imádságnak mély és megtisztult méltánylása révén, sokakat vezetett az igazi imádság útjára. Egy malakkai keresztyén szerint megtanítá őket imádkozni. Imádságuk egészen más lett, mint előbb volt.

Hite őt nem egyszer emeli *extázisba*, mi nála az öntudat hallatlan kiélesülése. Ekkor tisztábban lát és behatóbban érez. A túlvilágnak közvetlen és hallgatag szemlélete ez, melynek hatása alatt nemcsak csodás dolgokat lát, hanem szívét is a zavartalanabb nyugalom és ki sem mondható boldogság érzete tölti el, mi értékesebb a világ minden ajándékánál.

A megnyugvásnak ez érzése áthatja egész életét. Folyton érzi az élő Krisztus közelségét s ezzel azt a békét, mit a világ neki adni nem bír. Szerinte a béke és a lehetőség, hogy ezt elérhetjük, a keresztyén vallás lényege és legértékesebb tartalma.

Itthon nem voltál boldog, jegyzi meg apja, most pedig a sok szenvedés után boldog vagy, miként lehet ez? „A Krisztusban, kit előbb gyűlöltem, most pedig ismerem, találtam meg a békét és nyugalmat“, felelt Sundar. Ezt a szenvedések és üldözések közt még inkább érzi, mint egyébként. Ezt kínzó csodálattal tapasztalják nála.

Az isteni béke és nyugalom nemcsak életének főcsodája, hanem a keresztyénség legfőbb csodája, az evangélium igazságának bizonyítéka is. A szív nyugalma szerinte a világnak legnagyobb csodája, ezt csak Krisztus adhatja nekünk. A szív a békére van teremtve, s ha ezt eléri, nyugszik meg. Kevesen hirdették ezt annyi erővel, mint Sundar, ki ott született, hol a lélek békéje

évszázadok óta a legfelsőbb vallásos ideál, akárcsak a hippói püspöknél.

A szenvedés nála a haladás és emelkedés útja, s jobb érzések iskolája. Ha nagy céljainkért szenvedni, túrni, nélkülözni nem tudunk, elvesznek, vagy fejletlenül maradnak a lélek legtöbbet érő tulajdonságai. E révén lépünk kapcsolatba Krisztussal, mert részesei leszünk szenvedéseinek. E szenvedések felemelik azt, ki föléljük bír emelkedni. A lélek erői a test szenvedéseit legyőzve, énünk jobb részének adják a győzelmet. Biztosítják már ideleln az égi boldogságot, mi abban áll, hogy birtokába jutunk a tökéletes lelki békének. Az imádság a földi létet Isten országává változtatja át. Már itt kezdünk az egekben élni, mert a Megváltó társaságát élvezhetjük. Aki bennem hisz, annak élete örök, mondja Jézus, és ismétli Sundar. Egész élete bizonyítja, hogy ez nála az igazságok igazsága.

A szív békéjéből a testvéreink javára szolgáló gondoskodás fakad. A szeretet az önzetlen munkában nyilvánul, mi a kolostorba zárt szerzetesek életével nem fér össze. Ha áthat bennünket az igaz szeretet, ez kell, hogy munkára sarkaljon. Így leszünk igazán az élet sava és kovásza. Az adakozó, segítő, áldozni kész szeretet elmélyíti, kitérít a boldogságot, mit alázatos hitünk számunkra biztosít. De ahhoz nincs jogunk, hogy megüljünk és magunkba merülve hallgassunk. Munkálni, dolgozni kell mások javára, míg nappal vagyon. Ez nem kényszer, hanem boldogító, kedves kötelesség.

Az élet koronája, ha valakinek megadatik, az, hogy vértanuja legyen hitének. Sadhu Sundar Singh elérte ezt is. 1930 tavaszán útra kelt, hogy hirdesse az evangéliumot a titokzatos Tibetben és azóta nem tért vissza.

Élete tele értékes és buzdító tanulságokkal, melyek közül itt csak azt akarjuk kiemelni, mit a *keresztyén* Európának mond.

Nyugat fiai nagyon tudósok a filozófia és tudományokban, de a lelkiekből mit sem értenek. Mohón kutatnak mindenfelé, csak a lelkieket hanyagolják el. A nap- és holdfogyatkozás igen érdekli őket, kutatják a ködfoltok természetét, de a bűnök foltjait, mi lelkükre tapad, nem. A nyugati keresztyénség elszokott attól, hogy az érzék fölötti valóságok iránt komolyan érdeklődjék, ez az érzéke elsorvadt, sőt részben ki is vészett. Gyöngesége, szegényes volta és benső hite hiányának oka az, hogy nem él igazi lelki életet.

Egy Svájcban tett nyilatkozatában Sundar rámutatott, hogy az európaiakat annyira nyomják a külső világ gondjai, hogy nem érnek rá benső életet élni és imádkozni. Pedig azok, akik Istennel imádság révén nincsenek közösségben, nem érdemesek, hogy

embereknek neveztesse nek, csak kiművelt állatok, mint keresztyének, csak halottak.

Az orvosság szerinte *more prayer* többet imádkozni. A pogány népek közt könnyebb az evangéliumot hirdetni, mint Európa névleges keresztyéneit igazán keresztyénekké átformálni.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Házi Kincstár

3. Szabolcska M.: Áhítat, szeretet.
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain.
5. Kenessey B.: Női jellemképek.
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.
13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)
16. Szóts F.: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

- Kötetenként, füzve 2.30
 Díszes vászonkötésben ..... 3.—
 A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.
- Bernát István:** Két optimista apostol ..... —.20
 Emlékezés Kálvinról.
 Irták többben. 8° ..... 2.—
- Hastings:** Van Isten. .... 1.—
 Egyháztört. Adattár II—IX. à .. 3.—
 Egyháztört. Ad. X. à ..... 2.—
 Egyháztört. Ad. XI—XIII. .... 4.—
- Fejes I.:** A prot. egyház feladata —.20
- Kenessey B.:** Károli emlékkönyv 1.70
- Kiss:** Török Pál élete ..... 3.—

Koszorú-füzetek.

- Vallásos iratok, számonként —.06
- Makkai Sándor:** Erdélyi ref. problémák ..... —.24
- Maszyik E. dr.:** Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. .... 4.—
- Mokos Gy.:** Herczegszöllősi kánonok hasonmásos kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal ..... 10.—
- Pokoly J.:** A protestantizmus hatása a magyar állami életre 2.—
- Polner Ödön:** Deák F. egyházpolitikája ..... —.30
- Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:
- I. 1889. .... 2.—
 1890—1893. à ..... 4.—
 1894—1898. és 1903—1917. à 6.—
 1919—1931., füzetenként à .. —.80
- Révész I. munk. a pátenus korából 1.50
- Szász K.:** A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez 1.30
- Zoványi J.:** Magyar prot. egyháztörténeti monografiák ... 2.30
- Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)
- Raffay Sándor:** Fénysugarak.
 6—12 éves gyermekeknek ... 1.20
- Raffay Sándor:** Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak. ... 1.20
- Vallásérkölcsei felolvasások .... —.80
- Vallásügyi Tárgyalások II—III. à 3.—
- Vallásügyi Tárgyalások IV. à .. 5.—

Regendelhetők főbizományosunknál:

Bethlen Gábor-könyvkereskedés, Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
 BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 12. — Automata: 856—16. sz.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. szám. — Telefon: Automata 850—53.

Új Reményik-kötet!

Reményik Sándor részben kiadatlan vallásos költeményeit készíttük sajtó alá, Áprily Lajos bevezetésével. A kötet ára előreláthatólag 2 pengő lesz, előjegyzéseket elfogad a kiadóhivatal, tagjaink részére 1.60 pengős kedvezményes árban!

TIZ ARCKÉP

címmel 6 ívnyi terjedelmű könyvben egyesítettük a közelmúlt és a jelen tíz protestáns kiválóságának a Protestáns Szemle 1931. évfolyamában megjelent jellemzését. E könyv a napokban megjelenik, ára tagjaink részére 1.60 P. A világ legkiemelkedőbb protestánsairól írták ezt a kötetet. — Mint jutalom és ajándék céljára kiválóan alkalmas könyvet szeretettel ajánljuk tagjaink figyelmébe.

„A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora“

c. tanulmány különlenyomata, mely a teljes bibliográfiát is tartalmazza, kapható a szerzőnél, Debrecen, Hatvan-u. 70. I. em. Ára 2 P.

Az Egyháztörténeti Adattár új kötete.

Megjelent az Egyháztörténeti Adattár XIV. kötete Mályusz Elemér szerkesztésében. A kötet terjedelme 204 l., előfizetési ára 5 pengő; Társaságunk tagjai részére 4 pengő. Tartalma: Mályusz Elemér: Előszó, Paulinyi Oszkár: A kassai templom elvételére vonatkozó akták, Asztalos Miklós: A wittenbergi egyetem magyarországi és erdélyi hallgatói.

Amerikából érkezett tagdíj:

Vincze Károly, Perth Amboyból átutalt 4 dollárt.

Újan belépett tagjaink:

Ángyán János Pécs, Bóka László Budapest, Csernátony Gyuláné Budapest, Ev. lelkészi hivatal Alsóság, dr. Gaál Dezső Szekszárd, dr. Ila Bálint Budapest, Kenessey Aladár Pécs, Kincs Elek Szombathely, László Irma Budapest, Mátrai László Budapest, dr. Nyárády István Dombóvár, Nyilas Tibor Budapest, Pap Béla Budapest, Porkoláb Márta Budapest, Pap Viktor Budapest, Szalai Sándor Kiskőrös, dr. Szabó István Budapest, Ref. lelkészi hivatal Tata, Ref. egyházmegye Budapest, Takó István Pécs, Varga Sándor Frigyes Budapest, Zsigmond Gáspár Pesterzsébet.

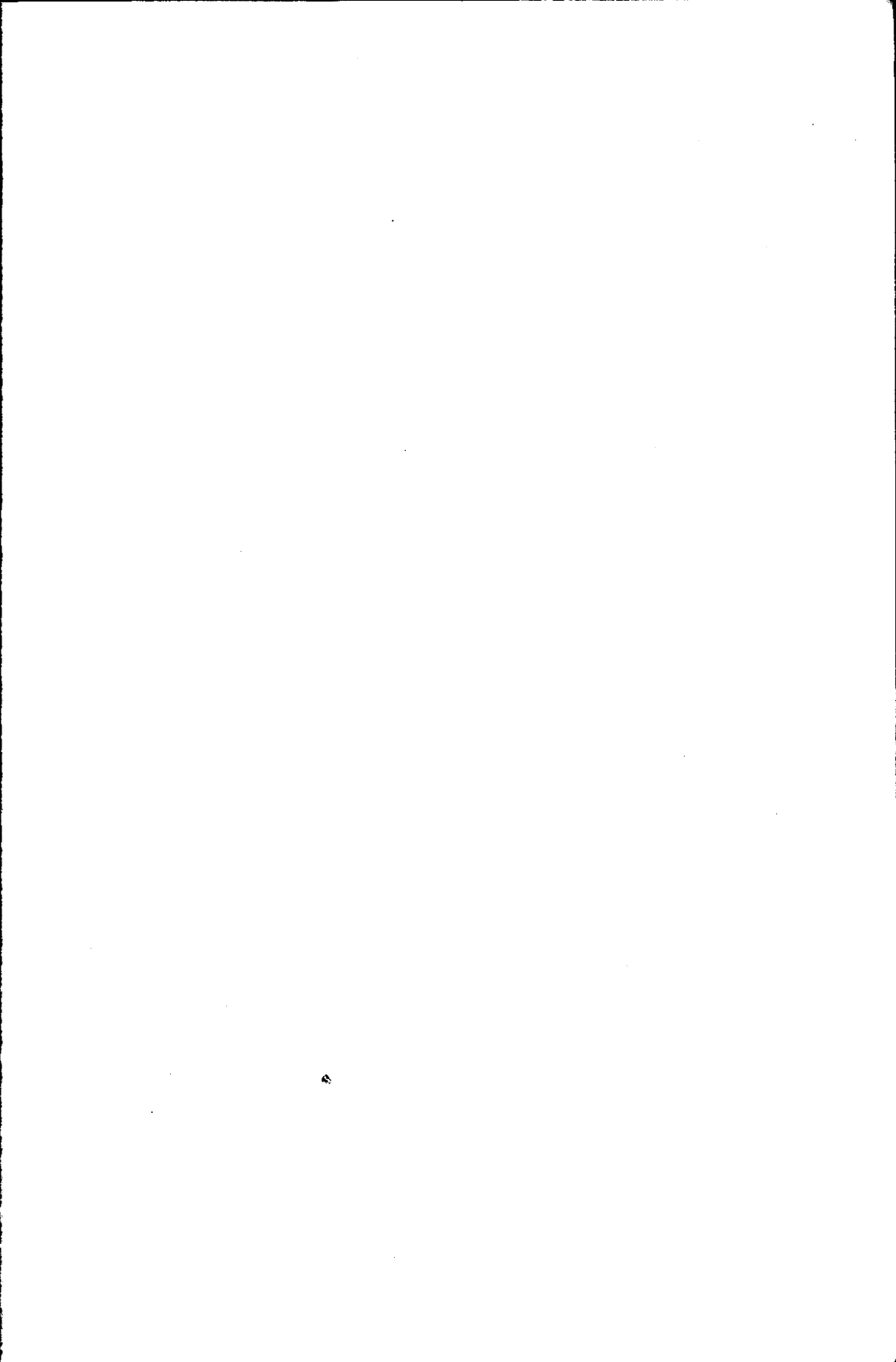
JELEN (1932. JÚNIUSI)

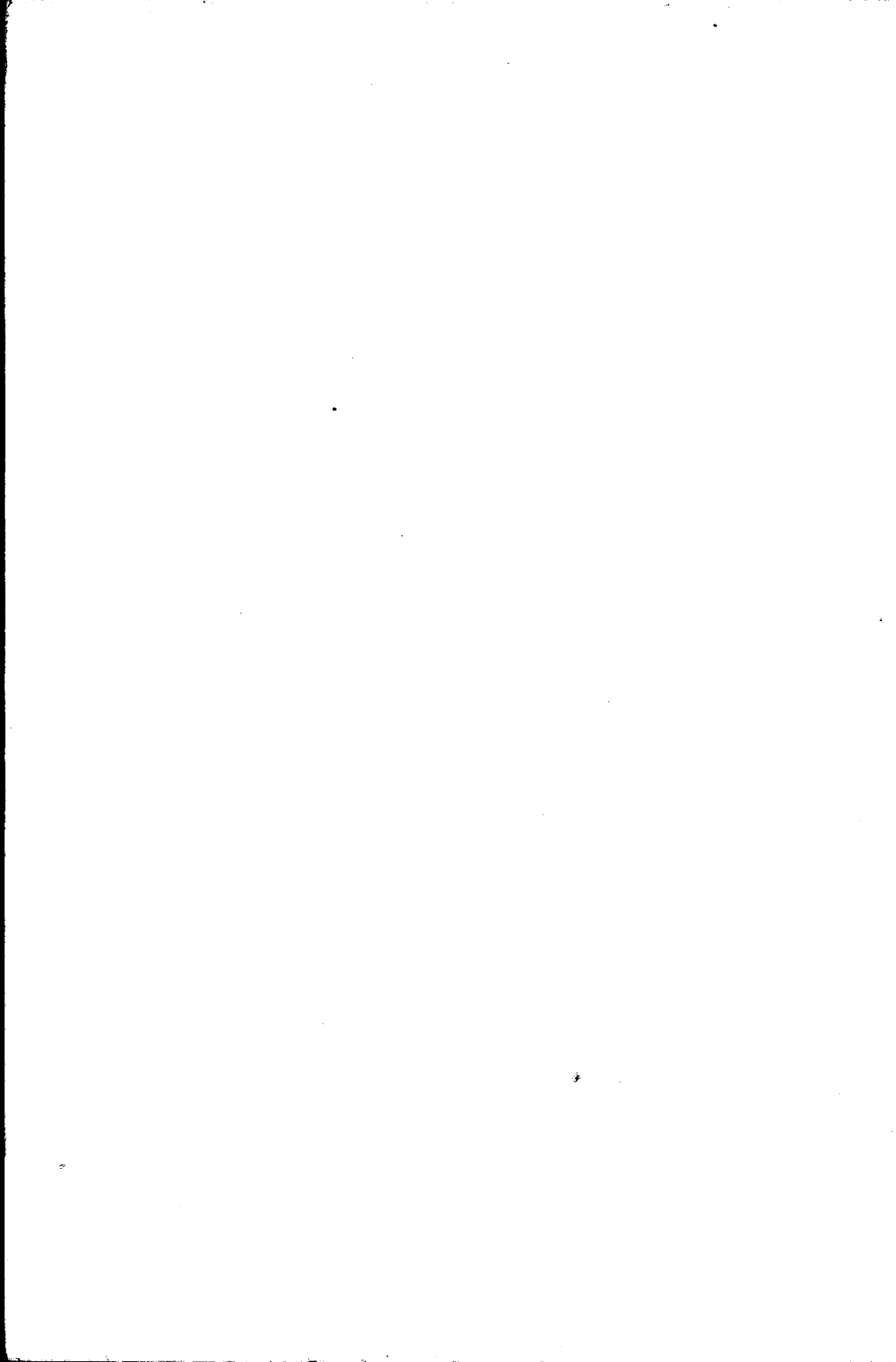
SZÁMUNKHOZ INGYEN
MELLÉKLETKÉNT CSA-
TOLTUK

BERNÁT ISTVÁN:

**Két optimista
apostol**

C. MUNKÁJÁT

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

RAVASZ LÁSZLÓ: Baksay Sándor emlékezete
BAKSAY SÁNDOR: 1862. szept. 16. (vers)
MATHÉ ELEK: A szentmiklósi parókhia
GULYÁS PÁL: A tenger (vers)
SZÁSZ KÁROLY: A Kálvin-téri templom mellett
OLÁH GÁBOR: Kis versek
JOÓ TIBOR: Spranger
MURAKÖZY GYULA: Az egyetlen megoldás

KRÓNIKA

KRITIKAI SZEMLE

XLI. évf. 7—9. sz.

1932. július—szeptember.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

Dr. KRISTÓF GYÖRGY: Lévay József jelentése gróf Mikó Imréhez a tiszáninneni ref. egyházkerület patens ellenes közgyűléséről..	483
KINCS ELEK: Mi legyen az iskolával?	487
RÉVÉSZ IMRE: Dr. Kováts Andor: Vázlatok a kecskeméti jogakadémia történetéhez	481
SZELE MIKLÓS: Benkő István: Evezz a mélyre. Bibliai dolgozatok ..	493
MÁTHÉ ELEK: Theologiai tanulmányok	497
NÉMETH LÁSZLÓ: Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai	499
BODOR ALADÁR: Török Sándor: Az idegen város	501
RÁCZ LAJOS: Dr. Varga Bálint: Béza Tivadar, második francia protes- táns zsoltárénekszerző élete, költői és tudományos működése ..	503
TÖRÖK PÁL: Barokk szellem és műveltség	504

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Baksay Sándor emlékezete

A debreceni kollégium egykori híres matheseos professzora. Tóth József beszélte, hogy mikor, mint suplikáns diák, Baranyában, Nagypeterden járt, a templomhoz közel, a rektori hajlék küszöbén, egy busafejű gyereket látott sírni. A 6—7 éves Baksay Sándor volt ez, a nagypeterdi rektor fia, akinek kihirdették a sötét szentenciát: taníttatására nem telik a sovány jövedelemből. Az ilyen gyermeksírások századokon át hangzanak, sorsot döntenek el, hangjokra kösziklák olvadnak és csillagok hullanak le, mert az eleveelrendelés jajdul fel bennük és a géniusz dörömböl a korszak bezárt kapuján. Nem is a rektori lak „hűvös szobája” előtt sírt ez a bogárszemű, buckó gyerek, hanem a XIX. század magyar művelődésének drágalátos palotája előtt és addig sírt, míg az ajtó feltárult és a Sándor gyerek 1839. őszén követhette 400 év óta minden előtte járt ősenek példáját: beléphetett a Kálvin hitét valló latin iskolák egyikébe, a csurgóiba.

Innét kezdve 76 esztendeig, nyolcvanhároméves koráig járt-kelt ebben a palotában Baksay Sándor. Mindig beljebb, mindig nagyobb csodálkozással, lélekben, alkotásban mindig gazdagabban; míg végre 1915. nyarán, mint a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja és koszorúsa, a Kisfaludy Társaság egyik díszé, magas közjogi méltóságok betöltője, a magyar szellemi élet egyik nagyszerű képviselője, kilépett onnan és a kunszentmiklósi temetőben, sok hívnek és nagynek, még több kicsinynek és együgyűnek igaz gyászára, szemünk előtt eltűnt egy még dicsőségesebb világ kárpitjai mögött.

Ez a harmadfél emberöltő a magyar művelődésnek legszebb, legérdekesebb és legragyogóbb korszaka volt. Vörösmarty és az Aurora-kör virágkorától, amelyet bekeretez a Széchenyi és Kossuth kibontakozó párviadalának sors- és lélekformáló hatása, tart addig az óriási világtűzvészig, amelynek elején az agg püspök fátyolos hangon idézi utolsó jelentésében Petőfi látomását:

a földön is harag,
az égen is harag,
piros fűszálak és*
piros napsugarak.

A „lemenő nap vad bíborában” a korszak kikerekedett, a vonalak egybefutottak és célhoz értek: a világháború, mint a

* Petőfinél: kifolyt piros vér és

lángkupola a wagneri epikát, betetőzte történelmünk első ezeresztendejét.

Mit adott ez a kor Baksay Sándornak?

Először is adott külsőleg ragyogó, belsőleg áldásokban gazdag életpályát. A kis rektorfiú elérte a legmagasabb pontot, melyet egyáltalán el lehetett érni: mint a magyar református egyház konventjének lelkészi elnöke, nemcsak hivatala, hanem egyénisége szerint is egyházának legelső pásztora lön. E hosszú pályán adott neki sok munkát, mosolygó aratás mögött könnyes és hősiesség magvetést: tanárkodott Halason, pásztorokodott előbb Érsekcsanádon, azután negyvenkilenc évig Kunszentmiklóson, kormányozta a solti egyházmegyét, majd a dunamelléki egyházkerületet, prédikált, szolgált, épített — „terhet viselt, az Úr nevéért fáradozott és nem fáradott el“, mint a Jelenések Könyve mondja. Adott neki magasságokat, ahová boldog lelken-dezéssel felérkezett, egyre távoluló távlatokat, amelyek csodáival alig tudott betelni, ezer alkalmat e látomásokban, hogy nagyot gondoljon és mélyet érezzen s megpróbálja elmondani azt, ami szívét betölti; adta neki a művészi kifejezések ezer alkalmát és ihletését. Végigélte a forradalom forró és tragikus viharát, amely lélekzetét elfullasztotta; az elnyomás szürke napjaira esett kibontakozó fiatalsága, s midőn a nála korban öregebbek lassan vérzettek el az ólomsúlyú légnymás alatt, ő acélos lélekkel gyűjtött gondolatot, erőt, lelket, a közelgető nagy kikelet javára. Adta neki a kiegyezéstől a millenniumig tartó verőfényes nyári időszak zavartalan csendjét, belső és külső békességét, a szép vetések és a nyugodt aratások idejét. És az egész korszak telve volt nagy vigasztaló gondolatokkal: a legsötétebb tragikum napjaiban is reménykedő, tervet látó, optimista idő. A magyarság e nemzedék számára már nem keserű önvád, s még nem tüzes ing, hanem boldog felfedezése egy nagy művelődési programnak és önmagát igazoló ezer nagyszerű lehetőségnek. Még a felvilágosodottságból jött át az az uralkodó gondolat, hogy az élet a maga egészében alakítható valóság; magunk kovácsoljuk a sorsunkat, egyénekül is és nemzetekül is; korlátlan az emberek nevelhetősége és a győzelmesen terjedő műveltség megszépíti az életet, főképpen azzal, hogy jobbá teszi az embert a maga alkátában és magvában. Politikailag olyan világhelyzetbe kerülünk, amilyenben négy század óta nem voltunk; idebenn kialakul a modern Magyarország ferencjózsefi életformáival. A magyar lángelméknek egészen csodálatos gazdagsága századok mulasztásait pótolja; irodalmunk eléri művészi tetőpontját, vele együtt magyarságának megteljesedését Arany Jánosban, akinek csodálatos géniusza nyelvünket minden más műveltség nyelvével kifejező erőben egyenlővé teszi és a legmagasabbrendű irodalmi

szépségeket magával a magyar emberrel, éppen magyarsága és embersége révén közölni képes. Mellette egy hozzá méltó oszlop-sorban képviselőt talál az irodalmi, művészeti, sőt gazdasági és technikai életnek egész gazdagsága. Végül kialakulnak a magyar irodalmi közízlésnek és értékelésnek nagy alapvető ítéletei, amelyekről mindenkinek az az érzése, hogy megfellebbezhetetlenek és revideálhatatlanok. Ebbe a világba érkezett és nőtt bele Baksay Sándor. Tíz-tizenöt év választotta el Arany generációjától s ez a köz elég volt arra, hogy messziről csodálja őket, de nem zavarta a lelki symbiosis nagy kiváltságát. A hó alatt, a torzs között indul ugyan egy más, forradalmi világ, eddig ismeretlen kapcsolatok, ihletések, új formák keresése, terjedő és ideges, ösztönös és vak átértékelés, a századforduló nagy erjedése, egyik legnagyobb szellemi forradalmunk, amely még ma sem fejeződött be; de ezt ő még nem látja, s ha látná is, úgy érezné, hogy épúgy nem fenyegeti a ragyogó és abszolút formákat, mint a moha vagy a folyondár még nem fenyegeti az antik műemlékeket.

Ebbe a világba helyezkedett el Baksay Sándor. Messzelátó ember, de soha a magyar határon túl nem lépett. Több európai nyelvet olvas s különösen a francia géniusz és irodalmát nagyon jól ismeri és szereti, de úgynevezett irodalmi életet nem él. Tanultságának legbensőbb rétege a klasszikai műveltség, amely kitörölhetetlen erővel evődött bele, s éppen ezért olyan emlék volt, amely mindig élt; ugyanilyen mély, sőt még erősebb irodalmi műveltsége: a magyar remekírók műveit közvetlen élményként olvasta, velük nőtt, bennük élt, s a XIX. század magyar irodalmisága állandó életáramlás volt szellemi alkatában. Vallásos és eklézsiás műveltsége volt a harmadik ősréteg; ezt nem az iskolából hozta, úgy szívta fel magába növekvő embersége lélekzet-vételével. Talán ilyen klasszist lehetne számára írni: egy magyar pap élete a XIX. században, aki az énekeskönyvön, a biblián nő fel, ifjúságában csontja velejéig átitatódik a klasszikus irodalommal és élete végéig a legnagyobb magyar remekírók editio princepsivel táplálkozik; — egy ilyen papi élet Baranyában és a Kiskunságban.

A nagy kérdésre, mit adott neki kora? — egy másik, még fontosabb kérdés következik: mit adott ő korának? Felsorolhatnánk és ismertethetnénk elbeszéléseit, műfordításait, karcolatait és irodalmi játékait: ez összesen nyolc-kilenc kötet. Nem bő aratás, — hét esztendőben egyszer költ, mint a mesebeli sárkány, mondotta magáról. Megnevezhetnők azokat az élő alakokat, akiket ő teremtett: az özvegy papnét, kún nemest, ormánysági gazdát, legátust, kurátort, peregrinust, esperest, száraz káplánt, a magyar kálvinista vidék éles profiljait: örökös polgárait egy olyan

birodalomnak, amely felett a nap soha sem megy le, pedig térben és időben ki nem terjeszkedik; a magyar képzelet alkotta élő jellemek birodalma ez. De még ezeknél is érdekesebb maga Baksay, akinek szellemi alkatát fogjuk vizsgálni; mert Goethe szerint

Nincs kor s erő, amelyek szétszakítnák
Az élve fejlődő, ősveretű mintát.

Ha ezt az alakot, géniuszának az erezetét és a szerkezetét vizsgáljuk, először is fejlett *kifejező ösztönére* bukkanunk reá. Az expresszió éppen olyan erőteljes, sőt még erőteljesebb ösztöne volt, mint a megismerés. Nem az jellemző reá nézve, hogy géniusza bővízű gondolatforrásként önmagából áradt; nem a szemlélet meglepő újsága, az elvonás, vagy képzelet szokatlan fejlettsége, a tömörítő intuíció lényeglátó ereje tűnik fel nála, hanem az az ösztönös törekvés, hogy kifejezzen valamit. Ezen a ponton valami franciás vonást érzek szellemében, nem hiában, hogy annyira szerette őket. Már az, hogy szakadatlanul, szinte játékosan dolgozott, mutatja, hogy formát keresett, nyelvet akart kialakítani, dadogva ígéket akart elkiáltani. Mindig írt, írásait rajzokkal kísérte, virtuskodva próbálgatta és önmagának mutogatta erejét. Latin verseket esztergályoz, igen nehéz formában, hosszú leveleken dolgozik, fizetését versben írt nyugtával veszi fel; kedves tehene: a Hérácska mellé pompás költeményben ír passzust; espereseivel, papjaival versben, vagy novellásan levelezik. Innen ered az a jellemvonása, hogy szereti a tiszta formát. Minden mondatát megannyi művészi feladatként írta meg és magánleveleiben, hivatalos irataiban, társalgásaiban a befeljezett, kicsiszolt egyéni forma lepte meg mindig az embert, s csak ez után a meglepetés után figyelmeztett fel a gondolat tartalmára. E tekintetből ép ellenkezője Petőfinek. akinél a gondolat maga volt a forma is; Baksay inkább húzott Aranyhoz, akinél sokszor a forma a gondolat és a zeneiség a jelentő erő. Az Arany-iskolának ez az öröksége; a formakultusz Baksaynak öröklött tehetsége volt, amit bizonyít az is, hogy az ő antik egyszerűsége és palástos puritánsága annyi belső lovagiasságot, ötletes udvariasságot, csiszolt s mégis természetes társadalmi formát takart, amennyit egy olyan magyar úr belső élete mutat, aki a klasszicizmus és a Biedermayer határán állva, megőrizte magában a magyar gazda és a református pap egységét.

Ne gondolja azonban senki, hogy ő valaha is üres formalista volt, s bár Arany-epigon, mégis sokkal erőteljesebb egyéniség, hogy sem ezen a lapon el lehetne könyvelni. Egyéniségének éppen ez a tömörittsége, jellegzetessége, súlya és íze az, ami meglep. Nincsen benne a világon semmi különcködés, érdekes

egyoldalúság; semmitől sincs távolabb, mint a titánságtól és szertelenségtől. Az egészséges magyar embernek példaadó képe ő, testben és lélekben egyaránt. Ezért sohasem lehet rajta idegességet, vagy exaltáltságot látni, nem borongó és nem szeszélyes, semmi kiszámíthatatlanság nincs benne, — de nincs kiszámíthatóság sem — mindig átlátszó és mindig ugyanaz. Környezetétől nem azt várja, hogy elhordozza őt, cserében géniuszáért. Ő tart és ő emel másokat, otthon, a hivatalában, egész világában; ő a nyugalom, az erő, az összefogás, a kiegyenlítés, egyszóval pásztori lélek. Ebből két dolog következik: egészséges realizmusa és derült optimizmusa. Világában nincs semmi köd, semmi romantikus adalék, tisztán lát, éles körvonalakat rajzol, magát a dolgot ábrázolja, még pedig az aprólékos és a részletekben kedvét lelő megfigyelés pontosságával. Azt látta meg a dolgokban, amiben különböznek egymástól; ez a pásztoember szeme, amely előtt minden juh külön világ és minden mező külön tartomány. De a pásztoernak optimistának kell lenni: a pesszimista pásztor mellett leromlik a nyáj a legjobb legelőn is. Bízott magában, bízott az emberben, bízott a holnapban s mindenek fellett bízott a — Gazdában. Még romantika sincs benne, nemhogy dekadencia lenne!

Mindezekhez vegyük azt, hogy ő a magyar református parochia ablakából nézte a világot. Abból az ablakból akkora horizontot látott be, mint bárki más, aki Mondó-hegyekről, vagy felhőkarcólók tetejéről nézi a világot. De a nagy világból mindaz, amit belátott, csak háttere és távlata volt annak a kisedszínek, amelyik ablaka alatt terült el, s múzeumától a méhe-szig és a méhestől a templomig terjedt. Kerülete szűk, mélysége négyszáz esztendő, magassága az örökkévalóság. Ebben a világban rend és arány uralkodott. Itt a viszonyokat nem lehetett felforgatni, Mont-Blancot tolni be a baranyai rétekre és szederindákat futtatni a Cordillerák tetején. Ő maga és egész világa statikát mutatott, eltakart tételeket lehet felismerni benne, amelyeken az egész felépül. Ezért világának van valami keménysége, állandósága, azonossága és egyhangúsága; hiszen a magyar földműves ember házában századokon keresztül még egy díszítő motívum se változott — változatossága tulajdonképpen olyan árnyalatokból áll, amelyeket csak az otthoni szem fedez fel.

Ha mindezeket egybevetjük, megtaláljuk Baksay Sándor írói arcképének legjellemzőbb vonásait. Kövessük azt a szokatlan módszert, hogy hibái ablakán át nézzük meg géniusza nagy ajándékait.

Az első hiba, amit szemére vetnek, az, hogy primitív volt és unalmas. Valóban: egyszerű és egyhangú, átlátszó és bonyodalom nélküli a költészete. De primitívsége művészi egyszerűség s

e mögött egy gazdag lélek tiszta báját fedezzük fel. Pásztori vonásaiból következik, hogy idillek rajzolására született első sorban. Van valami theokritosi elem az ő egyéniségében. A magyar és görög világlátásnak különös érintkezése az, amikor ő végig-megy Baranyán, s a folyóvizokról és hegyekről úgy beszél, mintha személyek volnának. Az Okor fűzhajú leány, aki sírva fut tova, odább könnyein át mosolyog; a Dráva vásott suhanc, aki partot omlaszt, szigeteket forgat fel; az a hegyfok lábát mosó fáradt vándor, aki messziről jött: az Alpesekből, a fiatal levente harmadfű tinó; — sejteni kezdjük, mi vezette a XIX. század palástos táblabíróját arra, hogy az Iliászt fordítsa és Odysseust olyan közel hozza hozzánk, mintha egyazon pásztortűz mellé telepedtünk volna. Igaza van Négyessy Lászlónak, hogy a Baksay Iliászából képeskönyvet kellene csináltatni magyar fiúk számára, mert ő a magyar parasztember világlátását összefogta a görög naív eposz világszemléletével. — Unalmasságához is szó fér. Tény az, ő neki egészen más az időmértéke, mint a miénk. Semmi sincs távolabb tőle, mint a zaklatott, ideges loholás. Mindaz, ami a nagyvárosi életnek a tempóját jelenti, belőle tökéletesen hiányzik. Ő nem rohan: sétál a gyalogösvényen; sétálása nincs időhöz kötve. Egy virágért épúgy kitér, mint ahogy átmegegy a szomszéd faluba, ha tulságosan füstöl egy ismerős kémény. A XX. század embere lecsapja a könyvet, mert négy fven van megírva az, amit ő egy színes riportban elolvas egy oldalon, de viszont fáradt emberekre jótékony, pihentető, megújító hatással van költészete, mert megérezzük rajta Földanyánk csitító, gyógyító kebelének tejját. Baksaynak adomány, világnézetének alaptétele és küldetésének egyik nagy értéke ez az áldott vidékiesség.

Van az írásaiiban valami tanító, prédikátor elem, éppen úgy, mint prédikációiban van egy csomó szépirodalmi elem, mondja a második kifogás. Csakugyan Baksaynál nem szakad el egymástól élesen ez a két műfaj, de az is igaz, ahogy telik az idő, még inkább elmosódik közöttük a különbség: Baksay tendenciáistól válik klasszikussá, vagy sehogy. De irányzatossága és prédikátori jelleme az optimizmus és a jóság szellemét leheli, a tisztult erkölcsi törvények igazságát és érvényét mutatja fel s elvezet abba a boldog világba, ahol az esztétikai szépség az erkölcsi követelménnyel nem hasonlott meg, sőt e meghasonlás egyenesen elképzelhetetlen. E meghasonlás ott szokott előállni, ahol az erkölcsi törvények üres és kegyetlen bilincsekké válnak vagy az ébredő bestialitás ilyennek hirdeti. Ilyesmi csak egy dekadens kulturában, lelki forradalomban jelentkezik s Baksay meghalt anélkül, hogy ezt az akkor induló és ma már tomboló forradalmat észrevette volna.

Magát dilettánsnak nevezte s a céhbeli irodalom ugyancsak állítja róla ezt. De emögött áll egyrészt nagy írói függetlensége, mely még a tárgyával szemben is szabad, s az az irigylésreméltó kiváltsága, hogy sohasem ír kényszerből, mindig csak kedvtelésből. Olyan volt neki az írás, mint sok magyar népművésznek a gölöncsérség, a szűrszabóság, vagy faragászat: maga mulatságára csinálja, s csinálná akkor is, ha ráfizetne, de egyébként ásóval-kapával keresi kenyerét. Egyoldalúsága számunkra a magyar társadalmi életnek egyik legérdekesebb, de mindenesetre legmagyarabb részét, a falusi kálvinizmus világát muzeálta olyan híven, amint George Eliot az angol egyházi társadalmat *Scenes of clerical Life* c. művében. Terjengőssége tulajdonképpen széles ecsetkezelés, mely bámulatos valószerűséget és életlenségét biztosít számára, epikájának parttalan ballagása zavartalan időt és alkalmat nyújt homerosi leírások beleszövésére. Szerkesztési kevésbbé tud, kompozíciója néha önkényes, máskor szétmálló, a jellemek nem elbeszélés közben születnek és a cselekmény nem a jellemek következményeképpen szövődik, de mind ezekért kárpótol személyes varázsa, amint kedves kalauzképpen jár velünk egy egyébként majdnem kész világban és megmutatja e világ személyeit, tárgyait és eseményeit. Mint ahogy Homeros akkor is elbeszél, amikor leír, Baksay akkor is leíró, amikor elbeszél.

Baksay Sándor, ha száz évvel elébb születik, válogathatott volna, hogy a franciás, a deákos, vagy a magyaros iskolához csatlakozzék-e. Mindenikre megvolt a hajlama és indítása. De ez a száz év Vörösmartyt, Petőfit és Aranyt hozta és Baksayból az az író lett, aki magyarrá tette Homeroszt, megrajzolta a baranyai és künsági magyarság örökre élő alakjait, felfedezéseket tett a magyar nyelv kifejező ereje terén, nem olyan teremő erővel és egyetemes körben, mint Arany János, de azért néhol tovább vitte egy-egy lépéssel mestere zászlóját, s új hódítások szízi haván cövekelte le. Mint friss magyar életet hozta be az irodalomba a kálvinizmus levegőjét, a Biblia és az énekeskönyv zamata úgy érzik minden alakjának beszédjén, mint a muskotály-fiz a szőlőn, a boron, a hordón és a szüretelő ifjak lehelle-tén.

Komor ünnepi pathos magaslatain zengett a lelke, mint például a „Dámá“-ban, amelynél hívebben és megrázóbban magyar könyv alig szemléltette a mohácsi nagy összeomlás zordon végszetszerűségét. De rendesen sugárzó és békés a lelke, mint egy baranyai alkonyat. Érzi, hogy szeretik, mert ő is nagyon szeret minket. Ez az ő humorának két alkotórésze: nagy világosság és nagy szeretet. Ezért tud diákos lenni, kötekedni; hallatlanul komoly igazságokat szemünkbe mondani; megtisztel azzal, hogy

fedd, felemel azzal, hogy gyöngéden megszégyenít, — értelmi és erkölcsi fensőbbsege alapján, amelyet elfeledtet megáradó szívjósága.

Mindezeken felül adott valami nagy és drága imponderabilit: költészetének különös és el nem muló hangulatát, mely hasonlatos a drága kenetek illatához. Tavaszok és nyárelők elvarázsolt lelke ez, amely megérezik a tárgyakon, személyeken, a szobák, verandák, mezők levegőjén. Nem lehet leírni, de nem lehet elfelejteni; ahol egy parányi van belőle, felismerjük és mélyen beleheljük. Harangszós vasárnapok, fényben úszó rétek, zengő ligetek, falusi tornyok árnyéka, édesanyánk menyasszonyi ruhájának selyme, öregapánk levelesládájának titkai jutnak eszünkbe, s nem tudjuk megmondani, a régi világból miképpen támadt ez az illat és ez illatra miért elevenedik meg az a letűnt világ. Valami kedves ígézet játszik velünk, irodalmi délibáb, amelyet nem lehet törvénybe foglalni, ami nem bizonyít semmit, csak azt, hogy még magyarok vagyunk.

Mindez összeszővődik és megtestesül egy komoly hitvallásban, mely a Baksay próféciaja: „Én hiszek a jó erejében“ — mondatja egyik alakjával, akiben ő reá ismerünk. „Nem is volnék az, ami vagyok, ha nem hinnék. Hiszek a lelkiismeret munkásságában, megébredő és átalakító erejében“. Baksay hitt a jószág fölényében. Tudta, hogy az életnek legnagyobb javai azok, amelyeket nem lehet parancsolni, erőszakolni, kikényszeríteni, hanem csak ébreszteni lehet. Hitt a szeretet megváltó és átalakító hatalmában. Mindezt olyan közvetlenséggel, természetességgel, ellenállhatatlan vonzóerővel, hogy feltétlenül foglyaivá válnunk, ha csak szívünk még nem kérgesedett el. Ameddig magyar emberek örömet találnak műveiben, amíg nem fogynak el a meghatottság és kiengesztelődés könnyei, melyeket alakjai láttán hullatunk, ameddig tudunk vele mosolyogni és játszani, szóval amíg Baksay Sándor életünknek tényezője lehet: még nincs okunk kétségbeesni. Ez a tény azt jelenti, hogy magyarok vagyunk, azok is akarunk maradni és igent mondunk az Örök Jóság hívogató szavára.

Születésének századik évfordulóján elkiáltjuk nevét a beláthatatlan magyar bozótban, mert ezzel is azt akarjuk megvallani: itt vagyunk s arra tartunk, amerre az ő lelke járt.*

Ravasz László

* Ez a tanulmány akadémiai emlékbeszéd. Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Baksay Sándor emlékének szentelt 1932 május 30-iki gyűlésén.

1862. szept. 16.*

Kedves kis Vikikémnek

A hajnalt a nap, éj az estet
Gyönyört bú vált, és bút gyönyör
Sok arcra a tegnap felhőt festett
Sokról a ma könnyet töröl;
Nekem nem így kél, nyugszik a nap,
Sors nem cseréli homlokom:
Éltemnek jobb vezéri vannak, —
A te ujjaid, angyalom.

Sokszor család aranyja, — kincse
Után a vágy megostromol:
Miért késik fényes bilincse?
Meddig tart e koldusnyomor?
De rád ha nézek: lelkem éled,
Arcom derül, szívem dagad:
Hisz mindenem van; — birva téged
Ki volna nálam gazdagabb?

El-elmerengek szűk szobámnak
Komor csendjében, mint fogoly,
Megmegszólítanak hideg árnyak
Onnan, hol a halál honol:
„Magad vagy csak? nem bir rokonnal, —
Sarjakkal többé szép fajunk?“
Könnyem fakad: de jössz mosollyal —
És véled a nnyian vagyunk.

Török merészen, sziklafokra,
Hogy megrabolván a napot, —
Sugárral — mit hint nagyokra —
Kössem körül e homlokoit:
Könnyű lapták magasra szállnak, —
Én a homályban maradok; —
Hazudjanak bár régi álmak:
Benned derék, dicső vagyok.

Sokszor szememre jön a felhő,
Melyből a könnyözön fakad:
A szív enyhülést várna; — nem jó,
S a sorsra szórok átkokat.

* Baksay Sándor irodalmi hagyatékából.

*Hol a gyógyír nyomor fiának?
De jössz hozzám; — szemed ragyog, —
Varázsa által sugarának
Én a legboldogabb vagyok.*

*Boldogság, nagyság, kincs, barátság!
Mikép férhettek meg velem?
Mikép férhettek szűk szobámba,
E kisdéd szóba: „szerelem“?
Mikép? — — tőled tanultam ezt meg
Ama dicső, szép alkonyon,
Hogy boldogságom megszülemlett
Szemérmes, édes ajkadon.*

A szentmiklósi parókhia

Egy esztendő híjján fél századig volt Baksay Sándor a kun-szentmiklósi parókhia lakója. Hosszú életének nyolcvanhárom esztendejéből csaknem kétharmadrész telt el a bakérparti rezidencián, ahol a puritán egyszerűség mellett is valami, minden erőltettség nélküli, arisztokratikus előkelőség hangulata volt az uralkodó.

Baksay Sándor egyéniségét, a papét és az emberét, de bizonyosan az íróét és a költőét is, enélkül a parókhia nélkül lehetetlen megérteni. Viszont a szentmiklósi parókhia, majdnem maradék nélkül, megadja a magyarázatot harmonikus, a lélek békéjét és kiegyensúlyozottságát sugárzó egyéniségének minden vonásához.

*

A szentmiklósi parókhia lakója az otthon-ülő emberek legértékesebb típusát képviselte. Baksay Sándor büszke volt arra, hogy külföldön soha nem járt. Valójában az országhatárokon belül is igen keveset utazott. Erdélyt egyáltalán nem és a Felvidéket is alig ismerte. Egy komáromi püspökszentelés, mint utazás, olyan nagy élmény volt neki, hogy a Vasárnapi Ujságban, bizonyosan már a maga korában is egy kicsit öreges irodalmi ízléssel, „úti-rajz“-ot írt róla.

Ennek az otthon-ülésnek igen természetes és könnyen érthető okai voltak. Elsősorban az antik filozófia minden önzése nélküli autarkeia: a maga világával való megelégedettség. Lehetne ezt az otthon-ülést aranyjánosi vonásnak tartani, aminthogy Baksay Sándor egyéniségében a legtöbb lényeg-rokonság feltétlenül Arany Jánossal van. Ez a lelki rokonság, valóságos homogeneitás, bizonyosan a magyarázata annak, hogy az irodalomtörténeti értékelés, kényelmes osztályozó kategóriát keresve, besorozta őt is az Arany-epigonok sorába. Pedig ez a besorozás csak „papírosforma“ alapján történhetett és csak olyanoktól származhatik, akik Baksay Sándort csupán az írásain és nem az otthonán keresztül ismerték. Ami közös vonás van Baksay Sándor és Arany János költészetében, annak magyarázatát nem a mester és tanítvány között szokásos viszony, hanem az imént már emlegetett lelki rokonság, homogeneitás adja meg: a kálvinista magyarságnak az ősi parókhiai kicsiny körzetében élő, férfias, igazi magyar értékeket teremtő légköre, amelyből egyformán és egyformának nőtt ki Arany János és Baksay Sándor egyénisége.

*

Ha a mostanában szokásos típus-osztályozás szerint analizáljuk Baksay Sándor magyarságának alkotó elemeit, őt nem oszthatjuk be sem a tiszántúli, sem a dunántúli magyarság sorai

közé. Az ő magyarságának a *Dunamellék* adja meg jellemző bélyegét. Az a Dunamellék, amelynek rokonszenves, végtelenül szerény, kérkedésre, önmaguk mutogatására, a maguk portékájának hivalkodó árulására képtelen magyarjai magyar vérük tisztaságával, modorosság, tájszólási kifincamodottság nélküli, ízes, szép magyar beszédükkel a magyar faj egyik legnemesebb, legértékesebb rétegét képviselik. Baksay Sándor szíve egész melegségével ezekhez a dunamelléki magyarokhoz tartozónak érezte magát: Baranyához (ilyen értelemben Baranya nem is Dunántúlhoz, hanem Dunamellékhez tartozik), Sztárai népéhez, a Sárközhöz és a tulajdonképeni Dunamellék színmagyar és tiszta kálvinista, kisebb-nagyobb falvainak, Csanádnak, Foktőnek, Ordasnak, Patajnak, Soltnak, Vecsének és Dömsödnek magyarjaihoz. Írásművészetének egészen sajátos értékét éppen ehhez a szűk körhöz való tartozása adja meg. Irodalmi műveiben szülőföldjéhez, Baranyához és a Zengő szépséges tájaihoz áll legközelebb. A baranyai környezetben lejátszódó regényeiben és elbeszéléseiben a földből és a faj nagy, kollektív erőtartalékaiból kinőtt és belőlük táplálkozó írói ösztönöknek olyan tisztaságát és biztonságát lehet megtalálni, amelyhez analogiaképen az angol Thomas Hardy Wessex-regényeit lehetne idézni.

Ez a Dunamellékhez tartozása a magyarázata annak, hogy Baksay Sándor a szentmiklósi kunok között egy kicsit mindig száműzöttnek, idegennek érezte magát. Még ha szerette is őket, amint a Tisza Kálmánné egyházkerületi ebédjéről és az őt, volt kunszentmiklósi papról szóló, ismeretes anekdota tanuskodik róla.

Egy kiadatlan, tréfás hangú költeményében, amely a kiskunlacházi paplak építéséről szól és arról a néhány, római korból származó domborműről, amely az építkezés alkalmával került ki a földből, következőképen ír a „konok” és „pihent elméjű” kunokról:

*Lacházán a minap paplakot alkottak,
Építő anyagért földben dulakodtak;
Kiesták a ház régi fundamentumát,
Csudára ott lelték ősi idők nyomát.*

*Nagy goromba kövek, Aquincumból valék,
Másfélezer éve hozták le a hajók;
Pogány sírkövekből vetvén az alapot,
Keresztyén buzgóság rá kápolnát rakott.*

*Török a kápolnát majdan felegette,
Sokáig tétlenül a kun állt felette.
A kun végezni gyors, de kezdeni konok!...
Heverték hát, mondom, sokáig a romok.*

*Eltűnődött rajta, mit kén' vele tenni?
Talán avas hájjal jó volna megkenni,
Estétől reggelre így majd lába kelne,
Ekként tanakodott a pihent kun elme.*

De azért gyülekezetével a hétszer hét esztendő alatt, amelyet Szentmiklóson töltött, összenőtt és a szeretetnek szétszakíthatatlan kapcsolatai fűzték a nagy alföldi gyülekezet nyakasa, önérzetesen kunjaihoz. Tekintélye nagy és kikezdhetetlen volt; paptársai a legjobban ezért tisztelték, sőt egy kicsit talán irigyelték is. De Csanádot, a szép dunamenti falut, ahol Kunszentmiklóstra való megválasztása előtt volt pap 1862-től 1866-ig, teljesen sohasem tudta elfelejteni. Pedig az a négy esztendő, amelyet Csanádon töltött, szegénységben múlt el.

„Meddig tart a koldusnyomor?“

fakad fel belőle a keserű kérdés egy feleségéhez 1862-ben írt költeményében. De az anyagi gondok hamar megszűntek. Már a két évvel későbbben, még mindig Csanádon írt szép költeményében, a „Hét tél, hét nyárban“, amelyet házasságuk évfordulóján szintén feleségéhez írt, nyoma sincs a két évvel azelőtti komor gondolatoknak. A „homályban maradás“ miatti aggodalom is megszűnt és a későbbi évtizedek múló esztendei mind jobban megaranyozták a csanádi napok emlékeit.

*

Baksay Sándor akár mint gyülekezetének lelkipásztora, akár mint egyházmegyéjének esperese, későbbben pedig a dunamelléki egyházkerület püspöke, mindig és mindenek felett református egyházának papja volt. Az irodalom önmagáért való professzióvá, hivatássá nála soha nem vált. De azért az csak természetes, hogy nem tekintette jelentéktelen *parergon*-nak, szellemi munkássága melléktermékének azt, amit mint író vagy költő alkotott. Nem esett abba a könnyen végzetessé válható hibába sem, hogy holni „laikus szószék“-nek használta volna fel azt a helyet, amelyet neki írói beérkeztsége a maga korában biztosított. Finom és érzékeny judiciumának tisztánlátásával a kettőt egymástól mindig szét tudta választani.

Gyülekezeti lelkipásztorkodásának középpontja a templom és a szószék volt. Prédikációira mindig úgy készült, mintha a huszadik századnak általa aligha álmodott mikrofonján keresztül az egész ország hallgatta volna minden szavát és nem néhány száz értelmes kun paraszt és parasztasszony. Prédikációiban tisztán és vegyítetlenül szólalt meg szemérmes, minden ellágyulástól és érzelmességtől mentes, kálvinista magyar hite. Egy árnyalattal talán szelídebben, talán emelkedettebben, mint amilyen a dacos, keménynyakú kun magyaroknak a Tiszántúl kálvinizmusához közelebb álló vallásos érzésvilága volt. De lehet, hogy éppen ezért szerették meg annyira, ezért tudott annyira közelférkőzni a szívükhöz.

A városi pásztorizációnak a múlt század végére és a század első esztendeire eső kezdetei idegennek, ellenszenvesnek tűntek fel Baksay Sándor előtt. A belmisszió falusi gyülekezetek számára is elfogadható formái akkor még valóban nem alakultak ki. Abban pedig, ami akkor megvolt, legelsősorban a fővárosban, az angol-szász világ *Christian Endeavour* néven ismert mozgalmának legnagyobbbrészt német közvetítéssel hozzánk szivárgó próbálkozásai, Baksay a szektárius türelmetlenség jeleit vélte felfedezni. Ezért nem tudott soha megbékülni ezekkel a budapesti megmozdulásokkal, mert úgy érezte, hogy ha valami, az ilyen természetű türelmetlenség teljes mértékben idegen a kálvinista magyar nép gondolkodásmódjától és érzésvilágától.

Egyik, a múlt század végén kelt esperesi beszámolójában, amelyet a solti egyházmegye 1897 szeptember 8-án, Szalkszentmártonban tartott közgyűlésén mondott el, érdekes, idevágó célzásokat találunk. Hosszabb részleteket idézünk ebből a jelentésből, amely több más kérdésben is érdekesen vet világot Baksaynak egyháza legfontosabb kérdéseiben vallott felfogásaira:

„Megvagyunk a régi rendben, külsőleg legalább. Hogy mélyebbre ható szemek vagy a pesszimizmusra hajló fanyarság a régi rend alatt nem fedeznének-e fel régi rendtelenségeit, s nem nekik volna-e igazuk: erről nem felelhetek. De én, ha gondolatban, mint az sokszor történik, végig hordozom tekintetemet egyházmegyénk gyülekezetein, — ez az én titkos canonica visitatio, — hálával nyilatkozik meg a szívem a kéz iránt, mely minden dolgainkat bírja, forgatja, s kezeink munkáit igazgatja, és azt mondom, nincs okom a panaszra. A békesség olajfái árnyékozzák be templomainkat és iskoláinkat, előljáróink egyetértő gonddal buzognak oltáraink körül, a sáfárok hűséggel vezetik a könyveket és a szolgák a girákat, az egyet is, az ötöt is... de ezt a gondolatot nem zárom be. Minél inkább emészt bennünket az Isten házának égő szerelme, annál elégedetlenebbek vagyunk vigyázásunkkal és okosságunkkal.

...Jobban aggaszt engem az a *lázás türelmetlenség*, amely országos egyházi s egyháztársadalmi életünkben itt-ott mutatkozik; a türelmetlenség, amely az állítólagos hitetlenek vagy közönyösek kinyomozásán, s talán kiutasításán gondolkodik, a türelmetlenség, mellyel a filantrópia zászlaja alatt processziót járunk a jövő oltára felé a jelen vetésein keresztül-kasul; a türelmetlenség, amellyel várjuk az állam kincses házának megnyilatkozását, s amely talán meg is nyilatkozik; de ha oly árért, aminőért II. Ferdinánd és I. Leopold kezei is megnyilatkoztak volna, akkor igazán kár volt atyáinknak magokat annyit szenvedtetni.

*

Gyülekezete mellett egyházmegyéjének igazgatása kötötte le Baksay Sándor erőinek és munkakedvének legjava részét. Amikor a tisztéről lemondó esperes, Csikai Imre, dunavecsei lelkész helyére őt választották meg, ezekkel az egyszerű, bibliás szavakkal köszöntötte az egyházmegyét a Dunavecseán 1878 május 21-én tartott közgyűlésen:

egyedüli gondunk hivatalunk lelkiismeretes teljesítésére lesz irányozva, mindenekben úgy viselvén magunkat, mint Istennek szolgálói, tisztaságban, tudományban, szelidségben, jóságban, Szent Lélekben, tettetés nélkül való szeretettel, igazságnak beszédében és Istennek erejében.

Negyedszázadnál hosszabb ideig vezette egyházmegyéjét, a tréfásan csak „csendes traktus“-nak nevezett solti egyházmegyét. Valami sajtósági, pátriárkhális élet különös íze érzik, amikor az ember lapozgat az egyházmegyének ezekből az évekből származó jegyzőkönyveiben. Egész külön kis birodalom volt ez a Duna partján végighúzó és a Kiskunságba benyúló traktus. Súlyos anyagi gondok évtizedei voltak ezek a szegény, anyagi támogatás nélkül álló gyülekezetekre és a legtöbbször szegény és nagy családjaik gondjaival küzdő lelkészekre, különösen a hetvenes és a nyolcvanas években, amíg azután a kilencvenes évek gazdasági fellendülése nem hozott egy kis elevevést, több bizakodást a jövőben. Baksay, egy kicsit talán az autokrataságra való hajlamossággal, de mindig igen nagy bölcseséggel és eszességgel küzdött a gyülekezetek és a lelkészi családok elszegényedése ellen. Föllépése sokszor szigorú volt, néha talán egy kicsit kíméletlenül volt erélyes, de ő nem sokat törődött azzal, ha a népszerűségén csorba esett, annál kevésbé, mert az események alakulása kivétel nélkül mindig neki adott igazat.

Érdekes helyzetképet fest az egyik esperesi jelentés, amely 1882 október 25-én hangzott el az egyházmegye Kunszentmiklóson tartott közgyűlésén:

Legyen megengedve e jelentésem alkalmával egy észrevételt tennem. Szokatlant és súlyosat. Amennyire ki kell emelnem egyházaink pontosságát a fizetési mennyiségek teljes és igaz mértékkel való kiszolgáltatásában, épp oly fájdalommal kell megjegyeznem, hogy a minőséget illetően a legtöbb helyen nem magokhoz méltóan bánnak el. Az apróbb terménycikkek természetesen nem jönnek kifogás alá: de túrhetetlen az, amit némely egyházak a gabnailletmények kiszolgáltatásával elkövetnek. Ha céloom mulattatás volna, ha helyemen a humor és anekdotázás meg volna engedve, keserves illuztrációkkal szolgálhatnék. Egy-egy marokkal néhány egyház magtárából keskenőbe kötve s erre a zöld asztalra kiterítve: meggyőződnék róla, hogy ezekben a magtárakban meg lehet találni az egész Diószegit, a mező liliomaitól a falból kinevekedő izsópig, mindent, ami megenni nem jó. Gabonákat, melyekből kenyeret sütni csak éhínség által lenne indokolva. És ez történik Magyarországon, mely az ismert világ legtekélyesebb búzáját termi, a gazdag Dunamentén, ahol a búza között csak elvéve terem a vadborsó, hol még mindig áll

„Kalocsa, Solt, Dömsöd a kiskun helyekkel“.

Am ha az aranykalással gazdag rónaság áldásait a mi ekléziáink gabnagazdálkodásából ismerné Brazília, nem kérne lisztet Magyarországból soha. Igen! Mióta a szelelő-, a választó rosták a közgazdaság emeltyüivé lettek, azóta lettek a mi egyházi gabnatáraink spermatológiai gyűjteményekké.

Ez a körülmény eszembe juttatja Urunk példabeszédét. Mikor az emberek alunnának, eljőve az ellenség. Szó szerint alkalmazható ez a mi helyzeteinkre. Csakhogy nincs szükség feltételeznünk ellenséges kezét; a magyarázat megvan a példabeszéd első szavaiban: mikor az emberek alunnának... Magától is megterem a konkoly és minden maghozó füvek az ő nemek szerint.

Kérem az egyházak jelenlevő küldötteit, vegyék és adják tudomásul ezen észrevételemet presbyteriumaiknak. Kérem a presbyteriumokat, oltalmazzák meg szigorú kezelési rend alkalmazásával mind egyházukat, mind hivatalnokait az ilyen károktól, s kérem a lelkész urakat és az egyházak hivatalosait,

ne alacsonyítsák meg se személyüket, se hivatalukat azzal, hogy hű szolgálataik díjában bármily szemetet behunyt szemmel fogadnak el. A díjleveleken a legtöbb esetben búza van kötelezve, amit sem rozzsá, sem ocsuvá kvalifikálni nem lehet, s akinek mi díjlevelében biztosítva van, azt a törvény megtéli.

*

Hetvenkét esztendő volt Baksay Sándor, amikor a Dunamelléki Egyházkerület gyülekezetei 1904-ben, Szász Károly utódjaként püspökké választották. Az utolsó, háborús esztendőt nem számítva, amikor felesége mind jobban súlyosodó betegsége, majd 1914 december 23-án bekövetkező halála csaknem apathikussá tették, tíz esztendőn át töretlen munkakedvvel vezette egyházkerületének ügyeit. A dunamelléki egyházkerület életében ez a háborút megelőző évtized a fejlődés és a haladás korszakát jelentette. Ha egyéb nem is, a Ráday-utcai (theologiai akadémia) megépítése ezeket az éveket hosszú időre emlékezetessé fogja tenni.

Baksay életében püspökségének éveit a célhoz érkezettség nyugodt derűje aranyozta be. Erre a derűre csak feleségének az imént már említett és több esztendőn át tartó betegsége vetett árnyékot. Azután, ha ő különösebben nem is érezte és nem igen szeretett beszélni róla, de részben öreg kora, részben szentmiklósi remetéskedése miatt már nem tudta megtalálni az igazi harmonikus kapcsolatot az egyházkerületnek azzal a feltörekvő, fiatalabb nemzedékével, amely a főváros rohamosan növekvő és szervezkedő reformátussága körében helyezkedett el. Bizalmatlanná vált, különösen az egészen fiatalokkal, a háborút megelőző évtized harmincéveseivel szemben. Félt attól és ebben igen nagy részben igaza is volt, hogy ez a nemzedék végzetesen el fog szakadni a falu népétől, gondolkodásában, eszményeiben városivá alakul át és ennek feltétlenül kárát látja az egyetemes magyar reformátusság, amelynek igazi erőtartalékai, Budapest minden fejlődése ellenére is, mégis csak a vidéken, a magyar faluban vannak. Ellenkezte a fiatal nemzedék mohó, szenvedélyes vágyát a külföldi utazások, tanulmányutak iránt is és soha nem tudott megszabadulni attól a félelmétől, hogy a külföldről hozott hatások nem felfrissülést, egészséges fejlődési lehetőségeket, hanem csak békétlenséget, diszharmoniót hoznak az egyházi életbe.

*

De ezek a gondok kívül maradtak és nem zavarták meg a szentmiklósi parókhia harmonikus csendjének és nyugalmanak hangulatát. A virágokkal befuttatott nagy, üveges veranda, amelyhez az épület frontjának csaknem teljes szélességében épített lépcsősor vezetett fel a Bakér-partig nyúló és parkszerűen ültetett kertből; a nagy könyvtárszoba, teli a falakig érő szekrényekkel és könyvespolcokkal; a verandából elrekesztett kis dolgozó szoba, ahol a ház ura rendszeren talpig érő füstben dolgozott; és az egész

lakás fényezés nélküli, de annál igazibb előkelősége, mind mint valami külön kis világ fogadta a látogatót. Doumergue Emilről, a francia egyháztörténészről mondják, hogy amikor az 1909-i Kálvin-jubileum után Magyarországon járt, magyarországi utazása egyik legnagyobb élményének tartotta a szentmiklósi parókhian tett látogatást, hol a legnemesebb és legtisztább nyugati és éppen francia kultúra atmoszférája fogadta, mint valami elvarázsolt sziget a fátlan, szikes kunsági pusztaságban.

Volt valami paradoxon-szerű a szentmiklósi parókhia hangulatában, mindennapi életében. Ennek oka bizonyosan az volt, hogy Baksay Sándor jellemében felszínes megítélésre egymásnak ellentmondó vonások olvadtak össze kiegyensúlyozottságából nehezen kimozdítható összhangba. Azok, akik egészen közelről ismerték, tudták, hogy nála melegebb szívű, derüesebb kedélyű embert keveset lehetett találni. Tőle távolabb állók előtt mégis gyakran tünt fel ridegnek, ellentmondást nem ismerő autokratának. Az igazság az volt, hogy, különösen paptársaiban, sokszor bántotta őt az elmaradottság, igen sokszor a sértett hiúságon rágódó szellemi tunyaság, makacs önfejűség, amely bizony elég gyakori jelenség volt a múlt század utolsó évtizedeiben a solti traktus és az egész dunamelléki kerület papsága körében. Ennek az érzésnek motivuma nem a maga külön voltának érzéséből táplálkozó farizeus gőg volt. Nem, Baksayt a kálvinista parókhiai elkallódott életei felett érzett keserűség bántotta. Éppen azért, mert jól tudta, hogy ő is pontosan ugyanabból a fajtából került ki, mint egy-egy tétlenségbe zuhant, rusztikussá, emberkerülővé vált, sokszor a kvaterkázás ártalmatlannak látszó szokásából elhatalmasodott alkoholizmus áldozatává lett paptársa; hogy az ő körülményei sem voltak semmivel sem kedvezőbbek; hogy neki is keményen meg kellett harcolni minden előre megtett lépésért: azt szerette volna, hogy egyházmegyéjének minden papja úgy küzdjön a „homályban maradás“ ellen, mint ahogyan ő küzdött. Baksay Sándor lelke legmélyebb meggyőződésével hitt a kálvinista magyarság nagyraihivatottságában és a magyar református papságban látta ennek a fajnak, ennek a néprétegnek legértékesebb elemét. Ő azt akarta, hogy a magyar kálvinista parókhia olyan helyet foglaljon el a magyar életben, mint Angliában és Skóciában az anglikán és presbiteriánus papi házak, amelyeknek fiai előtt mindig nyitva állottak és nyitva állanak ma is az érvényesülés legmagasabbra vezető útjai is.

Nekik nem adott Isten gyermeket. Az imént már idézett, feleségéhez írt, 1862-ből származó költemény — akkor ötéves házasság volt — egyik strófája tanuskodik arról, hogy ez milyen bánatot okozott neki:

*El-elmerengek szűk szobámnak
Komor csendjében mint fogoly,*

*Meg-megszólítanak hideg árnyak
Onnan, hol a halál honol:
„Magad vagy csak? nem bírsz rokonnal,
Sarjakkal többé szép fajunk?”
Könnyem fakad: de jössz mosollyal —
És véled annyian vagyunk.*

De azért a szentmiklósi parókhia mégis gyakran volt gyermekzajtól hangos. A két rokoncsalád, a Mészáros- és a Hetessycsalád gyermekei, a „sárga és a fekete rigók“, a szőke Mészáros- és a fekete Hetessy-leányok, a Hetessy-fiúk, Kálmán és Victor, Baksay Árpád és László igen gyakran voltak vendégeik Baksay-éknak. Ilyenkor az egész ház élete a vendég gyermekek körül forgott. Baksay kifogyhatatlan leleményességgel járt kedvében, elsősorban természetesen a leány-vendégeknek és öröme nem ismert határt, ha apróbb-nagyobb meglepetésekkel megráfálhatta őket, vagy örömet tudott nekik szerezni.

Egyik különös paradoxon vonás volt Baksayban az, hogy míg az ő korában a német kultúra és tudomány felsőbbrendűségét általában mindenki elismerte s a német birodalom nagyságával szemben majdnem hódolatot érzett, az osztrákokat és az uralkodó házat pedig lehetőleg gyűlölte: ő a német kultúrával és tudománnyal szemben igen határozott ellenszenvet érzett, de viszont a monarchia dualisztikus felépítésének és általában a kiegyezési politika egész rendszerének őszinte híve volt.

Erről beszélgetve, Dóczi Jenő a következő, igen jellemző esetet mondotta el: Egy alkalommal édesatyjával, Dóczi Imrével a Rákóczi-úton a Pannonia-szálloda előtt mentek el. A szálloda utcai terraszán üldögélt Baksay Sándor és amikor szívélyesen üdvözölték egymást, beszélgetni kezdtek. Baksay, úgy látszik, akkortájt készült hozzáfogni az Ilias lefordításához és Dóczi Imré-től azt kérte, hogy ajánljon neki néhány jó Homeros-kommentárt. Ő nyomban felsorolta vagy féltucatnyi német kommentár szerzőjének nevét. Baksay végighallgatta a felsorolást és azután némi türelmetlenséget és kétségtelen ellenszenvet eláruló hangon kijelentette, hogy ő német tudós könyvét nem akarja használni, ő régi, latinnyelvű kommentárookra gondolt.

Ami pedig a dinasztiaát és Ausztriaát illeti: igaz, Baksay sohasem politizált. Elvégi a politikát Tisza helyettem is, — szokta félig tréfásan mondani. De a politikáról, a negyvennyolcas és hatvanhetes álláspont kibékíthetetlennek látszó ellentétéről való vitatkozásokat ő sem kerülhette el. Miről is folyhatott volna másról a szó a hetvenes, nyolcvanas években a csendes dunamelléki parókhiaákon, amikor canonica visitatio alkalmával az esperesi ehében összegyűlt néhány környékbeli pap és a falu intelligenciája? Baksay teljes meggyőződéssel a hatvanhetes álláspont híve volt. Kossuth Lajos személye iránt véghetetlen tiszteletet érzett,

de politikai eszméit, legalább is az akkori viszonyok között, megvalósíthatatlanoknak tartotta. Kossuth Lajos emlékének a gyülekezete körében tartott gyászünnepeken áldozott. Ez a beszéde nyomtatásban is megjelent és sokfelé olvasták ezt a magyarság nagy halottját búcsúztató, meghatóan szép beszédet.

A dinasztiaiával szemben vallott lojalitásának forrása kétségtelenül az a személyes kapcsolatokon is alapuló rokonszenv volt, amelyet Rudolf trónörökös iránt érzett. De Baksay politikai iskolázottság és külpolitikai tudás nélkül is ösztönösen megérezte, hogy mennyi immanens igazság volt a Tiszáknak és Andrássyaknak abban az elgondolásában, amely a Duna-völgyének egyensúlyát úgy akarta megalapozni, hogy a monarchia középpontja, kapitóliuma ne Bécs, hanem Budapest legyen. Rudolf személyében ezek a reménységek semmiesetre sem voltak elérhetetlen delibáb-fantómok és Baksay valószínűleg éppen ezért idegenkedett attól a negyvennyolcas politikától, amely a Habsburgok nevét csak átkok kíséretében tudta kiejteni.

*

Száz évvel ezelőtt született Baksay Sándor; húsz—huszonöt esztendővel ezelőtt még közöttünk élt. Egy emberöltő, sőt kevesebb mint egy emberöltő alatt mennyire megváltozott körülöttünk minden. Halála óta mindössze tizenhét év telt el és ma már úgy tekintünk vissza rá, mint régen elmúlt, visszahozhatatlan idők nagy emberére.

Máthé Elek

A tenger

*Leszállt a Nap s az esthomályra
ráfútt a lággy szél fuvolája
s megérkezett
a kikelet!
Azóta minden tündököl,
pompában ül a pusztá föld!
A föld felett galopp
vágatnak a viharok!
S itt a szellők leánycapatja,
nyíló virágot osztogatva...
Ki küldi szét,
óh mondd, lehelletét?
Ki óv meg a haláltól,
észak örlő fagyától?*

A tenger ez!

Túl réteken, mezőkön
hullámszik őstava,
melyet itt az Alföldön
nem láthatunk soha!
Nem láthatjuk kékségeit,
nem látjuk ringatását,
nem halljuk mormogását . . .
Itt élünk mi,
bús magyarok,
minket mindenki
elhagyott,
csak egy van, aki
szánva-szán:
az Óceán!
Mert halkán ő-
belőle szállt e hő!
Belőle szállt e lágú tavasz,
ő szült itt mindent: ő s a Nap!
A tengerár
s a napsugár
csókjára zeng
a kismadár!
Minden lehellet az övé:
övé a nép,
övé a zöld vetés,
övé a szívverés.
S ha meghalunk, sírunkon átcsap
s mozgatja fölöttünk a fákat!

Gulyás Pál

A Kálvin-téri templom mellett

A Kálvin-téri templom száz esztendejéből egy korszakot — édes apám püspökségének több mint másfél évtizedes idejét — szoros kapcsolatban töltöttem a templom melletti parókháival. Néhány évig lakója, azután is — mint új fészket rakott házas ember — úgyszólván mindennapos látogatója voltam.

Édes apámat „költő-püspök“-nek nevezték. Valóban találó elnevezés, mert az ő élethivatása ebben a korszakban egészen az egyház és az irodalom közt oszlott meg. Írói munkásságába is arany fonálként szövődik bele Isten-hite — papi szolgálata során pedig, még tisztára egyházi munkásságában is, minduntalan föl-fölcsillan egyéniségének erősen írói mivolta. Ha azután egyszerre kellett papnak és írónak lennie — egyházi vonatkozású irodalmi tevékenységében — akkor tehetségének valóban teljessége érvényesülhetett.

A Kálvin-téri templom mellől szemlélve és figyelve az irodalmat, az egyház és irodalom közti, sokszor csak külsőséges, gyakran azonban lényegbe vágó összeköttetést — láthattam és érezhettem, hogy a protestántizmus milyen nagyon fontos eleme, mennyire erős fenntartó oszlopa irodalmunknak.

Ezt az igazságot az irodalomtörténet már régóta hirdeti. Hiszen ki ne tudná, hogy az igazi nemzeti irodalom a reformációnak, a világtörténelem ez egyik legnevezetesebb mozgalmának, leghatalmasabb eszmeáramlatának nyomán született meg, a XVI. században. Nem csak a biblia-fordítások és a tiszlára vitatkozó írások teremtették meg a magyarnyelvű irodalmat. Emlékezzünk arra is, hogy az első magyar drámaíró szintén az új hit harcosa, az erős kálvinistává vedlett Sztárai Mihály volt, — s e kor legnevezetesebb drámai terméke, a részben ugyan szintén hitvitázó, de már mégis inkább politikai célzattal készült *Comoedia Balassi Menyhért árultatásáról* minden bizonnyal ugyancsak protestáns író műve. De református egyházunk kötelékébe tartozott élete deléig a magyar líra első nagy hőse, vezérszellemé, a XVI. század híres poétája, *Balassi Bálint* is — és az irodalmi újjászületés korát a XVIII. század utolsó negyedében, a nemzeti szellem elernyedésének évtizedei után, megint csak protestáns ember, a református vallásban született és nevelkedett *Bessenyei György* nyitotta meg, aki szintén csak élte derekán tért át — kényszerítő külső körülmények hatása alatt — a római vallásra.

S mindezek után, nemzeti irodalmunk lángoszlopai és büszkeségei közül *Kazinczy*, *Kármán*, *Csokonai*, *Berzsenyi* és *Kölcsey*, majd *Arany*, *Tompa* és *Petőfi*, *Kemény* és *Jókai*, valamint *Gyulai*, *Lévay*, *Szász Károly*, utóbb *Beöthy Zsolt*, *Vargha Gyula* és *Sza-*

bolcska Mihály — mind protestánsok voltak és pedig bizonyára nem véletlen, hogy kulturális életünkben — még a politikai szónokokat is ideszámítva — a protestánsok, országos arányszámukat messze meghaladó százalékkal szerepeltek és vezérkedtek. Ennek megállapítása nem egyoldalúság, hangoztatása nem felekezetieskedés, mint ahogy nem felekezetieskedtek ezek a protestáns világi írók sem, — de viszont természetes, hogy protestáns világszemléletünk önkéntelenül is érvényesült munkáinkban. És ez az érvényesülés nem csupán a protestántizmusnak vált előnyére, hanem az egész nemzetnek is, mert arany igazság az, amit Tisza István egyszer a Protestáns Irodalmi Társaság elnöki székéből hangoztatott, hogy „a reformáció haladás volt az egész emberiség számára: a szellemi és erkölcsi világ magasabb régióiba vitte föl azokat is, akik vele dogmatikai szempontból szembekerültek.“ S édes apám, mint ugyane Társaság elnöke, egyik megnyitó beszédében szintén méltán hangsúlyozta, hogy „a mai jogállamok... azoknak az eszméknek köszönik lételüket“, amelyek „a protestantizmus által megindított eszmeáramlatnak szülöttei, melyek a protestantizmusban megújult keresztyénség evangéliomi fuvalma nélkül sohasem jöttek volna létre.“

Abban a korszakban is, melybe az az idő esik, mikor én a Kálvin-téri parókhiából figyeltem az eseményeket — az irodalom hivatalos képviselőjében, elismert vezérkarában erősen a protestánsok vitték a szót. Az országnak korra és jelentőségre első irodalmi egyesülésében, a Kisfaludy-Társaságban több mint két évtizeden át — a hetvenes évek utolsójától a század végéig — a vezetőség protestáns emberekből állott. Eleinte Gyulai — mint elnök — mellett Greguss volt a másodelnök, Beöthy Zsolt a titkár és még a másodtitkár is: Csiky Gergely, hamarosan kilépett a katolikus egyházi rendből s 1881-ben evangélikussá lett. Greguss halála után édes apám került — 1883-ban — a másodelnöki székbe s mikor Csiky másodtitkár meghalt, utódja — 1892-ben — Vargha Gyula lett. A református vezetők később is soká domináltak még, mikor Gyulai visszavonulása után Beöthy Zsoltot választotta meg a Társaság elnökké, Vargha Gyulát titkárrá, Kozma Andort pedig másodtitkárrá.

Hogy munkásságukkal mennyire előtérbe jutottak — minden személyes, vagy éppenséggel felekezeti erőszakoskodás nélkül — a Kisfaludy-Társaságban a protestáns írók, érdekesen bizonyítják a Társaság történetében annak a nevezetes esztendőnek eseményei, amely a nemzet politikai történetében is emlékezetes ünnepi év volt, az ország ezredéves fennállásának emlék-éve. Az ezen ritka nevezetes évforduló alkalmából a Kisfaludy-Társaságban 1896. május 27-én tartott ünnepi ülés szereplői mind reformátusok voltak: Gyulai mondott elnöki megnyitó beszédet,

Vargha Gyula és Jakab Ödön alkalmi verseket olvastak, Sebestyén Gyula pedig tanulmányt a magyarok eredetének mondájáról. De ebben a híres esztendőben a Társaságnak vidéken tartott ünnepein is csupa protestáns szónok beszélt és pedig csupa protestáns férfiúról emlékezve: Hegedűs István Losoncon Kármánról, — Gyulai Szücsi-ben Bajzáról, — Lévay Sárospatakon Tompáról, — Vargha Gyula Szomathelyen Berzsényiről.

Édes apám ismételve tartott másodelnöki minőségében elnöki megnyitó beszédet a Kisfaludy-Társaságban, melyek szintén nem voltak protestáns vonatkozások nélkül.

Az 1890. évi februárius 9-iki ünnepélyes közgyűlésen tartott elnöki beszéde egy, akkortájtban a művelt közönséget erősen foglalkoztató kérdésbe, a görög nyelvnek a gimnáziumban fakultatív tantárggyá tételére irányuló törekvésbe kapcsolódott. Az elnöki megnyitó, kiindulva abból, hogy a Kisfaludy-Társaság célja kezdetről fogva a nemzeti irodalomnak klasszikai alapra fektetése volt, s hogy e hagyományhoz a Társaság hű is maradt és mindig igyekezett irodalmunkat a klasszikai szellemmel megtermékenyíteni — rámutatott arra, hogy ha a kormányzat és törvényhozás csakugyan fakultatívvá teszi az állami gimnáziumokban a görögöt, ezzel természetszerűleg rákényszerítik a protestáns egyházakat — amelyek különben szeretnék megtartani a maguk középiskoláinak tanrendjében ezt a klasszikus tárgyat, — hogy azt jobb belátásuk és meggyőződésük ellenére elejtsék. A maga egyéni tapasztalataira utalva, hangoztatta édes apám, hogy neki nemcsak mint papnak volt szüksége pályáján a görög nyelv ismeretére, mi lehetővé tette rá nézve az Új-Szövetség eredeti szövegével való foglalkozást, hanem — mint mondotta — sokért nem adná azt az átélte gyönyörűséget, amit Homerosnak eredetiben olvasása ifjú korában számára jelentett. Mindazonáltal fő érvel a görög nyelv mellett a nemzeti irodalom érdekét jelölte meg a megnyitó, s itt ismét protestáns vonatkozást hangoztatott. Utalt ugyanis arra, hogy a reformáció után irodalmunk részben a renaissance, de részben az ó-klasszicizmus irányában indult s erősen hangsúlyozta, hogy később is, a XIX. században, éppen legnemzetibb költőnknek, Aranyknak, — ki, tegyük hozzá, mind máig a magyar kálvinizmusnak is méltó büszkesége — egész műveltsége ó-klasszikai alapon nyugszik és pedig „jelesen a görög világ művészi eszményein.“

Még két ünnepélyes közlésen hangzott el elnöki megnyitó a Kisfaludy-Társaságban, boldogult édesapám ajkáról: 1899. februárius 5-én, mikor — régiekről emlékezve — melegen üdvözölte és aposztrofálta a veterán Tóth Lőrincet, irodalmunk akkori tiszteletreméltó nesztorát, aki — tegyük hozzá — szintén kálvinista

parókhíaról hozta az életbe, mint pap-fiú, emberi és költői erényeit.

1900. februárius 11-én pedig — mikor Gyulai, a Társaság kebelében fölmerült ellentétek nyomán lemondott volt az elnökségről — a másodelnöki széktől búcsúzva, tartotta a megnyitó beszédét édes apám s pillantást vetve a Kisfaludy-Társaság multjára és jövőjére, az akkor már sajnálatosan divatossá válni kezdő irodalmi és művészeti szecesszióra mutatva s e szempontból különlegesen is megemlékezve a hirlapírásról: keserűen sóhajtott föl, hogy milyen más volt hirlapirodalmunk akkor, mikor Kosuth és Bajza, Kemény és Csengery álltak az élén!... Nem mondotta, de persze tudta s bizonyára gondolt is arra önérzetes, nemes lelke mélyén, hogy ezek a hajdani nagyszerű újságvezérek — mind protestánsok voltak.

Nem vonatkozhatott azonban a megrovás az akkori idők két nevezetes és erősen irodalmi jellegű újságjára: a Vadnay Károly szerkesztette *Fővárosi Lapok*-ra és a Nagy Miklós *Vasárnapi Ujság*-jára. Az a finom ízlés, az a bölcs mérséklet, az a szabad világszemlélet és tüzes, de mégis okos hazafiság, amely ennek a két lapnak szerkesztőit vezette s ma oly sajnosan hiányzó lapjait olyan kedvesen emlékeztetéssé tette — vajjon nincs-e lényegi összefüggésben az ő kálvinista voltukkal? Hát nem éltető levegő, nem fejlesztő napfény-e a protestáns érzés és felfogás, melyben aki születik és nevelkedik, annak érzelmi és gondolatvilágán mindörökre nyoma marad ezeknek az élettényezőknél? A Kálvin-téri felejthetetlen parókiát rokoní, baráti, szív- és lélekbéli közösség erős kapcsolai fűzték ezekhez az újságokhoz, miknek édes apám buzgó munkatársa volt — a *Vasárnapi Ujság*-nak éveken át főmunkatársa s egyik irodalmi tanácsadója — mi, családtagok, pedig szenvedélyes olvasói, tántoríthatatlan hívei. Nemcsak mi, a parókhia fiataljai, hanem országszerte egész nemzedékek nőttek föl a *Fővárosi Lapok* és a *Vasárnapi Ujság* szeretetében, gyarapodva tudásban, nemesedve ízlésben, erősödve erkölcsiükben. Vadnay és Nagy Miklós mint írók nem állottak vezéri sorban, de ott voltak mint legelsőrangú szerkesztők, akik odaadó igyekezetükkel, tisztességes munkásságukkal szinte kibeszélhetetlenül nagy szolgálatot tettek nem csak a nemzeti irodalomnak, hanem általában a nemzeti szellemnek. Hogy hála illeti őket a protestánsizmus részéről is — alig kell külön hangoztatnom.

Mikor édesapám — 1884-ben — püspökké választatott, korunk legnagyobb költője életének napja már leáldozott: Arany a sírban pihent. Géniuszának napja azonban még fenn ragyogott — hiszen ragyog ma is és a magyarság életében nem is fog elhunyni soha, mert ha Aranyra nem emlékeznek s költészetét nem értékelik: az már a magyarság elpusztulását fogja jelenteni. Édes

apám kora fiatalságától, nagykörösi tanárkodásától kezdve melegen szerető, hűséges barátja, tanítványa, követője volt a *Toldi* és a *Buda halála* s a *Balladák* költőjének s életével és munkáival az irodalomtörténet és esztétika mezején is sokat foglalkozott. Már püspök volt, mikor gyors egymásutánban eltemettük a költő megtört özvegyét s élete egyik fő-fő boldogságát, egyetlen unokáját. Piroskát. Mindkettőjük koporsója fölött édes apám beszélt, mint pap. Az Arany né ravatala mellett tartott halotti beszédben megcsorduló érzéssel búcsúztatta ezt az egész családunk által annyira szeretett nagyasszonyt, édesanyám szívbéli barátnőjét, aki életében „példát mutatott . . . a női erények mindenikére: a szeretetre, a gyöngédségre, a türelemre, a gondosságra, a munkásságra, a hűségre — és a legnagyobbra valamennyi közt: az odaadó, teljes önfeláldozásra . . .“

És a következő évben — 1886-ban — már Széll Piroskát, ezt az „égbe visszáröppenő sugarat“ búcsúztatta édesapám, megható verses gyászbeszédben . . .

*

Édesapám püspöki idejének nevezetes irodalmi alkotása a *Protestáns Irodalmi Társaság*. Évtizedekre terjedő tervezetések után 1888-ban indult meg végre az élet ezen a fórumon — akkor is nem csekély csatazaj közepett. A debreceniek hevesen ellenezték az unitáriusokkal való „fogódzkodást“ — s ezzel szemben egy protestáns tábor a debrecenieket támadta. Részt vett a vitában az akkor még Ballagi Mór szerkesztette *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* is s bizony nagy vala a kavarodás és nem csekély szükség volt a bölcs mérsékletre, az igazi protestantizmusnak egyik legfőbb elvére, az igazság őszinte és elfogulatlan keresésére, mely álláspontot édesapám is igyekezett képviselni.

Az új társaság titkári teendőit eleinte Zsilinszky Mihály látta el, 1889. nyarán pedig édesapám, mint elnök, a rendkívül finom lelkű és nagy műveltségű Baráth Ferenc-et, budapesti gimnáziumunk kiváló tanárát, az irodalomnak is jeles munkását óhajtotta a titkári és szerkesztői tisztre megnyerni, kit, — mint törzsökös kún család sarját — még kún-szentmiklósi papsága idejéből ismert s kit nagyon szeretett. Baráth — ámbár még csak 45 éves ember volt, de nagyon is érzékeny kedély — édesapámhoz 1889. augusztus 11-én intézett levelében „sok sikertelen küzdelemben való“ megfáradtságára és kimerülésére hivatkozva, elutasította magától a megtisztelő feladatot. De hosszasan fejtegetve álláspontját a protestantizmussal szemben s utalva az új egyesülés viszonylataira és a Társaság folyóiratával kapcsolatos kérdésekre — látszik, hogy az egészségi okokon kívül mások is voltak, amelyek a vállalkozástól visszatartották. „A magyarországi kálvinizmus — írta említett levelében — nem csak idegenkedik a tu-

dományos műveltségtől, hanem bizonyos fokig ellenséges szemmel tekint rá . . .“ Alább pedig: „Amint én magamban e társulat megalakulását, szervezkedését megfigyeltem, amint az a gyűléseken és a sajtóban nyilatkozott: nem tudtam abból elég hitet meríteni a társaság nagy feladatára és jövőjére nézve . . . S hit nélkül melyik önkéntes katona áldozza fel szívesen életét, vagy indul győzelemre? . . .“

A fő-fő ok azonban erre a visszavonulásra mindenestre szégyény jó Baráth Ferenc lelki állapotában rejlett, amely később mind inkább kedélybeteggé tette ezt az emberektől szinte iszonyodni kezdő férfit, de akire én csak szeretettel és megilletődéssel tudok visszagondolni.

A későbbi titkár-szerkesztő, Kenessey Béla, budapesti teológiai tanár — ki utóbb erdélyi püspök lett — ugyanez időtájban, 1889. nyarán, erőteljesen hangsúlyozta július 17-én édesapámhoz intézett levelében, hogy „a Protestáns Irodalmi Társaságnak csak úgy van létjogosultsága, missziója s úgy leendő egészséges élete is, ha főcéljául a lelkesítő kar színvonalának emelését tűzi ki az irodalmi munkásság által s ha nem a művelt világiakat, hanem egyenesen és legelső sorban a lelkesítőket, a magasabb értelemben vett theologusokat tartja szem előtt . . .“

Pár év múlva — 1891-ben, mikor már régóta szerkesztője volt a Protestáns Szemlének — mint igen nagy bajt panaszolta Kenessey, édesapámnak (augusztus 8-án írt levelében), hogy még mindig nem sikerült a Szemlének aktuális kérdésekkel foglalkoztatni s így magától a való élettől még mindig távol áll e folyóiratunk s igazi szemlélet még eddig csak igazán irodalmi rovatában tudott adni . . .“

A Protestáns Irodalmi Társaságról szólva, hadd emlékezzem még meg arról az érdekes beszédről, amellyel édesapám 1894. februáriusában megnyitotta a Társaságnak hat felolvasásra terjedő estély-ciklusát. Ez a felolvasás-sorozat „a protestantizmus állandó hatását az eszmékre, az erkölcsökre, a társadalmi alakulatokra való átalakító befolyását vizsgálni“ volt hivatva s az elnöki megnyitó bátran hangoztatta, hogy ez a befolyás „tulajdonképpen nem a reformáció, hanem a keresztyénség hatása s annak eszközlői nem Luther és Kálvin s a többi reformátorok, hanem egyedül Jézus Krisztus, vallásunk alapítója, testbe öltözött Isten, s eszményi ember egy személyben . . .“ „A reformáció — folytatta később — új tanokat nem talált fel és nem terjesztett s egyedüli érdeme, hogy az emberiséget visszavezette az első forráshoz, a Jézusban lett isteni kijelentéshez . . .“

*

Másik nevezetes vallásos irodalmi mozgalom volt abban az időszakban, melyről e lapokon szólok: a *biblia-revizio*. Kezdődött

1885-ben — teljes befejezést nyert húsz esztendő mulva, — 1905-ben. Megindulását édes apám nagyértékű leveles ládájának érdekes darabjával: Duka Tivadar levelével ismertetem, előbb azonban elmondok egyet-mást magáról Dukáról.

Duka Tivadar, sárosmegyei előkelő nemesi család sarja, 1825-ben született s jogi tanulmányai végeztével 1848-ban az első felölös magyar minisztériumban kancellista lett, csakhamar azonban felcsapott nemzetőrnek, majd a főhadiszállásra került Görgey mellé. A szabadságharc leveretése után emigrált, Angliában 1852-ben állampolgárságot, 1853-ban orvosi oklevelet szerzett, mint tábori orvos a bengáliai hadseregben szolgált, mígnem 1877-ben ezredesi ranggal nyugdíjba ment s Londonban telepedett le. Mint lelkes protestáns, 1885-ben tanácsnoki tiszttel vállalt a Biblia-Társulatnál s ott aztán igen buzgó munkásságot fejtett ki.

Még kelet-indiai szolgálata idején levelezésbe kezdett édes apámmal, kívül aztán később igen meleg baráti viszonyba került. Ismételve járt Magyarországon s én is dicsekedhetem személyes ismeretségünk kedves emlékeivel, köztük több, hozzám intézett érdekes levéllel. Édesapámhoz írt leveleinek hatalmas csomója valóságos kincseshánya, adatainak gazdagságával, egy rendkívül megnyerő egyéniség megnyilatkozásaival. Az újabb magyar biblia-revizió megindulása a legszorosabb kapcsolatban van Duka Tivadar nevével és személyével.

A Brit és Külföldi Biblia-társulat — a British and Foreign Bible-Society — a XVI. századbeli magyar nyelv elavultságára tekintettel, már előbb gondoskodott a magyar biblia átdolgozásáról, de a Filó Lajos, György Vilmos és Menyhárt János által helyesbített s 1878-ban megjelent Új-Testamentum nem talált elismerésre sem a közönségnél, sem a szakemberek előtt s így a revizió szüksége továbbra is fenmaradt.

Duka 1885. december 5-én Londonból édesapámhoz intézett levelében többek között ezeket írta:

A Bible-Society „óhajtja, hogy a mai magyar nyelvészethez mért kívánalmak alapján a magyar Szentírásnak egy új kiadása eszközöltessék. Eddigélé az angol Biblia-Társaság Károli Gápar szövegét nyomatta, de ezen avult, nehézkes stylusú művet a Society oly kiadással óhajtana helyettesíteni, mit a magyar köznép könnyen megértsen s idővel annyira és úgy megszeressen, mint ahogy szereti, érti és tudja az angol protestáns nép a maga Bibliáját.“

Duka hangsúlyozta ebben a levélben, hogy nem kell egészen új fordítás, csak revizió s kérte tervére édes apám véleményét.

Édes apám megőrizte fogalmazványát 1886. januárus 17-én adott válaszában, amely érdekes programját nyújtotta a végzendő munkának, de hosszabb, hogysem itt egész terjedelmében

közölhetném. A levélben mindenekelőtt utal arra, hogy a bibliafordítás igen fontos és nehéz kérdéseit megbeszélte többekkel, köztük két tudós barátjával: Ballagi Mórral és Szilády Áronnal s öccsével és püspöktársával, Szász Domokossal — s aztán így folytatja:

„... Arra a meggyőződésre jutottunk, hogy 1. nem egészen új fordítást, hanem a százados gyakorlat által szentesített és a nép véérébe átment Károlyi Gáspár-féle fordításnak átdolgozását kell készítenünk. Ez átdolgozásnak részben ugyan gyökeresnek, részben azonban kíméletesnek kell lennie.

Gyökeresnek, amennyiben először is a nyelvet illeti, melyet ugyan nem modernizálni, ódon zamatától s régi magyarosságától nem megfosztani, de elavult formáitól s esetlen szólásmódjaitól megtisztítani, ma még magyarosan és tősgyökeresen írni, fájdalom nem nagyszámú, *legjobb íróink* — egy Arany, Gyulai, Szilády, Baksay — magyar nyelvén kell az új bibliában megszólaltatnunk.

És gyökeresnek a szöveg *értelmére* nézve is, amennyiben különösen az Ó Testamentumban, de sok helyt az Újban is, jelesen a Pál leveleiben, a szöveg félre van értve vagy magyarázva s e részben az újabb szövegkritika vívmányait, de főként az angol új bibliafordítás értelmezéseit fel kellend használnunk.

Azonban kíméletesnek is kell lenni az átdolgozásnak, különösen a mindenki előtt ismeretes és könyv nélkül tudott. úgyszólván közmondássá vált helyeken, valamint a részben is, hogy a bibliai kritika által betoldottakul (interpoláltakul) jelzett helyeket (pl. I. Ján. V. 7.) kihagynunk nem szabad, habár ma már az ilyenekre tanokat nem alapítunk, vagy velők nem bizonyítunk is. S kíméletesnek általában az elfogadott és vérünnké vált bibliai stíl megőrzésében.

2. A legkényesebb kérdés, mikép legyen az új fordításnak a hivatalos tekintély s a magyar protestáns egyházba való felvétel biztosítva.

Kétségtávol az volna a leghelyesebb és legegényesebb út, hogy a szándék jelentessék be az egyetemes egyháznak (és pedig mivel a Károlyi G. fordítását nem csak a református, hanem az ágostai hitv. evangélikus egyház is bevette és használja, mind a *két testvér egyház egyetemének*), az gondoskodjék a munka felosztásáról, állapítsa meg a készítendő fordítást, fogadja el a szöveget s rendelje el annak az egyházba bevételét.

De ha visszagondolunk arra, hogy csak az Énekeskönyvnek is ily úton s eljárás melletti megújítása s behozatala mily nehézségekkel járt, mily hosszú és elkeseredett küzdelmeket idézett elő e század első felében, mily ellenszenvvel — sőt itt-ott nyílt ellenszegüléssel is találkozott a gyülekezetek részéről a rájuk parancsolt új énekes könyv bevitele;

ha továbbá meggondoljuk csak a református egyháznak jelenlegi állapotát, az ennek kebelében uralkodó s egymással ellentétes nézeteket, az orthodoxia és új irány küzdelmeit; legfőbb kormányzó testületünk, az egyetemes konvent alkotó elemeit; azt, hogy ott mindent politikává vesznek s (politikai) pártszempontokból ítélnék meg; hogy Patak, Debrecen, Enyed, Pápa — főiskoláink — mind különböző theologiai irányokat képviselnek;

ha meggondoljuk, hogy a konvent e fontos kérdést talán zsinatra halasztaná; a zsinat előkészítő bizottságot nevezne ki; ez csak az elvek megállapításával is éveket töltené el; a munka megbírálása új éveket venne igénybe; s végre mindez megkétszereződne még az evangélikus testvéregház hasonló eljárásai által:

mindezeket meggondolva, át kelle látnunk, hogy ezen az úton egy emberélet kívántatnék a mű végrehajtására s le kelle mondanunk arról, hogy ezt az utat Önnek s általa a Society-nek ajánlhassuk . . .”

Ezután jelezte édes apám, hogy ha a Society megbíznék benne, akkor ő az anyagot a legjelesebb biblia-tudósok közt kiosztaná, az ő fordításaikat egy háromtagú bizottsággal átnéznék, s az így elkészült munkát a Society egyelőre magán vállalatként nyomtatná ki egy-kétezer példányban, hogy mielőtt az új biblia a nép kezébe kerülne, a kritika megtehesse a maga észrevételeit, mik aztán felhasználhatnának, s úgy állapíttatnék meg a végleges szöveg.

Igy indult meg az a nevezetes biblia-revizíós munka, amely aztán majd két évtizeden át folyt nagy buzgalommal és nagy alapos-sággal, az angol Társulat folytonos figyelme mellett.

Kapcsolatban ezzel, 1889-ben nagy tisztesség érte a Társulat részéről édes apámat: az igazgató-választmány egyhangúlag hozott határozattal kinevezte őt — ki a reviziós munkát elnökként vezette — a Society tiszteletbeli kültagjának. Erről Duka értesítette édes apámat, 1889. július 2-án kelt levelében, hangsúlyozva, hogy a Biblia-Társulat emez elhatározásának két indító oka volt. Egyrészt édes apámnak a reviziós munka körüli fontos szolgálatai adtak alkalmat a kitüntetésre, másrészt pedig az a körülmény, hogy mint „a magyar protestantizmus kimagasló egyéniségét“ az akkortájtban alakult Protestáns Irodalmi Társaság elnökké választotta őt.

Mikor pedig a revizió egyik része — t. i. az Ó-Szövetség átdolgozása — befejeződött, s a mű megjelent, Kenessey Béla 1898. július 28-án kelt szép levelében így üdvözölte édes apámat:

„ . . . Engedje meg, hogy a munka befejezte felett érzett nagy öröömömnek kifejezést adva, Méltóságodat ez alkalommal a legnagyobb tisztelettel üdvözölhessem. Ime, megadta a kegyelem Istene, hogy Méltóságod ezt az óriás munkát is elvégezhesse és ezzel is szolgálhassa anyaszentegyházunk ügyét. Mi, akik szerencsések lehettünk e munkánál részt vehetni, hálás szívvel köszönjük bölcs és szeretetteljes vezetését, tanácsait, jóindulatú útbaigazításait és köszönjük azt a nagy gondot, amellyel a superrevisio munkáját végezni méltóztatott . . .”

Az Ó-Szövetség reviziójával a munka egyik fele befejezést nyert. Duka a maga közreműködésének jelentőségét szerényen leszállítani igyekezett, mikor ez alkalomból — 1899. július 28-án

kelt levelében — azt írta, hogy neki semmi más érdeme sincs, csupán annyi, hogy *postás* volt édesapám és — mint mondotta — „a dicső Bible Society“ között. Pedig, most is és e helyen is méltányos hangsúlyozni, hogy milyen nagy része volt Dukának e munkában és pedig nemcsak a megindításkor, hanem folytonos közrehatásával később is. Mikor a helyesbített Ó-Szövetség megjelent, Duka nagy eréllyel járt közbe az Uj-Szövetség revíziója érdekében és a magyar bibliás közönség sohasem felejtheti el nevét annak a férfiúnak, aki idegen országban és világgrészben is, idegen állam hű polgáraként sem feledkezett meg soha egy percre sem áldott szülőhazájáról s lelkében nem tagadta meg magyarságát soha.

De nemcsak igazi magyar ember maradt Duka, élete fogytaig, hanem — amint már a fentebbiekből is látható — erős, meggyőződéses protestáns. Hogy mennyire hívő lélek volt, azt gyönyörűen bizonyítják az alábbi sorok, amiket 1892. szeptember 30-án Londonból édes apámhoz intézett levele egyik részleteként idézek. Akkortáiban már erős egyházpolitikai harcok dúltak nálunk, a tiszteletreméltóan jószándékú gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszternek híres „elkeresztelési rendelet“-e nyomán s erre utalnak az idézetnek első sorai:

„Én nem szeretem az elkeresztelési kérdés ily acuttá vált állapotát, nem azért, mert az ellenfél oly hatalmas, de mivel, amint olvasom a lapokból, nincs szilárd vallásos hiten és *mindennapi* buzgóságon alapuló vallásosság a magyar Protestantizmusban. Jó legalább, hogy felismerjük fogyatkozásainkat! Ugy olvasom, hogy nincs Biblia-ismeret, nincs mindennapi családi könyörgés, sőt még a teológiában sem lenne azon elv megvalósítva, hogy minden nap legyen „a Jove principium,“ hogy papjaink némelyike nem ismeri, nem szereti a Szentírást. Megbocsásd merészségemet, ha azt mondom, hogy itt Angliában dr. Matthews, a ti kedves vendégeitek jelentése folytán különösnek tetszett és visszatetszett azon körülmény, hogy a zsinati ülések sem kezdődnek *mindennapi* imával. Említsem-e, hogy itt Angliában minden komolyabb *világi* gyülekezés is, p. o. a parlamentí gyűlések mindegyike, választmányi ülések a Biblia Társaságban, sőt említhetem, hogy saját kórházamban még a választmányi gyülekezések sem kezdődnek egy rövid, kötelességünk teljesítésére intő fohász s a „Mi Atyánk“ elmondása nélkül.

Nem annyira az ellenfél nagy hatalma folytán, mint az igazi vallásos protestáns élet nélkülisége miatt el foghatnak „hullani a levelek“ protestantizmusunk fájáról. Látjuk, a pápisták mennyire buzgólkodnak...“

Ennek a szülőhazáért és benne a magyar protestánsizmusért aggodalmaskodó levélnek megírása óta majdnem négy évtized telt el. A viszonyok azóta sokat változtak — balra is, de jobbra is. Jobbra is, mert ki tagadhatná, hogy azóta a hitbuzgóság, a vallási meggyőződés határozottan erősbödött, tért hódított protestáns egyházainkban, az oly végtelenül fontos belmissziói munka

nagyobb kiterjedésűvé és bensőségesebbé vált. Am bizonyos, hogy még mindig sok, sőt nagyon sok a tennivaló. „A szellemi és erkölcsi haladás útján vannak határpontok, de nincs vég” — hangoztatta éppen boldogult édes apám 1891-ben, azaz 1790/1. évi XXVI. tc. százados ünnepén mondott egyházi beszédében s e kijelentés igazságát minden igaz protestánsnak éreznie kell. A reformáció nem valami véglegesen lezajlott, befejezett világtörténelmi esemény. A reformáció a Szent Lélek állandó munkája, melynek magvetése előtt minden kornak és minden nemzedéknek meg kell nyitnia lelke szántóföldjét. A Kálvin-téri templom átlépte élete második évszázadának küszöbét. Visszagondolva a sok bajra és küzdelemre, a sok áldásra és örömrre, amit a lefolyt század alatt Istennek ezzel a házával kapcsolatban láttak az egymás nyomába lépő nemzedékek: a tökéletesedésre irányuló erős akarral s Istenbe vetett tántoríthatatlan bizodalommal üdvözljük az új évszázad hajnalát. Adja az Ég, hogy ha majd a második évszázad végén valamelyik krónikás — mint most e sorok szerény betűvetője — elmond egyet-mást abból, amit e mind jobban mohosodó kövű templom körül látott és tapasztalt: az mind szép és fölemelő legyen — emberek hasznára, Isten dicsőségére!

Szász Károly

Kis versek

1.

*Friss dalra mért pendül ajkam dorombja?
Se kincs, se hír, se boldog szerelem.
Augusztust zúgat tölgyek lomha lombja,
Szakadt fehér felhők friss nyája fenn.
Lelkem föl pattant ajtaján a dalba
Ringó természet hűs sóhaja száll;
Tarkómon csikland napfény enyhe talpa,
S arcon legyint egy ringó rózsaszál.
Be szép az élet, ha fürösztli reggel
A most kelő napot, csöpp magzatát
Az ős Anya, s viharbontó kezekkel
Dobál ezer vágyat a lombon át.
Megigéz engem is arany szerelme,
S úgy hallom, mintha csillag énekelne.*

2.

*A szél zaját, a szél dalát imádom.
A dult légben láthatlan vágat át
Szellemcsapat, köntösük száz virágon
Pelyhet kavar, s mint megverték hadát:
Kergeti hajszás kedvvel sok kalandor
Árnyék szolgaseregét, huj, előre!
Süvölt, kacag, hahotáz; vigalom forr
Utána. Nyoma: dult kéj hirdetője.
Nekem úgy rémlik: roppant gondolatnak
Kizúgó táborát bocsátja célba
Valami nagy rém. Ebekként ugatnak
A szilajok s jajong a méla, léha.
Zengő szövegét tán egy Isten írta,
S én másolom rongyból szövött papírra.*

Oláh Gábor

Spranger

Véletlen, de mélyen szimbólikus véletlen, hogy Eduard Spranger éppen ebben a Goethe szellemének szentelt esztendőben — június 27-én — töltötte be ötvenedik életévét. Mert a berlini egyetem professzora talán a legnagyobb azok között, akik ezekben a barbár időkben is magasra emelik ama humanizmus és klasszicizmus zászlaját, azoknak az ideáloknak a jelvényeit, melyeknek a nagy halott megtestesítője volt. Mindenesetre ő a legöntudatosabb humanista ezekben az embertelen időkben: egész életén át tervszerűen, szisztematikusan a humanitás filozófiájának a kialakításán munkálkodott. Kora ifjúságától kezdve öntudatosan kapcsolódott a német klasszicizmus és idealizmus tanaihoz, s arra törekedett, hogy kimutatván e tanok lényegének, elsősorban műveltségideáljának örök érvényét, s a modern idők problémáinak a megoldására is a legalkalmasabb voltát, ezt tegye az új kultúra szellemi alapjává, végső céljává, legbensőbb szervező elvévé. Csodálatos módon él benne a hagyományok elevenisége és csodálatos világossággal látja és érzi az új idők követelményeit. Megőrzi a német filozófiai idealizmus alapelveit, de megtisztította a metafizikai intellektualizmus ábrándjaitól, s rámutatott, mennyire alkalmasak a modern életfilozófia igényeinek a kielégítésére is. Ifjúkorában folyt a harc az új idealizmuson belől a racionalizmus és pszichológizmus között. Az ifjú filozófus arra a feladatra vállalkozott, hogy megkeresi a harmónikus megoldást. És rendszerében meg is találta azt. A másik harc, melynek eldöntésén fáradozott, az idealizmus és pozitívizmus között folyt, s a megoldást itt is a szintézisben ismerte fel. A harmóniát és szintézist pedig elvi és élményi tisztaságában és eredetiségében a német klasszikus humanizmus szellemében találta fel, Goethe áhitatában, — „Ehrfurcht vor dem Leben“ — mely az életet csorbítatlan teljességében és eleveniségében akarja megtartani, élni és felvenni a róla alkotott rendszeres ismereti képbe.

E pár lapon meg sem kíséreljük Spranger filozófiai rendszerének még csak vázolását sem, inkább világnézetét és személyiségét kíséreljük meg röviden jellemezni, hogy meglássuk, mit jelent ő napjaink életében és a jövő számára is.

Ez a humanitásfilozófia természetesen az emberi lét legmélyebb gyötrelmének élményéből fakad: a külső és belső élet gyöttrő sokféleségének élményéből. A történeti világban és az egyéni szellem bensejében egymással közdő és mind egyetemes, kizárólagos érvényt követelő értékírányok, törekvések, hajlandóságok zürzavarában igyekszik biztos utat találni az ember számára és a khaoszt körülötte és benne *formába* markolni. „Mert, írja,

egység és a sokaság közt csak a forma közvetít.“ Ez volt a törekvése már első munkájában, „Die Grundlage der Geschichtswissenschaft“ (1905), ahol, mint később maga vallja, a történet túlsúlyával szemben kereste az ellensúlyt. A szellem értékfunkcióinak egységét keresi főművében, „Lebensformen“ (1914., 2. bővített kiadás 1921., 5. bővített kiadás 1925., 7. változatlan kiadás 1928.) és találja meg az ethikus személyiségben. Ennek a személyiségnek az útját kutatja másik nagy munkájában az ifjúkor lélektanáról, „Die Psychologie des Jugendalters“ (1924., 7. kiadás 1926.) és sok-sok pedagógiai értekezésében keresi a módokat ennek az élő szellemi egységnek, az emberi személyiségnek a kiművelésére. Ezt a célt szolgálják kulturfilozófiai és történetfilozófiai elmélkedései, melyekben a történeti-szellemi élet strukturáját vizsgálja, hogy rámutathasson szerkezeti egységére, valamint azokra az alapokra, melyek a személyiség létrejöttének feltételei. Ezt az emberideált pedig konkrét, élő, szemléltető formában a német klasszicizmus férfijaiban ismerte fel, elsősorban Wilhelm von Humboldtban, kiről írt nagy monografiája. „W. v. Humboldt und die Humanitätsidee“ (1908., 2. kiadás 1928.), egyúttal embereszményének az első koncepciója is.

Bizonyára nem csupán nevelődésének a következménye, hogy ilyen erősen kapcsolódik a német klasszikusokhoz, hanem mélyen egyéniségében rejlő oka van. Egyéniségének ugyanis legszembe-tűnőbb vonása esztétizmusa. Ez az esztétizmus jelentkezik már gondolkodásának a formájában is, abban, hogy a szemléletből indul ki, az élettől halad az ideál felé, ez jelentkezik pszichológizmusának sajátosságában is, mely az eleven élet plasztikáját oly intenzíven képes megragadni, az alkatot s így lehetett ő a struktúra-lélektan megalapítója és ez jelentkezik abban a vonzalomban is, mely a német klasszicizmus esztéta mozgalmához fűzi, elsősorban a leginkább esztéta Humboldthoz. De ebből az életteljes esztétizmusból kellett fakadnia pedagógiai hajlamának is. Ifjúkorában verseket írt, mint Platon, műveinek dikciója époly magával ragadó, mint a Platon műveié és époly mélyen él lelkében a pedagógiai eros, mint a Symposion Sokrates-ében. Az ifjúság iránti szeretete az eleven élet iránti áhítatából fakad: az életet friss és mindent ígérő bőségében szemléli az ifjúságban, szüzi nyersanyagként, mielőtt megmerevült és kiszikkadt volna, melyből alkotni lehet, személyiséget, emberi műremeket formálni.

Spranger vallásossága az „Ehrfurcht vor dem Leben“. Az „élet“ azonban számára nem merő biologikum, hanem szellemi valóság is, mely az istenségben teljesedik egységgé s az istenség minden érték telje. Az anyag és a szellem, az ösztönök és érték-irányulások duálizmusa tovább él Spranger világnézetében is, de végső gyökerükben mégis egyetlen ősalapba nyulnak vissza és ez

az élet a maga teljességében. Ezt az életet ő az emberben és történetében szemléli. És amint áttekinti a változatos és kusza emberi és történeti életet, rájön, hogy e sokféle szál, törekvés, ösztön, értékírány mind lényeges elemei az élet teljességének és amint az istenségben rendezett egészé egyesülnek, úgy az emberi szellemenben is bentrejlik a képesség, hogy a maga individuális életéből ilyen rendezett egészet alkosson. Sőt ez a képesség a legmélyebb emberi ösztön. Már az élet nyers mivoltában is adva vannak bizonyos rendszerek, melyekben az értékírányok akként helyeződnek strukturába, hogy egyik vagy másik áll a középpontban, a többi pedig ennek a szolgálatában. Spranger a szellem hat alapfunkciójának megfelelően hat „életformát“ különböztet meg: a theoretikus, az ökonomikus, az esztétikus, a szociális, a hatalmi, a vallásos embert. Ezek a típusok adva vannak, megváltoztatni nem lehet őket, de lehet őket *ethizálni*. Bármelyik típus embere felemelkedhet a személyiség szférájába és minden normális emberben benne is van a felemelkedés vágya. „Az élet tragikus befejezetlensége“, — amint Spranger nevezi, az az élmény, mely felfele űzi. „Mivel az ember véges, azért éli át önmagában azt a követelményt, hogy magát kibővítse.“ Ez a kibővítés azonban, miután a külső valóság leküzdhetetlen akadályokat állít elébe, nem lehet extenzív, hanem csak intenzív, azaz egyéniségének felfokozása, egy az individuális élet korlátain túllátó értékrendszer kifejlesztése és elismerése által. Ez az erkölcsiség és vallásosság akiben ez életté válik, az a személyiség. Bármelyik életformából, az értékek bárminő strukturájából kifejleszthető erkölcsiség, normatív ideál és személyiség, csak egyetlen feltétele van: a vallásos élményben csúcsosodjék, azaz az istenség felé irányuljon, az élet, a szellem, az értékek teljességének a szolgálatába álljon. Minden törekvésünk, tettünk, egész mivoltunk egy távoli, magasztos, isteni cél által vezettség, az életnek mindent magába ölelő teljessége által. Ez a felfokozás elégíti ki az emberi szellemet, kárpótolja erői végességéért. „Csak a metafizikum üdvözít“, — írja egy helyen Spranger.

Tehát az egyes embernek meg kell teremtenie önmagában azt a teljességet, harmóniát, egységet, mely az élet egyetemében, az istenségben megvan. De miután az egyes emberben már eleve valaminő életforma, az értékírányok bizonyos egyéni strukturája adva van, azért csak formális meghatározását lehet adni az ideálnak. „A személyi kiteljesülés célja, mely az erkölcsös ember autonómiájában rejlik, ebben a követelményben jelenthető ki: légy, ami lehetsz, de légy egészen.“ Ez a humanitás-ideál. De ez a klasszikus ideál is. Ennek a lényege mindenekelőtt az a kettős negatívum, hogy sem nem impresszionista, sem nem expresszionista. Azaz az Én oldódik fel az élmények zuhatagában, hogy

végül önmagát is elveszítse és játékszerévé váljon a benyomásoknak, de nem is húzódik vissza önmagába, hogy a valóságra is csak a saját hangulatait vetítse ki s végül a saját valóságát is elveszítse, szilárd magva hangulatok sugárzásává bomoljon szét. Korunkban mind a két típus kísért. A klasszikus humanitás ideálja ezzel szemben megőrzi a maga egyéni mivoltát, adott strukturáját keményen körvonalazza, de éppenígy határozott körvonalakban és rendszeres strukturában fogja fel a vele szemben álló valóságot; a két valóság között aztán termékeny kölcsönhatást indít meg, igyekszik a természeti és történeti valóságból mennél többet magába olvasztani ismeretek formájában, tehát egyéniségét mennél inkább gazdagítani tárgyiasítani; ám eközben sem veszti el spontaneitását, szellemi erőt, értékelő bázisát, autonómiáját, szabadságát, sőt ő a kezdeményező fél, ő válogat a valóság kusza halmazában, a saját értékelése szerint alakítja mind a külső valóságban, mind saját benső alkatában a valóság elemeit; ilyenformán valósítja meg önmagát *mint formát*, melyben szubjektum és objektum egyensúlyban lebeg, mert egy önmagából kifejlesztett, de objektív normák szerint kialakított ideált valósít meg. Ebben az ideálban az értékirányok rendszerré szerveződnek és az egész struktúra a vallásos érzés célja, a tökéletesség felé tör. Tehát a benső forma kialakítása nem merő esztétizmus, hanem valláserkölcsei tartalommal telített. Ilyeténképpen őriztetik meg a szubjektivitás és az objektivitás, az Én és a Norma s válik az egyén személyiséggé. Ez a klasszikus ember nem fordul el aszketikus tagadással az élettől, a földtől, nem merül extatikus szemléletekbe, hanem tisztában van azzal, hogy az isteni csak földi edényben látható az ember számára, mint Spranger többször is hangoztatja kedvenc kifejezésével, tehát arra törekszik, hogy tevékenységével mennél több földi edényt telítse a mennyei itallal. Szakadatlanul azon munkál, hogy e földi valóságot birtokába vegye, önmagát általa gazdagítsa és azt a maga szellemével eltöltse. *Éltni* akarja az isteni szellemet. Ez a fáradhatatlan buzgalom, ez a magasra tekintő tevékenység és keresés és alakítás, ez a fausti lélek hatékony a klasszikus ember lényében; ez a nyugati ember lényege, ez élt az antik görögségben, a renaissance humanizmusában és valósult meg legmagasabb fokon Goethe, Schiller, Fichte, Hegel és Wilhelm von Humboldt személyiségében. És ezt az ideált állítja oda Spranger a ma és a holnap fia elé is.

De ma, az annyira megváltozott viszonyok közt, a fenyegető jelek közepett, melyek Európa sok fiában keltik azt a balsejtelmet, hogy éppen a nyugati kultúra maga hanyatlik el, mert egyrészt a magateremtette differenciált kultúra túlsúlya és a történeti viszonyok, a keleti népek felszabadulása tönkrezúzzák, másrészt benső erői elkorhadtak, — ma remélhetjük-e, kívánhatjuk-e en-

nek az ideálnak a megvalósítását, melyben a benső szabadság, a tárgyi világ feletti uralom, a sokoldalúság és a rendezett, harmónikus forma egyesülnek? Minden attól függ, lehetséges-e egy elmúlt korszak ideálját felújítani. Ez a kérdés Spranger történetfilozófiájának alapproblémája és egész gondolatvilágának próbaköve, mert a válasszal áll vagy bukik egész élettörekvésének jogosultsága. Ezen a ponton szervesül filozófia, lélektan, pedagógia nála *egy* rendszerré. A választ ő az „örök renaissance“ elméletével adja meg, ezzel a kérdéssel több helyen foglalkozik, több oldalról vizsgálva, de van egy értekezése, „Von der ewigen Renaissance“ (Kultur und Erziehung, 4. kiadás, 1928.), mely talán a legajánlatosabb műve, ha valaki csak rövid úton akar megismerkedni vele, — ebben valami csodálatos genialitással markolja egybe az egész eleven világot, a kultura életét, az emberi sorsot, az ifjúságot, a nevelést, a tudományt, mindenben ugyanazt a közös lényegét mutatva meg: a magát mindig újra teremtő és ön-maga kifejezésére törekvő életet.

Spranger történetfilozófiája szerint a történet törvénye nem a hanyatlás, nem az, hogy a kulturák kivirágzanak és elpusztulnak nyomtalanul, hanem az örök renaissance a lényege. Amit egyszer egy régi kor embere ideálnak tartott, azt egyszer ismét ideálul ismerheti fel az unoka, ha valami igazi érték testesült meg benne. Mert a kulturák nem önmagukban lebegnek, nem önálló organizmusok. Az objektív szellem csak a szubjektív szellemek értékelésében, tevékenységében él. És mindig materiális tárgyi alakban is megrögzítettik. Ha tehát akad ember, akit e tárgyi maradványokból kiáradó szellem megragad, e szellem értékeit normául elismeri, akkor a régi kultura újraéled és ismét eleven hatalommá válik, természetesen a megváltozott viszonyokhoz alkalmazva alapelveit, eszményeinek konkrét formáit. Az is természetes, hogy ezeknek az ideáloknak tartalmazniok kell valamilyen formában az abszolútumot, az isteni szellemet, az érték teljességét, az emberi szellem örök lényegét, mert csak akkor ismer rá az ember bennük önmagára. Ez, az örök emberinek a keresése és tisztelete és szakadatlan alakítása, ez a humanizmus lényege, — írja Spranger és kijelenti, hogy maga Jézus Krisztus is humanista volt, mert az emberi élet teljességét akarta rendezni, harmónikus formává alakítani egy középponti eszme körül. És a krisztusi gondolat is a német klasszikusok humanizmusában teljesedett ki. Ennek az ideálnak az érvénye mind dialektikailag, mind történetileg teljes mértékben igazolt, mert hiszen egyfelől olyan általános, formális eszmény, mely alkalmas a leggazdagabb és bármily új tartalom felvételére is és a legmélyebb emberi lényegből fejlődik ki, másfelől az eddigi kulturfejlődés legértettebb eredményeit szintetizálja önmagában.

S ennek a klasszikus humanitás-ideálnak remélhető és akarható a felújulása, mert, láttuk, a történet a renaissance-okat megengedi, sőt elősegíti. „A történet jövője az ethosztól függ, nem a fátumtól“ — írja. — Attól függ, hogy mit akar a jövőt előkészítő nemzedék, mit fogad el normául, kultúrideálul, embereszményül. És egészen természetes, hogy az a filozófus, aki így ítél a történet felől, pedagógussá válik és a legégőbb gondja lesz, hogy az új nemzedékbe azt az ideált plántálja bele, amelyet követendőnek ismert fel. S valóban, Sprangernek minden egyes pedagógiai, iskola- és kultúrpolitikai tanulmánya ebből a problémából hajt ki: miként lehet a klasszikus humanista ideált beleoltani az új nemzedék lelkébe? Bármilyen kérdéshez vagy jelenséghez nyúl, mindent ennek az égő gondnak a szemszögéből néz és ezt a kérdést nézi ezer oldalról.

Abban filozófikus gondolkodású fő nem kételkedhetik, hogy Spranger eszménye, az évezredek legjobb szellemei által egyre tovább gazdagítva kézzől-kézre adott szentség, a legteljesebb és legmagasabb formában egyesíti mindazt, amit az élet az emberi szellem mélyébe rejtett. De vajjon mi lesz a sorsa ennek az eszménynek ma és a közeli jövőben? Ma nem ez lebeg az emberiség előtt, — vallja Spranger is, azonban a legjobb bizakodással van eltelve a jövő iránt, mert ő úgy látja, hogy az ifjúságban benne rejlik az újjászületés, egy új renaissance, éspedig a humanista ideál renaissance-ának a dús csírája. Egyik híres beszédében, „Der gegenwärtige Stand der Geisteswissenschaften und die Schule“ (1921., 2. kiadás, 1925.), éppen azzal az érveléssel sürgeti a filológia humanista megújítását, hogy az ifjúság humanista szomját képes legyen kielégíteni.

Sajnos, mi nem tudunk ilyen optimisták lenni. Igaz, ki láthat a jövőbe? De a jelek inkább arra mutatnak, hogy a legközelebbi jövő még erősebb fokozódását hozza annak a hanyatlásnak, mely száz éve az ideálista humanizmus sorsában végbemegy. A barbárság korát éljük és semmi jele, hogy a közeljövőben változás köszöntene be. Nagyjában három forrás árasztja ezt a légkört. Egyrészt a gép, a technika, a racionalizálódás, a specialitás és a mindezzel bekövetkezett gazdagság göggye, mely a maga materializmusában és partikularizmusában elfordul a szellemtől, elfordul az élet teljességétől, rohanása és kuszasága nem juthat el a harmóniáig és a formáig. A másik forrás az ugyanezen fejlődés folytán bekövetkezett elszegényedés nyomorúsága és kétségbeesése, mely a földre húz, szűkös gondok körébe zár, a szellem és alkotás ellenségévé tesz és felébreszti a durvaságot és az esztelen rombolás kedvét. S végül ott van az új barbár tömegeknek a felnyomulása, eláradása az emberi társadalomnak azokon a területein, ahol eddig még a szellem és kulturáltság volt az úr. Nap-nap

után láthatjuk, mint veszi át a barbárság az uralmat. Szellemi és anyagi parvenük és szellemi és anyagi proletárok, a barbárok két típusa, népesítik be az emberi társadalom életének téreit, az „igazi ember“ kiszorul és a történet lassanként a két testvérnépség viaskodásává válik. A jelek ma mindenesetre ezt mutatják. Az „igazi ember“, a *homo humanus*, — amint Thomas Mann „Zauberberg“-jének alakja, Settembrini nevezi, — ma nem időszerű. Ám az, aki mégis ezt az „időszerűtlen“ ideált hirdeti, mégsem árasztja maga körül a tragikomédia rezignációját. Ő csak a jövő számára beszél. Fáklyaőrző és fáklyavivő. Mert ha valószínű az új barbárság korszaka, — bizonyos, kétségtelenül bizonyos majdan egy új humanista renaissance eljövetele, mint ahogy bekövetkezett a rinascimento és az újhumanizmus is. Ez egészen kétségtelen: mert az ember ember. És bármily soká feledkezik is meg erről, egyszer mégis fel kell merülnie emberi lényé elfojtott mélyéről a kérdésnek: ki az ember? És akkor nem adhat más feleletet önmagának, mint azt, amit Spranger is hirdet. Ezért: jó *ma* időszerűtlennek lenni!

A mai napok a széttépettség és nyomorúság, a khaosz napjai és sötét gyászról terhesek. De „tekintetünket — írja Spranger a Lebensformen végső mondataiban, miután az élet sokféleségét és kuszaságát bemutatta — az életalakzatok magaslatára is kell irányítanunk, az igazi érték és az istenség mértékére, melyből azok mindenike részesedik. Az élet egyszerű alapmotívumai himnusszá emelkednek, melyben a mélység hullámzó hatalmai tiszta ritmusokká és alakzatokká szelídülnek. A megdicsőült sóvárgás az a bélyeg, melyet a szellem minden igazi alkotására rányom. A végsőt kimondani, azt magának Platonnak látnoki szeleme is csak abban a nagy mythosban merészelte, mellyel benne az ihletett költő végső győzelmet aratott a filozófus felett. Van egy határ, melyen maga a gondolat szárnya nem visz túl, hanem egyedül csak a hasonlat képes sejtelmesen megközelíteni az Elmulthatatlant. Ha az élet mozgalmasságát egy ilyen hatalmas végső mythosban kellene kicsendítenünk, akkor a küzködő motívumokból, melyek az emberi kebel labirintusában fonódnak és harcolnak egymással, melyek a szenvedés sötétjéből hőiesen törnek fel a higgadt és eltökélt szellemiség napvilágára, — megsza- badító khórusokban áradna a szimbólikus ének:

Freude, schöner Götterfunken,
Tochter aus Elysium ...“

A berlini filozófus utolsó szavait itt csak a német néphez intézi. De vajjon a föld kerekén van-e nép, melyről el nem mondhatnánk: „A te lelked is megjárta a kétségbeesés legmélyebb poklát. Te is elérheted hát ennek a „mégis!“-nek a legteljesebb, legigazabb győzelmét.“

Joó Tibor

Az egyetlen megoldás

Meditáció

A jégkorszak homályos barlangjaitól a ciliciumot hordozó Margit királykisasszonyok kolostorán át a szállóbeli five o'clock tea-k forró, fényes, csilláros kavargó örvényéig szakadatlanul tart egy párviadal. Két gályarab ül az evezőpadon, egyiknek mozdulása felriasztja és gyötri a másikat; néha sebeket ejtenek egymáson, de nem bírják az evezőt egymás nélkül és rettegnek attól, hogy egyszer partot érve, a láncok leszakadnak róluk. Néha azonban kétségbeesett küzdelemben a hajó korlátjához vonszolják egymást és a pusztulás sárga, hullámzó mélységébe vetik bele nyomorúságos kettős életüket.

Ebben a harcban, mely a szellemnek és az anyagnak szakadatlan küzdelme, látszólag csak két megoldás lehetséges. Az egyiket a zarándokok éneke, szöges ostorok csattogása mutatja. A legnagyobb megoldás a Ganges partján ülő szerzeteseké, vagy a tomboló római császárok szörnyű vérengzéseit egykedvűen szemlélő stoikus bölcséké. Márványszoborrá lenni egy jajgató világban, csalogató reménység. Az Apolló szobráról le hull a könny, mint ahogy a körül alágördül az eső. Mégis ez a megoldás nem elégíti ki emberi életünket, mert ha — Assisi Ferenc szerint — a testünk „szamár testvér“ is, csökönyös, indulatos, mégsem szállhatunk le róla és annál kevésbbé haladunk előre a nekünk rendelt úton, mennél véznább és elgyötörtebb a bennünket, ezen a száguldó csillagon hordozó állat. Különben is a lelkiségem teljes kiszabadulása az anyagi világ láncáiból csak úgy lehetséges, ha becsapom magam mögött elvonult életem kolostorának vaskapuját, pedig a külső világ nyög és jajgat, mint a sebesült, a harmező vérfoltos füvei között és esdekel egy csepp harmatot az ajkára, vagy egy csepp olajat a sebeire. Amikor lángokban álló házból a lobogó függönyök mögül síró gyermekek integetnek, elme-
hetek a magam sivatagába, csöndes zsolozsmákat mormolva, de meggyaláztam és elárultam emberi hivatásomat. Itt kell maradnom a lángok között, itt kell ülnöm az evezőpadon és lendíttenem a gályát, távoli kikötők felé.

A másik megoldás az anyag föltétlen uralkodása, amit a mi századunk kísérelt meg. Nincs más érték — énekelték a költők — mint a vér és az arany, csók és lakoma és ha nem tudunk szentekké válni, legyünk mohó farkassá, vidám tort ülő keselyűvé, vagy szakadatlan, gondtalan menyegzőt ülő lepkerajjá. A fojtott ösztönök, mint eddig bujdosó lángok, csapjanak elő és mindent egyedül belőlük magyarázunk. Így jött el a monizmus, így érkezett meg Freud és így prófétált előttük Nietzsche. Az a materia-

lizmus, amelynek elegendő volt az az egyszerű tétel a francia megfogalmazásban, hogy az ember gép csupán, így magában egyszerű durva ösztönélet maradt volna, amilyen a házőrző ebemé, mely a konyha moslékját kapja és örökre ismeretlen marad előtte a Mondschein-szonáta és egy Petőfi-vers. Azonban ez a raffinált materializmus úgy igázta le egész szellemi életünket, mint valami mesebeli rableket. Elaljasult életéhez számára megnyugtató vallásnak templomát építtette meg velem. A királyi székbe a maga lihegő, lázban égő testét helyezte el. Tudományt alapított, intézményeket szervezett. Arannyal fizette meg a rotációs gépeket, új erkölcsant iratott, melynek legfőbb dogmája az volt, hogy a jó az emberi életben sem más, mint a ragadozó sasnak, vagy a zebrán lakomázó afrikai oroszlánnak az életében.

Régen érzik az emberiség gondolkodói, hogy ez a kísérlet is nyugtalan kudarcá változott. Hiába száguld a testiség, mint égő kocsi előtt vágató paripa, hiába gázol át minden felállított korláton, mögötte a lángok között felsikolt az emberi öntudat. Viszont annyira még emlékezik a középkorra, a Tankréd-jelenetre az ember, hogy akármennyire kínálják manapság számára a középkori élet eszményeit, mégis tudja, hogy a saját testével, az őt körülvevő anyagi világgal van valami tennivalója és mindez nem elhanyagolható, vagy eldobható tény az emberi életben.

Az a magasabb egység, melyben az ellentétek kisimulnak, kiegészítik egymást, az a pünkösdi emberek élete. Ezt a homályos és gyötrelmes kérdést is egyetlen titok oldja meg: a Szent Lélek csodája. A magasabb rendező-elv, melynek az ember testi és lelki élete boldogan szolgál, amelyben a harcos felek szövetségessé válnak és amelyben az emberi hivatás dicsőségesen fölragyog, csak ez a végső titok, a Szent Lélek, ki az egész hitnek univetsumát bevilágítja. Minden más homályát emberi életünknek vele oldhatjuk meg. Nem szokatlan és nem idegen az, hogy titkot titokkal magyarázunk, sőt ebben a vonatkozásban a hitünk útja könnyebb, mint a tudásunké. Szükség volt a modern idők antiracionalizmusára, hogy a tudomány bódult derviseit elhallgattassa és az emberi tudás nagyszerű szolgálatának határait megmutassa. Világosan látjuk, hogy mindenütt titokkal, hipotézisekkel magyarázzuk a titkot. Az anyag maga a legrejtelmesebb valóság, de legalább érzékelhető, közvetlen adottság a számunkra. A fény mielőtt a hét világrejtély közé tartozik, mégis egy bölcsőben szendergő gyermek számára is áldott májusi tapasztalás. A megfejtésük és a magyarázatuk azonban, akár az elektronokra, akár a világteret betöltő étherre gondolunk, távolabbi meg sem tapasztalható rejtelmekkel magyarázza meg a közvetlen közelből érinthető misteriumokat. Más a hitünk útja. A legközvetlenebb adottság magának az Istennek valóságából, a Szent Lélek. Nem kell a ke-

zemet kinyujtanom érte, igaza van a német theologusnak: — „Ganz anders“, egészen más, mint én vagyok, mint az én érzésem, vágyam és fogalmaim, mégis kiragyog bennem, föllángol bennem és ebben a fényben világosodik meg a hitemnek minden tájéka, a teremtés előtti és a teremtés utáni örökkévalóság végtelen palotája. A testi és a lelki életnek gyötrelmes harcát is ez a magasabb egység, a Szent Lélek-ben élő emberiség tudja megoldani. Leigazza, engedelmes eszközzé gyakorolja a testi életemet és boldogan tisztítja meg lelki világom minden sötét árnyéktól, minden folttól, amit magammal hoztam az életen átvándorló őseim szomorú örökségeképen. Manapság a theologia mindinkább a Szent Lélek theológiája lesz, belőle indul ki és belőle magyaráz meg mindent. A Szent Lélek belső bizonyágtétele a legelső és a leg-hatalmasabb ténye a keresztyén léleknek. Önmagában meghasonlott, önmagát kínzó, gyötrődő emberiségünk számára a pünkösdi embereknek kell vidáman, a megtalált igazság szolgálatra kényszerítő erejével mutatni az utat boldogabb holnapok felé.

Muraközy Gyula

KRÓNKA

LÉVAY JÓZSEF JELENTÉSE GRÓF MIKÓ IMRÉHEZ A TIZÁNINENI REF. EGYHÁZKERÜLET PATENS ELLENES KÖZGYŰLÉSÉRŐL

I.

Miskolcz, 1859. Novemb. (er) 20.

*Nagy méltóságú Gróf!
Kegyelmes Uram!*

A tiszamelléki helv. hitv. Egyházkerület f. é. November 15-én Miskolczon tartott közgyűlése alkalmával Kazinczy Gábor úrtól vala szerencsém hallani, hogy ő azon ígéretét, mely szerint Excellentiádat a közgyűlés folyamáról s eredményéről tudósítani ajánlkozott, bármennyire óhajtja is, be nem válthatja. Részint az ő felbátorításának, részint Excellentiád iránt viseltető mély tisztelem sugalatának engedek, midőn megragadni merészelem az alkalmat, hogy Excellentiád előtt a nevezett közgyűlésről néhány sorban emlékezzem.

Azon általános érdeknél fogva, melyet a közönség e gyűlés megtartásához több tekintetből kötött, mind az egyes tractusok küldöttei, mind a nem hivatalos érdekeltek feltűnő nagy számmal jelentek meg már a közgyűlés előtti napon. Kiki arról beszélt, hogy tanácskozásokat katonai erőszak fogja megakadályozni, bár erről sem az egyházi sem a világi elnökségnek legkisebb tudomása sem volt. Annyi igaz, hogy a megye főnököt Budára föltelegraphirozták s hogy a helybeli katonaságnak ki volt adva a parancs, fegyverrel is szétozlatni közgyűlésünket, mint ezt utólagosan a tisztí kartól kitudnunk sikerült. — A közgyűlést megelőző conferentiában, mely Novemb (er) 14-én a gymnasium hallgató termében tartaték, részletesen meghatározottak a következő nap teendői; tudniillik: nyilatkozzék az Egyházkerület határozottan a septemberi patens ellen, kérje saját föliratában a patens visszavételét, az 1848 előtti törvényes állapot visszaállítását, egyházi közzsinat engedélyezését; a föliratot okadatoló beszéddel indítványozza a közgyűlésen Hegedűs László esperes, támogassa idős b. báró Vay Miklós, a közgyűlés pedig egyhangúlag fogadja el. Arra nézve pedig, hogy ha gyűlésünket eloszlatni akarnák, egyszerű parancs-szónak fogunk-e engedni vagy csak physikai erőnek? az egész conferentia azt kiáltá, hogy csupán szuronyoknak. Idős b. (áró) Vay Miklós azonban, kit a közönség mint egy újra megtértet s a kerület főgondnoki székére kiszemeltet szünni nem akaró lelkesedéssel üdvözölt, — szilárd összetartásra intve minden protestánst, arra birta a conferentiát, hogy ama kérdésre nézve határozott intézkedés ne történjék, hanem a „consilium in arena“ elve fogadtassék el.

November 15-én reggeli 9 órakor, avashegyi nagy templomunk egészen megtölt a gyűlés által érdekelt hivatalos és nem hivatalos közönséggel. Buzgó éneklés és imádkozás után főtiszt.(eletes) Apostol Pál püspök előadta a gyűlés célját azon kijelentéssel, hogy ő e gyűlés tartását a hatóságnak be nem jelenté s így az fejedelmi biztos nélkül folytatja működését. Nyilatkozatát harsány „éljen“ követte. Ekkor mindenek előtt, Hegedüs László esperes huzamos ideig tartó beszédben adta elő az okokat, melyek miatt a patens kíséretében érkezett egyházszervezetet el nem fogadhatjuk s indítványozá a föliratot. Beszédét több ponton a legélenkebb helyeslés szakaszta félbe s végül az öszves gyűlés magáévá tévén az indítványt, következett a már kész felirat olvasása, melyet Zsarnai Lajos pataki professzor s egyházkerületi főjegyző azon két rendbeli memorandum fölhasználásával készített, melyeknek egyikét az öreg Palóczy László, másikat Kún Bertalan miskolci lelkész nyújtá be. Csekély szóbeli módosítások után, — mik közt nevezetes Palóczy László azon megjegyzése, hogy a *kérelem* szót ne használgassuk a föliratban, mert mi nem kérünk, hanem törvényes jogaink fentartását kívánjuk, továbbá, hogy a patensnek ne *felüggesztéseért*, hanem *visszavételeért* folyamodjunk, — az egész fölirat köz felkiáltással elfogadtatott. — Bernáth Zsigmond és id.(ösb) b.(áró) Vay Miklós rövid beszéddel tolmácsolták hozzájárulásukat. — Némi csekély szóváltásra adott alkalmat azon kérdés, vajjon rögtön küldöttség vigye-é a feliratot ő felségének vagy posta útján történjék annak felküldése. Végre az utóbbi mellett történt a közmegállapodás. — Azon küldöttség tagjaivá, mely a többi superintendentia választottival későbbben ő felsége elé járuland, ezen kerület részéről id.(ösb) b.(áró) Vay Miklós és fia Miklós gr.(óf), Vay Dániel, Nagy Gedeon és Hegedüs László esperes kértettek föl s közülök némelyek a gyűlés utáni napon rögtön Pestre utaztak, az indulás idejéről értekezendők.

Fölmerült azon indítvány is, hogy az egyes egyházközségeket a superintendentia köriratok által hathatósan szólítsa föl, mi szerint egyházi ügyekben semmi politikai hatóság rendeleteinek ne engedelmesskedjenek s csak egyházi felsőbbségök utasításait kövessék. Édes Albert alsó borsodi esperes annyival inkább pártolta ez indítványt, mivel a kormány nem rég erővel kívánta a községektől, hogy hódolatukat nyilvánítsák s csak úgy adott nekik hitelt: most hát annál inkább hitelt adhat annak, ha majd a községek önszántokból ki fogják jelenteni, hogy nekik nem kell az új egyházszervezet. — A vég megállapodás az lón, hogy külön körrendelet helyett a fölirat nyomassék ki néhány ezer példányban s az küldessék meg minden egyházközségnek; a mi azonban aligha fog történhetni, mivel a fölirat oly hangon van tartva, hogy kinyomathatása nehezen remélhető. E föliratot a legközelebbi postán egész terjedelmében lesz szerencsém megküldeni Excellentiának. — Végül Erdélyi János a moldvai szegény protestans magyar gyermekek számára néhány iskolai tankönyv küldheté-

sét kérte ki s a gyűlés eloszlott a nélkül, hogy tanácskozásában, hivatalos oldalról legkisebb akadályra talált volna, a mit egyéb iránt az első megye biztos a gyűlés reggelén a cukrászboltban gúnyosan hirdetett azon kifejezéssel, hogy „hiában buzognak, nem lesz komédia!“

A lelkesedés szabad szárnyára kelt, a gyűlés után következett lakomában. Egymás után hangoztak az eleven s gyakran igen is eleven pohárköszöntések. Azokban Kazinczy Gábor volt a mester. Művészi szépségű felköszöntésben éltette Palóczyt, a protestans papokat, az egri érseket, „ki legközelebb az esztergomi aranymisét a nemzetnek valóságos aranymiséjévé tette“, Excellentiadat, „ki mint egy zászló a Királyhágó tetején, két hazára lobogtatja szelleme jótekonyságát, s míg egyik kezével áld, a másikkal teremt“; poharat emeltek gróf Széchenyiért, az angolokért, sőt Német Berczi még a magyar menekültekért is, a mit, a különben lelkesült nagy közönség igen eszélyesen, nem valami kitörő furoréval fogadott. Nevezetes volt az öreg Palóczy toásztja, melyben II. Leopold árnyékát éltette, hálás emlékeztést küldve utána, a 91-iki 26-ik törv.(ény) czikkért, „melyben hogy jezsuita szegek is vannak beszurkálva, nem maga az a dicső volt oka, hanem ex-jésuita cancellárja, a ki bizonyosan nem együtt van ő vele a más világon.“

Azonban nem terhelem tovább Excellentiadat. Mindnyájunk öröme — s abban, hiszem, Excellentiad is osztozik velünk, — hogy ez ominosus gyűlés minden vihar nélkül mult el. Akár szelídség, akár hátrálás ez a kormány részéről, nekünk újabb ok a reményre. — Bocsánatot remélve hosszadalmas voltomért, magamat Excellentiad nagybecsű figyelmébe továbbra is egész alázattal ajánlom s maradok

Excellentiadnak alázatos szolgája s mélyen tisztelője

Lévay József mpr.

(Eredetije negyedréti négy oldalra írva az Erdélyi Múzeum gróf Mikó levéltárában, Kolozsvárt.)

II.

Miskolcz, Novemb. 24. 1859.

Nagy méltóságú Gróf!

Kegyelmes Uram!

Egyházkerületünk repraesentatióját, szerencsém van Excellentiadnak ezennel ajánlani. Késedmem egyik oka az volt, hogy az eredeti példánynak birtokába nem juthattam oly gyorsan, mint reméltem s így nem válhattam be pontosan azon ígéretemet, melyet ennek átküldésére nézve, Egyházkerületi gyűlésünk folyamáról irott soraimban Excellentiad előtt tettem vala. — Pestről érkezett hirekből hallom, hogy a Pesti Naplóban nem enged a rendőrség szót tenni ama gyűlés megtartásáról; sőt a pesti Superintendentia Decemb.(er) 12-én tartandó közgyűlés elé is akadályt gördit. Legközelebb pedig a s.(áros)

pataki főiskola összes tanári kara személyesen a kassai kerületi hatóság elé van idézve, mi okból? még eddig nem tudjuk. Ugy látszik, a politikai elégedetlenség minden tüzes üszkét a mi vallásszabadságunk s tanítási önállóságunk leple alatt égni gondolják.

Méltóztassék Excellentiádnak honfiúi mély tiszteletem s hódolatom jeléül elfogadni kiadott verseimnek egy példányát, melyet e napon a szekérpostával útnak indítani bátor vagyok. Ugyanazzal együtt küldve az Erdélyi Múzeumnak is áldás és szerencsekívánatom kíséretében, kedveskedem egy példánnyal.

Adjon az ég vidám, hosszú életet Excellentiádnak s kedvező sikert nemes törekvéseinek!

Nagyméltóságodnak mélyen tisztelője s alázatos szolgálója

Lévay József sk.

(Eredetije egy negyedréti oldalra van írva az Erdélyi Múzeum gróf Mikó levéltárában Kolozsvárt.)

Közli: dr. Kristóf György

Mi legyen az iskolával?

Nem kell ebben a cikkben külön felvetnünk a problémát, hiszen hangos tőle a közélet. Napilapok, folyóiratok és könyvek foglalkoznak vele. Szülői értekezleteken vitatkoznak róla. Egymást érő reformok kísérleteznek megoldásával. Az iskolával bajok vannak. A sokféle válságban nem is csoda, ha az iskola is válságba került. Hiszen igazában nem is a kapitalizmus és nem is a termelés vagy a fogyasztás van válságban, hanem az emberi élet, az emberi lélek, maga az ember került válságba. És így az embernek válságában csak természetes, hogy az iskola is benne van, mert az iskolának a régi értékeket őriző szándéka és az ifjúságnak a mai élethez való jussa összeütközésbe került. Az apák kétségtelenül a régi értékek szolgálata mellett veszítettek el mindent, ami elveszíthető volt. S az ifjúság nem azt tekinti, hogy a régi értékek nem hű szolgálata, a véltük való hűtlen sáfarkodás is lehetett oka az összeomlásnak, hanem azt követeli, hogy az értékeken változtassunk s tűzzünk magunk elé más célokat. S amilyen rohanatban történnek most a dolgok, igazán nem csoda, ha az iskola nem tud átváltani minden új vágányra rögvest. De az csoda, ha nem is akar, mert a mába bele kell kapcsolódnia a jövő érdekében is.

Minden pótolgatások és minden kísérletezések, csendes elnézések vagy heves kirobbanások ellenére is erős válság dül az iskolákban. Nincs rendjén a tanítás, a nevelés, mert nem éri el a célt, nem emeli fel, nem menti meg az ifjúságot, nem készíti elő, nem neveli rá eléggé, hogy *megállhassa helyét a mai életben*. A cél ez. És ne késsünk a valomással: messze vagyunk a céltől. Ez pedig apró-cseprő hibáknál is több: *válság*.

Bűnbakok keresése és üres hibáztatások helyett hadd világítsunk rá itt az iskola három főtényezőjére: tanulóra, tanulnivalóra és tanítóra, hogy így közelebb jussunk a kérdéshez: mi legyen az iskolával?

TANULÓ. Hozzája intéztek, neki szántak mostanában három könyvet. Sorrendben és értékben is első *Karácsony Sándoré*: A tanulás mesterfogásai. Hibák felsorolása és néhány példa mellett különösen azt köti a tanuló lelkére, hogy alapjában, bensejében, lelkében változzék meg. Kíváncsisággal, érdeklődéssel, szeretettel tanuljon és azzal a komolysággal, amit a mai nehéz élet megkíván, sőt megkövetel mindenkitől. Bibliás mottója ez lehetne: a jókedvő tanulót szereti az Isten. Esméltető könyv még tanároknak is, bár rapszódikus. A *Korpás Ferencé* szintén mesterfogásokat tárgyal, de meg is marad ezeknél, azt hívén, hogy a közismert könnyítési tanácsok meg az, hogy ne instruktorok, hanem maguk a szülők segítsenek a tanulóknak: már elégségesek is az eredményhez. Arra pedig egyáltalában nem is tér rá, hogy az iskolában nevelünk is, nemcsak tanítunk. *Margittai Sándor* könyvének mottója racionalizálás: mindent megfelelő módon és időben. Kivált a munkának az iskola és az otthon közti megosztásában ad megszívle-

lendő tanácsot és abban, hogy a módszeres fogások mind esetlegesek a tanulók különböző egyéniségével szemben.

A tanulóknak készültek ezek az utasítások. Egyébként is az iskolában érte és rajta keresztül történik minden. Ez ugyan nem azt jelenti, hogy ő a cél magában, hiszen véle is el akarunk érni valamit s annak a valaminek elérésére készítjük elő, erre akarjuk képessé tenni növendékeinket. Éppen a különböző dolgokra való előkészületek tördelik fajtákra az iskolákat. A tanuló keres valamit az iskolában. Ha nem találja meg, nem jó helyen jár. Ha nem keres, nem odavaló. Azzal, hogy a mai életben akarja megállni a helyét, kettős célja van. Valamilyen feladatkör betöltésére akar előkészülni s erre vár sikeres segítséget. De mert a jövőnek is élni akar s tehát ideális célja is van, az eszményeket, lelkivilága kimélyítését és megtöltését, érzése és ösztönei kiművelését és eligazítását is az iskolától várja. Tehát nemcsak testi nevelését, nemcsak észtornát s nem is csak feladatköre végzésében szükséges elemeket és fogásokat akar elsajátítani, hanem lélekben is egészsé kíván fejlődni, mert csak egészsé fejlődött lélekkel képes a jövőt is kiküzdeni a mától. Céljában tehát csak akkor talál jó helyre, ha gyakorlati és ideális igényei is megoldást és kielégítést nyernek. Ha lelkében sincsen úr, de érett és készsége van feladatköre betöltésére is. Hibája a tanulóknak, ha immel-ámmal, válogatva tanul. A dolgok nem érdeklik. Csak a „kötelező“ tudnivalók elsajátítására hajlandó. Szabadulni törekszik a munkától s erre majdnem minden eszközt jónak tart. Mindent megragad s szabadulási manőverekre pazarolja energiáját, — pedig kevesebb energiával boldogulna, ha kíváncsisággal, érdeklődéssel, szeretettel tanulna. Aki ezt nem tudja cselekedni, annak csak nyűg az iskola, teher, nem neki való s legokosabb, ha otthagya.

TANULNIVALÓ. Annyira eljutott már a ma pedagógiája, hogy a sok-sok anyagot két részre bontsa. Egyik része az anyagnak *gyakorlati segítséget nyújt* (idegen nyelvek, mathézis, földrajz, természetismeret, közügyesség, testi ránevelés, gyorsírás, könyvelés, stb.). A másik része eszményeket és lelki kincseket (vallás, irodalom, történelem, művészet stb.). Az egészen gyakorlati pályára készülőknek természetesen gyakorlati készséget kell szerezniök az iskolában. Azonban még a leggyakorlatibb embernek is van lelke, érzései, ösztöne, amely művelést kíván szintén. És mivel ember, túl is néz, többre is akar menni a nagyon esendő és válságos mán, azért eszményképeket, ítélőerőt, azaz lelkileti készséget is keres, hogy ezekkel meghaladhassa saját iniciatívájából is a má, elébbemehessen a holnapnak, kiküzdhesse a jövőt, a jobb jövőt. Tehát teljesíteni akarja az elébe kerülő feladat elvégzésében kötelességét s egyúttal többet is akar: haladni a szebb jövő felé, mert ember s emberi lényünkéből ered ez a törekvés. Ismeretei sem lehetnek tehát pusztán gyakorlati készségek és képességek, gépies teljesítmények, bár nála ezeken van a hangsúly. Beletartozván egy emberi és nemzeti közösségbe, emiatt is természetes, hogy ebbe a közösségbe csak a közös-

ség ideáinak a megismerése után léphet be. Ezt az ideát aztán hiányosnak találhatja s kiegészítheti, vagy helyébe jobbat tehet. De meg kell ismernie.

A nem egyenesen gyakorlati pályákra előkészítő iskolákban viszont arra kell ügyelnünk, hogy a lélek szárnyainak bontogatása, a szellemi erők fejlesztése mindig párhuzamosan történjék az életneveléssel. Az eszményképek sose legyenek és ne maradjanak élettelenek. Csak az étellel, a lehetőségekkel számoló s a ma esetlegességeinek meghaladására segítő ideák termékenyek. Ideák nélkül pusztá géppé válik az ember s elveszti legfőbb célját: a szebbért, jobbért, igazabbért, értéke-sebbért, azaz a jövőért való küzdést. De az életküzdelemre éretlen és esetlen a pusztán ábrándozó idealista is. Ez elhullik az életküzdelemben. Az pedig üreslelkű a jövő megvívására. A tanulnivaló tehát olyan legyen, hogy rásegítsen az életküzdelem megvívására s ideáink is ne üres ábrándozásra kapassák az ifjakat, hanem sarkallják tevékenységre a jobb jövőért.

TANÍTÓ. Ha már a tanuló egyénisége külön tanulási módszert jelent, annál inkább jelenti a tanító kialakult egyénisége a külön, a sajátos módszert is. Itt tehát két kérdést foghatunk össze: ki tanítson és hogyan? Az előző három könyv a tanulóknak s talán ki nem mondottan a szülőknak készült. Amit Karácsony Sándor könyve a tanulóknak akar tudatosítani, ugyanazt a tanárok részére zengi el rapszodosz-ként *Havadi Barnabás Mi legyen az iskolával?* című könyvében. Karácsony odaadást kíván a tanulóktól. Havadi egyenesen heroizmust a tanítóktól, a hősi erőfeszítésnél is többet, hiánytalan és kizárólagos hivatásnak-élést és ami még ennél is több: proféciát és profétai ihletet. De ha már Karácsony könyvére azt mondtuk, hogy rapszódikus, mit mondjunk erre? Nagyon szükséges és jelentős kérdést vet fel, reformgondolatai vannak, a tanító, a tanítás és a tanulnivaló megváltoztatására igazán helyes és megszívlelendő eszméi. S talán még az sem volna nagy baj, hogy ezeket a mai idők rohanó módján és szuggerálón, követelőzőn kiáltja ki. Ámde ez a mű nem egyéb mai alakjában, mint egy újkori rapszodosz sokhúrú egyvelege, amiből a végén egy táltos sikoltása hangzik ki: baj van, *válság van!* Vigyázzatok a vártán, őrzők! Ihol a veszedelem, ihol az emésztő tűz, — illenek rája Zrínyi szava. Csak az a különbség, hogy az igazgatótanár Havadi sokkal kevésbé rendszerez és így hiányosabban tudatosít, mint a költő és hadvezér Zrínyi.

Az ő gondolataira reflektálván válaszoljuk meg a kérdést.

Tanítónak csak az való, aki járatos a maga anyagában, tud küzdeni a jobb jövőért és szereti a tanulóban az embert. Tud áldozni mindent. Tud egyszerre büntetni és megbocsátani, felemelni és örülni. Ideák lebegnek előtte s azokat a valóságban is munkálja, elérteni is törekszik. Benne él a küzdelemben és mégis felébe emelkedik a tüle-

kedők zsvivájának... Nem életúnt hipokonder, de tevékeny, energikus és belátó. Természetes. Atya.

A tanító hibás, ha nem mindenének legjavát igyekszik adni. Ha nem számol azzal, hogy a kettős célra kell tanítania és nevelnie. Hibás, ha elkopott energiával is nevelni akar még. Hibás az a közoktatási politika, amelyik az erős idegmunkát még tetézni kívánja, heti óraszám és szolgálati év felemelésével szaporítani törekszik. És hibás az, aki nem biztosít kezdő tanítók, tanárok részére legalább létminimumot, hanem szinte éhbéren öli meg ambíciójukat, vagy ide-odakapkodás miatt letöri, félórleti energiájukat. Idő előtt fásulttá, rokanttá, könynyelművé, etikátlanná teszi őket. A bűnözők és pereskedők felett ítélkezőnek függetlenséget kíván adni mindenki. De a nemzet jövődjét munkáló, a legnemesebb és legderekkabb hivatást betöltő kart szolgálai sorba süllyesztjük, vagy életkedvétől fosztjuk meg. Ez nem hiba: *merénylet a jövő ellen.*

Mi legyen tehát az iskolával? Felelet: töltsé be rendeltetését. Neveljen egész lelkű ifjakat, akik a *mai életben* eléjük adódó feladatokat könnyedén oldják meg és megállják helyüket a küzdelemben is. Neveljünk életbátorságra. De eszményeik is legyenek a jövőre s művelt lelkekületük a szebbnek kívánására, erejük annak kivívására. Ehhez nem elég Margittai és Korpás segítségnyújtása. A tanulók tekintetében közel jár az igazsághoz Karácsony, mint a tanároknak is jótanácsokat ad Havadi könyve. Komoly életküzdelemre kell nevelnünk. Komolyan és kedvvel, érdeklődéssel, szeretettel tanuljatok, ifjak. Több szeretet, több odaadás kell a tanár részéről, de több, sokkalta több megbecsülés részére. Ez a program. A legfőbb pedig az, hogy mindig előtte lebegjen mindenkinek a cél: a tanulóknak a mai életküzdelemben kell megállnia helyét s a jövőt is helyesebb irányba kell terelnie. Ezért bennük a jövőt kell dédelgetni. A tanítóknak pedig ennek a jövőnek szüleit, atyáit.

Ezek az egyszerű szavak betartásuk esetén újjá szülnék a tanulót, egyszerűbbé és helyesebbé tennék a tanulnivalót és ennek munkálására, a jobb jövő előkészítésére tennék képessé a tanítót. Magában egyik sem boldogul, de aki együtt reformálja meg a hármát, az nemcsak az iskolát segítette legnemesebb feladata elérésére, hanem biztosította, biztosítani fogja a szebb jövőt is. A szebb jövőt, amelyben nem fogják a termelvényeket megsemmisíteni az egyik részen, míg a másikon éhező milliók vannak. A szebb jövőt, amelyben magyar a magyart, ember az embert megbecsüli. A szebb jövőt, ahol nem fognak termelési váláságról beszélni, mert megszűnik a lelki, az emberi, az életválság. S megszületik újra az életben, a küzdelemben egymást támogató ember, a szeretet embere. Legalább is közelebb jutunk hozzá!

Kincs Elek

KRITIKAI SZEMLE

Vázlatok a kecskeméti jogakadémia történetéhez. Irta dr. Kováts Andor, a debreceni Tisza István tudományegyetem ny. r. tanára, a kecskeméti jogakadémia volt tanára és igazgatója. Különlevonat a Kecskeméten működő egyetemes református jogakadémia százéves fennállása alkalmával kiadott „Almanach“-ból. Kecskemét, 1932. 8-rét 80 lap.

A „hírös város“ hírességét történeti oldalról csaknem páratlanná teszi az, hogy az Erdélyen kívüli magyar reformáció történetében valóssággal egy kis Erdélynek a szerepét tölti be a valláspolitikai egyensúly szempontjából. A Királyhágón inneni uralkodó irányzat a magyar reformáció menetében a bécsi békekötésig az volt, hogy a politikai község — ha volt több-kevesebb önkormányzata, akkor a maga, ha nem, akkor a földesura elhatározásából — egyetemlegesen vállalta a reformációt vagy szegült ellene annak. E miatt a vallási kisebbségek helyzete a politikai községek területén a bécsi békekötésig jogilag rendezetlen, tényleg a többé-kevésbé zaklatott megtűretés volt. A kevésszámú kivételek között a legragyogóbb példa éppen Kecskemété, ahol már 1564 óta a reformációt bevett és be nem vett polgárok közötti, egészen erdélyi ízű, atyafiságos és jogérvényes egység biztosítja a két felekezet egyensúlyát, (sajnos, hogy a híres egységlevél eredeti példánya elveszett vagy lappang). Ez az egyensúly aztán minden zavaró körülmény ellenére az ellenreformáció legnagyobb viharai közben is fennmaradt s a két egyház közötti nemes versenynek alapvető biztosítéka lett. A református egyházat benső indításai mellett leghathatósabban éppen ez a nemes verseny ösztönözte annak a hatalmas és áldozatos kulturális munkának a kifejtésére, amelynek terén fölényét azután is megőrizte, hogy számbelileg a múlt században — más dunatiszaközi nagy református gyülekezeteink sorsában osztozkodva — kisebbségbe került. Így építette ki jőnévű partikuláját száz esztendővel ezelőtt filozófiai, jogi és theologiai tanfolyammal bíró főiskolává, amelyből a jogakadémiai tagozatot hosszas és szívós küzdelem után az egyház, az egyházkerület és a város fokozott áldozatkészségével mind e mai napig sikerült megőriznie, sőt a legújabb években egyetemes református jogakadémia rangjára emeltetnie. Több szempontból igen tanulságos ez a küzdelmes folyamat. Először is szinte klinikai példában szemlélteti a legutóbbi három-négy emberöltő magyar református egyházi életének egyik legnagyobb és máig megoldatlan kérdését: az egyházkerületi, sőt még szűkebb körű partikulárizmus és az egyetemes egyházi közérdekek közötti örökös surlódást, amely legerősebben és legkinzóbban éppen iskolapolitikai téren szokott a múltban is, ma is fellépni, azért, mert itt a helyzetet az illető egyházkerület hagyományos nemes becsvágyán és egyéb szempontjain kívül a helyi érdekek, még pedig nem is csak

egyházi érdekek beleszólása is bonyolítja és kiélezi. Az ilyen surlódások, amint éppen a kecskeméti jogakadémia története is tanúsítja, juthatnak időnként nagyon szerencsés nyugvópontra, de amíg maga az alapkérdés, a részleges és az egyetemes közérdek közötti ellentét meg- és feloldva nincs, sohasem tekinthetők teljesen megszünteknek. És ha Török Pálék az ötvenes években teljes alappal leírhatták azt a keserű megállapítást, hogy az egyes kerületek theologiai fióskolái „megannyi ellenséges tábor, amelynek harcosai nemcsak nem dolgoznak egyetlen közös célra, hanem legtöbbször egymás ellen hadakoznak“ — mi nem nyomhatjuk el azt a fájdalmas kérdést, hogy vajjon ebben a tekintetben a magyar református egyház főiskolai politikája *a lényegét illetően* sokat haladt-e nyolcvan esztendő alatt. — Azután nagyon tanulságos a kecskeméti jogakadémia küzdelmes évszázada abban a tekintetben is, hogy igen szépen megmutatja, mennyire azonosítani tudta magát a múltban a magyar református egyház az egyetemes nemzeti kultúra közoktatásügyi feladataival a saját tulajdonképeni egyházi léteirdekein túlmenőleg is és mekkora áldozatokat tudott hozni ő is, meg egyik-másik politikai közület is ezért az azonosításért. Ime, a kecskeméti jogakadémia dicsőséges százados multja csak úgy alakulhatott ki és válhatott szép jelenné, hogy fenntartásából a helyi gyülekezetben, a kerületben s legújabbban az egyetemes egyházon kívül hatalmas és egyre növekvő terheket jelentő részt kér magának a politikai község is, amelyben pedig ma már számbeli kisebbségre szorult a református lakosság. Ez fénylő bizonyosság a multa nézve, megnyugtató a közvetlen jelenben — csak az a kérdés, hogy a jövőre s mindenekfölött *a lényegre* nézve nem rejt-e magában szintén egy megoldatlan, súlyos problémát. Ezt a problémát pedig, minden helyi szemponttól és konkrét kérdéstől elvonatkozottan valahogyan ekként lehetne megfogalmazni: minden történeti helyzetben föladata-e a magyar református egyháznak, általában bármely református és bármely keresztyén egyháznak az, ami egy bizonyos történeti helyzetben kétségbevonhatatlan föladata volt — és minden történeti helyzet és világnézeti levegő egyformán alkalmas-e arra, hogy a magyar református egyház, a maga öncélúságát önmegtagadóan háttérbe állítva, *intézményes egységben* együtt dolgozhassék az általános kultúra terén nem református, sőt nem is egyházi tényezőkkel?

Ezeket a gondolatokat ébreszti föl bennünk a debreceni egyetem kiváló és előnyösen sokoldalú büntetőjogászának ez a dolgozata, amely a szerény „Vázlatok“ cím mögé rejtőzködve, tulajdonképen tömör, egységes és igen gazdag átnézetét adja nemcsak a jogakadémia kifejlődésének és küzdelmeinek, hanem ama termékeny történeti talaj kialakulásának is, amelyből a jogakadémia kisarjadt: a kecskeméti egyház és iskola közel négyszázados életének. A munka egyik legnagyobb érdeme épp az a széles történeti távlat, amelybe szorosabban vett tárgyát beállítja, beszédes bizonyságául annak, hogy egy egyház minden kulturális alkotásának, bármily távolban is látszik állani az illető alkotás az

egyház legelsőrendű életföladataitól, legmélyebb tápláló gyökere mégis csak magának az egyháznak a lelki élete és erkölcsi tartalma. Kecskemétnak soha sem lett volna főiskolája és jogakadémiája, hogyha a kecskeméti reformátusság hitélete és egyházszeretete nem lett volna minden időben különösen erős, mély és áldozatra kész. De épp ily nagy érdeme a munkának bőséges és pontos dokumentációja és annak kis helyre összeszorítottan is rendkívül világos, logikus és még a szárazabbnak látszó helyeken is érdekfeszítő elrendezése és előadása. Ki kell emelnünk mindezekon kívül a dolgozathoz minduntalan felénk sugárzó személyes melegséget is, amely ugyan a tárgyilagosságnak semmit sem árt, de annál megkapóbb emberi zománcra vonja be az egész: hiszen a szerző nemcsak maga volt az akadémiának 13 évig tanára s ebből három tanéven át igazgatója, akinek nevével elválhatatlanul összeforrott a főiskola életének legutolsó nagy fordulata is, az egyetemes jogakadémiává átalakulás, — hanem nagynevű tanára és igazgatója volt az intézetnek harminc éven keresztül a szerző édesatyja, dr. Kovács Pál is, akinek koporsója fölött hivatott ajakról hangzott fel a bizonyásgtétel: „Volt városunk történelmének két évtizede, amelyiket Kovács Pál nélkül elfelejtettek volna megcsinálni.“ A hálás és méltó fiú és tanítvány kegyelete a reá nézve ilyenformán többféle értelemben is „alma mater“-ré vált kecskeméti egyház, város, iskola és akadémia iránt, különösen nemes és mély mellézköngéje a műnek, amely azonban akkor is, ha ezt a mellézköngét kivesszük belőle, becses és élvezetes írás, a magyar protestáns iskolatörténelemnek igazi ajándék-darabja marad. Azzal a sóhajtással tesszük le kezünkbe: bár ennek a mostani válságnak a nyomása alatt a magyar református egyház végre rájönne arra, micsoda, *csak ő általa elmondható* mondanivalói vannak neki ma is a Kijelentés alapján és Kálvin szellemében a jogi képzés terén!

Révész Imre

Benkő István: Evezz a mélyre. Bibliai dolgozatok. Szerző kiadása, Rákospalota, 1932. 320 lap.

E munkában bibliai elmélkedések, prédikációk, részben már másutt megjelent dolgozatok vannak összegyűjtve a következő csoportok alatt: Ünnepek. Ifjúság. Kísértő kérdések. A lélek mélységei. Szolgálat. Ébresztő. A kerek asztal. Gyertyácskák.

Benkő István ebben a méltán feltűnést keltett munkájában mint széles olvasottságú tudós, elmélyedő történetfilozófus és valláspszichológus, nem utolsó sorban mint hatásos apológéta, főképen azonban mint olyan igehirdető mutatkozik be (azoknak, akik még eddig nem ismerték őt), amilyen nem sok van ma a magyar protestáns egyházban. Előszava a napjainkban ismét előtérbe nyomuló vallási intellektualizmusnak mély és megragadó kritikája és egyben program is. Egy „megtörtént“ prédikáció — mondja — olyan orkesztra, amelyben száz instrumentum játszik, melyek között a *leírható* beszéd csupán egy és még csak nem

is a „cantus firmus“. „A gondolat mindig csak kíséret. A gondolatlánc az igazi Igének mindig csak egyik konszonánása: az olvasónak magának kell kiérezni hozzá a hiányzó és nem rögzíthető vezető dallamot, Krisztus Urunk szíve-verését.“ Benkő Istvánnak a legnagyobb ajándéka az, hogy ez az isteni Szívverés a könyv minden darabjából kiérezhető.

Kristálytisztá logikával, világos előadásban a legnagyobb titkokra rávilágítani, misztikus kifejezések nélkül misztikus mélységeket tárni fel: ez Benkő István művészete. Szereti a lélektani boncolást és eközben nagyon sokszor elérkezik a *misztikumhoz*, amelybe az öntudatos lelki élet pszichológiája már be nem hatolhat, de amely nélkül az igazi vallásos élet el sem képzelhető. Nem keresi a rejtélyest, a titokzatos: rábukkan arra azokban a lelki mélységekben, amelyekben ő jár (így pl. „Élet és ismeret“-ben Elizeus és Sergius testvér látása, az életté változó „megismerés“; „Kultusz és humanizmus“-ban a bethániai aszszony és Jézus lelkének misztikus összhangja; „A bolondság és bölcsesség találkozása“-ban az a megrendítő, misztikus hatás, amit a kereszt vált ki a „hivatalosok“ lelkének mélységeiben; „Istenfélelem“-ben a külső bizonyítás nélkül létrejövő misztikus hitállapot szemléltetése a mágneses indukcióval s az „istenfélelem“ ősi vallásos érzelmének misztikus-lélektani magyarázata az emberi lélek azon állandó remegésével, amelyet emberfeletti valóságok titokzatos közelsége okoz; „Láttalak a kárpit mögött“-ben Nátanáél története és Sundár Sing példája; „Lelkek találkozása“ az imádkozásban, amely aztán egymás emberentúli ismeretében és az egymás felett való hatalomban fejti ki a maga misztikus hatását, stb., stb.). Az emberi lélek tudatalatti rétegeinek pszichológiai sötétségében szereti felragyogtatni Benkő István az evangélium túlvilági fényét. És helyenként nem riad vissza az általánosan rettegett vagy lenézett metafizikai spekulációtól sem (lásd pl. 134. lapon a meghalás különböző módjairól, 196. lapon a démonok realitásáról mondottakat), mert tudja, hogy ez (cum grano salis) a hitigazságok *apologétikus* kifejtésében nélkülözhetetlen. Az ilyen metafizikai spekuláció jogosultsága t. i. abban áll, hogy felmutatja: elgondolhatók-e és mennyiben, a mi hitünk nagy igazságai egyéb ismereteink analógiájára, beilleszthetők-e szervesen tudatunk alkatelemei közé, világnézetünkbe, nem folynak-e esetleg szükségszerűen egyéb ismereteink logikus végiggondolásából. Enélkül az apologétikai munka nem teljes és aki ezt a munkát megveti, az méltán vádolható Lemme szerint „zaghafter Erkenntnis-pessimismus“-sal. Benkő István végzi ezt a munkát.

Szerzőnkörül mint apologétáról szeretnénk külön szólni. Az apologétika, mint rendszeres tudomány sohasem volt népszerűlenebb és látszólag fölöslegesebb, mint épen ma, talán azért, mert a mi korunk nem intellectuális jellegű korszak, benne az ösztönök kerekedtek fölül, mint minden téren, a vallásos életben is. A materiális világ talán sohasem mutatta még ennyire meg a maga elégtelenségét a lélek szempontjából, sohasem volt ekkora a lelkekben a „ kozmikus félelem“, ezért ma a

lelkek kritika nélkül menekülnek a szpiritualizmusnak zavaros és veszedelmes vizeire is, mint az égő házból menekülő nem nézi, hogy hová lép. A pragmatizmusnak és pszichológizmusnak nincsen szüksége apológiára. Az elfogult orthodoxia az apologétika minden észszerű dedukciójában, minden lélektani magyarázatában eretnokséget szimatol. Végül a dialektikai theologia a maga nyugtalan „továbbkérdésével“, pradoxonjaival, antinomiákat kiélező jellegével szintén nem kedvez az apologétikának. Pedig — minden látszat és divat ellenére is — a gondolkodó, tudományos szellemi hatásoknak kitett, intelligens keresztyén ma kevésbé lehet el apologétikai támasz nélkül, mint bármikor. Hogy felsillannak a szemek, midőn valamely természettudományos tény vagy általában a profán világból vett gondolat, hasonlat, analógia az elképzelhetetlennek tartott hitigazság elképzelését megkönnyíti, azt az értelemmel villámszerűen *beláttatja!* Ezért nagy érdeme szerzőknek, hogy erre a „beláttatásra“ súlyt helyez és jóformán minden lapján *praktikus apológiát* végez. Sohasem lépi át azt a határt, amelyen túl már ilyen megértetésnek helye nincs (lásd pl. „A b. és b. találkozása“ c. beszéd végét 169. l.), de addig a határig elmegy. Nem éri be azzal, hogy „scriptum est“, de a tévhitelnél sem azzal, hogy „non est scriptum“, hanem kimutatja azoknak tarthatatlanságát az ész előtt (pl. „Ki vétkezett?“-ben a theozófiáét). Az a módszer, hogy természeti törvényekkel szemléltet és bizonyít lelki törvényszerűségeket, azon az alapon, hogy „a természet igazi tiszta törvényei a szellemi világban is érvényesek vagy talán helyesebben mondvá, minden természeti törvény lelki természetű, lelki eredetű és elsősorban lelki törvény“ (151. l.) — különösen jól látható „Bolygó lélek“ és „Alászállás“ c. beszédeiben; amabban az „engedetlenség“ és a „könyörület“ nagy ellentétének feloldását Isten szívében a fizikai testekben működő centrifugális és centripetális erő szintézisével, emebben az önfeláldozás teremtő erejét a potenciálkülönbség (szinonimkülönbség) törvényével illusztrálja. Ez a módszere apologétává teszi őt akkor is, amikor nem akar az lenni (v. ö. „Bolygó lélek“ és „Istenfélelem“ utolsó bekezdése). Mentés úgy a pszichológizmus, mint a dialektikai theologia egyoldalúságától. Tudja jól, hogy az evangéliumi hit nem intellektuális elhívés, hanem az egész lelket megrázó élmény; ezért mer beszélni vallásos élményről, tapasztalatról, rádöbbenésről, intuitív megragadásról, lélek-vibrációról; de tudja azt is, hogy ez a hit, ez a befogadás Isten ajándéka, egy transzcendens Valóság souverain belépése az ember életébe, amely nem függ tőlem, amely lényegét tekintve túlfekszik minden pszichológián.

Benkő Istvánnak, az apologétának lelke olyan, mint egy szelektív vevő: a mának összes szellemi áramlataira reagál, *de mindezek fölött tisztán és élesen, keveredés nélkül hangzik nála az egyetlen Igazság: az evangélium, Isten ígéje.* Ezért könyvét olvasva úgy érezzük, hogy a lélekelemző, a bölcs, az apologéta, a költő mind eltűnik benne az *igehirdető* mögött: ezek a képességek és karizmák csupán egyes húrok az

ő lelkének finom művű instrumentumán, melyen a Szent Lélek — egyedül a Szent Lélek — játszik. Sőt az igehirdető is szeretne eltűnni amögött, *amit* hirdet és *Akit* hirdet, hogy ne látszassék más, csak „a magasra emelt, megfeszített Krisztus“ (169. l.) és csak egy cél valósuljon: az az *élet*, amelyen átragyog Isten dicsősége. Ezt az életet sugározza, ajánlja, ébreszti, sürgeti és motiválja a Benkő István könyve. „Nincs időnk a bölcselkedésre, nincs időnk a természetfölötti magyarázatokra, mert hamar eljön az éjszaka, amikor többé senki sem munkálkodhatik.“ (150. l.).

Nem célunk a kötet egyes darabjainak ismertetése, mégis kiragadunk néhányat. „A mózesi lélek“ (újévi) az aktív prófétai lélek rajza, aki nemcsak látja a jövőt, de alakítja is. „Isten megjelent testben“ az igazi hívő és a konjunktúra-hívő (kurzuseresztyén) közötti mély szakadékra világít rá élesen és szomorúan. „A gyermeklélek felsőbbrendűsége“ arról a jézusi, magasabbrendű gyermekségről szól, mely a naivság és a kiábrándultság ellentéte fölött mint szintézis jelenik meg és a bűn világában is látni tudja az Isten országát. „A nagy kráter“ (konfirmációi) szól a pokol kráteréről, melyen át feltörnek a sátáni indulatok, mint a vulkán kráterében a láva; nevezik inkvizíciónak, francia forradalomnak, világháborúnak, bolsevizmusnak, a név mellékes; az Antikrisztus országa nincs helyhez és időhöz kötve, szüntelen fenyeget; ellenében kell megerősíteni a gyermeki lelket Krisztussal. A felnőtt magyar ifjúság problémáját épúgy gyökerében fogja meg a „Regem habemus“, mint a zsidókérdést Náthanél története („Láttalak a kárpit mögött“), vagy a munkáskérdést „a munkásság lelki szükségletei“. „Bizonyára jó az Isten“ a gonoszok és igazak földi sorsa látszatos igazságtalanságának problémáját oldja meg azzal, hogy a probléma oka bennünk van: nem tudunk megelégedni Istennel magával. Isten csak önmagát adja jutalmul az igazaknak; nem hajlandó kevesebbet adni. „Ki vétkezett?“ a szenvedés teleológiáját fejt meg. „Légió“ tanulsága az, hogy az emberi lélekre ránehezedő, azt megkötöző ismeretlen sötét hatalmak ma is ugyanazok, mint régen voltak, csak nevük és fogalmuk változik; gyógymódjuk is ugyanaz: Krisztussal tölteni be azt a rést a lelken, mely a lelket nyitva tartja a Sátán országa felé. „Alászállás“ egy csodálatos szimfónia a legmélyebb keresztyén motívumról: a teremtő megsemmisülésről, az életadó halálról. „Onesimus“, „Álmélkodással csudáljuk“, „Sálem melódiája“ és a többiek is megannyi gyöngyszemei az építő irodalomnak.

Stilusa világossága mellett gazdag, színes, nagy hangszerelésű, sokhelyt esztétikusan pompázó és mindig erőteljes, mintha mutatni akarná: „Nem beszédben áll az Isten országa, hanem erőben.“

Szele Miklós

Theologiai Tanulmányok. A pápai református főiskola négy-százéves jubileumi ünnepére írták és kiadták a Pápai Református Theologiai Akadémia tanárai. Pápa, 1931. 771 oldal.

A pápai theologiai akadémia tanárai ezzel a hatalmas kötettel a legszebb emléket állították a nagy múltú főiskola életében emlékezetes négy századik jubileumi esztendőnek. A kötetben öt értekezést találunk a bibliai tudományok, az egyháztörténet és a dogmatika köréből; mind-egyik értekezés tudományos színvonal tekintetében olyan magas fokon áll, hogy erre a kötetre büszke lehetne a külföld bármelyik theologiai főiskolája is.

A bibliai tudományokat *Tóth Lajos* és *Pongrácz József* értekezései képviselik. *Tóth Lajos*nak „A pászka eredete és történeti fejlődése” című tanulmánya az ószövetségi tudomány egyik igen nagy fontosságú kérdésével foglalkozó kutatás legújabb eredményeiről számol be. Különösen értékes ennek a kilencven oldal meghaladó értekezésnek az a része, amely a pászka legkorábbi eredetéről szól. Itt a szerző a legújabb vallástörténeti kutatások eredményeinek felhasználásával állítja az olvasók elé a paskhát, mint a zsidó nép ősi, még nomád állapotából származó és eredetileg, úgy látszik, a nyájért való áldozat ünnepét.

Pongrácz József „Pál apostol Efezusban” című tanulmányában *Deissmann* Adolfnak arról a nagy feltűnést keltő elméletéről ír bőven és kimerítően, amely szerint Pál apostol a fogsági (efézusi, kolosséi, filippii és a Filemonhoz írt levél), sőt a pásztori leveleket is (Timotheushoz írt két levél és a Titushoz írt levél) állítólagos efézusi fogsága idején írta volna. *Pongrácz József* tanulmánya nagyszerű áttekintést ad az egész kérdés bőséges tudományos irodalmáról és végtelenül érdekes képet rajzol a Pál apostollal egykorú kisázsiai hellénisztikus nagyváros életéről. Efezus nagy jelentőségét *Pongrácz József* abban látja, hogy a missziói útjain járó apostol itt és nem Athénben vagy Korinthusban állt először szemben az erőtől duzzadó, valódi vallásosságot képviselő antik pogánysággal. Ez a jó szemmel és igen helyesen megválasztott alaptétel végig egységessé és biztossá teszi a tanulmány felépítését és okfejtését. A történelmi hitelességű adatok szűkös volta miatt lehetetlen messzebb menő következtetéseket állítani fel, de az az alapos műveltség- és vallástörténeti környezetrajz, amelyet *Pongrácz József* tanulmánya nyújt, valami egészen meglepően friss és színekben gazdag háttérbe tudja beállítani Pál apostol alakját és egész apostoli működését.

Dr. Tóth Endre és *dr. Trócsányi Dezső* tanulmányai a pápai főiskola száz évvel ezelőtt meghalt nagy professzorának, *Mándi Márton* Istvánnak életét és tudományos munkáját tárgyalják apró és részletesen menő alaposítással. *Mándi Márton* István negyven esztendőn át, 1790-től 1831-ig, volt a pápai főiskola professzora, szellemi vezére és érde-

keinek bámulatos erő kifejtésekre képes megvédelmezője. A két terjedelmes, együttesen majdnem negyedfél-száz oldalra menő tanulmány a száz évvel ezelőtt élt tudós pápai professzor életkörülményeinek leírása közben szemléltető és mindvégig érdekes képet nyújt egyrészt a pápai főiskola négyszázéves történetének egyik igen fontos korszakáról, másrészt, különösen Trócsányi műve, a magyar református közép- és felsőiskolai oktatás történetéről. Mándi Márton István tudományos munkája ugyanis főként tankönyvek írásából állott. Ennek különös jelentősége volt a XIX. század elején, amikor éppen a közép- és felsőiskolákban vagy a latin vagy a német nyelv túlsúlya miatt a magyar nyelv csak a legnagyobb küzdelem árán tudta azt a helyet elfoglalni, amely alig egy félszázaddal később már egészen természetesnek látszott. Márton István alakjának van még egy másik érdekessége is: ő volt hazánkban a kanti filozófia tanainak egyik legelső és igen lelkes hirdetője és terjesztője. Ahogyan Márton István egy Kant tanait összefoglaló német filozófiai tankönyvet, Krug: „System der theoretischen Philosophie“ című munkáját, hosszú habozás után nem magyar, hanem latin nyelvre fordítva adja ki „Systema philosophiae criticae“ címmel, magában is érdekes adata a magyar tudomány-történetnek. Érdekes fényt vet ez arra a magas szellemi kulturára, amely a XVIII. és XIX. évszázadok fordulóján, a kor divatja szerinti nemzetköziséggel, annyira gyökeret tudott verni a pápai református főiskola tiszta magyar légkörében.

A kötet utolsó értekezését „Barth Károly teológiájának a kezdetei“ címmel *Török* István írta. (Csak úgy egészen mellékesen, szeretnének megkérdezni a tanulmány szerzőjétől, hogy miért és hogyan került ez a szokatlanul hangzó „a“ betű a tanulmány címébe?) Valamennyi közül ez a tanulmány szól legekszkuzivabb módra csak theologusoknak, helyesebben dogmatikusoknak. Nem tehetünk róla, de a „dialektikai teológia“-ról szóló igen elvont, igen homályos, sokszor végtelenül hosszú és fárasztó mondatok nem teszik rokonszenvéssé Barthenak, ennek az írásmódjában és kifejezési formáiban nemcsak nehéz, hanem bosszantóan nehézkes német theologusnak alakját. Az ember szinte kétségbe esik, hogy valaki annyira rabjává tudjon lenni a saját *professio*-jának, hogy a keresztyén hitnek abból a minden lélekhez, a legegyszerűbbekhez is, szóló nemes és drága egyszerűségéből, ahogyan az előttünk áll az evangélium lapjain és végig az egész Újszövetségen, az a fárasztó, unalmas, lélektelen és az érthetlenségig bonyolult okfejtés lehessen, amilyennek itt bőséges idézetekben Barth theologiai és dogmatikai nézetei mutatkoznak.

A könyv végén találunk részletes tartalomjegyzéket, de nem találunk tárgymutató index-et, ami pedig nagyon emelte volna a gazdag és változatos tartalmú kötet értékét. Az öt tanulmány különben, tudomásunk szerint, egyenként, külön kötetenként is kapható.

Máthé Elek

Péterfy Jenő: Dramaturgiai dolgozatai. (Második sorozat.)
Kiadták a debreceni fiú felsőkereskedelmi iskola tanulói.

Péterfy Jenőt az a megfizetelő sors érte, hogy halála után harminchárom évvel az ifjúság jobban lelkesedik érte, mint a hivatalos irodalom. A *Vajthó* László szerkesztésében megjelenő Magyar Irodalmi Ritkaságok kiadványai közül már a harmadikat szenteli neki a füzetek kiadója: a magyar diákság. A két előzőt (Péterfy zenekritikáit s dramaturgiai dolgozatainak a javát) a Berzsényi reálgimnázium tanulói adták ki, a színházi kritikáknak ezt a második sorozatát *Juhász Géza* és debreceni diákjai. Mindenesetre meglepő, hogy e bírálatokat, melyeknél fölényesebbeket és talpraesettebbeket magyar nyelven keveset írtak, mint „irodalmi ritkaságokat“ látjuk viszont, a fő azonban, hogy valaki mégis csak megtette, ha a más kötelességét is s a „diszkrét“ Péterfy szelleme metsző szélként süvíthet be áporodott kritikai életünkbe.

Péterfy rövid idő alatt igen sok színházi ismertetést írt s három kötet után még mindig marad egy-két kötetre való az Egyetértés tárcáiból. A debreceni diákok helyzete persze már nehezebb volt, mint a pestieké: azok a dramaturgiai dolgozatok első sorozatában a legérdekesebb darabokat halászták el, nekik a kiselejtezetek közt kellett válogatniuk. Kiadványuk így nem is nyújt oly színes kilátást színésztünknek arra a korszakára, melyben Csiky Gergellyel a jambus-dráma realiztikus témák felé ereszkedett s a Nemzeti Színház nagy nemzedékének veteránjai: Szigeti József, Prielle Kornélia, a javaerejükben lévő Vizvári, Ujházi, Náday mellett olyan tehetséges fiatalok törtek előre, mint Jászai Mari, Márkus Emilia, Nagy Imre, Mihályfi. Az irodalomtörténeti szempontból fontos magyar művek, a máig fennmaradt francia ujdonságok az első sorozatba kerültek, oda a klasszikusok felújításaihoz fűzött megjegyzések, a másodikra csaknem csupa rossz munka maradt: divatos franciák, akiből, mint Paileronból, tizenkettő jut egy tucatra, a magyarok közül Jósika Kálmán, Váradi Antal, Szigeti bácsi; no meg két fényes név: Jókai és Daudet — csapnivaló darabokkal. A kötet igazi címe „Péterfy Jenő és a szemét“ lehetne, annyira csak a kritikus felháborodása maradt a debreceniekre.

Azonban a „kritikus a szemét közt“ talán még érdekesebb látvány, mint a „kritikus a remekmű előtt“. Engem legalább Péterfy Jenő kritikáinak ez a második sorozata igen üdvösen villanyozott fel. Megmutatta, hogy bizonyos fajta kritikai magatartás, amely fölött nem győzzük a fejünket elég rosszalóan csóválni, irodalmunkban egyáltalán nem hagyománytalan. A kritikusra a mérge talán még jellemzőbb, mint a lelkesedése s Péterfy mérge époly mintaszerű, mint a csodálata. A kritikusok közt valóban csak a poltronok azok, akiknek nincsen mérgük; ezeknek a kímélet ízetlen zselatín kapszulája fontosabb, mint az ítélet keserű orvossága; az irodalom hűbérurái mellett ők a hűséges Bencék, akik persze azt sem felejtik el, hogy tanácsosabb száz

barátot szerezni, mint egy ellenséget. Ezeknél még a kis szurkálók is különbek, akiknél sosem tudni, hol végződik az egyéni sérelem s hol kezdődik az esztétikai felháborodás. Nemesebb valamivel a nagy fanatikuskok haragja, akik a szépség egy új zászlajára felesküdvén, mint elszánt politikusok szúrnak, vagdalkoznak. Péterfy mérge a szellem emberének tiszta mérge: személytelen és egyszери, a mű ostobaságából táplálkozik s az ostobaság megállapításával el is enyészik; dokumentálás közben azonban megfélekedezik a társadalom hatalmi viszonyairól; dialektikája nem tűnődik a bírálat következményein. Abból különbben, hogy ezeknek a kritikáknak az íróját négy éven át a laptól el nem kergették, nyilvánosan nem inzultálták, mint tekintélyrombolót el nem zárták, mint tekintélytisztelőt az igazi írók közül ki nem rekesztették, arra lehet következtetni, hogy Péterfy a mienknél türelmesebb korban élt, mely beírte azzal, hogy a szabadabb szellemeket élve eltemesse. Lássunk néhány idézetet! A Nemzeti Színház egyik ujdonságáról ezt olvassuk: „A drámai szerkezet szempontjából nem akarom a darabot bírálni, azt üres óráiban Passajon barátunk is megteheti, ki pedellus korában nem egyszer nyitott ajtót az esztétika professzora előtt.“ Egy másik darabban „úgy vagyunk, mintha rózsavízzel parfümírozott vajat ennénk s hozzá még a rózsavíz állott, a vaj pedig avas“. Egyik különösen éles kritikában ez áll: „Csupa regénymaradék, melyből gyors kanállal készül a vékony drámai eledel.“ Alább: „Az első kép röviden mutatja, hogyan lehet pisztolyból drámát kilőni.“ Egy gyermek-jelenet után: „A gyermeki poézis csakugyan ellenállhatatlan. A kis lélek cukrot érdemel s az előadás után, reméljük, meg is fogja kapni.“ Ki az a szerző, akit a névtelen ítész így mer csipdesni? Jókai! No de Daudet darabja előtt is „elfogja az embert a mérég, hogy még mindig nincs a költőnek kétszáz ezer frank jövedelme. Dehogyan rontotta volna el akkor a regényét!“ Váradi Antal az Akadémiától száz aranyat kapott darabjáért, Péterfitől ezt: „Az orvos, gróf Szerémy, Klára, szóval akiknek csak kis velő van agyukban, mind Kováccsal tartanak. Élesebben látnak, mint a költő. Észreveszik, hogy itt drámára nincs ok.“ — Kovács Gyula Macbethet mint véresszájú filisztert alakítja s Márkus Emilia derékig omló szőke haja felért az általa elszavalt monológgal. Legrosszabbul a morális írók álmorálja jár. „Edit nem adta el jogait pénzen s nem tért vissza Kanadába, mint állítják. Vagy a szerzők, vagy talán Gray Julián titokban tébolydába küldték, hol még ma is hevesen tiltakozik a ‚Magdolna‘ hamis humanizmusa ellen.“ Szellemesebben: „Nemcsak a rossz példa ragadós; a morális színműírók megtanítanak rá, hogy a jó is az.“

Szaporíthatnám az idézeteket s köztük olyanokat is, amelyeken meglátszik, hogy a kritika néhány óra alatt készült s az előadás traumájának nem volt ideje elszibbadni; azonban minden idézetnél sértőbb az a metsző fölény, amellyel Péterfy egy-egy ostoba darab tartalmát elmondja, egy értelmetlen fordulatot egy mellékmondatnál nevéssé-

gessé tesz. Az ember úgy érzi, hogy itt az ostobaság maga bünteti magát, a kritikus csak az ítéletet olvassa fel. Mintha Petruccio humora szikrázna ebből a száraz, tüzes és fölényes fiatalemberből, akit Isten ments, hogy esztétizáló széplélekként őrizzuk emlékezetünkben. „Hiába, gyöngé tervek is megvan a vaskövetkezetessége, mint a legjobbnak”, írja egyhelyütt. S aki látta őt e rosszféle vaskövetkezetesség logikájával vesződni, bizonyára kedvet kap, hogy az ő társaságában menjen Sophokles és Aristophanes műveinek másféle következetessége elé.

Németh László

Török Sándor: Az idegen város. Regény két kötetben. Franklin-Társulat.

Az idegen város: Budapest. Idegen: az elvesztett vidékről, Tordáról menekülteként fölvergődő székely fiú és az ő hasonló sorsú társai számára. Pedig ezek a szegény fiúk úgy érzik, hogy övék is volna jog és igazság szerint Budapest, a nagyszerű fővárosért való áhitatos rajongásuk, az életrevaló küzdőerejük és talán az ezeréves véráldozataik jogán is. De ez a város idegen marad hozzájuk, nemcsak kenyeret és otthont, de még részvétet se ad nekik, elzárkózik előlük.

Akik itt idehaza vannak, akik tőle pénzt, hatalmat, élvezeteket és otthonos biztonságot kapnak, akik benne ősi törzslakosságként élnek, azok sablonos világvárosi népelem, kartellvezérek, fezőrök, zsidó pénzemberek, mindig fölülmaradó vagyoni megszervezettséggel.

Ezt a két egymás számára szinte áthatolhatatlanul idegen társadalmi rendet és népelemet Török Sándor — siessünk előrebecsátani — minden programmos célatosság nélkül, teljes emberi és művészi elfogulatlansággal rajzolja meg, egyaránt meg van a szíve mindkét fél számára. Tárgyilagosan megállapít a tájfestőnek az egész tájat egybeölelő ihletével, de ítélkezésre nem gondol, velünk se ítélet, sőt belátjuk, nem is lehet itt szó ítéletről, irányregényi jutalmazásról és büntetésről. Így van, értsük meg és vegyük tekintetbe. Török Sándornak, vállalt tárgya számára szerencsés módon, nyilván alkalmat adott az élete, hogy mind e két antipód világba mélyen beleismerkedhessék.

Az egyik világ, amelyikben benne él a főhős, az, akivel az író és utána az olvasó körülbelül azonosítja magát: a menekült Joó Áron és sorstársai világa, akik fagyálló és sziklát-átfúró, edzett gyökereiket, meg a láthatatlan, finom hajszálygökereiket nem tudják átfúrni a pesti közöny talajrétegén. Erdély megszállása után a távoli mithikus Pest a reménységük, Mekkájuk és Lourdesük és Párisuk. És itt napról-napra és mind tovább öregedve hasztalanul loholnak valamelyes elhelyezkedés után. Belőlük lesznek a legreménytelenebb „harmincévesek” és csak a magukkal hozott páratlan vegetatív és erkölcsi őserjük tartja meg őket, hogy züllésbe és bűnbe ne merüljenek. Vállalnak alkalmi munkát, ruhatárosságot, mosogatást, házitanítóságot és bármit, hogy fönn tarthassák puszta életüket és egyetem-végzésüknek legalább a reménységét. Laknak hatan egy hónapos-szobában (és mindig készek szíves

szállást adni hetedik, akár nyolcadik vendégnek), esznek bizonytalan maradékot, de mindig készek rá, hogy vendéget lássanak a kevésből is és még jókedvet is tálalnak föl hozzá, kimeríthetetlenül. A kivándorolt egyfajúak szívósságával verődnek össze ösztönösen valami gettófélébe, számontartják egymást, szemérmes tartózkodásuk mögött odafonódik a kezük a beteg, a szenvedő vagy elbizakodott társ hónalja alá, a szív felőli oldalon. Megcsodálni való és megindító, társadalom- és államalkotó erők ezek, de olyannak látszik az ő életük ez idegen városban, mint a példázatok magvetőjének sziklatalajra hullott búzaszemei.

A szemközt álló másik világ alakjai, akiket különben egyáltalán nem tesz felelősekké e sorsokért és nem is lehet őket felelősekké tenni: az idegen gyökérzetű, idegen törzsökű és virágzású világváros vagyonosai. Főképvisezőlül egy parvenü zsidó család bődítő kivirágzású leánya, Ghyssza van elénkbe rajzolva. Különös leánynév, talán valami parvenü keresettség vagy agyondédelgető beczés jele. A titkon nagy zeneszerzői álmokat táplálgató Joó Áron házi zongoratanítóként kerül a közelébe és beleszeret, bármennyire banálítás a házitanítónak a házikisasszonyba szeretnie. Ezt a másik világot aztán leginkább Ghysszának, ennek az élesszemű, finom és dekadens szellemű, önmagát és övéit szinte szadista kegyetlenséggel ostorozó, mindig gúnyolódó és látszólag mindig fölényes és diadalmas leánynak bemutatásában ismeri meg Joó Áron és az olvasó. Joó Áron ezenközben túlságosan is passzív módon viselkedik, mindent ráhagy Ghysszára, alakja itt még az életszerűségéből is veszít. De meglehetősen passzív ő az övéi világában is. A két világ között hánytorog érzése és látszólag nem is megy előre, míg aztán a végkifejlemények a döntés kényszere elé állítják. Ez a stagnálás azonban csak látszólagos. Egyfelől Ghyssza gúnyos szelleme mindinkább kivégzi a pénz világának felületes, talmi kultúrájú és sivárabb érzésű embereit, a parvenü kulturájúakat, a szenvelgő újkeresztény vénleányt, a dzsentrységet majmoló mű-fenegyereket, a snobokat, akik között mégis csak rokonszenvesnek tűnik föl a szatócsmultú, tisztelen konzervatív mama, aki elítéli e hazard új világot és fél is fölényes és vakmerő leányától; rokonszenves a család gazdag és közönséges nagybácsija, aki nem pózol, nem akar többnek látszani és a végső szorultságban levőkön mégiscsak segít. Belelátunk Ghysszának is a látszólagos cinizmusa és fölénye mögé: bizony szegény sors az övé, a vagyonosak leányának megalázó sorsa, kénytelen férjhezmenni egy nemszeretett, lenézett férjhez, belsőleg megalázó mezallianszba, csak egy-két gúnnal mérgezett csókot lophat a szerelméből fölényesen kibontakozó kis házitanítótól. Meglátjuk ennek a leánynak a meggyötört szívét, káprázatos szellemeskedései mögött a sorsa megalázottságát, szegénységét és emberi számalommal meg is szeretjük alakját.

Hanem érdeklődésünk és érzületünk Joó Áronnal megy tovább. Joó Áronban ez élmények alatt kiérett a teljes elszakadás ettől a szá-

mára idegennek rendeltetett világtól. Másfelől a szenvedések, az otthon, a család és szülőföld hiánya kiérleli a szívét, odaviszi menekült testvéreihez, akiket egyidőre könnyebben próbált venni. A háború utáni menekült-világ ismert, még eléggé meg nem írt alakjai ezek: az alkalmi pincér-ruhatáros fiuk, az elűzött tanár, aki itt leányával mosodát nyit, az alkalmi munkákból éldegélő, de hihetetlen koplalóképesége révén elpusztíthatatlan és végül is diadalmaskodó jókedvű székely fiú, a hirtelen fellendült és épűgy eltűnő kapaszkodó, és még egy csomó jólismert típus, egyben csupa étellel teli egyénített alak mind, akiket megismerve magunk is jobban eltájékozódunk e körülöttünk ma is ittélő világban.

Joó Áront visszahúzza magához az idegen városba is velejött fa-luja, családja, a magyar élet mélygyökerű, elpusztíthatatlan ősi erkölcsi erői. Megviselt szívvel visszatér a tévelygő fiú az ő szegény, szenvedő, de vele egyszívű sorstársaihoz, vissza a szegény mosodás leányhoz, aki most temeti el a nyomoruságokba belepusztult édesapját. Nem az álmodott nagy szerelem, nem a Ghysszában sejtett káprázatos forró vihar várja itt, emez itt már-már hervadni induló, megszenvedett leány, de munkás, hű és az övé. Nem valami nagy szerelem lihegő kielégülése, hanem erkölcsi biztonságot ígérő életmegoldás ez a házasság, egyben megoldása a regénynek is.

Komoly, megindító élmény e regény olvasása. A nagyvásznu világkép-ábrázolat végtelenül szerény, egyszerű, tiszta ösztönösségű művészettel van megfestve. Csupa apró vonáskák, színfoltok, hétköznapiak; sehol sem téved pátoszba, a legnagyobb összekötő vonalakat is kicsinyke részletekben érezteti meg, gyakran elbájoló könnyedséggel. Életmegoldása hasonlít földijének, Berde Máriának Földindulása probléma-megoldásához, de sokkal kisebb keretbe foglalja világképét és rendszerint pointilista apróságú foltocskákkal fest. Török Sándornak eddig csak tárcáit olvashattuk, meg egy rövid élménysorozat-rajzát, amelyet romániai kényszer-katonáskodása idejéről írt; apróbb írásai is sokat ígértek már, de ez a nagy regénye egyenesen örvendetes meglepetés-számba megy. Mélyre látó, biztos szem, megértő és bölcsen tájékoztató ember-szív, zavartalan ösztönösségű, elbájolón könnyed írásművészet.

Bodor Aladár

Béza Tivadar, második francia protestáns zoltárénekszerző élete, költői és tudományos működése. Irta dr. Varga Bálint. Budapest, 1932. Sylvester-kiadás, 41 l.

E tanulmány mintegy folytatása a szerzőnk által 1931-ben Marot Kelemenről, az első francia prot. énekszerzőről közrebocsátott dolgozatnak, mert ennek tárgya a második francia prot. énekszerző élete és munkássága. Ez is, mint amaz, bár könnyed, népszerű előadású, az eredeti források gondos tanulmányozása alapján készült s ebben is több műfordítást közöl Béza költői műveiből, ilyenek: Kálvin sirversei, több epigramma, töredék „Ábrahám áldozatá“-ból, végül a XVI. zsol-

tár új fordítása, amelyek szép bizonyosságot tesznek szerzőnk költői fögékonyágáról és műfordítói rátermettségéről.

Ha egészben véve elismeréssel nyilakozhatunk dolgozatáról, egyes adatai, állításai ellenmondást váltanak ki belőlünk. Így semmikép nem helyeselhetjük Béza (franciául: Bèze) nevének megmagyarosítását. Szerzőnk ugyanis azon az alapon, hogy Béza neve egypár régi okiratban Besze-alakban fordul elő, a Béza nevet magyar névnek veszi, a családot magyar eredetűnek nyilvánítja, holott ehhez semmi alapja nincs, mert Béza régi francia nemesi családból származott („Sed honestis avis et atavis prognatus“, — olvassuk életrajzában). Az, hogy nevét az okmányok egyszer Béze-nek, máskor Besze-nek írják, a helyesírás ingadozása folytán a XVI. század folyamán — mint a magyar nyelvben is látjuk — nem egyszer előforduló dolog. — Az 1559-ben alapított genfi kollégium tanulóinak számát csak toll- vagy sajtóhibából lehet 1500-tól fogva számítani (12. l.). — A 17. lapon említi Bézáról, hogy a magyarokat, úgy látszik, különösen kedvelte s idézi erre Szenci Molnár Albert szíves fogadtatását. Idézhetne volna, hogy Béza Thúry Mátyásról is dicsérettel emlékezik Rákóczy Zsigmondhoz írt levelében, hasonlóképen Paksi Mihályról a Telegdihez intézett levélben. Ugyancsak kiváló, szíves fogadtatásban részesítette 1570 végén Skaricza Mátét, sőt Szegedinek az áriánusok ellen írt művét, melyet Skaricza csak olvasásra adott át neki, később ki is nyomatta. — Súlyos sajtóhiba az az állítás, hogy Zwingli, aki 1531-ben Kappelnél elesett, 1533-ban énekeskönyvet adott volna ki (35. l.); hasonlóképen tollhiba, hogy Castellio Sebestyén kath.-hittudós lett volna (11. l.), mert Castellio éveken át Genfben a Kálvin munkatársa volt s onnan menekült Bázél szabadabb légkörébe.

De mindezek a kisebb tévesztések vagy tollhibák nem csökkentik a derék, komoly tanulmánnyal és hozzáértéssel készült dolgozat értékét.

Rácz Lajos

Barokk-szellem és műveltség.

S. Szabó Józsefnek ily című tanulmányából (Protestáns Szemle, 1932. májusi szám) legyen szabad két tévedést helyreigazítanom. — Szekfű Gyula éppen ott, ahol S. Szabó József hiányolja, t. i. az V. kötetben (418. l.) ezt írja: „Pázmány barokk stílus-sajátságaira l. Horváth János úttörő értekezését, Barokk-ízlés irodalmunkban, Napkelet, 1924., 2., 334. l.“ — Katolikus nagygyűlésen a tévesen Szekfű Gyulának tulajdonított nyilatkozathoz hasonló Hóman Bálint mondott.

Török Pál

Hibaigazítás. Dr. vitéz Pétery Aladár „A vegyesházasság és a valásközi béke“ című cikkében, májusi számunk 328-ik lapjának 4-ik és 329-ik lapjának 10-ik sorában „Corpus“ helyett „Codex“ olvasandó.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

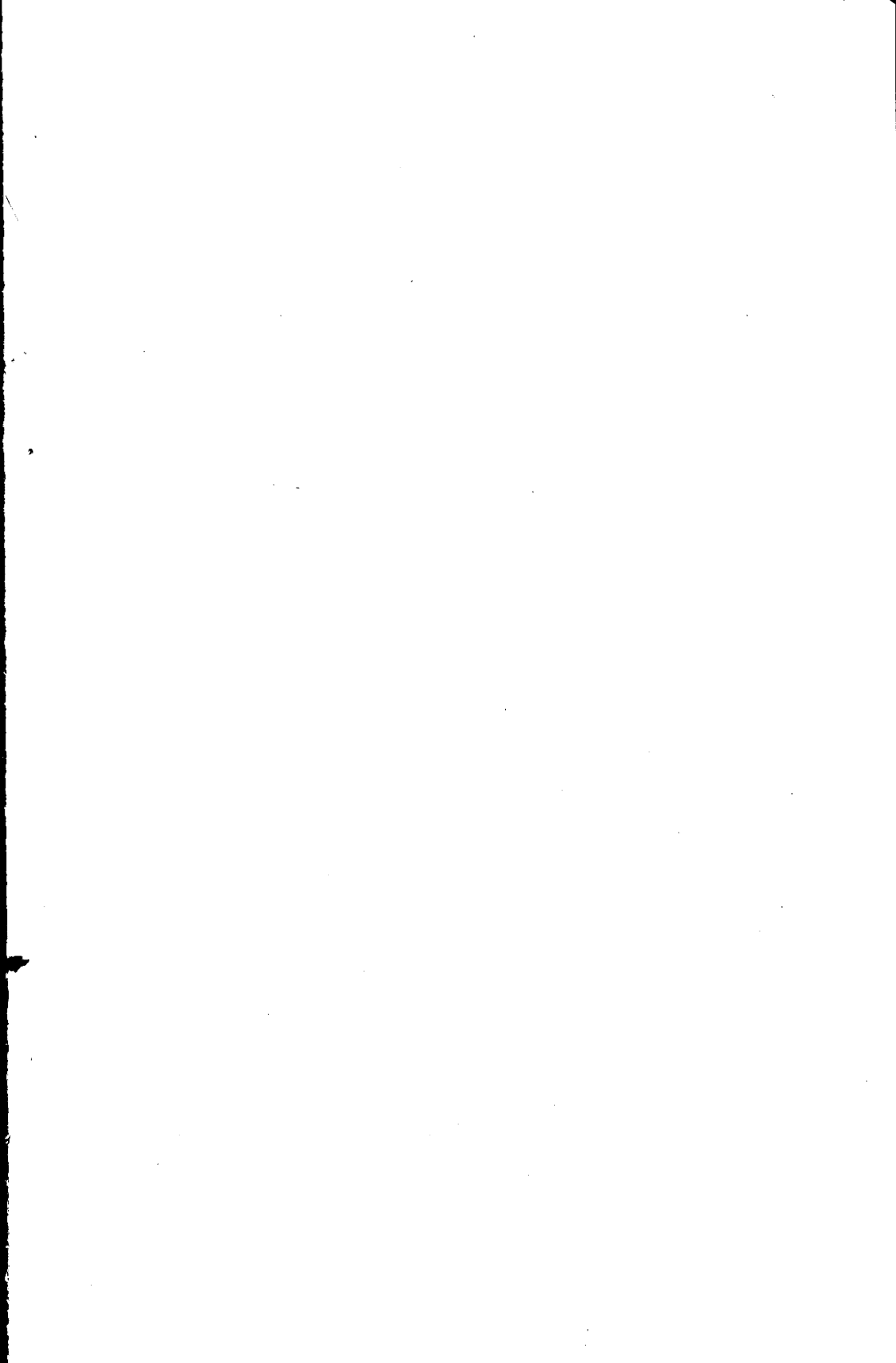
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

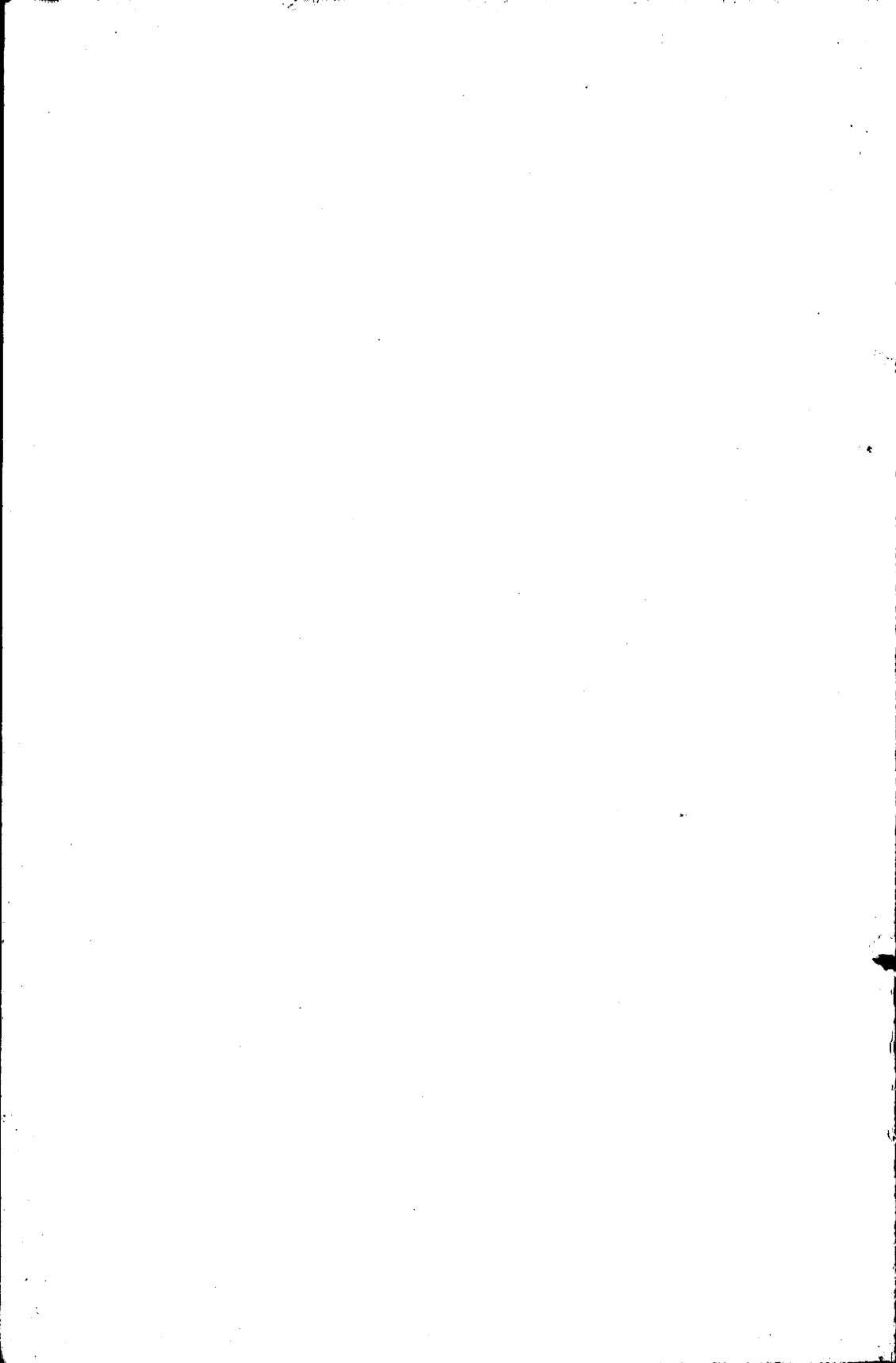
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

BERNÁT ISTVÁN: Charles Gide
KOVÁCS JÓZSEF: Anyám varr... (vers)
IMRE SÁNDOR: Az ifjúság és a mai élet nagy kérdései
Dr. KISS JENŐ: Őszi gondolatok (Meditáció)
TANKA JÁNOS: Tenéked (vers)
HODOSSY BÉLA: A Magyar Református Kántorkönyv
TELEKES BÉLA: Nagy mentsvár... (vers-fordítás)

KRÓNIKA

KRITIKAI SZEMLE

XLI. évf. 10. sz.

1932 október

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása.
Budapest.

KRÓNIKA

Dr. HEGYALJAI KISS GÉZA: Némethy Ferenc (1520?—1565) 542

KRITIKAI SZEMLE

WICZIÁN DEZSŐ: Szeberényi Lajos Zs.: Gusztáv Adolf svéd király	545
S. SZABÓ JÓZSEF: Dr. Soós Béla: Zwingli és Luther találkozása Marburgban	546
GAUDY LÁSZLÓ: Jánossy Lajos: Az Evangélikus Liturgia megújódása történelmi és elvi alapon	549
JOÓ TIBOR: Russel Bertrand: Kína és a kínai probléma	552
HAMVAS BÉLA: Marczell Mihály: A bontakozó élet	554
VISKI KÁROLY: Kós Károly: Kalotaszeg	558
SZONDY GYÖRGY: Magyar Legendárium	559
SYLVESTER PÁL: Tanka János: Napsütésben	560
KARÁCSONY SÁNDOR: Fáber Kovács Gyula: Ballag már a vendiák ...	561
ISOZ KÁLMÁN: Gárdonyi Zoltán: Die ungarischen Stileigentümlichkeiten in den musikalischen Werken Franz Liszts	563
HAMVAS JÓZSEF: A nagykőrösi Arany János Társaság Évkönyvei	564
JOÓ TIBOR: Jancsi László: A misztikus intuíció	565
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	566

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Charles Gide

A magyar protestánsoknak főleg világi része egészen a közelmúltig kevés súlyt helyezett arra, hogy figyelemmel kísérje a protestáns nagy nemzetek vallási fejlődését. A tömeg pedig bele nyugodott abba, hogy a római egyház hívei nemcsak nagyobb számuk miatt, hanem más okokból is erősebbek, hatalmasabbak, mint mi. Nem vettünk tudomást arról, hogy a XIX. században a protestáns nemzetek erőben, hatalomban mennyit nyertek, hogy az angolszászok gazdasági és politikai téren mennyire visszaszorították a katolikus országokat. Németország fellendülését a protestáns Poroszországnak köszönheti, a tengerentúli megszilárdult államok virágzásukat és emelkedésüket nem kisérték a Knoxoknak, Penn Vilmosoknak és Chalmerseknek köszönhetik. Ellenben a katolicizmus legerősebb várai Franciaországgal kezdve le egészen Ausztriáig és Spanyolországig megszűntek Róma támaszai lenni.

Figyelmünket még kevésbé kötötték le azok a küzdelmek, amelyeket protestáns testvéreink, nagy idegen tömegek közé beékelve, egyrészt a katolicizmus, másrészt az istentagadó irányzat ellen folytattak. Alig ismertük még hírből is azokat, kik e küzdelmeket vezették s eközben nagyra nőttek. Az igazi érdeklődés hiányának tudható be, hogy az a hír, mely ez év tavaszán érkezett hozzánk és a 85-ödik évében elhunyt *Charles Gide*-nek, a Collège de France híres tanárának halálát jelentette, csak kevesek figyelmét kötötte le. Azok, akik megemlékeztek róla, mint a mai francia közgazdasági irodalom művelőinek legkiválóbbikát méltatták, érintették a szövetkezetek terén kifejtett szívós és nagyarányú tevékenységét is, de azt, ami legnagyobb érdeme volt, mellőzték, sőt — talán tudatosan — el is hallgatták. Nem is csoda.

Gide, a ragyogótollú író, kinek egyik művét 19 nyelvre fordították le, akit a szövetkezeti életben „csalogány”-nak neveztek, mert képes volt a gazdasági élet rideg problémáit nemcsak érthetően, hanem behízelgően is megértetni — szívében és munkájában a reformált vallásnak, a hitnek embere volt. A közéletben és irodalomban elért eredményeket, befolyását és tekintélyét annak a meggyőződésnek állította szolgálatába, melyet nagy előde: *Guizot* — aki épúgy mint Gide, délfancia volt — már 80 év előtt igyekezett a francia politikába bevinni. *Guizot* szerint a társadalmi bajokat orvosolni, a romboló politikai hatásokat ellensúlyozni a keresztyénség hivatott és képes is, ha áthatva az egész embert, az önkéntesen és szabad akaratából hajlik meg a tekintély előtt. A szabadság épúgy, mint a tekintély, isteni intézmény, a zsarnokság és lázadás emberi.*

* Méditations et Etudes Morales. Passim.

Gide épúgy, mint Lajos Fülöp hírneves minisztere, Guizot, hosszú élete utolsó lehelletéig nem szűnt meg dolgozni azért a szent hitért, amelyért hugenotta ősei életüket is áldozták.

Vágya, törekvése az volt, hogy belevigye a legnemesebb indítékokat a gazdasági világba, átalakítva azt — mint Harnack oly szépen mondja — az örökkévalóság fényében lefolyó keresztyén léletté. Munkáiban, tanulmányaiban és az ujságokban megjelent cikkeiben, melyek számát még 1913-ban, tehát közel húsz év előtt 1800-ra tették, e felfogás által vezetve harcolt az emberi érdekek szolidaritásáért. Igyekezett ezzel a szabadversenyt meg-nemesíteni és korlátok közé szorítva, az emelkedésnek forrásává tenni. Ezzel azt óhajtotta megvalósítani, mit az apostol kívánt, t. i. hogy a keresztyén szabadság a szeretet irányítása útján érvényesüljön.

Ezért karolta fel az altruizmus eszközét, a szövetkezeti gondolatot. Remélte és remélték midazok, akik társai voltak a küzdelemben és munkában, hogy sikerül a szövetkezetek révén oly gazdasági életet teremteni, amelyben nem lesznek „sem orosz-lánok, sem sakálók“, hanem csak olyan emberek, akik törekedni fognak megvalósítani azt, amit sokan naívnak, sőt talán nevetségesnek találnak: „mindnyájan mindenkiért és mindenki minde-nekért fog munkálni!“

Kezében a közgazdaság, mit Carlyle *rettenetes tudomány*-nak keresztelt el, emberiessé alakul át, mert nem annyira a gazdagságot, mint inkább a jogos emberi érdekek kielégítését tartotta szem előtt. Felsőbb célok szolgálatában álló eszköznek akarta látni. E helyen talán elég csak ráutalni arra, hogy ez a felfogás Szent Ágoston és Calvin nyomaiba emeli Gidet, sőt munkája révén talán följük is. Az emberi érdekek szolidaritását merete még a háború alatt is hangoztatni, ami őt, mint egyik hozzám intézett levelében kötődve említi, a patentált hazafiak szemében gyanússá is tette. Pedig milyen hazafiság az, mely az általános emberi érdekekkel ellentétes? 1889-ben tartott genfi előadásában az új iskolát, a szolidaritás iskoláját szembehelyezte a régi szabadelvűséggel, amely jogosnak mondja a szabadversenyt, a legázolás szabadságát az erősek kezében. Nem tud szimpatizálni azzal az egyenlőséggel, mely a szocialisták uralma alatt a tehetségek és kiemelkedő egyének lefejezését jelentené, de a tekintéllyel sem, amint azt a katolikus egyház az egyéni fejlődés kárára értelmezi. Erkölcsei parancsok uralma alá helyezve, az emberi érdekek iránt fogékonyra törekedett tenni: a közgazdasági politikát, így a szociális keresztyénségnek egyik kiváló úttörője lett.

Tanítása és élete között teljes volt a harmónia. 1847-ben született Bordeauxban. Montpellierben lesz egyetemi tanár s csak 1898-ban került Párisba. Az egyetem jogi karának s a *Collège de*

France-nak, a franciák e büszkeségének, mely a múlt évben ünnepelte alapításának 800-adik évfordulóját — lett tanára. Új gondolatokat és törekvéseket fűzött mint író és tanár azokhoz, melyek az intézetnek hosszú története nem egy szakában Európa-szerzte hírt és tekintélyt biztosítottak. A *közgazdaság alapelveiről* írt kézikönyve 26 kiadást ért el, 19 nyelvre lefordították s ma több száz-ezer példányban forog különböző népek kezén. Másik nagy műve, melyet *Rist*-tel dolgozott ki, a közgazdasági eszmék történetével foglalkozik. Gidenek sikerült az, amit előtte lehetetlennek tartottak. Az unalmasnak keresztelt közgazdaságból kedves és lebilincselő tudományt csinált. Aki olvasta írásait, ebben nekem nem fog ellentmondani.

A Szemle olvasóit azonban talán jobban fogja érdekelni életének az a munkája, mit a gazdasági élet krisztianizálásáért kifejtett. A gazdagság helyébe végső cél gyanánt, amint említettük, az ember nemesebb érdekeit tette s a gazdasági életet meg akarta tisztítani a kapzsi fogásoktól, nevelni a fogyasztókat, hogy a fáfadsággal szerzett filléreket léhaságokra ne dobálják ki. Szerinte kell, hogy a gazdasági élet engedjen időt az embernek arra, hogy szívének tisztább érzései is fejlődhessenek és lelki élete megtisztuljon. Adja meg a lehetőséget arra, hogy a napi élet porából legalább olykor a felülről jövő sugarak fényében tisztára fűrődjék. Bízott eszméinek diadalában és boldogoknak mondotta azokat, akik ezt megérik. De boldogok szerinte azok is, akik hisznek benne s anélkül, hogy látták volna bekövetkezését, előkészítik azt, odaadással dolgozva a szebb jövőért. Erősen befolyásolta az a szívósság, mellyel Jézus kijelenté: Én vagvok az igazság! Keresétek ti is az igazságot! Ennek keresésében s a belőle folyó parancsok uralásában folyt le Gide élete. Ez vezette tollát szinte utolsó pillantásáig, ez sarkallta a gyakorlati alkotásokra, mert amellet, hogy tudós és apostol volt, tudott és akart alkotni is. Szükségét érezte annak, hogy így nagy gondolatait átvigye a gyakorlati életbe is. A társadalmi kérdések tanulmányozására alakult protestáns egyesületben, melynek elnöke volt, foglalkozott a lelkészek szerepével a hívek szociális gondozása körül. Lelkükre köthötte, hogy igyekezzenek Isten országát már ideleonn megvalósítani. Ha sikerül belevinni Jézus tanításait a szeretetről, a könyörületességről a mindennapi emberbe, ha az élvezetek és a hiúság nem lesz előttünk az életnek egyetlen igazi célja és helyébe az az érzés lép, mi örömet, sőt boldogságot talál abban, ha a nyomort, szenvedéseket enyhítve az emberi életet kívánatosabbá és szebbé tesszük, bizonyára szebb utakon járunk és dícséretesebb munkát végzünk, mintha tágítjuk azt a poklokka! közlekedő örvényt, melybe a mai gazdasági élet nyomása alatt napról-napra több összetörött lélek és kimerült test hull bele. Tudjuk, hogy a gazdasági élet fejlődésének iránya mit jelent a jellemek alakulá-

sára, de a fennköltebb törekvésekre nézve is. A mindennapi életnek olyan átalakítása, hogy az eszköze, zsámolya, ne pedig ellen-sége legyen az ember erkölcsi fejlődésének és végeredményben a vallásosságnak, volt a cél, melyért Gide hosszú évtizedeken át meg nem szűnt dolgozni. Dolgozott kis és nagy lapokban, a Collège de France katedráján, szónokolt száz meg száz gyűlésen és értekezleten az elnöki székből. Tette mindezt feltűnni vágyás, hiúság és nagyképűség nélkül. Ir nagy műveket, melyek ismertté és becsültté teszik nevét az egész földtekén, de ráér arra is, hogy az elemi iskolák részére tájékoztatót szerkesszen, mert fontosnak véli, hogy már a kis gyermek szívébe be legyen oltva a testvéri együttműködés gondolata, mely az igazi szövetkezés vezető fonala. Ellátja előszóval hazánkfia, Csikay Pál könyvét s védelmére kel a megcsonkított magyar hazának. Magáévá teszi Apponyi gróf követelését, mely a trianoni ukázt népszavazás alá akarta bocsátani. De erre a magasban trónoló diktátorok, kikre a győztes nemzetek Európa sorsát rábízták, persze nem voltak hajlandók.* Jellemző rá, habár nem nagynak látszik, az is, hogy negyven éven át egyetlen levelemet sem hagyta válasz nélkül. Pedig a válaszokat mind maga írta!

Utolsó nagy művében, melyet a Carnegie-alapítvány felkérésére szerkesztett** s amelyben arra felel, mit nyert és mit veszített hazája a háború által, nemcsak a vagyoni tételeket sorolja föl, hanem azokat az erkölcsi fogyatkozásokat is, melyek újabban a nemi élet terén, a családban és az irodalomban észlelhetők. Ezekhez mint nem a legjelentéktelenebb, a híres francia takarékosság gyengülése is hozzákapcsolódik. Ujabb és utolsó bizonyítéka ez annak a hézag nélkül való jellemnek, amely Gideé volt, aki az erkölcsi és gazdasági törekvések harmóniájától várja a társadalmi békét és reméli a nemzeti nagyságot.

A bibliát, az egymás terhének hordozására biztató evangéliumot Gide komolyan vette. Innen szívta életének vezető eszméit és érzéseit. Olyan hévvel harcolt a merkantil világ túlkapásai ellen, mint amilyen eltölté az ókor prófétáit Tyrus és Sidon üzéreivel szemben. A nép kizsákmányolása — mondja egy helyen — ma is folyik, az üzérek ellepik a templomokat, bankjaik keze elnyúl tornácainkig, sőt üzelmeket papok áldják meg, úgyhogy nem lehet tudni immár, kit imádnak: Istent-e, vagy a helyébe lépett Mammont? Vajjon nem időszerű, nem égetően szükséges-e, hogy mi is elfogadjuk Gide tanítását s arra törekedjünk, hogy a társadalmi bajokat nem külső erővel, hanem szeretettel gyógyítsuk és így elkerülve a forradalmat, eljussunk a belső élet átalakulá-

* Paul de Csikay: *L'Europe Centrale Economique et sociale*. Préface par Charles Gide. Paris. Felix Aleeur. 1931.

** Ch. Gide et W. Qualid: *La Bilan de la Guerre pour la France*. Paris,

sához, a megtéréshez? Könnyű munka, ha keresztyén hit és lélek van hozzá, de nélkülül hiába minden.

A francia protestánsok áldják Istent, aki minden világosság forrása, hogy felgyújtotta náluk Gidenek nagy szellemét, aki vállalkozott arra, hogy kijelöli a kivezető útát abból a kaoszából, melybe jutottunk s amelyet a vad és vak erők összezsapása jellemez. Ezzel szemben az új társadalmi rend a keresztyén gondolat által áthatott gazdasági életből fejlődve a testvériségnek, szerető és méltányoló megértésnek talaján kell, hogy álljon.

Az annyira kívánt boldogsághoz, békéhez és erkölcsi nagysághoz mi is csak ezen az úton juthatunk el. Ez azonban nem fog bekövetkezni, ha a társadalmi élet terén működő világi elemek vezetőiben nem éled fel az a kötelességtudás, mely a reformációt követő idők férfiai munkára kényszerítette, mert érezték, hogy az egyházért folytatott tevékenység már azért is értékes, mert önmagáért folyik és nem világi jutalomért. E tekintetben a helyzet még csak nemrég is igazán sivár volt. Lassanként azonban a Darányi Ignácok és Szilassy Aladárok nyomában új érték munkaezők, a Sáfrán Gézák, Pesthy Pálok, Halász Lajosok és Cs. Nagy Imrék lépnek. Szász Károly és Budav Barna a napi sajtóban harcol az erkölcsi megújulásért. A *Protestáns Szemlé*-ben felbukkanó új tehetségek közt akadnak világi férfiak is, bár nem olyan számban, mint kívánatos volna.

A protestáns magyar lassan ébred. Nagyon is mélyen és soká aludt. Nem is nagyon szerette, ha új gondolatokkal és feladatokkal zavarták. Most azonban már látja és érzi, hogy nem lehet másként és ha élni akar, a jövő szebb életét munkával kell kiérdemelni. Ezért igyekeztem Charles Gidet, kinek méltányló támogatása életem egyik legszebb eredménye — követendő például odaállítani.

A Tudományok Fejlesztésére Alakult Angol Társaságnak legutóbb Yorkban tartott közgyűlésén Sir Alfred *Ewing*, maga is a technikusok világának egyik büszkesége, utalt arra a kiábrándulásra, mely ma az újabb találmányokat fogadja. Szerinte a régen divatos feltétlen bámulat helyébe kételkedő bíráló és aggódás lép, mert a találmányokat rosszul is lehet felhasználni, sőt igen sokszor hajlandók is vagyunk erre. Erkölcsileg nem tettünk olyan haladást, mely ettől megóvna, nem tudjuk eléggé jól használni az Isten-adta szabadságot.

Az üres, értéktelen, múltó dolgoktól, amelyek imádata ma leköt bennünket, elfordulva, meg kell tanulnunk igazán szeretni és remélni. Művelni lelkiismeretünket, fejleszteni belső világunkat. Emberek és keresztyének újból csakis így lehetünk.

Végül egy személyes megemlékezés a múltból, mely igazán bemutatja Gidet, mint embert és hazafit. 1907-ben a cremonai nagy szövetségi gyűlés után, melyen résztvett *Luzzattin* kívül a

későbbi miniszterelnök, *Tittoni* is, a ma annyiszor emlegetett Stresában ünnepeltük Gidet és meglátogattuk a milanoi szövetségi telepet is, hol zajongó olasz csemeték lelkesen fogadtak bennünket. Látva az olasz ifjú nemzedék dús hajtását, Gidet elfogta a hazafias bánat, elborult homlokkal kiáltott föl: „Oh boldog Itália, szegény Franciaország! Ott már-már több a koporsó, mint a bölcső!” Gide előtt nem a még szinte káprázatos jelen, hanem annak a jövőnek a képe lebegett, amely hazájára vár, ha ez úton haladva, feláldozza a jelennek a jövőt.

Pedig ime, mi is erre az ösvényre léptünk.

Bernát István

Anyám varr...

*Anyám varr és én figyelem,
Figyelem drága jó anyámat.
Szemében fáradt, bús madár, —
Sötét madárként ül a bánat.*

*Ó, hányszor láttam már e csúf,
E csúf-csúf madarat szemében,
Csak ül-ül mozdulatlanul,
Mint felhő, terhes őszi égen*

*Úgy szeretnék kiáltani:
Ó, hagyd el, hagyd el már anyámat,
Te csúf madár, te rút madár,
Te csúf, komor, fekete bánat.*

*De jaj, tudom, hogy céltalan,
S csak hallgatok és nézem-nézem
Anyám szemét, — oly nagy a csönd,
Hogy kihallatszik: szívverésem.*

*És néha-néha gondolom:
Szavakat mondok víg-vidámat,
Zsongító, drága szavakat,
Szivem kitárom kalitkának,*

*Talán e rút madár anyám
Szeméből átrepül szívembe.
— Hiába! Oly nagy-nagy a csönd...
Anyám varr s én nézem figyelve.*

*— Hiába! Tudom, ott marad
Szemében már mindig a bánat.
Anyám varr és én figyelem,
Figyelem drága, jó anyámat.*

Kovács József

Az ifjúság és a mai élet nagy kérdései

A mai életben különösen nagy szükség van arra, hogy idősebb emberek is megjelöljék azt az álláspontot, amelyet véleményük szerint a mostani nagy kérdésekkel szemben fiatal embereknek el kell foglalniuk. Az ilyen vállalkozásnak azonban nem csekély nehézségei vannak. Éppen most igen kényesnek tartom, hogy idősebb emberek kéretlenül irányítani akarjanak s határozott véleménymondással levegyék az állásfoglalás felelősségét a fiatalok válláról. Éppen most az ifjúságnak magának kell állást foglalnia, magának kell jövődjéért a felelősséget vállalnia. S hogy mégis szölok, az abból a határozott tapasztalatomból következik, hogy az ifjúság várja és szívesen fogadja az irányítást.

Négy pontot világítok meg: I. mi a jelentősége a mai kérdésekről az ifjúság körén már kívül állóktól tartandó előadásoknak, — II. miért van ilyen tájékoztatásra a mai ifjúságnak a réginél nagyobb szüksége, — III. mely kérdésekben kell most az ifjúságnak eligazodnia és — IV. mely módon lehet e kérdésekben a tisztánlátást legjobban megszerezni.

I. Az első kérdés tehát az: miért szükségesek az ilyen fejtegetések? A választ egy tény megállapításával kezdem: a mostani fiatal emberek nem értik a jelent. Ezt merem állítani, mert ily tapasztalataim vannak, de hozzátésem, hogy most az öregek sem értik, sőt bizonyos vonatkozásokban még kevésbé értik, mint a fiatalok. Ennek az oka az, hogy az idős ember nehezen tudja megszokni a nagy változásokat, amelyek számára váratlanul jelentkeznek. A fiatalok nem a változást nem értik, mert hiszen a megelőző viszonyokat nem ismerték; nekik inkább azért nehéz eligazodniuk, mert a mostani egyetemes zűrzavar mivoltát nem láthatják, kivált azt, miért van most ilyen sok baj, ha — amint az öregek sóhajtják — régebben nem így volt?

1. A lelki nehézségek első okát abban látom, hogy az iskola nem vezette kellően az ifjúságot a mai élet megértésére. A magyar iskoláknak ez a hiánya már a múlt század 90-es évei óta megvan, tehát a mostani ifjakat megelőző nemzedékek is ugyanígy voltak, de akkor ez kevésbé volt érezhető. Hogy miben állott az iskola elmaradása az élettől, azt könnyű a tanítástervekből megmutatni s méginkább a legtöbb iskolában kialakult állandó gyakorlatból. Pl. a magyar történelem tanítását kitézte a tanításterv 1867-ig, de eddig alig mentek el; 1848-on túl alig haladtak s már azt a korszakot is csak az utolsó órákon és jórészt egyoldalúan tárgyalták. A magyar irodalomtörténet pedig, amely a magyar szellemi élet benső alakulását tartozott volna elének állítani, elment Arany János haláláig, a későbbi időről pár néven

kívül legtöbbször semmit sem mondott. Ez pl. a 90-es években még tűrhető volt, de napjaink felé haladva mind nagyobb lett a hézag az iskolában megismert fejlődés, meg az ifjúság előtt közvetlenül ott álló fejlettségi fok között. Annál inkább így történt ez, mert az irodalom ismertetéséből rendszerint kimaradt sok minden, kivált azok az elemek, amelyek valóban a szellemi élet fejlődését ismertették volna meg. A földrajztanítás meg alig adott többet, mint száraz adathalmazt, jórészt anélkül, hogy a nemzetek életének, sorsuk alakulásának földrajzi tényezőit igazán megérthették volna. Súlyos hiány, hogy a minisztériumnak 1919/20. évi kezdeményezését nem számítva, éppen az ú. n. művelt középosztály iskolájában, a középiskolában sohasem folyt oktatás a társadalmi és közgazdasági kérdésekről. Ennek egészen természetes következménye, hogy éppen abban az ismeretkörben, amelyre az utóbbi évtizedek világmozgató kérdései vonatkoznak, a tanult nemzedékek egész sora teljesen tájékozatlan maradt, még az érdeklődésre sem kapott hivatalos indítást, nemhogy a nyugodt eligazodást megalapozták volna! S így van aztán, hogy minél jobban teljesítette a középiskola azt a kötelességét, hogy önálló gondolkodást fejlesszen az ifjúságban, az iskolából kikerülők annál inkább megérezték ezeket a hiányokat, annál élesebben kellett és kell ma is látnia minden értelmes ifjú embernek az eléje meredő kérdések idegenségét.

2. Az idegen írók könyvei nem adhatnak teljes felvilágosítást a magyar ifjúságnak a mai élet nagy kérdéseiben, mert nem a mi jelenlegi életünkben indulnak ki, nem eddigi alakulásunk folytatását látják a mai jelenségekben, nem a mi szükségleteinket érzik, nem ismerhetik az ú. n. világáramlatoknak reánk tett hatását a múltban. Ebből következik, hogy nem érthetik meg eléggé a mi mostani helyzetünket sem. Sem azt, hogy miért olyan, amilyen a külföldi eszmék visszhangja nálunk, sem azt, hogy a magunk multja és jelene mily sajátosságok miatt kíván többé-kevésbé eltérést az idegen eszméktől, vagy a valóság menetétől. Idegen írókat tanulmányozni kell minél alaposabban, de ezektől a mi ifjúságunk csak elméleti, elvi tájékozódást nyerhet, a gyakorlati útmutatásnak a magunk életéből kell következnie.

3. A napilapok a nagy kérdésekben való tájékoztatásra nem alkalmasak. Az ifjúságnak alaposságra, az okok mindenoldalú ismeretére van szüksége, hogy valóban tájékozott lehessen és a saját maga felelősségére állást foglalhasson; a lapok egyoldalúan, a szerkesztők, sőt ma már sokszor a kiadók pártállása, vagy egyéb érdekei szerint akarják alakítani az olvasók véleményét. A napilap nem is engedheti meg magának azt a tárgyilagosságot, amely a személyes mérlegelésre kíván alapot adni, hiszen akkor esetleg nem az általa kívánt irányba indulna az olvasója, a lap

pedig azt akarja, hogy őt kövessék. Nekik általában nem céljuk szabadon alakuló meggyőződés létesítése, hanem az olvasók véleményét eleve elfoglalt álláspontjuk mellé igyekeznek lekötöni. Az ifjúság számára azért sem lehetnek hát irányadók, mert nem tudnak egyéni, kivált az ifjúság lelkiületéhez szabott hangon szólni; nekik nem az ifjak fontosak, hanem azok, akik már önálló részei a közéletnek. Ezzel azonban nem mondtam, hogy nem kell olvasni a napilapokat. Éppen ellenkezően, figyelni kell ezeket nagyon is, de nem egyet, hanem egy-egy határozott kérdésben meg kell nézni több lapnak az állásfoglalását és híreit, azaz a tények előadását és a véleményeket. Ily összehasonlítás első tekintetre zavarja az olvasót, mert nem látja, hogy mi is az igazság; azután azonban éppen azért hasznos, mert az egvoldalúság torzítását vérteti észre és a tárgyiasság értékére figyelmeztet. Maga az, hogy a lapokkal szemben ez a helyes álláspont, bizonyítja, hogy ezekből a nagy kérdésekről való alapos tájékozódás nem lehetséges, hiszen már a lapok megítélésére is csak a tájékozott ember képes.

4. Ezekért látom felettébb szükségesnek, hogy az ifjúság maga szervezzon magának ilyen tájékozódási alkalmakat. Olyanoktól igyekezzenek eligazítást szerezni, akiket ismer, becsül és szívesen meghallgat. Ez a feltétele annak, hogy a hallottakat tárgyilagosan mérlegelni hajlandók legyünk. Követelmény azonban az is, hogy akik ilyen előadásokra vállalkoznak, azok világosan lásák ennek a feladatnak igazán komoly jelentőségét s valóban tájékoztatni akarjanak. Azt hiszem, éppen azért vágnak erre ma fiatal emberek, mert látják, hogy a mostani életnek minden nagy kérdésében igen különböző és ellentétes felfogások állanak szemben, sőt éles harcban egymással. Nem elég ezeket a kérdéseket csak egyik oldalról megnézni, bármelyik is az; teljes világosságot mindenre csak a felette álló, föléje emelkedő fényforrás adhat. Ezt kell biztosítani minden ily célú beszédnek. Így lehet nevezetes eszközévé az ifjúság önnevelésének, így következhetik belőle a jelen megértése és a jövőbe nézés tudatossága.

II. A második kérdés az: miért érzi a mai ifjúság sokkal élénkebben ily tájékoztatás szükségét és miért nehezebb ezt most megszereznie, mint a régebbi nemzedékeknek?

1. Itt előbb meg kell mondanom, hogy a következőkben mit értek ezen a szón: ifjúság. E közlésen közvetlen rendeltetése miatt a szó értelme csak az lehet e pillanatban: a középiskolát végzett főiskolai ifjúság. Eszerint szorosan véve nem tartoznak ide pl. a középiskola utolsó évének növendékei, meg akik már elhagyták a főiskolát. Azonban éppen napjainkban nem lehet a határokat nagyon élesen megvonni. Akik a főiskola küszöbéhez már egészen közel vannak, sem a fejlettség, sem a tájékozottság szempontjából nem igen különböznek a főiskolára már beirtak-

tól. S akik éppen elhagyták a főiskolát, ha netalán okleveles emberek is, de a társadalomban még nem foglalták el egyéni helyüket, nem sokban különböznek az utolsó éves hallgatóktól. Ezért inkább az életkort jelölöm meg: a következőkben a 17—24 éves ifjakra gondolok s elsősorban a férfiakra. A női ifjúság helyzete ugyanis a nagy kérdések jórészeivel szemben lényegesen más. Beszélni arról is szükséges. Nem szabad a két nemet szembeállítani, de észre kell venni, hogy magát a tájékozódás azonos szükségletét és a tárgyias tájékoztatás azonosságát kivéve a férfi és női ifjúság szempontjai nem lehetnek azonosak a jelenre nézve. Már csak azért sem, mert a női ifjúságnak sokkal kevesebb e tekintetben a hagyománya, számára az élet mai kérdései még sokkal súlyosabbak. Éppen a nők nagy térfoglalása okozza pár évtized óta a helyzet számos nehézségét, mert ez is alakítja a viszonyokat s nem csekély részben a munkaterek semlegessé válása teremtett a férfi ifjúság számára régebben ismeretlen akadályokat. Ezt azonban csak azért említem, mert ez az oka, hogy mondanivalómat a férfi ifjúságra korlátozom.

2. A főiskolai ifjúságnak nehezebb most az eligazodás, mint az ifjúság többi részének, a nem szellemi pályákon levőknek. Az ú. n. értelmiségi ifjúság előtt ugyanis ott áll a mai életnek minden kérdése és különösen súlyosan nehezedik rá az ifjúság többi rétegét is elsősorban foglalkoztató kérdés, a kenyérvkérdés; az értelmiségi ifjúságnak azonban előtte áll ezenkívül a szellemi kérdések egész tömege is. Ennek az ifjúságnak hagyománya, hogy a szellemi természetű kérdésekkel foglalkoznia kell; ha nem volna is hagyománya, amint pl. az első nemzedékben tanult ifjúnak egyénileg nem az, a társadalmi helyzete miatt ma kénytelen keresni ezek megoldását a saját számára, mert kénytelen valahogyan állást foglalni bennük. Most azonban ezek a szellemi kérdések egymással és az anyagiakkal egészen bonyolult összefonódást mutatnak. Akiknek a mai zűrzavar pusztán a megélhetés gondjait jelenti, az élete azoknak is keserves, de mennyivel súlyosabb azoknak, akikre nézve ez megoldandó kérdésekkel bonyolódik? S éppen ez az értelmiségi ifjúság tudja ma legnehezebben az irányát megtalálni.

3. Az ifjúság mai helyzetének nehézsége egyszerre megvilágosodik, ha a mai helyzetet egyik régebbi nemzedék akkori helyzetével összevetem. Erre a magam ifjúkorát választom. Körülbelül a velem egykorúakat lehet a főiskolai ifjúságra nézve apai nemzedéknek nevezni, tehát azokat, akik a 90-es évek közepén végezték a középiskolát. Ha e két nemzedék viszonyait egybevetjük, a mai ifjúságot jobban megértjük. Nem részletezem a különbségeket, inkább csak érintem.

A mai ifjúság nehézsége abban gyökerezik, hogy nem kap-

hat az apáktól, vagy általában az apai nemzedéktől olyan természetes, síma, egyértelmű bevezetést az egyéni és nemzeti élet kérdéseiben, amelyet mi még megkaphattunk. Nem arra gondolok, hogy a szülők nem tudják a gyermekeiket olyan könnyen álláshoz juttatni, hiszen akkor sok apa jobban becsülte magát és fiát, a valamire való fiú jobban becsülte önmagát, semhogy így akarjon álláshoz jutni. Amit mondtam, arra vonatkozik, hogy az életnek az ifjú számára mindig újra megoldandó kérdéseiben nem lehet most a megoldást egyszerűen megmutatni. Akkor megvolt az apák határozott álláspontja a nemzet életének mindenféle kérdésére nézve. Több vélemény volt akkor is, egyik apa a 67-es politika híve volt, a másik függetlenségi és 48-as párti, ez szabadelvű, amaz konzervatív, de egyéb efféle ellentét aztán alig is volt, mert ennek a különbségnek műveltségbeli gyökerei és elméleti alapjai a sokaságban kevésbé voltak tudatosak s az azóta kifejlődött különbségeket még akkor aránylag kevesen vették észre. Ma nemcsak az az egyszerű kétfelé osztás lehetetlen, hanem látnivaló, hogy az idősebbek is bonyolultnak érzik a helyzetüket s nem a régi öregek nyugalma, hanem a mai élet nyugtalanító hatása jellemzi őket. Látják, hogy a nemzet helyzete s abban az egyénké is más, mint ifjúkorukban s így a mai apai nemzedéknek nincs meg az a nyugodtsága és biztonságérzése, amely még a 900-as évek elején is megvolt, bár akkor már ugyancsak hanyatlott.

Akkor a 67-tel kezdődött nagy rendezkedés után voltunk, most nagy zavarnak a forgatagában. Mi még, a 70-es évek végének, a 80-as évek elejének szülöttjei, belenőtöttünk egy határozott társadalmi rendbe, vagy együtt nőttünk azzal; a későbbi bomlás jeleit mi nem láttuk s az idősebbek nagy sokasága nem vette komolyan. Azt hitték, hogy a végén vagyunk a küzdelemnek; a pillanatnyi nyugalmat állandónak gondolták. A művelt középosztály köre akkor sem volt ugyan zárt kör, de megállapodottnak látszott, nem rohamosan bővült és így annak a társadalmi rendnek az átalakulását éppen a műveltek valami roppant távoli lehetőségnek gondolták. „Az ember tragédiájá”-ból ugyan ismerték az emberiség életének, a társadalom rendjének nagy mozgalmait, mégis csodálatosan olyan volt a közgondolkodás, mintha a nagy változások kora örökre elmúlt volna, vagy csak új özönvíz után jöhetne újból, de ettől komolyan nem félték. Ezért történt, hogy minden olyan törekvést, amely az akkori rend tudatos változtatását akarta, minden újítást általában valami bűnös szándéknak tartottak s ha gonosznak nem mondták is, óvakodtak az olyantól, aki a változás szükségét következetesen hangoztatta. Ma már tudjuk, hogy abban a nyugalomban sok része volt a tájékozatlanságnak és önámításnak, de ebből az akkori ifjúság legnagyobb része nem sokat láthatott, csak élvezte a társadalom rendjének megnyugtató

előnyeit. Ezzel teljesen ellentétes a mai ifjúság lelki állapota, hiszen látja, hogy most az idősebbek is bizonytalanul nézik a világot, nem nyugodtak afelől, hogy nem követtek-e el mulasztásokat; a nagy mozgalmak hullámai között pedig szemmel láthatóan valami új rendnek a készülődése jelenik meg, de nem tudjuk, hogy milyen lesz, sőt a különféle álláspontú emberek nem értenek egyet abban sem, hogy milyennek óhajtsák.

Harminc-negyven évvel ezelőtt azok, akik tudták, hogy az életben nincs megállás, a fokozatos és egyenletes fejlődés folyamatában képelték magukat s a fejlődést természetesen a jobb, a tökéletesebb állapot felé haladásnak gondolták. Ma sokan kigúnyolnak minden javításra, reformra törekvést, gyors és nagy átalakulást követelnek. Csakugyan történik is ilyesmi jóformán szemünk láttára a földnek nemcsak egy pontján, történik nálunk is, de itt inkább egyesek sorsában, és tisztán látszik, hogy a nyugtalanságot az egyéni sorsok terhe okozza.

Nagy a különbség a régi és a mai ifjúság helyzete között abban a tekintetben, hogy akkor Magyarország sorsa látszólag egyedül Ausztriától függött. A mai ifjúság meg sem értheti, milyen nagy harcok folytak emiatt a magyar országgyűlésen; „Ausztria és Bécs“ volt akkor a nemzeti politika legfőbb kérdése. S ha volt is sok harc, mégis az akkori kapcsolat tette a magyarság helyzetét Európában egyidőre nyugodttá, abban az állami kapcsolatban voltunk része az egyik nagyhatalomnak. A hármas szövetség pedig azt a gondolatot táplálta, hogy életünk Németország és Olaszország barátságával minden oldalról biztosítva van. Ezt akkor sem az egész nemzet hitte ugyan, de éppen a középosztály nagyobb része így gondolta. Ma valamennyien tudjuk, hogy egyedül vagyunk s hazánk csonkán és bekerített állapotában tehetetlen. Az élet lehetőségei tehát a mai ifjúság számára egészen másként alakultak és egészen más az a lelkiállapot is, amelyet az akkori nagyhatalmi önérték és az eltiportság mostani tudata okoz. Még hozzá nemcsak magunk vagyunk súlyos körülmények között, hanem körülöttünk is zűrzavar van; szomszédaink belőlünk nőttek meg, de birtokukat nem tudják békén élvezni; bennünket nemcsak egyénenként, határainkon belül, de mint nemzetet kinn is nyugtalanság vesz körül. Valóban az egész világ válságának részesei és nagy mértékben áldozatai is vagyunk. Józanul egy percre sem szabad elfelednünk, hogy most az egész magyarság milyen borzasztóan kicsiny pont a világon.

Régen, ha nem álmodtunk is Rákosi Jenő híres szavával a 30 millió magyarról, mégis csak az egységes magyarság, nagyszámú, egyre erősödő magyarság volt a szemünk előtt és rémkép alakjában is kevesen gondoltak arra, amit aztán megértünk. A magyarság óriási többségének semmi sejtelme sem volt az ú. n. nemzetiségi kérdés jelentőségéről. Ma a régi magyarországi nem-

zetiségeknek van nagy birodalma s a régi területen ötfelé szakad-
tan és az egész világon szétszórva él a magyarság. Egészen más
ez, mint volt annak a tudata, hogy a hazán kívül is vannak még
magyarok a világon.

A mi fiatalságunk korszaka Magyarország számára a teljes
kifejlődés ideje volt. Ha a mostani ifjúság az 1867 utáni évtize-
dekét részletesen ismerné, akkor láthatná, hogy mi ment akkor
végbe közöttünk. Az ifjúságra nézve ez azt jelentette, hogy szinte
évről-évre szaporodtak a munkaterek, kínálkozott sok alkalom
a munkára, mód volt arra, hogy leleményesség és munkabírás
új utakat teremtsen magának. Azt jelentette ez, hogy az ifjúság-
nak lehetséges volt pár évtizedig csupán a maga hajlandósága
szerint választania pályát. S a pályaválasztás főkérdése a szü-
lők számára az volt: vajjon mire volna a gyermek legalkalma-
sabb. Az értelmiségi pályára vágyó ifjúnak majdnem egyetlen
kérdése sokáig az volt, hogy vajjon anyagilag bírják-e szülei a
taníttatást s megvolt az a reménység, hogy az élet harcát „az erős
megállja“. Most a kenyérszerzés legegyszerűbb lehetősége is bi-
zonytalan. Nem elég a rátermettség érzése, ma azt nézi mindenki
elsősorban, hol nyílik számára valami, akármilyen mód a meg-
élhetésre. Ennek aztán súlyos erkölcsi következményei is vannak.
Ma a magát becsülő derék ifjú is kénytelen sokszor a „más úton“
való holdogulás módját keresni; nem a nyílt verseny, hanem a
kínéletlen versengés jellemzi most azt a küzdelmet, melyet az
ifjak folytatni kénytelenek. A protekció még az ártatlanabb fegy-
verek közé tartozik. Az ilyen harcban aztán rendesen nem a lel-
kileg különbek szoktak győzni.

Nagy különbség a mai ifjúság és a régiek helyzetében, hogy
hajdan a nyugdíjas állásban az élet, a nyugodt öregség biztosí-
tékát látták, ma pedig nyilvánvaló, hogy erre nem biztosíték az
állam jóállása sem. Hirtelenében fel sem lehet mérni a jelentő-
ségét annak a változásnak, hogy a tanult emberek nagy sokasága
egyszerre, azaz számára váratlanul bizonytalan helyzetbe jutott,
mert az állam nem tudja a neki végzett munkáért az ígért mér-
tékben ellátni. Ez a változás keserves az idősebbeknek, akik éle-
tüket abban a reményben élték eddig, s egészen más gondolko-
dást kíván az ifjaktól, akiknek az öregségükre más számítással
kell biztosítékot szerezniök.

Ha pedig a szellemi életre gondolunk: a mi ifjúságunk ide-
jén a nemzeti gondolat tisztulása és erősödése folyt; úgy láttuk
s ebben igazunk is volt, hogy a magyarság mint nemzet még soha-
sem volt teljesen fejlett és így nem is érvényesült. Széchenyi
ugyan nem nagyon ismerte már az az ifjúság, de szinte öntudat-
lanul is élt Széchenyinek az a tétele: még hiányzik történelmünk-
ből annak a főnöknek (uralkodónak) a lapja, aki a magyarság
teljes kifejtését látta volna legfőbb feladatának. Az volt tehát a

meggyőződésünk, hogy ennek kell következnie. Ez a meggyőződés pl. bennem ma is él: a magyarságban levő erők kifejtése fennmaradásunk egyetlen biztosítéka volna még ma is. Azonban csak a vak nem látja, hogy a nemzet fogalma bizonytalanná vált, mielőtt a nemzeti érzés a magyarságot teljesen áthatotta volna, mielőtt a nemzet gondolatát még a tanultabbak is teljes értelmében felfogták volna. Nem mondom, hogy a nemzeti érzés eltűnt, azt sem állítom, hogy nagyon megapadt, de az bizonyos, hogy a nemzet fogalmára nézve sajátságos ellentéteket látunk. A fiataloknak, minél határozottabban nemzeti érzésű, annál inkább számot kell vetnie azzal, hogy a nemzetet sokan elavultnak, idejét multnak tartják és hirdetik s ezzel az állásponttal és ennek gyakorlati következményeivel ma általában nem elég érzelmi alapon állani szembe, mint ahogyan eddigelé szokás volt.

Végül — nem merítve ki, csak abbaahagyva a felsorolást — felemlítem azt is, hogy akkor is volt vallásosság és egyháziasság, voltak felekezeti érzékenységek is, erősödött bizonyos vallás- és egyházellenes hangulat. Mindezeknek a jelenségei azonban érezhetően módosultak. A háborúnak ebben a tekintetben is nagyon különféle hatásai alatt a vallásosság végeredményben megerősödött s különösen a proletárdiktatúra következtében kiterjedt olyan rétegekre is, amelyekben addig nem volt valami általános; a vallásellenes mozgalom itt nálunk ma gyengébb. Mindezek miatt természetesen megerősödött az egyháziasság. A vallásosság közelebb viszi egymáshoz a hívőket, az egyháziasságnak azonban kétségtelenül az ellenkező, a szétválasztó hatása tűnik a szemünkbe. Így éleződtek ki az ellentétek, így távolodtak el egymástól a felekezetek s előtérbe jutottak az ú. n. viiágnézeti kérdések, amelyek valójában sokszor csak a nevet hordozzák, de alapjában véve egyszerűen a felekezetek harcát jelentik.

4. Ezek a vonások jelzik a mai és a régi ifjúság helyzetének, az adott körülményeknek sajátos különbségeit. Vagy legalább azt, hogy ezeket én hogyan látom. Aki az országnak más helyén nőtt fel, nyilván másféle hatások emlékét őrzi, de azt gondolom, a lényeget felmutattam. S ezekből a párhuzamokból érthető, hogyha az 50-en túlhaladt idősebbek a világot, a magunk szűk magyar világát ilyen megváltozotttnak látják, akkor ebben nekik is bajos eligazodniok. Ekkor aztán természetes, hogy a régiekénél a mai ifjúság helyzete nehezebb; a mai ifjúságnak nincs sem természetes vezetője, sem hátvédje. Az öregek, ha gondolkodnak, nem lehetnek nyugodtak afelől, hogy jól értik a mai életet és nem mutathatják az útát az ő elődeik meggyőződésével, hiszen őket is rengeteg új jelenség nyugtalanítja. Az ifjak pedig — hiában! — minden személyes becsülés és egyéni ragaszkodás ellenére is kénytelenek úgy érezni, hogy nekik kell eligazodniok. Ez az eligazodás ilyenkor nem az egyesek megoldani való kérdése, hanem az

egész nemzedék áll a válaszüton, nem tudva, hogy merre forduljon.

Itt a magyarázata a nemzedékek mai nagy ellentétének. Látja és érzi az ellentét súlyát minden apa és mindenik felnőtt fiú. De látniok és érezniök kell azt is, hogy idősebbek és ifjak nem fordíthatnak egymásnak hátat, mert a szakítás nem megoldás. A jövő mindkét félnek a jövője, ha az egyik kevésbé lesz is benne részes. A kedvező alakulás úgy remélhető, ha a nemzedékek ellentéte enyhül. Hiszen az ellentét teljes hiányát el sem gondolhatjuk, nem volt és nem lehet olyan korszak, amelyben a nemzedékek ellentétére ok nem lenne. Csak az a baj, ha olyan éles, mint amilyen most. Az enyhítése tehát a kor szükséglete és minden jóakarató embernek kötelessége. Pár évvel ezelőtt nálam jóval idősebbek társaságában beszéltem a nemzedékek ellentétéről. Ott akkor azt mondtam, hogy az ellentétek kiegyenlítésére való törekvés az öregebbek kötelessége, mert ők a tapasztaltabbak és nyugodtabbak. Fiatal emberekre gondolva azt mondom, hogy ugyanolyan kötelessége ez a törekvés az ifjabbaknak is, mert ahol két fél van, ott csak közös akarattal lehet jót csinálni az egész számára és az ifjúságnak nagy érdeke, hogy leküzdje az akadályokat. Erre nézve fontos eligazodnia a mai kérdésekben és ezért tartom szükségesnek az ilyen célú tanulmányokat.

III. Az eddig mondottakban benne van minden, amit az élet nagy kérdései néven összefoglalhatunk. E kérdések megismerésére nem fontos, hogy milyen sorrendben említjük őket, mert valamennyi egybefonódik. Nem egy-egy nemzedék vagy korosztály, nem is egy-egy foglalkozási ág, vagy egész nemzeti kérdéséről van ma szó, hanem egyetlen nagy kérdéstről: a mostani egyetemes válságról. Ennek mindenik tünete a többire figyelmeztet s egyik részletkérdése a többiek nélkül nem tisztázható. Egyénenként más-más oldalát látjuk a mai életnek, tehát más-más kérdést tarthatunk égetőbbnek, mindenikünk azt, amelyik egyéni körülményei, tanultsága vagy lelki alkata miatt legközelebből érinti. Innen az a vita, hogy a mai válságnak vajjon gazdasági okai-e a főbbek, avagy az egész lényegében lelki válság. Világos, hogy itt igazán mindkét félnek igaza van, ha nem kizárólagosan az egyik vagy a másik szempontot alkalmazza. Ezért mondom, hogy a sorrend mindegy. Mégis azt említem elsőnek, ami a ma élők óriási többségét kétségtelenül leginkább közvetlenül érinti.

1. A magyar élet mostani nagy kérdései sorában kétségtelenül elől áll a gazdasági kérdés. A megoldása szinte reménytelen, mert a szállai szörnnyen összekúszálódtak. A lényege azonban mindenikünk számára igen egyszerű. A kérdés ugyanis ez: miként lehetne az élet könnyebbé és nyugodtabbá?! Mindenkire és az

összességre nézve csak úgy, ha helyreállana, vagyis újra kialakulna — Széchenyi szavával mondva — a „vagyonni rend”; meg lenne, ami az életnek anyagi szükséglete s látnók, miképpen lehet e szükségletet állandóan kielégíteni. Minden, ami a gazdasági válságban mint óriási jelentőségű kérdés jelentkezik, a nagyon megosztása, a munka ellenértéke, a munkaalkalmak teremtése és a többi, az az egyesek életében abban az egyszerű kérdésben torkollik, bár egyénenként számtalan-féle alakban. Ezzel szoros kapcsolatban és sokak szemében inkább előtérben áll:

2. a társadalmi kérdés. Ennek is világos a lényege, ha úgy látjuk, hogy itt arról van szó: miképpen lehetne a mai ziláltságtól rendet teremteni, a most teljesen szétszakadozott, agyonzaklatott, egymással ellenségesen küzdő osztályokat vagy rétegeket egységes társadalommá összefogni. Ez a társadalmi kérdés voltaképpen a benső egység kérdése; a különféle és soha azonossá nem váló elemek békés, egymást kiegészítő együttműködésének lehetőségéről van itt szó. A mai állapotnak nyilván nagy oka, hogy e tekintetben annyit átvittak magukat elődeink, mintha ez az egység megvolna. Még a háború kezdetén is azt mondták, s a szörnyű csalódás után sem következett okosabb rendezkedés. Most az áhított rend gondolatában egyesül minden idetartozó részletkérdés. Az értelmiségi pályák embereit leginkább az foglalkoztatja, hogy mi lesz a sorsa a most vajjudó új rendben e pályáknak, azaz a különböző foglalkozások embereinek — orvosnak, tanítónak, mérnöknek — miként lehet helyet teremteni a munkanélküliek borzasztóan nagy tömegének. Látni kell, hogy valamennyi munkanélkülinek a sorsa, ez az egész kérdés mennyire összetartozik a társadalom szervezetének a kérdésével, a régen kialakult, ú. n. történelmi osztályok s az újabbak helyzetével. Ebben a kérdéstömegben a legsúlyosabbak egyike a férfiak és a nők mai súlyos versenye. Egyrészt a nők emberi jogának a férfiakéval azonos volta, másrészt emiatt a férfiak munkaalkalmainak kétségtelen megapadása nemcsak az egyéni sorsokat, hanem az egész nemzetét befolyásolja s a nők életére is mind súlyosabb következményekkel jár (házasság, család, nevelés).

3. A gazdasági és a társadalmi kérdésből már eléggé általánosan látjuk, hogy ezek a jövőnek, az állam sorsának döntő kérdései, ezek megoldása most a politika főfeladata, de mégis külön kell megemlíteni a politikai kérdést. A belső politika szempontjából az most a legfőbb, hogy milyen legyen az állam polgárainak szerepe az állam életében, vagyis az alkotmány, az állam szervezete; a külső politikában pedig az, hogy az idegen államokkal, elsősorban szomszédainkkal milyen kapcsolatokat kellene létesítenünk. A politikai kérdésbe tartozik az is, amit régebben nemzetiségi, most kisebbségi kérdésnek neveznek, ami bennünket most sokszorosan érdekel, úgyis mint a csonka hazában élő nem

magyarok, s úgyis mint az elszakított magyarok jövőjének kérdése. Ez már mutatja, hogy egyik oldalon a nacionalizmus és sovinizmus, másfelől a nacionalizmus és internacionalizmus fogalmának tisztázása, ezekre nézve határozott álláspont elfoglalása nemcsak elvi tekintetben fontos, hanem egyenesen az egész magyarság jövőjére nézve. Nekiünk ez annál nagyobb kérdésünk, mert éppen ebben az irányban rendkívül kevés előzményünk van: az Alföld és a Dunántúl magyarsága a nemzetiségi kérdéssel régen, vagy egyáltalában nem, vagy nagyon egyoldalúan foglalkozott.

4. Igen súlyos kérdése a mai életnek az erkölcsi kérdés, minden vonatkozásban. Ennek a magva: az egyén és a közösség viszonya, az egyén szabadságának és felelősségének értelmezése. Bonyolulttá teszi az, hogy az egyesek tele vannak aggodalommal a saját sorsukért, a jobb emberek nem tudnak szabadulni a másokkal törődés kötelezettségének érzésétől s a kettőt nem olyan könnyű megegyeztetni. E nehézséget fokozza a látása azok boldogulásának, akik nem törődnek a közzel, nem szigorúak a becsület kérdésében. Egyáltalában nem ritkaság manapság a keserű kérdés, hogy „érdemes-e becsületesnek lenni?” Az önmagunk iránti szigorúság terhét nem sokan bírják, kivált ha a másfélék könnyebbségét felismerik. Tanári pályámnak egyik legkeservebb emléke egy szemrehányó levél, még a boldognak nevezett békeidőből. Azt írta egy volt tanítványom, hogy igyekezett mindenben aszerint élni és dolgozni, ahogyan tőlem tanulta, s mindig elégedetlen önmagával, hivatali sorsa sem alakul kedvezően, ellenben ott van mellette egy svihák, aki ugyan mindenkit becsap, de nagyszerűen boldogul s feljebbvalói azt szeretik; kérdi: jó-e olyan szigorú önbírálatot nevelni az emberekbe?! Nem felelhettem neki és most sem mondhatok egyebet, mint azt, hogy erkölcsi szempontból nem a külső siker, hanem a lelkiismeret nyugalma a legfőbb. De ki nem látja, hogy a kérdés ezzel nincs megoldva mindaddig, míg a közélet erkölcsi tisztasága féltett kincsévé nem válik mindenkinek. Ezért olyan nagy kérdése a mai életnek éppen ez, a közéleti erkölcsök megváltoztatása.

Mindezekbe belejátszik, gyakorlati jelentősége miatt súlyos, a ma sokat emlegetett világnézeti kérdés. A végső alapvető állásfoglalás, a megértés és megoldás különböző lehetőségeinek rendszeres meg gondolása korántsem oly általános, mint ahányszor a világnézet nevét emlegetik.

Ezek a kérdések nyilvánvalóan kérdéscsoportok, rengeteg kisebb nagyobb részlettel. Egyik közvetlenül ma fontos, másik távolibb jelentőségű. Az ifjúságnak mindenik iránt természetes az érdeklődése, mert az ő jövőjére hat a mai megoldás is, a későbbi megoldás előkészítése is. Még aki csupán egyéni sorsával törődik, annak is észre kell vennie, hogy egészen személyes kérdései, mint pl. a pályaválasztás, az alkotás lehetősége, az elhelyezkedés,

a hovacsatlakozás kérdése a nagy közös kérdésekkel elválaszthatatlanul összetartoznak.

IV. Arra nézve, hogy az ifjúság miként juthat megbízható tájékozódáshoz a mai élet nagy kérdéseiben, mindössze néhány szempont megjelölését tartom szükségesnek.

1. Alapvető követelmény, hogy aki meg akarja érteni a jeleket, mindent úgy nézzen, mint fejlődés eredményét. Ezzel megóvja az ember magát attól, hogy egyesek érdemének vagy hibájának tulajdonítson, egyes társadalmi osztályok, vagy csoportok, avagy egyes idegen népek ellenséges indulatából származtasson olyasmit is, ami történelmi szükségszerűséggel következett be. Igaz, hogy a mai viszonyok kialakulásában egyesek személyesen is részesek, sőt az emberek minősége igen súlyosan határozza meg a helyzetek alakulását, de nem szabad feledni, hogy mindenki csupán az adott, nélküle kifejlődött állapotban tudhat valamit, többet vagy kevesebbet, jót, vagy rosszat tenni. Igazi megoldás enélkül nem lehetséges.

2. Aki valóban jót akar, vagy igazán tisztán akarja megismerni a jeleket és okosan akar tenni valamit a jövőért, annak az egész helyzetet kell megismernie. Semmit sem szabad csak egy oldalról nézni; ez ugyan éles világításban áll akkor előttünk, de a többi oldalra annál inkább árnyék borul. Az ilyen nagy bonyodalmak szemlélésének sem szabad egyoldalúnak lennie. Ez a figyelmeztetés annál fontosabb, mert mindenkinek van valamilyen álláspontja, amelyre nevelői tudta nélkül reá állították, vagy amelyet szándékosan, jóhiszeműen elfoglalt. Ez a minden oldal iránti érdeklődés nagyon hiányzik belőlünk ma, nemzetünk mindenik részében; pedig enélkül nincs megértés, nincs kibontakozás.

3. Ha valamely álláspontot, vagy akárcsak jelszót sokan elfogadnak, annak valami jogosultságának kell lennie. Lehet, hogy azt a jogosultságot abban az értelemben találjuk meg, ahogyan azt a gondolatot valaki legelőször kifejezte; lehet, hogy abban az eredetivel talán nem egyező értelemben, amelyet a sokaság ad neki. Egy azonban bizonyos, hogy nem tud elterjedni olyan gondolat, amelynek valami benső igazsága nincs. Ha egyéb miatt is, de a követők valamely szükségletük kielégítőjének tekintik. Ezért bármiféle mozgalmat látunk, az első érzésünk kétségtelenül az, hogy nekünk kedves-e, vagy kellemetlen; az első kérdésünk azonban az legyen: vajjon mi benne az igazság, miért keletkezett, azaz mi az oka és mit akarnak vele elérni.

4. Nagy dolgot csak szilárd meggyőződéssel lehet végrehajtani, szilárd csak a személyes meggyőződés lehet, ennek megszerzéséhez pedig alapos körütekintés kell. Amikor cselekvésre kerül a sor, akkor már nincs idő bölcselkedésre, mert a tettnek valóban „halála az okoskodás“; de csupán a megfontolt cselekvésért lehet

a felelősséget elbirni. A szilárd meggyőződés határozott irányt ad, gyors elhatározásra tesz képessé. Az ifjúságra nézve éppen a mai viszonyok között ebből igen komoly figyelmeztetés következik. Minél ifjabb valaki, annál kevésbé szabad saját meggyőződését lezártnak tekintenie. Mindig azt kell csinálnunk, amit abban a pillanatban, abban a helyzetben leghelyesebbnek ítélünk, de tudnunk kell, hogy minél kevesebb még a tapasztalatunk, annál bizonyosabb, hogy a nézeteink még alakulnak. Alakul a meggyőződésünk is, jöllehet ennek éppen az a főjellemvonása, hogy véglegesnek tartjuk. A mai idősebbeknek az okoz sok és nagy nehézséget, hogy nem tudják a meggyőződésüket újra megvizsgálni. A fiataloknak erre az önvizsgálatra állandóan késznek kell lenniök. A meggyőzések újra megvizsgálása (revíziója) nem jelenti a megváltoztatást, sőt hozhatja a megerősödést is, aszerint, hogy alapos volt-e, vagy felületes a megállapodásunk. A meggyőződés, ha igazán az és nem betanult szölamok ismétlése: mindig az igazság teljességét jelenti számunkra valamely kérdésre nézve. Tévedéstől pedig csak az óvhatja meg magát, aki minden érvet ismer, maga mérlegel s nem vet el megvizsgálás nélkül semmit, amivel alaposan még nem foglalkozott. Különösen szükséges, hogy fiatal emberek így nézzenek a különféle, előttük küzdő és érettük versengő irányokra, s ne engedjék lekötöni magukat. Aki lekötötte magát, az kiszolgáltatta magát s a felhasználástól akkor sem szabadul meg, amikor tévedését felismerte. A háborús és háború utáni ifjúság körében ennek sok példáját láttuk; az ifjúság megnyeréséért kemény harcok folytak. Ezt a mai ifjúságot ez a veszedelem talán kevésbé fenyegeti, mert ime igyekszik a maga szemével nézni szét. Nagyon komolyan mondom, hogy óvniok is kell magukat minden korai lekötéstől. Minél alaposabb tájékozódás után foglalnak állást a mai nagy kérdésekben, annál szilárdabb lehet majd a meggyőződésük, annál kevesebb okuk lesz másféle meggyőzések elfogulatlan mérlegelésétől tartózkodniok.

5. Elveket, irányokat mindig egyének személyesítenek meg, de sem elvet, sem irányt nem szabad pusztán a képviselőiről ítélni meg. És megfordítva is áll ez a tétel: senkit sem szabad csak azért tartani jónak, vagy azért ítélni el, mert valamely nekünk tetsző vagy ellenszenves táborhoz tartozik. Nem szabad általánosítani soha, különösen pedig kevés adatból. Ezt a tudományos munkában feltétlen követelményül ismerik el, de ugyanúgy el kell ismerni a nemzet életében, nemzetek viszonyában is. Azt azonban igenis jól meg kell nézni: ki miért hirdet valamit, miért állott valamelyik oldalra. Gondoljunk arra, hogyan szokott elapadni a gyengülő vezérek tábora s milyen hirtelen fordulnak sokan a felkelő nap felé. A meggyőződéses emberek, ahogyan az imént mondtam, mindig az igazat, a legjobbat akarják, bárhol állanak is; legfeljebb arról lehet szó, hogy nem ismerték fel igazán. Van-

nak azonban emberek, akiknek állásfoglalását sem multjuk, sem elveik nem értetik meg, csupán az élelmességük. Ezek szoktak tiszta szándékú törekvésekre szégyent hozni. Vajjon helyes volna-e ezek miatt elfordulni valamely különben egészséges áramlattól?! Ismét egy ok arra, hogy az ifjúság jól megnézzze, kinek a szavára érdemes hallgatnia; amíg emberismerete nem eléggé fejlett, addig figyeljen és a szavaknak ne csak a zenéjét hallgassa!

6. Azt mondtam volt, hogy nem szabad csak egyik oldalról nézni a dolgokat. Ezt most, nagy mulasztásaink végzetes következményeit látva, kiegészítem azzal a külön szemponttal, hogy az értelmiségi ifjúságnak nem elég a maga kérdéseivel törődnie, hanem néznie kell az ifjúság minden más részére is. Nagy baj lenne, ha a legmagasabb-rendű tanulást folytató ifjúság nem ismerné a földművelő és ipari munkás ifjúság mai nagy kérdéseit. Ezek nem is egészen más kérdések, hanem a ma élők közös kérdéseinek sajátos alakjai. Annak az ifjúságnak is erős a küzdelme az étellel, bár a szellemi válság ott talán nem olyan súlyos, mert az állásfoglalás kevesebb töprengést okoz. De a közösségre, a nemzetre nézve egyáltalában nem kisebb a jelentősége az ifjúság többi részében nyilvánuló forrongásnak sem. S nem elég, hogy ez a főiskolai ifjúság számára csak érdeklődés anyaga legyen, ennek az érdeklődésnek az együttérzésből, a sorsszerű összetartozás tudatából kell fakadnia! Sem egyik, sem a másik fél nem oldhatja meg magában a maga külön kérdéseit sem, hát még a közös kérdéseket?! Erre éppen nekünk, öregebbeknek kell a fiainkat nyomatékosan figyelmeztetnünk.

Nem csodálنام, ha e szempontok felsorolása közben mind türelmetlenebbül mondanák magokban ifjú olvasóim: ahhoz, hogy a jövőre ilyenmódon előkészüljenek, nincs meg a lehetőségük, az élet mindennapi gondja mindennél jobban szorongatja az ifjak legnagyobb részét! Jól tudom és a tehetetlenség leverő érzése ezt a tudásomat keservessé teszi. De annál inkább kérnem kell a figyelmöket a következő szempontokra.

7. Az elfogulatlan tájékozódáshoz arra van szükség, hogy az ifjúság erőt vegyen nyugtalanságán és a tanulmányait ismerje legfőbb feladatának. Ne higgyék, hogy ezt a követelményt valami könnyen esett kimondanom. Tisztán látom: a mai ifjúság legértékesebb részét éppen az tartja súlyos lelkiállapotban, hogy a tanulmányok elmélyedést kívánnának, az élet gondja azonban nyugtalanságot okoz. Kérem, mindenki gondoljon arra, hogy ez az ellentétesség régen is mindig megvolt nagyon sok ifjú ember életében. Ha egyenként meg lehetne vizsgálunk az u. n. művelt középosztály ma idősebb tagjainak multját és jelenét, nem tudom, nem azt találónok-e, hogy azok lettek különb, kitartóbb és sikeresebb munkásai hivatásuknak, akiknek ifjú korukban ezt a kettős küzdelmet kellett folytatniok az ismeretekért, a kenyérért?! Persze a

kilátások akkor nem voltak ennyire szomorúak. De a borura most is el kell jönnie a derűnek, s annál hamarabb jön, minél több fiatalember le tudja küzdeni az egyéni sorsáért való aggodalmát. E küzdelemnek legfőbb eszköze pedig éppen a tanulmányok komolyan vétele, az a tudat, hogy ennek az ifjúságnak különbnek, alaposabbnak kell lennie, mint elődeinek nagy része volt évtizedekre visszamenően! Súlyos egyéni érdeke követeli ezt mindenkitől. Az élet miatt való nyugtalanságot az életre való felkészülés enyhítheti s bizonyosan enyhíti is, amint az ereje fokozódását, látása tisztulását fokról-fokra határozottabban érzi az ember. Sem a nemzetben, sem az egyesekben nem megy ez gyorsan, a bajok nem szűnnek meg máról-holnapra. Saját magával tesz jót, a biztonság érzését fokozza, a talajt szilárdítja a lába alatt mindenki, aki ugyan nem állítja magát, de nem is adja át az „úgyis hiába!” kétségbeesésének.

8. Azt remélem, az elmondottak után nem kell tartanom szavam félreértésétől, ha azt mondom, sőt kérem: a fiatalok ne akarják az idősebbektől idő előtt átvenni a felelősséget, hanem komolyan készüljenek el az átvételére. Idő előtt lenne, amíg fel nem készültek. Nem a hatalomról szólok, aminek az átvételéről forradalmi időkben beszélni szoktak s ami némelyeknek valami csábítónak látszik. Hol van most a hatalom s ugyan mi gyönyörűség lehet benne? Az ugyanis, amit hatalomnak neveznek, igazában a rendelkezés joga, becsületes embernek mindig a másokról való gondoskodást, a másokért való gondot jelentette. Ma szörnyű terhet jelent. Tegyük fel, hogy hirtelen az ifjúság kapná kezébe az u. n. hatalmat, ekkor nemcsak a saját sorsát kellene elrendeznie, hanem magára venni az öregebbek és a még fiatalabbak gondját is. És ami nem közömbös, egészen egyedül! Ma a mások gondjától, a mások sorsáért való felelősségtől mindenki olyan szívesen szabadul, hogy ez a felelősség egyre kínosabbá válik azoknak, akiknek a vállára hárul. Ezért mondom, ne siessenek az idősebbek felelősségének átvételével, hanem vállalják a jövőért való felelősségből azt, ami az ifjúságot illeti: a felkészülés kötelességét.

9. Végül azt az ezerszer elmondott, de komolyan alig valakitől vett szempontot állítom ide: közös bajt csak egyesült erővel lehet elviselhetővé tenni és rendre elmulasztani. Aki meglátja, hogy eddigi életünk bajba juttatott, annak látnia kell azt is, hogy a kifelé vezető út csak új út lehet s a pártoskodás helyett az együtt-dolgozás, az egyéni érdek szolgálata helyett a közérdek, az egyoldalúság helyett a tisztán látás szándéka vezethet új útra. Ebben a nagyon egyszerűen mondott néhány szóban azt a meggyőződésemet kívántam kifejezni, hogy ami az egyes embereken fordul meg a jövőből, annak az ifjú nemzedék ilyen irányú fejlődése a feltétele.

Hadd idézzek ezek után befejezésül száz évvel ezelőttről három nevezetes magyartól súlyos időkben elhangzott idevágó gondolatokat. Széchenytől azt, hogy emberek és népek harcában mindig a tanultabb győz, vagyis aki jobban felkészült. Wesselénytől azt, hogy a nemzet sorsában egyaránt nevezetes része van a régihez való ragaszkodásnak és az újhoz való vonzódásnak, csak a folytonos javítás őrizheti meg számunkra a régit, ami szívünk-höz nőtt. A javítás módjára nézve Eötvös szavát: akik a hegy teteje felé különböző oldalakon indultak el, minél feljebb haladnak, annál közelebb vannak egymáshoz s a csúcson kezét nyújthatnak.

A magyar ifjúság meredek hegy lábánál áll, most még szét-szórta, de mindenik csoport felfelé néz. Sorsunk dől el azon, hogy a csúcsra feljussanak. S feljutnak, ha minden szétválasztó mozzanat ellenére is közösen vallják, hogy „tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapon és tiszta kezekkel lehet felemelni.“ (Eötvös).

Imre Sándor

Szeged

Őszi gondolatok

MEDITÁCIÓ.

A gondolatok vám- és cenzúramentesek. Szabadon jönnek-mennek. Sokszor magunk csodálkozunk leginkább, hogy miképpen jutottunk egy vagy más összefüggés nélküli gondolatra. Őszi napforduló idején azonban, nyár múltán, termés csűrbe takarása után, amikor már fáradtabb a nap járása és az őszi szél zúgására alápergő falevelek csendes eltemetkezését szemléljük a zizegő avarba és amikor vidám zajtól lesznek hangossá a nyári hónapokra elcsendesedett iskolatermek: gondolataink önkénytelenül terelődnek egyfelől az elmúlásra s másfelől az életre való felkészülésre.

A természet felkészült már a télre. A nyáron át alápatakzó olvadt arany, az életet adó napsugár rakott csűrök s kamrák gazdag áldását hozta. Az édes anyaföld megtette kötelességét, megadta ez évben is az „életet“ oly mértékben, hogy még csak éhezőnek sem volna szabad lenni, nemhogy nyomorgó szűkölködőknek. Vajjon így lesz-e a közelgő télen: ez nem a kenyér mennyiségétől függ, hanem a szívben levő szeretet melegétől. De a természet más tekintetben is felkészült a télre. Kiformálta már a jövő tavaszt váró rügyeket, az új élet csodálatos őrizőit. Tűnjék fel bár a levélhullás, virághervadás úgy, mint elmúlás, megadás a zord tél parancsszavára, ha hangja volna a meghaló természetnek, milliányi élet csendes zokogását, elhaló sóhaj-tását hallhatnánk — mégis az élet erősebb a halálnál; még az őszi hervadás is ezt bizonyítja, hiszen minden fa és minden virág felkészült már a jövőre, tél uralma előtt beérlette a magba zárt jövő életet. Az enyészet zord lehellete letarolhatja a *jele*n életet, a *jövendő* bevehetetlen várakban húzódott meg s nyugodtan állja az ostromot s várja bizalommal, hogy az első tavaszi meleg napsugár új életre csókolja.

Az élet, a nagy költő szava szerint, ahol csak megragadjuk, érdekes; hozzátéhetjük: csodálatos. Hiszen egész emberi tudásunk, minden mélységbe és magasságba törő erejével is kénytelen csodálattal és alázattal megállni egyetlen ilyen magba zárt élet előtt, amelyet hiába analizál és bont alkotórészeire, a benne szunnyadó életet meglátni, titkát felfedni nem tudja; mert ott nemcsak nap melege és eső nyomán felszívódott tápláló földsoái, hanem az Úr teremtet keze működik közre, amelynek tavasztól őszig nap-nap után láthatjuk csodálatos eredményeit és mégis titkát fel nem fedhetjük.

Igen, az élet erősebb, mint a halál; még a hervadó ligetek és a pusztuló rózsalabirintusok is ezt hirdetik számunkra. A ter-

mészet felkészült a diadal biztos reményével az enyészet uralmára.
És az ember?

A csapatokba verődő költöző fecskerajokkal egyidőben hasonlóan csapatokba verődő, hangosan csicsergő rajok, az idei nyár melegétől különösen lepirult barna, szőszke gyermekseregek tódulnak az iskolák tárt kapui felé, jövendő boldogulást, életet keresve. Vajjon megtalálják-e? Vajjon jól készülnek-e fel? Ő nemcsak a gyermekét könnyes szemmel az iskolába vezető úton először elkísérő szülő kérdezi ezt aggódó lélekkel, hanem a faj jövendőjét féltő ember is a nyomába lépő generációtól. Egy nemzedék életét harminc esztendővel számolhatjuk. Vajjon át tudja-e plántálni egyik ivadék a másikra azt, ami az ő életének igazi értelmet és értéket jelentett? Jól készül-e fel a leendő ember a bekövetkező tél viharára, az anyagi világnézeteknek lélek tüzeit oltogató támadására?

Az iskola ajtaján először belépő félénk kis nebulót a mozgóképekről ismert gyorsított felvétellel állítsuk magunk elé, amint szemünk láttára nő s percről-percre egy arasszal magasabb, míg kész emberként tekint le ránk a 16—18 évet kemény szellemi munkában töltött ifjú s tekintsünk mi is arcába, hogy a felvetett kérdésekre feleletet kapjunk. Mi az életre felkészülés eredménye? Kettős szempontból kérdezhetjük. Lesz-e kenyér az egyre sűrűbb rajokban szárnyra kelő új nemzedék számára? Sürgető kérése, sőt követelése egyre hangosabb lesz: jogot s lehetőséget az élethez. Pedig az elhelyezkedés egyre nehezebb. Igaz, hogy nemcsak nálunk. Győztes országokban sem jobb a helyzet. De az a körülmény, hogy más is csak kicsiny kenyeret szelhet, nem veszi el az én éhségemet. Az apák és fiak problémája, két generáció viszonya egyre égetőbb lesz s nemzetszociális szempontból a legsürgősebben megoldandó feladat: gondoskodni a tízezernyi diplomás ifjúságról.

A probléma teljes súlyát elismerve és átérezve, most mégis ne ezt vizsgáljuk részletesebben. Mt. 10.31-ben biztatóan hangzik felénk a Megváltó szava: „Ti sok verebecskénél drágábbak vagytok.“ Jusson kisebb kenyér egyre, de mindenkire; a szeretet a keveset is megsokszorozza.

Amikor az eredményt kérdezzük, egy más szempontot tartunk fontosabbnak. Nem a hová, hanem a hogyan kérdést. Hogyan készült fel a jövendő ígérete tél fagyára, az élet és lélek energiáit pusztító világnézeti harcra; szív, fő, lélek világa hogyan tükröződik vissza a szemek nézésében; tudás, erkölcs és vallás világából s kincseiből mi lett a tulajdona? Mint láttuk, a természet jól felkészült az új tavaszra. Az embernél mintha hibák és pedig súlyos hibák történtek volna; mintha itt nem volna olyan biztos és ígéretes az új kikelet, mert túl nagy a pusztulás meglévő értékekben s túlkevés a gyarapodás a jövőre való felkészültségben.

Tudása ugyan több-kevesebb tekintetben kifogástalan. Az új nemzedék mindig többet tud a réginél. Ez természetes dolog. Az apák vállain álló fiak meszebbre látnak. Az apák még echószekéren utaztak, a fiak már repülnek; a mécses mellett vakoskodó generáció helyét a villany korszaka váltja fel; a gyalogpostát a telefon és a rádió.

Erkölcsei tekintetben már súlyosabb kifogások tehetők. Az erkölestelen élet szomorú áldozatai nem kis számban éppen a diákság közül kerülnek ki. Sok jóra, nemesre már fogékonytalan, kiégett ifjú emberroncs felett hull a szülők fájó könnye: kidőltek a sorból; a vihar kettétörte a belül szúrágta életet; nincs számukra remény az új kikeletre. Ezért egyre több a megértés minden olyan mozgalom irányában, amely ilyen veszedelmek ellen akarja védeni a mindkét nemű ifjúságot. Rosszabb lett-e vajjon a világ? Az apák állítják, a fiak tagadják. Ha a Római levél I. fejezetében olvassuk a pogányság szörnyű ethikai eltévelyedését: azt kell mondanunk, nem az egyes ember lett rosszabb, hiszen az Isten nélkül élő ember élete már nem lehet sivárabb, hanem a megsokasodott emberek révén a rosszak száma; kiknek „balgatag szívök megsötétedett s magokat bölcseknek vallván balgataggá lettek“.

A lelki életben, a vallás világában még nagyobb a haj. A tudás terén való előrehaladást nem kísérte nyomon a lélek világában való gyarapodás. Hibás lehet ebben a nevelés is, amely a vallást „tantárggyá“ teszi s miután a „tantárgy“ a főiskolai indexbe nem kerül bele, nem csoda, ha sokaknál az életben sincs meg; de hibás az egyes is, aki lelke esdő kiáltását nem hallja meg, szükségleteiről nem gondoskodik s lelke életét mesterségesen sorvasztja el, úgy, hogy tudományához, kultúrájához viszonyítva csökevény marad és mert műveltségi fokán ismételten kerül szembe világnézeti kérdésekkel, a világnézeti harcokban erejét veszített lélek nem tud diadalmaskodni, a gyökerét veszített hit nem tud gyümölcsöt teremni.

Nincs meg a lélek világában a kalauz, amely nélkül pedig mégcsak kisebb vasúti kirándulásra sem igen mennek el az emberek; az örökkévalóság végtelensége felé pedig bátran vágnak neki útmutató nélkül; nem csoda, ha eltévednek és megtévednek.

Csodálkoznunk kell azon, hogy a tudomány elhívott művelői sokszor olyan elhamarkodott ítéletet mondanak a lelki élet világáról, holott már a földi, anyagi élet, legyen az magba zárt, vagy kifejlett, legyen virág, állat, vagy ember, a meg nem oldott rejtélyek százaiból veti a kutató elé, amelyek láttára alázattal ismeri be tudásának végességét. Csodálkoznunk kell azon, hogy amikor pl. az emberi test szervezete a maga utólérhetetlen finomságában feltárul előttünk s látjuk, mint védi a bőrfelület erős bástyaként a belső részeket idegen betörés ellen, miként szállítja a vér

az életet s örködik a belopózkodó ellenséggel szemben a szervezet egészsége felett, miként ér fel a szív munkája egy emberéleten át eget ostromló titánok munkájával, miként borulnak a csontszerkezet sejtjei egymásra gótikus ablakívek módjára, hogy legjobban tudják a rájuk nehezedő terhet hordani s miként ismerünk meg újabb és újabb titkokat az idegélet rejtett világából, amely pedig csak közvetítője a lélek életének: hogy ugyanekkor a mindent csak eszköznek, a testi életet megnyilatkozhatási lehetőségnek használó lelki élet világa szertefoszló köd világának tűnik fel sokak előtt.

Az e téren való hiányok következményeikben a legsúlyosabbak a tél — az életharcok — viharáiban való megállás tekintetében. A fejlődésében mesterségesen visszatartott lélek alulmarad a harcban s lesz vérmérséklete szerint a lélek világában támaszt nem talált kultúremler vagy elméleti atheistává, vagy a gyakorlati következményeket levonó szociál-kommunistává, vagy a földi lét örömein túl mással nem törődő Epikur-tanítvánnyá, gyümölcstelen vagy éppen mérges gyümölcsöt termő fává.

Messze vezettek bennünket az őszi napforduló keltette gondolatok; messze s nem megnyugtató eredményre. És mégsem szabad kétségbe esnünk. Kapitalizmus s marxizmus egyaránt anyagi világának fojtó ölelése megakadályozhatja fejlődését, de meg nem ölheti a lelket. Vannak biztató jelek s igaztalanok volnánk, ha a javulás örvendetes tényeire is rá nem mutatnánk az ifjúság lelki életével rendszeresen foglalkozó egyházi s ifjúsági vallásos szervezetek működésének eredményeként. Csak az igazi útmutatóról meg ne feledkezzék elsősorban az ifjúság; kézbe a lelki élet számára való kalauzzsal; régen megírták azt szentkönyvben szent emberek a Szentlélek indítására, s itt olvashatjuk a helyes lelki élet fő feltételét; maga a Megváltó mondja: „miképen a szőlővessző nem teremhet gyümölcsöt magától, hanem ha a szőlőtőkén marad, aképen ti sem, hanem ha én bennem maradtok“. Ján. 154.

Dr. Kiss Jenő

Tenéked

*Tenéked, lásd, nem tudok többet adni,
csak csókjaim és barna kenyerem;
ennyit adott az Isten: Őt imádom,
ha csókollak vagy kenyerem szegem.*

*Az élet is csak ennyi volt örökké: —
csók és kenyér. S mi áldottak vagyunk,
hogy nekünk édes mindig mind a kettő,
s egymásnak mindből gazdagon adunk...*

Tanka János

A Magyar Református Kántorkönyv*

(Válasz Árokháty Béla bírálatára)

A Prot. Szemle f. é. 6-ik számának legelső cikkében Árokháty Béla egy füst alatt akarja kivégezni 1) a használatban levő ref. Énekeskönyvet; 2) gyülekezeti éneklésünket és 3) a Magyar Református Kántorkönyvet. Az előbbi kettő voltaképpen csak keret, az egész cikk a Kántorkönyv ellen íratott; egyebek mellett erre mutat az is, hogy a cikk végén a Kántorkönyv kapja a legridegebb, a legkeményebb ostromcsapásokat.

Aki a nyilvánosság elé lép, annak készen kell lennie arra, hogy kritika éri. Ha azonban jogai vannak a kritikának, még szentebb a joga a védelemnek, az ellenbírálatnak. Ezzei a joggal kívánok élni, mikor a másik, — vagyis a megbírált fél kihallgatását is kérem.

Előre is kijelentem, hogy ha valami jó van a Magyar Református Kántorkönyvben, az kizárólag a munkatársak érdeme. Ellenben ha valami hiba akad, vagy éppen rossz van a könyvben, ezt már egyes-egyedül az én rovásomra kell írni, mert módomban és kötelességemben volt válogatni s a netaláni rosszat visszautasítani, vagy a hibákat kijavítani. Vállalom a Magyar Református Kántorkönyvért a felelősséget.

Árokháty Bélának kifogása van a régi zsoltárok és dicséreték ritmusa, illetőleg amaz ütembeosztása ellen, melyet az országos zsinat megállapított és hivatalos Énekeskönyvünkben kiadott. Ezt a kifogást átviszi a Kántorkönyvre is, holott tudnia kell, hogy gyülekezeti énekeink szövegének, dallamának s azok ritmusának a megállapítására egyedül a zsinat illetékes; a Kántorkönyvet ezért nem lehet felelőssé tenni. Míg a Kántorkönyv készült, néhány levelet váltottunk s én világosan megírtam bírálónak, hogy „a Ref. Énekvezérek hivatalos Egyesülete másként nem járhat el, minthogy elfogadja az énekeket a zsinat által megállapított és kiadott formában.“ Megírtam továbbá: „hogy az együttes munka szelleme megkívánja, hogy a zsinat által kötelező használatra kiadott zsoltárokhoz és dicséretekhez alkalmazkodjunk. Másként fejetlenség lenne. Az énekek és az énekeskönyv megújításának más az útja, amit kijelölni és megvilágítani nem a mi készülő Kántorkönyvünk feladata.“ Mégis szemrehányást tesz azért, hogy az általa „eredeti ritmusban“ feldolgozott XXVII. zsoltárt is állítólag „összetörtem“. Szomorúan érdekes tünet, hogy nekünk, világiaknak kell egyházilag alkalmazott s egyházi jellegű egyénnel szemben a zsinat határozatainak érvényrejuttatása végett sikra szállni. Ám indítson mozgalmat Árokháty Béla, ha úgy tetszik, az Énekeskönyv, vagy az abban adott rit-

* A vita, melyet Árokháty Bélának a Prot. Szemle júniusi számában megjelent bírálatával támasztottunk, a református, sőt protestáns egyházi élet egyik, megvitatásra és revízióra megérett kérdését olyan erővel vetette fel, hogy nem zárkozhattunk el a terjedelmes válasz közlése elől. Ezzel a felelettel a megvitatás ankkétté szélesedik, melynek során — rövid hozzászólás alakjában — zenei életünk több jeles munkását meg fogjuk szólaltatni.

mus, esetleg a zsinat ellen ott, ahol tetszik, de azt nem engedhettük meg, hogy az énekvezérek hivatalos egyesületét s az ennek kiadásában megjelentő Kántorkönyvet ilyen célból faltörökösnek használhassa fel.

Azt hiszem, teljesen világos, hogy nekünk a zsoltárokból és dicséretekből másféle ütem-beosztást alkalmaznunk, mint amit a zsinat megállapított és elfogadott, nem lehetett, nem volt szabad.

A témát azonban folytatnom kell, mert amiket bíráló idevágólag állít, mind téves. A zsinat a zsoltárok és régi dicséreteink ritmusát ugyanis — amint azt bizonyítani fogom — helyesen fogta fel és állapította meg.

Meg kell még jegyeznem, hogy mindazt, amit Árokháty Béla Énekkönyvünk ritmusára, ütembeosztására, a dallamok „remekbe készült“ kadenciáira, a hangsulynak eltolására, stb. előad, elmondotta, már az *Ut* c. folyóirat III. évfolyamában (246—251. oldal) is. És Szügyi József akkor ugyancsak az *Ut* című lapban (IV. évf. 36—40. oldal) Árokhátnak az előbb említettekhez vonatkozó minden állítását megcáfolta; egyenest Goudimelből és Bachból vett idézetekkel mutatja ki Árokháty tájékozatlanságát és töri össze tarthatatlan érveit. Szabad legyen erre vonatkozólag Árokháty bírálatában megismételt téves állítások megcáfolására, más szempontból, egyéb bizonyítékokat is felsorakoztatnom.

Megállapítom, hogy a zsoltárokat külföldön sem az eredeti ritmusban éneklék, hanem éppen abban a „kiegyenlített“ (cantus planus) formában, mint nálunk. Erről magam is meggyőződtem Németországban létemkor. Franciaországban és Svájcban nem voltam, de akik ott jártak, többen is, pl. dr. Gulyás József és dr. Rác Lajos egybehangzólag állítják, hogy ez országok reformátusai velünk teljesen egyező ritmusban énekelnek a templomokban; esetleg a tempó gyorsabb, mint itt-ott nálunk, de a ritmus a zsoltárokból változatlanul egy. Ebben és nem az eredeti genfi formában éneklék a skótok is a zsoltárokat. Ellenben eredeti genfi alakban sehol a világon, még Genfben sem.

Ha külföldön s éppen a franciáknál és Genfben is megfelel az a kiegyenlített ritmus (plain chant), melyen mi is énekelünk s ha ott indokolt és nem helytelen az eredeti ritmustól való eltérés: még inkább indokolt s még kevésbé helyteleníthető ez nálunk.

Azzal a föltevessel, mint érvel, hogy Szenczi Molnár Albert a... „kiváló ízlésű zenész“ (nehány sorral alább: „tanult zenész“), mint poéta otthagya volna ezeket a zsoltárokat a franciáknak meg a németeknek, ha abban a formában hallotta volna őket, ahogyan a mai református gyülekezetek éneklék azokat“, — ezzel az érveléssel, mondom, csak naív lelkek lehet hatni. Hogy tanult zenész volt-e Sz. Molnár Albert, mint ahogy bíráló állítja, ezt sem bizonyítani, sem cáfolni nem akarom. Elfogadom azonban Árokháty Béla állítását, hogy tanult zenész volt. De akkor ebből az következik, hogy mint valóban tanult zenész és egyben poéta a szöveget a dallam méretei-

hez úgy alkalmazta volna, hogy a kettő egymással kongruáljon, mert csak így maradhattak volna fenn a dallamok eredeti alakjokban. Sz. Molnár Albert azonban magyar lüktetésű verseket írt az idegen dallamok alá; — ezzel is jelezte, hogy az eredeti ritmust nem tartotta fontosnak. Tehát éppen az ellenkezője igaz annak, amit bíráló állít, vagyis Szenczi Molnár Albert nemcsak ott nem hagyta volna ezeket a dallamokat a mostani ritmusok miatt, hanem éppen tudatos előmozdítója volt a ritmus megváltozásának; az ő versei nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a zsolttárok melódiai mai formájukig fejlődhettek. És ez nekünk nagy nyereségünk, mert így a zsolttárdallamok is a szöveghez magyarosodtak.

A bíráló az ütemvesszőknek semmire sem tekintő gépiességgel való eltologatásáról beszél, holott az eredeti zsolttárdallamokban nem találunk a mai értelemben vett ütemvonalakat. Ezek csak a verssorok végén fordulnak elő. Nálunk még a múlt század 70-es éveiben kiadott zsolttárok is ütemvonalak nélkül jelentek meg. De mikor aztán a külföld után a zsolttárdallamokat nálunk is ütemekbe szedték, erről a munkáról már el lehet mondani, hogy ez gépileges, lélek nélküli lemásolással, szolgai utánzással történt. E tekintetben tudatosságra csak annak a zsinatnak, illetőleg énekügyi bizottságnak eljárásában akadunk, mely a revidéalt énekeskönyvet készítette. Különben is inkább csekély metrikai átalakulásról, mintsem éies ritmikai elváltozásról van csak szó. A bíráló magas paripáról, a tudomány nevében szeret beszélni, érvelése, állításai azonban merőben tudománytalanok.

Zsolttáraink mai ritmusa sokkal közelebb áll azoknak eredeti genfi ritmusához, mint azt a bíráló feltünteti. Egy-két hangnak metrikai változtatása nem jár mélybevigő ritmusátalakítással.

A zenetudomány és zeneművészet semmit sem tud arról a merev, képtelen és neveléses dogmáról, amit Árokháty Béla a zsolttárok ritmusáról fölállít. Pl. Bach Sebestyén összegyűjtött munkáiban (Choralgesänge, I. kötet, Erk, Peters-féle kiadás) a *Mint a szép hűvös patakra* dallamát C ütemben, kiegyenlített (plain chant) formában találjuk, éppen úgy, ahogy mi is énekeljük. (21. és 22. l.) A 23-ik lapon pedig ugyanaz a dallam $\frac{3}{4}$ -es ütemben fordul elő, ritmikai és egyben metrikai változtatással is. Ugyanezt megcselekszi Bach más énekkel is. Schubert dalaiban pl. *Morgengruss* visszafelé számított 5-ik ütemében —, *Des Mädchens Klage* 2-ik, 3-ik, 4-ik, 5-ik, stb. ütemében és más dalában is a versszakok prozodiája szerint, — avagy dr. Kodály Zoltán *Psalmus Hungaricus*ában a magyar és a német szöveg kívánalma szerint számtalan helyen metrikai eltérést találunk. Gyakori ez népdalainkban is. Pl. *Epret / szedtem / az er- / dőben* népdal másik verse így alakul: *Kopogós a / csizmám / tegnap / vettem*. Vagy Arany Jánosnál: *Királyasszony / kertje*, más versszakában így módosul: *Jaj öcsém, / Kázmér*, mely módosulás itt nemcsak metrikai, hanem dallami változtatást is von maga után. Soha senki sem tartotta a ritmust s abban

a metrikát változhatatlan szentségnek. Erre éppen jó példa maga Sz. Molnár Albert.

Meglepett azonban az a tájékozatlanság, melyet a bíráló a következő állításával árul el: „A XX. század reformbizottsága... helyet adott olyan zeneietlen magyar zenei elveknek, amelyek példátlanul állanak a magyar kultúra történetében. Kimondotta — valószínűen a „csárdás“ esztétikájából kiindulva, — hogy a magyar zenében súlytalan-ütemrésztes, úgynevezett „felütéses“ sorkezdet és páratlan tagú ütemek nincsenek.“

Hát biz ez tudománytalan tudomány. Nemcsak állítani, hanem be is kellene bizonyítani, hogy valóban vannak a magyar zenében felütéses csonka ütemek. Ámde ezt bizonyítani nem lehet, mert a magyar nyelv hangsúlya erre nyilván rácsífol. Akik csak komolyan foglalkoztak a magyar nemzeti verselés módjával, a magyar nemzeti ritmussal, közöttük Arany János, Négyessy László és mások is, mind arra az eredményre jutottak, hogy a magyar ritmus, a magyar zene a felütéses csonka taktust nem tűri. Bartók Béla szintén megállapítja, hogy: „A magyar nyelv hangsúlyozási törvényének értelmében (minden szó első tagja hangsúlyos) a dallamokban tényleges ütemelőző, illetve emelkedő ritmus nem lehetséges.“ (Bartók Béla: A Magyar Népdal, XIV. oldal.) Már pedig Szenczi Molnár Albert zoltárverseit a magyar hangsúlyos verselés törvényei alapján írta meg.

Olyan dallamot nem fog senki találni, amely tisztán páratlan tagú ütemekből állana. Van ugyan néhány népdalunk, melyben hármas (tehát páratlan) ütemek is vannak, de elvegyülve kettős ütemekkel.

Igenis, a ritmus a versben és a zenében a faji, a nemzeti jellegnek egyik legfontosabb kifejezője. Aki zenével foglalkozik, ezt annak tudnia kell. Tehát a zoltárok dallamának megmagyarosodása nemcsak lehetséges, hanem az meg is történt. Észrevette már a zoltárdallamok megmagyarosodását Bartalus István, Bogisich Mihály, Fejes István, Baksay Sándor, Kálmán Farkas, Szügyi József és mások is, mind komoly szakemberek, köztük a tudós akadémia tagjai. Szenczi M. A. jó magyar verseire ez másként nem is történhetett.

Meg kell még említenem, hogy egész sereg magyar népdalunk van olyan, melynek ritmusa a zoltárok mai kiegyenlített ritmusával több taktuson át, sőt olykor egészben is egyezik. Hogy néhány példát említsek, ime:

Nefelejcsét ültettem. Epret szedtem az erdőben. Egy kis kertet kerítetek. (Ennek három egymásutáni sora egyező a zoltárok ritmusával.)
Pusztá csárda teteje. A lepényem megettétek. Csillagoknak teremője. Jaj de bús az én életem. (Ennek ritmusa végig egyezik a zoltárok ritmusával.)
Letenyei legények, libát loptak szegények, stb., stb.

De aki a magyar zenéről a „csárdás esztétikája“-féle kifejezésekkel csak a gúny hangján tud szólni, annál érthető, ha nem ismerte föl

vagy nem is akarja fölismerni, sőt lenézőleg tagadja a zoltárdallamok megmagyarosodását és ennek lehetőségét is.

Hogy a menüettből lehet-e csárdást csinálni, részemről ezzel a kérdéssel nem foglalkozom, átengedem a buzgó és lelkes Árokháty Bélának.

Miután pedig a magyar nemzeti versformákban s így a magyar zenében is a hangsúly törvényei nem egyeznek a többnyire idegenből fordított összhangzattanokban található s talán azokban helyén levő, de a gyakorlatban elavult, kötött szabályokkal: üres szalmacséplés Árokháty Bélának a záradékokról és a hangsúlyról a zoltárokkal kapcsolatba hozott minden teoriája. Eljárt ezek fölött a teoriák fölött az idő, bemohosodtak.

A Prot. Szemle 370. lapján a bíráló „ritmustól megfosztott“ dallamokkal, „ritmustalan“ korálformákkal vádaskodik, ellenben a 371-ik oldalon már „remekbe épített kadenciák“ beomlásáról, hangsúlyoknak súlynélküliséggé válásáról és „súlynélküli hangok élesen előugrásáról“ panaszkodik. Oly ellenmondás ez, mely világosan figyelmeztet, hogy az ilyen kritikában bízni nem lehet, hisz ez minden komolyságot nélkülöz. Ha nincs ritmus, miként a bíráló állítja, akkor nem lehet beszélni súlyos és súlytalan hangoknak szabályszerű váltakozásáról és kadenciáknak összeomlásáról sem. Ha pedig az ütemvesszők „gépies eltologatása“ folytán súlyos rész válik súlytalaná és „súlynélküli hangok ugranak élesen elő“: ez esetben lüktet a ritmus, tehát nem lehet állítani, hogy a dallamok ritmusnélküliek. De van még egyéb ellenmondás is elég számmal bíráló írásában. Ime:

Az „Ut“ című folyóiratban (III. évf. 246. l.) ezt írja Árokháty: „...már a XVII. század első felében egyenlő hosszúságú hangokkal kezdik énekelni az egyházi énekeket. A hangsúly megmaradt a régi helyén, de a közbeeső hangok egyenlő időtartamú hangok lettek. És ez nem visszaesése, nem hanyatlása az egyházi énekstílusnak, ellenkezőleg: ez a kor a legfelségebb egyházi gyülekezeti énekstílusnak, az igazi korálstílusnak a kijegecedési korszaka.“ A Prot. Szemlében pedig nem talál eléggé súlyos szavakat a zoltárok egyenlő hosszúságú hangjai ellen. Példátlanul álló hanyatlásról és visszafejlődésről beszél.

Az „Ut“-ban (u. o.) még azt mondja, hogy az egyházi zene és stílus Bachnak a koráljaiban jutott el fejlődésének legnagyobb fokára, ahonnan tovább csak *melodikailag* fejlődhet még. Ellenben a mostani bírálatában azt állítja, hogy a genfi melodiák „messze fölülmulják a német Bach-féle korálokat is erőben és a kifejezés gazdagságában.“

Az „Ut“-ban (u. o.) még ezt mondja: „Ezért hangsúlyozhatjuk a korál ritmizálásának sokfelől hangzó (no, nem sokfelől hangzik! H. B.) követelésével szemben principális elvül azt, hogy az egyházi gyülekezeti éneklés egyedüli komoly stílusa: a korális stílus.“ Ellenben a Prot. Szemle részére írt bírálatban a ritmizálást követeli, mely nélkül „tel-

jesen megromlott, igazi szépségeiből kifosztott zenei anyag, mely a hivatalos énekeskönyvben áll előttünk.“

Az „Ut“ c. lapban (III. évf. 247. l.) ezt mondja: „Örömmel állapíthatjuk meg azt, hogy illetékes tényezőink megtalálták a helyes megoldás útját, mikor a mindenáron való ritmizálás törekvéssel szemben megmaradtak a korális stílus mellett. A ritmizálást — sokszor roppantul túlozva — azok hangsúlyozták, akik gyülekezeti éneklésünk fogyatékoságainak okát magában a korális stílusban keresték.“ Mostani bírálatában pedig ugyanám elítéli az „illetékes tényezőket“, mikor ezt mondja: „Az egyház is beletörődik abba, hogy a genfi zoltárok nálunk kátyúba jutottak, mert a század második felében alkalmazkodik a nullára sülyedt ízléshez: szentesíti a ritmustalan (úgynevezett „ki-egyenlített“) korálformát.“...

Talán elég ennyi az ellenmondásokból. A bírálat szereti a tudományt és a művészetet hangoztatni. Valóban tudomány kell ahhoz, hogy a zürzavarnak ebben a kaoszában bárki is eligazodjék. És az ellenmondásoknak ebből a szörnyű dzsungeléből kievickélni valóságos művészet.

A zsinat a zoltárok ritmusát helyesen állapította meg s ez alapon az ütembeosztást hibátlanul hajtotta végre. A mi református zoltárainkban végre is a *melos*, a dallammenet az uralkodó, a sokkal érzékibb ritmusnak az egyházi gyülekezeti éneklésben nem lehet vezető szerepet juttatni.

Bírálónak az egyházi éneklésről mondott ítéletei sem helytállók. Már a legelső mondata is, hogy: „Gyülekezeti éneklésünk a magyar református egyház négyszázéves történetében elszomorító hanyatlást mutat“, ellenkezik a tényekkel. Az iskolai módszeres énektanítás fejlődésével s az orgona terjedésével együtt éppen az utolsó emberöltő alatt is sokat javult a gyülekezeti éneklés. Erre rámutat és ezt bizonyítja Fülöp József, lelkész, örségi esperes is a Dunántúli Prot. Lap 1929. évi 1. számában. De igazolják református kántoraink is. Részemről gyermekkoromtól figyeltem az éneklést s az ország mind ama részében, ahol csak ismételtlen megfordultam, nagy haladást és javulást tapasztaltam. Az örségi s gömöri egyházmegyében s másutt is elterjedt volt énekvariánsok (pl. D-dur helyett d-dóriai hangnem) megszüntek, az éneklés hangerőben, magasságban is mérsékeltebbé, szebbé és bensőbbé lett. Helytelen régi szokások kimentek a gyakorlatból, feledésbe mentek vagy legalább is kiveszőben vannak. A zoltároknak a revideált énekes könyvben éppen a zsinat által megállapított s egyedül elfogadható ritmusa és hibátlan ütembeosztása lehetővé teszi a helyes éneklésnek egységes megvalósítását. A református kántorok összefogása, buzgó törekvése még gáncoskodások s akadálygördítések ellenére is el fogja érni e téren a kívánatos célt.

Hogy egyes énekek feledésbe mentek s hogy ma már zoltárainkat mellőzik, éppen a tanultabb református társadalmi rétegek, ez

annak tulajdonítható, hogy egyesek át nem gondolták az igazságtól távol járó cikkekben bizalmatlanságot keltenek, kételyt támasztanak gyülekezeti énekeink szépsége, esztétikai értéke iránt. Az ilyen cikkek — akarva-nemakarva — végzik a rombolás munkáját. A régi zsoltárokat egyébként a külföldön még inkább mellőzik. Mert ha a revideált Énekeskönyv egy-két zsoltárdallamot elhagyott, jóval többet elhagytak a németek; sokkal kevesebbet tartottak meg a franciák és csak egy párat ha énekelnek a skótok. Az énekvezérek hivatalos egyesületének hivatalos lapjában, a „Zeneközlöny“-ben e téren üdvös propaganda folyik. Korántsem olyan sötét hát a helyzet, mint ahogyan bíráló festi.

Ezek után áttérhetünk a Magyar Református Kántorkönyvre, melyről azt mondja Árokháty Béla, hogy nem alkalmas a modorosság megszüntetésére. Hát azt hiszi a bíráló, hogy csak orgonálás van modoros, predikáció pedig nincs? Dehogyan nincs! Hát azt hiszi, hogy csak a kántorok között van modorosság, a lelkészek között nincs? Van bizony modorosság még a hitoktatók között is. A mi Kántorkönyvünk a legfeltűnőbb s a legkirívóbb orgonás modorosságot meg fogja szüntetni s ez lesz az alapja annak, hogy egyéb zenei modorosságok is megszűnjenek, — amennyire emberileg lehetséges. Mi ezzel meg vagyunk elégedve.

Nyíltan mutatja a bíráló, hogy nem ismeri a tanító-kántorképzők tantervét sem és azt sem, hogy mire van szüksége a vidéki kántoroknak s gyülekezeteink tulnyomó többségének s mégis ő mondja nekünk, hogy a Kántorkönyv a kántorképzésnek inkább „negatív úton lesz hasznára“. (Mondja ezt bizonyítás nélkül nekem, ki egész életemet e célnak szentelve kántorok és kántortanítók között éltem le; aki több, mint harminc éven át néhány száz kántort képeztem és képesítettem; kinek egy pár miniszterileg is approbált zenei tankönyvem is van újabb kiadásban is országosan elterjedve). És mondja minden bizonyítás nélkül azoknak a kántoroknak, akik hivatásuknak, csakis a kántorságnak élnek; akik nagy áldozatokkal zenei könyvtárt létesítettek és minden szabad idejüket önképzéssel töltik; akik e célból saját költségükön szaklapot tartanak fenn; akik képesítő vizsgán szerezték meg kántori oklevelüket, de azért pályázat alkalmával „kántorpróba“ kényszerén kell átmenniök. Vannak közöttük kiváló énekesek, nagy technikával rendelkező orgonások, sőt zongoristák is. És ezek nem tudják, mi nem tudjuk, hogy mi a kántorképzés? Mi nem tudjuk a bíráló szerint, hogy mivel teszünk a kántorképzésnek pozitív szolgálatot? Nagyon szép!

Szeretet, megértés és méltánylás nélkül nem lehet előhaladást teremteni. A rideg, egyoldalú zenetörténeti szempont nem adhat irányt a gyülekezetek gyakorlati kívánalmainak. Élet kell ide, nem kietlenül sivár, idegen isteneknek hódoló egyoldalúság. Egész kálvinista közéletünk ennek a rideg egyoldalúságnak a betege. Annak az öntelt, rideg egyoldalúságnak, mely sokszor kicsinynek látszó, de valósággal sokkal

fontosabb dolgokon is fenhéjazólag akar csak úgy foghegyről felülhajazni.

Azt is megkockáztatja a bíráló, hogy a Kántorkönyvnek alapvető hibája, hogy „puritánabb és művészibb célkitűzés nélkül csupán arra készült, hogy az orgona olyan-amilyen zengéssel támogassa a gyülekezet *fejlődésképtelenségbe süllyesztett énekét*.” Cikornya nélkül ez azt jelenti, hogy a kántorok az én vezetésem alatt összeállottak és minden komoly terv nélkül munkához fogtak, hogy majd csak kisül belőle valami. Sivár vélemény ez, melynek ellene mondanak a tények. A munkán én magam is egy emberöltőn át dolgoztam. Munkálatomat alaptervével, elméleti és gyakorlati célkitűzéseivel együtt, komoly bírálatok alapján elfogadta a Sárospataki Irodalmi Kör. Kiadásához boldogult dr. Révész Kálmán püspök úr közbenjöttével a tiszáninneri egyházkerület is hozzájárult. A háború alatt azonban a folyton emelkedő nyomdai munkabérek miatt, anyagi eszközök híján a megjelentetésnek el kellett maradnia. A bevezető része azonban, mely ugyancsak tudós egyházi férfiakkal és zeneértőkkel való megbeszélés alapján készült, megjelent a „Reformáció” című lap 1924-ik évi 9. és 10. számában.

Az elejtett fonalat aztán fölvette az Orsz. Református Énekvezérek Egyesülete. Eleintén csak magánlevelezésekben és tanácskozásokban folyt a munka, 1927. óta azonban határozott irányt véve, nyilvánosan, a Zeneközlönyben közzétett idevágó szakcikkekben nyer a gondolat elmélyülést és irányítást, míg 1930-ban már a közgyűlés a szerkesztőbizottságot is kiküldi és csak 1932-ben jelent meg a könyv. Tehát a „nonum primatur in annum” elve is többszörösen érvényesült a munkálatnál. Amit a Kántorkönyv előszava mond, miután benne az énekekhez alkalmazott elő- és utójátékok is vannak és hogy egyes énekek két, sőt három átírásban is megtalálhatók és főleg, hogy munkatársai között az Országos Zeneművészeti Főiskola legmagasabb képeségű és képzettségű tanáraival együtt az egyszerű kántorig prot. egyházi zenészeink legjava, mondhatni majdnem kivétel nélkül együtt dolgozott a könyvön: a bírálattal szemben is főntartom, ilyen módon készült Kántorkönyv nem található sem a magyar, sem a külföldi irodalomban. Minden darabja, akárkinek a feldolgozása volt is az, végleges elfogadás előtt a leggondosabb, komoly elbírálásban részesült. Összhangosítása, szólamvezetése nagy mesterek műveinek példáján nyer igazolást. Elismeréssel szólt róla minden lapunk, amely csak ismertette. Éppen ezekért Árokháty bírálatában kifejezett azt a véleményt, hogy „Sok feldolgozásban olyan elemi zenei hibák vannak, hogy még közönséges összhangzattani feladatokban sem állanak meg a helyüket” — felületes, komolytalan ítéletnek tartom. Az egyszeri tanár eképpen adott elő: „Erre pedig ezer meg ezer példát lehetne felhozni az életből vagy az irodalomból.” De évek hosszú során át azért következetesen mindig ugyanazt az egyetlen példát említette. Nos, a bíráló is sok elemi zenei hibáról szól, de már egyetlen egy hibát sem hoz

fel példának az állítás igazolására. Szeretem a kritikát. Minél szigorúbb a bíráló, annál jobb. De csak akkor, ha nem a véleményekben ököz, hanem bizonyító komoly érvekben. A becsületes kritika mindazt, amit hibának vél, kellően indokolni szokta: *miért?*

A bírálatból vett egyik főnnebbi idézetben ezt a mondatot: „a gyülekezet *fejlődésképtelenségbe* sülyesztett énekét...” én húztam alá. Hát ennyire jutottunk volna már? Nem, a világért sem; szertelenkedés az egész. Ha gyülekezeti éneklésünk *fejlődésképtelenségbe* volna sülyesztve, akkor ez a magyar kálvinistaságnak már egyuttal halotti énekét is jelentené. De hála legyen a jó Istennek, nem úgy van. Az országos zsinat által revideált zoltárok és régi dicséret-dallamok alapján nagyon jól lehet a gyülekezeti éneklést tovább fejleszteni. Mi idealisták vagyunk. Mi hiszünk és bizakodunk. A kálvinista kántorság nem látja azt, hogy a gyülekezeti éneklés már fejlődni sem volna képes. A református kántorok közül sokan hitoktatással is foglalkoznak, maguk is telve vannak hittel, bizalommal és odaadó teljes lélekkel munkálkodnak azon, hogy a gyülekezeti éneklés tovább fejlődjék. Fejlődni is fog, mert fejlődésre képes. A magyar református kántorok sikert remélnék munkájuk nyomán, ami nem is fog elmaradni, mert a kellő támogatás sem marad el. Szertelenkedő vélemények visszafelé sülnek el.

Egyetlen csepp a tengerben, amit a bíráló helyesel: „Ügyes ötlete — mondja — a zoltármelodiákon épített intonációk (nem *előjátékok!*) közlése.”

Ejnye, ejnye! Még ebben az egyben is hiba van! Tehát: nem *előjáték*, ahogy a Kántorkönyv mondja, hanem intonáció. Apró dolog, de mégis az intonáció csak a hang nemét és a hangfajt adja meg; erre elég egy, esetleg két-három akkord is. Ellenben a zoltárok előtt 4—8, sőt 10—11 ütemre terjedő, témára készült s imitációkkal fejlesztett apró előkészítő zeneművecskéket találunk; ezeket joggal mondjuk *előjátéknak*. A legderekebb a dologban az, hogy kéziratában maga Árok-háty Béla is *Előjátéknak* nevezi minden beküldött zoltárfeldolgozásán. A kéziratok mind megvannak nálam. Megőriztem, bármikor megtekinthetők. A Kántorkönyvről szóló eme bírálatban egy ellenmondással több vagy kevesebb nem jön komoly számításba.

A most említett *előjátékok* sincsenek azonban a bíráló tetszésére. „A Kántorkönyv — úgymond — messze elmarad a német és holland hasonló művektől. Némelyik hangadása értelmetlen hangcísálás (IV. zoltár!)“ Hogy miért értelmetlen, ezzel a bírálat megint adós marad. Ezt a kis *előjátékot* a IV. zoltár melodiájából vette szerzője. Első két taktusában a zoltár dallamának első tétele (első verssor) majdnem változatlanul csendül fel. Csak a kezdő három g, g, g hangot alakítja összefonással g, fis, g triolává. Van olyan értelmes, mint pl. a CXXI. zoltár *előjátéka*, sőt tartalmilag jobban előkészít énekére, mint ez utóbb említett a magáéra.

Ami végül az orgonát illeti, annak szerkezetét én még 1888-ban

ismertem meg gyakorlatból, Angster József mellett, ki akkor a paedagogium orgonáját építette. Mintha csak inasa lettem volna, nem tárgítottam mellőle a két hétig tartó idő alatt. Majd 1896-ban ugyancsak Angster József építette át a sárospataki templom Mózer-féle német orgonáját. Ez a munka éppen a nagy szünetidőre esett, a lelkész és a főgondnok kértére is nap-nap mellett, tovább, mint két hétig ott voltam a munkánál, figyelve annak minden részletét. Még a legközelebbi években is (mikor a szegedi nagy orgona készült) elmentem Pécsre, az Angster-féle gyárba. Ezeken kívül átvettem és bíráltam egy csomó orgonát. Több orgonatervet készítettem, melyek közül a beregszászi leégett, a többi még megvan. Nem lehet kitépni a templomokból. Búszke vagyok rájuk. A kántorok pedig sokan nálam is többet tudnak az orgonáról, hiszen naponként foglalkoznak vele, kezük alatt van. Nem egy akad köztük, ki az orgonát szétszedni és összeállítani tudja; van, aki kisebb hibákat kijavít a kezére bízott orgonán. Gyakorlati szempontból ennél többet a mi viszonyaink mellett sohasem kívánt senki sem. Nekünk a német könyvekre nem volt semmi szükségünk, mert nem a zeneakadémia számára akartunk az orgonáról és annak használatáról ismertetést írni, hanem a kántoroknak és a kántorjelölteknek. De ha teljesen kimerítő munkát kellett volna írunk, akkor is első sorban a francia művekhez igyekeztünk volna hozzáférni, mert nagyobb mesterek a németeknél. Az orgona magyar irodalmáról hűségesen beszámoltunk. Közöttük Sugár Viktor orgonaművésznek és Geyer József, a zeneművészeti főiskola tanárának munkájáról. A bíráló szerint ez nem elég, ő azt véli, hogy leghelyesebb volna az orgonáról oktató részt a legsürgősebben kitépni az összes Kántorkönyvekből.

Ime, megjelent az első kálvinista pápa, aki már is indexre ítélt egy könyvet. Ezt az indexre tételt azonban semmiféle jogos érdek nem követeli.

Való az, hogy már régen éreztük egy ily Kántorkönyvnek hiányát, mint amilyen a mi könyvünk. A hivatalos egyháznak a multban sem volt rá pénze; a mai gazdasági viszonyok között s a legközelebbi jövőben még kevésbé várható, hogy áldozni tudjon rá. Ekkor előáll a kántorok egyesülete a legjobb akarattal, tisztességes és megbecsülni való tudással, lelkiismeretes utánjárással és szinte erején felüli anyagi áldozattal megszerkeszteti és kiadja a hiányt pótló könyvet. Ezen a munkán az egyház iránti szeretetből a munkatársak mind ingyen s lelkesedéssel dolgoztak, jutalmat nem, még csak köszönetet sem vártak senkitől. A jövőben sem várnak elismerést sem.

Azt az egyet azonban megvártam volna, továbbá elvárhatta volna a Kántorok Egyesülete s az ez által a legnagyobb körültekintéssel elkészített munka, a Kántorkönyv és végül joggal megköveteli az a szent tér és az a szent cél, amelyben s amelyért református egyházunkért dolgozunk: hogy aki ilyen súlyos ítéleteket mond, az semmiben se tévedett légyen és főleg minden ítéletét érvekkel igazolja.

Hol van Árokháty bírálata mindezekről?

Hodossy Béla

Nagy mentsvár...

— Dr. Luther Márton —

Nagy mentsvár a mi Istenünk,
Jó fegyver, véd, ne féljünk!
Akárhogy tör most ellenünk
Legsandább ellenségünk.

Ránk az ős gonoszt
Nagy düh hozza most;
Sok csel, bőszerű erő
Rettentő hőse ő...
Nincs földön párja ebben.

Mi erőnk semmi ellene;
Nagyhamar végünk volna.
Küzd értünk Isten embere,
Legdicsőbb választottja.

Kérded: Kicsoda?
Hadak szent ura:
Jézus Krisztus az!
Más isten nincs — igaz!
Kell, ő legyen a győztes!

S ha csupa ördög a világ
S tát poklot, hogy benyeljen,
Oly nagy félsz mégsem száll miránk,
Helytállunk rendületlen!

Világ zsarnoka,
Bármily marcona,
Nekünk semmi ő:
Elítélt vétkező...
Egy szócška porba sujtja.

Ők hagyják veszteg ezt a szót!
De hálát — kár, ha kérnek!
Tett róla Uruk csodamód...
Tudjuk, mily jótét-lélek!

Öljék testedet,
Veszhet becsület,
Család s bármi kincs, —
Hadd! Hasznuk semmi sincs.
Mienk marad az Ország!

Fordította Telekes Béla

KRÓNIKA

NÉMETHI FERENC

(1520/?—1565.)

Eredeti századközépi alakja a tiszai reformáció idejének. Húszéves lehetett, mikor Buda elesett. Ifjúsága hajnalát leégett tornyok kor mos árnyéka váltotta aranyzínről feketére. A sztambuli félhold vakító fénye igézte meg, hogy ne tudjon mást tenni, mint a magyar dicsőség kelő napját várni. Semmit se szeretett volna jobban, mint észak vagy nyugat valamelyik egyetemén humanista meg protestáns tudósok lábainál lesni a bölcs beszéd arany zuhatagát. S mennie kellett várakba, hogy Tinódi vagy Balassa lantpengetése helyett török tetemeken lakmározó lápi toportyánok üvöltését hallgassa. Feleséget is olyat választott Balassa Zsófia leányasszonyban, akivel írók és hitszónokok lelkén lobbanthassa fel az újatmondás tüzét, de a jegygyűrűje tükrében bástyák visszavert képe nyult hosszúra és literátorok vetélkedése helyett vitézi tornán kellett elsőnek lennie. Irni szeretett volna istenes magyarok reménygerjesztésére, de a toronyépítés és várvédelem tudományának kellett a kisujjában lennie, hogy ne hagyja elhanyagolni a zászlót, amelynek selyme csattog majd felette férfikora viharos tizedeiben.

Ilyennek ismerjük meg őt és ismerjük el, hogy Némethi Ferenc nemcsak mint vitéz, hősihalált halt tokaji kapitány, hanem mint a reformáció egyik hív őrállója, az irodalom áldoznikész barátja is érdemes mindnyájunk emlékezetére.¹

Családi birtoka a felsőzempléni Zéthény község volt. Innen a zéthényi előnév. Maga is ott született 1520 táján. Iskoláztatása, katonai pályájának kezdete homályban maradt. Nőül vette Balassa Zsófiát, Ferenc úr leányát, Imre erdélyi vajda és Somi Anna unokáját. Némethi címere vitézi címer. Páncélos karon, pallost tartó, ágaskodó oroszlán.²

Némethi, mint Serédi István tutora és tokaji kapitány, 1556-ban pártolt át Szapolyai özevegéhez és holtáig megmaradt János Zsigmond király hűségében. Zéthényt I. Ferdinánd ezért Telekessi főkapitánynak adományozta. Ellenfelei erőszakos, „háborgó magyar“-nak tüntették fel, de ő amit tett, urának diadaláért tette. Körültekintő, okos hadvezér, nevezetes várépítő volt, Tokaj védelmében elszánt és kitarító. Szerencset 1556-ban a várossal és klostrommal Izabella részére szerezte meg erőhatalommal. A szerencsi hegyen erődöt emelt, az apátságból várat alakított, hogy Tokajnak legyen védelme. Tokaj várában is ő építette az öreg torony nevű bástyát. Így Tállya, Szerencs, Tokaj erősséggé várháromszöggé kepezte ki. Több ostromot vitézül visszavert. 1565 elején Schwendi Lázár főkapitány 7000 főnyi sereggel kezdte vívni Tokajt.

¹ Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig.* 401—2. lap.

² Nagy Iván: *Magyarország családai.* VIII. köt. 135—6. lap.

Némethi 1500 emberével derékül védekezett. Szurkos rőzsével, kősó-darabokkal is igyekezett visszaszorítani az ostromlókat. Maga is harcba vetette magát, a veszélyeztetett pontokon. Így találta homlokon egy golyó. Meghalt várának hősiességében 1565 február 12-én.³ Fiatal özvegye később újból férjhez ment Csáki Lászlóhoz.⁴

Némethi Ferencnek, mint egyházunk és irodalmunk pártfogójának érdemeit egykorú munkák őrizték meg. Köztudomású, hogy a nagyjelentőségű tarcali zsinat 1562-ben az ő védelme alatt gyült össze. Kevésbé ismert irodalmi mecenássága.

Némethi nyomatta ki az első magyar nyelvű világtörténelmet. Írója Benczédi Székely István gönci lelkipásztor. Címe: *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol*. Az Előszó kelte 1558. július 20. A címlevél hátlapján Némethi címere. Ezután latin vers a címerre Vilmányi Libecz Mihálytól. Ajánlás, majd latin, magyar üdvözlő versek.⁵ Némethinek ajánlott munka *Szegedi Gergely Énekeskönyve* is. 1562-i első kiadásából nem maradt fenn példány. Második kiadásából, 1569-ből is csak egyetlenegy.⁶ Melius két munkáját ajánlotta Némethinek. A Kálvin Kátéját. Címe: *Az Egesz keresztieni tudomannac fundamentoma...* Ajánlja Némethi F. tokaji kapitánynak „Somogy Péter Mester, a te Nag. szolgálja.”⁷ A *Confessio Ecclesiae Debrecensis* c. hitvallást Melius és Szegedi Gergely együtt ajánlotta Némethinek, 1562. augusztus 22-i keltezéssel.⁸

Nemcsak egyházi, hanem világi munka is készült Némethi buzdítására. Ilyen Werbőczy Tripartitumának fordítása, *Magyar Decretum* címen. Fordítója, Veres Balázs, biharmegyei íródeák, váradi főbíró, Némethinek dedikálta volna munkáját, de pártfogója közben meghalt s így János Zsigmondhoz fordult. Ajánlásából néhány sor: „Az felséged jámbor híve az Nagyságos Némety Ferenc ez munkát indítá, szerzeté és gondjával, költségével segíté, ki ezen dolognak indításakoron, az felséged hívsége mellett halált szenvedé, az ő urának, Serédi Jánosnak, Tokaj várában, az németek által puska lövis miatt. Bőjtelő hónap 10. napján, Anno a nativitate Christi Jesu MDLXXV.”⁹ — Melius 1562. őszén két kisebb dolgozatát *Némethi Ferenc*nek ajánlotta. Ez: A

³ Némethi halála pontos dátuma: 1565 febr. 12. Várépítő és védő tevékenysége, Soós Elemér: *A tokaji vár története, hadi és műleírása*. Hadtört. Közl. 1913. III—IV. fejezet.

⁴ Nagy Iván III. 78.

⁵ Teljes példánya a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

⁶ Szegedi Énekesének egyetlen példánya a boroszlói könyvtárból került elő 1892-ben. Hasonmását adta ki az Akadémia 1893-ban. És: Kemény Lajos: *Némethy Ferenc*. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. 1912. 319—20. l.

⁷ Unikum. M.-vásárhely, Teleki-könyvtár. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár*, I. 24. lap.

⁸ Unikum. Debrecen. Ref. Kollégium könyvtára. Szabó: *RMK* II. 20.

⁹ Teljes példánya Nemz. Muz. Szabó: *RMK* I. 27—8. lap.

*kísértet és a bűnös ember párbeszéde. És: Az hitroel és az Keresztien-segrwl valo vetelkedés.*¹⁰ Így Némethi 5, sőt úgy lehet több, felesége 2 munka megjelenésének indítója és a kiadási költség viselője volt.

Némethi maga is lefordított latinból néhány zsolttárt. Szegedi Gergely 1563-ban Tokajba ment Debrecenből Némethi mellé a vár igehirdetőjének. Ott is maradt Némethi elestéig. Akkor ment Egerbe s több adat nem szól róla. S a Szegedi 1569-ben megjelent Énekeskönyvében 4 zsolttár versfeje rejti a Némethi szerzői nevét. A 44. zsolttár versfeje: *Németi Ferenc*. A 71. zs. kezdőbetűi: *Uramnak, Németinek éneke*. A 77. zs. sorkezdő betűi: *Az Németi Ferenc éneke*. A 144. zsolttárnak ez a jelzése: *Noim (novum) opus Francisci Nemeti*. Németi Ferenc új műve.¹¹

Lehet, hogy más, ismeretlen vagy hiányos irodalmi munkák kiadásával is helyet biztosított magának a hálás szívekben Némethi Ferenc és hitvese. De ha csak annyit tett is az egyházi és nemzeti tudományosságért, amennyiről beszámoltunk, akkor is érdemesek ők arra, hogy valóban a kor legbuzgóbb egyházépítő munkásai közt emlegesük őket. Annál inkább, mert mint az ajánlások jelzik, nemcsak a ki nyomtatásban segítették a szerzőket, hanem egyenesen ők buzdították munkájok megírására. Vegyük figyelembe kiadói munkásságuk célszerűségét. Kiadnak: énekeskönyvet, kátét, hihetőleg a csonkán fennmaradt debreceni perikopás könyvet is, aztán építő műveket. Így olyan világi munkát, ami a történeti ismeretek terén és olyan törvénykönyvet, ami a magyar jogszolgáltatásban alapvető fontosságú. A cél tehát világos: a magyar lélek erősítése az evangéliumi világnézet és a műveltség átültetése által.

Vegyük fontolóra az áldozat anyagi nagyságát is. Nem tartoztak Némethiék a legvagyonosabbak közé. A kapitány családi birtokát is elveszítette. Feleségéről sem olvassuk, hogy kiválóan módos lett volna. Ellenben a költségükön megjelent munkák elég terjedelmeseek voltak s az frók díjazására is jogosan gondolhatunk. Vegyük figyelembe az idő rövidegét is. A Világkrónikától a Werbőczy-fordításig, 1559—1565-ig, 6 év telt el. S Némethi ezalatt 5, felesége 2 irodalmi munka megjelenésének szorgalmazója. Gyermektelen házaspár volt. S igyekezett vagyonából egyháznak és nemzetének is szolgálni, a felporzelt falvak népére a zsolttár, imádság, az ige vigasztaló világát deríteni. Így Némethi Ferenc önmagára nézve talán nem fejlődhetett azzá, ami ifjúságában szeretett volna lenni, de Balassa Zsófiával együtt az lett másoknak, ami a XVI. század derekán a legnagyobb érdem: oltalmazó, pajzsos, erős kar és messzelátszó, útjelző, melengető tüzek bator és fáradhatatlan fellobbantója.

Dr. Hegyaljai Kiss Géza

¹⁰ Egyetlen csonka példánya M.-vásárhely, Teleki-könyvtár. Szabó: RMK I. 24. lap.

¹¹ Kemény id. műve.

KRITIKAI SZEMLE

Szeberényi Lajos Zs.: Gusztáv Adolf svéd király. Halálának háromszázados emlékére 1632—1932. (Protestáns Kultúrkönyvtár, 5. sz.) Békéscsaba, 1932. Evang. egyházi könyvkereskedés kiadása. 88 lap.

Gusztáv Adolf hősi halálának 300-ik évfordulója nagyjelentőségű jubileumi emlékezési évvé avatja ezt az esztendőt a protestáns világ számára. Svédországban és Németországban az ünnepek sorozataival, de számos tudományos és népszerű iratban is áldoznak a nagy király emlékének. A jubileumi irodalomnak kétségkívül legnagyobb jelentőségű terméke *Paul* Johannes greifswaldi professor háromkötetes Gusztáv Adolf-életrajza, mely most lett teljessé.* Magyar nyelven Gyurácz Ferenc 40 évvel ezelőtt megjelent G. A.-életrajza után most Szeberényi Lajos Zs. esperes adott ki egy jubileumi emlékfüzetet, előszava szerint „a legjobb és legalaposabb források” felhasználásával.

Mindjárt meg kell állapítanunk, hogy Szeberényi emlékfüzete az általa alapított és táplált Protestáns Kultúrkönyvtár szellemének megfelelően erősen polémikus jellegű munka. Ez bizonyos előnyöket nyújt neki, de hibáinak forrása is. Előadása rendkívül eleven és érdekes, eltekintve stílusának magyartalanságaitól. Gusztáv Adolf alakját szélesebbkörű perspektívába állítja, mert felveti az elvi kérdést: szabad-e a vallás terjesztésére, vagy védelmére fegyvert fogni? — hogy azután számos példával illusztrálja a katolikus egyház Augustinusra hivatkozó erőszakos térítéseit s különösen a véres protestánsüldözéseket, amivel szemben Gusztáv Adolf a meghódított német területen szabad vallásgyakorlatot engedett a katolikusoknak s evangélikus meggyőződésén semmiféle erőszakossággal nem ejtett foltot.

Helyénvaló-e Gusztáv Adolf alakjának ilyen nagyon is ríktó háttérbe való belerajzolása? Nem látom be ennek szükségességét, miután G. A. alakját, legalább nálunk, nem szükséges az ultramontán torzítóktól tisztogatni. Sokkal meglepőbb az, hogy akadtak német protestáns történetírók, akik — persze túlfűtött nacionalizmusból — Gusztáv Adolfot pusztán önző hatalmi célra töréssel vádolták meg s ezért szerintük G. A. éppen a legjobbkor halt meg — az egységes Németország szempontjából. Ezzel a torzítással szemben legjobb apológia Paul idézett munkája, amely a nagyolvasottságú szerző figyelmét — úgy látszik — elkerülte. Feltűnő még, hogy a szerző egy szóval sem emlékezik meg G. A. és Bethlen Gábor személyes és politikai kapcsolatairól. Pedig G. A. Habsburg-ellenes szövetségi tervében igen fontos szerepet akart juttatni Bethlen Gábornak, amit ennek hirtelen bekövetkezett halála

*) Johannes Paul: Gustav Adolf. Leipzig, Quelle & Meyer. I. köt. 1927., II. köt. 1930., III. köt. 1932.

hiúsított meg. A fejedelem életbenmaradása és aktív bekapcsolódása valószínűen jelentékenyen módosította volna G. A. hadjáratának menetét is.

Meg kell még említenem, hogy Szeberényinek „protestáns szent“-fogalma nem fogadható el. Az Újszövetség és az Ágostai Hitvallás szentfogalma egészen más. Éppen így nem fogadható el az sem, hogy G. A. a „szabad meggyőződés és lelkiismereti szabadság“ harcosa volt; ez a felvilágosodás ideálja, nem pedig a reformáció evangéliumi keresztyén-ségének a lényege.

De e hiányok ellenére is örömmel üdvözljük a Gusztáv Adolf-jubileumi év e magyarnyelvű termékét, melyből közönségünk megismerheti a nagy svéd királynak, az evangélium önfeláldozó harcos védőjének nemes alakját.

Wiczian Dezső

Dr. Soós Béla: Zwingli és Luther találkozása Marburgban. Részlet egy készülő Zwingli-életrajzból. Theologiai Tanulmányok c. sorozat (Szerkeszti Csikesz Sándor) 22. sz. Debrecen, 1932. 38 lex. októv lap.

A szerző dr. Révész Imre tanítványa, az ő egyháztörténeti iskolájának hű és markáns tagja. Az ad fontes-elv alapján rekonstruálni a multat az eredeti források mélyreható tanulmányozása útján, kiváló súlyt helyezve a reformációnak, irányainak és képviselőinek belső, lelki habitusára és életére, szellemi és tanbeli fejlődésére, — ez ennek az iskolának a törekvése. Ez a törekvés méginkább világossá teszi azt, amit az igazán beavatottak már régen látnak, hogy a reformáció életjelensége és története sokkal szövevényesebb és bonyolultabb probléma, mint általánosan gondolják. Az eseményeket és eredményeket nem lehet hamarosan, könnyedén és kategorikus rövideccsel megállapítani, mert azok az okok és tényezők szinte beláthatatlan sokaságától függenek. Nos, ennek a nagy problémának a fölfejtéséhez az eredeti források fáradságos és beható tanulmányozása mellett éles elmével és alapos készséggel nyult hozzá Soós Béla mindjárt első, számottevő egyháztörténeti munkájában, az ő doktori értekezésében, amelyben *Melius Péter szentháromságtanát* fejtegette. Majd a mult évben itt, e Szemle hasábjain keltett feltűnést *Zwingli küzdelmének* széleskörű tanulmányozáson és eredeti meglátásokon nyugvó, nagyvonalú megrajzolásával. Már ez elárulta, hogy írója nem közönséges módon ismeri Zwingli életét és tanításait. S ime, most csakugyan kipattan, hogy a nagy reformátor életrajzát készülő megírni s a kezünk alatt lévő füzetben előzetesen bemutatja ennek egyik igen érdekes és értékes részletét. Ex uno disce omnes! Eme régi latin példabeszéd szerint a közölt részletből lássuk, mit várhatunk a tudomány mai teljes fegyverzetével készíthető, magyar nyelvű Zwingli-életrajztól.

A Zwingli-irodalom hazánkban meglehetősen szegényes. Az összefoglaló nagyobb egyháztörténeti, egyházalkotmányi- és jogi művek-

ben található részletek mellett néhány idevonatkozó cikk és tanulmány foglalkozott csak Zwinglivel és egy nagyobb életrajz jelent meg róla születése 400 éves fordulóján, 1884-ben *Benke István* sepsiszentgyörgyi gimn. tanártól. Akkor még ez a *Christoffel* és *Mörkoffer* után írt és a művelt közönségnek szóló, ügyes tollal készített életrajz jó szolgálatot tett, bár nem tudományos alapon nyugodott; — de a tudomány mai állása és az azóta történt nagymérvű Zwingli-kutatás gazdag eredményeinek ismerete mellett most már jelentősége nincs. Egy modern történetírói képzettséggel és tudományos akribiával előállított magyar Zwingli-életrajznak tehát nagy szükségét érezzük.

A Soós Béla bemutatott részlet-tanulmánya után a készülő, új magyar Zwingli-életrajz a kor színvonalán álló, nagyobbszabású műnek ígérkezik. A kezünk alatt lévő mutatványban Zwingli munkáin kívül, melyeknek három kiadására (*Schuler—Schultess—, Corpus Reformatorum—, Finsler—Köhler—Rüegg-féle*) hivatkozik a szerző, főként a németnyelvű Zwingli-irodalomra támaszkodik, de hiszen ez olyan gazdag és annyira kimerítő, hogy mellette a másnyelvű források bátran is mellőzhetők. A tanulmánynak vonal alatti bőséges, szinte túlhalmozott utalásaiból és idézeteiből egy széleskörű, kritikai apparátussal megírt dolgozat képe bontakozik ki. A szerző a régibb, újabb és legújabb német Zwingli-irodalmi termékek nagy tömegét használja fel. Különösen nagy segítségére vannak a legkitűnőbb és legszorgalmasabb Zwingli-kutatóknak és feldolgozóknak, *Walther Köhler*-nek nagyszámú művei és a *Zwingliana* évfolyamai. A vonatkozó német irodalom ismerete teljesnek mondható s ez mutatja a szerző gondos utánjárását és széleskörű tanulmányait. Lutherre és úrvacsorai tanára vonatkozólag főleg a *Tischreden, L. Enders* és társai (*Luthers Briefwechsel*), *O. Farner* (*Das Zwinglibild Luthers*), *F. Graebke* (*Die Konstruktion der Abendmahlslehre Luthers*), *J. Köstlin* (*Luthers Theologie in ihrer geschichtlichen Entwicklung*) és *E. Seeberg* (*Der Gegensatz zwischen Zwingli, Schwenckfeld und Luther*) fontosabb forrásai.

A bőségesen összegyűjtött anyag feldolgozását Soós Béla a Luther és Zwingli közötti személyes ellentét kifejlődésének plasticus megrajzolásával kezdi. Mikor a marburgi értekezletre kerül a sor, akkor már a két reformátor hidegséggel, sőt idegenkedő érzéssel van eltelve egymás iránt. Főként Luther ingerült Zwinglivel szemben. Ez az érzelmi ellentét eleve kizárja az értekezlet sikerét. Az ellentétek okainak egyike Luther féltékenysége az ő elsőségére és uralkodó reformátori voltára. Zwingli vele szemben eredetiségét és függetlenségét hangoztatta. Soós azoknak a nézetét fogadja el, akik, Zwingli saját kinyilatkoztatásainak ellenére, az ő Luthertől való függetlenségét tagadják. (7. l.) De ez a kérdés nem föltétlenül tisztázott. Én Zwingli legjelesebb biográfusával, *R. Staehelin*-nel tartok, aki nem ismeri el, hogy Zwinglit Luther tette reformátorrá és hogy az ő tanításait követte volna. „Ha — úgy mond — tanításaiban vele megegyezik, annak nem más az oka, mint-

hogy mindketten Krisztustól és Páltól vették tanftásaikat.“ Elütő műveltségük és világnézetük is elválasztotta s külön önálló reformátori személyiséggé tette őket. Az idő- és térbeli adottságok, életkörülményeik és tudományos reformátori elveik és fejlődéseik tekintetében is a kéltelkedésnek és véleménykülönbségnek, kétségtául, helye van.

A továbbiakban szellemesen és alapos szaktudással fejtegeti Soós a Luther és Zwingli úrvacsorai tanának fejlődését, majd a marburgi colloquium előtti polemiákat Luther, Zwingli, valamint követőik között. A dolog érdemére tartozik Zwingli politikai felfogása, helyzete és törekvése, általában a svájci protestantizmus politikai harca, melyről Soós rendkívül eleven és mozgalmas képet nyújt. Drámai élénkségű Zwingli Marburgba utazásának, a reformátorok találkozásának és a vita megkezdésének a leírása. Soós azonban mindenütt a belső, jellemző vonásokat keresi és domborítja ki, a külső jelenetekre, eseményekre, általában a történeti inszenírozásra kevés gondot fordít. A három napig tartó, egészben sok mérséklettel folytatott, de néha hevesen kirobbanó hitvita, melyről több egykorú följegyzés maradt fel, önként kínálkozik dramatikus feldolgozásra, de Soós csak az első nap követi nyomról-nyomra a tárgyalás menetét, azontúl a vita legfőbb anyagáról, az úrvacsora feletti nézetek összeütközéséről ad szemléletes kritikai összefoglalást. Itt is az ő történetírói felfogását érvényesíti. Előtte a szellem, a tan a fő, a külső, a keret mellékes. S nézi és megítéli pedig mindezt objectív elfogulatlansággal, anélkül, hogy bármely részrehajlást mutatna akár Luther, akár, nála talán inkább érthetőleg, Zwingli felé.

Legvégül a szerző a colloquium eredményeit foglalja össze. De valamit meg kell itt jegyeznünk. Soós álláspontja a marburgi meg egyezés megíiusulására vonatkozólag nem vehető ki tisztán. Egy helyen azt mondja u. i., hogy „Luther hajlandó lett volna a békülésre: tehát nem ő volt az engesztelhetetlen Marburgban. Zwingli nem engedett már.“ (32. l.) Ezzel szemben a 36. lapon ezt olvassuk: „Megrázó világossággal érezzük meg, mennyire lutherizálnak a marburgi cikkek s hogy Zwingli az ellenfél dogmatikájához való alkalmazkodásban az erkölcsileg megengedhető legvégső határig elment“. E kérdés még vita tárgya. Olyan kiváló tudósok, mint Köhler és Blanke, Zwinglit találják hibásnak a szakításban, de Luthernek az értekezlet egész lefolyása alatt tanúsított hajthatatlan, sőt rideg magatartása s a colloquium eredményeül szerkesztett hitcikkek nem ezt igazolják.

Marburg ma, — mint Soós helyesen mondja, — nem eredményeivel kelti fel érdeklődésünket, hanem mint két önálló reformátori alap-élmény, mint két különböző világnézet összeütközésének izgatónan érdekes megnyilvánulása. Az eredmény, fájdalom, negatív. Ezt világítja meg Soós Bélának értékes mutatványa, amely után méltán a legszebb reményekkel várhatjuk a kritikai apparátussal készülő, tudományos magyar Zwingli-életrajzot.

A gondosan kiállított füzetben nagyon sérti szemünket a Farel

Vilma (Vilmos helyett) sajtóhiba (34. l.). Azt egy nagy műből kivett mutatórészlet hiányosságának tulajdonítjuk, hogy egyes írók idézett műveiként (i. m.) vannak jelezve olyan művek, amik a tanulmányban előzőleg nincsenek említve: Seeberg, v. Muralt. (7. l.), Stähelein (13. l.), Köstlin—Kawerau (21. l.). Egyébként nagy elismeréssel és dicsérettel adózunk a szerzőnek és további egyházhistóriai munkássága elé a legnagyobb várakozással tekintünk.

S. Szabó József

Jánossy Lajos: Az Evangélikus Liturgia megújodása történelmi és elvi alapon. Budapest, 1932. 216 l.

A könyv doktori értekezésnek készült, de anyagában annyira nagygyá nőtt, tételeiben olyan követeléseket állított fel s indítványaitban annyira az egyház egzisztenciális problémáihoz férközött, hogy a protestáns sajtónak elsősorú kötelessége vele foglalkozni.

A könyvvel kapcsolatban két tényt kell mindenekelőtt megállapítanunk. Az egyik az, hogy a legutóbbi években teológiát végzett ifjúságunk egy része nem a német egyetemeket látogatta, hanem érdeklődése vagy Skandinávia, vagy Amerika felé vonzotta. S bár különösen az első hely hatása alatt áll a német teológiai gondolkodásnak, bizonyára vannak olyan problémái és eredményei, amelyeknek felvételével ifjúságunk meggazdagodik. Konstatálni lehet a tényt: a magyar teológiai tudományos munkásság bizonyos mértékben függetleníti magát a német teológiai gondolkodástól s összetevékenységekben bizonyos ökumenikus sajátosságokat mutat.

A könyv másik érdekessége az, hogy gyakorlati teológiai akut kérdéssel foglalkozik. Örömmel állapítjuk meg ezt is a hozzáadással, hogy végre evangélikus egyházunk fiatal teologus gárdája hivatalos tényezőre inspirációja nélkül is rájött arra, hogy az egyház életének megújítása s alvó gyülekezeteinek felébresztése csak úgy remélhető, ha a lelkes kar figyelme olyan gyakorlati teológiai problémákra irányul, amelyekben saját magára és multjára nézve kritikát és jövő programjára hasznos indítványokat talál. Előljáróban szükségesnek láttuk ezeket elmondani.

A könyv a bevezetésben a liturgika alapkérdéseiről beszél. Az első rész a liturgia története, a második rész a liturgikus élet szabályait adja, a harmadik a megújított liturgia kincseit mutatja be és a befejező részben már a gyakorlatba bevitt példákat mutatja meg.

Amikor kijelentjük e vázlatos tartalmi ismertetés után, hogy a könyv a magyar teológiai termés legjavához tartozik, rögtön meg is tesszük elítélő megjegyzéseinket olyan hibáiról, amelyeket talán egy második kiadásnál ki lehetne hagyni.

Az első szembeötlő hibája a fiatal szerzőnek és a munkának is az, hogy a multtal és annak munkásságával szemben nem használja azt a mértékletes hangot, amit legalább az első könyvben elvár a protestáns közönség még attól is, aki a legrövidebb idő alatt kiérdemelheti a

katedrát is. Miért vannak olyan éles megjegyzései hosszú idő óta használatba vett egyházi énekeskönyvünkről és a lelkészek által használt Agendákról? Tegyük fel azt, hogy a szerző ilyen kritikai megjegyzései teljesen helytállóak; de vegyük hozzá azt is, mit fog érezni az a laikus közönség, vagy még maga a lelkészi kar is, amikor azt olvassa, hogy az ő két vasárnapi könyve ilyen meg ilyen hibákkal van tele. Kár volt a szerző részéről ezt a szomorúságot bárkinek is megszerezni. Azonfelül azt is tudhatná, hogy akár az Énekeskönyv, akár az Agenda sohasem egy embernek a személyes műve, hanem azokat egy bizottság is átnézi, sőt forgalombahozatala előtt az egyetemes egyház is felülbírálja.

A másik megjegyzésünk annak a hiánynak feljegyzése, hogy a szerző elolvashatta volna az új református, egyetemes Agendát. Ha azt megismeri, akkor a református egyház liturgikus gondolkodására és életére tett megjegyzéseit revízió alá vette, vagy egészen megváltoztatta volna.

Ami a könyv lelkét és tartalmát illeti, követeléseit és indítványait megmérni, minden fontos momentumra reagálni, helyes megállapításait aláhúzni, a helytelenségekkel szembeszállni szűkre szabott kereteink között alig lehet. De mert ez a könyv valószínűen állandó kérdésre lesz az evangélikus egyetemes egyház liturgiai bizottságának s mert hosszú idő óta vajudó liturgiai problémáinkba bizonyára döntő jelentőséggel avatkozik bele, ha röviden is, igyekszünk néhány mondatban bírálat tárgyává tenni.

A bevezetés anyaga, az első rész anyaga adva van, meg van írva, szerzőnk forrásgyűjtései igen jók s adatainak tudományos feldolgozásában kiváló munkát végzett. A második résznél kezdődnek a hibák. Szerzőnk a svéd istentiszteleti élet szépségeibe annyira beleszeretett s néhány németországi diakonisszaházi liturgikus istentisztelet nagyszerűségét annyira felszívta magába, hogy az élmények és emlékek hatásától nem tud szabadulni. Milyen más lett volna a munkája, ha találkozik Angliában, Amerikában, vagy esetleg Indiában egy olyan igehirdetővel, aki a beszéd legegyszerűbb eszközeivel százezreket tudott megtéríteni. Ha egyszer ült volna olyan szószék alatt, ahol meghallotta volna azt, amit a liturgikus formák szépségében kerülő úton látott meg. Olyan hozzáadások ezek a szerző meglátásaihoz, amelyekre ő is bizonyára sokszor gondolt, de az első szerelemtől, a megújítandó liturgiától mégsem tudott megszabadulni. A mai harmincéves lelkészi kar érthetően áll Heiler és a modern liturgiai mozgalmak hatása alatt, de mégsem lehet elszakadni ennyire a reformáció első századainak attól a követelésétől, hogy a protestáns istentisztelet lényege mégis csak az Ige és annak hirdetése. A liturgikus mozgalmak képviselői bizonyára abban a hiszemben vannak, hogy a liturgia is az Írást szólaltatja meg, de ezt ma még meg nem látja s sokáig el sem hiszi az a gyülekezet, amely a múltban házi-istentisztelein a postillákon nevedezett s hitvallási hűségét a kátékban találta meg, a küzdelmekben való megállását

pedig úgy őrizte meg, hogy az evangélium volt a tápláléka.

Nem tudom elhinni azt, hogy hazai talajon keresztülvihető volna ez a sok követelés. Másodszor mondom, nem a lelkési kar lenne ennek a megakadályozója, amelyre egy egyetemes egyházi határozattal rá lehetne kényszeríteni az új rendet, hanem a gyülekezet, az, amelyik évszázadok óta abban a lélekben nőtt fel, amelyre az előző sorokban hivatkoztam. Csodálatos a modern liturgiai mozgalmak képviselői egy részénél, hogy mennyire harcos ellenfelei a katholicizmusnak. Jánossy is az. Viszont, amit meg akarnak csinálni, az majdnem katholicizmus.

Helyes az a követelés, hogy az evangélikus istentiszteletek rendje az egész világon egységesíttessék. Minket, protestánsokat sokszor megtevészt az a másik oldalról nekünk címzett üzenet, hogy a római katolikus magyar épügy megérti Madridban, mint Csikágóban a misét. Pedig ez a mondás bizonyos mértékben a multa vonatkozatható csupán. A római egyházban éppen az ellentétes irányzata van annak, ami most nálunk megindul. Először a misén a nemzeti nyelvnek kezd szerepe jutni, másodszor voltak és vannak ott is modern liturgiai mozgalmak, amelyeknek eredményét ma még nem látjuk, de nem lehetetlen, hogy 100 év múlva azok olyan képet fognak mutatni, mint a mai evangélikus istentisztelet a maga sokféleségében. Ki lát a jövőbe? Ma még nem tudja senki sem, mi lesz az az erő, amely egyházunkat meg fogja őrizni a veszéllyel szemben, amely gyökerében fenyegeti. Annyi ellenség ellen harcol az egyház s bölcs dolog, ha óvóintézkedéseken buzgólkodik, amelyeknek beiktatásával megmentetni véli az egyház életét. A szerző és a munka nagy értéke kétségtelenül abban van, hogy a megkapott témát teljesen egynek tudja egész életével. Az első mondatról az utolsóig minden egységes logikum. Aki, mint ezen a területen tájékozatlan olvasó veszi kezébe a könyvet, feltétlenül a szerző gondolatainak hatása alá kerül. Mint tudományos munka is legelsőrangú. Éppen csak azért lehetett ellene egyéni s másirányú meggyőződésből kifogásokat tenni, mert olyan határozott álláspontot foglal el, amelyről azt hiszi mindenki, hogy abból egy jöttányit sem tudna engedni. De csak a befejezésig hiszi ezt az olvasó. Ott a szerző is tesz pedagógiai és történelmi okokból engedményeket s ezzel kissé túlzó állásfoglalását szimpatikussá teszi azok előtt is, akik hozzá hasonló szigorú egyháziassággal nézik és tanulmányozzák ezeket a kérdéseket.

A fiatal szerző már első könyvében megmutatta oroszlánkörmeit. Nagyon kívánjuk neki azt, hogy mielőbb olyan, neki kijáró pozícióba kerülhessen, ahonnan folytathatja értékes gyakorlati teológiai munkásságát. Mi sokat várunk tőle s azt hisszük, hogy benne jó irányítót kapnánk sok olyan eddig kissé elhanyagolt gyakorlati teológiai kérdésben, amelynek az egyházi életbe való átvitele után sokkal inkább következne az a megújulás, amely a liturgiai mozgalmaktól ma nem várható.

Gaudy László

Russel Bertrand: Kína és a kínai probléma. Fordította Geszti Lajos. Budapest é. n. 261 l.

Egy matematikus, akiben annyi fanatizmus van, hogy a háború alatt szenvedéllyel hirdetett pacifizmusa miatt el kell hagynia cambridgei katedráját, az európai kultúra csúcspontján álló tudós, aki ellenélesen fordul szembe az európai imperializmussal és erkölcsökkel; kiábrándul annak bolsevista formájából is és a pekingi kínai egyetemen lel nyugalmat: ilyen férfiú írta ezt a könyvet, mely e kérdés irodalmában a legkitűnőbbek közé tartozik. A könyv pontosan tájékoztat a régi és a modern Kína történetéről és kultúrájáról, viszonyáról a nyugati hatalmakhoz és Japánhoz, melynek ugyancsak bemutatja történetét és kultúráját; részletesen ismerteti a legutóbbi tizenöt-húsz év politikai eseményeit Kelet-Ázsiában, majd összehasonlítja a kínai és európai civilizációt, vázolja a kínai jellemet, közoktatásügyet és industrializmust, végül következtetéseket von a jövőre. Az anyag oly gazdag, hogy részletezésébe nem mehetünk bele, csupán a szerző szempontjait vázolhatjuk.

A Kína mai helyzetéből eredő problémákat három csoportra tagolja: gazdasági, politikai és kulturálisra. Szétválaszthatatlanul szoros az összefüggés közöttük, de úgy véli, hogy a kulturális kérdések a legfontosabbak Kínára csakúgy, mint az egész emberiségre. A kínai lélek nagyszerű értékei — a szelid humanizmus, általános jóakarát — ismeretében az a meggyőződése, hogy kívánatos, hogy Kína a nagyságát megillető döntő szerepet játssza az emberiség jövődjében. Ez azonban csak akkor történhetik meg, ha Kína átveszi a nyugati tudomány és technika összes eredményeit, de úgy, hogy megőrzi saját erényeit és érintetlen marad az európai életbölcsestől. Amilyen nagy eredménynek látja Russel a nyugati civilizációt, annyira elítéli életfelfogásunkat és a végén egyenesen a gonoszsággal azonosítja. Csodálatos, hogy ő, aki annyira tipikus európai, a nyugtalan, kereső fausti lélek, aki éppen ezért elérte az európai ember legmagasabb fejlődési fokát, amikor túllép az európai érdekek látókörén és az egyetemes emberiségben gondolkodik, éppen ő nem képes megpillantani a mélységes, szükségszerű kapcsolatot, mely fennáll a magasztalt és elítélt oldalak között, a tudományos haladás és az imperializmus, militarizmus között. „A tipikus nyugati szeretne oka lenni a környezetében lehetséges sok változásnak“ — írja s megállapítja az európai szellem lényegéként a lázas tevékenységi vágyat, az energia túltengésének expanziós törekvését, de nem hajlandó elismerni, hogy ugyanezek a motívumok, melyek az imperializmus, a militarizmus, a kihasználás és elnyomás politikáját szülik, hozták létre a tudományok eredményeit is. Távol álljon tőlünk az imperializmus és militarizmus és a tipikus nyugati gyarmatpolitika feldicsérésének a szándéka. Ám ha igazságosak akarunk lenni, meg kell állapítanunk, hogy az emberiség egyetemes egységét ez az európai expanziós vágy hozta létre, s bárha most, miután szerepét betöltötte, át kell adnia

a helyét békésebb ösztönöknek, — melyek ugyancsak benne rejlenek az európai lélekben! — történeti jelentősége felmérhetetlen. Sőt még többet is mondhatunk. Bármily különösen hangzik is, Európa a maga gyarmatosításával áldozata lett az egyetemes emberiségnek: megteremtette ezt az egységet s ez az egység el fogja nyelni, feltartóztatlanul el fogja nyelni a roppant földgolyó eme parányi darabkáját. Természetesen Russel-nek számos ponton tökéletesen igaza van, inkor Nyugat keleti politikáját elítéli. De általánosságban nincs igaza; nincs igaza különösen a nyugati és kínai lelki kultúra összehasonlításában. Az összehasonlítás elvi alapja hibás. Mindenekelőtt hiba az, hogy a két kultúra mai stádiumát hasonlítja össze: az időbeli egybeesés ugyanis nem fejlődési megfelelés. A mai európai kultúra és a mai kínai nem azonos fejlődési fokon áll, tehát nem igazságos párhuzamot vonni köztük. Maga Russel is kénytelen nem egyszer rámutatni az európai kultúra multjában olyan stádiumokra, melyek a kínai fejlődés mai állapotával rokon vonásokat mutatnak. Ha így, dinamikus szempontból nézzük a két kultúrát, nem pedig statikusan, mint Russel, akkor abba az általa elkövetett hibába sem esünk bele, hogy olyan vonásokat, melyek csak az éppen szemlélt fejlődési fokozatra jellemzőek, az egész kultúra lényeges jegyeiként tekintünk és akkor nem látunk olyan mély szakadékokat az egyes kulturák között, melyek teljesen áthidalhatatlanok, amint Russel látja, ki lehetetlennek tartja, hogy a nyugati és kínai lelki kultúra valaha szintézisbe kerüljön. Csak civilizációnk átvételét véli bekövetkezendőnek. De ő nem is tartja kívánatosnak a kínai jellem lényeges megváltozását. (Most itt azzal ne foglalkozunk, hogy vajjon eltéphető-e a benső és annak vetületeként létrejövő külső kultúra, sem azzal, hogy a külső kultúra nem alakítja-e át szükségszerűen és elkerülhetetlenül a belsőt olyanná, hogy alkalmas legyen hordozására. Kérdések, melyek Russelben nem merülnek fel, noha döntők problémája szempontjából.) „A tipikus kínai szeretne olyan sokat élvezni, amennyit csak lehet és a lehető legfínomabban“ — írja és legfőbb magasztalásul azt jegyzi meg, — a kínai türelem, szelídség, önzetlenség, nyugalom, erényeinek felsorolása után, — hogy a „kínai élet a kínaiaknak több boldogságot nyújt, mint az angol élet nekünk“. Ezzel leleplezi hédonista-eudémonista értékelési szempontját. Bármennyire is megérthető, ha valaki a mai, valóban kusza, nyomorúságos, boldogtalan időkben olthatatlan vágyakozást érez a harmónia, nyugalom és békeség után, ítélkezésében nem követheti szubjektív kívánczóságát és nem állíthatja, hogy az emberi élet célja a boldog nyugalom. Akkor valóban kár volt létrehozni a kultúrát. A pacifizmus vagy imperializmus, a háború és béke kérdése nem lehet történeti értékmérő. Mindezek csak tünetei a történeti fejlődésnek. Az értékmérőt a fejlődés tendenciájából kell kiolvasnunk. Az egyetemes emberiség egységének a létrejötté bizonyára olyan ideál, melyért érdemes áldozatokat hozni. És áldozatokat hozni bizonyára inkább méltó az emberi lényhez, mint a csendes életélvezés boldogsága. Aki az életet

igenli, nem emelheti az erő nyugtalansága, tevékenységi láza, teremtő expanziója fölé — mégha oly szörnyű bűnök terhelik is! — azt a formát, mely az életnek passzív vegetációja. Az európai hatalomvágy, melyet Russel annyira elítél, lényegében a szellem hatalomvágya, bármennyi kisiklás is terheli útját.

Joó Tibor

Marczell Mihály: A bontakozó élet. Két kötet.

Ma nálunk a tudományos mondanivalók kínosan, betegen hallgatnak. Az önálló kutatások számára ez a föld sohasem volt kedvező talaj. A háború kitörése óta — tizennyolc éve — kifejlődött új, igazi, jellegzetesen 20. századi modern tudománynak egyáltalán semmiféle jelét sem látni. Az új élettan, új pedagógia, új fizikai elméletek, gazdasági rendszerek, politikák, új irodalmak ismertetése, új filozófiák, olyan szerzők, mint Levy-Bruhl, Beebe, Watson, Berdjajew, Dewey, Csesztov, Kretschmer, Klages, Eddington, Uexküll, Dacqué — kár folytatni a felsorolást — teljesen és tökéletesen ismeretlenek, vagyis a modern tudomány egyetlen területéről semmiféle összefoglalás még szemelvényesen sem jelent meg magyar nyelven.

Ez a helyzet ma 1932-ben, amikor *Marczell Mihály* „A bontakozó élet” című, nyolc kötetre tervezett művének első két kötete megjelent. Nyolc kötet! Hány tudós, hány gondolkozó álma! Micsoda lehetőség, nyolcszor háromszáz lap! Mennyi mulasztást lehetne pótolni ma, amikor a tudományos könyv oly ritkaság. Nyolc kötet — milyen büszke nagyság! Egész kis enciklopédia!

„A bontakozó élet” első két kötete: „Az egyéniség összetevői” és „A lélek megismerésének művészete”. Egyik sem komoly cím, de az kivehető belőlük, hogy a század legérdekesebb új diszciplinájáról, neveléstani szempontból ugyan, de a karakterológiáról lesz szó. A tartalomjegyzék már mélyebb csalódást vált ki: a könyv nem új eredmények ismertetése, de nem is összefoglalás. A dolgok egy kicsit furcsa rendben vonulnak fel és furcsán keverődnek: pedagógia, élettan, lélektan, társadalomtudomány, mindenütt erkölcsani és metafizikai megjegyzésekkel. A beállítások aggodalmat keltenek. Analitikus módszer! Ma, amikor a modern lélektan erőfeszítése az, hogy a 19. század tudományának „lélektelen lélektan”-ába ismét belevigye az eleven élet egységét. Összetevők? Ma, amikor a lélektanban szintétikus egyéniséglátásokra van szükség.

Mi a karakterológia? Semmi más, mint lélektan, amely azonban más nevet vett fel azért, mert egyrészt még külsőségben sem akar hasonlítani a háborúelőtti lélektan naív és hamis irányához, másrészt, mert Klages alapján — aki az új diszciplinát megteremtette — mindenki belátta, hogy a lélek tanulmányozása csak egy ponton lehetséges s ez az élő személy, a karakter. Az új tudomány alapjai és céljai meglehetősen világosak. A szemlélet mindenütt, kivétel nélkül: Nietzscheé, aki „az emberi eszmék általános értékfogalmát vizsgálta” (Klages) és

ezzel „talán egy évezredre megszabta az útját az emberi gondolkodásnak“ (Cysarz). Mi a karakterológia célja? Prinzhorn azt mondja: „aki a személyiség lélektanával foglalkozik, kísérletet tesz arra, hogy öncsalás nélkül éljen.“ Vitális tudomány, közvetlen vitális céllal. Keretén belül a gyakorlat-elmélet elválasztása fölösleges: minden gyakorlatnak megvannak a maga elméleti következményei és fordítva. A tudomány fejlettsége? Hirtelen, bő és komoly; Roback angol tanár 1927-ben készített bibliográfiája 3341 művet említ; azóta persze ez a szám még inkább megnövekedett. Franciák: Prat, Malapert, Paulhan; angolok: Shand, Gordon, Roback, Morgan, Garnett, Vance, Watson, Dewey és németek, akiknek felsorolása és ismertetése vaskos kötetet tenne ki.

Marczell Mihály könyvében az új karakterológiának, a lélek új szemléletének halvány fuvalmát sem érezni. Álláspontja leginkább hasonlít a magyar Ranschburg tanáréhoz, aki eléggé nem tisztázott, cseppet sem életteljes elméletet hirdet. Van benne egy kis experimentális pszichológia, egy kis freudizmus, egy kevés Kretschmer, biológia, antropológia, szóval minden, csak lélek nincs. Tipikus „Psychologie ohne Seele“.

Meg kell nézni közelebbről. Az első kötet egy kényes és nehéz pontján a test és lélek viszonyáról van szó és itt eldönti a lélek elsőbbségét. Tüstént utána, amikor a nyomorékokról beszél, kiderül, hogy bizonyos esetekben a test határozza meg a lelket. Néhány fejezettel később a pszichofizikai parallelizmus álláspontján van, de egyes mondataiból panpszichizmusra lehet következtetni, ami nem akadályozza meg abban, hogy ismét kényes kérdéseket mechanista-materialista módra intézzen el.

Ez egyike a legerősebb fogyatkozásoknak, de nem az egyedüli. Lapokon keresztül lehetne közölni azokat a helyeket, ahol ellentmond önmagának azért, mert nem látott a gondolat mélyére. És még több lapon lehetne közölni azokat a kitételeket, amelyeket helytelenül, vagyis a lényeg szelleme ellen idézett, vagy azokat, amelyek szembenállanak a modern lélektan eredményeivel.

Néhány példa: „... a legmélyebb ponton azok állanak, akik egyszerűen nem akarják a szellem életét...“ (I. 224.) „A megismerés útjárása, a megállapítások konkrét valósága nem változik, ha bármilyen általános elgondolás alapján vizsgáljuk az embert.“ (II. 22.) Az első nézet szubjektivista, a második objektivista. „Az egyéni vizsgálat... a tudományos megállapításokat nem fogadja el a maguk egész terjedelmében...“ (II. 22.) másutt: „Az exakt tudomány megállapítja életünk adatait és törvényszerűségét“ (I. 159.) és: „... otthon, iskola, utca, gazdasági élet, stb. mind olyan beható tényezők, amelyeknek színező szerepét figyelemre kell méltatni, sőt a lélekvizsgálatnál alapul kell venni“. (II. 223.) Első mondatában tagadja a tudományos módszer használhatóságát, a másik kettőben alapul kívánja venni.

„Az anarchizmus, nihilizmus nem is érdemel akkora figyelmet,

hogy külön foglalkozunk vele. Mindkettő szellemtelen irány... a nihilista azt mondja... úgy élek, ahogy nekem tetszik...“ (I. 157.) Ugyanazon a lapon: „Az élet valósága az, hogy minden ember magára nézve a legnagyobb érték.“ Tiszta és veszélyes ellentmondás.

További lapszusok: a gazdasági életnél, a magántulajdon magyarázatánál, a könyvek hatásánál, a társadalmi osztályok megrajzolásánál stb. stb. (Egy helyen O. Wilde regényének címét így írja: Dorient Gray.)

Hogy a szerző eredetét mondjon, senki sem követeli. De azt meg lehet követelni, hogy olyan nagyszerű anyagot, amelyet a modern lélektan nyújt, legalább átgondoltan és valamiféle szempontból rendezetten írjon meg. Valaki azt mondhatná, hogy a könyv elsősorban pedagógia. Ennek ellentmond a két cím és az, hogy száztalpas ilyen fejezetek vannak: „A lélekmegismerés helyes módszere“, „Lélekismereti módszerek“, „Az ember, mint a környezet befogadója és átalakítója“ — amik a legtisztábban lélektani fejezetek s amiknek a pedagógiához semmi közük sincs.

Teljes zavar mindenfelé: örökléstan — metafizika — értéktan — vallás — természettudomány — még szofisztikus alapon is: mindez bizonyos célzatossággal, amiről az ember nem tudja, micsoda.

A tudósok legjavát vonultatja fel. Idéz, de csak mondattöredéket. Irányt, gondolatot, életet nem lát. Annak, amit idéz, semmi hatása sincs. Mintha csak ezeket a mondatokat ismerné, ezeket is másodkézből, s magukat a műveket nem olvasta volna. Itt van Hoffmann érdekes kísérlete az átöröklés új eredményeivel, Driesch pompás koncepciója, Haeberlin filozófiai képzettsége, Jaensch, Bergmann, Lewy, Weizsäcker orvosi tapasztalata, itt van Scheler gondolatvilága, Apfelbach szempontgazdagsága, Kohnstamm tudása, Künkel ötletessége, Allers alapos tanulmánya, Utitz esztétikai és lélektani kultúrája, Prinzhorn higgadt, éleslátású szeme, itt van Stern, Jaspers, Spranger, Wexberg, Lehmann, Jung, Herzberg és végül itt van Klages maga, aki ma kétségtelenül a német filozófia legnagyobb jelensége. Mindebből semmi. Csak hivatkozás, de ez is bizonytalanul és talán egy kicsit a névmutató számára és a jegyzetek számának növelésére. Részletek tömege, meg nem gondolt, egybehányt anyag, meg nem értett és meg nem érthető.

Volna valami, ami a helyzetet megmenthetné, az a valami, ami minden írott helyzetet megmenthet: a stílus. Nos: a stílus nem menti meg a helyzetet. A könyv nem tudós és nem tanuló számára készült, hanem az olyan számára, aki a tárggyal önként foglalkozik. Nem fogja kedvét lenni abban a zavarban, amelyben a rendezhez szokott ész oly rosszul érzi magát s amelyet csak valamelyes kényes ízlés is csaknem megkövetel. A mondatok akadoznak, csikorognak. Semmi folyamatoság, semmi elegancia, semmi melegség, nehezen küzdő, birkózó, de alulmaradt gesztusok. Nem bír az anyaggal. Színei nincsenek. Sokszor egészen érthetetlen s csaknem elejétől végig unalmas.

A két kötet a magyar tudománynak nem szerzett örömet. Azt lehetne mondani, hogy annyi, mintha meg sem írták volna, de valójában ennél rosszabb. Ma, a legkínosabb pangás idején megjelent hatszáz nyomtatott lap: ez annyit jelent, hogy hatszáz nyomtatott lapot elvettek a jó, igazi, helyes, érdekes új tudománytól. Ez a könyv legnagyobb hibája, mert a következő kötetekben sem lehet jóvátenni.

Hamvas Béla

Móricz Miklós: Az erdélyi föld sorsa. Az 1921. évi román földreform. Kiadja az Erdélyi Férfiak Egyesülete. Budapest 1932. 216 lap.

Móricz Miklós, a kiváló statisztikus és Szemlénk egyik kitűnő munkatársa, a fenti címen magyarul és angolul megjelent könyvében válaszol David Mitrany-nak 1931-ben Londonban a Carnegie-alapítvány kiadásában megjelent hetedfélszáz oldalas könyvére, mely a romániai földreformról szól és természetesen annak dicséretét zengi úgy gazdasági, mint szociális szempontból. A román propaganda fejlett módszerei szerint az egész földreformot — a valódi lényeg félrebeszélésével — mint nagy szociális és közgazdasági szükségszerűséget igyekeznek feltüntetni, letagadván a valódi célt: Erdélyt magyar birtokosságától megfosztani s ezzel megsemmisíteni a magyar Erdély egyik lényeges, mert ezer éven át fejlődött tényezőjét: a magyar földesurak patriarchalis jellegű hatalmát és befolyását Erdély minden népe fölött. Nemcsak vagyont koboztak el, nemcsak földet adtak, hanem láthatatlan szálakat törtek ketté, pedig ezek a láthatatlan szálak acélként fonták és tartották össze Erdély társadalmát. Nem tartozik ide, de amennyire pótolhatatlan veszteség Erdély birtokpolitikai térképének új megosztása és ennek tudományos megismerése, époly felderítendő kérdése a magyar történelemtudománynak az az Erdélyben nap-nap mellett megismétlődő vád a magyar birtokosság ellen, hogy Erdély néprajzi kialakulásában döntő tényező volt a magyar nemességnek az a századokon át követett politikája, mellyel konzekvensen román jobbágyot telepített az igényesebb és önérzetesebb magyarral szemben s ezzel a román faji propagációt kedvezően befolyásolta. Súlyos, sorsdöntő vád, ma kései unokák súlyos szenvedésekkel fizetnek őseik tévedéséért.

Erdély sorsa a föld — mondja Móricz Miklós s igaza van. Ha így utána gondolunk a magyar Erdély pusztulásának és elvesztésének, azt mondhatjuk, hogy az is baj volt, hogy Erdély sorsa *csak* a föld volt. A kissármási földgázmedence egy olyan iparosításnak adta meg a lehetőségét, mely éppen az ipari munka magyarrá asszimiláló erejénél fogva talán pár évtized alatt az erdélyi belső román települési vonal központjában lényeges néprajzi elváltozásokat okozhatott volna s a számarány lényegesen javult volna.

Móricz Miklós könyve nehéz könyv, mondanivalóinak súlyánál, polémiajának tárgyi erejénél és objektivitásánál fogva. Bevezetőül Mitrany agrártörténelmével szemben egy hasábos táblázatot közöl a regáti

és az erdélyi agrár- és kultúrtörténetről az utolsó 150 év folyamán. Erős dokumentáció az erdélyi fejlődés nyugati és európai volta mellett s cáfolat a regáti „felszabadítás“-sal szemben. De amíg a fejlődés Erdélyben a földmegoszlás tekintetében demokratikus volt, — Nagymagyarországon viszonylagosan a legegészségesebb földmegoszlása Erdélynek volt, — addig a regátban kimaradt az 1848. nagy jobbágyfelszabadítása s az 1866—68. agrártörvények is a nagybirtoknak kedveztek. Ugyhogy az 1907-es parasztlázadás logikus következménye volt a regát korrupt feudalizmusának. Mégis a regát az, amely dacára az erdélyinél sokkal igazságtalanabb földbirtokmegoszlásának, Erdélyben keresztülviszi a földreformot — a legkegyetlenebbet és legigazságtalanabbat, amilyent az agrártörténelem ismer. Természetesen két törvényt alkotak: egyet Erdélyre, egyet a regátra s a végrehajtás is egészen más volt. A most megalkotott agrárkonverziós törvény mutatja, hogy a Bukarest környéki Ilfov megye birtokossága több adósságot jelentett be, mint egész Erdély minden kategóriájú birtokossága együtt, amiből a regáti nagybirtok megmaradására a következtetés levonható.

Móricz Miklós könyve tele van száraznak tetsző statisztikai adatokkal, de ezek a számok mindennél jobban és hangosabban beszélnek. Alapjában véve komoly statisztikai adatok nem állanak rendelkezésünkre az erdélyi földreform eredményeit illetően, mert a statisztikai felvételük Mitrany könyvéből is kitűnően igen hiányos, magából a hektár és a hold önkényes átszámításából nagy differencia származik. Összesen 2,891.700.09 holdat sajátítottak ki, amelyből — ez a jellemző — a nép között csak 784.974.58 holdat osztottak ki, egynegyedét az egész kisajátított területnek. Ezt a földet pedig 310.583 igénylő között osztották szét, amelyből 227,932 hold lett a románoké és 82.640 a más nemzetiségűeké; hogy ebből mennyi a magyar, azt a statisztika nem mondja már meg.

Móricz Miklós könyvének van egy kifelé és befelé szóló nagy tanulása. Kifelé az, hogy nem szociális reform volt az erdélyi kisajátítás, nem agrárevolúció, hanem egyszerűen nemzetpolitikai indítékokból fakadt vagyonkisajátítás; befelé pedig az, hogy — a megoldatlan magyar agrárproblémával előttünk — a föld kérdéséhez sohasem szabad a gazdasági szempontok figyelembevétele nélkül nyúlni s a föld egyszerű elvétele, a tulajdon konfiskálása még nem jelent e nagy kérdésben megoldást.

Móricz Miklós könyvének, reméljük, megszűn az az üdvös hatása, amelyet az erdélyi kérdés helyes megítélése tekintetében a külföldtől várunk s amelynek érdekében ezt a könyvet az Erdélyi Férfiak Egyesületének Jancsó Benedek Társasága kiadta.

Albrecht Ferenc

Kós Károly: Kalotaszeg. Kolozsvár. 1932. 174 l. Az Erdélyi Szépművéses Céh kiadványa.

Szokatlan szerkezetű könyv: fele tudomány, fele költészet. A tudós

hajlamú kereső és az alkotó művész munkája vetélkedik benne. Az elfogulatlan megismerésre vágyó ember, az író, építő és rajzoló művész mind benne van: az egész Kós Károly. A szilárd alapozottságnak, a maradandóságnak biztosítékait keresi; nehéz történeti kérdéseket vet föl és magyaráz meg: egyszer a gondolkozó lélek igazságkereső vágyával, máskor a művész könnyed látományával. Ha csak a tudomány alkotó módját követi, csak az észre kellett volna hallgatnia, de maga mondja, hogy „nem az eszével, de a szívével nevelte“ ezt a „legkedvesebb gyermekét“. Az ész és a szív, a kutató és a művész — ha rejtett harcok után is — békésen osztoznak a könyv barázdáin, ahol a nehézmunkájú földet dalolva szántogató Kós ekéje nyomán egymást váltogatják az ismeret és szépség érett gyümölcsei és színes virágai: történet és történeti novella, építőművész-rajzolta illusztrációk, néprajzi jellemzések és megállapítások.

Ez a sok szemű és sok kezű alkotó nem írja könyvét tudósoknak s nem rajzolja — szinte csupa építményrajzait — művészeknek s még kevésbé etnografusoknak. Hanem írja Erdély-szerető magyaroknak, erdélyi magyarokért aggódóknak, ezért a negyven falut számláló gyönyörűen magyar Kalotaszegért lelkesedőknek, — magyar olvasóknak. S a kritikus elme hiába feni előre pennáját: ha végighalad ezen a szép könyvön, úgy jár vele, mint írója: „nem látja hibáit és nem látja gyengeségeit, nem tudja kritizálni, csak szeretni.“ Úgy szeretjük, ahogy szülönket: Erdélyt, vagy gyermekünket: szívből, igazán, elfogultan.

Viski Károly

Magyar Legendarium. Eredetiekből fordította *Tormay Cecília*, fametszetű képekkel *Molnár C. Pál* díszítette. Készült a Könyvbarátok Szövetsége számára, a Kir. Magy. Egyetemi Nyomdában, Budapestben.

Ez a szép könyv még a Szent Imre-év terméséhez tartozik, létrejöttéhez a századforduló adta az alkalmasszerűséget. A fordító feladata, bár nem járt töretlen úton, mégsem volt könnyű; mert a kilencszáz év előtti kolostorok félhomálya messze van a mai ember lelkétől. Nagy és nehéz az út odáig, ő pedig hamar fárad s akkor csüggedten marad az útfélen. Vezető nélkül aligha boldogul s vezetőjének erősen kell fognia a kezét, tekintetét nem remélt szépségekkel kell megörvendeztetnie, ha el akar érni a célig. Ezt a feladatot a Bevezetés vállalja: könnyen és élvezetesen visz át az óriási szakadékon a túlsó partra, a magyar kora-keresztyénység világába, ahonnan a két István-legenda, Szent Imre és Szent Gellért legendái és Szent Istvánnak fiához írt intelmei szólnak hozzánk. A legendák szava is lélekbe talál; a fordítás nem betű szerint való, hanem azt adja, ami a messze-messze világból máig megmaradt hatékonynak, élő-elevennek: az askézis földöntúli rajongását, monostorok és templomok zsolozsma-hangját és avitt tömjénillatát — egyszerűen a hangulatot. Ennek a felkeltéséhez nem kis mértékben járul hozzá a könyv kiállítása: a pergamentet utánzó finom papír, a piros

iniciálék és címnyomások s *Molnár C. Pál* fametszetű díszei. A fordításnak minden sorából kiérzik az áhítatos gyönyörűség, amellyel készült; arról aztán nem a fordító tehet, hogy ilyen elragadtatást aligha fog érezni minden olvasója, talán még a katolikusok sem mindannyian. Ennek ellenére is a Legendárium népszerűsítője marad a római egyháznak s mint ilyen, érthetően és méltán szolgált reá arra a választékos köntösre, amelybe a kiadó nyomdavállalat pazar kézzel öltöztette.

Szondy György

Tanka János: Napsütésben. Versek. Kecskemét, 1932.

Az Ady-nemzedék gazdag skálájú s a kiművelt formát a szabadversig lazító költészete óta nem könnyű felelős ítéletet mondani a legfiatalabb lírai nemzedékről. Csaknem minden jelentősebb tagja magával hozza a századelő formacsiszoló s később formabontó törekvéseinek kész eredményeit s e sokszor a megtévesztésig feltűnő készség mögött csak éles szemmel lehet felfedezni azt a különbözetet, mely egy talán csak évek múlva kibontakozó önálló fejlődés ígérét rejti magában. A fiatal virtuóz gyanús; mindig komolyabb ígéret a kifejezésért érdes harcot vívó fiatalság, melynek jövő értékeről friss szemléletek első üdeségű jelzői és képei árulkodnak.

A fiatal Tanka János ebbe az ígéretes második csoportba tartozik. Színes című verskötetében kétféle költemény van. A kötet második felében helyezkednek el azok, amelyek lírai fejlődését a megelőző nemzedéktől vett hatásokon keresztül tisztán mutatják. Adys verséptémények és dallamok, különösen az Isten-versek ciklusában, itt sűrűn akadnak. A Hortobágy poétája és a Délibáb-ös is lappangó kíséretet ad egyik-másik Tanka-versnek. De a versek zöme, a kötetkezdő és címadó vershez csatlakozó csoport, melyben talán Illyés és Erdélyi új népiességet kereső költeményei szabadították fel az egyéniségét, komoly lírai értéket mutat s a fiatal abai református tanítót a legkedvezőbb világlátásba állítja. Rövid frázissal az Alföld plain-air poétájának nevezném, aki Petőfi hangjától Erdélyinél jobban függetlenítve magát egy új reális népiesség fiatal kacagású színeiben tudja „bihari lelke“ gyönyörködő föld-szerelmét kidalolni. A falu és föld friss szaga árad soraiból; tengeri-földek, ménták, „gyengefüvek“, katangok, pipacsok tavaszi igézete fog; „lepkét dob egy virág a nap-sugarba“; a kerekék ősrégi kedvvel mérik a düllőt s kikerülik a közrefogott kék katángot. Szinte sok is már ebben a falusi bokrétában a pipacs meg a katáng. Mert ismétlődő motívumot ad s néhány túlságos kedvvel használt szóval együtt (triola, lihog, azúr) néha a szó- és képkincs ellenőrzésének kihagyásáról tanuskodik. A napsütéses föld-szerelem hangja mellett az ősz finom melabújának is megtalálja az emlékezetünkbe fogódzó erős hangulatú képeit és dallamát szinte Stefan George-i érzékenységgel:

*Késlett madarak éjszakánként
minden levelet útra csalnak.*

Formái közül a rím nélkül tömörülő, magyar lüktetésű sorok hordozzák a legkifejezőbbben ennek az új alföldi lírának a nemesített népdal-ízű, egészséges szépségeit. „Valami ős pusztai dallam” törekszik a verssorok aljáról a misztikus kicsendülés felé s a tartalom több ponton elmélyül az ősi hagyomány hangulatkeresésében, olyanformán, mint az erdélyi Tamási Áron más ízekből táplálkozó novella-költészete.

Tanka Jánosnak egyenetlen és fiatalos értékei mellett is van ereje hozzá, hogy a legfiatalabb nemzedék első vonalába küzdje fel magát. Talán csak az önbizalma hiányzik, talán az abai sziget határolja el túlságosan. Első kötete lendületes fejlődést ígér s nem érdemelné meg, hogy a verstermelés mai tömegében ismeretlen maradjon.

Sylvester Pál

Fáber Kovács Gyula: Ballag már a vén diák . . . Pápai diákok regénye. A szerző kiadása. 192 l.

Néhány esztendővel ezelőtt jelent meg Komáromi János regénye, a Pataki Diákok. Igaz gyönyörűséget váltott ki belőlem, nagy lelkesedéssel számoltam be annak idején a nyilvánosságnak erről a hatásról. Ennek a másik könyvnek a terminológiája szerint az a könyv csakugyan „pataki diákok regénye” volt. Regény volt, mert formális elemeken keresztül érintkezett az olvasók fantáziájával (nem fontos, hogy a poétika defineálta-e már azt a „műfajt”, amellyé e formális elemek összeállottak, az sem fontos, hogy ez a műfaj csakugyan a „regény” definíciója alá kívánczik-e legszívesebben.) Diákregegy volt, mert egy tíz-tizenegyesztendős fiúgyerek szemüvegén keresztül mutatkozott meg benne a világ (nem egészen mellékes az sem, hogy maga ez a gyermekmódra látott világ is diákok világa volt.) Végül pataki diákok regénye volt a könyv, mert sajátos couleur locale tette azzá, belefródtott a Bodrog, a vár, a kollégium és a kisváros, melynek a kollégium diákrájzása kölcsönöz egyéni színt. Legeslegvégül az író világháborút járt, harmincötös-negyvenes férfi volt akkortájt és az embernek külön örömet okozott, hogy ifjúságát épen ilyennek és épen így ábrándozta vissza.

El kellett mindezt előljáróban mondanom, hogy se én, se aki hajt a szavamra, igazságtalanok ne legyünk a „pápai diákok regényé”-vel szemben. Mert ez bizony nem regény, „hősei” nem diákok, levegője nem szippanthatólag is pápai, szerzője pedig egészen fiatal ember, nem sokkal lehet eminens a húszon. Már most, ha nem szögezzük le jóidején, hogy a Pataki Diákok pandanja-képen képtelen és felesleges cselekedet egy Pápai Diákokat írni, akkor agyonüthetünk ugyan egy könyvet vagy egy „tehetséges, fiatal kezdő” író, de észrevétlenül hagyunk az ismeretlenségbe bukni egy rendkívül tanulságos emberi dokumentumot.

Jó lenne tehát, ha Fáber Kovács Gyula — sine ira et studio — venné tudomásul, hogy nem írt ugyan regényt, de nem is írhatott, mert erről a világról már végérvényes formába kívánczolt magyarul

mindaz, ami egyáltalában formába önthető belőle. Amit egy pápai „szecska“ átélhet, elérte előle Barla Jóska pataki „mendur“, amit egy pápai „képzőtársulati tag“ megláthat maga körül, ellátta előle Mudrony Sanyi pesti jogásszá cseperedő pataki legátus. Ha jobban körülnéz ifjú barátunk nagymesszi multjában, talán észre is veszi, hogy az ő korában már nem is igaz, hogy még mindig voltak „szecskek“ a pápai kollégiumban. Hiszen Németh László korban Komáromi között és közötté látogatja meg a gyönki algiinnáziumot az Emberi Színjátékban és egy fia-szecska sem talál.

Fáber Kovács Gyula diákfiguráiról legfeljebb adomákat lehetne mondani, de az a gyanításom, hogy még ezek az adomák se sikeredhetnének zavartalan hatást kiváltóakká. Ezek a diákok nem jellemzik a mai középiskolát, ha még olyan sokan vannak is esetleg a valóságban. Ha ezt tudta volna megmutatni a szerző: a régi diákvilág lassú elmúlását, reménytelen küzködését a tegnap hagyományai és a holnap követelményei között, akkor humorosan is, ha olyan a vénája (telnék ebből a materiából a tragikus és szatirikus képek mellé humoros képekre is), életre galvanizálhatta volna az emígy fölöttébb marionettszerű, sőt legtöbbször élettelen viaszból kivágott illusztrációként ható alakokat.

S talán Pápát magát is megérezte volna. Az ő diákrege nye nyugodtan lejátszódhatnék Mezőtúron vagy Csurgón, mindössze a nevetek kellene átírnunk. De próbálja p. o. a Pataki Diákok Korpa bácsiáját megmeséltetni a száz farkasról egyebütt, mint Patakon, majd meglátja, hogy nem sikerül.

Nunc veniam ad fortissimum. Húsz egynehány esztendő fiatal embernek nem szabad ilyen regényt írni. Véresen vonaglik körülöttünk bennünk a magyar élet, benne minden nappal inkább központi problémává komolyodik az új generáció saját külön sorsa. Ebben a tragédiával vemhes, fordulópont felé tántorodó időben előáll egy szemtanú, lepergeti a szemünk előtt, mit élt át, mit látott nyolc hosszú esztendő alatt és azt akarja elhíttetni velünk, hogy még mindig a puskából fordítás, az órákon csaklizás, órákról meglógás, önképzőkori verstermelés és lányokkal eltáncolt vagy elnemtáncolt táncok a magyar diák örökérvényű szimbólikus világa.

Tévedés. Itt csak egy a problematikus az egész elénk álmódott világban: maga a szerző és a könyve. Vajjon levitézlett kor ittfelajtott kísértete-e vagy motorikus képzeletű lélek, aki a saját könyvéből fogja tudomásul venni, amit a maga életéből nem birt kilátni, hogy idejétmulta modor áldozatává lett, vagy csakugyan neki van igaza és az idő nagyott lépett aközben előre, midőn hátrafelé menni látszik s a holnap ifjai már megint gondtalan és skrupulus nélküli szegénylegények a ma öreguraival szemben, csak hogy egy fokkal magasabb etikai szempontból? Oh, bár úgy lenne, oh, bár így hihetném.

Karácsony Sándor

Gárdonyi Zoltán: Die ungarischen Stileigentümlichkeiten in den musikalischen Werken Franz Liszts. Berlin, 1931.

Abban az óriási irodalmi termelésben, melynek Liszt Ferenc a tárgya, kezdettől hiányzottak Liszt magyar vonatkozásaival behatóan foglalkozó munkák. S ha e téren újabban, itthon, némely kísérlet történt is, ezek inkább az élettörténettel kapcsolatosak voltak. Liszt művészetének legigazibb lényegéhez, zeneszerzői munkássága magyar vonásainak kimutatásához és rendszerbe foglalásához még nem nyult senki. A feladat nagysága és nehézsége világosan szembeötlő, mert annak megoldásához Liszt Ferenc nagyarányú zeneszerzői munkásságának beható ismeretén kívül a 19-ik század magyar zenei termelésében való jártasság is szükséges, a zenetudományi képzettség, mint önként érthető alapfeltételén kívül. E nehéz probléma megoldását nyújtja Gárdonyi Zoltánnak mult év derekán megjelent mélyen szántó tanulmánya. Gárdonyi dolgozatához úgyszólván nincsenek előmunkálatok, mert Liszt első életrajzírója, Ramann Lina ugyan könyvének egyik fejezetét Liszt magyar zenéjének szentelte, de ebben inkább a már címükben ilyeneknek nevezett munkák összefoglaló képét adta, mert nem is adhatott többet, hiszen a magyar zenét nem is ismerhette. Major Ervin: Liszt Ferenc magyar rapszodiái c. dolgozatáig (1929), — amelyben a rapszodiák forrásairól filológiai módszerrel számolt be, — érdemleges tanulmány nem is jelent meg.

Gárdonyi Zoltán az első, aki Liszt művei magyar stflussajátságainak szövedékét teszi tanulmánya tárgyává. Sorra veszi Liszt magyar feldolgozásait; témakiválogatásának viszonyát a magyar zenéhez; ezek után áttér Liszt magyar témáinak forrásaira, hogy folytatólag megvilágítsa Liszt egyéni stflusát mintáihoz viszonyítva. Végül külön taglalja Liszt eredeti magyar műveinek stflussajátságait.

Az itt felsorolt fejezetek egymásután mutatják, hogyan halad Gárdonyi lépésről lépésre Liszt munkája egyéni vonásainak feltárásában. Bemutatja, miként megy át Liszt a kapott dallamkincs feldolgozásától, a benne rejlő jelleggel való azonosuláson át, a saját leleményű magyar műzene nyelvén való gondolatközlésre. E zenei nyelvezet szókincsét az ifjúkorában élt dallamokból, nótákból, — melyeket általánosságban népdalnak hívunk, — vette s ezeket is nagyobb részt a magyarság zenész-rendjének, a cigánynak közvetítésével ismerte meg. Hogy Liszt azután „cigány-zenéről“ beszél, az egyrészt szóhasználati hiba, másrészt pedig a romantikával túlfűtött lelkületű Lisztnek a romantika ködében élő cigányság iránt érzett rokonszenvéből magyarázandó. (A hibás szóhasználat egyébként ma is él, mert azt mondják: megyek cigányzenét hallgatni... s ezen korántsem azt érti a magyar, hogy a cigányzenekar előadásában keringőt vagy foxot akar hallgatni, hanem hogy... nótát.) Liszt nem tudhatta, kortársai sem tudták, hogy a cigányok közvetítette zenén kívül van még egy régi kulturrétegből fennmaradt s a parasztság között rejtőző magyar zenei kincs is: a paraszt-

dal (n. b. *ma* paraszt-dal), melyet csak az újabb kor lelkes folklorista munkája tár fel s így Liszt nem okolható, ha ő ennek a dallamkincsnek aranyát nem ötvözhetze zenei nyelvkincsébe.

Gárdonyi okfejtését szigorúan szűkrezabott számú kotta-példával világosítja meg, mint ahogy az egész munkát rövidre fogott sűrített írásmódor, lelkiismeretes pontosság és mélyreható, komoly tudás jellemzi. Igen jó, hogy munkája német nyelven jelent meg, mert a külföldi irodalom nyelvünk elszigeteltsége miatt — nem is szólva a rosszakaratú elzárkózásról — kiadványainkat, még ha függeléként idegen nyelven kivonatot is hoznak — figyelmen kívül hagyja. Ezt a munkát tudomásul kell vennie. De hogy nekünk is tudomásul kelljen vennünk: jó lenne, ha e tanulmány magyarul is megjelenék — persze, több kottapéldával, mert valószínűleg keveseknek áll módjában, hogy a hivatkozott helyeknek utána nézhessenek.

Miután Gárdonyi Zoltán e dolgozatával arravalóságát bebizonyította, szeretnők, ha Liszt munkásságának a magyar vonatkozások szempontjából ismertetett részét a nagy zenefejedelem élete folyásába beillesztve, részletes tanulmányban, e művek tárgyi (melodia, harmonia, hangszerelés) és szellemi (esztétikai, lelki indokok) foglалásával mielőbb megjelentetné.

Isoz Kálmán

A Nagykőrösi Arany János-Társaság Évkönyve. Hatodik kötet. 1930—31. — Szerkesztette dr. Törös László főtitkár. — A Nagykőrösi Arany János-Társaság kiadása. Nagykőrös, 1931. 180 l.

Az irodalmi évkönyvek kulturéletünk adatai. Színvonaluk annak a helynek kulturszínvonala, ahol megjelennek. Ezért értékesek, mert belőlük látja az ember azt a gondolatkört, amiben vidékenként élünk, bemutatkoznak azok a kérdések, amik felé figyelemmel fordulnak ott a legértelmesebb elmék és megmutatják azt a kritikai mértéket, amellyel méltónak ítélnék egy-egy dolgozatot arra, hogy kitüntetésül kinyomassák.

A nagykőrösi kultúra vezetői Arany János nevét választották vezérlő elvként, azokra az évekre gondolva, amikor az ősi magyar lélek legművészibb kifejezője ott tanárkodott. Ilyenkor mindig eszébe jut a tanárembernek, milyen kár, hogy ez a rendkívül józan, emberiesen gondolkozó, tanult elme nem maradt tanár és nem hatott iskolánk fejlődésére. Milyen egyenes utakat tudott volna mutatni a nemzeti és egyetemes emberi cél felé!

Ez az évkönyv gondosan összeállított, értékes gyűjtemény. Megemlékezik Dóczi Imréről, Szabolcska Mihályról, a Hitelről, Arany nagykőrösi lakóházairól, Sárvári Pálról, Arany professzoráról, Tanárky Béla tábornokról, Nagykőrös szülöttéről. Költeményeket irtak a kötetbe: Lampérth Géza, Áprily Lajos, Göde Lajos, Domby Béla és Szabó László. Értekezéseket Szentpétery Zsigmond, Preszly Elemér, Törös László. Utleírást Jalsoviczky Károly. A hivatalos részben ünnepi beszé-

dek, az év története és a tagok névsora. Közlik a műmellékleten Dóczy Imre képét nagykőrösi tanár korából, korán elhunyt, nagykőrösi származású hitvesével.

Hamvas József

Jancsi László: A misztikus intuíció. A pécsi egyetem filozófiai intézetében készült dolgozat. 1931. 106 l.

A disszertáció olyan jó képességeket árul el, hogy amikor hasznosnak tartjuk, hogy a szerző tovább foglalkozzék ezekkel a stúdiumokkal, egyben szigorúbb mértéket is alkalmazhatunk a bírálóban. Különösen a lélektani megfigyelés terén erős és van érzéke az anyag célszerű elrendezéséhez; a fejtegetések menete világos. Ellenben fogatkozások észlelhetők az anyagismeret tekintetében, s jól tette volna a szerző, ha ez alkalommal csupán a kérdés lélektani oldalát dolgozza fel, — hogy eredetileg ez volt a szándéka, arra vall az ívek jelzése, ahol a cím: „A misztikus intuíció pszichológiája“, — mert az ismeretelméleti probléma szemlélete különösen ingatag alapokon áll. Ezen a ponton kívánatosabb volna sokkal bővebb irodalmi ismeret és a probléma mélyebb feltárása, hogy biztos eredmények jöjjenek létre, mert a kérdés az ismeret és az élet összefüggésének, illetve viszonyának, ennek a nagy viták tüzeiben álló kérdésnek, egyik részlete. Legalábbis a misztikus intuíció és általában az intuíció mindenoldalú egybevetése elengedhetetlen, amaz emennek csak egyik neme lévén. Ennek a problémának erősebb megmunkálását ajánljuk a szerző figyelmébe. Végül egy technikai kifogás: a görög szövegeket hol magyar, hol német fordításban idézi. Ezt a kétnyelvűséget el kellett volna kerülni.

Joó Tibor

Színházi Szemle

Veronika. Babay József magyar legendája a Nemzeti Színházban. Szezonunkban ez az első magyar darab, mely nagyobb figyelmet érdemel. Szerzője nyilvánvalóan tehetség, csak kissé korán juttatta szóhoz a Nemzeti Színház. A kitűnő novellistának és regényírónak darabjában is jórészt az a legértékesebb, ami nem színpadra való. Alig van cselekménye. Két legény, Büszke János és Derék Sándor, megkéri Veronikát s Mária javasasszony tanácsára álomlátóport isznak: amelyik a menyországgal álmodik, azé lesz a lány. Még csak bonyodalom sem igen kínálkozik, mert a lánynak tetsző legény, Derék Sándor álmodik a menyországgal. Büszke Péter ugyan azt hazudja, hogy ő is járt Szent Péteréknél, csak hogy nem tudja igazolni. Derék Sándor bőven beszámol élményeiről s még kézzelfogható bizonyosságot is tesz róla: találkozott a tanító úr elhalt feleségével, aki ingecskét varrt egyik fájós árvájának s azt is megmondta Sándornak, hol találhatják meg. Megtalálják s a legény most már feleségül veheti Veronikát.

A két középső felvonásnak vajmi kevés köze van a szerelmesek históriájához. Az egyik a poklot ábrázolja, a másik a mennyorszá-

got, olyan stílusban, ahogy a nép szokta elképzelni, sallangosan, magyarmiskásan. Van itt minden, ami mutatós, egész népviselet-, népszokáskirakat, csomó talmisággal keveredve. Sok keresetlen szépség is van benne. Például igen kedves, mikor a bakter helyes magyarságra oktatja hallgatóságát. Vagy amikor Derék Sándor szeretné látni Kossuth Lajost, de Szent Péter sajnálattal közli vele, hogy a nagy férfiú éppen el van foglalva, Deák Ferencsel meg Jókai Mórral tanácskoznak a haza állapotjáról.

Az első felvonás hibátlan. Természetes, jóízű falusi kép s a jószemű, jóhumorú, tiszta magyar nyelven író Babay József még a szörnyű kulturális elmaradottságot is enyhítően fedi be a költészet varázsával. Az alakok aztán elmosódnak két felvonás folklórájában s a cselekmény összekuszálódik. A negyedik felvonás igen szürke és nyers.

A rendező, *Horváth Árpád*, mindent megtett, hogy a darab népi látványosságát kiemelje. *Upor* Tibor díszletei, *Pausperl* Teréz jelmezei méltán megérdemelték a tapsot. A színészek csaknem kivétel nélkül igen jó alakítást nyújtanak. *Rózsahegyi* Kálmán, aki két szerepet játszik, különösen mint Szent Péter hozza közel a színpadot a legendák világához. *Kiss Irén* javasasszonya törülmetszett népi figura az első felvonásban. *Somogyi Erzsébet* (Veronika), *Abonyi Géza* (Derék Sándor), *Pethes Sándor* (bakter) vált ki még eredeti alakításával a nagyszámú szereplők közül.

Csók a tükör előtt. Fodor László színműve a Magyar Színházban. Held ügyvéd szenvedélyesen megcsókolja feleségét, mikor az éppen a tükör előtt „készíti magát”. Ez a csók, meg az asszony ingerült szemrehányása végzetes lesz a házaspárra. Hiszen Pettenhof egyetemi tanárnak, Held ifjúkori barátjának, harctéri bajtársának szerelmi katasztrófája is ilyen alkalmatlan csókból és türelmetlen szemrehányásból fakadt. A tanár megérezte az asszony ingerült viselkedéséből, hogy nem az övé, hanem valaki másé, akihez éppen most indul találkára. S ha Pettenhof a végzetes csók után megleste s szeretője villájában három revolverlövéllyel megölte imádott nejét, Heldnek mért volna oka nyugalomra? Most, hogy a szerencsétlen barát védelme az ő nyakába szakadt s kezd hasonlóságot sejteni sorsuk közt, a tükör előtti összekapás után szinte magatói kínálkozik, hogy mélyebben nézzen felesége lelkébe. Ő is utána lopózik az asszonynak s ő sem szerencsésebb Pettenhofnál. Ez a nő is hűtlen, ez is egy magányos villába jár, a szeretőjéhez. Held azonban nem lövi le a feleségét; ekkora ismétlés egyhangúvá tenné a drámát, neki merész kanyarodással más megoldást kell keresnie. De ezzel aztán annyira belezavarodik terveibe, hogy a dráma hitele sínyle meg. Held így okoskodik: megvárom, mi lesz védecemmel: ha felmentik, én is ölni fogok. Mintha ezzel hasonló végzetű férjekre is gondolna: a felmentés precedens volna rá, hogy ezentúl minden ilyen esetben büntetlenül, lelkifurdalás nélkül sem-

misíthessenek meg egy hűtlen nőt. Held hősiezen dolgozik barátja érdekében, mint valami társtulajdonos. Kényszeríti egyre nyugtalanabb feleségét, hogy a védőbeszédet ő is hallgassa végig. Ez a beszéd, célzásaival, szenvedélyes gesztusok kíséretében, egyuttal titkos vádbeszéd az asszony ellen, aki ájuldozva érzi a közelgő veszedelmet. Pettehfot csakugyan felmentik, mire Held kapja magát s megmásítja szándékát: életben hagyja az asszonyt. Ezuttal úgy gondolkodik, hogy csak akkor végzett volna vele, ha védencét elítélik: akkor legalább ő is a rá váró vezeklés büszke előérzetével cselekedett volna. Így csak eltasztja magától a nőt. E furcsa kalkuláció láttán a néző nem tudja, hányadán van az egész hősi gondolatmenettel. Ha a megférfiásodott Held valóban attól fél, hogy esetleg őt is felmentenék, volna rá módja, hogy vermet ásson magának s tettét előre megfontoltnak állítsa be. Hiszen maga emlegette a barátjának, hogy még hazudni is képes, csakhogy megmentse s most már képtelen volna rá, hogy látványos pózban, tulajdon életét kockáztatva végezzen feleségével? Held hovatovább élelmes számítóknak bizonyul, aki addig válogat a szebbnél-szebb megoldások közt, míg végre minden igaz drámai hév elpárolog szívéből. Voltakép naiv ügyvédhojtárnak érezzük, aki holmi szerelmi bohózatból tévedt egy mesterkéltten, hatásra beállított dráma forgatógába. Az óvatos furfang erősebb benne, mint a bosszúért lihegő szerelem s csak álpáthoszt mennydörög. A tények meghatnak; a fejlesztés kiábrándít, a tárgyaltó teremben meg is mosolyogtat, még nem jogász embert is. A színészek játéka híven kifejezi a darab hamis lélektanát. Aminek pillanatnyi hatása van a darabban: színpadi riport, gyorsan pergő képekben, ügyes technika, ami Fodor Lászlónak főerőssége.

Emmy. Vígjáték 3 felvonásban. *Rákosi* Viktor regényéből írta *Lengyel* József (Vígszínház).

Lengyel József operettszerű színjátékot állított egybe *Rákosi* Viktor regényéből, mely inkább hosszabb novellának mondható. A dialóg volt legkisebb problémája, azt szinte készen találta *Rákosi*nál s néhány tucat mondatot változtatás nélkül veit át; a bonyodalom sem okozott nagy fejtörést. *Emmy* a novellában még csak tizennégy éves. Szülei elváltan élnek, az anyjának fürdőbe kell mennie, így a leányka ezredes-apjához utazik le vakációzni. Megfelelő lakás hijján a kaszárnyában helyezik el, onnét később, mivel egy huszár öngyilkossága meg rázza a leánykát, a puszttára viszik ki. Az ezred fia kedvében járnak, fényes lakomákat, szini előadást, bált rendeznek a tiszteletére. A novella azzal végződik, hogy *Emmy* vakáció után hazamegy, az ezredet pedig áthelyezik Galiciába. A darabban *Emmy* már hosszúszoknyás süldő lány s az átdolgozó *Pálóczy* kapitányt s *Korponay* hadnagyot komoly udvarlókká, vetélytársakká léptette elő. *Emmy*nek az utóbbi tetszik, a fiatalabb, gazdagabb. A szerelmesek közt *Tapsika*, vidéki színésznő okozza a muló félreértést. Hamar kibékülnek s *Emmy* érzel-

mes menyasszonyként búcsúzik, a Galiciába vonuló szép hadnagytól; várni fog rá hűségesen.

Egy jólfésült huszárezred zajos vidámsága, cigányzene, éjjeli zene, katonazene, műkedvelői előadás, bál szórakoztatja a közönséget, a rendezés megfelelő s a színészeknek nem jutott nagy feladat.

Előfordulhat a legjobb családokban is. Anita Hart és Maurice Braddell vígjátéka (Kamara-színház).

Éjjel két óraker harsogó csengetés közben egy csecsemőt csempésznek a derék Hamilton-család küszöbére. Levél is találatik a kosárban, mely arról világosít fel, hogy *a gyermeknek apja mellett a helye*. A család nőtagjai izgatottan nyomozzák a bűnöst, Hamilton papa, fiai s az inas sorra gyanúba kerülnek, míg végre kiderül, hogy az utolsó pillanatban felbukkanó nagyapó a gyermek apja, anyja pedig egy masszírozónő, aki közben meggondolta magát s visszakeri csemetéjét. A „kitett csecsemő“ elcsépeelt motívumából a szerzők nem tudnak épkezláb vígjátékot fejleszteni. Az alakok lépten-nyomon a legképtelenebb viselkedésre vannak kényszerítve, hogy egy-egy silány vicc valahogy elsüljön. Pl. az egyik Hamilton-fió tudna rá módot, hogy a gyereken túladjanak. Mire a másik elszörnyűködve tesz neki szemrehányást: hát képes volna rá? Sokáig tart, míg a szellemes tervkovács megmagyarázza rémregényektől megkötyagosodott fivérének, hogy nem a gyermek *megöléséről* van szó, hanem arról, hogy egyszerűen más portára csempésszék. Ilyen „félreértések“ sorozata az egész darab. A harmadik felvonásban van végre egy vidám kabaré-jelenet; ezt sok komikummal játssza meg *Peéry Piri*.

Vajthó László

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpenztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Házi Kincstár

3. Szaholeska M.: Áhitat, szeretet.	
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain.	
5. Kenessey B.: Női jellemképek.	
7. Dalhoff -Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.	
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.	
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.	
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.	
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.	
12. Szabó A.: Külmissziói kalauz.	
13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.	
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.	
15. E. Skovgaard - Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)	
16. Szóts F.: A vallás élete.	
A Házi Kincstár ára:	
Kötetenként, füzve	2.30
Díszes vászonkötésben	3.—
A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Bernát István: Két optimista apostol	—20
Emlékezés Kálvinról.	
Írták fölben. 8 ^o	2.—
Hastings: Van Isten.	1.—
Egyháztört. Adattár II—IX. à . .	3.—
Egyháztört. Ad. X. à	2.—
Egyháztört. Ad. XI—XIII.	4.—
Fejes I.: A prot. egyház feladata —20	
Kenessey B.: Károli emlékkönyv	1.70
Kiss: Török Pál élete	3.—

Koszorú-füzetek.

Vallásos iratok, számonként —.06	
Makkai Sándor: Erdélyi ref. problémák	—24
Masznyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II.	4.—
Mokos Gy.: Herczegszöllösi kánonok hasonmásos kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal	10.—
Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre	2.—
Polner Ödön: Deák F. egyházpolitikája	—30
Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:	
1. 1889.	2.—
1890—1893. à	4.—
1894—1898. és 1903—1917. à	6.—
1919—1931., füzetenként à . .	—80
Révész I. munk. a pápens korából	1.50
Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez	1.30
Zoványi J.: Magyar prot. egyháztörténeli monografiák	2.30
Két ifjúsági irat (mig a készlet tart)	
Raffay Sándor: Fénysugarak.	
6—12 éves gyermekeknek	1.20
Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak. . .	1.20
Valláserkölcsei felolvasások	—80
Vallásügyi Tárgyalások II—III. à	3.—
Vallásügyi Tárgyalások IV. à . .	5.—

Megrendelhetők főbizományosunknál:

Bethlen Gábor-könyvkereskedés, Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 12. — Automata: 856—16. sz.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. szám. — Telefon: Automata 850—53.

A M. P. I. T. tisztségelői:

Ügyvezető elnök: RAVASZ LÁSZLÓ

Lelkészi elnökök: KAPI BÉLA és RAVASZ LÁSZLÓ

Világi elnökök: BETHLEN ISTVÁN gróf és KAAS ALBERT báró

Titkárok: SIMONYI DEZSŐ és TÖRÖK PÁL

Szerkesztő: ÁPRILY LAJOS

Belső munkatársak: KEMÉNY LAJOS és TÖRÖK PÁL

Pénztáros: SZELÉNYI GYULA

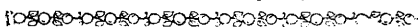
Ügyész: FROMM LAJOS

T Í Z A R C K É P

A világ legkimagaslóbb protestánsairól Magyarország protestáns kiválóságai írták ezt a könyvet, amelyet mint élvezetes és tanulságos olvasmányt szeretettel ajánlunk tagjainknak. Jutalom és ajándék céljára különösen alkalmas. / Ára 2.40 pengő.

Ú j R e m é n y i k - k ö t e t !

K E N Y É R H E L Y E T T

Reményik Sándornak részben kiadatlan vallásos költeményeit foglalja magában. Áprily Lajos előszóval. / Ára 2.40 pengő.

L e g ú j a b b k i a d v á n y u n k !

A Z

E G Y H Á Z T Ö R T É N E T I
A D A T T Á R

XIV. kötetének tartalma:

Mályusz Elemér: *Előszó*

Paulinyi Oszkár: *A kassai templom elvételére vonatkozó akták*

Asztalos Miklós: *A wiltembergi egyetem magyarországi és erdélyi hallgatói*

A kötet ára 5.— pengő.

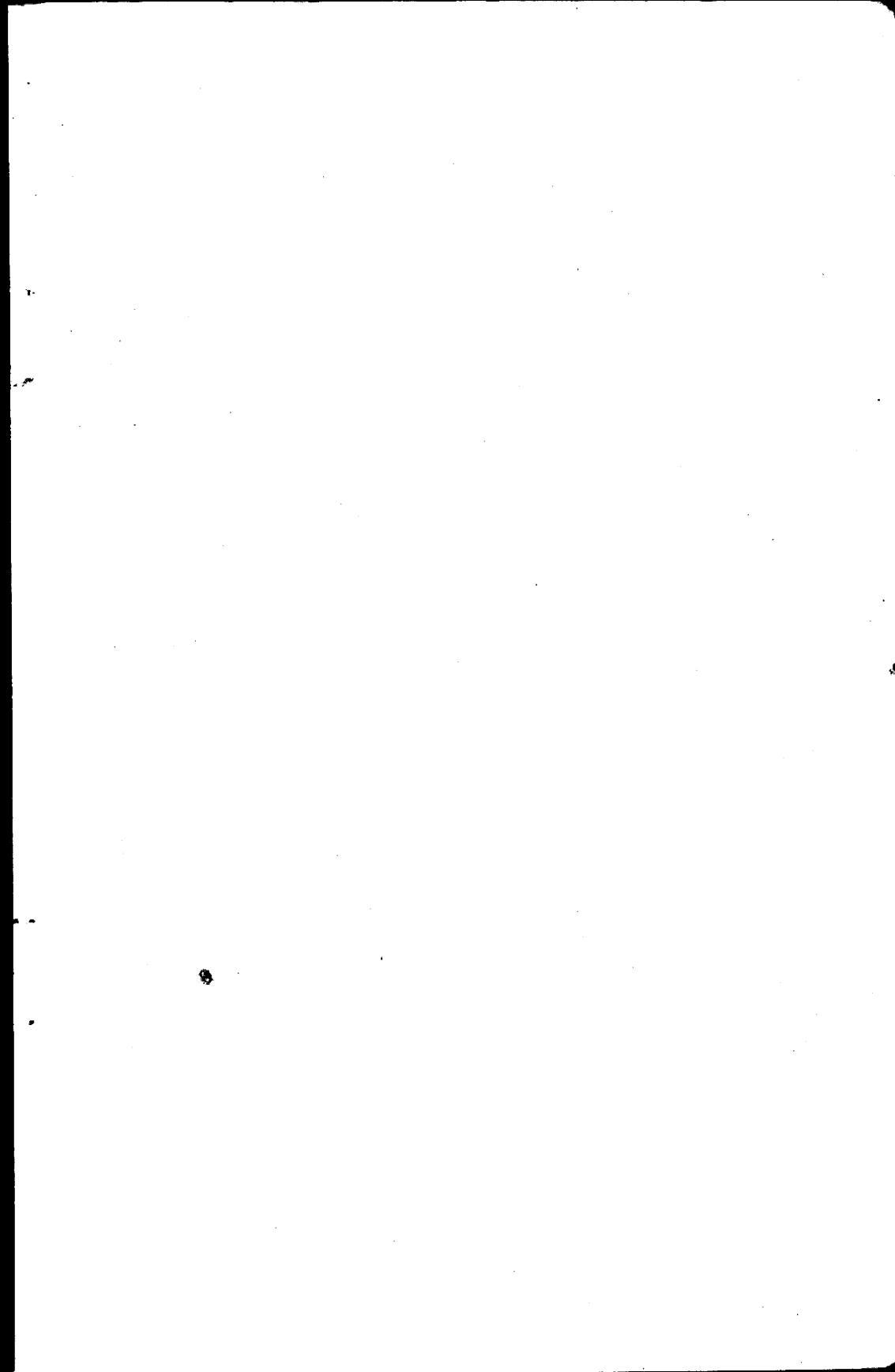
Mindhárom kötet kapható
főbizományosainknál!

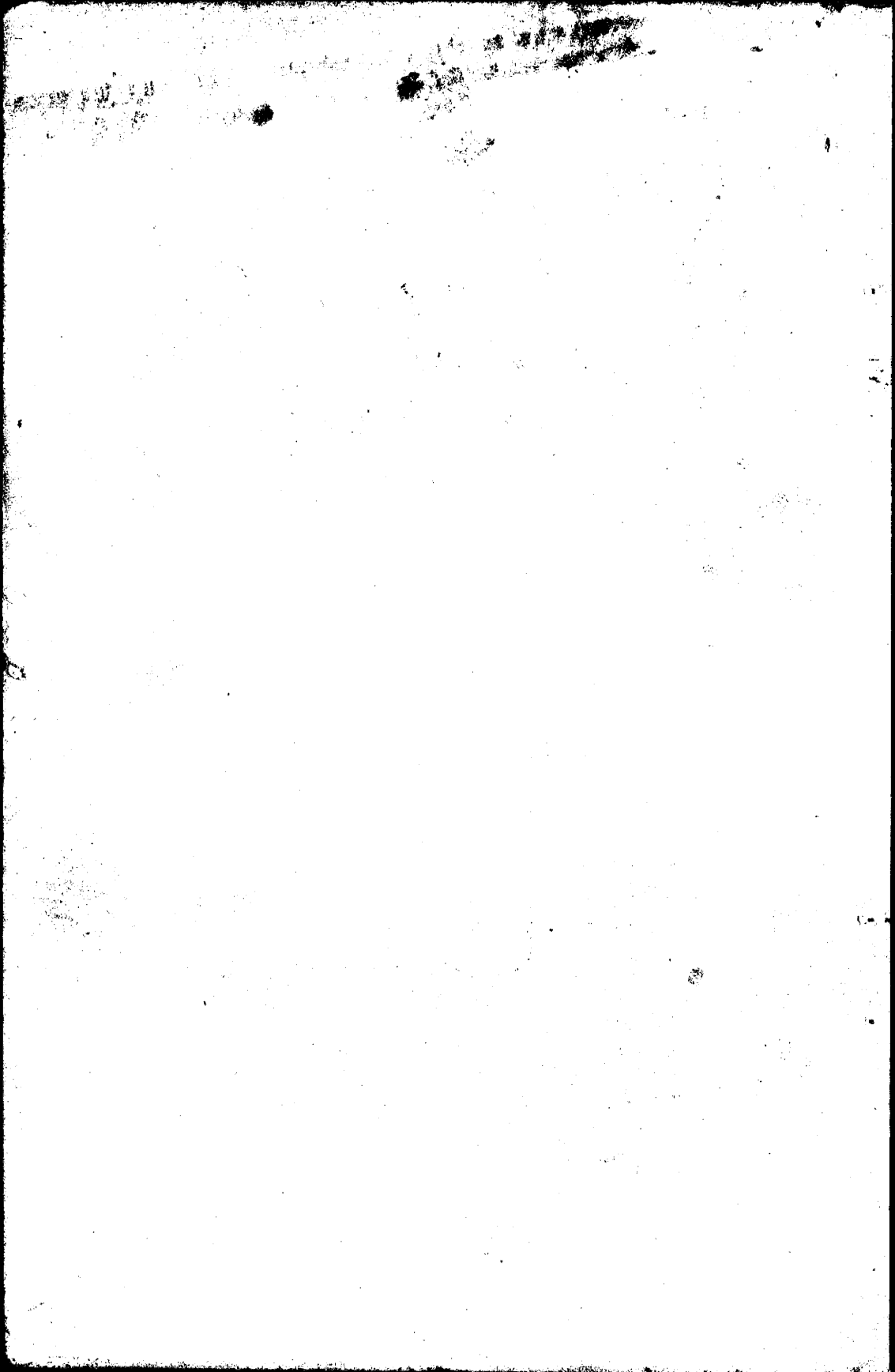

Nagy gond a karácsonyi ajándékra és jutalmazásra szánt könyvek kiválogatása. Ettől a gondtól megszabadul, ha átnézi kiadványaink jegyzékét. A KOSZORÚ-füzetek a legegyszerűbb emberekhez szólnak; a HÁZI KINCSTÁR a tanultabb serdülő ifjúságnak és felnőtteknek egyaránt, a többiek általában a tudománykedvelőknek alkalmasak.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

WICZIÁN DEZSŐ: Gusztáv Adolf

NÉMETH LÁSZLÓ: Arany János

MÁTHÉ ELEK: Krisztusi lojalitás (Meditáció)

DR. MIKLÓS ÖDÖN: A magyar reformáció néhány problémája

ERDÉLYI JÓZSEF, ÁPRILY LAJOS, PETRI MÓR és

FEKETE LAJOS versei

KRITIKAI SZEMLE

XLI. évf. 11. sz.

1932 november

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

DR. CSEKEY SÁNDOR: Dr. Ravasz László: Az Eleve-Elrendelés	600
DR. MERÉNYI OSZKÁR: Schöffler H.: Protestantismus u. Literatur	601
INCZE GÁBOR: Bohatec József: Kálvin művelődéstörténeti jelentősége	604
HAMVAS BÉLA: Berda József: Örökkévaló Iobogással	604
BENEDEK MARCELL: Molnár Ákos: Jóslat	605
ASZTALOS MIKLÓS: Buday Kálmán: Báthory István erdélyi fejedelem- sége (1571—76)	606
MÁTHÉ ELEK: Makkai János: Germánia új utakon	608
SZILÁDY ZOLTÁN: N. Bartha Károly: A debreceni fésűsmesterség	611
KERECSENYI DEZSŐ: A Tanu (Németh László folyóirata)	612
DR. TAVASZY SÁNDOR: Hozzászólás egy kritikához	613
S. SZABÓ JÓZSEF: Válasz Török Pál helyreigazítására	614
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	614

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Gusztáv Adolf

HALÁLÁNAK HÁROMSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN

A lützeni csata 1632. november 16-án (a régi julianus naptár szerint nov. 6.) nem hozta meg a harmincéves háború eldöntését. Ebben a csatában azonban két kiváló hadvezér halt hősi halált: Pappenheim császári generális volt az egyik, Gusztáv Adolf svéd király a másik. Előbbinek halálát fájlalhatták katonái, nagy veszteségnek tarthatta parancsoló ura, a császár, de a tömegek lelkét hidegen hagyta halála, — mert csak katona volt. Gusztáv Adolf halálát azonban saját népén kívül őszinte fájdalommal gyászolta Németország protestáns lakossága, mely szabadítójának, megmentőjének elvesztését siratta meg. A röpiratok és gyászénekek százai s a krónikák a vértanu hős dicsfényébe öltöztették az elesett király alakját, sőt katolikus ellenfelei is, akik életében úgyszólván csak gyűlöletet tudtak vele szemben érezni, halálának hírére nem tagadhatták meg iránta a hőst megillető elismerést. Mert Gusztáv Adolf nem volt csupán kiváló katona, világsikert elérő győzelmes hadvezér, hanem a legmagasabb ideálok megtestesítője s értük életét is feláldozó harcosa. Úgy él alakja ma is a protestáns világban, mint az evangélium megmentőjéé s ezért halálának háromszázadik évfordulója méltán lett világszerte a kegyeletes megemlékezés ünnepévé.

A történelem nagy alakjait a különböző korok rendszerint a saját ideáljaikhoz viszonyítva szokták megítélni. Gusztáv Adolf megítélésében is az idők folyamán nagyon különböző szempontok érvényesültek. Az csak természetes, hogy a múlt század ultramontán-katolikus történetírása (Gfrörer) nem látott benne mást, mint rabló és pusztító kalandort. A felvilágosodás kora viszont a felvilágosodott uralkodót dicsőítette benne, aki utat nyitott a szabad gondolkodásnak, a felvilágosodás szerint értelmezett lelkiismereti szabadságnak. A német nacionalista történetírás pedig Schillertől Treitschkeig a német nemzeti egység és szabadság kerékkötőjének, sőt szétrombolójának tartotta, akit a németségre veszedelmes nagyhatalmi törekvéseinek megvalósításában éppen legjobbkor akadályozott meg a halál. A svédek teljes joggal tisztelik benne nemzeti hősiüket, legnagyobb uralkodójukat, aki a kis Svédországot európai jelentőségre emelte, közel egy évszázadra megalapozta nagyhatalmi tekintélyét. Akik pedig szeretik a nagy embereket emberi gyarlóságaik leplezetlenségében bemutatni, azt mondják, hogy a protestantizmus ideális hősiét nagyon is az államraison és önző érdekek szempontjai vezették, amelyek csúcspontján a császári korona megszerzése állott.

Gusztáv Adolf alakja azonban mindezeneken a szűk szemszögű nézőpontokon magasan felülemelkedik. Nem csupán annak a nem

is egészen harmadfélévi németországi hadjáratnak harci sikerei emelik őt az egyetemes jelentőség színvonalára, hanem egész uralkodásának céltudatos politikai és diplomáciai munkája s különösen személyiségének az a rendkívüli varázserővel bíró harmónikus struktúrája, amely a lutheri keresztyénségű államférfi, uralkodó legelsőrangú reprezentánsává teszi.

Gusztáv Adolf, a Svédországot reformáló Vasa Gusztáv unokája, 1611-ben, még nem egészen 17 éves korában került nagyatyja trónjára. Súlyos feladatok vártak rá. Svédország állandóan megújuló harcban állott Dániával, melynek uralma alól 1523-ban kivonta magát. Gusztáv Adolf most is csak áldozatok árán tudta a régi riválissal szemben a békét biztosítani, de ezzel kelet felé irányuló expanzív politikára szabadíthatta fel erejét. Ez először az oroszokkal szemben vezetett eredményre, akiket a stolbovai békében sikerült a Keleti-tenger partvidékétől visszaszorítani.

A legnehezebb feladat azonban a lengyel kérdés volt. Lengyelország trónján ekkor Vasa Zsigmond, Gusztáv Adolf katolikusá lett unokatestvére ült, aki mint az idősebb ág sarja, nem adta fel igényét a svéd trónra, amelytől 1604-ben megfosztották. Gusztáv Adolf trónját innen fenyegette a legnagyobb veszély. Nemcsak idegen, hanem katolikus uralmat és Svédország katolizálását jelentette volna Zsigmond felülkerekedése. Hiszen már Zsigmond atyja: III. János megkísérelte titokban a jezsuiták behozatalát, de leleplezték s szándékát az evangélikus lelkesedés megakadályozta. Az evangélikus hitvallásához hű svéd nemesség által Zsigmond helyett trónra emelt IX. Károly, Vasa Gusztáv legifjabb fia és Gusztáv Adolf atyja, inkább nyers határozottsággal, mint a meggyőződés lelkesedésével védte meg országát az ellenreformáció veszedelmével szemben. Gusztáv Adolf számára tehát meg volt határozva a követendő politika útja: Svédország önálló államiségének és az evangélikus hit uralmának biztosítása. Mindkét célkitűzést neveltetése során a meggyőződés mélységével oltották lelkébe, — ez lett gondolkozásának és akarásának legfőbb ideálja és mozgatóereje.

A lengyel háború hosszú évekig húzódott, de Gusztáv Adolf egyre nagyobb sikereket ért el; a Keleti-tenger egész felső partvidéke birtokába jutott, majd pedig Poroszországba tette át hadműveleteinek színhelyét, amely ekkor Brandenburghoz tartozó lengyel hűbértartomány volt. Az elért eredmények birtokában Gusztáv Adolf már előbb befejezhette volna a lengyel háborút, azonban már ennél is a pusztá dinasztikus érdekeken túl messzebbre tekintett. Lengyel király rokona a Habsburgokkal került rokonságba s ez a megindult harmincéves háborúban a protestánsellenes Habsburg-érdekközösségbe kapcsolta őt be. Gusztáv Adolf viszont már a cseh felkelést is rokonszenvenvel kísérte, de segítségül nem jöhetett addig, amíg le nem gyűrte a lengyel hatalmat, mely

őt esetleg hátbatámadhatta volna. Ezért ő a háborúba való beavatkozást s a protestáns uniónak való segélynyújtást elsősorban Lengyelországon keresztül óhajtotta végrehajtani. Ehhez akarta egy időben Bethlen Gábort is megnyerni, aki azonban a Lengyelország iránt táplált barátságos érzés miatt nem vállalkozott annak megtámadására, hanem inkább Csehországban kívánt Gusztáv Adolffal egyesülni. Ez persze egyelőre nem volt lehetséges, mivel a szorongatott helyzetbe került protestáns unió nem Gusztáv Adolf, hanem riválisának: IV. Krisztián dán királynak segítségét fogadta el s ők ketten egy táborban nem férhettek meg. Gusztáv Adolf azonban türelemmel bevárta az ő óráját.

Ha Gusztáv Adolfot pusztán az államraison és önző hatalmi érdekek vezetik, akkor a dán király katasztrófája után kapva kapott volna az alkalmon, amire leghívebb tanácsosai ösztönözték is, hogy régi ellenfelét teljesen megalázza s biztosítsa Svédországnak a Keleti-tenger kizárólagos uralmát. De Gusztáv Adolf figyelme másfelé irányult. Közben Wallenstein már a Keleti-tengerig nyomult s nyilvánvaló szándéka az volt, hogy innen Svédországot is megtámadja. Gusztáv Adolf számára nem maradt más hátra, mint hogy ezt a támadást megelőzze. De egy másik körülmény még inkább sietette ezt az elhatározását. II. Ferdinánd 1629-ben kiadta a „restitúciós rendeletet“, amelynek végrehajtása egyértelmű volt a német protestantizmus megsemmisítésével. Kétségtelen, hogy a német protestantizmus fenyegetett helyzete a svéd király elhatározását döntően befolyásolta. Lehet-e ebből a vallásos meggyőződés mozgatóerejét eldisputálni? Legfeljebb abban az esetben, ha a császár említett rendeletének semmi köze nem volna a vallási kérdéshez. De ki merné ezt állítani? Itt egészen leplezetlenül nyilvánvalóvá lett a császárnak és a liganak a végső szándéka: a protestantizmus megsemmisítése, s erre már elérkezettnek is látták az időt.

Gusztáv Adolf azonban nem volt az az elvakult fanatikusa vallásának, aki ezenfelül egyebet nem látott volna. Éppen abban áll ő magasan valamennyi kortársa felett, hogy bár vallásos meggyőződését sohasem titkolta el, azt mégsem használta fel ürügynek, vagy tisztátalan politikai célok elleplezésére. Még a restitúciós rendelet előtt kancellárjának, Oxenstiernának írt levelében a németországi hadjárat legfontosabb indítókául azt említi, hogy mivel ezt a háborút elkerülni semmiképen nem lehet, a „sedes belli“ feltétlenül Svédországon kívül tartandó, „mert sehol sem vagyunk gyöngébbek, mint Svédországban“. Hogy mindamelletten mennyire aggasztotta a németországi protestantizmus sorsa, azt nem az érdekelt német protestáns fejedelmeknek mondta meg, akik — Gusztáv Adolf sógorával: a brandenburgi választóval élükön — bizalmatlanok voltak vele szemben, — hanem a svéd államtanácsban, ahol maga sorolta fel a hadjárat elleni legnyo-

mósabb érveket, hogy azután rámutasson annak elkerülhetetlenül szükséges voltára. „A császár mindenkit ki akar irtani, aki nem az ő vallásán van“ — mondja, majd hozzát teszi: „ezzel (t. i. a háborús beavatkozással) vigasztalhatjuk meg legjobban hittestvéreinket, különben sohasem tudnánk Isten és a világ előtt igazolni magunkat, ha cserbenhagynánk őket“. Amikor pedig elérkezett a hajóraszállás döntő pillanata, hű svéd népe előtt nem minden elfogódottság nélkül tárta fel lelkének legközvetlenebb érzéseit az országgyűléshez intézett híres búcsúbeszédében: „A magaságos Istent, kinek szeme előtt ülök itt, hívom bizonyságul, hogy nem saját kívánságom vagy kedvtelésemmel visz a háborúba, hanem hogy évek óta egyre erősebben kényszerítettem bele“ — itt azután elsorolja a külső — politikai — kényszerítő okokat, majd így folytatja: „mindenekfelett azonban elnyomott hittestvéreinket kell a pápa igája alól megszabadítanunk, ami, reméljük, Isten segítségével sikerülni is fog. Mivel pedig rendszerint addig jár a korszó a kútra, míg egyszer eltörik, — így velem is ez fog történni... Azért útra kelésem előtt Svédország minden alattvalóját és rendjét, titeket jelenlevőket s a távollevőket a magaságos Isten oltalmába ajánlom és kívánom, hogy majd egyszer e nyomorúságos földi élet után, ha Istennek úgy tetszik, újra találkozunk a mennyei örökkévaló életben és örömben, melyet Isten elkészített számunkra.“ Ez az őszinte vallomás valóban minden kételyt el kell, hogy oszlasson Gusztáv Adolf indítókainak és szándékainak tisztasága felől. Nincs ezekben sem bosszúállás, sem fanatizmus, sem önző célokra való törekvés. A vallásos és politikai célkitűzésnek ehhez hasonló tiszta formáját a kétszínű diplomáciájú államraisonnak ez a korszaka nem tudja felmutatni.

Végül még egy körülményt kell figyelembe vennünk Gusztáv Adolf németországi hadjáratának értékelésénél. Mielőtt Németországban partraszállott volna, egy nagyszabású Habsburg-ellenes szövetséget akart létrehozni, de ez alig hozott valami eredményt. Éppen a protestáns államok nem voltak a tervnek megnyerhetőek. Angliától, Hollandiától üres ígéreteknél többet nem kapott, Dánia megint csak kivonta magát a Svédországgal való kooperáció alól, Bethlen Gábor pedig éppen 1629. őszén halt meg. Hát még a német protestáns fejedelmek bizalmatlansága! Hogy mindennek ellenére Gusztáv Adolf mégis belevágott a szinte reménytelennek látszó vállalkozásba, ennek indítókai vagy meg gondolatlan kalandvágy lehetett, vagy pedig valami ellenállhatatlan, feltétlenül parancsoló kötelességérzet, magasabb küldetésben bízó rendíthetetlen hit. Hogy Gusztáv Adolfnál melyik volt az igazi indíték, azt már bizonyítani nem szükséges.

1630. június 26-án szállt partra Gusztáv Adolf Usedom szigetén, mintegy 13.000 főnyi sereggel. Mi volt ez a győztes Wallenstein és Tilly ellenében? Bizonyos mértékig érthető is György

Vilmos brandenburgi és János György szász választófejedelem bizalmatlan húzódozása, amellyel a kis Svédország királyát fogadták. Magdeburg szörnyű pusztulása volt szükséges, hogy a protestáns rendeket felrázza közömbösségükből. Most már a szász választó kényszerítette Gusztáv Adolfot a Tillyvel való megütközésre s az 1631. szeptember 17-én Tilly fölött aratott breitenfeldi győzelem jelentette a nagy fordulópontot, a pusztulásra ítélt protestantizmus megmentését. A semmibe nem vett svéd király erejét megdöbbenve érezte meg a császár, az evangélikus nép pedig határtalan örömmel üdvözölte benne az istenküldötte szabadítót, akinek Északról való jövetelét már a próféták is megjövendölték. (Ésaiás 41, 25; Jerem. 50, 3.)

Breitenfeld után két út állott Gusztáv Adolf előtt: Csehországon keresztül egyenesen Bécs felé, vagy Németország belsejébe, a Rajna és Bajorország felé. Ő az utóbbit választotta. Ha Bethlen Gábor ekkor még él, talán a másik út mellett döntött volna s akkor a két fejedelem alighanem Bécsben együtt örült volna a katolikus Habsburg-uralom megsemmisülésének. De a „mi történt volna, ha... már a fantázia irreális világába tartozik s nem lehet a történelem értékmérője sem. Ezért hiábavaló az azon való töprengés is, hogy mi lett volna, ha Gusztáv Adolf már egy év múlva Lützen mezején, alig 38 éves korában be nem fejezi földi pályafutását. Az ő alakja nem lesz nagyobb akkor, ha színes képzelettel megrajzoljuk a meg nem valósult lehetőségeket. És nem lesz kisebb, ha azt akarjuk elhitetni, hogy további sikerei esetén a császári korona után nyult volna. Ennek a lehetőségnek a hánytorgatására okot adhatott ugyan a népnek és környezetének hangulata és óhaja, — de ő maga bizonyára nem.

A történeti vizsgálat előtt is helyt áll az a megállapítás, hogy Gusztáv Adolf művének legfőbb eredménye tényleg a németországi protestantizmus megmentése. Másik nagy célját: az egységes corpus evangelicorum létrehozatalát már nem sikerült elérnie. Ehhez nélkülözhetetlen volt az ő hatalmas, céltudatos és akaraterős, lenyűgöző személyisége. Halála után a német protestáns fejedelmek újból csak a régi egyéni partikularisztikus politikát folytatták, Szászország sietett különbékét kötni a császárral, s hogy a protestantizmus nem jutott újból a pusztulás szélére, az csak annak volt köszönhető, hogy az addig vallási háború csakhamar a Habsburgok ellen irányuló hatalmi érdekharccá alakult át.

Nem lehet azonban azt, amit Gusztáv Adolf a németországi protestantizmus megmentéséért tett, a „lelkiismereti és vallás-szabadság kivívása“ túlságosan általánosító jelszava alá foglalni. Gusztáv Adolf nem az evangélikus-protestáns és a katolikus vallás egyenjogúságáért küzdött, hanem kizárólag az evangélikus hit diadaláért. Hogy a meghódított területen a katolikus kultusz gyakorlását megengedte, ez nem azt jelenti, hogy ő a katolikus val-

lásnak érintetlen fennmaradását óhajtotta, hanem csupán azt, hogy a téritést nem a fegyveres hatalom és erőszak feladatának tartotta. Ő ebben is az evangélikus uralkodónak ideális megtestesülése, kiáltó ellenképe a protestantizmust erőszakos fanatizmussal kiirtani akaró II. Ferdinándnak.

De legfőképen abban teljesedik ki nála a lutheri keresztyén-ség sajátos formáló ereje, hogy Istentől való függésének mély vallásos érzetével teljes harmóniába ölvad a való élet feladatainak világos felismerése és megragadása. Gusztáv Adolf teljes mértékben reálpolitikus. Ahol pedig politikai államháztartási, vagy hadvezetési kérdésekről van szó, ott nem kereshetünk építő vallásos ömlengéseket, vagy teológiai disszertációkat. A háború jogosságának kérdésében Grotiust is követheti, — de minden cselekedetében végső fokon az Isten előtt való felelősséget érzi. Így lesz ő az igazi lutheri aktivitás képviselőjévé, aki a reá ruházott hivatást, kötelességet teljes felelősségérzettel, de egyúttal Isten előtt megalázkodó büntudattal igyekszik teljesíteni. Ezért vállalja a háborút is; nem hogy ellenfeleit megsemmisítse, — hanem hogy alattvalóit és hittestvéreit, akikért Istennel szemben érzi magát felelősnek, megvédje, — és megóvja Istennek legdrágább ajándékát: a hitet és a hazát. Ennek az igazi lutheri vallásosságnak talán legszebb kifejezését kancellárjának Németországból írt egyik levelében adta: „Ámbár a mi ügyünk jó és igaz, mégis a háború kimenetele bűnös voltunk s az emberi élet rövidege miatt bizonytalan. Ezért intelek és kérlek a Krisztusért, ne csüggedjete el, ha nem menne minden a mi akaratunk szerint.“

Hogy Gusztáv Adolf hitének erejét a fegyver hatalmával volt kénytelen megmutatni, annak nem ő az oka. Az ő igazi szelleme nem a harc, hanem a segítő szeretet, mely hittestvérein akár életének odaáldozásával is segít. Ennek a szellemnek a változott viszonyoknak megfelelően legszebb megvalósítója és ápolója az az egyesület, amely Gusztáv Adolf halálának kétszázadik évfordulóján keletkezett s azóta is az ő nevét viseivén, ébren tartja Gusztáv Adolf emlékét.

Wiczián Dezső

Ép mi, magyarok vagyunk a példa rá, hogy egy nép erényei önmagukban nem biztosítják történelmi sikerét. A legszebb képesség is elátkozott kincs, amíg ébresztőjét meg nem találja. A nép fölé, a képességek osztálya fölé kell egy másik osztály, az akaraté, mely a képességet szervezi s az erények számára történelmi szerepet teremt. A népre hangolt nemesség nélkül nincs a néphez méltó történelem.

Mint a nemzet, az igazi alkotó is vállalkozás s szellemének a struktúrája a nemzetekére emlékeztet. A tehetségnek is van egy széles alaprétege s a fölött a vállalkozást irányító erő: a képességek fölött szerepteremtő akarat. Poeta nascitur; de az író mégsem a természet nyers ajándéka; nemcsak az, amit kapott, hanem az is, amire felhasználta: a felhasználás képessége képességei közt a legnagyobb s ahogy nemzeteket gyakran a szervező vagy a tápláló osztályok aránytalansága visz pusztító kalandba, vagy akaszt el a fejlődés alacsony fokán, úgy vannak írók, akiket eléget a képességeiket meghaladó szerep s vannak, akik képességeik javát sosem dobhatják egy hozzájuk méltó vállalkozásba.

Arany János, a legmagyarabb költő, talán ép képességnek és szerepteremtő erőnek ebben az aránytalanságában a legmagyarabb. Nincs irodalmunknak nagyobb költői erőkészlete nála. Sosem álltunk közelebb ahhoz, hogy egy elsőrangú összegezőt, egy Cervantest, Shakespearet, Aristophanest adjunk a világnak, mint mikor a kvietált színészfiú tollat fogott, s egy magyar író sorsa sem példázza úgy népünk gyógyíthatatlan alkati betegségét, mint az a hosszú szenvedés, mely alatt ez az órjás erő Arany ismert munkásságába szorult.

*

Aki Arany költészetét élete adataival, levelezésével hasonlítgatja, megdöbben. Az a benyomása, hogy elvarázsolt embert lát; aki, ha enyhül fölötte a varázslat, egy Lope de Vega termékenységével dolgozik, aztán, mintegy pálcáütésre elernyed s visszaroskad a tehetetlen elégedetlenségbe. Nincs lehetetlen az akarata számára, csak az akarata benuól el hónapokra, évekre, évtizedekre. Ha felbuzdul, minden a rendelkezésére áll, nincs olyan vállalkozás, melyben készletei kimerülnének; csak ép a felbuzdulás képessége akadozik. „Nem dolgozom, csak ha valami hajt. Egyébkor lusta mélabú temet, Mely elefántnak néz szunyognyi bajt.“

Mi ez a mélabú, melyre Arany se talál magyarázatot anyagi és testi bajokon, a „sors szemverésén“ kívül. Ha a mesterség nehézségei felől nézem: a kisértetek könnyűségével dolgozik, mintha a kakasszót érezné a háta mögött; ha a lelke felől: csodálatos nehezen, belső gátlások éjfele és hajnala közt. Amikor meglódul, régi építésre emlékeztet, aki munkás-zászlóaljkat mozgat a márványbánya és a dóm közt;

amikor elernyed, van benne valami a keleti fejedelemből, aki bánatosan gubbaszt palotájában s szinte nem is tudja, micsoda országnak, micsoda kincznek az ura. Megértettünk valamit Aranyból, amíg ezt nem értjük? Gazdagság és mélabú, úgy érezzük, valahogy rokonok benne. De ki magyarázza meg, hogyan?

Öntudatos költőnek tartjuk őt. S ha öntudatosság alatt azt értjük, hogy konok-éberén figyeli a mesterséget és önmagát: igaz. Arany pontosan érzi a mű magzatmozgásait s míg szenved, számlálja is a méhfájásokat. Olyan tanulmányok, mint Zrinyi és Tasso, nagyszerű bizonyítékai ennek az éberségnek. Azonban ha Aranynak, a mű gazdájának öntudatosságát a műbe szabaduló tehetség munkájához hasonlítom, az a benyomásom, hogy Arany tudatossága vékony szilárd-réteg lelke olvadt vulkán-magva fölött s talán a tudatossága is csak arra való, hogy védekezni próbáljon erők ellen, melyek a kiszolgáltatottság érzését keltik benne. Nem ő írta-e Dantéről: „örvényeibe nem hatott le a szem, melyeket csupán ő, talán ő sem ismert.“ Talán ő sem; talán Arany sem!

A vers lényünknek nagyon különböző mélyeiből táplálkozhat. Olykor a lélek színén fut szét gyökere, mint a fenyőé; értelem, akarat, képzelet legfelső rétegéből szökik fel, másoknál mélyebbre terjed a világos észnél, le a be nem vallott asszociációk bozótjába, az érzékszervek titkos sugalmáig s szinte a sejtek mithoszában gyökeredzik. Az úgynevezett „spontán“ költők nagyon gyakran tartoznak az első csoportba, az úgynevezett „öntudatosak“ gyakran az utóbbiba. Petőfi kétségkívül kevesebbet töprengett a mesterségen és önmagán, tehetségének mégis jobban ura; a versébe tóduló elemek magasabbra szöknek, de nem jönnek oly mélyről, nem abból a vegetatív homályból, mint Aranynál. Petőfit nem nyugtalanítja a saját tehetsége, Aranyt igen.

Olvasóit persze megtéveszti az ő csodálatos intelligenciája. Mestere a szerkesztésnek, hatalmas a műfaji alakító ereje. Érdemét a régibb írókkal szemben ő maga is a „belső forma“ készségében látta. Testet adott a műnek és a testnek megvolt a biológiai hitele, az alaknak a természeti igazsága. Pszichológusnak is következetesebb elődeinél. Alakjai egy biztos belső terv szerint nőnek s ő minden mozdulatukban érvényesíti egyéniségük logikáját. Mindez igaz, tehetsége mégis intelligencia-alatti, kiömlését az értelem fékezheti, de forrásait nem érinti. Arany tehetsége féktelenebb, hatalmasabb, zavarosabb, azt merném mondani, anarchikusabb, mint az értelme. Felejtjük el egy pillanatra a tankönyvek s a versekbe rejtett önarckép Aranyát, figyeljünk költői természete önkéntelen vallomásaira és egyszerre igen messze vetődünk az Arany-Gyulai iskola, az Akadémia s a Ferenc József-rend Aranyától.

Arany sokkal inkább „outcast“, mint „akadémikus“. Értelmében az idegenek előzékenységével vállalta a társadalom konvencióit, ösztöneiben azonban sosem vállalhatta őket, mert nem hitt bennük. Őt nem a

lázadás, hanem a világrahozott reménytelenség zárta ki a társadalomból. Ez a reménytelenség egyforma messze áll a tüdővészestől elvi pesszimizmusától s a valóság-rágalmazó naturalizmustól. Az ő pesszimizmusa nem értelmi, hanem szemléleti. Egy nagyobb gravitációjú föld a lelke, mely felé a dolgok reménytelenségük súlyával esnek. Arany derűje alatt ólmos testvériségben él a valósággal s mély meghasonlásban az emberek reményeivel. Ahogy a békekongresszusra írta: „Hiú szándék! vesztett erő Ily küzdelemre szállni, Megáradott nemes lelkek Sziklába vert hullámai! A megkövült gonoszságból, Melynek tövén kihaltok, Nem érdemes, ha mit talán Századokig lenyaltok.“

Órjás ő, aki kinőtt az emberek reményei közül. Nehéz, brutális, erejében zavart, lelke láthatatlan földrengéseivel vívódó. Minden olvasója megfigyelhette, hogy verseinek az atmoszférája mennyivel sűrűbb, nyugtalanabb, mint a versek gondolatai, érzelmei. Nem kell legjobb balladáira, V. Lászlóra, Ágnes asszonyra hivatkoznom, melyek nem tárgyuktól, hanem hangulatuktól oly sötétek, megrendítőek; legszebb lírai darabjaira még inkább áll ez. A magyar jobbját vagy Az elhagyott lak mutatja, hogy Arany rémtörténetek nélkül is tudott balladát írni. Olyan az ő költészete, mint egy vérig keserített ország sajtója, a hatalom (nála a szellem lojalitása) megszelidíti a tárgyat, de a sorok közül sötét szemek villognak. A történelem, a lélek sötét erői nem törhetik át az értelem kordonjait, de zúgásuk besötétíti az eget a vers ünnepélye felett.

Kevesen figyelték meg a humorát. Összetévesztik vele öreguras szelídmosolyú refleksióit. Arany humora nehézkes, szögletes, durva, de van benne valami nyers igazság, társadalmon kívüli, mondhatnám, társadalomalatti erő. Testi fogyatkozásukban, eltorzulásukban támadja meg a dolgokat s hallgatagon magát is belevonja ebbe a torzulásba. Gondoljunk Hábor leírására mindjárt első műve elején. Bolond Istókban a mester, amikor siratni kezd, „félvállra csapja száját“, a cigánylány mellén úgy csügg fehér képével a magyar gyerek „Mint a szemétdomb nyirkos tetején Fehérlő gomba avagy pöfeteg.“; az Elveszett alkotmányban pedig „lapos a telehold, mint a tányér s rátéregette Dávid kapcáit szikkadni az éjjeli szélben.“ Nem mondom, hogy Arany humorának virága ez a kép, de onnan szakadt, ahonnan a legigazibb humora. A legalacsonyabb érzéketeket kavargatja a legfinomabbakba, állati és költői egymásnak dörgölőzik s villózásuk a humor. Jóka ördögében, A bajuszban ez a humor ragad magával. Később nagy gondal fejlesztette magát a rezignált bölcsesség ész-derűje felé, de kisímitott szemléletébe akkor is fel-feltör egy-egy mélyről jövő metán-buborék, jelezve a mélység tőzeg-talaját.

Képzetele is félhomályban dolgozik. Petőfinél a hasonlat: ugrás s a költő tudja, hová ugrik; Arany megálmodja a képeit s van bennük valami logikával meg nem fogható, amelyhez maga sem tudja, hogy

jutott. Megvádolták képzavarral; csakhogy az ő „képzavara“ nem két egymást ütő kép közt támad, hanem egy-egy képnek az aljába húzódik; olyan zavar ez, mint amely a forgóba tekintőt fogja el. „A széles völgy egy lábnyom: a Súlyos had óriás nyoma.“ Ráfogható egy csepp értelmi zavar, de hány verset kell elolvasnom, amíg ilyen gyönyörű képet találok. „Egy moraj begörgi a csendes vidéket, Mint mikor a vihar álmában beszélget.“ Vagy: „Szeretem látni a szép hajnal tövét, Hol a kerek földhöz tüzi bársony övét.“ Ez az a kép, melyet Erdélyi kifogásolt; én, megvallom, kitűnőnek tartom. Még a fehér gulyákról is szívesen hallom, hogy ők a puszták havasa s a kaján hitről is, hogy egy törött nádszálon ül. Arany legszebb képeiben a szellem ellenőrző rétegeinek pillanatnyi bénulását érzem a mélyben lefolyó felfedezéssel szemben. Benne is, mint Shakespeareban, van egy jó adag szürrealizmus.

Ugyanennek a pillanatnyi bénulásnak köszönheti nyelve fogalmazási meglepetéseit is. Arany szentenciái nem goethei bölcsmondások, nem a formulázó erő remekei; egy buja nyelvi képzelet veti fel őket szinte a szándék alól, az önkéntelen asszociációk világából, ahonnan az élcek is jönnek. A legegyszerűbb kifejezésnek is évszázados szólások erejét tudja adni. „Útját arra vette, amerre nincsen út.“ „Út nélkül bolyong egy magányos lábnyom.“ Vagy az ilyen: „Hogy nevetni megtanultam, Sírni immár jól tudék.“ Valami íráselőtti van Arany nyelvében; tömörség, melyre az írástalan dikció szorul, a népköltészet és népmondások tömörsége, hol a mondatot nem az írás tartja össze, hanem az emlékezetben erre-arra ráncigált szavak görcsös egymásbakapaszkodása. Ezért is ragaszkodik a népi kifejezésekhez. Később másolja őket, eleinte inkább teremti. Népi kifejezéseinek a jórészét ő maga csinálta a félöntudatnak ugyanazzal az alakító erejével, mint a nép. A nyelv, épúgy mint a vers, nála nem folyamatos, mint Vörösmartynál, hanem örvényes; nem ömlik, hanem a mélyben lévő gócpontok körül kavargó; nem síma, hanem csomós, szaggatott. Csakhogy ez a szaggatottság költői, lökései a mélyrétegek lökéseinek felelnek meg, s köztük a hézag is: szépség. Aranyban a szándékos fogalmazó alatt ott működik a másik fogalmazó, aki szinte készen dobja fel a legértékesebbet, amit neki csak össze kell illeszteni.

Ha Arany verset kezd írni, szellemeket idéz. Szellemeket, kiknek egy részét még maga sem ismeri. Nem csoda, hogy óvatos velük szemben s vissza-visszalökdösi őket. A fogadatlan zsoldosok azonban erőszakosak és türelmetlenek. Foglalkoztatni kell őket, különben bennünket szaggatnak szét. S Arany tragédiája talán ép az volt, hogy e türelmetlen hordákat, akik Attilát követeltek, nem tudta a katalaunumi mezőre elvezetni.

*

Gyakran halljuk, hogy a legnagyobb tehetségek sosem írtak egy

sort sem, mert belepusztultak a tehetségükbe, még mielőtt kibontakozhattak volna. Nem tudom, afféle szólás-e ez vagy igazság, de Arannyal foglalkozva, hinni kezdek benne. Ő valóban „olyan nagy“ volt, hogy az írás és hallgatás határvonalán élt s véletlenek csodája, hogy nemzeti klasszikus lett belőle. A negyvenes évek lendülete, Petőfi barátsága, a gyors siker, páratlan tekintély épen csakhogy ideát tudták tartani azon a határvonalon s azok is csak ideig-óráig. Aranynak a kor minden ingerére szüksége volt, hogy írni tudjon, talán, mert eleve érezte, hogy ennek az országnak minden ingere kevés az ő kibontakozásához. Arany nehézkessége a korlátok előérzete.

Képzeljük el a szerény és szegény nagyszalontai jegyzőt, aki egyszer nekiment már a világnak s kudarca után végkép nem tudja, hányadán áll magával, — másrészt mégis csak Arany János ő, aki a harminc fele jár s valamit kezdenie kell a tettejével. Hiszen ha akkor nem kell hazajönnie az Iza partjáról s nem házasodik meg, talán kicsikar az élettől egy magához méltó szerepet. De a nagyszalontai jegyző tudja, hogy ő a világban csak tévelyeghet; egyhelyben ülő ember ő, nomád hadakkal a szívében. Itt gubbaszt hát Nagyszalontán és olvas, fordít. „Mit írjak e darászfészekről? Pöff és puff; civódás mint quondam, kannibalizmus, mint quondam.“ Innen már igazán csak a csoda ragadhatja ki az embert. A szellemi élet csodája: a felszabadító példa s az élet csodája: az írói siker.

A fiatal Arany előtt két nagy példa állt; az egyik Byron volt, a másik Petőfi. Egy világnagy középszerűség s egy isteni helyi nagyság. S Arany megírja Az elveszett alkotmányt Byron jeligéjével s megírja Toldit a János vitéz ellendarabjával. Valamerre el kellett indítani a lázadó hordákat s ő ráhajtotta őket Byron csapására s aztán rá a Petőfiére.

Láttuk Arany költői természetét s úgy érezzük, Byron nyoma jobban megfelelt neki, mint a Petőfié. Byron anarchiát mímelő szellem. Arany anarchikus. Amit az vall, Arany a természetében hordja; ami annál mutatott póz, Aranynál rejtett valóság. Aranynak nemes valutája volt arra, amire Byronnak papirbankója. Egy sikerült „byroni“ műben Arany a lelke alját kavarkhatta volna föl, míg Petőfi csak a lelke tükrét fodrozgatta. De Byrontól elidegenítette őt első műve: Az elveszett alkotmány, melynek hexamétereiben a zárt sorokra, robbanó rímekre utalt költő nehezen mozgott, úgyhogy külső sikerét maga egy pillanattig sem tekintette igazi írói sikernek. A negyvenes évek hangulata is szembefut az ő természetével; a világ egy megtisztító forradalom felé sodrott s Arany nem mert ellenmondani. Petőfi gyorsan oszló felhőit kibírta ez a kor, de az Arany felhői másképp dörögtek volna.

Első művével elégedetlenül, Arany otthagyja Byront és Petőfihez pártol. Ezt annál inkább megtehetette, mert Petőfi az első pillanattól elbűvölte őt. Arany csodálata Petőfi iránt jellemének talán legszebb

vonása. „Lelket írsz, nem cifra szókat... Ez az, amiben te az én bálványom vagy... azaz voltál, míg még csak imádtalak“, — írja később Petőfinek. Azonban nemcsak ez! Sokkal inkább az, hogy Petőfi-ben az volt hatalmas, ami belőle hiányzott: a szerepteremtő erő, a hódítás szívbe-írt jogcíme, a szabad ifjúság. Ez a két ellentét-ember szinte szellemi nászra született s ennek az eredménye: Toldi.

A Toldi remekmű. Buda halála, Toldi szerelme technikában talán különbek, (bár ezt sem látom), belső igazságra, szimbólikus erőre meg se közelítik. Arany a János vitézre sandított, még a strófaszámot is méricskélte, hogy lesz-e kötetben akkora, mint a János vitéz; de ha János vitézre nézett is, a maga szerencsését látta meg. A „kannibálok“ közt élő jegyző-zseni s a parasztnak nevelt Toldi közt nyilvánvaló a párhuzam. Toldival Arany megy Budára, a gyilkossá lett indulat vezeklésében az ő roppant ereje keresi — a májat-e vagy Lajos kardját? Egyetlen egyszer a Toldiban tudta Arany összeszedni az ő megkésett és gyorsan emésztő ifjúságát. A szorongó nagyrahivatottság egy pillanatra megtalálja páncélját és sisaktollát; nehéz lábú, éjfélsemű János vitéz áll előttünk, a teste ormótlan, az útja rövidebb s rövid útján a valóság valóbb.

Toldit Arany ereje föléből írta. A csehet legyőzni egy kézzszorítás volt; a nagyobb dolog a bozótban el nem pusztulni. Nos, Toldi után úgy látszott, hogy minden új viadal a költészettel csak egy erős kézzszorítás lesz. A bozót farkasai mozdulatlanul feküdtek Lőrinc ágyánál s Arany egy rövid időre elhihette, hogy kezdődik a dalia-élet; Toldi oly tökéletesen sikerül, hogy örök lakásának tekinthette ezt a világos színezésű világot. A költészet vígasztalás az életért; ennek az árnyékvilágnak a fény-árnyéka. A költészet a kannibalizmus közepén is felépíti Toldi Lőrincné házat s megtalálja Pesten a dicsőség-osztó Lajost. Száz arany a költészet egy kalácscipóban.

De a dicsőségnél nagyobb kincset is hozott Arany a Toldi: Petőfi barátságát. „Zavart a lelkem mint a bomlott cimbalom“. Arany nem túlzott. A Petőfi-Arany barátság nem a világ és nem az irodalomtörténet részére csinált kirakat-barátság. Arany az a rövid pár év volt a legboldogabb ideje, mely Toldi sikere és Petőfi halála közt telt el. János vitéz írója volt az egyetlen, aki értett az órjasok nyelvén s akitől Arany is felvette a beszédet. Ő, az öregebb bátya, kezdettől álvette magát ennek a tüneménynek, akihez boldogságát fűzte. Gondosan kerüli még a versenyzés látszatát is s eltűri Petőfi rendreutastásait. „Ha többször úgy komiszkodol... hát megint elnyelem mint most“, — írja Petőfinek s e mögött nincsen hátsó gondolat.

Petőfi barátsága persze irodalmi program is és Arany, a népies triumvirátus tagja, nem mer Petőfi nélkül még csak egy ajánlást is megszerkeszteni, ha mindjárt Wesselényi is az, akinek ajánlani akar. Arany ragaszkodik Petőfihez s érte még a programjához is. „Szere-

tem a nemzeti költészetet a népiesség köntösében még most, később majd pusztán“, — írja Szilágyi Istvánnak, mintegy önmaga előtt mentegetőzve. Halad a Petőfi elvén s tartja a magáét is, amely az „individualizálódásé“. Murányvár ostromában, melyet Petőfi elragadtatva olvas, az a „még most“ és az a „később majd“ nem egyszer összefeleseel.

Toldi sikere és Petőfi barátsága csak ideig-óráig némíthatja el az erőket, melyek sem a Toldiban, sem ebben a barátságban nem vettek részt. Arany ismerte Petőfit, de Petőfi, aki olyan jól eltalálta a hangot vele szemben, ismerte-e őt? „Toldi estéjét, ha a lelked kinyögöd is belé, elkészítsd október 10-ig“ — írja Petőfi; ez a hang jól esik, de felelni rá csak a Petőfi nyelvével lehet. Kedves fa-Jankóm, írja Petőfi s neki is ki kell találnia valami hasonló bolondot. Ha Shakespearet fordítod, meg kell tanulnod Shakespeare nyelvét, ha Petőfi a barátod, az övét. Azonban a maga bajairól a maga nyelvével kivel beszéljen? S költészetében a maga nyelvével beszél-e? Már amikor Murányvár ostromát írja, elfogja őt a csüggedés, kételkedik tehetségében, Petőfinek kell a szó szoros értelmében felrugdosni őt. De meggyógyítja-e a baráti rugdosás ezt a szörnű kételyt?

Arany szereti Petőfit, de mellette is magányos marad. Van valami jelképes abban, hogy az ifjú Toldi mögött oly hamar föllép az öreg Toldi, a rettenetes erő most már rozsdás páncélban, pajkos énekektől bősztetten. Az ifjúság mögött a világfájdalmas, meghasonlott mogorvaság. Arany mélabúja betör a Petőfi világába, a sötét, kveruláns erők ott dohognak a világos színek alatt. Toldi estéje és nem az Ószikék Arany „öregkori“ lírája. Öregkor és ifjúság nála egymás sarkát taposták, legszebb kifejezésük nem véletlen, hogy egymás mellé került.

A forradalom megbukik s az összeomlás megnyitja e kveruláns erők számára a zsilipeket. Vörösmarty beleőrült a veszteségbe, Arany egy idegen légkörből saját televényébe került. A negyvenes évek tündértavasza az volt neki, ami mai, mogorva magyaroknak a párizsi utazás. Most itthon van. A jobbágy író a sors visszaverte ősei fájdalma mellé, Petőfi, aki mint egy ifjú isten emelte őt a maga kristály egébe, elveszett s az idő azzal a szereppel kínálja Aranyt, amelyre teremtett. Itt az örök éjszaka, a teljes vakság, de ennek a rövidlátó órásnak (milyen jellemző testi fogyatkozás Arany tehetségéhez) a teljes vakság: a teljes látás. A reménytelenség sötétjébe vetíti ki legigazabb vízióit. Aranynak a forradalmat követő négy-öt év a legtermékenyebb korszaka. Petőfi meghalt és Byron feltámadt. De micsoda Byron ez! Hol találom meg Byronban a Bolond Istók első énekét? Az évtizedek mulva hozzátoldott második ének nem akadályozhat meg, hogy az elveszett, fattyúgyerek útját magunk ne folytassuk a megtört Arany helyett. Hol van az életfájdalomnak még egy költeménye, amely ilyen nyitányt kapott? A nemes olasz stanzát szétnyomja a vakul támolygó hév; az elkallódó gyerek, aki a halál mellett kéretlen születik s akit keresztelőről jövet az

árokban felejtenek: már az első énekben nagyobb tömegek, mélyebb sors hőse, mint a csehen győzedelmeskedő Toldi. Arany legteljesebb természete szakad fel ebben az egy énekben, még a kínrímek is egy valódi kín hördülései.

Bolond Istókot Arany nem folytatta. Mintha az órjas megijedt volna egész teste mozdulásától; úgy érezte, hogy neki csak az ujjait szabad mozgatnia, a nyakát emelgetni; ha kiegyenesedik, beszakítja az eget, ha lép, eltapossa az emberek vetését. Bolond Istók a máig is leghiányzóbb magyar költemény, töredék maradt, de e féllírai mű csonkjai mellett gyors hajtásokban burjánzik ki ugyanaz a szenvedély: az ötvenes évek versei, Arany legszebb lírája: Dante, a Visszatekintés, Az elhagyott lak; az elbeszélések közt Jóka ördöge és Katalin, a sorok közt írásnak ez a remeke, melyben a képek indulatok s az igazi történet a történet mögött villózik futó felhők hézagaiban. Arany most van a legközelebb önmagához s most írja meg azt a művet, melyet a legtöbbször hánytak a szemére: A nagyidai cigányokat.

A nagyidai cigányok nem mozgósítja talán Arany egész erőlkészletét, a népies hang szűrőt állít az iszapos ár elé (melyben ép az iszap hozza az aranyat), de nagyobb époszai közt, Toldi mellett, mégis ez a legteljesebb; a mű szimbólikus sugárzása, mint a Toldié, tökéletes, a magyar léleknek egy mélyebb rétege mond itt kritikát a felületesebb fölött, a tehetetlen erő kacag a satnya akaratra, a magyar öngúny költeménye ez, Don Kihóte kicsiben. „Oly küzdelemre, mely világcsoda, Kétségbesett kacaj lőn Nagy Ida“ — írja évek múlva. Azonban ez a két sor már a jövő tankönyvek számára mentegeti Arany legigazibb költeményét. Nem a kétségbeesés tévedése volt az a kacaj, hanem jogos és örök kacaj, mellyel a magyarság felel történelmére.

Bolond Istók elakad, Nagy-Idát szentségtörésnek tekintik. Mint minden művész, aki inkább áldozata, mint ura a tehetségének, Arany is rendkívül érzékeny a vélemények iránt. Ha érzi is, hogy igazságtalan, az idegen vélemény mint világitó sugár esik az ő belső félhomályába, a látott képtől nem bír szabadulni, ki van szolgáltatva a rossz véleményeknek, ép úgy mint a jóknak. Mint Petőfi barátja, csodált új csillag, felhördül egy zuglap csipkelődésére. Hogy érinthette őt A nagyidai cigányok ellen sűrűsödő vád? Húsz év alatt sem heverte ki. „Nos, a cigányok... Au! Isten csapása! Hogy velök annyi mindig a bajom! Nem volt talán elég a forró kása, Midőn keresztül buktam e fajon? Midőn megrottott Ida nagy romlása?... Bár ehhez is fér még egy két vajon, Elolvasták-e vagy föl sem szelék? Korcs volt, üres volt, aljas volt: elég!“ Mennyi keserűség ebben a félpalinodiában s mily jellemző az utolsó két sor. Igazságtalanok voltak, de oldalából kiáll a kétely betört nyila;

Arany legtermékenyebb korszakában a szemünk előtt szorul ki az összes műfajokból; lassan csak a ballada marad, ez a hamis műfaj, melyben az ő szenvedélye, szagatottsága, növvő félhomálya egy időre

mégis otthont talál. Arany egyre kevésbé tud és mer érzéseiről, véleményeiről beszélni, de hangulatai számára itt a menedékműfaj. Arany balladája: állapot-líra. Amilyen távoli a tárgy, olyan mély, őszinte az állapot. Ágnes asszony, V. László, Bor vitéz nem a tárgyukért nagy-szerűek, hanem a hangulatukért s ha elhagyod a történetet, még mindig megmarad a léleknek az a gyötrődő homálya, melynek, mint az Elhagyott lak-ban látjuk, egy lakatlan ház leírása is elég, hogy a ballada hangulatát áraszsa.

Csakhogy a ballada tárgyi változatossága ellenére is gyorsan kimerülő műfaj. Arany egy-kettőre feltör a műfaj csúcsaira, ahonnan nincs fölebb út, viszont lefelé sem ízlik menni az elbeszélés szélesebb, életrevalóbb fájába, amilyen például a Jóka ördöge volt. A nagy műfajokat elzárta maga elől, a kicsinyeket pedig kimerítette. S háta mögött az az érzés, mintha még semmit sem csinált volna. Beteg, de elsősorban a tehetségének a betege. Valami belső toporzékolás gyötri ezt az embert. A félmegoldások kínja, az elmulasztott fájdalma. Ahogy a Visszatekintésben írta: „Vágytam a függetlenségre, Mégis hordám láncomat, Nehogy a küzdés elvégre Sulyosbitsa sorsomat: Mint a vadnak, mely hálót El ugyan nem tépheti, De magát, míg hánykolódik, Jobban behömpölygeti.“

Kisebbségi költeményeiről Erdélyi János nagyon alapos kritikát ír, mely szellemtörténeti helye felől igazán megnyugtathatta volna. Arany elismeri, hogy a kritika jóhiszemű és találó. De belecsúszott néhány tudós-kicsinyesség, mesterségbeli tévedés, melyen Arany, a költőfejedelem mosolyoghat. De Arany nem mosolyog. Mennyire félreértettem! — kiáltja mintha csak ezeket a félreértéseket látná. Hagyjanak nekem békén, — tör ki levele végén, mint aki elrejtőzni vagy meghalni akar.

Mi ez? Tenger, melynek a színe csendes, de a mélyben hullámozik s rejtett mozgalmi egy-egy felkiáltásban örvénylenek fel. A kifakadás nem jogos, de hogy mennyire őszinte, bizonyítja Arany első hallgatása, melyből Arany, a költő, mint Arany, a literátor támad fel.

*

Arany János nagykörösi tanár nincs hijjával a barátoknak. Katedráját Szász Károly engedte át neki, aki csakhogy Arany János kollégája lehessen, a magyart a matematikával cserélte fel. Gyulai Pál, a temperamentumos fiatal kritikus is fel-felkeresi őt, (neki vitéz csatározásaiban Arany a zászlója), úgyhogy a példa-poéta csakhamar panaszkodik is: Pali az egész ország költőit rámszabadítja. Aranyhoz szegődik Csengery Antal is, aki nemsokára az összes akadémiai és Kisfaludy-társaságbeli állások fő helyszerzője lesz. Csupa lelkes barát, akiket a csodálat terel Arany köré. A magányos, ellenségeket szimatoló Arany bizonyára hálás is irántuk, de mindenesetre tehetetlen velük szemben.

Idáig két barátja volt: Az egyik Szilágyi István, az atyai jóakaró,

aki rávezette őt az írásra, nagy ügyel-bajjal, vásári árusokkal Sophoklest és Plátót szállított neki s elolvasta az ő padláson szétázott fordításait. A másik barát: Petőfi. Barát, ideál, ösztönző, akinek az örökébe csak a századok különös kegyelméből léphetett volna valaki. Az új barátok nem Szilágyiak és nem Petőfik. Ők tisztelők. Az ő számukra Arany ereklye; ereklye, amely pappá avatja gondozóit. Arany magános marad köztük, de azt nem akadályozhatja meg, hogy egy külön kis vallás középpontjába ne állítsák őt, melynek a tételeit ép e vallás istenének sehogy sem illene szétszaggatni. Ép amikor költői elégedetlensége torkára forrasztja a szót, egy költői iskola feje lesz; a nemzet klasszikusa, akit sokan már Vörösmarty, sőt Petőfi fölé helyeznek. Befele pedig egy önön hüvelyétől is idegen lélek, akinek egyre fogy a reménye, hogy magányosságából még kitörhessen. Romok, romok, — panaszkodik Toldy Ferencnek s miután saját szerepéhez nincs többé ereje s reménye, kezd beletörődni a rászabott szerepbe, melyben talán mégis csak hajt valami hasznot.

Ebben az állapotban formálódik át költőből literátorrá. Az irodalom, mely eddig alkotásra ingerelte, problémákat vet fel elé. Mint a költő-mesterségben első tekintély, nyilatkozik a mesterség kérdéseiről. A problémák, melyek eddig a készülő verssorok közt forrtak, problémák lesznek önmagukban s az irodalom elmélete pillanatokra elnémtja költői elégedetlenségét. Magában a költőben csalódott s most komolyan kezdi venni céhmesteri hatáskörét. Annyira komolyan, hogy amikor Nagykőrösön is szorongatni kezdi őt a „kannibalizmus“, maga jelentkezik Csengerynél, hogy folyóiratot szeretne alapítani. Hiába inti Tompa, felköltözik Pestre, hogy élete végéig hatalmas tisztelőinek a foglya legyen.

Arany János, mint minden magával mélységesen elfoglalt ember, tájékozatlan volt. Az embereket jól meg tudta nézni, ha akarta, de a maga helyét nem ismerte köztük. Felköltözése ép olyan vak kiruccanás volt, mint színészskora; az a bohém élet, ez az Akadémia felé. Onnan meg tudott szökni, innen soha többet. Csalódása különben gyors volt és teljes. Mint szerkesztőt magára hagyták, a korrektúráig mindent ő csinál s tisztelőitől alázatos tisztelettel kunyerálja a cikkeket. Conspiratio, conspiratio, — panaszkodik s közben összetöri magát a szerkesztésben. Könyvekről ír, amelyek azt sem érdemelték meg talán, hogy elolvassa őket s apró pörökben rettegve oszt igazságot, nehogy bíróból — vádlott legyen. Szász Károly és Gyulai összekapnak s ő Gyulai szerint a jellemtelenség vádját vonja magára, ha nem mondja ki ítéletét. Arany egyik prózai dolgozata elején nagyon csöndesen, nagyon finoman tér ki a lelkes tanítvány „válassz“ kiáltása előtt; hogy mit érezhetett magában, elgondolhatjuk. A szerkesztés egyetlen haszna: prózai írásai. Arany, mint maga is érzi, nehézkes, fahangú prózaíró s mint kritikus bizonyára nem viszi előbbre az irodalom ügyét, arra

jók azonban ezek az írások, hogy hatalmas költői kulturáját bemutassák s a népiesség elveinek illetékes korrekcióját adják. Ez a korrekció persze utólagos, ő maga már nem törhetett ki népszerűsítői fogalmazásából, amint hogy személye is hermetikusan elzáródott a művelt magyarság tömegei elől. Elfoglalta helyét Arany, a harmónikus alkotó, a tökéletes mesterember, a magyar Deák, a kiegyezés költője, akivel a baráti terror a Ferenc József-rendet is elfogadtatja s Arany, a legkevésbé harmonikus alkotó, a tehetség árapályának kiszolgáltatott, legdultabb és belül soha ki nem egyező költő, aki inkább Széchenyi, mint Deák, lassan-lassan alkalmazkodni kezd a róla alkotott képhez s írásai-ban egy bölcs öreg úr álarcát kezdi maga elé tartani.

Az alkotásban az első, leglényegesebb a hit. A dilettánsban is bu-zoghat megrendítő hit, de hit nélkül a legnagyobb költő sem alkothat primér művet. Miben hisz a költő? A hinni ige a legfontosabb esetek-ben nem kíván tárgyat. Minden közelebbi meghatározás megcsönkítja a hitet. Hisz önmagában és a kifejezésben. Hiszi, hogy művében meg-fejti magát s örök jelképet talál egy állapot számára, amely őt műre ingerelte. Hit nélkül ép úgy nincs elsőrangú alkotás, mint ahogy igaz szerelem sincs.

Azonban van ars és van a szerelem sokágú művészeté. Aki nem hisz a kedvesében, még hihet a kisujjában vagy a nyaka hajlatában. A hiteseget költő még hihet a nyelvben, a ritka szavakban, a neme-sebb versformákban, a készültségben s ha olyan órjás, mint Arany, a részleteknek ez a szerelme ép olyan megdöbbentő méreteket ölthet, mint egy-egy kétségbeesett, hite elől menekülő szerelmes kicsinyes kul-tusza a kedves teste körül.

Arany nem literátornak született, nem a Buda halála és nem is a Toldi szerelme írójának. E művek előtt én, részletszépségük, hatalmas magyar és muzeális értékük előtt sosem szabadulhatok a felbomlás be-nyomásától. E szekunder vívmányokban mintha a legnagyobb magyar tehetség visszafojtott kincsei, a szerephez nem jutott életerők erjedné-nek. Arany egyre jobban magába roskad s egyre idegenebb lesz tulaj-don műveiben is, melyekhez már csak a munka, a részlet-munka vigá-száért fordul, fel-felvéve őket, „mint öregasszony a letett kötést.”

*

Mennyire vág, hogy ép ennek a költőnek köszönhetjük Aristophanes-fordításunkat. Öregkorának ez a fordítás és nem Toldi szerelme a főműve; gyengülő szemmel, az emberek közül kikopva végzi, nyilván csak a munka örömeért. Örömeért-e vagy fájdalomért?

Hajdan János király, Hamlet, a Szentivánéji álom s most a tizen-egy Aristophanes-darab: Aranyt szinte könnyebb volna a műfordítá-saival jellemezni, mint a műveivel. Hamlet, Zuboly, Peisthetairós Aranyhoz illőbb hősök, mint Attila, Bence vagy akár Toldi.

Az elmúlt nyáron szinte sorról sorra vettem egybe Arany Aris-

tophanes-fordítását az eredetivel. Nem állítom, hogy a fordítás annyira mintaszerű, mint mondani szokás. Több annál, izgató! Az ember egész különös viszonyt gyanít meg író és fordító közt, ellenállhatatlan vonzalmat, mely önmaga előtt is resteli magát. Csodálat ez a természeti tünemény iránt, ugyanaz, ami Petőfihez is vonzotta, de azontúl egy vonzó, szinte édes szédülés, Aristophanes költői féktelensége fölött. Visszahúzódik ettől a démoni embertől és elsodródik vele egy-egy ilyen elsodródásban, egy-egy groteszk karénekből mintha azt az Aranyt hallanám, akit sohasem sikerült még hallanom.

Arany lelke nehéz, Aristophanesé, mint a borszesz-láng. De van valami közös korlátatlanság, embermegvetés, költői bujaság bennük. Két óriás, akik a bölcsességnek azon az álarcán át néznek egymás szemébe, melyet Bolond Istók költője elé tart a fél-alkalmazkodás.

Sokan csodálkoznak az Ószikék két hangján. Hogy döbben fel e megtört, szomorkásan bölcs versek közül egy-egy olyan mű, mint a Tetemrehívás vagy a Hidavatás. De ép az Ószikék, melynek javát a gondjaitól megkönnyebbedő Arany egy-két hónap alatt írja, igazolja a mi Arany-képünket. Az ő hatalmas termékenysége nem apadt el, csak kiömlése dugult el. Most, hogy magának, szórakozásból ír egy kapcsos könyvbe, melyet soha senkinek sem szándékozik megmutatni, megint tud írni, de magának is csak kétféleképpen. Eltagadva magát személyes lírájában s leleplezve állapot-lírájában: a balladában. Ugyanaz a kettősség, melyre az Aristophanes-fordítás is figyelmeztet. Kettősség, amelyet talán nem is ő maga, hanem kicsiny hazája mért a nagy géniuszra, büntetésül, hogy nagynak született.

Németh László

Ünnepi beszéd

*Nem emlékszem már, mit beszélt papom,
csak arra, hogy a templomablakon
sugárkévéket zuhintott a nap,
míg visszaverték a meszelt falak
a pap hangját s a vadgesztenyeág
bókolt a szóra... Mintha a világ,
az ég, a nap, a fellegek, a föld
a szín, a sárga, a kék meg a zöld
néma beszéde papunk szavait
elnyelte volna... És ez volt a hit,
ez volt nekem a túlvilági szép,
felejthetetlen, isteni beszéd.*

Erdélyi József

Krisztusi lojalitás

MEDITÁCIÓ

Emberi életünknek alig van döntőbb, súlyosabb következményekkel járó öntevékenysége és önmegnyilatkozása, mint az, amit összefoglaló és igen kifejező szóval *lojalitásnak* szoktunk nevezni. Szép magyar szavunk, a ragaszkodás, közel áli hozzá, de azért teljesen mégsem tudja kifejezni azt, amit ez a megfelelő magyar szóval alig helyettesíthető latin szó kifejez. A lojalitás a szeretetnek az a fajtája, amelyről Pál apostol azt mondja, hogy soha el nem fogy. Nem lángol és nem ég a szenvedély tüzével az emberi léleknek ez a tulajdonsága, de nem lobban ki, nem hidegül el bennünk, hanem elkísér bennünket egészen a sírig. A lojalitás forrása, erőtartaléka a jóságnak az a fajtája, amelyet Shakespeare egyik szonettjében a lélek tejének nevez. A szelídség hősiessége ez, csillogó szavak, nagy gesztusok nélkül; legtöbbször alig egyéb, mint a Jézus elképzelése szerinti jó szolga követelőzés nélküli hűsége, aki ha mindent megtesz is, a maga haszontalanságát érzi és nem vár jutalmat.

Kié vagyunk? — erre a mindnyájunk életirányát megszabó kérdésre ad feleletet az, hogy ki vagy mi iránt érziünk és tanúsítunk lojalitást. Az is lehet, hogy ennek a lojalitásnak jól megrajzolt köre pontosan egybeesik a magunk gondosan kiépített világának önző, egészen és egyedül csak a magunk jólétét, kényelmét és zavartalan boldogságát biztosító érdekeivel. De az ilyen lojalítás szánalomra méltó és földön csúszó érzés csupán és inkább csak kigúnyoítása, karikatúrája az igazi lojalitás nemes és tiszta emberi érzésének. Mert hiszen a másik végtelen a lojalitás az emberi lelket az emberi hősiesség legmagasabb, sokszor már egészen emberfeletti csúcsaira emeli fel. „Allez, Jäger — éljen a haza!” — kiáltja Batthyány Lajos a vesztőhelyen a kivégzésére kirendelt katonáknak és életével pecsételi meg a haza iránt érzett és vállalt lojalitásnak vértanúságát.

*

A vértanúság lojalitása és az átlagos emberi életnek leginkább a család és csak ritkábban a haza iránt érzett és tanúsított lojalitása között a krisztusi tanítás egyik legnagyobb és legnehezebben megoldható problémáját a jól ismert, de sokszor bizony csak félve idézett vers tartalmazza Szent Lukács evangéliumából: ha valaki én hozzám jön és nem gyűlöli meg atyját, anyját, feleségét és gyermekeit, sőt még a maga lelkét is, nem lehet az én tanítványom. (14. 26.)

A párhuzamos helyek közül Szent Máté evangéliumában a következő szavakat olvassuk: aki inkább szereti atyját és anyját, mint engemet, nem méltó hozzám; és aki inkább szereti fiát és

leányát, mint engemet, nem méltó hozzám. (10. 37.) Szent Márk evangéliuma már csak a kereszthordozás jól ismert szavait tartalmazza és szorosabb kapcsolata a harmadik evangéliummal csak akkor van, amikor Jézus azt mondja, hogy aki meg akarja tartani életét, elveszíti azt és az, ki életét elveszíti ő érte és az evangéliumért, megtalálja azt. (8.35.)

Nehéz belenyugodni abba a megoldásba, amelyet ezeknek a szövegeknek egyik praktikus észjárású angol magyarázója, A. I. Grieve ajánl, úgy gondolva a dolgot, hogy Jézus ezt a szigorú feltevést csak a teljes tanítványságra állította fel és így az nem mindenkinnek, hanem csak azoknak szólt, akik a hozzá fűződő legszorosabb és legbensőbb tanítványi viszonynak minden következményét vállalták.

Sokkal természetesebb, ha azt vesszük figyelembe, hogy Jézusnak, mint annyi más kijelentését, ezeket a szavait is *eschatologikus értelemben* kell vennünk. Eschatologikusnak szoktuk nevezni a világ vége várásának azt az egészen sajátzerű légkört, amely mindennél teljesebben érteti meg velünk az Údvözítő földi életének körülményeit és általában a keresztyénség indulásának első évtizedeit, el egészen az első évszázad fordulójáig, amikor az első nemzedék tagjai, Jézus földi napjainak szemtanúi közül már a legöregebbek is mind meghaltak. Csak természetes, hogy a *parousiá-t*, a vég megnyilatkozását és az utolsó trombitaszó felharsanását váró emberek között az élet megszokott keretei bomladozóban voltak és a családi viszony kötelezettségei is más értelművé váltak. Nem állott tehát ellentétben a jézusi parancs az ötödik parancsolattal, hanem a legerősebb figyelmeztetés volt arra, hogy fel kell készülni annak a dicsőséges átalakulásnak napjára, amelyet olyan bizonyosan vártak az első évszázad keresztyénjei.

*

De mindez csak *történeti* magyarázat és a jézusi parancs mégis kötelez bennünket, nekünk is szól. Vajjon Krisztus ügye iránt valóban csak úgy viseltethetünk lojalitással, ha elidegenedünk azokkal szemben, akikhez a vér kapcsai fűznek bennünket?

Ha az ellentét kiélesedik, a felelet minden habozás és a fél úton való minden megállás nélkül: igen. „Krisztus szavainak értelme tiszta és világos — mondja Ruskin, aki Jézusnak az első evangéliumból az imént idézett szavait magyarázza, a firenzei *Santa Croce* Giotto-freskóiról írva — bármennyire magyarázták is félre és éltek vissza vele. A kétségtelen tény megmarad, hogy ha Istennek akarsz engedelmeskedni, fog érkezni olyan pillanat, amikor az emberek szava fel fog emelkedni ellened és pedig a legszentebb tekintélyekre való hivatkozással. A barát és a bölcs tanácsadó — bátyád és nénéd — atyád és tanítód — bölcs és

előrelátó ismerőseidnek egyhangú szava — a mindennapiasság gúnyolódásra kész ostobaságának egész súlya, mind egyszerre és mind együtt fordulnak ellened. De neked inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek. Az egyik oldalon lesz az egész emberi faj, minden bölcseségével és szeretetével, minden felháborodásával és bornírtságával, — Isten pedig egyedül, a másik oldalon. És neked választani kell.“ (Mornings in Florence.)

Más szavakkal azt is jelenti ez, hogy a Krisztus ügye iránt vállalt és tettekben megmutatott lojalitás *nem aszkézis, hanem hősiesség*. A család mégis csak emberi intézmény, emberi gyarlóságokkal és fogyatkozásokkal és ha a Krisztus követésének útját állja a vér kapcsainak lenyüggő, visszatartó szava, Krisztus szavának kell erősebbnek lenni. Ennek a hősiességnek nem kell okvetlenül eljutni az önmegtagadásnak addig a kemény, már majdnem ridegnek és lelketlennek érzett fokáig, amelyet követőitől az Üdvözítő nemcsak családjuk, hanem még a maguk lelkének megtagadásáig is megkíván. De nem maradhatunk el a habozás nélküli készségnek, a legteljesebb lojalitásnak visszatekintést és megalkuvást nem ismerő mértékétől, ha a vér szava, vagy akár önünk jobb és igazabb fele is, visszatartának, nem pedig küldenének, ösztönöznenek és hajtanának arra az útra, ahová az Ő követése hív. Ha erről van szó, akkor valóban nincs tovább anyai aggódás, hitvesi szeretet, atyánk vagy testvéreink bölcsesége, hanem csak Krisztus hívó szava hallatszik. Ő pedig csak azokat ismeri el az övéinek, akik engedelmesen, magukat teljesen reá bízva indulnak el az Ő nyomdokain.

Máthé Elek

A mámor rózsafája

Az ifjú mámor rózsafája
Elöttem égett és mögöttem.
Szikrázó fénnel, illatárral.
Az ifjú mámor rózsafája.
Amely rányílt: a kertkilincsnél
Szívem megtorpant — vissza, vissza!
Az ifjú mámor rózsafája
Elöttem égett és mögöttem.

Petri Mór

Enyedi csend

Járai Istvánnak

Enyedi csend, — ma megkivántalak.
Hogy ültél kertek s százéves falak
áldott hűsében, dombok vállain —
Gyümölcseim sárgára benned értek
s benned fakadtak új virágaim.
Belőled jöttek a könyvtárhomályban
öreg könyvekbe bővölt szellemek.
Szent álmodásod a toronyharang is
csak bársony ujjal érintette meg.
Ha sűrű volt, te hűtötted le vérem,
te rejtettél a városvég felett,
hol a kápolnadombi sétatéren
tanyát fogtunk a vesztett ház helyett.
Vidéki voltál, zsibbadt, egyzenéjű.
De egy-zenében hogy dalolt a szín,
ha — mint aranyhal kristálykút-fenéken —
mélyedben néha megcsillant a rím.
Voltál nászinduló és dajka-dallam,
bróm békessége és halál-követ.
Apám nyolcvanhatéves ősz fejével
öledbe hullt a méhesből jövet.
S volt egy napod. Az Isten fénye késett,
sötétbe hullt a megbomlott világ.
Jaj, most is hallom rémült szívverésed
s hallom, milyen vad-éleset sikoltasz,
amikor átdöfnék piros szuronnal
az első ellenséges trombiták . . .

Ezt pesti utca-lázban énekeltem,
füst hullt a zajba és kéménysalak.
Enyedi csend, te régi, drága, tiszta, —
reád gondoltam és áldottalak.

Áprily Lajos

A magyar reformáció néhány problémája

1. Aki az utóbbi évtizedek reformációtörténeti kutatásait egyetemes viszonylatokban figyelemmel kísérte, bizonyára igazat ad annak a megállapításnak, hogy a reformáció, mint a szellemi élet egyik nagy történelmi jelensége, mindig gazdagabban ontja a megoldásra váró problémákat. Az így meginduló újabb történelmi értékelésnek hatása alól hazánk reformációja sem lehet kivétel, annál kevésbé, mert a nálunk rendelkezésre álló adatok csekély-sége miatt talán még nagyobb mértékben duzzadnak meg azok a kérdések, amelyek az eddig elért igen értékes eredmények da-cára a kutatók elé tornyosulnak.

Korábban pl. jórészt beértük azzal, hogy a magyar reformá-ciót, mint az egyetemes európai szellemi áramlat egyik függvé-nyét értékeltük s kerestük azokat a szálakat, melyek reformáción-ka-t ahhoz hozzáfűzik. Újabban, miután a különböző országok reformmozgalmainak sokszínűségét mindig alaposabban feltárva látjuk, kételkednünk kell eddigi látásunk teljes egészében való helyességében, sőt fokozott figyelmet kell fordítanunk annak meg-vi-szsgálására, vajjon nem beszélhetünk-e nem egy vonatkozásban *a magyar reformációnak kizárólagosan hazai gyökereiről?*

Annál is inkább, mert hiszen jóformán egyháztörténetírásunk szárnypróbálgatásai óta mindig jelentősnek tartottuk hazánk poli-tikai életében a mohácsi vész nyomán beállt roppant átalakulást. Nyilvánvaló tehát, hogy az itt rejlő tényezőknek igen komoly sze-repet kell tulajdonítanunk a magyar reformáció olyan részletké-r-déseiben, ahol eddig ezeket behatóbban mérlegelés tárgyává nem tettük. Ennélfogva a hazai reformáció kialakulásánál kétségkívül szakítani kell azzal a nagymagyarországi képzetekben kialakult ideológiával, mely a magyar reformáció történelmi folyamatát jórészt *egységes fejlődésben és típusokban iparkodott megérteni*. A mohácsi vész és a nyomában bekövetkezett politikai változások ugyanis nagyjában három kultúrterületre osztották az addig egy-séges magyarságot: a királysági, a hódoltsági és a fejedelmi Erdély kultúrterületeire. A királysági területen változatlanul tovább-élt a magyar jogrend, csak gazdasági alapjaiban erősen legyen-gülve, Erdély korábbi indítékokból is új jogfejlődésnek indult s ez a folyamat mindig jobban meggyorsult, a hódoltsági területen pedig, ha nem is végképen, de megszűnt a magyar jogrend és — különösen a falvakon — kialakult egy másik, melynek, sajnos, ma még csak a körvonalait ismerjük. Viszont a középkori egyház nálunk is szoros kapcsolatban volt az egész magyar közélettel, magánjogi viszonyainkkal, valamint kultúránkkal is, világos tehát, hogy pozíciójának elvesztése vagy csak meggyengítése teljesen eltérő módon hatott e különböző területeken a magyar reformá-

ció lefolyására.¹ Ez az oka annak, hogy a reformáció kultúrája nálunk nem mutat egységes képet, innen van az, hogy a reformáció egyházai itt csak *territoriálisan* fejlődhetek.

Politikai tényezők döntötték el elsősorban azt is, hogy a reformáció egyházai a királysági területen csak nagy nehézséggel tudtak a középkori egyház örökébe lépni s szervezkedésüket is bizonyos fokig annak intézményeihez és eszmeköréhez kellett alkalmazni. Tiszáninnen pl. ezért is fejlődött ki az ú. n. esperesi rendszer. Ez a magyarázata azoknak az egyházpolitikai igényeknek is, melyeket a 18. században az ország integritásának helyreálltakor vele szemben a kath. egyház a felszabadult területeken is támasztani próbált. Erdélynek a mohácsi vész után gyors tempóban kialakuló önálló állami fejlődése ugyanez okból formálta ki rajta a hollandokéhoz sokban hasonlatos, ú. n. országos vagy fejedelmi egyház típusát. Valamint a török területen is és részben a Partiumban is ugyanezek az okok tették lehetővé teljesen önálló, szabad egyházi alapvetését (ha fejlődését teljesen nem is!), bár megjegyezzük, hogy bizonyos középkori eszmemaradványok megtartása mellett. Ezeknek a politikai és teyüik hozzá: gazdasági tényezőknek hullámverései és utórezgései meghatározzák a magyar reformáció egyházainak úgy történelmét, mint jelen életét s nekik még ma is, századok múltán, territoriális jellegeket kölcsönöznek minden külső egység dacára.

2. Ha már ennél a pontnál tartunk, arra is rá kell mutatnunk, hogy a már is rendelkezésre álló kutatások nyomán mindig élesebben bontakozik ki előttünk a magyar reformáció szervezkedésének eszmei tartalma. S ez, akárhogyan szeretnék is néha a tényeket demokratikus formákba öltöztetni, eredetileg nem az ú. n. zsinatpresbitéri, hanem az *episcopalizmus* egyházalkotmányi alapelveit mutatja. Bizonyos, hogy a hazai reformációban mintegy 1540 tájáig önálló szervezkedési törekvés gondolata, egyházalkotmányjogi értelemben legalább, nem merült fel. Az utána következő évtized, a középkori egyház rohamos hanyatlása dacára, különösen a hódoltság területén, sem árult el bizonyos szeparatistikus törekvéseken kívül egyebet, melyek egyébként elsősorban védekező jellegűek. Az 1550-es évek hozzák e tekintetben a döntő változást és pedig némelyek szerint az erdélyrészi szervezkedések nyomán. Nézetünk szerint azonban nem ez volt a magyar reformáció szervezkedésére a döntő, — még ha hivatkozott is rá mellékesen és egyúttal homályosan Sztárai Mihály, — hanem egy belső szempont, ami az „Igaz papság“ megírásának is indítéka volt. Nem tudunk sokat sem az erdélyi százszok korai „praeses“-

¹ Tudjuk, hogy ezzel a megállapítással nem mondunk teljesen új dolgot, csupán jelentőségét emeljük ki élesebben. Célunk némely tényező értékelése és nem a pragmatikus feldolgozás, ami az ezután mondandókra is vonatkozik.

éről, sem a magyar Gönczi Mátéről és szuperintendenciájáról, de tisztán domborodik ki ebből a Sztárai-röpiratból az, hogy a rombolás után az építés pszichológiai pillanatát elérkezettnek látta az a reformátor, aki talán valamennyinél szenvedélyesebben támadta a középkori egyházat. De hol is jöhetett volna el ez az idő előbb, mint a hódoltsági részekben, hol sem állami, sem egyéb hatóság vagy közület nem volt, mely az 1551-re megreformált 120 egyházzal Sztárain és társain kívül törődhetett volna?

A minden más szervezet hiánya következtében fellepő természetes életszükséglet parancsolta tehát, hogy a teljesen magára maradt papság és gyülekezetek sorsuk és alkotásaik jövődjével törődjenek, mert rajtuk kívül nem gondoskodhatott erről senki. Ezért lett (vagy választották, nem tudjuk) Sztárai már igen korán az általa alapított egyházak „főpüspöke“ (episcopus-a), ami az ő szóhasználatában megyéspüspököt jelent és szervezte meg kortársainak ítélete szerint is legjobban egyházvidékét. Ezzel nem akarjuk elhomályosítani más területek szervezkedésének szintén közelkorú jelentkezését és jelentőségét, csak ennek nagyobb fontosságot tulajdonítunk. Mert innen vette át nyilván a másik nagy organizátor, Méliusz is a püspöki címet és jelleget s építette bele a baranyai szervezkedéshez hasonlóan egyházalkotmányi rendszerébe, valamint használta a voltaképen joghatósága alatti területen korábban is, későbbben is előforduló, de a kutatókat nem egyszer zavaró szuperintendensi elnevezés dacára. Kétségtelen, hogy ezzel a magyar reformáció szervezetei nemcsak a megszünt püspökségek, hanem az eltávozott püspökök helyébe is kívántak lépni, mert hiszen, kivált hódoltsági területen, szabadegyházi jellege dacára ez az elnevezés mégis csak a *jogfolytonosságot* jelentette, amihez, mint történelmi erőtényezőhöz, a magyar reformáció tudvalevőleg körömszakadtáig ragaszkodott.

Míndez természetesen nem jelentené az episcopalizmust, de azzá teszik a következők. A püspöki tisztség felállítását a papszentelés és vizitáció, mint minden önálló protestáns egyházszervezkedés első postulátumai, — itt természetesen ilyen irányban induló elvi alapvetés mellett, — tették szükségessé. Az utóbbinál tényleg legkorábbi pozitív híreink is Baranyából valók. Amint azonban a reformáció jegecesedési pontjai mindjobban megmerevedtek, kétségkívül mindig nehezebb lett ezt a feladatot nagyobb területeken annak a protestáns püspöknek teljesíteni, akinek egyúttal komoly gyülekezeti lelkipásztori teendői is voltak. Már csak ama egyszerű okból is, hogy önálló püspöki stallummal nem rendelkezett. Így állították be a többi „arravalókat“, a baranyai területen eleinte „praepositi“ és „praelati“ néven, de a későbbi fejlődésben a helvét reformációval hasonló, de nem azonos értelemben egyetemlegesen szénioroknak nevezve. Teendőiket

a püspök megbízásából és helyette végezheték. Ezek eredetileg annyira nem partikuláris érdekeket szolgálták, a megbízásukat és így jogaikat annyira nem lokális szervezetektől és zsinatóktól nyerték, hogy őket még a 17. században is a szuperintendenciális zsinatok választották, sőt dislocatio esetén a megbízásuk meg is szűnt, legfeljebb kivételesen egy másikéval megosztották. Az esperesi jogkör (a későbbi proseniori, presbiteri vagy senatorinak nevezett tiszttel együtt), mint a magyar református egyházalkotmány egyik lényeges alkotórésze tehát a magyar egyházi jogfejlődés szerint szemmel láthatólag a püspöki jogkör átruházásából keletkezett, ami voltaképpen nem más, mint hamisítatlan episcopalizmus, ha bizonyos mértékig protestáns formákban is jelentkezik. Amíg az episcopus, akiből királyi területen superintendens lesz, hacsak kerületéből el nem távozik,² holtig megmarad ennek, sőt ezt a jellegét, mint Bejthe esetében, a tőle elszakadtak is respektálják, addig a szénior megbízása csak ideiglenes és csupán arra a vidékre szorítkozik, amelyre kapja.

Az episcopalizmusra vonatkozó megállapításainkban nem is állunk egyedül. Nem kisebb férfiú, mint Voetius, a 17. század egyik legkiválóbb holland kálvinista dogmatikusa és egyházjogásza sorolja a magyar ref. egyházalkotmányt az általa ú. n. mérsékelt episcopalizmus képviselői közé,³ azokra a kánonainkra támaszkodva, melyek a magyar egyházi berendezkedésről birtokában voltak. Holott ezek már hazai szervezeteink korai állapotának sok lényeges vonását letompították. A magyar reformáció szervezkedése eredetileg kétségkívül episcopalisztikus irányban indult, amiből a történelmi fejlődés és események később sok mindent lefaragtak, de ezt a jelleget minden reformtörekvés dacára sem tudták elmosni. A magyar prot. egyházalkotmány tehát jelentősen nagyobb részében és elvi alapjaiban hazai szellem termékének látszik.

Mert nyílt kérdésnek kell még tekintenünk azt is, hogy ez a hazai prot. episcopalizmus, mint tisztán a középkori egyházely reformátori módosítása jelentkezik-e, vagy esetleg honi haeretikusoktól eredő átvétel? Közismert ma már, hogy pl. Baranya a huszitizmus egyik legerősebb s a jelek szerint igen jól kiépített fészke volt, az újabb kutatások nyomán pedig az is bizonyos, hogy ezeknek nálunk is voltak „episcopus“-aik, akiket maguk a papok választottak.⁴ Ebben az eljárásukban állítólag Petrus Lom-

² Sőt még ekkor is lehet vita tárgya, hogy válasszanak-e utódot, mint Patay János dunántúli püspök esetében. L. Thury E.: A dunánt. egyh. ker. tört. (Pápa, 1908.) 230. o.

³ Voetius. *Gisb. Politica Ecclesiastica*. (Amsterdam, 1663—76.) I. k. 260. o.

⁴ *Minerva*. (Szerk. Thienemann Tivadar.) Budapest, 1931. X. évf. 52—81. o.

bardus tanítását követték, aki szerint az episcopatus nem valami különleges *ordo*, hanem *dignitatis et officii nomen*. Ami, bár igen hasznos a magyar reformátori felfogáshoz, a rendelkezésre álló csekély adataink mellett állásfoglalásra egyelőre nem látszik alkalmasnak.

3. Már az elmondottakból is következik, de sok más körülmény is amellett szól, hogy a magyar reformációban erőteljes *egyházpolitikai* tendenciák jelentkeznek. Állításunk az első pillanatra kissé merésznek látszik ugyan, de úgy érezzük, nem járunk messze ezzel a megállapítással az igazságtól, amivel saját egyházunk ismerete érdekében is érdemes alaposabban szembenézni. Mindjárt előljáróban leszögezzük, hogy reformációnk korai időszakára kétségkívül egy vallásos revival jeleit mutatja. Dévai, Ozorai és némely kortársa még kétségkívül elsősorban a vallás és erkölcs, tehát a belső hitélet reformátora, akik nem törekedtek újabb szervezetek létesítésére, sokszor még elvi elgondolásokban sem, — nyilván abban a feltevésben, amiben a német reformációval osztoznak, hogy a külső forma nem döntő tényező. Abban a pillanatban azonban, amikor a világi elem, a politikai helyzet, nem utolsósorban a török beavatkozás kikényszerítette a reformátori felfogás első gyakorlati következményeit, — egyebek között a szekularizációt, — valamint a kath. ellenhatás is érezhető lett, a magyar reformáció súlypontjának is el kellett tolni egyházpolitikai mezőkre. Ezt az átalakulást azután már tisztán mutatja pl. szintén Sztárai, aki nem a szentek aluvásán stb. töpreng, hanem a gyülekezeteket szervezi, zsinatokat tart s a problémákat a legalsóbb néprétegek gondolatvilágához egyszerűsíti le.⁵ Ez a törekvés azután már nemcsak reformáció, illetve elsősorban nem az, hanem egyházpolitika. Körülbelül ettől az időponttól számítva tűnik elő azután a hazai reformáció kialakuló egyházainak az a különleges formája, amit talán legmegfelelőbben didaktikus típusnak nevezhetünk. Sokféle körülmények játszhattak közre a dolgok ilyen fordulatán. Részbe lehetett ebben elsősorban annak, hogy a reformáció gondolata már nagy tömegeket hódított meg országszerte és munkásainak számolni kellett a magyar nép nagy részének (jobbágyság) alacsonyabb kultúrfokával, melynél másként éppannyira gyökértelen lett volna a reformáció, mint a hasonló színvonalon álló lengyel parasztság esetében. Kétségtelen, hogy ezt a társadalmi osztályt a hitigazságok megismerésére s így hitéletének koncepciójára elsősorban nevelni és tanítani kellett, aminek

⁵ Dramái erősen emlékeztetnek a huszitizmus eszmevilágára: a „jó” és a „rossz” papok szembeállítására. Célzatuk világosan forradalmi hangulateltetés a tömegek lelki világában, amihez más adatokból kitetszőleg is jól értett, bár bennük egyben pozitív építő törekvés is megnyilvánul. Mint ilyen azért az új egyházszerzés egyik első komoly irodalmi alapvetésének tekinthetők

világos tudatáról különben már az első reformátorok kátéirási törekvései is bizonyosságot tesznek. Ugyanez a belátás, párosulva a rohamosan jelentkező lelkészhiánnyal és képzési hiányokkal, vezette a második reformátori nemzedéket a káték mellett a postilla- és a prédikációirodalom szokatlan terjedelmű kimunkálására, mely már a felnőtt, kátékon kiképzett egyháztagnak szükségleteit is szem előtt tartotta. Ez a didaktikus érdek uralja azután nálunk a reformáció századának második felét majdnem teljesen és hogy mennyire túlteng, mi sem mutatja jobban, mint a magyar biblia kiadásának ügye, mely csak a század vége felé tudott dűlőre jutni, — akkor is olyan drága kiadásban és az apokrifusok felvételével is annyira terjedelmessé lett köntösben, hogy a nép széles rétegeihez már csak ez okból sem tudott eljutni, s ez a helyzet ezeket a rétegeket csak a kátéra és a prédikátor „tanítás”-ára (ami a nép szóhasználatában ma is él) utalta.

Azért nem öltött a magyar reformáció nálunk sohasem tömegmozgalmi jelleget, mert a reformáció sója nem járhatta át a nép széles rétegeit, lévén a reformáció egyházainak összes létfeltételei sokkal nehezebbek és körülményesebbek, semhogy másként sikerülhetett volna valamit elérni. *A didaxis volt az egyetlen út, amelyen a magyar népet nagy tömegeiben a reformációra elvezetni lehetséges volt,* és mivel ezt a feladatot kellett kimunkálnia, ez szabja meg ma is a magyar reformátori egyházaknak az összes fontosabb európai, sőt a kontinensentúli rokon egyházakkal szemben elsősorban *didaktikus* jellegét (iskolák). Bár ezt nemzeti szempontból nagyobb kultúrteljesítménynek kell tekintenünk még I. István király egyházpolitikai tényeinél is, — ez nem változtat semmit azon a megállapításunkon, hogy *a magyar reformáció elsősorban tanbeli volt,* mely egyoldalúságánál fogva a vallásos élet és kultúra széles területeit volt kénytelen legalább részben figyelmen kívül hagyni.

4. Korábban középkori eszmemaradványokról is beszéltünk, azért helyénvalónak tartjuk, hogy ehelyütt ezekről is egyetmást elmondjunk. Távol áll tőlünk, hogy itt is pragmatikusan járjunk el, hiszen a problémát talán elsőízben érezzük ki ebben a formájában. A történetíróknak különben ma egyik legnagyobb kérdése a közép- és újkor eszmetörténeti határait elválasztani s a döntés nehéz voltának egyszerű oka az, hogy az emberiség intellektuális fejlődése nem ismer ugrásokat, hanem csak fokozatos haladást. Éppen azért nincs mit csodálkozni azon, ha ilyen elemek a magyar reformáció egyházainak egyes életnyilvánulásaiban is kimutathatók. Így mindenkifelett abban a sajátos egyházi szervezetben, mely a maga egészében középkori gondolatok újkori továbbvitelét is mutatja.

Nem abban az értelemben ugyan, mintha a korábban emlí-

tett episcopalismusát tekintenénk annak, mert ez inkább őskeresztyén vagy ókori elemek restaurálása, mint középkori jelleg, bár nem lehetetlen, hogy ennek kialakításában is működtek közre középkori eredetű gondolatok. A püspökszentelés a 17. században többször a szomszédos püspökök közreműködésének elvi kihangsúlyozásával történt, amiben mintha az apostolica successio gondolata is némi szerepet venne. Mindenképen jellemző azonban erre a szervezetre, hogy pl. a református egyházban az erősen helvetikus tanbeli felfogások mellett a ref. egyházalkotmány sok jellemző sajátossága hiányzik, vagy legfeljebb csak alkalmasszerűleg pusztá külsőségek, esetleg néha kissé zavaros őskeresztyén képzetek formájában jelentkeznek. Nincsen szó pl. a presbitériumokról és ezeknek egyházfegyelmező feladatairól, sőt súlyos harcoknak kell lefolyni, amíg vele a hazai református közfelfogás megbékül. Azután pl. az egyik egyházkerület zsinata — tiszta középkori módra — az összes papokat magában foglalja, míg a másiké csak a vezetőket. Maguk a zsinatok is jóideig kizárólagosan hierarchikus formájúak, de később is tradicionálisan túlteng a klerikus elem. Középkori azonban mindenképen a szervezeti életnek az a törekvése, mely még a felekezeti megosztás után is kizárólagosságra tör. Egyes zsinatok vizitációnális végzéseiben nem egyházakról, hanem „község“-ekről van szó, melyeket akkor is fel kell keresni, ha állítólag nem lenne papjuk, mert hiszen — így indokolják — anélkül úgyszem lehetnek. Még a lelkiismereti szabadság földjén, Erdélyben is az 1564-iki törvényben a „község“-nek adatik meg az a jog, hogy olyan papot tartson, amilyent akar. Nyilvánvaló, hogy itt bizonyos gyakorlati szempontok mellett a középkori „kommunitás“ egységes keresztyén társadalmának gondolata hatott azokra az egyházi képzetekre, melyek elsősorban a protestantizmus eszmevilágát lettek volna hivatva szolgálni. Különösen erős az uralma ennek a gondolatnak a magyar végek és a török hódoltság *falvaiban*, hol a papváltás nem egyszer az egész falu felekezeti elváltozását is jelentette, — amit csak nehezen tör át a nagyobb városok és községek két-háromféle együttes felekezeti s olykor toleranciába hajló jellege. Éppen itt van a magyarázata annak is, hogy a presbitériumok a protestáns egyházszervezetből hiányoznak, mert ezeknek egyházfegyelmező feladatait még a 17. században is maguk a kommunitások (világi és egyházi) vezetői végzik, ennek a gondolatnak egységes, de tradicionális erejénél fogva.

5. Mindebből következőleg problémának ugyan, de rendelkezésre álló adataink alapján egyelőre eldönthetetlennek kell tartanunk egy kérdést, melynek felderítésétől bizonyos, a mai gyakorlati egyházi élet érdekében is fontos, szempontok várhatók. Értjük ezalatt a valláserkölcsei életnek a társadalmi renddel való szoros kapcsolatát.

Az az eszmecsoport, melyből az imént említett közösség-gondolat is ered, kétségkívül kedvező talajul szolgált reformátori egyházainkban bizonyos *theokratikus* képzetek kialakulására s amennyiben ilyeneket a magyar prot. egyháztörténet is ismer, úgy ezeknek egyik magyarázata feltétlenül itt keresendő. Ugyhogy a kálvini theokrácia gondolataival való hasonlóság, — talán alkalmasabb részben hatás is, — de semmiképpen nem a teljes azonosság esete látszik ezekben mindenütt fennforogni.

Nem ismerjük ugyan eléggé a magyar vármegye középkori szerepét az egyházi életben, de arra tudunk eseteket, hogy királyi területeken prot. egyházi kánonainkat a vármegye megerősítette. Mennyi része volt ebben a *suprema inspectio* igényeinek, nem tudjuk, az azonban bizonyos, hogy az egyházi életnek erre a *brachium seculare* szempontjából kétségkívül szüksége volt. Ugyanez az eset a török hódoltság területén, ahol a török hatóságok szintén erősítették kánonainkat, sőt mintha azok a bizonyos oltalomlevelek is, melyeket a hódoltság püspökei részére kiadtak, hasonló felfogásról tennének bizonyosságot. A török gondolatvilág számára sincs ebben semmi feltűnő, mert náluk a katonai, társadalmi és vallási elem egymással a legszorosabb kapcsolatban lévén, a magyar vallási életet ellenőrzendőnek tartották.⁶ A magyar részeket is figyelembevéve, sem találhatunk ebben az eljárásban semmi rendkívülit, ha ez pusztán adminisztratív térre szorítkozott és csupán a *suprema inspectio* jogkörét merítette ki. Veszedelemessé lehetett azonban abban az esetben, ha az állami és egyházi élet eme szoros kapcsolata a prot. valláserkölcsei életnek autonóm szellemi érdekeit is érintette, mint ahogy valószínűleg tette is. Ezek a kánonok is gyakran lépték át nevezetesen azt a határt, mely a mózesi két táblát a kálvini etika gyakorlati konzekvenciáiban egymástól elválasztja. Így, különösen török területen, közelvőnek tartjuk azt a veszélyt, hogy a társadalmi és jogrendi igények a valláserkölcseiktől nem voltak, kivált az alsóbb társadalmi rétegek gondolatvilágában, elkülöníthetők. Legalább is számos jel mutat arra, hogy reformátori egyházaink népe a valláserkölcsekre vonatkozó képzeteket nem egyszer a jogrend kategóriájába tartozónak véli, vagyis mintha gondolatvilágában az erkölcs, *mint jogrend* élne s nem ismerné annak egész körét úgy, mint *religiosumot*.

Dr. Miklós Ödön

⁶ Jellemző, hogy a hódoltsági részen a régi kath. püspöki joghatóság is megszűnt működni mindaddig, amíg szerepét az erre a célra felállított *belgrádi püspökség* át nem vette. Az a másik oldala a dolognak, hogy a magyar királyság elvileg fenntartotta ezeket. L. Századok, 1927—28 évf. 929. o.

Párbeszéd a tölgyerdővel

*Gögs tölgyek, rőt lovagok,
maghal a nyár, ugye mondtam,
hogy kalásztalan vetés közt
kenyérbajjal, ezer gonddal
riogató nyár derekán
errefelé bandukoltam.*

*Tele volt a szívem jajjal,
ráfelhöztek sötét kedvek.
Tölgyerdő, de büszke voltál
ágaidban sűrű nedvek
bujkáltak, míg lombjaidat
kinálgattad a szeleknek.*

*Panaszolván gondjaimat
forró szavam alig enyhült,
de te hivalkodón szóltál:
nézd csak, milyen makkot termünk!
Nyári pompád, ékességed
hová lett — a barnuló makk?
Korgó gyomrú falánk éhkel
mind felette a kósza vad.*

*Tölgyerdő, lám, téli gonddal
csípős őszi szélben állunk,
téged a nyár, engem múltó
ifjúságom hogy elárult.
Tölgyerdő, hát béküljünk meg:
neked irtam ezt a verset,
melyre csupasz ágaid közt
iramodó szél felelget...*

Fekete Lajos

KRITIKAI SZEMLE

Dr. Ravasz László: Az Eleve-Elrendelés. Négy predikáció. Kálvin Könyvtár I. szám. Szerkesztik: *Máthé Elek* és *Muraközy Gyula*. Sylvester-Nyomda RT.

Ötvenedik születésnapján nem adhatott volna drágább és értéke-
sebb ajándékot a magyar reformátusságnak ennél a négy prédikációnál
nagynevű frójuk.

Bizonyságtételeinek gazdag sorozata után szól a decretum horribile-
ről abban a formában, ahogyan az a legfelségebb vigasztalást jelenti
mindnyájunk számára. Az az érzésünk, hogy ime nem is lehet máskép:
vagy Isten az Úr az egész világon, vagy pedig a földi ember. Vagy úgy
lesz minden e világon, életünkben, jövőnkben, üdvösségünkben, ahogyan
Isten akarta, elvégezte és elrendelte, s akkor bizonyos az az üdvösség,
akkor feltétlenül megvalósul Isten akarata, vagy pedig úgy lesz minden,
ahogyan mi emberek akarjuk s akkor bizonytalan minden küzdelmünk,
hiábavaló egész életünk, mert kétséges és bizonytalan jövődönk, üdvös-
ségünk és örök életünk.

A nagy református dogmatikusok az eleve-elrendelés nagy tételét
a Szentírásból vett textusok felsorakoztatásával kezdik el annak bizo-
nyítására, hogy az Irás valóban tanítja azt. Azután szólnak arról,
hogyan élt e tan a kimagasló nagy teológusok hittudatában a történe-
lem folyamán s úgy vetik össze állításait azokkal a kifogásokkal,
amiket az eleve-elrendelés hite s tana ellen annyian és annyiszor felhoz-
tak. *Ravasz László* abból indul ki, hogy az eleve-elrendelés *hívő embe-
reknek szóló tudomány*. Hívő embereknek szól nemcsak azért, mert
benne van a Szentírásban, mert Pál vagy Péter tanítja, hanem azért,
mert a Szentírásban is csak a hit ismeri fel Isten Igéjét. *A hit pedig
szükségképen predesztinációs hit*. Ez a hitnek legmagasabb foka, ami-
kor rájövünk arra, hogy egyéni üdvösségünket semmiképen sem kény-
szeríthetjük ki Istentől, nem vásárolhatjuk meg cselekedeteinkkel, még
hitünkkel sem, mert hitünk is és minden, ami a legdrágább és legszen-
tebb az egész világon, jövődönk és örök életünk, egyszóval üdvössé-
günk Isten ingyen ajándéka.

Mindezekből pedig következik azon megállapítása, hogy az emberi
élet eredményességének, célszerűségének nincs magasabb formájú szem-
lélete, mint amidőn az eleve-elrendelés azt tanítja, hogy *az ember élete
szerszám az Isten kezében*.

Ravasz László születésének ötvenedik évfordulóján hadd mondjuk
el: mi tudjuk, hogy *ő is ilyen eszköz, szerszám, gyertyafény és világító-
fáklya*, de Istennek eszköze s nekünk drága eszköze. Értékes szerszám,
lobogó fáklya, mely azért ég, hogy másoknak világítson. Sok magyar
szív hálaimája forr most össze egy szent áldásban határokon innen

és határokon túl, mindazoké, akik leroskadva bűneik súlya alatt, vagy összetörve a megpróbáltatások között, magukba szívták ajkáról a Lélek üzenetét, az élő reménység s örök vigasztalás felséges Igéit. Sok magyar szív köszöni az élő Istennek, hogy a nagy testi és lelki nyomorúság idején elhívta, elküldte és adta őt református egyházunknak és magyar népünknek. Évszázadokkal ezelőtt Erdély nagyjai fegyverrel indultak el a magyarság ügyének szent védelmében, most egy új hadjárat indult meg általa a Lélek fegyverével. Lélekben naggyá és lelkiekben gazdaggá tenni a magyart, hogy megmaradhasson, új jövőre indulhasson, — lehet-e ennél felségesebb üzenete a háború utáni magyar léleknek?

A történelem hivatása lesz azt a korszakot, amióta Ravasz László az egyházi, társadalmi és nemzeti élet egyik legelőkelőbb vezéri polcára jutott, értékelni azáltal, hogy mit tett a kegyelem Istene általa egyháznak és nemzetének, s mit tett az ő személyes életében. Hivatkozhatnánk a külső alkotásokra, egyházi és társadalmi, tudományos és építő irodalmi munkáira, fáradságtalan szolgálataira, de minden egy célt szolgál: Isten ügyének szolgálatát. És ő boldogan, teljes szívvel és alázattal engedelmeskedik a hívó szózatnak. Szerzte e hazában sokan tisztelik és még többen szeretik. Sokan néznek reá és hallgatják a kiválasztott férfiút, de az emberi tekintet és az emberi figyelem, a szív tusája s a lélek nyugalma nem áll meg nála, hanem rajta keresztül tovább tekint és néz Arra és hallgatja Azt, Akit általszegeztek. Ezt köszönjük az élő Istennek, Aki földi emberekben mutatja meg nagyságát és szeretetét. Ezért könyörgünk az élő Istenhez, hogy tartsa meg nekünk e drága életet, hogy a néki adott fehér kövecskén sokáig olvashassa, hirdethesse és terjeszthesse Annak a nevét, Aki elhívta és elválasztotta szent ügyének szolgálatára.

A történelmi hűség érdekében még annyit kell megjegyezni, hogy a fenti négy beszéd, e négy felséges bizonyásgtétel a legilletékesebb helyről, a Kálvin-téri szószékről hangzott el s ezek közül a második prédikáció 1925. karácsony első napja óta, Ravasz László századik rádiós szolgálata volt. A Kálvin-könyvtár első számaképen megjelent ízléses füzet a Sylvester-nyomdát dicséri.

Dr. Csekey Sándor

Schöffler H.: Protestantismus und Literatur. Verlag B. Tauchnitz, Leipzig.

A szerző a protestantizmus és az angol irodalom viszonyát vizsgálja, főleg a XVIII. században s ebből következnek azután általános természetű tanulságok is. Az árny- és fényoldalak egyaránt érdeklik az író s ez teszi munkáját értékesé.

A protestantizmus és az irodalom általános viszonyát illetőleg rámutat a protestantizmus történeti fejlődésére, amely az irodalmi ízlés és felfogás bizonyos változását is okozta. Élesen megkülönbözteti egymástól a puritanizmus és a felvilágosodás korszakát. Az előbbi kor-

szakban papi és világi-írói hivatás kibékíthetetlen ellentétben állnak egymással, aminek jele, hogy sokan inkább lemondanak papi pályájukról, hogy írók lehessenek. Ekkor csupán az antik irodalommal való foglalkozás engedhető meg, amelyet tudományos területnek tekintenek. A protestáns, különösen angol írók ekkor a világi szépirodalom kimondott ellenségei. E felfogásukat tekintélyekre való hivatkozás jellemzi. (Szentírás, Plato, Egyházatyák.) A döntő fordulat a felvilágosodással következik be. 1700 óta a dogma meglazulásával, a betű hatalmának elhalványodásával és az ész dicsőítésével az irodalmi ízlés elvilágiasodik a protestáns papság körében is. Nagy jelentőségű lesz ekkor mindenütt, de különösen Angliában a *paplak* szerepe, amelynek irodalmi kisugárzása nagy mértékben elősegíti a modern irodalom kifejlődését s előírja jóidőre annak irányát és szellemét. Ez természetesen együtt jár a papi hivatás felfogásának némi megváltozásával is.

Nagy a protestantizmus *közönségszerző* hatása. A vallási irodalom népszerűsítése irodalmi közönséget teremt, amely érdeklődését azután átviszi más irodalmi területre is. A népszerűsítő irodalmi irányzat kifejti a dogmarendszereket, etikai kérdéseket tesz fel s felel rájuk, de legfőképpen polemikus tartalmú. A nagy tömegek első olvasmányai kétségtelenül a Biblia és az ehhez fűződő irodalmi művek voltak.

Különösen érdekes a protestantizmus hatása az egyes *műfajok* kifejlődésére. Igen feltűnő a hatás a regény terén. A regényirodalmat erősen megtermékenyítik a protestáns papság életkörülményei s az ezekhez fűződő eszmék és élmények. A regény fejlődésében Angliában és világszerte érezteti hatását a protestáns szellem. Robinson Crusoe, Pamela praktikus erkölcsisége a dissenter-mozgalom nélkül nem volna megmagyarázható. Különösen nagy a protestáns paplak hatása a leíró-költészet történetében. A természeti szépség felfedezése a protestáns papi családból származó vagy éppen papi írók érdeme. A természet szeretetében egyesült a természet közelségének hatása az öntudatos szellemi életet élő papi-író lelkével. A szemlélődő élet, a derült paplakban eltöltött ifjúság emléke, az antik irodalom hatása, a szellemi, lelki dolgokra irányuló hivatásban eltöltött élet — mind hozzájárultak ahhoz, hogy a természetben rejló szellemi, költői motívumok közelebb legyenek a papi költőhöz, mint bárki máséhoz. Ez a mozzanat annál inkább fontos, mert a legtöbb természetköltő ifjúságának emlékeit alakítja át és viszi át természetleíró költészetének hangulataiba. Az idill eredetét és kialakulását is e nagyfokú lelki érdeklődés és a papi élet speciális hangulata segítette elő. A polgári dráma is a protestáns szellemet fejezi ki. (Lills.)

Az *irodalmi irányok* kifejlődése tekintetében az író különösen kiemeli a protestantizmus érdemeit a népköltészet felfedezése és szépségeinek az irodalom számára való értékesítése körül. Már a helyi emlékek és történetek megőrzésében is hagyománymentő szerepe van a protestáns papságnak. Egy helyhez kötöttsége és szellemisége feléb-

resztette érdeklődését a helyi emlékek és alkotások iránt s azok gyűjtője, megőrzője, ha lehet propagálójá lett. A világirodalom egyik legnagyobb népköltészeti hatásának, az Osszián-énekeknek szerzője, Macpherson, fiatal teológus korában kezdett érdeklődni a népköltészet iránt. Az Osszián-énekekben a népköltészet hatásain kívül speciális protestáns elemek érvényesültek: a protestáns szellemben felfogott Biblia, Milton, Watts, Thomson, Young műveinek hatása.

Az irodalmi *ízlés és kritika* történetében is érvényesül a protestáns szellem. Nevezetes e hatás a régibb nemzeti írók iránti érdeklődés felkeltésében. E régi költők renaissance-a nem tisztán esztétikai, hanem erkölcsi természetű, de itt is érvényesült a szabadabb protestáns felfogás. A nagy protestáns írók (Spencer, Milton) újrakiadói között túlnyomóan papok vannak. Az irodalmi kritika elmélyítésében nagy szerepe van a protestáns papságnak. A költői művek eredeti kompozíciója iránti érzéket a protestáns prédikáció kifejlődése segítette elő. Ezek a prédikációk ugyanis az antik irodalomtól függetlenek voltak, tehát kompozicionális feladatot is nyújtottak. Az a szabad lelki aktivitás, amely e prédikációkban érvényesült, az eredetiség megbecsülését és értékelését mozdította elő. A stíluskritikában az ideál az egyszerűség és érthetőség lett, mert a prédikáció lényege a tanítás volt s így a papság e tekintetben is elősegítette az ízlés fejlődését és tisztulását.

Legfontosabb mégis a protestantizmus hatása az irodalom *szellemére*. Az irodalom most már nem lehet egy felsőbb társadalmi réteg játéka, kedvtelése és gyönyöre. Megindul a szorosan vett *irodalmi élet*. Az irodalom visszhangja már erősebb, távolabb ható. Író és közönség kölcsönhatása sokkal élénkebb lesz, mint eddig. Az irodalom életnyilvánulásaiban sokkal több erő nyilvánul meg, amely az irodalomnak politikai és társadalomformáló hatásában nyilatkozik meg. A protestáns szellem korszerűsége politikummal egyesülve nevezetes szerepet játszik a nemzeti irodalmak kifejlődésében. A protestantizmus lelke, a protestáns etosz esztétikai köntösben jelenik meg s a szépség területét kibővíti.

Ezek általánosságban a protestántizmus hatásai az irodalomra. Schöffler tanulmánya nem foglalkozik ezekkel a hatásokkal egyenlő mértékben s nem említ még nagyon fontos mozzanatokat. Jellemzi a könyvet az ideológiai szempontok elhanyagolása. Így elenyésznek a finomabb és bensőségebb hatások. Az írói egyéniségeket nem látjuk egyáltalán a könyv folyamán; — az író úgy látszik kikapcsolta az egyéni motívumokat a tárgyalásból. Bizonyos, mechanizáló rendszerből kifolyó, miliőelméleti túlzások is jellemzők rá. Azonban e hátrányokkal szemben könyvének el nem évülő jelentősége, hogy pontos és biztos eredményeket ad s ezeknek az előkészítésében rendkívül tanulságos. Az évszámok és statisztikai adatok felhalmozásában pontos, de biztos és óvatos vezető módjára *mozgásba* is tudja hozni ezeket az adatokat. Az a mód, ahogyan egy század irodalmának élénk fejlődését élénk tárja

s a fejlődés központjába helyezi a protestáns paplakot, felejthetetlen; ebben az eljárásban egyesülnek az analitikus és szintetikus módszer jelességei.

Dr. Merényi Oszkár

Bohatec József: Kálvin művelődéstörténeti jelentősége. — Fordította *Trócsányi Dezső*, Pápa, 1932.

Luther nagyságának és jelentőségének mérését azok végezték leginkább, akik nemzeti büszkeséggel is gondoltak a germán faj protestáns többsége kiváló fiára, ezzel szemben a hontalanná lett Kálvinnak sohasem volt meg a gallok részéről a nemzetivel összefonódott vallássosságnak vezetőket kiemelő értékelése. Ujabban sem a franciák, hanem inkább a németek fordítják érdeklődésüket Genf reformátorára, talán azért, mert nemzeti reformátorukat tökéletesen ismerik már.

Bohatec József, a bécsi egyetem tanára, pápai tiszteletbeli professzorrá történt beiktatása alkalmából Kálvin művelődéstörténeti jelentőségéről beszélt. Sok ráfogás és ferdítés megcáfolása és helyesbítése közt azokra a vallási és dogmatikai befolyásokra visszavezethető művelődéstörténeti áramlatokra, vagy jelenségekre mutatott rá, melyeknek eredetét Kálvinra vezetik vissza és őt teszik felelőssé a túlzásokért is: a korlátlan és felelőtlen népszuverenitásért, a francia forradalom vérfürdőjéért, majd pedig a kapitalizmus Mammon-körmeiért. Igaz ugyan, hogy a boldogulás útjába álló fejedelmek ellen hirdette a *ius resistendi*-t, de predestináció-tana éppen nem alapozza meg az emberek minden vonalon való egyenlőségét. Hasonlóképpen a kapitalizmust megindító kamatszédés, a pénz termékenységének dogmája sem kálvini engedmény a kalmár Genf és a különböző nemzettestek közé szerencsés módon ékelt kantonok számára, mert már előtte éppen Genfben engedte meg a kamatszédést a római egyház. A kálvinizmusnak magasztalása egyfelől, hogy a modern demokráciának kitalálója és ócsárlása, vagy megrovása másfelől, hogy a kegyetlen kapitalizmusnak úttörője, csak Kálvin és a kor félreértésén, vagy meg nem értésén alapszik. Egységes akarattal ügyesen egyensúlyozta korának szociális erőit, azért azonban, hogy később kisiklottak alapvető elvei, nem ő, hanem a deuterokálvinizmus felelős. — Bohatec világosan megírt és gördülékeny magyar nyelvre fordított munkája nyeresége egyházi irodalmunknak és szaporítása a megfejtenő evangéliumi keresztyén problémáknak.

Incze Gábor

Berda József: Örökkévaló lobogással. Versek. Szerző. 1932. 44 l.

Berda József legutóbbi verseskötetében a modern ember számára, úgy látszik, megszabott és elkerülhetetlen útra lépett. Fölfedezett valamit, biztatás, minta nélkül: ő maga volt az, aki megtalálta. Ezt kell hinni, mert hatásának sehol sincs nyoma. Nehéz rá szót találni. Természet — egy kicsit kevés és hideg; mámor — félreérthető; életöröm

— sokértelmű; nap- és vérimádat — nem egészen; mégis valahogyan ezek teszik ki az új fejlődési fokot. Eltávolodott a patetikus érzelmességtől, amelynek tónusai előbbi verseiben sokszor bántottak. Most szélesebb és mélyebb érzéseket szabadít fel, közelebb álló, földibb valóságokat ír.

A legnehezebb utat választotta. Ma korszerű lett ez a pogányság s Európa valamennyi nyelvén százszámra próbálkoznak vele. Nem soknak sikerül. Vannak szenvedélyeknek látszó angol, német, olasz, magyar kitörések, amelyek mégis arcátlan kicsiny szavak maradnak — nem lesz belőlük belső valóság, nem lesz költészet. Miután nem sikerült visszatérni az idilli természethez, megpróbálnak visszatérni a barbársághoz. Álgörögség, mint költői divat. Primitívség, mint eszmény. Mindez azonban nagyon akart, nagyon szándékos, nagyon magával-hozza a komplikáltság raffinement-ját. A földnek túlon túl nagyvárosi szaga van.

Berda József mindig inkább a lélek valóságainak költője volt, mint a szellemé. S most, az először ízelet erős bor a fejébe száll. Új mámorea hozzáillőbb, teljesebb, jobban kihozza őt magát, mint az agyrajongás, amit előbb űzött. Ő maga is egészen pontosan tudja, miről van szó. „Szabaduljatok fel, közönséges és fenséges érzéseim“ — mondja. Elérkezett az idő arra, hogy „mozgolódjon a lélek a vérben“. Így sikerült az „Imádságosan“ vers. Van benne áhitat és komolyság. Egyszerű és emberi. A „Támadás“ is ilyen lenne, ha le tudta volna győzni elfogultságát e kényes téma iránt.

Azoknak, akik a modern életlehetőségeket a „barbár“ irányban akarják kiszélesíteni, mindig marad egy hibájuk: tant hírdetnek és nem érzést fejtenek ki. Azért lelkesítenek, hogy lelkesüljenek. Amit írnak, értelmi, szándékolt s ami sikerül, nem belső forradalmi átalakulás, felszabadulás, hanem mindössze sóvárgó utópizmus. Berda Józsefben ez a hiba kisebb s ezért verseiben több a meggyőző lendület; lelkesült s ezért jobban lelkesít, mint e korszerű irány nagyon sok költője.

A forma nem változott. Úgy látszik, nagyon magára szabta Berda József. Ugyanaz a hullámmzó, hosszúlélekzetű lírai ömlés, mint az előbbi kötetekben. De mintha ez is szabadabb lenne. Új stádiuma a formát elmélyítette. Az új kötet biztatás, mert érezni, hogy költője egyre nyér őszinteségben és intenzitásban.

Hamvas Béla

Molnár Ákos: Jólát. Hét novella. Pantheon-kiadás, Budapest, 1932. 125 l.

A magyar író igazi műfaja a novella. Életviszonyai ritkán engedik meg, hogy kellő elmélyüléssel, a szerkezet gondos fölépítésével „nagy regényt“ szerkesszen meg. Sok híres magyar regény van tele olyan elemi műhibával, aminőt középszerű franciák sem követnek el — egyszerűen azért nem, mert ráérnek fúrni-faragni a regényükön. Viszont

az alapötlet frissesége, az előadás drámai sűrítettsége — szóval az, ami a jó novellához kell — igen sok magyar íróban van meg. Nagy kár, hogy a novella műfaját napilapjaink évtizedeken át a néhányhasábos tárca kínai cipellőibe szorították. Sok szép novella, sőt regénytéma kalódott így el. Valamikor — háború előtt — legalább kiadták könyvben ezeket a miniatűr-novellákat. Ma a kiadók irtóznak a novelláskötettől, s az ujságtárcát a legtöbb író ugyanazzal a szomorú felelőtlenséggel írja, mint a napihírt: tudja, hogy csak huszonnégy óráig él.

Molnár Ákos novelláin — még ha egyik-másik terjedelmével elárulja is, hogy ujságtárcának készült — meglátszik, hogy nem huszonnégy óras életre szánta a szerzőjük. A *Jóslat* egyébiránt már a második novelláskötete. Közben igen szép sikert aratott *Végre egy jó házasság* című regényével, de az sem feledtette el a *Gyerekek lenni* novelláinak sok bátor vallomását és erős művészi becsületességét. Az új kötet: fejlődés a novella klasszikus, Boccaccio-i és Maupassant-i ideáljai felé. Az író teljes objektivitásra, személytelenségre törekszik. Nem magyaráz és nem lirizál. Legalább a maga nevében nem. Ami a modernség jellegét adja novelláinak: a hősök lelkiállapotának, gondolat- és érzéstöredékeinek dramatizálása. Irói okoskodás, elemzés helyett maga a meztelen lélek áll előttünk. Egyébként tárgyban, környezetben változatosak a novellák, de ebben hasonlítanak egymáshoz. Csak az *Ebéd* címűnek van „kollektív“ hőse, egy iroda személyzete. (Pompás tragikomédia.) A többi hat közül legalább négy megérdemli, hogy mint „legjavát“ emeljük ki a gondosan összeválogatott kis kötetnek: a cím-novella, a *Betörő*, *A hivatalnok* és *Egy ember megsebesül*.

Benedek Marcell

Buday Kálmán: Báthory István erdélyi fejedelemsége (1571—76). Kolozsvári—szegedi értekezések a magyar művelődés-történelem köréből. 20. szám. Szeged. Városi Nyomda, 1932. VII. (1), 236 l. 8°.

A doktori értekezéseket azzal a féltő szeretettel fogadja az ember, amellyel minden még nem ismert ígélet felé közeledik. Fokozottabb ez az előlegezett jóindulat akkor, ha egy-egy protestáns történetírói ígélet jelentkezését sejtjük a disszertációban, mert akkor nem csak a történetírás, hanem a magyar *protestáns* történetírás gazdagodását is reméljük, ami pedig őszinte és indokolt vágyunk. Ezzel az előlegezett szeretettel közeledünk a legújabb jelentkező, Buday Kálmán értekezése felé is, vizsgálva, megvan-e az okunk arra, hogy ezt az előlegezett jóindulatot átváltoztassuk a sokkal értékesebb jövő-iránti-bizalomra.

Buday értekezése messze felülmúlja a szokásos disszertációk külső kereteit. Felhasznált forrásanyaga is elég gazdag. A külsőségek alapján tehát nem lenne indokolatlan, ha bizalommal tekintenénk a szerző további, remélhető munkássága elé. Szorgalmas és alaposra törekvő embernek látszik, aki a közölt anyagból fel tudja kutatni azt, amire a kitűzött cél szerint szüksége van. Sajnos, önálló levéltári kutatásra

az értekezés nem nyújtott alkalmat s így nem láthatjuk, hogy mennyire tudná értékesíteni ilyen természetű anyagát.

Kétségtelenül felismerünk tehát Budayban két értékes személyi kvalitást: a szorgalmat és az alaposra törekvést. Hogy ezen túl nem mehetünk s nem állapíthatjuk meg, hogy van-e komponáló, összefogó készsége s hogy önálló ítéletek, eredménylevonások megalkotására képes-e, annak nem Buday az oka, hanem az, hogy a disszertáns az irányító tanárnak mindenkor teljesen a szellemi hatása alatt áll. Ez viszont természetes dolog s önmagában nincs benne semmi gáncsolandó. A doktori értekezésért a témát adó s annak kidolgozásába befolyó professzor a felelős. Itt is a témaadó tanárral szemben kell felvetni a kérdést: alkalmas-e az adott tárgy arra, hogy a disszertáns történetírói készsége a tárgy kidolgozása alapján megállapítható legyen s hogy egyáltalán alkalmas-e a téma arra, hogy 1932-ben doktori értekezés tárgyául kijelöltsék? A felelet mind a két kérdésre — sajnos — nemleges.

Az a sorozat, amelyben az értekezés megjelent, húsz évvel ezelőtt indult meg s azt akkor úgy tartalmilag, mint szempontjai szerint időszerűnek lehetett mondani. Megfelelt a történeti érdeklődés akkori természetének, — ma már azonban sajnálatosan elavult. Azok a disszertációk, amelyek az 1912-es év művelődéstörténeti szemlélete és igényei, valamint az akkori apparátus felhasználásával készülnek 1932-ben, természetesen már elavultak. Buday Kálmán nagy szorgalommal készült munkája is ezért korszerűtlen jelenség.

Már maga a tárgy is túlnagy: Báthory István erdélyi fejedelemségének hat éve. Egy uralkodó korának összefoglaló értékelése az élet minden vonatkozására kiterjesztve messze felülmúlja a kezdő historikus által jól megoldható feladatok határát. Nem is kapunk tehát semmiféle szintézist. Az előadás szétesik annyi részletcímre, ahány cédulára gyűjtötte a szerző az anyagát s azokat semmi össze nem fogja. Megkapunk ugyan mindent erről a korról, de *lexikálisan*, a magasabb egység teljes hiányával. Báthory uralkodása kétségen kívül jelentett bizonyos egyéni szint, amely ezt a pár évet élénken elkülönözi az előtte s az utána jövő évek történetétől, azonban egy sort sem kapunk ebből a várt szintetikus differenciál-jellemzésből, s végül az a benyomásunk, hogy a nyers jegyzeteket kaptuk csupán.

És ez nem is lehet másként. Buday örökölte a már húsz éves sémát: neki az akkori művelődéstörténet igényeinek megfelelően külön-külön kellett elmondania az összegyűjtött adattömegét a földről és népéről, a fejedelemtől és udvaráról, az egyházi társadalomról, hitéletéről és szellemi művelődésről, a világi társadalomról, az alkotmányról, a közigazgatásról, a külügyről, a hadügyről, a pénz- és adóügyekről, a gazdasági életéről, a bíraskodásról — természetesen kizárólag a már mindenki által ismert kiadott anyag alapján — s végül egy patetikus, de semmitmondó úgynevezett erkölcsi jellemzéssel kellett befejez-

nie az egészet. Ki van tehát szolgálva mindaz a fejezetcím, amelyet a századeleji művelődéstörténeti szemlélet elvárt egy jószándékú értekezéstől. Azonban a fejezetek függetlenek egymástól, belső összefüggésnek nyoma sincs, mert az túlmenne az összecედulázott anyag egymásmellé tevésén, amelynél többet pedig nem kívánt az az iskola, amelynek ez a füzet is reprezentánsa. Szinte feltűnő, hogy mennyire kerüli a munka még a látszatát is annak, mintha az *adatokon* túl valami a *szellemiekből* is érdekelné. Pedig az ember joggal várja, hogy az egyik fejezetcímbe befért szellemi életről végre képet nyerjen; de ehelyett még az iskolázás kérdését is jóformán elkerüli a szerző. A könyv kísérletet sem tesz Erdély szellemi életének az európai szellemi áramlatokba való beállítására. Legjellemzőbb, hogy a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetének erdélyi nyomtatványairól sem esik szó a könyvben, amelyek nélkül pedig a „szellemi művelődés“-ről nem lehet képet kapnunk. Ezt az értekezést húsz évvel ezelőtt írták volna *így* meg. Ma, amikor a szellemtörténet mégis hozott új szempontokat, az ilyen természetű kísérletek csak kísértetek a multból.

Mondanunk sem kellene, hogy az értekezésnek egész sereg olyan megállapítása is van, amely nem fogadható el. A székely kérdésben Erdélyi László elméletét elfogadni nem lehet s a legkevésbé lehet építeni Erdélyi „Praktikus magyar történet“-ére. Természetes, hogy ezek ismét nem az értekező hibái, hanem csak a professzor véleményének érvényesülései.

Buday Kálmán értekezésének hibáiért nem ő felelős, hanem az az iskola, amelybe ő véletlenül került. Viszont ez elég ahhoz, hogy ne tudjuk eldönteni, vajjon átváltjuk-e az előlegezett jóindulatot a jövőbeli munkássága iránti bizalomra. Szorgalma és alaposága nem mindennapinak látszik. Ha a szorgalma elég nagy marad arra is, hogy *a maga lábára álljon, s időszerű tárgyakat időszerű eszközökkel* oldjon meg, örömmel fogjuk ezek után azt *kétszeres* érdeműl írni.

Kétségtelen, hogy egészen egyéni dolog, hogy ki mit tart „*igazi*“ történettudománynak, „*igazi*“ történetírásnak. Mi Buday professzorával szemben — tisztelve az ő különvéleményét — azt szeretnők, ha oly modern látású és problémaérzékű ifjú nemzedék lépne sorainkba, amely egyoldalú beállítottságtól függetlenül s egyenlő felkészültséggel végezhetné a történetkutatás protestáns vonatkozású feladatait, mint azt a modern magyar katolikus történetírók teszik.

Asztalos Miklós

Makkai János: Germánia új utakon. Danubia kiadás. 135 l. Budapest. 1932.

Ennek a könyvnek szerzője, mint az egyik fővárosi napilap munkatársa, több hónapot töltött Berlinben és ezt a hitlerizmus fejlődéséről és jelenlegi állapotáról szóló tanulmányát is berlini tartózkodása alatt írta. Úgy gondoljuk, nem felesleges ennek, az egyébként jelentéktelen, nem fontos körülménynek megemlézése Makkai János tanulmá-

nyának értékelésénél, mert bár első és szem elől soha el nem tévesztendő kötelességének azt tartja, hogy tárgyilagos ítéletet mondjon személyekről és eseményekről egyaránt, mégis az egyéni átlás, az eseményekkel való személyes kapcsolat jelenti könyve legigazibb értékét.

Különösen a „Weimar“ s „Hitler“ címeket viselő két bevezető fejezet olvasásánál érzik elevenen és közvetlenül Makkai János mondani-valóin az élmény frissesége. Tisztaszemű, gyors, de megbízható ítéletű újságíró szól itt az olvasóhoz, aki azt kapja tőle, amit természetsszerűleg leginkább kíván: a tájékoztatást, pontos és elfogulatlan információt olyan kérdésekben, amelyek az elmúlt hónapokban a drámai feszültség erejével tartották izgalomban az egész világ közvéleményét. „A birodalom határain belül és kívül — mondja egy helyen — a német helyzetet lesi most úgyszólván az egész világ. Berlinben táborozik a fejleményeket várva az egész nemzetközi sajtó. Jóslatok hangzanak el, könyvek jelennek meg Németország válságának újabb és újabb hullámveréseiről, az frások százai tapogatóznak a szociális epidémia várható alakulása körül, — a világ alkímistái izgatottan figyelik a nagy üst kavargását, amelyet a „bizonytalanságok Németországának“ kell elnevezni. Szovjetország mellett ma Németország a világ legnagyobb kérdőjele, legsúlyosabb problémája, legizgatóbb talánya. Vajjon kibírja-e Németország mai társadalmi rendje a megpróbáltatásoknak mostani nehéz időit, vagy pedig bekövetkezik a nagy felfordulás, a polgárháború; uralomra jut-e a fasiszta diktatúra és ha igen, nem fogja-e azt egy óriási kommunista hullám követni?“

Makkai János a német eseményekből, így csonkán, befejezetlenül és végülhöz nem érten is, azt a minden másra felül álló *morale*-t vonja le, hogy Európa politikai, sőt igen nagy részben gazdasági és társadalmi téren is, elhatározólag a *diktatúra szférájába* került: a demokratikus politikai és élet-formák elavultak. A mult hagyományaival kegyetlen következetességgel leszámoló új, fiatalságára majdnem az önteltségig büszke, beérkezett vagy a beérkezés kapuján kopogtató nemzedék új törvényt akar szabni a világnak és a régi eszményeket, ha le nem is döntögeti, de annyira átértékeli egyen-egyen valamennyit, hogy azokra sokszor ráismerni is alig lehet.

A koravén weimari alkotmány talajtalan demokráciájának a fiatal Németországgal való tragikus összecsapását biztos kézzel és ügyesen vázolja fel Makkai János a „Weimar“ című és az imént már említett fejezetben. Hitlerről, úgy érezzük, neki magának sincs kialakult véleménye, de ez bizonyosan sokkal becsületesebb és őszintébb álláspont, mint dogmatikus bizonyossággal rajzolni meg alakját, mint azt legtöbben teszik, vagy politikai *charlatan*-nak, vagy ellenállhatatlan erejű népevezérnek.

Az a kép, amelyet Hitlerről ad, mindenesetre eleven, élő emberről mintázott kép. Néhány vonást ebből a képből, úgy hisszük, érdemes idézni:

„E sorok írója meglehetősen sokszor látta és hallotta szónokolni Hitlert, akivel módjában volt személyesen is beszélni. Láttam barnainges egyenruhájában Braunschweig főterén, amikor hat óra hosszat állott egyfolytában vezérkara élén, miközben száznégyszer barnaegyenruhás ember, a Sturm-Abteilungok száznégyszer tagja vonult el előtte. Láttam azután többször a berlini Sportpalastban, amikor a választási harcok legizgalmasabb napjaiban ezrekre menő tömeg előtt beszélt és láttam a Kaiserhof-Hotel nagy fogadó szalonjában Nagy Frigyes arcképe alatt, vezérkari főnöke, alvezére, titkárai körében, amikor valóban úgy festett, mint egy szuverén fejedelem... Pedig külsejére ez az ember bizony nem veheti föl a versenyt sem nagy ellenfelével, Hindenburggal, aki valósággal a germán faj mozgó hálványának hat, de nem versenyezhetik egypár igen markánsarcú alvezérével sem. Középtermetű ember Hitler Adolf, aki valósággal jelentéktelen külsejű volna, ha nem volna az, aki. Néha olyan, mint egy vasárnap délutáni iparos, néha olyan, mint egy snájdíj katona, néha olyan, mint egy erőlködő demagóg, néha pedig olyan, hogy egyéniségének varázsa mindenkit lenyűgöz. Igen, ezt az embert csak a felületes szemlélő ítélni meg a külseje után. Hitler végtére is egész természeténél fogva nem a civilruha számára született. Mint politikus egy munkáspárt vezére, mint intellektuell autodidakta, nem szokott hozzá a szalonok légköréhez és egész mentalitásánál fogva sokkal inkább a nyers és egyenes katona, sőt egy kissé a visszavonult apostol típusát mutatja, mint a világi dolgokban jártas emberét.“

A hitleri mozgalom programját két ponton tárgyalja részletesebb kritikával Makkai János. Ez a két pont a külpolitika és Hitlerék gazdasági programja. Mint a politika gyakorlati tényei felett kritikát mondó publicista, ennek a két fejezetnek megírásánál Makkai János igen magas színvonalat ért el. A külpolitikai romanticizmus kísértésétől jól megóvta magát, viszont a gazdasági kérdésekben, talán éppen azért, mert nem szakember, világos és érthető, főként pedig igen meggyőző kritikát mond Hitlerék terveiről.

Hiánynak éreztük, de talán ez kívül is esett volna a könyv keretein, hogy a német nemzeti mozgalom szellemi hátteréről Makkai János csak néhány szóval, futólag emlékezik meg. Moeller van den Bruck-nak és nagy művének, a „Das dritte Reich“-nek nevét többször említi, de annak, legalább is a könyvben, nem igen van nyoma, hogy közelebb-ről ismeri is az új német nemzeti gondolatnak ezt az egész mozgalom fölé emelkedő nagyszerű filozófusát és gondolkodóját. Pedig éppen a napi események *disharmóniá*-ja fölött az adott volna igazi nyugvópontot fejtegetéseinek, ha a szellem és a gondolat nagy távlatába beállítva is megmutatta volna az ébredező új nemzeti érzésnek a német lélek legmélyéről felbuzgó és elemi erővel a felszínre törő forrásait.

Mint az események krónikása és biztos ítéletű kritikusa azonban így is teljes és sokoldalú információt nyújtó könyv Makkai János tanulmánya.

Máthé Elek

N. Bartha Károly: A debreceni fésűsmesterség. A debreceni Tisza István tudományos társaság honismertető bizottságának kiadványai. VI. kötet 13. füzet. Bpest, Studium, 1930. 1—45, I—X. németnyelvű kivonattal és tíz képtáblával.

Ismeretlen egyvénekről, jelentéktelen emberkékről hosszú gyász-híreket hoznak a lapok napról-napra, de arról ugyan ki adott hírt, hogy egy nemes, ősi magyar iparág, a debreceni fésűsmesterség nincsen többé. Valamikor fél Európa hordta szét díszes és becsületesen megdolgozott készítményeit, ma pedig csak úgy veszünk róla tudomást, hogy akadt egy ideális lelkű tudós tanár, aki sok egyéb gondja-baja közt arra is talált időt, hogy az Alföld jórészét bejárva, csodálatos leleménnyel és szívóssággal keresse meg a régi jó debreceni fésűscéhnek széthordott és már-már elfelejtett utolsó nyomait, szerszámait, írásait és emléktárgyait.

Milleker professor, a szerkesztő elavulhatatlan érdemet szerzett, hogy becses tudományos sorozatában ennek a derék és szomorúan érdekes munkának is helyet tudott adni. A közönséget föltétlenül érdekelheti, sőt iskolai tananyagának kínálkozik az a leírás, hogy hogyan készül legegyszerűbb eszközökkel a fésű. A művészet barátainak pedig szemléletes mustra-anyag kínálkozik Bartha képanyagában, amelyből megismerjük, hogy a magyar formaérzék még a fésűkön is hányféle változatban tudta kifejezésre juttatni a maga eredeti fantáziáját.

A történeti adatokból megtudjuk, hogy a régi ipar Debrecenben hogyan alakult át kisebb méretű gyáriparrá és az utolsó mesterek hogyan széledtek el a környék városáiban, ahol még régimódi szerszámok, mintáik egy részét sok érdekes adat kapcsán igazán a tizenkettedik órában össze lehetett gyűjteni. Aztán érdekes adatokat tudunk meg a céh belső életéről, az artikulusokról, a mesteri pálya fokozatairól, társphárról, mesterasztalról, fertálygyülelésről, a céhtábláról, amelyen a rendeleteket, híreket körülhordozták, meg a céh jelvényeiről, a céhládáról és pecsétnyomókról. Mindezeket a szerző gondos levéltári kutatás árán gyűjtötte össze.

A céhládákat és egyéb tárgyakat a debreceni Déri-múzeumnak adta át megőrzésre. A könyvében pedig örökbecsű történeti emléket állított a kihalt műipar-ágról. A munka értékét semmi sem jelzi jobban, mint az az ősi nyelvkincs, az ipari műszavaknak az a gyűjteménye, amely Bartha nélkül örökre feledésbe ment volna. Pedig mind a magyar ipari életnek egy ősi ágából sarjadt ki és a magyar termelőmunkának volt integráns része, egyéni visszhangja.

Mesterszótára sok adattal bővíti Frecskay anyagát; érdekesebbek: hernyózófa, érhúzó v. hernyózókés, sutuj, sikálóbak, magyar-műhely (munkapad), vonópálca, hejbehagyó (kisebb munkapad), visszavágó, gyűszű, jedző fogazó, sóboló v. somboló (lefogó léc), tövező, fintokreszelő, áruló (árusasztalka a vásárra).

Szilády Zoltán

A Tanu. (Németh László folyóirata.)

Ma, mikor a meglevő folyóiratok nehéz küzdelmet folytatnak a vékony életért, nyomatékos jelentőséget kap e most induló folyóirat. Puszta jöttével nemcsak megcáfolja, hogy az anyagi önbiztosítás mai idején nem lehet hősi könnyelműség, hanem még igazolja is ennek mai életfolytató szerepét, mikor a praktikus jólmeg gondolások és körültekintő számítások a szellemiség kényelmetlen feszengéséig vittek bennünket.

Németh László egymagában szerkeszti és írja folyóiratát. Nem példanélküli eset folyóirataink történetében. A motívumok azonban, melyek a Tanut megteremtették, példanélküliek. Az önként választott egyedülállás szabadságot szokott jelenteni, szabadságot körönnnek és ökölnnek a támadás pozitúráiban és kétes ellenértéket a kivert irodalmi szegénylegény romantikus sorsáért. A Tanu viszont a szellem önvédelme. Elszigetelődése a szó első értelmét hangsúlyozza: az elhatároltnak választott területen a szellem darabolhatatlan egységét, érintetlenül való tarthatását és abszolút rendeltetésű megköötöttségét.

A folyóirat induló száma elsőnek egy készülő nagyobb Proust-tanulmány első részét hozza. Vele utat vág, a prousti regénytechnika példaképi erejére való pillantáson túl, e nálunk csak inkább emlegetett, mint olvasott író megismerésének. Három sikon mozgó Aristophanes-tanulmánya már gyűjtölenese is, melynek gyűjtőpontjában az antik örökség jelen értéke, mai színpadstílus, ízlésváltás és korszemlélet kérdései futnak össze. Egyben talán még játékos és a közönségre kacsintó próbatétele is az egyszemélyes ankétnak. Beszámolója három külföldi Goethe-megemlékezésről képletszerűen Németh László-írás: az önellenőrző daimonion naplójegyzete. Magyar regényekről írt összefoglaló kritikája negatív és pozitív tünetek összegezése, kritikai naplója pedig, mely még a Napkeletben kezdte meg a külföldi irodalom értékeinek felfedezését, itt elvesztette amottani környezetéből eredt esetlegességének színeit és szerves alkotórésze lett a folyóirat szellemi egészének.

A Tanu oly folyóirat, melynek minden sorát elolvassuk. Nevében hordja vallástevő jellegét s írójának nem ezeken az új lapokon kell olvasóinak bebizonyítania, hogy megtartja e leglényegesebb programmpontot. A munkatársi divergenciákból a formák és nézetek praktikus harmóniáját összekovácsoló más folyóiratok mellett oly egység az övé, mely már minden praktikum tagadása. Nem vállalkozott úgynevezett közszükségletek kielégítésére, nem nevelője köztudatnak és közízlésnek s ha néha mégis annak tekintjük, az író lelkének izzása, fogalmainak lendítő és világosító ereje, az irodalmi meliorizmusnak minden mondatban ott rejlő energiája az, amiben példakép és biztatás. Igazi olvasóközönsége az a láthatatlan és sulytalan magyar elit lesz, mely legalább e folyóiraton keresztül képzelheti el a maga soha el nem érhető szervezeti egységét.

Kerecsényi Dezső

Hozzászólás egy kritikához.

Máthé Elek a „Theologiai Tanulmányok“ c. pápai jubileumi emlékkönyvről frott bírálatának utolsóelőtti bekezdésében (a Protestáns Szemle 1932. július-szeptemberi száma 498. lapján) ismerteti és bírálja dr. Török István „Barth Károly theológiájának a kezdetei“ című, különben önállóan is megjelent, nagyobb tanulmányát. *Mindenekelőtt* kifogásolja a címben lévő „a“ betűt, de aztán tovább megy és megállapítja, hogy az emlékkönyvben megjelent tanulmányok között „ez a tanulmány szól legekizkluzívabb módra csak theologusoknak, helyesebben dogmatikusoknak.“ Az „a“ betűvel nem kívánok foglalkozni, ezt az utóbbi megállapítást azonban nem tartom kifogástalannak, sőt igazságtalannak kell neveznem. Török István dolgozata annyira nem ekszkluzív theologusoknak és dogmatikusoknak szól, hogy egyenesen azt kell mondanom, hogy még nem is csak a tudományosan művelt embernek, hanem minden igazi művelt embernek szól, akiben van fogékonyság arra, hogy korunk valamely kiemelkedő nagy személyiségének a kibontakozását komoly figyelemre tudja méltatni. Barth Károly theologus-személyisége olyan nagy, hogy éppen elég megragadó vonás rejlik benne és éppen eléggé képes az érdeklődést lekötöni. Annál inkább, mert a Török dolgozata a Barth fejlődésének éppen azt a fázisát mutatja be, amelyet a szociális kérdéssel kapcsolatosan tett meg. Ez pedig csak eléggé érdekes és eléggé általános érdekű? Milyen érdekes képet ad a Török dolgozata az ú. n. „vallásos“ szociáлизmusról, elsősorban Kutter-ről, majd az új evangéliumi kegyességért és egy új világért küzdő két Blumhardtról! Igaz, hogy ezeket a kérdéseket *belülről* nézi. De a kérdések belülről való szemlélete és értelmezése nem szükségképpen tesz ekszkluzívvá?!... Protestáns theologusnak, még ha dogmatikus is, mindig azzal az igénnyel kell fellépnie, hogy az, amit mond, vagy ír, szól mindenkinek, aki belső arravalóságánál és műveltségénél fogva abba bele tudja élni magát. A protestáns theologia, még ha dogmatikai is az anyaga (!), sohasem ezoterikus, tehát sohasem ekszkluzív, mégha annyira elvont is. *Török István dolgozata pedig úgy tartalmánál, mint formájánál fogva méltán léphet fel azzal az igénnyel, hogy minden művelt keresztyén ember megértse, tehát meghallja!*

Máthé Elek továbbá kimond a dialektikai tehológiáról, különösen a Barth előterjesztési formájáról és nyelvéről egy olyan ítéletet, amelynél súlyosabbat már nem várhatunk, amikor azt mondja, hogy okfejtése „*fárasztó, unalmas, lélektelen és az érthetetlenségig bonyolult.*“ Erre meg az a hozzászólásunk, hogy a dialektikai theologia és így Barth is valóban *fárasztó* annak, aki itt, vagy ott, szeszélyesen választott pontokról akarja átúszni azt, mert ennek a tehológiának erős a sodra s könnyen sziklás partjához veri az embert; és valóban *unalmas*, ha nem adjuk át magunkat az ő saját dinamikájának és ha minden-

áron csak a saját gondolatainkkal akarjuk hatalmas igazságait kimagyaráztatni és megérteni; és tényleg lélektelen, ha csak a fogalmazásokra figyelünk, ha csak élményeket keresünk benne és ha nem rendeljük alá magunkat annak a nagy „ügynek“, amelynek a szolgáltatában áll; és valóban *bonyolult*, mert maga az élet is bonyolult, hát még az életről szóló igazság mennyire az! Azonban az érthetlenségig sohasem bonyolult vagy legalább is az érthetlennül bonyolult benne türelemmel csak kibogozható. De nem is ilyen bogozgatásokkal kell itt boldogulnunk, hanem át kell forrósodnunk abban a belső hévben, amely ezt a teológiát belülről hajtja s akkor még a komplikációin is gyönyörűséggel fogunk átmenni, a gyönyörűség lázával! — Meg kell végül mondanom, hogy még ha Barthot kell is, de *Török Istvánt nem kell védelmezni a nyelvezetéért és az okfejtéséért, mert logikája is, stílusa is egyszerű, átlátszó és tiszta.* — Igazságérzetem kényszerített arra, hogy ezeket elmondjam.

Dr. Tavaszy Sándor

Válasz Török Pál helyreigazítására.

Török Pál helyreigazításának (Prot. Szemle 1932. július—szeptemberi szám 504. l.) első pontja valóban a ténynek megfelelő. Köszönöm, hogy az igazság érdekében erre rámutatott. A második azonban, ha csakugyan téves állítás, nem az én tévedésem. Én a kifogásolt nyilatkozatot a *Budapesti Hirlap*-ból vettem, melynek 1926. október 12-iki számában a kath. nagygyűlésről közölt tudósításban szóról-szóra ezeket olvashatjuk: „*Szekfű Gyula* egyet. tanár azzal kezdi előadását, hogy a történet antikatholikus fölfogását és hangulatát meg kell változtatni. Ezt elsősorban az iskolának kell megtennie, de nem illúziókkal, hanem történeti realitásokkal. És itt kell nekünk adni az anyagot, akik az elmúlt korokkal foglalkozunk.“ Az igazság érdekében nekem is rá kell erre mutatnom.

S. Szabó József

Színházi Szemle

Végre az új Kamara-színház is talált egy darabot, melyben legjobb erőit tehetségükhöz méltón mutathatta be. *Fanny* kivételes alkotás a napjainkban annyi zajjal jelentkező s oly gyorsan eltűnő színpadi féromunkákhoz képest. Szinte mind az hiányzik belőle, ami ezeket ideig-óráig felszínen tartja. Cselekménye kívülről nézve igen csekély s mégis állandó feszültségben tart. A főalak alig emelkedik ki környezetéből, csupa egész embert látunk. *Pagnol* szapora ecsetvonással állítja őket elének, a kulissza mögül kevés meglepetést hoznak, előttünk fejlődik egyéniségük. Ez az aprólékos jellemzés egy percre sem akasztja meg a dráma vérkeringését. *Máriusban*, melyet tavaly a Belvárosi Színház mutatott be, a délfrancia kedélynek inkább a szivárványszíneit vetítette színpadra *Pagnol*, s a komikumot aknáztta ki. *Fanny* festői zsánerkép arról, hogy milyen áhítatos érzések táplálják a gyermek kultu-

szát ezekben a csak könnyűvérűnek hitt lelkekben. Az egész játékban a nemesebb humor dominál. Igazi hősök ezek az egyszerű lények, folt van rajtuk s mégis, a gyermek imádata talpig emberré szepíti őket. Pagnol mesteri jellemző erővel s nagy színszerűséggel tárja föl bensőjüket s abban, ahogy néhány ember életét megoldja, nincs egyetlen diszsonáns hang sem. A fordítás általában jó, persze nem mindig adja vissza az eredetinek zamatos nyelvét, itt-ott választékosabb a kelleténél, pesti magyartalanságú is. A rendezés gondos kéz munkája, s a színészek (Mátrai József, Köpeczi-Boócz Lajos, Olty Magda) jól beleélik magukat e különös légkörbe. Peéry Piri hamarosan első színésznőink közé emelkedik; halaskofája rendkívül élethű alakítás, a magyar menyecske-típus reminiscenciája nélkül.

Hazugság és megalkuvás az élet, ne vessük s bocsássuk meg emberi gyarlóságainkat: ezt példázza Molnár Ferenc *Harmónia* c. „családi idillje.“ A tragikomikum világából valók Molnár nyárspolgárjai, legkeserűbb csalódásuk is meghunyászkodásban vagy bölcs nagylelkűségben oldódik fel. A borbély, akitől a méltóságos karnagy a manikűrös leányt elszerette s borotvával rohan neki megrontójának, a maga nemében époly megbocsájtó pária, mint a megcsalt feleség, aki egy pofonnal s azzal a bölcs mondással oldja meg a maga kínos helyzetét, hogy az asszony előbb-utóbb anyja lesz a férjének. Ezt a rezignációt hatásos, de túlságba is vitt fogással érezteti Molnár. A karnagnak jótékonyság és ének a fegyverei. A társaságban alig van valaki, aki „saját ruhájában“ jár, a vajszívű, fellengzős népbolondító immár huszonöt éve családapja az egész városnak, mindenkit lekötelez a dalkultusz ürügye alatt, úgyhogy katasztrófa aligha érhetik meg e lóváltott emberekben. A modern „Orfeusz“ minden kellemetlenséget dallal intéz el. Valahányszor baj van s áldozatai nekitámadnak, tüstént intónál; feleség, vetélytárs, szerető, a jubileumi lakomán barátságtalanul fogadott egész dalárda önfelédten gyujt dalra s a sokféle erkölcsi gixer harmóniába olvad. Sok keserű igazság van ezekben a torzképekben, erőszakoltság is. Hogy egy társaságot egyenként és összesen sorra megénekeltessen, ahhoz még a bohózat stílusában sincs mindig elég elhithető ereje Molnárnak. Kelleténél jobban duskál a kontrasztokban s míg a felvonások látványos végső akkordjáig eljut, az ő művészetéhez is hozzátapad valami szürke egyhangúság nyárspolgárjainak jelleméből. E szatirikusan stilizált figurák nagyon hasonlítanak egymáshoz, lépten-nyomon elárulják, hogy elvont alakok. Molnár szípközö aforizmáit, érzelmes líráját szavalják. Egy-egy frappáns helyzetben a régi Molnárra emlékeztetnek, de időnként ki-kialszik belőlük az életigazság fénye. Ilyenkor inkább csak gesztusaikon érezni, hogy mulattatni, tanítani akarnak s míne csak unatkozunk. A Magyar Színház parádés rendezésben hozta színi a darabot s a színészek, kivált Góthék, Gombaszögi Ella, Gózon Gyula, Rádai Inre a helyükön vannak.

Meller Rózsi egy orosz novellából írt játéka, *Irja hadnagy* (Belvárosi Színház) pompás illusztrációkkal díszített képeskönyv, melynek lapjait előttünk forgatják. A darab személyei bábjátékszerűen ábrázolják a cári udvar ostobaságait, Irja hadnagy és Nina Petrovna szerelmének történetét. Kevésszavú, finom tollal megírt szöveg, egy-egy fordulat pillanatképeiből összefűzve, kitűnő rendezés, néhol elragadóan szép díszlet és kosztümök boszorkányos versenye: a maga nemében szívet-lelket gyönyörködtet s néhány kitűnő színész (*Harsányi Rezső, Turay Ida, Huszár Károly*) játékaival méltán megérdemli a sikert.

Vaszary János „valószínűtlen története“, a *Jó házból való úri leány* (Vígshízház) kitűnő példa arra, hogyan lehet mulattatni minden vígjátékírói ambíció nélkül. Már abban sok nevetető van, mennyire könnyebb végét fogja dolgának s milyen képtelen helyzeteket tud egymásra halmozni ez a jókedvű szerző. A harmadik felvonás például teljesen indokolatlanul van hozzábiggyesztve a két elsőhöz s a néző, aki már-már kábulni kezd e bohózati zsilbvásár zajos forgatagában, itt kacag legtöbbit. A darab tartalma mellékes, érdekesek a helyzetek s arra vallanak, hogy Vaszary épkezláb vígjátékot is tudna írni, amit a többnyire bohóc-szerepekre fogott jeles színészek (*Csortos Gyula, Rajnai Gábor, Dayka Margit, Fejes Teri*) meg is érdemelnének önfeláldozásukért.

Csurka Péter darabja, *A nagy díj* (Kamara-színház) elég ügyes epizódokkal a harmadik felvonásig nyújtott expozíció. A tulajdonképeni téma ott kezdődne, ahol a szerző, fejlesztésre képtelenül, hirtelen és naiv kompromisszummal tér ki a komolyabb megoldás elől. A híres festő szépnak festette meg csunya lányát. Egyik tanítványa a képen keresztül beleszeret a lányba, akit valóságban még nem látott soha. A leány Berlinben tanul, a fiatalember utána utazik. Mikor találkoznak, nem ismeri meg. Csurka érthetetlen fogáshoz nyúl: a leány felöltözik abba a kosztümbe, melyben apja lefestette. Most már ráismer s kész a boldogság. A színészek (*Peéry Piri, Köpeczi-Boócz Lajos, Mátrai József, Vértess Lajos*) megható igyekezettel mentik a félbemaradt darab néhány jobb jelenetét.

Vajthó László

A szerkesztőség üzenete:

A Magyar Református Kántorkönyv körül kialakult vita folytatása — novemberi számunk takarékos összeállítására miatt — a következő számra marad.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Áhítal, szeretet.	
4. Sheldon: Az Ő nyomdokain.	
5. Kenessey B.: Női jellemképek.	
7. Dalhoff-Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.	
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.	
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.	
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.	
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.	
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.	
13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.	
14. Pruzsinszky P.: Hitiünk hősei.	
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)	
16. Szóts F.: A vallás élete.	
A Házi Kincstár ára:	
Kötetenként, füzve	2.30
Díszes vászonkötésben	3.—
A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Bernát István: Két optimista apostol	—20
Emlékezés Kálvínról.	
Írták többen. 8 ^o	2.—
Hastings: Van Isten.	1.—
Egyháztört. Adattár II—IX. á ..	3.—
Egyháztört. Ad. X. á	2.—
Egyháztört. Ad. XI—XIII.	4.—
Fejes I.: A prot. egyház feladata —20	
Kenessey B.: Károli emlékkönyv	1.70
Kiss: Török Pál élete	3.—

Koszorú-füzetek.

Vallásos iratok, számonként	—06
Makkai Sándor: Erdélyi ref. problémák	—24
Maszyuk E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II.	4.—
Mokos Gy.: Herczegszőlősi kánonok hasonmásos kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal	10.—
Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre	2.—
Polner Ödön: Deák F. egyházpolitikája	—30
Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:	
I. 1889.	2.—
1890—1893. á	4.—
1894—1898. és 1903—1917. á ..	6.—
1919—1931., füzetenként á ..	—80
Révész I. munk. a pátens korából	1.50
Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez	1.30
Zoványi J.: Magyar prot. egyháztörténeti monografiák	2.30
Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)	
Raffay Sándor: Fénysugarak. 6—12 éves gyermekeknek	1.20
Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak. ..	1.20
Valláserkölcsei felolvasások	—80
Vallásügyi Tárgyalások II—III. á	3.—
Vallásügyi Tárgyalások IV. á ..	5.—

Megrendelhetők főbizományosunknál:

Bethlen Gábor-könyvkereskedés, Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MŰZEM-KÖRÚT 12. -- Automata: 856—16. sz.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. szám. — Telefon: Automata 850—53.

A M. P. I. T. tisztoiselői:

Ügyvezető elnök: RAVASZ LÁSZLÓ

Lelkészi elnökök: KAPI BÉLA és RAVASZ LÁSZLÓ

Világi elnökök: BETHLEN ISTVÁN gróf és KAAS ALBERT báró

Titkárok: SIMONYI DEZSÓ és TÖRÖK PÁL

Szerkesztő: ÁPRILY LAJOS

Belső munkatársak: KEMÉNY LAJOS és TÖRÖK PÁL

Pénztáros: SZELENYI GYULA

Ügyész: FROMM LAJOS

T Í Z A R C K É P

A világ legkímelkedőbb protestánsairól Magyarország protestáns kiválóságai írták ezt a könyvet, amelyet mint élvezetes és tanulságos olvasmányt szeretettel ajánlunk tagjainknak. Jutalom és ajándék céljára különösen alkalmas. / Ára 2.40 pengő.

~~~~~

Ú j R e m é n y i k - k ö t e t !

K E N Y É R H E L Y E T T

Reményik Sándornak részben kiadatlan vallásos költeményeit foglalja magában. Áprily Lajos előszavával. / Ára 2.— pengő.

Le g ú j a b b k i a d v á n y u n k !

~~~~~

A Z E G Y H Á Z T Ö R T É N E T I A D A T T Á R

XIV. kötetének tartalma:

Mályusz Elemér: Előszó

Paulinyi Oszkár: A kassai templom elvételére vonatkozó akták

Asztalos Miklós: A wiltembergi egyetem magyarországi és erdélyi hallgatói

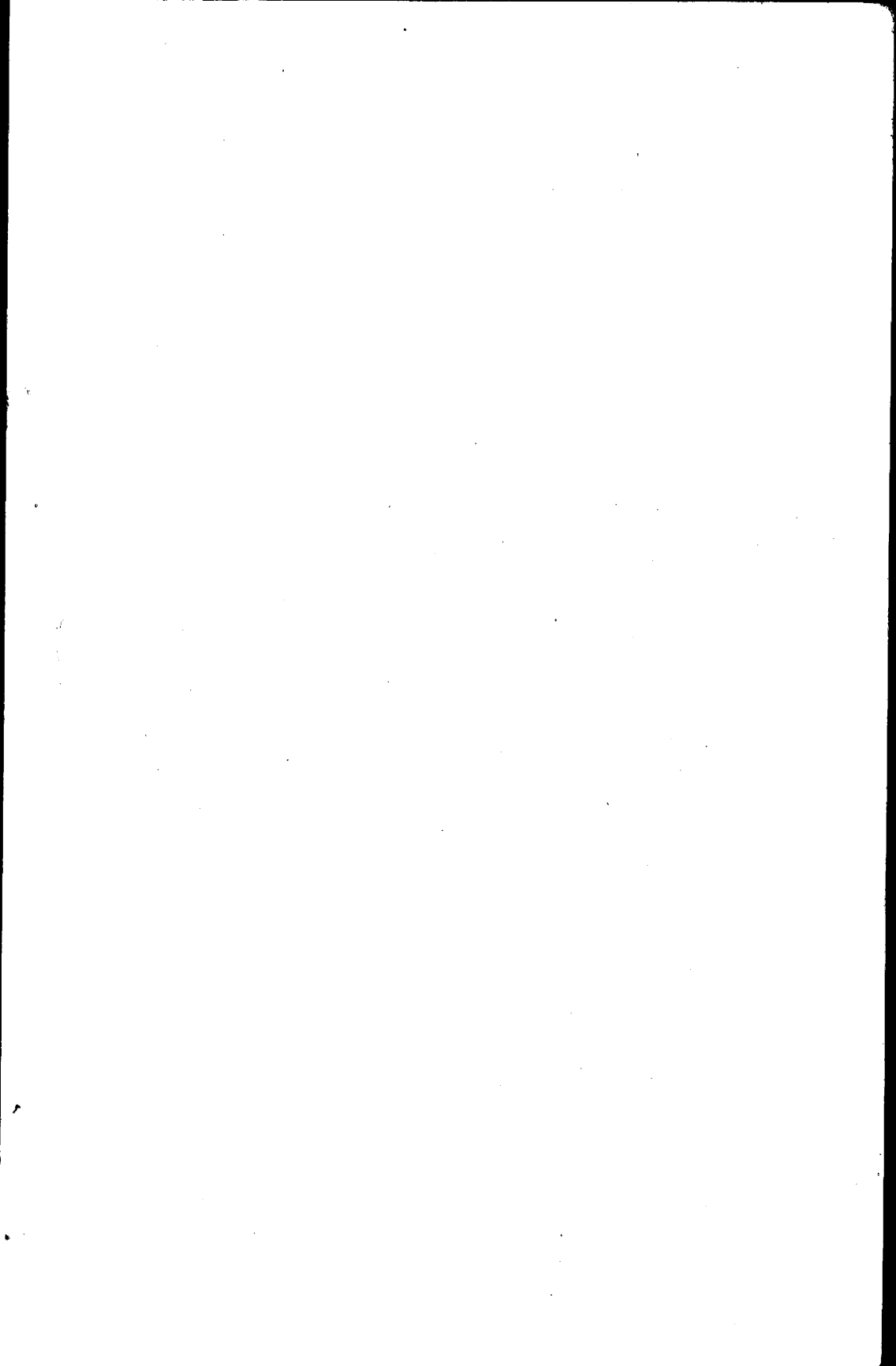
A kötet ára 5.— pengő.

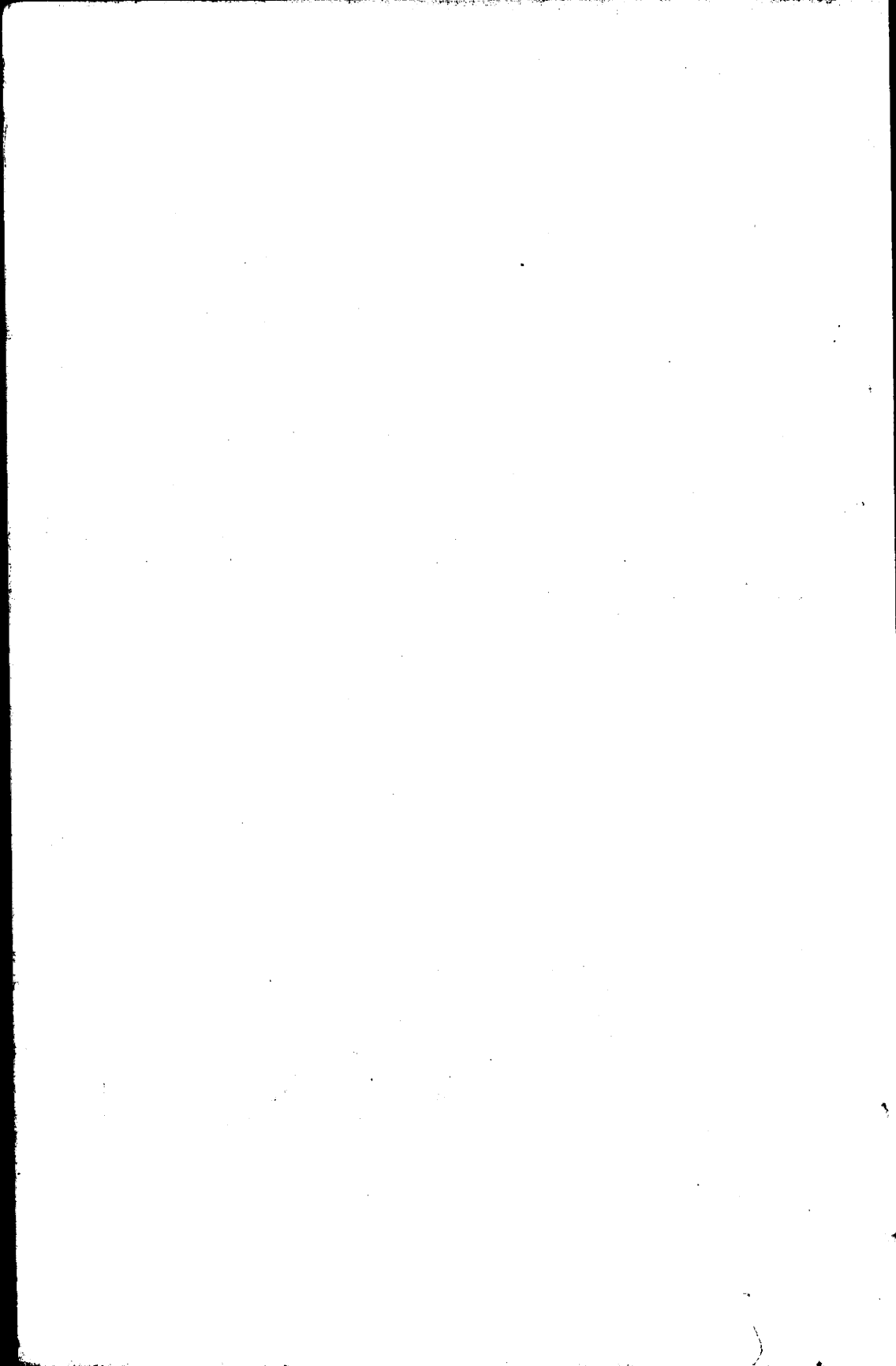
Mindhárom kötet kapható
főbizományoscinknál!

Nagy gond a karácsonyi ajándékre és jutalmazásra szánt könyvek kiválogatása. Ettől a gondtól megszabadul, ha átnézi kiadványaink jegyzékét. A KOSZORÚ-füzetek a legegyszerűbb emberekhez szólnak; a HÁZI KINGSTÁR a tanultabb serdülő ifjúságnak és felnőtteknek egyaránt, a többiek általában a tudománykedvelőknek alkalmasak.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

S. SZABÓ JÓZSEF: Visszapillantás a Protestáns Szemlére
JUHÁSZ GÉZA: Boldog dal (vers)
JOÓ TIBOR: A barokk és az egyházak
LIC. DR. KARNER KÁROLY: Karácsony (Meditáció)
STEFAN GEORGE: Hol kószálunk... (Képes Géza versfordítása)
KOVÁTS JÓZSEF: Séta Tóth Árpád szülőháza körül
ERDÉLYI JÓZSEF: Szegény vagyok... (vers)
ÁROKHÁTY BÉLA: A Magyar Református Kántorkönyv és
egyházi énekgyűnk

KRÓNIKA

KRITIKAI SZEMLE

XLI. évf. 12. sz.

1932 december

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRÓNIKA

ZOVÁNYI JENŐ: Sztárai Mihály és társai, mint képzelt püspökök 647

KRITIKAI SZEMLE

Dr. ENYEDY ANDOR: Adolf Müller: Lebendige Kirchengemeinden	650
Dr. DOMJÁN JÁNOS: Vásárhelyi János: Református élet	652
HALÁSZ GÁBOR: Angol költők a huszadik században	653
BENEDEK MARCELL: Márai Sándor: Csutora	655
Ifj. GRANDPIERRE EMIL: Bárd Oszkár: Liszt	656
KARÁCSONY SÁNDOR: Szalatnai Rezső: Van menekvés	657
ALBRECHT FERENC: Dr. Miskolczy Ágost: Szemben a forradalom arcvonalával	660
VARGA ENDRE: A cs. és kir. 82. gyalogezred története	662
VARGA SÁNDOR FRIGYES: Hans Leisegang: Religionsphilosophie der Gegenwart	663
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	664
ISOZ KÁLMÁN: Zenei Szemle	666

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Visszapillantás a Protestáns Szemlére

Most már kevesen élnek azok közül, akik mindjárt a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság megalakulásakor annak kibontott zászlója alá sorakoztak.¹ Még kevesebben vannak azok, akik a megalakulás előtt folyt, olykor szenvedelmes irodalmi és szóharcot átélték. Az unitáriusokkal közösen tervezett irodalmi társaság és a megalakítására kibocsátott felhívásnak (1887) az a pontja, mely szerint egyelőre az egyháztörténet művelése a társaság legszükségesebb és legsürgösebb feladata, többek részéről nyílt és heves ellenzésre talált. Ezek, egyebek közt, azt hozták fel, hogy az általános érdekű theologiai tudományok háttérbe szorítása lesz a társaság veszedelme, mert a Magyar Prot. Együletet is az egyháztörténeti munkák kiadása buktatta meg. Látni való, hogy az egyháztörténet elhatalmasodásától, sőt egyeduralmától féltették a társaságot. Ebben a félelemben annak a tudata nyilatkozott meg, hogy a magyar protestantizmusban akkor még mindennél erősebben élt és működött a történelmi érzék és szellem. A panasz inkább csak egyes nem történelmi, speciális szaktudósok ajkán hangzott fel s bár Szász Károly, az Irodalmi Társaság első elnöke, a társaság közlönyének, a *Protestáns Szemlé*-nek megindításakor (1889) azt tüzte ki ennek alapelveül, hogy az *egyházi életműködés minden ágát felölelő vagy azzal érintkező tudományok mezején búvárkodjék, fejtegessen vagy vitázzon*, mégis kétségtelen, hogy a Szemle mindenekelőtt és legnagyobb mértékben az egyháztörténeti közleményeket karolta fel. Legelső cikke is Balogh Ferenc tollából a francia protestáns történelmi társulat ismertetésével kapcsolatban az egyháztörténet művelését propagálta. Késtiünk — úgymond Balogh F. — 37 évet (a francia prot. történelmi társulat u. i. már 1852-ben megalakult); annál nagyobb a feladat és szentebb a kötelesség a mulasztást pótolni. Hogy irodalmi társaságunk egyébként is az egyháztörténeti helyezte első sorba, azt megindított kiadványainak sorozata és a Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattárnak kiadásában eddig megjelent XIV. kötete bizonyítja. Ebben része volt *Révész Imre* szellemének és hatásának is.

A Protestáns Szemlét megelőzőleg a nagyértékű *Sárospataki Füze*

¹ Az 1890-ik évben a Prot. Szemle függelékül közölt Évkönyv szerint 31 pártfogó tag közül egyedül báró *Prónay Dezső* van élethen. Ugyanő és dr. *Szlávik Mátyás* az első választmányi tagok sorából. A 207 alapító tag közül él: dr. Antal Géza, Dókus Ernő, Meczner Béla, dr. Schneller István, dr. Szalay Károly, dr. Szlávik Mátyás; 317 rendes tag közül: Andrássy Kálmán, Barabás Samu, Benkő István, dr. Boros György, P. Czinke István, Fekete Gyula, Hamar István, Kátai Endre, Kecskeméthy István, Lukácsy Imre, Marton Sándor, Medgyaszay Gy. Vince, Miklós Géza, Patonay Dezső, Lic. Rác Kálmán, dr. Szabó Aladár, S. Szabó József, Tóth Lajos (Tiszadob), F. Varga Lajos, Zelenka Lajos és Zoványi Jenő. A pártoló tagok között Balogh Elemér és dr. Rác Lajos nevei tűnnek fel. Ezek az ismertebbek. Lehet rajtuk kívül még esetleg egy pár olyan, akiknek életbenlétéről nincs tudomásom.

tek-kel jelent meg Magyarországon az első protestáns tudományos időszaki folyóirat (1857—1869). Azután 1869-ben a Prot. Egylet közlönye, a *Magyar Protestáns Tudományos Szemle* lépett a nyilvánosság színterére. Egy évvel utóbb (1870) pedig, ennek mintegy ellensúlyozásaként, a *Révész Imre Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező-je*. Amaz mihamar letűnt (1873), de emez 1878-ig fennmaradt s érdekes és tartalmas közleményeivel széles körben nagy hatást gyakorolt. Utána (1878—1887) *Czelder Márton* szerkesztett *Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő* címmel egy tudományos színezetű, de tartalmilag az addigiakat meg nem közelítő folyóiratot. Az erdélyi unitárius *Keresztény Magvető*-n (1805-től kezdve) kívül ezek a protestáns folyóiratok igyekeztek hazánkban a Protestáns Szemle előtt a tudományoknak fáklyát gyujtani. Fájdalom, többen mű részvétlenséggel kellett küzdeniök és többnyire hamar megszűntek. Mindezekben szintén az egyházhistória volt a domináló elem. Szép számban keletkeztek protestáns egyházi lapok is, amelyek — ezek közül főként a nagyérdemű *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* — hasonlóképen több értékes tudományos cikket és tanulmányt közöltek.

A Protestáns Szemle megindításakor a magyar protestáns tudományos világ és a nagyszámú intelligens közönség nagyon is érezte hiányát egy magasabb nivójú folyóiratnak, amely alapos tanulmányokban tárja fel a tudományos és aktuális kérdéseket. Azonnal nagy írói tábor is gyűjtött a Szemle maga köré² s a protestáns irodalomban elevenebb életet keltett. Első szerkesztője, egyszersmind az irodalmi társaság titkára, dr. *Kenessey Béla* nagyszerűen értett a Szemle megalapításának és megkedveltetésének a módjához. 1889-ben csak novemberben indulhatott meg a folyóirat s egy füzetben 13 ívet (208 l.) adott. A társaság ügyrendje rovatait a következőkben állapította meg: 1. Értekezések és tanulmányok valláserkölcsi, egyháztársadalmi, egyházjogi és egyház-történelmi kérdések felett. 2. Hazai és külföldi könyvismertetések. 3. Irodalmi Szemle (rövid ismertetések, bírálatok, repertorium). 4. Tájékoztás a misszió köréből. Ez a megállapítás lett a Szemle tartalmának irányítója azzal a kiegészítéssel, hogy 1892 óta függelékben a társaság Évkönyvét is hozta annak az óhajtnak megfelelően, hogy a Szemle a tudomány művelése mellett a társaság közlönye is legyen. Eleinte évnegyedes füzetekben jelent meg, majd 1894-ben havi folyóirattá alakult át s július és augusztus hónapok kivételével évenként tíz füzetben szolgált a protestantizmus nagy érdekeit. (Azóta máig így jelenik meg.)

² Itt is megemlítem, hogy az élők közül első évfolyamától kezdve munkatársai a Szemlének: dr. Szlávik Mátyás és dr. Zoványi Jenő; a 2-ik évfolyamtól: dr. Kecskeméthy István, dr. Kvacsa János, dr. Mitrovics Gyula, dr. Szabó Aladár, dr. Schneller István; a harmadiktól: dr. Antal Géza, dr. Erdős József, a negyedikről: dr. Szalay Károly és alulírott. Mint immár 40 éves munkatárs, aki állandó és élénk figyelemmel kísérem eleitől kezdve a Szemle pályafutását, vállalkoztam most arra, hogy rövid visszapillantást vessek multjára. S. Sz. J.

A szellem, amit kifejezésre juttatott, a világnézet, amit hirdetett, igazi protestáns volt. Valódi protestáns irodalmat teremtett, amit vártak tőle. Cikkei magas színvonalon állottak, tanulmányai tudományos apparátussal készültek, s a képzett protestánsoknak, sőt néha egyenesen a tudósoknak szólottak. Terjedelmük is jókora, három, négy, sőt még öt közlemény is kitelt belőlük egyfolytában, mégpedig olyan, amelyből egyegy nem ritkán 30—35 oldalt foglalt el. Értékálló tanulmányok, maradó akotások, sokszor forrásművek ezek, igazi gazdagulási irodalmunknak. 1890-ben 51 íven, azután az Évkönyv, később Társulati Értesítő kivételével, 40—42 íven jelent meg a Szemle évenként. Külső kiállítása is elsőrangú, hiszen az akkor legkiválóbb magyar nyomdai műintézetből, Hornyánszky Viktor sajtójából került ki.

Kenessey Béla 1895-ben Budapestről Kolozsvárra költözvén, örökébe az Irodalmi Társaság titkári és a Protestáns Szemle szerkesztői tisztségében Szóts Farkas lépett. Szellemben, irányban, képzettségben testvér Kenesseyvel, tehát az ő nyomdokain haladt. Azonban sokkal temperamentumosabb és impresszionistább, valódi agitátor és zurnalista, aki toborzani és lelkesíteni tudott s a kor szükségleteit elevenen érezte. A Szemlébe friss erőt vitt, szélesebb körből szerzett munkatársakat, akik jóformán csak a lelkészek és tanárok sorából kerültek ki. De a tartalom és beosztás maradtak a régiek, előtérben az egyháztörténelmi dolgozatokkal. Még a tanulmányok terjedelme is alig csökkent. 1896-ban *Külföldi Egyházi Élet* cím alatt kezdette meg Pokoly József (p—f) a Szemle füzeteiben rendkívül érdekes és nagyhatású tudósításait, amelyek mély meglátásukkal és a hazai viszonyokra való frappáns vonatkozásaikkal 1913-ig a Szemlének mondhatni legkedveltebb olvasmányai voltak. A Szemle megindításakor Szász Károly az olvasókhöz intézett előszavában kifejezte azt is, hogy előreláthatólag nem fogja elhanyagolhatni a protestáns tudomány egy fontos ágát: a polemikát. „Legtöbb dolgunk lesz — úgymond — a történet irányzatos feltüntetésére vagy éppen meghamisítására célzó törekvésekkel.“ Hát az ilyes polémiának vajmi csekély nyoma van a Szemlében. A liberális korszak a felekezeti ellentéteket nem igyekezett kiélezni. A szerkesztők is óvatosan jártak el e tekintetben. Még a kerítésekben belüli irodalmi harcot is törekedtek mielőbb elhallgattatni, mert építeni és nem háborúskodni akartak. Alig is találunk nagyobb és hosszabb vitát a Szemle hasábjain. A legharciasabb munkatárs Zoványi Jenő, aki többekkel, de főként a szintén harcra kész és az egyháztörténetben hozzá hasonlóan fölfegyverzett Révész Kálmánnal néhányszor keményen összeütközött. Az igazság nyílt megmondásában Kenessey a finomságot tartotta szem előtt, Szóts Farkas is mindig azt nézte, hogy ha kissé erősebb is a hang, bántó ne legyen és az irodalmi ízlést ne sértse. Jól esik a szerkesztésök alatti évfolyamokban a magasabb, nyugodt, békés irodalmi légtört érezni.

Szöts Farkas a közvélemény nyomása alatt mindinkább arra az álláspontra kezdett helyezkedni, hogy — amint kifejezte — „a Prot. Szemle nem a tudományos szaktheológia művelésének, hanem inkább a theologiai ismeretek népszerűsítésének áll a szolgálatában, tehát nem szorosan vett theologiai szakfolyóirat“. Már 1897-ben így változtatta meg a Szemle rovatait: 1. Értekezések, Tanulmányok. 2. Tárcsa. 3. Egyházi Szemle (hazai, külföldi). 4. Irodalmi Szemle, Függetlenül pedig közölte még a társaság Emlékkönyvét s ebben a közgyűléseken elhangzott felolvasásokat. A tartalom azonban még kevésbé tünteti fel a szerkesztő újabb célkitűzéseit. Lassanként mégis idomul hozzá. S ezt annyival inkább teheti, mert 1902-ben megindult Pozsonyban a tudományos, főleg exegetika- és szisztematika-theologiai irodalom művelésére a *Theologiai Szaklap*, 1904-ben pedig az új *Sárospataki Füzetek*, mely a prot. egyházi irodalomtörténetre fektette a fősúlyt. Ez utóbbi 2 évi fennállás után ugyan megszűnt, de az előbbi hosszabb ideig fennmaradt. 1914-ben a *Debreceni Lelkészi Tár* mellékletként társult hozzá a *Theologiai Értesítő*, mely szintén a szakszerű tudományos theológiát szolgálta. Fájdalom, mindkettőnek véget vetett a sokáig tartó világháború.

Jelen századunk első évtizedében széles rétegeket megmozgató s nagy érdeklődést keltő ünnepi vándorgyűléseket tartott szerte az országban a Prot. Irodalmi Társaság. Ezek jókora számú intelligens közönséget vonzottak tagjai közé.³ Ily körülmények között mind hangosabbá vált a követelés, hogy a Szemle, mint a társaság legfőbb propaganda-eszköze, mindenkit érdeklő módon foglalkozzék a tudományokkal s ezek mellett a protestánsizmusra tartozó fontos időszerű kérdésekkel is. Ezt követelték szintén az újabb szellemi áramlatok s a tömegeket mind erősebben hatalmukba ejtő szociális mozgalmak. 1910-ben tehát az Irodalmi Társaság ezt az utasítást adta a szerkesztőnek: „A Szemle tárgyköre oly értelemben bővítendő ki, hogy a nem szorosan vett egyházi közönség is megtalálja benne az őt érdeklő vallási, társadalmi, erkölcsi, kulturális és irodalmi kérdéseket; a Szemle tárgyalási módja olyan színvonalú legyen, hogy kerülve a szorosan szakszerű tárgyalást, minden művelt ember megértse és élvezze, benne pedig határozottabban domborodjék ki a protestáns szellem.“ Ehhez képest Szöts Farkas hirdette is, hogy a theologiai és *egyh. történeti dolgozatok mellett* a Szemle a szociális, kulturális és irodalmi mozgalmakat is felöleli. Bizonyos törekvést látunk is ettől kezdve a Szemlében ez irányban. A témák változatosabbak, a közlemények inkább az értelmiség színvonalához simulnak s terjedelmök csökken. Mindamellet Szöts Farkas szerkesztése idején egészben véve megmaradt annak régi kerete, hangja és tartalma.

³ 1900-ban 515 rendes tag közül körülbelül 80 volt az egyházhoz hivatali állásuknál fogva szorosabban nem kötött *külső ember*, a pártoló tagok között még kevesebb. 1910-ben már számuk lényegesen megnövekedett.

Utána (1914) azonban valóban új korszak következett. Jött dr. Ravasz László új céllal, új iránnyal és szellemmel.

Ravasz László ezt írta szerkesztői beköszöntőjében: „Folyóiratunk nem tűzhet kisebb célt maga elé, mint hogy a magyar protestántizmus szellemi képét kívánja tükrözni. Alapjában gyakorlati célt szolgál: a magyar protestántizmusnak evangéliumi kimélyítését egyénein keresztül a szellemi élet minden eszközeivel. Tudomány, művészet és prófécia: ez a három eszköz, amellyel az emberi életet alakítani akarja. Magát az életet szemléli a maga egész gazdagságában és bonyolultságában a keresztyén hit szabadságának és a keresztyén erkölcs fegyelmének szempontja alul.“ Itt már nincs szó theológiáról, mert Ravasz szerint: „az evangéliumi prot. keresztyénség theológián felül áll.“ Ilyen princípiumok és ideák lendületével indult a Szemle új útjára a következő rovatok alatt: I. Elmélgedések. (Ez adja a próféciát). II. Tanulmányok. (Ebben van jórészt a tudomány). III. Szemlék. IV. Irodalmi szemle. (Mindkettő a mult és jelen tudományos életszemlélete). Apró kritikák: I. Jelek és magyarázatok (reflexiók a napi élet eseményeire). II. Társulati értesítő. Különösen megragadták a lelkeket a szárnyaló próféciák (elmélgedések) s megkapta az a mélyreható szellem és ritka intuitio, amely a jelekben és magyarázatokban nyilvánult. Az apró kritikákban már szépirodalmi munkák is (versek, elbeszélések) bírálat alá vétettek, amiket eddig a Szemle mellőzött. Ravasz László azonban a korszerű reformok mellett is a régi tudományos színvonalon tartotta a Szemlé. Egyh. történeti közlemények is bőven jelentek meg benne. A társaság választmánya 1916-ban Nagy Károly indítványára, régebbi határozataira is hivatkozva, nyomatékosan felkérte, hogy azt fokozatosan alakítsa át nem tudós célzatú, hanem a művelt közönség számára alkalmas folyóirattá. De erre már nem volt idő. A háború szükségéit mindjobbban érezte a Szemle, különösen külső kiállításában, mígnem végre 1918-ban bekövetkezett a katasztrófa. Erdély román megszállása következtében Ravasz kénytelen volt a szerkesztésről lemondani.

Ezután még két évig tengődött a Szemle ideiglenes szerkesztőkkel. 1919-ben dr. Lencz Géza állított össze belőle az eredeti nyomokon egy nagyobb (96 l.) és 1920-ban dr. Maday Gyula egy kisebb (56 l.) füzetet. Utóbbi már, mint nem theologiai képzettségű ember, valóban új felfogást és irányt vitt a szerkesztésbe. Közölte benne az első verset; igaz, hogy az még bibliai tárgyú és az első nem vallásos színezetű, hanem hazafias szellemű elbeszélést. Sőt megszólaltatta hasábjain Móricz Zsigmondot és Szabó Dezsőt is. Ettől kezdve a Szemle 3 évig szünetelt.

Megszűnésekor kelt életre Debrecenben *Hit és Élet* cím alatt dr. Révész Imre szerkesztésében egy kisebb terjedelmű, de eleven szellemű s érdekes és gazdag tartalmú havi folyóirat, mely a lelki kálvinizmus megszilárdítását tűzte feladatául. A lethargiába süllyedt lelkeknek a mostoha időkben ez volt fénylő szövétneke; ez készítette elő mintegy a

Prot. Szemle újraéledését és amikor ez 1924-ben megtörtént, abba ön-feláldozóan beleolvadt.

Az új Szemle szerkesztését több tagból álló szerkesztőség intézte, élén dr. Ravasz László főszerkesztővel. A felelős szerkesztő, Zsinka Ferenc fiatal, friss írói gárdát gyűjtött maga köré s ezzel az új nemzedékkel kezdte meg új ösvényen működését. Más idő, más tartalom, más hang, más szellem jelentkezett. A multtal szakítva, a szépirodalom és művészet felé hajolt a Szemle, melynek protestáns volta — hangoztatta a program — nem jelenti a theologiai kérdésekkel való foglalkozást, hanem tárgya maga a sokszínű élet. Erre a programra Zsinka annyival inkább vállalkozhatott, mert őt képzettsége s ennél fogva belső, lelki habitusa nem kötötte a theologióhoz. A prot. szaktheológiának egyébként is akkor (1924) keletkezett egy újabb folyóirata, a Csikesz Sándor szerkesztette *Theologiai Szemle*. A Prot. Szemle szerkesztősége előtt az a cél lebegett, hogy abban a protestantizmus nem mint egyház-tudomány, hanem mint szellem és stílus nyilatkozzék. Szerkesztésében olyan elvek érvényesültek, aminőket a megváltozott idő és élet, nemkülönben a prot. közvélemény kívánt. Zsinka, mint igazi talentumos szerkesztő, sokat adott a közönség ízlésére, tetszésére, valamint a közlőnynek a forrongó élettel való correlatiójára. Ez kitűnik a Szemle következő rovataiból is: Cikkek, szépirodalmi közlemények. Arcképek. Krónika. Külföldi Szemle. Kritikai Szemle. Színház. Képzőművészet. Zene. Idők jelei. Nekrolog. Így lett a Szemle valóságga tarka, színes mozaiklap, mely több élvezetet nyújtott, mint tanulságot. A folytatásos, hosszú nagy tanulmányok elmaradtak s egy számban is lehetőleg rövid cikkek jelentek meg, mert hiszen a mai lázas kor izgatott embere semmiben sem tud hosszasan elmerülni. A kritikai szemle, a protestantizmus körén kívül eső művek ismertetésével is, aránytalanul megnövekedett. Nagyobb számban jelentek meg benne szépirodalmi művek (versek, elbeszélések). Legmeszebbmenő újítása azonban az volt, hogy színházra, képzőművészetre és zenére is kiterjesztette figyelmét. Hogy helyesen és szükségszerűen-e, az nagyon is kétségbevonható. Az is kérdésbe tehető, hogy az egyház rovására nem kerekedett-e felül a Szemlében a világi irodalom. Az, amelyikben csak a szerző protestáns, de nem egyszersmind a szellem és a tartalom is.

Zsinka Ferenc váratlan és kora halála után 1930-ban Áprily Lajos vette át a Szemle szerkesztését, akivel ismét új korszak kezdődött ennek életében. Ez a korszak azonban már a máé s így nem lehet tárgya a multa való visszapillantásomnak. Azzal a hő óhajtással zárom rövid megemlékezésemet, hogy a Szemle még sokáig legyen tisztán zengő harangszava és igazi élesztő kovásza a magyar protestantizmusnak.

S. Szabó József

Boldog dal

*Lélek vagyok: körültem
lelkek raja kering.
Lelkek világa lebben
ércritmusom szerint:
bolygók, körém fogózók,
szelíd baráti lánc;
rakoncátlan kométák
száguldozzák az éjt át:
félelmes fáklyatánc.*

*A roppant Univerzum
központja én vagyok:
én hajtóm az elektront,
én fűtöm a napot,
én nyögözöm a sziklát,
tőlem feszül a szárny,
de bárhová suhannak,
hozzám kötözve vannak,
mint a testhez az árny.*

*Az Éj, az árnyak anyja
leskel künt és sziszeg,
hogy egykor elfoly a fény,
megállnak a vizek
s szétörölik hatalmam
a csönd kis férgel.
Ne halljam a boszorkányt!
Zúgjak, mint az orkán,
erőm örvényei!*

*Minden mélység, magasság,
forgózatok felém:
ó szent határtalanság,
ujjongó költemény.
Legmesszebb távolokban
hunyorogó csillagon
szemem irgalma csillan
s a térben ez a dallam
az én boldog dalom.*

Juhász Géza

A barokk és az egyházak

A tudományos kérdések felvetődésének bizonyára megvan a motívuma a felvetődés idejének korviszonyaiban is. Számos szerző azzal magyarázza a barokk előtérbe kerülését, hogy a barokk-korszak és a mi napjaink között mélyremenő rokonság van. Ez a rokonság alaposabb összehasonlítás után aligha bizonyul olyan szorosnak, mint némelyek érzik, de több vonás egyezése kétségtelen. Mások a katolikus renaissance hatásának tulajdonítják e kutatások kiterjeszkedését. Némelykor bizonyára ez is motívum, de másfelől érdemes volna számbavenni, hogy vajjon nem foglalkozik-e több protestáns tudós a kérdéssel, mint katolikus. Sokan egyszerűen arra vetnek, hogy a barokk eddigi elhanyagoltsága az oka mostani „divatbajóttének“, ugyanis bőven számíthatunk új eredményekre területén. Ez egy kissé goromba fogalmazása annak a belátásnak, hogy talán mégis benső tudományfejlődési motívumok a döntők a barokk-irodalom évtizedes nagy termékenységében. A tudományos lelkiismeret és igazságszolgáltatás hajlama vezetett sokakat egy rosszul megítélt korszak vizsgálatára. Ehhez járult az értékelő szempont átalakulása, mely lehetővé tette a régi ítélet revízióját, sőt követelte. Szerepet játszott annak a nagy fejlődési folytonosság-hiánynak a felismerése, mely a barokk századainak elhanyagolása vagy dekadenciának bélyegzése következtében tátongett Európa és minden népének művelődéstörténelmében. A barokk „átértékelése“ éppen úgy megtörtént a külföld minden országában, mint ahogy minálunk is.

Magyarországon az érdem, leszámítva három-négy kisebb kezdeményt, Szekfü Gyulát illeti meg, ki Magyar Történetének a XVIII. századról írott kötetében foglalja össze mindazt, amit a magyar katolikus barokról felkutatott s ez a fejezete életének egyik legszebb alkotása. Ez a fejezet, mint első kísérlete a szintézisnek, alapvetés és nem lezárja, hanem megnyitja a kutatást, irányt, módszert és problémákat mutat meg. Termékenységét legjobban tanúsítja, hogy tüstént polémiát váltott ki.¹ A kritikák rámutattak arra, hogy Szekfü a XVIII. század műveltségéről egyoldalú képet ad, csak a katolikus oldalt mutatva be s a további kutatásnak kell ezt protestáns irányban is kiegészíteni. Asztalos nagyobb nyugalommal, S. Szabó több vehemenciával veszi hírátal alá Szekfü „barokk-szemléletét“ és kétségbevonják, hogy a kérdéses kor műveltsége teljesen barokk volt. A barokk-fogalom használatában mindhárman, szerző és kritikusi megegyeznek s az ellenreformáció katholicizmusával azonosítják. Úgy tetszik, az egész polémia forrása végeredményében e fogalomhasználatban gyanítható. A kérdés voltaképpen nem az, hogy a barokk áthatotta-e az egész magyar kulturát, — ez egyáltalában nem lehet vitás, — hanem az, hogy mi a barokk-szel

¹ Asztalos Miklós ismertetése, Protestáns Szemle 1932. 262. sk. II., S. Szabó József: Barokk-szellem és műveltség, u. o. 309. sk. II.

lem, mit értsünk ezen a fogalmon s legfőképen — a mi esetünkben — hozzáköthető-e uralma korszakának csak egyik vagy másik hitfelekezetehez. Tekintsük át ebből a szempontból az irodalom ama darabjait, melyek nem csupán leírják a barokk jelenségeit, hanem lényegét is igyekeznek megragadni.

A modern barokk-kutatást H. Wölfflin 1915-ben megjelent „Kunstgeschichtliche Grundbegriffe“-jétől számítjuk. Ő a barokk kategóriáját a XVII. század egész művészetére és szellemére alkalmazza, a protestáns holland piktorára éppen úgy, mint a katolikus spanyolra. Wölfflin methódusát F. Strich alkalmazza egy év múlva a német barokk költészetre.² Ő éppen úgy, mint Wölfflin, szövegszerűen sehol nem tárgyalja a felekezetekhez való viszonyát, csupán közös vallásos jellemét vázolja, de míg Wölfflin csak mellesleg emeli ki, hogy a barokk-stílus inkább az északi germán léleknek megfelelőbb, a klasszikus renaissance a déli népeknek, addig Strich a barokk költészetet Németországban határozottan nemzeti germán költészetnek tartja és az a kép, melyet ad, erősen protestáns színezetű. Az természetes, hogy a példák közt protestáns és katolikus eredetűek egyaránt szerepelnek. M. Dvorák szép értekezései, melyek a kérdéses korról foglalkoznak, 1920-ban és 21-ben keletkeztek.³ Ő a renaissance-ra következő szellemet a XVI. század elején fellépő elmélyedő vallásos mozgalomból vezeti le s kezdeteit Michelangelo öregkori műveiben és a Dürer apokaliptikus rajzaiban látja, az utóbbinak erős lutheránus jellemét hangsúlyozva, későbbi fejlődését pedig egyrészt a spanyol ellenreformáció nagy festőjében, Greco-ban ábrázolja, másrészt a holland protestáns idősebbik Brueghel-ben. Olyan közös szellemet állapít meg, melynek megvan a katolikus és protestáns ága egyaránt. W. Weisbach sokat emlegetett könyve bővebb tárgyalást igényel.⁴ Címe arra a következtetésre csábít, hogy Weisbach az ellenreformációt és a barokkot teljesen azonosítja. Ez azonban nem egészen így van. Ahelyett, hogy a barokkot teljes egészében az ellenreformáció alkotásának tartaná, inkább az ellenreformációt tekinti a barokk egyik jelentőségének. Ő azonban csak ezt a jelenséget vizsgálja, a barokkot mint az ellenreformáció művészetét, kiemelve a korszak egész alkotásából, de hangsúlyozva mindjárt az első lapon, hogy ez csak egyike a kor rendkívül bonyolult kulturális irányainak. A könyv maga, amint az előszó elbeszéli, úgy keletkezett, hogy a szerző Rembrandt vallásos művészetével foglalkozott, tehát a protestáns vallásos barokkal, s közben felébredt érdeklődése Rembrandt művészetének „Gegenspiel“-je, az ellenreformáció egyházi művészetére iránt. Vizsgálatai végén (210. l.) aztán arra a belátásra jut, hogy a barokk stílusban a művészetnek egy immánens naturalisztikus fejlődése csúcsosodik ki és ez összetalálkozik az

² F. Strich: Der lyrische Stil des 17. Jahrhunderts. Muncker-Festschrift 1916. 21. sk. II.

³ M. Dvorak: Kunstgeschichte als Geistesgeschichte 2. kiadás 1928.

⁴ W. Weisbach: Der Barock als Kunst der Gegenreformation 1921.

ellenreformációs egyháziasságra és vallásosságra is jellemző naturalisztikus és materialisztikus tendenciákkal. A történeti történés titokzatos folyamatai közé tartozik. jegyzi meg hozzá, az, hogy miként mozognak egymás mellett és fonódnak össze egy formális-művészi és egy szellemi processzus úgy, hogy végül a forma a szellemi eszmei tartalom adekvát kifejezéseként jelenik meg. Okát azzal adja, hogy a stílusalkotó erők ugyanazon birodalomból erednek, ugyanazon kulturális faktorok határozzák meg őket, mint a szellemi eszméket. S mivel az ellenreformációban, fejezi be, erős formaakarattal rejtett s ezt keresztül is vitte, amire a protestántizmus sem hajlamos, sem képes nem volt, magához vonta a kor immánens stílusosztónének főhordozóit. Tehát a kor vallásos művészete elsősorban az ellenreformáció művészete. Weisbach későbbi munkáiban⁵ elmélete bizonyos fejlődésen megy át, de egyben merevebbé is válik. A barokk korszakban az igazi, „echte“ barokk stílus mellett egyidejűleg egy racionalisztikus klasszicizáló irányt is állapít meg s akkor már az „igazi“ barokk művészet kulturális tartalmát az ellenreformáció vallásosságában és egyháziasságában látja, valamint az abszolutizmusban, és korhatárát is e két kulturális mozgalom elhanyagolásával veti össze. A klasszikus mellékirány aztán a felvilágosodással jut teljes kibontakozásra s legyőzi az igazi barokkot. A. Hübscher⁶ a történet folyamán harmónikus és antitetikus korok változását állapítja meg. A barokk antitetikus és így egyenesen lényegéből folyik a katolikus és protestáns ellentét. S mind a katolikus, mind a protestáns területen feljegyez közös barokk sajátságokat. H. Cysarz⁷ a barokknak két irányát különbözteti meg: a lutheránus országok szó-barokkját és a katolikus dél kép-barokkját, de a barokkal a kor egyetemes szellemét jelzi. L. Lang népszerű művében⁸ a barokkot azonosítja az ellenreformációval és azt az időszakot jelöli vele, mely a reformáció és a felvilágosodás között telt el. Az ebből a meghatározásból adódó dilemmát pedig így oldja meg: „Ha a barokk az ellenreformáció, a katolikus egyháziasság és az abszolút uralom utolsó fellángolásának a művészete, akkor a protestáns polgár Rembrandt egy különálló világ...“ (X. l.) E. Ermatinger⁹ a barokkot nem stílusnak, hanem történeti életformának tekinti és német földön a reformációból vezeti le szellemét mindenestől, de e protestáns német barokk mellett — melyet, ismételjük, autochtonnak tart — természetesen elismeri a katolikus román barokkot is. Ez utóbbi

⁵ W. Weisbach: Barock als Stilphänomen. Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1924. 226. sk. II. és Die Kunst des Barock in Italien, Frankreich, Deutschland und Spanien 1924.

⁶ A. Hübscher: Barock als Gestaltung antithetischen Lebensgefühls. Euphorion 1922. 517—62. 759—805. II.

⁷ H. Cysarz: Vom Geist des deutschen Literatur-Barock. Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1923. 243—68. II. és Deutsche Barockdichtung 1924.

⁸ L. Lang: Was ist Barock? 1924.

⁹ E. Ermatinger: Barock und Rokoko in der deutschen Dichtung 1926.

később hat Németországban is, de a német barokkot eredetileg a lutheránizmus hozta létre. *W. Drost*¹⁰ a barokk szellem lényegét nem vallási területen keresi, hanem metafizikai életérzésben, mely áthatja a kultúra minden területét, így a vallási életet is, katolikust és protestánst egyaránt. *N. Pevsner*¹¹ éles határt von a barokk és az azt megelőző manirizmus közt és ezt veszi egybe az ellenreformációval, míg a barokk lényegének éppen az elvilágiasodást jelöli meg és azt írja, hogy az északi népek, németek és hollandok, miután őket a reformáció átalakította, alkalmasabbak voltak igazi mélyét felszínre hozni, mint a katolikus déliek. Ezzel ellentétben szerzőtársa, *O. Grautoff*, ugyanabban a könyvben a spanyol barokkról írva, azt a struktúrát, melyet általában barokknak mondanak, tipikusan spanyolnak állítja és szellemi tartalmát a spanyol eredetű ellenreformációs katolicizmusban ismeri fel. *K. Viëtor*¹² a korszellem lényegét hasadásban, feszültségben, éles ellentétekben látja, ezek egyik jelensége a katolikus-protestáns ellentét is, tehát mindkettő a barokk történeti struktúrájához tartozik. Nem úgy áll a dolog, hogy egyik vagy másik hozta létre a barokkot, hanem ez az a nagy egész, melybe az ő viszonyuk és korszerű történeti formájuk is beletartozik. A tipikus barokk vonások egyiken is, másikon is felismerhetők. *G. Müller*¹³ egyetemes kulturális tendenciának tartja, mely két ágban, a reformációban és a reformkatolicizmusban tör ki, ebben a két mederben folyik tovább, de nem kölcsönhatás nélkül. *K. Joél*¹⁴ merev történetiszemlélete pontosan évszázados korszakokat vesz fel, s ő barokknak csak a XVII. sz.-ot nevezi. Századonként két alapvető világnézeti principiumnak a váltakozását igyekszik végigvinni a történeten, az egyik a kötöttség, a másik a feloldódás. A XVII. század a kötöttség korszaka és ebből az alaptendenciából magyaráz mindent. Ezzel magyarázza azt is, hogy ebben az időben a vallás, sőt nem egyszerűen a benső vallásosság, hanem annak kötött formája, az egyház uralkodó tényezővé válik, s ebből érti meg a lekötöttebb, az erők összefogására legalkalmasabb katolikus egyház diadalmas restaurációját. A barokkra jellemzőnek ebből a szempontból nem a katolicizmus benső megújulását tartja, mely az előző században ment végbe, hanem az ellenreformáció sikeres hatalmi akcióit. A római egyház valóban a század legnevezetesebb tényezője, de nem azért, mert ő teremtette meg a korszellemet, hanem mert a minden vonalon érvényesülő tendencia legalkalmasabb eszközét lelta fel benne. A kortendencia megmutatkozik protestáns területen is és Joél bizonyító példái mindkét egyház köréből valók. *W. Flem-*

¹⁰ W. Drost: *Barockmalerei in den germanischen Ländern* 1926.

¹¹ N. Pevsner und O. Grautoff: *Barockmalerei in den romanischen Ländern* 1928.

¹² K. Viëtor: *Das Zeitalter des Barock*. Zeitschrift für Deutschkunde 1928. 385—405. II.

¹³ H. Naumann und G. Müller: *Höfische Kultur* 1929.

¹⁴ *Wandlungen der Weltanschauung* I. k. 1928-től.

*ming*¹⁵ nem veti fel az eredet kérdését, a kétfajta vallásosság eltéréseinél a kiemelésére sem törekszik, sőt ellenkezően, a közös „barokk“ vonásokat elemzi ki katolikus és protestáns jelenségekből vegyesen. Megjegyezhetjük, hogy mondhatni kizárólag a német kultúrterületet veszi szemügyre. Végül érdekes lesz a Propyläen-Weltgeschichte ötödik kötetének három szerzőjét megszólaltatni kérdésünkről. E. Marcks (237-8. ll.) szerint a barokk az ellenreformáció művészete, mely az új egyháziasság és vallásosság szellemétől mélyen áthatottan lesz annak harci eszközévé. W. Goetz (362-4. l.) szintén túlnyomólag katolikus egyházi művészetet lát benne, utal az öntudatos jezsuita befolyásra és a spanyol néplélek szerepére. A protestantizmusból hiányzott szerinte a hajlam, hogy a művészetet és a vallást összekösse. Nagy szerepe van ellenben a zene fejlődésében, mely a protestáns kegyességnek megfelelő művészet volt. W. Mommsen (502. sk. ll.) csak annyit mond, hogy a barokk művészet a katolikus területeken az egyház dicsőségét szolgálta, de a konfesszionális ellenreformációs tendenciákkal vajmi kevés dolga volt.

E futólagos áttekintés is meggyőzhet bennünket afelől, mily bizonytalanság uralkodik kérdésünk körül. Ez a benyomás még erősödné, ha a sok művészet-, irodalom-, politika- vagy általában kultúrtörténelmi részlettanulmányt és összefoglalást is szemügyre vennénk, melyek nem teszik tematikus vizsgálat tárgyává a barokk lényegét, hanem mint kész kategóriát használják. S ez a bizonytalanság nemcsak az irodalom egészében uralkodik, hanem felismerhető az egyes szerzők gondolatköréből is. Ez a körülmény vall rá a bizonytalanság okára. Kérdésünk terminológiai probléma, semmi más. Mint annyi más esetben a történelemtudományok mezején, itt is egy áthagyományozott műszó okozza a zavart, maga a „barokk“ kifejezése. Ez nemrégiben még csupán egy képzőművészeti stílust jelentett, mely mellett virágzása idején éltek más irányok is, mint pl. a németalföldi naturalizmus, vagy a francia klaszszicizmus. Azután észrevettek e három stílusban is egyező vonásokat és elnevezték az egész korszak képzőművészetét barokknak. Majd más művészetek ekorbeli alkotásain is felfedezték ezt a „barokk“ bélyeget, nemkülönbön filozófiai rendszereink és politikai életünk is, s a végén egy általános korszellemet is értettek s értettek a barokk alatt, mely különbség nélkül minden kultúralkotás és minden nemzet körében fellelhető. Az „is“-en hangsúly van, mert éppen e kultúrtörténelmi szinopszis eredményeképpen szükségessé vált a nagy általános tendencián belül a partikulárisabb áramlatok elkülönítése is és ezért némelyek megtartották a barokk régebbi értelmezését, s stílus kategóriaként használták továbbra is, de akkor nem találtak elnevezést arra a korszakra, mely a képzőművészetben a barokkot hozta létre és vagy a század számával

¹⁵ Die Auffassung des Menschen im 17. Jahrhundert. Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. 1928. 403. sk. ll.

jelölték, — ami nem helyes, mert ez a kor nem szorítható egy századba, — vagy barokknak nevezték ők is, de „igazi és nem igazi“ korrekcióval látták el a jelenségeket, vagy végül tudatosan megkerülték a határozott színvallást. Vannak természetesen olyanok is, akik előtt nem is tárult fel a fogalom problematikus volta. Komplikálta a helyzetet az is, hogy a kutatások, melyek a művészettörténelemtől távol, annak eredményeiről esetleg nem is véve tudomást és a barokk kifejezést egyáltalában nem használva, olyan eredményekre jutottak, melyek a művészettörténelemben barokknak nevezett szellemi formákat állapítottak meg. Mikor aztán a két kutatótábor egymás eredményeiről tudomást szerzett, egyik is, másik is a maga kategóriális terminusait alkalmazta az idegen anyagra, — szükségszerűen, mert hiszen a megértés nem egyéb, mint az új ismeret beillesztése a magunk kategóriáiba, — s ezzel végképen összekuszálódott a helyzet. A kulturális élet tényleges összeshívódottságának és az emberi kutatómunka kényszerű differenciálódottságának az antitézise idézte fel ezt a zavart.

A szaktudományokra különülés ténye, a szakszerűség, sőt monográfizmus — az egyes szaktudományok is kénytelenek részletkérdésekre szagatni területük egészét annak szinte áttekinthetetlen kiterjedése miatt, legalábbis az előkészítő munkálatok számára — elkerülhetetlen perspektivikus tévedést rejt magában. Hogy ki mit tart döntő tényezőnek egy korszellem alkatában és eredetében, az speciális kutatási területétől függ. Csak a részletkutatásokra alapított szintetikus történetfilozófiai szemlélet képes az emberileg elérhető objektivitásra és általánosásra eljutni, éppen magávalhozott filozófiai kategóriái segítségével. A szakkutatók barokk-fogalmának tartalma azonban azon múlik, mi a tudományköre és vizsgálati területe, a képzőművészet, a politikai élet, a tudomány, az irodalom, a vallásosság stb. Továbbá: stíluskategóriának tartja-e a barokkot vagy általános kulturális tendenciának. Végül: melyik nemzet történetén végzi vizsgálatait.

Ha mármost szűkebb tárgyunkhoz visszatérünk, tisztán láthatjuk e motívumok érvényesülését. A régi felfogás csak azt a művészeti irányt nevezte barokknak, mely a román katolikus országokban divatozott, tehát joggal tekinthette katolikus művészetnek. Bár itt is felmerülhet a kérdés, hogy vajjon kimondhatjuk-e általános tételként, hogy az ellenreformáció katholicizmusának a barokk a kizárólagos művészete, amikor a francia klasszicizmus is katolikus területen jött létre. De ha a barokkot egyetemesebb kategóriaként kezdjük használni, akkor teljessé válik a bizonytalanság. Weisbach pl. egyre hajlamosabb lesz az ellenreformációval azonosítani. Igen, mert vizsgálati anyaga, ellenőrző vizsgálatok nélkül, megengedi ezt a feltevést. Ermatinger a német költszetet tekinti át, tehát túlnyomólag protestáns alkotásokat, ezért ő felteheti a barokk eredetét a reformációban. Emellett megható látni mindkettőnél a tudományos objektivitás törekvését, mellyel igyekeznek a

másik egyház helyét is kijelölni, de anyaguk által meghatározott szempontjuk mégis eldőnti perspektívájukat. De a kutatási anyag dönti el másoknál is azt is, hogy általában az egyházaknak milyen szerep jut perspektívájukban. A barokk hol egyik vagy másik egyháznak, illetve általában a vallásosságnak a terméke, hol maga a barokk olyan általános korszellem, mely az egyházak korszerű szellemét megalkotja. Ves-sük össze pl. ugyanabban a könyvben Pevsner és Grautoff felfogását. Vagy ott van a Dvorák és Drost elmélete. S így tovább. Mind e teóriák kritikája messze vezetne s a mi célunk nem ez. Mindössze arra akartunk e példákkal rámutatni, hogy az egész kérdés terminológiai természetű. Abban valamennyi szerző megegyezik, hogy a kérdéses korszaknak bizonyos egyöntetű kulturális tendenciája volt, mind a katolikus, mind a protestáns világban közös vonásokat eredményez, jöllehet egyik is, másik is határozott eltérő karakterrel rendelkező világ. Kérdés mármost, hogy az individuális vagy az univerzális vonások-e az elsődlege-sek, akár genetikai, akár strukturális szempontból nézzük a dolgot és kérdés az is, hogy hol keressük a legátfogóbb tendenciák eredetét a történeti fejlődésben. De ez már nem a mi kérdésünk.

A mi kérdésünk az volna, hogyan lehetne véget vetni ennek a bizonytalanságnak, melynek okául a terminológiai zavar bizonyult. Természetesen e zavar kiküszöbölésével. A legcélszerűbb volna elvetni magát a „barokk“ kifejezést. Ez a szó úgysis gúnynévként került forgalomba és „átértékelt“ jelentését a legkevésbé sem fedi. Kis szójátékkal azt mondhatjuk, hogy ma már nem tartjuk barokknak a barokkot. De ilyen radikális megoldásban nem lehet reménykedni. Megelégedhet-nénk annyival, ha tudván azt, hogy a renaissance-tól az 1700-as évek nagy fordulatáig — ha az ú. n. rokokót a barokk hajtásának tartva, az összefogó korszakba beleszámítjuk — egyidejűleg számos tenden-cia figyelhető meg, melyek mégis bizonyos közös fejlődési áramlatba ágyazódnak, a tudomány megállapodna abban, hogy az egész korszakot a maga összes és a szellemi alkotás minden területén jelentkező ten-denciáival együtt nevezzük barokknak, vagy pedig kiválasztunk egyet az irányok közül és annak a számára foglaljuk le ezt a műszót. Az utóbbi kísérlet azonban megmutatná, milyen elviselhetetlen tehertételt jelent a tudományra nézve egy áthagyományozott, ötletszerű, nem objektív, hanem értékelést kifejezni kívánó, s hozzá hamisan értékelő elnevezés, ha annak új, kritikai, objektív jelentést akar adni. Elkerülhetetlenül befolyásolna minden tárgyilagos jóígyekezetet a régi gondolat tartalom, legalábbis az idesorozott alkotások körének megszábasában s ezek a határok erőszakosan összezárnának lényegileg össze nem tartozó jelen-ségeket és szétszakítanának homogéneket. Weisbach pl. rámutat arra, hogy a barokk *mint* stílus, *mint* forma a képzőművészet immánens fejlődése, tehát mint ilyen vallásilag közömbös, de az ellenreformáció katholicizmusa megfelelő kifejezési eszközre lelt benne, tehát *mint* ki-

fejezés, *mint* szellemi tartalom a barokk az ellenreformáció művészete. De mit csinálunk akkor azokkal az alkotásokkal, melyek formai szempontból feltétlenül a barokk stílus körébe sorozandók, ellenben szellemük teljesen távol áll nemhogy az ellenreformáció pl. spanyol bensőségétől, de általában mindenféle vallásosságtól? Willi Drost ugyancsak a formai sajátosságok alapján szintetizálva olyan alkotásokat fog össze a barokk kategóriájával, melyek szellemükben élesen szembenállanak egymással és nem egy közülük éppen annak a fejlődésnek a kiindulópontja, sőt beteljesítője, mely szembenállása öntudatában és szándékosságában a „barokk“ gúnynévet kitalálta. Vagy ott van Dvorák. Ő a benső szellemiségéből indul ki és rokonságba hozza Greco-t és Dürer-t, ugyanazt a Dürer-t, akit Wölfflin a barokk ellentétéként tárgyalt renaissance képviselőjeként szokott bemutatni. Ezzel az új értelmezési kísérlettel ime megint csak ott tartanánk, hogy előbb el kellene döntenünk a barokk lényegét, azaz folytathatnánk a mai akadályversenyt egy elérhetetlen díjért: egy olyan önkényes elnevezés objektív jelentésének a meghatározásáért, mely voltaképpen nem létezik. Mert a barokk, ezzel tisztában kell lennünk, nem történeti valóság. Összefüggő és kizárólagos történeti képletet nem találunk ehhez az elnevezéshez. Nem jelent ez a szó a tudomány számára semmit. Mert nem jelenthet tudományos csoportfogalmat egy gúnynév, melyet az alkotások egy körének megbélyegzésére találtak ki egykor olyanok, akiket a tudomány felismerése szerint erős rokonság fűz nem egyszer a megbélyegzettekhez.

Ha már nem tudunk ettől a szerencsétlen kifejezéstől megszabadulni, akkor legjobb volna általában „a barokk korszakáról“ és nem „a barokk korszakról“ beszélni, vagyis arról a korról, melyben az egykor barokknak gúnyolt képzőművészeti irány *is* élt és aztán anélkül, hogy a szó kritikai jelentésével bajlódnánk, keressük meg az egyidejű különböző mozgalmakat, szellemi tendenciákat s egyenként megállapítva lényegüket, struktúrájukat és vonatkozásait s felismerve a közös vonásokat, az egyidejűség révén kétségtelen összefoglaló szellemiséget, arra törekedjünk, hogy szintetikus képbe egyesíthessük „a barokk korszakának“ lényegét és elágazásait. Akkor világosan fel fog tűnni az egyházak szerepe és viszonya is. És közben talán kialakul az újkori szellemtörténelem modern tudományos terminológiája.

Joó Tibor

Karácsony

MEDITÁCIÓ

A hétköznap egyhangú, sokszor idegeket őrítő és lelket ölő munkájából az ember pihenésre vágyik. S ha a lélek még nem tompult el egészen, éppen a pihenés óráin érezzük: valamire még szükségünk van. Az ember nemcsak erejének megújulását szolgáló pihenést, hanem ünnepeket is keres, hogy lelke megszabadulhasson a föld porától, magasabb, tisztultabb régiókba emelkedhessék és elteljen fényvel, életörömmel, felüdüljön a tiszta ideálok frissítő vizeiben és megújult erővel térjen vissza a hétköznap munkahelyére.

Talán semilyen más ünnep alkalmával sem éli ezt olyan könnyen át a modern ember, mint karácsonykor. Már hetekkel azelőtt megindul a tervezgeés, szülők keresik a módját annak, hogy gyermekeiknek minél nagyobb örömet szerezhessenek s gyermekek legalább valamit szeretnének ebből viszonzni. Még olyanokat is, akik különben egész esztendőben magukra gondolnak, ilyenkor, karácsony táján elfog a vágy, hogy másoknak próbáljanak örömet szerezni. Hiszen az egész társadalom — nemcsak a keresztyén társadalom — az ádvent heteiben a karácsonyra való felkészülés jegyében él, — le a legkisebb kereskedőig, aki üzletének ablakait legalább egy kis fácskával díszíti és az ajándékozó örömet szeretné forgalmának csengő érczel kifejezhető növekedésére felhasználni.

A toladó üzleti reklámok, megüresedett, formalizmussá lett ünnepségek, ajándékok sora sok családban, ahol az ajándékozás csak kedves megszokott forma, de nem mélyebbre mutató szimbólum, — a karácsony keresztyén ünnepének a szekularizálását, evangéliumi üzenetének megüresítését jelenti. Ahol pedig a karácsony ennél nem hoz többet, valami egészen mást, ott az ünneplés számára legfeljebb azok az emelkedett érzelmek, ideális magasztatokba való szárnyalás hangulatai maradnak meg, amelyeket bevezető sorainkban említettünk. S ezek is legfeljebb valami halk utórezgéseit miszlikus-pantheisztikus átéléseknek. Éppen karácsony ünnepét tehetik az ilyen hangulatok meleggé, kedvessé, sőt valami magasztos, a hétköznap tülekedésével szemben tisztultabb életforma megjelenítésévé avathatják. A nálunk még erősen elterjedt felfogás is éppen azért látja a karácsony ünnepében, a szeretet ünnepében a keresztyénség kikristályosodott szimbólumát, mert itt véli felfedezhetni egy magasabbrendű, földi salaktól megtisztított emberlét eszményét, a harcokkal és vereségekkel telt élet számára követendő példaképpé szánt eszmei valóságát.

Mindez nem éri el a karácsony keresztyén üzenetének az igaz tartalmát. Ezt a keresztyén üzenetet ma sem lehet tömörebben és a valósághoz hívebben kifejezni, mint azt mindjárt a keresztyénség életútjának elején az evangélista tette ezekkel a szavakkal: „Az Ige testté lett

és lakozzék miközöttünk — és láttuk az Ő dicsőségét, mint az Atya Egyszülöttjének dicsőségét, — aki teljes vala kegyelemmel és igazsággal.“ (Ján. 1:15.) Ebben az üzenetben nincs szó eszményi valóságról: az elképzelhető legkonkrétabb realitás az, hogy az Ige testté lett. S az, akiben az Ige testté lett, nem „eszmény“, hanem test a mi testünkéből: Isten ennyire „komolyan vette“ a mi emberlétünk reális viszonylatait. Az Atya Egyszülöttje is nem azért jött, hogy az eszményi tökéletességnek új életformáját példaképpül állítsa elénk, hanem hogy egy új világnak, az Isten országának törjön utat az Isten nélkül élő embervilágnak az őserdejében. Azért lett ez az Ige, amely az Isten „hallgatásából lép elő“ (Ignatius), ítéletté minden *istentelen* emberi életmegnyilatkozás fölött, azért vált ki a karácsonyi üzenet a természetes embernél félelmet: „nagy félelemmel megfélemlének“, — mondja az evangéliumi elbeszélés a betlehemi pásztorokról. (Luk. 2:10.) Talán azért keresi a modern ember is az említett vagy azokhoz hasonló „átértékeléseket“, azért is világiásítja el a karácsonyi evangéliumot, mivel ösztönszerűleg — fél annak a valóságától. Fél attól az ítélettől, amely az inkarnáció tényében benne rejlik s amely őt is sujtja.

Lehet akkor ennek a felismerésnek a világitásánál karácsony ünnepében a szeretet ünnepét látnunk? Lehet, sőt kell: nem ennek ellenére, hanem éppen ezért. Mert ezen az ítéleten keresztül nyitja meg Isten itt, a halál völgyében az élet kapuját. Nem követésre serkent eszménynek, példaképnek a szemünk elé állításával: még az imitatio Christi életformája sem nyul le az evangéliom végső mélységeibe; ezen az úton az ember könnyen megfáradhat és elvétheti a célt. Inkább megment a bűn és halál hatalmából akkor, amikor az Egyszülött magára veszi a világ bűnét. Krisztus élete minden mozzanatában mutatja az Istennek az ember bűnét sújtó ítéletét s ez az ítélet a golgotai kereszten teljeseedik ki. De ugyanezen az életen megnyugszik az Atyának a tettség: Ő a szerelmes Fiú, akiben az Atya gyönyörködik, ezen az Istennek engedelmes és neki kedves életen nem vehet diadalt a halál. A testté lett Igében élet van: karácsonyt egyenes vonal köti össze husvétal. A Krisztusban Isten ezt a minden halálon diadalmas életet kínálja az embernek.

Az incarnatio évről-évre visszatérő ünnepe az Atya Egyszülöttének bűnön és halálon diadalmas, kegyelemmel és igazsággal teljes dicsőségét állítja elénk. Így az incarnatio tényében mutatja az Isten szeretét, sőt mutatja a szeretetet. Ennek az isteni megváltásnak a fényében tanulta meg a világ azt, hogy mi a szeretet. Enélkül az embernek minden szeretetet kereső és szeretetre kész indulata az Eros útjaira tévedt át és az emberi ösztönöknek ez a leghatalmasabbika életet gazdagító áldás helyett kegyetlen ostromra lett a szenvedély tüzetől fűtött emberen. Hogy ez mennyire nem „elmélet“, tudósok szobájában termett, az életrevalóságtól idegen kigondolás, azt még mindig borzalmas szemléletességgel

mutatja a manapság sokszor magasztalt primitív népek „ártatlan“ világa. De nem is kell ilyen messzire mennünk: akinek van szeme a látásra, annak a körünkben is mindjobban elterpeszkedő és mind nyiltabban fellépő modern pogányság ugyancsak számos példával szemléltetheti ennek a megállapításnak az igazságát. Mert ahol a keresztyénség ígéje megüresedik, ahol már nem talál engedelmes, hívő füleket, ott a keresztyén életszokások ugyan még egy ideig tarthatják magukat, ott az erkölcsi életfelfogás is még sokáig táplálkozhatik — talán öntudatlanul — keresztyén forrásokból és járhat így eszmei magaslatokon, de a való élet minderre hamarosan rácsúfol és a figyelmes szemlélőnek hamarosan megmutatja a végeredményben mindig önmagát kereső Eros áruló bélyegét. Hogy még a szeretet parancsának nevében elindított szociális törekvések is sokszor olyan szálnalmas eredményeket mutatnak és a céltől olyan messze megtorpannak, annak a végső, tulajdonképeni oka ugyancsak itt van. Ahol az Istennek a Krisztushoz megnyilatkozott szeretete lesz az emberszíveken úrrá, ott annak az ereje egyúttal mindig szociális igazságot teremtő erőként nyilatkozik meg.

Ennek a Krisztusban adott szeretetnek az új világot teremtő erejét szimbólumban mutatja az a szokás, hogy az évek sorát Jézus születésétől számítjuk. Az incarnatio így lesz külsőleg is a világtörténelem fordulópontjává. Nekünk azonban nem elég az, hogy a világtörténelem fordulópontjává lett. Új életet teremtő erejét mindig újra kell megtapasztalnunk a keresztyénség s hazánk életében, kiváltképen pedig saját magunkon.

Lic. dr. Karner Károly

Hol kószálunk...

Stefan George

*Hol kószálunk, a dombra árny hajolt,
egy másikon kilobban még a nap,
finom, zöldselymü pázsitján a hold
libeg, mint hófehér felhődarab.*

*Lent odvasan hunyorgó útsorok,
a vándort szíven fogja könnyű nesz.
Ezüstös ár, mely ormokról csobog,
vagy egy madár bűgő sírása ez?*

*Két barna lepke, fűrge játszi pár,
a réten kergetőzve illan át...
A tompa fájdalomra hinti már
az est bokrok s virágok illatát.*

Képes Géza fordítása

Séta Tóth Árpád szülőháza körül

A mai magyar nyelv legnagyobb művészt, akit negyvenegy éves korában temettek el a magyar fővárosban, öt halhatatlan verseskötvény őrzi a magyar nyelvterületen. És csodálatos: bár úgy tudjuk, hogy Tóth Árpád Aradon született, ezer ember közül csak egynek a szeme fog felragyogni szülővárosában, ha megpendítéd előtte a nevét. Igaz, hogy Tóth Árpád már öt éves korában Debrecenbe került, ott iskolázták, a magyar nyelv írástudói is úgy látták, hogy Tóth Árpád Debrecenből nőtt a magyar halhatatlanok sorába.

Ilyen gondolatok forogtak bennem, mikor elindultam Aradon, hogy szülőházát megkeressem.

Az aradi református paróchia anyakönyvében ez áll: Árpád, Nándor, született 1886. április 18-án. Tóth András iparművészeti szobrász és Molnár Eszter gyermeke, laknak Aradon, Sarló-utca 57. szám alatt. Keresztszülőként Schäffer Nándor szobrász és Molnár Erzsébet szerepelnek. A keresztelő pap neve Csák József. Az előző évek anyakönyvéből megtudható, hogy a szülők 1885. június 23-án keltek egybe, Tóth András szobrász Simándon született és Tóth Mihály bérkocsitulajdonos fia. Felesége, Molnár Eszter aradi születésű és Molnár Bálint ácsmester leánya. Az aradi kálvinisták lelkipásztora, ha poéták felé fordul, Arany Jánost olvassa. Kedves és jóságos öregember, régi vágású magyar, aki készségesen mutatja meg a protestáns vértanúk halotti anyakönyvét, Sárossy Gyuláról és az Arany trombitáról beszél multat ölelő, szikrázó szavakkal, de Tóth Árpádot nem ismeri. Kikísér a kiskapuba, megmagyarázza, merre érek el a legkönnyebben a Sarló-utcába és szelíd mosollyal búcsúzik.

Tikkasztó délután. A nap arany lágával önti el a vértanúk városát s a kelet-nyugat irányában húzódó Választó-utcában hiában keresek árnyékot. Szomorúan nézem és szinte megsíratom az utca szélén lévő akácfákat, melyekkel az új városi tanács sem bánt el emberien. Ezeket a megcsönkített fákat siratta meg Török Gyula Zöldköves Gyűrűjének emlékek poklában égő főhőse, Őz József. A Sarló-utcába fordulok. Örömmel látom, hogy a nagy, mezőig nyúló utcában régi arcú házak és sok éve ácsolt kapuk állanak. Az első házon új fehér táblácska csillog: Str. Ratiu. Csak ennyit mozdított a lombjait sirató akácfás utcán az idő, egyébként minden a régi: barázdásarcú magyarok, porban játszó gyerekek, fáradt borozók profilja a vasárnapi csapszék padkáin.

Valaki elmagyarázza, hogy a régi számozást néhány éve megváltoztatták. Akkor a jobb oldalon indultak el a házzámok s az utca végén visszakanyarodtak. A régi 57. szám, minthogy évekkal ezelőtt 64 ház volt az utcában, a baloldal elején lesz. Kevés keresgélés után rátalálok a Tóth Árpád szülőháza.

Háromablakos, zöldessárgára meszelt ház. A kis négyzetalakú hat táblás ablakok mögött muskátli izzik, frissen festett ablakrámak fényesen barnállanak a sugaras utcában. Meredek zsindeyes tető, a ház mellett csilingelő kis kapu, tempós nyikorgással nyíló nagykapu és két lépés kerítés. Minden a régi: a falak, az ablakok szabása, a tető formája, a szomszéd házak, a sárga poronddal beszórt széles utca, a porfelleget ontó szekerek, melyek közt alig-alig siklik el automobil.

— Kit tetszik keresni? — kérdi egy 50 körüli bajuszos férfi. Ingujjban áll a ház előtt, szemében a nemrég elűzött vasárnap délutáni álom, karjaiban nyújtózások. Elmondom neki, hogy mi járatban vagyok.

— Igen, igen — szól és csodálkozóan mér végig. Valamikor csakugyan lakott itt valami szobrász. A kertben ha ásunk, gyakran akad meg a vas egy-egy formált kődarabban, s a padláson ma is hever néhány tört gipszfigura. Én akkor nem laktam itt. Nem ismertem.

Megtudom tőle, hogy ő csak tíz éve tulajdonosa a háznak, Komlói Tivadarnak hívják, tudja, hogy a ház valami híres ember szülőháza.

— Kiskőrösön én is láttam Petőfi szülőházát és tudom, hogy büszkeség egy olyan házban lakni, amelynek történelmi becse van, — fejezi be mondókáját és beinvitál a házba.

Alacsony mennyezet, homlokfenyegető, törpe ajtó. Két lépés, nagy, kőkockákkal padlózott konyha, régi csipkefüggönyök a kétablakos szobában, melyet az új lakók hálószobának rendeztek be. Az udvar felől vadszőlős lugasból nyílik a kisebb szoba; később megtudom, hogy ebben a szobában látta meg a napvilágot először Tóth Árpád. Komlói meghatódva és készségesen ajánlja, hogy elvezet az utca régi lakóihoz, akik talán személyesen ismerték „a költő urat“.

Néhány lépéssel odébb, majdnem az előbbi ház mintájára szabott portára érünk, vénségesen vén asszony és ötven év körüli leánya állnak előttünk: mindketten özvegyek. Özv. Guttmann Ignácné 80 esztendő szürke havát, millió ráncát hordja fején, botra támaszkodik és sokdioptriás szemüvegén át, üres kék nézéssel figyel.

— Oh az nagyon régen volt — sóhajtja, mikor Tóth András neve üti meg a fülét. — Nagyon, nagyon rég...

A fiatalasszonynak kigyúl az arca és boldogan, mintha valami fantasztikus örökség hírét vette volna, beszélni kezd:

— Emlékszem jól. Itt laktak a szomszédban. Nagyon jó barátságban éltünk. A nővérem, Schwartz Lajosné, aki Budapesten él, a Tóth Árpád temetésére is elment. Istenem... Tudom, hogy híres ember lett belőle... Én csak egy vékony kis fiúra emlékszem. Sápadt volt. Később, mikor egy könyvben a fényképét mutatta valaki, nem ismertem rá... Nagyon érdekes család volt, lehetetlen elfelejteni őket. Az apa neves szobrász hírében állt.

— Kecskeszakállt viselt, — teszi hozzá rekedten az öregasszony —

a felesége korán elhalt. Molnár Eszter. Derék, dolgos asszony volt és gyerekeinek élt csupán.

Faggatom őket és a gyerek Tóth Árpádot keresem a Sarló-utca fővényén, a szomszéd gyermeklány emlékei közt. Hiába. Az emlékek kimerültek. Egy kis csalódás él a két asszony arcán és hogy csokorba gyűjtsenek mindent, amivel megörvendeztethetnek, szinte erőlködnek. Végül ennyit mondanak: — Nagyon kedves emberek voltak. — És ezt elisméltik többször.

Végre egy kis nekibuzdulással új címet ajánlanak: Rónai Dezső, két házzal odébb.

Rónai szobája könyvekkel, napilapokkal van tele. Ő maga kereskedő, valamikor színész volt. Udvariasan fogad és okos nézéssel hallgatja meg kérdéseimet. Mikor meghallgat, helyet kínál és „nyilatkozik“. Fontosnak tart minden szót. Igyekszik összefüggően beszélni és szinte megsértődik, mikor látja, hogy lassan kiejtett kerek mondatait nem jegyzem szórul-szóra.

— Tóth András tehetséges szobrászművész volt. Vidékről jött Aradra, ahol megházasodott. Három gyermeke született: Árpád, Ilonka és Zoltán. Két-három év különbség lehetett köztük. Az utcában hamarosan felfigyeltek a magyaros arcú, szakállas férfira, akinek az udvarára terméskövekkel és márványtömbökkel rakott szekerek fordultak be és szebbnél-szebb figurákkal és szobrokkal tértek vissza. Annakidején égett le az aradi színház, ő csinálta meg az új színház mennyezetének gipsz-cifrázatait. A szalontai Kossuth-szobrot is ő készítette. Mielőtt elhagyta volna Aradot, a Dezsőffy-utcába költözött. Akkor már özvegyember volt. Kicsi, udvarra nyíló házba költözött az árvákkal és hozzáfogott egy ház építéséhez. Stílusos családi házat készített négy szoba, konyhával. A ház díszítését egymaga végezte. Gyermekei Debrecenben laktak már, ő még mindig látható volt a háznak támasztott létrán, amint a rokokó csipkézetet mintázta.

— Árpád a legnagyobb fia volt. Nagyon sajnálom, hogy nem jegyeztem fel minden mozdulatát, minden kis okos szavát. De ki sejtette akkor, hogy nagy költő lesz. Szőke, soványarcú vékony gyerek volt, aki nem szerepelt a lármás utcagyerekek csoportjában soha. Apja műhelye körül tett-vett, homokházat épített, vagy a picinyke kertet járta be, magatalálta játékszereivel. Érzékeny volt, akít egy rossz szóval is meg lehetett verni.

— Egyszer... a ház előtt láttam (sohasem felejttem el). A nagy akácfa alatt ült és keservesen sírt. „Miért sírsz, Árpá? — kérdeztem. Nem felelt. Maszatos arcát a tenyerébe rejtette, mint a nagyok és sírt tovább.

Tóth Árpád verseiben sehol sem látunk olyan képet és olyan színt, amelyben aradi vonatkozás volna. És mégis. A szülőháza körül sétálva megtaláltam az apja emlékét, akiben az egyszerű emberek egy csodá-

latos és zseniális jelenségre emlékeznek és akiről a *Hajnali szerenád* egyik leghatalmasabb versében így cseng vissza a meg nem értett magyar:

*De lásd, ős Debrecenben él s koraőszt már s roskadt
Egy szobrász, kit szerettél s ki nagyokat akart ott
És akit meg se láttak, bár választott magyar volt
S ki estve szomorún most nagyokat borozgat.*

(Ady Endréhez)

És megvillan előttem az anya, aki három gyermekének ringatta bölcsőjét, aztán a halál ringatta az övét. És a Tóth Árpád férfiárvaságának egy halvány emlékét dúdolom magamban:

*Óh hűsítsd, éji lány lég, asztalra csüggedő fõm!
Hadd higgyem símogatva, Anyuska ül ma itten,
Kinek érintésétõl halkán billent s szelíden
Fiatalt térdei felé remegõ bölcsõm.*

(Vergõdés)

És késõbb élesebben, a nagyobb szomorúság hozta gyermekkori emlék bong fel a halott anya és az öt éves korban elhagyott ház emlékével:

*Béke, béke vár reám,
Egyre vár az ócska ház,
Ablakában ül anyám
És az estbe kivigyáz.
Jaj, de lelkem-testemen
Lomha, bús egykedvûség,
S eltûnõdõm: Istenem!
Messze kell-e menni még? ...*

(Este a temetõn)

És a gyermekbõl is tudtak a szomszédok egy valódi képet megõrizni, amely késõbb óriási árnyékká nõtt. Egyedül ült, az akácfa alatt, sírt, sírt szó nélkül, mint egy igazi férfi. Azóta gesztenyafapagoda, reketttyebokrok, ligeti és temetõi fák s a véghetetlenül fehér nagy tejút tövében sírt százszor. Ez a sok bánatos ritmus, mely úgy él betûkben és szavakban, mint tenyérbe duzzadó, ritmikusan fájó szív, mozdított meg, hogy életének elsõ kicsi kövét lerakjam.

Kováts József

Szegény vagyok...

*Szegény vagyok, nincs egyebem;
testem-lelkem, az életem.
Az sem enyém, kit szeretek,
de én arról nem tehetek.*

*Azért mégis úgy szeretem:
érte adnám az életem.
Mert a földön nincs más vigasz:
ami szép, jó, hű és igaz.*

*Mindenem az aláatom. —
Mindenemet odaadom
egy kis szépért, egy kis jóért,
egy őszinte, igaz szóért.*

*De ha nem kell, visszaveszem,
nem tukmálom senkire sem, —
akad elég boldogtalan,
kinek rám is szüksége van.*

*Felemelem bús fejemet,
felemelem bús szívemet,
vérzőszívű szegény ember,
perbeszállok az Istennel.*

*Mért teremtett e világra,
ha nem fényre, vígasságra?
Mért homályra, szenvedésre,
gyalázatra, megvetésre? ...*

*Perbeszállok, megbékülök,
tovább élek, tovább tűrök,
és szenvedek és szeretek. —
Ennél többet nem tehetek.*

Erdélyi József

A Magyar Református Kántorkönyv és egyházi énekügyünk

HODOSSY BÉLA VÁLASZÁRA

A Magyar Református Énekvezérek Egyesülete kiadásában megjelent *Magyar Református Kántorkönyvvel* kapcsolatban gyülekezeti éneklésünket s a használatban levő gyülekezeti Énekeskönyvünket tettem szóvá azért, hogy a Kántorkönyv sikertelenségének a tulajdonképeni szerzőkára rámutassak. A Kántorkönyv szerkesztője, Hodossy Béla a cikkemre küldött válaszában ezzel szemben azt állítja, hogy „az egész cikk a Kántorkönyv ellen iratott“, tehát azonnal jelentkezik is könyvének a megvédésére. Kissé ideges hangú cikkére az általa érintett részletkérdések rendjében adom meg a válaszomat.

1. Ha ridegen, megértés nélkül óhajtottam volna a Kántorkönyv ellen bírálatot írni, ahhoz egyáltalában nem lett volna szükségem semmiféle „keretre“, ahogy azt Hodossy Béla feltételezi, mert ahhoz éppen elegendő, bőséges anyagot ad maga a Kántorkönyv. Én azonban a Kántorkönyv kétségtelen sikertelenségének a legfőbb okát egyebeken kívül abban látom, amint azt a Protestáns Szemle cikkében is hangsúlyoztam, hogy az Énekeskönyvünkben előttiünk álló „teljesen megromlott, igazi szépségeiből kifosztott zenei anyag“ még legkiválóbb egyházi zenészeinket sem inspirálhatta a méltó zenei feldolgozásra (327. o.). Vagyis: nemcsak vádoló, — ellenkezőleg: mentem is a Kántorkönyvet. Pedig volna jogunk minderre való tekintet nélkül *tisztán* az egyházi zene esztétikai szempontjaiból is megbírálni a könyvet, hiszen azzal az igénynyel lép fel (mint Hodossy válasza is mutatja, hogy úttörő, komoly értékű zeneműként fogadjuk. E tekintetben a pártatlan kritika nem befolyásolható magát még a zsinat határozatai által sem, mert az az Énekeskönyv megújítását olyan zenei alapelvek alapján vitte végbe, amelyeket komoly egyházi zeneértő semmiképpen sem tehet a magáéivá. Nagyon rossz szolgálatot tesz egyházi zenénk ügyének az, aki az Énekeskönyv ügyében alaposan félrevezetett Zsinatnak a zenei intézkedését a komoly zenetudomány álláspontjával szemben védelmezni akarná. Komoly egyházi zenei testületnek tehát az első feladata az lett volna, hogy a mai kor esztétikai és liturgiai alapelveinek megfelelő Énekeskönyv érdekében indítson mozgalmat annyival is inkább, mivel ebben a külföldi testvéregyházak is megadták már a tudományos, történetileg és gyakorlatilag is igazolt példát.

2. Hodossy azt állítja, hogy „a zsinat a zsolttárok és dícséreték ritmusát... helyesen fogta fel és állapította meg.“ Azután folytatja: „Megállapítom, hogy a zsolttárokat külföldön sem az eredeti ritmusban éneklük“... „Erről magam is meggyőződtem Németországban“. Franciaországban és Svájcban nem járt, csak másokra hivatkozik s kije-

lenti, hogy „eredeti genfi alakban sehol a világon, még Genfben sem“ éneklék a zsoltárokat.

Ezzel szemben megállapítom a következőket: Volt idő, hogy a németek is a „kiegyenlített“ ritmusú korálokat énekeltek. Én is hallottam. Az a nagy zenei reformmozgalom, amely az utolsó évtizedekben zajlott le, e tekintetben is áldásos változást hozott. Mint valami porlepte drága gyöngyököt, szedték elő az egyházi zene fénykorának legdrágább értékeit s a gondos történeti kritika segítségével adták azokat újra vissza a gyülekezeteknek. Egymásután csendülnek fel az ősi genfi zsoltárok eredeti szépségükben *Cordier* gieszeni theol. tanár és mások lelkes buzdításai nyomán,¹ egymásután jelennek meg a pompás korálkönyvek az örökszépségű ritmussal.² A német egyházi zenei folyóiratok³ mind nagy örömmel számolnak be a pompás, lelkeket megelevenítő megmozdulásokról, a gyülekezeti éneklés megelevenedéséről.

Franciaországban és Svájcban én magam jártam és magam győződtem meg arról, hogy ott — igenis! — a genfi eredeti zsoltárdallamokat éneklék az ősi ritmikus formában. Nem éneklék ugyan az összes dallamokat, de énekes- és korálkönyveik mind az eredeti ritmusú dallamokat közlik.⁴

A skótokra is hivatkozik Hodossy. Én abban a kivételes áldásban részesülhettem, hogy Edinburgban a St. John's Church-nek lehettem két éven át a kántora és choirmaster-e. Jól tudom tehát, hogy a skótok zsoltárai ritmikusak, de ők tulnyomó részben az eredeti skót zsoltárokat éneklék. Amit azonban a genfi zsoltároskönyvből átvettek, azt mind történelmi hiteles alakjukban éneklék. Így közli azokat — természetesen — korálkönyvük is.⁵

Hodossy Bélával szemben tehát állítom, hogy ma már mindenütt, ahol egyházi zenekultúra van, indokolatlannak és helytelennek tartják az eredeti ritmustól való eltérést. De ha nem így volna, akkor is helytelenítenünk kellene, mint ahogy helytelenítettem én is már külföldi tapasztalataim előtt is.⁶ Sőt nem árulok el titkot, ha idejegyzem, hogy a kis elszakított jugoszláviai ref. Egyház valószínűen meg fogja előzni az anyaország református egyházát, mert éppen most készül kiadni Énekeskönyvét az *eredeti, ősi genfi formában*.

¹ *L. Cordier*: Der deutsche evangelische Liederpsalter, ein vergessenes evangelisches Liedergut, Giessen, 1929. — *J. Maresch*: Unser reformierter Liederpsalter (Ref. Jahrbuch, 1927.) — *W. Thomas*: Die Zukunft des Gesangbuches. (Musik und Kirche, 1929.)

² *Hugenotten-Lieder*, Elberfeld, 1924. 1925. — *The Church-Hymnary*, 1927. — *Em. Schild*: Choralbuch, Frankfurt a. M., 1931.

³ Pl.: *Musik u. Kirche*, Kassel. — *Die Ev. Kirchenmusik*. — *Zeitschrift für Ev. Kirchenmusik* etc.

⁴ *Psaumes et Cantiques*, 1895. — *Psautier Romand*, 1907. stb.

⁵ *The Psalter in Metre*. — *The Church Hymnary*.

⁶ *Debreceni Protestáns Lap*. 1917. — *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1917. 502. o. — 1918. 299. o.

3. Hodossy ezt állítja: „Szenczi Molnár Albert... éppen tudatos előmozdítója volt a ritmus megváltoztatásának.“

Ez teljesen alaptalan állítás! A *Psalterium Ungaricum* Előljáró beszédében nyoma sincs ennek a tudatosságnak. Sőt ellenkezőleg! Itt ugyanis ezeket mondja Sz. Molnár: „... Dávid Soltárit, melyeket nagy munkával magyar nyelvre fordítottam és az francziai nótákra s az Lobvaszszter Ambros doctornak Német versei szerint formáltam...“ Később: „Példa erre az Lóbvaszszter Ambros doctornak Soltáros könyve (kinek vezető sinórját követtem az fordításban)...“ S ismét: „Az Franciai rhythmusoc pedig sokkal formán foglaltatnac öszve, és az versek nec sok féle nemei vadnac.“ Ha tehát olyan tűzzel-vassal akart volna Sz. Molnár magyarosítani és még hozzá: „tudatosan“. akkor bizony más „vezető sinórt“ és nem „az Franciai rhythmusoc“-at emlegetné. Ez tehát olyan állítás, amelyet egy irodalomtörténészünk sem mert eddig még megkockáztatni.⁷ Igenis, lehet szó arról, hogy „magyar lüktetésű verseket írt az idegen dallamok alá“, de semmiesetre sem tudatosan. Sőt kétségtelen, ő maga mondja, hogy az idegen dallam ritmusához óhajtotta alkalmazni a vers prozódiaját. Csak akkor még hiányzott ehhez a magyar nyelv mai hajlékonysága, másfelől pedig bizonyára nem volt eléggé iskolázott (vagy talán inkább tudatos) a nyelvérzékünk a prozódia finomabb árnyalatainak a megítélésére. Egyébként pedig képzetebb muzsikus volt inkább, mint amilyen ügyes verselő s versorai fölé bizonyára a magyar prozodiához idomította volna a francia ritmust, ha — akarta volna magyarosítani őket. De sem nem akarta, sem nem tudta. Mintahogy *Kodály*nak a Hodossy által említett *Psalmus Hungaricus*-a sem lett németté az átültetéssel még a „metrikai eltérések“ ellenére sem, épígy nem magyarosodhattak meg a genfi dallamok sem még annak az „egy-két hangnak metrikai változtatásával“ sem, amely Hodossy szerint egyébként sem járt „mélybevágó ritmusátalakítással“.

4. Érthetetlen és megmagyarázhatatlan ez a titokszerű állítása: „Zsoltáraink mai ritmusa közelebb áll azoknak eredeti genfi ritmusához, mint azt a bíráló feltünteti.“ Nem hiszem, hogy akadna ember e világon, aki zsoltáraink „kiegyenlített“ ritmusából ki tudná olvasni a genfi lüktetést. Hiszen éppen azért „kiegyenlített“, mert nincs meg benne semmiesem az ősi karakterisztikus képletekből. S a zsinat még a helyes zenei értelmezés szerinti „kiegyenlített“ ritmust is megbontotta, amelynek legalább a záradécai (kadenciái) egyeztek nagyjában az eredetiekkel.

5. Éppen ilyen megfoghatatlan ez a határozott megállapítás is:

⁷ V. ö. Császár Ernő: Szenczi Molnár Albert Zsoltárai (Irodalomtörténeti Közlemények, 1914.) — Dézsi L.: Szenczi Molnár Albert, 1897. — U. ö.: Szenczi Molnár Albert Naplója, Levelezése és Irományai. — Riedl Fr.: Egyetemi jegyzetei, stb.

„... a zsoltárok dallamának megmagyarosodása nemcsak lehetséges, hanem az meg is történt“.

Csodálkozom azon, hogy miként lehet ilyesmivel áltatnia önmagát és másokat is komoly zeneértő embernek. Mert van a faji zenének melodikai jellegzetessége a dallamvonaltban, a hangfajban: de hol látjuk ezt a magyar faji jelleget a genfi korálok dallamaiban? Az ősi eredetű magyar népdal kedveli az *egyházi* hangnemeket. A zsinat azonban még ezt a kapcsolatot is megszüntette, mert — nagyon stílszerűen! — az *egyházi* hangnemeket kiűzte az *egyházi* énekből s elrendelte azoknak a modern dur és moll hangfajokban való átírását.

Aztán még fontosabb a faji zenének a *ritmikai* jellegzetessége: de mutasson csak fel Hodossy egyetlenegy magyar faji ritmikai képletet (a „kiegyenlített“ korálban!!). Azért lett „magyarrá“, mert nincs benne súlytalan kezdet? Tehát akkor Erkel nem magyar, mert műveiben meg sem lehet számlálni a súlytalan kezdést. És mi lesz azzal a többi sok zeneszerzővel, aki magyar létére merészel csonka ütemmel kezdeni zenei mondatot?! Hát csakugyan a „csárdás“ esztétikájának a megítélése alá tartoznék az egyházi zene is? Meg a genfi zsoltárok dallama és ritmusa is?! Igazán érthetetlen, mit akar Hodossy a „Letenyei legények“-kel, akik „libát loptak szegények“... Csak magyarázta volna legalább meg, hogy mi köze a „Puszta csárda tetejé“-nek a CXXXVIII. zsoltárhoz? Mi köze a genfieknek ahhoz, hogy „A lepényem megtették“...

6. Azt írja, hogy „inkább csekély metrikai átalakulásról, mintsem éles ritmikai elváltozásról van csak szó.“ Ez képtelen állítás! Nem hiszem, hogy e mondat értelmét átgondolta volna Hodossy. Ime:

(eredeti) a.) + A 18. dicséret első sora.

b.)

(eredeti) a.) A XXXVI. zsoltár három utolsó sora:

b.)

A 18. dicséret a.,-val jelzett sorában a dallam karakterét a hangsúlyos (+) a-tól a hangsúlyos (+) d-ig terjedő kvintvonal adja meg. A b., jelzés alatt a hangsúly (+) háromszor az e-n van, tehát a kvintkörre

alapozott dallam a hangsúly-eltolódással teljesen kivetkőzött eredeti jellegéből s a hangsúlyos *e* háromszori visszatérése azt egyhangúvá, színtelenné teszi.

A XXXVI. zsoltár utolsó három sora sequentia, melynek a zenei lényege a melódiai és a ritmikai egyezés. A fenti a., alatti dallam remekbe épített kadenciája bántóan romlott el, lett sutává, esetlenné, következetlenné az Énekeskönyv lejegyzésében. Ilyet csak *hosszá nem értő* emberek hiszékenységre számítva lehet „csekély metrikai átalakulásként“ elfogadtatni. A „kiegyenlített“ zsoltárdallam 1877-i értelmezése bizony nem volt olyan „gépileges, léleknélküli“, mint mikor a zsinat rendeletére megindultak az ütemvesszők a helyükből, hogy helyet adjanak egy egészen dilettáns, tudománytalan zenei elvnek: a „csárdás“ esztétikájának a — korál berkeiben.

7. „Az *Ut*“ból a fejemre olvasott következetlenség csak részben felel meg a valóságnak és pedig annyiban, hogy 1917-ben, tehát ezelőtt 15 esztendővel a *kiegyenlített* korálstílus mellett írtam. Ma ebben a kérdésben valóban már másként gondolkozom.

De még el sem mult 1917 s én máris az akkor megismert zsoltároknak *ősi* szépségeit hangoztattam⁸ s a később kifejlődött németországi zenei reform, mely egész új világot teremtett a portestáns egyházi zenében, teljesen igazolt is. Elhallgatja azonban Hodossy *Az Ut*-ban írt cikkemnek azokat a határozott kijelentéseit, amelyekben a zsinat énekeskönyvi bizottságának a figyelmét felhívtam a végzetes tévedésekre. Azt is mondja Hodossy, hogy Szügyi József „egyenest Goudimelből és Bachból vett idézetekkel mutatja ki Árokháty tájékozatlanságát“, de azt már nem említi meg, hogy Szügyinek a támadására megfelelttem és pedig a Debreceni Protestáns Lapban, majd pedig a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, amelyre aztán Szügyi végleg el is hallgatott.

8. Hogy *Bach* korálfeldolgozásaiból idéz ellenem Hodossy, arra a legnagyobb egyházi zeneköltő iránti mély kegyeletem és csodálatom hangoztatása mellett azt kell mondanom, hogy bár feldolgozásai a legtekélyesebb remek, mégsem fogadhatom el a belőle merített érveket, mert Bachhoz a genfi korálok *csak közvetve* jutottak el s így nem a hiteles ősi, hanem romlott formájukban. De míg az ő hatalmas egyénisége életet tudott lehelni a csontokba, nálunk a leromlott csontok továbbra is élettelenül enyésznek a hozzánemértés sivár mezőin, mindaddig, amíg majd egyszer elhozza ide is a felébredés hajnalát a Németországban és egybeült is megmozduló és munkálkodó Lélek.

9. A gyülekezeti éneklés „fejlődésében“ még mindig ott vagyunk, hogy egyik theologiai kedves professzorommal (B. Pap Istvánnal) elmondhatjuk, hogy: „csúnya, de szép“. Szép, mert a gyülekezet hite, hálája, reménysége, hűsége zeng benne. De rajta kell lennünk, hogy zeneileg se legyen — „csúnya“. Ettől még távol vagyunk nagyon! S nem

⁸ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, i. h.

lesz képes előbbrevinni bennünket ebben — sajnos — még a

10. *Kántorkönyv* sem. Hogy abban „az énekhez alkalmazott elő- és utójátékok is vannak és hogy egyes énekek két, sőt három átfrásban is megtalálhatók és főleg, hogy munkatársai között az Országos Zeneművészeti Főiskola legmagasabb képességű és képzettségű tanáraival együtt az egyszerű kántorig prot. egyházi zenészeink legjava, mondhatni majdnem kivétel nélkül együtt dolgozott a könyvön“... ez nagyon pathétikus értékelés: inkább külső érdekessége, mint belső értéke a műnek. Mi nem tudunk lelkesedni csak a külső érdekességért, mikor játszszuk az egyházi zene stílusától oly messzezenző triviális harmóniáit, az unalomig elcsépelet „fordulatokat“, feloldatlan vagy helytelenül oldott szeptimáit. Nem kvintekre és oktávokra vadászunk. A hangzatoknak sem a ritmikái, sem pedig egyéb funkciói itt nem ismerhetők fel, hogyan mérlegelhetnénk tehát egyebeket? Orgonastílus? Hol vagyunk attól, hogy egyáltalában *stílusról* beszélhessünk?! Hogy a Sárospataki Irodalmi Kör a terveket elfogadta, az mind derék dolog. De hogy ez a Kántorkönyv nem váltotta valóra a hozzáfűzött reményeket, az kétségtelen.

11. Megró Hodossy az „előjáték“ szó után zárójelbe tett helyesbítésért, a helyette ajánlott „intonáció“ szóért is. Ezt én igazán nem megróvásként írtam. Nem is érezhette senki sem annak. Ez csak a korálokhoz írt bevezetések helyesebb műfaji meghatározása óhajtott lenni. Az „előjáték“ szót ugyanis egy önálló zenei műforma foglalta le magának, amelyhez ezek a kis motívumok, pár-taktusos témácskák, mondatok, periódusok nem foghatók. Az *előjáték* a zeneirodalomban befejezett kerek formát jelent. Ezek az „előjátékok“ inkább csak *intonációk*. Igaz, hogy az *intonáció* lehet csak egyetlen akkord is, de lehet *téma* is. Így a Kántorkönyv „előjátékai“ zenei műfajukat tekintve: *intonációk*, (töbnyire tematikus hangadások).

12. „Ami végül az *orgonát* illeti“... A Kántorkönyv bevezetése az orgonáról szól, mint „tájékoztató útmutatás“. Erről az „*útmutatásról*“ kimerítő vita folyik az egyik egyházi lap hasábjain.⁹ Beleszóltak az Országos Zeneművészeti Főiskola egyházi zenei és orgona-professzorai is. Csak egy néhány mondat hadd álljon itt a hozzászólásokból: „Az egész *Bevezetés*... annyira hemzseg a teljes tájékoztatlanságra és félreismerésre valló állításoktól, hogy mindegyiket külön megemlíteni és megcáfolni nagy türelmi játék volna.“¹⁰ „... jót nem igen mondhatok róla. Idejét múlta, teljesen elavult, szakszerűtlen s tévedéseken alapuló megállapításai... évtizedekre kiható károkat okoznak.“¹¹ „A Kántorkönyvnek „*Az orgona*“ című fejezete tele van tárgyi tévedésekkel, ho-

⁹ Lelkészegyesület, Debrecen, 1932.

¹⁰ Zalánfy Aladár, a prot. egyházi zene rendes tanára.

¹¹ Rieglér Ernő, az egyházi zenetanszak orgonatanára.

mályos terminusokkal és egyéb zavarbaejtő hibákkal.¹² A benne ajánlott orgonaterv meg éppen károsan félrevezető, a hozzánemértés tipikus iskolapéldája. Aki ilyen orgonát ajánlani mer, az mérhetetlen károkat okoz az egyházi zenekultúrának és — anyagiakban is az orgonaépítettő gyülekezeteknek. Hodossy azt mondja, hogy ő inkább a franciák híve, mert azok „nagyobb mesterek a németeknél“ az orgonaépítésben. Hát ebben alaposan téved, mert ezt még a franciák sem hinnék el neki. De másfelől az orgonaterve meg éppen nem árulja el ezt a francia-szim-pátiát. A franciák egyenesen megsértődnének, ha valaki a Kántorkönyv orgonáját az ő orgonakultúrájukkal próbálná bármilyen kapcsolatba is hozni. Ez az orgonaterv bizony nem a templomi orgonák mintája, hanem annak a lélektelen, lezüllött gyári orgonának, amely ellen már 1906-ban tiltakozva indította meg a világszerte elismert protestáns theológus és zenetudós, Albert Schweitzer a már azóta sok gazdag eredményt felmutató zenetudományi mozgalmat e jelszavá lett felhívással: „Zurück von der vom Erfindungsstufel eingegebenen Fabrikorgel zur tonschönen und wahren Orgel!“

A Kántorkönyv zenei sikertelenségéért tehát az Énekeskönyvet hibáztatom elsősorban, amint az a fentiekből világosan ki is derül. A Bevezetésnek az *orgonára* vonatkozó tájékoztatlanságát pedig csakis azzal magyarázhatom, hogy annak az írója nem vett tudomást a zenetudomány újabb nagyjelentőségű eredményeiről, amelyek az orgonaépítészeti fénykorának, a 16—17. századnak csodálatos remekeit felismerve, kiemelték az orgonát a 19. század megalázó elhagyatottságából s újra a „hangszerek méltó királynőjévé“ avatták.¹³

Adja Isten, hogy a Kántorkönyv sikertelensége senkit se csüggeszsen el, sőt inkább: sarkalljon még odaadóbb, még áldozatosabb, — törhetetlen, alázatos szolgálatra!

Árokháty Béla

¹² Geyer József, az orgonaismerettan tanára.

¹³ A kérdésnek külföldön igen nagy irodalma van. Csak a legfontosabb könyveket és cikkeket említem: Schweitzer: Deutsche und Französische Orgelbaukunst u. Orgelkunst, Leipzig 1906—27. — L. E. Rochesson: La grand Orgue de St.-Maclou de Pontoise, 1918. — Gastoue: L'orgue en France, Paris 1921. — K. Schleifer: Die Klanggeschichte des Orgel, — Musik u. Kirche 1929. 61. — Mahrenholz: Die Orgelregister und ihre Geschichte, Kassel, 1930. — U. ö.: Der gegenwärtige Stand der Orgelfrage. — U. ö.: Die Dorfkirchenorgel. — G. Ramin: Gedanken zur Klärung des Orgelproblems, Kassel, 1929. — Gurlitt: Die Wandlungen des Klangideals der Orgel. — Lehmann: Die neue Orgel als Instrument der Volksbildung. — Továbbá Schweitzer, Jahnn, Biehle, Schering, Walcker, Flade, Biedermann stb. stb. cikkei és előadásai.

KRÓNKA

Sztárai Mihály és társai, mint képzelt püspökök.

Tudvalevő, hogy a magyarországi protestáns egyházszervezet kialakulása felé az volt az első lépés, még pedig minden cél kitűzése nélkül, automatikusan téve meg, hogy a protestánsok az esperesi hivatalt azon módon, minden haladék nélkül átvették, helyesebben mondva megtartották a katolicizmusból, ellenben a püspöki hivatalnak majd itt, majd amott felállítására későbbi intézkedések eredménye lett, a kínálkozó alkalmaknak a jelentkező szükséglet kielégítésére való felhasználásával. Az esperesi hivatal a katolikusok vicearchidiaconusi hivatalából¹ minden változtatás nélkül jött át, csak éppen a neve módosult a legtöbb helyen, de ez aztán sokféleképen.

Míg a püspök címét latinul vagy latinosan mindig a *superintendens* szóval adták vissza és csak kivételesen fordul elő ugyanez a szó a *generalis* jelzővel ellátva: addig az esperesről sokkal több latin elnevezés jutott forgalomba s még magyar szövegben sem csupán ezt az egy elnevezését használták. A régi jogállapotnak megfelelő *vicearchidiaconus*on és a leggyakrabban alkalmazott *senioron* kívül *archidiaconus* (p. o. állítólag 1546-ból való, de semmiesetre sem öt szabad királyi városi,² hanem valószínűleg zempléni kánonokban), *coadjutor*, *praelatus* (mindkettő az 1554-iki óvári kánonokban), *vicem gerens* (ami némely kútfőközleményben helytelenül *vicegerens*nek van írva), *decanus* (az erdélyi szász káptalanokban). A máskülönben csak esperesek szintén említettnek váltakozva *superintendensek*nek is, leginkább ott, ahol ők végezték a lelkészszentelést, meg a murányvidéki egyházkerület-féle területben.

Legváltozatosabb ebben a tekintetben a hercegszőlősi kánonoknak nemcsak a latin, hanem még a magyar szövege is. Míg a püspök a latinban csupán *superintendens* címmel, a magyarban püspök és főpüspök címmel (miként a Sztárai verseiben) vegyesen szerepel: addig az esperes mind a latinban, mind a magyarban többnyire *senior*nak mondatik ugyan, de fordul elő *praepositus* (a magyarban főgondviselő és gondviselő) és *praelatus* (szintén főgondviselő) címmel is, sőt egy helyen a *senior* hasonlóképpen főgondviselőnek van fordítva),³ ami bizonyosság

¹ Az archidiaconus rendszerint az illető székeskáptalannak egyik tagja.

² Már csak azért sem lehet odavalónak tartani — ezúttal csak a cím-kérdésnél maradva —, mert e városokban az első káplánt mondták archidiaconusnak és képtelenség még gondolni is, hogy ugyanazt a címet adták volna az esperesnek is, akit tényleg mindig *senior*nak neveztek, csak párszor *superintendens*nek.

³ A 13. cikkben. A 26. cikk *praepositusa* sajtóhiba lehet a magyar szöveg tanúságtétele szerint *pastor* helyett.

amellett, hogy a másik két latin cím alatt szintén azt értették, nem pedig a püspököt.

Nagyon téves úton járna, aki ebből a sok különféle címből azt a következtetést vonná ki, hogy Baranya vidékén egy bonyolódott hierarchikus rangfokozat fejlődött ki a püspöki és esperesi hivatalon kívül. Éppen olyan téves úton, mint akik a multban a sopronvasvármegyei evangélikus superintendensia némelyik esperesét megtették volt püspököknek, mivel superintendens címmel is van róluk említés, vagy mintha valaki azon az alapon, hogy a tiszáninneni esperesek és egyszer superintendens címmel is fordulnak elő, azt az állítást kockáztatná meg, hogy itt szintén voltak püspökök már a 16. vagy 17. században is, sőt még olyan is megesett ismételt, hogy azonos nevű volt a püspök és az esperes.

Ezen a két hivatalon kívül nincs mit keresnünk sem egyikén, sem másikon felül, legfeljebb az esperesen alul (consenior stb.). E két hivatal egyike, nem pedig mind a kettő szerepel a borsodgömörkishonti egyházmegyének a 16. század végén keletkezett kánonaiban is, még pedig hol seniornak, hol episcopusnak említve. Hogy ugyanazt értették mindkét cím alatt, kétségtelen onnan, hogy egy helyen⁴ félreérthetetlenül ki is jelentik, hogy „senior vagy episcopus“, s így nyilvánvaló, hogy ahol episcopust mondanak, mindenütt az esperest értik.

Tehát nemcsak a senior, hanem az episcopus is esperes itt! Vegyük elő most már Skarica Máténak a Szegedi Kis István életrajzával foglalkozó művét. Ebben Bakonyi Albert ceglédi pap kétszer „episcopus“, Eszéki István és Veresmarti Illés „a két Baranya akkori két episcopusa“ (1566.), Sztárai Mihály pedig „a maga Baranyájának episcopusa“ (1554.) gyanánt van említve, s mindezekkel szemben Szegedi Kis Istvánnak „az egész Baranya generalis superintendensévé“ választatásáról (1554.) esik szó.

Skarica nyomán ezeket eddig mind mint püspököket kezeltük. Föltettük, hogy a pécsi püspökség nem túlnagy területén egyszerre két püspök is volt s püspökségük területe egyszer így, egyszer úgy alakult, azután meg azt is, hogy az itteni két püspökkel egyidejűleg Cegléden is volt egy, aki még meg is osztotta kerületét, úgyhogy Ráckevére is került egy másik. Mindezt annak ellenére, hogy Pathai P. Sámuelnek közvetlen tudomásából adott értesítése⁵ nyomán már régen megírta Tormássy János,⁶ hogy az alsódunamelléki és baranyai egyházkerület a 16. században (szerinte 1570. tájától) egy kerület volt s csak 1607-től vált ketté. Annyival kevésbé lehetett magában Baranyában két püspökség. Ám ezt a helyes állítást az 1886. évi első egyetemes református névtár háttérbe szorította, kezdet óta több superintendensia létezését hirdette.

⁴ Az 5. cikkben.

⁵ Lampe—Ember: Historia ecclesiae reformatae in Hungaria... 666. l.

⁶ Adalékok a dunamelléki ref. püspökök életéhez. 7. l.

És mindnyájan felültünk a tekintélyének, míg legújabban Miklós Ödön aztán ismét helyreigazította ebbeli tudásunk egy részét.⁷

Ezzel kapcsolatban azonban az elmondottak alapján más igazságra is el kell jutnunk, ami szinte magától kínálkozik. Arra t. i., hogy Szegedi Kis István 1554-ben a pécsi püspökség területére protestáns püspökké (generalis superintendens) választatván, az volt egészen 1572-ig, vagyis haláláig, még pedig akként, hogy időközben a Dunamentének Baranyával szomszédos, északibb részei szintén alája adták magukat, miután a kalocsai és váci dioecesisek hasonlóképen katolikus püspök nélkül maradtak. Ebben a nagy egyházkerületben voltak episcopus címmel esperesek mind a többiek, akikről Skarica megemlékszik, Sztárait sem véve ki, sőt őt elsősorban tüntetve fel ilyenül, amennyiben éles megkülönböztetést tett egyfelől éppen közötté, mint aki a *maga* Baranyájának volt episcopusa, másfelől Szegedi között, mint aki egyidejűleg, amannak közreműködésével az *egész* Baranyának, tehát a Sztáraiénak is generalis superintendensévé lett. Ami kétségtelenné teszi, hogy Sztárai egy szűkebb körben volt episcopus az igazán püspök mellett.

Az espereseknek episcopus címmel való ellátása egyébiránt jogosult is volt annyiban, hogy még az 1576-iki hercegszölösi kánonok sem utalják a lelkészavatást a kizárólag püspöki teendők közé, minélfogva az esperesek is végezhatték s bizonyára végezték is. Éppen úgy, miként a tiszáninneri egyházmegyék esperesei ugyanennek következtében tartották számon a superintendensi címre. Ezt azonban magasabbrendűnek tekintették általában véve, mint az episcopus címet. Mutatja ezt nemcsak a Skaricánál előforduló különbségtétel, nemcsak a hercegszölösi kánonok terminológiája, mellyel minden nagy címet megad az esperes jelzésére, de superintendensnek egyedül a püspököt mondja, hanem mutatja minden kétséget kizáró módon az, hogy a borsodgömörkishonti kánonok egyenlő értékűnek nyilvánítják az episcopus címet a seniorival. Ennek a szomszédos alsódunamelléki egyházkerület befolyása alatt kellett így történnie, amellyel mint szintén a török hódoltságba tartozó vidék, a borsodgömörkishonti egyházmegye a helyzet kényszeréből folyólag gyakoribb érintkezésben állott akkor, mint a tiszáninneri egyházkerületnek hozzá egyébként közelebbi viszonyban levő egyházmegyéivel, minthogy ezek már kívül estek a hódoltságon s így sokszorosan meg volt nehezítve a velük való közlekedés.

Mindezeknél fogva hagyjunk fel a Sztárai püspök voltának hirdetésével!

Zoványi Jenő

⁷ A hercegszölösi kánonok eredete. (Theologiai Szemle 1929. 155. 1.)

KRITIKAI SZEMLE

Adolf Müller: Lebendige Kirchgemeinden. Wandererverlag Zürich, 1932.

Müller Adolf lelkész, a svájci evangélikus sajtószolgálat ügyvezetője, a belmisszió és evangélikus szeretetmunka svájci szövetségének titkára már a munkakörénél fogva is illetékes és alkalmas arra, hogy e könyvben előadott gondolatokat az egyházközségek és egyháztagok újabbbkori feladatairól felvesse. De illetékességét és alkalmasságát — azt hiszem, sokunk szemében — növeli és fokozza az, hogy ő elvi alapvetésében és állásfoglalásában a Barth Károly-féle irányzat hívének mutatja magát, amely irányt Zürichben Brunner Emil theologiai tanár képviseli s amely irány nagyszerű elvi alapvetésekkel szolgál megújítás alatt levő és megújhodásra váró egyházi életünkhöz.

Szerző könyvében az egyház fogalmából indul ki s a „Mi az egyház?” című első fejezetben Brunner Emil után az egyháznak három klasszikus lényegmeghatározását adja: „Az Isten választottainak társasága”, „A szentek közössége”, „A Krisztus teste”. Ahol tehát Isten munkára hívó szava, a szentség tudata, vagyis a munkára elkötelezettség érzésének emberi visszhangja nyilvánul, ahol a Krisztus valóban kormányoz: ott van az élő egyház. Ennek ismertetőjele a szó igaz értelmében vett közösség. De azért az élő egyház nem valami közös emberi program megvalósítása, hanem Isten Szentlelkének munkája a földön mindig úton levő, a cél felé csak közeledő, küzdő egyházban. Az élő egyház tagjai kultuszközösséget, gyülekezetet alkotnak az ige hirdetésére és a szentségek kiszolgáltatására. Azonban a gyülekezet nemcsak hit- és kultuszközösség, hanem szeretetközösség is. Erre mutat az úrvacsora. A szeretet arra készíti a gyülekezet tagjait, hogy a népeletben és az államban a keresztyén elvek uralmát biztosítsák. A gyülekezetben eleitől fogva tisztségek fejlődtek ki, amelyeket a reformáció az egyetemes papság bélyegével ruházott fel. Eszerint minden keresztyén köteles az ígét hordozni, másokat a hit forrásához vezetni. Az egyház tehát nem a lelkész és nem a válogatott előljárók, nemcsak ezeknek van tennivalójuk az egyházban. Ha az egyházi munka ezeknek a szűk körére szorul, akkor a hívek tolódnak a szekták felé. Az egyházi tisztségek megkevesbedése, az egyházban a papuralom és a bürokratizmus kifejlődése kölcsönhatásban vannak és kölcsönösen előidéznek az ige hirdetésen kívüli tevékenységek elhanyagolását, az ige hirdetés elméletivé és elvonttá merevedését, a hívek seregének az egyházi életből való kizárását, az egyházi életnek az állami és a világi hatalomra törő római egyház képére való alakulását. Az intellektualizmusba fült egyházban leginkább a szeretetmunka hanyagolódik el. Pedig Brunner szerint „az az

egyház, amelynek nincs gyülekezeti diakoniája, a halálos betegség gyanúját idézi magára.“ A szeretetmunkát nem a forma teszi, hanem a lélek. A Zwingli Ulrik és Gusztáv Adolf emléke, a 19. és 20. század ipari forradalma, egyfelől a katolikus és protestáns klerikalizmus, másfelől az egyház iránt megkeményedett szubjektívizmus, a mindenfelé beállott lelki válság új reformáció szükségét idézik fel. Ezt a reformációt az ember nem csinálja, legfeljebb eláll a mindeneket megújító Isten útjából. Egy württembergi egyházi férfiú három óhaját fejezte ki az evangélikus egyházzal szemben: látásváltoztatás, kevesebbet nézni hátra és többet előre; hangulatváltozás, Isten küldötteinek érezni magunkat, szüntelen készen az áldozatra; frontváltoztatás, a közösséget komolyan venni és a mai nehéz idők kívánalmai szerint érvényesíteni. A 18. és 19. századbeli felvilágosodás az embert trónra emelte és a természeti ember jónak nyilvánításával a keresztyén gyülekezeti életet halálra ítélte. A valódi közösséget a büntudat és kegyelem érzése fejleszti ki.

Ez érdekes elvi fejtegetések után a gyakorlat mezejére lépve kívánja a szerző a tömeggyülekezetek részekre, legalábbis egyházrészekre tagolását, ami már magában lehetőséget nyújt az egyháztagok munkába állítására és foglalkoztatására, amellet az egyházban az otthonosság és családiasság érzései is jótékonyan fejleszti. A gyülekezet vezetésénél fontosnak tartja, hogy a vezető ne forgácsolja el erejét a részletmunkákra, hanem segítsenek neki ezekben az előljárók, akik azonban hívő emberek, fegyelem alatt állók legyenek s ne nehezkedjenek reá a nyájra, hanem sarkallják a tagokat az önálló feladatok megoldására és elvégzésére. Különösen gonddal kell embereket állítani oda, ahol az egyházat a modern pogányság ostromolja, s ki kell használni a mutatkozó egyéni készséget és arravalóságot. Az új idők szükségleteihez kell alkalmazni a lelkészek elosztását és képzését. A lelkészek legyenek alázatosak és ne engedjék magukat elvonni a lelkigondozás munkájától. A rendszeres és állandó egyházi alkalmazottak és tisztviselők mellett szerző szükségesnek tartja minél több önkéntes munkás toborzását s a hivatalos egyház mellett az egyesületek munkáját, különösen ha azok nem semleges, hanem hitvallási alapon állanak. Az önkéntes segítőmunkának az egyházból kell természetes növekedés útján kifejlődni. Ennek főbb ágai: A lelkész személyes segítő társai, férfi-, nő- és ifjúsági egyesületek, szülők szövetsége, azonos foglalkozású egyháztagok csoportosulásai stb. A következő fejezetekben elsorolja az önkéntes munkások részvételét az egyéni lelkigondozásnak, családok látogatásának olyan sürgetővé vált munkájában, az utcai, park-, fürdő- és kirándulóhely stb. missziókban. Természetesen ezekkel az önkéntes munkásokkal állandóan foglalkozni kell a lelkésznek, hogy a vállalt munkában kitarthók és használhatók legyenek. Óriási munkatér nyílik az egyház önkéntes munkásai számára az evangelizációban, felvilágosító, hitvédelmi előadások rendezésénél, a családnak és iskolának a vallásos nevelés szol-

gálatába állításánál, a társadalmi és közélet evangéliumi szellemmel való telítésénél, az iratterjesztésnél, a világi sajtó befolyásolásánál, az egyháztagok takarékosagra, összetartásra, áldozatkészségre nevelésénél, jótékony bazárok rendezésénél, építkezéseknél, gyülekezeti és egyesületi házak berendezésénél, szórványmunkában, aggok, árvák, züllésnek kitett gyermekek menházainak létesítésénél, tanulók, betegek, családok, munkanélküliek, alkoholisták, letartóztatottak stb. gondozásánál.

A szerzőnek itt kivonatossan ismertetett gondolatai természetesen a svájci német evangélikus egyház viszonyaihoz és kereteihez alkalmazkodnak, de fokozottabb beáramlásuk a mi közvéleményünkre és közszellemünkre is bizonyára termékenyítőleg hatna.

Dr. Enyedy Andor

Vásárhelyi János: Református élet. Előadások. Kolozsvár, 1931. 164 lap. Minerva-kiadás.

Vásárhelyi János nem ezzel a kötettel lép ki a nyilvánosság elé. Prédikációs gyűjteményeiből, beszédeiből, kisebb dolgozataiból már régen ismerjük s valamennyiből úgy ismerjük, mint az erdélyi egyházkerület fáradhatatlan munkását.

Amit most újabb kérébe kötve kapunk, előadások gyűjteménye, túlnyomóan a közelmúlt évek terméséből. Témáinak a skálája meglehetősen gazdag, mert a legkülönbözőbb alkalmak szólították előadói emelvényre s az egyházi élet sugárkörébe eső legkülönbözőbb előadástémák szólnak meg benne. Kálvin János mint Isten hőse, Szabolcska Mihály, a szeretet költője, a keresztényiség politikai aktivitása, kálvinista öntudat, az egyházak közötti együttműködés, a falu problémája, az ifjúság lelki nevelése, a gyermek, — mind érdeklik, de épígy vonzzák az erdélyi mult fejedelemszonyainak glóriás alakjai, foglalkoztatják az új egyházi törvények református követelményei, vagy a mai társadalom szociális szükségai. Jut egy sugara még a cselédszoba sötétje felé is.

Ami ezeket a különböző mezőkről való kalászokat egybefogja, az a református élet szempontja. Református szemmel néz mindent s mindenünnen a református életet, a teljesebb református életet akarja látni. Kölcsönös szükség diktálja ezt. A szakadatlan válságokkal küzdő politikai, társadalmi, nemzeti és kisebbségi életnek égető szüksége van arra, hogy megteljen valláserkölcsi tartalommal, mert megoldást és gyógyulást a maga sebeire csak ezen az úton találhat. Az egyház számára viszont életparancs, hogy a nemzeti és kulturális életet a maga erőivel áthassa és megtisztítsa, mert csak azáltal tarthatja fenn önmagát és töltheti be történelmi hivatását, ha tanítása *életté* válik. Ez a komoly felfogás hatja át minden sorát. S amikor ezzel az alapmeggyőződéssel beszélni kezd, nem új utakat keres, nem szóközi babérokra pályázik, hanem az erdélyi reformátusságot foglalkoztató és égető nagy kérdésekre igyekszik feleletet adni a református egyház egyszerű, világos és teljesen elégséges tanítása szerint. Megesik, hogy néha nem törődik az elég

szürkén hangzó címek frappánsabb megfogalmazásával sem, pl. *Az egyház és mi az egyház feladata*. De mindenütt a cselekvés, az élet sürgetése érzik ki szavai közül s ennyiben ez a könyv is kulturális, nemzeti és *kálvinista* cselekedet.

Mert a másik jellemző vonása az erőteljes hitvallásos jelleg. Külföldi irodalmi utalások, többé-kevésbé pontos bibliai idézetek mellett legsűrűbben hitvallásaink, különösen a Heidelbergi Káté tétéleivel, idézeteivel, vagy gondolataival találkozunk s mindenütt kiütközni látjuk a veretét, amely ezeknek az előadásoknak református értéket ad.

Egészében véve egy eleven darabja tükröződik benne a küzdelmekben nem szűkölködő erdélyi református egyház életének; megérdemli, hogy azzal a szeretettel és jóakarattal fogadjuk, amellyel szerzője előszavában útra bocsátotta.

Dr. Domján János

Angol költők a huszadik században. Binét Menyhért versfordításai. (Egyetemi Nyomda.)

A magyarokat kivéve talán egy nemzet sem őrzi annyira a líra folytonosságát, mint az angol. De amíg nálunk egy-egy forradalmi egyéniség ugrásszerűen viszi előre a vers sorsát, ott egyenletes, dús vegetáció a fejlődés, sok egyforma rangú, egyformán jó költő kezén alakul, mint a híres, ápolt angol gyepszőnyeg. A kortársakat mélységes hasonlóság fűzi össze, a korbélyeg élesen bevágódik a legkiválóbbakba is; a viktoriánus poéták világos, félreismerhetetlen jegyekkel különböznek elődöktől és utódoktól, az irodalomtörténészek sehol sincs olyan könyvnyű dolga, mint Angliában. Az áramló idővel változást éppen az erős hagyományok teszik lehetővé, magánosan kilobbanó fények helyett nyugodt, folytonos világosságot teremtve. A modern angol költő megelegszik a készen kapott versformákkal, témáiban sem keresi az újságot, ihletőnek elfogadja a századforduló nagyját, Hardy-t, keretként előszere-ttel választja az avultat, románcot ír és balladát, merészen keresi érzelmileg is a konvencionálisat, lenyúl a megvetett műfajokhoz, humoros, háborús, alkalmi költeményekhez, verses krónikákhoz. Eposzt költ a skagerraki tengeri ütközetről, újra megénekli a trójai háborút.

De ha az olvasó nem hagyja magát megtéveszteni az álruhától, mint az uniformis szmoking mögött az egyéniséget, álmélkodva fedezheti fel a mai angol vers lelkét. Rejtett ingerek a jutalma a hozzáférkőzőnek. Lenézett műfaj! A humor, amely a kontinentális modern versben kabarénívóra szállt le, bursikóz találékonysággal, a szellemi és nyelvi ötletek gazdagságával szólal meg egy Chestertonnál, a háború, máshol olcsó riadók és még olcsóbb szentimentalizmus ihletője, megrendítően egyszerű hangokat, a frontharcos csüggedt panaszát, ájult fatalizmusát csalja elő Sassoomból vagy Gibsonból, a románc apró realista drámákat vetít elénk, darabos életsorsokat, kis emberek, matrózok díszletlen tragédiáit. Ki látott érzélgősség nélkül érzelmesebb verset, mint

John Masefield költeménye a halott tengerésről? Csak utolsó versszakát idézem:

*A kelő hold vérvörös volt, a tenger
acélszürke —*

*A vízbe pottyantottuk Billt, elnyelte a
tenger tükre.*

*S az őrség szidta, mert dolga ránk szakadt;
csak bajt hozott fejünkre.*

Megtörténik a legnehezebb; Huxley, a Sitwell-testvérek és mások az értelem játékait párolják versélménnyé és ha Hardy komor pompája tiszteletre talál is a fiataloknál, az igazi ígésző a századok feledtségéből újraéledt „metaphysical poet“, Donne, akinél az ész szenvedélye lobog. A lombikköltészet sem veszélyezteti a természetességet; ellenkezőleg a kultúra nyomása alatt érlelődik meg, a valóban egyszerű Davies csavargóverseiben (akárcsak nálunk Illyés Gyulánál) minden származás ellenére a városlakó nosztalgiája kiált az elveszett paradicsom után. Az idill, a természetbe símulás jelképe, alexandrin korok műfaja; a barbár harcol a környező világ ellen, vagy exotikus bálványként csodálja. Az élet álomszerűsége, a tovatűnő idő, a romló szépség, egy-két ősi alapélmény szakadozik pókhálófinom képekre Yeats költészetében. Hiányzanak valamennyiből a meglepő motívumok, minden, ami kiélezett, perverz, szélsőséges, ösztönök és idegek feszülése, testi falánkság, vallásos dobáltság, minden nagy „szenzáció“ (kontinentális ízlésünk csodálkozik: hát lehet ezek nélkül költészet?), de megvan az árnyalt, az átszellemftett, a feloldott realitás, a leheletnyi érzékelések, az örök emberi végzet előtt borzongások, nyugodt örömei és komoly fájdalmak. Tiszta képekben vonul el a vers előttünk; éles hold-sütésben fürdő táj. A képzelet mértéktartó, egy területen ül csak orgiát, pazarolja a színeket: a nyelvben.

Az angol költői nyelv a felszabadulás féktelen ünnepe, szentivánéji tündértánc. A hangzás ezer változatát, a rímcsengést, a sok rövid szó tűzijátékszerű pattogását, a hangok élénk meg mély színét. a játékot a szinte korlátlan lehetőségekkel, egy örökre félbemaradt nyelv sejtelmes szépségeit egyforma mámorral ízelgeti modern és régi ihlet. A vers érzéki valósága külön életet él, a legelső benyomás tisztára fiziológiai, az elkábult fül csak lassan, szokatva tagolja szét az értelmet és formát, hogy aztán feloldhatatlan egységben, a nagy vers melódiájában végleg egyesítse.

Mi maradhat meg mindebből fordításban és mi maradt meg Binét Menyhért kezén? Kiválogató ízlése elég szerencsés; ha az értelem zsonglőrjeit el is kerüli, a reális iránti előszeretetével lényegbevágó képet ad a mai líráról. Versei jól olvashatók, a csak magyarul tudót könnyű patakzásukkal, technikai készségükkel kielégíthetik. Az eredetét azon-

ban veszélyes mellékük tenni, mert kiderül, hogy a színtelenítés elkerülhetetlen végzete mellett lazák, pontatlanok, laposak, tele érthetelen kihagyásokkal és terhes toldalékokkal. De 130-nál több modern verset étültetni heroikus vállalkozás volt és a súlyos hibák ellenére sikeres, hasznos, elismerésre méltó. Költő munkája, csak kicsi.

Halász Gábor

Márai Sándor: Csutora. Kutya-regény. Pantheon-kiadás. Budapest, 1932. 247 oldal. Székely-Kovács Olga rajzaival.

„A világban komor próféták járnak, akik másféle kötelességre intik mostanában az írókat, mint kutya-regényre... De talán, ha nagyon odafigyel a kutya-regényre, megtud az emberről is valamit. S a próféták majd megmagyarázzák, mi a kispolgári benne, ha egy történelmi pillanatban, amikor az embernek kutyasora van, valaki egy kutyan át remél megtudni az ember pillanatnyi világi helyzetéről valamit.“

Amikor az ember már végigolvasta a Csutorát, hangosakat kacagott és csöndeseket gondolkozott rajta, s újralapozgatás közben rábukkan ezekre a sorokra a 10. és 11. oldalon — akkor utólag ezekben találja meg az író szándékának pontos kifejezését. Első olvasásra mást várna, mint amit beharangoznak — többet, kevesebbet, egyszóval: mást. Oly könnyű és mulatságos ez a könyv, mint egy Unterhaltungslektüre, s oly nehéz és meggondolkoztató, hogy csak újraolvassa értjük meg igazán, amikor minden szót az egésznek perspektívájából nézünk.

Mert nemcsak Csutora a hőse a könyvnek — ez az egyéni, forradalmár kutya-ölyök, amelyben semmi sincs az emberi önzésnek oly kedves kutyahűségéből, nevelhető okosságából. Hőse a gazda is... de ezt túlságos egyszerűsítés így mondani. A könyv nem Csutoráról és nem a gazdájáról szól, hanem kettejük viszonyáról, s ezért nem tudjuk a komoly és tréfás szavakat külön-külön értékelni, amíg ezt a viszonyt, a könyv utolsó oldalán, teljes egészében át nem tekintettük. Az író, aki az ember-sorstól a kutya-sors leírásához menekül, ezen a kutyan keresztül is, megakadályozhatatlanul, valamilyen viszonyba kerül az emberiséggel. Ez a nevelhetetlen, hálátlan kis dög, amely tűzön-vízen keresztül érvényrejuttatja természetadta jogait — ez több kutya-ölyöknél. Ezt a különös lényt szeretni kellene, úgy ahogy van, s az író maga is méltónak érzi magát a büntető harapásra, amiért nem tudta megadni neki a kijáró szeretetet. Hol kezdődik a kutya-ban a szolidaritást érdemlő testvér, akit nem farkcsóváló hűségéért, hanem önmagáért szeretünk? Hol kezdődik az emberben a kaffogó kutya, amelyet a könyvnek két mesteri pettyekkel odavetett mellékalakja testesít meg? Mi visz közel a testvér-lényhez, legyen az ember vagy állat? A tudóskodó elemzés nem. (Fuldokolni lehet a kacagástól, amikor a freudista hölgy a kutya lelkét elemzi.) Marad: a szeretet, az önzés nélkül való szeretet, amely a megértést is meg tudná teremteni, ha elég erős volna bennünk...

Ezeket gondoltam eddig erről a könyvről. De még sokat fogok gondolkozni rajta.

Benedek Marcell

Bárd Oszkár: Liszt. Kolozsvár, 1932. Erdélyi Szépművészeti Társaság.

A szerző annyira uralkodik óriási anyaga fölött, olyan biztonsággal kezeli az eseményeket, hogy nyugodtan föltételezhetjük: munkája hosszas és gondos tanulmányok eredménye. Ez az uralkodás azonban inkább a filológusé, mint a művészé. Az anyagon mindig uralkodik a szerző, a művészi hatásokon, a jellemeken, a nyelven nagyon ritkán.

Első pillanatra úgy tűnik föl, hogy a forma következménye ez. Színpadi regénynek nevezi Bárd műformáját, mely bizonyos, hogy nem a regényé, de kétségtelen az is, hogy a színpadhoz semmi köze. Az eseményeket dialógusokban adja elő, viszont jeleneteiben nyoma sincs a drámai koncentrátságnak, sőt egyáltalán a szerkezetnek. Két ember beszélget s harmadik csak akkor lép a színpadra, mikor a dialógus nyugvóponton ért. Ez a primitív fogás egyébként leitmotivként ismétlődik. A rossz darabok egyik jellemző vonása a mellékszereplők elnagyoltsága, kidolgozatlansága, azonban hiánytalanul érvényesül munkájában.

Az alakok legtöbbjét bizonyos exaltált, patétikus tónus jellemzi. Legfőképp Lisztet magát. Itt féligmeddig igazat kell adni a szerzőnek, mert Liszt tónusa valóban patétikus volt. De ez a hangnem nagyon fárasztó, különösen mivel a mellékszereplők is általában ezt használják. Alig egy-kettő modorába tudott valamennyi egyéni vonást önteni a szerző. Marie d'Agoult néhány kegyetlen, cinikus mondása révén kissé elkülönül a többiektől, egyébként ő is, mint minden más alak, a szerző agyondolgozott, rosszul kidolgozott, egyenetlen stílusában beszél. Lényegesen enyhítette volna a dialógusok monoton egyformaságát s az alakok gyanús rokonságát, ha leírórészek szakítanák meg a párbeszédet s alkalmat adnának az olvasónak pihenésre. Ezt az utat azonban a műforma eltorlaszolta a szerző elől.

Első pillanatra tehát úgy látszik, mintha a formából következne a munka kínos hatása. De elég egyetlen pillantást vetni a didáskáliákra s nyilvánvaló lesz, hogy nem a műformában, hanem a szerző nyelvkészségében van a hiba. A didáskáliák épügy tömve vannak elcsépelet, kellemetlenül patétikus, puffadtá jelzőzött kifejezésekkel, akár a párbeszéddek. Ugyanazt a melodratikus patétikus, operettszerűen érzelmes, banalitásokkal túlzó tónust tükrözi az egész könyv. „Várni kell. Várni a távolbafüggesztett fátyolos tekintettel“ — olvasható a könyv 41. lapján.

Ezt az amúgyis nehezen elviselhető írásmódot még ízetlenebbé teszik a képtelennél képtelenebb mondat szerkesztések. Nem árt megismerkedni néhány ilyen mondatzörnyeteggel, így legalább tisztán láthatjuk, hogy milyen művészi eszközökkel fogott neki Bárd munkájának. Az 58. oldalon, többek közt, ezt a lingvisztikai csodát találjuk: „hogy ezt megtör-

ténni óhajtja, azt tudom“; a 72. oldalon: „Karoline, most már nem kérdek semmit... hanem megfogom ezt a kezét (sic) és... viszlek magammal“; aztán: „adja ide a rajongó regéket álmodó szívét a tenyere (sic) és akkor vállalkozhatom“, a 79. oldalon; „voltak, akik egyszerű érdeket láttak felszentelésemben“ (165. old); „mi lett magából, Ferenc? Hogy lehetett így elferdülnie?“ (67. old.) ... Hemzsegnek a hasonló mondatok.

Az anyag természetes szépsége csak egy-két helyen bírja keresztül-törni a tónus reménytelen ízetlenségét. Ilyenkor, míg ismét közbe nem vág valamely nagyot akaró kifejezéstelenség, láthatjuk, hogy Bárd mélyen átérezte, szeretettel kezelte s igazán szépnek látta Liszt Ferenc csillogó és mégis keserű életútját. Amire Beethoven tanít, Kísértetjárás, Búcsú Nelidától, A remete és a pápa című jelenetek néhol zavartalan művészi hatást váltanak ki. Általában a munka közepe, az öregedő művész megrajzolása a legsikerültebb. Innen fáradó decrescendóban kokkad le a rövid lendület s csak az utolsó jelenet végső soraiban emelkedik újból föl. Hasztalan a szerző jóakarata, tudása, szeretete; Liszt népszerűbbé tételét, a célt, melyet kitűzött maga elé, nem tudta elérni.

ifj. Grandpierre Emil

Szalatnai Rezső: Van menekvés. 1932. Slov. Gráfia kiadása. Pozsony, 196 1.

Szalatnai Rezső *Újarcú magyarok* c. cikkében felsorolja a felvidéki ifjúság jellemző vonásait. Generációs öntudat, a dolgok reális látása, a szocializmus egy körvonalazatlan elképzelése és az új magyar irodalom alkotásaiból kapott szuggesztíójuk különbözteti meg szerinte a mai fiatalokat a tegnapi, sőt tegnapelőtti öregektől. Ezzel megrajzolta természetesen önarcképét is, sőt egyidejűleg megadta könyvének kereteit és programját is.

1. *Generációs öntudat* az ő megfogalmazásában annyit jelent, amennyi a szlovenszkói magyar fiatalságot elválasztja egyrészt az ugyanott élő öregebbektől, másrészt azonban a mai orosz ifjúságtól is. Ez a fiatalság nem szakított apáival úgy, mint az orosz, de nem is hajlandó folytatni apái életét. Azok a Garamvölgyi-féle passzív rezisztencia tétlen és ábrándos világában élnek, fiaik reális alapra szeretnék helyezni kisebbségi politikájukat. Azok ellenséges álláspontot foglaltak el, a fiak keresik az érintkezést a cseh és szlovák ifjúsággal, akiket rá akarnak bírni becsületes együttműködésre. Azok még mindig a magyar glóbusz elszigeteltségében élnek, utódaik már a prágai és messzibbeső egyetemek neveltjei, azok a faushti lélek világát álmodják vagy kínlódják tovább, emezeknek a krizantém üzen. Azok kispolgárok, az utánuk jövők legfeljebb azon vitatkoznak, érzelmi szocializmust építsenek-e a lelkükben, vagy minden konzekvenciáját levonva eddigi vágyaiknak, megüzenék az osztályharcot multnak és jelennek egyaránt.

2. *A dolgok reális látása* elsősorban háborúellenessé teszi Szalatnai Rezsőt. Március 15-ét átértékeli: az még mindig nem eredmény, legfeljebb program. Május 1-én részvét ébred szívében a középosztály iránt, hogy az még mindig nem veszi észre „áru“ mivoltát. (Mérnök, író, orvos, tanár, ügyvéd ma úgy vásárolható, mint fa vagy birka.) Spenglerben, a fajiség, cézárizmus és egy sajátos értelmezésű szocializmus apostolában, a nacionalizmus, diktatúra és fasizmus filozófus-apját fedezi fel. Budapesti útján a határmenti finánctól a bedugultság stigmáit magán viselő tanár, lángolószemű levente, nagy-dómu és kis-gyárkéményű Esztergom, öblös temetőnek appercipiált sokezer gyertyafényes és mégis sötét Pest (amely csak templomokat épít, de különben üzletelen és halott), a Színházi Élet hamis parfümü világán át egész a kegyetlenül megítelt magyar szellemi életig mindent negatív előjellel lát. De éppen ilyen irgalmatlan odahaza is. A közönség áruló; addig szolgálták ki engedelmesen giccsel és közhellyel, míg ma már kényszeríti a művészt, hogy alkotás helyett — gyártson. A nagynéni művészete ez, a halhatatlan és diktátori „gobelin“-nel mint szimbólummal a kispolgár reprezentatív falán, lehetőleg még parádésabb keret közé hangsúlyozva. A délibáb balladája ez, mely még ma is győz műkedvelőoperetellőadás képében Németh István László pozsonyi orgonaművész Kodály-estjén. Nyitra ez, ahol az ügyvéd felesége társadalmi helyzetével stílszerűen és azt jellemzően, nincs tisztában sem a középkori, sem a barokk művészettel s a világos látás elől egész társaságával a délelőtti sörözőbe menekül.

3. *A szocializmus* azért mégsem világos program még nála sem. Magáról mondja, mikor észreveszi, hogy a fiatalság nem esik bele egyszerre a szocializmusba, hiszen ennek száz meg száz intézményes gátlás állja útját. Beszámolóin, polémiáin meglátszik, hogy kortársaival, sőt egykori munkatársaival is rengeteg tisztázni valója, volna még. Kortársai közül sokat elhódított, hogy így fejezzem ki magam. A mi lapunktól a Tábortűz, ezek az ő megítélése szerint reakciócsak. Munkatársai, a Sarlócsok, a Vetés körül elhelyezkedettek, vagy onnan éppen szerte-széledők: érzelmi szocialisták csak. Nem akarnak osztályharcot, nem fogadják el analitikai módszerül a történelmi materializmust és cselekvésük nem pedagógiai.

Szalatnai Rezső a maga személyét illetőleg már továbbjutott ezen az úton. Ő marxista és pártpolitikus. Pozitív eredményei azonban bizvást folyhatnának polgári radikalizmusból is. Mert mik ezek taxatív felsorolás szerint? Propagálja a diák és munkás találkozását hatalmas támadás kíséretében a családi és iskolai gátlások ellen. Nem osztozik Balog Edgárral az emigránsok elítélésében. Komoly ügynek tartja az orosz tervgazdálkodást és vezényszó erejével kiáltja a fiatalok felé: balra át! A prágai egyetem és a szlovenszkói középiskola közötti századoknak mesgyéül szolgáló úr áthidalására egyedüli lehetőségnek a

marxista dialektikát tartja. (De adós marad annak a kifejtésével: miért.) Úgy érzi a pozsonyi pék és könyvkereskedő, a nyitrai intelligencia és saját baráti köre csökönyösségén keresztül, hogy a polgári lélek megtaníthatatlan, merő negatívumok letéteményese: nem szabad, mert nem lehet rá építeni. Gyökeres változásra van szükség: a falu nem újul meg, csak azért, mert iskola épült benne. Pozsony civilizációja eltakarja az országot, az urak villái a szomszédos vityillókat. Pedig az ország tengelyt vár. Hja, Ehrenburg meghamisított freskója helyett az ország és népdarab lehetőségében ott szunnyad a svájci koncepció. Már-már a dac monomániájával hangoztatja: van menekvés, még ha a missziós fiatal front menekül is, a párthoz való csatlakozásban. Amint ennyiből is látható, Szaltnai Rezsőt inkább taszította a pártszocializmus felé, mint hívta valami.

4. Ez a valami az ő leggazdagabban buzgó forrása: *a lírai szuggeráció*. Ady, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond kezdetben, majd Bartók, Kodály, Kassák Lajos hatottak rá lírai vonatkozásban, tudományosan pedig Ostwald, Spengler, Szekfű Gyula és Jászi Oszkár. A líra jó, — mondja erről a hatásról, — mert érzelmi gőzeiben szolidaritást lehet vállalni máskülönből ijesztő és végkövetkeztetést váró nézetekkel és emberekkel. A hozzá hasonló „újarcú magyarokat“ is egy verskötetecím világánál látja olyan éles-józanul. Ady Endre jelentőségét főleg „genetikus folytatásaiban“ látja. Nem hiszi, hogy az irodalomnak megfelelő összegyűjtő fókuszba lehet egy — még olyan szép intenciójú — nemesi kúria. A legújabb szlovák irodalomnak három érdemét jegyzi fel: kapcsolatot talált a néppel, hatott a szellemi élet tartalmára és formáira egyaránt, megszűnt puszta intellektuális játék lenni. Minden álképlet izgatja és idegesíti, akár élő emberek tiltakoznak, önmagukra ismerni vélve regényalakokban, akár értéktelen irodalmi akarások vindikálnak maguknak elismertetést, akár irodalompolitika hangoskodik irodalom álarcában, akár folyóiratok sorsában vehető észre mélyrezökkenés. Azt hiszem, Makkai Sándor erdélyi programjának is a költői ereje ihlette inkább, mint praktikus megvalósíthatása. Nagyon jellemző esztétikai látásmódjára Beethovenről, Tolsztojról és Chaplinről rajzolt három portréja. Nálunk fogytán van az élet olaja: a szépségtudat és az optimizmus. A Viharok Fejedelme soha ki nem fogyott ezekből. A jasnajapoljanai remete tragikumát abban látja, hogy nem mert aktív marxista lenni, hanem csak dühösködött és félt. Chaplin több mint mulattató, sőt több mint filozófus, ő „a felbomlás anarkiájának anarkia-reflexe“.

*

Az „öregek“, „kispolgárok“ és „öreg hazabeliek“ többféle attitűdöt vehetnek fel ezzel a könyvvel szemben. Legkönnyebben elítélhetik „forradalmi“ hangját, hiszen az ifjúságot általában legkönnyebb sarokba állítani megtorlásul. De igazságtalanság lenne így bánni vele, mert tisztán látni, világosan beszélni és a gondolat sorokat végig gondolni még

akkor sem bűn, ha a végkövetkeztetések messzire jutnak és merészen szokatlanok. Hosszú erkölcsi prédikációt is lehetne ellene tartani, javító vagy felvilágosító célzatút. Igazságtalanság volna ez is. Ami az imént nem volt — mondjuk — mentalitásbeli bűn, etikai értelemben sem az, mert tanulmányok és cikkek írása közben a félig kimondott vagy csak részleteiben elgondolt igazságok gyáva vagy gyámoltalan felsorakoztatása az egyedül és igazán etikai vétség is. Azt hiszem más oldalról, hogy a maga útját nagy biztonsággal járót kéretlenül tanítani nagyképűség és egy kis nevétségesség veszedelme nélkül lehetetlen. Vitakozni is lehetne elvégre vele, hiszen — mint föntebb is megjegyeztem — az ő marxizmusa, akármennyire állítja az ellenkezőjét, nem osztályharc-jellegű, módszere sem okvetlenül és mindenben materialista (még kevésbbé történelmi materialista, hiszen legértékesebb eredményeit — nem vádképpen, sőt elismerésül jegyzem ide — ahisztorikus látásának köszönheti). De érzem, hogy ehhez meg joga nincs egy olyan generációnak, mely az utánajövőket a kétségbeesés szélére ha nem is kergette, de odaengedte.

Egyet tehetünk meg ezzel a könyvvel szemben. Tudomásul vehetjük a mondanivalóját. Ha úgy érezzük, hogy a mi életünk és világnézetünk módszereire, formáira, tanulságaira és eredményeire szüksége van az ő rendszerüknek, iparkodjunk érintkezési felületeket keresni feléjük, mert ők ezt már bajosan fogják megtenni, sőt megtehetni. Ennek valahogy elmúlt az ideje. Mi, mikor annak éppen aktuális történelmi pillanata elérkezett, generációs tudatunkat nagyon is negatívumokkal ébresztgettük, a dolgok reális látása helyett persuasióval vagy még erősebb eszközökkel bódítottuk öntudatukat, polgári frontunkat diktatórikusan őriztettük (és mégsem őrizhettük meg — természetesen), lírai szuggesztió helyett azt akartuk beléjük szuggerálni, hogy nem érte, vagy nem jó helyről érte őket a (letagadhatatlan) szuggesztió. Ez bűn volt, hiba volt, amelyet bűnbánat és sok minden értelemben értendő ujjászületés híjján igen nehezen vagy sehogysem tudnánk levezekelni, esetleg éppen-séggel jóvátenni.

Akkor pedig a Szalatnai Rezsők nélkülünk kezdenek a jövőendő megmunkálásához. De hozzákezdnek. Generációs tudatuk kénytelen-kelletlen az orosz ifjúsághoz hasonul. És egyesegyedül mi tehetünk majd róla, öregebbek.

Karácsony Sándor

Dr. Miskolczy Ágost: Szemben a forradalom arcvonásával.
Az Athenaeum kiadása. Budapest, 1932. 263 l.

Miskolczy Ágost kir. főügyésznek és az ismert publicistának, főleg a Budapesti Hirlap-ban megjelent válogatott cikkei és egyebütt közzétett tanulmányai jelentek meg ebben a kötetben. A meggyőződés bátorságáról szól a kötet első pár oldala s az egész kötetről el lehet mondani, hogy Miskolczy Ágost a meggyőződés férfias bátorságával küzd és har-

col a könyv minden szavával a forradalmi törekvésekkel szemben. Éles és támadó minden cikke, minden tanulmányán érzik a küzdelem heves csap néha-néha, ha az emberiség örök ideáljainak erejéről és győzelméről ír, nyugszik meg, hogy ezzel is jelezze, hogy a harcot nem önmagáért, hanem éppen ezen örök ideálok védelmében vívja.

Korunk legnagyobb problémájával, a bolsevizmussal foglalkozik a könyv legnagyobb része. A bolsevizmust szociológiai, gazdasági és büntetőjogi vonatkozásaiban vizsgálja, de a szociológuson, a közgazdán és a büntetőjogáson átcsap, átizzik a meggyőződés bátorságának az a lendülete, amely Miskolczy Ágostot, mint embert és mint írókat egyaránt jellemzi. Az emberiség legnagyobb veszélye a bolsevizmus, amely ellen a polgári társadalom a maga eddigi, jogrendszerekbe foglalt eszközeivel védekezni képtelen. Igen érdekes és figyelemreméltó könyvében az, amit a bolsevizmus elleni védekezéssel kapcsolatban a magyar törvényekről mond. A Csemegi-kódex, a maga 50 év előtti romantikájában a lázadást azon kor ténybeli körülményei alapján látta, ekként fogalmazta meg büntetőjogi definícióját is s nem számolt azzal, hogy a lázadásnak ma már fejlett és a megváltozott viszonyokhoz mért megnyilvánulásai is vannak, amelyek büntetése ma élő jogunkból hiányzik. Az állami és társadalmi rend védelméről szóló törvényünk sem tudta a bolsevizmus bűncselekményeit megfelelően kodifikálni. Ezért külön törvényt sürget a bolsevizmus ellen, mint az 1872-i márciusi francia törvény volt az I. Internacionáléra vonatkozóan s külön eljárást és szakhírótságot kíván ellene.

A bolsevizmussal szemben nem lát megbékülést és nem lát kompromisszumot. A társadalmi rendet felforgatni kívánókkal szemben az egészséges társadalmak kemény, szervezett védelmét sürgeti. De ugyanakkor a védekező társadalmi renden belül a társadalmi igazságnak érvényesülését is kívánja.

Nem lehet vitatkozni állításaival és nem lehet azokat cáfolni s mindenkinek, aki nem bolsevista, önkéntelenül az az érzése, hogy az emberiségnek ezt a nagy harcot valóban csak így lehet megnyerni. Minden megalkuvás és minden ingadozás csak a másik tábor lendületét és erejét növeli. A szocializmus és a bolsevizmus ellentétét is hosszasan taglalja, de végső következtetése az, hogy a kettő között ellentét nincs és a módszerbeli különbségek inkább az erőviszonyok következményei, mint elvi jelentőségűek.

A politikai bűncselekmény kérdésében az az álláspontja, hogy azt el kell ejteni, mert az toga praetexta olyan bűncselekmények tetteseinek, akik kivételes elbánást semmiképen sem érdemelnek meg. Abban igaza van, hogy a politikai bűncselekmény mindig a változó politikai irányzatok felfogásától és értelmezésétől függ, de a politikai bűncselekmények kreálásának azt a módját, amely ma a politikai menedékjog kérdésében már kialakult, megbontandónak nem gondoljuk.

Miskolczy Ágost, bár könyvében aktuális politikai szempontokat nem igen érint, nem mondható a demokrácia és a parlamentarizmus hívének, mindkét nagy politikai elvet meglehetősen éles, sokhelyütt találó kritikával is kíséri. De azt a másik pozitív államszervező elvet, mely ezt a kettőt helyettesíteni tudná, nem jelöli meg. A parlamentarizmus és a demokrácia fontossága és jelentősége pedig éppen ennek a másik rendező és szervező elvnek hiányában van.

(Hogy bíróságaink most a magyar Szent Korona nevében hozzák ítéleteiket, tulajdonképen Miskolczy Ágostnak köszönhetjük, ki ezt a gondolatot egyik cikkében felvetette.)

Az emberiség nagy válságában jólesett Miskolczy Ágost hittel és bátorsággal telt könyvét olvasni. Stílusának van valami komoly méltósága és nemes emelkedettsége. Harcok tüzeiben fogant gondolatok lendülete él bennük. A nagy probléma megoldását, mint az egész emberiségét is, csak az evangéliumban megtisztult cselekvő ember fogja meghozni, — ezzel a nyugodt, belső meggyőződéssel tehetjük le Miskolczy Ágost könyvét.

Abrecht Ferenc

A cs. és kir. 82. gyalogezred története. Az ezred tisztikarának kiadása. Budapest, 1931, „Madách“-könyvnyomda; 342 lap (térképvázlatokkal) + 54 fénykép.

A székelyudvarhelyi kiegészítésű volt 82. közös gyalogezred a világháború folyamán az osztrák-magyar monarchia csaknem minden nagy hadműveletében résztvett, története tehát voltaképen az egész gigantikus küzdelem kicsinyített képe. Az előttünk fekvő munka világosan tagolt, könnyű áttekintést nyújtó fejezetei nyomán végigkísérhetjük az ezredet azon a véres úton, melyet ez a mozgósítástól az összeomlásig három hadszíntéren bejárt: az első háborús nyár és őszi vigasztalan mozgóharcokban, a keletgalíciai visszavonulásban, a Kárpátokban, Woysch német hadseregében Orosz-Lengyelországban, a gorlicei áttörést követő előnyomulásban, a wolhyniai állásharcokban, Bruszilov szomorú emlékével a nagy csatájában, az oláh hadszíntéren Erdély felszabadításában s határainak védelmében, majd az olasz fronton. Nehéz küzdelmek között töltik itt a 82-esek a háború utolsó hónapjait, fegyelmezetten kitartanak az osztrák-magyar arcvonal felbomlása közepette is, hogy végre jogtalanul — a fegyverszünet megkötése után — angol hadifogságba kerüljenek.

Ez a rövid áttekintés azonban hamis képet adna a 82. gyalogezred háborús teljesítményeiről, ha rá nem mutatnánk azokra a nagyszerű fegyvertényekre, melyekkel az ezred történetének lapjai tele vannak szórva. Mellőzve a piskorowicei rohamot, a Runcul mare elfoglalását stb. stb., itt csak az olykai hídfőállítás heroikus védelmét akarjuk megemlíteni, hol az ezred két nap alatt 4600 embert veszített — de a 60—90 főre apadt zászlóaljok tovább is tűzvonalban maradtak — s a Magura

Casinului körül folyt önfeláldozó küzdelmet, melyben a 82-esek a legnehezebb körülmények között heteken át kitarva, megakadályozták, hogy az oláhok pillanatnyi sikerük, az ú. n. „maresti áttörés“ felhasználásával a központi hatalmak frontját megingathassák.

Sajnos, ennek a szép munkának, melynek tartalmát a fentiekben röviden összefoglaltuk, szerzője nem derül ki a könyvből. Az előszót József főherceg írta, a bevezetést Kelemen Béla ny. ezredes, a 82-esek ezredtörténet-bizottságának elnöke. A bevezetés köszönetet mond Kulla Jánosnak és Ajtay Endrének, „akik szaktudásuk latbavetésével munkájukat szívvel végezték el“. Ebből ugyan arra lehetne következtetnünk, hogy e könyvet a nevezettek írták, a szövegezés azonban ezt nem teszi kétségtelenné. S minthogy a címlapon sem az ő nevük, sem más név feltüntetve nincsen, a szerzőt nem tudjuk határozottan megállapítani.

S ha már a kifogásoknál tartunk, nem hagyhatjuk szó nélkül a könyvben itt-ott előforduló magyartalanságokat sem, amilyenek pl. a „*Felégett San-híd*“ (a 41. l. előtt) s a „Fogolytranszport, előtérben az előrevonuló saját rajvonala“ (a 72. l. után) képcímekben, a „*saját állás június végén*“ térkép-jelmagyarázatban (290. l.), az „*A Wisloka átkelelése*“ fejezetcímében (59. l.) stb. találhatók. Ugyanígy megemlítendőnek véljük, hogy a szöveg a 82-eseket „Csaba királyfi... unokái“-nak, „Attila és Csaba vérei“-nek nevezi, ami egy ilyen komoly, levéltári okmányok alapján összeállított, tudományos műben — a székelyeknek *Attila* húnjaitól való leszármazása máig sem lévén bebizonyítva — kissé pathetikus hangzik.

Mindezt azonban nem azért tettük szóvá, hogy mindenáron hibát keressünk, hiszen e könyv lapjairól, néhány germanizmusa dacára is, igaz magyar érzés sugárzik s az ezred története valóban valóságos hősköltemény, nem csodálkozunk hát rajta túlságosan, ha a vele foglalkozó tollából Csaba királyfi neve kiszalad. Éppen azért említettük meg a fentieket, minthogy e munkát teljesen hibátlannak szeretnénk s minthogy a bevezetésből azt látjuk, hogy egy újabb, bővített kiadás kibocsátására is sor kerülhet, ami a kívánt javításokra tényleg módot adhatna. De a 82. gyalogezred története a mostani formájában is dicsérendő alkotás, mely méltó módon hozzájárul ahhoz, hogy a multtá vált osztrák-magyar hadsereg emléke el ne enyészék, színei túlságosan meg ne fakuljanak.

Varga Endre

Hans Leisegang: Religionsphilosophie der Gegenwart. Philosophische Forschungsberichte. 3. Berlin. 1930. 102. l.

A német gondolkodás e kiváló képviselőjének új könyve fontos szolgálatot tölt be: eléggé biztos képet nyújt a vallásbölcselet mai állásáról, bójáival megjelöli a gondolat ama mélytengeri áramait, melyek különböző úton, kanyargó íveléssel a mai ember lélekmegvalósításának, életkibontakoztatásának útjával kínálkoznak. A zsidó, katolikus és

protestáns vallásbölcselet aktuális kérdéseiben biztosan tájékoztat; világnézeti színezetű tárgyát az objektív érdeklődés szemszögéből nézi, ámde szabadlendületű protestáns eszmevilágba való beállítottsága szerzőnk munkáját többé és mássá kvalifikálja, mint ami egy hűvös tárgyilagoságtól áthatott, széles látkörű beszámoló. A munka szerves egésze néhány kivetni valót hagy maga után: hiányzik a nagy keleti vallások keresztyén kapcsolatok révén újabban kibontakozó spekulatív megalapozásának ismertetése. Rá kellett volna mutatni arra is, hogyan foglaljon állást a James-tól megindított, Girgensohnnal önálló útakra tért valláslélektani kutatással és problematikával szemben a vallásbölcselet?

Varga Sándor Frigyes

Színházi Szemle.

Hunyadi Sándor néhány rövid év alatt legnépszerűbb drámaíróink közé küzdötte fel magát. Már első darabját, a *Juliusi éjszakát*, szívesen fogadta a közönség, érezve, hogy ennek a fiatal tehetségnek lesz komolyabb mondanivalója is. A *Feketeszárú cseresznye* egyszerre ünneppeltté tette nevét s méltóvá a Vojnits-díjra. Ekkora siker kipróbáltabb író is zavarba hozhat; Hunyadi harmadik darabja, a *Pusztai szél*, magán viselte a kötelezettségérzet, az ambíció teljes izgalmát. A törekvő szerzőnek nem ártott volna egy kis pihenés; egy esztendővel később bizonyára maga tiltakozott volna leginkább darabjának bemutatása ellen. Az *Erdélyi kastély* (Vígsház) még mindig hanyatlást jelent; úgy látszik azonban, hogy Hunyadi már jobban felszínen tudja magát tartani a kényszerű terminus és a terminushoz nem szabható ihlet alakjában. — Darabját sok minden teszi rokonszenvéssé. Erdélyi miliőben játszik s ha ez a miliő nem föltétlenül szükséges háttér is a cselekménynek, napjainkban nem téveszti el hatását. Erzsébet grófnő határozott írói becsúvággal megformált alak, Hunyadiban van képesség, hogy pár nagy ecsetvonással egész jellemet alakítson belőle. Az asszony mint félig-meddig megcsalt feleség látja viszont régi ideálját, Mosonyi György grófot. Már készül megvallani az urának, hogy el fog tőle válni, de éppen ekkor sajáttítják ki az új urak az ősi birtokot, a grófi család máról holnapra koldusbotra jut; Erzsébet most már elfordul szerelmétől s az ura és kislánya mellett marad. Nem sokat beszél, de az író néhány tört szóval, gesztussal is elég jól kifejezésre juttatja benne, hogy kötelességének és szerelmének harca nem csupán színés szavak játéka volt. — Akart-e Hunyadi egyebet is adni egy szerelmi történetnél? Abból, ahogy a magyarországi grófot s az erdélyi grófnőt szembeállítja egymással, mintha azt éreznők, hogy igen, de ami szó esik róla, csak szó marad. A környezet olyan fukarul van jellemezve, hogy a magyarság aligha tanulhat ezeknek az alakoknak a sorsából. Egyetlen egész epizódfigura egy páter, aki a maga dísztelen csuhájával sovány eledel-

lével, időtlen furkósbotjával megható képe a magára hagyott magyarságnak. Legerőszakoltabb alak a megvesztegethetetlen „új” miniszter, aki inkább önmaga rekláma, mint valóság; szépségflastrom, a körültekintő szerző jóvoltából. Az Erdélyi kastély politikai vonatkozásaiban gyarlóbb kiadása a Feketeszárú cseresznyének. Hiányzik belőle a szemléletnek az a tárgyilagossága, mely abban egy mai problémát oly meghatóan igazzá teremtett. Az író ezúttal nem tudott annyi fölénnyel uralkodni témáján: felületesen vázolgat, de fűrgén ide-oda néz s szinte látszik, mily mesterkéltsárányban osztogatja a jó és a rossz vonásokat, elnyomottaknak, elnyomóknak. Hunyadi szívesen időz nyersebb jeleneteknél is, melyek ártnak a darab méltóságának. *Gombaszögi* Fridának jutott az egyetlen nagyobb szerep, Erzsébet grófnő alakjában. Komoly, hálás feladat s *Gombaszögi* sok élethűséggel, a művészi átértés melegségével oldja meg. Mellette *Körmeny* János (a páter), *Somlay* Arthur (a férj), *Hajmássy* Miklós (Mosonyi), *Csortos* Gyula (a miniszter), *Márkus* Margit, *Vendrey* Ferenc válnak ki markánsabb arcéllal.

Boross Elemér új darabja, a *Forgószél* (Kamaraszínház) a legkevesebb tragikomédia, korunk gyilkos paródiája. Egy érettségi évforduló bankettjével indul meg a kiábrándító képek sora. Amit az iskola tanított, mind másképp ütött ki; az érdem elbukott, a hitványság pozíciót kapott, az osztály legjobb tanulóójából kisegítő pincér lett; abból, aki a háborúban puccere volt, méltóságos úr, az osztályfőnökéből verkis gyufaárus, a svihák stréberből vezérigazgató, stb. — Az első felvonás hibátlan; itt reális talajon jár *Boross*, az érettségi találkozó valóban szívbe markol életigazságával, szörnyű akasztófahumorával. Később az író mindinkább csak a ríktó ellentéteket halmozza, a jelenetek közt, a főalak azonosságán kívül, nincs különösebb összefüggés. Elő- és utójáték foglalja egybe a széthulló képeket, mindkettő a „Legfelsőbb bíróság” előtt játszik; *Boross* e két jelenetben a *Vakablak* c. darabjának érzélgős világába tévedt s amellet semmi újat nem adott. Meg kell azonban hagynunk, hogy ha a *Forgószél* kevésbbé sikerült is a tavalyi *Boross*-darabnál (*Világrekord*), első jelenetei a legjobbak közül valók, melyeket az utóbbi időben láttunk s a színészeknek (*Peéry* Piri, *Szigeti* Jenő, *Vértes* Lajos, *Köpeczi-Boócz* Lajos, *Bazsáy* Lajos) számottevő alakításra nyújt alkalmat.

Gerő Gyula *Huszárok* c. vígjátéka (Kamaraszínház) a jobbfejta dilettantizmus terméke. Alakjai kevés eredetiséget mutatnak, meséje igen naiv, de kedves humorral, nagy szeretettel van jelenetelve. A harmadik felvonásban a szerző igyekszik mindent pótolni, ami az érzelmes játékból kimaradt: lelkes magasztalása ez a magyarságnak, de szertetlen része a darabnak. Az előadás alig emelkedik fölül a *Huszárok* műkedvelői színvonalán.

Vajthó László

ZENEI SZEMLE.

Filharmóniai hangversenyek. Ruggiero Ricci, az amerikai születésű, olasz származású csodagyerekhegedűs volt az első rendes hangverseny vendégművésze és vonzóereje. Vieuxtemps 5-ik hegedűversenyét játszotta meglepő hanggal és koraérett művészettel. A szünni nem akaró tapsokat egy Bach preludiummal köszönte meg, melynek előadása talán még jobb volt, mert úgy tetszett, mintha csak magának szíve szerint muzsikált volna. (Érdekes tünet, hogy a nagy taps és elismerés után, majdnem egyhangú volt a szorongó érzés, hogy e koravén, gyenge szervezetű ifjacsok nem fogják-e szervezetében vagy művészetében időelőtt agyonhangversenyeztetni?) Az est ujdonsága Rózsa Miklós: Szerenádja volt kis zenekarra. Rózsa Lipcsében tanulta a zeneszerzés mesterségbeli részét. Érdeméül tudandó be, hogy magyarságát szerzeményeiben is hangsúlyozni kívánja. Szerenádjában több az ész akarata, mint a lélek kényszere, amit különösen az érzelmes tételek igazolnak. A legsikerültebb tétele az induló. Hírlik, hogy szerzőnknek Németországban sikerei voltak. A budapesti hallgatóság sokkal nehezebben elégíthető ki. — A rendes hangversenyt csakhamar egy rendkívüli követte, amelyen — inkább a meglepetésekre éhes közönségre való tekintettel —, amerikai karmesterrel és szumátrai zongoraművésszel ismerkedtünk meg. Hazai ujdonságul Korányi Frigyes Idylle-je szolgált, mely hangulatos, címének megfelelő, jól hangzó zenekari szerzemény. François Goldenberg zongoraművész szép billentésű, teljes technikai felkészültségű játékos, Brahms 2-ik zongoraversenyét játszotta, de mert semmi szumatrizmust nem magyarázott a műbe, a szenzációra éhesek csalódtak és igazságtalanok voltak. A karmester Werner Janssen szülőföldén tanult s most Olaszországban él s így ujdonságul Alberto Gasco: Buffalmacco c. zenekari szerzeményét mutatta be. Tetszetős, kellemes darab. Egészen szokatlan világot hozott hangversenytermünkbe Janssen két saját szerzeményű darabjával. Az első „Egy saxofon halála“ című egészen kis zenekarra írt darab, mellyel 1930-ban Coolidge-díjat nyert. E díj márkát jelent! De ha a darabot komolynak veszem, nem értem sehogysem, ha pedig tréfásnak, csúfolódónak, még akkor sem. Az amerikai élc végtelen távol esik tőlünk. Sokan nagyon jól mulattak és kacagtak e darabon, de semmiesetre sem a szerző elgondolása szerint, hanem azért, mert a mű igen furcsán hangzott össze-vissza, hol vékonyan, hol igen vastagon... szóval kacagni is lehetett. Janssen másik szerzeményét „Egy Szilveszterest New-Yorkban“ címűt nagyzenekarra írta. Alighanem a kuriozum kedvéért volt kitéve: három saxofon és banjora. Mert e hangszerek csakúgy zenekariak, mint a többiek. A zongora is az, pedig ugyan csak mint magánhangszert is használja a végső nagy kadenciában s helyes volt hogy a műsoron kiemelték, hogy azt ki játssza. Látványosság íze volt annak, hogy a saxofonosokat előre ültették, kirakatba rakták. Igaz, hogy ez éppen nem lényegbevágó dolog, de ebből „kilát-

szik a lóláb s ez elkedvetlenít“ (man merkt die Absicht und wird verstimmt) és, legalább nekem, variété ízű. Ami a művet magát illeti, ez kissé jazz-es, de érdekes és valószínűleg óriási hangversenytermekre számítottan van írva, mert mindig hangosabb és hangosabb. A karmester és szerző a negyedik tétel végén dirigálás közben lelépett a zongorához és valóban meglepően játszott a nehézségekkel tulhalmozott, óriási technikai készültséget igénylő kadenciát. E technika azonban a jazz-zongorásnak — amit azonban korántsem akarnék diminutív értelemben használni — technikája, amely kemény billentésű, örökös fortissimokban és akkordzuhatagokban éli ki magát. A teljes pontosság kedvéért meg kell említenem, hogy a kadencia végén két egészen leheletszerű futamot is hallottam. Janssen technikájáról is elmondhatom, amit Petőfi a Kárpátokról: „Csudállak, ámde nem szeretlek“. E hangversenyből azt a tanulságot kellett levonnom, hogy az amerikai lelkeség, úgy amint az e zenéjében is megnyilvánult, annyira idegen, hogy nem tudom megérteni. Tul van az Operencián.

OPERAHÁZ. Strauss Richárd új operájának, az *Egyiptomi Heléná*-nak bemutató előadása volt az operaház új idényének első nevezetessége. Strauss művészete sokkal inkább közkinccsé vált, semhogy felfedezni kellene és sokkal kiforrottabb, sem mint eddig ismert egyéniségétől eltérőt várhassunk. De nem is kell! Megtette ő már mindazt, amit egy művészi élet tartamán belül folytonos munka között tenni lehet. Szövegírója most is Hofmannsthal volt. Ez előre elhatározó a darab meséjének különös, némileg beteges tartalmára. Az alapötlet Euripidesé, de Hofmannsthal eszejárásával feltárlva. Van benne mesészerű, regényes, varázslatos, beteg szenvedélyes. A szöveggönyvet az operába menet előtt tanácsos ismételtelen elolvasni, hogy valamelyest megértsük annak történéseit. Azzal indul a darab, hogy Aithra, a varázslónő hiába várja Poseidont. Unalmában a mindent tudó Kagylóhoz fordul, mely a kért felvilágosításon túl azt is bemondja, hogy egy hajón egy férfi egy nagyon szép nőt meg akar ölni, mire Aithra vihart varázsol s a hajót sátra közelében partra vetteti. A hajótörés hőse Menelas, nem hagyja Helenát a vízben, hanem kimentí, elhozza Aithra sátrába csak azért, hogy a hűtlen szép asszonyt sajátkezűleg meggyilkolja. Mielőtt ezt megtehetné, igen barátságatlan dolgokat mond Helénának s amikor a helyzet kezd veszedelmessé fajulni, Aithra szellemeivel harci zajt ütött s Páris árnyával kicsalja Menelast a sátorból, Helenát pedig bájjittal megfiatalítja s elaltatja. A visszatérő Menelasnak pedig elmondja, hogy Párisal nem Heléna, hanem annak árnya ment Trójába s az igazi Heléna itt aludt azóta is nála a sátorban. Menelas ezt, hála a bájjitalnak, el is hiszi s a felébredő Heléna rögtön a helyzet magaslatán áll és szintén vallja a tízéves alvást. Egymás karjaiba esnek és Aithra varázskendőjével egy oázisba szállítja a párt. Másnap ébredés, de Menelasnak fejében még ott motoszkál az igazság tudata s amikor Heléna szolgáló-

lánya a hájítalt keresi s a Párist-ölő kést kiejti a lepelből. Menelason újból urrá lesz a féltékenység. Ehhez járul még a hegyek királyának és fiának a szép asszony utáni vágyakozása, a vadászat, melyen Menelas a királyfiban Párist látja és megöli. Helena nem akar többé tudni a hájítalokról és a valóság ismeretében akarja Menelas szerelmét visszaszerezni. A kavarodást növeli az, hogy a hegyek királya mindenáron Helénát kívánja s azon van, hogy Menelast megölesse, amikor Aithra hívására Poseidon serege megjelenik s nemcsak megmenti Helenát és Menelast, hanem kis lányukat is elhozza, mire Menelas minden feledni valót elfelejt és a legdicsőbb anyát és asszonyt a karjaiba öleli. Körülbelül ez a meséje annak a sok mindenfélenek, amit a színpadon látni lehet. Strauss zenéje szorosban a szöveghez kapcsolódik. Zenekarával mindent kifejez, a szükséghez képest tomboló, érzelmes, félelmetesen sötét. Az énekhangokban néha a Strauss-dalok érzelmességével találkozunk, amit azonban hamarosan megszakt és elfojt a dráma menetéből folyó illusztráló zene. Egyébként Strauss az énekesekre a lehető legnagyobb feladatokat rója, mint mondani szokás: kényelmetlenül ír. A szerző kívánságának megfelelően a Kagyló megaphonon keresztül énekel, ami kár, mert sokkal szívesebben halljuk Bazilidesz Mária hangját és művészi előadását — közvetlenül. Menelasnak rendkívül nehéz s igen nagy muzikalitást kívánó, egyébként sem hálás, szerepét Závodszy Zoltán kitűnően látta el. Dícsérettel kell a két szintén igen nagy és súlyos női szerep, a Heléna és az Aithra megszemélyítőiről, Bodó Erzsébetről és Báthy Annáról megemlékeznünk. A díszletek hangulatosak és fantáziával teltek, a rendezés nehéz feladatát Márkus László nagy gondal és festői színpadi képek megkomponálásával végezte. A bemutató előadást a szerző vezette s példát adott abból, hogy miként lehet az ő óriási apparátusát úgy béklyókba szorítani, hogy telten hangozzék anélkül, hogy mindent agyonharsogjon s másrészt, hogy igen jó karmester lehet valaki anélkül, hogy lehetetlen mozdulataival a zenészt zavarba s a nagyrődemű közönséget bámolatba ejtse.

Isoz Kálmán

A szerkesztőség üzenete. Zenei vitánkhoz folyóiratunk januári számában *Lajtha* László fog hozzászólni.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kécskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Áhitat, szeretet.
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain.
5. Kenessey B.: Női jellemképek.
7. Dalhoff—Cszimadia: A keresztyén szeretet munkái.
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.
12. Szabó A.: Külmissziói kalauz.
13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.
14. Pruzsinszky P.: Hitiünk hősei.
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)
16. Szóts F.: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

Kötetenként, füzve 2.30
Díszes vászonkötésben ..... 3.—

A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.

Bernát István: Két optimista apostol ..... —20

Emlékezés Kálvinról.
Írták többen. 8° ..... 2.—

Hastings: Van Isten. .... 1.—

Egyháztört. Adattár II—IX. à .. 3.—

Egyháztört. Ad. X. à ..... 2.—

Egyháztört. Ad. XI—XIII. .... 4.—

Fejes I.: A prot. egyház feladata —20

Kenessey B.: Károli emlékkönyv 1.70

Kiss: Török Pál élete ..... 3.—

Koszorú-füzetek.

- Vallásos iratok, számonként —.06
- Makkai Sándor:** Erdélyi ref. problémák ..... —.24
- Maszyk E. dr.:** Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. .... 4.—
- Mokos Gy.:** Herczegszöllösi kánonok hasonmás kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal ..... 10.—
- Pokoly J.:** A protestantizmus hatása a magyar állami életre 2.—
- Polner Ödön:** Deák F. egyházpolitikája ..... —.30
- Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:
- I. 1889. .... 2.—
1890—1893. à ..... 4.—
1894—1898. és 1903—1917. à 6.—
1919—1931., füzetenként à .. —.80
- Reményik Sándor:** Kenyér helyett (Versek) ..... 2.—
- Révész I. munk. a pátens korából 1.50
- Szász K.:** A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez 1.30
- Tíz arckép 2.40
- Zoványi J.:** Magyar prot. egyháztörténeti monografiák 2.30
- Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)
- Raffay Sándor:** Fénysugarak.
6—12 éves gyermekeknek 1.20
- Raffay Sándor:** Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak. . . 1.20
- Valláserkölcsi felolvasások ..... —.80
- Vallásügyi Tárgyalások II—III. à 3.—
- Vallásügyi Tárgyalások IV. à .. 5.—

Megrendelhetők főbizományosunknál:

Bethlen Gábor-könyvkereskedés, Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 12. — Automata: 856—16. sz.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. szám. — Telefon: Automata 850—53.

A M. P. I. T. tisztviselői:

Ügyvezető elnök: RAVASZ LÁSZLÓ

Lelkészi elnökök: KAPI BÉLA és RAVASZ LÁSZLÓ

Világi elnökök: BETHLEN ISTVÁN gróf és KAAS ALBERT báró

Titkárok: SIMONYI DEZSÓ és TÖRÖK PÁL

Szerkesztő: ÁPRILY LAJOS

Belső munkatársak: KEMÉNY LAJOS és TÖRÖK PÁL

Pénztáros: SZELÉNYI GYULA

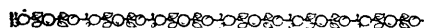
Ügyész: FROMM LAJOS

T I Z A R C K É P

A világ legkímelkedőbb protestánsairól Magyarország protestáns kiválóságai írták ezt a könyvet, amelyet mint élvezetes és tanulságos olvasmányt szeretettel ajánlunk tagjainknak. Jutalom és ajándék céljára különösen alkalmas. / Ára 2.40 pengő.

Ú j R e m é n y í k - k ö t e t !

K E N Y É R H E L Y E T T

Reményik Sándornak részben kiadatlan vallásos költeményeit foglalja magában. Áprily Lajos előszavával. / Ára 2.— pengő
L e g ú j a b b k i a d v á n y u n k !

Jutalmazásra és karácsonyi ajándéokra szánt könyvek kiválogatásánál nézze át kiadványaink jegyzékét.

EV. THEOLOGUSOK OTTORA
KÖNYVTÁRA
SOPRON.

